Национална и универзитетска библиотека
"Св. Климент Охридски" - Скопје

PC II 102/1931/1932

11942000689

COBISS 0

Rp. II - 102/VII-1-4

Народна и универзитетска библиотека — Скопје
ЧС. II 71/VII

инв. 689/942

МАКЕДОНСКИ ПРЕГЛЕДЪ

СПИСАНИЕ ЗА НАУКА, ЛИТЕРАТУРА И ОБЩЕСТВЕНЪ ЖИВОТЪ

ИЗДАВА
МАКЕДОНСКИЯТЪ НАУЧЕНЪ ИНСТИТУТЪ

ГОДИНА VII, КН. 1.

REVUE MACÉDONIENNE

ÉDITION
DE L'INSTITUT SCIENTIFIQUE MACÉDONIEN

ANNÉE VII, FASC. 1.

ДАРЪ
ОТЪ
МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ

СОФИЯ — SOFIA
ПЕЧАТНИЦА П. ГЛУШКОВЪ — IMPRIMERIE P. GLOUCHCOFF
1931

ИЗДАНИЯ

НА МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕНЪ ИСТИНТУТЪ

I. ОТДѢЛНИ КНИГИ:

Зора Здравева, Съчинения на Р. Жинзифовъ. 1927, стр. 133, ц. 50 л.

Хр. Силяновъ, Писма и изповѣди на единъ четникъ. 1927, стр. 211, цена 50 лева.

Л. Милетичъ, Документи за противобългарскитѣ действия на сръбскитѣ и гръцкитѣ власти въ Македония презъ 1912—1913 г., 293. 1929. Цена 100 лева.

Проф. А. М. Селищев, Полог и его болгарское население. Истироческие, этнографические и диалектологические очерки северозападной Македонии (С этнографическою картой Полога). Цена 150 лева.

Мария Милетичъ-Букурещлиева, Македония въ българската поезия. 1929, стр. 227, ц. 60 лева.

Г. Ст. Кандиларовъ, Българскитѣ гимназии и основни училища въ Солунъ. 1930, стр. 200+VIII. Цена 60 лева

L. Milétitch, Documents relatifs aux actions antibulgares des pouvoirs serbes et grecs en Macédoine au cours de l'année 1912—1913, p. 300. 1929. Prix 130 leva.

D. Iaranoff, La Macédoine Économique. Avec une carte. Sofia, p. 211. Prix 100 leva.

Проф. А. М. Селищев, Славянское население в Албании. (С илюстрациями в тексте и с картою Албании). София, 1931, стр. 352, ц. 120 лв.

Добри Христовъ, 66 народни пѣсни на македонскитѣ българи. Събрани и разработени съ съпроводъ на пияно. — (Dobri Christov, 66 chansons populaires des Bulgares macédoniens. Recueillies et transcritse avec accompagnement de piano). — София, 1931, стр. 172, цена 150 лева

II. „МАТЕРИЯЛИ ЗА ИСТОРИЯТА НА МАКЕДОНСКОТО ОСВОБОДИТЕЛНО ДВИЖЕНИЕ“.

Кн. I—IX. Съобщава Л. Милетичъ:

Книга I. Въстаническото движение въ югозападна Македония. По спомени на Славейко Арсовъ, 1925, стр. 136, цена 20 лева.

Книга II. Освободителната борба въ Костурско. По спомени на Пандо Кляшевъ, 1925, стр. 136, ц. 25 л.

Книга III. Борбата въ Костурско и Охридско (до 1904 г.). По спомени на Иванъ Поповъ, Смиле Войдановъ, Деянъ Димитровъ и Никола Митревъ, 1925, стр. 155, ц. 30 л.

Книга IV. Къмъ борбитѣ на югозападна Македония (Кичевско, Битолско, Леринско, Преспанско, Дебърско). По спомени на Лука Джеровъ, Георги Попъ Христовъ, Ангелъ Андреевъ, Георги Папанчевъ и Лазаръ Димитровъ. 1926, стр. XIV+146, ц. 30 л,

Книга V. Спомени на Дамянъ Груевъ, Борисъ Сарафовъ и Ив. Гаргановъ, 1927, стр. XII+136, ц. 30 л

Книга VI Солунскиятъ атентатъ и заточеницитѣ въ Фезанъ. По спомени на Павелъ П. Шатевъ, 1927, стр. 155, ц. 30 л.

Книга VII. Движението отсамъ Вардара и борбата съ върховиститѣ. По спомени на Яне Сандански, Черньо Пѣевъ, Сава Михайловъ, Хр. Куслевъ, Ив. Анастасовъ Гърчето, Петъръ Хр. Юруковъ и Никола Пушкаровъ, 1927, стр. 193, ц. 35 л.

Книга VIII. Спомени на Гьорчо Петровъ, 1927, стр. 208, ц. 35 л.

ДАРЪ
ОТЪ
МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ

МАКЕДОНСКИ ПРЕГЛЕДЪ

СПИСАНИЕ ЗА НАУКА, ЛИТЕРАТУРА И ОБЩЕСТВЕНЪ ЖИВОТЪ

РС II 102/1931/1932

ИЗДАВА
МАКЕДОНСКИЯТЪ НАУЧЕНЪ ИНСТИТУТЪ

ГОДИНА VII, КН. 1.

689/42

REVUE MACÉDONIENNE

ÉDITION
DE L'INSTITUT SCIENTIFIQUE MACÉDONIEN

ANNÉE VII, FASC. 1.

СОФИЯ — SOFIA
ПЕЧАТНИЦА П. ГЛУШКОВЪ — IMPRIMERIE P. GLOUCHCOFF
1931

Народна библиотека — София
Д Инв.№ 689/1942

ДАРЪ
ОТЪ Македон. Науч-
ченъ Институ

NB Непълна книгата! до стр. 176

Съдържание:

Ст. Романски, Имената на нѣкои македонски градове. — 5. Велесъ 1

Юрд. Трифоновъ, Къмъ историята на членнитѣ форми въ българския езикъ 7

Л. Милетичъ, Издигането на кравая въ обреда на семейната „служба“ и „слава“ 28

Проф. А. М. Селищев, Говоры области Скопья 33

Ангелъ Даскаловъ, Изъ миналото на Неврокопско 83

Божилъ Райновъ, Спомени отъ Солунъ (1881—1883) 117

Рецензии и книжовни вести

А. Тошевъ, Балканскитѣ войни. Томъ втори (5 октомврий 1912 г. — 16 септемврий 1913 г. ст. ст.). София, 1931, 8⁰, 495 с. — Рец. отъ Л. Милетичъ 125

Vasile N. Christu, I. Ochrida în secolul al XIX-lea de punct vedere istoric și cultural; II. —, Ocupațiile populației din Ochrida în secolul al XIX-lea; III. —, Emigririle populațiuni din Ochrida în Serbia Veche. Печатани въ „Graiul românesc“, anul IV. București, 1930 — (95—122, 161—174, 195—200). — Рец. отъ Ст. Романски 143

Станоје М. Мијатовић, Ресава. Печ. въ Сръбски етнографски сборникъ № XLVI. Београд, 1930, 8⁰, 97+239. — Рец. отъ Ст. Романски. 149

Jacques Ancel, La Macédoine, son évolution contemporaine. Paris, 1930, гол. 8⁰, 352. Съ 45 фигури и карти въ текста, 190 карти и фотографии извънъ текста и една голѣма карта на Македония. — Рец. отъ Дим.Ярановъ. 151

Dr Herbert Louis, Morphologische Studien in Südwest—Bulgarien. Stuttgart, 1930, 8⁰ 119. — Рец. отъ Г. Гунчевъ 160

Добри Христовъ, Шестдесеть и шесть народни пѣсни на македонскитѣ българи. Събрани и разработени съ съпроводъ на пиано отъ —, Издание на Македонския наученъ институтъ. София 1931, гол. 8⁰ 172.— Рец. отъ Любомиръ Романски 167

Ст. Чилингировъ, Български читалища преди Освобождението. Приносъ къмъ историята на българското възраждане. София, 1930, 8⁰ с. 638. — Рец. отъ К. Мирчевъ. 174

Французко резюме на съдържанието на книгата . . . . 177—202

Table des matières

St. Romansky, Les noms de quelques villes de la Macédoine. — 5. Vélès 1

Iordan Trifonov, Apport à l'histoire des formes de l'article dans la langue bulgare 7

L. Milétitch, L'élèvation du Kravaï (pain rond rituel) dans le rite de la „sloujba" et de la „slava" familiales 28

Prof. A. M. Sélichtchev, Les parlers dans la région d'Uskub . . 33

Anguel Daskalov, Sur le passé de Névrokop et ses environs . . 83

Bojil Raïnov, Souvenirs de Salonique (1881—1883) 117

Comptes rendus

A. Tochev, Les Guerres balkaniques. Second volume. (5 octobre 1912 — 6 septembre 1913 vieux style). Sofia 1931, 8°, 405. — Compte reneu de L. Milétitch 125

Vassile N. Christu, I. — Ochrida în secolul al XIX-lea de punct vedere istoric și cultural; II. —, Ocupațiile populației din Ochrida în secolul al XIX-lea; III. —, Emigririle populațiuni din Ochrida în Serbia Veche. Publié dans le „Graiul românesc" A. IV. 1930. Bucarest. — Compte rendu de St. Romansky. 143

Stanojé M. Mijiatovitch, La Ressava. Publié dans le Recueil Ethnographique Serbe № XLVI. Belgrade, 1930, 8°, 97+239. — C. r. de St. Romansky 149

Jacques Ancel, La Macédoine, son évolution contemporaine. Paris, 1930, gr. 8°, 352, avec 45 illustrations et cartes dans le texte, 190 cartes et photographies hors texte et une grande carte de la Macédoine. — C. r. Dim. Iaranov 151

D-r Herbert Louis, Morphologische Studien in Südwest-Bulgarien. Stuttgart, 1930, 8°, 113. — C. r. de G. Gountchev 160

Dobri Hrisiov, Soixante-six chansons populaires des Bulgares macédoniens. Recueillies et transcrites avec accompagnement de piano par —, professeur à l'Académie Nationale de Musique etc. Sofia, 1931, gr. 8°, 172. — C. r. de Lubomir Romansky . . 167

St. Tchilinguirov, Salles de lecture bulgares avant la libération de la Bulgarie. Apport à l'histoire de la renaissance bulgare. Sofia, 1930, 8°, 683. — C. r. de K. Mirtchev 174

Les articles de la Revue en résumé en français . . . . . 177—202

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СКОПИЕ

ИМЕНАТА НА НѢКОИ МАКЕДОНСКИ ГРАДОВЕ.[1]

Отъ Ст. Командски.

5. Велесъ.

Велесъ на срѣдни Вардаръ, въ пѫпа на Македония, е единствениятъ градъ, който отъ най-старо време до днесъ е разположенъ все на брѣговетѣ на тая голѣма македонска рѣка, която прерѣзва страната презъ самата срѣда, отъ северъ до югъ, та името ѝ се взема изобщо за емблема на цѣлата земя отъ Шаръ до Бѣло-море и отъ Охридъ до Родопитѣ. До като сегашната столица на Македония, Скопие, е на днешното си мѣсто на р. Вардаръ тепърва отъ срѣднитѣ вѣкове насамъ, Велесъ е билъ отъ край време тамъ, гдето е и днесъ — на пѫтя, който презъ Бабуна, отъ една страна, и Овче-поле, отъ друга, свръзва западна и източна Македония, най-западния кѫтъ на българската земя съ нейнитѣ източни предѣли. Тукъ е билъ сѫщо отъ край време мостътъ за преминаване отъ едната страна на другата, и въ това намира оправдание наименованието, което турцитѣ сѫ му дали още при завладяването на Македония отъ тѣхъ — Köprülü, отъ тур. дума köprü „мостъ".

До като това турско име по произходъ и образуване е съвсемъ ясно, неразяснено и до днесъ остава българското му име Велесъ, което е сѫщото въ гръцки *Βελεσσός*, и въ албански Vëlës. Неговото обяснение е още по-трудно, защото по форма то изобщо стои изолирано както всрѣдъ славянската, така и всрѣдъ балканската топонимия.[2] При все това то не е ново и не може да се смѣта заето или пренесено отъ другаде.

Въ византийскитѣ извори то е познато подъ формата

---

[1] Вж. Макед. прегледъ год. V, кн. 2, стр. 78—84 (1. Солунъ); год. V, кн. 3, стр. 71—76 (2. Охридъ); год. V, кн. 4, стр. 63—70 (3. Битоля); год. VI, кн. 2, стр. 1—6 (4. Скопие).

[2] Съвсемъ невѣроятно е да се смѣта името на града Велесъ като следа отъ името на славянския езически богъ Велесъ, сѫщо както и Velesovo въ словенската провинция Краина, северно отъ Любляна (срв. Niederle, Život starých Slovanů. 1², 1924, 214).

Βελεσσός (напр. въ грамотата на Василия II отъ 1020 г. у Gelzer, Byzant. Zeitschrift II 43.51); така е и днесъ въ гръцки, и все тъй се срѣща въ по-стари и по-нови български текстове и надписи — Ве́лесъ (писано сѫщо и Велесь, Велѣсъ, Велезь). Така то се намира напр. въ житието на св. Йоакима Осоговски (живѣлъ въ XI в.), срв. Бѣлградския преписъ (отъ XVI—XVII в.), издаденъ отъ Ламански, О нѣкоторыхъ славянскыхъ рукописяхъ въ Бѣлградѣ, Загребѣ и Вѣнѣ, СПб. 1864, стр. 137 (чрьньць ѿ Велеса гра҃), или въ Зографския поменикъ 1527—1728, у Йорд. Ивановъ, Български старини изъ Македония^2, София 1931, стр. 505 (Велесъ).

Въ предславянско време въ областьта на срѣдни Вардаръ е живѣло илирското племе пеони (*Παίονες*), и на мѣстото на днешния Велесъ е стоялъ главниятъ му градъ — *μεγίστη οὖσα πόλις τῆς Παιονίας* — Билазора (*Βυλάζωϱα*), чието име е добре познато отъ съчиненията на ония, които, като го тълкуваха отъ славянски бѣла зора, искаха да го използуватъ за доказване старината на славянитѣ на Балканския полуостровъ (срв. за това Иречекъ, Исторія болгаръ, Одесса 1878, 88; Niederle, Slovanské starožitnosti II, V Praze 1906, 178). То е обаче предславянско, и познатиятъ изследвачъ на тракитѣ и на старата топонимия на Балканския полуостровъ W. Tomaschek свързва това име, *Βυλ-άζωϱ* или *Βυλ-άζωϱα*, отъ една страна съ *Βυλλίς*, илирскитѣ Bylionеs, а отъ друга съ *Ἄζωϱος* въ пелагонийския Триполитисъ (*Πελαγονία Τϱιπολῖτις*), за да изтъкне илирския му характеръ (вж. Die alten Thraker I 17. 18; II 2, 61 и 55. 1893). Той при това привежда къмъ него инакъ непознатото славянско име на сѫщия градъ Велица, а сѫщо и албанското („*Βυλ-άζωϱ, -άζωϱα*, grosse Stadt der Paionen am Axios, slav. Welica, alb. Welézę“ — цит. съч. II 2, 61), безъ да загатва ни най-малко за връзката на последнитѣ съ първото.

Между това още Laeke, Travels in Northern Greece III 470, бѣше съпоставилъ днешното име Велесъ съ старото Bylazora, *Βυλάζωϱα*, и Hahn, Reise von Belgrad nach Salonik^2, Wien 1868, стр. 166, поде неговата мисъль, за да посочи албанския произходъ на това име. Той именно намира, че старото име на тоя градъ — разположенъ на мѣсто, което като че ли отъ самата природа е опредѣлено за мостъ надъ рѣката Вардаръ, така че, отъ какъ човѣкъ е почналъ да зида мостове, тукъ трѣбва да е стоялъ мостъ, — съдържа като втора съставна часть алб. urë „мостъ“ (член. ф. ura), а и първата съставна часть, отразена днесъ въ алб. Vëlës, съ два тъмни звука, трѣбва да има сѫщия произходъ, при все че той, както самъ признава, не може да посочи значението на нейната основа. По интуиция Hahn се догажда, че въ случая се явява сложна дума, чиято първа съставна часть представя форма въ родителенъ падежъ, така че името би могло да бѫде преведено съ Велесовъ мостъ (Wellesbrücke), при все че въ албански въ подобни композита родителниятъ падежъ следва именителния.

Това е собствено едничкиятъ правиленъ пѫть за разтълкуване не само на старото име на града, *Βυλάζωρα*, но и на днешното българско Велесъ (гр. *Βελεσσός*; алб. Vëlës), като въ случая албанскиятъ езикъ, наследникъ на единъ предславянски диалектъ на Балканския полуостровъ, тракийски (или илирски), самъ не обяснява, но само посочва, где трѣбва да се търси произхода на това име. Старото име *Βυλάζωρα* е отбелязано за първи пѫть у Полибия, около 216 г. пр. Хр. (V, 97), сиречь въ едно време, когато старогръцкиятъ произносъ на *β* като *б* е билъ замѣненъ съ *в* (*v*), както е и днесъ въ гръцки (вж. Brugmann, Griechische Grammatik ^{4}128); името *Βυλάζωρα* е започвало, следователно, съ *в* (*v*) — Vylazora. И ако алб. urë „мостъ“ действително представя, както въ много други случаи, словаренъ елементъ, наследенъ отъ по-старо време, то очевидно цѣлото име ще е представяло сложна форма, отъ която въ днешното име Велесъ (алб. Vëlës), е оцѣлѣла само първата съставна часть. Нѣма съмнение, че тя е представяла генитивна (родителна) форма на -es, твърде обикновено въ индоевропейскитѣ езици. Въ славянски то се явява при консонантнитѣ основи (отъ камы род. пад. камене, срв. лит. akmeñ-s <*akmenes, имен. п. akmū̃; сѫщо телѧте, любъве и пр.), а при *i*- и *u*- основи като *-s* (гости<*gostois, сыноу<*sūnous, лит. sūnaũs). Дори при мѣстоименията имаме остатъкъ отъ него въ родит. падежъ на старобълг. мѣстоимение чьто — чесо, ничесо. Това дава въ сѫщото време и известно указание за образуването на родителния падежъ въ езика на старитѣ траки. Композита отъ тоя родъ — съ генитивна форма като първа съставна часть — сѫ сѫщо така обикновени въ индоевропейскитѣ езици (срв. гр. *Διόσ-κουροι* „деца на Зевса“, староб. домоу-законьникъ, особено нѣмски—срв. гот. baúrgs-vaddjus „градски стени“), та ще да сѫ сѫществували и въ илирски. Колкото се отнася до изоставянето на втората съставна часть, ога или uга, за да остане само първата, Veles или Vylas, въ срѣднитѣ вѣкове, то въ тоя случай достатъчно примѣри ни дава днешната славянска топонимия на Балканския полуостровъ, гдето притежателното прилагателно остава едничко да замѣства по-старото мѣстно име, въ което при него е стояло и сѫществителното: Габрово, Дрѣново, Арапово, Бабино и под.

При това не рѣдко споменътъ за старото значение на сложното мѣстно име добре се пази. Така ще е било и въ тоя случай съ Велесъ въ по-рано време, щомъ като турцитѣ сѫ могли да му дадатъ име съ сѫщото значение: Köprülü. Известно е именно, че по отношение на сваренитѣ отъ тѣхъ мѣстни имена на Балканския полуостровъ, напримѣръ българскитѣ, турцитѣ или ги осмисляли по своя езикъ, или, още по-обикновено, просто ги превеждали; такъвъ е случаятъ съ Казанъ вм. Котелъ, Узунджова вм. Длъгополѥ и под.

Но какво собствено е означавало това вел- (vel-), по името на което е нареченъ тукашниятъ мостъ, а споредъ това и самиятъ градъ на това мѣсто?

Мостъ обикновено може да бѫде нареченъ или по нѣкое свое качество, напр. длъгъ „дългъ“ (срв. турски Узункюприя „дългъ мостъ“ на долна Марица, пренесено и като име на града при него), или по името на мѣстото, гдето е построенъ, и най-сетне по името на рѣката, надъ която стои. Колкото и правдоподобно да би било тоя мостъ да бѫде характеризуванъ като голѣмъ, великъ — старобълг. Вель-и, — това не би могло да бѫде направено поне отъ славянитѣ, защото, както е ясно отъ казаното по-горе, името е предславянско. Най-правдоподобно е тоя мостъ, а следователно и градътъ при него, да е получилъ името си отъ името на рѣката.

Рѣката Вардаръ, както е ясно отъ най-новитѣ изследвания, покрай това си име, има още две имена: старогръцко Ἄξιος и бълг. Велика. Досежно това последното име проф. Йорд. Ивановъ въ статията си „Аксиосъ—Велика—Вардаръ“, въ Макед. прегл. г. I, кн. 3(1925),с. 17 и сл., показа, че то се е отнасяло не само до горното ѝ течение, или до единъ нейнъ притокъ, както е днесъ, но и до срѣдното ѝ течение и дори до цѣлата рѣка. Това е името, което ѝ е било дадено отъ славянитѣ при заселянето си на Балканския полуостровъ и въ Македония. Прави впечатление обаче, че това е едничката по-голѣма рѣка на Балканския полуостровъ, която славянитѣ сѫ именували по своя езикъ, като при това сѫ я нарекли съ едно име—Велика — което съ право би могло да бѫде дадено и на други не по-малки отъ нея рѣки, като Марица, Морава и пр. Но като се вземе предъ видъ, че при всички по-голѣми, а често и по-малки рѣки, славянитѣ обикновено сѫ задържали старитѣ тракийски и илирски имена, като сѫ ги приспособили къмъ фонетиката на своя езикъ или сѫ ги осмислили споредъ него или най-сетне сѫ ги превели, трѣбва да се приеме, че и въ тоя случай основата на това име трѣбва да е било предславянско, навѣрно илирско. Това е толкова по-възможно, като се вземе предъ видъ, че античното име *Ἄξιος*, употрѣбяванъ отъ гърцитѣ, е попрѣчило да се засвидетелствува у старитѣ писатели онова име на рѣката, съ което тя е била наричана отъ населението, което е живѣло на нейнитѣ брѣгове преди дохаждането на българскитѣ славяни. И това тъкмо име проглежда въ засвидетелствуваното у Полибия име на града *Βυλάζωρα*.

Отъ направения по-горе анализъ на това последното име излиза, че рѣката Вардаръ преди дохождането на славянитѣ е носила име, което крие въ себе си коренъ vel-, и че славянитѣ просто сѫ възприели това име, като го осмислили по своя езикъ: вел (срв. старобълг. вель-и), покрай велик, и до днесъ въ македонскитѣ говори е спазено съ значение на „голѣмъ“ (срв. Вел четвръток, Вел петок и пр.), а въ Вел-ика сѫщото това име, за по-голѣма ясность, се явява разширено съ суф -ика. И въ тоя случай, следователно, славянитѣ сѫ постѫпили досущъ тъй, както и при възприемането на другитѣ стари имена на рѣки на Балканския полуостровъ. Срв. Ломъ отъ Almus (гл. ломити), *Τιέρνα*>Черна и пр.

Колкото се отнася до произхода на самото илирско име на рѣката, при все че не би било невъзможно то да бѫде образувано отъ индоевроп. коренъ *u̯el- „drängen, pressen“, който имаме и въ старобълг. *вель (въ вельми, вельма „твърде, извънредно много“, вель-лѣпъ „много хубаво“), вельи, великъ „голѣмъ“, *валъ „Haufe, Menge“, рус. вали́ть „massenhaft drängen, häufen“, срв. Walde, Vergleich. Wörterbuch der indogerm. Sprachen I, 2, 295 f., по-право то стои въ връзка съ корена *u̯el- „drehen, winden, wälzen“, който намираме въ староинд. válati, -te „обръща се, върти се“, ūrmi- „вълна“, авест. varəmi сѫщо, арм. gelum, „въртя, завъртамъ, вия; върти се, вие се,“ гръцки *εἰλέω* „wälze, rolle“ (**Fελ-κέω*), *εἶλιγξ* и *εἴλιγγος* „Wirbel, Drehen, Schwindel“ (**Fελ-ν-ιλξ* или *ἐ-Fελεγξ*), алб. vjell „übergebe mich, erbreche (*u̯elu̯ō), valë „Wallen des kochenden Wachers; Welle, Woge“ (*u̯ₑlənā=си. ūrmi-), лат. volvo, -ere „rollen, kollern, wälzen, drehen, wirbeln“, стир. fillim „biege“, стгорнѣм. walm „Wellen werfen, anfwallen“, wallan „wogen, wallen, aufwallen, sieden, kochen“, англосакс. wielm, стнард. vella, vall „sprudeln, sieden, wallen“, лит. veliù, vélti „Haar verwirren, verschlingen“, лет. vel'u, velt „walzen, walken“, старобълг. валити, валꙗти, „wälzen, walken“, слов. vâl „Walze; Welle, Woge“ и пр. Сѫщия коренъ намираме въ по-низка степень и съ разширена основа *u̯l̥-n- въ старобълг. влъна „вълна“, лит. vilnis, старогорнѣм. wëlla, староинд. vāṇa- и арм. lamb „Ringkreis“ (срв. Walde 298 и след.). Съ това си има Вардаръ е характеризуванъ, следователно, като̀ въртещъ своитѣ бързи води, вълнообразуващъ. По-подходенъ признакъ за именуване рѣка рѣдко би се намѣрилъ. Така въ Полша има рѣки Wełna (=Вълна), сѫщо Wełm; срв. сетне литовскитѣ рѣчни названия: Wilja, Wilna, отгдето и името на града Wilno, лит. Vilnius, отъ лит. vilnìs „fala, вълна“ (срв. Brückner, Słownik etym. języka polskiego, Kraków 1927, 606).

Отъ всичко това може да се заключи: 1) че старото не гръцко име на рѣката Вардаръ е било образувано отъ коренъ vel-, и то било възприето отъ българскитѣ славяни, осмислено въ духа на тѣхния езикъ и преобразувано въ Велика; 2) че отъ това име е било образувано сложно име Veles-ōrā, първата съставна часть на което е представяла генитивна форма отъ vel- съ флексивно окончание -es-, а втората съставна часть е било сѫществително име ōrā „мостъ“ (алб. urë), и съ него е билъ наименуванъ мостътъ на това мѣсто, а сѫщо така и градътъ при него; и 3) че българскитѣ славяни при заселянето си сѫ заели името на града, като задържали само първата му съставна часть Veles, която се явява и въ византийскитѣ паметници и въ новогръцки, както и въ албански, и асоциирали съ нея първоначалния смисълъ на „мостъ“, който се отразява и въ турското име Köprülü, само̀ преводъ на славянското, което днесъ нѣма вече тоя смисълъ.

КЪМЪ ИСТОРИЯТА НА ЧЛЕННИТѢ ФОРМИ ВЪ БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИКЪ.

Отъ Юрд. Трифоновъ.

Преди нѣколко години, като проучвахъ нѣкои паметници отъ първитѣ времена на старобългарската книжнина съ историко-литературна цель, отбелязахъ си намиращитѣ се въ тѣхъ членни форми съ намѣрение да ги обнародвамъ, когато ми падне редъ. Понеже и следъ това продължихъ да работя по историко-литературни въпроси, не можахъ да спра вниманието си на казанитѣ форми и да ги подредя и проуча. Възможность да сторя това намѣрихъ едва сега. Въ свръзка съ събранитѣ тукъ примѣри ще си позволя да направя и нѣкои съображения по въпроситѣ, които тѣ подигатъ, като се надѣвамъ, че ще ги засегна и отъ нѣкои нови страни.

Примѣритѣ съмъ извлѣкълъ отъ следнитѣ паметници:

1) Законъ соудныи людьмъ (ЗСЛ.). Този законъ е билъ съставенъ още въ времето на царь Бориса. Примѣритѣ сѫ извлѣчени отъ кратката му редакция, запазена въ Устюжката и Варсонофиевската кормчии отъ XIII в. По последната кормчая паметникътъ е издаденъ отъ И. И. Срезневски въ неговата монография „Обозрѣніе древнихъ русскихъ списковъ кормчей книги“ (Спб. 1897) въ Сборникъ Отдѣления русскаго языка и словесности Импер. Акад. наукъ, т. 65, № 2, стр. 113—114. По Устюжката кормчая текстътъ биде изданенъ отъ проф. Г. Т. Данаиловъ въ Сборн. нар. ум. XVIII (1901 г.), дѣлъ II, стр. 20—24, и отъ проф. С. С. Бобчевъ въ Пер. спис. на Бълг. книж. дружество, кн. 62, стр. 634—643. Примѣритѣ извлѣкохъ отъ текста на Устюжката кормчая, който провѣрихъ по фотографическата снимка на проф. В. Златарски и Й. Ивановъ, която се пази въ Българската Академия на наукитѣ. Нумерата на статиитѣ сѫ посочени по Варсонофиевската кормчая, гдето сѫ запазени по-добре.

Македонски прегледъ. Год. VII, кн. 1. 1931.

2) Сло́вѡ на пренесенїе мощем пресла́в'наго Климен'та (Слпр.). То е писано отъ св. Кирила Философа на гръцки и е преведено отъ нѣкой неговъ ученикъ, но е дошло до насъ въ ржкописъ отъ XVI в. Издадено е най-добре отъ проф. д-ръ И. Франко въ Записки Наукового товариства імени Шевченка, кн. 60 (1904 г.), стр. 248—254. Посоченитѣ при примѣритѣ страници сж отъ това издание. Понеже текстътъ на Слпр. е миналъ презъ ржцетѣ на много преписвачи, най-напредъ български, а по-сетне руски, той е пострадалъ доста много, ако и не чакъ толкова, колкото обикновено се мисли. Нѣкои малки поправки внесохъ по най-новото издание на П. Лаврова въ съчинението му „Материалы по истории возникновения древнейшей славянской письменности“, издание на руската Академия наукъ союза советских социалистических республик, 1930.

3) Похвала свѧтому Кирилꙋ (КПхв), съчинена отъ епископа Климента Велички, ученикъ на св. Кирила и Методия. Найстариятъ запазенъ отъ нея преписъ е отъ XIII в. Печатана е много пжти. Ние използувахме изданието на проф. А. Теодоровъ—Баланъ въ книгата му „Кирилъ и Методи“, София, 1920, стр. 109—113.

4) Слово на шествіе Господа нашего Ісуса Христа (Слвш), отъ Иоанъ Екзарха. То е запазено въ руски преписъ и е издадено отъ К. Калайдовича въ известното негово съчинение „Јоаннъ Ексархъ Болгарскій“, Москва, 1824, стр. 174—7.

5) Слово о правѣи вѣрѣ, или Богословіе (Богсл), отъ Иоана Дамаскина, преведено отъ Иоана Екзарха. Старобългарскиятъ тексъ е дошълъ до насъ въ руски преписъ отъ XII—XIII в. Той е билъ напечатанъ отъ О. М. Бодянски, но пуснатъ на свѣтъ, следъ смъртьта на последния, отъ А. Поповъ подъ заглавие: „Богословіе св. Јоанна Дамаскина въ переводѣ Іоанна Ексарха Болгарскаго. По харатейному списку Московской Синодальной библіотеки“, Москва, 1878. Изданіе Импер. Общ. исторіи и древностей россійскихъ при Московскомъ университетѣ.

6) Шестод̈ные съп'санѡ Іѡаномъ презвитерѡмъ ѥксар'хомъ, или накратко Шестодневъ (Шстд). Този паметникъ е запазенъ и въ руски преписъ, но най-стариятъ му датиранъ преписъ е сръбска редакция отъ 1263 г. Билъ е приготвенъ за печатъ и пустнатъ на свѣтъ по сжщия начинъ, както и Богословието, подъ заглавие: „Шестодневъ, составленный Јоанномъ

Ексархомъ Болгарскимъ. По харатейному списку Московской Синодальной библіотеки 1263 года. Москва, 1879. Преписвачътъ на Шестоднева, сърбинъ граматикъ Теодоръ, захваналъ работата си въ Хилендарския манастиръ въ 1262 г., а я довършилъ въ Хилендарския метохъ въ Солунъ презъ 1263 г., защото билъ голобрадъ (кьосе), а тъкмо тогава била издадена заповѣдь отъ светогорския протъ, голобради да не живѣятъ въ Св. гора. Граматикъ Теодоръ не ще да е разбиралъ добре текста; но той знаелъ, съ какви сръбски звукове да предаде ония старобългарски, които не се срѣщали въ сръбския ез., главно юсоветѣ. Споменувамъ всичко това, защото най-много примѣри отъ членни форми се намиратъ въ Шестоднева.

Понеже нѣкои отъ приведенитѣ по-долу изречения, въ които има членни форми, и сами по себе-си не сѫ твърде ясни, а отдѣлени отъ текста ставатъ още по-неразбрани, обяснявамъ смисъла имъ въ скоби. За да изпъкне смисълътъ по-добре, употрѣбихъ сегашна пунктуация. Броятъ на стълбцитѣ въ рѫкописитѣ означихъ съ дребни цифри, турени при ония, що показватъ листоветѣ или страницитѣ. Надлинейни знакове, съ изключение на титлитѣ, ударенията и паерчицитѣ изпуснахъ по технически причини, понеже въ случая нѣматъ никаква важность.

I. Членъ тъ, та, то.

Членни форми при прилагателни имена, причастия и прилагателни мѣстоимения.

Мѫжки родъ.

Отъ Слпр. 1. егда же желаныитъ ѡтокъ преⷣ ѡ́чима Ѧ́влѧше сѧ, пришествїе етеро твер҆до до́брѣ напа̀ѧющий ꙗснаго пролитиꙗ (валежъ на открито) съ нб̈съ на стоѧщиⷤ пѡдиде (Франко, стр. 250).

Отъ Слвш. 2. Да понеже нашя плоть на прѣстолѣ высоцѣмътомъ днесь сѣде, того ради радуемся, братїе (Калайд., стр. 176).

Отъ Шстд. 3. велитъ бо тихыитъ (благосклонниятъ) г҃ъ. л. 1_4—2_1.

4. и мьн҆шютȣ клеврѣтоу старѣишьньство даѥтъ. л. 104_3 (Думата е за слънцето, което нощe отстѫпва мѣстото си на по-малкия си другарь, месеца).

5. ни ѥмоу (на Исая) даⷭ҇ никакоѥ (-ѩ) же блгоⷭ҇ти въ

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СКОПИЕ

та лѣта, дон'деже оумрѣ злыитъ безакон'никъ и боуии; ѥгда же оумрѣ нечьстивыитъ, тъгда же ѿвръже б҃ъ гнѣвъ и приѥтъ пр҃рока. л. 37_4 (Думата е за царь Осия, който си позволилъ да свещенодействува въ храма като левитъ. Поради това нечестие, Богъ билъ недоволенъ и отъ пророка Исая, загдето не изобличилъ царя, и го простилъ едва следъ смъртьта на последния).

6. кѫдели какъ (какъвъ, нѣкакъвъ) крѣпькы животъ приближитъ се.... немощьнытъ поставъ прѣдеретъ и безвѣсти сътворитъ. л. 141_2 (Смисълътъ е, че силна животинка сѫдира слабата тъкань — паяжината).

7. иже бо с высости не приѥше блго҃тьнааго дара и прѣмоудроти (-сти), ꙗкоже ѿ неѥ (-ѩ) разоумѣти чюдныитъ строи и таины. л. 50_{2-3} (които не сѫ приели отъ небето благодать и премѫдрость, та чрезъ нея да разбератъ чудния строй и тайнитѣ на свѣта).

8. и погрезаѥтъ (райската рѣка) по҃ землю недовѣдомѣ, ꙗкоже самътъ (Богъ) вѣстъ. л. 245_4

9. не пръвоѥ ли самоготого свѣта ѥ҃ство на бытиѥ изведено, таче потомъ сл҃нчноѥ тѣло, капь крѫгов'наꙗ? л. 135_3 (Не е ли създадена по-рано сѫщината на самата свѣтлина, а следъ това слънчевото тѣло, което е нейно крѫгло вмѣстилище?)

Отъ Богсл. 10. еже и самътъ х҃ъ за ны крьстисѧ. стр. 249_1

11. ꙗкоже рече самътъ г҃ь: ꙗкоже Иѡанъ крьсти водою, вы же крьстисте сꙗ д҃хъмь с҃тыимь и огньмь. стр. 248_2-249_1

Женски родъ.

Отъ Шсдн. 12. и многаата вода удръжима тою низостию. л. 66_4

13. мѣнитъ же высокыѥ(-ѩ)ты и по истинѣ прѣчюдныѥ(-ѩ)ты стѣны назнаменоую (ю вм. срѣднобългарски -ѭ отъ -ѩ). л. 66_3 (Думата е за високитѣ морски брѣгове, които сѫ наречени стени).

14. да бесъвѣта (=безъ съвѣта) лъжаꙗта вѣра мнима боудетъ. л. 222_3

15. ноудима (морскаа вода) же задниимъ вѣтромь сквозѣ лоукыѥ(-ѩ)ты жилы (кривитѣ проходчета) и вонъ издриваѥма, истичетъ. л. 90_3

Срѣденъ родъ.

Отъ Шсдн. 16. ѥже бо дѣлати добро, то иѥросиньскоѥ то ѥстъ. л. 246_4 (свещеническото предназначение е да прави добро).

17. оу плющь же малѣитѣ чрѣвѣ (дв. ч.) кончаѥте се. л. 220_3 (двѣтѣ малки стомахчета свършватъ при бѣлитѣ дробове).

18. дроугоици, на мл̎твѣ стоѥ (-ꙗ), како ти се въземлетъ оумъ выше н̎бсъ и акы б̎олѣпнаꙗта мѣста виде (-ѧ) се сътвориши л. 199_1 (другъ пѫть, като стоишъ на молитва, какъ ти се издига умътъ по-горе отъ небесата, та ще ти се стори, като да виждашъ божествено хубавитѣ мѣста).

19. то сего цѣща ноуж̑а ѥстъ съ тѣмъ исповѣдати и в'са имена, ꙗже соутъ въчинена гредоущаата въ слѣ̑. л. 195_1 повторена пагинация (поради това е потрѣбно да се кажатъ и всички имена, които сѫ създадени и които следватъ отпосле).

20. ти малоую чьстыю приходещю зракоу на зрещеѥто. л. 145_3 (та зрението стига до малка часть отъ онова, що разглежда).

21. видїмоѥ бо нынѣ оуказаѥтъ миноув'шеѥто. л. 164_2

22. не им'же ли ѡгню своѥто ѥстъ, ѥже жещı и свѣтити? л. 246_3 (Не поради това ли свойството на огъня е да гори и да свѣти?)

23. и та (пища земнаꙗ) се раздѣлѣѥтъ въ стьбло . . . и самата зръна и ѡсиа. л. 94_4—95_1 (и самитѣ зърна и осили).

24. и самото ȣдобь исп̑детъ. л. 141_2

25. самото паче море пръвоѥ, ти юже потом' по чиноу и ꙗже к томоу соутъ морю подобна ѥзера л. 68_3 (най-напредъ било създадено самото море, та вече следъ това по редъ и подобнитѣ нему езера).

26. нъ самото ѡ себѣ (думата е за всичко сѫществуваще) самобытиимь ѿ небытиꙗ изведено на соущиѥ. л. 2_4

27. инако питаѥтъ корениѥ самото, инако же короу стьблъноую, инако же самото дрѣво. л. 101_2

28. то мощно ѥ̑, и самѣмь тѣмъ дѣиствомъ (дат. притеж.) творьцю ѥствъноумоу ихъ разлоучити л. 136_{1-2} (смисълътъ е, че Творецътъ на самитѣ действия може да раздѣли свѣтлината отъ свѣтещото тѣло).

29. бродъ (грѣшка вм. бродꙑ) имȣщи ѿ великыѥ(-ꙗ) и кровавыѥ(-ꙗ) жилы въчинѣющи до самоютою истесоу л. 221_2 (до самитѣ бѫбреци, дв. ч.)

Членни форми при сѫществителни имена.

Мѫжки родъ.

Отъ КПхв. 30. Блаженъ градътъ приемыи третиаго съвръшителѣ божию смотрѣнию (гл. VIII, стр. 113).

31. При благовѣр'нѣмъ же цари Михаилѣ, правовѣрнии сьборъ сътвор'ше поустишѫ его (Св. Кирила) на еретигыты (гл. III, стр. 110).

Отъ Слпр. 32. с҃щн'никътъ именемъ Солѡмонъ (стр. 250).

Отъ ЗСЛ. 33. ѥже обрѣтающимъ сѧ на брани, бываѥть и часть останоущиимъ на станоуть.[1] гл. 3. (Смисълътъ е, че и на останалитѣ въ стана войници трѣбва да се дава такава часть отъ плячката, каквато се дава на сражаващитѣ се).

34. чинъ же постоутомоу ѥсть сице гл. 8. (Опредѣля се редътъ на наложенъ постъ).

35. женоу (въ Варсон. женою) разлоучь, нъ за грѣхотъ страⷯ има задѣ, съчтаниꙗ неразлоучаꙗ. гл. 33 (Богъ не разлѫчилъ заради грѣха въ рая жената отъ мѫжа, а на двамата наложилъ страдание).

Отъ Шсдн. 36. послѣж҇е же вложи въ великаа свѣтильника . . . г҃ъ и б҃ъ . . . хытрѣ же то и ѕѣло на оуспѣхъ, да слоготъ великоую тѣлесоу равно всѣмь ч҃лкмь свѣⷮ ꙗвлѣѥтъ. л. 18_2 (Богъ устроилъ умно, та съвмѣстното действие на великитѣ свѣтливи тѣла — слънцето и месеца — да даде на всички хора свѣтлина).

37. покаа се моужьтъ и припаде слъзами л. 37_2.

38. вѣдѣаше бо преж҇е (Богъ), какоже оумрѣті иматъ животътъ и пръстию се створити. л. 242_1

39. и реⷱ ч҃лкътъ: ѥще ѥдинъ с҃нъ имамъ, послю и. л. 239_2

40. нъ добрꙑими дѣлꙑ ѡбрѣтают' поутьтъ. л. 246_1 (думата е за пѫтя къмъ рая).

---

[1] Мѣст. пад. отъ станъ по у-склон. съ окончание -ть, което е съкращение отъ томь. Рускитѣ преписвачи, по незнание, сѫ схващали думата като глаголъ.

41. достониоу казнь подъѥмьлеще лѣности своѥѥ (-ѩ) троудътъ. л. 175_2 (Говори се за пѫтници, които сѫ забравили нѣщо ценно, че, ако и да сѫ изминали дългъ пѫть, ще се завърнатъ за забравеното, понасяйки труда като достойно наказание за своята леность).

42. иже соутъ оуже приѥли врѣдътъ (заразата), то тѣмъ цѣлениѥ подаю. л. 139_2

43. ти видѣти ѥстъ въ годотъ (-ътъ) выходъны акы рѣкоу рыбы пловоуще коупно. л. 169_1 (би трѣбвало да види човѣкъ рибитѣ въ време на излизането имъ, че плуватъ като река).

44. где ли ѥст‘ привезанъ оумът‘, л. 196_2

45. аще бо би кроуготъ (-ътъ) такъ былъ, то не би множ‘ство ч҃лкъ бѣлыхъ въ Скѵтии. . . было. л. 129_4—130_1 (думата е за зодиякалния крѫгъ въ предсказанията на астролозитѣ).

46. такъ бо се ꙗвлѣѥтъ животътъ. л. 140_3 (думата е за едно или друго животно въ зодияка).

47. да юже би въ лѣпотоу и нощьдн҃ьѥ звати годътъ. л. 56_1 (времето би се казвало по-добре нощедение, а не денонощие).

48. нъ в‘ наⷭ се приѥмлетъ даръть и ѿдаваѥт‘се. л. 183_2 (думата е за даръ изобщо, а не за споменатъ по-горе).

49. аще ѥси коли съ горы великꙑ поле видѣлъ велико же и рав‘но, колика ти се волы ꙗвите съпрежана соуща, кольци ли ратаити сами. л. 145_3 (посочва се, какъ отъ висока планина воловетѣ и орачитѣ се виждатъ малки).

50. ѿ б҃а приѥмъ даръть, ѿ б҃а ти тако творитъ. л. 189_1 (пророкътъ извършва чудо чрезъ приетото отъ Бога дарование).

51. да не гласътъ соблазъноу сътворитъ, ти мнѣти ѥ (-ѩ) начнетъ б҃ъ, соуще рабы б҃жиѥ (-ѩ). л. 189_3 (да не би гласътъ (думитѣ) да докара съблазънь, та да почне чуващиятъ го да счита говорещитѣ за богове, когато тѣ сѫ само Божи слуги).

52. соутъ рав‘на ребра имѫще сопицити, тоже не противоу себѣ лежеще (-ѧ) ѥ дольце (-ѧ) ты л. 178_2 (сѫщо е съ лежещи едно срещу друго трапчетата. Думата е за меденитѣ пити. Цѣлиятъ пасажъ е приведенъ по-долу).

53. иже тъгда законыты приѣмлѣахоу л. 224_2 (говори

се за вехтозаветнитѣ евреи, на които били дадени Мойсеевитѣ закони).

54. пьсъ . . . ѥгда по слѣдоу женетъ звѣрѣти. л. 230_2.

Женски родъ.

Отъ КПхв. 55. каа ꙋста исповѣдѧть сладостьтѫ оучениа его? (гл. VI, стр. 111).

Отъ Слпр. 56. Имѣѧхѡ҃ оу́бо ѡ́чи и оу́мъ ѻво къ Б҃оу возводѧще, ово къ с҃тѣи той рацѣ имоуще. стр. 251.

57. хотѧще лобзати ли видѣти свѣтиѧ тыа бисероѻбразныѧ мо́щи. стр. 251.

Отъ ЗСЛ. 58. аще ли нищь ѥсть, противоу своѥмоу имѣнию да дасть г҃иноу рабытоꙗ (гл. 6. . . да даде на господаря на робинята. Въ гръцкия текстъ на Еклогата стои пакъ членъ, а не показат. мѣстоим.: *τοῦ αὐθέντῃ τῆς δούλης*).

Отъ Шстд. 59. бываѥт же и тепла водата. л. 90_3.

60. и славата акы въ снѣ боудетъ была. л. 94_2.

61. влагата сладка се твºритъ и тьнка. л. 102_1 (говори се за земната влага изобщо).

62. да не тежьстью стръдьта испадетъ вонъ л. 178_2.

63. и въ своѭ коѥж҃о ѥдоль влагоутоу стрьдноую въливати. л. 178_2.

64. а ѥже надъ ѥзыкомъ, то то дроугоѥ (=дроугоѥ то) н҃бо, рекьше прѣградата. л. 35_2.

65. пръвоѥ бо готовитъ пищꙋ, ти тако въводитъ, ѥмоуже то ѥстъ кръмоутоу приматъ. л. 181_1.

66. гл҃ють бо дроузии, иже астрономию хытрѣ соутъ извыкли, ꙗкожⷷ и земле (-ѧ) тое (-ꙗ) самоѥ (-ꙗ) многами соугоубьствꙑ боле ѥстъ с҃лнце л. 103_3 (че слънцето е много пѫти по-голѣмо отъ самата земя).

67. и то не гроубѣ, нъ хытрымъ оумышлѣѥмъ пищоутоу на длъги д҃ни строѥщи. л. 228_3 (думата е за мравкитѣ, че не просташки, а съ разумна преднамѣреность си приготвятъ храната за дълги дни).

Срѣденъ родъ.

Отъ Шстд. 68. да дрѣвото внѣ ѥстъ. л. 22_1 (дървото е вънъ отъ изкуството),

69. къде бы повелѣно, тꙋже абиѥ бы҃ и повелѣньѥто. л. 162_1.

70. да не тежьстью дьньцата ѿпадоутъ, тьнька суща. л. 178_2.

71. стръмнѣѥже иномоу името ключают' (грѣшка, вм. -ѥт'), се, рекше пръвоуѥмоу н҃бси. л. 63_3 (по-точно името небо би прилѣгало на първото, т. е. на по-горното отъ небесата).

72. сего цѣща и името адамово зданиѥ (грѣшка вм. заданиѥ) бѣаше ѫселенѣи. л. 138_4 (заради това и името Адамово бѣ залогъ за свѣта).

73. не бо ѥсть льзѣ познати, каꙗ бѣ скорость часнаꙗ трѣбѣ, въ нѣже бѣ рожⷣаниѥто назнаменати, л. 125_3 (защото не може се позна, каква е трѣбвало да бѫде скоростьта на часа, въ която да се отбележи раждането. Думата е, че не може да се опредѣли точно моментътъ, когато трѣбва да се запише отъ астролога раждането на нѣкой човѣкъ за съставяне на хороскопъ).

II. Членъ сь, си, се.

74. нъ ꙗк°же ѥстъ звѣрю земьноумоу въздоухъсь, тако же ѥстъ рыбамъ нираающимъ вода. Шстд. л. 165 г.

75 при Нои водою б҃ъ оутварисеи грѣхы пополока. Богсл, стр. 245_1 (при Ноя Богъ изпра грѣховетѣ на творението съ вода. т. е. чрезъ потопа. Въ грѣцкия текстъ стои: *Ἐπὶ Νῶε δι᾽ὕδατος ὁ Θεὸς τὴν κοσμικὴν ἁμαρτίαν κατέκλυσε;* въ латинския преводъ: . . mundi peccatum per aquam eluit).

III. Членъ и, ꙗ, ѥ, при сѫществителни имена.

Отъ Богсл. 76. иже преже бл҃гдатиѧ пр҃рци, патриар҃си, правьднивии, пропвѣдавъшеи гн҃е пришьствиѥ, — сихъ всѣхъ съмотрьше житьѥ, подражаимъ вѣроу, любъвь. . . стр. 301 (на пророцитѣ, патриярситѣ, праведнитѣ, живѣли преди благодатьта, — на всичкитѣ тия, като гледаме живота, да подражаваме вѣрата, любовьта. . . На гръцки изречението гласи така: *Τοὺς πρὸ τῆς χάριτος προφήτας, πατριάρχας, δικαίους, τοὺς προκατηγγελκότας τοῦ Κυρίου παρουσίαν.* . . Migne, Patrol. graeca, col. 1168).

Отъ Врачанското евангелие, издадено отъ проф. Б. Цоневъ. 77. се д҃ваꙗ приемлеть вь чрѣвѣ и родить с҃на. Мат. I, 23, Български старини, кн. IV, стр. 204 (Ето девицата ще приеме въ утробата си и ще роди синъ. . . Въ гръцкия текстъ: *ἰδοὺ ἡ παρθένος ἐν γαστρὶ ἕξει καὶ τέξεται υἱόν.*

Отъ Добрейшовото евангелие, издадено отъ проф. Б. Цоневъ. 78 посланъ бысть ангелъ гаврилъ ѿ ба҃ . . . къ дѣвѣи ѡбрѫченѣи мѫжеви, емоуже имѧ иѡсифъ . . . и имѧ дѣвѣи Мариа Лук. I, 26—7. Бълг. старини, кн. I, стр. 148. Въ гръцкия текстъ: . . . *πρὸς παρθένον μεμνηστευμένην ἀνδρί . . . καὶ τὸ ὄνομα τῆς παρθένου Μαριάμ.*

Отъ календаря на Охридския апостолъ, изданенъ отъ проф. С. М. Кульбакинъ. 79. сн҃ъ бж҃еи сн҃ъ дв҃ъїѫ (-ѧ) бъїваетъ. Тропарь на Благовещение. Бълг. старини, кн. III, стр. 127. Въ гръцкия текстъ на тропаря това изречение гласи: *ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ υἱὸς τῆς Παρθένου γίνεται.*

* * *

Сега да видимъ до какви заключения могатъ да доведатъ гореприведенитѣ примѣри, като се прибавятъ къмъ ония, които проф. Л. Милетичъ изнесе по-рано въ дисертацията си „O članu u bugarskom jeziku“ (Zagreb, 1889) и въ студията си „Членътъ въ българския и руския езикъ“ (Сб. нар. умотв. кн. XVIII, 5—67).

На първо мѣсто, тѣ доказватъ, че въ старобългарския езикъ несъмнено е имало членъ.

Мнението на покойния проф. В. Ягичъ, че българскиятъ членъ билъ езиковно явление не по-старо отъ XIV в. и че дори въ този вѣкъ той се явявалъ само въ отдѣлни случаи[1] трѣбва да бѫде окончателно отхвърлено. Че членнитѣ форми найнапредъ сѫ били рѣдки и сѫ се явявали само въ случаи, когато отдѣлни лица въ народа сѫ чувствували потрѣба да изтъкнатъ опредѣленостьта, познатостьта на даденъ предметъ, — това е истина. Но така е и съ другитѣ езиковни явления: тѣ не се явяватъ изведнажъ по цѣлото пространство, гдето се говори даденъ езикъ и навсѣкѫде въ речьта. Не е вѣрно, обаче, че спорадичното явяване на члена въ българския езикъ се отнася едва къмъ XIV в. Това стана явно, особно когато проф. Милетичъ посочи, че членъ, подобенъ на българския, има и въ великорускитѣ народни говори и че, следов., първитѣ образци отъ членувани форми, по които сѫ се повели двата езика, за да достигнатъ до развитъ членъ, трѣбва да сѫ се явили още въ онова време, когато тия езици сѫ съставяли едно цѣло. Многобройнитѣ примѣри отъ членъ въ руския езикъ и новитѣ старобългарски членни форми, които нашиятъ ученъ събра следъ напечатването на своята дисертация, го накараха да остави резервата, която той правѣше относно старината на българския членъ. Въ дисертацията си той допущаше, че последниятъ е почналъ да се явява въ по-широкъ размѣръ едва къмъ края на XII в., когато склонението на имената почнало да се разстройва (O članu, § 7), но по-после сѫщиятъ решително заяви, че вече старобългарскиятъ езикъ е познавалъ доста добре члена. Въ студията си за члена въ българския и руския езикъ проф. Милетичъ пише: „Именно сѫщитѣ тия начални типове (т. е. останалитѣ отъ предисторично време) сѫществуватъ и въ старобългарския езикъ, и ако славиститѣ по-рано не сѫ ги съзрѣли при толковато подробно изучване езика на староб. писменни паметници, то може да се тълкува само чрезъ влиянието на едно априорно убеждение, че българскиятъ членъ не е резултатъ на органично развитие, станало въ самия езикъ, а отъ вънъ внесенъ елементъ, и то въ тая именно форма, която днесъ има членътъ въ българския езикъ“ (Сб. нар. ум. XVIII, 11). Гореприведенитѣ наши примѣри доказватъ, че за сѫществуването на старобългарски членни форми трѣбва да се говори безъ резерва. Всичкитѣ тѣ сѫ взети изъ паметници, останали отъ най-старата епоха на нашата книжнина, ако и да сѫ дошли до насъ въ преписи отъ по-късно време. Най-важниятъ отъ тѣхъ — Шестодневътъ на Иоана Екзарха, отъ който сѫ извлѣчени 60 примѣра отъ 79-тѣ, е напечатанъ, както се каза, по преписъ отъ 1263 г., и то писанъ отъ сърбинъ, който не е внесълъ въ него нито единъ примѣръ отъ себе-си, защото въ сръбския езикъ нѣма членни форми. Ако ние споменахме за остарѣлото вече мнение на Ягича, че началата на българския членъ не сѫ по-стари отъ XIV в., то е, защото това мнение имà у насъ по-голѣмо влияние, отколкото заслужваше. Дори покойниятъ проф. Б. Цоневъ, който се отличаваше съ твърде тънко българско езиковно чувство, петь години следъ излизането на Милетичевата студия за члена въ българския и руския езикъ нарече формата злыиωть рабъ „необикновена за срѣднобългарскитѣ паметници“ и изказа мнение, че тя показва, какво вече въ XIII в. елементътъ *от* се е отдѣлилъ като самостойна частица — „първомъ за показване, а сетнѣ за членъ“. И той като Ягича считаше за членни форми само ония, срещу които и въ гръцкия езикъ стои членъ, а не показателно мѣстоимение, като че тия две значения не могатъ да сѫществуватъ едновременно. По тази причина той не се реши да нарече старобългарскитѣ форми оученикоть, чловѣкоть, на чѣсось, студенецосъ и пр. съ името членъ, а говорѣше за „извѣстното съединение на тъ и сь съ прѣдходни сѫществителни подъ форма на отъ, ось“ (Бълг. старини, кн. I, 88). Не се реши да говори за старобългарски членъ и проф. А. Теодоровъ-Баланъ. По поводъ на формата еретигыты, която и азъ приведохъ по-горе подъ бр. 31, той пише: „Любопитно е съчетанието еретигыты за потеклото на членуванитѣ форми въ нвб. езикъ; вж. за други случаи по-долу“ (Кирилъ и Методи, стр. 110). Тъкмо за да отстраня всѣка нерешителность, когато предстои да се нарекатъ старобългарскитѣ членни форми съ тѣхното име, не помѣстихъ между горецриведенитѣ примѣри такива, въ които членната форма още запазва и показателното си значение, при все че, както казахъ, нѣма рѣзка граница между последното и между опредѣлителното значение на члена. Такива сѫ: хытрѣ образось бесѣди сеѥ приѥто (Шстд. л. 57$_1$), имже (защото) животъсъ и ѿлагаѥтъ беспечали рȣно (говори се за овена) л. 140$_3$; малыимитѣми съвоузꙑ опора бꙑваѥ́тъ всемоу л. 178$_2$ и пр. Въ сѫщность, членнитѣ форми въ старобългарскитѣ паметници най-добре могатъ да се познаятъ не чрезъ сравнение съ грѫцкия текстъ, а чрезъ вникване въ смисъла на текстоветѣ, защото случаитѣ, въ които двата езика употрѣбяватъ членове, не сѫ напълно еднакви. Така, въ грѫцкия езикъ членнитѣ форми подпомагатъ склонението на имената, та се срещатъ дори при имена на лица (*ὁ Ἰησοῦς, τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ* и пр.), а въ старобългарски не е така. По тази именно причина азъ посочихъ значението на много отъ горецриведенитѣ примѣри. Но понеже въ отдѣлни изречения членното значение все не е така явно, както е въ свързана речь, ще си позволя да приведа цѣло откѫслече отъ Шестоднева, ако и повечето отъ членнитѣ му форми да сѫ приведени по-горе на съответнитѣ имъ мѣста. Имамъ предъ видъ онова мѣсто, гдето Иоанъ Екзархъ, следвайки Василия Велики (бес. VIII), описва мѫдро устроенитѣ килийки въ пчелнитѣ медени пити. При печатането на това мѣсто, направени сѫ две грѣшки, които А. Поповъ посочи въ предисловието. Други две грѣшки сѫ направени отъ преписвачитѣ; тѣхното изправяне, опитъ за което направи и А. Лескинъ, си остава съмнително. Като поправимъ тия грѣшки и като възстановимъ промѣненитѣ отъ сърбина преписвачъ старобългарски звукове, въпросното мѣсто добива следния видъ (За по-голѣма ясность го придружавамъ съ преводъ, като се справямъ и съ гръцкия текстъ, о който, впрочемъ, Екзархъ не се е придържалъ навсѣкѫде буквално):

---

[1] Archiv für slav. Philol., XX, 605.

По рѫкописа.	Поправено.
каꙗ́ж҃о бо ѥ̏доль сът̒наꙗ́ по	каꙗжда бо ꙓдоль сътьнаꙗ по
дроугоую̏ се дръжитъ. тън̒кою̏	дроугѫѭ сѧ дръжитъ, тънькоѭ
стѣницею̏ прѣграж҃ена. таче по-	стѣницеѭ прѣграждена, таче
томъ двою̏[1] прѣградꙑ̏ и̏ троѥ̏.[1]	потомъ двоѩ прѣградꙑ и троѩ
въ медвьнѣюмъ сътоу. дроугъ	въ медвьнѣюмъ сътоу дроугъ
къ дроугоу прѣграж҃ено[2]. съ-	къ дроугоу прѣграждені. Съ-
творила во ѥ̏ прꙑѥ̏[3] чрѣсъ въсь	творила въспрꙑѭ чрѣсъ въсь
сътъ дȣпиноутоу. да не те-	сътъ доупинѫтѫ, да не тѧ-
жестꙑю̏ стръдьта и̏спадетъ	жьстꙑѭ стръдьта испадетъ
вонъ. разоумѣи̏ тꙑ̏. како ти ге-	вънъ. Разоумѣи тꙑ, како ти ге-

---

[1] Тѣзи форми изглеждатъ странни. Тѣ отговарятъ на гръцкитѣ *διώροφοι, τριώροφοι* — двопокривни, трипокривни. Лескинъ писа за първата: „Das двою ist mir unverständlich, wahrscheinlich двоıе (wie троıе) und diese adverbiell, = zweifach und dreifach, zu verstehen, прѣградꙑ, i. pl.“ (Archiv für slav. Philologie, XXVI, 48). Но тв. мн. прави не прѣградꙑ, а прѣградами. Ние мислимъ, че двою е посърбено среднобълг. двоѭ вм. двоѩ, а троıе е вм. троѩ; двоѩ и троѩ сѫ им. мн. отъ двоꙗ, троꙗ — двойна, тройна, както и прѣградꙑ е им. мн. отъ прѣграда.

[2] Развалено е съгласуването поради грѣшка въ преписването.

[3] во ıе прꙑе нѣма смисълъ. Лескинъ, като отбелязва, че думата е развалена, сполучливо бележи, че не знае, какво да прави съ нея (ich weiss nichts damit zu machen) и предполага, че има изпущане вм. прꙑвѣıе (ib.). Но смисълътъ се противи на такова допущане. Въ гръцкия текстъ стои: *Ἐφυλάξατο γὰρ μίαν ποιῆσαι διαμπερὲς τὴν κοιλότητα* — защото се е пазила да не направи отъ едната страна до другата една празднина. Екзархъ не е превелъ думитѣ буквално, но е предалъ смисъла. Ние приемаме, че во ıе прꙑе е било една дума, въ която вм. ıе е стоело с — въспръѭ, по срѣднобълг. въспръѩ, предадено отъ сърбина преписвачъ чрезъ воспрꙑıе. Следов. ние допущаме, че имаме работа съ изчезнало прилагателно въспръи, сродно съ въспоръ и въспрѣти, — пьрѫ, съ значение снабденъ съ прѣчки, спирачки.

ѡ̏метриѥ̏. ѥ̏же ѥ̏стъ земемѣрниѥ̏. нї̏ч҅тоже ѥстъ тъч҅но прѣмоудрѣи̏ бьчелѣ. все бо ѥдольце на шьстыѥ̏ долъ. соутъ рав҅на ребра и̏моуще сопицити. тоже не противоу себѣ лежеще ѥ̏дольцеты. да не тежьстью дьньцата ѡ̏падоутъ. тьнька соуща. нъ ѥ̏гли и̏з҇ола. шестоѥ гол҅ны̏хъ. опора и по҇ставъ вышьни̏хъ соутъ. ꙗкоже безблазна надъ собоѥ̏ подръжати тежести и̏ въ свою̏ коѥ̏ж҇о ѥдоль влагоутоу стрьдноую̏ въливати. л. 178$_{1}$-$_{2}$ л.

ометриѥ, ѥже ѥстъ земемѣриѥ! Ничьто же ѥстъ тъчьно прѣмѫдрѣи бъчелѣ! Всѧ бо ѭдольцѧ на шьсть ѭдолъ сѫтъ, равьна ребра имѫще сопицити. Тоже не противѫ себѣ лежѧща ѭдольцѧты (сътворила), да не тѧжьстьѭ дьньцата отъпадѫтъ, тьнька сѫща; нъ ѭгли издола шестоѭгольныхъ, опора и подставъ вышьнихъ сѫтъ, ꙗкоже безблазна надъ собоѭ подръжати тѧжьсти и въ своѭ коꙗждо ѭдоль влагѫтѫ стрьдьнѫѭ въливати.

Преводъ. Защото всѣка трапчинка въ вощената пита се държи о друга, преградена съ тънка стеничка, а следъ това въ медената пита сѫ преградени двойни и тройни прегради.[1] Направила е съ прѣчки дупката презъ цѣлата пита за да не изтече медътъ навънъ. Разбери ти, какво ти е геомерия, т. е. земемѣрие! Нищо не е равно съ премѫдрата пчела! Защото всички трапчинки сѫ съ по шесть ѫгли, и дупчицитѣ иматъ равни ребра. При това (направила е) трапчинкитѣ да не лежатъ една срещу друга, за да не би дънцата да паднатъ поради тежестьта, като сѫ тънки, но ѫглитѣ подъ шестоѫгълнитѣ (трапчинки) сѫ подпорка и подложка на горнитѣ, та здраво подържатъ тежинитѣ и (правятъ) всѣка (пчела) да влива медената влага въ своята трапчина.

Когато човѣкъ прочете горното старобългарско откѫслече, не може да не признае, че въ него тъ, та, то следъ разрѣдено напечатанитѣ сѫществителни сѫ не показателни мѣстоимения, а членове. Не бива следователно да има съмнение, че членнитѣ форми сѫ били познати на старобългарския езикъ.

---

[1] Разбира се отдолу нагоре, но Екзархъ не е означилъ това.

Жално е само, че и най-важниятъ отъ паметницитѣ, отъ които сж извлѣчени горнитѣ примѣри — Шестодневътъ, е дошълъ до насъ въ преписъ чакъ отъ XIII в. (1263 г.), та не можемъ да кажемъ, въ кой вѣкъ отъ X до XIII развитието на членнитѣ форми е било най-плодоносно. Че вече по времето на Иоанъ Екзарха, т. е. въ края на IX и началото на X в., е имало членъ, въ това не може да има съмнение, защото, както се спомена, въ Шестоднева има около 60 несъмнени членни форми, а има и други, въ които членното значение още не е отдѣлено отъ показателното; па, освенъ това, и въ другитѣ съчинения на сжщия книжовникъ има такива форми. Има обаче едно обстоятелство, което кара да допущаме, че една часть, и то, може би, доста голѣма, отъ членнитѣ форми въ Шестоднева ще да е била внесена отъ сетнешни български книжовници преписвачи. То е, че, докато въ Шестоднева има толкова много членове, въ Дамаскиновото Богословие, което е преведено пакъ отъ Екзарха, такива има 15 пжти по-малко. Наистина, азъ съмъ преглеждалъ чисто богословскитѣ глави отъ това съчинение по-набързо отъ психологическитѣ; но последнитѣ (глави XXIII—XXIX) съмъ проучвалъ доста внимателно, та не вѣрвамъ да съмъ пропусналъ членнитѣ форми въ тѣхъ, ако да ги имаше. Какъ да се обясни тогава тази разлика въ употрѣбата на члена между съчинения отъ единъ и сжщъ книжовникъ? Ще трѣбва да допуснемъ, отъ една страна, че нѣкои членни форми въ Богословието, което рано е било пренесено въ Русия и е било преписвано много пжти, сж били изпуснати отъ рускитѣ преписвачи, а отъ друга — че други сж били внесени въ Шестоднева отъ български преписвачи. Разбира се, че последното е могло да става въ напълно ясни по смисълъ изречения, върху които преписвачитѣ не е имало нужда да се замислятъ много, каквито сж злыитъ безакон'никъ (бр. 5), миноув'шеѥто (бр. 21), и ре̑ч̑лкътъ (39) и др. под., но въ примѣри като ония, що се намиратъ въ приведения откжслекъ за мждрото устройство на пчелнитѣ медни пити, или въ описанието на човѣшкото тѣло, внасяне на членни форми отъ сетнешни преписвачи е малко вѣроятно, освенъ ако се допусне, че е било извършено не само преписване, а и прередактиране, каквото нѣмаме основание да приемемъ. Не трѣбва да се забравя и обстоятелството, че преписътъ отъ Богословието, по който е направено изданието на последното, е много лошъ, особено къмъ края, гдето изпущанията сѫ много чести (вж. напр. стр. 174 и следв.). Жално е, че и до днесъ книжнината не можа да се сдобие съ по-научно издание на Шестоднева и Богословието. Но понеже и въ Супрасълския сборникъ, който е отъ XI в., има доста много несъмнени членни форми (вж. Сб. н. ум. XVIII, 13), а такива, ако и по-малко, има въ Асемановото евангелие, което е сѫщо отъ XI в., ще трѣбва да приемемъ, че членътъ, който у писатели като Екзарха, що сѫ се стремили къмъ точни изрази, изпъква доста изобилно вече въ началото на X в., е продължавалъ да се развива постепенно и непрекъснато и презъ XI и XII в., като е завладѣвалъ все повече и повече книжовници, макаръ че сравнително малкото число членни форми въ библейския текстъ отъ втората половина на IX в. е действувало върху сетнешнитѣ книжовници въздържателно.

Много повече могатъ да ни съобщатъ горeприведенитѣ примѣри за *погрѣшностьта на мнението, че ужъ умножаването на членнитѣ форми въ българския езикъ се дължи на постепенното изчезване на падежнитѣ форми*. Зависимостьта на еднитѣ отъ другитѣ, изтъкната още отъ Я. Гримъ, която е несъмнена за нѣмския езикъ, гдето членътъ играе склонитбена роля, за старобългарския нѣма мѣсто. Старобългарскиятъ членъ достига широко разпространение още въ време, *когато падежнитѣ форми въ именното склонение сѫ били напълно запазени*; сравни: высокыѥ(-ѩ)ты . . . и прѣчюдныѥ(-ѩ)ты стѣны (бр. 13), лоукыѥ(-ѩ)ты жилы (15), на прѣстолѣ высоцѣмъ томъ (бр. 2), самаготого свѣта (9), самѣмь тѣмъ дѣиствомъ (28), еретигыты (31), ѥдольце(ѧ)ты (52), законыты (53), ст҃ѣйтой (56), рабытоѥ(-ѩ) (58), земле(-ѧ)тое(-ѩ, 66), оутварисеи (75) и др. Важно значение иматъ въ дадения случай членнитѣ форми при имена въ дв. ч., понеже последното е изчезнало по-рано отъ множественото. Такива сѫ малѣитѣ чрѣвѣ (17), до самоютою истесоу (29). Но особено ясно говорятъ противъ мисъльта, че членнитѣ форми сѫ се развили, между друго, за да замѣнятъ изчезващето склонение, нащърбенитѣ членни падежи въ българския и руския езикъ. Въ ЗСЛ, както видѣхме (бр. 38), има форма на *станоутъ* вм. на станоутомъ. Че тази форма е била нащърбена още въ българския рѫкописъ, отъ който сѫ били преписани сегашнитѣ руски ржкописи, вижда се отъ това, че тя е била схваната отъ рускитѣ преписвачи като глаголъ. Въ нея нащърбяването е засегнало не името, а члена. И въ многото примѣри отъ нащърбено съединение на име и членъ, които проф. Милетичъ приведе изъ Еленския и Свищовския дамаскини, нащърбяването се намира пакъ въ члена, а не въ падежното окончание на имената. Примѣри: прóсѫкатокъ (-тог отъ того), Сб. н. ум. 59, Златáрѣтоⷮ, ib. 61, слѣпцàтȣкь (-того, 63), прóсекотȣмь (-кутому. 60), портáрютȣмь (-тому, 61) и пр. Сжщото е и въ руския езикъ: съ отцемъ-те (вм. темъ), отцу-то (вм. -тому), господамъ-то (вм. тѣмъ) и пр. Сб. нар. ум. XVIII, 40; домам-те, домами-те, о домах-то, святым-те и 'пр. (ib. 44). Ако членнитѣ форми сж се въвеждали за подкрепа на губещи се падежи, трѣбваше да срѣщаме примѣри, въ които именнитѣ окончания да сж нащърбени, а членнитѣ да сж цѣли, напр. на *стантомъ, *просектому, *господтѣмъ и пр.; а такива примѣри нѣмаме. И това е напълно редовно, понеже старобългарскиятъ членъ нѣма склонитбена роля като нѣмския или дори като старогръцкия, който, ако и да се е употрѣбявалъ при напълно запазена именна флексия, явявалъ се е като необходима съставна часть на скланяния комплексъ отъ членъ и име.

Добра свѣтлина хвърлятъ гореприведенитѣ примѣри и върху пжтя, по който е вървѣло развитието на члена у прилагателнитѣ. Срещането на примѣри като злыωть рабь (Добрѣйш. четвероев. л. 23 а. по изданието на Б. Цоневъ, стр. 115), въ които сричката -отъ явно е минала отъ сжществителни къмъ прилагателни и съставя съединение отъ краенъ ъ и членъ тъ, — навеждаше на мисъль, че членътъ тъ, та, то се е развилъ у прилагателнитѣ имена по аналогия на сжществителнитѣ. Къмъ такова заключение навеждатъ и рускитѣ примѣри лукавоеть ихъ водитъ, святоетъ бы написалъ и др. Наистина, не може да има съмнение, че, откакъ се е развилъ у сжществителнитѣ, членътъ е влиялъ и върху прилагателнитѣ. Но гореприведенитѣ примѣри отъ членни форми при прилагателни имена, причастия и прилагателни мѣстоимения въ старобългарския езикъ сж сжществували и независимо отъ сжщитѣ форми при сжществителни; тѣ показватъ дори нѣщо повече, именно, че членътъ първоначално ще да е преминувалъ отъ прилагателни къмъ сѫществителни. И наистина, ние имаме много примѣри отъ прилагателни, въ които чл. тъ не се предхожда отъ ъ: желаныи-тъ бр. 1 (а не желанꙑ-ътъ или желанꙑ-отъ), тихꙑи-тъ бр. 2, злꙑи-тъ (5), немощьнꙑ-тъ (6), чюднꙑи-тъ (7) и др. Покрай тѣхъ, срѣщаме и такива, въ които чл. тъ стои не при сложна форма на прилагателно, т, е. при старъ чл. и, ꙗ, ѥ, а направо при проста форма: самътъ (бр. 8, 10, 11 и др.); а това показва, че членъ тъ, та, то у прилагателни мѣстоимения е имало, когато сложната форма (т. е. чл. и, ꙗ, ѥ) още не е била разпространена у последнитѣ. Още по-важни за разяснение на пѫтя, по който сѫ се развивали членнитѣ форми у прилагателни и сѫществителни, сѫ примѣритѣ отъ членъ и, ꙗ, ѥ при сѫществителни. На тия примѣри още не е обърнато внимание, а тѣ заслужватъ да бѫдатъ проучени по-отблизо. Ние ще ги засегнемъ набързо. Формата дѣваꙗ, която се среща и въ Врач. ев. —д҃ваꙗ (бр. 77), и въ Добрѣйш. —дѣвѣи (бр. 78), и въ календаря на Охридския апост. —д҃въїѫ (бр. 79) и въ Толковая Палея, трудъ учениковъ Тихонравова, стр. 576, ще да се е считала, вижда се, за прилагателна отъ издателитѣ на паметницитѣ, въ които се среща, та затова тѣ не сѫ се спрѣли върху нея. И Бернекеръ, въ етимологическия си речникъ я взима за прилагателно, употрѣбено като сѫществително (Skr. Ksl. děvaja subst. Adj. Jungfrau, стр. 197). Дали наистина сѫществ. дѣва първоначално е било прилагателно, е въпросъ, защото сближаването на това сѫществително съ корена на гл. доити и на сѫществ. дѣтѧ не е едничкото възможно — толкова повече, че дѣвата не дои. Но въ случая това не е важно. Дори наистина тази дума да е била първоначално прилагателно, въ горепреведенитѣ примѣри тя е несъмнено сѫществително, което предава грьцката дума *παρθένος*. А щомъ при нея има членъ ꙗ, последниятъ явно е взетъ отъ прилагателнитѣ, а не обратно. Още по-важенъ е примѣрътъ, въ който срещаме чл. ꙗ при сѫществит. благодать (бр. 76): бл҃гдатиѧ е род. пад. при сравнителното наречие преже (прѣжде), употрѣбено като предлогъ. Ако чл. ꙗ се среща и при обикновено сѫществително, каквото е благодать, явно е, че той е минавалъ отъ прилагателни къмъ сѫществителни, още преди да се развие чл. тъ, та, то или успоредно съ него. Диалектичнитѣ примѣри кралього, царюм (отъ —юѥмоу) и др. подобни (събрани въ O članu. . ., § 5), показватъ, че членъ и, ꙗ, ѥ у сѫществителнитѣ не е билъ рѣдко явление и не е изчезналъ скоро. Подобни примѣри сѫ повлияли и върху собствени имена: Кажете Стоянуму, отвори сараенье Милинуму и др. (ib.) А щомъ веднажъ се е явило пренасяне на члена и, ꙗ, ѥ отъ прилагателни къмъ сѫществителни, такова пренасяне е могло да продължи по-сетне и въ члена тъ, та, то.

Това подига въпроса: не е ли възможно да се допусне, че и чл. тъ, та, то се е явилъ първоначално у прилагателнитѣ, както се е явилъ и чл. и, ꙗ, ѥ? Намъ се чини, че нищо не прѣчи да се приеме такова допущане. Напротивъ, то дори се налага отъ постпозитивното мѣсто на чл. тъ, та, то при прилагателни, което е напълно еднакво съ онова на чл. и, ꙗ, ѥ. Нека вземемъ примѣръ: старъи больше вѣстъ. Той може да значи или „стариятъ — той знае повече“, или „който е старъ, знае повече“. Въ първия случай чл. и има показателно значение, а въ втория — относително. Едвали може да има съмнение, че и дветѣ значения — показателното и относителното, сѫ играли роля при развитието на чл. и, ꙗ, ѥ. Сѫщитѣ значения сѫ могли да наложатъ и употрѣбата на тъ, та, то следъ прилагателно, употрѣбено за сѫществително, когато показателната и относителна сила на чл. и, ꙗ, ѥ почнала да се губи и отъ него се явила чисто членна форма. Тогава натъртването, изказвано чрезъ и, ꙗ, ѥ, трѣбвало да се изкаже съ ново показателно мѣстоимение — тъ, та, то или сь, си, се: старꙑи — тъ больше вѣстъ = стариятъ — той знае повече. Вж. по-горе прим. 64, гдето покрай съюзното то е употрѣбено и показателно—членно то, турено преди прилагателното. Следъ време старꙑитъ почнало да означава не „стариятъ—той,“ а само „стариятъ“, и показателното мѣстоимение се обърнало въ чистъ членъ. Навикътъ да се употрѣбява тъ, та, то, постпозитивно отпосле е пренесълъ този членъ отъ прилагателнитѣ и къмъ сѫществителнитѣ. За посрѣдници на това пренасяне ще да сѫ служили прилагателни имена, а особно прилагателни мѣстоимения, употрѣбявани за сѫществителни, каквито употрѣбяваме и сега: старата, болното, своето, нашето и пр. Другъ изворъ за постпозитивенъ членъ тъ, та, то сѫ дали последнитѣ думи, когато сѫ бивали употрѣбявани въ свързана речь следъ прилагателни, върху които пада логическото ударение. Нека си представимъ примѣръ: „Въ село живѣеше единъ много старъ човѣкъ. Стариятъ този човѣкъ знаеше повече отъ всички“. Тука стариятъ излиза предъ този, за да поеме силата на логическото ударение. Нуждата отъ показателно мѣстоимение следъ членувани прилагателни, отъ една страна и изтикването на прилагателното отпредъ, за да падне логическото ударение върху него, отъ друга — сѫ напълно достатъчни, за да се обясни постпозитивната употрѣба на чл. тъ, та, то, безъ да се прибѣгва къмъ недоказано влияние на чужди езици, каквото предполагаха Миклошичъ, Ягичъ и др.

Най-после, между гореприведенитѣ примѣри намираме и два несъмнени примѣри отъ членъ сь, си, се (бр. 74 и 75). Вториятъ отъ тѣхъ — оутвари сеи — не само е сѫщински, както показва и гръцкиятъ оригиналъ, но има и това значение, че доказва скланянето и на чл. сь, си, се, подобно на онова на тъ, та, то. Другъ подобенъ примѣръ бѣ посочилъ проф. Л. Милетичъ изъ единъ Триодъ отъ XIII в.: вохлѣби мѧ свитокомъ симъ (Сб. Нар. ум. XVIII, 14). Той произлиза въ сѫщность отъ библейския текстъ — Иезек. III, 2. Че наистина и въ този примѣръ имаме работа съ чистъ членъ, а не съ показателно мѣстоимение, показва ни, освенъ смисълътъ на фразата, въ която стои, още и гръцкиятъ текстъ, който гласи: *καὶ ἐψώμισέ με τὴν κεφαλίδα.* Сѫщиятъ се намира и въ печатната библия; но издателитѣ на последната сѫ схванали симъ като мѣстимение, та сѫ го отдѣлили отъ сѫществителното. Неговото присѫтствие въ библейския текстъ показва голѣмата му старина. Сѫщото доказва и гореприведениятъ примѣръ оутварисеи, който е взетъ отъ Екзархова преводъ на Дамаскиновото Богословие. Въ последното, както видѣхме, не само не сѫ били внесени сетнешни членни форми, но и старитѣ сѫ бивали изпущани отъ многобройнитѣ руски преписвачи. Сѫществуването на доста разпространенъ членъ сь, си, се въ старобългарски можеше да се допустне и априорно поради днешнитѣ диалектични примѣри польвинаса, мумаса, каменьес (O članu.., § 9, стр. 14); гореприведенитѣ примѣри го доказватъ и фактически.

ИЗДИГАНЕТО НА КРАВАЯ ВЪ ОБРЕДА НА СЕМЕЙНАТА „СЛУЖБА“ и „СЛАВА“.

Отъ Л. Милетичъ.

Отъ досегашнитѣ най-нови изследвания върху празднуването ‚служба‘ у насъ и тъй нареч. ‚слава‘ у сърбитѣ вече несъмненно се установява не само пълно сходство между досежния праздниченъ обредъ у двата народа, но сѫщо така и еднаквиятъ имъ чуждъ произходъ: указва се, че „служба“ и „слава“ сѫ заимствуванъ черковенъ обредъ главно отъ Византия, така че въ сѫщность рухватъ всички досегашни умувания специално отъ страна на сръбската етнографска наука съ тенденция да се придаде на ‚слава‘ характеръ на национално-етнографиченъ белегъ, свойственъ ужъ само на сърбитѣ — споредъ известното изречение „где је слава, ту је србин.“ Следъ обнародваната отъ проф. А. Селищевъ студия върху тоя въпросъ въ съчинението му „Полог и его болгарское население“ (София 1929, стр. 202—273; вж. и Мак. прегледъ г. V. кн. 2. 33—78) и моя приносъ „Къмъ въпроса за българската семейна ‚служба‘ и сръбската ‚слава‘“ (Макед. прегледъ г. VI. кн. 3. 1—11) може, мисля, да се смѣта въпросътъ доста изясненъ въ гореказания смисълъ. Възраженията на Д-р Р. Грујић, изнесени въ VII—VIII томъ на „Гласник скопског научног друштва“ („Црквени елементи крсне славе“), не могатъ измѣни съ нѣщо факта, че и сръбската ‚слава‘ е заимствуванъ чуждъ ритуалъ отъ черковно естество, както и българската ‚служба‘. Напротивъ слабитѣ доводи на Грујић-а, който все още се мѫчи да спаси старата сръбска теза, споредъ която ‚слава‘ имала характеръ повече националенъ, отколкото религиозенъ, дадоха сгоденъ поводъ на проф. Селищевъ да излѣзе въ последната си студия „К изучению ‚службы‘ и ‚славы‘“

Македонски прегледъ. Год. VII, кн. 1. 1931

— (печ. въ Мак. прегледъ" г. VI. кн. 4, 1—22) съ още по-силни доказателства, които потвърдяватъ тъкмо противното. Доказва се, че и най-важниятъ и най-тържественъ моментъ въ обреда на сръбската ‚слава' — издигането на кравая („дизање у славу") не представя нѣщо оригинално, защото го е имало и още го има и въ обреда на българската ‚служба', а тъй сѫщо е известенъ въ подобни религиозни праздненства и у руситѣ; у всички тѣхъ той е възприетъ подъ гръцко влияние. Тука азъ отъ своя страна ще прибавя още нѣкои доводи за сѫществуването на пълното обредно празднуване на ‚службата' и у насъ включително и съ подобно „издигане" на обредния хлѣбъ (кравай), както става у сърбитѣ. Въпросниятъ обреденъ моментъ у българитѣ както изобщо и цѣлиятъ обредъ на ‚службата' е на изчезване по причини, които изтъкнахъ въ заключението на указания свой допълнителенъ приносъ, докато напротивъ засилването на семейната ‚задруга' у сърбитѣ го е запазила и дори му е придала и особено значение като семейно-родово отличие (вж. Макед. прегледъ, г. VI. 3. 9—10 стр.).

Ако праздненството ‚служба' се извършва споредъ по-старитѣ традиции, то има три части. На първия день, въ навечерието на праздника, вечерница, се канятъ на вечерята близки роднини и съседитѣ; на другия день е главното тържество, когато сутриньта се занасятъ коливото и краваятъ въ черква за да ги опѣе свещеникътъ; на третия день, нареченъ патерица, чупятъ кравая отъ който едната половина се изяжда, а другата оставятъ при иконитѣ и пр. Селищевъ (вж. у М. Пр. V, 2, 48).

Въ сръбската ‚слава' предимно значение има чупенето на хлѣба, при което най-важниятъ моментъ е, когато свещеникътъ разрѣже кравая (колача) и когато го издигне — „дизане у славу". Свещеникътъ издига кравая и заедно съ стопанина го завъртва три пѫти като пѣе „Исаие ликуй" и др. Въ нѣкои мѣста домакинътъ издига часть отъ своя ‚колачь' до тавана, „за да расте пшеницата до тавана".

Въ България презъ турско време, вѣроятно поради чуздото ни духовенсто, въпросниятъ обреденъ моментъ постепенно ще да е отстѫпвалъ предъ засилващето се значение на курбана — жертвуването на животно. При все това и до сега по нѣкои наши мѣста въ семейната ‚служба‘ важно мѣсто заематъ чупенето и издигането на кравая. Както вече биде посечено, напр. въ костурското село Рупища кравая не го издигатъ па дори и свѣщи не горятъ; сжщо така и въ Куманово, когато свещеникътъ отрѣзва кжсъ отъ кравая и въ отверстието налива вино, издигане („дизанье“) на кравая не става. Напротивъ въ Велесъ свещеникътъ пѣе и издига „панадията“ (кравая), отрѣзва една часть и я полива съ вино. Сжщото се върши и въ Кюстендилско. Вечерьта се събиратъ гости: „Добро́ вечерь. Айде, да е чести́тъ, да ви е аирлия свете́цъ! За млогу години!“ — Всѣки, откжсналъ една чатвъртъ отъ кравая, я издига на високо, цѣлува я и я поставя предъ себе си.

Проф. Грујић въ своята статия изтъква благославянето на хлѣба въ северна Македония и главно въ Скопье и околията му, гдето свещеникътъ въ дома на стопанина, който празднува, „крева проскура“ — сир. просфора, която тамъ наричатъ и пресвета, „панагия“. Грујић самъ признава църковния произходъ на обреда.[1] Сжщо така специялно и за обреда за издигането на хлѣба Грујић приема, че първоизточникъ му е обикновеното издигане на панагията по манастирскитѣ трапези. За това подирното проф. Селищевъ приведе най-убедителни доводи и изъ руски ржкописи отъ XV и XVI. в., доказвайки византийския произходъ на обреда. Съ право Селищевъ заключава, че въ гръцкия източникъ е отбелязана всичката програма на църковния ритуалъ на сръбската ‚слава‘: малко освещение (на хлѣбъ, пшеница, вино, масло), издигане на хлѣба съ призивъ за благополучие, и споменуване на мъртвитѣ.

И въ Русия става ‚издигане‘ на праздничния хлѣбъ (‚пирогъ‘) въ слава на светеца, патронъ на именилника-домакинъ. Въ названието ‚слава‘ у сърбитѣ въ сжщность е изразенъ тъкмо този моментъ на първоначалния обредъ, който се върши „въ слава на светеца“, като се изрича „славословие“ и се изпива дори чаша вино. За това Селищевъ даде подрни данни въ статията си „К изучению службы и славы“. Терминътъ

---

[1] „Главни обреди у кући, а нарочито ломљене или резање колача и благосиљане или дизање у славуно се на себи јасна обележја црквеног порекла“ (Вижъ за това и у Селищевъ, ц. с. Мак. прегледъ, VI. 4, стр. 2).

‚слава‘ следователно у сърбитѣ не изразява нѣщо особено: съ него се изтъква само тържествениятъ моментъ на славословието по време на обреда. И въ български коледни песни и благословии се срѣща често глаголътъ славя, славимъ и пр., сжщо така проникналъ отъ черковното обредно пѣние. Така напр. коледнитѣ благословки, тъй нареченитѣ стананикания и въ източна България обикновено захващатъ тъй: слави́тё ли, слави́тё, дружина, бога амин, ела́ наша сла́ва, мале вишни боже да пумо́жё“. Фразата „слави́тё ви́й дружина бога амин“ често се повтаря и съ нея се завършва благословката (Вж. интересната благословия, която съобщихъ, на източнобългарско наречие, въ Мин. Сбор. ст. II, критич. отдѣлъ 212—213 стр.). Сжщо така се е запазилъ изразътъ „слава“ въ коледни пѣсни и по Македония. Така напр. и въ съобщенитѣ отъ Елена Георгиева народописни материяли отъ село Смилево (вж. Мак. прегл. VI. 4. 89):

Сива́, сива гула́бица,
От ко́де си доле́тела?
Онде́ горе от бе́л Дунав.
— Шчо и́маше, шчо не́маше?
— Златна́ чаша и ка́ната
Да ми́ служит слава́ бога
Слава́ бога и бо́жикя
Божи́к ми е на не́беси
Слава́ му е по со́ земя.

Въ цитуванитѣ стихове се говори и за чашата, която играе роля и въ обредния моментъ на благославянето на кравая. Проф. Селищевъ въ ц. с. въ Мак. Пр. VI, 4. обстойно се спира и върху значението на чашата при извършването на обреда, за което привежда данни изъ ржкописи отъ XVI—XVIII в. Така и въ единъ български требникъ отъ XVIII в. между друго е казано: „Таже свещенникъ чашȣ испїет первое во славу божию потом и вси людїе, певци же по́ютъ слава, гласъ в҃“.

Че въ по-старо време и у македонскитѣ българи въ обреда на семейната служба е ставало издигане на праздничния кравай, за това намираме нѣколко интересни данни въ споменатитѣ народописни материали на Елена Георгиева (вж. „Народенъ календарь отъ село Смилево (Битолско)“, печ. въ Мак. Прегл. IV. 4). Трѣбва да се изтъкне, че смилевчани сѫ отъ племето на мияцитѣ, преселили се преди вѣкъ и половина отъ Дебърско (отъ селата Галичникъ, Лозарополе, Тресонче и др.) за да се избавятъ отъ непоносимитѣ злодейства на свирепитѣ дебърски арнаути. Въпрѣки факта, че смилевчани сѫ били въ близки общения съ Битоля и че мѫжетѣ, повечето майстори-дюлгери, постоянно сѫ странствували, при все това тѣ сѫ запазили и до сега напълно своето „миячко“ наречие, а сѫщо и старитѣ си обичаи и вѣрвания. Известно е и високото българско народно съзнание у смилевчани, които играха видна роля и въ Илинденското възстание, предводителствувани отъ известния македонски деецъ Даме Груевъ, който е родомъ отъ Смилево. Своя български консерватизъмъ смилевчани сѫ го донесли отъ Дебърско, гдето и сега, както и въ миналото, българскитѣ традиции непрекѫснато сѫ се подържали въ народното съзнание. Това изтъквамъ, за да подчертая, че и въпросниятъ, запазенъ у смилевчани обредъ, издигане на кравая при празнуването на ‚службата‘, не може да се смѣта за каквото и да е влияние отъ сръбска страна. Георгиева съобщава, че въ Смилево мнозина „служатъ“ праздника Атанасовдень („Тана́совен“) — 18 януарий ст. ст. Женитѣ се запитватъ: „Ви́е ко́й пра́зник го чи́ните? — Го чи́ниме Тана́совен. — Не́ка ви е айрлия за мно́гу го́дини со жи́вот да да́ет Го́спот“ (с. 75). За „служба“ се загатва и въ съобщението за обичаитѣ на Пе́тковдень, 14 октомврий. Този день се празднувалъ „повече отъ ония, които го служатъ“. Отъ тогава почвали „службите по праздниците“. Въ Смилево ставали служби на опредѣлени праздници като Петковдень, Димитровдень, Пречиста, Св. Никола и др.: „Ония, които служатъ праздника, приготовляватъ се за това нѣколко дни по-рано. Срешу праздника нѣкой отъ кѫщнитѣ ходи да кани роднинитѣ на ‚за́слук‘ т. е. на вечеря. Ако въ кѫщи има булка, обикновено тя кани, и я наричатъ ‚зо́вачка‘. Кѫдето тя отиде, казва: „Здраво́ и живо от та́тка и от ма̀йка, да до́ете ве́чер на̀ гости да слу́жиме Петковен.“ Най-важно обаче е, което по-нататъкъ се съобщава, че „на самия праздникъ попътъ дохажда да кренет леп“, че за обѣдъ и вечеря пакъ се канятъ гости и че деньтъ следъ праздника се казва пате́рица (88 с.).

Съ тѣзи кратки сведения въ Смилево все пакъ сѫ отбелязани главнитѣ моменти на пълното празднуване на службата: надвечерието, самиятъ праздникъ и следниятъ день — патéрица. Интересенъ е терминътъ за подигането на хлеба: „да кренет леп“, образуванъ отъ глагола крена, стб. кренѫти (кре(т)нѫти) въ смисълъ на дигамъ. Съ това си значение глаголътъ се употрѣбява по цѣла Македония: така и въ Скопье и въ Велесъ и пр. се казва напр. „крéни я софрата“ (дигни трапезата), „крéни го лéбот“, „крéни го нáстрана“ и пр. Трайниятъ глаголъ гласи крéвам, така че може да се каже и крева (вм. крене), както се изразявали, споредъ съобщението на Грујић, въ Скопье за въпросния обреденъ моментъ на службата: „крéва проскура“.

ДАРЪ
ОТЪ
МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ

ГОВОРЫ ОБЛАСТИ СКОПЬЯ

Отъ проф. А. М. Селищевъ.

По отношению к Скопью и его области мы располагаем немногими диалектологическими данными. Это — записи и небольшие замечания, относящиеся к Скопьской Черной Горе (Скопска Црна Гора), к городу Скопью и к нескольким селам Каршияка, Дервента и Блата. Наиболее полные указания можно извлечь из материалов, относящихся к Черной Горе[1]). Но этот край в диалектическом отношении не принадлежит к типу македонских говоров, а входит в состав группы говоров иного диалектического типа, — южноморавского[2]).

К городу Скопью относятся записи проф. Й. Иванова (сказка и 2 коротеньких песни)[3]), Д. Недельковича (пословицы и изречения)[4]) и проф. В. Джерича (несколько слов с заменой ж)[5]). В очерке М. Елича „У студне вечери“ представлены отрывки из речей башмачника (кондураджия) и извозчика (паетонджия), жителей Скопья.[6]) Речь того и другого лица несомненно припревлена элементами сербского литературного языка. Но отразились всё-таки и некоторые черты местной речи. Для города Скопья располагаю также своими беглыми наблюдениями, сделанными летом 1914 года.

---

[1]) Св. Томић, Скопска Црна Гора (Српски етнографски зборник, VI, 1905, стр. 475—503); Ат. Петровић, Народни живот и обичаји у Скопској Црној Гори. (Српски етногр. зборник, VII, 1907); Й. Ивановъ, Сѣверо-западнитѣ македонски говори. (Минало, I, 1, стр. 67—70); А. П. Стоиловъ, Народни приказки (Известия на Народния Етнограф. Музей въ София, VII, 1926, стр. 126—128); Жизнеописание митрополита Охридо-Пловдивскаго Натанаила. (Сборникъ за народ. умотвор., кн. XXV; имеется несколько фраз на языке села Кучевиште; митроп. Нафанаил был родом из этого села).

[2]) Селищев, Очерки по македонской діалектологіи, I, стр. 269-270.

[3]) Минало, I, 1, стр. 66—67.

[4]) Д. Недељковић, Основне етографско-етолошке карактеристике скопског народног живота (Гласник Скопског Научног Друштва. I, 1, 1925, стр. 182—203).

[5]) В. Ђерић, Неколико питања о дијалектима у Јужној Србији (Гласник Скоп. Научн. Друштва, I, 1, стр. 9).

[6]) М. Јелић, Летопис југа. Беогр. 1930, стр. 27—28.

Из сел Каршияка в диалектологических записях представлены следующие: Горно Солне в записях проф. Й. Иванова[1]), Долно Солне в записях Д-ра Й. Хаджи-Василевича[2]), Горно и Долно Нерези в книге А. Калины[3]), в заметках проф. П. Скока[4]) и в книге Э. Шнеевейса (пример oginj)[5]), Драчево в записях Й. Хаджи-Василевича[6]).

Из сел района Блата записи имеются по отношению к Новому Селу (Ново Село) на Вардаре[7]).

Из района Дервента представлено в записи село Матка[8]).

В разных отделах книги Хаджи-Василевича „Скопље“ сообщен ряд бытовых слов, относящихся вообще к Скопьской области. Некоторые из этих слов представляют диалектологическое значение.

В той же книге дано большое количество топографических названий и фамильных имен населения. Из топографических названий Скопьской области можно извлечь весьма ценные указания. Эти названия даны были предками нынешнего славянского населения Скопьской области. Этническо-языковой смены славянского населения тут не происходило: черты языка современного скопьского населения соответствуют фонетическому и формальному виду топонимических образований.

Показательны также формы фамильных имен.

---

[1]) Минало, I, 1, стр. 70-71.

[2]) Д-р Јов. Хаџи Васиљевић, Скопље и његова околина. Београд, 1930, стр. 348, 361.

[3]) А. Kalina, Studyja nad historyją języka bułgarskiego. I. Kraków. 1891, стр. 220.

[4]) П. Скок, Лингвистичке белешке с пута по Јужној Србији (Гласник Скоп. Н. Друштва, II, 1927, стр. 278).

[5]) Edm. Schneeweis, Die Weihnachtsbräuche der Serbokroaten. Wien. 1925, стр. 89.

[6]) Скопље, стр. 361—362, 364.

[7]) Сборникъ за народни умотвор., XI, стр. 110—111; Хаџи-Васиљевић, Скопље, стр. 346, 355—360. — Записи Хаџи-Василевича по отношению к другим блатским селам неудовлетворительны, и мы оставляем их в стороне.

[8]) Хаџи-Васиљевић, Скопље, стр. 344—345, 361.

Наконец, немногие указания можно извлечь из старых записей, сделанных в Скопьском крае в XIV—XIX вв. Из таких записей отметим следующие.

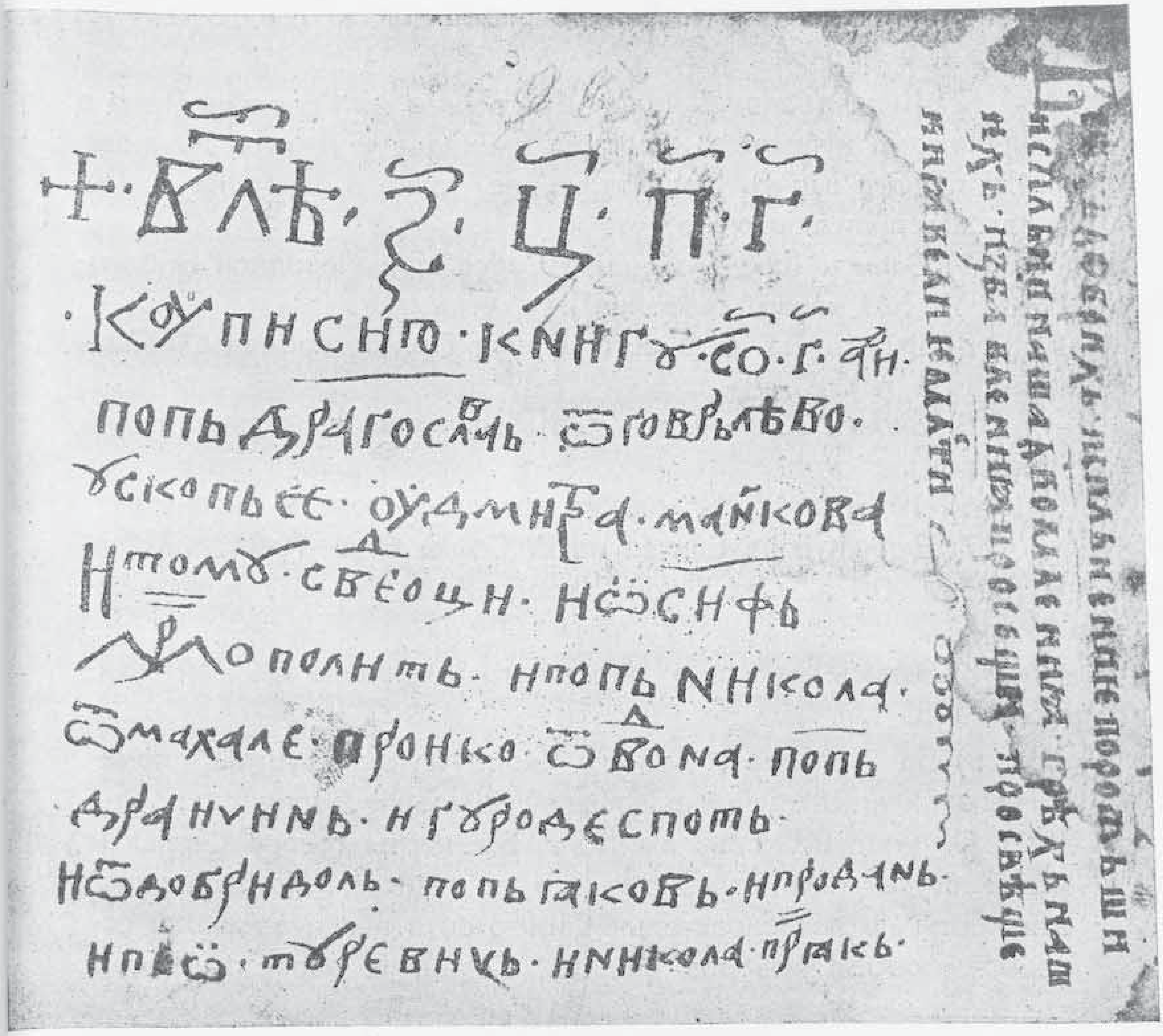

1) Послесловие к апостолу Пантелеймоновского монастыря на Афоне, написанному в Скопье в самом начале XIV в. священником Николою. Апостол предназначен был **„попоу грьдоу братоу ми ѿ виньска**1)**.** — Село Винско упоминается в хрисовуле Уроша II Милутина монастырю св. Георгия Горга у Скопья: „и приложи кралѥвство ми село Козарево. . . . и сь Баровомь и сь Винскомь“2). Село Барово находится в районе

---

1) Так в издании П. А. Лаврова (Древности. Труды Славянской Комиссіи, I, М. 1895, к стр. 272. Л. Стоянович читал не точно ѡд Виныка (Споменик, XXX, 1895, стр. 43).

2) Новаковић, Законски споменици, стр. 612.

Каршияка, немного севернее села Говрлева. Села Козарева теперь нет в Скопьском крае. Но есть на юго-западе, в районе села Говрлева, место Козарево[1]). Вероятно не подалеку от этих сел было расположено и село Винско: оно указывается документом в соседстве с селами Барово и Козарево. Нет основания для отожествления средновекового Винска с нынешним Виниче: село Виниче находится к сев.-востоку от Скопья, в Черной Горе.

2) Купчая запись попа Драгослава из Говрлева (село в Каршияке), купившего апостол в Скопье у Дмитра Манкова, 1475 г.[2]) Эта запись напечатана не точно в описании А. Попова. Воспроизводим ее тут.

3) Запись 1688 г. в минее Софийской Народной Библиотеки, № 523 нового собрания[3]).

4) Запись на дискосе в церкви Пр. Богородицы в Скопье, 1811 г.[4]).

5) Записи 30-х—40-х г. г. XIX в. в минее, на печатанной в Венеции[5]).

6) Фактура 1853 г. одного торгового дома в Скопье[6]).

7) Записи попа Елисея из Г. Солне 60-х—70-х г. г. XIX в. в триоди XVI в. Софійской Народ. Б-ки, № 587, нового собрания[7]).

8) Запись на стене Нерезского монастыря св. Пантелеймона, 1885 г.[8]).

9) Во II-м томе „Гласника Скоп. Научн. Друштва“ помещены записки священника Йована Трайковича Бурки (стр. 229—240). Он умер в Скопье в 1905 г. Все черты говора Скопья и сел к югу от него отразились в этих записках. Но проведены эти черты не последовательно: имеются в них и элементы северно-скопьских говоров (Черной Горы), а также элементы

---

[1]) Р. М. Грујић, Властелинство Св. Ђорђа код Скопља. (Гласник Скоп. Научн. Друштва, I, 1, стр. 58). Хаџи-Васиљевић, Скопље, стр. 429.

[2]) Апостол хлудовского собр., № 39. Описание, стр. 34,

[3]) Опис, II, стр. 54.

[4]) Љ. Стојановић, Записи и натписи. VI, 1926, стр. 154, № 10436.

[5]) Хаџи-Васиљевић, Скопље, стр. 138.

[6]) Хаџи-Васиљевић, там же, стр. 101.

[7]) Опис, II, стр. 98—100.

[8]) Хаџи-Васиљевић, там же, стр. 421.

сербского литературного языка. Данными этих записок мы не пользуемся.

В своей статье я констатирую не подлежащие сомнению языковые черты Скопья и некоторых сёл Каршияка, Блата и Дервента, отразившиеся в вышеуказанных материалах, и определяю отношение этих черт к соответствующим явлениям прочих говоров Македонии. В будущем, когда наука будет располагать полными лингвистическими данными по отношению ко всем пунктам Скопьского края, тогда можно будет представить с бо̀льшей определенностью современное состояние говоров этого края и процессы общественно-языковой жизни тамошнего населения. Настоящие же заметки имеют целью ориентироваться в том немногом, чем мы располагаем теперь. — Нельзя не выразить сожаления, что Философский факультет университета в Скопье до сих пор не обнаружил результатов диалектологического изучения Скопьского края, если таковое изучение велось там.[1])

ъ, ь

Все говоры Македонии, включая и говоры Полога, вместе с говорами юго-западной Болгарии пережили одинаковый процесс изменения гласных *ъ, ь* в сильном положении: *ъ > о, ь > е*. Об этом свидетельствуют и памятники письменности македонского происхождения, и топонимия Македонии, и современные диалекты ее. Этот процесс изменения редуцированных *ъ, ь* охватывал и население Скопьской области.

леко (вм. **льгѣко**) **пойте, грѣшень, конецъ** писал в самом начале XIV в. в Скопье священник Никола в послесловии к апостолу. Этот списатель не был пришельцем из какой-нибудь местности центральной и западной Македонии. Он был родом из села Винско Скопьского края.

---

[1]) Спустя несколько месяцев после сдачи в печать своей статьи я получил „Годишњак Скопског Философског Факултета. I. 1930“ (Скопље). Библиографический указатель работ профессоров и преподавателей этого факультета не представляет указаний на статьи по изучению говоров Македонии, в частности говоров Скопьского края. Только доцент М. Павловић напечатал в Годишнике небольшую статью о говорах северной Македонии. Замечания об этой статье сделаны ниже, в конце нашей статьи. При корректурном чтении я ввел в свою статью некоторые примеры, записанные г. Павловичем. Эти примеры относятся к селам: Драчево, Усъе, Водно, Умово, Лисиче. — М. Павлович сообщает, что он производил диалектологические наблюдения в разных местностях северной Македонии. Результаты своих наблюдений он обещает издать в отдельных работах. — *Корректурное примечание.*

В XVI-м веке в Скопье были лица, носившие имя *„Дéна“*, образованное от *„ден“* < *дьнь.* (Помянник слепченского монастыря, XVI в.; см. ниже, в отделе личных имен).

Топонимия: *Бозоина*—в районе села Зелениково, *Бозаик* — в районе села Гор. Водно. Эти топографические названия образованы от имени *бъзъ* > *боз* — „Sambucus“. Обозрение названий этого растения и топографических имен в связи с ним см. в моей книге о Пологе, стр. 295—296.

Лениште (в районах сел Морани и Студеничани). Сравн. *Лъниште* в районе Скопьско-черногорского села Булачане. Это название образовано от имени *лен* < *льнъ. Песја кучка* (в районе села Усъе-Усйе).

В суффиксах. *ок* < *ъкъ: Песоци* (в районе с. Драчева). Это название представляет форму именит. множ., образованную от формы единств. *песок. Виток Рид* (в районе скопьско-черногорского села Булачане, говор которого представляет и в других отношениях некоторые черты говоров Каршияка и Блата).

-ел < *-ьлъ: Вител* < *Витьлъ* (в районе с. Зелениково).

-ец < *-ьць: Грчец* (село), *Јасиковец, Пáповец* (в районе Н. Село на Вардаре), *Дудинец, Дудовец* (в районе села Батинци), *Топанец* (в районе села Моране, которое теперь занимают албанцы), *Брзоец, Штулец, Митáновец* (в районе села Д. Солне), *Липовец* (в районе села Гор. Каличане, теперь оно албанское), *Јанкоец, Куклоец* (в районе с. Сопиште), *Ропчец* (в Нерези), *Брамоец, Коркоец, Томчеец, Трипуноец* (в Г. Водно), *Сасовец, Ждановец* (в районе монастыря св. Пантелеймона), *Лисец* (гора).

-ен < *-ьнъ: Цепен Камен* (в районе разных сел), *Жеден* > *Джеден* (в районе села Врежалце; теперь оно албанское).

Говоры: *бочва* (Скопье), *дош, големи дождои* (в Скопье и по селам), *силенъ дожъ* (запись попа Елисея из Г. Солне), *видовъ сонъ* (в той же записи).

-ок: пéсок, момок (в Скопье и по селам).

Членная форма муж. ед. на *-от: кметот, југот* и др.

Предлог *со,* реже *сос; со пушка, со лири, со блага уста* и в очерке Јелића (Скопье).

ден, денот, денеска, чес, лесно (в Скопье и по селам), *тенки* сахътиянъ (фактура 1853 г.), *теменъ* (запись попа Елисея).

петел<пѣтьлъ (Скопье), *óрел* (Умово).

овес (в Скопье и по селам; в записи попа Елисея).

-ец : *светец* (Скопье), *óтец* (Лисиче), *старец* (Н. Село), *свин’арец* (=западный ветер; по Скопьской области).

-ен: чесен, пóсен, мирен, силен, болен, поарен, еден (в городе и в селах).

tr̥t, tl̥t.

В говорах Скопья и его сёл представлены сочетания с ъг вместо более раннего r̥ между согласных. Гласный ъ бывает весьма кратким, а г представляет значительные вибрации (раскаты): tъr̥t. На такое образование (ъr̥) указывает передача в записи Й. Иванова: се развр̀тело, стр̀кала, нá дрва (Г. Солне).

На присутствие гласного ъ перед плавным на отличие такого сочетания от сербского r̥, указывает употребление значка’ перед *р* в записи серба (Хаджи-Василевича): „*др’ндарски* занат — тресаjу , *дрндаjу* памук и вуну“[1]). Значек ’ в записях сербов обычно служит для передачи гласного ъ: л’же, цан’м; с тем же значением употребляется и знак *ь*: жьлти, дьлбока, кадьр . . . (зап. Хџ.-Васиљевиħа и других).

Сочетание tl̥t представляло некогда лабио-велярное образование l̥: ł̥. Так было у всех южных славян. В говорах Каршияка сочетание tł̥t изменилось в tołt (tolt) — tou̯t-. — vou̯na и др. (Нерези; наблюдение проф. Скока). В других записях указано *л*, близкое повидимому к ў (u̯). — *Солн’е* (село), *волк* (Г. Солне), *волци* (зап. попа Елисея), *жолтица* (Скопье и села), *вóлна, сóлнце, слънце* (Драчево), *Долги Рит* (в районе села Г. Водно), *jаболки* (Г. Водно), *Jаболце* (село), ѿъ село Ѩболцы (зап. 1866 г.).

Сочетания е *ол* (*оў*?) находятся и по говорам Блата: *волна* (Блаце), *Волчи Дол* (горный хребет, спускающийся к Пчине). В северной части Блатии — *л* (ъл̥ или ъ̥л) *слзи, жлти*.

В начале XIV в. в Скопьском крае находились еще сочетания с ł̥ или с ъł̥. На это указывает передача названия села

---

[1]) В его книге „Скопље“, 85.

Солне в хрисовуле Уроша II Милутина монастырю Георгия Горга около Скопья: **вь Сьлнѥ—Соу̑л'ни Долнѥмь и Горнѥмь**[1]). Сочетания с л̥ или с *ъл* были в Скопье и в XVI-м веке, как показывает запись в помяннике монастыря в Слепче (XIV в.; собрание В. И. Григоровича в Одессе, № 40): в числе лиц, приходивших на поклонение в этот монастырь и записавших свои имена в монастырский помянник, были поклонницы из Скопья. Из них две носили имя „Влъка" (лл. 83 об., 85). Традиционный орфографический элемент в этом написании есть: употребление знака *ъ* после *л* (*лъ*). В речи было „вл̥ка" или „вълка". Не подлежит сомнению: в речи населения Скопья того времени не было сочетания „вук": если бы это слово представляло такой звуковой вид, с гласным *у*, то соответствующим образом оно было бы передано и в записи. Сравн. запись одного поклонника серба из Нова-Брда: Воукъ (л. 164 об.).

В речи населения Скопья имеются сочетания с *ъл* : *гълтни, подълго, дълбоко, кълка душа* (зап. Недельковича). В этих сочетаниях (положение ł̥ после k, g, d) судьба ł̥ была иная по сравнению с изменением ł̥ после других согласных. К сожалению, в записях Й. Иванова и Д. Недельковича не встретилось замен таких сочетаний: жл̥т, пл̥н, вл̥на: жълт или жолт-жоўт? пълн или полн-поўн? Полагаем, что в этих сочетаниях заменой ł было oł (o͜u). На это может указывать судьба конечного ł после согласного: гекłъ > гекъł̥ > гекоł. Так в Скопье и в селах его.

По говорам Скопського края имеются и сочетания с *лъ*; *слънце* (Драчево, там же и *сóлнце*), *jáблъки* (Лисиче), *длък* (Блато, но *слзи*). Сочетания с *лъ* и с *ол* представляют и говоры соседнего края на западе, — Дольне-Положского. Сочетание *лъ* в „слънце" находится и в других говорах Македонии. Сочетание *лъ* после *д* (*длък, длъги*) представляют говоры сев.-восточной Македонии.

В речи отдельных лиц в городе находятся слова с *у*: *вук*. Такие сочетания были и в речи попа Елисея из Г. Солне. В его записи находится не только *волци*, но и *пун*: пȣнъ беше месецотъ. М. Павлович отметил в Усъе *жут*, в Лисиче *jáбук'и*. Но при этом непременно следовало бы указать, в какой мере распространены эти слова (с гласным *у*), в речи каких слоев населения представлены они. Не относятся ли эти примеры к речи нового населения тут, переселенцев из Сербии? Такие переселенцы водворены именно в селе Г. Лисиче.[1])

---

[1]) Новаковић, Закон. споменици, 610.

-trъ, -tlъ.

В замене конечного сочетания -trъ находится -ter в словах *ветер*, *габер* — „Carpines betulus“ (Скопье и села). Другими примерами сочетаний с -trъ мы не располагаем.

Конечное сочетание -tlъ имело иную судьбу в связи с лабиовеляризующим воздействием конечного ł на предшествующий гласный вторичного происхождения, на ъ̳: -tlъ > -tъ̳ł > -toł > -tol. — *влéгол, прéсекол, рéкол.*

-ол находится и в глаголе *шол: óтишол, дóшол.* В этом сочетании *-о* представляет явление не фонетическое, а обязано воздействию причастных форм глаголов с согласным звуком перед l: *несла-несол, рекла-рекол;* по аналогии с ними и *шла-шол* (вместо *шел*).

-tmь, -tnь.

Конечное -tmь > -tum: *сум* (в Скопье и в селах); já сум ти тáтко (Г. Солне); сум дала малку пари (Н. Село); ja сум от Гази Баба (на севере от Скопья); *седум, осум* (повсюду); на осȣмъ сатъ (зап. попа Елисея).

-tnь: *ог'ин' — ог'ин* (Нерези, Д. Солне). Городской вариант: огањ (Скопье; зап. Недельковича).

lъt-, rъt-.

В начале слова находится lъ- перед согласным вместо *lъ-: *се излъжеш* (Скопье), *да лъже* (Драчево).

Судьба сочетания *rъ- в начале слова была иная. Перед слогом с гласным полного образования появилось ъr-: ъržan, ъržen. По аналогии с такими формами стали говорить с начальным сочатанием ъr- и формы, в которых после плавного не было гласного полного образования: *ѣрш* (Скопский край). Из топонимии: *Ърженичино* (село в Блате), *Ържан Дол* (в районе села Бадер).

---

[1]) Крстић, Колонизација у Јужној Србији. Сарајево. 1928. Стр. 21.

-tьje.

После утраты редуцированного гласного î (из *ь* перед j) произошла ассимиляция j с предшествующим согласным зубным затворным: t, d, n. — ·tîje > -tje > -k′e; -dîje > -dje > -g′e; nîje > nje > n′e: bratja > brak’a, l′udje > l′ug′e > lug′e, pien′e, sírin′e.

В некоторых сочетаниях (после гласного заднего ряда) появился вторичный j перед n′ и затем произошло отвердение n′: n′e > jne: vъrzúvajne (Скопьский край). Подробнее о процессе изменения -nje см. в моих Очерках по макед. диалектологии, стр. 76—77.

После других согласных j не ассимилировался с предшествующим согласным.

-zje: grozje; łozje.[1]

-vje: zdravje, kopje. В вакуфе Иса-бега (XV в.) дважды упоминяется владение Петка, известное под названием „*Острокопје*“: ostrukopje, ostrkobje. Оно находилось у Скопья, недалеко от старого хисарлъка (слав. градиште).[2]

---

[1] В Тетове, в речи одной женщины, мною было отмечено łozγ̇e, с палатальным γ̇ вместо j. Но это был редкий фонетический вариант в ее речи: обычно она произносила łozje. (Полог, 312). Проф. Г. А. Ильинский полагает, что łozγ̇e образовано „от основы *lozd-, ср. лт. lazdà „прут“; следов. łozγ̇e представляет явление, параллельное *мег′а* (= межда)“. („Byzantinoslavica“, II, 2, стр. 441, примеч 2). Еще ранее появления в печати этого объяснения я имел случай дважды обратить внимание уважаемого коллеги на невозможность такого объяснения. Если в основе этого слова был согласный d, то ему предшествовал z: łozd-. Итак: *łozdje. Группа же zdj во всех славянских языках изменилась одинаково: ždž (prigvozditi — prigvoždženo). Следовательно, *łozdje >*łoždže. Такого сочетания славянские языки не знают и не знали. Если допустить (чего Г. А. Ильинский не делает), что ранним сочетанием было *łozdьje, то и в таком случае не получится γ̇: посло утраты редуцированного гласного получилось бы сочетание zdje; а в этом сочетании происходило обычное в македонских говорах изменение: zdj>zj, как stj > sj, — grozdьje. . . > grozje, listьje. . . > lisje. Итак, сочетание łozγ̇e не восходит к сочетанию с давним *dj. Нет возможности ставить в связь литовское lazda со славянским loza или с вариантом основы этого слова lozda (-je): результаты славянских фонетических процессов препятствуют этому сближению. Скептически относится к этому сближению и Р. Траутман (Balt.-slavisches Wörterbuch, 153).

[2] Гласник Скопског Научног Друштва, I, 2, стр. 428. — Гл. Елезович без всякого основания передал это название в сербизованном виде: „Острокопље“ но и „Остро Копје“ (там же стр. 402).

ѫ, ѧ.

В отношении заменителей гласного ѫ говоры Скопья и его области представляют элементы трех диалектических групп: 1) *у*, 2) *ъ*, 3) *а*.

Слова с *у* находятся преимущественно в городе Скопье, — *вруќ*, *вруќина*, *гусеница*, *гуска*, *гус*, *-та*, *-то* (*густа трава*. . .), *дуп* (дуб), *зуби*, *јуже*, *јузел*, *ју̀ток*, *кудела*, *куќа*, *купина*, *лукаф*, *мудро*, *муш*, *мука*, *мучам*, *-иш*, *мученик*, *мутам*, *-иш*, *недугаф*, *оружје*, *се пружам*, *-иш*, *прут*, *пудам*, *-иш*, *пут*, *рука*, *преступиш* (закон) *субота*, *сут* (суд), *судија*, *труба*, *туга*, *тупан*, *унутра* и нек. др.[1]).

В Скопье имеются также слова с *ъ* и *а* въ корне. *-ъ*: *гъс*, множ. *гъзои*; откриен гъс секој го плука; гъс и нос не знаат чес; сув *гъс* риба не јаде; водени гъзои јадат риби, *късам*: куче не къса.

а: *гасеница*, *капина*, *пајак*, *мадро* (в пословице: седи мадро, да не носиш модро); *каде*: *каде* нема дим, там нема кавга; каде нас, каде него. Сравн. в Скопьской Черной горе: *куде*.

а вместо среднеболгарского ѫ из ѧ после j: *јазик*, *јатрва*, *јачмен*, *зајак*.

В образовании форм находится в Скопье, как почти повсюду в Македонии, гласный *а* (в суффиксах, в окончаниях):

1) „общий падеж“ имен на *-а*: *гора*, *жена*;
2) местоимение ѭ: *ја*, *неја*;
3) окончание *-ат* в форме 3 л. множ. наст. вр.: *несат*;
4) *на* вм. нѫ: *поминало*.

Итак, отдельные слова утверждались в Скопье из разной языковой среды. Много слов усвоено от носителей речи, представлявшей *у* вместо ѫ. Кроме того, в числе слов с *у* были и такие, которые восприняты из среды книжной и административной (см. ниже, в объяснительной части). Некоторые слова употребляются в двух языковых вариантах: с *у* и с *а*: *гусеница* и *гасеница*, *купина* и *капина*, *мудро* и *мадро*. Слово „*мадро*“ закрепло только в пословице. В обиходной речи — *мудро*. Иногда с разным языковым видом слова связана неодинаковость значения: *скусам*, *-иш*, но *каснеш* или *късаш* (куче къса) *гуска*, но *гъс*.

---

[1]) См. в списке В. Ђерића в Гласнику Скоп. Научн. Друштва, I, 1, стр. 9.

Формальную сторону речи жителей Скопья характеризуют элементы с *а*, а не с ъ или у вм. ѫ *(жена, неја, минало, несат).*

Веселах заменителем ѫ является гласный *а*. Слова с *а* не занесены сюда с юга или юго-востока: топонимия Скопьской области представляет ту же замену ѫ. Напр.: *Дапче* (в районе села Г. Водно), *Кој двà Даба* (в районе с. Д. Солне), *На Дáбица* (в районе того же села), *Кај многу Дабја* (в той же местности); *Капина* (в районе с. Зелениково); *Лака* (в районе сел Нерези и Врежалце; последнее село теперь албанское); *Четири Пата* (в районе с. Батинци); *Воденички Пат* (в районе села Д. Солне); *Падарница* в районе села Усйе; это — холмистая местность, где находятся виноградники и нивы; корень слова восходит к **пѫд-**; сравн. болгар. *пѫдарь*, серб. *пýдар* — „сторож виноградника, поля"; *пѫдарница* > *пъдарница* — *падарница* — „сторожка, место нахождения сторожа", „место (виноградник, поле), оберегаемое сторожем". Такое же название имеют пункты и в других краях Македонии. Напр., *Падарница* есть в районах сёл Будур-Чифлик (Тиквеш) и Вариш (Раец).[1]

В болгарских и в сербских областях имеются и другие топонимические образования с корнем пѫд-: напр., село *Пѫдарево* в Старо-Загорском округе, село *Пударци* в Грочанском (Гроцка) Срезе Подунавской области.

Отметим фамилию в Блатском селе Бадер: *Лажичарци* или *Лажичароски*. Эта фамилия образована была когда-то от *лѫжичар-*.

Из говоров: *зап (заби)*, *дап*, *капина*, *кáдела*, *пат*, *патот* (повсюду), нови *заби* му *никнале* (Г. Каличане); *ракати* гребни (Скопь. край), *тапан* и *тупан*; „*каси, каси* — кобила си" (села); мéсо да *кáсне* (Н. Село), со *јá же* (Н. Село). *рака*, две *раце* (Нерези); *умáжила* к'éрката, *мáшки* бйоли, *рáчка*, (но: *рука*, *гуска*, *кук'а* (Водно, Драчево); *прачка* (Лисиче), *укáсне*, *унáтра* (но: *кук'а*, *се мучиме*) (Умово); *каде* (повсюду).

В окончаниях -*а*.

В селах, как и в городе, имеется ја вм. среднеболгарского ѭ < ѩ: **заѭк, ѭзык**... *зајак*, *јази к*, *јачмен*, *јатрва*.

В послесловии к апостолу, писанному в Скопье в начале

---

[1] Насеља и порекло становништва, књ. 17, стр. 284, 499.

XIV в., встречается написание **са** вм. **сѫ** (из **сѧ**): **ѥмоу са писа.** Написание **са** представляет указание на существование в говоре Скопского края в начале XIV века гласного, близкого к *а*: $\underset{a}{\text{ъ}}$ (вместо **ѫ**).

ě (ѣ).

ě > е: *бéлиот, рéка, две раце.* (Нерези).

цѣ > *це* (а не *-ца*, как в восточной Македонии, от Водена к Штипу).

*tj (*kt′), *dj; k′, g′.

Заменителями *tj (*kt′), *dj в Скопье и его области теперь являются палатальные *к′, г′*. — *свек′а, фак′ам, доог′ам, виг′ам* и др.

По говорам Скопского края, как и в других местностях Македонии, *к′* является незначительно палатализованным или даже твердым перед *е*: *ке* в передаче буд. вр., *керка, веке* (не отмечено для Скопья)

к′, г′ не являются единственными заменителями *tj, *dj в Скопском крае. Имеются и сочетания с *шт -жд (> ж)*. — *ништи* — „нити“ (отмечено для села Блаце; Хџ.-Васиљевић, 349); *плешка* (в речи старика в селе Усъе; М. Павловић); *мошно* (Драчево; М. Павловић); *виш* (вм. *виж* < *виждь*); *виш* там чéшмата (Г. Солне).

Топономические образования также свидетельствуют о *шт, жд* вместо *tj (*kt′), *dj въ Скопской области. Так, в районе села Матка имеется местность *Пештéрица*.1) Топографические названия с *шт* (*жд*) идут издавна. О них свидетельствуют письменные документы XIII—XIV вв. Важно при этом отметить, что и севернее Скопья, в Черной Горе, также было некогда население, представлявшее в своей речи сочетания с *шт, жд* вм. **tj, *dj*. На это указывают топографические названия, данные этим населением. В грамоте Константина Тиха Асѣня (1258—1277) монастырю св. Георгия Горга у Скопья упомянуто село **Побѫжда** вм. **Побоужда**; сравн. в той же грамоте **прѣстоупи**ᵗ; то и другое написание указывает на *у* вм. ѫ в языке писавшего).2) То же село указано в грамоте Уроша

---

1 Хаџи-Васиљевћ, Скопље, стр. 260.

2 Г. А. Ильинскій, Грамоты болгарскихъ царей. М. 1911, стр. 15, 19, 65.

II Милутина хиландарскому пиргу (около 1308) г.): **Прѣбоуждa.** Оно принадлежало вместе с селом **Банıанє, Лопоушанє** и **Глоусы** монастырю св. Никиты, в Скопьской Черной Горе.[1]) Теперь это село называется *Побужје*. Это название получило новый суффикс, часто входящий в образование топографических имен: *-је: Побуждје > Побужје; -ждје > -жје*, как *-здје > -зје, -стје > -сје; грозје лисје*. На форму (вторичного образования) *Побуждје* указывает запись 1501 года над входом в церковь св. Петки в селе Побужье: „сыи ст҃ы храм ст҃ые вѣликомч҃нце Петки пописа се... трꙋдѡм' и потьщаниемь села Побꙋждиꙗ“ [2]). Что касается происхождения *жд*, то оно представляет собою замену *dj. Сравн. сербское *Побуђе* в Сребреничском срезе (в области Тузлы), польские села с названием Budzów в Новорадомском, Мысленицком и Олесиньском поветах.

В грамоте Уроша II Милутина монастырю св. Георгия Горга у Скопья (около 1300 г.) названы такие села в Скопьском крае: Смрьдештец (на Прѣгари подь Смрьдештцемь) и Хвашти (вь Хваштихь).[3]) В *шт* этих имен мы видим замену *tj.

к', г'. В говорах Скопья и его сел находятся палатальные *к', г'* вм. *к, г* перед *и* (*i*): *капк'и тре́к'иот, се́к'и, г'и, г'инат, дру́г'иот*.

V

Отсутствует v между гласными *ai, oi, oe, oa, oo, ea, ei, io, ii*. — напраи, напра́име, о́стај, стаиш, Белаица (в районе с. Нерези); бозо́ина, на *-oi > oj* форма именит. множ. муж.: дво́рои > двороj, деноите и др.; Орлоица (в районе с. Ракотинце), Мекоица или Ликоица (топон.); гоеда, чо́ек, по́ек'е, Јанкоец, Кукчоец (в районе с. Сопиште), Баткое цвек'е (в районе с. Д. Солне); то́а, Ма́ркоа Река; Маркоа Рупа (последнее в районе с. Д. Солне), Гурджоа Чешма, Аджиоа Ледина (в районе с. Нерези); планината Салакоо; Бареа локви (в раионе с. Д. Солне); ца́реи дво́рои; крълевчеи (зап. попа Елисея); Грио́ица (вм. Гривовица; в районе с Д. Солне); би́оли; Качи́ица (в районе с. Д. Солне).

u̯ъ-l[eg-] > vl[eg-]: тој *влегол, вле́зуе* (Н. Село), *вле́зле* у ло́зје (Скопье).

---

[1] Новаковић, Закон. споменици, стр. 477.

[3] Вл. Петковић, Старине. Беогр. 1923, стр. 24.

[2] Новаковић, Закон. споменици, 612, 613.

vn. Сочетание vn заменилось посредством mn: *одамна* (Матка), *Рамниште* (названия участков земли почти в каждом селе), *Рамни* Габер (село). Примеры с mn вм. vn представляют это сочетание в средине слова. Для начала слова нет указаний. Только для Н. Села на Вардаре в записи Хаджи-Василевича имеется пример, с vn: *внуци*. Пример взят из песни. Соответствует ли он звуковому виду этого слова в обиходной речи, не известно.

Отсутствует губной согласный перед t в начале слова: *торник* (Скопь. край).

*u̯ьs-. В средине слова вместо *-u̯ьs- является повсюду -s-. — *Мушеска* чешма (в районе с. Нерези), маало *Джамбоско*, маало *Танаскоско* (в с. Нерези), *Домоска* (часть села Студеничани, теперь алб.), *Пе́трески*, *Рапоски*, *Марти́носки* (фамилии в Н. Село), волъ *Кочиѡски* (зап. попа Елисея).

Отсутствует губное образование перед s, а также перед z и в начале слова. — *секој*, *секому* (Скопье), *се́ќи*, *си́те* ги на́учил (Н. Село); обновисѧ вь лѣто: 1885 настоѧніем Кочо со *се* село и *се* народа (запись на стене Нерезского монастыря св. Пантелеймона); *зел*, *земе́те*, *зима* (Скопье), *зе́меме*, *земам* (Н. Село), ти да *земеш* (Драчево).

В замене местоимения *u̯ьśь представлен и инодиалектический вариант: sv-. *све*- шчо било, *свака* манджа (Скопье), *све* во́лои (Г. Солне), што *све* печа́лиле (Н. Село); *све* доидова (зап. попа Елисея), *све* що да е чоекъ (та же зап.).

В слабоударенном слове *свети*, находящемся обычно в сочетании с именем существительным, sv > s: ѡтиде ȣ *сѧти* Димитриа (зап. попа Елисея).

Все отмеченные выше факты показывают, что предлог *у* („в“) в говорах Скопьской области не находится в связи с фонетическим изменением *u̯ъ, пережитым этими говорами: этот предлог в виде *у* вытеснил собою предлог *во*, *в*. — *у* една кух́а, *у* денот, *у* дворои; ѡтиде ȣ Скопѣ, ȣ июлїа *во* пети денъ (зап. попа Елисея).

ch (*χ*).

Отсутствие ch в начале слова: *арен*, *арно*, *о́диме* . . . (Скопье и села); при попа Риста (запись 1849 г., Скопье).

Перед согласным — v (f) вм. ch. — *нифно* (Скопье; зап. Јелиђа); *ни́вните*, *бо́фча* (Г. Солне), *јавнам* кон˙ (Матка), *нивното*, *изгорефте*, *оти́дофме* (Н. Село); *глѫвци*, *насадивме* Димѫчина чешма (зап. попа Елисея).

Перед согласным бывает придыхательный элемент вм. ch. — *оста́виʻме, не мо́жеʻме* (Скопье); *не го сретаʻте* (Д. Солне).

В конце слова представлено следующее: в одних словах произошла бесследная утрата ch, в других находится f. — 1) *стра* (Д. Солне), *си́рома* (Н. Село), ја му *каза*[x], не *пи*[x] вино (Н. Село); 2) *сиромаф* (Скопье), *ораф* (Г. Водно), *Граф* местность в районе с. Г. Водно). Обычно повсюду f после u (у): *сув* гъс (Скопье), кожуф (Скопь. край).

Часто употребляются формы аор. 1. ед. с f: *се родиф* (Скопье), *видоф*, и го *питаф* (Скопье; зап. Јелиђа); *и́зораф* (Г. Солне), *бев* на гурбет, *дојдаф* (Н. Село); *прилегнавъ*, *заспавъ*, *видовъ* сонъ (зап. попа Елисея).

Между гласными ch утрачено без следа, или вместо ch находится v. Образование v получилось или фонетически вм. ch, или перенесено от родственных форм. — *беа*, *отидоа*. *Суидол* (в районе с. Моране), *Дуова* (топоном.).

Результат фонетического процесса представляет собою v вм. ch при соседнем лабиализованном гласном: *до́вог'а* (Н. Село).

Под воздействием родственных форм с v(f) вм. ch находится v(f) в таких, напр., формах: 3 л. множ. аор.-имперф.: *бе́ва*, *најдова* (Н. Село); *излегова*, *доидова*, тамо го *ѡдрава*, мѫ *донесова* кожинката домъ, но и: *доидоа*, *излегоа* скачки, волци *надолеа*, *посекоа* (зап. попа Елисея). В этой форме v появился под воздействием форм 1 л. ед. ч. (*најдоф* . . .) и форм 1 л. и 2 л. множ. ч. (*најдовме*, *-фме*, *најдофте* . . .).

сирома́виот (Скопье), под влиянием нечленной формы *сиромаф*.

В окончании формы аор.-имперф. 3 л. множ. может быть į после гласного i основы: *испратиѧ*, но и: *напраиа* воденица (зап. попа Елисея). О происхождении į в этом положении см. в Очерках по макед. диалектологии, стр. 120—121.

chv.

Вместо chv находится f. — *фа́не*, *фа́к'а*, *фърла* (Скопье) *фа́тило* (Г. Солне), дремка ме *фати* (Н. Село).

Вероятно, по говорам или в речи отдельных лиц f представляет собою билабиальное образование с значительным участием голоса. Такое образование близко к билабиальному w. Полагаем, такое f (f^w) передано посредством *в* в записи из Н. Села: *вáтат*, го *вáтиле*.

l′, ḷ, ł.

В говоре города Скопья и его сел нет сочетаний губного согласного с эпентетическим l′ не в начале слова. Там представлено сочетание губной согл. + j. Сочетание -mja>-mn′a. — **Чрѣшѡвєнъı** — село на юге Скопь. Черной Горы, отмечено в грамоте Константина Асѣня монастырю св. Георгия Горга.1) В сербской грамоте Милутина название этого села имеет черты другого языка, — языка писавшего, серба: **Чрѣшовлꙗнє**2). *Лесковjане* (местность в районе села Булачане); *сабjа* (Н. Село), *земн′а* (Н. Село и другие села).

Не было и нет l′ в названии города Скопья (греч. *Σκοῦποι*, *Σκούπιον*, *Σκόπια*, лат. Scupi, Scopi). В самом городе и повсюду в Македонии употребляется название *Скоп′jе* (*скоп′i̯е*). Это название может передаваться и с гласным *и* перед *jе: от Скопиjе* (Матка). В грамоте Константина Асѣня говорится о монастыре св. Георгия Горга „**прѣмо Єкопий**“.

l′ перед гласным заднего ряда испытал следующее изменение: часть языка находившаяся за затвором, отодвинулась дальше в зад, в среднюю часть рта, а боковые части языка опустились несколько ниже: l′>l среднее и далее >ł или близкий к нему. — *кýдела* (Скопье), *кáдела* (села), *пòстела* (Н. Село), *нéдела* (Н. Село, зап. попа Елисея из Г. Солне), *невола* (Н. Село), *селани* (Г. Солне, Н. Село), *шес*[*т*] [*х*]*илади* души (Н. Село); *плука*; откриен гъс секоj го *плука* (Скопье), *луѓе* < л′удьjе (Г. Солне), *разлути се* (Н. Село), *фрла* (Скопье).

Изменение ł>u̯ в замене l̥ перед согласным: *воўна* (Нерези и, вероятно, по другим селам к югу от Скопья).

kolku>kołku>kou̯ku (Скопье и села).

---

1) Г. А. Ильинскій, Грамоты, стр. 15.

2) Новаковић, Закон. споменици, стр. 611, 612.

d͡z, d͡ž.

С аффрикатой d͡z (*s*) произносятся слова: *sвезда*, *sевгар* (волов), *наsат*, *sвона* (Скопье и села). В Скопье говорят и *звона*. Иногда в речи одного и того же лица бывает *sвона* и *звона*. Так я наблюдал в 1914 г. в речи сторожа одной из церквей в городе. На мой вопрос, почему он произносит это слово то с *з*, то с *s*, отвечал: „звона викаат сърби; у нас — sвона“.

d͡ž вм. ž в топографическим названии *Джеден* < *Жеден* (в районе с. Врежалце).

str. [g]. stj.

str вместо sr: *се стреле, стреде* село (Г. Солне). Но: *не сре́тнат* (Н. Село).

кога>*каа*: *каа* вле́зуе (Н. Село).

stj>sj перед гласным. — *рисјани* (христиане), *лисје*, Солн'ански *Бресја* (в районе с. Нерези).

Конец слова.

a) st>s. — *гос* (гость), *чес* (Скопье и села), *Прекомос* (часть города Скопья), *мос* (повсюду), *Големи Мос* (пункт в районе с. Нерези), *Брес*, Бел *Пърс*, Бели *Кърс* (топоним.), голем *болес* (Скопь. край).

b) Звонкие согласные заменились глухими. — *Рит*<*Хрид*, *дап (джбъ)*, *какоф*, *веднаш*. . .

Имена.

В отношении основы существительных отметим следующее явление. Под влиянием таких родственных форм, в которых представлен глухой согласный в конце слова *(вос, брек...)* и звонкий согласный перед гласным (*возот*, *возо*[*в*]*и*, *брегот*, *брего*[*в*]*и*. . .), появились звонкие согласные в членной форме ед. ч. и во множ. ч. муж. р. и в тех сочетаниях, где всегда был глухой согласный: *гъс* (гжсь), [*гъзот*], *гъзои* (Скопьский край).

Система склонения в говорах Скопья и его сел обычная болгарская. Эта система отражается и в топонимии. Напр.: *Под Бразда*, *Под Долна Църква* (в районе с. Драчева), *Под*

Брек, *Кај-Бафчи*, *Кај-Поле*, *Кај два Даба* (в районе с. Д, Солне).

Другие примеры. — *до Тетово*, *до Куманово* (Скопье); *У кој грат је владиката? за нива* (Матка); да проведе *реката кај негов манастир* (Н. Село); дај *на слеп* очите, гори ли *на комшијата* кук'ата (Скопье); сполај *на Господа* (Матка); Сиѧ дискосъ скопскіи приложи хаџи-Иѡргакиѧ, хаџи-Ѧнакиѡвъ синъ *на свети Димитриѧ* ȣ церковъ егѡ. ȣписа Димишъ казанџи въ лето 1811 (запись на дискосе церкви Пр. Богородицы в Скопье); *со деца*, *со лири*, *со политика* (Скопье), *со пищани* (зап. попа Елисея).

Элементы такой системы склонения существовали в языке жителей Скопьского края уже в XV-м веке. В 1475 г. поп Драгослав из Говрлева купил в Скопье у Дмитра Манкова апостол. В числе свидетелей были „ѿ *Добридоль* поп Ꙗковь и Продань“. Как видно, в сочетании с предлогом *от* упвтреблена форма винит. пад.

Имена мужчин на *-е* имеют в форме винит. окончание *-ета*. — при попа Риста и попа *Іѡвчета* во лето 1849 (зап. из города Скопья); именит. *Іовче; татета*, е́ве на *татета* те́слата (Г. Солне); именит. *тате*.

Окончание *-ovi*>*-oi*[>*oi̯*] во множ. ч. для имен муж. р. — *во́лои*, *де́нои*, големи *дождои*, *сто́лои*, *дже́пои*...

[-ан]-*и*: *селани* (Г. Солне).

Окончание *-i* для имен жен. р. с окончании *-a* в единств. ч. — *ниви*, *башчи*, немам *пари* да платам, *руси коси*, *го́дини*... (Скопье и села); ѿ сто *години*, *скачки* (зап. попа Елисея).

Для имен среднего рода на *-е*, — для имен с уменьшительным значением, употребляется окончание *in'a*. — *де́чин'а*, *ку́чин'а*, *пи́лин'а*, *мага́рин'а* (Скопье и села). В Д. Солне два дома имеют прозвище *Јове́вчин'а*, 3 дома — *Саве́вчин'а*. Такие формы представлены и в топонимии: *Долчин'а* (в районе с. Драчева), *Борчин'а* (в районе с. Д. Солне). Такие же образования есть и в селах Блата. Три небольших села по левой стороне Пчини носят название *Којнари*: Горно, Средно, Долно. Все вместе они называется *Којнарин'а*.

Изменение грамматического рода. Несколько имен существительных изменили род по ассоциации с другими именами. — *чел'ад* је *жиф, голем болес* и нек. др. См. замечания в моей книге о Пологе, стр. 341.

Образование формы муж. р. единств. ч. прилагательных на -sen, (-zen) в зависимости от форм на -sna, -sno, -sni, (-zna, -zno, -zni), т. е. в зависимости от форм с утраченным редуцированным гласным. — posen, radosen, (prazen), под влиянием posna, radosna, radosno. . .

Реликты прежних форм: формы дат. ед. в пословице: поклони се *зломy*, како на *светомy* (Скопье). Показательно для языкового чутья скопянина употребление *на* и при форме на -*му*: *на светому*.

Одна форма для всех родов во множ. ч. для прилагательных, местоимений, причастий. — *добри, они, рекле* (м., ж., ср.).

Сравнительная степень образуется посредством ро- (*по-*). — пари и от топ се *посилни, поарен* лаф, *подългo, подалеко* (Скопье), брат ми је *помлат* от мене (Матка), *полесно* (Д. Солне), *помалечки* брат, *постаритé* брак'а (Н. Село).

Местоимения

1 л. *ја* — *ни*[i̯]*е*. *ниi̯е* се бориме (Скопье); *ние* сме трóјца брак'а (Н. Село). В Скопье говорят и *мие*. Так отмечено и в Г. Солне.

Вин. множ. *не, нас*. *не* срéтнат (Н. Село); *нас к'е не* сáкаат (там же).

2 л. *ви*[i̯]*е*.

он, оно, она; он сéди (Скопье и села).

Вин. *го, него* (муж. и ср.), *ја, не*[i̯]*а* (жен.). Во множ.— *г'и*.

Дат. ед. жен. *и*: éжот *и* кáжал на кóзата (Г. Солне).

Именит. множ.: *óни* рéкле (Скопье, Н. Село).

тој, тáја, това—тоа. Множ. *тиi̯а;овиi̯а* (Скопье и села).

оној.

нејзин.

шчо (Скопье).

Дат.: и Госпот *секомy* не може, како шчо сака да му угоди; не копај гроп *другемy* (Скопье).

Членные формы

В обычном употреблении членные формы на *-от* — муж., *-та* — жен., *-то* — средн., *-те* множ. м. и ж., *-та* — множ. ср.—*пóпот, синот, мостот, ежот, пекмезот* (Скопье и села).

Прилагат. муж. ед. на *-и-от*: *ма́лиот, сирома́виот, арниот; дру́г'иот, е́дниот.*

Множ.: дај на слеп *очите* да избоде *твојите* (Скопье), *децата.*

В редком употреблении членые формы на *-ов, -ва, во...*, на *-он, -на, -но...* — *детево* нема мајка, умре (Д. Солне). Брат му сирома́виот ре́кол: „ка̀мо мо́јот късмет, ка́де е?“ — Е́не го, му ре́кле, на *ри́дон* каде́ и́гра — (Скопье). С членными формами на *-ов, -он...* связано еще указательное значение: форма на *-ов, -ва...* относится к конкретному близкому предмету, а форма на *-он...* — к конкретному отдаленному предмету.

Глагол

Настоящее время. 1. ед. Окончание *-ам*. В прежних основах на -і предшествующий окончанию согласный является твердым. — *сакам* да *јавнам* кон' па да́ *дојдам; прашам;* ако *паднам* па к'е *станам*, не сум дете да *плачам*, не сум гърне да се *скършам; кажам, можам, идам; извадам, видам, пратам, одам, турам, печалам* (Скопье и села).

2. ед. Окончания *-аш* в новых основах на *-а* (из -аі̯е: *пытаі̯е->пита-*), *-еш* в прежних основах на *-е (-е, -не, -је)*, *-иш* в прежних основах на *-i*. — *у́тепаш, сакаш, питаш; идеш, јадеш, легнеш, кажеш, сејеш, жнејеш, пра́шујеш; на́праиш, туриш, пратиш.*

3. ед. Окончанием служит гласный основы: *-а, -е, -и.* — *сака, иде, трае, прашуе, посере, се опере, кърши, збори, прати, баботи, бучи.*

На юго-востоке Скопьской области в отдельных случаях употребительны формы 2. и 3. ед. с окончаниями *-еш, -е* для глаголов с прежней основой на *-i*. — *фърлеш, оде* („ходит“) (Н. Село на Вардаре).

1. мн. Окончание *-ме* после гласного основы. — *рипаме*, друга работа не *сме* кадър да *работаме*, (и: *работиме)*, *можеме, земеме; знајеме, праиме, носиме.*

С гласным *-и* и: није *се бориме.*

2. мн. *-те* после гласного основы: *сакате, зе́мете, праите.*

3. мн. окончание *-ат*, в основах на *-а* окончание *-аат.* — *ви́каат, обичаат, слушаат, заплукаат, знаат. забораваат, търчаат; идат, земат, видат, болат, носат, летат, работат, вадат, вратат.*

быти. 1. ед. ја *сум* ти татко.
не *су* јал ништо.
3. ед. [i̯]*е;* тој *е*, каде *е*.
1. мн. *сме;* ни[i̯]е *сме* кадър.

3. мн. *са, се;* месо [i̯]*е* тво[i̯]е, коски *са* мо[i̯]е (говорит отец, отдавая стоего сына мастеру в ученье; Скопье); вързани *са* кучин'ата (Д. Солне); турците проклети да *са* (Н. Село): *се* отмечено в пословицах; употребляется ли *се* в обиходной речи, не известно. — пари и от топ *се* посилни; зајак и кога спије, отворени му *се* очите (Скопье).

Будущее время. Для будущего времени служит сочетание *ќе* (*ке*) с формой настоящего глагола. — *ќе влезам, како ќе сејеш,* така *ќе жнејеш; ќе напраиш* добро; што *ќе биде, ќе помине; ќе нарани, ќе* ѓи *тепаме.*

Аорист. Имперфект. В аористе и имперфекте формы 1. и 2. множ. имеют окончание *-хме* > *-вме, -хте* > *-фте.* — *оти́довме, оти́дофте* . . .

3. множ. аориста и имперфекта представляет также одинаковое окончание: -[*х*]*а.* — *беа, отидоа, донесоа-донесова*...

Имперфектное окончание для 3. множ. аорисат в Скопье и его селах было употребительно уже в начале XIV в., как об этом свидетельствует послесловие к апостолу, писанному в Скопье: **въсхранихѫ.**

В основах на *-i* формы имперфекта имеют перед окончанием гласный *е.* — *молеше, светеше* . . .

Повелительное наклонение. 2. множ. оканчивается на *-ете* в основах на *-е* и на *-i.* — *легне́те си! отсечете* му! *вържете* ме! *затворете* тија тешки врата! (Н. Село); *запавметете* („запомните!“) — несколько раз в записи попа Елисея из Г. Солне.

Затрудняемся определить, верно ли отражается местная речь в 2 примерах повелит. накл., переданных с окончанием

-ите: *йдите* (Скопье; Минало I, 66), *крепите* (Н. Село; Хц.-Васиљ. „Скопље“, 348).

Бывает и описательная передача буд. времени: *не́ мој да ка́жеш* (Н. Село).

Инфинитив. Отсутствие инфинитива. Замена его посредством конъюнктива, — посредством сочетания союза *да* с личным глаголом. — йдеше да ра́боти, кој фак'а да игра, сакаш подългo да живејеш (Скопье); не можам кук'а да докрепам, почел да тоне (Н. Село).

При конъюнктиве с значением цели употребляется предлог *за* (*за да* . . .). — требат камен *за да* им *иде* водата (Н. Село); до́шле ка́де него е́дни лу́г'е ди́ви *за да* го *утепаа[m]* него (Г. Солне); јади за да живеш, не живи *за да јадеш* (Скопье).

Причастия. Неизменяемая причастная форма наст. вр. (деепричастие) на *-к'и* (*-ки*). — *одејки* (Драчево).

Причастие прош. вр. во множ. числе имеет одну форму для 3 родов, — форму с окончанием на *-ле*. — *дигнале*, *о́тнесле*, *печа́лиле*, *рекле*, *зеле*, *пуштиле*, *дошле*, *пратиле* (Скопье, Солне, Матка, Н. Село); врапци *пееле* (Нерези), нови заби му *никнале* (Г. Количани), си *собрале* до триста овчари (Драчево), старци таква сила и бвра не *виделе* (зап. попа Елисея).

Причастие прош. вр. образовано не только от инфинитивной (аористной) основы, но и от имперфектной. — *тражел*, *рабо́теле*, а на́вечер си *дово́г'але* дома (Скопье).

Причастие прош. вр. страдат. залога для глаголов с инфинитивной основой на *-i* представляет обычное в болгарском языке новообразование относительно основы: утрату результата изменения *tj, *dj, *sj, *zj, *stj, *zdj, *nj, *lj, губной сог. + j. — *напратено*, *вратено*, *смлатен*, *годена*, *укостен*, *купена*.

Основы. 1) В широком употреблении основы на *-у*[i]*е-*. — ум *царује*, ум *робује*, ум шатк'и пасе (Скопье); от искра пламен *бидује* (Скопье): *прашуе*, *вле́зуе*, му *отсе́чуе* гла́вата, *истерује* водата (Н. Село).

2) Основы с новым суффиксом *-ȝва-*: *одвързувам*. . .

3) В глаголах, формы которых представляли чередование согласных *к-ч*, *г-ж*; *з-ж*, *с-ш*, *ст-шч* (*шт*) в наст. времени, *к-ц*,

г-дз(з) в повелит. наклонении, обобщены основы с шипящим согласным. — Очите ќе ти *истечат* (Скопье); *отсечуе*, ќе *пушти* (Н. Село); *речи! сечи! отсе́чете!* (Скопье и села).

С шипящими согласными стали образовывать и причастие прош. вр. — *приближиле* (Драчево), *кажала* (Н. Село), *пишал* (Матка), *пуштиле* (Г. Солне).

трѣбѣ.

Употребительны сочетания с *требе* в настоящем и прошедшем времени. — што *требе* за куќа (Н. Село); не *требе* плачен́е (Скопье); та́ја жена *требело* да ја ва́тите (Н. Село).

Наречия, союзы, предлоги.

бърго, бъргу

вистина

дури

зере — „а то, иначе“. — ка́жи, *зере́* ќе те згру́шам како́ ко́штан (Г. Солне).

зими — „зимою“.

ја — „или“. — та́ја му е *ја* мајка, *ја* жена (Г. Солне).

каде — „где“, „к“, „у“. — не́знам *ка́де* има во́да; *каде́* е? *каде* нема дим, тамо нема кавга; до́шле *каде́* не́го е́дни лу́ѓе.

кај — „куда“, „к“, „у“. — *ка́ј* да ѓи ту́рам твоите [ядови] (Скопье); и *кај* нас ќе дојде (Скопье): да проведе реката *кај* негов манастир (Н. Село); о́стај ја те́слата *кај* чешмата (Г. Солне). Сочетания с *кај* представлены и в топонимии Скопьской области: *Кај* два̀ даба — „У двух дубов“ (в районе с. Д. Солне), *Кај* многу дабја, *Кај* по́ле, *Кај* бафчи (в районе того же села); *Кај* брес (к северу от Скопья, в районе сел Бутел и Вучи-Дол).

камо = каде. — *ка́мо* мојот късмет, *ка́де* е? (Скопье); *камо* ви ала́тите? (Скопье); *ка́мо што* све печа́лиле? (Н. Село.)

ко͡уку — „сколько“.

у не́тре (Н. Село).

оти. — куга видел, о́ти [„что“, „dass“] се за́тнало (Скопье); ежот и кажал на ме́чката, о́ти јал от ко́за месо (Г. Солне).

сал, сал-сал — „только“, „только-только“ (см. *толце*).

си́ктър. — Ај, си́ктър от-тука — „Эй, пошел к чорту отсюда“. „сиктър“ — турецкого происхождения. Значение этого „сиктър“ в болгарской передаче не имеет значения той циничной ругани, какая свойственна этому сочетанию (sik-tîr) в турецком оригинале: — „заставь coitum habere“.

со, сос (реже).

толце — „немного“ — па не пи[х] вино, сал-сал манджа и *толце* леп (Н. Село).

туку — „только“, „лишь“.

ушче (уште) — „еще“.

Сочетания с конъюнктными формами местоимений. Двойные формы.

1) В сочетаниях с винительным и дательным падежами употребительны двойные формы местоимений личных (*мене ме, мене ми, нас не, тебе те. . .*) и местоимений *него го, нему му, неја ја. . .*

2 а) Конъюнктная („краткая“) форма местоимения *го, му, ја, г'и. . .* находится также в сочетаниях с винительным или дательным пад. имени, представленного в членной форме или 2 b) в соединении с прилагательным указательного, конкретного значения. 3) Вместо имени может быть местоимение, относящееся к определенному предмету. „Краткая“ форма местоимения находится обычно непосредственно перед глаголом. 4) При повелительном наклонении она следует непосредственно за глаголом.

1) *ме́не ми* се не ве́чера (Скопье); кој *ми* е та́тко *ме́не?* (Г. Солне); за да *го* уте́паа *не́го* (Н. Село).

2 а) *калот* не *го* буричкај да не ти смърди; *слабото куче* секој *го* дави (Скопье); о́но веднаш *ја* прашало мечката; и му *го* и́зел *мага́рето* (Г. Солне); *ја* исече *русата глава* (Н. Село); мечо́чето *г'и* исте́пало *дивите луг'е* (Г. Солне); тогаї *гі* пресекова *два консулї* ȣ Солȣнъ. 1876 (зап. попа Елисея); ја *му* каза[х] *на попот* (Н. Село); ежот *и* ка́жал на ко́зата (Г. Солне).

2 b) *волъ кочиѡски* ѿ Цȣлȣлъ *го* забралъ; *тополи крълевчеи* ѿдолъ *ги* крена (зап. попа Елисея).

3) *ги* ѿнесе *и тиа* под Варвара (зап. попа Елисея).

4) о́стај *ја теслата!* (Г. Солне); посеј *г'и мо́јте јадове!* (Скопье; *јадове* — в песне, инодиалектический формальный вариант, восточно-македонский; в обиходной речи форма множ. ч. оканчивается на *-о[в]и*).

Двойные повторные формы глагола (имени, наречия), — сочетание, имеющее усилительное значение. — три гóдини да стóиме нá гурбет, што к'е *печáлиме-печáлиме* (Н. Село). Сравн. повторение наречия *сал* (турецкого происхождения): — не пи[х] вино, *сал-сал* манджа (Н. Село).

Ударение.

В говорах Скопья и его области ударение (акцент) находится на 3-м слоге от конца слова в словах из трех и более слогов, на 2-м слоге в словах из двух слогов. — плáнина, двóица, сѝромаф, áргати-аргáтите, зéнг'ин-зенг'ѝниот, кѐсмет-късмéтите, ѝдеше; ѝскочи (пов. накл); ý тепаш, утéпала, рóдила, потрáжила, рáботат (3 множ. наст.), рáботи (пов. накл.), рабóтиме, робóтеле; вóло[в]и, двóро[в]и; кóза, мéсо, кóштан'.

Как одно слово является в речи словесный знак приветствия: добрó-вечер (Н. Село).

Акцент находится на предлоге в сочетании с местоимением личным или *него, нему, неја*...—óт-тебе, óт-нас, зá мене, дó-него... Но — за тóа и др.

В сочетаниях имен с предлогами чаще представлены такие, в которых акцент находится на имени (на начальном слоге слова, состоящего из одного или двух слогов). — у кáтран, у цáрот, при цáрот, со чáши, со јáже, за дóма, Кај-пóле и др. Но и: зá опаш, нá гурбет, нá греди (Н. Село).

Акцентъ объединяет определенным образом два или три слова в одно акцентное целое. Такое объединение представляют, например, следующие сочетания.

1) Сочетание энклитики с глаголом. Акцент бывает на энклитике, если глагольная форма состоит из одного или из двух слогов. — дека мý-стои áзното (Н. Село).

2) Сочетание членного прилагательного с нечленным существительным или прилагательного в полной (не в именной) форме с нечленным существительным. — стариóт-брат, постарите́-брак'а, умрелиóт-чоек (Н. Село); Големѝ-мос (Нерези). Но срав. сочетание, с нечленным прилагательным: гóлем бáкшиш, пóстари сѝнои (Н. Село).

3) Сочетания указательного местоимения или местоимения в членной форме с нечленным существительным. — тијá-пари, нивнотó-место, неговиóт-късмет, другитé-брак'а (Н. Село).

4) Сочетания числительного (кроме *еден*) с именем. — Кај два́-даба (Д. Солне).

В сочетаниях *еден (една, едно)* с именем нет единообразия в акцентном отношении: в одних случаях это сочетание объединено акцентом, в других *еден* и имя имеют самостоятельные акценты. — ни една́ пара, но е́ден чо́[в]ек (Н. Село); едно́ ме́сто, едно́ др́во (Г. Солне). Акцент на „едно́“ указывает на объединение этого слове с следующим именем в одно акцентное целое. Но на этом сочетании отразилась иная акцентная система, — с акцентами на отдельных самостоятельных словах. Последняя система сильно отражается и на других сочетаниях. Акцентные сочетания слов яснее представлены на западе Македонии.

Из лексики.

век в значении „жизнь“, „мир“, „свет“. *векот* е мердиван: први последни, последни први (Скопье).

Фамильные имена.

Фамильные имена населения Скопья и его области оканчиваются обычно на *-овци, -евци*. Несколько примеров. Такое образование представляют старинные фамилии в городе Скопье: *Звоновци, Бановци, Чаѓевци, К'осовци.* Звоновци в конце XVII в. ушли из Скопья. Матка: *Гроздановци, Јосифовци, Милошковци.* Д. Солне: *Димовци, Баревци, Митревци, Мицовци, Малезановци, Бадиловци, Лазаревци, Поповци, Савевци, Соколевци, Китевци* и др. Ракотинце: *Г'ошовци, Торбиновци, Деспотовци, Анѓелковци, Димишковци, Петровци, Г'орчевци* и др. Морани: *Демовци, Бацовци, Кановци* и др. Н. Село на Вард.: *Грујовци, Каровци, Близнаковци, Секуловци, Богдановци, Стаменковци* и др. Кожле: *Бошковци, Романовци, Коларовци, Домазетовци, Ценовци* и др.

Другим окончанием этих имен является *-ов[и], -ев[и].* — Скопье: Зафир *Малев*, Костандин *Трајков* и др. Г. Водно: *Младенови.* Д. Солне: *Ативои.* Н. Село: *Кузманови.* Кожле: *Попови, Трајкови*...

Фамильные имена на *-ов, -ев* носили также жители сел Скопьской Черной горы. В числе вспомоществователей в устроении паперти церкви Пр. Богородицы в с. Кучевиште значатся по записи 1803 г. следующие лица: Неделко *Поповъ,* *Теновъ*, Ристо *Иникиħефъ*, Нешо *Богдановъ*, Станко *Ачковъ*, Тошо *Анħелковъ* и др.[1])

Фамильные имена на *-ов* в Скопье существовали и в XV в. В 1475 г. поп Драгослав из Говрлева купил апостол „ꙁ Скопьее оу Дмитра *Майкова*“ (зап. в апост. Хлудов собр., № 39).

В Скопьской области имеются также фамильные имена на *ик'*[*и*]. Но таких фамилий по селам до 1913 г. была очень немного. Во многих селах совсем отсутствовали названия такого образования. Там, где имелись такие имена, они не были в исключительном употреблении: вместо них употреблялось и название на -овци (-евци). Напр., в с. Кожле: *Малечкоик'и* и *Малечковци*, *Романоик'и* и *Романовци*.

В купчей записи 1475 г. попа Драгослава из Говрлева показан в числе свидетелей *Пео Туревичь*.

В редком употреблении и фамилии на *-ски*: *Демоски* или *Демовци* (Морани), *Петрески* или *Петровци*, *Рапоски*, *Батkоски* или *Батковци* (Н. Село). Петеръ *Белиски*, Спасо *Белиски* в надписи 1803 г. на паперти храма Пр. Богородицы в Кучевиште.

Наконец, немногие фамилии представляют названия в типично-македонской форме на *-ин'а*, — в форме для имен уменьшительного значения, для молодого поколения. — *Јове́вчин'а*, *Саве́вчин'а* (т. е. Йовево, Савево поколение. Д. Солне.[2])

Личные имена.

В 1392 году, 6 января, Скопье было занято турками.[3]) Часть славянского населения была выселена из города. Но и в XV-м и в XVI-м веках в Скопье было много славянских домов. В вакуфе XV в., данном Иса-бегом, упоминается ряд „кяфиров“, жителей Скопья: *Богдан*, *Богослав*, *Бранислав*, *Братило*, *Гьорги* (мясник), *Дапче*, *Душанко* (мясник), *Койче*, *Но-*

---

[1]) Вл. Петковић, Старине, стр. 24.

[2]) Фамильные имена извлечены из разных отделов книги Хаџи-Васиљевића, „Скопље“. Сравн. также фамильные имена на надгробных камнях в церквах Скопья. См., напр., в моем „Отчете“, Казань. 1915, стр. 61—55.

[3]) Селищев, Полог, стр. 85. — В текст этой книги вкралась опечатка: вместо: „м҃ца ге͡н ѕ“ набрано: м҃ца ге͡н ѕ“.

вак, Панче, Райче; Бойка, Влайка, Мара, Фросина, Фругина и др.[1]) В том же вакуфе упоминается, „мусульманская улица“ в Скопье.[2]) Следовательно, были там улицы и не мусульманские.

Свидетельствует о славянском населении в Скопье и слепченский монастырский помянник XVI в. (собрание Григоровича в Одессе, № 40). В числе поклонников, приходивших в этот монастырь, было много жителей Скопья. Отметим несколько имен поклонниц из Скопья: *Арменка, Белка, Богосла́ва, Бо́жна, Бойка, Бо́ꙗ, Ве́ла, Ви́да, Ви́ша, Влада, Влъка, Груда, Гю́ра, Дафіна, Де́на, Деспи́на, До́бра, Дойка, Елька, Ивана, Кали́на, Калоя, Ки́рана, Кираца, Комна, Магда, Мелка, Милка, Ми́ля, Минислава, Ми́ра, Мо́ма, Неда, Олка, Петра, Прі́на, Прода́на, Пройка, Радослава, Райка, Стоя, Тре́нда, Тре́нка, Фроуга* (лл. 83 об. — 88), Такие имена даются и в других болгарских краях. Из этих имен Скопья показательно по своей языковой черте имя „*Де́на*“, с гласным *е*, — имя, производное от *ден* < *дьнь*, т. -е.: „рожденная днем“. Имена такого образования носят лица и в Болгарии: *Дена, Денка, Деница* (ж.) *Деньо, Дено, Дене, Денко, Денчо* (м.).[3])

Топонимия.

1) *Забел*, часто упоминаемый в болгарских и сербских грамотах (в значении „silva septa“). В районах некоторых сел Скопьской области есть местности, известные под именем *Забел*. Это—лес, виноградники или поля в гористой местности, в *Риде* (в Хриде). Забелы эти составляли когда-то частную собственность, как показывает определение их именем лица—владельца. Так, в окрестности села Г. Водно находится *Петров Забел*. В окрестности села Драчево имеется местность *Забел*, расположенная в *Риде*. Тут был когда лес, а теперь виноградники и поля *Оджов Забел*, в районе села Г. Водно, — расположен на границе с владениями села Нерези. Пограничное положение забела — одно из давних значений горного леса.

2) *Ограда*. В районе каждого села есть местность, назы-

---

[1]) Гл, Елезовић, Турски споменици у Скопљу. (Гласник Скоп. Научног Друштва, I, 2, стр. 400, 403, 417, 429).

[2]) Турски споменици, стр. 417.

[3]) Г. Вайгандъ, Българскитѣ собствени имена. София. 1926, стр. 27.

ваемая *Ограда*. Это — пахотные земли, расположенные в ближайшем расстоянии от села. Некогда это был участок земли под пашней и огородом, примыкавший к усадьбе семьи, огороженный, как и другие части усадьбы. В некоторых селах Оградой называется всякая удобренная нива (напр., в окрестности села Нерези).

3) *Поройница* — местность в районе села Зелениково. Это название пошло от *порой* — „поток“.

4) *Пештерица* — в районе села Матка. Там расположены виноградники. Название дано по углублениям, пещерам (рус. *печера*), находящимся в этой гористой местности.

5) Названия, данные возвышенным местностям, обращенным к солнцу, расположенным на солнопеке. — *Сойница* в районе села Сопишта, находящегося на южном равнинном склоне Буковика. *Присойница* в районе села Нерези. *Големи Присой* в районе села Г. Водно.

6) *Карпа*. Под этим именем известно несколько гор, утесов в Скопьском крае. Так называются горы у села Матка и в районе Ново Село у Вардара. На южном склоне горы Лисец находится *Араминска Карпа* — гора с глубокими пещерами. Имеется *Карпа* и в обиходной речи... „Тоа е езерото планината Салакоо. Езеро е што врие, што тони меѓу Салакоо и меѓу Пепел́ак. У срет Езеро *карпа* има; карпа е над вода малко, колко еден бој човечки, колко мала соба. Око[л] Езеро са па *карпи*. Маркоа Река оде от-тоа Езеро. Сече *карпа* како делан камен“ (Н. Село).[1]

7) *Шкоза*. В селах Скопьской области в XVIII—XIX вв. водворилось много албанцев. По селам Каршияка в которых значительны были связи славян с албанцами, славянское население ввело в обиход своей речи некоторые албанские слова. Одним из таких слов является *шкоза* (алб. škozε,-a) употребляющееся для названия дерева „Carpinus betulus“. Употребляется и свое традиционное слово *габер*. В районе албанского села Г. Каличане есть местность *Шкоза*. Может быть, это название заменило собою прежнее, местное *Габер* или *Бук*-[*ово*, -*овик*]. Эти имена в топографических именах представлены в разных краях южных славян, в том числе и в Каршияке, где имеются села *Рамни Габер*, *Буковик*. — Замена славянского

---

[1] Запись Хаџи-Васиљевића, „Скопље“, 346.

топографического названия (*Габер, Буковик*...) албанским (*Шкоза*) сделана повидимому албанцами: в албанских областях много сел и местностей с названием Škozɛ (член. Škoza).

8) Отметим такие живописные топографические имена: *Орлов Рит* (< *Хрид*), *Орлово Седало* (в районе села Драчева), *Мечкина Дупка* (в районе села Г. Водно), *Мечкина Рупа* (в районе села Драчевица), *Песйа Кучка* (в районе с. Усйе).

9) *Пърчй-капа* (в районе села Врежалце; теперь оно албанское); *Пишти-орли* (в районе с. Г. Водно); *Палиград* (село). — В этих сложных названиях первая часть представляет форму повелит. накл. Такие образования в топонимии, а также в прозвищах лиц издавна представляют южные славяне.

10) *Големи, Голема* часто употребляется в топонимии Скопьской области. — *Големи Рит* (<*Хрид*) (в районе города Скопья и села Аджарларе), *Големи Мос* (в районе с. Нерези), *Големи Присой* (в районе с. Г. Водно), *Голема* или *Моранска Река* (*Моранска* — по имени села *Моране*), *Голема Нива* (в районе с. Нерези), *Голема Лйвада* (в районе с. Таор).

11) Имена с суффиксом *ин'а*, — с суффиксом уменьшительного значения. — *Койнарин'а* — название для трех сел с названием *Койнари*. *Долчин'а* (в районе с. Драчево). *Борчин'а* (в районе с. Д. Солне).

12) Топографические названия с предлогом *кай, под.* — *Кай-два-даба* (в районе с. Д. Солне), *Кай-поле, Кай-могу-дабйа, Кай-бафчи* (в том же районе). *Под-бразда, Под-мерис* (в районе с. Драчева), *Под-бресйа* (у с. Ново Село на Лепенце).

Торбеши в Скопьской области.

В Каршияке имеются поселения торбешей. Сюда пришли они из Дебрского края в XVIII—XIX вв. В Каршияке до 1912 г. они занимали села: Пагарушу (было и несколько христианских семей), Д. Количане, Цветово, Умово, Држилово[1]). В 90-х гг. В. Кънчов располагал сведениями о торбешах и в селе Елово (Евлово).[2] Немного позднее оно является албанским селом. В 80-х гг. XIX в., по статистическим указателям

---

[1]) Материали по изучванието на Македония. София. 1896. Стр. 518—522. Јов. Хаџи-Васиљевић, Муслимане наше крви у Јужној Србији. (Брасство, XIX, 1925. Стр. 23). Его же, Скопље, стр. 241.

[2]) В. Кжнчовъ, Македония, стр. 42, 299.

С. Верковича, „магометане-помаки“ находились и в ряде других сел Скопьской области[1]), — сел, которые в 90-х и 900-х гг. представляются уже албанскими. Возможно, что в группу „помаков“ Веркович зачислил не только действительно мусульман-славян (болгар и сербов — мухаджир из Боснии), но и албанцев, знавших славянскую речь. Но всё-же несомненно, в последние 30—40 лет перед балканской войной 1912 г. много торбешских групп совсем обалбанилось: они стали видеть в себе настоящих албанцев, стали считать своим „родным“ языком албанский, хотя и славянская (болгарская) речь оставалось не безызвестна в их среде. Процесс албанизации среди мусульман-славян, живших в албанском окружении, происходил и в Дебрском, и в Положском, и в Призренском краях[2]). К албанской ориентации склонны были в последнее время и торбеши вышеуказанных пяти каршиякских сел: Пагаруша, Д. Количане и др.: по данным, собранным в 1916—1818 гг. Leon. Schultze, эти села являются албанскими[3]).

Славянская речь торбешей этих сел представляет черты говоров Дебрского края. Небольшая запись этой речи (из села Пагаруши) дана в книге Хаџи-Васиљевића, Скопље, стр. 345.

Сербы-переселенцы в Скопьской области.

В городе Скопье и в средние века, в период сербской власти в Македонии (в конце XIII-го в. — в XIV-м в.), и позднее водворялись сербы, приходившие сюда из разных сербских местностей. Отдельные семьи поселялись по всей вероятности, и в Скопьских селах, преимущественно к северу от города. В конце 70-х гг. XIX в. и позднее турецкое правительство переселяло в Скопьский край сербов-потурченцев из Боснии и Герцеговины. Часть „босняков“ после войны 1912—1913 г. ушла вместе со своими единоверцами-турками в Малую-Азию.

---

[1]) С. И. Верковичъ, Топографическо-этнографическій очеркъ Македоніи. СПб. 1889, стр. 355—358.

[2]) Селищев, Полог, стр. 29, 44; 405—407. Его же, Днешната югозападна граница на българската говорна область. (Македонски Прегледъ, VI, кн. 1, 1930, стр. 3, 23—24).

[3]) Lenard Schultze, Makedonien (Jena. 1927). См. карту к стр. 155—156. На этой карте села Говрлево, Добридол, Сопиште показаны „магометанско-болгарскими“. Но в отношении этих сел возникает сомнение: в 90-х и 900-х гг. в них жило только христианское население.

На карте L. Schultze „босняками“ показано население сел Хассан-бегово (к сев.-востоку от Скопья) и Ивис-бегово (к северу от города). Не известно, удержались ли „босняки“ в с. Джидимирце, где жило несколько босняцких семей.

После мировой войны в Македонии вообще и в Скопьский край в частности направляется колонизационное движение из сербских областей. Сербские колонии находятся в селах Горно Лисиче, Ржаничане, Огнянце, Душановац1), Хассан-бегово и др. Колонисты в селах Огнянце и Ржаничане пришли преимущественно из Сербии, в Душановце — главным образом из Герцеговины, в Г. Лисиче и Хассан-бегово из разных сербскис местностей. У Г. Крстича, автора работы о сербской колонизации в Македонии и Старой Сербии, колонии в перечисленных выше селах названы „лучшими“2). Много сербских переселенцев водворилось и в других скопьских селах, как показано на карте, приложенной к работе Крстича.

Несомненно, при общем государственном воздействии, при сербской школе, при предпринимаемых сербской администрацией мерах к сербизации населения и сербские колонисты оказывают свое влияние на речь местного населения: разные сербские элементы проникают в эту речь, — в особенности в речь молодого поколения. Будущий исследователь в своих изучениях диалектов Македонии учтет условия общественной и национальной жизни страны после 1913 года, — учтет для объяснения соответетвующих языковых явлений. Сербизмы более раннего времени, представляемые в речи населения Скопьской области, указаны ниже.

Албанцы и турки в Скопьской области.

С конца XVII-го века в Скопьской области насильственно поселяется много албанских групп. С наибольшей интенсивностью происходило водворение албанцев в западной Македонии во второй половине XVIII-го в. — в начале XIX-го. Много сел заняли албанцы и в Скопьском крае. До 1912 г. они жили тут в 46 селах. Из этого числа 39 были заняты од-

---

1) Это название дано селу сербами в последние годы вместо прежнего названия „Маджари“ (?).

2) Ђ. Крстић, Колонизација у Јужној Србији. (Сарајево, 1928) Стр. 21—22.

ними албанцами. В прочих селах (7) жили албанцы и славяне[1]).

В некоторых селах, при установившихся связях местного славянского населения с албанским, в славянской среде знают албанский язык. Некоторые (немногие) слова этого языка введены и в славянскую речь. Так, напр., „Carpinus betulus" называют там *„габер"* и по-албански *„шкоза"*. Но следов албанского воздействия в формах и фонетике славянской речи не обнаруживается. (— Так и в Пологе).

По селам албанцы пользуются, кроме своей традиционной речи, речью славянской. Так, напр., в селе Врежалце. Было бы весьма важно отметить черты этой речи у албанцев. Но, к прискорбию, до сих пор ничего подобного не сделано.

Турецкие поселения находятся в восточной части Скопьской области. После балканской войны 1912—13 г. часть турок ушла в Малую Азию. Турецкое население остается в селах Рамановци, Агино-село, Текия, Кёйлери, Средно Койнаре, Долно Койнаре.

В речи славянского населения Скопьской области, как и других балканских краев, находится много турецких слов. Но эти слова были заимствованы не непосредственно от турецких колонистов, а в связи с общим турецким воздействием в долгий период турецкого господства. Много способствовали проникновению турцизмов в славянскую речь лица из славянской среды, владевшие турецкой речью. Таких лиц было не мало и в городе и в селах.

Говоры Скопья и его области — македонско-болгарские.

Говоры города Скопья и его сел (кроме Черной Горы) принадлежат к группе македонских говоров. В ближайшем же отношении они находятся к говорам Велесского края. Все отмеченные выше языковые явления свойственны и другим говорам Македонии, преимущественно говорам на юге — велесским и соседним на востоке — штипским.

1) *ъ* > *о*, *ь* > *е* в сильном положении *(сон, бочва, ден, лен)*. Этот процесс конца X-го—XI в. в. пережит и говорами юго-западной Болгарии.

2) Изменение tr̥t, tl̥t: развитие вторичного гласного *(ъ)*, при плавном, — процесс, общий говорам Македонии и Болга-

---

[1]) Хаџи-Васиљевић, Скопље, стр. 243—244.

рии. В скопських говорах tъłt > tołt -to͜ut, как в говорах юго-западной и центральной Македонии.

В Скопье имеются и сочетания tъlt, как и в Велесском крае.

3) a) vĕtrъ > veter, gabrъ > gaber.

b) -tłъ > -toł (-tol), как в западных и центральных говорах Македонии (reko͜u — rekol).

4) a) -tmь > — tum (sum, osum, sedum), как в западной и центральной Македонии.

b) ognь > og'in' — og'in, как в Велесе, в восточной Македонии (Тиквеш, Штип, Кратово, Радовишт, Малешово, Дойран, Воден, Кукуш) и в западной Болгарии (Кюстендил, Дупница, Видин).

5) -nîje- > n'e после гласного переднего ряда (pien'e), -nîje > -jne после гласного заднего ряда (vъrzuvajne). -jne вм. -n'e представляют говоры на юго-востоке и юго-западе Македонии (Селищев. Очерки по мак. диал. 77).

6) ъr- в начальном слоге, как и в прочей Македонии. — ъržan, а также ъrš (по аналогии).

7) *ѫ*. a) Изменения гласного *ѫ* такие же, что̀ и в прочих говорах Македонии и Болгарии: *ѫ* > *ъ* > *a*.

На $\underset{\text{а}}{\text{ъ}}$ вместо *ѫ* указывает послесловие к апостолу, писанному в Скопье в начале XIV в. (см. выше).

О процессе *ѫ* > *ъ* > *a* в Скопьском крае ясно свидетельствуют топографические названия в районах сел этого края: *Капина*, *Кај два даба*, *Пат*, *Падарница*, *Лака*.

В нескольких словах в корне находится гласный *у*. Таких слов больше в городе Скопье. Отдельные слова с *у* в корне употребляются и в других македонских местностях. Происхождение этих слов двоякое: одни из них являются сербизмами, проникшими сюда при соответствующих условиях культурно-общественной жизни в Македонии; другие слова имеют книжный, церковнославянский (русско- или сербско-церковнославянский) источник. Состав наиболее распространенных слов с *у* показателен. Это — 1) термины административного значения: *суд*, *судија*; сравн. окончание *-ија*, — окончание книжного происхождения; в солунском селе Киречкёй — *съд'а*, *съдиш*..; 2) название оружия: *оружје*; сравн. на сев.-востоке Македонии и на западе Болгарии *сабл'а* — *сабла*, — слово, зашедшее из иной языковой среды; по говорам Дебрского края

— *орожје*, в этой области *ѫ > ъ > о*; 3) немного слов бытового значения: *кук'а*; но на на юге и юго-востоке Македонии *кършча (кършта)*; *гуска* (по говорам *гъска > гаска*); *гусла* (впрочем, для этого слова не ясно происхождение гласного *у*: сравн. у поляков gusła, guślić; возможно что *gusła* восходит к *gusła; сравн. в литовском gaûsti „dumpf tönen, sausen, dumpf brummen“; Trautmann. Balt.-slavisches Wörterbuch; другой славянский вариант этого слова имел носовой гласный: gǫsła); *нек'у (нејк'у), к'у*; 4) больше слов церковного, книжного происхождения: *блуд*, *лукав*, *мука* (в Прилепе, напр., только в сочетании „*вечна-мука*“; в обиходной же речи — *мака!*), *мучение* (сравн. окончание *-ие*, указывающее на книжный источник этого слова), *сопруг*, *недугав*, *утроба*, *мудро* (но и: *мъдро* — *мадро*.[1])

b) jѧ > jѫ > jъ(> ja): *јъчмен > јачмен*, *зајък > зајак* . . . представляют обширные области в западной и сев.-восточной Македонии (в областях Ресенской, Битольской, Охридской, Дебрской, Прилепской, Велесской, Скопьской, Штипской). То же явление свойственно говорам, находящимся в Кюстендильском, Г. Джумайском, Банском краях и далее на восток и север.[2])

8) *цѣ > це*, при общем изменении *ѣ > е*, как в центральной и западной Македонии. (На востоке Македонии *цѣ > ца*, *цана*):

9) *tj (*kt′), *dj. Среди топонимических образований в Скопьской области имеются слава с *шт*, *жд* вместо *tj (*kt′), *dj: *Пештерица*, **Побоужда** и др. Для Н. Села на Вардаре отмечено *виш > вижть*, для с. Блаце — *ништи*, для Драчева — *мошно*, для Усъе — *плешка*. В течение времени сочетания с *шт (шч)*, *жд* вытеснены иноязычными сочетаниями с *к'е*, — вытеснены под влиянием сербским (*кук'а*, *к'у*, *нек'у* . . .).

Сочетания с *к'*,*г'* широко распространились и по другим областям северо-западной и центральной Македонии. Но и для этих краев, имеются несомненные указания на сочетания с *шт (шч), жд,* как на более ранние местные замены сочетаний с *tj (*kt′), *dj.1)

---

[1]) Другие слова с *у* см. в статьях В. Облака в Archiv'е für sl. Phil. XVII, 139 и в Сборн. за народни умотвор, XI, стр. 534. См. также в списках В. Ђерића в Гласнику Скоп. Науч. Друштва, I, 1, стр. 11—23, 29—30. Но не во всех словах с *у*, указанных проф. Джеричем, этот гласный восходит к *ѫ*. Кроме того, в объяснениях Джерича отсутствует исторический и диалектологический анализ представленных им лексических данных.

[2]) В. Н. Щепкинъ, Болонская псалтырь. СПб. 1906, стр. 151—152.

10) a) Появление палатальных *к′,г′* вместо вторичных *mj, дj,* возникших после утраты редуцированного гласного перед *j: братîja > братjа > брак′а; л′удîje > л′удjе > л′уг′е > луг′е.*

b) Палатализация *к,г* перед гласным *и, i:* капк′и, сек′и, г′инат, дру́г′иот.

к′, г′ в этих условиях возникали и в других говорах Македонии и по говорам Болгарии.

11) a) Утрата v (u̯) в сочетании vs, vz, как и в прочей Македонии и Болгарии: *сек′и, зе́меш, Драганоски.*

b) Утрата v (u̯) между гласными, как в центре и на западе Македонии: *дворои, орлоо седало* и др.

Процессы a) и b) пережиты и по говорам Болгарии.

Инодиалектический (восточно-македонский) или иноязычный элемент u вм. v, vo в предлоге: *у поле.* Но в начале слова, где некогда находилось u̯ъ-(u̯ь-) (в корне или в префиксе), сохраняется прежний результат фонетического изменения v: *влегол, влезле* . . ; сравн. утрату v в сочетании vt-: *торник*— *„вторник“*.

12) Процессы в судьбе ch *(χ)* широкого образования, общие с другими говорами Македонии.

13) chv заменилось билабиальным согласним f. Этот билабиальный f приобрел позднее губно-зубную артикуляцию. Так и в центральной и западной Македонии и в Болгарии. — *фатиш, фърлиш.* В Скопьском крае произносятся сочетания и с *в* (билаб. w?) вм. *ф: ватиш.* Если теперь представлен не билабиальный согласный согласный w, а губно-зубной v, то всё-же надо полагать, что в прошлом было пережито здесь или в соседней местности (на востоке) следующее явление в судьбе билабиального f: в образовании согласного стал принимать участие голос: появлялось образование согласного w>v. Согласный w или v вм. f представлен бывает чаще на востоке Македонии. Вероятно, восточно-македонская манера отразилась на появлении *ватиш. . .* и в Скопьском крае, на востоке его.

---

1) А. Селищев, Очерки по мак. диал. I, стр. 128—132. Его же, Полог, стр. 329—330.

14) Изменение сочетаний с l-epenthticum не в начале слова, — процесс конца X-го в. — XI-го в., общий всей болгарской группе: губной согл. + l' > губн. согл. + j. *земја.* Изменение *-мј(а)* в *-мн'(а): земја > земн'а.* Так в говорах Скопья—Велеса—Кичева—Поречья—Полога, на востоке Македонии и в соседних с Македонией краях (в западной Болгарии и в Старой Сербии). См. в моих Очерках по мак. диал., стр. 149-150.

15) a) Изменение l'e > le: *поле.*

b) Изменение l' пред гласным заднего ряда в средний l и дальнейшее его отвердение, как в говорах центральной и западной Македонии. — *недела, постела, луг'е, луто. . . .* (Очерки, 156).

16) Аффриката d͡z вм. z, d͡ž вм. ž: *дзвезда, дзвона, надзат; Джеден < Жеден.* Так по говорам Македонии и Болгарии.

17) Конец слова. a) Глухие согласные вместо звонких, как в прочей Македонии и Болгарии.

b) st > s: *мост > мос.* Так в Македонии и Болгарии.

Появление основы с звонким согласным перед гласным в окончании (перед *-от* в членной форме муж. ед., перед *-о[в]и* во множ. ч.): *гъє — гъзои, [гъзот ?].* — Так и в соседней области на юге, в Велесской и далее в Прилепской.

19) Весьма значительные процессы в системе склонения. Выработка одинаковой системы склонения во всей Македонии и Болгарии.

20) Окончание для формы множ. ч. муж. р. ovi > oi, как в западной и центральной Македонии: *волои, двoрои.*

21) Окончание -i для формы множ. ч. жен. р. на -а: *жени.* Так в говорах Македонии и Болгарии.

22) Окончание -in'a для формы множ. ч. имен на -е: *кучин'а, момчин'а, Долчин'а* (топогр. название), *Савéвчин'а* (фамилия). Так и в прочей Македонии.

23) Образование формы муж. р. ед. ч. имен прилагательных на -sen, -zen в зависимости от форм на -sna, -zna, -sno . . .: *радосен, празен.* Так и в прочей Македонии и Болгарии.

24) Одна форма во множ. ч. для прилагательных, местоимений и причастий, как в Македонии и Болгарии. — *добри, мои, рекле.*

25) Образование сравнительной степени посредством *по-*: *посилен, поарен.* Так в Македонии и Болгарии.

26) Местоимения. a) Распространение местоименных форм посредством -i̯e или i̯a. -va (после *o:* tova): nii̯e, tii̯a.

b) Формы вин. множ. ne, ve по аналогии с формами единств. ч. me, te (См. Очерки по макед. диалект., 192).

c) nego, go служат для винит. муж. и средн. р. ед. ч.

d) Проникновение ne- в форму винит. ед. жен. р.: nei̯a.

e) Твердость начального согласного n в формах местоимений с прежней основой *jo- (je-): nego, nemu...

f) toj — муж. ед., с гласным *o*.

g) „Краткие“ формы дат. ед. и множ. mi, ti, si, mu, i, im употребляются в значении притяжательних местоимений в сочетании с именем существительным. — *брат ми* — *„мой брат“*.

Все эти процессы пережиты и другими говорами Македонии и Болгарии.

27) Членные формы — общеболгарское явление.

Окончание членной формы муж. единств. -ot, как в центральной и западной Македонии. (На востоке Македонии -ot или -o).

Членные формы на -ov, va..., on, -na... Так в западной и центральной Македонии.

28) Новообразования в формах наст. вр. a) 1. ед. и 3. множ. основ. на -e, -i представляют в окончании заменитель гласного ѫ. (О процессе см. в Очерках по мак. диалект., 214—219). Это — результат общеболгарского морфологического процесса.

b) Твердость согласного перед *a* (из ъ<ѫ) в прежних основах на -i. — *вратам.* Явление, общее с говорами Македонии, западной и некоторых районов восточной Болгарии (западные Балканы, Средняя Гора, по Фракии).

c) Окончание 1. ед. -*ам*, как в говорах центральной Македонии. (На юго-западе Македонии эта форма окончивается на -*a*).

d) На востоке Скопьской области употребляются (непоследовательно) формы 2. и 3. единств. с окончаниями -eš, -e для глаголов с прежней основой на -i. — *фърлеш, оде* („ходит“). Это — явление, общее с говорами восточной Македонии (Штип, Родовишт, Кратово и др. См. Очерки по макед. диал., 224—225).

29) Новообразования в имперфекте и аористе. a) Проведение гласного ѣ в окончание форм имперфекта с прежней основой на -i: *молѣх, молѣше...*

b) Окончание *-хме, -хте, -хж (-ха)* в формах имперфекта и аориста.

То и другое явление свойственно говорам Македонии и Болгарии. Это — результат общеболгарских процессов, переживавшихся в XII—XIII веках, как это обнаруживают данныя среднеболгарских памятников письменности. (Очерки по макед. диал., 227-228).

В Дебрско-Охридско-Костурском районе позднее утвердилось окончание в 3. мн. имперф.-аор. *-хе*, — с гласным *-е*, как в наст. вр. (*плете*[*х*[*е*, *плето*[*х*]*е*...

30) Обобщение давнего окончания -те для формы 1. множ. всех глаголов — явление общеболгарское. — *питаме, молиме, молѣхме, плетохме*...

31) Форма повелит. накл. во множ. ч. представляет в окончании гласный *е* (из *ѣ*) в основах на -i, — представляет по аналогии с формами основ на -е. — *затворете!* Это — общоболгарское явление.

32) Передача буд. времени посредством сочетания *к'е* (*ке*) с формой наст. вр. Так в Македонии, юго-западной и юго-восточной Болгарии (в юго-восточном крае Родоп). В других говорах восточной Болгарии в состав передачи буд. времени входит *ште* (или результат фонетического изменения сочетания *ште да*...). Но принцип образования передачи буд. времени является общим повсюду в Македонии и Болгарии.

33) а) Утрата инфинитива и замена его посредством конъюнктива (посредством сочетания *да* с личною формою глагола). — почел *да тоне*. Это — общеболгарское явление.

b) Конъюнктив с предлогом *за* при выражении цели. — Не живи *за да јадеш*. Так повсюду в Македонии и Болгарии.

34) Формы причастия на -l образованы не только от аористной (инфинитивной) основы, но и от имперфектной, как вообще в болгарской языковой группе. — *молѣл* (*молел*)...

35) Окончание -le в прич. множ., как повсюду в Македении и по говорам Болгарии.

36) В форме причастия прош. вр. страдательного залога для глаголов с прежней основой на -i утрачен результат фонетического изменения *tj, *dj, *stj, *zdj, *nj, *lj, *sj, *zj, губной согл. + j: перед окончанием -en- находятся согласные t, d,

st, zd, n, l, s, z, губной согл., — находятся по аналогии с другими формами. — *вратено, годена, укостен, купен*... Это — процесс, общий для всей болгарской группы (в Македонии и в Болгарии).

37) Основы. a) Тенденция к широкому применению глагольного суффикса *-yje*. — *пращу*[i̯]*е, влезу*[i̯]*е, отсечу[i̯]е*...

b) Обобщение основ с шипящим согласным. — *истечат, отсечуе; речи! сечи! приближиле, пуштиле*... То же явление представлено по говорам Македонии и Болгарии.

38) Сочетания с *требе* в наст. и прош. времени, как в прочей Македонии и Болгарии.

39) Наречия, предлоги. a) *бърго* (*бъргу*) как в прочей Македонии.

b) *кждѣ* (>*къде*>*каде*) „где“, „к“, „у“ („при“), как в Македонии и Болгарии.

c) *токо*>*току*>*туку* в значении „только“, „лишь“, как в Македонии и Болгарии. В этих областях наречие *толку* имеет значение „столько“.

d) *ушче* (*уште*), как в западной и центральной Македонии. На востоке Македонии и Болгарии — *оште*.

40) a) Двойные формы вин. и дат. местоимений личных (*мене ме, тебе те, мене ми*...) и местоимений *него го, нему му, неја ја*...

b) Конъюнктная („краткая“) форма местоимения *го, ја, му, г'и*... в сочетании с винительным или дательным пад. имени или местоимения. — *калот* не *го* буричкај; ја *му* каза[x] *на попот* и т. под. (см. выше). Те же сочетания представляют говоры Македонии и Болгарии. Обычными конструкциями они являются в центральной и западной Македонии.

Такие же сочетания представляют и языки новогреческий, албанский и аромунский. (Очерки по мак. диал., стр. 254—258).

41) Двойные, повторные формы глагола, — сочетания, имеющие особое экспрессивное значение. — *печалиме-печалиме*. Так и в прочей Македонии и Болгарии. Употребительны там и двойные формы имен и наречий в том же значении. Об этом см. в моей статье „Des traits communs aux langues balkaniques“ (Revue des études slaves, V, 1—2, стр. 53—54). По всей вероятности, такие повторения имен и наречий бывают и в речи населения Скопьского края. Двойные формы-повторения по своему происхождению двояки. 1) Одни из них, повторные

формы в винит. падеже с предлогом *на,* имеющие значение дифференцированной множественности, отдельных частей и рядов, восходят к давнему времени, к первым векам жизни славян болгарских на Балканах: см. в указанной выше моей статье. Это такие примеры: наседнати луг'е *на купои на купои* (Прилеп); из полето *на вълни на вълни* се доносяха екливи и тжжни пѣсни (Елинъ-Пелинъ). Соответствующее явление представляют и языки новогреческий, албанский и аромунский. 2) повторные формы употребляются не только в винительном, но и в именительном падежах, не только имен, но и наречий и глаголов. Эти двойные, повторные формы служат для выражения усиленной экспрессии. — излезоха *мрави-мрави;* вълкот търча *силен-силен* и т. и. Повторные формы 2-го вида не давнего происхождения. Они появились в период турецкого воздействия на балканское население; образец этого повторения дан был турецкою речью. См. в указанной статье, стр. 53—55.

42) а) Ударение на 3-м слоге от конца слова в словах, состоящих из трех и более слогов, на 2-м слоге в словах двухсложных. Так в центральной и западной Македонии.

b) Фразеологический характер ударения: акцент объединяет определенным образом два или три слова в одно акцентное целое.— *стариóт-брат, Големи́-мос* и др. И это — черта говоров центральной и западной Македонии.

43) Из лексики. *век* — „жизнь“, „мир“, „свет“. Так в болгарской языковой группе, а также в других восточно-балканских языках: новогреч. *αἰών*, албан. jétɛ, аромун. etŏ.

44) С Македонией и Болгарией объединяет Скопьскую область образование фамильных имен на *-ов (-ев), -овци (-евци)*. Фамилии на *-ин'а* (*Саѓевчин'а*) — это типично македонские образования.

Немногочисленные (до 1913 г.) фамилии на *-ик'*[*и*] появились в Скопьском крае при разных обстоятельствах. 1) Они принадлежали сербским переселенцам. 2) Они появились под сербским воздействием. Такое воздействие было и в XIV-м веке и позднее. В книге о Пологе мною показан ясный пример стилизации в образовании фамилии на *-ик'*: для выражения бо̀льшей экспрессии употребляется форма на *-ик'* (иħ): Мишевиħь. В обиходе же это лицо обычно называли Мишев. В той же работе указана та социальная среда, в которой распространялась тенденция к употреблению фамилий на *-ик'* (*иħ*): это среда книжная, церковная, торговая и цеховая (стр. 392-394).

45) В топонимии Скопьской области имеются такие названия, которые являются наиболее характерными для Македонии и для болгарских областей вообще. *Поройница* (болгар. *порой*), сочетания с *Голем*, *Ограда* (сравн. в болгарском языке апеллятив *ограда* и его значение), *Карпа* (сравн. апеллятив *карпа* в болгарском), имена на *-ин'а* (*Долчин'а*), типичные для Македонии; сравн. замену *ж* в *Даб* (Кай два даба, Кай многу дабйа), в *Капина*, *Пат*, *Лака*, *Падарница*, замену *kt' в *Пештерица*.

На ближайшее отношение говоров Скопья и его сел к типу западно-македонских, в частности центральных и в особенности велесских говоров, указывают следующие явления.

1) Членная форма на *-от*.

Троякого вида членные формы.

2) tl̥t > tołt — to͡ut.

3) -tlъ > -toł-tol: *в͡легол*.

4) *ж* > *ъ* > *а* (*пат*, *даб* > *дап*), как в центральной, а также и в восточной Македонии и в западной Болгарии.

5) Окончание -o[v]i в именах существит. муж. р. во множ. числе.

6) Местоимения, распространенные во множ. числе посредством -i̯e: ni[i̯]e, vi[i̯]e. Но -i̯a в ti[i̯]a, ovi[i̯]a, как на востоке Македонии.

7) [i̯]еден, с -en вм. -ьnъ, а не [i̯]едin, как на востоке Македонии.

8) Окончание формы 1 л. ед. наст. вр. на *-ам*: *плетам*.

9) *ушче* (*уште*), а не *оште*.

Предлог *со*, но и *сос* (как на востоке Македонии.

10) Ударение на 3-м слоге.

Фразеологический характер ударения.

Отношение к говорам Велесского района и к говорам восточной Македонии (Штипский край).

1) *-ъл-* между согласных (*дълг* . . .), как в Велесе.

2) *ог'ин'* вместо *ognь.

3) Предлог у вместо *во*, *в*.

4) Предлог *сос*, как на востоке Македонии.

5) *он, она, они*, как на востоке Македонии.

6) *ти*[i̯]*а*, — с -i̯а, как на востоке Македонии.

7) *са* („**сѫтъ**“). В пословице отмечено и западно-македонское *се*.

8) Формы 2 и 3. единств. и 1. и 2. множ. наст. вр. имеют в окончании гласный основы *е, и (i)*: *несеш вратиш*. Так и в Велесе. (На западе Македонии *-иш, -и*[*т*]. *несиш, неси*[*т*]).

Изредка употребляется на востоке Скопьской области форма с гласным *е* в окончании глаголов с прежней основой на -i: *[х]одеш, [х]оде*. Это по восточно-македонскому образцу.

Сербские элементы в Скопье. В говорах Скопья и его сел имеются некоторые элементы сербской языковой группы. Эти элементы отмечены были выше: к′, г′ вместо *tj, *dj, слова с *у* вм. ѫ. Отдельные лица в городе или вращавшиеся в городской среде произносили некоторые слова с *у* вместо *ол* (*оў*): *вук, пун*. Сравн., напр., в записи священника Елисея: пȣн, но волци. (Предлог *у* — „в“ мог быть воспринят от представителей населения восточной Македонии).

Топонимия Скопьского края в ее прошлом и современном состоянии, указание послесловия к апостолу Пантелеймоновского монастыря на Афоне, — к апостолу, писанному в Скопье в начале XIV в., нынешняя языковая система населения этого края свидетельствуют о том, что к′, *г′* вместо *tj, *dj, слова с *у* вм. ѫ (не говорим уже об очевидном заимствовании *вук, пун* в речи отдельных лиц) не являются исконными элементами у населения Скопья и сел его: они появились под воздействием иного типа речи — сербской. То было воздействие в отношении административном (в конце XIII-го — в XIV-м веке), церковном (в период зависимости от печской патриархии, 1557—1766 гг.), культурном, торговом (в старое и в новое время). Во второй половине XIX в. обнаруживается стремление сербских деятелей к утверждению сербских элементов в разных сферах культурной, политической и церковной жизни в Македонии. Скопье — один из главных притягательных пунктов для сербских деятелей[1]). И в старое и в новое время водворялись сербские поселенцы в Скопьской области. Хотя сербское влияние было и значительно, но все-таки не оно было основным и всеобъемлющим в жизни населения; не представителям сербской группы, водворившимся в Скопье и кое-где по селам, принадлежало доминирующее значение в культурно-бытовой жизни. Славянская речь населения Скопья и сел не впитала в себя элементов сербской речи, кроме тех, о которых говорилось выше. Она не стала речью типа переходного или смешанного, — сербо-болгарскою. Черты речи населения Скопья и сел его (в Каршияке, Дервенте и Блате) свидетельствуют о принадлежности ее к группе македонско-болгарской, как показано было в каждом пункте лингвистического описания. Только в северо-восточных пунктах Дервента и на севере Блата отражаются (— отражаются совсем непоследовательно) некоторые явления соседней диалектической области на севере — Скопьской Черной Горы.

---

[1]) Уже в 60-х годах прошлого века жаловалась царьградская „Македонія“ на деятельность сербских агентов. „Мы Болгарскій народъ сми всекому како глогъ или търнь въ очи; всички отъ насъ си триятъ

После того, как рукопись с работой о говорах Скопья была давно уже отослана мною в редакцию „Македонского Прегледа“, до меня дошел „Годишњак Скопског Филизофског Факултета“. I. 1930 (Скопље). В этом издании есть небольшая статья М. Павловича: „Принцип корелативности у еволуцији језика и некорелативност диалекатских црта горњег Повардарја“ (стр. 297—311). Здесь дано несколько примеров с чертами фонетики и морфологии говоров этой области, в том числе говоров Скопьской котловины и Полога.

очитѣ, си чешатъ носоветѣ, си гългатъ брадитѣ, си гмечатъ раменицытѣ, си криватъ вилицытѣ, мигатъ съ очитѣ, тресатъ си главытѣ и солликизатъ съ языцытѣ си. На всички нек им е просто, защо се далече отъ нашата харта, ами Сърбитѣ! Сърбитѣ които сѫ по-велики и по-страшны затрители Болгарства; Хулители на езыка нашъ, гонители на нашытѣ училища въ Македоніѭ. Но азъ привтасахъ петь дни напрѣде въ Скопія, и вразумихъ ученицытѣ и по първитѣ, та отразихме и истикахме сърбскытѣ агенты които бѣ гы распратилъ Симо Андреевъ одесскы тютюнджія. Той Симо съ Сърбія ся е споразумѣлъ, чрезъ негово име да испраща сърбски учители безплатно низъ Македониѭ, щото да я посърбатъ и прочая. Но азъ подбудихъ нашытѣ Болгары, щото да се чуватъ отъ срьбската пораза, коя ище да упропасти Болгарытѣ Македонскы. . .“ (Македонія, год. III, 1869, № 15). — Симо Андреев — это Сима Игуманов. О прозвище „Игуманов“ см. в статье П. Костића: „Сима Игуманов“. („Јужни Преглед“, Скопље, 1930, № 10, стр. 453, примеч. 1).

В качестве общего замечания об этой статье я должен сделать следующее. Автор ее не изучил надлежащим образом в полном составе говоры Македонии. Сообщенные им примеры весьма немногочисленны и не отражают всех сторон фонетической и морфологической системы говоров в упоминаемых им пунктах, — не отражают в отношении трактуемых вопросов. Единичные примеры даны без указания, свойственны ли они всему населению или отдельным группам в том или ином селе (районе).

Обойдены молчанием взаимоотношения разных групп населения и результаты этих взаимоотношений, отражающиеся в языке, — именно взаимоотношения местного, болгарского населения с колонистами — сербами, переселившимися сюда в последние годы. Между тем, вопрос о взаимоотношениях, о „смешении“ — основной в статье г. Павловича. Я обращаю внимание на такие единичные примеры, сообщенные им по отношению к скопьскому селу Горно Лисиче: дь^{а}нес (310), тако се шегав (с *-ав* в окончании формы 3 л. мн. ч. наст. вр., 309). М. Павлович обязан был сообщить, с чьих уст записаны эти примеры: с уст местных жителей или недавних переселенцев? В этом селе в последние годы водворились пришельцы с севера и сев.-запада (из разных мест Югославии): см. в работе Ђ. Крстића: Колонизација у Јужној Србији (Сарајаво, 1928), стр. 21—22. Вызывают возражение и примеры по отношению к Пологу, взятые из моей книги об этом крае. Обойдены молчанием все те факты современного состояния и справки исторические, которые даны были мною. Эти данныя не согласуются с комбинацией г. Павловича.

Задача, поставленная М. Павловичем, требует полного, всестороннего описания, лингвистического и исторического, групп населения в изучаемых местностях, а не случайного комбинирования единичных примеров, вырванных из контекста лингвистической и общественной жизни населения, без необходимого внимания к этому контексту. Исторических справок совсем не дано. В одном случае замечено, что *у* вм. *ѫ* в Тетове представляет собою „более старую замену“, чем *ъ* > *а*: старые тексты подтверждают это (305). Но какие тексты имеет в виду г. Павлович, не указано. А он должен был бы в этом случае сделать конкретную ссылку на такие тексты, если они известны ему.

Отсутствие исторического анализа по отношению к лингвистическим данным обусловило случайность построений М. Павловича. Таково указание на *цр* вместо *чр*, как на „типичную особенность“ македонских говоров (303). Брать эту черту, не отдавая отчета о времени возникновения ее, и делать заключение на основании ее о давней связи говоров северной Македонии с говорами сербско-штокавскими, не допустимо. В некоторых говорах Македонии *чр* вышло из употребления совсем в недавнее время. Так, сочетания с *чер* < *чр* оставались еще в начале XIX-го века в охридском говоре. В западной части Костурского края до сих пор сохраняется *чер*—перед согласным: *червен, черна.* Так. напр., в селах Нестрам, Жужелци. В топонимии имеется *чер*— и на севере от Костура: село *Черновишта* — „Çernovishta“ отмечено J. Bourcart'ом на его карте южной Албании.[1]) Топографические названия в изучаемых районах Албании Буркар передавал с большой точностью. И в центральной Македонии находится в топонимии *чер*—. Напр., одна местность в районе большого тиквешского села Бегниште, находящаяся над рекой Црной, называется *Чернец.*[2]) Обратим внимание и на черты славянской речи в Албании. Славянские говоры южной и средней Албании, представлявшие ту же языковую основу, что и говоры Македонии, переживавшие в течение долгого периода процессы, одинаковые с говорами Македонии, представляли *чер* < *чр: черна, червен, череп* и др. (см. лингвистической отдел моей книги о Славяно-албанских отношениях).

При историческом освещении пережитых языковых процессов нельзя так легко относиться к топонимии, как это обнаруживает г. Павлович: „у нашој топономастици има много туђих трагова, а нико не говори о романско-илирском карактеру нашего језика“ (304). Такая параллель по отношению к славянской топонимии в Македонии неуместна: здесь не происходило смены одного населения другим: происходили частичные передвижения внутри этой страны; появлялись переселенцы (славяне) из Албании, близко родственные по языковым чертам; водворялись в некоторых пунктах немногочисленные поселенцы из сербских областей; но этнической и лингвистической смены не было: славянские топографические названия даны предками нынешнего славянского населения Македонии. Это население в дальнейшей своей жизни переживало изменения, не отражавшиеся в ряде случаев на топоними, как это бывает и в других областях. Изучение топографических названий в свете исторических и лингвистических данных представит весьма ценный материал для исторической диалектологии Македонии.

---

[1]) J. Bourcart, Les confins albanais administrés par la France. Paris. 1922. Карта.

[2]) Насеља и порекло становништва, књ. 17, стр. 428.

М. Павлович отрицательно относится к передаче македонских палатальных согласных *к'-г'* посредством этих знаков: он утверждает, что эти согласные представляют фрикативный элемент; это — ћ-ђ. „За нас је главно да је то ћ одн. ђ палаталног типа са фрикацијом“ (304). Хотя бы эта фрикация и составляла „главное“ для построений г. Павловича, я утверждаю по-прежнему, на основании своих непосредственных наблюдений, что это согласные задне-палатальные *к'-г'* без фрикации. Так я знаю по наблюдению речи в Пологе, в Скопье и одного велешанина. Такие *к'-г'* представляла, например, речь и почтенного старца в Тетове, архимандрита Саввы Протича, горячего сторонника патриархии, лица сербской ориентации. (Вероятно, эта речь известна и М. Павловичу). По отношению к Тетову мною было, указано, что образование *к'-г'* бывает и с фрикацией. В речи же велешанина (пользующегося и сербским языком) я не мог отметить фрикации в образовании *к'-г'*.

раа 77

Единичные примеры в статье М. Павловича грешат в некоторых пунктах и против необходимого требования, предъявляемого к описательно-лингвистической группировке материала. Г. Павлович поместил в одну категорию все слова с заменую *ъ, ь:* тут и обыденно-бытовые слова и слова с названием праздника (Спасо́в-дь^{а}н) и слова—знаки приветствия (до́бь^{а}р-да^{ь}н) (306). Так нельзя поступать при изучении языковой системы: указанные примеры относятся к разным общественно-лингвистическим катергориям, представляют не одинаковую лингвистическую показательность. При надлежащем анализе лингистических данных следует учитывать общественно-бытовую значимость этих данных. Тогда для нас могут быт ясны элементы изучаемого говора в их динамике.

Невнимание к диалектологическим данным и к фонетическим процессам обнаружил г. Павлович в квалификации замен l̥ в говорах северной Македонии: тут необходимо принять во внимание не только все те моменты и обстоятельства, о которых пришлось напомнить выше, но и учесть фонетическую обусловленность по говорам разных замен l̥, а не спешить к утверждению: „нарочито по црти l̥ > lu, u, односно *љ* овај појас показује блиску везу са призренско-тимочким појасом, управо са јужноморавским диалектом, односно са заплањским“ (309). Говоры Полога и Скопьского края (кроме Скопьской Черной Горы) не представляют этой связи: процессы в изменении l̥ в говорах этих краев Македонии проходили независимо от процессов в южно-моравской области. См. подробнее в моих Очерках по македонской диалектологии, I (1918), 66—73, в Пологе, 309—310 и в настоящей статье о Скопье.

Разумеется, выводы М. Павловича, полученные в результате такого неудовлетворительного анализа диалектологических данных, не обоснованы (310—311). По отношению к 1-му и 2-му пунктам [1]) имеющиеся данныя побуждают отнестись прямо отрицательно: Скопьская Черная Гора, северная часть Кратовского края и Кумановская область (кроме Овчего Поля) не представляют типа македонских говоров. Говоры южно-моравской области и Македонии представляют 2 разные диалектические группы. (Общую характеристику говоров Македонии и замечания о пограничной линии на севере см. в моих Очерках по макед. диалектологии, I, стр. 262—272).

Единственно, чем можно воспользоваться в статье М. Павловича, это несколько слов, записанных им от лиц из района Скопья и Кратова.

М. Павлович приготовил к изданию работу с обозрением говоров северной Македонии (303, примеч. 23). Он обещает воспользоваться „в полноте“ собранным им материалом по отношению к говором Скопья, Скопьской Черной Горы, Тетова, Куманова, Кратова, Криво-Речной Паланки, Штипа, Кочане. Будем надеяться, что в этом обозрении мы найдем прежде всего полноту диалектологических данных, — такую полноту, которая даст возможность составить полное представление о разных сторонах описываемого говора. Необходимо представить точные, определенные справки о лицах и о группах населения, элементы речи которых сообщаются в описании (— какое общественное положение этих лиц? старожилы они или пришельцы? давно ли живут они тут? есть ли вообще переселенцы в изучаемом селе или в недалеком от него расстоянии? откуда переселенцы? кто из лиц, владеющих в той или иной степени сербским литературным языком, живет в описываемом пункте?). Описательная часть при нынешнем состоянии македонской диалектологии должна составить главнейшую задачу балканских диалектологов, имеющих доступ в Македонию. Достаточно богатые по лингвистическим указаниям записи образцов речи должны сопровождать это описание. Интерпретация автора не должна затемнять всю полноту диалектологического материала и разностороннюю его показательность.

---

[1]) „1. Ови говори некаде су чинили целину“.

„2. Целина диалекатска овог типа имала је везу са јужноморавским и заплањским говором.“

Важно!

ИЗЪ МИНАЛОТО НА НЕВРОКОПСКО И БЛИЗКИТѢ МУ ПОКРАЙНИНИ

отъ Ангелъ Даскаловъ

В паметь на Никола Ив. Ковачовски, народенъ учитель и общественъ деецъ (1832—1881 г.).

Неврокопскиятъ край още въ турско време е билъ единъ затънтенъ кжтъ отъ Балканския полуостровъ. Било поради географическото си положение, било поради лошитѣ пжтни съобщения и пълното съ опасности пжтуване, тоя край е билъ мжчно достжпенъ за хора на науката. А за науката въ разнитѣ ѝ клонове той притежава много материали. Тука се намиратъ богати минерални извори, изобилни желѣзни руди и разни други минерали, между които цвѣтни аметисти[1], които могатъ да се употрѣбяватъ за накити и орнаменти, остатъци отъ стари паметници, градове, укрепления, могили, пжтища,[2] и др. Не липсватъ и фолклорни материали и такива отъ филоложки и лексикографски характеръ и пр. Въ тукашния говоръ се срѣщатъ много интересни думи и изрази. Така, въ помашкитѣ села въ Неврокопскитѣ Родопи казватъ: „кенà кли́кашъ (какво викашъ, казвашъ)?“ — Стоянка Даскалъ Николова отъ Ковачовица, отдавна починала, запитана: „Защо, мамо, хвойновото дърво е така легко“, отговаря: „Защото е су(х)óплъто“ (съ суха плъть). Сжщата Стоянка се оплаква на съседката си, че една отъ тѣхнитѣ кози е червясала въ плодвата (женския половъ органъ у добитъка. Мжжкиятъ органъ у него се нарича помочу́к, вѣроятно, отъ глагола моча, който тука не се употрѣбява). Майката отива на нивата или градината и 5—6 годишното ѝ дете хленчи подиръ нея: „Заведи и мене“, казва то. „Белки ш'ида на търк (търгъ, тържище, пазаръ), та да водя и теб“, навиква го тя. Нѣкой отъ домашнитѣ тръгва съ коня на работа и вика кучето да го придружава, което отива до нѣкжде и се връща. Отъ дома го пждятъ: „Хà пóслет (староб. по слѣдь) сир. да върви подиръ коня. Уредитѣ, инструментитѣ на занаятчията наричатъ пóфат, сир. похватъ (Скребатно, Осиково, Фотовиша

---

[1] В. Кънчевъ, СбНУК, кн. XIII, 374. Сжщо училищния инспекторъ въ Неврокопската епархия, 1908 г., Син. Арх.

[2] К. Николовъ, Сп.М., г. II, кн. 5—6, стр. 159—173.

Македонски прегледъ. Год. VII.,кн. 1. 1931

Въ така наричанитѣ мърващки села казватъ: поклон на майка ти!“ вмѣсто „много здраве!“. Когато децата насѣдатъ около трапезата и почнатъ да пълнятъ лъжицитѣ си отъ сложеното ястие, родителитѣ имъ казватъ: „по мърва, по мървичка, деца“, вмѣсто „гребете по малко“, Съ думата мърва мървацитѣ наричатъ и остатъка, ситното отъ вжглищата, съ които сж свързани тѣхнитѣ занятия: вжгларство, желѣзарство, петаларство. Дали тѣ, които населяватъ не само една значителна часть отъ Неврокопската околия, но заематъ съ своитѣ поселения голѣми пространства въ съседнитѣ ней, бивши кази — мелнишка, сѣрска, зъхненска и драмска,[1] не сж получили своето племенно наименование мървацки отъ думата мърва, както и други македонски племена, принадлежи на нашитѣ етнолози да се произнесатъ по това. Ще добавимъ тука къмъ току-що казаното, че когато нѣкой е оцапалъ съ черно дрехитѣ или лицето си, въ другитѣ села казватъ: „априличалъ е на мървакъ“, Ето още нѣколко думи — материалъ за всебългарския речникъ:

Ба́грьо [отъ глагола багря, който тука е замѣстенъ съ общоупотрѣбителната дума боядисвамъ]=оцапанъ, замърсенъ въ лицето. Слуша се въ Осиково.

Войо́вам = не мирувамъ (Ковачовица).

Драго́вам = обичамъ, харесвамъ. предпочитамъ, когато се говори за ядене, пиене, за дрехи (Ковачовица и Осиково).

За́лок = дебело дърво (кютукъ) въ огнището, което подържа огъня [пакъ тамъ].

Котлова́р = накривенъ колъ съ кука на края, забитъ въ земята, на който се окачва котела, когато се вари нѣщо въ него вънъ отъ кжщи. Думата котелъ се слуша само въ котловар (слуша се въ цѣлата околия).

Котрѝ, à, ó (староб. къторъи, говори се въ мървашкитѣ села).

Кра́йница=коза, овца, крава, която върви въ краищата на стадото и бѣга отъ него (Ковачовица, Осиково).

Ле́сък (блѣсъкъ) = грьмотевица, грьмъ. „'Лесъкъ да те удари“, казватъ, когато кълнатъ нѣкого (Ковачовица и околнитѣ села).

'Ма́не (иманье)=мило, драго, скжпо. Употрѣбява се като обръщение къмъ дружки, деца, съпрузи и др. „Ела, 'мане“. — „Бѣгай отъ тука, 'мане“ (Ковачовица).

'Мяса=умѣя. „Я мяса да направя орало“ (пакъ тамъ).

Нàмесница = втората жена на единъ помакъ по отношение на първата, когато последната е въ преклонна възрасть.

Огни́ца (отъ огънь, свѣтлина, или отъ окно (?)=малко таванско прозорче; говори се въ Ковачовица).

---

[1] В. Кънчевъ, СбНУК, кн. XIII. 351. Сжщо Стефанъ К. Салгънджиевъ, Лични дѣла и спомени. 108. 109.

По́дводник = който подвежда, подмамва, играе ролята на шпионинъ (Ковачовица и околнитѣ села).

По́длив=последната ржка (качество) на ракията, когато се вари (въ лозарскитѣ села на лѣво отъ р. Мѣста).

Пойма=прихваща, заразява, когато се говори за болести (Ковачовица и околнитѣ села).

По́фат=сржчность. „Нѣма пофатъ за тая работа“ (Ковачовица).

Пря́пор = свадбарскиятъ прѣпорецъ (Ковачовица и околнитѣ села).

Спря́гам = впрягане въ кола или орало по единъ волъ отъ две семейства (пакъ тамъ).

Су́прежница=предшественица на съпругата отъ второ вѣнчило (Осиково).

У́веди са (отъ отвеждамъ се)=отстрани се, махни се отъ тамъ (Ковачовица и околнитѣ села).

Уведли́в = срамежливъ, който бѣга отъ общество (Осиково).

Фору́глица (отъ хоругва)=прѣпоръ (Неврокопъ и близкитѣ села до него).

Макаръ току-що изложенитѣ материали и сведения да нѣматъ органическа връзка съ главния предметъ на настоящия трудъ, ние имъ даваме мѣсто съ цель да покажемъ, че и въ езика има запазени любопитни старински особености.

При всичкитѣ несгодни условия, въ които е билъ поставенъ неврокопскиятъ край въ миналото, за него все пакъ е писано, колкото и да е то недостатъчно. Нека споменемъ за това имената на В. Кънчевъ (Пжтуване по долинитѣ на Струма, Мѣста и Брѣгалница; СбНУК, кн. XI, XII, XIII, XXI, XXII и XXIV), авторътъ на Два санджака отъ Източна Македония (Пер.Сп., г. VIII, кн. XXXVII—XXXVIII), К. Николовъ (спМ., г. II, кн. 5 и 6) и А. П. Стоиловъ (МакПр., г, I, кн. II).[1] Особено ценни и по-пълни сж сведенията, що ни дава В. Кънчевъ. Тѣ обаче засѣгатъ недостатъчно духовно-просвѣтното състояние на неврокопската каза. За това ние си задаваме задачата, между другото, да допълнимъ, разширимъ и корегираме тия сведения съ данни, относещи се предимно до втората и третата четвъртина отъ XIX вѣкъ.

---

[1] Когато настоящиятъ трудъ бѣше вече свършенъ, сп. Училищенъ прегледъ, г. XXV, кн. 7 и 8 публикува оставения отъ народния учитель Ангелъ Ивановъ ржкописъ, озаглавенъ: „Борбитѣ на българитѣ за черковно-училищни правдини въ гр. Неврокопъ“.

Просвѣтно дѣло.

Просвѣтата въ Неврокопско е прониквала отъ Тракия, Северна България и отъ Сѣрско. По време просвѣтата отъ тоя последния центъръ (на гръцки езикъ) е най-стара; по нея дохожда влиянието отъ Тракия и най-нова е тая отъ Северна България. Трѣбва да забележимъ, че до като просвѣтата отъ тия два последни произхода е носила едновременно и пробуда на национални чувства, тая на гръцки езикъ е насаждала и заблуда, притжпяване на тия чувства. На гръцката просвѣта сж се подавали, поради своята близость и непосрѣдствено съседство съ Сѣрско и Драмско, мърващкитѣ села, разположени на югъ и юго-изтокъ отъ Неврокопъ. Тука е била главната опора на гърцизма следъ опората ѝ въ административния центръ на казата. Селата на лѣво отъ р. Мѣста и въ Дервентската клисура по пжтя за Разлогъ сж били чужди за другоезичната просвѣта. Това се е дължало до голѣма степень на тѣхното взаимно общение съ духовницитѣ отъ Рилския монастиръ, които сж имали своето седалище въ Неврокопъ и сж се ползували съ достжпъ въ всичкитѣ български села освенъ въ гъркоманскитѣ, гдето не сж можали да проникнатъ и гдето сж обикаляли гръцки калугери и таксидиоти отъ разни Св. горски и други гръцки манастири. Въ черковно отношение неврокопската каза е влизала въ състава на драмската епархия, която е имала седалището на своя кириархъ въ градеца Алистратикъ. Бурни времена сж преживѣли българитѣ отъ тая каза презъ третата четвъртина на миналия вѣкъ; тя е била арена на люта борба между тѣхъ отъ една страна и отъ друга — гръцкото духовенство съ неговитѣ привърженици, родоотстжпници — българи и цинцари. Трѣбва да се признае голѣмата заинтересованость и грижа, както и ценното съдействие на ржководителитѣ на народното движение въ онова време отъ Цариградъ и Тракия, указани на Неврокопчани въ тая борба, която, както ще видимъ по-нататъкъ, не можà да даде въ първо време всички желани резултати.

Най-старата, известна и запазена до сега следа отъ българска писменость въ Неврокопъ е една записка — актъ отъ 6.XII. 1839 г. за предаване отъ единъ духовникъ на другъ инвентаря на Рилския метохъ въ тоя градъ, отъ който документъ даваме следната извадка:

„1839 деке́мврїй :6 : ѻ҃у неврокóпъ
Ве́щи що преда́вамъ Метóхскїи а҃зъ ˆИгу́менъ Памфи́лїй на
дȣхóвника ˆЕvге́нїа и Си́нȣдїя ѐгѡ ȏте́цъ Гераси́мъ
двѐ ѝкóни ѻ҃бразъ пресвятїя богорóдицы
чети́ри Хасъ́ре
двѐ че́рги ша́рени ве́тхи
двѐ зла́гницы вълнени прости . . .“
следватъ разни бурета за вино и ракия, каци и пр.).

Макаръ рилскитѣ духовници да сѫ били обичани и почитани отъ българското население като народно духовенство, тѣ не сѫ имали възможностьта и смѣлостьта да влѣзатъ въ открита борба съ гъркоманството, тѣхната служба бидейки въ пълна зависимость отъ волята и разрешението на кириарха на епархията, съ когото тѣ сѫ били длъжни да бѫдатъ въ добри отношения. Отзованиятъ презъ 1863 г. отъ Неврокопъ рилски духовникъ о. Христофоръ се оправдава предъ отцитѣ и братята, че той се постаралъ да не се мѣси въ борбата между българитѣ и „гърцитѣ“, но първитѣ го заплашили, че ще пишатъ въ селата да не му даватъ милостиня.[1] Отъ посочения документъ се вижда, че докато духовницитѣ сѫ подържали и засилвали националното чувство на българитѣ въ селата и сѫ ги насърдчавали да се учатъ и черкуватъ на своя езикъ, въ тѣхното седалище — Неврокопъ предъ будното око на гръцкия владика и неговия замѣстникъ не е било по силитѣ имъ да правятъ това безнаказано. Следниятъ случай дохожда да докаже още веднажъ нашето твърдение. Въ 1838 година съученикътъ на Неофита Рилски, о. Аверкия Петровичъ, се опиталъ да отвори българско училище въ Неврокопъ. Той пише на тамошния рилски духовникъ между друго: „Понеже отъ лани отъ марта останахъ бездѣлникъ и моята служба заема духовника Д., възнамѣрявамъ да излѣзна още нѣкоя година да подаскалувамъ; поканиха ме отъ много мѣста, но мене се иска въ Неврокопъ, че е по-близо и хавата е приятна. Того ради помѣнете на нѣколцина, които вършатъ работа, ако имъ трѣбува таковъ като насъ даскалъ гречески и болгарски и да се избавятъ отъ тая слѣпота, въ която сѫ били до сега, сиречъ болгари и да не знаятъ на своя язикъ ни да прочитатъ ни да пишатъ.“[2] Тоя опитъ на о. Аверки пропадналъ очевидно за това, че Неврокопскиятъ духовникъ не е можалъ да направи нищо за неговия успѣхъ. По нѣмане, обаче, българско училище въ Неврокопъ нѣкои тамошни българи изпращали децата си да учатъ въ Банско.[3]

Първото българско училище, келийно училище впрочемъ, въ Неврокопъ е било отворено около 1840 г. отъ нѣкой си мутафчия Костадинъ, нареченъ и известенъ подъ името даскалъ Господинъ. Въ юношки години той се научилъ да чете и пише по гръцки и да пѣе въ единствената тогава въ града черква Св. Архангелъ. Насърдченъ отъ посетителитѣ на неврокопския панаиръ отъ северна България, които отсѣдвали въ кѫщата му, той напусналъ Неврокопъ и следъ 7—8 годишно скитане по Нишъ, Видинъ и Галацъ, гдето научилъ български и ромънски, се завърналъ у дома си съ пари и съ престижа на ученъ и развитъ човѣкъ. Неговиятъ ученикъ Ангелъ Ивановъ отъ Мосомища, училъ и при други учители и дългогодишенъ учитель, ималъ добрата идея да характеризира неговата личность и учение въ оная епоха на невежество и националенъ подемъ на българщината въ Неврокопъ.[1] Той е типъ на келиенъ учитель. Костадинъ Мутафчията сега станалъ вече и пѣвецъ въ черквата и даскалъ въ общото градско училище. За всички обществени работи повиквали и него. Викали го и когато отивали при протосингела и на другарски беседи. Той се обръщалъ къмъ събеседницитѣ си съ думата „господинъ“, която правила впечатление на другитѣ и която впоследствие добила широко употрѣбление. Тая сжщата дума станала и прозвището на сжщия учитель, когото вече наричали даскалъ Господинъ. Когато неврокопчани повикали учители съ по-редовна наука, той отворилъ свое частно училище.

---

[1] О. Христофоръ до Рилския монастиръ, 3. VI. 1863 г. Гл. Д-ръ Ив. А. Георговъ, СбНУК, кн. XXIV, док. 6, стр. 28—29.

[2] Г. Димитровъ, ч. I, 181—182.

[3] Ср. В. Кънчевъ, СбНУК, кн. XII, 213.

Даскалъ Господинъ училъ децата въ кжщата си — въ мутафчийницата. Тѣ учили на гръцки езикъ филада (букваръ), октоихъ (осмогласникъ), псалтиръ, оролой (часословъ), български букваръ, Неофитовото евангелие, наустница и светче. Ученицитѣ сѣдѣли на рогозина около учителя и всѣки държалъ въ ржцетѣ си по една книга или бѣла тенекия (панакида) и дивить за писане. Всѣки се занимавалъ съ учебника си, и който научвалъ урока си, колѣничвалъ предъ учителя, който го изслушвалъ и му показвалъ новия урокъ. Които ученици само писвали, подавали му панакидата. Молитвата при отпуска се чела на български и гръцки. На излизане всѣко дете цѣлувало ржка на учителя си и изричало на ромънски „молитвами святихъ отецъ и пр.“

Противно на реда въ мѣстното гръцко училище, даскалъ Господинъ давалъ пълна свобода на ученицитѣ си въ тѣхнитѣ занятия: всѣки можелъ и десеть пжти на день да промѣни урока си, па ако ще и веднажъ въ седмицата. Никакво наказание. Както е било обичай въ келийнитѣ училища, промѣняването на черковнитѣ книги, които се изучавали една подиръ друга, е ставало съ черковни церемонии — аксиосване (удостояване), когато родителитѣ на ученицитѣ давали разни подаръци на учителя.

Всѣки ученикъ е плащалъ на учителя по два гроша месечно задължително и доброволно — разни подаръци въ продукти. Ученицитѣ на даскалъ Господинъ били повечето отъ селата. Имало е и такива отъ новото гръцко училище (старото гръцко училище изгорѣло въ 1847 г.), отъ което бѣгали поради боя и отъ непонятната наука (гл. сжщия авторъ въ Сп. Уч.Пр., г. XXV. кн. 7 и 8, стр. 1115). Тукъ се е училъ и покойниятъ Никола Мандушевъ отъ Неврокопъ, заселенъ отдавна въ София, който, 85-годишенъ вече старецъ, две години преди смъртьта си ми даде много ценни сведения по народнитѣ работи въ Неврокопъ, бидейки единъ отъ тамошнитѣ дейци по възраждането.[1] Гръцкитѣ учители не току-тъй мразѣли даскалъ Господина. За да му попрѣчатъ на работата, тѣ му устройвали улични скандали чрезъ своитѣ ученици, които хвърляли камъни по него и го подигравали съ следния напѣвъ: „Господаре-даре, що да те даря, едно печено магаре". Поради това той нарѣдко е излизалъ на улицата. Освенъ това сжщитѣ ученици, по нареждане на учителитѣ си, нападали изъ засада и биели възпитаницитѣ на даскалъ Господина, които имъ отвръщали съ сѫщата мѣра. Колкото повече го мразѣли неговитѣ противници, толкова повече ученици отъ новото гръцко училище се натрупвали въ кѫщата му. Той е учителствувалъ до 1859 или 1860 г., когато умрѣлъ на 60—65 год. възрасть.

---

[1] Въ в. Новини, г. V, броеве 66, 67, 69 и 70 (въ подлистника, озаглавенъ: Даскалъ Господинъ). Гл. за даскалъ Господина и училището му и у А. П. Стоиловъ СбАКН, кн. IX, 7.

---

[1] За дейностьта на тоя народенъ труженикъ даваме тука следнитѣ кратки бележки, извлѣчени отъ две удостовѣрения, депозирани въ Народното събрание (1907 и 1921 година) — едното отъ 12 февруарий 1907 г., подписано отъ видни членове на македонската емиграция отъ Неврокопско на чело съ покойния бивши скопски митрополитъ Теодосий, К. В. Сарафовъ, П. В. Сарафовъ и други съвременици отъ епохата на възраждането. а другото отъ 15 януарий 1915 год., издадено отъ неврокопската митрополия „по сведения на живущитѣ по настоящемъ престарѣли неврокопски граждани".

1. Презъ 1861—1865 г. Никола Мандушевъ заедно съ други съратници сж извоювали правото на българитѣ въ Неврокопъ да си отворятъ народно училище и да четатъ на черковно-славянски езикъ отъ едната страна въ черквата.

2. До 1866 г. чрезъ явни агитации и патриотическа доблесть и безстрашие Никола Мандушевъ и другаритѣ му сж подготвили народното съзнание за отваряне на българскитѣ училища и извършване богослужението на черковно-славянски езикъ, което е възбудило злобата, коварството, интригитѣ и клеветитѣ на неврокопскитѣ цинцари и гъркомани предъ турскитѣ власти. Мандушевъ и другаритѣ му не отстжпвали нищо отъ спечеленото и се стремѣли да разширятъ народнитѣ правдини. Той взелъ живо участие въ яростното сбиване между двета враждуващи страни сжщата година, за което сбиване ние говоримъ понататъкъ и, наклеветенъ като бунтовникъ, избѣгалъ и дълго време се криелъ.

3. Презъ 1867—1868 г. Н. Мандушевъ и другаритѣ му способствували съвършено да се изхвърлятъ гръцкитѣ книги отъ българскитѣ черкви.

4. Той заедно съ съратницитѣ си взелъ живо участие въ подготовката на населението отъ околнитѣ села да не допустнатъ на гръцкия владика да освети черквата въ с. Балдево (1869 г.).

5. Презъ 1869 г. Н. Мандушевъ самъ лично и на свои разноски занесълъ въ Цариградъ и предалъ на св. синодъ махзаря за отказването на българитѣ отъ гръцката патриаршия, покритъ съ подписи, събрани отъ него въ Неврокопъ и околноститѣ му,

6. Поради дългогодишната му смѣла и безспирна патриотическа дейность по черковно-училищнитѣ работи, заплашванъ съ смърть и отъ турцитѣ и отъ цинцаритѣ съ гъркоманитѣ, Мандушевъ билъ разкарванъ по хюкюматски врати и затвори, и безъ да отпадне духомъ продължавалъ да ратува до себеотрицание за народното дѣло дори и тогава, когато билъ вече почти разоренъ.

7. Неговата народополезна дейность не спрѣла и презъ последвалитѣ политически движения, предшествуващи освободиталната война.

Нека надникнемъ въ неврокопското гръцко училище и въ нѣколко такива по нѣкои мървашки села, гдето сѫ се учили въ оная епоха децата на нашитѣ сънародници. Презъ 1843/44 учеб. година въ Неврокопъ билъ учитель въ гръцкото училище даскалъ Димитъръ Мървака отъ с. Старчища. Той се занимавалъ и съ абаджийство и книговезство, както и другитѣ учители, които си имали и други занятия. Децата му плащали по два гроша на месецъ. Следната учебна година неврокопчани довели другъ учитель, Маниди Куция отъ Мелникъ.[1] Той училъ въ старото училище при черквата св. Богородица. Училището имало въ 1844/45 уч. година 80 ученика. Тѣ учили освенъ известнитѣ черковни книги още граматика и първоначална педагогия. И тука минаването отъ една черковна книга къмъ друга е ставало съ черковни церемонии, следъ които всичкитѣ ученици придружавали удостоения си другарь до дома му, като пѣели по пѫтя на гръцки езикъ „достойно есть“ и носѣли на гърдитѣ си училищния орденъ „ἄξιος“. Въ кѫщата бащата раздавалъ пари на ученицитѣ, а майката ги черпѣла съ сладко. Учительтъ е получавалъ богата вечеря и една червена кърпа съ 3—4 гроша (Прокоповъ).

Презъ лѣтото на 1850 г., когато драмскиятъ митрополитъ Атанасий умрѣлъ, Маниди въвелъ като учебни предмети по 2 часа седмично български букварь, граматика и краснописание. Българската граматика била отъ Ив. Димитровъ, учитель на славянски езикъ въ Халкийското богословско училище, издание 1850 г. Той се е запозналъ съ българския езикъ съ помощьта на духовника отъ Рилския монастирь въ Неврокопъ. Тая реформа Маниди въвелъ въ училището си по силата на обстоятелствата. Изглежда, че въ онова време е имало силенъ напоръ отъ тамошнитѣ българи да учатъ децата имъ и на матерния си езикъ, предъ който Маниди се преклонилъ. Тая именно реформа е предизвикала неговото уволнение въ 1852 година отъ протосингела на новия драмски митрополитъ, бившия ловченски Мелетия — известниятъ по своитѣ грабежи и насилия попъ Георги Странджалията, за когото говоримъ понататъкъ. Като втора причина за уволнението на Маниди е послужило и обстоятелството, че той, познавайки по-отрано Мелетия, подбуждалъ народа да иска отъ патриаршията отменяване на избора му (споредъ Прокопова).

---

[1] Споредъ Ангелъ Ивановъ, Маниди учителствувалъ въ Неврокопъ следъ 1858 г. сп. УчПр., г. XXV, кн. 7 и 8, стр. 1115.

Новиятъ учитель Илия отъ Търлисъ, съ слаба подготовка впрочемъ, учителствувалъ само 3 месеца. Следъ него въ 1853 г. дошелъ Иванъ Василевъ отъ с. Зърново, който се училъ въ Мала-Азия, въ Кидония (Айвалий). Нека споменемъ тука, че не току-тъй сж били назначавани въ това училище даскали отъ мървашкитѣ села. Съ това сигурно се е преследвала цельта да се въздействува на мѣстнитѣ българи да гледатъ на гръцкото училище като на свое просвѣтно огнище. Василевъ прьвъ въвелъ въ сжщото училище новата метода алилодидактика. По името на тая метода и новото училище, построено въ 1853 г., било наречено алилодидактическо. Старото училище се помѣщавало най-напредъ въ двора на черквата св. Архангелъ, а по сетне въ двора на новата св. Богородица (вж. Ангелъ Ивановъ въ сп. УчПр., г. XXV. кн. 7 и 8, стр. 1113). Василевъ учителствувалъ до 1857 г. Макаръ да се удостоило съ добъръ учитель, училището не можало да спре отлива на своитѣ ученици-българчета въ келийното училище на даскалъ Господинъ. Къмъ алилодидактическото по-после било прибавено по-горно отдѣление, наричано елиника̀, дето между друго се изучавали и елинскитѣ писатели. Тука на ученицитѣ е било строго забранено да се разговарятъ на български.

Отъ гръцкитѣ училища въ мървашкитѣ села особенъ интересъ представлява училището въ Търлисъ. Първиятъ тукъ гръцки учитель въ началото на XIX вѣкъ билъ Теолой Хрисогонъ Сѣрезлията, доведенъ още въ 1780 г. Въ негово време децата се учили въ кжщата на Груя. Следъ Теолоя въ 1815 г. селянитѣ съградили училище, което въ 1821 г., въ гръцката завѣра, по заповѣдь на Исмаилъ бея отъ Неврокопъ, дѣдо на неврокопския първенецъ Тефикъ бей, било разрушено и продадено. Едновременно съ разрушението на училището и новиятъ учитель Иванъ отъ о. Хиосъ, доведенъ отъ драмския митрополитъ Никодимъ, билъ изпжденъ. Търлисчани си съградили ново училище едва презъ 1865 г. Презъ него сж минали между многото други и следнитѣ по-забележителни лица:

1. Иванъ Симеоновъ Балабановъ, роденъ около 1785 г., който въ 1821 г. е билъ изпратенъ въ заточение, а следъ заточението билъ учитель въ Търново. Той е написалъ брошурата *Ὁ δηγός τῆς ἐυσεβίας* (упжтване къмъ благочестие), както съобщава това о. Лазарь Н. Икономовъ, бивши архиерейски намѣстникъ въ Неврокопъ, съотечественикъ на автора. Едничкиятъ запазенъ екземпляръ отъ тая брошура билъ депозиранъ отъ покойния Илarionъ, Неврокопски митрополитъ, въ Търновската народна библиотека. Сжщиятъ авторъ написалъ и друга една книга — многоцвѣтна градина (*Ἰωάννου Συμεωνίδου, Κῆπος πολιανθής. Ἐν Πεστη*, 1840), въ която той благодари на гърцитѣ за езика имъ, който го просвѣтилъ, като признава народностьта си: „защото моя народъ, именно българското племе“. . .[1]

---

[1] Йорданъ Ивановъ, Българитѣ въ Македония, стр. 117, док. № 114.

Въ 1855 година той се завърналъ въ Търлисъ и подарилъ 4,500 гроша за съграждане на ново училище.

2. Отецъ Теодосий, известниятъ игуменъ на манастиря св. Иванъ Предтеча при Сѣръ, роденъ въ 1800 г., училъ въ Г. Броди при духовника Венедиктъ и въ Сѣръ. Той приелъ монашеския чинъ въ 1823 г., придружавалъ въ Цариградъ игумена Дамаскинъ, събиралъ подаяния въ Зъхненскитѣ села, съ помощьта на патриарха Григорий въ 1836 г. издействувалъ разни привилегии за манастирскитѣ имоти, замѣствалъ драмския митрополитъ (1838 г.), сѣрския (1860), билъ дикей-граматикъ на манастиря и учитель тамъ (1843—1860) и въ 1862 година билъ назначенъ за игуменъ на сѫщия манастиръ. О. Теодосий е билъ ревнителъ на просвѣтата на своитѣ сънародници,[1] наредилъ добро училище въ манастиря, гдето учили 30—40 българчета, стипендиянти отъ неврокопската, сѣрската, демиръ-хисарската и зъхненската кази, мнозина отъ които станаха после български учители и продължиха подетата вече борба по възраждането.

3. Димо Алакушевъ, училъ и въ манастиря св. Иванъ Предтеча. Като учитель той е превеждалъ урокитѣ си на български, държалъ слова въ черквата и превелъ на български цѣлото евангелие и нѣколко стихири и молитви отъ богослужението.

4. Архимандритъ х. Исайя, който, препорѫчанъ отъ о. Теодосия на патриаршията, като кандидатъ на неврокопскитѣ села за проповѣдникъ, а въ сѫщность стипендиянтъ на манастиря, е билъ настаненъ въ Халкийското училище, гдето училъ при Неофита Рилски и славянски езикъ. Следъ завръщането си х. Исайя започналъ да проповѣдва на български въ неврокопската каза, за което уведомена, патриаршията писала на о. Теодосия да го ограничи, а той отговорилъ, че о. х. Исайя, като тѣхенъ възпитаникъ, билъ поелъ по-рано това задължение, което сега изпълнявалъ. Сѫщиятъ учителствувалъ въ Търлисъ отъ 1851/52 до 1855/56 г. и по-сетне — въ Неврокопъ и Сѣръ. „Той първъ учи по славянски не само децата отъ своя родъ, но и священницитѣ“, казва попъ Никола Мозуровъ, който е далъ на Сп. Прокопова сведенията за Търлисъ. От. х. Исайя билъ мразенъ отъ събратята си отъ манастиря св. Иванъ Предтеча за своето явно българофилство. Както ще видимъ по-нататъкъ, той е единъ отъ петимата кандидати за български архиерей на проектираната неврокопска епархия. Завърналъ се въ селото си, гдето го заварила 1876 г., когато, наклеветенъ като бунтовникъ, билъ закаранъ въ Неврокопъ, езденъ отъ конвоиращитѣ го войници и отъ тамъ въ Сѣръ. Дошелъ въ южна България за медицинска помощь, той умрѣлъ въ Татаръ-Пазарджикъ въ 1878 г., „въ крайна мизерия“, добавя Салгънджиевъ (Лични дѣла и спомени, стр. 73).

---

[1] Срв. Стефанъ К. Салгънджиевъ — Лични дѣла и спомени, 72.

Сп. Прокоповъ описва келийното училище въ Гайтаниново. Тука децата учили въ занаятчийскитѣ работилници и въ кжщитѣ на учителитѣ. Отъ старитѣ учители дѣдо Златанъ, дѣдо Паню и Стоянъ праматаря учили децата въ кузнитѣ (ковачницитѣ), дѣдо попъ Спирия (Спиридонъ) въ мутафчийницата си, а Димитъръ Пждаровъ — въ кжщата си. При тоя последния освенъ черковнитѣ книги се изучавали още практически и тритѣ действия отъ аритметиката. Попъ Спиридонъ е училъ децета съ пржтъ въ ржка. Тѣ били длъжни да четатъ на високъ гласъ: „учили съ писъкъ". Когато се смълчавали „кютекъ до Бога", казва Прокоповъ. Както и въ другитѣ келийни училища, книгитѣ се изучавали една подиръ друга. Който свършвалъ голѣмата книга „антолоя", когато дохождалъ владиката въ селото го постригвалъ въ черквата и му давалъ название „анагностъ" (четецъ), който можелъ да влиза и въ олтаря. Интересно е да забележимъ, че освенъ биенето съ пржчки по ржцетѣ и фалагата учительтъ Д. Пждаревъ употрѣбявалъ и едно друго наказание надъ неизправнитѣ ученици. Отъ таваня се спущало вжже, което имало на края си желѣзна халка. То стигало до три педи надъ пода. Въ халката пъхвали палеца отъ единия кракъ на провинения ученикъ и го карали да стои неподвижно на другия. Който не издържалъ това наказание, подлагали го на фалага. Това двойно наказание издържалъ и самъ Прокоповъ за това, че „бѣше благословения день на триимерото и азъ бѣхъ хапналъ една шушулка" (кжсъ отъ сушени овощия).

Горнитѣ бележки за училището въ Гайтаниново се отнасятъ къмъ времето до дохождането на учителя Георги Ивановъ Зимбилевъ отъ Либѣхово (1857 г.). Той свършилъ грѫцката прогимназия въ Сѣръ и се е ползувалъ съ голѣма известность не само въ неврокопската каза, но и въ селата на сѣрската, драмската и зъхненската кази, отъ гдето сж дохождали ученици да учатъ при него. Следъ като учителствувалъ въ Просѣченъ 1854/55 г. и въ Кюпъ-кьой 1855/56 година. Георги Ивановъ дошелъ въ 1856/57 година въ родното си село за учитель, а следнята година го повикали въ Гайтаниново. Тука той въвелъ новата учебна метода и замѣнилъ старото учение съ филада, граматика, аритметика до дробитѣ, грѫцка история, свещена история, технология (?), география, христоматия, черковно пѣние (псалтикия), турски езикъ и на български езикъ — български букваръ и Съкратеніе на Турската історія, преводъ на П. Р. Славейковъ, 1857 г. Той обяснявалъ уроцитѣ на български, билъ и пѣвецъ въ черквата, гдето на празднични дни държалъ слово по тълкуванието на евангелието на български езикъ. Безъ да бжде фанатизиранъ гъркоманъ, той използувалъ своето образование на грѫцки, като наука за своитѣ ученици и за богомолцитѣ, съ което „напълно привлѣче любовьта и сърдцата на ученици и слушатели", казва Прокоповъ.[1] Първата година децата учили въ кѫщата на дѣда Вълча К. Сарафовъ, а презъ 1858/59 г. гайтаниновци си съградили училище. Името и науката на Г. Иванова привлѣкли много ученици отъ селото и такива отъ другитѣ села и съсѣднитѣ кази, между които две гърчета отъ бѣломорскитѣ села и едно българче отъ Неврокопъ. При него се стекли за нова наука и бѫдещитѣ народни будители Петъръ В. Сарафовъ, Спасъ Прокоповъ, Никола Пѫдаревъ и други. Той билъ на своето време просвѣтна сила отъ първа величина въ мървашкитѣ села, какъвто е билъ Иванъ Василевъ за неврокопскитѣ гъркомани съ тая само разлика, че е използувалъ гръцкия езикъ за да просвѣщава своитѣ сънародници, когато Василевъ билъ орѫдие на гърцизма и подържалъ въ тѣхъ националната заблуда. Отвлѣченъ отъ разбойници въ 1859 г., той напустналъ Гайтаниново и следната година становалъ учитель въ Г.-Броди (сѣрска каза). Следъ възраждането на мървашкитѣ села той е билъ български учитель пакъ въ сѫщото село нѣколко години, а въ 1879 г. е билъ назначенъ при екзархийското училище въ Цариградъ, гдето следнята година починалъ.

Все презъ 50-тѣ години на миналия вѣкъ взаимната метода си пробила пѫть и въ българскитѣ села. Така, дѣдо Атанасъ Грождановъ отъ Скребатно съобщава, че въ родното му село следъ 1855 г. билъ учитель Христо Серилещовъ отъ видинскитѣ села. [Споредъ нашитѣ сведения, Серилещовъ билъ родомъ отъ Банско, гдето и до днесъ сѫществува едноименна фамилия]. Той билъ доведенъ отъ дѣдо Димо Праматарски, който, ходейки по търговия въ Калоферъ, Карлово, София и другаде, билъ помоленъ отъ неврокопчани да имъ намѣри единъ български учитель, и като не го приели, той завелъ Серилещова въ родното си село. Тоя последниятъ изхвърлилъ отъ училището аз-буке-то и въвелъ свѣтско учение. Неговитѣ предшественици получавали по 400—500 гроша годишна заплата, а той 800 гроша, храна, квартира, отопление и освѣтление. Разсърденъ отъ една интрига, въпрѣки настояването на селскитѣ първенци, Серилещовъ следнята година напустналъ Скребатно. На негово мѣсто дошелъ съселянинътъ му Димитъръ Коевъ. Нѣколко години по-късно се завърналъ отъ Солунъ Димитъръ Димовъ Праматарски (Димитъръ Д. Македонски, наричанъ „Пашата“, за който говоримъ по-нататъкъ), гдето училъ 4 години въ училището на Лазариститѣ и преподавалъ българския езикъ. За да го помнятъ съселянитѣ му той останалъ като учитель въ Скребатно само една година. Освенъ другитѣ изучавани предмѣти той въвелъ естествознание и отечествознание и въ края на годината далъ за първъ пѫть изпитъ.[2]

---

[1] Срв. Стеф. К. Салгънджиевъ — Лични дѣла и спомени, стр. 72.

[2] Тия сведения за Скребатно ни достави г. М. Константиновъ отъ сѫщото село, сѫдия, комуто изказваме своята благодарность.

Нека проследимъ, какво е ставало въ онова време въ съседното на Скребатно село Ковачовица. До 1854 г. тука е имало келийно училище съ учители попове. Децата учили въ кжщитѣ на поповетѣ. Зидарството бидейки поминъкъ на голѣма часть отъ селенитѣ, тѣ отивали зимно време по занаятъ въ Драмско, Сѣрско, Зъхненско, Кавалско, Саржшабанско и въ др. полски и бѣломорски села, а лѣте дохаждали въ помашкитѣ села въ Родопитѣ, въ Чепино и Батакъ. Калфата-зидарь отъ с. Ковачовица Никола Ивановъ отивалъ всѣко лѣто по занаятъ въ Батакъ, дето съ завистливо око гледалъ на тамошнитѣ негови връстници, които се учили въ мѣстното училище. Една есень той не се завърналъ съ своитѣ другари у дома си: останалъ да учи въ Батакъ. Колко години и при кои учители Н. Ивановъ е училъ, не се знае точно. Знае се само единъ отъ неговитѣ учители — Симеонъ Андоновъ отъ София,[1] единъ отъ известнитѣ братя Ваткови, измрѣли неотдавна всички неженени. Изглежда, че въ Баташкото училище, гдето била въведена взаимната метода, сж били изучавани освенъ свѣтски предмети още и черковни книги, сждейки по това, че Н. Ивановъ е познавалъ и изпълнявалъ отлично черковнитѣ правила и е билъ добъръ пѣвецъ, познавайки основно черковното пѣние (псалтикия). Като единъ отъ даровититѣ ученици, той става скоро дѣсна ржка на учителитѣ си и най-после и учитель въ сжщото село. Него обаче не го задоволявала службата въ чуждо мѣсто. Неговиятъ дългъ го викалъ да работи въ родния си край, гдето е имало свѣтли перспективи за народополезна дейность, и той се повърналъ въ родното си село, гдето е станалъ учитель — първъ даскалъ мирско лице. Тука първата му и най-голѣма грижа била да построи училищно здание, да го приспособи за новото учение и да го снабди съ съответната покжщнина, изисквана отъ това учение. Н. Ивановъ въвелъ въ тамошното училище белланкастерската метода и съ право го нарекълъ „окружно".[2] И наистина името на Никола Ивановъ добило голѣма известность въ българскитѣ села на казата и въ Неврокопъ и привлѣкло ученици не само отъ селата: Гърменъ, Лященъ, Фотовица, Осиково и Кременъ, но и отъ административния центъръ,[3] гдето даскалъ

---

[1] СНБиб. Арх. отд. № 5283 Тоя документъ е едно писмо на Баташката община отъ 29. VII. 1851 г. до Ал. Екзархъ, при което тя му изпраща списъкъ на ученицитѣ въ тамошното училище за оправдание на паричната помощь, която той й изпращалъ. Това писмо е приподписано отъ учителя Сим. Андоновъ, а въ придружаващия го списъкъ се вижда и името на ученика Никола Ивановъ отъ Ковачовица. Ibid., № 5285.

[2] Върху единъ бѣлъ листъ отъ едно Караманлийско евангелие — Axti tzetit, καινη διαθηκη, γιανι ραππιμιζ βε χελαστζημιζ ιησους χριστοσουν γενι κασιετι и пр. 1856 г. той е написалъ, че тя е „стѣжяніе на Нікола Јоанновъ, учителя Ковачовскаго и на прочійте села окресны. 1858. Августа 6-тый."

[3] „Духовниковото момче дойде Іануаріа 22-рый 1859".

Господинъ още се подвизавалъ. Гърменъ и Фотовища, отстоящи на 8 и 5 километра отъ Неврокопъ, предпочитали да изпращатъ децата си да се учатъ въ отдалеченото село Ковачовица. Сжщото правило и Кременъ въ дервентската клисура, което е по-близко до Банско, отколкото до Ковачовица.

Н. Ивановъ приемалъ своитѣ ученици отъ другитѣ села въ кжщата си и по тоя начинъ устроилъ ученически пансионъ, гдето тѣ се хранили и квартирували. До съграждането на училището тука сж учили всичкитѣ негови ученици. Училището имало една голѣма стая за занятията и друга малка за учителя, дѣто отсѣдвалъ и духовника, когато посещавалъ селото. Въ пансиона имало строгъ до суровость контролъ. Така, дѣдо Карамфилъ Банговъ, 80-годишенъ старецъ, помни, че еднажъ двама отъ ученицитѣ — чужденци избѣгали отъ пансиона въ близкия долъ, отдето били доведени обратно съ вързани ржце и, разбира се, подложени на съответното физическо наказание. Освенъ свѣтското учение децата учили и черковни книги, като изучавали добре черковния редъ и пѣние. Отъ свѣтското учение тѣ учили землеописание, битие, първи познания, аритметика, граматика и други непоменувани книги.[1] Учило се презъ цѣлата година съ малки прекъсвания въ разни времена.[2] Ученицитѣ отъ другитѣ села използували своя отпускъ повече презъ есеньта. Следъ 3—4 годишно учение, когато се запознавали добре съ черковното пѣние и реда на богослужението, по-възрастнитѣ чужди ученици ставали учители по селата, а други се ржкополагали за свещеници.[1] Единъ отъ тѣхъ, Никола Ст. Дрянковъ отъ Фотягошъ (Фотовища), станалъ по-късно учитель въ Ковачовица и по-сетнѣ билъ ржкоположенъ за свещеникъ. Другъ единъ ученикъ на Н. Ив., Илия Ивановъ отъ Лященъ, следъ като излѣзълъ отъ училището, предалъ се нагледъ на търговия, но нѣмайки капиталъ, помолилъ учителя си да му услужи, което било направено. Илия натоварилъ 5—6 коня съ купената стока — сирене и масло и отишелъ въ Кавала да я продаде. Кираджиитѣ се върнали, но Илия Ивановъ изчезналъ. Следъ 10—12 години той се завърналъ отъ Гърция въ Ковачовица, като лѣкаръ (?), съ пъленъ куфаръ лѣкарства и медицински инструменти. Той дошелъ да провѣри, да ли има условия да се установи на практика въ Неврокопъ, и като се убедилъ, че тука има работа за него, отишелъ да донесе голѣмия си багажъ, но не се завърналъ вече, той изчезналъ безследно. Н. Ивановъ и неговитѣ ближни останали съ убеждението, че И. Ивановъ билъ отровенъ отъ гърцитѣ, когато тѣ видѣли, че той се завръща въ родния си край, гдето въ това време (1873) г. се водѣше люта борба противъ гърцизма.

---

[1] „ . . . За маргаритовото дете
за ученіе. . . . . 70=(гр.)
за ариѳметика. . . 12=
за другы книжа 6=
Никола Стояновъ
отъ книгы . . . . 24=(гр.)
Бытіе . . . . . . 6=
Стоянъ Бабинъ Еленинъ отъ Фотягошъ (Фотовища)
за граматика . . . 30=
1 Земеописаніе . . 12=
1 голѣма книга 61=
(Духовникъ,ъ)
„даде ми сребро
за книгыте . гр: 145=
отъ Духовника . . 30=
115=
Богословіе . . . . 20=
95=
Псалтиръ. . . . . 8=
Бытіе . . . . . . 6=
Хартыте . . . . . 60=
1 первознаніе (първы познанія за дѣца, нарядилъ Јоакимъ Груевъ, 1857 г. б. н.) 6

[2] „Видѣхме сосъ мавродія исапъ за 13: мѣсяца, сиречь до Февроаріа (1858 г.).

Н. Ивановъ поелъ учителската длъжность въ Ковачовица на 27/X. 1854 г., а я напустналъ въ 1864 г. Последнитѣ две години той ималъ за помощникъ, плащанъ отъ селото, своя ученикъ Иордже Димитровъ („на Иорджето хака 500 гр.“), съ чиито срѣдства, по завещание отъ него, е съградено сегашното голѣмо двоетажно училище.[2] Първата година той получавалъ 3.600 гроша годишна заплата („моя хакъ“), като му било възложено събирането на държавнитѣ данъци и селски налози и произвеждането на общинскитѣ разходи. Когато билъ освободенъ отъ тая длъжность, селото му плащало 1.800 гроша годишно. Отъ ученицитѣ изъ другитѣ села Н. Ивановъ вземалъ за учение по 50—80 гр. годишно, споредъ възрастьта на ученика и споредъ това, да ли той е отъ първа, втора, трета и пр. години. Други ученици му плащали и по-голѣми такси за учение: „Стоянъ бабинъ еленинъ дойде на юнiа 2-рый, а заплатата му до Георгеовъ-день ё за ученiе гр: 200“. За храна на ученицитѣ въ пансиона на него се плащало въ натура съ разни съестни продукти, по споразумение: жито, царевица, брашно, бобъ, зехтинъ, сирене, сланина, пастърма. Нѣкои ученици плащали за храна и учение само въ пари: „Илiя пазарихме до Димитровдень (смѣтано отъ 8 юний) съ харчь й ученiе заедно гр: 150“. — „Ѳеодоръ Ангеловъ отъ Кремень пазарихме на мѣсецъ по 55 гр: да го храня й уча.“ Презъ 1857/58 г. Н.

---

[1] Ср. Ст. Златаровъ — СпРНапр., кн. V и VI, 120.

[2] Сжщия — СпРНапр., кн. VII, 169. Гл. за сжщото К. Николовъ — СпМ. г. II, кн. 5 и 6, 173.

Ивановъ ималъ 16 чужди ученици, отъ които получилъ такса за учение 910 гр.[1]

Разбира се, Н. Ивановъ презъ всичкото време на своята учителска служба е билъ и пѣвецъ въ черквата, гдето нерѣдко е държалъ на мѣстно наречие духовни и изобщо назидателни слова, като използувалъ и кириакодромиона на Софрония Вратчански, който и до сега е запазенъ въ Ковачовската черква. Две отъ тия слова ние намираме между остатъцитѣ отъ архивата му: едното черковно съ духовно съдържание, за Рождество Христово, а другото има просвѣтенъ характеръ. И двете тѣ сѫ написани на популяренъ езикъ, на мѣстно наречие. Въ заключителната часть на първото слово четемъ следнитѣ редове: „. . . Ама не мой да празднꙋваме като и̑долопоклонцытѣ какво сѫ были празднꙋвали, е̑дно време съ много ѧ̑дене и съсъ много пiѧне, съсъ свѧтцкы пѣсны, и̑ дiаволскы и̑гры. Ами да бѫде това наше пра́зднꙋванiе така̀, да търчимъ въ цьрква вечеръ, за́ранъ, и̑ да слꙋшаме съ големо вниманiе Божественны те и свѧщенны те писанiя, що ни поꙋчаватъ. . .“ Второто слово има това заглавие: „Прiимите наказанiе сир: ученiе, да не когда прогнѣваетсѧ Богъ, и̑ погибнете ѿ пути̑ праведнаго, псаломъ 2“, къмъ което въ края на словото е добавенъ и следниятъ цитатъ отъ посланието на апостола Павла къмъ Ефесеянитѣ: „О҃цы, чада своѧ̀ воспи́тꙋвайте въ наказанiе и оученїе г҃дни“. То е посветено изключително на учението. Тука четемъ: „. . . трѣбова да се собудиме и да соживимъ междꙋ насъ ученiе то за да соживи и той насъ. . . Ученiе то ни научава да разпознаваме добро то ѿ зло то, полезно то отъ вредително то, и кое трѣбова да мыловаме, а ѿ кое да отбегнꙋваме. . . Слънце то просвѣщава день ѫтъ и видиме каде ходиме, така и ученiе то просвѣщава душа та. . . Коя файда има человѣкъ, ако и да боюрдисва подъ своя рѫка сичкi атъ свѣгъ, отъ както ощети и изгуби своя та душа, за това е (учението) по-драгоцѣнно и отъ слънце то.“ Въ заключителната часть на словото е казано между друго следното. „. . . И вiе заради това трѣбова да си пращате вашы те чеда да се научаватъ по кой пѫть ходетъ, и каква благына има ученiе то, ама какъ да ги пращате не мой единъ день да дохаждатъ на школо то а месецъ да гы нема. . .“

Пробуждането на българитѣ въ Неврокопъ датира отъ 1855 г. „Въ 1855 г. българитѣ се сѣтили за своята народность и почнали да работѭтъ за отварянето българско училище въ града“, пише Кънчевъ (СбНУК, кн. XII, 216). Това обстоятелство не може да не бѫде въ връзка съ отварянето на първото взаимно училище въ Ковачовица. И наистина неговиятъ учитель Никола Ивановъ Ковачовски, както се е подписвалъ въ своята кореспонденция съ другитѣ дейци по възраждането, и както ние ще го наричаме по-нататъкъ съ това презиме, завързалъ близко приятелство съ нѣкои неврокопски първенци, които непрестанно увещавалъ да си отворятъ народно училище, понеже келийното училище на даскалъ Господинъ нито е отговаряло на нарастналитѣ вече просвѣтни нужди на града, нито е можело да задоволява амбицията на неговитѣ граждани-българи. Къмъ увещанията на ковачовския учитель се прибавяли и тия на българскитѣ търговци отъ Тракия и северна България, когато посещавали прочутия въ онова време неврокопски балъ-панаиръ. Въ първата дописка отъ Неврокопъ се характеризира подетата вече борба на неврокопчани за народна просвѣта и се упрѣкватъ ония отъ тѣхъ, които спъватъ тоя националенъ подемъ. „Въ тия честити дни, когато жителитѣ отъ околнитѣ села се стараятъ за улучшеніе на училищата си и изучваніето на децата си на матернія си български языкъ, който намѣстватъ уже и въ черквитѣ си вмѣсто чуждій намъ грьцки языкъ, нашитѣ съграждани повлечени отъ интригитѣ и лукавствата на единъ грькъ священникъ. . . оставатъ нечувственни къмъ народната си полза и дьржатъ въ такова окаянно състояніе училището си“ (думата е за общото градско училище).[1] Отъ своя страна и Стефанъ Захариевъ не билъ чуждъ на грижитѣ за отварянето на народно училище въ Неврокопъ, което станало едва презъ 1862 г. „. . . Съ много трудове сполучихъ да пробудя и Неврокопскыты заблудены въ гъркоманство Българе, да установътъ и тамъ едно Българско училище и изпратихъ имъ за учитель г. Т. Ненова мънъстирскы. . .“, пише той на I. Груева.[2] Гъркоманитѣ и цинцаритѣ отказвали да дадатъ мѣсто на българитѣ въ общото градско училище, та тѣ настанили своето училище въ кѫщата-ханъ на Стоянъ Шахиновъ. Обаче „голѣми прѣпятствия правятъ цинцаритѣ“, казва Захариевъ (ц. с.). Въ българското училище се прехвърлили много ученици отъ гръцкото. Това задало голѣми грижи на гъркоманитѣ,[3] които наклеветили Ненова предъ драмския митрополитъ Агатангела за униятъ. По-късно и самиятъ митрополитъ заедно съ сѣрскитѣ гърци го обявили за бунтовникъ, който внушавалъ бунтовнически мисли на българчетата, та властитѣ презъ февруарий 1863 г. го интернирали въ Разлога и затворили училещето.[4] На негово мѣсто Агатангелъ препорѫчалъ единъ скитникъ и пияница сърбинъ.[5] Тогава

---

[1] „За чуздите дѣца записъ кое кога дохожда и кое колко е пазарено. 1857: Ноемвр: 10:ый“. Тука ученицитѣ се изброяватъ поименно.

---

[1] Царигр. в-къ, г. IX. № 432 отъ 23. V. 1859 г.

[2] Ст. Захариевъ до I. Груевъ отъ 6. I. 1863 г. СбНУК кн. XXI, стр. 3, док. 3.

[3] Подъ думата гъркомани ние по-нататъкъ ще означаваме и гъркоманитѣ-българи и цинцаритѣ въ Неврокопъ.

[4] Срв. Ангелъ Ивановъ сп. УчПр., г. XXV, кн. 7 и 8, стр. 1118.

[5] в. Съвѣтникъ, г. I, бр. 2 и 31, 1863 г. и в. Врѣмя, г. II, бр. 2. 1866 год.

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СКОПИЕ

неврокопчани изпратили Ник. Ив. Ковачовски въ Цариградъ, като свой представитель, да предаде на централната власть тѣхното заявление, че не признаватъ Агатангела за свой духовенъ началникъ, и да издействува разрешение за отварението на училището имъ, да могатъ безпрепятствено да се учатъ децата имъ на матерния си езикъ и да се възстанови въ длъжность учителя Неновъ.[1] Никола Ив. Ковачовски заминалъ на 23. II. с. г. („когато тръгнахъ за Цариградъ 23 Февруарiа 1863 г.“). По-късно заминалъ за тамъ на свои разноски и Неновъ.[2] Първиятъ донесълъ презъ юлий с. г. исканото разрешение за отварянето на училището, но не и за задържането на Ненова, който по-сетне учителствувалъ въ Банско и по-късно въ Враня. Н. Ив. Ковачовски действувалъ въ Цариградъ и по една жалба на сатовчани, вѣроятно за разрешение да си отворятъ народно училище, имайки съпротивата на тамошнитѣ чорбаджии-гъркомани, подкрепяни отъ Агатангела (гл. за това в. Съвѣтникъ г. I, бр. 2 и 31, 1863 г.).

На връщане отъ Цариградъ Н. Ив. Ковачовски се отбилъ въ Пловдивъ при I. Груева, отъ когото поискалъ учитель за Неврокопъ. Грувъ му препорѫчалъ първо Савва Захаралията, който обаче не знаялъ да пѣе въ черквата, та после се спрѣлъ на своя ученикъ Петръ Самоковлията. Тоя последниятъ закъснѣлъ та Н. Ив. Ковачовски завелъ въ Неврокопъ за учитель Атанаса Бошковъ Кръстевъ отъ Т. Пазарджикъ, отъ гдето пише на Груева затова и се извинява: „. . . При тръгване-то си зехъ извѣстiе защо Владика-та Агатангелъ принуждавалъ народъ-тъ да го припознае, зато и най-повече бързамъ да воспрѫ зли-ти му мисли“.[3]

Ат. Бошковъ събралъ ученицитѣ на Ненова, подготвилъ ги и есеньта ги подложилъ на изпитъ. Българското училище се помѣщавало още въ хана. Въ това време се водили преговори между двѣтѣ противни страни за смѣсено гръцко-българско училище. Агатангелъ внушилъ идеята и подкрепилъ инициативата.[4] Били предложени на българитѣ следнитѣ условия: а) българскиятъ учитель да бѫде подчиненъ на гръцкия; б) българчетата да учатъ по 4 часа гръцки и 4 часа български дневно; в) споредъ Ник. Мандушевъ, когато грѫцкиятъ учитель преподава на българскитѣ ученици, последнитѣ да говорятъ грѫцки и г) неподчинилитѣ се на тоя редъ ученици да се изключватъ. Българитѣ отхвърлили тая спогодба. Тука билъ и Н. Ив. Ковачовски, който на 7. I. 1864 г. вечерьта свикалъ въ дома на Илия Дуковъ на съвещание неврокопчани. Присѫтствували: Ил. Дуковъ, Стоянъ Шахиновъ, Георги Костовъ, Н. Мандушевъ, Георги Ангелаковъ, братъ му Стою, Апостолъ Абаджията, Апостолъ Смиляновъ, българскиятъ учитель Бошковъ, Никола Самарджията отъ Тѣшово, Никола Абаджията и др. Всички присѫтствуващи предъ запалено кандило и чаша вино, разказва Н. Мандушевъ, цѣлували иконата (Прокоповъ) и се заклели да се подеме борба за училищна и черковна независимость съ неотслабвана енергия и да се изкара до край. Следниятъ день училището било пренесено въ плѣвнята на Стоилъ Пализоевъ.[1] На 29. VI. с. г. Бошковъ предложилъ втория изпитъ, сега вече при една тържественость. На изпита билъ поканенъ мюдюря, кадията и мнозина турски първенци. Агатангелъ дошелъ непоканенъ, за да направи удоволствие на българитѣ съ огледъ за по-лесно събиране на бериитѣ си. Мюдюрътъ щомъ видѣлъ лошата обстановка на училището, пожелалъ изпитътъ да се отложи за следния недѣленъ день и да се извърши въ градското училище (споредъ Н. Мандушовъ),[2] гдето българското се помѣщавало вече до 1876 г. Тука станало небивало тържество за българитѣ. Успѣхътъ на ученицитѣ билъ голѣмъ. Тѣ пѣли освенъ български и турски пѣсни въ честь на султана. Раздадени били и награди. Една отъ тия награди, дадена на ученика Симеонъ Шахиновъ, сега 82 год. старецъ, е Христоитията на Райно Поповичъ отъ 1837 г., подарена на неврокопското българско училище отъ Ст. Захариевъ. Първата година ученицитѣ били 90 души, втората — 120 души, а следнята тѣ броили вече 160 души.[3] Въ грѫцкото училище останали само децата на цинцаритѣ и гъркоманитѣ.

---

[1] в. Съвѣтникъ, г. I бр. 2, 1863 г. Н. Ив. К-вски отъ Цариградъ до Ст. Захариевъ отъ 22. IV. 1863 г. СбНУК, кн. XXIV, стр. 280-281, док. 466.

[2] Георги Костовъ до Ст. Захариевъ отъ 2. VIII. 1863 г. СбНУК, кн. XXIV, стр. 285, док. 472. О. Христофоръ до Рилския монастирь отъ 3. VII. 1863, ibid., стр. 28, док. 6.

[3] Н. Ив. К-вски до I. Груевъ отъ 7. VII. 1863 г. СбНУК, кн. XXI, стр. 90, док. 128. Ibid., стр. 8—9, док. 12. — I. Груевъ до Ст. Захариевъ отъ 27. VI. 1863 г. Ibid., кн. XXIV, стр. 283—284, док. 470.

[4] в. Врѣмя, г. I, бр. 46 отъ 1866 г. дава извадка отъ гръцкия вестникъ Армония на едно опровержение на Агатангела съ псевдонимъ Плитониди. Тука четемъ, че „отпослѣ той билъ искалъ да направи църквитѣ и училищата „българо-елинска смѣсъ“, но се противили на това гърцитѣ и куцовласитѣ“. Срав. Сп. Прокоповъ. Сѫщо Ангелъ Ивановъ, сп. УчПр., г. XXV, кн. 7 и 8, стр. 1117.

Презъ училищната ваканция на 1863 г. дошълъ отъ Солунъ въ Неврокопъ Димитъръ Димовъ отъ Скребатно и помогналъ на учителя Бошковъ въ подготовката на неговитѣ ученици за изпитъ. Той пожелалъ да му бѫде помощникъ до Георгьовдень, а Бошковъ, види се отъ страхъ да не го измѣсти, посрещналъ неохотно това предложение. Наскоро Д. Димовъ билъ наклеветенъ за „папистанинъ и бунтовникъ“ предъ протосингела на Агатангела, който заедно съ мюдюря отишли въ черквата и го изпѫдили. Ат. Бошковъ, знаейки

---

[1] Срв. Ангелъ Ивановъ, ibid. стр. 1118, който пише, че българското училище се пренесло въ плѣвнята на Пализоевъ още при учителя Т. Неновъ.

[2] Срв. В. Кънчевъ, СбНУК., кн. XII, стр. 217 и Ангелъ Ивановъ. Сп. УчПр. г. XXV, кн. 7 и 8, стр. 1118.

[3] Н. Ив. К-ски до Ст. Захариевъ СбНУК, кн. XXIV, стр. 286, док. 474.

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СКОПИЕ

гръцки, по нѣкога другарувалъ съ гръцкия учитель, па и Агатангелъ не скривалъ желанието си да го спечели за своята кауза (в. Врѣмя, г. II, бр. 2, 1866 г.), та българитѣ го обвинили, че наклеветилъ Димова и помагалъ на тѣхнитѣ противници. Затова тѣ писали на Ст. Захариевъ и го помолили да имъ изпрати другъ учитель.[1] Както казахме по-горе, Д. Димовъ билъ учитель на български езикъ въ училището на лазариститѣ въ Солунъ (в. Българія, г. IV, бр. 1, 1862 г.). По-после той билъ учитель въ Устово (Читакъ), отъ гдето билъ изпжденъ по гръцки интриги, та се навърталъ около I. Груева въ Пловдивъ. Оттука Димовъ билъ повиканъ въ 1867 г. за вторъ учитель въ София, като помощникъ на гл. учитель В. Груевъ вмѣсто Т. Пѣева, тогава учитель въ Силистра, който не дошелъ.[2] Презъ учебнитѣ години 1871/72—1873/74 Димовъ билъ следъ Т. Пѣева гл. учителъ въ Кюстендилъ.[3] Следъ освобождението той служилъ малко време въ канцеларията на руския губернаторъ въ София, а по-късно бѣ назначенъ за секретарь на Върховната смѣтна палата, гдето дълго време служи.

Впоследствие Бошковъ се обяснилъ съ неврокопскитѣ първенци и, следъ като свършилъ 1864/65 год., продължилъ да учителствува и презъ следнята, когато на 15 мартъ 1866 година билъ интерниранъ въ Т.-Пазарджикъ, както ще видимъ по-нататъкъ. За да не се затвори училището, българитѣ, въ очакване да имъ се разреши да си наематъ другъ учитель, наели за такъвъ единъ ходжа.[4] Бошковъ билъ обвиненъ между друго и като униятъ. Това се вижда отъ самопризнанието на Агатангела, който чрезъ в. Армония казва, че „гонилъ българскитѣ учители, защото падало подозрение върху тѣхъ, че сж униати“ (в. Врѣмя. г. I. бр. 46, 1866 г.). Преди изпжждането на Бошкова протосингельтъ и 4 гъркомани отишли въ училището и искали на сила да го изпждятъ, но той се затворилъ въ една стая заедно съ нѣколко ученици, и когато излѣзналъ, мислейки, че нападателитѣ си отишли, той и ученицитѣ били застигнати и биени (ц. с.). — Нека добавимъ, че въ Бошково време се съставило въ Неврокопъ читалище „Зора“ (Н. Мандушевъ).

В. Кънчевъ погрѣшно казва, че Бошковъ билъ интерниранъ въ Разлога (Банско) и че една година следъ изпжждането му неврокопчани повикали за учитель Стоянъ Джансжзовъ. Тоя последниятъ дошелъ и учителствувалъ презъ 1871/72 г., когато пишущиятъ тия редове е билъ между неговитѣ ученици. Кънчевъ прави грѣшки и съ други данни, които не се съгласяватъ съ документитѣ, на които ние се позоваваме.

---

[1] Георги Костовъ до Ст. Захариевъ отъ 5. II. 1864 г. ibid, кн. XXIV, стр. 287, док. 475 и Н. Ив. К-вски до сжщия, ibid., стр. 286, док. 474.

[2] Гл. за това Матей Георгиевъ — Възраждането на гр. София, стр. 94.

[3] Йорданъ Ивановъ — Северна Македония, стр. 375.

[4] в. Врѣмя, г. I, бр. 23 и 43, 1856 г. Срв. Ангелъ Ивановъ — сп. УчПр., г. XXV, кн. 7, и 8, стр. 1112.

Следъ Атанасъ Бошковъ за учитель въ Неврокопъ дошелъ презъ августъ 1866 г. Тома Поповъ (Поповичъ) отъ Т.-Пазарджикъ.[1] Както и при Бошкова, при него ученицитѣ учили таблицитѣ, после аритметика и свещена история, следъ това землеописанието на I. Груева отъ 1862 г., граматика отъ сѫщия (изд. 1858 г.) и най-после, като нови предмети — отоманска и българска истории.[2] Новиятъ учитель се оплаква на Ст. Захариева, че „Неврокопци ся распосипахѫ не малко по започнатѫ-тѫ имъ работѫ“, та не можели да му плащатъ заплатата и той се съгласилъ да отиде на сѣрския керванъ-панаиръ на просия, отъ която „вмѣсто ползѫ“, ималъ „пагубѫ“.[3] Т. Поповъ билъ въ кореспонденция съ него и го е държалъ въ течение на по-важнитѣ моменти отъ борбата на неврокопчани. Въ негово време българскитѣ вестници въ Цариградъ своевременно били уведомявани за случившето се въ Неврокопъ между тамошнитѣ българи и тѣхнитѣ противници и за другитѣ прояви въ живота на българщината тамъ. Той си ималъ и помощникъ взаимноучитель и пѣвецъ въ черквата отъ лѣвата страна, па и самъ той билъ много добъръ черковенъ пѣвецъ, на който съперничалъ само Ник. Ив. Ковачовски. Първиятъ изпитъ Т. Поповъ далъ на Илинъ-день 1867 г. и учителствувалъ цѣли 5 години. Презъ всичкото време на своята служба той гледалъ работата си въ училището съ голѣмо усърдие и се държалъ съ подобаваще достойнство въ борбата съ гъркоманитѣ, „отбивайки владишкитѣ интриги“, казва В. Кънчевъ. При всичко това въ началото на 1870 г. нѣкои неврокопчани го наклеветили предъ Ст. Захариева като приятель на тѣхнитѣ противници, за което той се оправдава предъ него.[4] За охлаждането на неврокопчани къмъ Т. Попова допринесла и случката съ сестра му Елена, която той довелъ за учителка и която следъ едногодишна служба се оженила за българина Кара-Апостолъ, който следъ това преминалъ въ редоветѣ на гъркоманитѣ. Тома Поповъ билъ уволненъ и на негово мѣсто дошелъ нѣкой си учитель Захарий, който по едно време заминалъ за Цариградъ и не се завърналъ вече. Въ неговото отсѫтствие „училището ни седя затворено и всичкитѣ ученици го очакваха“, пише Н. Ив. Ковачовски на Ст. Захариева. Лошото настроение обаче на неврокопчани противъ

---

[1] Неврокопската община до Ст. Захариевъ отъ 18. VIII, 1866 г., СНбиб. арх. отд. № 1212.

[2] В. Кънчевъ — СбНУК, кн. XII, 219.

[3] Тома Поповичъ до Ст. Захариевъ, мартъ 1867 г. ibid., кн. XXIV, стр. 295—6, док. 486.

[4] Т. Поповичъ до Ст. Захариевъ отъ 4. II. 1870 — СбНУК кн. XXIV, стр. 306—7, док. 500.

Тома Поповъ преминало, и Илия Дуковъ съобщава на Захгриева, че „пакъ ще си хванемъ учителя Тома“, а Н. Ив. Ковачовски добавя, че Захарий „като си даде уставката неврокопчани пакъ цѣниха Томата“.[1]

Девическото училище въ Неврокопъ се отворило есеньта 1867 г. и се помѣщавало въ дома на докторъ Яне. То имало 50 девойки и девойчета. Елена Попова преподавала ржкодѣлие, а Катерина Ил. Дукова — другитѣ учебни предмети.[2]

Следъ напущане на училището отъ Елена Попова момичетата продължили да учатъ въ мжжкото, което станало вече смѣсено училище. Тука сж били учителки Харалу отъ Т.-Пазарджикъ (1869/70 г.) и Елена Д. Дукова (1872/73 г.). За издръжката на девическото училище Н. М. Тошковъ отъ Калоферъ, търговецъ въ Одеса, отпущалъ ежегодно до 1875 г. по 30 л. турски. Сжщиятъ благодетель е давалъ такъва помощь и на други шесть девически училища въ Македония.[3] На негови разноски била изпратена въ 1869 г. въ Одеса и издържана въ тамошната девическа гимназия ученичната Елена Георгиева отъ Неврокопъ, която била заведена въ Цариградъ отъ училищния настоятель Н. Мандушевъ и п. учителя и предадена на докторъ Караконовски въ Руското посолство.[4] Неврокопскитѣ български училища получили и други помощи. Така, Пловдивската, Пазарджикската, Калоферската, Карловската, Копривщенската, Панагюрската и Софийската общини подарили имъ „разни училищни книжки и добро количество пари“.[5]

Въ времето на учителя Т. Поповъ било съставено въ Неврокопъ женско дружество „Ученолюбие“ на чело съ Катерина Ил. Дукова, Елена Д. Дукова и др. Задоменъ въ Неврокопъ, той оставилъ тукъ добри спомени и като човѣкъ и като учитель, напустналъ службата си въ 1870 г. Презъ 1872 год. заминалъ за Банско, гдето билъ учитель презъ 1872/73 г. и 1873/74 г., следната 1874/75 г. прекаралъ като такъвъ въ с. Доленъ и 1875/76 г. — въ Мелникъ, когато се завърналъ въ родния си градъ.

---

[1] Н. Ив. Ковачовски до сжщия, 24. XI. с. г. СбНУК, кн. XXIV, стр. 309, док. 502. — Илия Дуковъ до Ст. Захариевъ отъ 25. V. 1870 г. СНбиб. арх. отд. № 1237.

[2] Срв. Т. Поповичъ до Ст. Захариевъ, СбНУК, кн. XXIV, стр. 298, док. 489.

[3] в. Турція, г. III, бр. 33, 1867 г. — в. Македонія, г. I, бр. 21 с. г. (публича благодарность къмъ Тошкова); сжщия в-къ, г. III, бр. 18, 1869 год. Срв. в. Право, г. VI, бр. 52, 1872 г. (на Неврокопското женско дружество „Ученолюбие“ благодарително писмо, съ което то моли благодетеля да продължи помощьта си).

[4] Т. Поповичъ до Ст. Захариевъ отъ 10. I. 1869 СбНУК кн. XXIV, стр. 301, док. 493. Сжщо СНбиб., арх. отд. № 1206. — Неврокопската оцщина до Ст. Захариевъ отъ 11. VI. 1869 г. СбНУК кн. XXIV, стр. 303, док. 496.

[5] в. Турція, г. II, бр. 51, 1865 г. (явна благодарность на училищното настоятелство).

Следъ Т. Поповъ за учитель въ Неврокопъ билъ повиканъ учительтъ отъ голѣмото българско село Плѣвня, драмска каза, Стоянъ Джансъзовъ отъ Одринско, младъ, енергиченъ и съ елегантни маниери момъкъ, горещъ патриотъ. Той е познавалъ добре турския езикъ, който въвелъ като учебенъ предметъ въ училището и учителствувалъ само презъ 1871/72 г. Джансъзовъ влѣлъ нова огнена струя въ борбата за черковна независимость и, наклеветенъ отъ гръцкото духовенство и мѣстнитѣ гъркомани, билъ изпжденъ отъ административната власть. По-сетне той редактираше българската часть на одринския вилаетски вестникъ „Едирне“, а следъ освобождението служи нѣколко години като секретарь на вакъфската комисия при финансовото министерство. Следъ него за учители въ Неврокопъ се изреждатъ: Ангелъ Ивановъ отъ Мосомища (1872/73 год. и 1873/74 г.) съ Елена Дукова презъ 1872/73 г., Атанасъ отъ Елешница (1874/75 г.), Петръ В. Сарафовъ (1875/76 год.), Ат. п. Петровъ отъ Либѣхово и др.[3].

Нека видимъ, какъ е станало пробуждането на мървашкитѣ села. Гъркоманството било насаждано и подържано чрезъ другоезичната просвѣта и богослужение. Освенъ съ заблуда гръцката пропаганда си е служила и съ материални срѣдства. Тя, отпущала безплатно черковни книги и утвари, подържала е учители и учителки, помагала на ученици-българчета и изпращала свещеници-гърци.

Като изключимъ учителитѣ, свещеницитѣ, първенцитѣ и лицата, излѣзли отъ училището, останалата часть отъ народа — мжже и жени, стари и млади копнѣели да чуятъ молитва на славянобългарски и да се учатъ на българско четмо и писмо. Между тѣхъ се явявали отъ време на време отъ никого неподозирани пионери на пробудата, тѣхни съжители старци и деца, които съ наслада удовлетворявали желанието имъ и съ това постепенно и сигурно раздирали булото на народната заблуда и отваряли пжть на пробуждането. Сп. Прокоповъ ни разказва за дѣдо Петръ Жостовъ въ Гайтаниново, че „той имаше обичий да излиза на съборищата въ празднични дни и отъ тая книга (новия заветъ на Неофита Рилски) все прочиташе по нѣщо. Народа се струпваше около него и слушаше съ голѣмо внимание“. Сжщото е правилъ въ Мосомища и Ангелъ Ивановъ, като ученикъ на даскалъ Господина, прочитайки отъ сжщата книга на съселянитѣ си въ празднични дни, та мѣстниятъ свещеникъ се принудилъ да отнеме книгата му, а протосингелътъ въ Неврокопъ, уведоменъ за това, запретилъ на майка му да се причасти за Коледа.[2] „Папа Ангелъ“ отъ Зърнево презъ 1855 г. билъ отишълъ на гости на Вълча Сарафовъ въ Гайтаниново и тамъ той билъ помоленъ отъ съпругата на послед-

---

[1] Срв. Ангелъ Ивановъ, УчПр., г. XXV, кн. 7 и 8, стр. 1130.

[2] Въ в. Новини, г. V бр. 67, 1895 г. (въ подлистника).

ния да ѝ подари едно тълкувание на български на гръцката молитва: „*Δὶ ἐυχων τον αγίων*. . .“ Безкнижната баба Злата се хвалила, че знае това тълкувание (Прокоповъ). Апостолъ Тодоровъ отъ Доленъ (Доленъ и Сатовча сѫ били едничкитѣ гъркомански села въ неврокопскитѣ Родопи), бидейки ученикъ отъ българското училище въ Неврокопъ, когато отивалъ у дома си, прочиталъ по нѣщо на български на съселянитѣ си, които се радвали, че се чете на матерния имъ езикъ. Сѫщото правили въ селото си и нѣкои ученици отъ Тешово, които се учили въ гайтаниновското българско училище. Нека забележимъ, че Тешово дълго време следъ пробуждането на мървашкитѣ села е продължавало да се гърчее подъ гнѣта на единъ чорбаджия, фанатикъ гъркоманинъ, както ще видимъ по-нататъкъ. Първата искра, която отпосле възпламенила огъня на народното съзнание, е изхвръкнала отъ просвѣтното огнище — училището на Гайтаниново въ времето на учителя Георги Ивановъ. Той, пише Прокоповъ, билъ въ писмени сношения съ С. Филаретовъ въ София по въвеждането на българския езикъ въ неговото училище и въ училищата на околнитѣ села[1]. Повече отъ сигурно е, че Филаретовъ е насърдчавалъ тоя народенъ деецъ въ народополезната му инициатива. Както видѣхме по-горе, ученицитѣ на Георги Ивановъ сѫ учили български букваръ и съкратена отоманска история. Когато неговитѣ ученици Сп. Прокоповъ, П. В. Сарафовъ и др. продължили образованието си въ Сѣръ и се завърнали та заели учителски мѣста въ Гайтаниново, Либяхово и др. села, българщината въ Неврокопъ е правила вече голѣмъ успѣхъ и тѣ били въ постоянни сношения съ народнитѣ дейци тамъ. Докато по-напредъ Сп. Прокоповъ е билъ голѣмъ фанатикъ гъркоманинъ, „гонитель на всичко народно“ и П. В. Сарафовъ се признавалъ за чистокръвенъ българогласенъ елинъ, сега вече тѣ и тѣхнитѣ другари купували отъ книжаря Мусевичъ български учебници за прочитъ по български на своитѣ ученици и чрезъ училището и вънъ отъ него действували за настѫпване забележителната дата 6 декемврий 1869 г., когато мървашкитѣ села прогласили своята училищна и черковна свобода. Презъ августъ с. г. Прокоповъ и съселянитѣ му К. В. Сарафовъ, П. В. Сарафовъ, х. Петръ Ивановъ, Костадинъ Мавродиевъ, Христодоръ Поповъ и о. Харитонъ отъ Либяхово решили да повикатъ български учитель въ Гайтаниново и нѣколцина отъ тѣхъ, опълномощени писменно отъ селото, отишли на неврокопския панаиръ да молятъ дошлитѣ тамъ гайтанджии отъ Тракия да имъ препорѫчатъ такъвъ учитель.[2] Изборътъ се падналъ на Захария Бояджиевъ отъ Хасково, ученикъ на I. Груевъ (Прокоповъ).

---

[1] Срв. Стеф. К. Салгънджиевъ — Лични дѣла и спомени, 72.

[2] Срв. В. Кънчевъ, СбНУК, кн. XIII, стр. 343—344.

Учительтъ Зах. Бояджиевъ е дошелъ въ Гайтаниново презъ октомврий 1869 г. Неговиятъ предшественикъ, Сп. Прокоповъ, останалъ на мѣстото си като учитель на гръцки за желаещитѣ, за да нѣма разцепление между гайтаниновци. За тѣхния ентусиазъмъ въ тоя случай може да се сѫди по факта, че заплатата на Бояджиева — 60 л. т. и заплатата на Прокопова — 10 л. т. били изплатени така: общината и черквата дали по 20 лири, а остатъка отъ 30 лири били покрити съ волни пожертвования на 32-ма селяни (Прокоповъ)[1]. Учителитѣ П. В. Сарафовъ, Никола Пѫдаревъ, Атанасъ п. Петровъ, Георги Ивановъ и др. напустнали временно службата си и се стекли при Бояджиева, особено за изучване българския езикъ и турския. Прокоповъ направилъ сѫщото. По тоя начинъ Гайтаниново станало разсадникъ на водители на движението противъ гърцизма. Гръцкиятъ езикъ билъ изхвърленъ отъ училищата и черквитѣ не само въ повечето гъркомански села въ неврокопската, но и въ нѣкои села на съсѣднитѣ драмска, зъхненска, димирхисарска, сѣрска и мелнишка кази. Това станало по решението на свикания презъ първитѣ дни на декемврий 1869 г. съборъ въ Гайтаниново, за който говоримъ по-нататъкъ.

Зах. Бояджиевъ останалъ въ Гайтаниново само една учебна година. Въ това кратко време той направилъ твърде много за просвѣтното дѣло и за възраждането изобщо на мървашкитѣ села. Пламенната му речь и буенъ темпераментъ тъкмо подхождали на мисията му. Тѣ заразили неговитѣ и безъ това буйни, възрастни ученици, бивши учители, които, възродени и окрилени отъ новата идея, въ служба на която съ жаръ и беззаветна преданость се отдали, се завърнали по мѣстата си и отпочнали своята народополезна дейность, като народни учители и будители. Бояджиевото дохождане и датата 6 декемврий 1869 г. сѫ създали епоха и оставили подиръ себе си една свѣтла следа въ възраждането на неврокопската каза. Центърътъ на тежестьта въ просвѣтното дѣло и въ борбата за черковна независимость тамъ сѫ преминали вече въ рѫцетѣ на учителитѣ и първенцитѣ отъ мървашкитѣ села. Тѣ се поели рѫководната роля въ борбата съ гръцкото духовенство и гъркоманитѣ въ Неврокопъ и въ нѣколко непробудени още села въ казата, както и въ селата отъ съседнитѣ кази. Тука посочваме среднитѣ отъ тѣхъ: Плѣвня (драмска каза), Просѣченъ, Калаподъ и Скрижово (зъхненска каза), Калиманци (мелнишка каза), Горно-Броди (сѣрска каза), Кърчово и Крушово (д.-хисарска каза). Тия народни дейци не закъснѣха да проникнатъ дори въ Сѣръ и Мелникъ, гдето въ кѫсо време увеличиха тамошнитѣ придобивки на българщината.

---

[1] Гл. списъка на тия спомоществования въ в. Македонія, г. IV, бр. 8, 1869 г. и дописката съ гръцка азбука на П. В. Сарафовъ.

На 11. V. 1871 г. следъ тържествената служба на св. св. Кирилъ и Методий въ Неврокопъ въ дома на братя Пализоеви било свикано събрание на първенцитѣ отъ казата, което избрало за председатель на неврокопската община о. Харитонъ отъ Либяхово.[1]

Тая община поела грижата за училищата и черквитѣ и рѫководенето народнитѣ дѣла въ цѣлата каза. Тя закрепнала, благодарение на материалната подържка на селата, въ които имало селяни съ по 2—3 хиляди лири турски капиталъ, които пожертвували по 50—100 лири за обществени работи.[2] Просвѣтното дѣло отивало добре „Цѣлата каза въ най-скоро време се покрила съ хубаво уредени първоначални училища“. Учителскитѣ заплати били подобрени (ц. с., 223). Ламтежътъ за образование се усилилъ толкова, че мнозина изпратили синоветѣ си да учатъ въ далечни училища. Отъ тия ученици споменуваме тука: Атанасъ Илиевъ Дуковъ отъ Неврокопъ, постѫпилъ въ габровската гимназия; Атанасъ п. Петровъ отъ Либяхово, следвалъ въ софийското класно училище, следъ напущането на което се запозналъ съ звучната метода въ Самоковъ и пръвъ я пренесълъ и въвелъ въ неврокопско; Кочо и Димитръ Маврудиеви, Иванъ х. Петровъ, Димитръ Стояновъ Праматаревъ отъ Гайтаниново, Ангелъ и Благой Илиеви Стойкови отъ Фотовища, Лазаръ Гавалюловъ и Никола п. Георгиеви отъ Старчища и Петко Пелтековъ отъ Тешово — всичкитѣ следвали сѫщо въ софийското класно училище, и Тодоръ Константиновъ Сукнаровъ отъ Доленъ, училъ въ ст.-загорското класно училище. Нѣкои отъ по-даровититѣ ученици били изпратени, като стипендианти, да учатъ въ Русия. Отбелязваме следнитѣ имена: Атанасъ Ил. Дуковъ, свършилъ юнкерско училище тамъ, който служѝ като офицеръ въ българската армия, Георги Великовъ Стойковъ и х. Василъ х. Петровъ отъ Гайтаниново, Илия и Констатинъ х. попъ Атанасови Хрисимови отъ Старчища, отъ които Стойковъ свършилъ по правото въ Москва, дългогодишенъ български магистратъ и народенъ представитель, сега адвокатъ, а последниятъ — класенъ учитель въ Т.-Пазарджикъ, отдавна починалъ; х. Василъ х. Петровъ починалъ въ Одеса нѣколко дни преди да отпѫтува за Солунъ, като екзархийски учитель, а Илия х. п. Атанасовъ Хрисимовъ починалъ въ Кишеневъ. Останалитѣ отъ горепоменатитѣ лица се отдали въ първо време на учителско звание. По-късно третиятъ братъ на Коча и Димитръ Маврудиеви, Петъръ, билъ изпратенъ въ Швейцария, гдето свършилъ по медицината подъ името докторъ Петъръ Черневъ. Пакъ въ онова време и село Плѣвня, драмска каза, озарено отъ народностно съзнание, не останало назадъ въ това отношение, като дало своитѣ първи просвѣтни сили. Така, ние виждаме синоветѣ на видни семейства изпратени далечъ за наука: Андрей Букурещлиевъ постѫпва и свършва въ софийското военно училище, Атанасъ Ченгеловъ свършва по земледѣлието въ Таборъ и Андрей Гяуровъ—въ Русия по педагогията. За Атанасъ Ил. Дуковъ ще добавимъ, че следъ единъ буреносенъ животъ на емигрантъ въ Русия следъ абдикацията на князъ Александра Батембергъ той се завърна въ България, гдето, гордъ съ своето русофилство, отказа да приеме отъ князъ Фердинанда служба въ народната армия въпрѣки увещанията на колегитѣ си и следъ смъртьта си остави по завещание цѣлото си състояние, около 150,000 л. зл. на неврокопската община за построяване читалище-театъръ. Нека споменемъ и за Атанасъ п. Петровъ отъ Либяхово, че следъ дългогодишно учителствуване въ своя роденъ край подиръ освобождението на България той се пресели въ София, гдето много години служи по финансовото ведомство и въ софийската община като помощникъ кметъ, а преди две години той, на 79 годишна възрасть, турна въ разположение на Св. Синодъ една сума отъ 250,000 л. въ ценни книжа като фондъ, отъ лихвитѣ на който да се издържа по единъ младежъ въ духовна семинария и една по-малка часть отъ тия лихви да се отдѣля за фондъ за историята на неврокопския край. Тука му е мѣстото да отбележимъ, че на́скоро следъ освобождението на България стремежътъ къмъ образование въ Неврокопско още повече се усили, и като последица на това ние виждаме освенъ голѣмата редица младежи свършили солунската и други гимназии въ България и Русия още и такива съ университетско образование и свършивши висши военни школи, между които споменуваме: Василъ Пасковъ отъ Осиково, синоветѣ на П. В. Сарафовъ: докторъ А. Сарафовъ и инженеритѣ Петко и Никола Сарафови и полковникъ Никола Ан. п. Петровъ отъ Либяхово, генералитѣ братя Константинъ и Димитъръ Джостови, генералѣ Ив. Стайковъ и Никола Пѫдаревъ отъ Гайтаниново, Св. Мандиевъ и Борисъ Н. Мандушевъ отъ Неврокопъ — първия свършилъ юридическия факултетъ въ Цариградъ, а втория — Роберт-колежъ и правото въ софийския университетъ, Т. Паскалевъ отъ Старчища, свършилъ правото въ сѫщия университетъ, а отъ по-младото поколение — докторъ Злата П. Сарафова, докторъ Гавалюговъ и инженеръ Йор. Каравчевъ отъ Старчища, Маноилъ п. Константиновъ отъ Скребатно, свършилъ по правото въ Белгия, Илия Атанасовъ отъ Кара-кьой, поетъ-писателя Людмилъ Стояновъ и адвоката Боголюбъ Даскаловъ отъ Ковачовица — последнитѣ трима свършили наукитѣ си въ Софийския университетъ.

---

[1] Срв. Ангелъ Ивановъ — УчПр., кн. 7 и 8, стр. 1123.

[2] В. Кънчевъ, СбНУК., кн. XII, 222.

За успѣха на учебното дѣло въ 70-тѣ години сѫ допринесли не малко учителскиятъ съборъ и учителското дружество въ тоя край. Както е известно, учителскитѣ събори изобщо въ края на 60-тѣ

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СКОПИЕ

и въ първата половина на 70-тѣ години отъ миналия вѣкъ, като организаторски и рѫководни институти по просвѣтата, изиграха голѣма роля въ уреждането на училищата.[1] Ползата отъ тѣхъ е била добре оценена отъ ехзархията, и тя на 2.VII. 1874 г. предписала на митрополититѣ да свикатъ такива събори въ всичкитѣ български епархии. Учителитѣ въ Неврокопско недочакали тая покана на екзархията и още презъ августъ 1873 год. свикали такъвъ съборъ въ Неврокопъ, на който присѫтствували учителитѣ: П. В. Сарафовъ, Сп. Прокоповъ, Атанасъ п. Петровъ, Ангелъ Ивановъ, Кочо Маврудиевъ, Захари Д. Поповъ отъ неврокопскитѣ села, Тома Поповъ отъ Мелникъ, Н. Падаревъ отъ Г.-Броди, Стефанъ Салгънджиевъ отъ Сѣръ, Стоянъ Джансъзовъ отъ Плѣвня, х. Георги п. Ивановъ отъ Просѣченъ и др. Тука сѫ присѫтствували и много български първенци, между които Н. Ив. Ковачовски и Димко Пандовъ отъ Калаподъ. Тоя съборъ много е спомогналъ за разпространението на науката, казва Прокоповъ. Между друго той взелъ решение да състави учителско дружество и, по случай на истилямитѣ, да се засили агитацията въ зъхненската каза за народна просвѣта и черковна свобода.[2] Като главна цель на това дружество съборътъ препорѫчалъ той „да улеснява спорядъ силытѣ си разпространеніето на просвѣщеніето чрезъ българския языкъ“ (чл. 1 отъ устава м/) и за това, „ще ся грыжи: а) да приготовлява способны учители и да гы препорѫчва; б) да спомага, до колкото му дозволяватъ срѣдствата, беднытѣ училища въ горѣспоменатото окрѫжіе и да подарява учебны книжкы на сыромашкы ученицы и г) да подканва населеніето къмъ просвѣщеніето . . .“ (чл. 1). А за да може да се подготовляватъ добри учители, „дружеството, когато допустнатъ срѣдствата му, ще ся погрыжи да основе едно централно повисоко училище за казаното окрѫжіе“ (чл. 2). Другитѣ поважни постановления на устава[3] сѫ следнитѣ:

1. Членове на дружеството и негови срѣдства. „За рѣдовны членове ще ся пріематъ всичкы ученолюбцы безъ разлика на вѣра (вѣроизповѣдание б. н.), народность и мѣстопрѣбываніе“ (чл. 3). Съ това нареждание на устава, вѣроятно, се е целило да се привлѣкатъ за членове славяни и отъ друга народность и християни отъ друго вѣроизповѣдание. Редовнитѣ членове сѫ действителни, благодетелни и спомагателни (чл. 4). Първитѣ отъ тѣхъ — учителитѣ внасятъ 5% отъ годишната си заплата (чл. 5); вторитѣ — повече отъ 3 л. т. (чл. 6): третитѣ — I разредъ по 2 л. т., II разредъ — по

---

[1] Н. И. Ванковъ, стр. 83—85. Гл. и в. Напредъкъ, г. IX, бр. 10, 1874.

[2] Ангелъ Ивановъ — УчПр., г. XXV, кн. 7 и 8, стр. 1126.

[3] Гл. въ в. Напредъкъ, г. X. бр. 53, 1875 г. текста на тоя уставъ на учителското дружество, наименовано „Сѣрско-Мелнишко-Драмско-Неврокопско учителско дружество „Просвѣщеніе“.

1 л. т. и повече, III раз. по 3 ср. меджидиета и повече, IV разр. по 2 ср. меджидиета и V разр. по 1 ср. меджидие (чл. 7) „Великы благодѣтели“ сѫ ония дарители, които внесатъ наведнажъ едно „значително количество“ (чл. 11).

2. Настоятелство и негови функции. — То се състои отъ 5 души: председатель, касиерь, писарь и двама съветници, избирани измежду действителнитѣ членове на годишното събрание (чл. чл. 12, 13, 14). За текущи и маловажни въпроси членоветѣ на настоятелството се споразумѣватъ писменно, а за въпроси отъ по-важенъ характеръ, председательтъ ги свиква на засѣдание въ „едно опредѣлено сгодно мѣсто“ (чл. 21) поради това, че тѣхното мѣстослужение не е на едно и сѫщо мѣсто. Така, настоятелството е било свикано на заседание презъ 1874 г. въ Сѣръ презъ времето на керванъ-панаиря тамъ (Прокоповъ). Настоятелството: а) грижи се за „благочиніето и за доброто състояніе на училищата“ (чл. 25); б) „когато нѣкое мѣсто поиска учитель, то е длъжно да удовлетвори желаніето му“ (чл. 26); в) снабдява дружествената книжарница съ потрѣбнитѣ учебници и книги (чл 22); г) изглажда споровeтѣ и недоразуменията между учителитѣ (чл. 24); д) рѫководи делата на дружеството и пази имота и архивата му (чл. 28 и 31); е) урежда смѣткитѣ на дружествената книжарница съ книжаритѣ и събира членскитѣ вноски (чл. 30) и ж) представлява годишна равносмѣтка на дружеството на общото му събрание (чл. 23).

3. Годишно събрание. — То се свиква въ Неврокопъ всѣка година на 30 августъ и заседава до 7 септемврий. На него присѫтствуватъ всички редовни членове. Присѫтствието на действителнитѣ членове е задължително подъ страхъ на глоба. Намиращитѣ се въ невъзможность да присѫтствуватъ на събранието предизвестяватъ за това председателя (чл. чл. 13, 15, 17, 18 и 33).

4. Дружествениятъ уставъ. — Годишното събрание може да го измѣнява следъ всѣки четири години, „нъ цѣльта на дружеството, както е опредѣлена въ чл. чл. 1 и 2, ще остане за винаги сѫщата“ (чл. 41).

При изработването на тоя уставъ на масата се намиралъ и уставътъ на гръцкия силлогосъ, казва Прокоповъ. Споредъ К. В. Сарафовъ, учителското дружество, за което е дума погоре, било съставено като противовесъ на гръцкия силлогосъ въ Сѣръ; затова той препорѫчва да се съставятъ такива дружества всѣкжде, гдето има силлогоси[1] за да имъ противодействуватъ.

---

[1] в. Вѣкъ, г. I, бр. 42, 1874 г. За срѣдствата и дейностьта на гръцкитѣ силлоси изобщо гл. Напрѣдъкъ, г. IX, бр. 37, 1875 г.

Съставътъ на настоятелството на гореказаното дружество презъ цѣлото негово функциониране билъ следниятъ: Никола Пждаревъ председатель, П. В. Сарафовъ касиеръ, х. Георги п. Ивановъ писаръ (секретарь) и съветници Сп. Прокоповъ и Ат. п. Петровъ.

Споредъ Прокопова, уставътъ на дружеството билъ изработенъ и одобренъ въ окончателната му редакция отъ годишното събрание, заседавало отъ 1 до 6 септемврий 1874 г; то, обаче, функционирало до тогава, вѣроятно, по общи директиви, дадени отъ учителския съборъ и още първата година развило голѣма дейность. Дружеството броило само действителни членове 30 души и още презъ първитѣ 4 месеца събрало единъ капиталъ отъ 200 л. т. и помогнало съ 120 л. т. на бедни училища, като отворило 3 такива въ Зъхненската каза. Споредъ К. В. Сарафовъ, подпомогнатитѣ училища били 7 (ibid)., между които отбележаваме тука следнитѣ: училището въ Скрижово съ учитель Никола Гологановъ, въ Клепушна съ учитель Ангелъ Ивановъ, въ Карлуково съ учитель Анастасъ п. Ивановъ и въ Калаподъ съ учителя Спасъ Прокоповъ (Прокоповъ).

За засилване на капитала си дружеството взело решение, между друго, да се събиратъ пожертвувания чрезъ ръсене въ новопроектираната сѣрско-драмско-мелнишко-неврокопска епархия.[1] Отъ явната благодарность на К. В. Сарафовъ, представитель на казаната епархия, публикувана въ в. Вѣкъ г. I. бр. 18, 1874 г., се вижда, че учителското дружество е събрало:

I. Волни пожертвувания.

1) Отъ Екзарха, синодалнитѣ архиереи и др.	3.933 гр.[2]
2) Отъ Гайтаниново (селенитѣ)	2.412 „
3) „ Плѣвня—Драмско „	2.720 „
4) „ Просѣченъ—Зъхненско (селенитѣ)	1.628 „ [3]
5) Абаджиитѣ отъ Райково — Ахж—Челебийско (работящи въ Просѣченъ)	90 “
6) Отъ Кобалища — Зъхненско (селенитѣ)	150 “
7) Отъ ръсене по селата, извършено отъ п. Антонъ Жостовъ	8.084 „
8) Отъ посетителитѣ на сѣрския панаиръ	4.518 „ [4]

---

[1] Гл. изложението на дружествения секретарь х. Георги п. Ивановъ въ Levant Times, бълг. издание, г. VI, бр. 12, 1874 г.

[2] Охридскиятъ Митрополитъ Натанаилъ се записалъ за членъ на дружеството съ 12. л. т. годишна вноска.

[3] сп. Читалище, г. IV, бр. 2 стр. 25, 1874 г.

[4] и [1] в. Вѣкъ, г. I. бр. 42, 1874 г.

II. Членски вноски.

9) 5% отъ заплатата на учителитѣ	4.850 гр.
10) Отъ спомагателни членове	1.560 “ [1]
Всичко	29.945 гр.

Пакъ за усилване на срѣдствата си дружеството организирало и лотария съ 3,000 билети на турски, френски и български езикъ. Цена на билета — 3 гроша. Печалби: първа 6 л. т., втора 4 л. т., трета 4 л. т., четвърта 3 л. т., пета 2 л. т. и 10 билети по 1 лира. Теглене презъ мартъ 1875 г. въ Сѣръ на керванъ-панаира [Прокоповъ]. Това мѣстотеглене на лотарията било избрано, вѣроятно, съ надежда да се разпродадатъ между посетителитѣ на панаиря непродаденитѣ билети, но това не станало и разиграването на лотарията било отложено[2]. Дали то е било извършено, колко билети били продадени и да ли събраната отъ тѣхъ сума е била внесена въ дружествената каса, всѣкакви сведения за това липсватъ. Нѣмаме такива и за по-нататъшната дейность на дружеството, но като сѫдимъ по засилващето се учебно дѣло въ неговия районъ и по борбата съ гръцкото духовенство тамъ, можемъ да приемемъ, че то е функционирало до фаталната 1876 г., когато и училищата и то па и самата българщина въ тоя край получиха силенъ ударъ отъ настѫпилитѣ събития, когато по клеветитѣ на гръцкото духовенство и настоятелството на дружеството и неговитѣ действителни членове учителитѣ бѣха тикнати въ затворитѣ, а дружествената архива, занесена въ Драма, била унищожена отъ политическата власть (Прокоповъ). Много отъ придобититѣ позиции на българщината въ оня край бѣха изгубени въ полза на гърцизма. Политическото положение му благоприятствуваше да си възвърне голѣма часть отъ изгубеното въ течението на предшетствуващитѣ нѣколко години.

---

[1] в. Напредъкъ, г. IX, бр. 36, 1874 г. (обявлението).

[2] в. Напредъкъ, г. IX, бр. 36, 1875 г. (обявлението).

Училища въ Неврокопската каза презъ 1906/1907 уч. година

№ по редъ	Мѣсто-нахождение	Коя година е съградено училището	Чия собственость е	Коя год. за първи пжть е отворено бълг. училище	Коя година е затваряно и защо	ПРИХОДИ				Разходи за издържане училището	УЧИЛИЩА			
						Отъ недвижими имоти	Отъ капитали	Случайни: отъ черква, подаръци и др.	Всичко		Класни		Основни	
						гроша	гроша	гроша	гроша	гроша	учители	ученици	учители	ученици
1	Неврокопъ мах. Кумсала	1845	на черквата	1848	—	972	648	206	1.826	2.176	—	—	1	41
2	„ мах. Варошъ	1901	на общината	1904	1)	—	—	6.676	6.676	18.684	3	65	3	106
3	„ „ „	„	„	„	—	—	—	—	—					
4	Балдево	1870	„	1870	2)	—	250	500	750	530	—	—	1	30
5	Баниченъ	1895	—	1895	3)	—	—	—	—	—	—	—	—	—
6	Боржоза	—	—	1909	—	—	—	—	—	3.500	—	—	1	26
7	Бутимъ	1882	на общината	1864	1876-1880	—	—	—	—	1.400	—	—	1	36
8	Бѣлотинци	—	—	1871	—	1.000	—	—	1.000	2.380	—	—	2	107
9	Въземъ	—	—	1882	—	—	—	—	—	2.155	—	—	1	75
10	Гайтаниново	1858	на черквата	1858	1877 г.4)	1.630	—	2.890	4.520	2.496	—	—	2	104
11	Горна-Сангартия	—	—	1891	—	—	—	—	—	850	—	—	1	40
12	Гостунь	1898	на общината	1886	5)	—	—	—	—	924	—	—	1	20
13	Гърменъ	1867	„	1867	—	1.800	—	200	2.000	1.709	—	—	1	84
14	Дахъ-чифликъ	1887	„	1889	—	590	200	350	1.140	1.025	—	—	1	50
15	Долна-Сангартия	1859	на черквата	1875	—	450	1.050	170	1.670	1.188	—	—	1	56
16	Долно-броди	1855	на общината	—	—	450	1.300	500	2.250	3.417	—	—	2	140
17	Доленъ	1856	„	1870	—	128	70	—	198	2.610	—	—	2	90
18	Елесъ	—	на частно лице	1888	—	—	—	—	—	874	—	—	1	16
19	Зърньово	—	—	1884	—	—	—	—	—	4.124	—	—	2	125
20	Кара-кьой	1874	на черквата	1889	1903 г.	700	—	3.300	4.000	3.930	—	—	2	150
21	Ковачовица	1857	„	1855	1876-903 6)	—	—	—	—	3.944	—	—	2	108

22	Кременъ	—	—	1838	1903 г.7)	—	—	—	—	1.875	—	—	1	83
23	Куманичъ	—	—	1895	1903 г.8)	—	—	—	—	1,190	—	—	1	60
24	Либѣхово	1903	на черквата	1864	9)	1.780	—	1.400	3.180	4.154	—	—	2	142
25	Ливадища	1887	на общината	1887	—	—	—	400	400	1.425	—	—	1	38
26	Ловча	—	—	1891	10)	—	—	—	—	5.800	—	—	2	92
27	Лѣски	1888	на общината	1875	11)	100	1.498	300	1.898	996	—	—	1	53
28	Лященъ	—	—	1838	1888-1891	—	—	—	—	1.720	—	—	1	76
29	Лжки	1881	на черквата	1882	—	—	—	80	80	711	—	—	1	34
30	Марчово	1905	на общината	1904	12)	—	—	—	—	900	—	—	1	67
31	Мосомища	—	—	1879	—	—	—	—	—	900	—	—	1	38
32	Обидимъ	1905	на общината	1858	13)	500	—	—	500	1.700	—	—	1	83
33	Осиково	1894	„	1958	—	3.000	700	500	4.200	2.000	—	—	1	48
34	Осѣново	1902	„	1840	14)	—	—	540	540	1.100	—	—	1	37
35	Париль	—	„	—	—	1.080	—	150	1.230	1.155	—	—	1	16
36	Садово	1879	„	1885	1903 г.15)	60	250	30	340	989	—	—	1	17
37	Сатовча	1886	„	1873	1903 г.16)	250	180	600	1.030	1.862	—	—	1	76
38	Скребатно	1885	„	1855	—	—	—	—	—	3.200	—	—	2	134
39	Старчища	1866	„	1869	—	960	—	932	1.892	3.668	—	—	2	126
40	Търлисъ	1872	„	1891	—	400	—	600	1.000	2.583	—	—	2	100
41	Тѣшово	1869	на черквата	1873	—	3.160	—	3 200	6.360	3.258	—	—	2	107
42	Фотовища	1862	на общината	1850	1878-1880	100	1.000	2.500	3.600	2.790	—	—	2	85
43	Хисарлъкъ	—	—	1872	—	—	—	—	—	1.350	—	—	1	20
44	Ючъ-Доурукъ	1848	на черквата	1888	—	500	—	—	500	1.225	—	—	1	44
						19.610	7.146	26.024	52.780	104.477	3	65	58	2.980

1) Класното и основното училища се помѣщавали въ едно здание. Учителитѣ сж били и за едното и за другото училище. 2) Нѣколко години по липса на срѣдства. 3) Въ 1898/9, 1900/1, 1903/4, 1905/6 по немарливость. 4) По гръцки клевети. 5) Отворено въ 1886 г. въ друго здание. Всѣка година не е отваряно. 6) Сегашното 2-етажно училище е построено въ 1894 г., то е било затворено въ 1876 г. и 1903 г. по политически причини. 7) По политически причини. 8) По политически причини. 9) До 1903 г. училището се е помѣщавало въ друго здание. 10) Училището въ 1904/5 г. се е помѣщавало въ друго здание. 11) Училището по-рано се е помещавало въ друго здание. 12) Сжщо. 13) Сжщо. 14) Сжщо затворено по политически причини. 15) Сжщо. 16) Сжщо.

Училищниятъ инспекторъ въ Неврокопската епархия, отъ когото заемаме тия данни, не дава сведения само за училищата въ следнитѣ села: Петърлитъ, Филипово, Копривленъ, Заимъ-чифликъ и Черешово.

Горнитѣ сведения, колкото непълни и да сѫ тѣ, даватъ представа за състоянието на българскитѣ училища въ 1906/1907 г. въ Неврокопско. Отъ по-голѣмъ интересъ тѣ биха били, ако ги имахме за една отъ първитѣ години следъ дохождането на митрополитъ Илариона и неговото поемане неврокопската епархия, но това не можахме да направимъ поради унищожението отъ пожаръ на синодалната архива за училищата въ Македония за това последното време. Споредъ горната таблица презъ учебната 1906/1907 година въ неврокопската каза е имало 1 класно училище съ 3 учители и 65 ученици и 42 основни съ 58 учители и 2.980 ученици или всичко 43 училища съ 61 учители и 3,045 ученици. Броятъ на училищата и на ученицитѣ, сравненъ съ броя на българското население — екзархисти въ означенитѣ села (43,038 души),[1] се пада кръгло на 1,000 души едно училище и на 14 души — единъ ученикъ. Издържката на тия училища е струвала 104,477 гр., отъ които сумата 52,780 гр. е била покрита отъ доходи. Остатъкътъ 51,697 гр. се пада, по 1 гр. и 8 пари на човѣкъ, като училищенъ данъкъ. 27-тѣ училища, оценката на които училищниятъ инспекторъ посочва, представляватъ една стойнвсть отъ 194,948 гр. или по 7,220 гр. на училище. Важното въ случая е това, че току-речи въ всичкитѣ населени съ българи-екзархисти мѣста въ Неврокопската каза е имало училища презъ 1906/1907 уч. година.

(Ще следва).

---

[1] D. M. Brancoff, 112, 113.

СПОМЕНИ ОТЪ СОЛУНЪ (1881—83).[1]

Отъ Божилъ Райновъ.

Въ 1881 година сѫдбата ме тласна въ Солунъ като учитель, когато въ княжество България се разиграваха бури за държавенъ превратъ. Тукъ прекарахъ две години при най-неблагоприятни условия: военното положение (урфие) не бѣше вдигнато още отъ рускотурската освободителна война. На българина се гледаше съ лошо око отъ гърци и турци като на елементъ неблагонадеженъ и опасенъ за държавата, за мира на Изтокъ и готовъ материалъ за плячка отъ малки и голѣми държави. Македонското население бѣше изоставено въ голѣма часть отъ своята интелегенция, която се прибра въ свободна България и Източна Румелия за служби, търговия и разни други предприятия.

Всичко това, сѣкашъ, стресна останалото население въ Македония да отпочне борбата за духовна и просвѣтна автономность и то успѣ въ кѫсо време да си извоюва последователно училища, черкви, свобода на действие и сносенъ човѣшки животъ. Това положение на македонцитѣ при турското управление въ сравнение съ днешното срѫбско и грѫцко ужъ християнско управление остава една мечта, единъ идеалъ.

И всички днесъ съ съжаление приказваме за турското управление! Но да не забравяме, че теглилата иматъ край. . .

Тогава презъ учебната 1881/82 година се откри мѫжката гимназия „Св. Кирилъ и Методий“, а на следната учебна година — дѣвическата, съ пансиони за вънкашни ученици. И двѣтѣ гимназии на първо време се откриха безъ шумъ и безъ всѣкакви церемонии. Това се направи да не възбуждаме зависть у своитѣ противници. Най-напредъ се нае нужното помѣщение за мѫжка гимназия и пансионъ, далечъ отъ центъра на града, въ една тиха махала Аиридинжикъ. Зданието бѣше двоетажно съ широки и свѣтли стаи, два голѣми салона, дворъ и чешма въ него. Наемътъ му въ размѣръ отъ 400 лири се изплати предварително отъ първитѣ помощи на нѣколцина члена отъ тогавашното черковно училищно настоятелство и отъ директора. Отъ предишното българско училище въ Солунъ постѫпиха въ гимназията само трима ученика: двама стипендианти

---

[1] Беседа, държана на 10. VI т. г. въ велешката женска културно-просвѣтна благотвор. дружба въ София.

Македонски прегледъ. Год. VII, кн. 1. 1931.

на общината и синътъ на единъ отъ училищното настоятелство; другитѣ останали ученици бѣха отъ вжтрешностьта на Македония, повикани съ окржжно отъ солунската българска община, въ което изрично се опредѣляха възрастьта, успѣхътъ и поведението имъ. Въ пансиона имаше 128 ученика, отъ които нѣколцина бѣха стипендианти на общината, а повечето плащаха сами за издръжката си.

Първитѣ три месеца ученицитѣ не бѣха свободни да се разхождатъ по града, освенъ ако бждатъ заведени въ черква и то отъ учителитѣ си. Това положение се продължи докато се завърши облѣклото имъ. Униформата на пансионеритѣ бѣше: пъленъ катъ отъ френски казмиръ съ калъплии фесове и еднообразни обуща. Директорътъ на гимназията бѣше и директоръ на пансиона съ двама помощници-учители отъ основнитѣ училища. Икономътъ бѣше Стефанъ Матлеевъ отъ Охридъ, който даваше смѣткитѣ си предъ тричленна контролна общинска комисия. Храната, чистотата и обстановката на ученицитѣ бѣха отлични — домашни, а въ сравнение съ пансиона на французина Бертрандъ — много добри.

Уроцитѣ вървѣха редовно и успѣшно. Отначало не бѣхме обезпокоявани отъ никакви официални посетители. Живѣехме, тъй да се каже забравени, далечъ отъ обществото.

Но когато излѣзохме за пръвъ пжть въ стройни редове по двама ученика, придружени отъ учители, помощници и директора на гимназията, начело съ гимназиаленъ гавазинъ, за да посрещнемъ новия солунски валия Галибъ-паша, — това бѣше най-голѣма изненада за солунчани — всички останаха учудени, какъ тъй се роди българската гимназия; особено гърцитѣ не можеха да скриятъ своята злоба и завистъ и не закъснѣха съ клеветитѣ и интригитѣ си срещу насъ предъ властьта: че ужъ съ руски пари се издържала гимназията, че въ нея се обучавали на военно изкуство, приготовлявали се комити и пр., все съ цель да предизвикатъ полицейски ревизии и обиски, докато най-сетне привикнахме къмъ тѣхъ като къмъ нѣщо най-обикновено. Но и ние най-старателно и добросъвестно се пазѣхме и отъ сѣнката си, отъ най-малкото нѣщо, което можеше да ни компрометира предъ властьта. Ние сами цензирувахме учебницитѣ си, изпращани отъ Пловдивъ чрезъ една еврейска търговска кжща въ Солунъ.

Но всичко това се преодолѣ лесно, защото се работѣше не по упжтвания отъ началството и по принципитѣ на модерната педагогика, а по частна инициатива, съ преданость къмъ дѣлото и любовь къмъ родината. Всичко се нагаждаше съ тактъ и съобразителность споредъ мѣстнитѣ условия и нужди. Нашата училищна политика бѣше да се учимъ да четемъ, пишемъ и молимъ на своя майчинъ езикъ и да бждемъ далечъ отъ освободенитѣ българи като турскоподани българи, животътъ на които много се различаваше отъ тоя на Княжеството и на Източна Румелия.

Благодарение на мѫдрия солунски валия Галибъ паша, на неуморимата и преданна дейность на черковнитѣ настоятели: Т. х. Мишевъ, Н. П. Стефановъ, Саздо Дерменджиевъ, Насти Стояновъ, Бр. Петрушъ и Ставри Шумкови, Николаки П. Алексиевъ и др. българи, гимназията безпрепятствено биде открита въ наетото помещение, което после биде купено на публиченъ търгъ за 1,500 лири турски, изпратени чрезъ банка Отоманъ отъ Архим.-отецъ Методий Кусевъ; по известни съображения отъ мѣстенъ характеръ крепостниятъ актъ се издаде на Андонъ Митанъ, охридчанинъ, търговецъ на кожи въ Цариградъ. Въ сѫщата година по инициативата на директора и съ съдействието на майсторъ Иванъ Дебралията и на дебърскитѣ зидари безъ всѣко официално разрешение отъ турската власть се издигна черквицата „Св. Кирилъ и Методий“ въ Гелемерската улица, обърната сега отъ гърцитѣ въ ханъ. Доби се разрешение за издаване на български вестникъ „Новъ день“, невидѣлъ бѣлъ свѣтъ по наши лични разправии, назначени бѣха за членове на вилеатската комисия „Моарифи комисионъ“ Петрушъ Шумковъ и директорътъ Божилъ Райновъ за членъ изпитатель на всички български учители въ Македония, освенъ на учителитѣ въ солунската българска гимназия, за поведението на които той лично отговаряше.

При пълна свобода официално се отпразнуваха едничкитѣ два народни празника за македонскитѣ българи — Св. Кирилъ и Методий и годишниятъ отчетъ на гимназията — въ присѫтствието на ваали-пашата, консулитѣ, висшето солунско общество и граждани отъ разни народности. Бѣгомъ отминаваме интереснитѣ епизоди отъ живота на гимназията, отъ нейнитѣ тържества, които крепѣха духа на българитѣ и ги обнадеждваха за свѣтло бѫдаще. Най-после трѣбва да забележа, че и първитѣ ученици-пенсионери, съ своя добъръ успѣхъ и отлично поведение не малко спомогнаха да издигне престижътъ на гимназията предъ обществото, да добие добро име въ вѫтрешностьта на Македония и да закрепне сѫществуването ѝ предъ властьта като солидно и срѣдно учебно заведение по типа на европейскитѣ. Но за характеристика на времето и за да се види, какъ турската власть е била разположена къмъ българитѣ, къмъ учебното ни дѣло, ще си позволя да приведа единъ интересенъ случай, който ще ни обясни какъ тъй лесно и скоро ни се даде позволение да издаваме български вестникъ „Новъ день“, който щѣше да се печата въ солунската вилеатска печатница.

Единъ день, безъ всѣкакво предизвестие, дойде въ гимназията рускиятъ генераленъ консулъ Якобсонъ. Той се придружаваше отъ свита, секретарь, преводачъ и тѣлохранитель. Ние го посрещнахме както трѣбва по чинъ и приличие. Разведохме го низъ класоветѣ и оставихме на разположението му да разпитва ученицитѣ за уроци, животъ и всичко, каквото би искалъ да знае. Влѣзохме въ втори класъ, въ който учительтъ Бучковъ предаваше география, Помолихме консула да изпита ученицитѣ, ако желае, за урока.

— „Какъвъ урокъ имате, г-нъ учителю? попитахъ азъ.

— „За Съединенитѣ княжества на Германия, — отговори той.

Консультъ се намуси, и веднага началнически забележи, че трѣбвало да изучаваме по-напредъ за Русия, че после за другитѣ държави.

— Но учебникътъ е преводъ отъ руски езикъ, — добавихъ азъ, — а държавитѣ сѫ разпредѣлени въ него по отдѣли споредъ частитѣ на свѣта. Когато почнатъ да изучаватъ севернитѣ държави, разбира се, ще се учи и за Русия.

Консулътъ млъкна и по настояването ми да изпита ученицитѣ по урока, той благоволи да зададе въпросъ и пожела да му се разкаже нѣщо за Марсилия. Ученикътъ свободно му разказа всичко, каквото знаеше, като че ли бѣше подготвенъ за тоя изпитъ.

Отидохме въ трети класъ. Часъ по история. Урокътъ е за братята Грахи. Консулътъ стана по-смѣлъ и се обърна къмъ мене:

— Нека единъ отъ ученицитѣ да разкаже какъ наши взяли Плевну.

— Но тоя въпросъ се изучава въ най-новата история въ горнитѣ класове, — отговорихъ му азъ.

— Нѣтъ, вы должны знать, какъ мы васъ освободили.

Азъ не можахъ да премълча това, главно защото между учителитѣ, които присѫтствуваха, бѣше и турчинътъ Абди, преподаватель по турски езикъ. Освенъ това удаде ми се случай да разсѣя всички слухове, че гимназията се издържа отъ руското правителство. Азъ му отговорихъ:

— Извинете моля, вие насъ не ни освободихте. Ние сме турско-поданни българи. Вие освободихте българитѣ задъ Балкана. Разбирате ли?

Консулътъ се смути, безъ да каже нѣщо, завъртѣ се и тръгна да си отива.

— Мълчешката преминахме презъ салона и, стигайки до стълбата, азъ казахъ на учителитѣ да се прибератъ въ класовете си на занимание и оставихъ консула да си отиде тъй, както бѣше дошелъ.

Турчинътъ Абди, който по длъжность трѣбваше да донася всичко, какво става въ гимназията, на властьта, не можеше да не използува случката съ руския консулъ. Отърча следъ малко въ конака при вали-паша и му рапортира, че съ очитѣ си видѣлъ, какъ българскиятъ училищенъ директоръ се отнесълъ съ руския консулъ.

Следъ часъ и половина въ гимназията дойде едно заптие (стражаринъ) и ме покани да тръгна съ него въ конака по нареждане на Вали-паша. Азъ и архимандритъ Козма току що се готвѣхме за обѣдъ.

— Ще дойдемъ следъ обѣдъ, почакай малко, — казахме на стражара.

— Не, не мога. Заповѣдано ми е веднага да се явите, — отговори стражарътъ.

Азъ влѣзохъ съ нископоклонно „темане" къмъ вали-паша. Той ме покани да седна и ми зададе въпроса:

— Какво се е случило съ васъ въ гимназията, днесъ?

Отговорихъ му кратко и ясно, че нѣкакъвъ чужденецъ, изглежда да е консулъ, влѣзе въ училището апансъсъ (безъ предизвестие), позволи си да запитва работи, противни на нашитѣ наредби, и направо му казахъ, че погрѣшно търси всичко това тукъ. Той се разсърди и си отиде.

Пашата се позамисли малко и ми отговори:

— Чадо, ако вървите по тоя пжть, голѣма заслуга ще направите на държавата.

Тѣзи му думи посрещнахъ съ темане, и той продължи:

— Предстои ми сега да ви направя едно добро (ейликъ). Азъ ще ви дамъ единъ орденъ.

— Много съмъ благодаренъ за вниманието и довѣрието на Ваше сиятелство, но още съмъ много младъ да нося царската милость на грждитѣ си.

— Но азъ съмъ длъженъ да издигна и отличава такива наши преданни поданици и даже да ги подкрепя морално и материално въ каузата имъ — каза той. Кажете ми, какви ордени и отличия имате?

— Щомъ е така, бихъ помолилъ Ваше Сиятелство да изходатайствате разрешение отъ Високата Порта за издаване на единъ български вестникъ, който ще се печати въ вилаетската печатница. Тоя вестникъ ще служи на българското население за четиво, упжтвания и чрезъ него ще заявява за своитѣ онеправдания отъ страна на гръцкото духовенство. Програмата му, както и изискванитѣ отъ закона за печата документи, ще приложа при молбата си. Последното изпълнихъ следъ три дена.

Съ това се изчерпа срещата ни. Размѣниха се нѣколко думи за успѣха на гимназията, учителитѣ и ученицитѣ.

Не се мина недѣля и Валията ми извести, че препратилъ молбата ми до Високата Порта съ свое ходатайство да бжде удовлетворена.

Нѣма нужда да разказвамъ, съ каква тържественость ми се поднесе емирнамето (разрешението) и каква радость изпитаха истинскитѣ българи отъ това царско благоволение. Емирнамето се напечата въ официалния вестникъ „Селяникъ", а радостьта, че ще имаме български вестникъ, бѣше всенародна. Нашитѣ ежби и разправии сетне за жалость, осуетиха появата на вестника, за който не малко грижи, трудъ и срѣдства се иждивиха. Не му е мѣстото тукъ да ги излагаме.

Следъ свършека на учебната година наложиха се много въпроси, за разрешението на които трѣбваше да се съветвамъ съ архимандрита Методий Кусевъ, който управляваше екзархията въ Цариградъ и който бѣше единствениятъ главенъ рѫководителъ на просвѣтното и черковно дѣло въ Македония тогава, а Екзархъ Йосифъ пребиваваше въ столица София по черковни съображения и често ходѣше въ странство да се лѣкува. Той не стѫпи ни единъ пѫть въ Македония презъ екзаршеството си.

Яви се нужда отъ добри учители и по възможность македонци — мѣстни поданици. Въ гимназията се откриваше новъ класъ, ученици прииждаха отъ вънъ, даже отъ Източна Румелия и успѣхътъ на учебното ни дѣло растѣше бързо. За първъ кандидатъ за учитель посочихъ другаря си отъ Киевъ, незабравимия македонски дѣецъ Трайчо Китанчевъ, учитель тогава въ Търново. Натоваренъ бѣхъ отъ дѣдо Методия да отида въ Търново да го поканя лично и да го убедя, че родината му има нужда отъ него повече, отколкото княжество България, гдето той тогава заедно съ Стефанъ Стамболовъ водѣше борба срщу консерваторитѣ.

И тъй, ваканцията трѣбваше да прекарамъ нѣколко дена въ Цариградъ, за да се взематъ решения съ дѣда Методия върху работи, които въ преписки не бѣ възможно да се разрешаватъ. Вмѣсто да замина за родния си градъ Котелъ, за да прекарамъ ваканцията си при родителитѣ си, азъ заминахъ презъ Варна—Русе за Търново. Пѫтувахъ безъ паспортъ съ нѣмския параходъ Лойдъ. Настанихъ се неусетно въ парахода, придруженъ отъ екзархийския гавазинъ, който имаше грижата за багажа ми. За една нощь стигнахме въ Варна, кѫдето преди година бѣхъ окрѫженъ училищенъ инспекторъ и после директоръ на варненската гимназия. Въ Варна бѣхъ задържаиъ отъ полицията, защото нѣмахъ паспортъ и благодарение на застѫпничеството на нѣкои отъ първитѣ търговци, мои добре познати, бѣхъ освободенъ отъ полицията и свободно влѣзохъ въ града. По съвета на едно влиятелно лице, на което разказахъ подробно за нашитѣ работи въ Солунъ, азъ решихъ да поискамъ аудиенция отъ българския князъ, който тогава пребиваваше въ манастира при Варна. Това направихъ чрезъ частния секретаръ на княза К. Стоиловъ, който добре ме познаваше още като бившъ варненски училищенъ инспекторъ. На княза изложихъ подробно за нашитѣ македонски работи.

Обрисувахъ му положението на града Солунъ, като прозорецъ, презъ който се гледа цѣлъ свѣтъ, чрезъ който диша и гледа цѣла Македония. Разказахъ му че въ Солунъ българскиятъ езикъ се говори отъ цѣлото население, даже и въ държавнитѣ учреждения и че Солунъ подъ турско владение и робство е по-български отъ колкото гагаузката

Варна въ свободното българско княжество, че учебното ни дѣло си пробива бързо пжть и безпрепятствено отъ страна на властьта върви напредъ; че народътъ съзнателно и самъ води просвѣтната и черковна борба безъ ничие сѫдействие и подкрепа, винаги готовъ на всѣкакви жертви за запазване вѣрата и народностьта си; че гимназията ни за сега се състои отъ три класа съ около 150 ученика, здрави, интелигентни синове на първитѣ родолюбци, които се издържатъ сами и съ волни помощи отъ общинитѣ и тия на чужденцитѣ евреи; че имаме единъ добре уреденъ пансионъ подъ надзора на учителитѣ и общината и пр. и пр. Въ тоя редъ на нѣщата азъ начертахъ бѫдещето на солунската гимназия, на която предстоеше да изиграе най-важната роль въ напредъка на народа ни въ Македония. Незабравихъ да спомена и личното си гледище за закъснѣлитѣ реформи въ Македония, докато тя получи напълно българската си физиономия.

Тукъ си позволихъ да отворя една скоба за бѫдещето на тия младежи, когато Негово Височество ме запита за числото на ученицитѣ отъ Солунъ. Азъ му отговорихъ, че отъ града имаше само единъ — синътъ на училищния настоятель, а останалитѣ сѫ изъ вѫтрешностьта на Македония. Следъ това особено изтъкнахъ, че като се дава срѣдно образование на момчетата, нуждно е да се подигне и образованието на девицитѣ — да се открие въ Солунъ и девическа гимназия.

Князьтъ ме изслуша съ внимание и поглеждайки секретаря си, каза че сподѣля гледището ми за една девическа гимназия въ Солунъ. Тукъ князьтъ взе веднага решение и каза на секретаря си да ме заведе въ бюрото му, за да изложа въ общи черти, какво е необходимо да се направи за образованието на македонскитѣ девици въ Солунъ, за сведение на неговия министъръ на просвѣщението — Теохаровъ, който бѣ пристигналъ тия дни въ Варна. Князьтъ не можеше да не вземе това решение, следъ като му казахъ, че мѫжката гимназия се подпомага отъ румелийския генералъ-губернаторъ князъ Алеко Богориди. Преди да се раздѣлимъ, азъ помолихъ да не се публикува никѫде за ауденцията ми, особено не въ „Държавенъ вестникъ", тъй като пакъ ще се завърна въ Солунъ, а нашитѣ противници зорко следѣха действията ни.

Съ хубави, отбрани думи Князьтъ ми брагодари за всичко и, подавайки ми рѫка за сбогомъ, развълнуванъ произнесе:

— „Като се завърнете въ Солунъ, кажете на всички македонци, че азъ, като български князъ, постоянно мисля за Македония."

Тия думи дълбоко ме трогнаха и едва ли не просълзенъ азъ тръгнахъ следъ секретаря за писалището на князя.

Следъ нѣколко дни отъ тази паметна среща, другарьтъ ми Трайчо Китанчевъ получи телеграма отъ секретаря на князя, съ която го натоварватъ да ми съобщи, че откриването на девическата гимназия въ Солунъ е решено да стане още презъ тази година. Азъ бѣхъ си оставилъ адреса до Кинганчевъ въ Търново.

Да не забравя да кажа, че следъ излизането си отъ двореца веднага на дѣдо Методи Кусевъ телеграфически съобщихъ съ условни думи за благоприятния резултатъ отъ срещата ми съ князя.

И тъй, солунската девическа гимназия се откри по инициативата на първия български князъ Александъръ Батембергъ. Първа директорка на гимназията бѣ г-ца Царева Миладинова, сега Госпожа Алексиева, въ София.

Рецензии и книжовни вести.

А. Тошевъ, Балканскитѣ войни. Томъ втори (5 октомврий 1912 г. — 16 септемврий 1913 год. ст. ст.). София, 1931, 8⁰, 495 с. Книгоиздателство Хр. Г. Дановъ, цена 180 лева.

Следъ като г. А. Тошевъ преди две години въ първия томъ на гореозначения трудъ даде предисторията на балканскитѣ войни, за които подробно се отзовахъ въ Мак. Прегледъ (г. V, Кн. 3, 101—118 с.), сега ни поднася многоочакваната втора часть за времето отъ обявяването на балканската до края на междусъюзнишката война. Книгата е подраздѣлена на 19 глави и се завършва съ единъ епилогъ. Дадени сѫ хубаво възпроизведени портрети на видни политически дейци, влияли върху събитията въ двetѣ балкански войни, а именно портрети на: Р. Поанкаре, Таке Йонеску, Графъ Бертхолдъ, Генералъ-майоръ Фичевъ, Генералъ Данглисъ, Теодоръ Теодоровъ, Назимъ паша, Д-ръ Ст. Даневъ, Генералъ-лейтенантъ Мих. Савовъ, Титъ Майореско, Съръ Едуардъ Грей, Войвода Путникъ, Енверъ бей, Джемалъ бей, Талаатъ бей, Принцъ Саидъ Халимъ. Въ края сѫ прибавени текстоветѣ на договоритѣ, сключени презъ 1913 год.: договоръ за миръ между Турция и съюзницитѣ въ Лондонъ на 17 априлъ ст. ст. 1913 г.; гръцко-сръбски договоръ отъ 19 май 1913 г.; договоръ за миръ между България отъ една страна и Турция, Черна Гора, Ромъния и Сърбия отъ друга 1913 год.; договоръ за миръ между България и Турция отъ 16 септемврий 1913 година.

Новата книга на г. Тошевъ има голѣмо значение като исторически трудъ, който хвърля свѣтлина върху не една тъмна страница отъ нашата най-нова история: въ него се обясняватъ съ голѣми подробности причинитѣ за българската военна провала отъ 1913 г., потвърждаватъ се известнитѣ доказателства, подкрепени и съ нови документи, относително прямитѣ виновници за нашето народно нещастие, което внезапно дойде като ураганъ та помете всичкитѣ плодове на кървавитѣ ни усилия за политическо обединение на българския народъ. Преди всичко вината е у нашитѣ кѫсогледи, наивни и слабо подготвени за голѣмата си задача тогавашни управници, които не съумѣха о време да избѣгнатъ примкитѣ, които доста явно имъ се поставяха отъ дипломацията на тогавашнитѣ ни съюзници. Следъ прочита на книгата на г. Тошевъ принудени сме съ свито сърдце да признаемъ, че „престѫпно безумие“ е царило главно у нашитѣ рѫководни политически фактори, че тѣ, обзети отъ рутинна умствена неподвижность, просто сѫ изпуснали изъ рѫцетѣ си успѣха, ако и отъ много страни да сѫ били предупреждавани да не дремятъ, а о време да действуватъ като държавници, които сѫ длъжни да избиратъ по-малкото зло, щомъ събитията това налагатъ. Следъ изнесенитѣ у Тошева документи, като прибавимъ и тѣзи, които азъ обнародвахъ за противобългарскитѣ действия на нашитѣ балкански съюзници[1], никакъ не може се оправда оптимизъмътъ, съ който тогавашнитѣ български управници сѫ се приспивали презъ цѣлото време отъ началото на 1913 год. до фаталния 16 юний с. г. Тази дата безъ съмнение означава върха на „безумието“, за което пакъ напълно се указватъ виновни сѫщитѣ наши отговорни фактори. Сега се вижда, че такива всесилни „неотговорни фактори“, които да сѫ можали да наложатъ безрасѫдната атака на 16 юний, у насъ тогава не е имало. Върху нѣкои, недоразяснени задкулисни действия въ свръзка съ 16 юний ще има още допълнително да се търсятъ „документи“, но въпрѣки тая липса причинитѣ на военното ни и политическо крушение въ 1913 година изобщо сѫ толкова ясни, че досежната тежка присѫда на историята можемъ смѣта за произнесена.

Като обвиняваме себе си, сир. своитѣ управници, съ това ни най-малко не се подценява пакостното, двулично поведение на руската царска дипломация спрямо България, която още хранѣше пълно довѣрие въ братска Русия та наивно докрай дълбоко вѣрваше, че тя нѣма да ни изостави дори и когато не слушаме всички нейни съвети. Независимо отъ нашитѣ голѣми грѣшки, за които по-горе се каза, отъ документитѣ у Тошева несъмнѣно излиза, че въ сѫщность Русия е, която въ 1913 година безмилостно ни е пожертвувала. Разбира се, че предъ страшния сѫдъ на историята Сърбия ще бѫде изправена като най-голѣма грѣшница спрямо България, и, ако щете, спрямо славянството. Най-отвратителното въ тая срамна братска измама е, че сърбитѣ пустнаха всички позволени и непозволени срѣдства за да искаратъ тъкмо своята невинна жертва, България, виновница за междусъюзнишката война, която тѣ хитро подготвиха заедно съ Гърция и Ромъния.

Ромъния наистина много прегрѣши, като ни нападна въ гръбъ тъкмо въ най-трагичния моментъ на нашата самоотбрана. Поради това у българина заседна особено силно огорчение къмъ ромънитѣ, което сетне стихийно се прояви главно въ българската атака при Тутраканъ. Сега, споредъ документитѣ у Тошева, трѣбва да признаемъ, че ударътъ, който ни нанесе Ромъния, не е билъ ненадѣенъ, че постѫпката на ромънското правителство е можела на сигурно да се отклони отъ нашитѣ управници, които многократно сѫ били предупреждавани за това и настоятелно съветвани да се спогодятъ съ ромънитѣ, а това е можело да стане съ сравнително малки териториялни отстѫпки, които отначало Ромъния е била готова да приеме. Що се отнася до поведението на Гърция, документитѣ у Тошева налагатъ впечатление, че и съ гърцитѣ е можело да се постигне сравнително сносна спогодба, но, разбира се, въ началото на войната, докато още сърбитѣ не бѣха успѣли да ги взематъ съвсемъ на своя страна. За всички тѣзи възможности, за жалость, сѫ липсвали на нашитѣ държавници предвидливость и нуждната решителность.

---

[1] Вж. Л. Милетичъ, Документи за противобългарскитѣ действия на сръбскитѣ и на гръцкитѣ власти въ Македония презъ 1912—1913 год., София, 1929, 8^0, 293. Сѫщата книга е печатана и въ французки преводъ, 1930 год. 300 стр.

Мѫчно се чете книгата на Тошевъ, ако и да е въ сѫщность твърде интересна и още повече поучителна, защото е препълнена съ скръбни доказателства за нашата дипломатическа некадърность, поради което и най-флегматичниятъ българинъ-читатель не може постоянно да не се вълнува отъ дънь душа. — Не е лесно обаче и обстойно да се реферува за книгата, защото изобилва съ множество важни факти, които заслужватъ да се изтъкнатъ. Ще съобща тукъ нѣкои отъ бележкитѣ, които си направихъ при прочита на книгата.

I.

Още отъ началото на балканската война въпрѣки военнитѣ ни успѣхи поличава, че краятъ ще ни донесе голѣми разочарования, и то главно защото войната отъ наша страна не е била дипломатически добре подготвена. Безъ увѣреность, че ще бѫдемъ подкрепени поне отъ Русия и нейната мощна съюзница, нашитѣ управници се бѣха обвързали съ съюзния договоръ да воюватъ дори съ една Австрия, ако тя би нападнала Сърбия. На последната пъкъ се обещава часть отъ Македония, ако рускиятъ императоръ, предвиденъ като арбитъръ, би решилъ въ нейна полза. Съгласно съ сѫщия договоръ се пускатъ сръбскитѣ войски да окупиратъ заедно съ гърцитѣ почти цѣла Македония безъ да имаме съ последнитѣ предварително нѣщо здраво уговорено за териториялна подѣлба на завладѣнитѣ земи. Решени да дѣлятъ Македония, съюзницитѣ не си опредѣлили точно и ясно правото на condominium въ македонската окупирана область. Ако и да сѫ знаели, че великитѣ сили сѫ слабо разположени да ни подържатъ като завоеватели, че Австрия не тъй лесно ще се помири съ евентуално засилване на Сърбия къмъ брѣговетѣ на Адриатика, нашитѣ управници се втурватъ въ войната съ надежда, че следъ първитѣ победи ще има европейска намѣса въ наша полза. Председательтъ на народното събрание Д-ръ Ст. Даневъ именно тъкмо на една такава намѣса е възлагалъ голѣми надежди. Билъ е на мнение, че не трѣбва да се отива по-далечъ отъ рѣката Еркене, „тъй като Русия е дала да се разбере, че ней ще бѫде неприятно да ни види да приближаваме къмъ Цариградъ.“ Напротивъ царь Фердинандъ е билъ за воюване до край и се възмущавалъ отъ идеята за европейска намѣса (5). И действително нашето правителство е повдигало въпроса за такава намѣса до падането на Лозенградъ, следъ което всѣка мисъль за това се изоставя. Бобчевъ на 14.X отъ Петроградъ телеграфира Гешеву: „Предъ видъ на славния обратъ на военнитѣ действия спирамъ всѣкакви разговори, даже намяквания за интервенция“. Отъ друга страна Русия отначало не е искала да се позволятъ каквито и да е промѣни въ териториялнитѣ владѣния на воюващитѣ. Неохотно руската дипломация посрѣща нашитѣ победи, които ѝ вдъхватъ опасения, че може да навлѣземъ оттатъкъ Одринъ въ областьта къмъ Цариградъ — въ зоната на „първостепеннитѣ руски интереси“ (20). Всичкитѣ грижи на руската дипломация сж били насочени да се спратъ нашитѣ войски да не доближаватъ до Цариградъ: „Страхътъ на Русия, да не би царь Фердинандъ да влѣзе триумфално въ Св. София, не е давалъ покой на руското въображение" – бележи Поанкари въ книгата си „Les Balkans en feu" с. 206. Созоновъ изрично е заявилъ въ София, българитѣ да не отиватъ до обсада на Чаталджа, а чрезъ Изволски предявилъ въ Парижъ искане, щото въ общъ европейски интересъ да се обезпечи сигурностьта на Цариградъ, като се запази една защитна зона отъ устието на Марица до Черно море, включваща и Одринъ. Когато въ Петербургъ се увѣрили, че тѣхнитѣ предупреждения не се чуватъ въ София, настжпва въ официалнитѣ срѣди тамъ дори известно враждебно настроение спрямо България. Рускиятъ посланикъ въ Букурещъ предъ Калинковъ се изразилъ: „Не дейте влиза въ Цариградъ. Ние можемъ да допуснемъ да се затрие дори една отъ държавитѣ Сърбия, Ромъния или България, но да се откажемъ отъ Цариградъ и да го дадемъ вамъ, които ние сме създали, това никога не може да стане" (27). Созоновъ често е повтарялъ на французкия покланикъ въ Петербургъ, че билъ казвалъ на императора, какво Русия не трѣбвало по-вече да се бие освенъ за своитѣ и само за своитѣ интереси: „На Босфора могатъ да бждатъ или турци или ние". Руската дипломация е използувала Ромъния, която съ криво око е гледала на българскитѣ военни успѣхи и на евентуалното голѣмо засилване на България, като сгодно срѣдство да се осуети това последното, и затова оща въ началото Русия се указва благосклонна къмъ ромънскитѣ претенции за териториялни компенсации. Созоновъ заявилъ въ Берлинъ и Парижъ, че между България и Ромъния трѣбва да стане една поправка на границата „за да се даде на Ромъния едно справедливо удовлетворение" (22). Безсъмнено, като е знаялъ, какво е руското официално настроение по тоя въпросъ, Майореско прямо се е заканвалъ, че „мръдне ли България за осжществяването на С. Стефанска България изцѣло или отчасти, Ромъния ще иска да й се оправи неестествената добруджанска граница". Гешевъ обаче считалъ, че това заканване не е „сериозно", че приличало на заплашване „за да откопчатъ нѣщо отъ България", та билъ на мнение, никакво предложение да не се прави на Ромъния. И Австрия още отъ самото начало е вземала страната на Ромъния; тя е намирала ромънското искане „много основателно" та е съветвала българското правителство благовременно да се разбере съ ромънитѣ (37). Най-сетне и Русия и Франция заявили на Ромъния, че и тѣ ще подкрепятъ исканията й за териториялна компенсация (38). Созоновъ не вѣрвалъ, че Ромъния ще се задоволи съ Силистра, тъй като е знаялъ, че тя аспирира да отиде до Варна (40). Но при все това Гешевъ продължава отрицателно да се отнася къмъ ромънскитѣ искания, защото е вѣрвалъ, че „нашата освободителка нѣма да позволи, щото дори и педа българска земя да бжде завзета отъ Ромъния" (37). Интересно е, че при казаната политическа обстановка Гешевъ е телеграфиралъ на Бобчева: „Ще ли Созоновъ да настоява по никой начинъ да не отиваме въ Цариградъ? Попитайте го, дали великитѣ сили могатъ да ни дадатъ ония гаранции за сключване на единъ благоприятенъ за насъ миръ, които временното окупиране на Цариградъ ще ни даде. Заявете му при това, че на Ромъния можемъ да дадемъ каквито ще увѣрения за Силистра и Добруджа, но не и наша земя, и настойте, че ние разчитаме, какво Русия ще вземе нашата страна въ тоя въпросъ“ (40).

Германия и Австро-Унгария сѫ желаели да възтържествува турското орѫжие Тѣ сѫ можели да спратъ войната, но не сѫ искали, защото сѫ били увѣрени, че балканскитѣ държави ще бѫдатъ бити (6). И въ Берлинъ съ вѣрвали въ успѣха на Турция; затова българскитѣ победи предизвикали тамъ дълбоко разочарование (12). Само въ религиозна Англия следъ нашитѣ победи, споредъ мене когато се е разбрало, че не сме въ пълно съгласие съ Русия, се увеличили симпатиитѣ за „християнитѣ въ Македония“ (17). Михаилъ Маджаровъ съобщава отъ Лондонъ, че тамъ искали да знаятъ, съгласни ли сме съ Сърбия и Гърция върху подѣлбата. Отъ това много щѣло да зависи решението на великитѣ сили. „Разчитайте напълно на Англия“ — пише той; „гледайте да уредите въпроса за македонската подѣлба, защото при еднодушие на съюзницитѣ каузата имъ ще се олесни десеторно (19). Между туй нашето правителство е знаяло, че на 13 октомврий въ Бѣлградъ сѫ посрещнали известието за превземането на Скопье съ всеобщо ликуване, че „срославната столица на Душана е била отново освободена отъ неговитѣ потомци“ (13). И отъ много други страни е поличало намѣрението на Сърбия да не изпуска Македония изъ рѫцетѣ си. Между туй българското правителство старателно е отстранявало отъ Македония македонскитѣ въорѫжени части, които умишлено ги изпраща далечъ отъ Македония, на източния боенъ театъръ, за да не прѣчатъ съ нѣщо на навлѣзлитѣ въ нея съюзници сърби и гърци. Сѫщевременно Гешевъ настоява предъ сърбитѣ да изпратятъ обещанитѣ три дивизии или на първо време поне една помощна дивизия за засилване на бойния театъръ въ Тракия безъ да подозира, какъ сетне ще експлоатиратъ съ тая, дадена намъ подкрепа. При това българското правителство, само слабо осведомено върху сръбскитѣ тайни замисли, лекомислено пренебрѣгваше мнението на македонскитѣ мѣродавни крѫгове, които можеха да му отворятъ очитѣ по много въпроси; напротивъ правителството всички по-важни решения касателно Македония грижливо криеше. Така сами сме олеснявали съюзницитѣ си въ готвената отъ тѣхъ измѣна.

II.

Най-печалното въ по-нататъшното развитие на споровет̀ ни съ нашитѣ съюзници е, че българското правителство леко е гледало на тѣхнитѣ явно враждебни намѣрения въ Македония, а отъ друга страна пъкъ особено се бѣ загрижило поради ромънскитѣ претенции; най-много го е занимавало сравнително дребниятъ въпросъ за отстѫпването Арабъ-Табия и Силистра на ромънитѣ. Сѫщевременно правителството ни систематически е пренебрѣгвало заканитѣ на Ромъния като по ориенталски е протакало започнати преговори та най-сетне българската дипломация съ тоя родъ маниери е дотегнала и на по-приятелски разположенитѣ къмъ България чуздестранни държави. Съ голѣмо огорчение поради тия слаби страни на нашитѣ рѫководни личности читательтъ следи изложеното върху по-нататъшното развитие на ромъно-българския споръ въ VII глава (108—146). Дори и царь Фердинандъ, виждайки, че спорътъ ни съ Ромъния нѣма да се реши безъ отстѫпки, е наблѣгалъ да се споразумѣемъ съ Ромъния като ѝ отстѫпимъ доброволно и нѣщо повече отъ Силистра, за да не се принудимъ сетне да отстѫпимъ и Добричъ и Балчикъ (11). Даневъ се указва при все това непроклоненъ,— не му се дава българска земя, та въ преговоритѣ, които къмъ 26 ноемврий 1912 г. е водилъ въ Букурещъ, е предлагалъ на Майореско само обеспечаване черковно-училищни права и назначаване владика на куцовласитѣ въ Македония; за Силистра обаче казалъ, че България не можела да отстѫпи този градъ (112). Напразно ромънитѣ сѫ искали да се доведатъ до край почнатитѣ преговори съ Данева, като се опълномощи той окончателно да се споразумѣе съ ромънския делегатъ Мишу въ Лондонъ, — българското правителство не си е промѣняло своята гибелна тактика на отлагане. Не го е вразумилъ и фактътъ, че тъкмо, когато Даневъ напусналъ Букурещъ на 27 ноемврий, великиятъ князъ Николай Михайловичъ пристигналъ тамъ за да предаде на краль Каролъ фелдмаршалски жезълъ по случай на годишнината отъ превземането на Плѣвенъ отъ рускитѣ войски. Касаело се тогава да се привлѣче Ромъния къмъ Съглашението, за което особено е държала Франция предъ видъ на бѫдещи военни планове. Съвсемъ неосведомено върху тия задкулисни дипломатически кроежи, нашитѣ управници продължавали да се скѫпятъ по отношение на ромънскитѣ искания. Гешевъ на 11 декемврий отправя до нашитѣ легации окрѫжна телеграма: „Педа земя не даваме на тѣзи изнудвачи. Ромъния нѣма никакво право на компенсация и ректификация; нейното чрезмѣрно искане е несправедливо и неморално. Въ краенъ случай ще има кой да ни защити противъ нея въ нашата права кауза, особено като имаме конвенцията отъ 1902 г. съ Русия. Освенъ това министерскиятъ съветъ решава, че не може по никой начинъ да разисква въпроси за отстѫпването на градове или значителни населени мѣста“ (116). Забележително е, че Гешевъ се позовава на една конвенция съ Русия, която, както се доказа въ последствие, не е била окончателно уредена та Русия я смѣтала за невалидна, за което недвосмислено му е било заявено. Когато и ромънскиятъ посланикъ Гика въ София тъй сѫщо загатвалъ за Силистра, Гешевъ учуденъ телеграфира Бобчеву: „Тукашниятъ ромънски министъръ не се стѣснява да говори на всички, че Силистра трѣбва да се даде на Ромъния. Поговорете енергически Созонову. Щомъ Русия изкаже недоволствието си на това ромънско искане, надѣвамъ се, че Ромъния ще се откаже отъ него“. Отъ своя страна Даневъ, притиснатъ отъ вси страни въ Лондонъ, изпусналъ се въ четири точки да формулира предъ руския посланикъ въ Лондонъ възможнитѣ отъ наша страна отстѫпки на Ромъния: църковно-училищни права на куцовласитѣ, срутване фортоветѣ около Силистра и отстѫпване Меджидие-табия, изправка на границата съ 20-тина села, неприкосновеность на Добруджа. Между туй Гешевъ му съобщава, че министерскиятъ съветъ билъ на мнение да предложимъ на Ромъния на мѣсто ректификация на границата да вземе сюзеренството на Света Гора (118). Но още по-куриозно е, че Гешовъ заявява, че той нищо не знае за четиритѣ точки на Данева та настоява той да занимае ромънитѣ само съ идеята за Св. Гора, която въ Петербургъ се посрещнала съ недоумѣние, а въ Букурещъ съ чувство на оскърбление, се е счела дори като за „подигравка". Най-сетне Ромъния, получила косвено обещание да бѫде подкрепена и отъ Франция, чрезъ Майореско заявява, че иска погранична линия, която тръгва западно отъ Тутраканъ и слиза южно отъ Екрене съ или безъ Добричъ. Това твърде е изненадало българското правителство и то решава да прати въ Петроградъ Т. Теодорова, за да иска руска подкрепа противъ ромънскитѣ претенции. На молбитѣ на последния е било отговорено, че все ще трѣбва нѣщо да се даде на ромънитѣ. Касаело се вече за отстѫпване линията Тутраканъ—Силистра—Балчикъ. Недвосмислено тамъ сѫ му дали да разбере, че можело да дойде работата и до война, ако България о време не се разбере съ Ромъния. На това и Даневъ леко е погледналъ: „Ние ще оставимъ — казалъ той на французкия посланикъ въ Лондонъ — ромънитѣ да окупиратъ териториитѣ, които си искатъ. Ала туй ще бѫде само една отложена партия". Разбира се, и Даневъ е смѣталъ, че Русия нѣма да допустне дотамъ да отидатъ работитѣ. И царь Фердинандъ е билъ голѣмъ оптимистъ. Гешовъ съобщава Даневу на 28 декемврий, че царьтъ направилъ писменъ апелъ до министерския съветъ да не гледа на разни страни, а да върви смѣло напредъ. Ромъния можела да плаши насъ, но него не. Нека тя окупира нашата граница, ако Европа й позволи. Тоя позоръ не трѣбвало да ни спъва. Даневъ още по-самоувѣрено отговаря Гешову съ дълга телеграма, която завършва така: „И тъй нашата тактика трѣбва да се състои съ помощьта на Австрия и Германия да си осигуримъ Силистра, а съ помощьта на Русия — черноморския брѣгъ". Положението се засстря, защото ромънитѣ настояватъ на своето, а Даневъ отбѣгва да преговаря въ Лондонъ съ ромънския делегатъ Мишу, защото отъ правителството си дълго време билъ оставенъ безъ инструкции. И така нататъкъ все по сѫщия начинъ се играе отъ наша страна опасната игра, която най-сетне доведе ромънскитѣ войски въ България за да капитулираме най-позорно.

Забележително е, че нашето правителство, както се вижда и отъ цитувания пасажъ отъ телеграмата на Данева, се е уповавало да бѫде подържано и отъ Австро-Унгария, къмъ която направо се обръща за съдействие, макаръ че сѫщото тове правителство противъ нея бѣ подписало досежната тайна клауза въ съюзния договоръ съ Сърбия. Интересни сѫ страницитѣ, гдето се обяснява историята съ пресловутата военна конвенция, сключена на 22 априлъ 1902 год. между началника на щаба на руската армия генералъ Жалински и българския воененъ министъръ генералъ Паприковъ, за която по-горе се спомена. По членъ 3 на тая конвенция „Русия съ всичкитѣ си сили ще съдействува за запазване цѣлостьта и неприкосвеностьта на територията на България", ако би тя бѫде нападната отъ Австро-Унгария или Ромъния, или пъкъ отъ Тройния Съюзъ. (135 напр.) Жално е, че правителството на Гешева въ онѣзи сѫдбоносни дни е възлагало голѣми надежди на една конвенция, кокто по наша вина не е била о време правилно оформена, за да бѫде задължителна и за двѣтѣ договорни страни. Т. Теодоровъ въ Петроградъ е трѣбвало най-сетне да се убеди въ тая страшна за България при даденитѣ обстоятелства истина. Разбира се, да е искала, Русия е можела да зачете конвенцията, но тя, както се каза, си е послужила съ Ромъния тогава за да спъне България и сѫщевременно да привлѣче Ромъния на страната на Съглашението. Българското правителство, съвсемъ неосведомено, късно е разбрало, че България и отъ Русия е изоставена на сѫдбата си. Гешевъ все си продължавалъ да счита конвенцията въ сила; на 21 януарий той телеграфира Бобчеву: „Колкото за конвенцията, по никой начинъ не приемаме тя да е отмѣнена. Днесъ Даневъ ни телеграфира, че Изволски му заявилъ, какво Русия не може да допустне ампутиране на България, даже и да нѣмаше конвенция“ (145).

Въ отдѣла за „недоразуменията между съюзницитѣ“ (42 нат.) най-напредъ става много ясна голѣмата грѣшка на нашето правителство, че то военно бѣ се свързало съ Гърция безъ да уреди предварително въпроса за разграничението на земитѣ, които евентуално ще бѫдатъ завладѣни съ задружни усилия. Надеждитѣ на нашитѣ управници, че въ последствие полюбовно всичко ще се уговори, се указватъ съвсемъ безосновни. Много по-държавнически е погледналъ на граничния въпросъ гръцкиятъ министъръ на външнитѣ работи Коромиласъ, който въ надвечерието на войната е настоялъ предъ нашия пълномощенъ министъръ въ Атина своевременно да се споразумѣемъ върху бѫдещитѣ ни граници по начинъ „да не се хванемъ за коситѣ следъ нашитѣ победи“, както и наистина после стана. Знаейки, какви сѫ гърцитѣ, особено спрямо насъ, г. Гешевъ е трѣбвало тъкмо съ тѣхъ да бѫде особено предпазливъ. А гръцкото правителство сетне много умѣло е използувало развързанитѣ си рѫце по териториялния въпросъ. Гръцкитѣ претенции постоянно се увеличевали, безъ да може нашето правителство отъ правно становище ефикасно да имъ се противопостави, а между туй Гърция и Сърбия си чертаели обща граница при Демиръ Капия, съ което България се е изключвала отъ Македония. Много късно Гешовъ се е стресналъ отъ тия домогвания на съюзницитѣ и напраздно е предлагалъ формула, щото бѫдещитѣ граници да се прокаратъ съразмѣрно съ изваденитѣ на бойното поле сили. Интересно е, че още тогава Венизелосъ, въ разговоръ съ нашия атински посланикъ, е пустналъ идеята за обмѣна на населенията, която той сетне, следъ нашето поражение въ свѣтовната война, можа въ мирния договоръ въ действителность да прокара. Венизелосъ именно е казалъ на Хаджимишевъ, че не билъ съгласенъ съ министра си Коромиласъ да се представи подробенъ проектъ по дѣлежа, защото намиралъ, че преди да се опредѣлятъ бѫдещитѣ граници трѣбвало двѣтѣ правителства да се споразумѣятъ върху нѣкои принципи, като напримѣръ: 1) принципътъ за обмѣната на гърци срещу равно число българи, който Венизелосъ считаллъ за най-важенъ; принципътъ за известно равновесие; принципътъ на естественитѣ граници, а досежно

Цариградъ чрезъ неутрализиране на проливитѣ и турската столица. Явно е дипломатическото надмощие на Венизелосъ, който умишлено се е въздържалъ по тѣзи въпроси да се свързва съ договоръ, като е знаялъ, какво по-сетне ще иска, и е предвиждалъ възможности въ щастливъ случай да осѫществи своитѣ тайни замисли. На тогавашния нашъ министъръ-председатель оставало въ последствие само да се тюхка и въ телеграмитѣ си до Хаджимишевъ да възклицава, че проектътъ на Коромиласъ за обща между Гърция и Сърбия граница правѣлъ „поразително впечатление“, че „тази възмутителна несъразмѣрность е абсолютно неприемлива“ и пр. Нѣмало е кой да слуша.

По въпроса за нашето, ако и само временно заемане на Цариградъ, както вече по-горе се спомена, руското правителство всячески се е старaело да осуети това, като изрично е заявявало своето отрицателно становище. Отъ друга страна отъ Лондонъ и Берлинъ намъ сѫ внушавали да не спираме войскитѣ си и, ако можемъ, да влѣземъ въ Цариградъ. Цельта на Англия и Германия е била да се повдигне въпросътъ за неутрализирането на Проливитѣ и на турската столица, противно на руската политика. Видѣхме, какъ различно се отнасяли къмъ тоя въпросъ нашитѣ първи тогава държавници Гешовъ и Даневъ. Интересно е, че и Мих. Маджаровъ, тогава нашъ посланикъ въ Лондонъ, е билъ на мнение да влѣземъ въ Цариградъ: „Нуждно е — писалъ той на 18 октомврий на Гешевъ — само нашитѣ войски да минатъ Чаталджа и, ако е възможно, да влѣзатъ въ Цариградъ. Нека следъ това да го напуснатъ“. И Даневъ най-сетне склонилъ на това мнение, обаче като се задължимъ съ таенъ договоръ съ Русия да й го отстѫпимъ по-късно. Тошевъ изтъква странния фактъ, че Гешовъ, ако и самъ да е искалъ да влѣземъ въ Цариградъ, сетне въ книгата си „Престѫпното безумие“ и пр. с. 93 отрича това: „Не ние, а отъ другия лагеръ дейци сѫ настоявали за влизане въ столицата на Турция“. Той сочи тукъ преди всичко Данева, като му подмѣта, че е билъ отъ непримиримитѣ, които сѫ искали да вземемъ и Солунъ. Последното е фактъ, който даже слабо е изтъкнатъ у Тошева.

Даневъ е заявилъ, че по въпроса за Солунъ ще срещнемъ много голѣми спънки отъ много страни, преди всичко отъ страна на гърцитѣ. Той е смѣталъ срещу Солунъ да отстѫпимъ на гърцитѣ оная часть отъ южна Македония, която включва Костуръ и Воденъ и се простира до Леринъ (53). Даневъ е останалъ до край непоколебимъ въ мнението си относително Солунъ. Къмъ началото на мартъ 1913 г., той е още по-голѣмъ оптимистъ: Солунъ щѣлъ да бѫде нашъ, а воденската леринската и костурската каази нѣмало да бѫдатъ гръцки (197). Даневъ е билъ даже на мнение, ако гърцитѣ не отстѫпятъ този градъ намъ, да го вземемъ съ сила (153). Сѫщото е подържалъ Даневъ и предъ Созонова въ Петербургъ, като му заявилъ, че ние ще вземемъ Солунъ „даже и противъ съединението на сърби и гърци“ (208). По въпроса за Солунъ влиятелни наши държавници отъ партията на Гешева не сѫ били съгласни съ крайното наше настояване за Солунъ. Така М. Маджаровъ въ писмо до Гешова отъ Лондонъ е писалъ, че той знаелъ, какво македонци щѣли да наблѣгатъ предъ него за Солунъ, но Гешевъ трѣбвало да гледа и широкитѣ граници на България, а не нѣкоя историческа или етнографска дребнавость. Както ние ще веземемъ покрайнини, населени съ гърци, сѫщо и ние ще трѣбвало да оставимъ на Гърция покрайнини, населени съ българи[1] (58).

Известни сѫ похватитѣ, съ които Сърбия си послужи за да се откаже отъ договорното си задължение относително македонската територия, която се падаше да се даде на България. Предъ Тошева още на 25 октомврий 1912 г. Пашичъ е загатвалъ, че не ще се спазва напълно съюзниятъ договоръ въ случай, че Солунъ би останалъ въ наши рѫце, въ който случай ще трѣбвало на Сърбия да се даде „нѣщо по-вече“, а сѫщо тъй, че ще трѣбвало турскиятъ суверенитетъ да замѣнимъ съ общо владѣние (кондоминиумъ) на съюзницитѣ. Ясно е, че въ съгласие съ Пашича, сигурно и по негово настояване, професоръ Цвиичъ безъ свѣнъ предъ свѣта отрече установената въ съюзния договоръ гранична раздѣлна линия въ Македония, която той самъ бѣ оповестилъ въ известната своя статия, печатана въ Revue des Revues, и тръгна по пѫтя на недостойни извъртания на истината, съ които и Пашичъ си служеше. Важно е и поведението на руския посланикъ Хартвигъ въ връзка съ замислената въ Бѣлградъ съюзнишка измѣна. По негово подсказване Пашичъ, за да може да иска териториална компенсация въ Македония, твърде е напиралъ за излазъ на Сърбия на Адриатическо море, като е заявявалъ на австрийския и на италянския представитель, че Сърбия ужъ по никой начинъ не можела да се откаже отъ тоя излазъ и то презъ сръбска територия. И Гешевъ се хваналъ на тая вѫдица, като заявилъ на Спалайковичъ, че смѣталъ този въпросъ за най-важенъ отъ всички балкански въпроси, че Сърбия можела да разчита на пълна подкрепа на България. Чрезъ Бобчева Гешовъ сѫщевременно съобщава Созонову, че сърбитѣ, ако не добиятъ излазъ на Адриатическото море, Балканскиятъ съюзъ щѣлъ да се впусне въ вйна за постигането на тази цель (59). Разбира се, въ такъвъ случай България, съгласно съ договора, е щѣла да се бие евентуално и съ Австрия, а именно съ двесте хиляди българска войска, обещани да помагатъ на Сърбия. Това заявление е очудило Созонова.

Много интересни сѫ страницитѣ въ книгата касателно разговоритѣ, които Даневъ е водилъ въ Будапеща (27.X.) като специаленъ пратеникъ на българското правителство съ цель да се сондира първо какъ би се отнесла Австро-Унгария по въпроса за едно по-радикално ликвидиране на турското владичество въ Европейска Турция, включително и по въпроса за Солунъ, и второ — по въпроса за нашитѣ отношения съ Ромъния, а именно да се направѣлъ опитъ, ако не иска Ромъния да спре съ своитѣ искания, да ѝ се въздействува чрезъ Австрия, и най-сетне да се склони последната да възприеме сръбското гледище относително излаза на Адриатическото море. Разбира се, Даневъ не е постигналъ благоприятенъ резултатъ отъ своята мисия въ Будапеща. Австрия е подържала ромънскитѣ искания, била е решително противъ излаза на Сърбия на Адриатическо море, искала е да скара България съ Сърбия и затова е тикала последната къмъ Македония. И по въпроса за Солунъ Даневъ съвсемъ не ще да е схваналъ истинското австрийско становище. Мисията на Даневъ е била отъ дипломатическо гледище неумѣстна, дори пакостна, понеже въ Петербургъ е предизвикала само излишни подозрения спрямо България (64). Предъ парламентарната комисия запитанъ, защо е отишелъ да дири помощь отъ Австрия, Даневъ е казелъ: „Като имате предъ видъ, че отъ руска страна ни казаха, че не желаятъ да се намѣсятъ въ този въпросъ, вие ще разберете, какво е било нашето положение и защо се обърнахме къмъ Австрия". И въ Бѣлградъ много подозрително сѫ гледали на отиването на Даневъ въ Будапеща, ако и той тамъ въ сѫщносъ да е „жарко пледиралъ за интереситѣ на сърбитѣ" (60).

---

[1] Маджаровъ не е билъ добре осведоменъ за мнението на македонцитѣ. Когато въпросътъ за Солунъ бѣ станалъ акутенъ, отъ името на министерскрятъ съветъ тогавашниятъ министъръ на просвѣтата г. Ив. Пѣевъ се отнесе до мене съ порѫка да се изкажа, какъ гледатъ македонцитѣ на дилемата: Солунъ да бѫде български, а околиитѣ Костурска, Воденска, Леринска и др. да се дадатъ на гърцитѣ, или обратното. Азъ дадохъ писменъ отговоръ, въ който казахъ, че за македонцитѣ, па изобщо и за всички българи много по-важно е да се освободи народътъ и следователно предпочтително е да се вdepend

IV.

Следъ като Турция се е видѣла принудена да иска примирие и миръ (65 нат.), въ книгата се разказва за Лондонската мирна конференция, на която наши първи делегати сѫ били Даневъ, Мих. Маджаровъ и генералъ Паприковъ, и за явнитѣ вече сръбски заявления да си присвоятъ окупиранитѣ Македонски области (83 нат.). Най-сетне Сърбия официално е поискала ревизия на съюзнишкия си договоръ съ България (183 нат.). Писмото на Пашичъ отъ 9. II. 1913, съ което се мотивиратъ сръбскитѣ претенции вънъ отъ съюзния договоръ, ще остане важенъ исторически документъ за вѣроломство. Доводитѣ на Пашича сѫ крайно нелогични; извъртятъ се договорно установени факти като се експлоатира по невъзможенъ начинъ дадената ни въ помощь за одринската обсада сръбска артилерия, която е била искана отъ нашето правителство съвсемъ по съюзнически и то срещу заплащане на стойностьта ѝ. Отъ морално гледище не може съ думи достатъчно да се окачестви тая постѫпка на сръбското правителство. Гешевъ е билъ съвсемъ съкрушенъ отъ възмутителното заявление на Сърбия, което известниятъ Спалайковичъ ималъ безочливостьта предъ Гешева дори да назове „question d'honnêteté". И Т. Теодоровъ окачествявалъ сръбската измѣна като уникумъ, нѣмайки равенъ на себе си. Споредъ него, ако станѣло нужда, сега било простено и съ Австрия да се споразумѣемъ противъ „престѫпнитѣ шумадийци". Теодоровъ при все това е билъ убеденъ, че Сърбия не ще може да отбѣгне на договорнитѣ си задължения, защото договорътъ, като всѣки договоръ, не можелъ да не се изпълни. Въ министерския съветъ на 20. II., гдето е било прочетено писмото на Пашича, всички министри били като попарени. „Виждайки се почти изоставени отъ Русия и обзети отъ видима уплаха предъ бързо развиващитѣ се събития, нашитѣ управници правѣха мжчителни усилия да помирятъ своитѣ искрени русофилски чувства съ неотразимото изкушение да подирятъ подкрепа въ Виена. И наистина, между Гешевъ и Теодоровъ, отъ една страна, и графъ Тарновски, отъ друга, се водѣха вече приятелски разговори“ (189).

Сжщевременно, когато Спалайковичъ е предалъ Пашичевото писмо въ нашето външно министерство се получили сведения за станало тайно споразумѣние между сърби и гърци противъ България. Душевниятъ преломъ, който тогава се е извършилъ у българина, отъ найвисокия до последния, е може би най-трагичниятъ психологиченъ моментъ въ нашата нова история. Отъ тогава се почва и завоятъ въ външната политика на България, който доведе до съюзъ съ Централнитѣ сили и който и до день днешенъ се кръстосва съ политиката, която бѣ родила фаталния за насъ балкански съюзъ съ всичкитѣ му прями и подалечни нещастни последици. Напразно се е опитвало правителството на Гешева да вразуми сърбитѣ, — тѣ безвъзвратно тогава сж били решени да презратъ идеята за братска солидарность между двата народа, толкова естествена и необходима за тѣхното взаимно преуспѣване на Балканския полуостровъ. И последвалото писмо-отговоръ на Гешева до Пашича, което „строго повѣрително“ е било предадено чрезъ г. Тошевъ въ Бѣлградъ, ще остане документъ отъ голѣма важность. Въ него се подлага на неумолима критика сръбското искане да се игнорира съюзниятъ договоръ. Въ отговора си българското правителство между друго напомня и за условната клауза на договора, съ която евентуално се предвижда автономия на Македония и споредъ която голѣмата часть отъ Македония не може да се счита за спорна зона, както сърбитѣ сж искали, и се заключава, че ако не било възможно Македония да се отдѣли въ особена автономия, то за спорна територия трѣбва да се счита само зоната между линията, която почва отъ върха Големъ (северно отъ Крива Паланка) и минава между Куманово и Кратово и южно отъ Скопье до Охридското езеро, отъ една страна, и Шаръ планина отъ друга. Колко мжчно ни става, когато четемъ тѣзи редове, че българското правителство стори смъртния грѣхъ, като склони да дѣли Македония на безспорна и спорна зона, вмѣсто решително да настоява да се впише въ договора автономията на Македония! Наистина сърбитѣ тогава не биха лесно склонили на такъво условие, защото сж имали скритата мисъль да завладѣятъ Македония та може би поради това и не би се дошло до съюза, подписанъ на 29 февруарий 1912 година, което най-сетне е щѣло да бжде много по-добре за насъ. Следъ като сръбската измама е била вече оповестена, Гешевъ тепърва си спомнилъ за „автономията на Македония“, за която нѣкакъ си плахо само се загатва въ съюзния договоръ. На 5 мартъ Гешевъ натоварилъ Тошева нѣкакъ да подхвърли на Хартвига, че ако сърбитѣ ще продължаватъ да ни задаватъ „главоболия“, можели сме „да проговоримъ за автономията на Македония“ (198).

Всичкитѣ усилия на нашето правителство да осигури българскитѣ интереси въ рамкитѣ на съюзния договоръ, водени твърде непохватно, останаха безуспѣшни. Сърби и гърци се споразумѣватъ за общи действия противъ България, решени да обсебятъ Македония, за което у Тошева по-нататъкъ (глава XII. 225 нат.) се даватъ любопитни подробни сведения. Докато нашитѣ войски още продължаваха да се борятъ противъ турскитѣ на тракийския воененъ театъръ, делегатитѣ на Сърбия и Гърция умишлено сж протакали мирнитѣ преговори въ Лондонъ. Тѣ отишли дотамъ, че по време на преговоритѣ тѣхнитѣ пълномощници предложили на Турция една съвмѣстна акция противъ България! (227). А нашето правителство все още наивно се надѣвало на добъръ изходъ, вземайки само безцелни полумѣрки. Като съобщава (съ телеграма отъ 2 априлъ) на нашитѣ легации за сръбскитѣ домогвания да нарушатъ съюзния договоръ и да избѣгнатъ предвидения въ него арбитражъ, Гешевъ завършва: „Дръжте това повѣрително, като освѣтлявате само дипломатитѣ, които биха ви питали по въпроса“. А работитѣ сж назрѣвали така, че междусъюзнишката война е ставала очевидна. Дори Мих. Маджаровъ съ телеграма отъ 9 априлъ отъ Лондонъ съобщава, че като се срещналъ съ Николзонъ и повторно му говорилъ за нашитѣ отношения съ Сърбия, му заявилъ, че „ако Тройното съглашение не повлияе въ Бѣлградъ за запазване договора, кървавиятъ конфликтъ е неизбѣженъ, защото по този въпросъ българитѣ не могатъ да правятъ никакъвъ пазарлъкъ-отстжпки; сжщитѣ лица и партии, които докараха Милана на Сливница искатъ да тикнатъ краль Петра въ Велесъ и Битоля“. Въ туй време Гешевъ все още крие текста на договора. Притисканъ отъ българското обществено мнение да го обнародва, той поискалъ за това съгласието на сжщия Пашичъ, който официялно бѣ вече се отметналъ отъ договора. Пашичъ отговорилъ на Тошева, че що се отнасяло до идеята на Гешева да се обнародва съюзниятъ договоръ, това щѣло да бжде цѣло нещастие“. Разбира се, Пашичъ е знаялъ, че ефектътъ отъ публикуването на договора е щѣлъ да бжде твърде неблагоприятенъ особено за Сърбия. За него е било важно да печели време, докато и Ромъния не бжде напълно придобита за вѣроломния му планъ. А все още не е било съвсемъ късно България да си осигури тила поне откъмъ Ромъния. Между тогавашнитѣ български министри изглежда че Д. Христовъ специално по спора ни съ Ромъния е билъ на мнение щото на всѣка цена да се споразумѣемъ съ нея, за да бждатъ по-силни позициитѣ ни спрямо сърби и гърци, на които нищо не трѣбвало да се отстжпва (231). Що се отнася до Гърция, Гешовъ и Теодоровъ, стреснати отъ военнитѣ приготовления на съюзницитѣ къмъ нашитѣ граници и опасявайки се да не би ненадейно да бждемъ нападнати отъ тѣхъ, настояли на 13. априлъ чрезъ Тошева щото Даневъ да възприеме тѣхното гледище по отношение на гърцитѣ като се откажемъ отъ Солунъ въ тѣхна полза. Даневъ обаче твърдо стоялъ на своето решение — да не се правятъ на Гърция никакви отстжпки откъмъ тая страна. Що се отнася до договора съ Сърбия, той е билъ спокоенъ, защото въ Петроградъ императорътъ и Созоновъ го били увѣрили, че на сърбитѣ „нѣмало да се позволи никакво отмѣтане отъ договорнитѣ имъ задължения“. Обаче въ една своя телеграма Созоновъ до Неклюдова въ София отъ 15 априлъ напротивъ казва, че българитѣ, запазвайки договорното разграничение като *основа*, трѣбва да държатъ смѣтка *за необходимостьта да внесатъ известна поправка въ договора* (233). Къмъ многократно добре очертаната двулична физиономия на Хартвига хвърлятъ свѣтлина и телеграмитѣ му отъ 1. 9. априлъ до Созонова, въ които, ако и да е знаялъ добре, че има военно съглашение между Сърбия и Гърция, казва, че ужъ таково нѣщо нѣмало, но че можело да стане, споредъ думи на Пашича, като самозащита противъ „враждебнитѣ действия на България“. Сърбия ужъ не питаела задни мисли противъ България, ценѣла искрената дружба съ нея, подържала съюза съ България и съвсемъ не мислѣла да го наруши и пр. (237). Разбира се, че и Созоновъ много добре е билъ осведоменъ за действителното положение и е билъ съгласенъ съ Хартвига, че има „известна часть справедливость въ сръбската аргументация“, както самъ се изразява въ споменатата телеграма до Неклюдова. А Гешевъ отговаря Созонову чрезъ Бобчева на 19. IV: „Отъ сега заявете Созонову, че *корективa въ нашия договоръ съ Сърбия по никой начинъ не приемаме*“. И при тая натегната, враждебна обстановка между България и Сърбия, Гешевъ отново чрезъ Т. пита Пашича, да ли *може* да се съобщи на партийнитѣ шефове у насъ текстътъ на съюза ни съ Сърбия, на което Пашичъ пакъ отрицателно отговорилъ. А въ сѫщото време Ст. Новаковичъ е заявилъ на Д. Станчевъ, Изволски и Пишонъ въ Парижъ, че въ Сърбия нѣмало държавенъ мѫжъ, който би могълъ да приеме сръбско-българския договоръ безъ ревизия: на дѣсната страна на Вардаръ трѣбвало да бѫде гръцко-сръбско владѣние, сръбско-българската граница трѣбвало да се разреши едновременно съ гръцко-българската.

V.

Каква подѣлба на Македония сѫ искали сърбитѣ, подробно е обяснено въ глава XIII (245 нат.). Тукъ особено важно значение има съдържанието на една промемория върху подѣлбата на Македония, предадена отъ Ст. Новаковичъ въ преписъ на английския пълномощенъ министъръ въ Бѣлградъ. Въ тоя документъ, като се защищаватъ исканията на Сърбия и Гърция, между друго се казва, че българскиятъ проектъ, споредъ който се присъединява цѣла Македония къмъ България (съ изключение на Скопье, Куманово и Тетово), можелъ да бѫде атакуванъ не само съ аргументи отъ географско и политическо естество, съ огледъ къмъ общото Балканско *равновесие*, но и по чисто *етнографски съображения*. Трѣбвало да се направи нова, окончателна подѣлба на Полуострова; тя щѣла да бѫде извършена независимо отъ постановленията на сръбско-българския договоръ отъ 29. II 1912. *и безъ огледъ къмъ историческитѣ традиции или етнографски сентиментализъмъ. Смѣтка щѣло да се държи само за взаимното равновесие и за географската симетрия на новитѣ държави. Що се отна-*

сяло до мѣстното население — безразлично да ли е щѣло да подпадне подъ България или Сърбия, то щѣло да изгуби само мѣстното си наречие. Споредъ предлаганото ново разграничение, Велесъ, Прилепъ, Битоля и Охридъ биха се паднали на Сърбия, като се остави Вардаръ за граница между двете страни и като се позволи на сърби и гърци да станатъ съпредѣлни.

Тошевъ подробно съобщава за пуснатитѣ отъ сърбитѣ софистични правни доказателства въ подкрепа на тѣхната измѣна на съюзния договоръ, именно за формулата на Стоянъ Протичъ (подъ псевдонима Balcanicus) „rebus cis stantibus" и на другъ сръбски общественикъ, подъ псевдонимъ Politicus, за които на времето у насъ бѣ доста писано. Споредъ тѣзи сръбски автори подѣлбата на територия днесъ съставлявала не юридически а политически въпресъ. А пъкъ въ политиката нѣмало осигуровки: каквито предохранителни мѣрки и да се вземѣли, известни последствия настѫпвали сами по себе си; българитѣ били твърде наивни, като мислѣли, че сърбитѣ ще бѫдатъ толкова прости, щото да се не възползуватъ отъ скѫпо заплатенитѣ си успѣхи. Ако Македония останѣла въ тѣхни рѫце, за българитѣ нѣмало да има никаква национална загуба, защото въ действителность македонцитѣ били сърби, а не българи (249). Тошевъ много умѣстно цитува вещната критика на тѣзи сръбски юридически софизми отъ книгата на Карнегиевата анкета, споредъ която исканата отъ бѣлградското правителство ревизия на договора отъ 29. II. 1912 е трѣбвало да бѫде отхвърлена не само отъ България, но и отъ самия арбитъръ, руския царь. Но петроградското правителство, вмѣсто здраво и искрено да застане на базата на договора, то се задоволявало само да лавира между Бѣлградъ и София.

Нѣма тукъ да следимъ по-нататъшния печаленъ развой на събитията до самата междусъюзнишка война, който подробно е изложенъ у Тошева. Положението е било безнадеждно та напразно Гешевъ е апелиралъ къмъ великитѣ сили за правда,тъй като е било твърде късно. Жално е, че и при тоя безизходъ грѣшкитѣ на нашитѣ управници въ политиката имъ спрямо ромънскитѣ искания продължавали. На 4. май Пашичъ прямо заявилъ на английския пълномощенъ министъръ, че сръбското правителство е решило да иска ревизия на договора, който билъ612 станалъ невалиденъ (265). Българското правителство, виждайки, че войната съ съюзницитѣ наближава, най-сетне се разпоредило да се вематъ съответнитѣ военни мѣрки за да се осигури нашата граница. На 7 и 8 май отъ две телеграми на Созонова до Неклюдова вече личи, че Русия е предрешила въпроса за арбитража въ полза на Сърбия. Забележително е, че на сѫщата дата, споредъ една телеграма на пълномощния ни министъръ въ Берлинъ, въ която предава свой разговоръ съ фонъ Яговъ, последниятъ билъ се изразилъ, че ако бихме се отказали отъ Солунъ, още било възможно едно сносно споразумение съ гърцитѣ. За тая, непонятна наша неотстѫпчивость Гешевъ сетне, въ книгата си „Престѫпното безумие", напразно обвинява партията на Данева — прогреситѣ, противъ които билъ безсиленъ да се бори, „опрѣнъ само на своята партия." Разбира се, че за тази непредвидливость много е допринесло и самоувѣреното държане на нашата главна квартира: генералъ Савовъ твърде оптимистично е гледалъ на изхода на едно военно стълкновение съ съюзницитѣ и въ този смисълъ е давалъ насърдчителни увѣрения на правителството. „Насърдчителнитѣ телеграми на генералъ Савовъ, — казва Тошевъ — не бива да ни очудватъ. Възмущението у насъ противъ съюзницитѣ бѣ вече тъй голѣмо, тъй всеобщо, че дори единъ старъ и много близъкъ на Гешева отколешенъ политически приятель и сътрудникъ, по онова време въ чужбина, подчертавайки къмъ срѣдата на май, че съ поведението си сърбитѣ, за жалость, погребали балканския съюзъ, казваше, че тѣ щѣли да изпълнятъ задълженията си само въ единъ случай: когато видятъ, че ще бѫдатъ бити. Другъ, не по-малко близъкъ политически приятель на Гешева, заемащъ сѫщо отговорно положение въ странство, пакъ презъ май с. г. смѣташе, че стълкновението съ сърбитѣ е не само неизбѣжно но и необходимо“ (282). Разбира се, че визиранитѣ две лица сѫ Ст. Бобчевъ и Мих. Маджаровъ.

Много важно значение има изложението на Пашичъ въ скупщината на 15 май, въ което между другитѣ съобщения на съюзния договоръ се казва, че споредъ него цѣлата завладѣна територия се падала ужъна четиритѣ съюзени държави и пр. (282 нат.). „Благодарение на обстоятелството — казва Тошевъ — че договорътъ не бѣ познатъ на публиката, експозето на Пашичъ въ голѣма степень заблуди общественото мнение. То предизвика известно колебание даже и въ западни канцеларии, които ни симпатизираха; толкозъ повече, че нашето правителство не съумѣ да реагира съ изискуемата срѫчность.“ По поводъ на това Мих. Маджаровъ е телсграфиралъ Гешеву: „Англичанитѣ не могатъ да допустнатъ, че отговорно лице като г. Пашичъ ще се реши съзнателно да изопачава истината. Тѣ не могатъ да разбератъ, защо, ако една отъ спорещитѣ страни има смѣлостьта да фалшифицира работитѣ, другата да нѣма куража да възстанови истината и да постави свѣта въ условия, позволяващи да се формирува една правилна и безпристрастна оценка на тая нещастна полемика. Моето дълбоко убеждение е, че ние можемъ да неутрализираме пакостния ефектъ на декларацията на Пашичъ само чрезъ една още по-категорична декларация отъ Ваша страна или посрѣдствомъ публикуването на текстоветѣ на разчитѣ спогодби между дветѣ страни.“ Гешевъ обаче продължава да крие договора, и най-сетне, както се знае, дезертира отъ властьта. А въ туй време и спорътъ ни съ Ромъния вече се бѣ застрашително заострилъ. Какъ неумѣло и по тоя въпросъ е действувало правителството ни, е разказано на 288 стр. нат.

VI.

Съ подписването на Лондонския миръ на 17 май формално войната съ Турция се прекрати, следъ което настѫпиха най-тежкитѣ минути въ България — мѫчителнитѣ дни, когато въоржжениятъ и изнуренъ български народъ, вмѣсто да си отдъхне, се намѣри предъ ужасния призракъ на нова война и то противъ своитѣ съюзници, засилили се и съ новъ съдружникъ — Ромъния, а негласно и съ Турция. Царибродската среща на 19 май между Гешева и Пашича става само за лице и при мрачно настроение, вещо описано отъ автора (299 нат.). Едничката надежда на нашето правителство — арбитражътъ на руския царь, почти бѣ изчезнала, защото не е подлежало вече на съмнение, че Русия се старае да го избѣгне (301). На сѫщата дата, 19 май, е билъ подписанъ въ Атина противобългарскиятъ договоръ между Гърция и Сърбия. Съ това Балканскиятъ блокъ е престаналъ и формално да сѫществува. При туй положение Гешевъ си подава оставката съ мотивъ, който той сетне съобщи въ книгата си Престѫпното безумие: „Азъ дадохъ оставка на 17 май 1913 г. само като се убедихъ, че не съмъ вече въ съгласие съ шефоветѣ на другитѣ партии“. Разбира се, че това се отнася до Данева. Гешевъ разказва, че когато се върналъ Даневъ отъ Лондонъ, на 23 май, цѣлия този день спорилъ съ него по въпроса за исканията на гърцитѣ и не успѣлъ да го убеди да се подложи и той на арбитража на Русия, като се отиде въ Петербургъ. На 25 май колегитѣ на Гешева се изказали, че не могатъ да приематъ неговата политика, и тогава той на тая дата оповестилъ оставката си. Царьтъ следъ това натоварва Данева да състави новия кабинетъ. Интересни сѫ преценкитѣ на Т. Теодоровъ за последния и за министра Д. Христовъ, цитувани у Тошева споредъ протоколитѣ на парламентарната изпитателна комисия, а сѫщо така и други неблагоприятни отзиви за Данева на чузденци, — главно защото не е показвалъ отстѫпчивость, каквато сѫ очаквали въ разнитѣ преговори, които е водилъ. Несъмнено Даневъ наследи отъ Гешава тежко наследство, и не бѣ той лицето което е можело да обърне събитията назадъ, да поправи фаталнитѣ грѣшки на нашата дипломация, дѣлъ отъ които се пада и на самия него. Събитията бърже сѫ се развивали въ наша вреда, и нашитѣ държавници подъ управлението на Данева съвсемъ се забъркали, незнаейки кой пѫть да хванатъ, толкова повече, че руската политика вече явно е била насочена противъ насъ. Въ глава XVI „Къмъ 16 юний“ най-напредъ е даденъ текстътъ на историческата, сѫдбоносна телеграма отъ 16 май на руския императоръ до нашия царь, която предизвика голѣмо недоумѣние у насъ и въ Бѣлградъ, защото бѣше въ сѫщность твърде двосмислена по въпроса за спора ни съ съюзницитѣ. Не ще следя тукъ изложението у Тошева, гдето се изреждатъ подробности, какъ стигнахме до 16 юний, фаталната дата, когато се започна междусъюзнишката война съ внезапния отъ наша страна ударъ тъй нареченото „престѫпно безумие“, за което подробно се говори въ XVII глава подъ сѫщото заглавие. Отъ тѣзи страници всѣки ще разбере трагизма на България, намѣрила се между коварни съседи, зле гледана отъ свѣта и дори отъ своята освободителка. Ако и българската кауза наистина да бѣ чиста, основана на дълбоката вѣра въ правдата и въ братското съчувствие на Русия, българскиятъ народъ скѫпо заплати преди всичко за своята наивность, отъ която тепърва тая нещастна война и следващата още по-нещастна всеобща война негли сѫ го изцѣрили.

Следъ катастрофалния за насъ край на войната съ съюзницитѣ Даневъ си подава оставката на 19 юлий, а управлението на България се пое отъ новото правителство на чело съ Д-ръ В. Радославовъ. Тогава България въ чужбина се разпъваше на кръстъ, клеветена и обвинявана въ „пладнешко разбойничество", въ противославянско съюзничество съ Австро-Унгария и пр., а вѫтре въ страната народътъ, слисанъ отъ неочакваното падение, потърси отдушка на накипѣлото си негодование въ страстни спорове, кои сѫ виновницитѣ на небивалото му нещастие.

Въ глава XIII се излагатъ събитията презъ време на управлението на Радославова включително съ букурещския миренъ договоръ (399 нат.), а въ следващата глава се говори за ужасната реокупация на Тракия отъ турцитѣ и за цариградския миренъ договоръ (436 нат.). Нека отбележимъ, че нашитѣ съюзници сърби и гърци — споредъ думи на Джемалъ бей, казани на Тошева на 1. IX., — въ надвечерието на междусъюзнишката война предложили на Турция съюзъ противъ България съ обещания за голѣми облаги, но турцитѣ не се били съгласили, защото предпочитали да си запазятъ пълна свобода на действие (458). Известно е, че Турция все пакъ напълно използува случая, когато се почна войната ни съ съюзницитѣ, безъ борба да си възвърне Тракия до Марица. Каква намѣса имаха гърцитѣ въ турското нашествие въ Тракия, това подробно е описано въ моята книга — „Разорението на тракийскитѣ българи". Ударътъ, който турци и гърци нанесоха тогава на невинното наше тракийско население, е единъ отъ най-страшнитѣ въ българската история.

Книгата се завършва съ „Епилогъ", въ който авторътъ се стерае да хвърли по-голѣма свѣтлина върху причинитѣ, които доведоха до негласното отъ наша страна обявяване война на съюзницитѣ на 16 юний. Важно е заявлението на Австрия, че тя, въ случай че се заплетемъ въ война съ Сърбия, била готова да ни даде активна подкрепа при условие, че България ще удовлетвори желанието на Ромъния въ такава мѣрка, щото Австрия да можела въ Букурещъ да се застѫпи за България. Интересни сѫ и документитѣ относително настроението на известни висши военни крѫгове у насъ въ свръзка съ атаката на 16 юний. За нападението отъ наша страна на Злетовската рѣка, споредъ генералъ Савовъ, била дадена заповѣдь отъ царя, а пъкъ заповѣдь за атакуване на гръцката линия не е имало — касаело се просто „за демонстрация." Обаче други документи противоречатъ на това. Изобщо въпросътъ за 16 юний остава и по мнението на Тошева още ненапълно изясненъ.

Чамъ-Кория, VIII. 1931 г. Л. Милетичъ.

По историята на Охридъ презъ 19 вѣкъ.

I. Vasile N. Christu, Ochrida în secolul al XIX-lea de punct vedere istoric și cultural. Extras din revista „Graiul românesc", anul IV, № 6-7-8, Iunie-August 1930. București 1930, 8⁰, p. 30 (95—122).

II. —, Ocupațiile populației din Ochrida în secolul al XIX-lea, все тамъ. an. IV, № 10-11, Octomvrie-Noemvrie 1930, p. 161-174.

III. —, Emigririle populațiuni din Ochrida în Serbia Veche, все тамъ an. IV, № 12, Dechemvrie 1930, p. 195—200.

Отбелязанитѣ студии „Охридъ въ XIX вѣкъ отъ историческо и културно гледище", „Занятията на населението въ Охридъ презъ XIX вѣкъ" и „Изселянията на населението отъ Охридъ въ Сърбия" сѫ обнародвани въ списанието „Graiul românesc" („Ромънска речь"), което излиза въ Букурещъ отъ нѣколко години насамъ и съдържа въ всѣки брой, покрай една или две статии, посветени на ромънитѣ, които би се намѣрили негде извънъ предѣлитѣ на днешна велика Ромъния, още и сведения за положението имъ въ държавитѣ, гдето живѣятъ, съ резюмета на четиритѣ голѣми западноевропейски езици: френски, нѣмски, английски и италиянски. Че и въпроситѣ, свързани съ миналото и сѫдбата на ромънския елементъ въ Добруджа, която ромънитѣ владѣятъ вече толкова години, заематъ важно мѣсто въ рамкитѣ на това списание, това е напълно естествено: всѣки ромънинъ знае и чувствува, че тая земя не е ромънска и че шепата ромъни въ северната ѝ часть — защото въ южната ги и нѣма — сѫ късни пришелци, както въ всички покрайнини извънъ ромънската държава, та следователно и тукъ ромънскитѣ права ще трѣбва все още да се доказватъ съ изчопляне изъ подъ нокъть аргументи, за убеждаване и себе си и другитѣ. Сѫщо така и власитѣ въ Видинско, наричани въ Ромъния изобщо „тимошки" (de la Timoc), сѫ предметъ на особено внимание отъ редакторитѣ на това списание, и то не само за противопоставяне на исканията на българитѣ въ Добруджа да иматъ свои черкви и училища, но и — особено — защото въ главитѣ на ромънската интелигенция, а безъ съмнение и на ромънскитѣ държавници, съ манталитета на днешния министъръ-председатель Николай Йорга, се е загнѣздила вече мисъльта, че Ромъния трѣбва да владѣе и Видинъ, като предмостова крепость за защита на дунавската си граница, както владѣе вече Тутраканъ съ цѣлата територия на Добруджа задъ него. Но ако е дума за ромъни въ Тимошко, тѣ сѫ въ много по-голѣмъ брой — четворно — и въ по-компактна маса отвѫдъ Тимокъ, въ североизточна Сърбия, отколкото отсамъ въ България, и въ първата още книжка на това списание (an. I, № 1, Ianuarie 1927, p. 13—22) бѣше възпроизведена на ромънски почти изцѣло, заедно съ картата, моята студия „Ромънитѣ между Тимокъ и Морава", обнародвана въ Макед. прегледъ год II, кн. 1, 1926, стр. 33-76. Очаквало би се, че именно тия ромъни би били предметъ на по-голѣмо внимание въ страницитѣ на това списание. Но дръзналъ ли би, поне днесъ, нѣкой въ Ромъния и да помисли дори за владѣние на Желѣзнитѣ врата на Дунава, населени по двата брѣга, въ Тимошко и въ Банатъ, компактно съ ромъни, както се владѣятъ отъ Ромъния Дунавскитѣ устия? Повече се пише и приказва за попадналитѣ въ границитѣ на Югославия нѣколко ромънски селища отъ Банатъ, тъй като тамъ се касае за чужда територия, подѣлена следъ войната.

Т. н. „македонски ромъни“ (аромъни, власи, цинцари), откакъ започна националното имъ възраждане презъ втората половина на миналото столѣтие, постоянно сѫ били предметъ на грижи отъ страна на ромънскитѣ управници, особено пъкъ следъ като подиръ злополучния Берлински конгресъ се засилиха националнитѣ борби у всички народности въ Македония, и Ромъния търсѣше основание да може и тя единъ день да се намѣси при разрешението на балканската проблема. И при все че повечето аромъни живѣятъ въ други провинции на бившата европейска Турция — въ Епиръ, Тесалия и Албания, — отъ гдето сѫ тѣ, до колкото се намиратъ въ Македония, все преселници тукъ едва отъ вѣкъ и половина насамъ, въ Ромъния постоянно се пише и говори все за ромъни въ Македония, дори и сега, когато аромънитѣ сѫ пръснати въ нѣколко държави: въ Гърция, Албания, Сърбия и — най-малко — въ България. При това любопитно е, че, ако и въ лингвистичната и етнографска наука да се е затвърдилъ вече терминътъ „аромъни“, „аромънски“ за обозначение на тоя дѣлъ отъ ромънитѣ и на неговия езикъ, въ самата Ромъния името на едно филологическо списание съ огледъ къмъ тѣхъ излизаше по-миналата година подъ име „Revista aromânească“ („Аромънско списание“), а сега е преименувано, за втората си годишнина, въ „Revista macedo-română“ („Македоно-ромънско списание“)!

Отъ тукъ е и ясно, какъ тъкмо единъ старъ исторически градъ като Охридъ, съ името на който е свързано създаването и развитието на българската култура въ югозападна България — въ Македония — още отъ IX в., отъ времето на Бориса и Климента насамъ, е предметъ на специални културно-исторични студии въ рамкитѣ на едно списание за ромънска пропаганда. Действително въ Охридъ има днесъ две аромънски махали, една Горна или, по името на църквата, Св. Георги и друга Долна или Св. Никола, и двѣтѣ въ източната страна на града — последната по-близу до езерото, — които имахъ възможность да посетя презъ лѣтото на 1916 г. (вж. студията ми „Македонскитѣ ромъни“, въ Макед. прегледъ г. I, кн. 5—6, стр. 78), но тѣхното значение нито по численость, нито по старина, нито най-сетне въ културно отношение не е тъй важно, че да може тоя старъ предимно български градъ да бѫде наричанъ отъ единъ колко-годе добросъвестенъ и съ чувство за мѣрка човѣкъ „стара аромънска крепость“ (vechea cetate aromânească), както се пише въ разглежданитѣ тукъ работи на ученолюбивия аромънинъ г. Христу (I, 96; II, 161)!

Относително броя на аромънитѣ въ Охридъ, който има близу 15,000 д. ж. (В. Кѫнчовъ, Македония, етнография и статистика, 1900, стр. 252, дава цифрата 14,860 като общъ брой на жителитѣ му), авторътъ никде не дава своя цифра. Изглежда, че той и никога не е билъ въ тоя градъ. Той обаче надълго привежда (I, 101—102) статистически сведения отъ други автори, които сѫ писали върху Македония, както за цѣлата Охридска каза, така и за самия градъ. Отъ тѣхъ най-авторитетенъ е, разбира се, покойниятъ нѣмски професоръ Вайгандъ, който презъ лѣтото на 1889 г. бѣ прекаралъ цѣлъ месецъ въ Охридъ за да изучава тамошнитѣ аромъни, а особено тѣхния диалектъ. Споредъ него тѣ наброявали всичко 700 души (не „700 familii românesti“, както предава г. Христу!) или 150 семейства („im Ganzen ungefähr 150 Familien“ вж. неговитѣ Aromunen, I, 54). Споредъ статистиката на руския консулъ Ростовски, въ Охридъ, който наброявалъ 11,875 д. ж., имало аромъни всичко 450 д., покрай 7440 „славяни екзархисти“, сир. българи, и 3950 албанци мохамедани. Дори Victor Bérard не имъ дава повече отъ „нѣколко стотинъ“. Това, че нѣкои пжтували по Македония ромъни, както и проф. Н. Йорга, който никога не е виждалъ Охридъ, ги пишатъ нѣколко хиляди—Th. Burada 1890 г. („надъ 500 семейства“), Nenițescu 1896 г. (390 кжщи съ 2350 д.), N. Jorga (2400 д.), — нѣма никакво значение. Тия тѣхни произволни цифри се опровергаватъ дори отъ това, което се привежда въ историята на ромънскитѣ училища на Балканския полуостровъ отъ Mihail Virgiliu Cordescu, споредъ когото тѣ сж само 400 д. при население общо 11.120 д. (вж. Istoricul şcoalelor române din Turcia etc. Bucureşti 1906, p. 129). По сведенията, които събрахъ въ 1916 г., когато бѣхъ въ Охридъ, отъ ромънския учитель Dimitrie Dimonie, който тамъ учителствувалъ отъ преди 28 години (той е свършилъ Ромънския лицей въ Битоля), въ Горната махала имаше 120 к., а въ Долната — 30 кжщи, все изпромѣсени съ българи. Учители имаше 4 души, единъ учитель и три учителки, по двама въ всѣка махала. Две гедини преди това (1914) въ Горната махала ромънското училище броило 65 деца, а въ Долната — 35 деца. Тия мои сведения се съгласяватъ съ статистическитѣ дани, не приведени отъ автора, на В. Кжнчовъ, споредъ когото въ Охридъ, покрай 8000 българи, 500 турци, 800 албанци (300 християни и 500 мохамедани) и 600 цигани, има само 460 власи — най-малко отъ всички други народности въ града, И това е самата действителность.

Колкото се отнася до произхода на тия аромъни, нѣма нито едно семейство, което да се знае въ Охридъ отъ памти вѣка. Въ традицията на всѣко отъ тѣхъ се помни, отъ где е дошълъ неговия родоначалникъ. Най-старитѣ сж преселени отъ Москополе, цвѣтущъ нѣкога, XVII и XVIII в., голѣмъ аромънски центъръ въ Албания, който отъ срѣдата на XVIII в. почналъ да запада — той билъ и разрушаванъ на нѣколко пжти — и неговото население, както и това на други аромънски селища въ Епиръ, захванало да се изселя въ Македония (Битоля, Крушево, Магарево, Търново, Сѣръ, Солунъ). Останалитѣ сж отъ близкитѣ до Охридъ селища въ Албания: Лънга, Грабова, Нича, а презъ последнитѣ 30—40 години придошли и фаршериоти и отъ албанската Музакия. Че единични аромънски семейства е могло да има и преди това въ разположения на самата граница на Албания Охридъ, както ги има днесъ по всички градове въ Македония, това не може да се отрича, но то нѣма никакво значение за народностния образъ на града въ миналото и за неговата етнична история. Съ това се и съгласява най-старото приведено отъ автора (I, 101) известие за „власи“ въ Охридъ на сръбския патриархъ Василий Бркичъ отъ 1771 г., който пише за Охридъ: „въ немь находится и грековъ, но большая часть болгари и влахи“ (Споменик X, 50). То не се опровергава и отъ събранитѣ отъ автора (III, 195 и сл.) сведения за „власи“ или „цинцари“ отъ Охридъ, отишли като „добри зидари“ въ Сърбия, гдето строили особено църкви и манастири, та се срѣщатъ заселени поединично въ нѣкои сръбски селища и отбелязани въ антропогеографскитѣ студии въ „Насеља српских земаља“ на Бѣлградската академия. Най-стари отъ тѣхъ сж ония, които сж заседнали, по предание, преди 200 години, въ село Преображение, Вранско, и отъ които произхождали ужъ нѣкои ромънски мѣстни наименования въ околностьта (III, 195). На всѣки познавачъ на Балканския полуостровъ е известно, че тия мѣстни имена въ югоизточна Сърбия не могатъ да се дѣлятъ отъ подобнитѣ имена въ югозападна България и че тѣ нѣматъ и нищо общо съ нѣколкото заселени въ това село аромъни, както и за тѣхната старина. Отбелязаното отъ Николича предание за идването имъ „преди 200 години“, сир., както изчислява г. Христу, „въ 1700—1703 г.“, подлежи на преоценка, както всѣко предание. Колко 70 или 80-годишни старци се казватъ 100-годишни! То не показва нищо друго, освенъ че тия аромъни сж дошли презъ XVIII в. При това е за забелязване, както се казва и отъ г. Христу (III. 198) че нѣкои отъ тѣхъ произхождали отъ с. Долна Бѣла (Beala de Jos) при Струга, въ Албания. Отъ това трѣбва да се заключи — не само за това село, но и за всички други — че подъ цинцари „отъ Охридъ“ въ Сърбия минавали не само тия отъ самия градъ, но и изъ по-близката и по-далечната негова околность. Широката известность на тоя градъ като патриаршески центъръ, а въ XIX в. и като търговски и индустриаленъ, е допринесло твърде много за това обобщаване. Сведенията пъкъ, почерпени изъ съчиненията на ромънина Th. Filipescu, Coloniile române din Bosnia, București 1905, p. 161, за група аромъни, изселени ужъ преди 400 години отъ Охридъ въ с. Чипуличъ въ Босна, се опровергаватъ отъ изучванията на самото мѣсто отъ проф. Вайгандъ, споредъ когото преанието гласи, че тѣ сж дошли „преди около 150 години изъ Урмелия сир. Румелия“ (Rumeli), вж., Rumänen und Aromunen in Bosnien, въ неговия Jahresbericht XIV, 1908, S. 178. Вънъ отъ това, подъ Румелия може да се разбира не само Македония, но и съседнитѣ ней християнски земи на изтокъ, югъ и югозападъ, следователно и Тесалия и Епиръ, та полемиката на автора по тоя случай съ мене, че заради нѣкоя ужъ „панбългарска идея“ (unei idei panbulgare) съмъ билъ отричалъ старината на аромънитѣ въ Македония, е — най-малко — неумѣстна. Не азъ, а самото аромънско население въ Македония, до колкото днесъ го има, я отрича: всѣко аромънско семейство въ който и да билъ градъ или село на Македония знае, отъ кое мѣсто на Епиръ или Албания сж се преселили неговитѣ родоначалници. Сжщото е и въ Охридъ.

Досежно културното значение на аромънитѣ въ Охридъ твърде много спекулира авторътъ съ името на „известния културенъ човѣкъ“ (vestisul on de cultură), „великиятъ“ (marele) патриархъ Йоасафъ (I 95, 107 и пр.), по произходъ отъ Москополе („влахъ отъ Воскополе“, както отбелязва и Шапкаревъ въ своята автобиография). Той действително е залѣгалъ за разцъвтяването на елинското училище въ Охридъ, както и въ родния си градъ, построилъ е и новъ патриаршески домъ, но той нѣма нищо общо съ охридскитѣ аромъни, които по негово време не ще да сѫ били още дошли. Твърдението на автора при това, че той ужъ се билъ поставилъ на чело на започнатата тогава люта (înverșunată) борба срещу Фенеръ (I, 107) е глупава измислица. Йоасафъ е стоялъ на патриаршеския престолъ въ Охридъ презъ първата половина на XVIII в. (1718—1745), когато фанариотството е било въ пълния си разцвѣтъ и още нигде никаква борба противъ него не се е водила! Борбата на охридчани противъ гърцизма започва едва къмъ срѣдата на XIX в. — сто години по-късно — и въ нея аромънитѣ вървѣли на опашката на българитѣ. Българско училище се отваря частно въ 1858 г., а ромънско десеть години по-късно (1868), когато българскиятъ езикъ се въвежда и въ централното елинско училище. За да си осигурятъ успѣхъ въ черковната борба, по съвета и на своя националенъ деецъ Апостолъ Маргаритъ — „влахъ отъ Пиндъ“ (un Valaque du Pind), както се подписва на анонимни брошури, — тѣ се присъединяватъ къмъ българитѣ и преминаватъ къмъ Екзархията. Сѫщо въ разцвѣта на елинското образование въ града тѣ сѫ вземали по-малко участие отъ българитѣ. Както се вижда отъ развоя на учебното дѣло въ Охридъ, и по времето на елинизма учителитѣ били, до колкото се знае, почти само българи, нѣкои отъ които естествено сѫ се учили въ прочутото елинско училище въ аромънския градъ Москополе; вънъ отъ тѣхъ, освенъ албанеца Димитъръ Мокранинъ отъ с. Подкожани до Подградецъ, се споменуватъ и аромънитѣ Хаджи Пульо и Милонъ, и двамата отъ Самарина (Тесалия), на последния отъ които останало прозвище „Влахътъ“. По-подробно това е изложено у Снѣгаровъ, Градъ Охридъ, исторически очеркъ, въ Мак. прегл. год. IV, кн. 3, стр. 58 и след., отъ гдето авторътъ е извадилъ само нѣколко имена.

Отъ изложението върху занятията на жителитѣ на Охридъ (II) сѫщо не се вижда, че тамошнитѣ аромъни превъзхождатъ съ нѣщо българитѣ. Авторътъ дори и не говори специално за аромънитѣ нищо, освенъ това, че тѣ, принадлежащи къмъ москуполското колѣно, се занимавали съ „търговия, кираджийство, занаяти“ (цитатъ отъ Jireček, Cesty po Bulharsku 222) и съ земедѣлие (p. 164), или пъкъ, че били „голѣма часть търговци и рентиери“ (цитатъ отъ Цвијић, Основе III 1022), за да заключи, че тѣ представяли „ядката на утрешното капиталистическо общество, съ други думи били сѫщинската икономическо-обществена основа, върху която трѣбва да се развиятъ и съответнитѣ на тая основа класи“ или, по-нататъкъ, че „въ еволюцията на обществото въ Охридъ, аромънскиятъ елементъ или, по-добре, аромънскиятъ търговски слой представя прогресътъ, който доведе следъ себе си политико- и правно-социалнитѣ и буржуазно-капиталистически институции“ (II, 165)! Голѣми думи, но доказателства никакви. При разглеждането на занятията на охридското население — земедѣлие, градинарство и лозарство, риболовъ, а особено кожарството и кожарската търговия, която Охридъ е водилъ не само съ останалитѣ турски провинции, но и съ околнитѣ държави, Австрия и Германия, и на която той дължи благосъстоянието си въ миналото — за аромъни не става ни дума. А любопитно е при това, че тукъ не говори нищо и за зидарството въ Охридъ, а това трѣбваше да се направи щомъ като „добри зидари“ въ Сърбия сѫ били все аромъни „отъ Охридъ“.

Азъ се спрѣхъ повече върху тия въпроси за да се види, колко неоснователна е мегаломанията, обхванала ромънската — и аромънската — интелигенция по отношение на Македония. Защото, инакъ, отбелязанитѣ статии не заслужаватъ особено внимание. Тѣ представятъ, особено първата, неумѣли компилации отъ всичко прочетено досежно Балканския полуостровъ и бившата европейска Турция и не винаги добре разбрано. Тукъ се цитуватъ, наредъ съ първоизточници по въпроса за Македония и югозападнитѣ части на Балканския полуостровъ като Ami Boué, Pouqueville, Gelzer, Weigand и пр., още и автори, които не сѫ я видѣли или сѫ минали съ автомобилъ презъ нея, дори H. Wendel и Jacques Ancel. Върху последния напримѣръ (Manuel historique de la question d'Orient, Paris 1936, p. 197) той се позовава за да покаже, че македоно-ромънскиятъ или аромънски диалектъ ужъ билъ преходенъ между сръбски и български езикъ (dialectul macedo-român ca intermediar limbelor sârbe și bulgare — I, 97)!

И, както въ работитѣ на всѣки дилетантъ, тукъ се намиратъ забавни тълкувания на имена и думи. Така произвеждането на името Охридъ отъ бълг. хридъ „риба, хълмъ“ не го задоволява, та привежда отъ Миклошича (Краткій словарь шестихъ слав. языковъ 490) дума охра — жълта или червена земя, l'ocre, der Oker I, 99 — безъ да покаже, по кой начинъ би се образувало името на града отъ тая дума. Или, като говори, че войската на охридския тиранъ Джеладинъ бей се е състояла отъ тоски и „дебрани“ (геги отъ Дебърско) и че на тоскитѣ той е плащалъ айлъкъ, авторътъ добавя, че тѣ, изпълнявайки заповѣдитѣ на феодалитѣ, почти като че не правѣли нищо (aproape că nu făceau nimic), защото думата айлъкъ (ailâc), която влѣзла и въ аромънски, била ужъ означавала просто „да не се прави нищо“ (nu înseamnă de cât a nu face nimic); въ подкрепа на това той привежда значението на аром. дума „aileachi=fără de lucru“ (аилякъ — безъ работа). Но, госп. Христу, аилъкъ и айлякъ сѫ две различни думи, минали отъ турски въ балканскитѣ езици — айлък „месеченъ; месечна заплата“ и айлак „празденъ; напраздно“!

Македонскиятъ въпросъ стои откритъ. Върху Македония е писано много и отъ разни, много и отъ разни има още да се пише. Авторътъ би билъ по-полезенъ и на своя народъ и на науката, ако, вмѣсто да се занимава съ компилиции, изнисаше нѣкои факти изъ живота на своитѣ сънародници, следъ като ги проучи на самото мѣсто, както е направилъ, напримѣръ, въ своитѣ по-първи статии върху аромънитѣ отъ околностьта на Горна-Джумая (Aromânii din împrejurimule Giumaei-de-Sus, въ „Graiul rumânesc“ an. III, № 11—12, 1929, и an. IV, № 1—2, 1930), но освободени, разбира се, отъ всѣка патриотична подслада.

Ст. Романски.

Станоје М. Мијатовић, Ресава. Српски етнографски зборник. Књига XLVI. Прво отдељење. Насеља и порекло становништва. Основао Јован Цвијић. Књига 26. Уредио Д-р Јован Ердељановић. Изд. Српска краљевска академија, Београд 1930. 8⁰. Стр. 97—239, регистар стр. 715-740.

Антропогеографското изучване на сръбскитѣ земи, предприето преди тридесеть години отъ ученицитѣ на покойния бѣлградски географъ проф. Цвиичъ по едно дадено отъ него упѫтване, продължава педантично и до днесъ все по сѫщия планъ и съ сѫщата тенденция да се представятъ като сръбски и несръбскитѣ земи, обектъ нѣкога на сръбскитѣ политически домогвания и включени вече въ предѣлитѣ на новата държава. Ако хърватски и словенски покрайнини сѫ прибрани въ рамкитѣ на тоя „Српски етнографски зборник“, толкова по-естествено е това за разнитѣ части отъ Македония, която сръбскитѣ учени безъ изключение считатъ въ всѣко отношение сръбска. Освенъ южна, днесъ гръцка, Македония (срв. Макед. прегледъ г. II, кн. 3, стр. 155), тукъ сѫ застѫпени до сега: „Скопска Црна гора“ (књ. VI—3), „Тиквеш и Рајец“ (XXIX—17, срв. Мак. прегл. ц. м.) и „Мијаци, Горња Река и Мавровско поље“ (XXXV—20). Отъ моравскитѣ краища пъкъ има студии: „Врањска Пчиња“ (V—2), „Млава“ (ib.), „Крајиште и Власина“ (XVII—8), „Заглавак (Тимочки округ)“ (XX—9) и „Пожаревачка Морава“ (XLIII—25). Сега е излѣзла студия и върху областьта, известна по името на рѣката Ресава, десенъ притокъ на Морава, на която се намира прочутиятъ и въ историята на славянската писменость манастиръ Манасия. Тя обсега днешнитѣ околии: Свилайнацка и Деспотовска.

По планъ и иачинъ на разработка, както и по духъ, тая студия не се различава отъ останалитѣ. Но на познавача на тия мѣста прави впечатление, че въ едно такова етнографо-географско описание, направено възъ основа на проучвания на самото мѣсто, неохотно се говори за народностьта на жителитѣ, които живѣятъ въ тамошнитѣ селища. Тоя край спада въ северната часть на областьта между Тимокъ и Морава, населена днесъ, както е известно, предимно отъ ромъни (вж. моята студия „Ромънитѣ между Тимокъ и Морава“, въ Мак. прегледъ г. II, кн. 1, стр. 33—58). Очаквало би се, че въ разглежданата тукъ студия ще да сѫ казани на особено нѣколко думи върху разпространението и значението на ромънския елементъ, който въ Ресава брои нѣколко чисто ромънски села, а сѫщо тъй и нѣколко смѣсени. Нищо подобно. На едно мѣсто е казано само общо, че въ „областьта живѣятъ сърби ромъни“ и че „ромънитѣ сѫ дошли по-късно, и то най-вече презъ времето на турското владичество“ (с. 167). При изложението пъкъ върху образуването на днешнитѣ селища и произхода на тѣхното население авторътъ се задоволява да спомене, че подиръ Пожаревацкия миръ, когато почнали да приииждатъ преселници отъ разни страни, за да запълнятъ опразненитѣ вследствие на честитѣ войни и други бедствия покрайнини, въ Ресава сѫ се заселили и „нѣкои ромънски родове изъ транславинския Банатъ“ (из ердељског Баната — стр. 162); сжщо така че и отъ по-късно, подиръ сръбскитѣ въстания, има „четиридесеть и два рода“ отъ стария Пожаревацки окржгъ, най-вече отъ Хомолско, които сж „повечето“ ромъни, на които Хомолско (Хомоље) е било „етапъ“ при преселяването, тъй като се знае, че тѣхната родина е Трансилвания; най-сетне, че има и непосрѣдни преселници изъ Трансилвания — „18 рода отъ ромънско потекло“ (с. 163). По тоя случай той разправя едно предание, което било тамъ разпространено, че трансилванскитѣ ромъни били въ сжщность сърби отъ Сърбия, които сж се преселили и поромънили, а сетне отново се върнали (ib., срв. и с. 187). Инакъ само при описанието на нѣкои села е казано мимоходомъ, че сж населени отъ „власи“ напр. при с. Бобова (с. 187 — „становници су власи“), Гладна (с. 197), Жидиље (208—209). При други се казва само за нѣкои родове, че сж „власи“ (напр. въ Дубница стр. 205) или че сж се „порумунили“ (въ с. Витежево стр. 193—194, което впрочемъ е цѣло ромънско, въ с. Мачевацъ с. 217 и пр.), или пъкъ че има по нѣкоя влашка махала — „влашки крај“ (с. Езеро 211) и пр. За нѣкои пъкъ, при все че сж чисто ромънски, нѣма ни дума за ромъни — Исаково (209—210), Ясеново (210—211). При описанието на с. Беляйка (186), което пакъ е цѣло ромънско, сжщо не се говори нищо за ромъни, ако и при описанието на градеца Деспотовацъ се споменува (с. 203), че е имало Влашка махала, въ която сж живѣли „власи (румуни)“ до преди стотина и нѣколко години, но сетне се изселили въ Беляйка.

Ако се прави тъй съ ромънитѣ, които сж по езикъ и по битъ инородно население, съвсемъ не трѣбва да очудва, че и едно чисто българско село, чието население произхожда отъ Тетевенско и говори и до днесъ източнобългарски диалектъ, като пази и народното си облѣкло, е описано като сръбско — Дублье (с. 205). Него авторътъ смѣта като чисто тимошко селище („тимочко насеље“), чието население, което нарича „тимочани“, се е преселило по времето на Карагеорги. Тѣ сж живѣли първоначално въ Влаовачка махала въ Свилайнацъ, гдето се наричали „Дошљаци“, и отъ тамъ сж се преселили въ Дублье (с. 165 и 168). Само по бележката, че жителитѣ на това село, основано преди 100-150 години, „сви су досељеници из Великог и Малог Извора код Зајечара“, може човѣкъ, запознатъ съ етнографията на Тимошко, да се досѣти, че тѣ трѣбва да сж българи. Сжщо имената на нѣкои родове (селото „има 314 кућа а 10 родова“) издаватъ българския произходъ на населението: „Убеновци“, „Најдановци“, „Цаковци“, „Пешковци“, „Пецарански“, „Крљевци“ и пр. Имената Убенъ, Найденъ, Цако, Пешо (и Пешко), Пецо (Пецаранъ), Кърльо и пр. сж все български и нѣкои типични за населението въ Срѣдния Балканъ. Азъ имахъ възможность презъ 1916 г. (28. VII) да посетя това село, което лежи на единъ низъкъ хълмъ между р. Ресава и Морава, и да се убедя, колко добре това село е могло да запази, въпрѣки влиянието на околната срѣда и усилията на властьта, националното си съзнание, носията и говора си. „Добрѐ оротѝм, дръжѝме нѝа нѝшата в'ѝра“, заявяваше една баба, като разправяше за нѣкои обичаи въ селото, каквито нѣмало въ околнитѣ села. Така тука ходятъ „лазарки“ (въ никое отъ околнитѣ села нѣмало такъвъ обичай — дохождали отъ другитѣ села да гледатъ); „на Св. Иван са къпат — къпане“ и др. И до днесъ тѣ не женятъ—„нито зематъ нито даватъ“—синове и дъщери съ жителитѣ на околнитѣ села. Единъ старецъ разправяше за единъ родъ, че е отъ „Кулѣтъ“, сир. Кула въ Видинско, а за своя родъ, че е отъ „Тетово“ сир. Тетевенъ. По тоя случай могатъ да се припомнятъ усилията на нѣкои сръбски учени да подправятъ историята, като изкаратъ, възъ основа на тая конфузия на имената Тетово и Тетевенъ, че тетевенскитѣ колонисти въ Заечарско били преселници отъ Тетово, северна Македония. Такива има и по други села, особено въ Долна Ресава и тѣ се познаватъ добре по имената на родоветѣ (съ окончание -ци, а не -ићи) и личнитѣ имена (срв. стр. 165).

Когато човѣкъ преглежда произхода на родоветѣ въ разнитѣ селища въ Ресавско и тъй, както е даденъ въ отбелязаната тукъ монография, вижда, че по-голѣмата часть отъ неромънското население произхожда, освенъ отъ Тимошко (освенъ отъ Велики и Малки Изворъ, Гърлянъ и Заечаръ, тукъ се споменуватъ родове и отъ други села), още и — най-вече—отъ Южна или Българска Морава. Тѣ обикновено носятъ име „бугари“: единъ родъ (50 кѫщи), напримѣръ, въ с. Езеро (стр. 211) се именува Бугарчићи. Една вълна отъ преселници отъ изтокъ и отъ югъ къмъ брѣговетѣ на Долна или Съединена Морава е залѣла постепенно цѣлата область за да я запази, до колкото това е било възможно, отъ пристѫпа на ромънитѣ отъ северъ и североизтокъ.

Ст. Романски.

Jacques Ancel, La Macédoine, son évolution contemporaine. Paris, Librairie Delagrave. 1930. Голѣма осмина, 352 стр., 45 фигури и карти въ текста, 190 карти и фотографии извънъ текста и една карта на Македония съ мѣрка 1:700,000 на края.

Издание извънредно луксозно, публикувано при това подъ покровителството на Института за славянски изучвания въ Парижъ — две обстоятелства, които предварително подкупватъ четеца, но които едновременно съ това го правятъ и по-взискателенъ. Той очаква да намѣри въ тази книга, която спечели докторска титла на автора си, наука, — надѣва се да намѣри въ нея истината. Обаче тази надежда изчезва още съ прочитането на предговора. Той съдържа още въ началото си единъ абсурдъ: „Отъ крайноститѣ на злото, пише г-нъ Анселъ, отъ днешнитѣ нещастия никне семето на бѫдещитѣ генерации: стабилностьта и мирътъ“. Миръ и стабилность, основани върху зло и нещастия! И защо? защото „южна Македония, шарена (въ етнично отношение? б. н.), съ своитѣ степи и блата днесъ е гърцизирана, напоена или пресушена, обработена“. И то защото се били заселили 638,253 души гръцки бѣжанци, а се изселили 133,987 д. българи (стр. 1—2). Читательтъ на стр. 221 ще види, че по-малко отъ половината отъ посоченитѣ 133,987 души българи произхождатъ отъ Македония докато другитѣ ще да сѫ отъ зап. Тракия. Сѫщо тъй трѣбва да се отбележи, че че отъ стр. 14 на книгата на г. Анселъ се вижда, че и днесъ повечето отъ блатата въ южна Македония си стоятъ така, както сѫ си били въ турско време. Авторътъ, види се, знае, че това, което бѫде внушено най-първо, остава най-дълго време у читателя. И съ тази цель той ще да е синтезиралъ въ предговора си всички внушения, които се опитва прикрито да прокара въ книгата си. Не съ тази ли цель той още на втората страница пише за 39,632 души сърби колонисти въ Македония подъ сръбска власть, искайки да даде да се разбере, че тази часть на страната е по този начинъ сърбизирана, макаръ отъ стр. 96 и 104 да научаваме, че отъ тѣзи 39,632 „колонисти“ само 13,000 сѫ сърби! Ето защо съ облекчение се прочитатъ последнитѣ редове на предговора, отъ които става ясно, че книгата излиза подъ покровителството на Института за славянски изучвания въ Парижъ, но при пълната отговорность на автора ѝ за изказанитѣ мнения.

Следва уводътъ. Както е редно при географскитѣ съчинения, авторътъ захваща съ излагането на македонскитѣ физикогеографски граници. Напразно обаче ще търсимъ да намѣримъ нѣщо опредѣлено по този въпрасъ. Дадено е едно безсистемно описание на пограничнитѣ области, физикогеографско описание, примѣсено ту съ етнография, ту съ политическа история на последнитѣ два вѣка. Можеби авторътъ счита това за особенъ методъ. Намъ обаче се струва това да е една хитрость, съ която той се опитва да прикрие липсата на нѣщо самостоятелно, нѣщо ново. И по-добре прави, защото навсѣкѫде, гдето се опитва да каже нѣщо свое, сбърква, забравя даже, какво е писалъ, за да каже следъ нѣколко страници обратното.

Всички епохи си били служили съ долината на Вардаръ (стр. 26). Но отъ стр. 28 излиза, че „стариятъ турски пѫть отъ Морава за морето избѣгвалъ тѣснинитѣ на Вардара“, а минавалъ на изтокъ презъ Куманово—Щипъ—Струмица—Солунъ. На стр. 6 „пѫтекитѣ, които слизатъ отъ албанскитѣ планини, водятъ стадата въ македонскитѣ степи“, обаче на стр. 7 „минаването отъ Албания въ Македония било мѫчно“, а пъкъ на стр. 10 е казано, че „албанската и епирската преграда има достатъчно прелези, които позволяватъ проникването“. Думата е за албанското проникване въ Македония. Явно е, че авторътъ нѣма понятие за начина на албанското разселване. И, може би, затова вижда политически намѣрения (intentions politiques) въ факта, че албанцитѣ сѫ заемали първо планинитѣ (стр. 12). Да виждаме политически намѣрения въ спонтанното разселване на албанцитѣ е безосновно. Ако днесъ ние ги намираме главно по планинитѣ, то е защото тѣ се движатъ подиръ своитѣ стада по билата на тѣзи планини.[1] Албанското разселване не се нуждае отъ низки прелези, както мисли г-нъ Анселъ. Понеже говори за албанци по Скопска Черна гора, той дава и карта на тази планина (таб. II), на която въ текста подъ нея е отбелязано, че до къмъ 1905 г. селата Баняне, Глуово, Бродацъ (така!), Побужие, Кучевище и Черешово били албански. Една малка справка въ цитираната въ библиографията му книга „Македония, етнография и статистика“ на В. Кѫнчевъ щѣше да му покаже, че грѣши, защото до къмъ 1900 год. тѣзи села сѫ били чисто български. Ако ли пъкъ не ѝ вѣрва, моглъ е да провѣри у Светозара Томић „Скопска Црна Гора“ (въ „Насеља српских земаља, књига 3, стр. 407—520), сжщо указанъ въ библиографията на книгата му, и е щѣлъ да види, че тѣзи села никога не сж били албански. Но работата е тамъ, че авторътъ не е челъ тѣзи книги, а е прегледалъ само атласа къмъ споменатия трети томъ на „Насеља“, въ една карта на който атласъ албанскитѣ села сж означени съ кржгче съ точка, а тѣзи които се споменаватъ въ старитѣ хрисовули, само съ кржгче. И понеже г-нъ Анселъ не е дочелъ обяснението на знаковетѣ, помислилъ е за албански и тѣзи села, които сж означени само съ кржгче, а тѣ сж именно гореизброенитѣ села. За една научна работа, такива недочитания сж лошо свидетелство. Още повече, когато така убъркано начертаната карта е основа на по-нататъшни заключения (стр. 57), които, естествено, сж напълно погрѣшни, защото сж безосновни. Че книгата на В. Кжнчевъ е вписана въ библиографията не защото е използувана, а само за да се увеличи броятъ на цитиранитѣ книги, личи и отъ обстоятелството, че безъ да се е справилъ съ нея авторътъ пише за „village turc d'Arménochorion“ (стр. 153), когато то е било населено отъ 780 българи покрай само 125 турци (стр. 249 на книгата на В. Кжнчевъ).

---

[1] В. Селищев, Славянское население в Албании София, 1931 стр. 61.

Авторътъ преминава къмъ описване влиянието на околнитѣ земи върху Македония, главно въ климатично отношение. За да бжде по-убедителенъ, прави и сравнения, напримѣръ между Скопье, Прилепъ и Битоля отъ една страна и Призрѣнъ и София отъ друга. Г-нъ К. Кировъ, който написа най-добрата „Климатична скица на България“ (въ Сб. на Акад. на Наукитѣ, кн. XXV), ще трѣбва да си вземе бележка: климатътъ на София не билъ умѣренъ континенталенъ, а остъръ континенталенъ; срѣдната температура на най-студения месецъ не била —1·7⁰, а —2·9⁰; срѣдната температура на най-топлия месецъ не 20·4⁰, а 22·8⁰; валежътъ не 640 mm, а само 556 mm. и пр. (стр. 19). При това г. Анселъ не посочва източника на своитѣ метеорологични данни Все въ тази глава, като се говори за горитѣ, споменава се и за върхъ Пелистеръ и се казва, безъ да се посочва източникътъ, че отъ тукъ билъ даденъ на Илинденъ 1903 г. сигнальтъ за Македонската революция (стр. 20). На стр. 14, като се споменава за гр. Банско, е казано, че днесъ той ужъ билъ столица на революционната организация. До сега знаехме отъ сръбскитѣ вестници, че тази столица е въ Петричъ.

Следва друга глава за „вжтрешнитѣ връзки“, сиречь за пжтищата въ Македония. Тукъ се споменава и за Цвиичовитѣ „метанастазични движения“, на които по другъ случай ще се спремъ по-подробно, споменава се за „Вардарско течение“, съставено отъ изселници изъ Македония въ Сърбия, което течение ужъ разпространило и въ Македония „основната черта на старата югославянска цивилизация-задругата“ (стр. 31). Какъ едно преселническо движение, което ужъ било ставало отъ Македония къмъ Сърбия, е могло да разпространи задругата отъ Сърбия въ Македония, остава загадка, която и г-нъ Анселъ едва ли би разрешилъ.

Съ едно кратко, неумѣстно, вмъкнато въ тази глава описание на чифлицитѣ, които минаха въ историята, авторътъ завършва увода за да ни разправи новото положение на нѣщата въ Македония подъ сръбска, гръцка и българска власть. Изведнажъ стилътъ на автора се промѣня. Отъ изкълченъ (споредъ автора, може би, оригиналенъ), какъвто е до тукъ, той става обикновенъ канцелярски стилъ. Работата е лесно обяснима: отъ тукъ нататъкъ ни говорятъ официалнитѣ доклади на сръбски и гръцки учреждения, доклади наслагани единъ следъ другъ и заемащи $^2/_3$ отъ книгата. Мѣстата, гдето е пипала ръката на автора, се познаватъ лесно не само по езика, но и по това, че сѫ пълни съ противоречия и фактически грѣшки.

Първата отъ четиритѣ части на книгата е посветена на „Сръбска Македония“. Редятъ се една следъ друга главитѣ: „Срѣдата“ (разглеждатъ се климатътъ и маларията), „Първата колонизация“ (отъ 1919 до 1923 г.), „Хигиеничниятъ институтъ въ Скопье и борбата съ маларията“, „Втората колонизация“ (отъ 1923 г. до днесъ). Четири глави, отъ които първата и третата явно сѫ написани въ канцеларията на скопския хигиениченъ институтъ, който е използувалъ случая да похвали и най-дребнитѣ си дѣла, а втората и четвъртата глава — въ бюрото за колонизиране на „Южна Сърбия“, което не изпуска да съобщи и за най-малкия разходъ, направенъ отъ сръбската държава въ Македония, вѣроятно за да се счита, че по този начинъ вече тази страна е купена не саме съ кръвь но и съ пари.

На стр. 57 ни убеждаватъ, че веднага следъ свършването на свѣтовната война се започнала отъ сръбскитѣ земи къмъ Македония една „спонтанна и неорганична емиграция“, сиречь безъ каквато и да било намѣса на официалната власть. Отъ стр. 59 обаче научаваме, че сѫщата тази власть е дарувала съ най-голѣми привилегии колонииститѣ, за да ги привлѣче въ страната; отъ стр. 62—63 — че не толкова стопански причини, колкото политически нужди („да се заселятъ съ чисти сърби толкова дълго оспорванитѣ земи“) предизвикали колонизацията. На стр 87 пъкъ е казано, че колонизирането на Малешево се дължало на стратегически причини. Едно признание, което иде да покаже, че властитѣ нѣматъ довѣрие на мѣстното население. макаръ да разправятъ по свѣта, че е чисто сръбско.

До 1923 г. колонизацията е вървѣла извънредно бавно, а въ тази година настаналъ пъленъ обратъ: колониститѣ започнали да бѣгатъ. Защо? Нѣмало вода, отговаря г-нъ Анселъ, имало малария, духали вѣтрове .. и мѣстното население било чуждо на колониститѣ, които се виждали въ една срѣда, твърде неприязнено настроена спрямо тѣхъ, ще добавимъ ние, а не защото Косово е по-плодородно отъ Македония. А защо мислите, нѣмало вода? Тя се губи, отговаря авторътъ, въ тѣзи разседи, презъ които е станала безалтовата и андезитната ерупция въ Северна Македония (стр. 65 и 79). Хидролозкитѣ ще трѣбва да си взематъ бележка отъ това „откритие“ на г-нъ д-ръ Анселъ.

Четвъртата глава, която ни разправя за втория колонизационенъ периодъ, започва съ описване състоянието на пѫтищата и направеното отъ държавата. И пакъ интересни самопризнания: построени били за цѣли 10 години само 363 клм. пѫтища, годни за автомобилъ, и то пѫтища стратегически, отправени къмъ границитѣ (стр. 85). Следъ като официалнитѣ доклади ни разправятъ общия ходъ на колонизацията, авторътъ ни разправя възъ основа на пѫтнитѣ си бележки по нѣщо за отдѣлнитѣ колонизационни центрове. Разправя и за нѣкои села въ Тиквешъ, чието „турско население“ се е изселило. Ако той се бѣше справилъ въ горецитираната книга на В. Кжнчевъ, щѣше да знае, че това сж били помаци, а не турци. Ако ли пъкъ не вѣрва на българскитѣ учени, могълъ е да разгъне книгата „Тиквеш и Рајец“ на Воислава Радовановић (печатана въ „Насеља српских земаља“, кн. XVII, 131—555), цитирана въ библиографията му, и пакъ да научи, че не турци, а помаци сж живѣли въ селата, за които е дума. Този случай, по-горе наведенитѣ два и още нѣкои ни каратъ да мислимъ, че и библиографията въ края на книгата е писана въ нѣкой институтъ, може-би въ географския институтъ въ Бѣлградъ или въ скопския географски институтъ, въ който сж рисувани часть отъ картитѣ на разглежданата книга, и следъ това тукъ-таме тази готова библиография е била попълнена отъ г-нъ Анселъ.

Следъ като положението въ Македония подъ сръбска власть е представено така розово, щото на македонския селянинъ да завиди дори и французкиятъ, авторътъ преминава въ Македония подъ гръцка власть.

Първата глава на тази втора часть, „Срѣдата“,—гдето се описватъ климатътъ на южна Македония и маларичната напасть — е изцѣло извлѣчена изъ рапортитѣ на многото комисии, които сж правили проучвания върху маларията въ южна Македония. Следващата втора глава (IX-та по редъ) — за политическитѣ условия на колонизацията — представя кратка политическа история на часть отъ Балкана презъ 1922-1924 г. Тя вече е трѣбвало да бжде съставена отъ самия авторъ възъ основа на официални документи. Отъ тази глава става явно, че г-нъ Анселъ се е скаралъ не само съ истината но и съ аритметиката. Щомъ на 1920 г. въ южна Македония се падали по 31·93 души на квадратенъ километъръ, а занимаващитѣ се съ селскостопански занятия представяли 68·07% отъ цѣлото население, следва, че на км.^{2} се падатъ по 21·73 д. занимаващи се съ такива занятия, а не 6·63 както е писано ни стр. 114. Има нѣкакво убъркване и въ цифритѣ въ третия пасажъ на стр. 117, защото 544,090 не представя 68·07% отъ 1,090,432, а само 49·9%. Можемъ ли при това положение да вѣрваме на другитѣ цифри, така изобилно но безразборно пръснати низъ цѣлата книга? Че г. Анселъ е скжсалъ съ истината личи не само отъ общия духъ на книгата но и отъ обстоятелството, че на пукъ на всички данни, давани отъ безпристрастни чужденци, той пише, че на 1912 г. въ южна Македония имало 513,000 гърци, а „slaves macédoniens“ — само 119,000. На 1928 г. отъ тѣхъ останали само 77,000 (стр. 120—121). Авторътъ въ случая е по-гъркъ и отъ гърцитѣ, защото на сжщата 121 стр. малко по-доле дава официялни гръцки данни, които сочатъ за 1925 г. 105,414 „slaves“. Тази разлика не се дължи на изселвания, защото отъ 1925 до 1928 г. сж се изселили споредъ самия авторъ не повече отъ 1,000 семейства (стр. 231). На края на тази глава авторътъ съ нескривано удоволствие заключава: „това внезапно и мирно нашествие (думата е за бѣжанцитѣ отъ Мала Азия и Изт. Тракия) докара езиковото единство на срѣдиземноморска Македония“ (стр. 122). Следъ като самиятъ авторъ на стр. 113, въ началото на сжщата глава, цитира членъ 1 на конвенцията между Гърция и Турция, който гласи, че задължително се размѣнятъ „турскитѣ поданици отъ източно-православно вѣроизповедание срещу гръцкитѣ поданици — мохамедани“, трѣбваше да се позамисли и да се попита, дали следъ всичкитѣ станали преселвания въ южна Македония се постигна езиково единство или само вѣрско? Истината е, че се постигна само последното, защото вмѣсто изселенитѣ турци дойдоха така наричанитѣ караманлии, около 300,000, които говорятъ турски, които и по произходъ не сж гърци, и за които авторътъ въ цѣлата си книга не споменава нито дума, когато напротивъ нѣкакви си 13,000 сръбски колонисти го занимаватъ на цѣли 69 страници!

Следващата глава — за „Финансовата страна на колонизацията“ явно е излѣзла подъ перото на нѣкой отъ секретаритѣ на „Автономната служба по настаняване на бѣжанцитѣ“. Сжщия характеръ на официаленъ докладъ носи и следващата глава — за „Санитарната борба“ Сле ва глава XII за „Селскитѣ колонии“, — другъ официаленъ докладъ на споменатата „Автономна сиужба“, разглеждащъ хода на настаняването на бѣжанцитѣ въ селата, докладъ, примѣсенъ тукъ-таме съ пжтни бележки на самия г. Анселъ и затова, може-би, съдържащъ и фактически грѣшки, като тази, че сусамътъ билъ нова култура въ Македония (стр. 167). Не знаемъ обаче, дали на г. Анселъ или на канцеларията, въ която е билъ писанъ докладътъ, да отдадемъ твърдението, че „колониститѣ сж до-добри земледѣлци отколкото мѣстнитѣ, по-малко консервативни сж и сж по-опитни“ (стр. 162). За отдѣлни единици това може да е вѣрно, но общо, то е твърде смѣло. Може ли да бжде добъръ земледѣлецъ този, който до скоро е билъ рибарь, занаятчия, търговецъ? А тъкмо такива сж много отъ колонизиранитѣ гръцки бѣжанци. За да се убедимъ, че тъкмо на бѣжанцитѣ се дължи незначителниятъ напредъкъ на земледѣлието въ южна Македония, поднасятъ се цифри (неофициялни обаче!), отъ които се вижда, че макаръ бѣжанцитѣ да представятъ по-малко отъ половината население, сж произвели повече отъ половината земледѣлски произведения. Не трѣбва да забравяме, че почти всички бѣжанци сж настанени въ най-сгоднитѣ за земледѣлие области на южна Македония (това се изтъква и въ самата книга), области, които и по-рано даваха най-голѣма часть отъ македонското земледѣлско производство. Тази глава се предхожда отъ една карта, (стр. 148—149), на която сж нанесени бѣжанскитѣ села и селата на коренниттѣ жители. Тя е малка и безъ имената на селищата, но все пакъ можахме да забележимъ, че голѣмото и до днесъ чисто българско с. Елшенъ въ Сѣрско е отбелязано като бѣжанско. При това положение можемъ ли да имаме довѣрие и на другитѣ карти, толкова изобилни въ книгата?

Следъ като въ глава XII се говори общо за земледѣлието въ Македония подъ гръцка власть, авторътъ въ следващата XIII-та глава се спира специално върху тютюна. На стр. 170 тютюнътъ изисква почва доста дълбока, а на следната 171 стр. това се отказва; не изисквалъ много дълбока почва. Следъ тази екскурзия въ областьта на агрономията, на стр. 177 авторътъ влиза въ ролята на икономистъ, който отрича каквото и да е свърхпроизводство.

Разгледана веднъжъ общо цѣла южна Македония, въ две глави, XIV и XV, се разглеждатъ поотдѣлно нѣкои области. Това сѫ пѫтнитѣ бележки на автора, на мѣста доста интересни.

Краятъ на втората, най-голѣма часть на книгата е посветенъ на градоветѣ въ южна Македония Защо обаче Солунъ е оставенъ за на края на книгата, не се разбира.

Отдѣлени сѫ доста страници и за третата часть, разглеждаща „Българска Македония и македонцитѣ въ България". Изложението обхваща: преселването на македонскитѣ българи, ликвидацията на имотитѣ имъ, условията и методитѣ за настаняването имъ и накрай прегледъ на Бургаския окрѫгъ, гдето бѣха настанени, когато г-нъ Анселъ посети България, повечето отъ македонскитѣ бѣжанци (Известно е, че отпосле часть отъ тѣхъ се преселиха въ Петричкия окрѫгъ).

И въ тази часть не липсватъ обикновенитѣ въ книгата грѣшки (на стр. 225 1 левъ = 5 фр. франка вмѣсто 1 фр. да е равенъ на 5 лева и др. подобни), противоречия (на стр. 232 България е „твърде рѣдко населена", а нѣколко реда по-доле е „относително населена"), закачки къмъ Вѫтрешната македонска революционна организация (стр. 211 и 215). Но едновременно съ това има и доста интересни признания. Изселването не е било доброволно, а придружено съ насилия (стр. 210). На много мѣста, пѫтувайки между бѣжанцитѣ, г-нъ Анселъ е чувалъ тѣхното съкровено желание да се върнатъ въ роднитѣ си огнища. Виждалъ е тѣхната несъкрушима надежда, че това скоро ще стане (стр. 216, 217, 255). Това, разбира се, съвсемъ не го затрогва. Той е доволенъ: южна Македония се била „елинизирала".

Остава ни да се спремъ съ нѣколко думи на последната, четвърта часть — „Солунъ". Следъ една екскурзия въ областьта на историята, разглежда се днешното стопанско положение на този градъ. Авторътъ смѣта, че стѣсняването на хинтерланда е накарало нѣкои наблюдатели прибързано да зключатъ за упадъкъ на Солунъ (стр. 267). Изглежда обаче, че въ момента, когато е пишелъ това, авторътъ не си е спомнилъ, че на нѣколко мѣста той самиятъ обяснява лекия напредъкъ въ търговията на града съ усилената работа по настаняването на бѣжанцитѣ. Не можемъ да отминемъ мълчешкомъ и твърдението, че опиумътъ, който преди войната се изнасяше презъ Солунъ, идвалъ отъ Кукушъ и Лагадина. Въ сѫщность почти всичкиятъ е произхождалъ отъ Тиквешъ, Щипъ и Велесъ. Но, както казахъ, подобни грѣшки въ книгата на г-нъ Анселъ сѫ нѣщо обикновено. И ако човѣкъ поиска всичко да изтъкне, би билъ потрѣбенъ единъ цѣлъ томъ.

Както е редно, книгата завършва съ заключение.

Г-нъ Анселъ е извършилъ анкета на чисто „географска" почва и дошелъ до заключение, че Южна Македония се е „напълно елинизирала"; че въ северна Македония се заселили колонисти отъ всички югославянски краища (думата е за споменатитѣ 13,000 колонисти, настанени съ толкова усилия); че Македония подъ българска власть си оставала „държава въ държава". Въ Македония владѣялъ миръ. Бомбитѣ и револверитѣ, които отъ време на време гърмѣли, нѣмали значение. Следъ това пакъ се повтаря, за стотенъ пѫть, може би, че въ южна Македония се заселили 600,000 гърци; че въ Македония подъ сръбска власть тази „чисто национална задача“ не била още завършена и пр.

По-нататъкъ, забравяйки границитѣ на скромностьта, авторътъ пише, че се надѣва да е „изучилъ явленията съ достатъченъ наученъ духъ“. И накрай съобщава, че работейки въ областьта на политическата география не се е опитвалъ да прави отъ нея „оржжие за защита на statu-quo-то и на договоритѣ; научната студия нѣма преднамѣрена цель“ (стр. 323).

Както вече се изтъкна, книгата на г. Ансель прави впечатлението, че съдържа редъ официялни доклади, изпъстрени тукъ-таме съ обикновени и съ пжтни бележки и то пълни съ противорѣчия и грѣшки. Азъ никакъ не се спирахъ на много мѣста, които дразнятъ и най-непосветения съ Македония; не се спирахъ и на факта, че българитѣ въ тази страна не се наричатъ така, а все се отбелязватъ като „Slaves“. Това е старъ обичай на автора. Въ бележкитѣ, които направихъ, не засегнахъ никакъ и това, което вече г-нъ проф. Мазонъ отбеляза за своята вещна критика върху сжщата книга на Анселъ въ „Revue Critique d'Histoire et de Litterature“ отъ февруарий т. г. (стр. 84—89). Историкътъ има съ какво да ни очуди, пише г-нъ проф. Мазонъ, и привежда нѣколко грѣшки, нетърпими даже въ книгата на най-повърхния дилетантъ: на стр. 55, като провъзгласява Свети Сава за краль, г-нъ Ансель дарява още единъ владетель на сръбската история; на стр. 262 разправя за посещенията на дубровнишкитѣ търговци въ Прилепъ безъ да има свидетелства за това и пр. и пр.[1] Статистикътъ ни отчайва, продлжава г-нъ Мазонъ, и изтъква нѣкои сжщо така нетърпими грѣшки: на стр. 53 1 арпанъ е равенъ на 160 м², на стр. 58 100 арпана = 160 хектара, тогава когато 1 арпанъ е равенъ на 57·55 ара и пр. и пр. Етнографътъ е явно обезоржженъ: на стр. 57 Анселъ пише, че идващитѣ отъ северъ „югославяни“ се намирали въ Македония въ срѣда, твърде различаваща се въ физическо отношение, но по начинъ на живота — твърде подобна: социяленъ строй, чиято основа е задругата, голѣмото патриархално семейство. Но сжщиятъ на стр. 61 съобщава, че за да се запълни липсата на патриархалната задруга, създадени били въ Македония изкуствени сдружения, земледѣлски кооперации, на които било дадено името „задруга“. Ето голата истина, прибавя г-нъ проф. Мазонъ (стр. 85 на критиката му), която проваля положената върху една игра на думи национална легенда на стр. 57.

Петрографътъ, ще прибавя, следъ съчинението на г-нъ Анселъ изъ основи ще трѣбва да поправи петрографската карта на Македония и съседнитѣ ѝ земи. Споредъ Анселъ Земенскиятъ проломъ е издълбанъ въ гранитъ (стр. 13); Суха гора при Преспанското езеро е „обагрена въ черно отъ графити“ (стр. 29); Кушница (Пърнаръ Дагъ, стариятъ Пангей) се състои отъ черенъ мраморъ (стр. 30) и пр. и пр. До сега се знаеше, че Земенскиятъ проломъ е доломитовъ; че графитътъ въ Суха-Гора, доколкото го има, едва се вижда съ просто око, а камо ли да може да придаде особенъ цвѣтъ на планината; знаеше се, че Кушница се състои отъ други кристалинни шисти.

---

[1] На стр. 72 г-нъ Анселъ, като споменава за така наричанитѣ „ускоци“, отбелязва, че нѣкога сж се борили противъ Венеция. Това е вѣрно, и забележката на г-нъ проф. Мазонъ (стр. 86 на критиката му), че ускоцитѣ сж се борили само противъ турцитѣ, не е точна. По въпроса вж. у Silvius Gigante, „Venezia e gli Uscochi“, 1904. passim, сжщо въ Monumenta Slav. merid. t. XXXII, 1910, Horvat, „Monumenta historiam Uscocchorum illustrantia I—II и Josип Мал, Ускочке сеобе и словенске покрајине (въ „Насеља и порекло становништва“, књ. 18, стр. 94—96).

Желаейки да покаже, че познава добре езицитѣ, които се говорятъ въ Македония, г. Анселъ е пръсналъ низъ цѣлата си книга преводи на мѣстни имена. Много отъ тѣхъ, изтъква г-нъ проф. Мазонъ, сж погрѣшни и говорятъ. колко повърхно г. Анселъ владѣе тѣзи езици и колко леко се е отнасялъ къмъ работата си. Мазонъ привежда следнитѣ интересни примѣри. На стр. 12 Черна скала е преведена съ „Черни стълби“; на стр. 51 Бродъ съ „Мостъ“; на стр. 183 *μετόχιον*, което значи на гръцки чифликъ, съ „клонъ“; на стр. 180 Теке-Бунаръ вмѣсто „Монастирски кладенецъ“ е писанъ „Манастиръ на киаденеца“ и пр. и пр. Къмъ 12-тѣ примѣра ще прибавя още единъ, твърде интересенъ. На стр. 8 името Маврови ханове е преведено съ „les khans — auberges — des Maures“ — „ханове на мавритѣ“. Въ момента, когато е писалъ това, г. Анселъ, изглежда, не е могълъ да съобрази, че Балканскиятъ полуостровъ не се намира въ югозападна Европа и че въ него до днесъ никой не е отбелязалъ въ топонимията нѣкакви следи отъ мавритѣ. Работата е по-проста отколкото си мисли г. Анселъ. Тѣзи ханове сж били основани отъ нѣкой каракачанинъ *Μαῦρος* и затова сж „ханове на Мавросъ“=„Маврови ханове“. Известно е на всички, че до скоро ханджийското съсловие въ Македония образуваха почти изключително каракачани и цинцари.

Въ критиката си г. проф. Мазонъ изброява 8 неправилно написани мѣстни имена. Къмъ тѣхъ могатъ да се прибавятъ още две: на стр. 255 е писано Babadjik вмѣсто Bakadjik, както се наричатъ хълмоветѣ на юго-изтокъ отъ Ямболъ; на стр. 30, 145, 179 и 181 — Aggistis вмѣсто Angistis. Последната грѣшка се дължи на това, че авторътъ на разглежданата книга не познава достатъчно гръцкия правописъ. На гръцкитѣ карти тази рѣка е писана *Ἀγγίστις* но групата *γγ* се чете *νγ* и се предава на френски, споредъ правилата на френската академия на наукитѣ съ ng. [Напримѣръ *Πάγγαιον* — Pangée — днешната планина Кушница или Пърнаръ-дагъ. Pangée я пише и самиятъ Анселъ (стр. 30, 145, 158, 180, 181)].

Ще си позволя още нѣкои бележки.

Както казахъ по-горе, за г. Анселъ българитѣ въ Македония сж нѣкакви „Slaves“ съ неопредѣлено съзнание. Така пишеха до скоро и сръбскитѣ учени. Но понеже за Тома Смиљанић (в. въ Гласник Географског Друштва, Београд, 1920, књ. V, стр. 230—238: „Пастирски живот код Мијака“ и въ Насеља српских земаља, 1925, књ. XX, стр. 1—122: „Мијаци, Горна река, Мавровско поле“) мияцитѣ сж сърби, и за г. Анселъ тѣ сж „purs Serbes“. (Стр. 23, сжщо стр. 12).

На стр. 56 ни се разправя, че „македонски колонии се настаняватъ въ Бѣлградъ, въ София и дори чакъ въ Унгария (казватъ 400,000 емигранти на 1483 г.)“. На македонскитѣ „колонии“ въ Бѣлградъ и при

Бѣлградъ ще се спра другъ пѫть, а сега ще отбележа, че нѣма никакво доказателство за преселване на македонци въ Унгария. Отбелязанитѣ, 400,000 души сѫ само отъ Косовско и сѫ отишли на 1690 г., а не на 1483 г. Последната цифра не ще да е сбъркана въ печатницата, защото въ Erratum-а не е поправена.

На стр. 233 г. Анселъ пише за емигрирали отъ българскитѣ погранични области сърби. Ние го молимъ да има добрината и ни посочи поне единъ такъвъ „сърбинъ": да ни съобщи отъ коя наша „погранична" область се е изселилъ и кѫде въ Сърбия се е заселилъ? Сигурни сме, че г. Анселъ не може да ни отговори по простата причина, че такива сърби въ България не е имало и нѣма.

На стр. 255 се разправя за председателя на карнобатското македонско братство, който презъ 1912 до 1917 г. билъ училъ въ българското училище въ Костуръ. По това време такова училище въ Костуръ нѣмаше, та е явно, че писаното въ този пасажъ е измислица. Можемъ ли въ такъвъ случай да вѣрваме на писаното на стр. 230 за единъ русинъ, землемѣръ при ликвидационната гръцко-българска комисия, който билъ арестуванъ въ Мелникъ, понеже не угаждалъ на българитѣ?

Но, доста.

Както казахъ и по-горе, цѣла книга би трѣбвало да се напише за да се поправятъ всички тенденциозни твърдения, противоречия и фактически грѣшки, които изпълватъ книгата на г. Анселъ. Цельта ми не бѣше да изтъкна всички, а само съ по нѣколко примѣра да посоча научната стойность на тази своего рода компилация.

Дим. Ярановъ.

Louis, D-r Herbert, Morphologische Studien in Südwest—Bulgarien. (Geographische Abhandlungen herausg. von N. Krebs, Dritte Reihe, Heft 2), Stuttgart, 1930, 8⁰, стр. 119.

Презъ лѣтото на 1924 г. България бѣ посетена отъ двама видни представители на нѣмската наука, голѣмия берлински географъ проф. Албрехтъ Пенкъ и неговия сътрудникъ и нераздѣленъ другарь въ пѫтуванията му, покойния вече виенски професоръ по география Едуардъ Брюкнеръ. Като резултатъ на обиколката, която тѣ направиха по България, придружавани отъ проф. Ж. Радевъ и покойния доцентъ по география Д-ръ К. Дрончиловъ, тѣхни ученици, по чиято инициатива тѣ бѣха дошли, проф. Пенкъ публикува презъ 1925 г. въ списанието Der Geologe една статия озаглавена Geologische und geomorphologische Probleme in Bulgarien (№ 38, стр. 849-873). Тази статия, поради голѣмия авторитетъ на автора ѝ, възбужда живъ интересъ, предимно между по-младитѣ нѣмски учени. И ето, че на другото лѣто при насъ се озоваха проф. A. Burchard отъ Иена, тогава частенъ доцентъ по география, и самия асистентъ на Penck, сега частенъ доцентъ при Берлинския университетъ, D-r Herbert Louis. Дойдоха сѫщо и геолозитѣ проф. Kossmat, Pfalz, Kockel и Gellert. Отъ тогава насамъ имаме почти всѣко лѣто посещения на нѣмски географи или геолози.

Д-ръ Х. Луи идва презъ лѣтнитѣ ваканции на 1926, 1927 и 1928 г. Презъ тия му пѫтувания той бѣ придружаванъ известно време и отъ пишущия тия редове. Неговата цель първоначално бѣ Пиринъ планина, но въ процеса на работата се наложи да се обхванатъ и съседнитѣ области, а именно западнитѣ Родопи и южна и западна Рила. Лѣтото 1926 г. Луи посвети главно на топографска работа, като приготви основата на една топографска карта въ мѣрка 1:100,000, обхващаща цѣлия високъ Пиринъ, между Струма и Места, до Мелникъ и Неврокопъ, Капатнишкия дѣлъ на Рила и почти цѣлата Разложка котловина. Презъ лѣтото 1927 г. той допълни нѣкои работи въ картата и продължи започнатитѣ геоморфоложки наблюдения. Луи можа сравнително леко и срѫчно да се справи съ топографската си работа, защото той имаше вече значителна опитность отъ по-раншнитѣ си картирания въ Албания. (Срв. неговата Die neue Karte von Albanien 1:200,000. Jubiläumssonderband der Zeitschr. d. Ges f. Erdkunde, 1928, стр. 426—446, почиваща върху негови и чужди картирания).

Една хубава карта е първата и крайно необходима основа за едно географско проучване. А такава, както е известно, липсваше до тогава на тия мѣста. Нито турската карта 1:210,000, нито пъкъ австрийската Generalkarte von Mitteleuropa 1:200,000, чиито листове, засегащи тази область, сѫ изработени главно върху основа на турската карта, могатъ да отговарятъ на това условие. Значителни подобрения сѫществуватъ въ една, за съжаление непубликувана, карта на Пиринъ 1:40,000, на проф. Ж. Радевъ, скица отъ която въ мѣрка 1:160,000, той е помѣстилъ въ книгата си „Природна склуптура по високитѣ български планини“ (Географска библиотека № 2, София, 1920 г.). Презъ 1927 г. Д-ръ Луи направи специални стереофотограметрични снимки на централния Пиринъ (между Елъ-тепе на С., Мозговица на Ю., Спанополе на З. и Мангъръ-тепе на И.), които, обработени отъ Д-ръ R. Finsterwalder, ни даватъ една Specialkarte des Zentral-Pirin въ мѣрка 1:25,000, е прибавена къмъ книгата му заедно съ другата карта 1:100,000. Въ приложението на книгата си (стр. 108—112) Луи дава на сбито сведения за хода на извършената отъ него топографска работа, както и за найважнитѣ резултати отъ нея.

Неговата карта 1:100,000 обхваща около 2500 кв. км. Тя показва неочаквано голѣми промѣни. Пиринъ планина се оказва изобщо съ 500 м. по-висока, отколкото до сега се приемаше. Посоката й се очертава като С.З.-Ю.И.,а не почти С.-Ю., както се отбелязваше до скоро на картитѣ. Главниятъ върхъ на Пиринъ, Елъ-тепе, има 2920 м., почти съ 240 м. е по-високъ отъ по-рано предписваната му височина (2681 м.). Съ това той става втори върхъ по височина въ Балканския полуостровъ, Първи е в. Мусала, 2923 м., трети в. Олимпъ 2918 м. Новитѣ височини на нѣкои отъ по-важнитѣ пирински върхове сѫ: Ку́тело 2910 м., Мангъръ тепе 2860 м., Каменица 2835 м., Газей 2810 м., Яловарникъ 2770 м., Страгата 2765 м., Тодоринъ върхъ 2755 м., Бъндеришка чука 2750 м.. По всичко изглежда, че като се направятъ изчисления възъ основа на новата карта, Пиринъ ще излѣзе, по срѣдната си височина, най-високата планина въ България.

Картата, както самъ признава Луи, не е пълна. Правена за чисто геоморфоложки цели, въ нея липсватъ много пѫтища, дадени сѫ много малко земеписни имена, изпустнати сѫ нѣкои махалици отъ разпръснатитѣ села. Нѣкои грѣшки проличаватъ като се сравни поменатата карта на проф. Ж. Радевъ, както и тази на Ив. х. Радоновъ, приложена къмъ пѫтеводителя за Пиринъ, издаденъ отъ Българското туристическо дружество и направена възъ основа на проф. Радевата карта, съ картата 1:100,000 на г. Луи. Рѣка Валявица, лѣвъ притокъ на Градевската рѣка (у Луи — Осеновска рѣка), е наречена отъ него Калугерица, до като това име носи една отбелязана, но не наименувана отъ него рѣка, 6-7 клм. по на изтокъ. Рѣка Малка Джинджирица е изобразена да прави бифуркация, пращайки водитѣ си въ Градевската рѣка и въ Мехомийската рѣка, докато въ действителность нѣма ясно изразена бифуркация, понеже мочурището, което лежи тамъ, се разлива въ двѣтѣ споменати противни посоки. У г. Луи Бъндерица и Дамяница се сливатъ въ самия градъ Банско. Това сливане въ действителность става 2-3 клм. отгоре града, отъ кѫдето така събраната рѣка почва да носи името Глазна. Той не е могълъ да измѣрва разстоянията въ всички посоки, за това на много мѣста тѣ сѫ дадени неточно. Другъ недостатъкъ на картата е, че не сѫ означени на нея всички езера, които така разхубявятъ снагата на планината.

*

Първи плодъ на физикогеографскитѣ изучвания на г. Луи бѣ статията му Das Piringebirge in Makedonien, печатана въ Zeitschrift der Gesellschaft für Erdkunde zu Berlin (Jahrg. 1928, № 3/4, стр. 111—125), държана първомъ като сказка предъ Берлинското географско дружество. Въ нея, много обобщено, той излага хода на топографската си работа, градежа и голѣмитѣ форми на планината, нѣкогашното ѝ заледяване, населването ѝ презъ лѣтото отъ овчари; следъ това разглежда нѣкои отъ по-голѣмитѣ пирински долини, като се спира малко по-вече на долинитѣ на Места и Струма. Статията завършва съ връзката на Пиринъ съ Рило-Родопския масивъ. Почти всичко това, съ много по-голѣма дълбочина, е изложено въ книгата му Morphologische Studien in Südwest-Bulgarien.

Тя е раздѣлена на два голѣми дѣла. Първиятъ дѣлъ обхваща низинитѣ пояси (Die Tifenzonen), а втория високопланинскитѣ области (Die Hochregionen der Gebirge). Въ първия дѣлъ разглежда: 1) долината на Струма (Св. Врачската котловина, Кресненския прагъ, Симитлийската котловина, Дупнишката котловина); 2) Местната долина, като се спира главно на Предѣлската седловина, Разложката котловина и Момина Клисура. Отъ високопланинскитѣ области се разглеждатъ тия на Пиринъ, Рила и западнитѣ Родопи. Къмъ всѣки отъ двата голѣми дѣла е прибавено сбито резюме, въ което сѫ изложени всички общи резултати. На края, въ споменатото вече приложение, авторътъ се спира върху топографската си работа въ Пиринъ. Къмъ книгата сѫ прибавени 16 великолепни фотоснимки върху 8 таблици, двѣтѣ карти, две скици, едната геоложка другата морфоложка, на Пиринъ, Рила и западнитѣ Родопи, и 7 профила. Ние ще се спремъ главно върху общитѣ заключения на автора, които той извлича изучавайки по отдѣлно посоченитѣ по-горе мѣста.

Въ низкитѣ части на разглежданата область на много мѣста авторътъ констатира, че младитѣ наслаги, съ които тѣ сж изпълнени, могатъ да се раздѣлятъ на две, единъ горенъ катъ отъ плоско разположени чакълести материали, нѣкжде състоящи се отъ едри, даже грамадни блокове, а подъ тѣхъ винаги дискордантно разположени пластове отъ финнозърнести, често глинести материали, нѣкжде съ прислойки отъ лигнитъ. Възъ основа на намѣренитѣ растителни останки, той опредѣля долнитѣ, финнозърнеститѣ пластове като миоценски. Горнитѣ пластове той приема, осланяйки се на Wurm, че сж плиоценски. Презъ миоцена въ днешнитѣ низинни пояси се е отлагало, и то върху потъваща почва, на което се дължи мощностьта на долнитѣ пластове. Областьта отъ кждето се е отнисало се е намирала наблизу, което показва, че днешнитѣ голѣми земноповърхни форми сж вече сжществували. Къмъ границата на миоцена съ плиоцена е станало смущение въ пластоветѣ. Следъ това смущение тѣ биватъ повдигнати и ставатъ повърхнина отъ която почва да се отнася. Това отнасяне продължава, по всѣка вѣроятность, до къмъ долния плиоценъ. Следъ това настжпва въ цѣлата область натрупване на груби, плоско лежащи чакълни материали, около планинскитѣ туловища, признакъ, че низиннитѣ области сж почнали да потъватъ. Противно на до сега господствуващото мнение, авторътъ никжде не е открилъ останки отъ нѣкогашни голѣми езера, въ долинитѣ на Струма и Места, като езерни тераси, делти или други млади езерни отложения. Той допуща обаче да е имало малки езера, въ които ще да сж се отложили глинитѣ и лигнитъ съдържащитѣ пѣсъци. Възприетото отъ Цвиичъ Понтийско—Левантийско—Егейско море не може да се докаже въ разглежданата область.

Очебийната едрина на материалитѣ отъ повторната седиментация показва едно значително усилване на релефа на страната, т. е. едне интензивно повдигане на планинитѣ. Най-ясно се документира това съ срутенитѣ планински маси при Бѣлица, северно отъ Свети Врачъ.

На много мѣста въ подножието на планинитѣ авторътъ е констатиралъ скални заравнявания (Felsverebnungen), по-стари отъ споменатитѣ по-горе груби чакълести материали. Задъ тия заравнявания се издигатъ на всѣкжде малко или по-вече стръмнитѣ истински склонове на планинитѣ. Отъ формата на склоноветѣ може да се разпознае ясно, че тѣ сж произлѣзли чрезъ нагъване или чрезъ издигане на туловището на планината. Плоскоститѣ, които се намиратъ на горния имъ ржбъ, се явяватъ като продължение на тѣзи, които лежатъ въ подножието. Голѣмитѣ повдигания на планинитѣ сж по-млади отколкото тѣзи плоскости. Грубитѣ материали въ низинитѣ сж отложения, кореспондиращи на тѣзи повдигания, които създаватъ главнитѣ черти на днешния релефъ. Тѣ сж станали, споредъ автора, презъ плиоцена.

Тѣзи повдигания не сж обаче последнитѣ земнокорни движения въ разглежданата область. Авторътъ намира знакове, че въ най-младо време, цѣлата страна, планини и низинни пояси, се повдигатъ, тъй като днесъ навсѣкжде чакълеститѣ материали на периферннитѣ пластове сж разкжсани. Това повдигане е най-силно въ планинитѣ. Нѣкои отъ котловинитѣ (Дупнишката, южната часть на Разложката) сж съ непокжтнати пластове, поради по-силно повдигащитѣ се прагове при изхода на котловинитѣ.

Заключавайки първия дѣлъ на книгата си, г. Луи намира, че въ разглежданата область се различаватъ три различни типа отъ земнокорни дважения:

1. Малко или по-голѣмо интензивно смущение на котловинитѣ пластове.

2. Изкорубване на планинитѣ при едновремено огъване, потъване на котловинитѣ.

3. Повдигане на цѣлата страна (както планини, така и котловини).

Върху причинитѣ на тия движения той намира, че за сега не се знае нищо.

Въ втория дѣлъ той се спира на високопланинскитѣ области на Пиринъ, Рила и Родопитѣ. Въ тѣхъ той различава останки отъ два стари деструкциони етажа (Abtragungsstockwerken), лежащи единъ надъ другъ. Горниятъ нѣма никакво отношение къмъ днешнитѣ долини. Въ източна Рила той лежи между 2300—2400 м. височина, отговоряща на тая на Овча поляна въ Пиринъ. Къмъ централнитѣ части той се покачва, при Налбантъ имаме надъ 2400 м. Въ южнитѣ части на Рила плоскоститѣ при Капатникъ сж на 2300—2400 м. При Поличитѣ и Сейменски камъкъ това ниво се покачва на 2600 м. Централната планинска часть на Рила е по-малко масивна отколкото околнитѣ краищни части, а освенъ това се надминава отъ последнитѣ по-височина. Авторътъ обяснява това явление съ особенитѣ условия, които сж сжществували при заледяването на Рила. Въ западнитѣ и южнитѣ ѝ части се издигатъ върхове като могилообразни възвишення, въ източнитѣ отдѣли обаче имаме значителни върхове отъ 300, та до 500 м. (Мусала) относителна височина надъ горния деструкционенъ етажъ, т. е. надъ горнитѣ плоскости. Тукъ авторътъ разпознава денудациони останки отъ едно още по-старо планинско туловище. Въ вжтрешностьта на Рила авторътъ приема И.-З. извивания (Verbiegungen), които сж повлияли на системата на старитѣ високи долини. Най-голѣмата отъ тѣхъ е тази на Рилската рѣка, която свързана съ тия И.-З. извивки, се е оформила въ сегашния си видъ по тектониченъ пжть.

Горното деструкционно ниво, което сжществува и въ Пиринъ и западнитѣ Родопи, авторътъ приема за миоценско (вѣроятно старо миоценско). По-късно става едно умѣрено повдигане, поради което тѣзи плоскости се разкжсватъ, като въ подножието на повдигащата се область се заражда едно второ, по-низко плоскостно ниво, по всѣка вѣроятность отъ горномиоценска възрасть. При долния плиоценъ става едно голѣмо повдигане на планинитѣ, а сжщевременно потъване на котловинитѣ, следъ което последва последното общо повдигане на страната, вѣроятно презъ горния плиоценъ. Тѣзи резултати съвпадатъ съ изучаванията, правени въ другитѣ съседни области на Балканския полуостровъ.

Авторътъ се спира по-нататъкъ, въ втората часть, върху общитѣ условия за сѫществуване на ледници презъ ледената епоха въ Рила и Пиринъ. Съ редица примѣри авторътъ показва, на колко различни височини се е намирала снѣжната граница въ Рила (Налбантското плато 2400 м. севернитѣ U долини 1930 м., при изворната область на Джерменъ 2100—2200 м. и др.). Тази голѣма разлика между локалнитѣ снѣжни граници, достигаща до 500 м., той обяснява съ особеноститѣ на релефа, който благоприятствувалъ или пъкъ пречилъ на заледяването. Като разглежда критично въпроса за опредѣлянето на снѣжната граница, както и затрудненията, които се срѣщатъ въ такъвъ случай, позовавайки се на наблюденията си въ разнитѣ части на Рила, авторътъ опредѣля срѣдната снѣжна граница на тая планина презъ ледниковата епоха на 2200 м., каквато и самия А. Penck, преди него, е приелъ за вѣроятна. Споредъ Цвиичъ тя е значително по ниско, на 1930 м.

Въ Пиринъ авторътъ е изучилъ по-голѣмата часть отъ леглата на по-раншнитѣ ледници. Специалната карта 1:25.000 е приготвена отъ него за да могатъ по добре да се присѫдятъ нѣкои глациално-морфоложки въпроси, засѣгащи централнитѣ части на Пиринъ. Най-голѣмъ ледникъ е билъ на Дамяница — 17 км., после на Пиринска Бистрица, 12 км., Спанополе 7 км., Байова дупка 5 км. и пр. Въ Пиринъ снѣжната граница е лежала малко нѣщо по-високо. Като посочва на каква височина е била тя при разнитѣ ледници (Дамяница 2000 м., Пиринска Бистрица и Спанополе 2200 м., Десилица 2300 м., Хамбаръ тепе 2400 м.), той приема, че срѣдната снѣжна граница въ Пиринъ презъ ледената епоха е била на 2,250—2,300 м. (2,200 м за северната, 2,300—2,400 м. за южната страна), изобщо по-висока отколкото снѣжната граница въ Рила.

Съ това снѣжната граница въ Балканския полуостровъ, презъ ледниковата епоха, достига своя максимумъ въ Пиринъ. Отъ тукъ тя се слабо понижава къмъ полюса. Къмъ екватора обаче не се покачва, а е по низка, понеже въ тая посока се намиратъ брѣгове съ изобилни валежи. Въ Олимпъ тя е на около 2200 м. Най-низко тя слиза въ Балканския полуостровъ при Адриатическия брѣгъ (1700 м., та дори до 1400 м.). Това положение ясно показва, че презъ ледниковата епоха, както и днесъ, валежитѣ на полуострова ни сѫ се намалявали отъ западъ къмъ изтокъ.

*

Това сѫ най-важнитѣ резултати отъ изучаванията на Д-ръ Х. Луи. Ученикъ на отличния геоморфологъ проф. А. Пенкъ, приобщенъ съ морфоложкия аналитиченъ методъ на така предивременно загиналия му синъ Проф. Валтеръ Пенкъ, г. Луи ни дава единъ образцовъ морфоложки анализъ на образуването и развитието на голѣмитѣ земноповърхни форми въ засегнатата отъ него область отъ юго-западна България. Неговиятъ трудъ има нѣкои непълноти, както и недостатъчно добре проучени въпроси, по-вечето отъ които той посочва за да бѫдатъ взети подъ внимание отъ други изследвачи на тия мѣста. При разработката на труда си той не е ималъ предвидъ нѣкои български студии, които засѣгатъ тия мѣста и въ които има изказани мнения, различаващи се отъ неговитѣ. Такава е на първо мѣсто студията на покойния професоръ по геология Д-ръ Л. Ванковъ — Геологически изучавания въ югозападна Тракия и източна Македония [Сп. на Акад. Наукитѣ, кн. XXV (1923 г.) стр. 113—185], въ която той дава бѣгълъ геологически прегледъ между другото и на цѣлата изучена отъ г. Луи область. После студиитѣ на Проф. Д-ръ Г. Бончевъ 1) Петрографско-минерални изучавания въ Македония [Сб. Акад. Наукитѣ, кн. XIII (1920 г.) стр. 1—295], въ които се засѣга и Пиринъ и долината на р. Струма, и 2) Петрография на долината на р. Места въ България (Годиш. на Соф. Университетъ, Физик.-математ. фак. XIX (1922—1923) стр. 271—303), а сѫщо така и студията на Д-ръ В. Г. Радевъ — Приносъ къмъ геологията на Рила планина. I. Геологията на Пашаница и съседнитѣ на нея области. (Годиш. Соф. Унив. Физ.-мат. фак. XX (1923—1924 стр. 33—60). Макаръ, че това не сѫ геоморфоложки трудове и по тази причина не навлизатъ въ сѫщината на разглежданитѣ отъ г. Луи въпроси, той би трѣбвало да ги има предвидъ и даде мнение по изказаното въ тѣхъ, до колкото това го засѣга, както му е редно въ такъвъ случай и както той е сторилъ съ други два български труда.

Заслугата на г. Луи е голѣма. Той изучава тъкмо тия части отъ българска Македония, които изобщо се считатъ за най-слабо проученитѣ области въ България, та дори и въ Европа. Той намира напр., че Пиринъ е срѣдно съ 500 м. по-високъ отколкото до тогава се приемаше, а такъвъ и други подобни резултати не биха могли да се очакватъ за никоя друга часть отъ нашия континентъ. Трѣбва да ни радва обстоятелството, че чужди учени слагатъ подготовката си въ услуга на опознаването на България. Малкото български учени въ полето на географията сѫ недостатъчни, па и материално неподпомагани, за да могатъ да се справятъ успѣшно съ многото неразяснени въпроси въ България. Госп. Луи е билъ щедро подпомаганъ отъ Пруската академия на Наукитѣ. За едно лѣто само той е получилъ 3,000 марки, т. е. 100,000 български лева. Може ли нѣкой нашъ ученъ да мисли за подобна подкрепа отъ кѫдето и да е? Картитѣ му сѫщо сѫ отпечатани съ помощьта на тая академия.

Книгата на Д-ръ Х. Луи е единъ отъ най-ценитѣ трудове по физическа география, издадени следъ войнитѣ и засѣгащи части отъ България.

Г. Гунчевъ.

Добри Христовъ, Шестдесеть и шесть народни пѣсни на македонскитѣ българи. Събрани и разработени съ съпроводъ на пиано отъ —, професоръ въ Държавната музикална академия, членъ на Българската академия на наукитѣ. Съ предговоръ отъ проф. Л. Милетичъ. Издание на Македонския наученъ институтъ. София 1931, голѣма 8⁰, VI+172.

Съ двѣтѣ си ценни студии „Техническиятъ строежъ на българската народна музика“ (София 1928) и „Ритмичнитѣ основи на народната ни музика“ (въ Сборника за народни умотворения и народописъ, томъ XXVII София 1913) видниятъ нашъ музикологъ и композитъ Добри Христовъ създаде теоретичната основа за обяснение на народното ни музикално творчество, която бѣ възприета почти отъ всички наши музикални дейци както при записването на народни пѣсни, така и при тѣхното научно разглеждане и използуване съ художествени цели. Съ последния си трудъ, „Народни пѣсни на македонскитѣ българи“, проф. Добри Христовъ иде да потвърди своитѣ теоретични изводи и по отношение на звуковото творчество на македонскитѣ българи, което впрочемъ, както отбелязва той, е напълно единно съ това на българитѣ отъ Тракия, Мизия, западна България, Добруджа и Бесарабия.

И другъ пѫть народното музикално творчество на българитѣ отъ Македония е занимавало наши, па и чужди музиколози. Македонски пѣсни до сега сѫ обнародвани, освенъ въ Сборника за народни умотворения, гдето даденото е въ повечето случаи безъ значение поради недостатъчната научна и практическа подготовка на записвачитѣ, още въ сборници на сръбски музиколози и композисти — Мокраняцъ, Фрайтъ, Джорджевичъ и др., безъ изключение неправилно схванати, дори умишлено изопачени както откъмъ музика, така и откъмъ текстъ. Много македонски пѣсни сѫ били художествено разработвани и използувани въ музикалното творчество на наши композисти: Добри Христовъ, маестро Георги Атанасовъ (чиято опера „Цвѣта“ е изградена предимно върху македонски музикални мотиви), Панчо Владигеровъ, Йосифъ Чешмеджиевъ и други.

На особено мѣсто трѣбва да се постави излѣзлиятъ неотдавна сборникъ македонски пѣсни отъ чеха Лудвикъ Куба като четиринадесета книга на неговия капиталенъ трудъ „Славянството въ неговитѣ пѣсни“ (Ludvík Kuba, Slovanstvo ve svých zpěvech. Kniha XIV. Písne makedonské. S úplnými původními texty a českými překlady Jana Hudce. Zpěv a klavír. Praha 1928 — вж. рец. отъ Л. Милетичъ въ „Македонски прегледъ“, год. IV, кн. 4). Записалъ лично на самото мѣсто почти всички пѣсни, помѣстени въ сборника, Куба повече отъ всички други чужденци се доближи до сѫщината на македонската пѣсень и успѣ да даде сравнително по-вѣрно нотирани пѣсни. И не му обаче не се удаде това което избѣгва отъ ушитѣ на всички чужденци, изследвачи на българската народна музика. Едно че нѣкои отъ издаденитѣ пѣсни не сѫ напълно точно записани (а тѣзи, които Куба е заелъ отъ сбирки на сръбски композисти, сѫ съвсемъ погрѣшно дадени), и второ, тѣхната хармонизация, иначе интересна и оригинална, е далечъ отъ народния духъ, който лъха отъ всѣка народна пѣсень и който е още загадка дори за нашитѣ композисти. Все пакъ „Македонскитѣ пѣсни“ на Куба сѫ и ще останатъ цененъ трудъ, който като паметникъ на желанието и амбициитѣ на единъ чужденецъ да се приобщи къмъ душата на единъ близъкъ народъ не ще изгуби своето значение дори и когато българската пѣсень бѫде напълно обяснена и нейната психична сѫщность бѫде правилно доловена отъ тия, които черпятъ отъ нея мотиви и срѣдства за лично творчество.

Безспорно, новоизаденията сборникъ македонски пѣсни на проф. Добри Христовъ представя най-значителното дѣло въ тая область до сега, и то не само чрезъ издаденитѣ въ него пѣсни, но и съ обширния уводъ, който изяснява научната сѫщность на македонската пѣсень. Съ този уводъ авторътъ доказва напълно ясно единството, което сѫществува въ българската пѣсень отъ всички краища на България въ нейната етническа цѣлость. Защото македонската пѣсень въ всичкитѣ свои характерни особености се рѣзко отдѣля отъ музикалното творчество на съседнитѣ народи — били тѣ славяни или не — но се схожда напълно съ пѣснитѣ на останалитѣ българи — свободни или подъ чужда власть. И днесъ, когато македонскитѣ българи сѫ подъ владичеството на чуждъ народъ, тѣхнитѣ пѣсни повече отъ всѣки другъ пѫть сѫ изложени на промѣни подъ влиянието както на различния музикаленъ усѣтъ у народа-господарь, така и на новата музика. Въ това отношение цельта, която си е поставилъ авторътъ — „да даде посрѣдствомъ избрани характерни пѣсни единъ културноисторически документъ за вѣрния народностенъ обликъ на македонския българинъ въ неговото безизкуствено звукотворчество“ — е правилно избрана.

Сѫществената часть на увода е краткиятъ, но съдържателенъ прегледъ на характернитѣ особености въ македонската пѣсень. На първо мѣсто се разглеждатъ оригиналнитѣ метрични и ритмични форми, срѣщани въ нея, а сѫщо и въ пѣснитѣ на всички българи.

Въ основата на всѣка тактова форма лежи като съставенъ елементъ първичното време (*χρόνος πρῶτος*) съ бързина между 320 и 420 (понѣкога и повече) въ минута. Групирани по два, тия основни елементи образуватъ едно обикновено, а по три — полуудължено време. Комбинирането по количество и мѣсто тѣзи обикновени и полуудължени времена дава дълга редица оригинални тактови или метрични форми, чужди на европейската музика: $^{5}/_{16}$, $^{7}/_{16}$, $^{8}/_{16}$ (3+2+3 първични времена), $^{9}/_{16}$ (2+2+2+3 първични времена), $^{10}/_{16}$ (3+2+2+3 първични времена), $^{11}/_{16}$, $^{12}/_{16}$ и пр. (първичното време $= {}^{1}/_{16}$). Нѣкои подобни тактови форми се употрѣбятъ и въ европейската музика, различаватъ се обаче отъ тактовитѣ форми на българската народна музика по бързината на първичнитѣ движения, възприети тамъ като обикновени тактови времена, подлежащи на поддѣления. А първичнитѣ времена въ българската народна музика сѫ недѣлими; отъ тѣхното сливане се получаватъ ритмичнитѣ форми, докато въ западноевропейската музика последнитѣ се създаватъ чрезъ сливане, но и чрезъ разлагане първичнитѣ движения.

Македонскитѣ пѣсни застѫпватъ и обикновенитѣ тактови форми: равенъ двовремененъ тактъ съ двойни и тройни поддѣления; тактоветѣ

$^{3}/_{4}$, $^{4}/_{4}$, $^{5}/_{4}$ ($^{3}/_{4}+^{2}/_{4}$), $^{7}/_{8}$ и $^{7}/_{4}$ (4+3 и 3+4), $^{8}/_{4}$ ($^{3}/_{4}+^{2}/_{4}+^{3}/_{4}$), $^{9}/_{8}$ и $^{9}/_{4}$ (4+5 и 5+4). При тѣзи форми отдѣлнитѣ тактови времена се следватъ въ умѣрено или бавно движение и подлежатъ и на разлагане.

Срѣщатъ се и пѣсни съ воленъ ритъмъ — безмензурни. Преобладаватъ обаче оригиналнитѣ неправилни тактови форми. Авторътъ разглежда всѣка една отъ тѣхъ по отдѣлно, спира се на тѣхната сѫщность, произходъ, употрѣба, връзка съ стилосложението; сравнява ги съ подобни тактови форми въ турската и старогръцка музика; обяснява сѫщо, какъ може да се схванатъ при невнимание или неопитность, а сѫщо и на какви промѣни сѫ изложени. Ще споменемъ най-важнитѣ:

$^{5}/_{16}$, тактъ на пайдушката се получава отъ комбинирането на едно обикновено и едно полуудължено време (2+3 първични времена) при много бързо темпо — шестнадесетина (първично време) = 420 М. М.

$^{7}/_{16}$ се срѣща въ два вида: а) 2+2+3 първични времена (българска рѫченица, при бързина шестнадесетина = 320—560 М. М.) и б) 3+2+2 първични времена (шестнадесетинка = 320—420 М. М.). Последниятъ е най-широко застѫпенъ въ македонскитѣ пѣсни, ето защо е наричанъ обикновено тактъ на македонското хоро.

$^{9}/_{16}$ се срѣща сѫщо въ две комбинации: 2+2+2+3 първични времена (шестнадесетина = 320 М. М.; основа на игритѣ „Боли Яна" въ Шопско, тропливата — въ Чепинско, хойсата — въ Добруджа) и 2+3+2+2 първични времена (самоковско хоро; въ Софийско — танцъ „Лила", при бързина до 560 въ минута).

$^{10}/_{16}$ — велешко хоро: 3+2+2+3 първични времена, 420 въ минута.

$^{11}/_{16}$ се срѣща сѫщо въ два вида: а) 2+2+3+2+2 и б) 3+2+2+2+2 първични времена (орханийска, хайдушка игра).

$^{12}/_{16}$, сѫщо въ два вида: а) 3+2+2+3+2 и б) 3+2+2+2+3 първични времена. Основа на танцитѣ: елбасанчето, арнаутското хоро, чамчето (което се играе и при тактъ $^{8}/_{8}$ съ бързина осмина = 132 М. М.) По втория видъ се играе шопскиятъ танецъ „Петруна" (при бързина 560 първични движения въ минута).

$^{14}/_{16}$, сѫщо: а) 2+3+2+2+2+3 и б) 2+2+2+3+2+3 първични времена.

Цѣлата тази редица обаче не изчерпва всички, срѣщани въ македонската пѣсень метрични форми, ако и само изброенитѣ до сега да показватъ достатъчно ясно, колко богато ритмично чувство се крие въ душата на българския народъ.

Следната глава на увода засѣга ауфтакта въ македонската пѣсень. Благодарение на това, че българскитѣ мелодии сѫ построени върху слогочислителни стихове, ауфтактътъ, присѫщъ на тоническитѣ поетични размѣри (ямбъ, анапестъ, амфибрахий и пр.), е изключенъ въ тѣхъ. Обаче като психофизиологична сѫщина ауфтактътъ се явява при пѣснитѣ, безъ да заема слогъ отъ стиха. Случва се обаче, ако и много рѣдко, той да заеме единъ или два слога отъ стиха.

Въ другата глава авторътъ разглежда строежа на завършенитѣ пѣсенни части. Разчленението на българскитѣ пѣсни чрезъ завършени части-периоди е много разнообразно. Покрай симетричния осъмтактовъ строежъ се срѣща симетрия отъ 3+3, 5+5, 7+7 такта, а сѫщо и асиметрични построения отъ 4+6, 4+5, 3+2, 2+3, 4+3, 3+4 такта и пр. Даватъ се конструктивни анализи на пѣснитѣ отъ сборника, следъ което се обръща внимание на аналогията на численитѣ форми въ музикалната и поетична метрика въ тия пѣсни. Тази аналогична закономѣрность засѣга и архитектониката на завършенитѣ пѣсенни части.

По отношение на тонова система авторътъ намира, че българскитѣ македонски пѣсни застѫпватъ природната тонова система, като съдържатъ различни цѣлотонни, полутонни и други отношения. Лесно и по слухъ се забелязватъ интервали, които напомнятъ четвърттоново отношение. За по-точно изследване ученията обаче трѣбва да се довѣри на механическото записване на пѣснитѣ — чрезъ фонографъ. Възприетата въ ново време уравнена (темперована) тонова система е чужда на народната ни музика, въ която цѣлотоннитѣ и полутоннитѣ отношения не сѫ винаги еднакви. А това може да се обясни съ подобнитѣ различия на тия отношения въ природната тонова система. Въ българскитѣ пѣсни се срѣща често и ултрадиатоничната (петтонова безполутонна) тонова система. Цѣлотонната редица достига до тритонието.

Изброяватъ се тоновитѣ редици, срѣщани въ издаденитѣ въ сборника пѣсни, които опредѣлятъ според финалния мелодиченъ тонъ гласа (modus, tonus, Tonart, ладъ) на пѣсеньта: фригийски, дорийски, йонийски (натураленъ dur) и пр. видове.

Тоновиятъ обемъ на македонскитѣ пѣсни достига отъ диахорда до октавата, която превишава само въ рѣдки случаи. Надъ финалния тонъ мелодията засѣга до седемь степени, подъ него — една, по-рѣдко две до петь степени. Разнообразието и по отношение на интервалитѣ е доста голѣмо. Фразитѣ на мелодията сѫ предимно въ низходно движение, но често движението е възходно и вълнообразно.

По отношение на хармония и полифония българската музика изобщо е останала назадъ. Намиратъ се само зачатъци на двугласие, при което вториятъ гласъ се задоволява само съ равенъ монофоненъ съпроводъ—исо. Безспорно, това не ще остане така и за напредъ. Музикалниятъ развой на българина ще доведе до създаването на особени хармонични системи.

Накрай авторътъ разглежда особеното положение на българскитѣ пѣсни въ тѣхната цѣлость — отъ всички краища на България — всрѣдъ пѣсенното творчество на останалитѣ южни славяни. Наистина по основни поетични и музикални мотиви тѣ сѫ сходни съ пѣснитѣ на сърби, хървати, словенци, па и неславянитѣ гърци. Коренно ги различава отъ тѣхъ обаче оригиналниятъ имъ ритъмъ и тактъ. И тъкмо въ тия две главни особености грѣшатъ чужденцитѣ записвачи на български пѣсни. Привеждатъ се редъ примѣри на записани неправилно макодонски пѣсни отъ сръбски музиколози и композисти, дори на края на сборника се дава пѣсеньта „Зарумбали тупанитѣ“, издадена като сръбска пѣсень въ „Албум српских народни песама, уредио Јован Фрајт“ подъ името „Силан Вардар“, съ извънредно изопаченъ текстъ и мелодия. Прави впечатление, че до като преди войнитѣ записанитѣ отъ сърби пѣсни отъ Македония се отбелязваха като български или македонски, напоследъкъ се предаватъ като „южносръбски“ или „югославянски“ дори съ умишлено изопачени текстъ и музика. Целитѣ на тѣзи изопачавания сѫ ясни и нѣматъ нищо общо съ науката.

Издаденитѣ въ сборника пѣсни, на брой шестдесеть и шесть, сѫ слушани отъ българи-македонци, кратки бележки за които авторътъ дава на края на сборника. Избрани сѫ наистина много характерни и чудно хубави пѣсни, нѣкои отъ които (№ № 5, 7, 10, 26, 29, 35, 39, 48, 60) сѫ истински бисери на българската народна музика. При подбора се е внимавало пѣснитѣ да сѫ по произходъ чисто народни и то създадени въ Македония. Избѣгвани сѫ пѣсни, създадени въ други български земи, ако и на македонска почва да сѫ претърпѣли измѣнения. Даденитѣ пѣсни сѫ раздѣлени ни четири: I. Обичайни пѣсни; II, Пѣсни за семейни и обществени нрави, задѣвки, любовни диалози и др.; III. Нѣколко юнашки и комитски (нови юнашки) пѣсни, и IV. Пѣсни съ неправилни сложни тактове, танцови и за слушане. Като се остави на страна въпросътъ, до колко е наложителна разпредѣлбата при неголѣмия брой дадени пѣсни, при това предназначени главно за практическо използуване, прави впечатление несигурната основа за разпредѣлението, отъ която е излѣзълъ авторътъ. Вмѣсто да извърши класификацията само върху музикална или само върху литературна основа, авторътъ е прибѣгналъ до едно срѣдно положение, което създава нѣкои недоразумения. Така напримѣръ въ последния дѣлъ влизатъ много пѣсни, които по съдържание трѣбва да се отнесатъ къмъ втория дѣлъ, отъ друга страна, ако въ последния дѣлъ сѫ вмѣстени само пѣсни съ сложни тактове, тамъ нѣматъ мѣсто пѣснитѣ № № 52, 65 и др.; а танцови пѣсни има и въ другитѣ дѣлове № № 8, 21, 23, 27, 35 и др. — всички отбелязани като танцови. Недоумение буди и изразътъ „пѣсни за слушане.“ Дали съ това авторътъ не е искалъ да означи пѣснитѣ, които се пѣятъ на трапеза или на тлаки и седѣнки?

По произходъ най-много пѣсни сѫ отъ Охридъ — 9 (№ № 4, 10, 14, 28, 32, 37, 49, 53, 57); дадени сѫ като „всеизвестни“ — 12 № № 21, 22, 24, 26, 31, 33, 36, 40, 47, 48, 50, 63); не е показанъ произходътъ на пѣснитѣ — 6 № № 23, 42, 43, 44, 52, 62). Останалитѣ сѫ отъ Битоля — 5 (№ № 12, 38, 45, 51, 56), Велесъ — 6 (№ № 35, 39, 46, 55, 58, 65), Дебъръ — 3 (№ № 8, 17, 20), Кичево — 2 (№ №16, 27), Костуръ — 1 (№ 13) Петричъ-Куманово — 1 (№ 7), Прилепъ — 5 (№ № 11, 12, 15, 51а, 64), Струга — 5 (№ № 18, 19, 29, 54, 61), Щипъ — 5 (№ № 6, 30, 34, 51б, 60), Галичникъ — 4 (№ № 1, 3, 25, 66), Лазарополе, Дебърско — 1(№ 41), с. Байлово, Кумановско — 1 (№ 9), с. Песочница, Леринско — 2 (№ № 5, 59).

Пѣснитѣ сѫ дадени съ пълнитѣ имъ текстове на кирилица и латиница, а сѫщо и въ френски преводъ (както и уводътъ). На много мѣста тѣ се придружаватъ отъ бележки за случая, по който се пѣе пѣсеньта, за текста или мелодията на самата пѣсень и пр. Нѣкѫде тѣзи бележки разглеждатъ дори цѣли обичаи.

Всѣка пѣсень е дадена съ инструменталенъ уводъ и заключение. Това, както бележи авторътъ, издава практическото предназначение на сборника, обаче далечъ не унищожава неговото фолклорно значение благодарение на това, че въ партията на гласа пѣснитѣ сѫ въ тѣхния истински фолклоренъ видъ. По-голѣмъ интересъ представя обаче за насъ хармонизацията на тѣзи пѣсни.

Отсѫтствието на хармония и полифония въ българската народна пѣсень я прави почти непригодна за художествено използуване въ нейния суровъ видъ при днешнитѣ музикално-естетични изисквания. Последнитѣ налагатъ преди всичко хармонизирането ѝ. Несъмнено, това е твърде деликатна работа, още повече тъй като самата народна музика съ нищо не улеснява въ това отношение тоя, който работи се нея. Всички, боравили съ българската народна музика и черпили отъ нея мотиви за лично творчество, сѫ се изпрѣчвали предъ тази спънка. И трѣбвало е да прибѣгнатъ, при отсѫтствието на собствена народна хармония, до хармонична система, изникнала на чужда почва — западноевропейската, била тя класическа или модерна, но и въ двата случая еднакво небългарска. Особено ясно изпъква, до колко е чужда тая хармония на българина, когато композиторътъ построи нѣкоя голѣма музикална форма, въ която предъ сложната хармония и заплетена полифония сѫществената часть на българската пѣсень — мелодията — остане на второ мѣсто.

Когато напоследъкъ се видѣ, че бѫдещето на музиката лежи може би не толкова въ международното, колкото въ чистонационалното, отъ гдето може да се почерпи много свежесть, оригиналность и животъ, вниманието на нашитѣ па и на чужди композисти къмъ народната ни музика се усили. Създадени бѣха върху български мотиви по-малки и по-голѣми музикални творби, отъ друга страна просто бѣха хармонизирани народни пѣсни за вокално солово или хорово използуване. Но и въ едното и въ другото композиститѣ си поставиха като рѫководно начало да запазятъ напълно народния духъ въ музикалното произведение. И именно това запазване, или, по-право, долавяне на народния духъ създаде една нова и то особено трудна задача за нашитѣ композисти. Не може да се каже, че до сега тази задача е напълно разрешена. Въ всѣки случай постигнатото до днесъ ни кара да очакваме въ скоро време гениалния български творецъ, който ще изведе на правъ пѫть българската художествена музика и ще я отправи къмъ свѣтло бѫдеще, каквото тя наистина заслужава.

Единъ отъ най-напредналитѣ въ търсенето на тоя народенъ духъ е безспорно самиятъ Добри Христовъ. Десетки народни пѣсни, разработени отъ него за хорово или солово пѣние, издаватъ завидния му усѣтъ за народното; а много повече този усѣтъ изпъква въ нѣкои лични творби на Добри Христова, влѣзли въ устата на народа и срастнали се съ народното творчество до толкова, щото се вэематъ отъ всички за истински народни пѣсни (напр. всеизвестната „Планино Пиринъ"). Новиятъ сборникъ „Македонски пѣсни" още единъ пѫть представя Добри Христовъ като добъръ познавачъ на музикалния усѣтъ у българския народъ.

Даденитѣ пѣсни сѫ хармонизирани, като въ повечето случаи се е внимавало за по-лесно и по-удобно използуване мелодията да се съдържа и въ клавирния съпроводъ. Клавирнитѣ уводи и заключения представятъ всѣка пѣсень като завършена музикална форма, която отговаря на възприетитѣ въ художествената музика изисквания за пѣсенното творчество. Обаче докато уводитѣ на повечето пѣсни, ако и нѣкжде прѣкомѣрно удължени въ сравнение съ самата вокална часть, сж общо взето сполучливи (особено въ пѣснитѣ №№ 3, 12, 25, 25, 29, 32, 39, 44, 51, 65 и 66), заключенията — кждето тѣ сжществуватъ — сж въ повечето случаи излишни, особено гдето чрезъ тѣхъ авторътъ се стреми да се върне къмъ тониката на началната тоналность, докато самата пѣсень завръшва било на нѣкоя друга степень отъ сжщата тоналность, било въ друга тоналность (при пѣсни въ dur обикновено въ паралелния moll). Така ненуждни сж заключенията въ пѣснитѣ №№ 6 (много дълго), 15, 24, 29, 31, 32 (твърде удължено, ако и интересно), 40, 42, 46, 47 (мажорниятъ край изненадва; интересно, но безцелно е дългото модулиране отъ a moll до c moll, когато свръзката може да стане безболезнено и безъ него), 54, 55, 60, 66. Много красиво и оригинално е заключението въ пѣсеньта № 48.

Самата хармонизация пъкъ, колкото и близка да е тя до духа на народната пѣсень въ сравнение съ творчеството на други композитори, все пакъ, струва ни се, стои достатъчно далечъ отъ него, за да може да изпълни достойно приписаното ѝ отъ автора (стр. 29) предназначение — да послужи за основа на истинска българска хармония, която съ време ще се създаде. Защото използуваната отъ автора традиционна (класическа) хармоническа система, като развита на чужда почва при други условия и изисквания, е добила вече точно установенъ видъ. А въ него тя е чужда на българската народна музика и на нейния духъ, колкото и да се старае авторътъ да я доближи до нея. Неговата задача би била може би по-лека, ако можеше да използува при хармонизациитѣ си похватитѣ не само на класическата, но и на модерната хармония, която би му дала повече свобода и по-богатъ изборъ на срѣдства.

Въ даденитѣ хармонизации най-близко до целитѣ си авторътъ е достигналъ тамъ, гдето е далъ само хармониченъ фонъ, върху който изтъква мелодията (№№ 48, 7, 3), или пъкъ се е ограничилъ въ скромно маркиране на ритъма (№№ 23, 33, 35, 39, 65). По-сложно сж разработени пѣснитѣ №№ 10 и 16, гдето при всѣко повтаряне мелодията съпроводътъ е различенъ. Отъ това се получава голѣмо разнообразие и пъстрота, които правятъ тия две пѣсни едни отъ най-хубавитѣ постижения въ сборника. Интересно сж използувани църковни хармонични похвати въ пѣсеньта № 2. Съпроводътъ на пѣснитѣ №№ 15 и 64 рисува отлично настроението на текста, ако и изобщо да звучи малко чуждо. Отъ останалитѣ много добре сж дадени пѣснитѣ №№ 5, 9, 21, 23, 24, 29, 30, 35 (скромно, но много сполучливо хармонизирана), 39, 43, 60. Нѣкои пѣсни (№№ 17, 22, 41, 51 и др.) сж дадени съ по-сложна разработка — повече контрапунктъ и по-богати хармонии, съ които обаче сж се отдалечили отъ народния духъ. Това особено ясно личи въ хармонизацията на известното хоро „Чамчето“ (№ 63).

Изобщо сборникътъ „Македонски пѣсни“ на проф. Добри Христовъ е дѣло съ голѣмо значение за нашата музика. Представата, която той дава за музикалното творчество на македонскитѣ българи, благодарение на сполучливия подборъ на пѣснитѣ, както и на обширното имъ научно обяснение, е правилна и ясна. Ролята, която тоя сборникъ ще изиграе като паметникъ на пълното единство на българитѣ отъ всички краища на България по отношение на народното имъ музикално творчество, както и като документъ за истинския музикаленъ образъ ма македонската пѣсень, е голѣма и извънредно важна, особено днесъ.

Немалка е и художествената стойность на издаденитѣ въ тоя сборникъ пѣсни. Въпрѣки изтъкнатитѣ недостатъци, хармонизациитѣ на пѣснитѣ ще иматъ своето значение въ развоя на художествената българска музика. При това чрезъ тѣхъ се правятъ достѫпни на нашитѣ концертни пѣвци много наистина чудни по красота пѣсни, въ които лика свежестьта на единъ непокваренъ народъ, гдето се четатъ ясно неговитѣ радости и болки.

Любомиръ Романски.

Ст. Чилингировъ, Български читалища преди освобождението. Приносъ къмъ историята на българското възраждане. Издава Министерството на народното просвѣщение. София. 1930. 8^{0}. Стр. 683.

Върховниятъ читалищенъ съюзъ въ България е ималъ отдавна похвалната идея да се напише една история на българскитѣ читалища преди освобождението, които представятъ една отъ най-характернитѣ прояви презъ епохата на нашето възраждане, допринесла толкова много заслуги както за просвѣтния напредъкъ, така и за националното и социално осъзнаване на по-широкитѣ слоеве отъ българския народъ презъ втората половина на миналия вѣкъ. Изборътъ на г. Чилингирова, известния по своето трудолюбие и широки познания писатель и виденъ читалищенъ деецъ, като лице, което би могло да се нагърби съ тая тежка и не по силитѣ на всѣкиго задача, е билъ повече отъ сполучливъ. Седемнадесеть годишното неуморно и крайно добросъвѣстно залѣгане на последния въ събиране и обработка на материала е увѣнчано най-после съ едно крупно дѣло. Трудътъ на Чилингирова, предъ видъ на многобройнитѣ си положителни качества съ право ще си вреди на предно мѣсто въ нашата литература, третираща културно-историческитѣ въпроси на възродителната ни епоха.

Авторътъ раздѣля книгата си на два голѣми дѣла. Въ първия той се сили да ни даде една свързана и обща картина на развитието на библиотекитѣ и читалищата въ България. Своя исторически прегледъ той започва твърде отъ рано, още съ наченкитѣ на просвѣта презъ първото българско царство. Въ сбита и прегледна форма (стр. 13—33) ни е дадено всичко, което можемъ да знаемъ за сега относно библиотеки въ миналото ни. Чилингировъ се спира на кратко на Симеоновата епоха. Библиотеки трѣбва да е имало и въ Кутмичевица, седалището на св. Климентъ. Отъ анализа, който се прави на нѣкои пасажи изъ словото на презвитеръ Козма, се вижда, че ценни библиотеки притежавали и богатитѣ българи отъ тази епоха. На кѫсо се проследява по-нататъкъ и сѫдбата на библиотекитѣ презъ второто българско царство.

Много по-ценна и по-пълна е следващата глава отъ първия дѣлъ, посветена на общия развой на читалищата въ българскитѣ земи. Предходниятъ тѣхенъ стадий представятъ скромнитѣ обществени библиотеки. Авторътъ разглежда съвокупнитѣ причини, които сѫ извикали на животъ тѣзи отъ особенъ родъ просвѣтителни огнища. Главенъ двигатель въ това отношение е билъ стремежътъ къмъ по-широка и по-солидна школска система, явилъ се следъ реформитѣ въ турската империя, които даватъ тласъкъ на българското занаятчийство, като го освобождаватъ отъ бремето на турскитѣ своеволия въ стопанския животъ. Отъ времето на Хати-хумаюна датира и началото на българското читалище. Шуменъ, Ломъ и Свищовъ си оспорватъ правото на мѣста, въ които е било открито първото българско читалище. И въ тритѣ тѣзи града имаме читалища още въ 1856 год. Отъ вънשнитѣ подбуди, които играятъ роля въ създаване на българскитѣ читалища, трѣбва да се изтъкне просвѣтното влияние на полската и маджарската емиграция.

Въ Западна България, по-точно въ Македония, читалищата сѫ плодъ на едно кръстосано въздействие отъ три страни: отъ страна на българскитѣ читалища, на сръбскитѣ читаоници и на гръцкитѣ силòгоси. Известно въздействие заслужава да се отдаде и на турскитѣ читалища въ Цариградъ (стр. 39).

Чилингировъ намира тукъ сгода да се спре и на сръбската пропаганда, вършена въ Македония (стр. 44—46). Началото ѝ съвпада съ размирицитѣ въ Западна България презъ 1847—48—49 год. Опити за внасяне на сръбски книги въ Македония се правятъ отъ едно особено политическо дружество, застанало на чело на пропагандата и подкрепяно отъ просвѣтнитѣ дейци, сгрупирани около бѣлградското централно читалище. Пропагандата е разполагала съ голѣми парични суми, действувала предпазливо, като си служела често пѫти съ хитрости. Скоро българитѣ подушватъ сръбскитѣ намѣрения и биятъ тревога. На стр. 46—48 авторътъ привежда извадки отъ тогавашни български вестници, които въ редица статии препорѫчватъ мѣрки срещу сръбската напасть. Поради този натискъ на сърби и гърци читалищата въ Македония сѫ изобщо по-бедни. Помощьта на централното читалище въ Цариградъ, което служи като единъ върховенъ съюзъ на всички читалища по българскитѣ страни, отивала изключително за тѣхъ.

Цѣлия първи дѣлъ на съчинението си Чилингировъ раздѣля на малки глави. Въ тѣхъ съ доста голѣма изразителность е изнесена връзката на нашитѣ читалища съ цѣлия културенъ развой на народа ни. Не ще съмнение, историята на читалищата въ българскитѣ земи е до голѣма степень история на българската просвѣта изобщо. Тукъ авторътъ е проявилъ своята начетеность и широка осведоменость въ различнитѣ въпроси на нашето възраждане. Възсъздадена е живо огромната работа, извършена отъ тѣзи скромни културни огнища. Посочени сѫ характернитѣ моменти и обстановката на постепенното пробуждане на българина. Цѣлото изложение е изпъстрено съ извадки отъ съвременни документи и откѫслеци отъ писанията на видни дейци. Ще си позволимъ обаче да забележимъ, че въ привеждането на тѣзи извадки, авторътъ е отишелъ доста далечъ. Тѣхното натрупване на нѣкои мѣста затруднява четенето на книгата. Опитътъ да се синтезиратъ особеноститѣ въ развоя на читалищата щѣше да спечели повече, ако авторътъ се бѣ решилъ съ свойственото си умѣние да излага самъ, както впрочемъ е направилъ това на нѣкои мѣста, и да избѣгне претрупването на цитатитѣ, които често пѫти следватъ единъ следъ другъ безъ особена връзка помежду имъ. Защото не единствено по този начинъ, но и при едно умѣло предаване и анализиране даннитѣ, ние бихме били напълно въ състояние „да почувствуваме не само смисъла, но и духа на тогавашното време“.

Въ втория по-обемистъ (стр. 137—145) дѣлъ на съчинението си, който образува собствено и неговата ядка, Чилингировъ ни дава исторически сведения поотдѣлно за всички читалища въ българскитѣ земи, работили преди освобождението. Въ този прегледъ читалищата, 130 на брой, сѫ подредени въ азбученъ редъ. Голѣмата добросъвѣстность и старание, вложени отъ автора въ работата му, се хвърлятъ на очи и при най-бѣглия погледъ върху тѣзи страници. Главенъ източникъ на материалъ за автора представятъ дописскитѣ, печатани въ нашия периодиченъ печатъ преди освобождението. Освенъ това използувани сѫ различни печатани спомени, архивни материали, а тукъ таме и устни съобщения (напр. за читалищата въ Бабадагъ и въ с. Бешкьой, Добруджа). Въ всѣки случай едва тукъ се вижда голѣмата оскѫдица отъ материалъ, която е попрѣчила да се даде една по-пълна картина на живота на по-голѣма часть отъ читалищата. Не сѫ малко мѣстата, гдето на автора е невъзможно да каже нѣщо повече за живота имъ, освенъ да ни съобщи голия фактъ на тѣхното откриване. Отъ особенъ интересъ е историята, изложена сравнително по-подробно, на читалищата въ по-крупнитѣ центрове напр. въ Букурещъ, гдето се основава читалище отъ Раковски въ 1861 год., въ Цариградъ, въ Пловдивъ, въ Свищовъ и др. Както на всѣкѫде, така и тукъ, дейностьта на читалищата засѣга дълбоко цѣлия духовенъ и общественъ животъ на българина. Интересни нѣща могатъ да се прочетатъ и въ историята на всички останали читалища.

Относно читалищата въ македонскитѣ градове съ сравнително по-обширни данни авторътъ е разполагалъ отъ Криворѣчна-паланка и отъ Прилепъ. За първото читалище сѫ използувани споменитѣ на Мих. Ив. Македонски, а отъ Прилепъ изглежда много по-често, отколкото отъ останалитѣ македонски градове, сѫ изпращани дописки до тогавашнитѣ вестници, обстоятелство, което е улеснило нашия авторъ въ задачата му. Кратки и неизчерпателни сѫ сведенията, които имаме за първото македонско читалище, открито въ гр. Битоля презъ 1860 год. Въпрѣки всичко, страницитѣ, посветени на македонскитѣ читалища, сѫ единъ цененъ приносъ къмъ проучване българската просвѣта въ Македония. Задачитѣ на читалищата тукъ сѫ били изобщо въ много отношения по-трудни, защото се е налагала бърза и ефикасна борба съ гърцизма и съ туку-що появилата се сръбска пропаганда.

К. Мирчевъ.

Résumés des articles de la revue.

St. Romansky, Les noms de quelques villes de la Macédoine. — 5. Vélès.

La ville de Vélès est l'unique ville en Macédoine qui, depuis les temps les plus reculés, est située sur les rives du Vardar qui coupe le pays au beau milieu, du Nord au Sud, et dont le nom sert d'emblème à tout le pays du Šar à l'Egée et d'Ochrid aux Rhodopes. Tandis que la ville de Skopié, capitale de la Macédoine actuelle, garde sa position sur le fleuve, où on la trouve encore, aujourd'hui, depuis le moyen âge, la ville de Vélès s'élève depuis ses origines au même endroit du Vardar moyen — le chemin qui, par la montagne de Babuna, d'un côté, et Ovče-polé, de l'autre, relie la Macédoine occidentale du pays bulgare à ses provinces orientales. C'est ici que se trouve le pont traversant le Vardar, et ainsi s'explique le nom turc de la ville — Köprülü, du mot köprü „pont" — qu'on lui a donné à l'époque où les Turcs ont conquis la Macédoine.

Tandis que le nom turc au point de vue de son origine et de sa formation est parfaitement clair, le nom bulgare de la ville — Veles (gr. *Βελεσσός*, alb. Vëlës) — reste aujourd'hui encore inexpliqué. Son explication est d'autant plus difficile que, par sa forme, ce nom reste isolé non seulement dans la toponymie slave, mais aussi dans la toponymie balkanique.

En tout cas, la dénomination en question date d'une époque antérieure à celle des Slaves. Il est bien connu qu'avant les Slaves, dans la région du Vardar moyen a vécu la tribu illyrienne des Païones (*Παίονες*), et que sur l'emplacement de la Vélès actuelle était située leur ville principale — *μαγίστα οὖσα πόλις τῆς Παιονίας* — Bylazora (*Βυλάζωρα*), dont le nom se trouve cité dans les ouvrages de ceux qui ont voulu l'utiliser comme preuve de l'ancienneté des Slaves dans la peninsule Balkanique (voir Jireček, Geschichte der Bulgaren, Prag 1876, 70; Niederle, Slovanské starožitnosti II, Prague 1906, 178). W. Tomaschek, qui est bien connu par ses études sur les Thraces et la toponymie ancienne de la péninsule des Balkans, rattache ce nom, *Βυλ-άζωρ* ou *Βυλάζωρα*, d'un côté aux *Βυλλίς*, Byliones illyriens, et de l'autre aux *Ἄζωρος* dans le Tripolitis de Pélagonie (*Πελαγονία Τριπολῖτις*), pour en faire ressortir le caractère illyrien (v. Die alten Thraker I 17.18; II 2, 61 et 55, 1893).

Cependant, déjà Leake, dans ses „Travels in Nothern Greece", III, 470, avait rattaché le nom Veles d'aujourd'hui à l'ancien Bylazora, *Βυλάζωρα*, et Hahn, Reise von Belgrud nach Salonik², Wien 1868, p. 163, ayant adopté son idée voulait démontrer l'origine albanaise du même nom. Il trouve notamment que la seconde partie du nom ancien de cette ville renferme le mot albanais urë „pont" (avec l'article — ura), et que la première, représentée aujourd'hui dans l'albanais Vëlës doit avoir la même origine, sans qu'il puisse en tout cas, démontrer la signification de son radical. Par intuition, Hahn devine que le nom *Βυλάζωρα* aurait pu être traduit par le „pont de Vélès“ (Wellesbrücke).

C'est l'unique voie à suivre pour expliquer le nom ancien de la ville, *Βυλάζωρα*, aussi bien que le nom d'aujourd'hui — bulg. Veles, gr. *Βελεσσός*, alb. Vëlës. Dans le cas présent, la langue albanaise, successeur d'un dialecte de la péninsule Balkanique d'avant les Slaves, probablement thrace, n'explique nullement, mais montre seulement la voie à suivre pour trouver l'origine de ce nom. L'ancien nom *Βυλάζωρα* est noté pour la première fois chez Polybe, au commencement du II siècle av. J. Chr. (V, 97), c. à. d. à une époque où la prononciation du *β* en grec comme *v* s'était déjà produite (v. Brugmann, Griechische Grammatik^4 128). C'est pourquoi le nom *Βυλάζωρα* a commencé par *v* — Vylazora. Et si le mot albanais urë représente de fait, comme en tant d'autres cas, un élément de lexique, hérité d'une époque plus ancienne, alors, évidemment, le nom entier doit représenter une forme composée, dont il ne s'est conservé dans le nom d'aujourd'hui Veles (alb. Vëlës, gr. *Βελεσσός*) que la première partie. Sans doute, cette forme représente un génitif en *-es*, très bien connu dans les langues indo-européennes. Aussi en slave cette désinence a laissé ses traces dans la declinaison des thèmes consonantiques (gén. kamene, de kamy, cf. lit. akmeñ-s <*akmenes, du nom. akmũ; de même slovese, telęte, matere, ljubъve), aussi que des thèmes en *i-* et *-u*, où elle n'est que *-s* (gosti <*gostoi̯s, synu <*sunou̯s, lit. sunaũs). De même, dans les pronoms on trouve un exemple de cette terminaison au génitif du vieux-bulgare čьto — česo, ničeso. En même temps c'est une indication qui permet de juger quelle a été aussi la désinence du génitif dans la langue des anciens Thraces. Des noms composés de cette espèce — avec une forme de génitif comme première partie — sont très répandus dans les langues indo-européennes (cf. grec *Διόσ-κουροι* „enfants de Zeus“, vieux-bulgare domu-zakonьnikъ, spécialement allemand — cf. got. baúrgs-vaddjus „murs d'une ville“); probablement ils ont existé aussi en thrace ou illyrien. En ce qui concerne l'élimination de la deuxième partie composante, ora ou ura, en résultat de laquelle il n'est resté au moyen âge que la première, Veles ou Vylas, on peut citer un nombre considérable de cas analogues de la toponymie slave de la péninsule Balkanique d'aujourd'hui, où l'adjectif possessif est resté unique d'un ancien nom de lieu, avec un substantif à la base: Gabrovo, Drěnovo, Arapovo, Babino etc.

Il est remarquable que le souvenir de l'ancienne signification d'un nom de lieu composé s'est fréquemment conservé. Il en a été probablement de même avec le nom de Veles au moyen âge; les Turcs lui ont donné un nom avec la même signification Köprülü, selon leur habitude de traduire les noms locaux bulgares qu'ils ont trouvés dans la péninsule des Balkans; c'est le cas, par exemple, de Kazan au lieu de Kotel, Uzundžova au lieu de Dlъgo-polje etc.

Un pont doit ordinairement son nom à une qualité quelconque, p. ex. dlъgъ „long“ (cf. le turc Uzun-köprü „pont long“, sur la Maritzca inférieure, tramsmis aussi comme nom de la ville près du pont); ou d'après le nom de la localité, où il a été construit, ou enfin d'après le nom de la rivière, sur laquelle il a été bâti. Quoi qu'il en soit, il est très vraisemblable que le pont en question soit caractérisé comme grand — vieux-bulgare velьji. Il faudrait admetre que ce ne furent pas les Slaves qui donnèrent ce nom car il est évident d'après ce qui a été déjà dit, qui ce nom existait à une époque antérieure aux Slaves. Il est très vraisemblable que le pont, aussi bien que la ville près de lui, a reçu son nom du nom de la rivière.

Comme on le sait par les recherches les plus récentes, la rivière du Vardar a porté, à part se dénomination présente, encore deux noms: vieux-grec *Ἄξιος* et bulgare Velika. En ce qui concerne ce dernier, le prof. Jord. Ivanov dans son étude „Axios — Velika — Vardar", dans la Revue macédonienne, an. I, fasc. 3, 1925, p. 17 et suiv., a démontré qu'il se rapporte non seulement à son cours supérieur, ou à un de ses affluents, comme il en est aujourd'hui, mais aussi à son cours moyen ou à la rivière toute entière. C'est le nom que les Slaves lui ont donné au temps de leur établissement dans la péninsule Balkanique et en Macédoine. Mais il est intéressant de remarquer qu'elle aurait été l'unique parmi les grandes rivières de la péninsule Balkanique que les Slaves auraient nommé d'après leur langue, — Velika — nom qui au même droit pouvait être donné à d'autres rivières de la péninsule, pas moins grandes qu'elle, telles que la Maritza, la Morava etc. Mais si on prend en considération que les Slaves ont d'habitude maintenu les vieux noms thraces on illyriens de toutes les grandes et même petites rivières, en changeant leur formes d'après la phonétique de leur langue, en leur donnant des sens nouveaux ou, enfin, en les traduisant, il faut accepter qu'en ce cas le thème de ce nom doit être antérieur à l'époque de l'établissement des Slaves — thrace ou illyrien. C'est d'autant plus possible, si on prend en considération que le nom antique *Ἄξιος*, employé par les Grecs, n'a pas permis que le vrai nom, donné à la rivière par la population indigène de l'époque précédant l'arrivée des Slaves bulgares soit mentionné chez les anciens écrivains. Et c'est notamment la dénomination qui apparaît dans le nom de la ville *Βυλάζωρα*, attesté chez Polybe.

De l'analyse de ce nom il devient clair, que la rivière du Vardar, avant l'arrivée des Slaves, a porté un nom qui cache la racine vel-, et que les Slaves l'ont simplement adopté en lui donnant un sens d'après l'esprit de leur langue: un mot vel (cf. vieux-bulgare velь-ji), à côté de velik, existe jusqu'aujourd'hui même dans le dialecte macédonien dans le sens de „grand" (voir Vel-četvъrtok, Vel-petok etc.), et dans Vel-ika, le nom du Vardar, le même nom se montre, pour une plus grande clarté, augmenté par le suffixe -ika. Par conséquence, dans ce cas aussi les Slaves ont procédé de la même manière, comme à l'adoption de d'autres vieux noms de rivières dans la peninsule Balkanique; cf. Lom d'Almus (cf. le verbe lomiti), *Τιέρνα* > Černa etc,

Quand à l'origine de ce nom de la rivière, même s'il n'était pas impossible que ce nom soit formé de la racine indo-européenne *u̯el- „drängen, pressen" que nous avons aussi en vieux-bulgare *velь (dans velьmi, velьma „très, beaucoup", velь-lěpъ „très joli"), velьji, velikъ „grand“ (cf. Walde, Vergleich. Wörterbuch der indogerm. Sprachen I, 2, 295 et suiv.), il est plus exact qu'il est dans un certain rapport avec la racine *u̯el- „drehen, winden, wälzen“, qui se trouve dans le ser. válati, -te „se tourne“, ūrmi- „Welle“, avest. varəmile même, alb. vjell „übergebe mich. erbreche“ (*u̯elu̯o), valë „Wallen des kochenden Wassers; Welle. Woge“ (*u̯$_e$lna = v.-ind. ūrmi-), lat. volvo, -ere „rollen, kollern, wälzen, drehen, wirbeln“, v.-h.-a. walm „Wellen werfen, aufwallen“, wallan „wogen, wallen, aufwallen, sieden, kochen“, v.-bulg. valiti, valjati „wälzen, wolken“, slovène vâl „Walze; Welle, Woge“ etc. La même racine se trouve, à un autre degré du vocul, dans le vieux.-bulg. vlъna „onde“, lit. vilnis, v.-h.-a. wëlla, v.-ind. vaṇa- et arm. lamb „Ring, Kreis“ (cf. Walde 298 et suiv.). Par ce nom, la rivière du Vardar est caracterisée, par conséquent, comme rivière dont l'eau rapide tournoie et forme des ondes De même en Pologne on trouve une rivière Wełna (= Vlъna), aussi Wełm; cf. les nomsl ithuaniens de rivières: Wilja, Wilna, d'où provient aussi le nom de la ville Wilno, lit. Vilnius, de lit. vilnis „fala, onde“ (cf. Brückner, Słownik etym. jęz. polskiego, Kraków 1927, 606).

De tout ceci on peut tirer la conclusion suivante: 1) le nom ancien de la rivière du Vardar, formé de la racine vel- et, adopté par les Slaves bulgares, a reçu un sens nouveau d'après leur langue et a été transformé en Velika; 2) de ce nom on a formé un nom composé Veles-ora, dont la première partie représente une forme génitive de vel-, avec la désinence -es, et la deuxième partie — le substantif ora „pont“ (alb. urë), par lequel on a désigné non seulement le pont sur cette place, mais aussi la ville près de lui; et 3) les Slaves du groupe bulgare à l'époque de leur établissement ont adopté le nom de la ville, n'en conservant que sa première partie Veles, qu'on trouve comme nom de la ville aussi dans les textes byzantins, en grec moderne et en albanais, mais en rattachant à elle seule le sens de „pont“, reflété aussi dans le nom turc Köprülü, lui-même traduction du nom slave qui aujourd'hui n'a aucun sens.

Iordan Trifonov, Apport à l'histoire des formes de l'article dans la langue bulgare.

L'auteur présente d'abord 79 exemples d'incontestables formes d'articles vieux bulgares, extraits de monuments datant de la fin du IXe siècle et du début du Xe siècle et conservées dans des copies ultérieures du XIIIe siècle et une du XIVe siècle; après quoi il utilise ces exemples pour éclaircir certaines questions relatives à l'article vieux bulgare.

D'après M-r Trifonov, les exemples cités réfutent, sans laisser aucun doute, l'opinon de feu V. Iagitch, le célèbre slaviste, selon laquelle l'article n'aurait apparu dans la langue bulgare, et cela d'une façon sporadique, qu'au cours du XIVe siècle. La fausseté de cette opinion avait été déjà rendue évidente par M-r le professeur Milétitch qui dans une étude spéciale a indiqué qu'un article analogue à l'article bulgare se rencontre fréquemment dans les parlers populaires grand-russiens, et que, par conséquent, les premiers modèles sur lesquels se sont conformées les deux langues pour arriver à l'article pleinement développé ont apparus déjà à l'époque où ces deux langues représentaient des dialectes d'une seule et même langue. Mais comme, même après cette étude de M-r Milétitch, quelques savants, parmi lesquels aussi des Bulgares, évitaient de désigner les formes d'articles vieux bulgares par leur véritable nom, M-r Trifonov fait remarquer que les exemples qu'il a recueillis nous obligent à parler sans aucune réserve de l'existence de l'article à l'époque du vieux bulgare. Le plus important des monuments dont s'est servi M-r Trifonov, le „Chestodnev" d'Ioan Exarque, dont il a extrait 60 exemples et dont il a rejeté plusieurs qui pourraient être discutés, date de 1263; sa copie a été exécutée par un Serbe qui n'a pu y introduire aucune forme d'article car la langue serbe jusqu'aujourd'hui encore ne connaît pas d'article. Pour éviter les inconvénients de l'opération avec des phrases séparées, M-r Trifonov cite tout un passage du „Chestodnev" dans lequel est décrite la judicieuse organisation des cellules dans le rayon de miel. On rencontre dans ce passage 6 incontestables formes d'articles qui par suite du caractère spécial de la description n'ont pas pu être introduites par des copistes plus récents. Plus loin, M-r Trifonov explique pourquoi les exemples qu'il cite ne donnent pas la possibilité de comprendre dans lequel des siècles du Xe au XIIIe le développement des formes d'articles a été le plus intense.

Selon M-r Trifonov, les exemples qu'il cite ajoutés à ceux qui ont été auparavant publiés par le professeur Milétitch, démontrent clairement que l'opinion selon laquelle la multiplication des formes d'articles dans la langue bulgare serait due à la disparition progressive de cas est erronée. D'une part, l'article vieux bulgare s'était déjà passablement développé à l'époque où la déclinaison nominative était encore en pleine force, même dans le duel, et de l'autre, l'article dans la langue bulgare ne joue pas un rôle de déclinaison comme dans l'allemand et le vieux grec. Que les formes d'articles ne se sont pas multipliées pour remplacer la disparition progressive de la déclinaison des noms, ceci est démontré le plus clairement par l'entamure dans le complexe morphologique du nom ou du pronom et de l'article; cette entamure a atteint non pas les formes d'articles, mais la flexion des mots qu'elles accompagnent.

Les exemples présentés par M-r Trifonov donnent également la possibilité de mieux étudier la voie qu'a suivie le développement de l'article тъ, та, то dans les adjectifs. Ils démontrent que, quoiqu'on ne puisse nier l'influence de l'article accompagnant les substantifs sur les adjectifs, dans ces derniers a surgi l'article тъ, та, то indépendamment des premiers et qu'il faut même admettre l'influence antérieure des adjectifs et des pronoms sur les substantifs (старата = бабата etc.).

L'influence des adjectifs sur les substantifs dans le développement de l'article se démontre le mieux par des exemples avec l'article и, ꙗ, ѥ accompagnant des substantifs par ex. дѣваꙗ, car l'article n'a pu passer que des adjectifs sur ceux-ci; quant aux articles dialectiques краляго, царюм (-юму) etc., ils prouvent que l'article и, ы, іє des substantifs a été assez répandu et est parvenu même jusqu'à nos jours. Cette circonstance en connexion avec des exemples tels que тихынтъ, злынтъ, amènent M-r Trifonov à la pensée que l'article тъ, та, то a paru d'abord à côté de l'adjectif et plus tard est passé à côté du substantif. En faveur de cette opinion M-r Trifonov présente des arguments théoriques, parce qu'à l'époque où l'article тъ, та, то a pu d'abord apparaitre, il n'y avait pas encore d'écriture slave. M-r Trifonov se sert de la postposition de l'article comme base principal de son opinion.

Parmi les exemples présentés par M-r Trifonov se trouvent aussi deux cas incontestables de l'article сь, си, сє et tels que là ce dernier a développé une déclinaison aussi dans les cas indirects. Un de ces exemples se trouve dans le texte biblique vieux bulgare.

L. Milétitch, L'élévation du kravaï (pain rond rituel) dans le rite de la „sloujba“ et de la „slava“ familiales.

Les plus récentes études sur la célébration de la „sloujba“ chez les Bulgares et de la „slava“ chez les Serbes établissent incontestablement non seulement l'entière analogie entre ces cérémonies respectives chez les deux peuples, mais de même leur origine également étrangère: il ressort que la „sloujba“ et la „slava“ sont une cérémonie religieuse empruntée principalement à Byzance, de sorte qu'en réalité toutes les argumentations faites jusqu' aujourd'hui, spécialement par les représentants de la science etnographique serbe, dans le but de donner à la „slava“ le caractère d'un indice national-etnographique exclusivement particulier aux Serbes, s'effondrent. On peut maintenant considérer la question suffisamment éclaircie dans le sens que la „slava“ serbe est un rite étranger, d'essence ecclésiastique, emprunté à Byzance, de même que la „sloujba“ bulgare.

Le professeur Sélichtchev a, en outre, démontré (Revue Macédonienne. Année VI. № 4) que le moment le plus important et le plus solennel dans le rite de la „slava“ serbe — l'élévation du pain rituel — ne représente rien d'original, parce qu'il a existe et existe encore dans la sloujba bulgare et est également connu dans des cérémonies religieuses analogues chez les Russes; chez tous, il a été adopté sous l'influence grecque. De son côté, le professeur Milétitch ajoute dans son article des arguments démontrant l'existence de cette cérémonie rituelle complète de la „sloujba“ chez les Bulgares aussi, avec une „élévation“ analogue du pain rituel (le „kravaï“), de même que chez les Serbes.

Si la cérémonie de la sloujba est célébrée selon les plus anciennes traditions, elle comprend trois parties. Le premier jour, la veille de la fête („vétchernitza“) on invite à souper les proches parents et les voisins; le lendemain est le jour le plus solennel: on apporte le matin le blé et le pain rituel à l'église pour qu'ils soient bénis par le pope; le troisième jour, nommé „patéritza“, on romp le pain rituel dont on mange une moitié et dont on laisse l'autre près des icones, etc.

Dans la „slava“ serbe, le rompement du pain est le geste le plus significatif et le moment le plus important est celui où le prêtre coupe le „kolatch“ et l'élève („dizané ou slavou“).

En Bulgarie, à l'époque turque, probablement à cause du clergé étranger, le moment rituel en question a dû peu à peu disparaître en face de l'importance croissante de la cérémonie du „kourban“ — le sacrifice d'un animal. Cependant, jusqu'à présent encore, dans quelques régions bulgares, une place importante dans la „sloujba“ familiale est occupée par le rompement et l'élévation du „kravaï“.

Dans la Macédoine du nord, et principalement à Uskub et dans ses environs, au moment de la bénédiction du pain, le prêtre, dans la maison de celui qui fête, „kréva proskoura“ — c. à d. élève le pain bénit qu'on appelle encore là „panaguïa“. Il est maintenant évident que l'original primitif de ce rite est l'élévation ordinaire de la „panaguïa“ aux repas dans les monastères. Les sources grecques indiquent tout le programme du rite ecclésiastique de la „slava“ serbe; la petite bénédiction (du pain, du froment, du vin et de l'huile), l'élévation du pain avec des invocations et le mentionnement des morts.

En Russie aussi a lieu l'élévation du pain rituel (le „pirog“) en l'honneur du saint, patron du maître de la maison qui célèbre sa fête. La désignation „slava“ chez les Serbes exprime, en réalité, précisément le moment où dans la cérémonie primitive qui se célèbre en l'honneur („slava“) du saint, on glorifie (glorification = slavoslovie), en buvant même parfois un verre de vin. Le terme „slava“ chez les Serbes n'exprime, par conséquent, rien de particulier: il fait ressortir seulement le moment solennel de la glorification durant la cérémonie. Dans les chansons de Noël et de bénédictions bulgares, on rencontre aussi fréquemment les verbes „slava“, „slavim“ qui ont également surgi sous l'influence du chant rituel d'Eglise. Ainsi les chansons de bénédictions de Noël dans la Bulgarie de l'Est commencent, en général, de la façon suivante: „slavité li, slavité droujina, boga amin, éla nacha slava, male, vichni bojé da poumojé“. La phrase „slavité droujina boga amin“ se répète souvent et c'est par elle que se termine la chanson de bénédictions. De même aussi s'est conservée l'expression „slava“ dans les chansons de Noël de la Macédoine; le professeur Milétitch nous donne à ce sujet plusieurs exemples. Dans certains vers cités par M-r Milétitch il est aussi parlé de la coupe qui joue un rôle important dans le moment rituel de la bénédiction du „kravaï“. M-r Milétitch nous présente de très intéressantes données extraites de matériaux ethnographiques sur le village de Smilévo (région de Monastir) qui prouvent qu'à une époque plus ancienne chez les Bulgares de Macédoine aussi, le rite de la sloujba familiale comprenait l'élévation du pain. A Smilévo beaucoup d'habitants fêtent („sloujat“) la St Athanasse („Tanassovden“) — le 18 janvier vieux style. Les femmes s'interrogent: „Vous, quelle fête célébrez-vous? — Nous célébrons la St Athanasse. — Qu'elle vous soit salutaire! Dieu vous donne une longue vie.“ Les „sloujbis“ avaient lieu à Smilévo à des fêtes définies telles que la St Pétko, la St Dimiter, la St Nicolas, etc: „Ceux qui célèbrent („sloujat“) cette fête se préparent quelques jours à l'avance“. Le plus important est que le jour même de la fête le pope „élève le pain“.

Prof. A. M. Sélichtchev, Les parlers dans la région d'Uskub.

Le professeur Sélichtchev donne dans son étude une caractéristique détaillée des parlers dans la région d'Uskub, basée sur des investigations personnelles sur les lieux mêmes et sur des sources écrites que l'auteur nous indique. M-r Sélichtchev met aussi à profit quelques anciens documents de la région d'Uskub datant du XIVe-XIXe siècles, dont un du XIVe est donné en fac-similé. La description des particularités linguistiques de la région d'Uskub commence par la phonétique qui est étudiée en detail. M-r Sélichtchev arrive à la conclusion que les parlers d'Uskub sont bulgares et se rapprochent le plus des parlers de Vélesse. M-r Sélichtchev résume en 45 points les particularités caractéristiques des parlers d'Uskub que possèdent aussi d'autres parlers macédoniens. Les rapports plus proches qu'ils ont avec le type des parlers macédoniens de l'Ouest, en partie avec les parlers du centre et en particulier avec les parlers des régions de Vélesse et de Chtip sont indiqués par l'auteur de cette étude en 18 autres points.

En dépit de la forte pression exercée par le gouvernement serbe en Macédoine vers la fin du XIIIe siècle et au cours du XIVe siècle et en dépit de l'influence ecclésiastique serbe durant la période de la dépendance du patriarcat d'Ipek (1557—1766), la langue des habitants d'Uskub et de ses villages n'a pas, dit M-r Sélichtchev, adopté des éléments de la langue serbe. Elle n'a pas le caractère d'une langue transitoire ou mixte serbo-bulgare; au contraire, ses traits ceractéristiques attestent qu'elle appartient au groupe macédono-bulgare (p. 77).

En plus des particularités grammaticales, M-r Sélichtchev examine au point de vue linguistique les noms de famille de la population et, au point de vue aussi de l'ethnographie, les prénoms. Il se sert également des désignation de lieux. Plus loin, il s'arrête plus particulièrement à l'étude des anciens immigrants bulgares de la région de Débère, les ainsi nommés „Torbéchis", des Serbes émigrés dans la région d'Uskub et enfin des éléments albanais et turcs dans cette même région. Dans sa conclusion, M-r Selichtchev critique l'article de M. Pavlovitch sur les parlers macédoniens de la région du haut Vardar, publiée dans le „Godichnik" (Annuaire) de la faculté de philosophie d'Uskub, A. I. 1930, en démontrant que M-r Pavlovitch n'a pas suffisamment étudié tous les parlers macédoniens, qu'il passe sous silence les rapports entre la population bulgare de cette contrée et les colons serbes immigrés au cours des dernières années, et les résultats de ces rapports qui ont eu leur influence sur la langue. Par suite de l'absence d'une analyse historique en ce qui concerne les données linguistiques, les conclusions de M-r Pavlovitch sont sans fondement. Ceci se rapporte surtout à l'opinion que M-r Pavlovitch émet en ce qui concerne le caractère phonétique des consonnes palatales k'—g' dans les parlers macédoniens; Pavlovitch affirme qu'elles contiennent un élément de friction de même que les consonnes serbes ћ, ђ. M-r Sélichtchev, en se basant sur des observations personnelles affirme au contraire qu'elles se prononcent sans friction.

Anguel Daskalov, Sur le passé de Névrokop et ses environs.

M-r A. Daskalov expose avec beaucoup de détails l'histoire de l'éveil national bulgare dans la région de Névrokop qui presque jusqu'à la moitié du siècle passé se trouvait sous la forte influence culturelle des Grecs. C'est ici que l'instruction scolaire bulgare fut le plus tard introduite; ceci est dû en grande partie à la situation géographique fort isolée de cette région qui par suite des mauvaises voies de communication, des voyages pleins de dangers était difficilement accessible. C'est pourquoi aussi cette région a été relativement peu visitée par des voyageurs de marque et les informations dont dispose la science sont pauvres. Parmi les écrivains bulgares qui ont écrit sur la région de Névrokop, il faut citer principalement Vassil Kantchev qui a publié des notes de voyage sur les vallées de la Strouma, de la Mesta et de la Brégalnitza dans le Recueil du Ministère de l'Instruction Publique T. XI—XIII, XXI—XXII. M-r Daskalov fournit dans son article des informations détaillées sur le développement de l'instruction nationale dans la région de Névrokop et plus particulièrement sur les premières écoles bulgares qui remplacèrent les anciennes écoles grecques, en donnant des notes biographiques sur les principaux maîtres d'école qui ont acquis de grands mérites par leur action sociale et ont contribué à affermir la conscience nationale de la population bulgare dans sa lutte pour la libération de l'asservissement intellectuel grec.

L'instruction a été introduite dans la région de Névrokop par la Thrace, principalement par la région de Serresse, un peu moins par la Bulgarie du Nord. A l'influence culturelle grecque se prêtaient le plus facilement la population bulgare des villages situés au sud et au sud-est de Névrokop, par suite de leur voisinage direct avec les régions de Serresse et Drama où le grécisme était puissant. Les Bulgares de la région de Névrokop ont vécu des jours orageux dans leur lutte acharnée contre le clergé grec qui était soutenu par les Bulgares grécomanes et les Valaques, eux-mêmes tombés sous la forte influence grecque. La première école bulgare de Névrokop fut ouverte en 1840 par un certain Kostadine, connu sous le nom de „l'instituteur Gospodine"; M-r Daskalov nous donne sur lui beaucoup de détails. A cette époque, dans la ville et dans quelques villages bulgares existaient des écoles grecques. En 1843 a été instituteur dans l'école grecque de Névrokople „le daskal (maître d'école) Dimiter". De même que tous les autres maîtres d'école, il avait à côté de sa profession aussi un métier: il tissat du drap et reliait des livres. Les élèves étudiaient en plus des livres d'Eglise la grammaire et la pédagogie. Fait intéressant, le passage d'un livre d'Eglise à un autre était précédé d'une cérémonie religieuse spéciale, après laquelle tous les élèves, la poitrine ornée de la décoration scolaire „ἄξιος" (aksios), accompagnaient jusqu'à sa maison le camarade ainsi honoré en chantant „Il est digne". A la maison, le père distribuait de l'argent aux élèves et la mère leur offrait de la confiture. Le maître d'école était invité à un festin et il recevait un mouchoir rouge et de l'argent — 3 ou 4 groches. Au cours de l'été 1850, un instituteur grec, Manidi, natif de Melnik, introduisit l'étude, deux fois par semaine, de l'alphabet, de la grammaire et de la calligraphie bulgares.

Parmi les écoles grecques des villages bulgares, la plus digne d'intérêt est celle qui existait dans le village de Tarlisse qui avait un instituteur déjà en 1780. M-r Daskalov nomme les Bulgares les plus remarquables qui ont étudié au cours du siècle passé dans cette école. M-r Daskalov donne des détails sur d'autres écoles de village du même genre de cette époque — sur les écoles des villages Gaïtaninovo, Kovatchévitza, etc. — dans lesquelles peu à peu fut introduite la langue bulgare et qui furent transformées en véritables écoles bulgares.

L'éveil national des Bulgares dans la ville de Névrokop date de 1855. Le maître d'école Nicolas Ivanov Kovatchevsky y a largement contribué; sur son œuvre et sur celle de ses successeurs, M-r Daskalov s'étend en détail.

A Névrokop fut aussi ouverte, en 1867, une école bulgare de filles. M-r Daskalov donne des informations sur le développement de l'œuvre scolaire bulgare dans les villages de Gaïtaninovo, Tétovo, Libiahovo, etc. A son succès ont contribué l'association et les conférences des maîtres d'école dans la région de Névrokop. M-r Daskalov rapporte le texte du statut de l'association des maîtres d'école, indique ses fonctions et ses ressources matérielles. Il fournit des tables statistiques sur les écoles de Névrokop et ses villages en 1906—1907, avec des informations sur la date de construction de chaque école, le nombre des élèves et des maîtres, les propriétaires de l'école et ses ressources. Il ressort de ces informations que presque dans chaque localité de la kaza de Névrokop peuplée de Bulgares exarchistes il y avait en 1906—1907 une école bulgare.

Bojil Raïnov, Souvenirs de Salonique (1881—1883).

M-r Raïnov communique ses souvenirs de Salonique où il a été professeur et directeur des lycées bulgares qui furent ouverts à son époque — le lycée de garçons au début de l'année scolaire 1881—1882, celui de jeunes filles l'année suivante. M-r Raïnov rapporte comment ces écoles furent inaugurées sans bruit et avec quel succès les études s'y poursuivirent. Le vali de Salonique, Galib-pacha, était bien disposé envers les Bulgares, de sorte que la première cérémonie de fin d'année du lycée put être célébrée solennellement en présence du vali lui-même et des consuls étrangers de Salonique. Plus loin M-r Raïnov rapporte un épisode intéressant de la vie du lycée. Un jour le lycée fut inopinément visité par le consul général russe, Iakobson, accompagné de son secrétaire, interprète et garde du corps. Il s'intéressa aux occupations scolaires et visita quelques classes. Dans la troisième classe c'était l'heure d'histoire et le professeur parlait des Gracques. Le consul émit le désir qu'un des élèves se leva et parla de Plévène. Sur l'objection du directeur que cette question appartenait à l'histoire contemporaine qui était enseignée dans les classes supérieures, le consul insista disant: „Non, vous devez savoir comment nous vous avons délivrés". Le professeur de turc du lycée, le Turc Abdi, étant présent à cette scène, M-r Raïnov, en sa qualité de directeur, objecta que les Russes avaient délivré non pas les Bulgares de la Macédoine qui étaient les sujets du sultan mais les Bulgares en delà du Balkan. Le consul, troublé et évidemment irrité, sans ajouter un seul mot, s'en alla de suite. Le professeur Abdi, comme on devait s'y attendre, courut tout rapporter au vali. Ce dernier, très content de la conduite du directeur le fit appeler, le loua de sa loyale attitude devant le consul russe et lui proposa de le décorer d'un ordre turc. Le directeur refusa poliment cette distinction, mais, en échange, pria le pacha de faire obtenir pour les Bulgares de Salonique l'autorisation de rédiger un journal bulgare. Le vali remplit ce désir et l'autorisation demandée („émirnamé“) fut publiée dans le journal officiel „Sélianik“. Pour différentes raisons, les Bulgares ne purent utiliser cette autorisation.

M-r Raïnov raconte plus loin un voyage qu'il fit à Varna, où il profita du séjour du prince bulgare Alexandre Batemberg au palais d'Euxinograde pour obtenir une audience et demander son appui relativement à une importante question d'ordre public. En effet, M-r Raïnov, au cours de l'audience, exposa au prince la nécessité de l'ouverture à Salonique d'un lycée bulgare de filles. Le prince se montra favorable à cette idée et promit son appui. Peu de temps après, le lycée de jeunes filles de Salonique fut inauguré.

Comptes rendus.

A. Tochev, Les Guerres balkaniques. Second volume (5 octobre 1912 — 6 septembre 1913 vieux style). Sofia, 1931, 8⁰, 405 p. Maison d'édition Hr. G. Danov. — Compte rendu de L. Milétitch

M-r A. Tochev, après avoir donné, dans un premier volume, il y a deux ans, l'histoire des préléminaires des guerres balkaniques, nous présente maintenant la seconde partie, impatiemment attendue, concernant l'époque qui débute par la déclaration de la guerre balkanique et se termine par la fin de la guerre interalliée.

Le nouveau livre de M-r Tochev a une grande importance comme œuvre historique parce qu'il jette la lumière sur une sombre page de l'histoire bulgare: il explique avec beaucoup de détails les raisons de la débacle militaire bulgare en 1913, il confirme et appuie sur de nouveaux documents les preuves bien connues sur les coupables directs de la catastrophe nationale bulgare qui s'abattit subitement et, tel un ouragan, balaya tous les fruits des efforts sanglants faits par la Bulgarie pour réaliser l'unité politique de son peuple. La faute en est, avant tout, aux gouvernants bulgares de cette période, qui étaient peu préparés pour leur lourde tâche et qui ne réussirent pas à éviter à temps les pièges évidents que la diplomatie des alliés bulgares leur tendaient. Après la lecture du livre de M-r Tochev, dit l'auteur du compte rendu, nous sommes obligés de reconnaître que les facteurs politiques dirigeants en Bulgarie ont tout simplement laissé échapper de leurs mains le succès, quoiqu'ils eussent été prévenus de beaucoup de côtés d'agir à temps en hommes politiques dont le devoir est de choisir le moindre des maux, du moment que les événements le leur impose. Après la lecture des documents présentés par M-r Tochev et après celle des documents publiés par M-r Milétitch[1] on ne peut justifier l'optimisme dont se bercèrent les gouvernants bulgares pendant toute la période comprise entre le commencement de 1913 et le fatal 16 juin de la même année. Cette date représente, sans aucun doute, le comble de la „folie", et la faute en incombe entièrement à ces mêmes facteurs bulgares responsables. On voit maintenant que de tout-puissants „facteurs non responsables" capables d'imposer l'insensée attaque du 16 juin n'existaient pas alors en Bulgarie. Sur certaines actions de derrière les coulisses relatives au 16 juin et qui n'ont pas encore été tout à fait éclaircies il faudra encore rechercher des documents complémentaires, mais, malgré cette lacune, les raisons de la débacle militaire et politique de la Bulgarie en 1913 sont en général si claires que sur ce point on peut admettre que l'écrasant verdict de l'histoire a été prononcé.

En nous accusant nous-mêmes, c. à d. nos gouvernants, dit l'auteur du compte rendu, nous ne justifions nullement la conduite hostile et hypocrite de la diplomatie tzariste russe envers la Bulgarie qui avait encore en la Russie une entière confiance et, naïvement, croyait jusqu'au dernier moment qu'elle n'allait pas nous abandonner, même si nous ne suivions pas tous ses conseils. Il ressort incontestablement des documents de Tochev qu'indépendamment des grandes fautes commises par les gouvernants bulgares, en réalité, c'est la Russie qui en 1913 a impitoyablement sacrifié la Bulgarie. Bien entendu, au tribunal de l'histoire, la Serbie sera convoquée comme étant la plus coupable envers la Bulgarie et, si on veut, envers le monde slave. Le plus révoltant dans cette honteuse trahison de frères est que les Serbes ont employé tous les moyens licites et illicites pour faire passer leur innocente victime, la Bulgarie, pour coupable de la guerre interalliée qu'ils avaient adroitement préparée avec la Grèce et la Roumanie.

La Roumanie a, en vérité, commis une lourde faute en attaquant la Bulgarie dans le dos au moment le plus tragique de la défense de son territoire. C'est pourquoi chez les Bulgares naquit un amer ressentiment contre les Roumains, ressentiment qui, plus tard, se manifesta avec la violence d'un ouragan dans l'attaque bulgare près de Toutrakane. Maintenant, d'après les documents de Tochev, nous devons reconnaître que le coup qui nous a été porté par la Roumanie n'a pas été inattendu, que l'action du gouvernement roumain aurait sûrement pu être écartée par le gouvernement bulgare qui avait été prévenu à plusieurs reprises et conseillé de s'entendre avec les Roumains; cela aurait pu être fait au moyen de concessions territoriales relativement faibles que la Roumanie, au commencement, était prête à accepter.

En ce qui concerne la conduite de la Grèce, les documents de Tochev donnent l'impression qu'avec les Grecs aussi on aurait pu arriver à une entente relativement acceptable, mais, bien entendu, au commencement encore de la guerre, quand les Serbes n'avaient pas encore réussi à les attirer tout à fait de leur côté. Malheureusement, aux gouvernants bulgares manquaient la prévoyance et la décision nécessaires pour la réalisation de toutes ces possibilités.

---

[1] Voir L. Milétitch, Documents relatifs aux actions anti-bulgares des pouvoirs serbes et grecs en Macédoine au cours de l'année 1912—1913. Sofia, 1930, p. 300.

Plus loin, M-r Milétitch s'arrête en détail sur les passages les plus intéressants du livre de M-r Tochev.

Vassile N. Christu, I. — Ochrida în secolul al XIX-lea de punct vedere istoric și cultural; II. —, Ocupațiile populației din Ochrida în secolul al XIX-lea; III. —, Emigririle populațiuni din Ochrida în Serbia Veche. Publié dans le „Graiul românesc“ A. IV. 1930. Bucarest. — Compte rendu de St. Romansky.

Les études aux titres ci-dessus indiqués: „Ohrida au XIX-e siècle au point de vue historique et culturel“, „Les occupations de la population d'Ohrida au XIX-e siècle“ et „Les immigrations de la population d'Ohrida en Serbie“ ont été publiées dans la revue „Graiul românesc“ („La parole roumaine“) qui paraît à Bucarest.

Les ainsi nommés „Roumains de la Macédoine“ (Aroumains, Valaques, Tzintzares), depuis l'éveil de leur conscience nationale dans la seconde moitié du siècle passé, ont toujours été l'objet de soins attentifs de la part des gouvernants roumains; surtout depuis qu'après le malheureux congrès de Berlin les luttes nationales s'étant renforcées chez toutes les populations de la Macédoine, la Roumaine cherche des motifs pour pouvoir un jour, elle-aussi, prendre part à la résolution du problème balkanique. Il devient ainsi évident comment une ancienne ville historique telle qu'Ohrida, dont le nom est attaché à l'éclosion et au développement de la culture bulgare dans la Bulgarie du sud-ouest, c. à d. en Macédoine, dès le IX-e siècle, à l'époque de Boris et de Climent, est, précisément, l'objet d'études culturelles-historiques spéciales dans le cadre d'une revue de propagande roumaine. En vérité, il y a aujourd'hui à Ohrida deux quartiers aroumains, mais leur importance ni au point de vue de leur ancienneté, ni au point de vue du nombre de leurs habitants, ni enfin au point de vue de leur culture n'est pas telle que cette ancienne ville, principalement bulgare, puisse être nommée par une personne quelque peu consciencieuse et ayant le sens de la mesure „Une ancienne citadelle aroumaine“ (vechea cetate aromânească) comme cela est dit dans les études de l'Aroumain M-r Christu que nous examinons ici.

En ce qui concerne le chiffre des Aroumains d'Ohrida qui a près de 15000 habitants, l'auteur de ces études n'indique nulle part le chiffre qu'il leur attribue. Il semble que lui-même n'a jamais été dans cette ville. Par contre, il rapporte des données statistiques aussi bien sur toute la kaza d'Ohrida que sur la ville elle-même, extraites d'auteurs qui ont écrit sur la Macédoine. Parmi eux, celui qui a le plus d'autorité est, bien entendu, feu le professeur allemand Weigand qui passa tout l'été 1889 à Ohrida dans le but d'étudier les Aroumains de cette ville et surtout leur dialecte. Selon lui, ils comptent en tout 700 âmes (et non „700 familles“ comme le traduit M-r Christu!) ou 150 familles. Selon la statistique du consul russe Rostovsky, Ohrida qui comptait en tout 11,875 habitants avait 450

Aroumains à côté de 7440 „slaves exarchistes“ c. à d. Bulgares et 3950 Albanais mahométans. Victor Bérard lui-même n'indique pas plus de „quelques centaines“. Le fait que quelques Roumains qui ont voyagé en Macédoine, comme le professeur Yorga, qui d'ailleurs n'a jamais vu Ohrida, écrivent que les Aroumains sont au nombre de quelques milliers n'a aucune importance. Leurs chiffres arbitraires sont démentis même par les chiffres que donne dans son histoire sur les écoles roumaines dans la Péninsule balkanique Mihaïl Virgiliu Cordescu. Selon les chiffres de V. Kantchev, passés sous silence par M-r Christu, il y avait à Ohrida en face de 8000 Bulgares, 500 Turcs, 800 Albanais (300 chrétiens et 500 mahométans) et 600 Tziganes, seulement 460 Valaques — moins que toutes les autres nationalités de la ville. Voilà la vérité.

Quant à l'origine de ces Aroumains, il n'y a pas une seule famille qu'on se rappelle avoir habité Ohrida de temps immémorial. Dans la tradition de chacune d'elle on a conservé le souvenir de l'endroit d'où est venu l'ancêtre. Les plus anciennes familles ont immigré de Moskopolé, centre aroumain en Albanie qui a été autrefois — au XVII-e et XVIII-e siècles — florissant. Les autres sont originaires des localités de l'Albanie voisines d'Ohrida: Lenge, Grabova, Nitcha; au cours des dernières 30—40 années sont venus les „farcheriotes“ de la Mouzakia albanaise. M-r Christu parle des immigrés en Serbie „Valaques“ ou „Tzintzares“ qui, d'après la tradition, seraient originaires d'Ohrida. En réalité, sous le nom de Tzintzares „d'Ohrida“ on désigne en Serbie non seulement ceux de la ville même, mais ceux des environs plus ou moins éloignés d'Ohrida. La célébrité de cette ville comme centre patriarchiste et au XIX-e siècle comme centre commercial et industriel a beaucoup contribué à cette généralisation. D'autre part, les informations recueillies dans l'œuvre du Roumain Th. Filipescu, Coloniile române din Bosnia, Bucuresti 1906, p. 161, au sujet d'un groupe d'Aroumains, qui auraient émigré il y a 400 ans d'Ohrida pour s'établir dans le village de Tchipoulitch en Bosnie sont démenties par les investigations sur place même du professeur Weigand, selon lequel la tradition rapporte que ces Aroumains sont venus „il y a environ 150 ans de la Ourmélia, c. à d. de la Rumeli“. En outre, sous la désignation „Rumeli“ on peut comprendre non seulement la Macédoine, mais encore les contrées peuplées de chrétiens à l'est, au sud, et au sud-ouest, c. à d. la Thessalie et l'Epire.

En ce qui concerne l'importance au point de vue de la culture des Aroumains à Ohrida, M-r Christu spécule beaucoup avec le nom du „célèbre homme de grande culture“ (vestisul on de cultură), le „grand“ (marele) patriarche Ioassaph (1, 96, 107 etc.), originaire de Moskopolé („Valaque de Moskopolé“ comme l'indique aussi Chapkarev dans son autobiographie). En effet, il contribua à la prospérité de l'école hellène d'Ohrida et aussi à celle de sa ville natale, et fit construire un nouveau palais patriarcal; mais il n'a rien de commun avec les Aroumains d'Ohrida qui en son temps n'étaient probablement pas encore établis dans cette ville. L'affirmation de M-r Christu qu'Ioassaph se plaça à la tête de la lutte acharnée (inversunată) contre le Phanar (1, 107) qui aurait alors commencé est une invention absurde: Ioassaph a occupé le trône patriarcal d'Ohrida pendant la première moitié du XVIII-e siècle (1718—1745), quand le Phanar était tout puissant et qu'aucune lutte n'était nulle part engagée contre lui. La lutte des habitants d'Ohrida contre le grécisme commence à peine vers le milieu du XIX-e siècle — 100 ans plus tard — et dans cette lutte les Aroumains suivaient les Bulgares. Une école bulgare s'ouvre en 1858, une école roumaine seulement dix ans plus tard (1868), alors que la langue bulgare avait déjà été introduite dans l'école centrale hellène.

L'exposé sur les occupations des habitants d'Ohrida (11) ne nous prouve également pas que les Aroumains d'Ohrida sont en quoi que ce soit supérieurs aux Bulgares de cette ville. D'ailleurs, M-r Christu ne dit à ce sujet rien de spécial concernant les Aroumains, sauf que ceux qui appartiennent à la souche de Moskopolé s'occupent de „commerce, de location de chevaux et de métiers" ou d'agriculture ou encore qu'„une grande partie sont des commerçants et des rentiers". En parlant des occupations de la population d'Ohrida telles que l'agriculture, le jardinage, la viniculture, la pêche et surtout la tannerie et le commerce des cuirs qu'Ohrida faisait non seulement avec les autres provinces turques mais aussi avec les Etats voisiens, l'Autriche et l'Allemagne, et auxquels elle doit sa prospérité dans le passé, M-r Christu ne dit mot des Aroumains. Ce qui est également curieux c'est qu'il ne parle pas ici du maçonnage à Ohrida; or il devait le faire du moment qu'il dit ailleurs que „les bons maçons" en Serbie étaient toujours des Aroumains d'Ohrida.

L'auteur du compte rendu fait ressortir la mégalomanie qui s'est emparée des intellectuels roumains et aroumains en ce qui concerne la Macédoine. Elle éclate dans ces articles qui par ailleurs ne méritent pas une attention particulière. Ils représentent, surtout le premier, une compilation maladroite de tout ce que leur auteur a lu, parfois sans bien le comprendre, sur la péninsule balkanique et l'ancienne Turquie d'Europe. Ici sont cités à côté de sources de premier ordre pour l'étude de la Macédoine et des régions sud-ouest de la péninsule balkanique telles qu' Ami Boué, Pouqueville, Gelzer, Weigand, etc. d'autres auteurs qui n'ont pas vu la Macédoine ou l'ont traversée en automobile, même H. Wendel et Jacques Ancel. Sur ce dernier, par exemple, Mr Christu s'appuie pour démontrer que le dialecte macédono-roumain ou dialecte aroumain serait une langue intermédiaire entre le serbe et le bulgare (dialectul macedo-român ca intermediar limbelor sârbe şi bulgare, 1, 97)!

Et comme dans toutes les œuvres de dilettantes, on trouve ici de divertissantes interprétations de noms et de mots. Ainsi la dérivation du nom Ohrida du mot bulgare hrid (poisson, colline) ne satisfait pas Mr Christu; aussi il emprunte à Miklochitch le mot ohra (ocre), p. 1, 99 — sans montrer de quelle façon le nom de la ville a pu dériver de ce mot. Ou bien en disant que l'armée du tyran d'Ohrida, Djeladine bey, était composée de Tosques et de gens de Débra (les Guéguis de Débra) et qu'aux Tosques il payait „l'ailâc", l'auteur ajoute que ceux-ci, remplissant l'ordre des seigneurs féodaux, ne faisaient presque rien (că nu făceau nimic), car le mot „ailâc" en s'introduisant dans la langue aroumaine signifierait simplement „ne rien faire" (nu înseamnă de cât a nu face nimic); à l'appui de cette assertion il rapporte la signification du mot aroumain „aileachi=fără de lucru" (ailiak — sans travail). Mais, Mr Christu ne soupçonne même pas que les mots „ailâc“ et „ailiak“ sont deux mots différents qui sont passés du turc dans les langues balkaniques — „ailâk“ mensuel: paye mensuelle, et „ailiac“ vain: en vain!

La question macédonienne n'est pas close. Un grand nombre d'écrivains, de nationalités différentes, ont écrit sur la Macédoine et beaucoup d'autres encore écriront sur elle. Mr Christu serait plus utile à son peuple et à la science en général, si, au lieu de s'occuper à compiler, il rapportait quelques faits de la vie de ses compatriotes après les avoir observés sur place même, comme il l'a fait, par exemple, dans ses premiers articles sur les Aroumains dans la région de Gorna-Djoumaïa (Aromânii din împrejurimule Giumaei-de-Sus. 1930).

Stanojé M. Mijatovitch, La Ressava. Publié dans le Recueil Ethnographique Serbe. № XLVI. Belgrade 1930. 8⁰. Pages 97-239. — Compte rendu de St. Romansky.

L'étude ethnographique-géographique des terres serbes, entreprise il y a trente ans par les élèves de feu Tzviitch, professeur de géographie à Belgrade, d'après ses directives, se poursuit pédantiquement jusqu'à maintenant, toujours sur le même plan et avec la même tendance à présenter comme serbes les terres non serbes, autrefois objet des aspirations politiques serbes, aujourd'hui régions englobées dans les frontières du nouvel Etat. Si les régions limitrophes de la Croatie et de la Slavonie ont été placées dans le cadre du Recueil Ethnographique Serbe, il est encore plus naturel qu'on y ait fait entrer les différentes parties de la Macédoine que les savants serbes, sans exception, considèrent sous tous les rapports comme serbes! Maintenant paraît une étude sur la région qui porte le nom de la rivière Ressava, affluent droit de la Morava, et où se trouve le monastère Manassia célèbre dans l'histoire de la littérature slave. Cette région comprend aujourd'hui les deux sous-départements: Svilaïnatz et Despotov.

Par son plan et par son développement, de même que par son esprit, cette étude ne diffère pas de celles qui ont été publiées jusqu'aujourd'hui. Mais ce qui fait impression au connaisseur de ces localités c'est que dans une pareille description ethnographique-géographique, faite sur la base d'investigations sur place même, on parle à peine de la nationalité des habitants qui vivent dans cette région. Celle-ci est située dans la partie septentrionale de la contrée, entre le Timok et la Morave, peuplée aujourd'hui principalement de Roumains (Voir l'article de St. Romansky „Les Roumains entre le Timok et la Morave“ dans la Revue Macédonienne A. III. № 1. p. 33-[illegible]8). On s'attendrait à ce que dans l'étude que nous examinons ici il soit dit quelque chose de plus particulier sur l'importance de l'élément roumain qui en Ressava compte plusieurs villages purement roumains et quelques-uns de population mixte. Rien de pareil. Ci et là il est dit d'une façon générale que „dans cette région vivent des Serbes et des Roumains“ et que „les Roumains sont venus plus tard et principalement à l'époque de la domination turque“ (p. 1[illegible]7). En décrivant quelques villages, l'auteur dit, en passant, qu'ils sont peuplés de Valaques, par ex. à propos des villages de Bobova, Gladna, Jidilé. A propos de quelques autres, l'auteur de l'étude

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СКОПИЕ

nous dit que quelques familles seulement sont valaques ou se sont roumanisées, ou encore qu'il existe quelque quartier valaque. A propos de quelques villages qui sont purement roumains tels que Issakovo (p. 209-210), Iassénovo (p. 210-211) il n'est même pas question des Roumains. En décrivant le village de Bélaïka (p. 185), qui est roumain dans tout son ensemble, Mr Mijatovitch ne dit mot de Roumains quoiqu'en parlant de la ville de Despotovatz (p. 203) il mentionne qu'il y a eu, une centaine d'années auparavant. un quartier peuplé de Valaques, mais que plus tard ils ont immigrés à Bélaïka.

Si l'auteur de l'étude en question agit ainsi quand il s'agit des Roumains, qui par la langue et les mœurs représentent une population de race toute différente, il ne faut pas s'étonner qu'un village purement bulgare, Doublié, dont la population est originaire de la région de Tétévène et qui, jusqu'aujourd'hui encore, parle un dialecte bulgare de l'Est et porte son costume national bulgare, soit décrit (p. 205) comme village serbe. La remarque que les habitants de ce village, fondé il y a 100-150 ans, „sont tous des émigrants du Grand et du Petit Isvor près de Zaïtchar“ est suffisante pour amener tout connaisseur de l'ethnographie de la région du Timok à la pensée que cette population est bulgare. De même, les noms de quelques familles révèlent l'origine bulgare des habitants. Mr Romansky a eu l'occasion en 1916 (le 28. VII) de visiter ce village, qui est situé sur une colline basse entre les rivières de la Ressava et de la Morava, et de se convaincre que ses habitants ont pu conserver, en dépit de l'influence du milieu environnant et des efforts des pouvoirs, leur conscience nationale, leur costume et leur langue. Et jusqu'aujourd'hui encore ils ne s'apparentent pas avec les habitants des villages environnants „ne leur prennent, ni ne leur donnent fils ou fille“. Un vieillard disait d'une famille qu'elle était originaire de „Kouleto“ c. à d. de Koula dans la région de Vidin et de sa propre famille qu'elle était de „Tétovo“ c. à d. de Tétévène. A cette occasion, on peut rappeler les efforts de quelques savants serbes pour corriger l'histoire, en se servant de cette confusion des noms: Tétovo et Tétévène, et faisant croire que les colons venus de Tétévène (Bulgarie) s'établir dans la région de Zaïtchar sont des émigrants de Tétovo, ville de la Macédoine du Nord.

Quand on examine l'origine des familles dans les différentes localités de la Ressava comme elle est indiquée dans la monographie ici mentionnée on voit que la plus grande partie de la population non roumaine est originaire soit de la région de Timok (outre les villages de Veliki et Malki Isvor, Guerlian et Zaetcher, on cite aussi d'autres villages), soit de la Morave du Sud ou Morave bulgare. Ces habitants portent en général le nom de „Bougari“: par exemple une famille (50 maisons) du village de Ezéro, se nomme Bougartchitch. Une vague d'émigrants, venus de l'est et du sud, des rives de la Morave inférieure, a couvert peu à peu, toute la contrée pour la défendre, autant que possible, contre l'assaut des Roumains au nord et au nord-est.

Jacques Ancel, La Macédoine, son évolution contemporaine. Paris. Librairie Delagrave. 1930. 352 p. avec 45 illustrations et cartes dans le texte, 190 cartes et photographies hors texte et une grande carte de la Macédoine 1: 700000. — Compte rendu de Dim. Iaranov.

C'est une édition luxueuse et d'autre part publiée sous le patronage de l'Institut d'études slaves à Paris — deux circonstances qui d'avance gagnent le lecteur, mais qui, en même temps, le rendent plus exigeant. Il s'attend à ce que ce livre, auquel Mr Ancel doit son titre de docteur, soit un livre des cience et espère y trouver la vérité même. Cependant cet espoir est deçu dès la lecture de la préface qui contient cette absurdité: „De l'excès même du mal, des misères présentes, un germe grandit pour les générations à venir: la stabilité et la paix". La stabilité et la paix fondées sur le mal et la misère! Et pourquoi? Parce que „la Macédoine méridionale, bigarrée (au point de vue ethnique?), steppes ou marécages, est aujourd'hui hellénisée, irriguée ou desséchée, cultivée" (p. 1-2). Et cela parce que 638,253 réfugiés grecs ont été établis en Macédoine et 133,987 Bulgares ont été contraints d'émigrer. A la page 221, le lecteur verra que moins de la moitié des 133,987 Bulgares indiqués proviennent de la Macédoine, tandis que les autres sont de la Thrace occidentale. Il faut également remarquer qu'aujourd'hui encore la plupart des marécages dans la Macédoine du Sud sont dans le même état qu'à l'époque turque (p. 14).

Dans l'introduction, M-r Ancel indique les frontières physico-géographiques de la Macédoine. Il nous fait un exposé physico-géographique sans aucun système, mêlé tantôt de données ethnographiques, tantôt de fragments d'histoire politique des derniers siècles. Peut-être que M-r Ancel considère cela comme une méthode originale, mais il est plus probable qu'il veut de cette façon voiler l'absence dans son œuvre de quelque chose d'individuel et de neuf. L'auteur du compte rendu donne quelques exemples qui révèlent chez M-r Ancel des ignorances et des contradictions.

M-r Ancel dans son exposé des influences des régions voisines sur la Macédoine, principalement au point de vue climatique fait un paralèlle entre Uskub, Prilèpe et Monastir d'une part et Prisrène et Sofia de l'autre. Ici aussi l'auteur du compte rendu convainct M-r Ancel d'ignorance, en rapportant des données sur cette question puisées dans l'étude détaillée de M-r K. Kirov „Esquisse climatologique de la Bulgarie."

Dans le chapitre „Les liaisons intérieures", c. à d. sur les communications en Macédoine, M-r Ancel parle du „courant du Vardar" formé par les émigrants de Macédoine s'établissant en Serbie, courant qui aurait propagé en Macédoine aussi, le trait essentiel de l'antique civilisation sudslave, la zadrouga, la grande famille patriarcale." (p. 31) L'auteur du compte rendu se demande comment un mouvement de migration qui selon M-r Ancel ce serait fait de la Macédoine vers la Serbie a pu propager de la Serbie en Macédoine la coutume de la zadrouga.

M-r Ancel examine plus loin le nouvel état des choses en Macédoine sous la domination serbe, grecque et bulgare. L'auteur du compte rendu note que le style de M-r Ancel se transforme ici pour devenir simplement bureaucratique. Ceci est facilement explicable: à partir d'ici, ce sont les rapports officiels des institutions serbes et grecques qui parlent, rapports qui occupent les $^2/_3$ du livre. Les passages qui sont dûs à M-r Ancel se reconnaissent aisément, non seulement au style, mais en ce qu'ils sont pleins de contradictions et d'erreurs.

La première des quatre parties de l'ouvrage est consacrée à „la nouvelle Macédoine yougoslave.“ L'un après l'autre se succèdent les chapitres: „Le milieu“ (Le climat. Le paludisme); „La première colonisation“ (de 1919 à 1923) „L'Institut d'hygiène de Skopié et la lutte antipaludique“; „La seconde colonisation“ (de 1923 jusqu'aujourd'hui). Quatre chapitres dont le premier et le troisième ont été évidemment écrits dans la chancellerie de l'Institut d'hygiène de Skopié qui a profité de l'occasion pour se vanter de tous ses actes, jusqu'aux plus insignifiants, le second et le quatrième dans le bureau de colonisation de la „Serbie du Sud“ qui ne manque pas de communiquer la moindre dépense faite par l'Etat serbe en Macédoine, probablement pour que ce pays soit considéré comme acheté non seulement avec du sang mais aussi avec de l'argent.

A la page 57, M-r Ancel veut nous convaincre que de suite après la fin de la guerre mondiale commença une „émigration spontanée et inorganique“ des terres serbes vers la Macédoine c. à d. sans aucune immixtion des pouvoirs officiels. Cependant nous apprenons à la page 59 que ces mêmes pouvoirs ont donné les plus grands privilèges aux colons pour les attirer dans ce pays; à la page 52—53 que ce furent moins des causes économiques que des nécessités politiques (faire occuper par de purs Serbes les régions trop longtemps contestées) qui provoquèrent la colonisation. Et à la page 87 il est dit que la colonisation de Maléchevo s'explique par des raisons stratégiques. Aveu qui prouve que les pouvoirs serbes n'ont pas confiance dans la population autochtone quoiqu'ils clament au monde entier que cette population est purement serbe.

Le quatrième chapitre qui parle de la seconde colonisation commence par la description de l'état des routes et de ce qui a été fait par i'Etat. Ici encore nous trouvons d'intéressants aveux: en dix ans, 363 kilomètres seulement de routes où la circulation automobile est possible ont été construits, et ce sont des routes stratégiques vers les frontières (p. 85). M-r Ancel parle aussi de quelques villages dans la région de Tikvech, dont on a fait émigrer la population turque; il ignore que cette population n'était pas formée de Turcs mais de Pomaks c. à d. de Bulgares mahométans, ce qu'il aurait pu apprendre de l'ouvrage de V. Kantchev sur la Macédoine et de celui de Voïslav Radovanovitch sur Tikvech.

Après avoir décrit la situation dans la Macédoine gouvernée par la Serbie sous des couleurs si roses que le paysan macédonien pourrait être envié même par le paysan français, M-r Ancel passe à la Macédoine sous la domination grecque.

Le premir chapitre de cette seconde partie, où est décrit le climat et sont exposés les dangers du paludisme, est tout entier extrait des rapports des nombreuses commissions qui ont étudié le paludisme en Macédoine. Le chapitre suivant (le IXe) — sur les conditions politiques de la colonisation — représente une brève histoire politique d'une partie des Balkans durant les années 1922—1924. Ce chapitre a dû être composé par

M-r Ancel lui-même sur la base de documents officiels. Ceci est révélé par les nombreuses erreurs qu'il contient. L'auteur du compte rendu donne une série d'exemples de ces erreurs. M-r Ancel dans ses informations statistiques sur la nationalité de la population s'est montré plus grec que les Grecs eux-mêmes.

Le chapitre „Les bases financières de la colonisation" est sûrement dû à la plume de quelque secrétaire de la „Commission autonome d'établissement des réfugiés". Le même caractère de document officiel est porté par les chapitres suivants: „La campagne sanitaire", „Les colonies rurales". Il y a des erreurs de fait dans les notes de voyage de M-r Ancel par ex. que le sésame est une nouvelle culture en Macédoine (p. 167). Et à qui faut-il attribuer l'affirmation que „les colons sont meilleurs cultivateurs que les indigènes, moins routiniers et plus experts" (p. 162), à M-r Ancel ou à la chancellerie où a été écrit le rapport? Ceci peut être vrai pour quelques colons, mais dire cela pour tous en général est bien fort. Celui qui a été jusqu'à hier encore pêcheur, artisan, commerçant peut-il devenir subitement bon agriculteur? Et la plupart des colons grecs ont été précisément pêcheurs, artisans, commerçants. Autre chose: sur une carte (p. 148—149) où sont marqués les villages des immigrés et ceux des indigènes, sans que les noms des villages soient indiqués, on remarque que le grand village d'Elchène dans la région de Serresse, qui jusqu'aujourd'hui encore est resté purement bulgare, est marqué comme village d'immigrés. Dans ce cas, les autres cartes aussi, dont abonde le livre de M-r Ancel, peuvent-elles nous inspirer confiance?

Toute la Macédoine du Sud étant d'abord étudiée en général, quelques-unes de ces régions sont décrites spécialement dans deux chapitres (le XIVe et le XVe). Ce sont des notes de voyage de M-r Ancel qui à certains endroits sont assez intéressantes.

La fin de la seconde partie du livre, la plus étendue, est consacrée aux villes de la Macédoine méridionale. On ne comprend pas, cependant, pourquoi Salonique est laissée à la fin du livre.

La troisième partie où est étudiée „la Macédoine bulgare et les Macédoniens en Bulgarie" est assez longue. Elle comprend: la première émigration macédonienne, la liquidation des biens, les conditions et les méthodes de l'établissement des émigrés et enfin l'étude du département de Bourgas où la plus grande partie des réfugiés macédoniens était répartie au moment de la visite de M-r Ancel en Bulgarie. (On sait que plus tard un certain nombre fut établi dans le département de Pétritch). Dans cette partie aussi du livre les erreurs et les contradictions ne manquent pas. On y trouve aussi des insinuations contre l'Organisation Intérieure Macédonienne (p. 211 et 215). Mais en même temps il y a des aveux importants: l'émigration n'a pas été volontaire mais accompagnée de violences (p. 210). Dans beaucoup de localités M-r Ancel a entendu les émigrés exprimer l'espoir de retourenr dans leurs foyers (p. 216, 217, 255). Ceci ne l'a pas ému. Il est satisfait: la Macédoine méridionale a été „hellénisée".

Après une incursion dans le domaine de l'histoire, M-r Ancel examine la situation économique actuelle à Salonique. Il émet l'opinion que le retrécissement du hinterland a conduit certains observateurs à conclure un peu rapidement à la décadence de Salonique. Il oublie qu'à plusieurs endroits il explique lui-même le faible progrès du commerce de Salonique par le travail intense pour l'établissement des réfugiés. Nous ne pouvons non plus passer sous silence l'affirmation que l'opium qui avant la guerre s'exportait par Salonique, provenait de Koukouch et de Lagadina. En réalité presque tout l'opium provenait de Tikvech, Chtip et Véles. De pareilles erreurs sont fréquentes dans le livre de M-r Ancel. L'esprit scientifique que M-r Ancel se flatte d'avoir appliqué dans son ouvrage lui fait malheureusement défaut. „Cet ouvrage, dit l'auteur du compte rendu, fait l'impression d'une compilation de documents officiels, ci et là coupée par quelques remarques ou notes de voyage; celles-ci pleines d'erreurs et de contradictions. Je ne me suis pas arrêté à beaucoup de passages qui choquent jusqu'au plus ignorant des choses de Macédoine; ni au fait que M-r Ancel ne nomme pas les Bulgares de ce pays par leur nom mais les appelle tout simplement des „Slaves". Je n'ai pas parlé non plus des erreurs relevées par M-r le professeur Mazon dans sa critique sur ce même livre de M-r Ancel, publiée dans la Revue Critique d'Histoire et de Littérature; № de février p. 84—89."

Dans sa conclusion, l'auteur du compte rendu présente de nouvelles preuves démontrant que le livre de M-r Ancel contient un grand nombre d'erreurs.

D-r Herbert Louis, Morphologische Studien in Südwest-Bulgarien. (Geographische Abhandlungen herausg. von N. Krebs, Dritte Reihe, Heft 2) Stuttgart 1930, 8⁰, p. 113. — Compte rendu de G. Gountchev.

Au cours de l'été 1924, la Bulgarie a été visitée par deux représentants notoires de la science allemande, le célèbre géographe de Berlin le professeur Albrecht Penk et son collaborateur et inséparable compagnon de voyage, feu le professeur de géographie de Vienne Eduard Brükner. Comme résultat du voyage qu'ils firent en Bulgarie, accompagnés par le professeur J. Radev et feu le professeur („docent") de géographie D-r K. Drontchilov, leurs élèves, sur l'initiative desquels ils étaient venus, le prof. Penk publia en 1925 dans la revue „Der Geologe" un article intitulé „Geologische und geomorphologische Probleme in Bulgarien" (№ 38, p. 849—873). Cet article, par suite de la grande autorité de son auteur, éveilla un vif intérêt, principalement parmi les plus jeunes savants allemands. Et voilà que l'été suivant vint chez nous le professeur A. Burchard d'Iéna alors professeur („docent") de géographie et M-r Herbert Louis assistant de Penk et actuellement professeur („docent") à l'Université de Berlin. La Bulgariê fut en outre visitée par les géologues: prof. Kossmet, Pfalz, Kockel et Gellert. Depuis lors, presque chaque été, nous avons la visite de géographes ou de géologues allemands.

H. Louis est venu en Bulgarie pendant les vacances d'été 1926, 1927 et 1928. Dans ses voyages il a été accompagné pendant un certain temps par celui qui écrit ces lignes. Son but était primitivement la montagne du Pirine, mais son travail lui imposa d'englober dans ses recherches les régions environnantes, notamment les Rhodopes occidentales et le Rila méridional et occidental. M-r Louis consacra l'été 1926 à un travail topographique, en préparant les bases d'une carte topographique dans la mesure 1: 100,000, comprenant tout le haut Pirine, entre la Strouma et la Mesta, jusqu'a Melnik et Névrokop, la partie de Kopatnik du Rila et presque toute la vallée du Razlog. Au cours de l'èté 1927, il compléta certains travaux de cette carte et poursuivit ses observations géomorphologiques. M-r Louis put mener ses travaux topographiques relativement avec facilité et adresse car il avait une grande expérience acquise par ses études cartographiques en Albanie (Voir sa Neue Karte von Albanien 1: 200,000. Jubiläumssonderband der Zeitschr. d. Ges. f. Erdkunde, 1928, p. 426—446, basée sur des travaux cartographiques étrangers et sur les siens propres).

Une bonne carte est la première et indispensable base de toute étude géographique. Et comme on le sait une telle carte de ces endroits manquait jusqu'à présent. Ni la carte turque 1: 210,000 ni la Generalkarte von Mitteleuropa 1: 200,000 autrichienne dont les feuilles relatives à cette région sont établies principalement sur la base de la carte turque ne peuvent être considérées comme de bonnes cartes. Des améliorations considérables existent dans une carte du Pirine 1: 40,000, qui malheureusement n'a pas été publiée, œuvre du professeur J. Radev et dont il a inséré une esquisse 1: 160,000 dans son ouvrage. „La sculpture de la nature dans les hautes montagnes bulgares“ (Bibliothèque géographique № 2, Sophia, 1920). En 1927, M-r Louis a fait des reproductions stéréophotogramétriques du Pirine central (entre El-tépé au Nord, Mozgovitza au Sud, Spanopolé à l'Ouest et Manguère-tépé à l'Est) qui travaillées par D-r R. Finsterwalder ont donné la Carte spéciale du Pirine dans la mesure 1: 25,000, annexée au livre de M-r Louis à côté de l'autre carte 1: 100,000. Dans l'annexe de son livre, M-r Louis donne brièvement (p. 108—112) des renseignements sur le cours de ses travaux topographiques, ainsi que sur leurs résultats les plus importants.

Sa carte 1: 100,000 englobe environ 2500 kilomètres carrés. Elle indique de grandes différences auxquelles on ne s'attendait guère. Le Pirine s'y montre de 500 mètres plus haut qu'on ne l'admettait jusqu'aujourd'hui. Sa direction est selon cette carte N. O. — S. E, et non presque N. S comme l'indiquaient les autres cartes. Le sommet principal du Pirine, El-tépé, a 2920 mètres de hauteur, presque 240 m. de plus que celle qu'on lui attribuait jusqu'à présent (2681 m). Par là, il se place au point de vue de la hauteur au second rang parmi les sommets de la péninsule balkanique. Le premier est occupé par le Moussala (2923 m.), le troisième par l'Olympe (2918 m.). Les hauteurs nouvellement calculées de quelques-uns des sommets les plus importants du Pirine sont: le Koutelo (2910 m.), le Manguère tépé (2860 m.), le Kaménitza (2835 m.), le Gazeï (2810 m.), le Ialovarnik (2770 m.). Il semble bien qu'en faisant les calculations sur la base de la nouvelle carte, le Pirine s'avérera au point de vue de la hauteur moyenne la plus haute montagne de la Bulgarie.

Le carte, comme le reconnaît M-r Louis lui-même, n'est pas complète. Dressée pour des buts purement géomorphologues, il y manque beaucoup de routes, il y est donné peu de noms géographiques, quelques quartiers des villages dispersés ont été omis. On découvre quelques erreurs en comparant la carte 1: 100,000 de M-r Louis à celle du prof. J. Radev et à celle de Iv. hadji Radonov, annexée au guide du Pirine publié par l'Association des touristes bulgares. La rivière Valiavitza affluent gauche de la rivière Gradéva (chez Louis la rivière Ossénovo) est nommée par lui Kalouguéritza, alors que ce nom est porté par une rivière, tracée sur sa carte mais non désignée, à 6 ou 7 klm. plus à l'est. La rivière Malka Djindjiritza est tracée comme si elle faisait une bifurcation, envoyant ses eaux dans la rivière de Gradévo et dans celle de Méhomia, tandis qu'en réalité il n'y a pas de bifurcation bien marquée parce que le marais qui se trouve là se répand dans les deux directions opposées mentionnées. Selon la carte de Louis, la Bandéritza et la Damianitza se réunissent dans la ville de Bansko elle-même. Cette jonction a en réalité lieu à deux ou trois kilomètres de distance de la ville et la nouvelle rivière ainsi formée porte le nom Glasna. M-r Louis n'a pas pu mesurer les distances dans toutes les directions, c'est pourquoi dans beaucoup d'endroits elles sont inexactes. Un autre défaut de cette carte est que les lacs qui embellissent tant la montague n'y sont pas tous indiqués.

L'auteur du compte rendu s'arrête ensuite en détail sur les plus importantes recherches faites par M-r Louis et conclut que son livre est une des ouvrages physico-géographiques les plus importants publiés après la guerre et ayant pour objet l'étude d'une partie de la Bulgarie.

Dobri Hristov, Soixante-six chansons populaires des Bulgares macédoniens. Recueillies et transcrites avec accompagnement de piano par —, professeur à l'Académie Nationale de Musique, membre de l'Académie Bulgare des Sciences. Avec une introduction de L. Milétitch. Edition de l'Institut Scientifique Macédonien. Sofia, 1931, gr. 8^0 YI+172. — Compte rendu de Lubomir Romansky.

Par ses deux précieuses études „La structure technique de la musique populaire bulgare" (Sofia 1928) et „Les bases rythmiques de notre musique populaire" (publiée dans le Recueil d'œuvres populaires et d'ethnographie, tome XXVII Sofia 1913), M-r Dobri Hristov, musicologue et compositeur bulgare bien connu, a posé les bases théoriques qui doivent servir à l'explication de notre création musicale populaire et qui ont été adoptées par presque tous les musicologues aussi bien pour noter les chansons populaires que pour les examiner au point de vue scientifique ou s'en servir dans un but artistique. Dans sa dernière œuvre „Chansons populaires des Bulgares macédoniens" M-r D. Hristov confirme ses théories en ce qui concerne aussi la création musicale des Bulgares de la Macédoine, création qui d'ailleurs, comme il le dit lui-même est absolument identique à celle des Bulgares de la Thrace, de la Misie, de la Bulgarie de l'Ouest, de la Dobroudja et de la Bessarabie.

Ce n'est pas la première fois que la création musicale populaire des Bulgares de la Macédoine est l'objet d'études de musicologues bulgares et étrangers. Mais il est incontestable que le recueil de chansons macédoniennes de Dobri Christov nouvellement paru représente l'œuvre la plus considérable dans ce domaine et cela non seulement au point de vue des chansons qui y sont publiées mais aussi par la remarquable introduction qui explique

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СКОПИЕ

l'essence même de la chanson macédonienne au point de vue de la science musicale. Dans cette introduction, M-r Christov démontre clairement l'unité des chansons bulgares de toutes les régions de la Bulgarie considérée dans son ensemble ethnique. En effet, la chanson des Bulgares macédoniens diffère radicalement par ses particularités caractéristiques des créations musicales des peuples voisins, slaves ou non, mais est parfaitement identique à la chanson de tous les autres Bulgares — de ceux qui forment un Etat indépendant et de ceux qui sont placés sous une domination étrangère.

La partie essentielle de l'introduction est un exposé succinct des particularités caractéristiques de la chanson macédonienne. Tout d'abord sont examinées les originales formes métriques et rythmiques qui s'y rencontrent, de même que dans les chansons des autres Bulgares. L'auteur du compte rendu donne des détails sur cette introduction.

En terminant, M-r Christov examine la place spéciale qu'occupent les chansons bulgares de toutes les régions de la Bulgarie par rapport aux chansons des autres slaves du Sud. Elles sont, il est vrai, analogues en ce qui concerne les motifs poétiques et musicaux fondamentaux des chansons des Serbes, des Croates, des Slovènes et même des Grecs, mais elles diffèrent radicalement au point de vue du rythme et de la mesure. Et c'est précisément en ce qui concerne ces deux partiqularités importantes que les notateurs étrangers de chansons bulgares commettent des fautes. M-r Christov indique des exemples de chansons macédoniennes notées inexactement par des musicologues et des compositeurs serbes, et même, à la fin du recueil, il donne toute entière la chanson bulgare „Zaroumbali toupanilé“ (les tambours roulent), publiée comme chanson serbe dans l'Album de chansons populaires serbes composé par Iovan Frayt, sous le titre „Silan Vardar“ (Le Vardar violent) avec un texte et une mélodie tout à fait altérés. Il est à remarquer que tandis qu'avant les guerres les chansons de la Macédoine notées par des Serbes étaient désignées comme bulgares ou macédoniennes, elles sont maintenant rendues comme „yougoserbes“ ou „yougoslaves“ et même avec un texte et une mélodie à dessein altérés. Le motif en est clair et n'a rien de commun avec la vérité scientifique.

Les chansons, au nombre de soixante-six, publiées dans ce recueil ont été recueillies de Bulgares macédoniens, sur lesquels M-r Christov donne quelques renseignements biographiques à la fin de son ouvrage. M-r Christov a choisi les chansons les plus jolies et les plus caractéristiques dont quelques-unes sont de véritables perles de la musique populaire bulgare.

Les chansons sont données en texte bulgare avec des caractères bulgares, en texte bulgare avec des caractères latins et en traduction française. (L'introduction est également traduite en français). Beaucoup de chansons sont suivies de notes indiquant à quelle occasion on les chante et les rites qu'elles accompagnent et de remarques concernant le texte et la mélodie.

Chaque chanson est donnée avec une introduction instrumentale et une conclusion. Ceci, comme le remarque D. Christov, révèle la destination pratique du recueil, mais ne détruit nullement sa signification folklorique, parce que dans la partie de la voix les chansons sont dans leur exacte forme folklorique. L'absence d'harmonie et de polyphonie dans la chanson populaire bulgare la rend difficile à être utilisée pour une œuvre d'art dans sa forme primitive en face des exigeances musicales esthétiques de nos jours. Ces dernières imposent avant tout l'harmonisation de ces chansons. Bien entendu ceci est un travail fort délicat, d'autant plus que la musique populaire elle-même ne facilite pas celui qui s'en sert. Un des premiers dans la recherche de l'esprit national est incontestablement M-r D. Christov. Les chansons du recueil sont harmonisées et dans la plupart des cas M-r Christov a eu soin que la mélodie se retrouve aussi dans l'accompagnement du piano. Les introductions et les conclusions instrumentales présentent chaque chanson comme une forme musicale achevée qui répond aux exigences adoptées par la musique savante.

L'auteur du compte rendu fait ensuite quelques remarques sur l'harmonisation des chansons.

En général le rôle que jouera le recueil „Chansons macédoniennes" de D. Christov comme monument attestant l'unité des Bulgares de toutes les régions de la Bulgarie au point de vue de leur création musicale populaire, de même que comme document montrant l'exacte physionomie de la chanson macédonienne est d'une grande importance pour la musique bulgare et pour le peuple bulgare.

St. Tchilinguirov, Salles de lecture bulgares avant la libération de la Bulgarie. Apport à l'histoire de la renaissance bulgar. Sofia, 1930. 8⁰, p. 683. — Compte rendu de K. Mirtchev.

L'Union générale des salles de lecture en Bulgarie avait depuis longtemps l'idée louable de faire écrire une histoire des salles de lecture bulgares avant la libération, car elles représentent une des manifestations les plus caractéristiques de l'époque de notre renaissance, une œuvre qui a largement centribué non seulement au progrès de l'instruction mais aussi à l'affermissement de la conscience nationale et sociale dans les couches populaires bulgares durant la seconde moitié du siècle passé. Le choix de M-r Tchilinguirov, écrivain notoire, dont on apprécie la puissance de travail et les connaissances étendues, et membre actif de l'Union en question, a été fort heureux, car cette lourde tâche était à la portée de bien peu. Un consciencieux labeur de dix-sept années pour réunir les matériaux et les utiliser a été enfin couronné par une œuvre importante. Cette œuvre de M-r Tchilinguirov se placera par ses qualités au premier plan de la littérature bulgare qui traite des questions culturelles-politiques de l'époque de notre renaissance.

M-r Tchilinguirov a partagé son ouvrage en deux grandes parties. Dans la première, il s'efforce de nous donner un tableau général du développement des bibliothèques et des salles de lecture en Bulgarie. Il commence son étude historique par des recherches sur une époque très lointaine, quand apparaissent les premiers indices de l'instruction, sous le premier royaume de Bulgarie.

Le chapitre suivant de la première partie est consacré au développement général des salles de lecture dans les terres bulgares. Une des étapes transitoires est représentée par les modestes bibliothèques publiques. M-r Tchilinguirov examine l'ensemble des raisons qui firent naître ces foyers d'instruction. Le moteur principal a été l'aspiration à un système scolaire plus large et plus solide, surgie après les réformes introduites dans l'empire turc qui donnèrent une forte impulsion à la corporation des artisans, en les délivrant du fardeau de l'immixtion arbitraire des Turcs dans la vie économique. C'est de l'époque du „hati-houmaiouna que" date la première salle de lecture bulgare. Choumen, Lom et Svichtov se disputent l'honneur d'être la ville où a été ouverte la première salle de lecture bulgare. Dans ces trois villes nous avons des salles de lecture déjà en 1856. Parmi les facteurs étrangers qui ont joué un rôle dans la création des salles de lecture bulgares il faut compter l'influence de l'émigration polonaise et de l'émigration hongroise.

Dans la Bulgarie de l'Ouest, plus exactement en Macédoine, la création des salles de lecture est le fruit d'une triple influence: celle des salles de lecture bulgares, des salles de lecture serbes (tchitaonitze) et des salles de lecture grecques (silogossi). Il est juste d'attribuer aussi une certaine influnce aux salles de lecture turques de Constantinople (p. 33).

Tchilinguirov trouve ici l'occasion de s'arrêter à la propagande serbe en Macédoine (p. 44—46). Son début coïncide avec les troubles dans la Bulgarie de l'Ouest au cours des années 1847, 1848, 1849. Des essais d'introduire des livres en Macédoine sont faits par une association politique spéciale qui s'est placée à la tête de ce mouvement de propagande et qui est protégé par des personnalités s'occupant de l'instruction publique, et groupées autour de la Salle de lecture centrale de Belgrade. La propagande disposait de grandes ressources et agissait prudemment en se servant souvent de ruses. Bientôt les Bulgares devinent les intentions des Serbes et donnent l'alarme. A la page 46—48, M-r Tchilinguirov reproduit des passages des journaux bulgares de l'époque qui dans une série d'articles indiquent les mesures à prendre contre le danger serbe. Par suite de cette pression des Serbes et des Grecs les salles de lecture en Macédoine sont, en général, plus pauvres. Aussi l'aide pécuniaire de la Salle de lecture centrale à Coostantinople, qui sert d'une sorte d'Union générale de toutes les salles de lecture des régions bulgares, leur est exclusivement réservée.

Dans la seconde partie de son ouvrage, la plus grande et celle qui forme pour ainsi dire son noyau, Tchilinguirov nous donne des informations historiques sur chaque salle de lecture qui a été ouverte dans une région bulgare avant la libération. Dans cet exposé, les salles de lecture, au nombre de 130, sont examinées d'après l'ordre alphabétique.

En ce qui concerne les salles de lecture en Macédoine, M-r Tchilinguirov a relativement disposé de plus nombreuses données sur Krivoretchna-palanka et Prilèpe. Pour la salle de lecture de Krivorétchna-palanka, M-r Tchilinguirov s'est servi des souvenirs de M-r Mihaïl Iv. Makédonsky, en ce qui concerne la seconde, il semble que de cette ville, plus fréquemment que des autres villes macédoniennes, aient été envoyées des informations aux journaux de l'époque, circonstance qui a facilité M-r Tchilinguirov dans sa tâche. Les informations que nous avons sur la première salle de lecture en Macédoine, ouverte à Monastir en 1860, sont pauvres. Quoi qu'il en soit, les pages consacrées aux salles de lecture macédoniennes sont un apport précieux à l'étude de l'instruction bulgare en Macédoine.

МАКЕДОНСКИ
ПРЕГЛЕДЪ

СПИСАНИЕ ЗА НАУКА, ЛИТЕРАТУРА И ОБЩЕСТВЕНЪ ЖИВОТЪ

ИЗДАВА
МАКЕДОНСКИЯТЪ НАУЧЕНЪ ИНСТИТУТЪ
ГОДИНА VII, кн. 2 и 3.

REVUE MACÉDONIENNE

ÉDITION
DE L' INSTITUT SCIENTIFIQUE MACÉDONIEN
ANNÉE VII, FASC. 2 et 3.

ДАРЪ
ОТЪ
МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ

СОФИЯ — SOFIA
ПЕЧАТНИЦА П. ГЛУШКОВЪ — IMPRIMERIE P. GLOUCHCOFF
1932

ИЗДАНИЯ

НА МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕНЪ ИСТИНТУТЪ

I. ОТДѢЛНИ КНИГИ:

Зора Здравева, Съчинения на Р. Жинзифовъ. 1927, стр. 133, ц. 50 л.

Хр. Силяновъ, Писма и изповѣди на единъ четникъ. 1927, стр. 211, цена 50 лева.

Л. Милетичъ, Документи за противобългарскитѣ действия на сръбскитѣ и гръцкитѣ власти въ Македония презъ 1912—1913 г., 293 стр. 1929. Цена 100 лева.

L. Milétitch, Documents relatifs aux actions antibulgares des pouvoirs serbes et grecs en Macédoine au cours de l'année 1912—1913, p. 300. 1929. Prix 130 leva.

Проф. А. М. Селищев, Полог и его болгарское население. Истирочеcкие, этнографические и диалектологические очерки северозападной Македонии (С этнографическою картой Полога). 1929, стр. 439. Цена 150 лева.

Мария Милетичъ-Букурещлиева, Македония въ българската поезия. 1929, стр. 227, ц. 60 лева.

Г. Ст. Кандиларовъ, Българскитѣ гимназии и основни училища въ Солунъ. 1930, стр. 200+VIII. Цена 60 лева

D. Iaranoff, La Macédoine Économique. Avec une carte. p. 211. Prix 100 leva.

Проф. А. М. Селищев, Славянское население в Албании (С иллюстрациями в тексте и с картою Албании). 1931, стр. 352, ц. 120 лв.

Добри Христовъ, 66 народни пѣсни на македонскитѣ българи. Събрани и разработени съ съпроводъ на пияно. — (Dobri Christov, 66 chansons populaires des Bulgares macédoniens. Recueillies et transcritse avec accompagnement de piano). — 1931, стр. 172, цена 150 лева.

Димитъръ Ивановъ, Гевгелийскиятъ говоръ. 1932, стр. 132, цена 60 лева.

Ив. Снѣгаровъ, История на Охридската архиепископия-патриаршия (отъ падането ѝ подъ турцитѣ до нейното унищожение). 1932, стр. 615, цена 250 лева.

II. „МАТЕРИЯЛИ ЗА ИСТОРИЯТА НА МАКЕДОНСКОТО ОСВОБОДИТЕЛНО ДВИЖЕНИЕ".

Кн. I—IX. Съобщава Л. Милетичъ:

Книга I. Въстаническото движение въ югозападна Македония. По спомени на Славейко Арсовъ, 1925, стр. 136, цена 20 лева.

Книга II. Освободителната борба въ Костурско. По спомени на Пандо Кляшевъ, 1925, стр. 136, ц. 25 л.

Книга III. Борбата въ Костурско и Охридско (до 1904 г.). По спомени на Иванъ Поповъ, Смиле Войдановъ, Деянъ Димитровъ и Никола Митревъ, 1925, стр. 155, ц. 30 л.

Книга IV. Къмъ борбитѣ на югозападна Македония (Кичевско, Битолско, Леринско, Преспанско, Дебърско). По спомени на Лука Джеровъ, Георги Попъ Христовъ, Ангелъ Андреевъ, Георги Папанчевъ и Лазаръ Димитровъ. 1926, стр. XIV+146, ц. 30 л,

Книга V. Спомени на Дамянъ Груевъ, Борисъ Сарафовъ и Ив. Гарвановъ, 1927, стр. XII+136, ц. 30 л

Книга VI Солунскиятъ атентатъ и заточеницитѣ въ Фезанъ. По спомени на Павелъ П. Шатевъ, 1927, стр. 155, ц. 30 л.

МАКЕДОНСКИ ПРЕГЛЕДЪ

СПИСАНИЕ ЗА НАУКА, ЛИТЕРАТУРА И ОБЩЕСТВЕНЪ ЖИВОТЪ

ИЗДАВА
МАКЕДОНСКИЯТЪ НАУЧЕНЪ ИНСТИТУТЪ

ГОДИНА VII, КН. 2 и 3.

REVUE MACÉDONIENNE

ÉDITION
DE L'INSTITUT SCIENTIFIQUE MACÉDONIEN

ANNÉE VII, FASC. 2 et 3.

ДАРЪ
ОТЪ
МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ

СОФИЯ — SOFIA
ПЕЧАТНИЦА П. ГЛУШКОВЪ — IMPRIMERIE P. GLOUCHCOFF
1932

Съдържание

Стр.

Д-ръ Ив. Сакжзовъ, Новооткрити документи отъ края на XIV. вѣкъ за българи отъ Македония, продавани като роби 1

Д.Ярановъ, Преселническо движение на българи отъ Македония и Албания къмъ източнитѣ български земи презъ XV до XIX вѣкъ 63

Ангелъ Даскаловъ, Изъ миналото на Неврокопско и близкитѣ му покрайнини 119

Кирилъ Мирчевъ, Единъ неврокопски български сборникъ съ гръцко писмо отъ края на миналия вѣкъ 149

Лазаръ Томовъ, Едно интересно писмо отъ българскитѣ народни първенци въ Цариградъ до „Разлогската община“ (1870 г.) 187

Ст. Романски, Българско македонската дума „гўлап“ (гължбъ). 189

Рецензии и книжовни вести.

Проф. Л. М. Селищев, Славянское население в Албании. С иллюстрациями в тексте и с картою Албании. София, 1931 г. VIII+352. Издание Македонского научнаго института. — Рец. отъ проф. М. Попрушенко 191

Emile Haumant, La formation de la Yougoslavie (XVe—XXe siècles). Paris, 1930, XII+752 стр. (Книга V отъ Collection historique, издавана отъ Institut d'Ètudes slaves de l'Université de Paris). — Рец. отъ Д.Ярановъ 197

Jacques Ancel, La Macédoine en paix. (печ. въ L'Esprit International № 20, Octobre, 1931, p. 614—636). — Рец. отъ Д.Ярановъ 204

Michel Lascaris, Le sceau de Radomir Aaron. (Отд. отпеч. отъ спис. Byzantinoslavica г. III, кн. 2, стр. 11, 1931). — Рец. отъ Вл. Алексиевъ 205

Theodor Capidan, Fărşeroţii. Studiu linguistic asupra Românilor din Albania. (Печ. въ „Dacoromania“. a. III. 1929—1930), Bucureşti 1931, p. 1-210. — Рец. отъ Ст. Романски 209

† Симеонъ, Митрополитъ Варненски и Преславски, Писмата на Теофилакта, Архиепископъ Български. Превелъ отъ гръцки и коментиралъ. — Сборникъ на Българската академия на наукитѣ, кн. XXVII, 1931, XXXIII+280 стр. — Рец. отъ Л. Милетичъ 220

Вл. Дяковичъ, Българитѣ въ Бесарабия. Кратъкъ исторически очеркъ съ петь приложения. София, 1930, стр. 118. — Рец. отъ Ив. Лековъ 223

В. Тодоровъ-Хиндаловъ, Добруджа въ миналото. Споредъ турски официални източници (печ. въ Годишникъ на Соф. нар. библиотека. 1926—1928). 1931 стр. 199—284. — Рец. отъ Ив. Лековъ 226

Македонски градове въ едно руско пжтешествие отъ 1807 година. — Съобщава Д-ръ В. Н. Шаренковъ 228

Siméon Evtimoff, Die Mazedonische Frage. (Отд. отпеч. отъ „Zeitschrift für Politik“, Leipzig—Berlin, 20 Jahrg. Hett 5) 1931, стр. 25. — Рец. отъ Л. М. 230

Македония подъ иго 1919—1929. Документи и свидетелства. Стъкмилъ Veritas. Издание на Македонския Националенъ комитетъ. София, 1931, CXCVI+579 стр. — Рец. отъ Л. М. . . . 231

Македония. Албумъ-алманахъ. Урежда редакционенъ комитетъ. София, 1931, фолио, 1000 стр., 1931. — Рец отъ Л. М. 232

Французко резюме на съдържанието на книгата . . . . 235—272

Table des matières.

Pages

D-r Iv. Sakazov, Documents récemment découverts, datant de la fin du XIVe siècle et concernant les Bulgares de la Macédoine vendus comme esclaves 1

D. Iaranov, Le mouvement d'émigration des Bulgares de la Macédoine et de l'Albanie dirigé vers les terres bulgares de l'est du XVe au XIXe siècle 63

Anguel Daskalov, Sur le passé de la région de Névrokope et de ses environs 119

Cyrille Mirtchev, Un recueil bulgare de Névrokope écrit en caractères grecs et datant de la fin du siècle passé 149

Lazar Tomov, Une lettre intéressante des représentants nationaux bulgares à Constantinople, adressée, en 1870, à la „Commune de Raslogue" 187

St. Romansky, Le mot bulgaro-macédonien „goùlap" (pigeon) . 189

Comptes rendus.

Prof. A. M. Sélichtchev, La population slave en Albanie. Avec des illustrations et une carte de l'Albanie. Sofia, 1931. VIII+352 p. Edition de l'Institut Scientifique Macédonien. — Compte rendu du prof. M. Poproujenko 191

Emile Haumant, La formation de la Yougoslavie (XVe — XXe siècles). Paris, 1930, 8^{0}, XII + 752 (Cinquième volume de la Collection historique publiée par l'Institut d'Études Slaves de l'Université de Paris). — C. r. de D. Iaranov 197

Jacques Ancel, La Macédoine en paix. (Publié dans „L'Esprit internationale", № 20, Octodre, 1931 p. 614—635).— C. r. de D. Iaranov . 204

Michel Lascaris, Le sceau de Radomir Aaron. (Extrait de la Revue „Byzantinoslavica" III. 2. 1931, p. 1—11).— C. r. de Vl. Alexiev. 205

Theodor Capidan, Fărşeroţii. Studiu linguistic asupra Românilor din Albania. (Étude linguistque sur les Roumains en Albanie). Publié dans le „Dacoromania" Anul VI, 1929—1930. Bucureşti 1931, p. 1—210. — C. r. de St. Romansky 209

† Siméon, Métropolite de Varna et Preslav, Les lettres de Théophilact d'Ohrida, Archevêque bulgare. Traduites du grec et commantées par—. Recueil de l'Academie Bulgare des Sciences. T. XXVII, 1931, XXXIII+280 p. — C. r. de L. Miletitch . . 220

Vl. Diakovitch, Les Bulgares en Bessarabie. Apreçu historique avec cinq suppléments. Sofia, 1930. p 118. — C. r. de Iv. Lekov . 223

V. Todorov-Hindalov, La Dobroudja et son passé. D'après de sources officielles turques. (Extrait dé l'Annuaire de la Bibliothèque Nationale de Sofia 1926—1928), 1931. p. 199—284. — C. r. de Iv. Lekov 226

Villes de la Macédoine en 1807, selon les notes d'un voyageur russe. — Communiqué par D-r V. Charenkov. 228

Siméon Eftimov, Die Mazedonische Frage (Extrait de la „Zeitschrift für Politik", Leipzig-Berlin, 25 Jahrg, Heft 5). 1931, p. 25. — C. r. de L. M. 230

La Macédoine sous le joug, 1919—1929. Documents et témoignages. Rassamblés par Veritas. Edition du Comité National Macédonien. Sofia, 1931, CXCVI+579 p. — C. r. de L. M. . . 231

La Macédoine. Album-almanach. Sous la rédaction d'un comité spécial Sofia, 1931. In folio, p. 1000. — C. r. de L. M.. 232

Resumé des articles de la Revue en français . . . . . . 235—272

НАРОДНА
БИБЛИОТЕКА
СКОПИЕ

ДАРЪ
ОТЪ
МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ

НОВООТКРИТИ ДОКУМЕНТИ ОТЪ КРАЯ НА XIV ВѢКЪ ЗА БЪЛГАРИ ОТЪ МАКЕДОНИЯ, ПРОДАВАНИ КАТО РОБИ.

Отъ Д-ръ Ив. Сакѫзовъ.

Настоящиятъ трудъ е резултатъ на едно второ мое посещение на държавния архивъ (Archivio di Stato) въ Венеция презъ пролѣтьта на 1931 година. По своитѣ размѣри този архивъ е много голѣмъ, още повече, че къмъ него е причислена и цѣлата нотариялна архива, набирана отъ близу 1000 години. Въ много отдѣли още никой не е хвърлялъ погледъ, а нѣкои дори още не сѫ и описани, та и не фигуриратъ въ каталозитѣ. Обаче този, който е работилъ въ архива, не рѣдко ще да го е напускалъ съ съжалението, че въ него почти липсватъ частни документи и писма отъ 15—17 вѣкъ. Почти нищо не е запазено отъ частнитѣ архиви на многобройнитѣ венециянски колонии, пръснати по цѣлия изтокъ. А знае се, че не е имало градъ или селище по брѣговетѣ на Черно и Срѣдиземно море, което да не е било постоянно посещавано отъ богатитѣ венециянски търговци. Още презъ срѣднитѣ вѣкове въ по-голѣмитѣ търговски центрове е имало где по-голѣма, где по-малка колония отъ венециянци, които сѫ подържали търговски връзки съ цѣлия тогавашенъ търговски свѣтъ. Многобройнитѣ кръстоносни походи сѫ дали въ резултатъ стопанско и политическо завладѣване на по-важнитѣ градове на изтокъ, та дори завладяването на най-богатия и най-търговския градъ тогава — Цариградъ. Въ продължение на 4—5 вѣка тѣзи колонии сѫ държали въ свои рѫце голѣмата часть отъ прочутата левантска търговия. Богатитѣ поданици на републиката на Св. Марко сѫ разнасяли по цѣлия свѣтъ голѣма материялна култура и писменость. И отъ всичкото богатство на този търговски свѣтъ не е запазено днесъ нищо. Изчезнали сѫ дори оригиналитѣ на почти всички държавни актове на републиката отъ 12 до 15 в. Затова напраздно българскиятъ изследователь би се ровилъ низъ държавнитѣ архиви на Венеция за да открие нѣкои нови исторически паметници отъ тази епоха. Отъ това, което е навнесено въ каталозитѣ и отчасти печатано въ libri commemoriali и въ другитѣ издания на държавнитѣ архиви, едва ли ще се открие нѣщо особено ценно за българската история. Ще се намѣри, може би, да се говори за българи, или за нѣкой български градъ, но мѫчно биха се открили нови извори за срѣдновѣковната българска история. И при все това, ние винаги търсимъ и все още се надѣваме, че ще намѣримъ нѣщо.

Поради това азъ бѣхъ принуденъ да спра вниманието си къмъ единъ другъ неизчерпаемъ архивенъ източникъ на Венеция — нотариялния архивъ, archivio notarile, съставляващъ сега нераздѣлна часть отъ държавния архивъ. Отдавна вече видни историци на нашитѣ съседи сѫ направили подробни и щателни изучвания въ чужбина. Генуезкиятъ нотарияленъ архивъ се използува вече десетки години наредъ отъ историци на нѣколко европейски държави. Въ Atti della Società Ligure di Storia Patria сѫ отпечатани цѣли серии отъ нотариалнитѣ книги на генуезцитѣ. На свой редъ младиятъ ромънски ученъ Братияну ни дава вече нѣколко цѣлостни издания и изследвания върху нотариалнитѣ архиви на генуезкитѣ колонисти по крайбрѣжието на Черно море.[1]

Това, което има, обаче Генуа, Венеция го нѣма. Архивитѣ на венецианскитѣ колонии и нотариуси въ земитѣ край Черно море и специално въ Цариградъ, Кафа, Тана и др. не сѫ запазени. Безвъзвратно сѫ изгубени и частната архива и кореспонденция на самитѣ колонисти. Това е най-голѣмата загуба за българската стопанска и културна история. Отъ известнитѣ до сега венециански и други извори ние знаемъ, че венецианскитѣ търговци сѫ прониквали презъ срѣднитѣ вѣкове въ вѫтрешностьта на българскитѣ земи, имали сѫ дори свои колонии и консули въ Варна, и не рѣдко сѫ влияли върху политическата история на България и нейнитѣ съседи.

Като имахъ всичко това предъ видъ, азъ се опитахъ да консултирамъ онѣзи нотариални архиви, които произхождатъ отъ мѣста, най-близки до българскитѣ земи. Най-голѣма венецианска колония презъ 14 вѣкъ е била тази въ островъ Критъ (Кандия). Тя се е задържала и най-дълго време. Поради многочислеността си колонията е подържала нѣколко нотариуси, едни отъ които сѫ били натоварени да извършватъ завещания (testamenta), а други всѣкакъвъ родъ договори (atti). Моята непосрѣдствена задача бѣ да събера материалъ относно търговскитѣ отношения на венецианцитѣ съ българскитѣ земи, и то предимно презъ времето на царь Ив. Александра. Предстоеше ми да снема съ точни преписи договора между Венеция и царь Ив. Александъръ отъ 1352 г., понеже изданието на Любичъ се оказа неточно. Необходимо бѣше въ връзка съ този договоръ да събера и други данни отъ сѫщата епоха. Поради това започнахъ преглеждането на хилядитѣ нотариални актове, като се почне отъ 14 вѣкъ. Работата се оказа трудна, защото голѣма часть отъ документитѣ сѫ написани нечетливо и то съ мастило, което съ течение на вѣковетѣ е твърдѣ много избледнѣло. При това, повече отъ актоветѣ отъ тази епоха сѫ писани на отдѣлни парчета свинска кожа, сбръчкани, продупчени и почернѣли. Рѣдко се срѣщатъ добре подшити пергаментни листове въ отдѣлни томове.

---

[1] Bratianu, G. I. Recherches sur le commerce génois dans la mer noire au XIIIe s. Paris, 1929. Отъ сѫщия авторъ е публикувано и следньото съчинение, което цитирамъ на нѣколко пѫти по-долу: Actes des notaires génois de Péra et de Caffa de la fin du treizième siècle. Bucarest, 1927.

До днесъ архивата на критската колония не е изследвана. Тя е много голѣма и нейното проучване ще изясни цѣлата левантска търговия въ най-голѣми подробности. Островъ Критъ е билъ на пѫтя на тази търговия. Тукъ сѫ се отбивали корабитѣ на всички търговски държави презъ срѣднитѣ вѣкове. Отъ частнитѣ договори, завѣрявани предъ критскитѣ нотариуси, ще се разбере, че цѣлото южно крайбрѣжие на Балканския полуостровъ е било въ непрестанна търговска дейность съ о-въ Критъ. Тукъ ще намѣрите търговци отъ Венеция, Солунъ, Цариградъ, Негропонтъ, Майорикия, Дубровникъ, Милано и др. Всѣки день се сключвали договори за размѣна на манифактурни стоки, вина, роби и др. т.

Въ прегледанитѣ отъ мене договори на нѣколцина нотариуси нищо не се говори за българскитѣ земи, нито се срѣщатъ български търговци на критското тържище. Нѣколко дни напраздно търсихъ да намеря нѣщо, което би допринесло за нашата стопанска история. Едва когато привършвахъ архивната работа, изведнажъ се натъкнахъ на български имена и то не случайно попаднали тукъ. Тѣ се повтаряха въ разни документи и въ единъ периодъ отъ време на не повече отъ две години. За българи се говори въ повече отъ 130 нотариални договора. Това сж типични за епохата договори за продажба на роби християни на източнитѣ пазари. Като се почне отъ м. май 1381 г., въ актоветѣ на критския нотариусъ Брешияно Маноли (Bresciano Manoli) се срѣщатъ почти ежедневно продажби на роби-българи.

Това, което е отъ особено важно значение за българската политическа и стопанска история, това е обстоятелството, че голѣмата часть отъ документитѣ се отнасятъ до българи, населяващи македонскитѣ земи. Засегнати сж всички земи, включени между Солунъ, Сересъ, на северъ Прилѣпъ и Мелникъ, а на западъ — албанскитѣ планини съ Дебъръ. Споменати сж и нѣкои български градове и села въ южна Македония, нѣкои отъ които днесъ не сжществуватъ. Особено важно е обстоятелството, че между българскитѣ градове презъ онази епоха е споменатъ и изчезналия днесъ градъ Деволъ. Той се среща въ десетки документи, и изглежда, че е билъ разрушенъ и че жителитѣ му сж били разпрьснати или заробени презъ времето на голѣмитѣ турски нашествия къмъ 70-тѣхъ години на 14 вѣкъ, когато турцитѣ овладѣли почти всички земи до албанскитѣ планини.

Документитѣ на нотариуса Брешиано хвърлятъ голѣма свѣтлина върху етничния съставъ на цѣла Македония и то въ епохата на пълния политически упадъкъ на всички тогавашни балкански държавици. Тѣзи документи установяватъ по единъ несъмненъ начинъ, че българскиятъ елементъ въ цѣла Македония е билъ господствуващъ. Отъ всички голѣми македонски градове сж посочени българи, а само тукъ таме въ южна Македония се споменаватъ нѣколцина гърци. Българската колонизация е достигала не само до Солунъ, но дори и отъ чисто гръцки градове и села, като Каламатия и други, сж показани българи. Не малко българи имало и отъ албанскитѣ земи. Но най-важното е, че отъ тѣзи земи нѣма посоченъ нито единъ сърбинъ. Само отъ Прищина и отъ една крепость сж споменати сърби. Като имаме предъ видъ политическитѣ събития на Балканския полуостровъ къмъ срѣдата на 14 в. и специално голѣмото политическо разширение на сръбското кралство презъ онази епоха, намъ се вижда твърде забележително това пълно отсжтствие на сръбския елементъ въ всички онѣзи македонски области, гдето се бѣ разпрострѣло Душановото царство. Остава на историцитѣ да преценятъ откъмъ тази страна значението на изнесенитѣ тукъ нови документи, които безспорно указватъ на онова голѣмо наследство, което ни е оставило второто българско царство, относително пълното етническо и политическо наше овладяване на южнитѣ земи на Полуострова.

⁂

Регистърътъ на кандийския нотариусъ Маноли Брешияно обема всички актове, извършени отъ него презъ времето отъ 1359 до 1388 г. Фамилията Брешияно е дала и други нотариуси въ Кандия. Така въ нотарияллния архивъ на Венеция сж запазени актоветѣ, извършени отъ Николо Брешияно (1357—1340) и Натале Брешиано (1369—1420 г.) И тримата тѣзи нотариуси сж извършвали само частни договори, но не и завещания. Въ каталозитѣ на архива сж отбелязани имената на нѣколцина други нотариуси — Доменико Гримани, Филипо Малпиеде, Анжело Бонконтоли и др., които сж извършвали завещания.

Всички, прегледани отъ мене нотариални актове отъ 14 вѣкъ, сж написани върху пергаментъ на отдѣлни, по-голѣми или по-малки парчета свинска кожа отъ най-различенъ форматъ. Срѣщатъ се пергаменти съ широчина 20—25 см. и дълги до 80 см.. съ написани 10—15 актове, едва четливи, понеже мастилото съвсемъ избледнѣло, а на други — самата кожа е разпокжсана; много пергаменти сж сбръчкани и сж добили черни петна отъ влагата и праха. Всичко това много затруднява четенето на документитѣ, а много отъ тѣхъ съвсемъ не могатъ да се използуватъ. Рѣдко ще се намѣри нотариусъ, който да е вписвалъ актоветѣ въ грижливо съшити на еднакъвъ форматъ пергаменти. Това важи не само за кандийскитѣ нотариуси, но и за нотариуситѣ въ Венеция. Въ това отношение нотариалнитѣ регистри на Дубровнишката република сж по-ясни, защото представляватъ добре подвързани еднообразни пергаментни регистри, написани четливо.

Нотариалниятъ регистъръ на Маноли Брешиано отъ Кандия представя сѫщо едно щастливо изключение отъ другитѣ кандийски регистри. Може би единствено за това ми се удаде възможностьта да вникна по-обстойно въ неговото съдържание. Той съдържа повече отъ 300 пергамента отъ еднакъвъ форматъ, приблизително 25/30 см. Пергаментнитѣ листове не сѫ нумерирани, но за това пъкъ датитѣ на самитѣ актове сѫ ясно означени въ началото на всѣки единъ отъ тѣхъ. Понеже този регистъръ съ течение на времето е разкѫсанъ, отъ него липсватъ коли съ актове отъ нѣколко последователни години.

Всички актове сѫ написани съ дребенъ, но четливъ латински езикъ, съ свойственитѣ за епохата голѣми съкращения на думитѣ. Съкращавани сѫ дори и финалнитѣ изрази на стереотипнитѣ за всѣки отдѣленъ договоръ юридически формули. Самиятъ езикъ е характерниятъ за срѣдновѣковието латински езикъ, съ който писменно сѫ си служили италиянскитѣ колонии въ далечнитѣ провинции на Левантъ.

Отдѣлнитѣ договори сѫ вписани хронологически и сбито единъ следъ другъ. Следъ означаване деня, годината и индиктиона, когато е извършванъ актътъ, нотариусътъ е вписвалъ имената на странитѣ и всичкитѣ условия на договора при спазване една и сѫща форма, свойствена на всѣки типъ договори. На края е вписвана неустойка за страната, която наруши договора. Следъ текста сѫ означени имената на свидетелитѣ, присѫтствували при сключването на договора. Това сѫ били едни и сѫщи лица, които, сигурно, се намирали около канцеларията на нотариуса. Въ отличие отъ генуезкитѣ нотариални регистри, при сключване на договоритѣ предъ нотариуса Брешиано никога не сѫ присѫтствували като свидетели на актоветѣ мѣстни нотариуси.

Това, което е особено важно и характерно въ актоветѣ на нотариуса Брешиано, това е че договорящитѣ страни сѫ били подканвани отъ самия нотариусъ да допълнятъ своята легитимация съ указване и страната, отъ която произхождатъ. Специално за търговията съ роби регистритѣ на нотариуса Брешиано правятъ, може би, единствено изключение отъ другитѣ регистри на венецианскитѣ нотариуси, като сѫ означени въ тѣхъ точно националната принадлежность и родниятъ градъ или село на робитѣ. Поради това нотариалнитѣ регистри на Маноли Брешиано добиватъ за историята и етнографията на балканскитѣ народи много голѣмо значение. Специално за насъ, българитѣ, тѣзи документи сѫ първи по рода си и хвърлятъ голѣма свѣтлина върху отдавнашното минало на нашия народъ и специално върху етнографския характеръ на земитѣ въ Балканския полуостровъ въ края на 14 в. Ние и отъ много други извори знаехме, че роби-българи сѫ били продавани по италиянскитѣ и източнитѣ пазари, но въ никой документъ не бѣ указано родното имъ мѣсто. Въ най-добрия случай сѫ означавани само името и възрастьта на робитѣ. Обикновено текстътъ на такива договори не би допринесълъ нѣщо ново за уясняване търговията съ роби. Тѣ не засѣгатъ дори правната история на България, защото навсѣкжде продажбитѣ сѫ били извършвани подъ режима на мѣстното обичайно или писано право. За подобни сдѣлки, сключвани между италиянски търговци въ тѣхнитѣ колонии на Изтокъ, е било мѣродавно отечественото право. Както това отбелязахме на друго мѣсто, сѫщото е важило и за дубровчанитѣ въ България презъ срѣднитѣ вѣкове, а дори и до 17 в.[1] Всички тѣхни сдѣлки, договори и завещания, правени въ българскитѣ земи, сѫ ставали по статутитѣ и законитѣ на Дубровнишката република.

Специално въ Кандия сѫ били въ сила венецианскитѣ закони и обичаи. Договоритѣ сѫ били сключвани, както се казва въ нѣкои генуезки извори отъ сѫщата епоха, „secundum legem romanam et capitulos civitatis Ianue.[2] Това е било и напълно естествено, понеже въ Кандия е имало отъ преди вѣкове голѣма венецианска колония, която е живѣела въ културно, религиозно и правно отношение подъ покровителството на Венеция. Венецианската република е употрѣбявала всички усилия за да се наложи всецѣло въ вѫтрешния животъ на всички свои колонии и сънародници, пръснати по цѣлия свѣтъ. Самитѣ нотариуси, които сѫ обслужвали колониститѣ, сѫ били венециански поданици. Макаръ Кандия вѣкове наредъ да е била подъ грѣцко владичество и винаги да е имало тамъ плътна маса гръцко население, презъ 14 и 15 в. италиянскитѣ колонисти тамъ сѫ имали пълно надмощие въ културно и административно отношение. За нуждитѣ на това гръцко население дори е имало венециански нотариуси, които сж извършвали актове и завещания на гръцки езикъ. Въ нотариалния архивъ въ Венеция има запазени много регистри на италиянски нотариуси, писани на гръцки езикъ.

---

[1] Д-ръ Ив. Сакжзовъ, Стопанскитѣ връзки между Дубровникъ и българскитѣ земи презъ 16 и 17 стол. София, 1930 г. стр. 6—22.

[2] Bratianu, G. J. ц. с. стр. 240.

По съдържанието си договоритѣ, записани въ регистра на Маноли Брешиано, сж били различни. Предъ този нотариусъ не сж били извършвани само завещания и дарения: найчесто се срѣщатъ договори за отдаване подъ наемъ кжщи и полски имоти, предимно лозя; сжщо така многобройни сж договоритѣ за доставка на италиянска манифактура и малвазийски вина, съ които е билъ прочутъ островъ Критъ. Срѣщатъ се така сжщо уреждане на дългови задължения, установяване поржчителства както и не рѣдко продажби на роби. Сдѣлкитѣ изобщо сж били най-разнообразни и твжрде много оживени. Всѣки день само въ канцеларията на този нотариусъ сж били регистрирани по десеть и повече договори отъ най-различно естество.

По отношение на договоритѣ за продажба на роби е твърде характерно обстоятелството, че тѣ сж ставали периодически. Въ продължение на месеци, дори и години наредъ ние не срѣщаме въ регистра на Брешиано нито единъ договоръ за продажба на роби. Понеже такива сж ставали отъ време на време, понѣкога сж регистрирани десетки такива договори и то въ единъ день. Това означава, че търговията съ роби въ островъ Критъ не се извършвала винаги, а обикновено тогава, когато търговци сж докарвали съ кораби роби отъ други страни.

Като характеренъ наченъ моментъ въ търговията съ роби, споредъ регистъра на Брешиано, е епохата на първитѣ турски нашествия на Балканския полуостровъ. Първитѣ продажби датиратъ отъ месецъ май 1381 г. Както това ще видимъ въ подробности по-нататъкъ, робитѣ българи, продавани на Критското тържище, сж произхождали предимно отъ Македония: областьта между албанскитѣ земи, Тесалия, Солунъ, Сересъ, Мелникъ и Прилепъ. Срѣщатъ се малко роби и отъ българското крайбрѣжие на Черно море — отъ Варна и Месемврия. Очевидно е, че тѣзи роби сж били отвличани или отъ турскитѣ орди отъ Македония, или пъкъ часть отъ тѣхъ сж били закупувани отъ Солунъ и Цариградъ. Засилването на тази търговия съ македонски българи не е случайно, а се дължи на онѣзи политически събития, които сж настжпили въ Балканския полуостровъ като следствие отъ наченалитѣ турски нашествия презъ това време.

Турскитѣ орди сж използували голѣмитѣ и постоянни междуособици въ Византия презъ 50-тѣхъ години на 14 в. за да навлѣзатъ и здраво да се закрепятъ въ южнитѣ области на Балканския полуостровъ. По времето на голѣмото земletресение въ Галиполския п-овъ презъ 1354 г. султанъ Сюлейманъ е успѣлъ да прехвърли голѣми маси войски и по този начинъ да си осигури свободенъ пжть отъ Азия за Европа. Скоро наченали голѣми турски нашествия между Цариградъ, Силистра Соланъ тадори до албанскитѣ земи. Още следъ поражението на съюзенитѣ български, сръбски и византийски войски при Димотика презъ 1352 г. турцитѣ се почуствували господари на Тракия. Съ помощьта на прииждащитѣ отъ Галиполи все нови и нови орди, тѣ прониквали все по-дълбоко въ Полуострова, като започнали масово да завличатъ християнското население. Турската колонизация въ Тракия и Македония е ставала тъй бързо, че не е могла да остане незабелязана отъ съвременницитѣ. Въ една своя речь отъ 1366 г. византиецътъ Димитрий Кидонесъ казва, че „турцитѣ сега се чувствуватъ въ Тракия по-сигурни, отколкото византийцитѣ по-рано“. Турцитѣ превзели Одринъ, а една година следъ това — 1364 г., падатъ единъ следъ другъ и българскитѣ градове Пловдивъ и Стара-Загора.[1] Следъ смъртьта на царь Иванъ Александъръ турцитѣ сж окупирали презъ 1371 г. цѣлата область между Ямболъ и Черно море. Въ продължение на следващитѣ 4—5 години тѣ окончателно завладѣли Тракия и Македония, като навлѣзли дълбоко въ Албанскитѣ земи. Съ падането на София презъ 1382 г. не сж съществували вече нито Сърбия, нито Албания, нито голѣмата часть отъ българското царство.[2]

Въ продължение на 30 години преди падането на София турцитѣ причинили голѣми етнически и социални промѣни въ

---

[1] Никовъ, Д-ръ П. Турското завладѣване на България и сждбата на последнитѣ Шишмановци. Изв. на истор. д-во. Кн. VII—VIII стр. 47—51.

[2] Hammer, J, Geschichte des osman. Reiches. Pesth, 1834. Bd. I, стр. 162.

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СКОПИЕ

българскитѣ земи. Тѣ извършили масово изтребление, заробване и прогонване на християнското население. Пълното различие въ религиозно и етническо отношение между победители и победени се отразило фатално върху личната свобода на българитѣ. Голѣми маси били отвлѣчени въ робство. Това се потвърждава и отъ регистритѣ на Брешиано, гдето е спомената една българска монахиня отъ с. Търново, Битолско, която сжщо била продадена като робиня (вижъ по-долу документъ № CXCIX). Въ едно кратко време всички източни пазари сж били задръстени съ роби, по народность българи, гърци и албанци. Както се вижда отъ регистра на нотариуса Брешиано, въ продължение на една-две години сж извършени само въ неговата канцелария нѣколко стотинъ продажби на роби. Турскитѣ завоевания сж засилили въ голѣма степень робството на Изтокъ.

Политическитѣ събития, настжпили на Балканския п-въ презъ втората половина на 14 в., стоятъ въ тѣсна връзка съ търговията съ роби-българи. Както ще видимъ по-нататъкъ, български роби сж били продавани и на много други, близки и далечни пазари. Старата венециянска търговия съ роби се е засилила отново. Голѣмата часть роби, които венецианцитѣ изнасяли на източнитѣ пазари, били военопленници и мирни жители, отвлѣчени при нашествията отъ турцитѣ. Само така можемъ си обясни, защо голѣма часть отъ робитѣ били жени. Възможно е, щото между робитѣ да е имало и такива, които да сж били продадени поради гладъ или мизерия. Отъ редица писмени паметници отъ срѣдновѣковната епоха научаваме, че и този източникъ на робството не е билъ незначителенъ у балканскитѣ народи.

Търговията съ роби, специално въ България, е сжществувала още презъ епохата на първото българско царство. За роби говорятъ най-старитѣ писмени паметници — „Земледѣлческиятъ законъ", „Отговоритѣ на Папа Николай до Бориса" и „Закона за сжденето на хората". Продажбата на военопленницитѣ е била общо явление у всички народи на Полуострова, и затова тази търговия не е преставала до късното срѣдновѣковие. По границитѣ на България се е водѣла най-оживена търговия съ роби. Презъ X в. най-голѣми тържища на роби сж били Цариградъ и Малкия Преславъ (Переславецъ) на Дунава. Арабскиятъ писатель Алъ-Масуди разказва, че старитѣ българи презъ време на миръ продавали роби-славяни и гърци въ Цариградъ.[1] Разбира се, че и гърцитѣ сѫ продавали на близки и далечни пазари роби-българи. За такива говорятъ нѣкои византийски извори. Отъ една новела на Алекси Комненъ отъ 1095 г. научаваме, че както българи, тъй и гърци поради гладъ били продавани отъ тѣхнитѣ родители за роби.[2] Следъ покоряването на България и пълния политически и социаленъ упадъкъ на Византия презъ XI в. „тази мръсна търговия съ роби", както се изразява хронистътъ Кинамъ, се е разпространила широко въ всички области на Полуострова.[3] Тя не само, че не е престанала по-късно, но поради сигурния пазарь, който е намирала у турскитѣ племена и орди, значително се е засилила. По цѣлото Адриатическо крайбрѣжие търговията съ роби-славяни е цъвтѣла презъ цѣлото срѣдновѣковие. Най-предприемчиви търговци въ това отношение сѫ били венецианцитѣ и генуезцитѣ. Изглежда, че самото име робъ-sclavus има венециански произходъ.[4] Венецианцитѣ сѫ вършили своята търговия съ роби, еднакво третирайки робитѣ-християни и мусулмани. Редица европейски народи не преставали да правятъ най-разнообразни прѣчки на тази търговия. Още Отонъ Велики е сключилъ въ края на X в. договоръ съ Венеция, по силата на който на венецианцитѣ е било забранено да купуватъ и продаватъ роби — негови поданици.[5] Но всички тѣзи забрани и църковни послания сѫ били празни думи. Търговията съ роби не е намалявала. „Напротивъ, казва голѣмиятъ историкъ на Венеция, Кречмаиръ, нечувано голѣми суми били ангажирани въ търговията съ роби".[6] Докато по-рано италиянцитѣ търговци сѫ експортирали германски и славянски роби за Ориента, сега нарастналитѣ нужди отъ роби се покривали предимно съ роби отъ вѫтрешностьта на Азия и Африка и отчасти отъ адриатическото крайбрѣжие и балканскитѣ земи.

---

[1] Вж. по подр. статията ни „Една новела на Ал. Комнина за роби-българи" въ Сборникъ въ честь на проф. В. Н. Златарски. София, 1925 год. стр. 373—377.

[2] п. т. стр. 367 сл.

[3] Cinnamus, ed. Bonn. стр. 275

[4] Kretschmayr, H. Geschichte von Venedig, Gotha, 1920. S. 591.

[5] Schaube, Ad. Handelsgeschichte der romanischen Völker, München u. Berlin, 1906. S. 5.

[6] Kretschmayr, H. ц. с. S. 147.

Венецианската република дори до XVI в. е рекрутирала необходимитѣ роби за своето население все още отъ Изтокъ. Въ замѣна на това мнозина търговци отъ голѣмото тържище на Риалто[1] продължавали да закупуватъ роби отъ Далмация и балканскитѣ държави. Особено добъръ пазаръ на славянски роби намирали венецианскитѣ търговци въ земитѣ на сараценитѣ. Има доста извори, отъ които се установява голѣмата търговия съ роби, която венециянцитѣ сѫ вършили въ Сирия презъ XIII в.[2] Отъ 1246 г. е запазено едно оплакване на Папа Инокентий IV противъ италиянскитѣ търговци за това, че тѣ продавали на сараценитѣ много християни-българи, рутени и други славяни.[3]

Отъ края на XIII в. ние имаме вече първитѣ конкретни данни за търговията съ роби-българи, която генуезки колонисти отъ Кафа вършили по брѣговетѣ на Черно море. Въ регистритѣ на нотариуса Ламберто ди Самбучето отъ Кафа е вписанъ на 27 май 1289 г. единъ договоръ за продажба на една „бѣла“ българска робиня на име Кали, на 18—20 год. Продадена е била отъ Джакомо Пуцо на нѣкой си Вилхелмъ Милезио за 340 аспри въ брой.[4] Единъ месецъ следъ това въ сѫщия регистъръ е записана друга една продажба на една българка по име Кресана на 39 г. заедно съ синоветѣ ѝ Мануелъ и Потамъ.[1] Известно е по други извори, че Кафа и Тана сѫ били най-голѣми генуезки и венециански тържища на роби, отгдето тѣ сѫ били експортирани за Каиро и брѣговетѣ на Африка.[2] Въ непубликуванитѣ многобройни регистри на генуезкитѣ и венециански нотариуси сигурно ще се намѣрятъ още много подобни продажби на роби-българи. Въ регистра на генуезкия нотариусъ Корадо Кастели отъ 1307 г. е вписанъ сѫщо така единъ договоръ за продажба на единъ „бѣлъ“ робъ-българинъ на име Араалъ за 17 либри.[3]

---

[1] Въ Венеция е имало толкова много роби, че презъ 1368 г. е избухнало голѣмо въстание на робитѣ, п. т. стр. 289.

[2] Schaube, Ad. ц. с. S. 193 Not. 3.

[3] п. т. S. 272.

[4] „In nomine Domini amen.“ Ego Iacobinus Puzius confiteor tibi Guillelmo de Milesio me tibi vendidisse sclavam unam vocatam Cali albam, de provenie Bulgara, etatis decem et octo annorum usque in viginti, cum omni vitutis, precio asperorum trescentorum quadraginta barichatorum, quos a te juri serpropterea habuisse et recepisse confiteor et de quibus a te bene quietum et solutum voco, renuncians exceptioni non habitorum et non receptorum asperorum trescentorum quadraginta etc ; et si plus valet dicto precio illud plus tibi dono mera et pura inrevocabili donacione inter vivos, sciens veram estimationem ipsius, renuncians legi decepcionis dupli qua subvenitur deceptis ultra dimidiam justi precii, quam sclavam promitto tibi legitime deffendere et expedire in judicio et extra, meis propriis expensis, a quacumque persona, remissa tibi necessitate denonciandi. Alioquin penam dupli de quanto et quociens nunc valet dicta sclava . . . tibi stipulanti promitto.

Actum in Caffa, in logia Ianuensium, anno Dominice Nativitatis millesimo ducentesimo octuagesimo nono, indictione prima, die vigesima septima madii inter nonam et vesperas, presentibus testibus Andriolo de Sancto Thoma et Guilliermo Fellone, публик. отъ проф. Братиано въ Actes des notaires génois de Péra et de Caffa de la fin du treizième siècle. Bucarest, 1927. стр. 200.

Венецианскитѣ търговци, повече отъ всички други, сѫ използували войнитѣ между балканскитѣ народи, за да купуватъ тѣхнитѣ военопленници. Тѣ постоянно сновѣли по черноморското крайбрѣжие и не рѣдко отвличали въ робство мирни жители. Къмъ срѣдата на XIV в. тѣ се сближили твърде много съ българския дворъ. Постепенно тѣ заселили своя търговска колония въ Варна, отгдето презъ 1352 г. правятъ постѫпки предъ българския царь Иванъ Александъръ за пълно уреждание на търговскитѣ и политически отношения между Венециянската република и българския дворъ. Чрезъ посрѣдничеството на своя консулъ въ Варна тѣ успѣли да издействуватъ голѣми търговски привилегии за търговията си по всички български земи. Сигурно е, че заседналитѣ венециански колонисти въ Варна сѫ успѣвали тукъ таме да купуватъ роби българи, които изнасяли на други пазари, а за да избѣгнатъ недоразумения съ българския дворъ, тѣ си служили съ свои посрѣдници-гърци и др.

Въ венецианския държавенъ архивъ отъ 1362 година е отбелязана въ libri commemoriali една декларация на трима венециянци: Джорджио Газофити, Джовани Рангоно и Уголино

---

[1] „. . . Ego Ugolinus de Placentia confiteor tibi Nichete Tana grecho me tibi vendidisse sclavam unam nominatam Cressana, de provenie Borgara, etatis annorum XXXIX vel circa, et filios duos ipsius Cressane unus quorum nominatur Manuel, etatis annorum sex et alius Potame. . . п. т. стр. 229.

[2] Kretschmayr, H. ц. с. 289.

[3] „Antonius Guidonis vendit Magistro Antonio physico sclavum unum vocatum Araal annorum XVII blancus qui fuit bulgarus pretio librarum sexdecim.“ Genua. Atti del notario Corrado Castelli, Reg. VII fol. 79. Преписъ отъ този документъ ми се даде отъ бившия аржентински консулъ въ София Алб. Кандиоти.

Фариго, съ която заявяватъ, че се отказватъ отъ каквито и да е претенции къмъ Доменико Микиеле, който е билъ капитанъ на една галера и заедно съ други венециянци билъ нанесълъ нѣкакви вреди на единъ тѣхенъ корабъ, наетъ отъ турци въ Галиполи; последнитѣ отъ своя страна го били натоварили съ българи-християни (christiani bulgari) и други стоки на пѫть за Фочия въ Турция.[1]

Очевидно е, че тѣзи българи, които турцитѣ откарвали презъ Галиполи, ще да сѫ били обикновени военнопленници или заробени мирни жители, а не изселващи се българи, защото въ Фочия е могло да бѫдатъ изпратени само роби. Главнитѣ посрѣдници на търговията съ роби били до 14 в. венециянцитѣ, а следъ това и турцитѣ. Последнитѣ твърде скоро се заселили на Балканския Полуостровъ и поставили подъ своя зависимость всички международни тържища на Изтокъ. Най-много роби тѣ изнасяли за Александрия и островитѣ въ Срѣдиземно море, гдето успѣшно конкурирали венецианци и генуезци.

Колкото и страшни да сѫ изглеждали турцитѣ съ своитѣ бързи нашествия въ Европа, венециянцитѣ твърде скоро се приспособили къмъ тѣхъ. Най-първо тѣ престанали да търгуватъ съ роби-мусулмани. Търговията имъ по островитѣ е била силно конкурирана отъ турцитѣ, а най-често тя е била спирана поради турски и сарацински пиратства. По-сигурна е била тамъ, гдето е имало венецианска колония.

Едно отъ най-голѣмитѣ тържища на роби презъ тази епоха е билъ островъ Критъ съ своитѣ главни пристанища: Кандия, Канея, Ретимно и Ситня.

Критъ вѣкове наредъ е билъ подъ византийска власть. Съ упадъка на Византия въ края на 12 в. и съ завземането на Цариградъ отъ латинския свѣтъ, почнала голѣма борба между венецианци и генуезци за завладяване на този островъ. Сравнително по-продължително е било владичеството на венециянцитѣ. Тѣхната многобройна колония въ Кандия се е състояла почти изключително отъ търговци, които подържали непрекъснати стопански връзки както съ Венеция тъй и съ Солунъ, Цариградъ и брѣговетѣ на Черно море.

---

[1] „1363. ind. I, Agosto 27. — Giorgio Gazofiti di Constantinopoli, Giovanni Rangono ed Ugolino Farigo dichiarano de recedere da qualsiasi pretesa contro Domenico Michiele capitano delle galee del Golfo e contro altri veneziani, pei danni da dette galee recati ad una loro nave da essi noleggiata in Gallipoli di Romania a varii turchi, che caricata di christiani bulgari e di merci andavano a Focea in Turchia.

Fatto in Pera. Testimoni Leonardo Michele, Bartolomeo de . . . Bavisio notaio, Franceschino di Calcagnino, veneziani. Atti Nicolo de Feracani da Piacenza notaio imperiale. p. 17. Libri commemoriali т. VII, стр. 80.

Споредъ венецианскитѣ архивни извори отъ 13 в. се вижда, че търговията съ роби на островъ Критъ е била твърде оживена. Отъ 1303 г. сѫ запазени документи, отъ които се установява по единъ положителенъ начинъ, че Критъ е билъ не само тържище за роби, но че е служилъ и за посрѣдническа станция за износъ на роби отъ Цариградъ за Александрия. Критскиятъ дукъ презъ това време, Гвидо ди Канали, е забранилъ износа на роби отъ своята територия за Египетъ. Дори е билъ заловенъ въ Критъ единъ генуезки корабъ, натоваренъ съ роби, купени отъ Цариградъ на пѫть за Египетъ.[1]

Отъ срѣдата на 14 в., когато турскитѣ нашествия отъ Азия къмъ Европа станали по-настойчиви, търговията съ роби по срѣдиземноморскитѣ острови значително се засилила. Не успѣли да я възпратъ никакви договори съ турскитѣ султани, нито папскитѣ енциклики, нито запрещенията на християнскитѣ владѣтели. Редица социялни условия сѫ подхранвали тази търговия. Италиянскитѣ колонисти, пръснати по цѣлия Изтокъ, сѫ били въ услуга на египетскитѣ султани и сараценитѣ, които най-много поощрявали тази търговия.

Специално за островъ Критъ е имало още по-благоприятни условия за търговията съ роби. Отъ началото на 14 в. сѫ запазени оплаквания на херцога на Критъ, че се чувствувала голѣма липса на работни рѫце въ острова.[2] Това се дължало въ голѣма степень на вѫтрешнитѣ борби и постоянни въстания на острова, които обикновено се придружавали отъ конфискация на имоти и прогонване на земледѣлското население. За да се помогне въ това отношение на стопанскитѣ нужди на Критъ, се е поощрявалъ масовиятъ вносъ на роби.

Сигурно е, че и по-късно, презъ втората половина на 14 в. нуждата отъ роби на кандийското тържище не е намалѣла.

---

[1] Heyd W., Storia del commercio del Levante nel medio evo, Torino, 1913. стр. 609.

[2] Kretschmayr, Н. ц. с. 157.

Голѣма часть отъ робитѣ били настанявани въ земледѣлскитѣ стопанства на мѣстното население, за да работятъ полскитѣ имоти. Съ течение на времето голѣма часть отъ тѣзи роби сж изкупували своята свобода и се заселвали като колонисти или плащани слуги въ имотитѣ на своитѣ довчерашни господари. Това се потвърждава, както ще видимъ по-нататъкъ, отъ самитѣ договори на нотариуса Брешиано. Докато робитѣ, продавани на венецианското тържище, ставали обикновени домашни слуги, тѣзи, които били изнасяни за островитѣ и специално въ Критъ, сж ставали предимно колонисти.

Събитията на островъ Критъ, непосрѣдствено предшествуващи масовото появяване на роби-българи на кандийския пазаръ, сж били отъ естество само да поощрятъ вноса на роби. Презъ 1361 г. въ Критъ избухнало голѣмо въстание, което продължило нѣколко години. Едва презъ 1367 г. то било потушено окончателно.[1] Тъй като въстаническата вълна се разпрострѣла дълбоко навжтре и по планинскитѣ области на острова, то се отразило върху стопанския животъ на населението. Голѣма часть отъ него напустнала острова. На мѣстото на обезлюденитѣ области по-късно, следъ 1380 г., се заселили бѣжанци отъ островъ Тенедосъ.[2]

Въ тѣсна връзка съ тази остро почувствувана нужда отъ работни ржце въ Критъ се явява и масовиятъ вносъ на роби презъ 1381 и 1382 г. Нотариялниятъ регистъръ на Брешиано Маноли отбелязва първитѣ сдѣлки съ роби презъ пролѣтьта на 1381 г. Изглежда, че това не сж били първитѣ продажби, които този нотариусъ е извършилъ. Сигурно, въ изгубенитѣ регистри за предшествуващитѣ години е имало регистрирани и други транзакции на роби.

Продажбата на роби-българи въ Кандия е ставала по обичайното и писано право на венецианцитѣ, което тѣ еднакво сж прилагали въ всички страни и еднакво към всички роби, независимо отъ това, дали били християни или мохамедани. Юридическата формула, която нотариусътъ Брешиано е възприемалъ при продажбата на роби, е била еднаква за всички сдѣлки, обаче тя се е различавала повече или по-малко отъ формулата, която употрѣбявали други венециански нотариуси.

---

[1] Kretschmayr, H. с. ц. 221.

[2] п. т. 222.

Все пакъ сжщностьта на всички актове за продажба на роби, различни по време и по мѣсто, е била еднаква. Изхождайки отъ правното положение на римския робъ да бжде третиранъ като res, обикновена движима вещь, нотариусътъ е прѣхвърлялъ на купувача на роба безрезервното право да разполага всячески съ купения робъ, а именно да го има (habendi), държи (tenendi), дава (dandi), подарява (donandi), владѣе (dominandi), продава (vendendi), прехвърля (alienandi) и пр.

Фактически положението на роба-българинъ на кандийското тържище не е било толкова безправно. Той е ималъ своя собственость, която въ най-добрия случай му служила за откупуване отъ робство. И действително, нѣкои договори, извършвани отъ сжщия нотариусъ Брешиано, съдържатъ въ една по-късна форма известния на старото римско право институтъ manumissio: предъ нотариуса се явявали робътъ съ своя господарь, и последниятъ е заявявалъ, че освобождава отъ робство своя робъ. Въ сжщность това е било обикновено откупване на роба, което е било познато на византийското и старо-българското право.

Забележително въ нотариалния регистъръ на Брешиано е обстоятелството, че изобилствуватъ твърде много актоветѣ за освобождение на роби. Това, което е било рѣдкость въ нотариалнитѣ регистри отъ 13 в. и специално въ тѣзи на кримскитѣ колони на генуезци и венецианци, единъ вѣкъ по-късно е било вече обикновено явление въ Кандия. Това се обяснява съ специалнитѣ условия на критското тържище. Тукъ робитѣ се ценѣли твърде много. Тѣ били необходими за земледѣлието и затова по-лесно изкупували свободата си за да се заселятъ като дребни земледѣлци или обикновени наемници. Въ най-лошъ случай тѣ оставали колони (крепостни), а нерѣдко сж били ангажирвани и като домашни платени слуги. Така на 13 септемврий 1382 г. е регистриранъ единъ договоръ за освобождение на една българка отъ робство. Последната отъ благодарность къмъ своя господарь се задължила да му слугува въ продължение на 5 години (вж. по-долу № CXXI). Срѣщатъ се и договори за наемане български робини за кърмачки (№ XXXII).

Сждбата на продаванитѣ роби-българи въ Кандия е била двояка. Едни постепенно получавали своята свобода и се заселвали въ Критъ, а други презъ цѣлия си животъ оставали роби. Тѣ преминавали отъ ржце на ржце, като твърде често сѫ били препродавани на други, по-далечни пазари. Незгоднитѣ политически и социални условия, които настѫпили въ България следъ появяването на турцитѣ, правили почти невъзможно завръщането на освободилитѣ се роби-българи. Тѣ си оставали като преселници. Имена на такива българи се срѣщатъ десетки години на редъ изъ нотариалнитѣ регистри на разни кандийски нотариуси отъ по-късна епоха. Така въ прегледанитѣ отъ мене регистри на нотариуса Джорджио Пасо отъ 1383/92 г. сѫ отбелязани презъ 1389 г. сдѣлки, извършени отъ двамина българи по отдѣлно: отъ нѣкой си „Dimitrio bulgaro“ и отъ „Costa Prodano bulgaro“. Очевидно е, че това сѫ били вече окончателно заседнали въ Кандия българи-бѣжанци, или бивши роби.

Отъ голѣма важность за българската история е обстоятелството, отъ кои области на Балканския полуостровъ сѫ робитѣ-българи, предметъ на договоритѣ, извършвани отъ нотариуса Брешиано. Прави силно впечатление, че по-голѣмата часть отъ робитѣ, съ които е търгувано на кандийското тържище, сѫ били българи. Така отъ общо 220 договора, въ повече отъ 130 се говори само за роби-българи, а и други 10-15 договора се отнасятъ до българи, макаръ изрично това да не е казано. На второ мѣсто идватъ гърцитѣ, а следъ това татари, албанци, черкези, власи, руси и др. Докато за българитѣ и гърцитѣ почти винаги е указано и родното имъ мѣсто, за другитѣ народности това обикновено не се указва. Понѣкога дори липсва и името на роба. Изглежда, че самиятъ нотариусъ не е могълъ да се разбере съ всички роби, които говорѣли на непонятни нему езици. Най-малко роби сѫ били сърби и турци. Липсата на роби-турци се обяснява съ обстоятелството, че на венецианцитѣ е било забранено да търгуватъ съ турци. Известно е, че турскитѣ орди къмъ 80-тѣхъ години на 14 в. бѣха вече дълбоко навлѣзли на вѫтре въ Балканския полуостровъ и, че тѣ поставяли въ непосрѣдствена зависимость отъ себе си цѣлата венецианска търговия на изтокъ. Турцитѣ владѣели вече голѣма часть отъ брѣговетѣ на Срѣдиземно море, поради което генуезцитѣ и венецианцитѣ сѫ били принудени всецѣло да щадятъ турскитѣ поданици и тѣхнитѣ интереси. Въ договоритѣ на Брешиано е споменатъ само единъ робъ турчинъ на име Мохамедъ. За сърби се говори сѫщо само въ три договора. Двама сѫ отъ Castello, (сегашното Castellnovo? или Ново-Бърдо?). Третиятъ робъ е отъ гр. Прищина, до кѫдето, изглежда, единствено е достигнала сръбската колонизация въ Полуострова. Забележителното е това, че всички роби отъ Скопье, Велесъ, Прилѣпъ, Охридъ, Битоля, Костуръ, Воденъ, Преспа, Дебъръ и пр., т. е. отъ цѣла Македония сѫ указани съ малки изключения като българи. Отъ тѣзи мѣста не е посоченъ нито единъ сърбинъ. Макаръ тогава да не сѫ се изминали и 20 години отъ епохата на най-голѣмия разцвѣтъ на сръбското царство на Стефана Душана, сръбската националность и сръбското име сѫ били съвсемъ забравени въ Македония.

Прави впечатление, че повечето робини-българки сѫ носили гръцки имена Кали, Ирина, Мария. Това, сигурно, сѫ били и често срѣщанитѣ български женски имена презъ срѣднитѣ вѣкове. Не може да не се приеме, че това се дължи и на голѣмото културно и религиозно влияние, което Византия е упражнявала върху България. Още отъ първитѣ дни на покръстването си българитѣ бързо възприели това влияние. Новата религия на старитѣ българи не е могла да не донесе нова номенклатура. Тя е била повечето византийска. Сѫщо, както въ Византия, тъй и въ новопокръстена България навсѣкѫде християнизираното българско население е възприело византийскитѣ имена и на първо мѣсто по-привлѣкателнитѣ имена като Кали (отъ виз. *καλός* — хубавъ) и Ирина (отъ виз. *εἰρήνη* — миръ, спокойствие). Венецианскитѣ търговци, обаче, които били ревностни католици и вѣрни на своя религиозенъ фанатизъмъ, покръствали въ католишка вѣра купуванитѣ отъ тѣхъ роби. Така мнозина роби-българи носили две имена: наредъ съ родното си име и новото, католишко. Въ договоритѣ на Брешиано се срѣщатъ случаи, щото робиня Ирина да е прекръстена на Доротея. Сѫщото сѫ вършили венецианскитѣ търговци и спрямо робитѣ отъ друга националность — татари, гърци и др.

Други български женски имена отъ византийски произходъ сѫ Стамата, Теодора, Параскева и др. Мѫжки имена сѫ Георги, Яни, Алексо, Михаилъ и др. Отъ чисто български произходъ изглежда да сѫ Пукола и Гюша. Славяно-български имена сѫ: Мила, Дана, Добри, Драганъ, Стана и др.

Отъ нотариялнитѣ договори на Брешияно се вижда, че отъ македонскитѣ земи е имало и нѣколцина роби-гърци. Такива сѫ посочени на първо мѣсто отъ Солунъ и Костуръ.

Срѣщатъ се още по единъ-двама гърци отъ Мелникъ, Воденъ и др. Въ сравнение съ българитѣ, родени отъ тѣзи мѣста, гърцитѣ сѫ твърде малобройни. Нито единъ гръкъ не е посоченъ отъ Прилѣпъ, Дебъръ, Битоля, Велесъ, Преспа, Деволъ и́ др. Посоченитѣ власи сѫ най-вече отъ Битолско (с. Търново).

Както се каза вече, най-много били робитѣ-българи. Въ регистра на нотариуса Брешиано сѫ посочени българи отъ почти всички български области на Македония: Тересъ, Мелникъ, Струмица, Велесъ, Скопье, Прилепъ, Битоля, Воденъ, Костуръ, Преспа, Охридъ Дебъръ, с. Търново и др. на югъ чакъ до Солунъ. Въ Солунско сѫ посочени още Каламатия и Филокарана, като родни мѣста на българи. Имало е роби българи и на мѣста вънъ отъ Македония (вж. по-долу).

Мнозина българи-роби сѫ давали името на родното си мѣсто на своето наречие. На своя македонски говоръ сѫ дали показанията си българитѣ отъ Мелникъ, Прилепъ, Преспа и др. Така на 7 юний 1381 г. е сключенъ договоръ за продажба на робиня Ирина. На въпроса на нотариуса, отъ где е родомъ робинята, тя е отговорила „изъ Мелника“ и поради това въ текста на договора е останало названието на града „Ysmelinichi“ (№VIII). На мѣстно наречие сѫ означени имената на града Прилѣпъ — произнесено „Прилапо“, „Прилапа“ (№ CXX); „Vodina“ (сир., отъ Водена, вж. № CXXV); „Пряспа“ (Praspa) и Битоля (Bitola). Селото Търново (Битолско) е посочено различно: Trinovo, Trinova, и най-правилно T’rnova. Като пленница-робиня отъ това селище е посочена и една монахиня, българка. Градътъ Охридъ е означенъ Locrido (сир. L’Ocrido), а Дебъръ — Debro. Срѣща се и формата Debredo (Може да е Дебрене, старо село около Мелникъ).

Има редица други селища и паланки въ Македония, споменати въ регистра на Брешиано, които мѫчно биха могли да се установятъ точно, где сѫ се намирали. Срѣща се често Drinovo, което може пакъ да е споменатото Trinovo сир. Търново (Битолско), неточно схванато отъ нотариуса. Но е възможно да е и с. Дриново, което се среща въ една грамота отъ 1378 г., като село, подарено на манастира Св. Пантелеймонъ въ Св. Гора.[1] Нѣколцина роби има и отъ с. Лазаро. То отговаря на с. Лазаровци, Кичевско, или на Лазаро-поле въ Дебърско, най-голѣмото село следъ Галичникъ.[2] Село Ливадия е споменато въ една гръцка грамота „*Λιβάδιον*", подарено на манастира Св. Иванъ, до гр. Середъ.[1] Сжщото име се срѣща въ Гевгелийско и въ Касандрийско.[2] Село Макри, ако не е известното днесъ село до Деде-Агачъ, отговаря на с. Макриево, което се срѣща въ една грамота отъ 1377 год.[3] Село „Колуни" отговаря на Колудей, Воденско.[4] Споменатъ е единъ робъ-българинъ отъ с. „Костено". Сигурно това е с. Костино, Дебърско.[5] Сжщото село е споменато презъ 14 в.[6] Село „Батуни" може да е с. Батунъ въ една грамота отъ 15 в., или с. Батина, подарено презъ 1220 г. на Жичкия манастиръ.[7] „Dradovi" „De Radovi" (Радовишъ? вж. №№ LXXVII, XCI).

---

[1] Законски споменици, изд. Ст. Новаковић, Бѣлградъ, 1912, стр. 513.
[2] Кънчовъ, В. Македония, София, 1900 стр. 255, 263.

У Брешиано е дадено на два пжти българското село „Одрудиния". Очевидно е, че то е неточно схванато вмѣсто „отъ Рудиня" и ще да е може би селото Рудине, което се намира северно отъ Бератъ, на 10 клм. южно отъ р. Девла.[8] Село „Подого" възможно да е вмѣсто Полого (Тетовско), зле предадено отъ нотариуса Брешиано;[9] с. „Перпераки" не може да е друго освенъ крепостьта Перпераклонъ въ долината на Арда, гдето днесъ е новата гара Перперекъ по линията за Кърджали. „Птиния" не е друго освенъ Пчиня, на югъ отъ Кюстендилъ. „Ставраки" може да е с. Ставросъ (Берско).[10] Село „Страцо" отговаря на Страчани, въ южна Албания,[11] а с. Тополия има на много мѣста въ южна Македония.[12]

Отъ българскитѣ земи вънъ отъ Македония сж споменати София, Пловдивъ, Варна, Ямболъ (Diamboli), Месемврия и Станимака, всички означени правилно. Срѣща се на нѣколко пжти с. „Дунави", което възможно да се отнася до нѣкое селище въ дунавската область.

---

[1] Зак. спом. стр. 724.

[2] Кънчовъ, В. ц. с. стр. 173.

[3] Зак. спом. стр. 511.

[4] Кънчовъ, В. ц. с. 149.

[5] Селищевъ А. М. Славянское население въ Албании, София, 1921 г. стр. 222, 241.

[6] Зак. сп. 670.

[7] П. т. 571.

[8] Селищевъ, ц. с. 220.

[9] Зак. сп. 422, 635, 640, 666.

[10] Кънчовъ, ц. с. 143.

[11] Селищевъ, ц. с. 269.

[12] Кънчовъ, ц. с. 72, 177, Селищевъ, ц. с. 232.

Освенъ изброенитѣ населени мѣста въ регистра сѫ споменати още редица други, за които за сега не може да се установи съ положителность, где се намирали. Сигурно е, че повече отъ тѣхъ сѫ изчезнали, безъ да сѫ споменати въ нѣкои грамоти или отъ съвременници на онази епоха.

Немалко българи има посочени отъ Албания. Тукъ, както е известно, е имало още отъ най-стари времена славяно-български поселенци, които сѫ останали тамъ и по-късно презъ епохата на турското владичество.

Въ документитѣ на Брешиано има и друга, особено важна страна. Споменати сѫ мнозина българи, гърци и албанци отъ областьта Despotato. Очевидно е, че се касае до нѣкое деспотство, което е било независимо презъ 1380/81 г. Отъ това деспотство произхождали мнозина роби-българи, гърци и най-вече албанци. Това последно обстоятелство ни навежда на мисъльта, че голѣма, или поне една часть отъ албанскитѣ земи сѫ влизали въ границитѣ на това деспотство. Историята на цѣлата тази область е твърде разнообразна. Крайбрѣжието е било най-често въ венециянски рѫце. Така презъ 1205 г. гр. Драчъ е билъ венециянски. По-късно тази область пада въ властьта на гръцки деспоти отъ Епиръ, които имали столицата си въ Арта и Янина. Презъ 1368 г. тукъ владѣе албанскиятъ деспотъ Карлъ Топия. Четири години по-късно тукъ управлявалъ Людвикъ, Драчски херцогъ. Презъ 1379 г. Драчъ пада съ помощьта на испански наемници въ рѫцетѣ на Робертъ д'Артоа. Скоро следъ това предъ стенитѣ на града се явяватъ турски войски и затова Карлъ Топия предава Драчъ на венецианцитѣ, които управляватъ тукъ до 1501 год.[1]

Земитѣ на западъ отъ Драчъ сѫщо често менявали своитѣ владѣтели. Така презъ 1350—1363 г. Бератъ, Валона и Канина се управлявали отъ деспотъ Асенъ Комненъ, който, споредъ нѣкои хронисти, билъ братъ на българския царь Иванъ Александъръ и на сръбската кралица Елена.[2]

Малко вѣроятно е щото споменатото деспотство въ регистъра на Брешиано да е само това на деспота Асенъ Комненъ. По-възможно е, нѣкои роби да сѫ произхождали отъ деспотството на Иванъ Углеша и Иванъ Драгаша, отъ които има запазени редица грамоти, на първия отъ времето 1366—1371 г., а на втория — отъ 1371—1378 г. Повечето отъ тѣхъ сж дадени на светогорскитѣ манастири и засѣгатъ предимно земитѣ въ Южна Македония.

---

[1] Вж. по-подробно у Jireček, K., Studien zur Geschichte und Geographie Albaniens im Mittelalter. Budapest, 1916, стр. 104.

[2] п. т. стр. 118.

По-долу давамъ съдържанието на 222 нотариални актове, въ повечето отъ които се говори за българи-роби. Отъ по-важнитѣ цитувамъ отъ часть или изцѣло латинския текстъ на оригинала. На край за образецъ прилагамъ и въ факсимиле (въ намаленъ форматъ) оригиналния текстъ на 40-тина нотариялни актове на нотариуса Брешиано, възпроизведени по 13 фотографски снимки.

Документи на нотариуса Маноли Брешияно (1381—1383).

I

Кандия, 2 май 1381 г. Индиктъ 4. Договоръ сключенъ предъ нотариуса между двама кандийски (критски) жители за продажба на една робиня на име Роза, „по народность българка.“ Родното й мѣсто не е указано.

II

Кандия, 14 май 1381 г. Инд. 4. Договоръ за продажба на една робиня на име Кали, българка отъ Дебъръ. Робинята била продадена за 103 критски перпери.

„... Cali de loco vocato Debro“ ...

III

Кандия, 18 май 1381 г. Инд. 4. Нѣкой си Пиетро, (Pietro), житель на Кандия продава на Матео Сануто Марангоно, житель на Кандия, една своя робиня „на име Мария, българка.“

„... unam meam sclavam de genere bulgarorum nomine Mariam ...“.

IV

Кандия, 23 май 1381 г. Инд. 4. Марко Писпола, житель на Кандия, освобождава отъ робство своята робиня Ирина, по народность българка. Свидѣтели: М. Юсто, Антонъ Панталеонъ и П. Венерио.

„Die vigesimo tertio. Manifestum facio ego Marcus Pispola, habitator Candide, cum meis heredibus, tibi Herini, de genere bulgarorum, sclave mee et tuis successoribus ac notifico omnibus presentem paginam inspecturis etiam audituris; quia pietatis intuitu et ob remissionem meorum peccaminum facio te liberam atque francam quod deinceps nullo tenearis vinculo servitutis sed libera inter liberos commoreris, filii itaque ex te nati ac etiam nascituri liberi remaneant et sint in futurum Quidquid autem acquisieris tuo studio et labore sub tua permaneat libertate. Sig. et cetera pen. aur. libr. V. Contractu firmo. Testes Mi. Justo, Ant. Pantaleon et P. Venerio. Completum et datum."

V

Кандия, 23 май 1381 г. Инд. 4. Марко Писпола, житель на Кандия, освобождава отъ робство своя робъ Георги, по народность българинъ. Свидѣтели: М. Юсто, Ант. Панталеонъ и П. Венерио.

„Eodem die. Manifestum facio ego superscriptus Marcus Pispola cum meis heredibus tibi Georgio de genere bulgarorum sclavo meo et tuis heredibus ac notifico omnibus presentem paginam inspecturis etiam audituris. Quia pietatis intuitu et ob remissionem meorum peccaminum facio te liberum atque francum itaque deinceps nullo tenearis vinculo servitutis sed liber inter liberos commoreris filii itaque ex te geniti ac etiam generandi liberi remaneant et sint in futurum quidquid autem aquisieris tuo studio et labore sub tua permaneat libertate. Sig. et cet. aur. libr. V. Contractu firmo. Testes subscripti. Completum et datum."

VI

Кандия, 23 май 1381 г. Инд. 4. Двама роби българи, Георги и Ирина, се задължаватъ подъ порѫчителство (?) на Кали де Монталена да изплатятъ на Марко Писпола, житель на Кандия, 62 перпера, които му дължатъ заради своето освобождение отъ робство.

„Eodem die. Post preces duarum cartarum franchitatum quas tu infrascriptus Marcus, fieri fecisti per manum notarii infrascripti hodierna die, videlicet, unam michi infrascripto Georgio et alterum michi infrascripte Herini, manifestum facimus nos Georgius de genere bulgarorum et Herini de ipso genere olim sclavi tui, et quales debitores principales et Cali de Montalena, eorum pleçia habitator Candide cum nostris heredibus et successoribus tibi ser Marco Pispola, habitatori Candide et tuis heredibus quia pro residuo solvere yperpera CXXX. quae nos subscripti principales tibi davimus permisimus pro nostra franchitate, debemus per nos, et cet. yperpera creten. LXII. hinc per totum mensem augustum proxime venturum ulterius antea hic Candide salva in terra omnia occasione remota. Haec autem et cet. subscripta yperpera intoto et parte et pro pena inde constitut. yperpera XX pro cento yperperorum in anno. Testes subscripti. Completum et datum."

VII

Кандия, 23 май 1381 г. Инд. 4. Марко Бонино, житель на Кандия, продава на Андрея Барбадико, сжщо житель на Кандия, една своя робиня, прекрьстена Доротея, по народность татарка.

„Eodem die. Manifestum facio ego Marcus Boninus sonator, habitator Candide, quia cum meis heredibus, do, vendo et in perpetuum transacto tibi ser Andrea Barbadico qu. ser Marci, habitatori Candide, et tuis heredibus unam meam sclavam de genere tartarorum vocatam in baptismo Dorotheam, de modo in antea cum plena virtute et potestate, intromittendi, habendi, tenendi, dandi donandi, dominandi, vendendi, alienandi, transactandi, commutandi, pro anima judicandi, in perpetuum possidendi, et quidquid aliud in ea et ex ea melius tibi videbitur faciendi, tamquam de re tua propria nemine tibi contradicente. Tu vero pro tota et integra solutione pretii dicte sclave juxta nostre conventionis pactum michi dedisti et solvisti yperpera creten. LXXX. de quibus et de eadem sclava te securum reddo pariter et quietum, quia nichil inde remansit unde amplius te requirere seu compellere valeam per ullum ingenium sive modum. Sig. et. cet. pen. aur. libr. V. Contractu firmo. Testibus presentibus Io . . ."

VIII

Кандия, 7 юний 1381 г. Инд. 4. Тома де Фано, лѣкарь на служба въ Кандия, купува една робиня, Ирина отъ Мелникъ за 110 перпера.

„Herini . . . de loco vocato ysmelinichi."

IX

Кандия, 11 юний 1381 г. Инд. 4. Договоръ за продажба на една робиня, Мария, българка отъ Прилѣпъ.

„Maria . . . de loco vocato Trilapo".

X

Кандия, 20 юлий 1381 г. Инд. 4. Договоръ за продажба на единъ робъ по име Георги, българинъ. Родното му мѣсто не е указано.

XI

Кандия, 21 юний 1381 г. Инд. 4. Договоръ за една българска робиня Марица (Mariça).

XII

Кандия, 22 юлий 1381 г. Инд. 4. Договоръ за една гъркиня отъ Одринъ (Andrinopoli).

XIII

Кандия, 13 августъ 1384 г. Инд. 4. Договоръ за една робиня, влахиня, по име Мария.

XIV

Кандия, 17 августъ 1881 г. Инд. 4. Договоръ за една робиня, гъркиня, по име Теодора, отъ Тополия (Topolia).

XV

Кандия, 18 августъ 1381 г. Инд. 4. Договоръ за една робиня, гъркиня, отъ Друпа (Drupa). Името на робинята не е дадено.

XVI

Кандия, 22 августъ 1381 г. Инд. 4. Договоръ за продажба на една робиня Агна и сина й Никола, гърци.

XVII

Кандия, 27 августъ 1381 год. Инд. 4. Договоръ за една робиня и сина й Тодоръ, гърци отъ Болуте (Bolute).

XVIII

Кандия, 27 августъ 1381 г. Инд. 4. Договоръ за единъ робъ Михаилъ, гръкъ отъ Делга (Delga).

XIX

Кандия, 12 септемврий 1381 г. Инд. 4. Михаилъ Делфино продава една робиня по име Мария, българка отъ Прилепъ за 100 перпери.

„sclava . . . . Maria de genere bulgarorum, de loco vocato Trilapo..."

XX

Кандия, 18 септемврий 1381 г. Инд. 4. Договоръ за една робиня, гъркиня, на име Теодора отъ Трикала.

XXI

Кандия, 18 септемврий 1381 г. Инд. 4. Договоръ за една робиня Мария, гъркиня отъ Тополия (Topolia).

XXII

Кандия, 1 октомврий 1381 г. Инд. 4. Договоръ за робиня Ирина, българка.

XXIII

Кандия, 5 октомврий 1381 г. Инд. 4. Договоръ за продажба на робиня Марица, българка.

XXIV

Кандия, 6 октомврий 1381 г. Инд. 4. Договоръ сключенъ отъ единъ българинъ, бившъ робъ, на име Георги, отъ с. Дунави, съ който се задължава да слугува на П. Венерио.

XXV

Кандия, 17 октомврий 1381 г. Инд. 4. Договоръ за една робиня Марта, по народность рускиня.

XXVI

Кандия, 19 октомврий 1381 г. Инд. 4. Договоръ за една робиня на име Кали съ дъщеря си Ирина, българи, отъ Скофия (вѣр. Скопие)

„..de loco vocato Scofia...“

XXVII

Кандия, 23 октомврий 1381 г. Инд. 4. Договоръ за българка — Стамата.

XXVIII

Кандия, 23 октомврий 1381 г. Инд. 4. Договоръ за една робиня, гъркиня отъ Тополия.

XXIX

Кандия, 27 октомврий 1381 г. Инд. 4. Договоръ за една робиня, гъркиня на име Кириака отъ Тополия.

XXX

Кандия, 30 октомврий 1381 г. Инд. 4. Два еднообразни договора за една робиня, по име Кали, българка отъ Битоля.

„... Cali de loco vocato Bitola.

XXXI

Кандия, 4 ноемврий 1381 г. Инд. 4. Договоръ за робиня Теодора, българка отъ Костуръ — продадена за 105 перпера.

„... Theodora, de genere bulgarorum de loco vocato Costuria...“

XXXII

Кандия, 8 ноемврий 1381 г. Инд. 4. Договоръ за наемане като кърмачка една робиня-българка, Ирина.

XXXIII

Кандия, 9 ноемврий 1381 г. Инд. 4. Договоръ за робъ-българинъ, на име Георги.

XXXIV

Кандия, 23 ноемврий 1381 г. Инд. 4. Договоръ за робиня, българка, на име Мария.

XXXV

Кандия, 9 декемврий 1381 г. Инд. 4. Договоръ за робиня Ирина отъ Арта.

XXXVI

Кандия, 22 декемврий 1381 г. Инд. 4. Договоръ за робиня Кали, българка.

XXXVII

Кандия, 4 януарий 1381 г. Инд. 5. Даниелъ Делфино, венецианецъ, житель на Кандия, продава на М. Корнарио, отъ крепостьта Милопотами, една своя робиня на име Тодора, по народность българка, отъ Костуръ за 90 перпера. Свидетели: М. Юсто, Г. Десде и Н. Мендрино.

„Die quarto. Manifestum facio ego Daniel Delphyno de Venecia,nunc commorans Candide, quia cum meis heredibus, do, vendo et in perpetuum transacto tibi Marco Cornario, qu. ser Petri, habitatori Castri Millopotami et tuis heredibus unam meam sclavam, nomine Theodoram, de genere bulgarorum de loco vocato Costuria, de modo in antea cum plena virtute et potestate, intromittendi, habendi, tenendi, dandi, donandi, dominandi, vendendi, alienandi, transactandi, commutandi, pro anima judicandi, in perpetuum possidendi, et quidquid aliud in ea et ex ea magis tibi placuerit, faciendi, tamquam de re tua propria, nemine tibi contradicente. Tu vero pro tota et integra solutione pretii dicte slave juxta nostre conventionis pactum michi dedisti et solvisti yperp. creten. LXXXX. de quibus et de eadem sclava, te securum reddo pariter et quietum quia nichil inde remansit unde te amplius requirere seu compellere valeam per ullum ingenium sive modum. Sig. et cet. pen. aur. libr. V. Contractu firmo. Testibus Mi. Iusto et Ge. Desde, presentibus ac Nic. Mendrino. Completum et datum.

XXXVIII

Кандия, 4 януарий 1381 г. Инд. 5. Договоръ между сжщитѣ лица за уреждане начина на изплащане цената на сжщата робиня Тодора.

„Eodem die. Post preces unius manifesti et vendicationis carte, quam tu infrascriptus Daniel, fieri fecisti michi infrascripto Marco, de sclava inferius annotata per manum notarii infrascripti hodierna die. Manifestum facimus nos Marcus Cornario, quondam ser Petri, habitator Castri Millopotami, principalis et Iohanis Beto, quondam ser Alovrandini, habitator Candide, eius socer et pleçius, cum nostris heredibus tibi ser Daniel Delphyno de Venecia habitator nunc Candide commoranti et tuis heredibus, quia pro residuo solutionis unius sclave nomine Theodora de genere bulgarorum de loco vocato Costuria quam michi subscripto principali dedisti et vendidisti pro yperper. LXXXX. debemus per nos et cet yperper. creten. VIIII (?) infra hos terminos videlicet yperpera XXV. hinc per totum mensem februarium proxime venturum et reliqua yperpera XVIII. per totum mensem septembrem proxime futurum ulterius antea hic Candide salva in terra omni occasione remota. Haec autem et cet subscripta yperpera, evenientis quolibet termino eorum in toto et parte, et pro pena inde constituta yperpera XX pro cento yperperorum in anno. Testes subscripti. Completum et datum.

XXXIX

Кандия, 18 януарий 1381 г. Инд. 5 Договоръ за робиня, Маргарита, отъ областьта на гр. Солунъ.

XL

Кандия, 27 януарий 1381 г. Инд. 5. Договоръ за робиня Мария, българка.

XLI

Кандия, 29 януарий 1381 г. Инд. 5. Иоханисъ Моро, житель на Кандия, продава една робиня, българка отъ Търново, на име Кали за 110 перпера.

„Eodem die. Manifestum facio ego Iohanis Moro quondam domine Hirmolai de Venecia, habitator Candide, quia cum meis heredibus do, vendo et in perpetuum transacto tibi domino Thomasino Tonisio, habitatori Candide et tuis successoribus unam meam sclavam nomine Cali, de genere bulgarorum, de loco vocato Trinovo, de modo in antea cum plena virtute et potestate, intromittendi, habendi, tenendi, dandi, donandi, dominandi, vendendi, alienandi, transactandi, commutandi, pro anima judicandi, in perpetuum possidendi, et quidquid aliud in ea et ex ea magis tibi placuerit, faciendi, tamquam de re tua propria, nemine tibi contradicente. Tu vero pro tota et integra solutione pretii dicte sclave juxta nostre conventionis pactum michi dedisti et solvisti yperpera creten. CX. de quibus et de eadem sclava te securum reddo pariter et quietum quia nichil inde remansit unde te amplius requirere seu compellere valeam per ullum ingenium sive modum. Sig. et cet pen. aur. libr. V. Contractu firmo. Testes subscripti. Completum et datum sibimet."

XLII

Кандия, 29 януарий 1381 г. Инд. 5. Францискъ, синъ на нѣкой си Иоханисъ отъ Венеция, житель на Кандия, продава робинята Теодора, българка отъ Търново за 110 перпера. Свидетели: М. Юсто, Х. Фока и А. Венерио.

„Eodem die. Manifestum facio ego Franciscus Grino quon. dominus Iohanis de Venecia, habitator Candide quia cum meis heredibus, do, vendo et in perpetuum transacto tibi sorori Haterina Passa... abbatisse monasterii Sancte Haterine de Candide et tuis successoribus unam meam sclavam nomine Theodoram, de genere bulgarorum, de loco vocato Trinovo, de modo in antea cum plena virtute et potestate, intromittendi et cet. prout s. usque illud ubi dicit nemine tibi contradicente. Tu vero pro tota et integra solutione pretii dicte sclave juxta nostre conventionis pactum michi dedisti et solvisti yperpera creten. CX. de quibus et cet. prout S. Sig. et cet. pen. aur. libr. V. Contractu firmo. Testibus presentibus Mi. Justo, H. Focha et Andrea Venerio. Completum et datum."

XLIII

Кандия, 29 януарий 1381 г. Инд. 5. Матий Гено, житель на Кандия, освобождава отъ робство Хирмолай, синъ на Агата, татарка, покръстена — Маргарита. Свидетели: Х. Фока, Андрея Венерио и Петро Фосколи.

„Eodem die. Manifestum facio ego Mathias Geno habitator Candide, cum meis heredibus, tibi Hirmolao sclavo meo quem genuit Agathi, de genere tartarorum sed in baptismo nominata Margarita, sclava mea quam una tecum Iohanis Sclavo, scriba burgi Candide, michi vendidit, et tuis heredibus ac notifico omnibus presentem paginam inspecturis etiam audituris. Quia pietatis intuitu et ob remissionem meorum peccaminum facio te liberum atque francum itaque deinceps nullo tenearis vinculo servitutis sed liber inter liberos commoreris, filiique ex te generandi liberi sint et (nichil?) exinde debeant in perpetuum. Quidquid autem aquisieris tuo studio et labore sub tua permaneat libertate. Sig. et cet. pen. aur. libr. V. Contractu firmo. Testes H. Focha, Andrea Venerio et Pet Foscoli. Completum et datum."

XLIV

Кандия, 30 януарий 1381 г. Инд. 5. Договоръ за една робиня-българка на име Мария.

XLV

Кандия, 30 януарий 1381 г. Инд. 5. Другъ договоръ за сѫщата робиня Мария.

XLVI

Кандия, 31 януарий 1381 г. Инд. 5. Договоръ за една робиня, гъркиня отъ Цибияна, въ областьта Аморея.

„. . sclava . . . genere grecorum de partibus Amoree, de loco vocato Cibiana . . .“

XLVII

Кандия, 1 февруарий 1831 г. Инд. 5. Михаилъ Солунчанинъ, житель на Негропонтъ, продава единъ свой робъ на име Георги, по народность българинъ. Свидетели: М. Юсто, Н. Кавкариго и П. Фосколи.

„Eodem die. Manifestum facio ego Michali Salonicheo habitator Nigropontis, quia cum meis heredibus do, vendo et in perpetuum transacto tibi subscripto ser Nicolao de. . . et tuis heredibus, unum meum sclavum, de genere bulgarorum nomine Georgius dictum Macamari, de modo in antea cum plena virtute et potestate intromittendi, habendi, tenendi, dandi, donandi, vendendi, alienandi, transactandi, commutandi, pro anima judicandi, in perpetuum possidendi, et quidquid aliud in eo et ex eo magis tibi placuerit faciendi, tamquam de re tua propria nemine tibi contradicente. Tu vero pro tota et integra solutione pretii dicti sclavi juxta nostre conventionis pactum michi dedisti et solvisti yperpera creten . . . de quibus et de eodem sclavo, te securum reddo pariter et quietum quia nichil inde remansit unde te amplius requirere seu compellere valeam per ullum ingenium sive modum. Sig. et cet . . . aur. libr. V. Contractu firmo. Testibus presentibus Mi. Iusto, Ni. Cavcarigo et Pe. Foscoli. Completum et datum.

XLVIII

Кандия, 1 февруарий 1381 г. Инд. 5. Христ. Барто, житель на Кандия, продава на Иох. Корнарио, сѫщо житель на Кандия, една своя робиня Кали, българка отъ София за 115 перпера. Свидетели: М. Юсто, Н. Кавкариго и Н. Мендрино.

„Eodem die. Manifestum facio ego Xpistofalus Barthi, habitator Candide, quia cum meis heredibus, do, vendo et in perpetuum transacto tibi Iohanis Cornario Messeta, habitatori Candide et tuis heredibus, unam meam sclavam nomine Cali de genere bulgarorum de loco vocato Sofia, de modo in antea cum plena virtute et potestate, intromittendi, et cet. prout s. Tu vero pro tota et integra solutione pretii dicte Cali, sclave juxta nostre conventionis pactum michi dedisti et solvisti yperpera creten. CXV. de quibus et de eadem sclava te securum reddo pariter et quietum, quia nichil inde remansit, unde te amplius requirere seu compellere valeam per ullum ingenium sive modum. Sig. et cet. pen. aur. libr. V. Contractu firmo. Testibus presentibus Mi. Iusto, Ni. Cavcarigo et Ni. Mendrino. Completum et datum.

XLIX

Кандия, 1 февруарий 1381 г. Инд. 5. Виза Рамела отъ Венеция, продава на Тома Марипетро отъ Венеция, житель на Индия, една своя робиня Ирина, гъркиня отъ Мелникъ.

„Eodem die. Manifestum facio ego Visus Ramella, de Venecia, habitator Candide quia cum meis heredibus, do, vendo et in perpetuum transacto tibi ser Thome Maripetro de Venecia, habitatori Candide et tuis heredibus unam meam sclavam nomine Herini, de genere grecorum, de loco vocato Melinicho, cum una eius filia mensium V. nomine Maria, similiter sclavam meam, de modo in antea cum plena virtute et potestate intromittendi et cet. prout. s. Tu vero pro tota et integra solutione pretii dicte Herini eiusque filie parvule juxta nostre conventionis pactum michi dedisti et solvisti yperp. cret. CXV. . ." и т. н.

L

Кандия, 3 февруарий 1381 г. Инд. 5. Физико (лѣкаря) Балду отъ Венеция, житель на Кандия, продава на Яни Мусиро, житель на Кандия, своята робиня Маргарита, българка отъ Лазаро за 44 зл. дукати.

„Die tercio. Manifestum facio ego Physicus Baldu, de Venecia, nunc commorans Candide, quia cum meis heredibus, do vendo, et in perpetuum transacto tibi Ianni Mussiro . . . habitatori Candide et tuis heredibus unam meam sclavam nomine Margaritam de genere bulgarorum, de loco vocato Laçaro, de modo in antea cum plena virtute et potestate, intromittendi et cet. prout S. Tu vero pro tota et integra solutione pretii dicte sclave juxta nostre conventionis pactum michi dedisti et solvisti duc. aur. XLIIII. de quibus . . . и т. н.“

LI

Кандия, 4 февруарий 1381 г. Инд. 5. Договоръ за продажба на една българка, робиня, на 18 години.

LII

Кандия, 6 февруарий 1381 г. Инд. 5. Договоръ за една робиня, гъркиня отъ Мизития (Misithia).

LIII

Кандия, 6 февруарий 1381 г. Инд. 5. Договоръ за една робиня, гъркиня, отъ Абруза (Abrusa).

LIV

Кандия, 7 февруарий 1381 г. Инд. 5. Договоръ за единъ българинъ, робъ, на име Михалъ (Michali).

LV

Кандия, 7 февруарий 1381 г. Инд. 5. Договоръ за единъ робъ, българинъ отъ Скопие (Schopia).

LVI

Кандия, 21 февруарий 1381 г. Инд. 5. Договоръ за робиня, Кресна отъ Астрита (Astrita), по народность гъркиня.

LVII

Кандия, 21 февруарий 1381 г. Инд. 5. Другъ договоръ за робъ, Никола отъ сѫщото мѣсто и народность.

LVIII

Кандия, 23 февруарий 1381 г. Инд. 5. Договоръ относно една робиня на име Кали, българка.

LIX

Кандия, 27 февруарий 1381 г. Инд. 5. Договоръ за една робиня, на име Мария, по народность българка отъ Дунави.

„. . . sclava bulgara . . . Maria, de loco vocato Dunavi . . .“

LX

Кандия, 4 мартъ 1381 г. Инд. 5. Договоръ за продажба на една робиня Мария, българка отъ Колуни.

„. . . Maria de genere bulgarorum, de loco vocato Coluni . . .“

LXI

Кандия, 8 мартъ 1381 г. Инд. 5. Договоръ за една робиня, българка отъ Скория (?) на име Кали.

„...Cali de genere bulgarorum, de loco vocato Scooria..."

LXII

Кандия, 11 мартъ 1382 г. Инд. 5. Договоръ за една робиня Кали, по народность сръбкиня отъ Кастело.

„... Cali de genere servorum de loco vocato Castello..."

LXIII

Кандия, 14 мартъ 1382 г. Инд. 5. Договоръ за единъ робъ, гръкъ на име Иоханисъ.

LXIV

Кандия, 18 мартъ 1382 г. Инд. 5. Договоръ за единъ робъ, русинъ.

LXV

Кандия, 24 мартъ 1382 г. Инд. 5. Договоръ за една робиня, по народность гъркиня отъ Станимака (Stelimenes).

LXVI

Кандия, 24 мартъ 1382 г. Инд. 5. Договоръ за единъ робъ Георги, гръкъ.

LXVII

Кандия, 27 мартъ 1382 г. Инд. 5. Договоръ за продажба на една робиня, българка, на име Гюша.

LXVIII

Кандия, 28 мартъ 1382 г. Инд. 6. Договоръ за продажба на една робиня, на име Пукола, българка отъ Ставраки, за 110 перпера.

„... sclava, nomine Pucola, de genere bulgarorum, de loco vocato Stavrachi..."

LXIX

Кандия, 29 мартъ, 1382 г. Инд. 5. Договоръ за една робиня Кали, сръбкиня отъ Кастело.

LXX

Кандия, 1 априлъ 1382 г. Инд. 5. Договоръ за една робиня Марица, гъркиня отъ Малатаса (Malatassa).

LXXI

Кандия, 11 априлъ 1382 г. Инд. 5. Договоръ за единъ робъ на име Михалъ отъ Солунъ. Не е казана неговата народность.

LXXII

Кандия, 12 априлъ 1382 г. Инд. 5. Договоръ за единъ робъ отъ Авто (Auto), по народность гръкъ.

LXXIII

Кандия, 13 априлъ 1382 г. Инд. 5. Договоръ за робиня Ирина.

LXXIV

Кандия, 27 априлъ 1382 г. Инд. 5. Договоръ за робиня Кали, българка.

LXXV

Кандия, 30 априлъ 1382 г. Инд. 5. Договоръ за робъ, гръкъ на име Георги, отъ областьта на гр. Солунъ.

LXXVI

Кандия, 6 май 1382 г. Инд. 5. Договоръ за една робиня, българка на име Мария, отъ Костуръ.

LXXVII

Кандия, 8 май 1382 г. Инд. 5. Договоръ за една робиня, българка на име Кали отъ Драдови (Dradovi — Радовишъ?).

LXXVIII

Кандия, 8 май 1382 г. Инд. 5. Договоръ за една робиня, Ирина, българка. Не е указано, отъ кое мѣсто е родена.

LXXIX

Кандия, 13 май 1382 г. Инд. 5. Договоръ за една робиня Кали отъ Фарсалъ (Fersalla).

LXXX

Кандия, 14 май 1382 г. Инд. 5. Договоръ за една робиня българка, на име Ирина, а прекръстена Маргарита.

LXXXI

Кандия, 16 май 1382 г. Инд. 5. Договоръ за единъ робъ българинъ на име Димитъръ отъ Търново.

„... Dimitri de genere bulgarorum, de loco vocato Trinovo...“

LXXXII

Кандия, 16 май 1382 г. Инд. 5. Договоръ за една робиня унгарка.

LXXXIII

Кандия, 17 май 1382 г. Инд. 5. Договоръ за една робиня, българка, на име Стана. Не е означено родното й мѣсто.

„... sclava nomine Stana, de genere bulgarorum...“

LXXXIV

Кандия, 17 май 1382 г. Инд. 5. Договоръ за робиня българка, на име Добра (Dobra), продадена за 33 златни дуката.

LXXXV

Кандия, 19 май 1382 г. Инд. 5. Марино Юстинияно, житель на Кандия, продава на Бартоломео де Медио, сжщо жителъ на Кандия, една българка на име Ирина.

LXXXVI

Кандия, 19 май 1382 г. Инд. 5. Сжщия Марино продава друга българка на име Маргарита.

LXXXVII

Кандия, 21 май 1382 г. Инд. 5. Договоръ за робъ Димитъръ отъ Сензе (Селце?), Солунско. Националностьта не е показана.

„... nomine Dimitri, de Salonichi de loco Sense (?)...“

LXXXVIII

Кандия, 22 май 1382 г. Инд. 5. Договоръ за една албанска робиня Ирина, отъ Деспотството.

LXXXIX

Кандия, 23 май 1382 г. Инд. 5. Договоръ за единъ робъ —турчинъ по име Мохамедъ.

„... vocato in sua lingva Macomet...“

XC

Кандия, 23 май 1382 г. Инд. 5. Договоръ за единъ робъ—татаринъ.

XCI

Кандия, 25 май 1382 г. Инд. 5. Николо де Спига, златарь въ Кандия, продава на Марко де Молино, венецианецъ, житель на Кандия, една робиня Кали, българка отъ Драдови (Радовишъ?).

„... una sclava nomine Cali, de genere bulgarorum, de loco vocato Dradovi...“

XCII

Кандия, 30 май 1382 г. Инд. 5. Договоръ за една робиня Марица, българка.

XCIII

Кандия, 5 юний 1382 г. Инд. 5. Договоръ за една робиня Елена, българка, отъ Сапия (Скопие?)

„... sclava nomine Elena, de genere bulgarorum, de loco vocoto Sapia...“

XCIV

Кандия, 24 юний 1382 г. Инд. 5. Договоръ за единъ робъ-българинъ на име Георги отъ Костено (Costeno).

XCV

Кандия, 25 юний 1382 г. Инд. 5. Договоръ за една робиня Агнеса (Агния), гъркиня отъ Филатро (Filatro).

XCVI

Кандия, 30 юний 1382 г. Инд. 5. Договоръ за една робиня Елена, българка отъ Сапия (Sapia).

XCVII

Кандия 3 юлий 1382 г. Инд. 5. Бандинъ Гамби отъ Кипъръ продава една робиня Кали, българка отъ Страцо.

„... una sclava nomine Cali de genere bulgarorum de loco vocato Straço...“

XCVIII

Кандия, 4 юлий 1382 г. Инд. 5. Договоръ за единъ робъ Георги, гръкъ отъ Зейтунъ (Situni).

XCIX

Кандия, 5 юлий 1382 г. инд. 5. Франциско Масей отъ Майорикия; продава на Андрея Венерио, единъ робъ на име Алексо, българинъ отъ Сересъ.

„... sclavum nomine Alexo, de genere bulgarorum, de loco vocato Seres...“

C

Кандия, 8 юлий 1382 г. Инд. 5. Ангело Барбадико, житель на Кандия, продава на Тома Тривизано, ножарь, сжщо житель на Кандия, една робиня Ирина, българка отъ Костуръ, за 103 перпера. Свидетели: И. Мацамурди и М. де Арвазио.

Eodem die. Manifestum facio ego Angelus Barbadico, habitator Candide, quia cum meis heredibus, do, vendo et in per-

petuum transacto tibi Thome Trivisano cultrario, habitatori Candide et tuis heredibus, unam meam sclavam nomine Herini, de genere bulgarorum, de loco vocato Castoria, de modo in antea cum plena virtute et potestate, intromittendi, habendi, tenendi, dandi, donandi, dominandi, vendendi, alienandi, transactandi, commutandi, pro anima judicandi, in perpetuum possidendi et quidquid aliud in ea et ex ea magis tibi placuerit faciendi, tamquam de re tua propria, nemine tibi contradicente. Tu vero pro tota et integra solutione pretii dicte sclave juxta nostre conventionis pactum michi dedisti et solvisti yperpera creten. CIII de quibus et de eadem sclava te securum reddo pariter et quietum quia nichil inde remansit unde te amplius requirere seu compellere valeam per ullum ingenium sive modum. Sign. et cet. pen. aur. libr. V. Contractu firmo. Testibus presentibus Io. Maçamurdi et Ma. d'Arvasio Completum et datum.

CI

Кандия, 10 юлий 1382 г. Инд. 5. Марко Мацамурди, житель на Кандия, продава на Якобо Нани отъ Венеция, житель на Кандия, една робиня Теодора, албанка, „бременна“, отъ Деспотството за 45 зл. дукати. Свидетели: М. Юсто, Х. Фока и М. де Арвазио.

Die decimo. Manifestum facio ego Marcus Maçamurdi, habitator Candide, quia cum meis heredibus, do, vendo et in perpetuum transacto tibi ser Jacobo Nani de Venecia, habitatori Candide et tuis heredibus unam meam sclavam nomine Theodoram, de genere albanorum de Despotato gravida cum foetu, quem gestat in corpore, de modo in antea cum plena virtute et potestate intromitendi, habendi, tenendi, dandi, donandi, dominandi, vendendi, alienandi, transactandi, commutandi, pro anima judicandi, in perpetuum possidendi et quidquid aliud inde magis tibi placuerit faciendi, tamquam de re tua propria nemine tibi contradicente. Tu vero pro tota et integra solutione pretii dicte sclave juxta nostre conventionis pactum michi dedisti et solvisti ducatos aur. XLV. de quibus et de eadem sclava, cum ipso suo foetu te securum reddo pariter et quietum quia nichil inde remansit unde te ampius requirere seu compellere valeam per ullum ingenium sive modum. Sig. et cet. pen. aur. lib. V. Contractu firmo. Testibus presentibus Mi. Justo. H. Focha et Mar. de Arvasio. Completum et datum.

CII

Кандия, 10 юлий 1382 г. Инд. 5. Тома Фрадело, житель на Кандия, продава на Лаврентий Корнарио отъ Венеция, една робиня Ана, гъркиня отъ Македония за 110 перпера. Свидетели: Н. Масело, Н. Кавкариго и М. Арвазио.

„Eodem die. Manifestum facio ego Thomas Fradello, quondam, ser Andrea, habitator Candide, quia cum meis heredibus, do, vendo et in perpetuum transacto tibi ser Lavrentio Cornario, de Venecia nunc habitatori Candide et tuis heredibus unam meam sclavam nomine Annam, de genere grecorum de loco vocato Machedonia talem qualem, cum omnibus suis defectibus, si quos habet, excepto solummodo morbo caduco, de modo in antea cum plena virtute et potestate, intromittendi, habendi, tenendi, dandi, donandi, dominandi, vendendi, alienandi, transactandi, commutandi, pro anima judicandi, in perpetuum possidendi, et quidquid aliud in ea et ex ea, magis tibi placuerit faciendi, tamquam de re tua propria, nemine tibi contradicente. Tu vero pro tota et integra solutione pretii dicte sclave juxta nostre conventionis pactum michi dedisti et solvisti yperpera creten. CX. de quibus et de eadem sclava te securum reddo pariter et quietum, quia nichil inde remansit unde te amplius requirere, seu compellere valeam per ullum ingenium sive modum. Sig. et cet. pen. aur. libr. V. Contractu firmo. Testibus presentibus Ni. Masselo, Ni. Cavcarigo, Ma. d'Arvasio. Completum et datum.“

CIII

Кандия, 10 юлий Инд. 5. Венециянецътъ Марко Беледонъ, житель на Кандия, продава на нѣкой си Андрей, сжщо житель на Кандия, своята робиня Агнесъ, татарка. Свидетели: И. Мацамурди . . . и Бали Боно.

„Eodem die. Manifestum facio ego Marcus de le Belledonne de Venetia, habitator Candide quia cum meis heredibus, do vendo et in perpetuum transacto tibi ser Andreae... quondam domino Lavrentii de Venetia, nunc Candide commoranti et heredibus, unam meam sclavam, de genere tartarorum nomine Agnes, de modo in antea cum plena virtute et potestate, intromittendi et cet. prout S. Tu vero pro tota et integra solutione pretii dicte sclave juxta nostre conventionis pactum michi dedisti et solvisti yperpera creten. CXX. de quibus et cet. prout S. Sig. et cet. pen. aur. libr. V. Contractu firmo. Testibus presentibus Jo. Maçamurdi, H. Gr... et Bal. Bono. Completum et datum.“

CIV

Кандия, 12 юлий 1382 г. Инд. 5. Никола Венерио, житель на Кандия, продава на Петро Доно, сжщо житель отъ Кандия, робинята си Ирина, албанка отъ Макри за 108 перпера. Свидетели: Х. Фока, Н. Мендрино и П. Тривизарио.

„Die duodecimo. Manifestum facio ego Nicolaus Venerio, qu. ser Iohanis, habitator Candide, quia cum meis heredibus do, vendo et in perpetuum transacto tibi ser Petro Dono, quon, ser Domenici, habitatori Candide et tuis heredibus, unam meam sclavam nomine Herini de genere albanorum de loco vocato Macri, de modo in antea cum plena virtute et potestate, intromittendi, et cet. prout S. Tu vero pro tota et integra solutione pretii dicte sclave juxta nostre conventionis pactum michi dedisti et solvisti yperpera creten. CVIII. de quibuis et cet prout S. Sig. et cet. pen. aur. libr. V. Contractu firmo. Testes H. Focha, Ni. Mendrino et Pa. Travisario. Completum et datum.“

CV

Кандия, 12 юлий 1382 г. Инд. 5. Никола Дадо, житель на Кандия, продава на Анжело Брогондионо, житель на Кандия, една робиня, Ирина, българка отъ Деволъ, за 100 перпера. Свидетели: М. Юсто, А. Пантелеонъ и Н. Кавкариго.

„Eodem die. Manifestum facio ego Nicolaus Dado, habitator Candide, quia cum meis heredibus, do, vendo et in perpetuum transacto tibi ser Angelo Brogondiono, habitatori Candide, et tuis heredibus, unam meam sclavam, nomine Herini, de genere bulgarorum, de loco vocato Devolo de modo in antea cum plena virtute et potestate intromittendi, et cet. prout S. Tu vero pro tota et integra solutione precii dicte sclave juxta nostre conventionis pactum michi dedisti et solvisti yperpera creten. C. de quibus et cet. prout S. Sig. et cet. pen. aur. libr. V. Contractu firmo. Testibus Mi. Iusto et A. Pantaleon presentibus et Ni. Cavcarigo. Completum et datum.“

CVI

Кандия, 13 юлий 1382 г. Инд. 5. Виза Рамела отъ Венеция, житель на Кандия, продава на Матео Пауло, съвѣтникъ на Кандия, своята робиня Теодора, гъркиня отъ Трикала съ сина й за 45 зл. дук. Свидетели: М. Юсто, Х. Фока и М. Арвазио.

„Die terciodecimo. Manifestum facio ego Visus Ramella de Venecia, habitator Candide, quia cum meis heredibus, do, vendo et in perpetuum transacto tibi egregio viro domino Matheo Paulo, consiliario Crete et tuis heredibus, unam meam sclavam nomine Theodoram, de genere grecorum, de loco vocato Tricala, cum uno suo filio infantulo, nomine Antonio, etatis circa mensium VIII, de modo in antea cum plena virtute et potestate intromittendi, et cet. prout S. Tu vero pro tota et integra solutione pretii dicte sclave eius filij Antonii juxta nostre conventionis pactum michi dedisti et solvisti ducatos aur, XLV, de quibus et cet. prout S. Sig. et cet. pen. aur. libr. V. Contractu firmo. Testibus presentibus Mi. Justo, H. Focha et Mar. d'Arvasio. Completum et datum."

CVII

Кандия, 18 юлий 1382 г. Инд. 5. Договоръ за една робина Нергина, гъркиня отъ Месемврия.

„ . . . sclava nomine Nergina de genere grecorum de loco vocato Messevria. , ."

CVIII

Кандия, 18 юлий 1382 г. Инд. 5. Договоръ за една робиня Фросина отъ Солунъ. Не е дадена народностьта й.

CIX

Кандия, 19 юлий 1382 г. Инд. 5. Договоръ за продажба на една българка-робиня, Мария, на 12 години.

CX

Кандия, 19 юлий 1382 г. Инд. 5. Договоръ за единъ робъ Яни, гръкъ отъ Солунъ.

CXI

Кандия, 23 юлий 1382 г. Инд. 5. Договоръ за една робиня Ирина, гъркиня отъ Мелникъ. (Melinecho).

CXII

Кандия, 27 юлий 1382 г. Инд. 5. Договоръ за една робиня Параскева, гъркиня отъ областьта Атина (de partibus Athenis. . .).

CXIII

Кандия, 1 августъ, 1832 г. Инд. 5. Договоръ за една робиня Ирина отъ областьта Ахайя отъ Цабиана (Cabiana).

CXIV

Кандия, 9 августъ 1382 г. Инд. 5. Договоръ за албански робъ отъ Зейтунъ (Situni).

CXV

Кандия, 9 августъ 1382 г. Инд. 5. Михалъ де Алберти отъ Венеция, продава на М. Венерио една робиня Мария, българка отъ Търново.

CXVI

Кандия, 19 августъ 1382 г. Инд. 5. Договоръ за една робиня Калица, гъркиня отъ Воденъ.

CXVII

Кандия, 26 августъ 1382 г. Инд. 5. Два договора за робитатаринъ и русинъ.

CXVIII

Кандия, 28 августъ 1832 г. Инд. 5. Договоръ за робиня Кали, българка отъ Лазаро.

CXIX

Кандия, 5 септемврий 1382 г. Инд. 5. Договоръ за една робиня — гъркиня отъ Полуди.

CXX

Кандия, 13 септемврий 1382 г. Инд. 5. Панталео де Монтело, житель на Кандия, освобождава отъ робство робинята си Гюша, българка. Свидетели: Н. Трани и Х. Абрамъ.

„Eodem die. Manifestum facio ego Pantaleo de Montello, habitator Candide, quia cum meis heredibus, tibi Ghiussi, de genere bulgarorum, sclava mea et tuis successoribus ac notifico omnibus presentem paginam inspecturis et etiam audituris. Quia pietatis intuitu et ob remissionem meorum peccaminum facio te liberam atque francham itaque deinceps nullo tenearis vinculo servitutis, sed libera inter liberas commoreris, filiique ex te nati et etiam nascituri liberi permaneant et sint in perpetuum. Quidquid autem aquisieris tuo studio et labore sub tua voluntate consistat. Sig. et cet. pen. aur. libr. V. Contractu firmo. Testes Ni. Trani filio ser Pas. et H. Habramus filio G. Completum et datum."

CXXI

Кандия, 13 септемврий 1382 г. Инд. 5. Робинята Гюша, българка, отъ благодарность къмъ господаря си Панталеонъ де Монтела, който я освободилъ отъ робство, се задължава да му слугува въ продължение на 5 години.

„Eodem die. Post preces unius carte libertatis et franchitatis quam tu infrascriptus Pantaleon fieri fecisti michi infrascripte

Ghiussi, sclave tue, per manum notarii infrascripti hodierna die. Manifestum facio ego Ghiussi, de genere bulgarorum, olim sclava tua, cum meis successoribus tibi Pantaleon de Montello, habitatori Candide et tuis heredibus, quia attendens ad benivolentiam tuam circa libertatem meam, contenta sum tibique promitto, stare tecum tibique servire bene et fideliter sine fraude, hinc ad annos V. proxime venturos completos tam hic Candide quam alibi et etiam extra hanc insulam . . . qua volueris atten . . . te interim vivente. Sig. et cet. pen. yperperorum X. Contractu firmo. Testes subscripti. Completum et datum."

CXXII

Кандия, 14 септемврий 1382 г. Инд. 5. Ангело Барбадико, житель на Кандия, продава на Марко Дандули, житель на Кандия, една робиня на име Мария, българка отъ Ливадия за 115 перпери. Свидетели: З. Венерио. П. Скоти и М. Арвазио.

Eodem die. Manifestum facio ego Angelus Barbadico, habitator Candide, quia cum meis heredibus, do, vendo et in perpetuum transacto tibi ser Marco Danduli qu. ser Thome, habitatori Candide et tuis heredibus unam meam sclavam nomine M'ariam, de genere bulgarorum, de loco vocato Livadia, de modo in antea cum plena virtute et potestate intromittendi, habendi, tenendi, dandi, donandi, dominandi, vendendi, alienandi, transactandi, commutandi, pro anima judicandi, in perpetuum possidendi, et quidquid aliud in ea et ex ea magis tibi contradicente. Tu vero pro tota et integra solutione pretii dicte sclave michi dedisti et solvisti yperpera creten. CXV. de quibus et de eadem sclava te securum reddo pariter et quietum quia nichil inde remansit unde te amplius requirere seu compellere valeam per ullum ingenium sive modum. Sig. et cet. pen. aur. libr. V. Contractu firmo. Testes Za. Venerio, Pe. Scoti, et Mar. d'Arvasio. Completum et datum."

CXXIII

Кандия, 16 септемврий 1382 г. Инд. 5. Иоханисъ Базилий, житель на Кандия, продава на Паскалио де Торчело, житель на Кандия, една робиня Елена, гъркиня отъ Солунъ за 37 златни дукати. Свидетели: Х. Фоха и Н. Кавкариго.

Die sextodecimo. Manifestum facio ego Iohanis Basilii(us), habitator Candide, quia cum meis heredibus, do, vendo et in perpetuum transacto tibi Pascalio de Torcello, habitatori Candide et tuis heredibus, unam meam sclavam nomine Eleni, de genere grecorum de Salonichi, de modo in antea cum plena virtute et potestate, intromittendi et cet. prout S. Tu vero pro tota et integra solutione pretii dicte sclave juxta nostre conventionis pactum michi dedisti et solvisti duc. aur. XXXVII de quibus er cet. prout S. Sig. et cet. pen. aur. libr. V. Contractu firmo. Testes H. Focha et Nicolaus Cavcarigo. Completum et datum.

CXXIV

Кандия, 17 септемврий 1382 г. Инд. 5. Никола Марангоно, житель на Кандия, продава на Николо Кавкариго, дяконъ, сжщо житель на Кандия, една робиня Калица, гъркиня отъ Воденъ за 104 перпера. Свидетели: И. Моргано, Ан. Михиелъ, П. Скоти и М. де Арвазио.

„Eodem die. Manifestum facio ego Nicolaus Marangono habitator Candide, quia cum meis heredibus, do, vendo et in perpetuum transacto tibi Nicolao Cavcarigo diacono, habitatori Candide et tuis successoribus unam meam sclavam nomine Caliçam grecam, de Vodina, de modo in antea cum plena virtute et potestate, intromittendi, habendi, tenendi, dandi, dominandi, vendendi, alienandi, transactandi, commutandi, pro anima judicandi in perpetuum possidendi, et quidquid aliud in ea et ex ea magis tibi placuerit, faciendi, tamquam de re tua propria nemine tibi contradicente Tu vero pro tota et integra solutione pretii dicte sclave juxta nostre conventionis pactum michi dedisti et solvisti yperpera creten. CIIII de quibus et de eadem sclava te securum reddo pariter et quietum quia nichil inde remansit unde de amplius requirere seu compellere valeam per ullum ingenium sive modum. Sig. et cet. pen. aur. libr. V. Contractu firmo. Testes Io. Morgan... Andreas Michiel... Pe. Scoti et Mar. d'Arvasio. Completum et datum."

CXXV

Кандия, 18 септемврий 1382 г. Инд. 5. Джулио де Ферария, житель на Кандия, продава на Тома Гено, сжщо житель на Кандия, своя робъ Димитъръ, българинъ отъ Воденъ за 79 перпера. Свидетели: Н. Кавкариго, М. де Арвазио и М. Талиапетро.

„Die decioctavo. Manifestum facio ego Giullius de Ferraria, habitator Candide, quia cum meis heredibus, do, vendo et in perpetuum transacto tibi Thome Geno, qu. ser Iohanis, habitatori

Candide, et tui heredibus, unum meum sclavum nomine Dimitrium bulgarum, de loco vocato Vodina, de modo jn antea cum plena virtute et potestate intromittendi, habendi, et cet. prout S. Tu vero pro tota et integra solutione pretii dicti sclavi juxta conventionis pactum michi dedisti et solvisti yperpera creten. LXXVIIII de quibus et cet. prout S. Sig. et cet. pen. aur. libr. V. Contractu firmo. Testes Nicolaus Cavcarigo, Ma. de Arvasio et Mi. Taliapetra. Completum et datum.“

CXXVI

Кандия, 21 септемврий 1382 г. Инд. 5. Договоръ за продажба на единъ робъ българинъ отъ Велесъ за 67$^{1}/_{2}$ перпера.

„ . . . de genere bulgarorum de loco vocato Viles . . .“

CXXVII

Кандия, 21 септемврий 1382 г. Инд. 5. Договоръ за робиня Кали, българка отъ Деволъ.

CXXVIII

Кандия, 21 септемврий 1382 г. Инд. 5. Договоръ за робиня Марина, българка отъ Цамбо.

„ . . . Marina de genere bulgara, de loco vccato Çambo . .

CXXIX

Кандия, 23 септемврий 1382 г. Инд. 5. Джулио де Ферариа, житель на Кандия, продава на Георги Нани, житель на Кандия, единъ робъ Георги — българинъ отъ Прилѣпъ за 105 перпера. Свидетели: Н. Дадо, Н. Кавкариго и М. де Арвазио.

„Eodem die. Manifestum facio ego Gullius de Ferraria habitator Candide, quia cum meis heredibus, do, vendo et in perpetuum transacto tibi ser Georgio Nani, habitatori Candide et tuis heredibus, unam meam sclavam nomine Thedoram, de genere bulgarorum de loco vocato Oprilapa, de modo in antea cum plena virtute et potestate intromittendi, et cet. prout S. Tu vero pro tota et integra solutione pretii dicte sclave juxta nostre conventionis pactum michi dedisti et solvisti yperpera creten. CV. de quibus et cet. prout S. Sig. et cet. pen. aur. libr. V. Contractu firmo. Testes Nic. Dado, Ni. Cavcarigo et Mar. d'Arvasio. Completum et datum.“

CXXX

Кандия, 23 септемврий 1382 г. Инд. 5. Сящия Джулио де Ферара продава на Иоханисъ Барбадико, житель на Кандия, една робиня Кали, българка отъ Рудине (сир. од-Рудиня) за 108 перп.

„Eodem die. Manifestum facio ego superscriptus Giullius de Ferraria, quia cum meis heredibus, do, vendo et in perpetuum transacto tibi ser Iohanis Barbadico, quondam domino Michaelis habitatori Candide et tuis heredibus, unam meam sclavam nomine Cali, de genere bulgarorum, de loco vocato Odrudinia, de modo in antea cum plena virtute et potestate intromittendi et cet. prout. S. Tu vero pro tota et integra solutione pretii dicte sclave juxta nostre conventionis pactum michi dedisti et solvisti yperpera creten. CVIII. de quibus et cet. prout S. Sig. et cet. pen. aur. libr. V. Contractu firmo. Testes subscripti. Completum et datum.“

CXXXI

Кандия, 24 септемврий, 1382 г. Инд. 5. Иоанисъ Барбадико, житель на Кандия, освобождава отъ робство робинята си Кали, българка отъ Търново. Свидетели: М. Юсто, Н. Кавкариго и М. де Арвазио.

„Eodem die. Manifestum facio ego Iohanis Barbadico, quondam dom. Michaelis, habitator Candide, cum meis heredibus, tibi Cali, de genere bulgarorum, de loco vocato Trinavo sclave mee et tuis successoribus ac notifico omnibus presentem paginam inspecturis et etiam audituris, quia pietatis intuitu et ob remissionem meorum peccaminum facio te liberam atque francam itaque deinceps nullo tenearis vinculo servitutis sed libera inter liberas commoreris, filique ex te nati et etiam nascituri, liberi permaneant et sint in perpetuum, quidquid autem aquisieris tuo studio et labore sub tua voluntate consistat. Sig. et cet. pen. aur. libr. V. Contractu firmo. Testibus presentibus Mi. Iusto, Nicolaus Cavcarigo et Mar. d'Arvasio. Completum et datum.“

CXXXII

Кандия, 24 септемврий 1382 г., Инд. 5. Гореспоменатиятъ Иоханисъ Барбадико уговаря освобождението на робинята си Кали, българка, като последнята се задължава да му изплати 80 перпера на три срока подъ поржчителството на Георги Българина (Вулгарусъ) и на Калогрея Барбаригена.

„Eodem die. Post preces unius carte libertatis et franchitatis, quam tu infrascriptus Iohanis fieri fecisti michi infrascripte Cali, sclave tue, per manum notarii infrascripti hodierna die. Manifestum facimus nos, Cali de genere bulgarorum, olim sclava tua principalis et Georgius Bulgarus (Vulgarus), habitator casalis Atanasio et Calogrea Barbarigena, habitator dicti casalis ac Cali d(e) Montalena, habitator Candide eius pleçii, cum nostris successoribus et heredibus tibi ser Iohani Barbadico, quondam domino Michaeli, habitatori Candide et tuis heredibus, quia ob libertatem et franchitatem, quam fecisti michi subscripte principali, debemus per nos et cet. yperpera creten. LXXX. hinc ad annum unum proxime venturum ulterius antea videlicet terciam eorum partem in fine quorumque IIII. mensium successivorum hic Candide salva in terra, omni occasione remota, hac cum conditione, quod si ego infradicta principalis moriar ante complementum primorum IIII. mensium (nichil?) teneamur tibi in aliquo de dictis yperperis, si non transactis ipsis IIII. mensibus superstes ero . . . . ante anni complementum octo mensium obiero, non teneamur tibi de solitis pagis, si autem transactis, octo mensibus, dece (?) . . . ante complementum anni, non teneamur tibi, de ultima paga. Haec autem et cet. subscripta yperpera evenientis quolibet termino eorum cum conditione predicta in toto et parte, et pro pena inde constituta yperpera XX pro cento yperperorum in anno. Testes subscripti, Completum et datum.“

CXXXIII

Кандия, 26 септемврий 1382 г. Инд. 5. Договоръ за робиня, Теодора, българка отъ Ипогрити (Ypogriti).

CXXXIV

Кандия, 26 септемврий 1382 г. Инд. 5. Договоръ за една робиня, гъркиня отъ Хризополисъ (Crisopoli).

CXXXV

Кандия, 28 септемврий 1382 г. Инд. 5. Договоръ за продажба на единъ робъ Георги, гръкъ отъ Цариградъ.

CXXXVI

Кандия, 28 септемврий 1382 г. Инд. 5. Единъ венецианецъ купува една 18-годишна българка робиня, на български езикъ по име Мила, а прекръстена на Маргарита, отъ Прилепъ. („О(т)-Приляпа“).

„ . . . sclava de genere bulgarorum, de loco vocato Oprilapa in lingva bulgarica nomine Milla, in cresmata nunc nominata Margareta . . .“

CXXXVII

Кандия, 2 октомврий 1382 г. Инд. 5. Договоръ за една гъркиня отъ Полуди (Poludi).

CXXXVIII

Кандия, 2 октомврий 1382 г. Инд. 5. Марко Мацамурди, житель на Кандия, продава на Донато Труно, сжщо житель на Кандия една българка Мария отъ Ямболъ.

„... Maria bulgara, de loco vocato Diamboli...“

CXXXIX

Кандия, 5 октомврий 1382 г. Инд. 5. Сжщата робиня отъ Ямболъ се препродава отъ Донато Труно на Тодоръ Селини.

CXL

Кандия, 5 октомврий 1382 г. Инд. 5. Договоръ за единъ гръкъ отъ Граула (Graula).

CXLI

Кандия, 5 октомврий 1382 г. Инд. 5. Марко Венерио продава на Никола Талиапетро, житель на Кандия, една българка Мария отъ Варна.

„... Marco Venerio ... transacto tibi ser Nicolao Taliap(etra), habitatori Candide ... unam meam sclavam nomine Maria, de genere bulgarorum de loco vocato Varia...“

CXLII

Кандия, 8 октомврий 1382 г. Инд. 5. Договоръ за една българка Тодора.

CXLIII

Кандия, 12 октомврий 1382 г. Инд. 5. Договоръ за една българка на 18 год.

CXLIV

Кандия, 13 октомврий 1382 г. Инд. 5. Договоръ за една робиня Марица, българка.

CXLV

Кандия, 13 октомврий 1382 г. Инд. 5. Продажба на една българка Кали отъ Дебреде (Debrede).

CXLVI

Кандия, 15 октомврий 1382 г. Инд. 5. Договоръ за една българка отъ Пчиня (Ptinia).

CXLVII

Кандия, 22 октомврий 1382 г. Инд. 5. Договоръ за една българка отъ Търново.

CXLVIII

Кандия, 26 октомврий 1382 г. Инд. 5. Договоръ за една българка Кали.

CXLIX

Кандия, 6 ноемврий 1382 г. Инд. 5. Договоръ за една българка Кали.

CL

Кандия, 17 ноемврий 1382 г. Инд. 5. Два договора за продажба на българка Кали.

CLI

Кандия, 25 ноемврий 1382 г. Инд. 5. Договоръ за продажба на една робиня Мария, българка, отъ Ботена (Bothena) (Воденъ?).

CLII

Кандия, 1 декемврий 1382 г. Инд. 5. Договоръ за една българка Мария.

CLIII

Кандия, 1 декемврий 1382 г. Инд. 5. Договоръ за българка Ирина отъ Скопие.

„... nomine Herini, bulgara de loco vocato Scopia..."

CLIV

Кандия, 4 декемврий 1382 г. Инд. 5. Договоръ за една гъркиня, по име Мария, отъ Костуръ.

CLV

Кандия, 5 декемврий 1382 г. Инд. 5. Договоръ за единъ робъ Михаилъ, българинъ отъ Филокарана, Солунско.

„... Michali, de genere bulgarorum, de partibus Salonichi de loco vocato Filocarana..."

CLVI

Кандия, 2 януарий 1382 г. Инд. 6. Договоръ за една робиня Мария, българка.

CLVII

Кандия, 5 януарий 1382 г. Инд. 6. Договоръ за единъ робъ Иоханисъ, (Иванъ) българинъ, продаденъ за 43 перпери.

CLVIII

Кандия, 6 януарий 1382 г. Инд. Договоръ за една робиня Кали.

CLIX

Кандия, 9 януарий 1382 г. Инд. 6. Договоръ за една робиня Кали, българка отъ Ново Бруно.

„... Cali, de genere bulgarorum, de loco vocato Novo Bruno...

CLX

Кандия, 13 януарий 1382 г. Инд. 6. Договоръ за продажба на единъ робъ Георги, българинъ, продаденъ за 30 зл. дуката.

CLXI

Кандия, 16 януарий 1382 г. Инд. 6. Договоръ за албански робъ отъ Зейтунъ (Situni).

CLXII

Кандия, 23 януарий 1382 г. Инд. 6. Договоръ за единъ гъркъ отъ Каристо (Caristo).

CLXIII

Кандия, 26 януарий 1382 г. Инд. 6. Договоръ за една робиня Теодора, сръбкиня, отъ Прищина.

„... Theodora, de genere servorum de loco vocato Pristina...“

CLXIV

Кандия, 27 януарий 1382 г. Инд. 6. Договоръ за продажба на една робиня Ирина, българка отъ Скопие, продадена за 105 перпери.

CLXV

Кандия, 28 януарий 1382 г. Инд. 6. Тома де Фано, лѣкарь на служба въ Кандия, купува робъ българинъ Добри отъ Търново.

„... unum meum sclavum nomine Dobro, de genere bulgarorum, de loco vocato Trinovo....“

CLXVI

Кандия. 3 февруарий 1382 г., инд. 6. Георги Гизи, златарь, житель на Кандия, продава на Никола Морело, сѫщо житель на Кандия, своята робиня Кали, българка, за 80 перпера. Свидетели: И. Мацамурди, Дж. де Ферариа и Н. Кавкариго.

„Eodem die. Manifestum facio ego Georgius Gisi aurifex, habitator Candide, quia cum meis heredibus, do, vendo et in perpetuum transacto tibi Nicolao Morello, habitatori Candide et tuis heredibus, unam meam sclavam nomine Cali, de genere bulgarorum, de modo in antea cum plena virtute et potestate intromittendi, habendi, tenendi, dandi, donandi, dominandi, vendendi, alienandi, transactandi, commutandi, pro anima judicandi in perpetuum possidendi, et quidquid aliud in ea et ex ea magis tibi placuerit faciendi tamquam de re tua propria, nemine tibi contradicente. Tu vero pro tota et integra solutione pretii dicte sclave juxta nostre conventionis pactum michi dedisti et solvisti yperper. creten. LXXX. de quibus et de eadem sclava, te securum reddo pariter et quietum quia nichil inde remansit, unde te amplius requirere seu compellere valeam per ullum ingenium sive modum. Sign. et cet. pen. aur. libr. V Contractu firmo. Testibus presentibus Io. Maçamurdi, Giullus de Ferarria et Nic. Cavcarigo. Completum et datum.“

CLXVII

Кандия, 4 февруарий 1382 г., инд. 6. Леонардо Грино, житель на Кандия, продава своята робиня Мария, българка, отъ Дриново за 115 перпера. Свидѣтели: М. Юсто, Х. Фока и Н. Мендрино.

„Die quarto. Manifestum facio ego Leonardus Grino habitator Candide, quia cum meis heredibus, do, vendo et in perpetuum transacto tibi domineMarulle,relicte ser Iohanis Gisi(Grino?),habitatoris Candide et tuis succesoribus unam meam sclavam nomine Mariam bulgaram, de loco vocato Drinovo, de modo in antea cum plena virtute et potestate intromittendi et cet. prout S. Tu vero pro tota et integra solutione pretii dicte sclave juxta nostre conventionis pactum michi dedisti et solvisti yperper. creten. CXV. de quibus et cet. prout S. Sig. et cet. pen. aur. libr. V. Contractu firmo. Testibus presentibus Mi Iusto, H. Focha et Ni. Mendrino. Completum et datum.

CLXVIII

Кандия, 4 февруарий 1382 г. инд. 6. Сжщиятъ Леонардо Грино продава на Елена де Медо, жителка на Кандия, своята робиня Мария, гъркиня отъ Адрианополъ, за 110 перпера. Свидѣтели: Н. Фока, Н. Мендрино и Ал. Гено.

„Eodem die. Manifestum facio ego superscriptus Leonardus Grino, quia cum meis heredibus, do, vendo et in perpetuum transacto tibi Elena, relicte Thome de Medo, habitatori Candide et tuis successoribus unam meam sclavam nomine Mariam, de genere grecorum de Andrinopoli, de modo in antea cum plena virtute et potestate intromittendi et cet prout S. Tu vero pro tota et integra solutione pretii dicte sclave juxta nostre conventionis pactum michi dedisti et solvisti yperpera creten. CX. de quibus et cet. prout S. Sign. et cet. pen. aur. libr. V. Contractu firmo. Testes H. Focha, Ni. Mendrino et Al. Geno. Completum et datum.

CLXIX

Кандия, 4 февруарий 1382 г., Инд. 6. Иоханисъ Моро, житель на Кандия, продава своя робъ Димитъръ, гръкъ отъ Трикала.

„Eodem die. Manifestum facio ego Iohanis Moro quondam dominus Hrmolai habitator de Venetia, (nunc?) habitator Candide, quia cum meis heredibus do, vendo et in perpetuum transacto tibi Georgio Jalina, habitatori Candide et tuis heredibus unum meum sclavum nomine Dimitri de genere grecorum de loco vocato Tricala de modo in antea cum plena virtute et potestate, intromittendi et cet.[1]

CLXX

Кандия, 7 февруарий 1382 г. Инд. 6. Тома де Медио, житель на Кандия, купува една робиня Кали, българка отъ Строндицо, за 115 перпера.

„ . . . Cali de genere bulgarorum, de loco vocato Strondiço. . .“

CLXXI

Кандия, 7 февруарий 1382 г. Инд. 6. Договоръ за единъ гръкъ отъ Трикала.

CLXXII

Кандия, 7 февруарий 1382 г. Инд. 6. Договоръ за една робиня Мария, българка отъ Подого (Пологo?).

„ . . . Maria de loco vocato Podogo . . .“

CLXXIII

Кандия, 8 февруарий 1382 г. Инд. 6. Договоръ за робиня Маргарита отъ Тесалия.

CLXXIV

Кандия, 9 февруарий 1382 г. Инд. 6. Договоръ за продажба на Ирина, българка отъ Костуръ, за 103 перпера.

„ . . . Herini, de genere bulgarorum, de loco vocato Castoria. . .“

---

[1] Документътъ не е довършенъ, понеже не влиза и въ фотографическата снимка. Както този документъ, тъй и другитѣ сж дешифрирани не на самото мѣсто, а тукъ — по самитѣ факсимилета.

CLXXV

Кандия, 14 февруарий 1382 г. Инд. 6. Договоръ за албанска робиня отъ Ленгадия (Lengadia).

CLXXVI

Кандия, 16 февруарий 1382 г. Инд. 6. Договоръ за една българка, Дана, отъ Костуръ, продадена за 100 перпера.

CLXXVII

Кандия, 18 февруарий 1382 г. Инд. 6. Договоръ за една гъркиня отъ Мизития (Misithia).

CLXXVIII

Кандия, 20 февруарий 1385 г- Инд. 6. Договоръ за продажба на една българка, Теодора отъ Скотриди (Охридъ?) за 110 перпера.

„. . . Theodora de genere bulgarorum, de loco vocato Scotridi . . .“

CLXXIX

Кандия, 21 февруарий 1382 г. Инд. 6. Договоръ за робиня Елена отъ Тива (Thebis).

CLXXX

Кандия, 25 февруарий 1382 г. Инд. 6. Договоръ за единъ робъ Иоханисъ отъ Мизития, гръкъ.

CLXXXI

Кандия, 25 февруарий 1382 г. Инд. 6. Леонардо Моро отъ Венеция, житель на Кандия, продава на Георги Ромео, една робиня на име Ирина, българка отъ Варна, за 100 перпера.

„. . . sclava nomine Herini bulgara de Varna. . .“

CLXXXII

Кандия, 27 февруарий 1382 г. Инд. 6. Договоръ за една робиня Ирина, гъркиня отъ Адрианополъ.

CLXXXIII

Кандия, 1 мартъ 1383 г. Инд. 6. Договоръ за една гъркиня отъ Ахайа (Achaya).

CLXXXIV

Кандия, 4 мартъ 1383 г. Инд. 6. Договоръ за единъ робъ българинъ на име Михаилъ, отъ Скопие, проданъ за 85 перпера.

„. . . Michali de genere bulgarorum de loco vocato Scopia. . .“

CLXXXV

Кандия, 4 мартъ 1383 г. Инд. 6. Договоръ за робиня Кали, българка отъ Струмица (Stramiçi).

CLXXXVI

Кандия, 5 мартъ 1383 г. Инд. 6. Договоръ за Ирина, българска робиня отъ Варна.

CLXXXVII

Кандия, 5 мартъ 1383 г. Инд. 6. Мария, българка отъ Ставраки продава единъ робъ Яни, българинъ отъ Търново, за $88^{1}/_{2}$ перпера. Свидетели: Х. Фока, М. де Арвазио и М. Талиапетра.

„Eodem die. Manifestum facio ego Maria bulgara de loco vocato Stavrachi, quia cum meis heredibus, do, vendo et in perpetuum transacto tibi domino Felici relicte ser Thoma Gisi, habitatoris Candide et tuis successoribus unum meum sclavum nomine Janni de genere bulgarorum de loco vocato Trinovo, de modo in antea cum plena virtute et potestate intromittendi, habendi, tenendi, dandi, donandi, dominandi, vendendi, et quidquid aliud in eo et ex eo magis tibi, placuerit, faciendi, tamquam de re tua propria nemine tibi contradicente. Tu vero pro tota et integra solutione pretii dicti sclavi juxta nostre conventionis pactum michi dedisti et solvisti yperpera creten. LXXXVIII$^{1}/_{2}$, de quibus et de eodem sclavo, te securum reddo pariter et quietum quia nichil inde remansit unde te amplius requirere seu compellere valeam per ullum ingenium sive modum. Sign. et cet. pen. aur. libr. V. Contracto firmo. Testes H. Focha. Mar. d'Arvasio et Ma. Taliapetra. Completum et datum."

CLXXXVIII

Кандия, 6 мартъ 1383 г. Инд. 6. Стамати Грино, житель на Кандия, продава на Юлияно Корнарио своята робиня Мария, по народность влахиня отъ Търново.

„Die sexto. Manifestum facio ego Stamati Grino, habitator Candide, quia cum meis heredibus, do, vendo et in perpetuum transacto tibi ser Iuliano Cornario, genero et dom. Vise, eius uxori et filie, ac commissariis et commissario nomine domine Marchesine, relicte ser Marini Magno, habitatoris Candide et vestris successoribus unam meam sclavam nomine Mariam de genere blacorum, de Trinovo sicuti eam dedisti, vendidisti dicte Marchesine comisse vestre, de modo in antea cum plena virtute et potestate, intromittendi, et cet. prout. Sin autem venditionis dicte sclave juxta pactum conventionis habitum inter eandem comissam vestram et me fuit yperperorum creten. C. de quibus yperper. LXXXXVIII et grossetas III pro parte habui et recepi ab ea et grossas VIIII. pro residuum habui et recepi a vobis de quibus . . . yperperorum C. et de eadem sclava, vos securos reddo pariter quia nichil inde remansit unde vos amplius requirere seu compellere, valeam per ullum ingenium sive modum. Sign. et cet. pen. aur. libr. V. Contractu firmo, Testes presentibus Mi. Iusto, Ni. Cavcarigo et Fi. Mussul... Completum et datum."

CLXXIX

Кандия, 7 мартъ 1383 г. Инд. 6. Марко Мацамурди, житель на Кандия, продава на Пиетро Кауко, една робиня Мария, българка отъ Преспа за 110 перпера. Свидетели: Х. Фока, Н. Мендрино и Г. де Месина.

„Die Septimo. Manitestum facio ego Marcus Maçamurdi, habitator Candide, quia cum meis heredibus, do, vendo et in perpetuum transacto tibi ser Petro Cauco, quondam ser Lodovici habitatori Candide et tuis heredibus unam meam sclavam nomine Mariam bulgara, de Prespa, prout eam tibi vendidi per manum sansarii, de modo in antea cum plena virtute et potestate intromittendi, habendi, et cet. prout S. Tu vero pro tota et integra solutione pretii dicte sclave juxta nostre conventionis pactum michi dedisti et solvisti yperpera creten. CX. de quibus et cet. prout. S. Sign. et. cet. pen. aur. libr. V. Contractu firmo. Testes H. Focha, Ni. Mendrino et G. de Messina. Completum et datum."

CXC

Кандия, 8 мартъ 1383 г. Инд. 6. Марко Гизи, житель на Кандия, освобождава своя робъ Димитъръ, българинъ отъ Скопие. Свидетели Н. Кавгариго, Н. Мендрино и М. Талиапетро.

„Die Octavo. Manifestum facio ego Marcus Gisi quondam ser Phylippi, habitator Candide, cum meis heredibus tibi Dimitrio de genere bulgarorum de loco vocato Scopia, sclavo meum et tuis heredibus, ac notitico omnibus presentem paginam inspecturis et etiam audituris. Quia tu . . yperpera creten. C. . . . michi dare pro misisti pro tua liberationem etiam intuitu caritatis, facio te liberam atque francum itaque deinceps nullo tenearis vinculo servitutis, sed liber inter liberos commoreris filiique ex te geniti et etiam generandi liberi permaneat et sint, in perpetuum. Quidquid itaque aquisieris, tuo studio et labore sub tua voluntate consistat. Sig. et cet. pen. aur. libr. V. Contractu firmo. Testes Ni. Cavcarigo Ni. Mendrino et Mattias Taliapetro. Completum et datum."

CXCI

Кандия, 9 мартъ 1383 г. Инд. 6. Юлиянъ Корнарио и Виза, негова съпруга, жители на Кандия, продаватъ на Стамати Грино, житель на Кандия, една робиня Маркезина, по народность влахиня отъ Търново за 100 перпера. Свидетели: Ал. Гено и Як. Боно.

„Eodem die. Manifestum facimus nos Julianus Cornario, gener, et Visa eius uxor et (?) filia ac comissarii (et comissarius...) habitatores Candide, quia cum nostris successoribus ... vendimus et in perpetuum transactamus tibi Stamati Grino, habitatori Candide, et tuis heredibus unam sclavam dictam Marchesine cum nomine Maria, de genere blacorum de Trinovo commisse nobis, de modo in antea cum plena virtute et potestate intromittendi, habendi, tenendi, dandi, donandi, dominandi, vendendi, alienandi, transactandi, communtandi, pro anima judicandi, in perpetuum possidendi et quidquid aliud in ea et ex ea magis tibi placuerit faciendi, tamquam de re tua propria nemine tibi contradicente. Tu vero pro tota integra solutione pretii dicte sclave juxta nostre conventionis pactum nobis dedisti et solvisti yperpera creten. C. de quibus et de eadem sclava te securum reddimus pariter et quietum quia nichil inde remansit unde te amplius requirere, seu compellere valeamus per ullum ingenium, sive modum. Sig. et cet. pen. aur. libr. V. Contractu firmo. Testes Al. Geno et Jac. Bono. Completum et datum."

CXCII

Кандия, 9 мартъ 1383 г. Инд. 6. Георги Балби, житель на Кандия, продава на З. Дандуло, житель на крепостьта Милопотами една българка на име Ирина за 108 перпера. Свидетели: Н. Кавкариго, Н. Мендрино и Ал. Гино.

„Eodem die. Manifestum facio ego Georgius Balbi, qu. ser Xpistofali, habitator Candide, quia cum meis heredibus, do, vendo et in perpetuum transacto tibi Zanachio Danduli, qu. ser Iacobi habitatori Castri Millopotami et tuis heredibus, unam meam sclavam de genere bulgarorum nomine Herini, de modo in antea cum plena virtute et potestate intromittendi, et cet. prout S. Sig. et cet, pen. aur. libr. V. Contractu firmo. Testes N. Cavcarigo. Ni. Mendrino et Al. Geno. Completum et datum."

CXCIII

Кандия, 10 мартъ 1383 г. Инд. 6. Леонардо Грино, житель на Кандия, продава на Георги Балби, сжщо отъ Кандия, една своя робиня Мария, българка отъ Дриново за 50 перпера. Свидетели: М. Юсто, А. Маркангело и М. Арвазио.

„Die decimo. Manifestum facio ego Leonardus Grino, habitator Candide, quia cum meis heredibus, do, vendo et in perpetuum transacto tibi Georgio Balbi qu. s. Xpistofali, habitatori Candide et tuis heredibus, unam meam sclavam nomine Maria(m) de genere bulgarorum, de loco vocato Drinovo, de modo in antea cum plena virtute et potestate intromittendi, et cet. prout. S. Tu vero pro tota et integra solutione pretii dicte sclave juxta nostre conventionis pactum michi dedisti et solvisti yperp. cret. L. de quibus et cet. prout s. Sig. et cet.. pen. aur. libr. V. Contractus firmo. Testes Mar. Justo, Angelus Marcangelo et Mar. d'Arvasio. Completum et datum.

CXCIV

Кандия, 10 мартъ 1383 г. Инд. 6. Марко Дандуло, житель на Кандия, продава на Занакио Бето, житель на Кандия, единъ свой робъ Яни, гръкъ отъ Солунъ за 85 перпера. Свидетели: М. Арвазио и М. Талиапетра.

„Eodem die. Manifestum facio ego Marcus Dandulo, quondam ser Thome, habitator Candide quia cum meis heredibus, do, vendo et in perpetum transacto tibi Zanachio Beto quondam Signoreti, habitatori Candide et tuis heredibus, unum meum sclavum nomine Ianni, grecus de Salonichi, de modo in antea cum plena virtute et potestate intromittendi et cet. prout S. Tu vero pro tota et integra solutione pretii dicti sclavi juxta nostre conventionis pactum michi dedisti dare debere et solvere yperpera creten. yperpera LXXXV. juxta teneris unius carte quam michi fieri fecisti per manum Georgii notarii, hodierna die. Sig. et. cet. pen. aur. libr. V Contractu firmo. Testes Mar. de Arvasio Al. . . . et Ma. Taliapetra. Completum et datum."

CXCV

Кандия, 10 мартъ 1383 г. Инд. 6. Георги Нани, житель на Кандия, продава на Марино Гизи, житель на Кандия, своята робиня Теодора, българка отъ Деспотството за 135 перпери. Свидетели: Л. Малагака, Б. Боно и М. де Арвазио.

„Eodem die. Manifestum facio ego Georgius Nani, habitator Candide, quia cum meis heredibus do, vendo et in perpetuum transacto tibi Marino Gisi fratri Georgii Gisi, habitatori Candide, et tuis heredibus unam meam sclavam nomine Theodoram, de genere bulgarorum, de loco vocato Despotato, de modo in antea cum plena virtute et potestate intromittendi et cet. prout S. Tu vero pro tota et integra solutione pretii dicte sclave juxta nostre conventionis pactum michi dedisti et solvisti yperper. creten. CXXXV. de quibus et de eadem sclava te securum reddo pariter quietum quia nichil in inde remansit unde te amplius requirere seu compellere valeam pro ullum ingenium sive modum. Sig. et cet. pen. aur. libr. V. Contractu firmo. Testes Le. Malasacha, B. Bono et Mar. de Arvasio. Completum et datum."

CXCVI

Кандия, 14 мартъ 1383 г. Инд. 6. Договоръ за Тодора, българка отъ Търново (T'rnovo).

CXCVII

Кандия, 28 мартъ 1382 г. Инд. 6. Договоръ за продажба на една робиня Магдалена, българка, за 100 перпера.

CXCVIII

Кандия, 7 априлъ 1383 г. Инд. 6. Договоръ за една татарка отъ Чернеда (Cherneda).

CXCIX

Кандия, 11 априлъ 1383 г. Инд. 6, Договоръ за една българка-монахиня отъ Търново (monaxia bulgara de Trinovo).

CC

Кандия, 11 априлъ 1383 г. Инд. 6. Договоръ за една гъркиня Мария, отъ Костуръ.

CCI

Кандия, 24 априлъ 1383 г. Инд. 6. Договоръ за една робиня българка отъ Охридъ (Locrido), продадена за 110 перпери.

CCII

Кандия, 4 май 1383 г. Инд. 6. Договоръ за продажба на една българка Маргарита, продадена за 115 перпера.

CCIII

Кандия, 5 май 1383 г. Инд. 6. Договоръ за една гъркиня Кали, отъ Деспотството.

CCIV

Кандия, 9 май 1383 г. Инд. 6. Михаилъ Триуло отъ Родосъ, продава на Георги Балби своята робиня Мария, българка, за 50 перпера. Свидетели: М. Юсто, Х. Фока и М. де Арвазио.

„Die nono. Manifestum facio ego Michali Triulo, de Rodo, quia cum meis heredibus, do, vendo et in perpetuum transacto tibi Georgio Balbi, quondam ser Xpistofali, habitatori Candide et tuis heredibus, unam meam sclavam nomine Mariam, de genere bulgarorum, de modo in antea cum plena virtute et potestate intromittendi, habendi, tenendi, dandi, donandi, dominandi, vendendi, alienandi, transactandi, commutandi pro anima judicandi, in perpetuum possidendi, et quidquid aliud in ea et ex ea magis tibi placuerit faciendi tamquam de re tua propria nemine tibi contradicente. Tu vero pro tota et integra solutione pretii dictę sclave juxta nostre conventionis pactum michi dedisti et solvisti yperpera creten. L. de quibus et de eadem sclava te securum reddo pariter et quietum quia nichil inde remansit unde te amplius requirere, seu compellere valeam per ullum ingenium sive modum. Sig. et cet. pen. aur. libr. V. Contractu firmo. Testibus presentibus Mi. Iusto, H. Focha, et Mar. de Arvasio. Completum et datum."

CCV

Кандия, 10 май 1383 г. Инд. 6. Донато Сириго, житель на Кандия, продава на Марко Грималди една своя робиня Кали, българка отъ Деволъ за 108 перпера. Свидетели: М. Юсто, Н. Дадо и Л. Грино.

Die decimo. Manifestum facio ego Donatus... Sirigo, quondam ser Moscolei, habitator Candide, quia cum meis heredibus, do, vendo et in perpetuum transacto tibi Marco Grimaldi, habitatori Candide et tuis heredibus unam meam sclavam nomine Cali de genere bulgarorum, de loco vocato Devola, de modo in antea cum plena virtute et potestate intromittendi, et cet prout S. Tu vero pro tota et integra solutione pretii dicte sclave juxta nostre conventionis pactum michi dedisti et solvisti yperpera creten. CVIII. de quibus et cet. prout S. Sig. et cet. pen. aur. libr. V. Contractu firmo. Testibus presentibus Mi. Justo, Ni. Dado et Le. Grino. Completum et datum.

CCVI

Кандия, 11 май 1383 г. Инд. 6. Никола Талиапетра, житель на Кандия, освобождава отъ робство своя робъ Яни отъ гр. Пловдивъ.

„Die undecimo. Manifestum facio ego Nicolaus Taliapetra, quondam ser Victoris, habitator Candide quia cum meis, heredibus tibi Ianni, de genere grecorum, de loco vocato Filipopoli, sclavo meom et tuis heredibus ac notifico omnibus presentem paginam inspecturis et etiam audituris. Quia pietatis intuitu et ob remissionem meorum peccaminum facio te liberum atque francum itaque deinceps nullo tenearis vinculo servitutis sed liber inter liberos commoreris filiique ex te geniti et etiam generandi, liberi permaneant et sint in perpetuum. Quidquid itaque aquisieris tuo studio et labore sub tua voluntate consistat. Sig. et cet. pen. aur. libr. V. Contracto firmo. Testibus presentibus Io. Maçamurdi, Ni. Mendrino et G. Vataci. Completum et datum.“

CCVII

Кандия, 11 май 1383 г. Инд. 6. Робътъ Яни, гръкъ отъ Пловдивъ, се задължава да слугува безплатно на господаря си Н. Талиапетра.

„Eodem die. Post preces unius carte libertatis et franchitatis, quam tu infrascriptis Nicolaus, fieri facisti michi infrascripto Ianni, sclavo tuo, per manum notarii infrascripti, die hodierna. Manifestum facio ego Ianni, de genere grecorum, de loco vocato Filipopoli olim sclavus tuus, cum meis heredibus, tibi ser Nicolao Taliapetra, quondam ser Victoris habitatori Candide et tuis heredibus tibique promitto stare tecum in domo tua, tibique servire inter et extra bene et fideliter, sine fraude, hinc per totum mesem aprilis proxime venturi sine aliqua solutione salarii, sed manu tenere me debis in expensis oris neque inducere et calciare. Sig. et cet. pen. aur. yperper. X. Contractu firmo. Testes infrascripti Completum et datum.“

CCVIII

Кандия, 13 май 1383 г. Инд. 6. Яни клерика, житель на Кандия, освобождава отъ робство робинята Катерина, татарка, откупена отъ иеромонахъ Матей.

„Eodem die. Manifestum facio ego Iani Clerico, habitator Candide cum meis heredibus tibi Haterine, de genere tartarorum, sclave mee et tuis heredibus ac notifico omnibus presentem paginam inspecturis et etiam audituris, quia cum propria yperpera creten. LXX. que Mathis yeromonachus pneumaticus monasterii S. Nicolai, casalis Caulochori dedit et solvit pro tua liberatione, caritatis amore, pro anima sua te etiam intuitu pietatis et ob remissi-

onem meorum peccaminum facio te liberam atque francham itaque deinceps nullo tenearis vinculo servitutis sed libera inter liberas commoreris, filiique et filie ex te nati et etiam nascituri, liberi permaneant et sint in perpetuum, excepta Magdelena, filia tua quam retineo pro mea sclavalina, quidquid itaque aquisieris tuo studio et labore sub tua voluntate consistat. Sign. et cet. pen. aur. libr. V. Contractu firmo. Testes Ni. Dado, Io. Dono et Mar. d'Arvasio. Completum et datum."

CCIX

Кандия, 18 май 1383 г. Инд. 6. Договоръ за единъ робъ Драганъ, отъ Батуни.

„ . . . Dragano de loco vocato Bathuni. . ."

CCX

Кандия, 19 май 1383 г. Инд. 6. Договоръ за робиня Гюша, българка отъ Перпераки.

„ . . . sclava nomine Ghiussi, bulgara, de loco vocato Perperachi. . ."

CCXI

Кандия, 21 май 1383 г. Инд. 6. Договоръ за робиня Мария, българка.

CCXII

Кандия, 23 май 1383 г. Инд. 6. Договоръ за българка Тодора.

CCXIII

Кандия, 26 май 1383 г. Инд. 6. Договоръ за робиня Ирина, българка.

CCXIV

Кандия, 1 юний 1383 г. Инд. 6. Договоръ за една гъркиня Анастасия отъ Друса (Drusa).

CCXV

Кандия, 8 юний 1383 г. Инд. 6. Договоръ за българка Параскева отъ Цвѣтица. (?)

„ . . . Paraschive bulgara, de loco vocato Civetissa. . ."

CCXVI

Кандия, 9 юний 1383 г. Инд. 6. Договоръ за гръкъ отъ Цариградъ.

CCXVII

Кандия, 13 юний 1383 г. Инд. 6. Петъръ Венерио, житель на Кандия, купува една българска робиня Тодора отъ Юсконица(?)

„... Theodora bulgara, de loco vocato Iusconiça..."

CCXVIII

Кандия, 13 юний 1383 г. Инд. 6. Договоръ за българка Тодора.

CCXIX

Кандия, 23 юний 1383 г. Инд. 6. Договоръ за една татарка, отъ Керчъ (Cherce).

CCXX.

Кандия, 2 юлий 1383 г. Инд. 6. Договоръ за една гъркиня Кали, отъ Деспотството.

CCXXI

Кандия, 10 юлий 1383 г. Инд. 6. Договоръ за продажба на една българка на име Мария, отъ Костуръ.

CCXXII

Кандия, 11 юлий 1838 г. Инд. 6. Нико Аврамъ, житель на Кандия, купува единъ робъ на име Никола, българинъ отъ Каламатия, за 80 перпера.

„... sclavo nomine Nicola, bulgarus de loco vocato Calamatia..."

Новооткрити документи отъ края на XIV вѣкъ за българи отъ Македония, продавани като роби.

1.

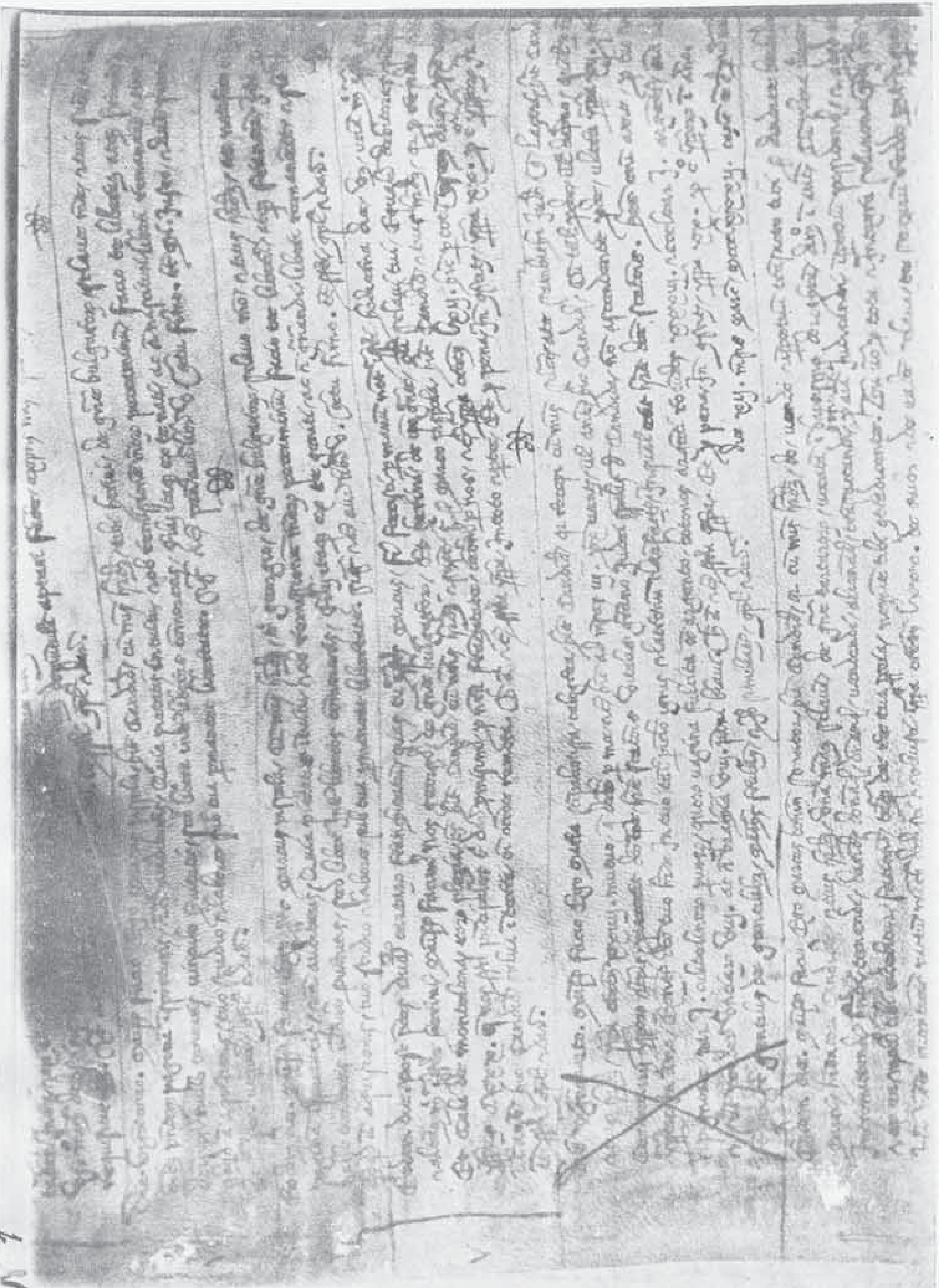

Документи подъ №№ IV—VII.

НАРОДНА
БИБЛИОТЕКА
СКОПИЕ

Новооткрити документи отъ края на XIV вѣкъ за българи отъ Македония, продавани като роби.

2.

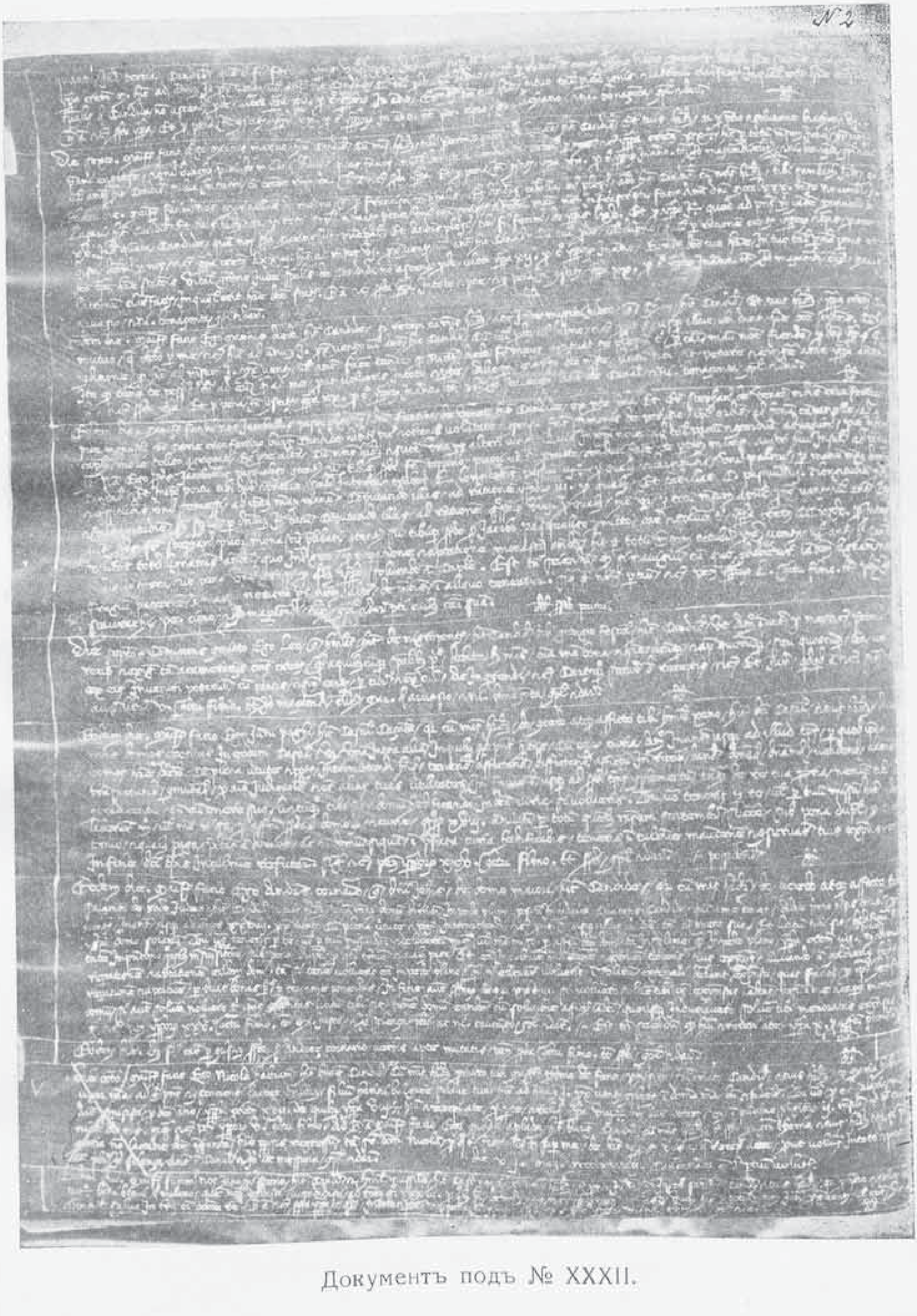

Документъ подъ № XXXII.

НАРОДНА
БИБЛИОТЕКА
СКОПИЕ

Новооткрити документи отъ края на XIV вѣкъ за българи отъ Македония, продавани като роби.

3.

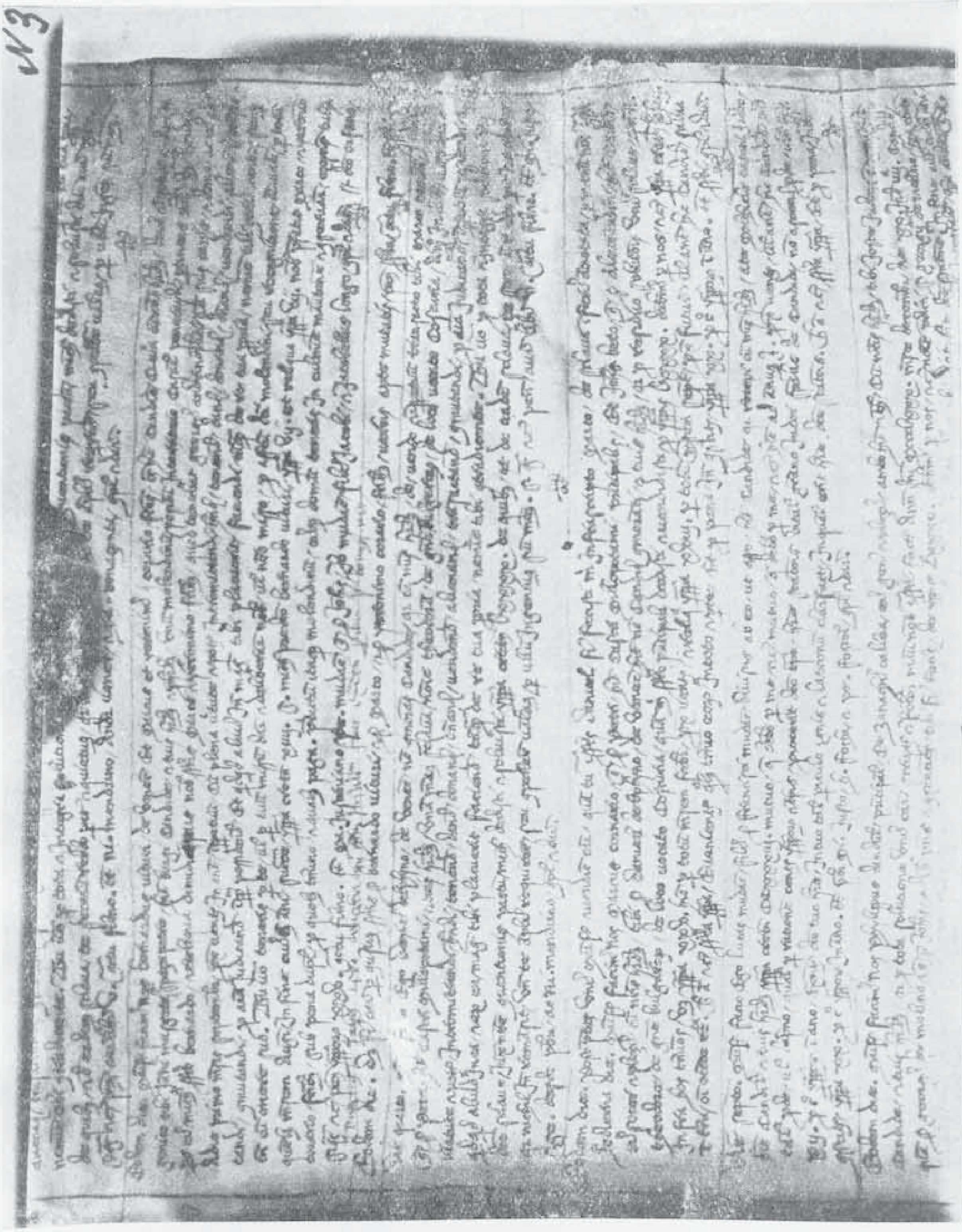

Документи подъ № № XXXVII—XXXVIII.

ДАРЪ
отъ
МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ

НАРОДНА
БИБЛИОТЕКА
СКОПИЕ

Новооткрити документи отъ края на XIV вѣкъ за българи отъ Македония продавани като роби.

4.

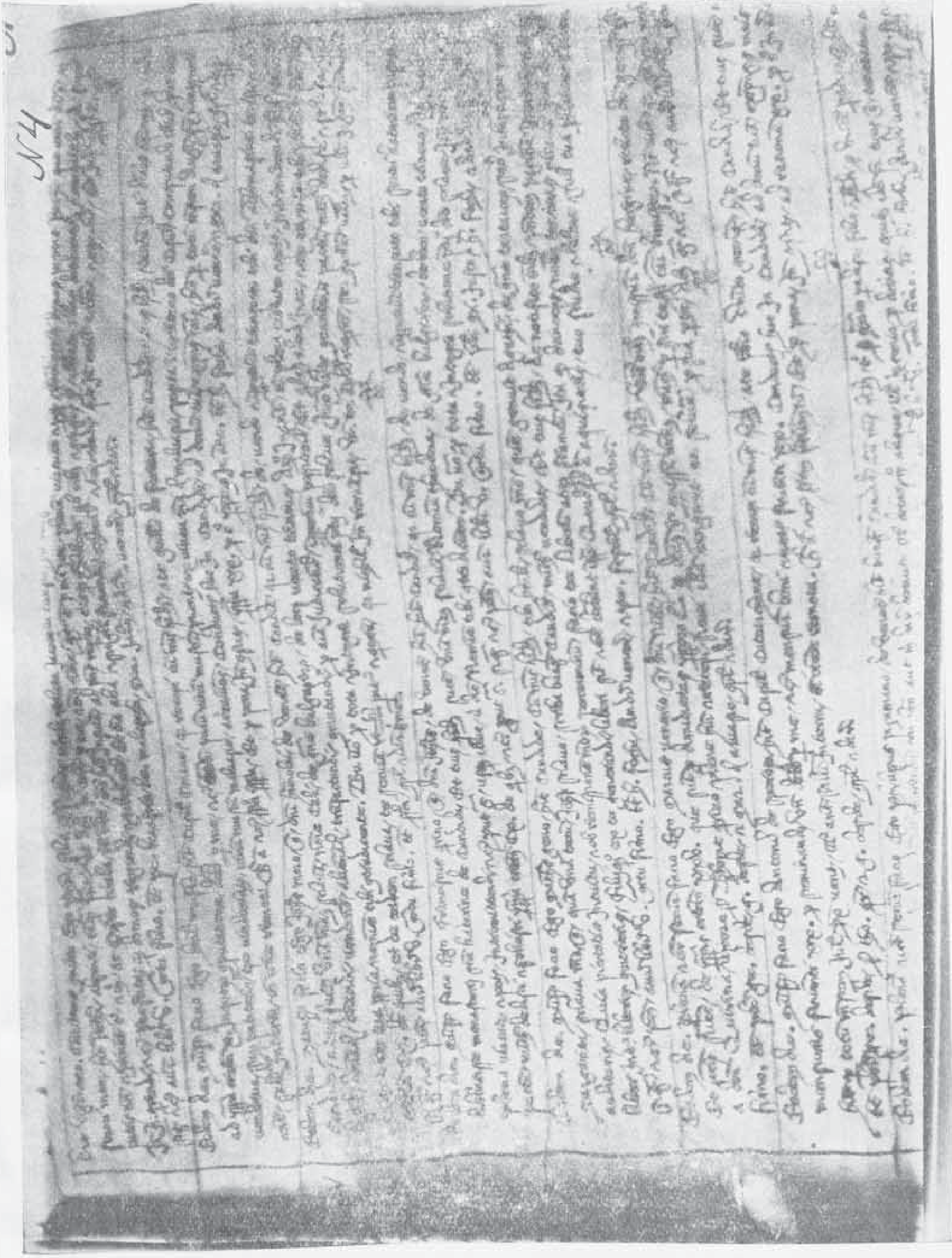

Документи подъ № № XLI—XLIII.

НАРОДНА
БИБЛИОТЕКА
СКОПИЕ

Новооткрити документи отъ края на XIV вѣкъ за българи отъ Македония, продавани като роби.

5.

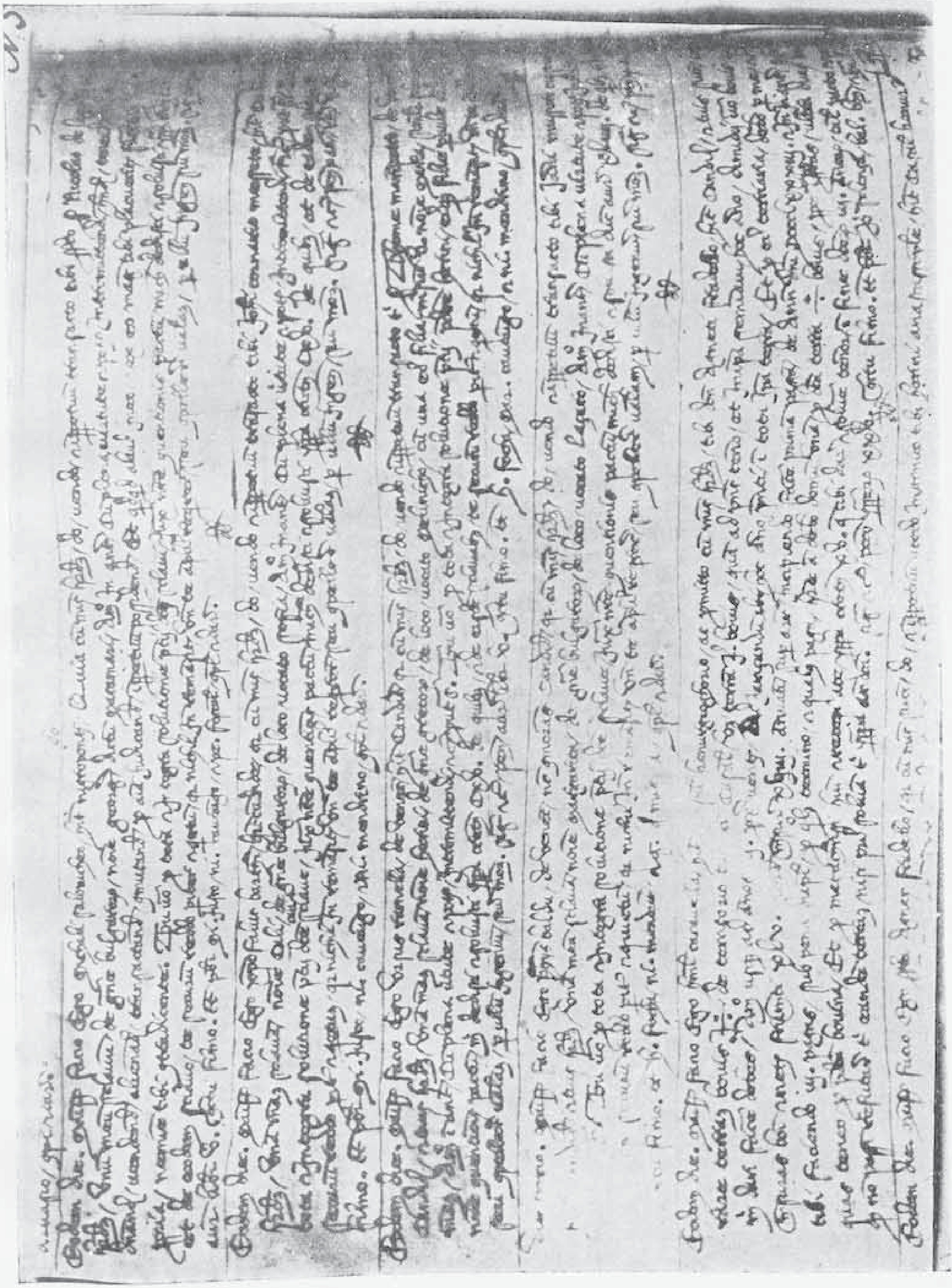

Документи подъ № № XLVII—L.

НАРОДНА
БИБЛИОТЕКА
СКОПИЕ

Новооткрити документи отъ края на XIV вѣкъ за българи отъ Македония, продавани като роби.

6.

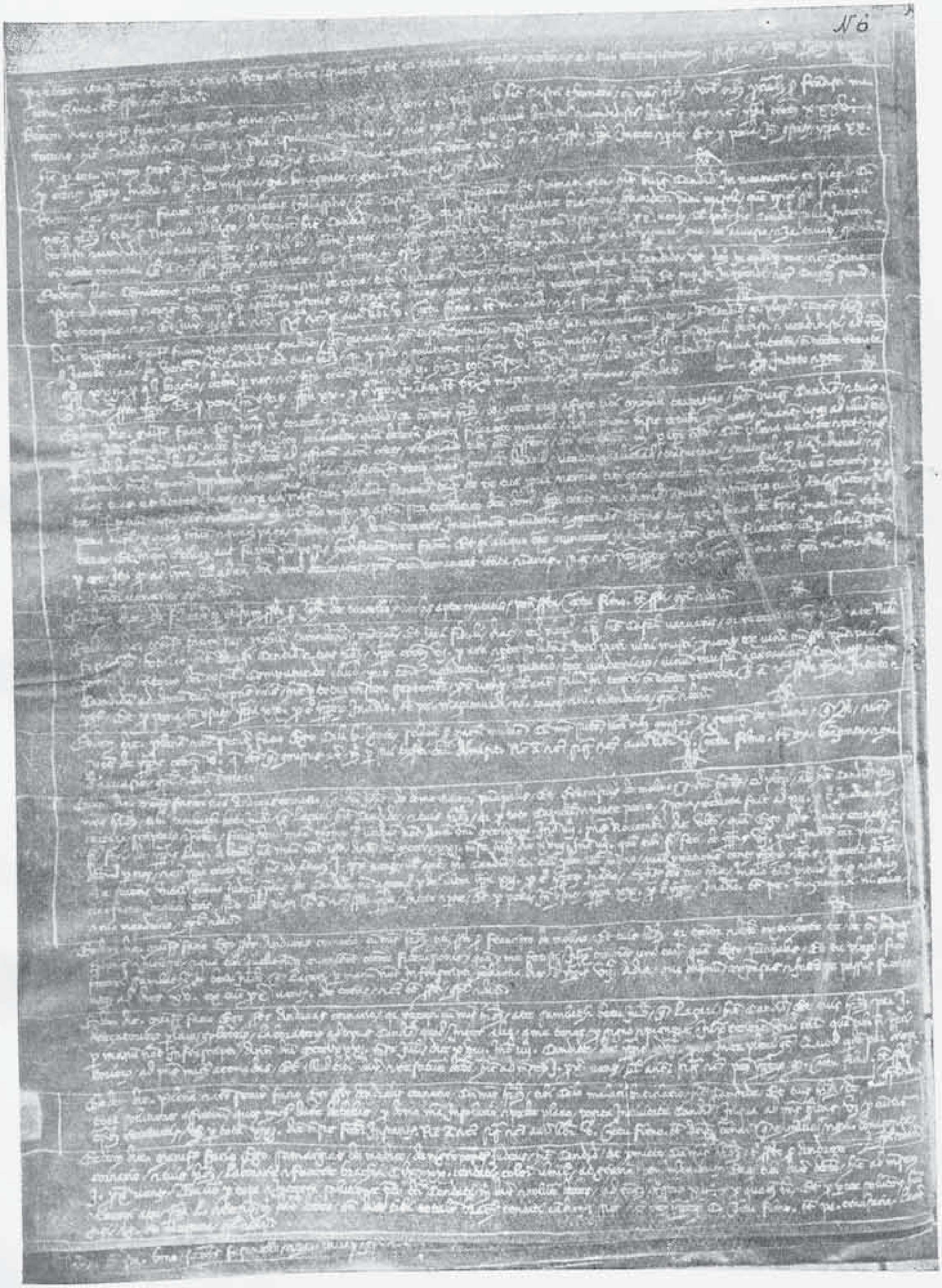

Документъ подъ № LVIII.

НАРОДНА
БИБЛИОТЕКА
СКОПИЕ

Новооткрити документи отъ края на XIV вѣкъ за българи отъ Македония, продавани като роби.

7.

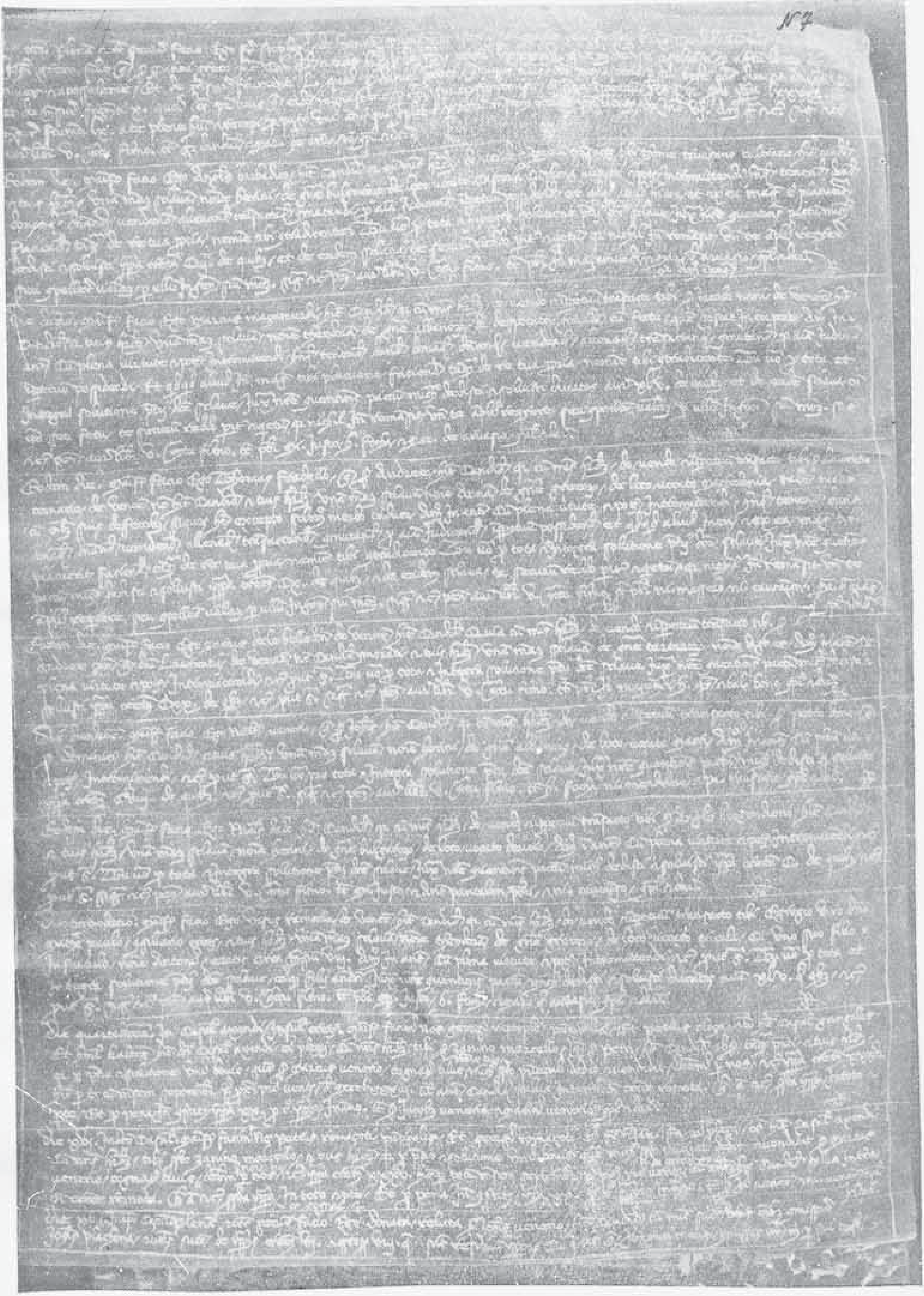

Документи подъ №№ C—CVI.

НАРОДНА
БИБЛИОТЕКА
СКОПЈЕ

Новооткрити документи отъ края на XIV вѣкъ за българи отъ Македония, продавани като роби.

8.

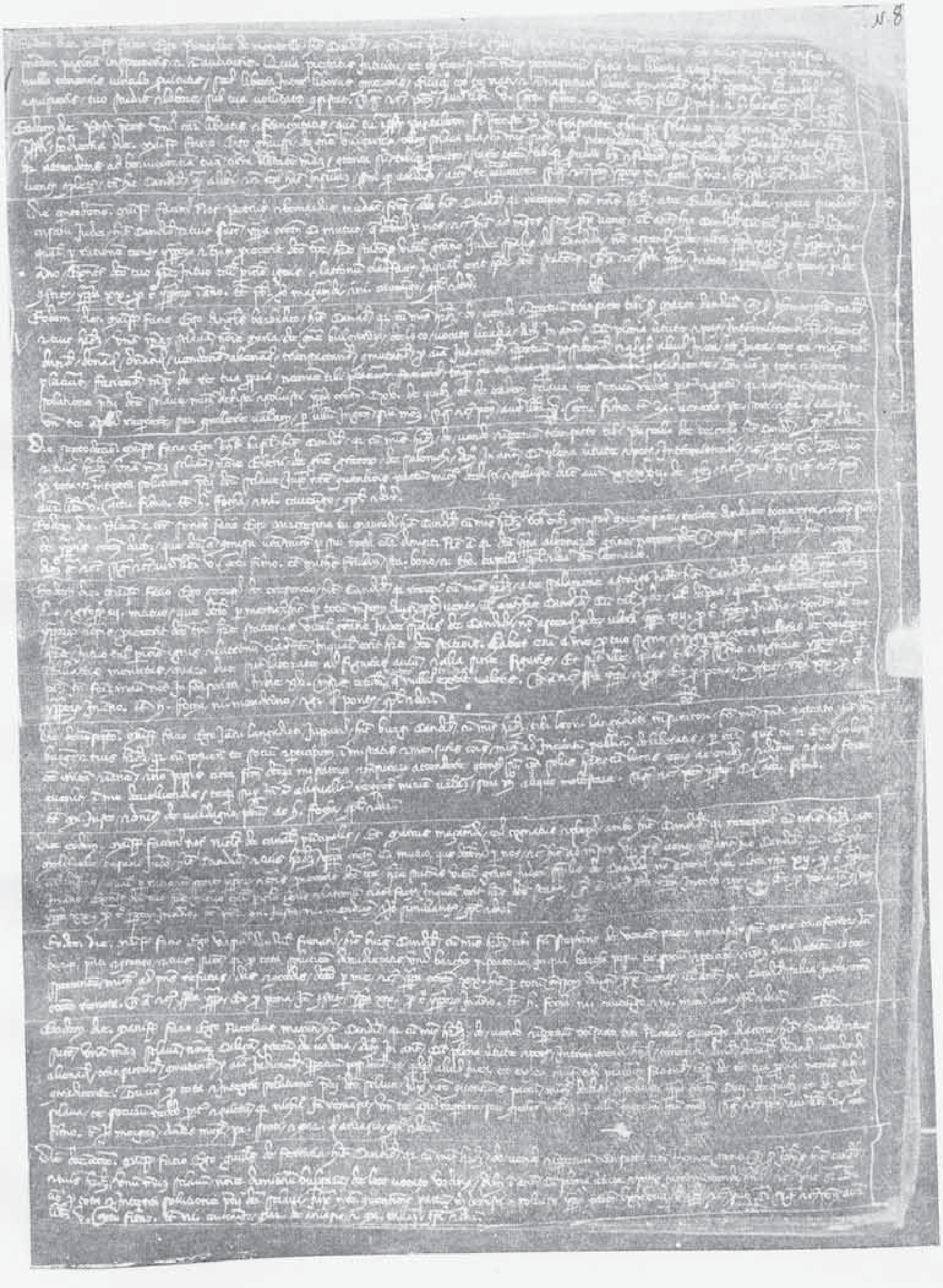

Документи подъ №№ CXX—CXXV.

НАРОДНА
БИБЛИОТЕКА
СКОПИЕ

Новооткрити документи отъ края на XIV вѣкъ за българи отъ Македония, продавани като роби.

9.

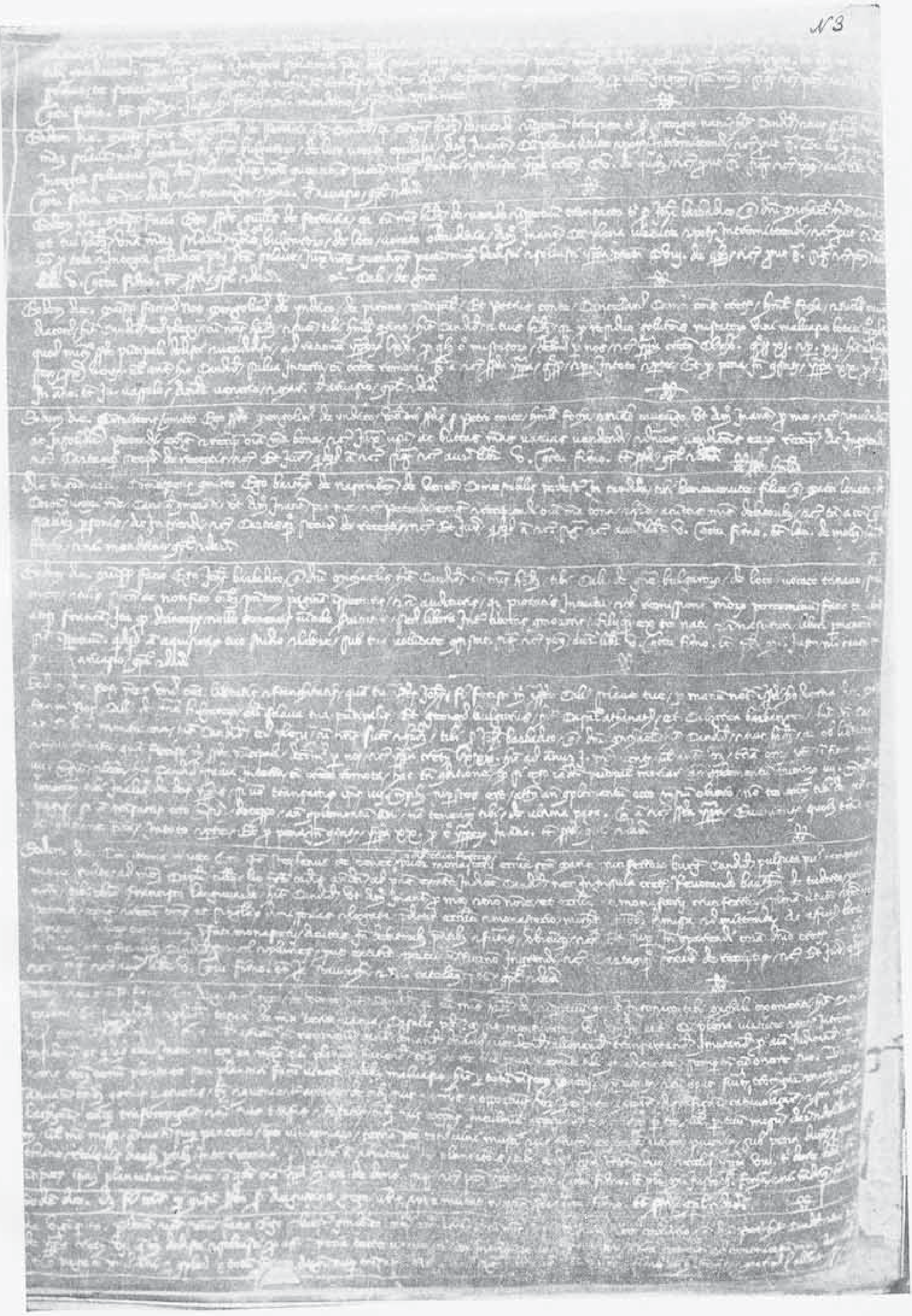

Документи подъ №№ CXXIX—CXXXII.

НАРОДНА
БИБЛИОТЕКА
СК

Новооткрити документи отъ края на XIV вѣкъ за българи отъ Македония, продавани като роби.

10.

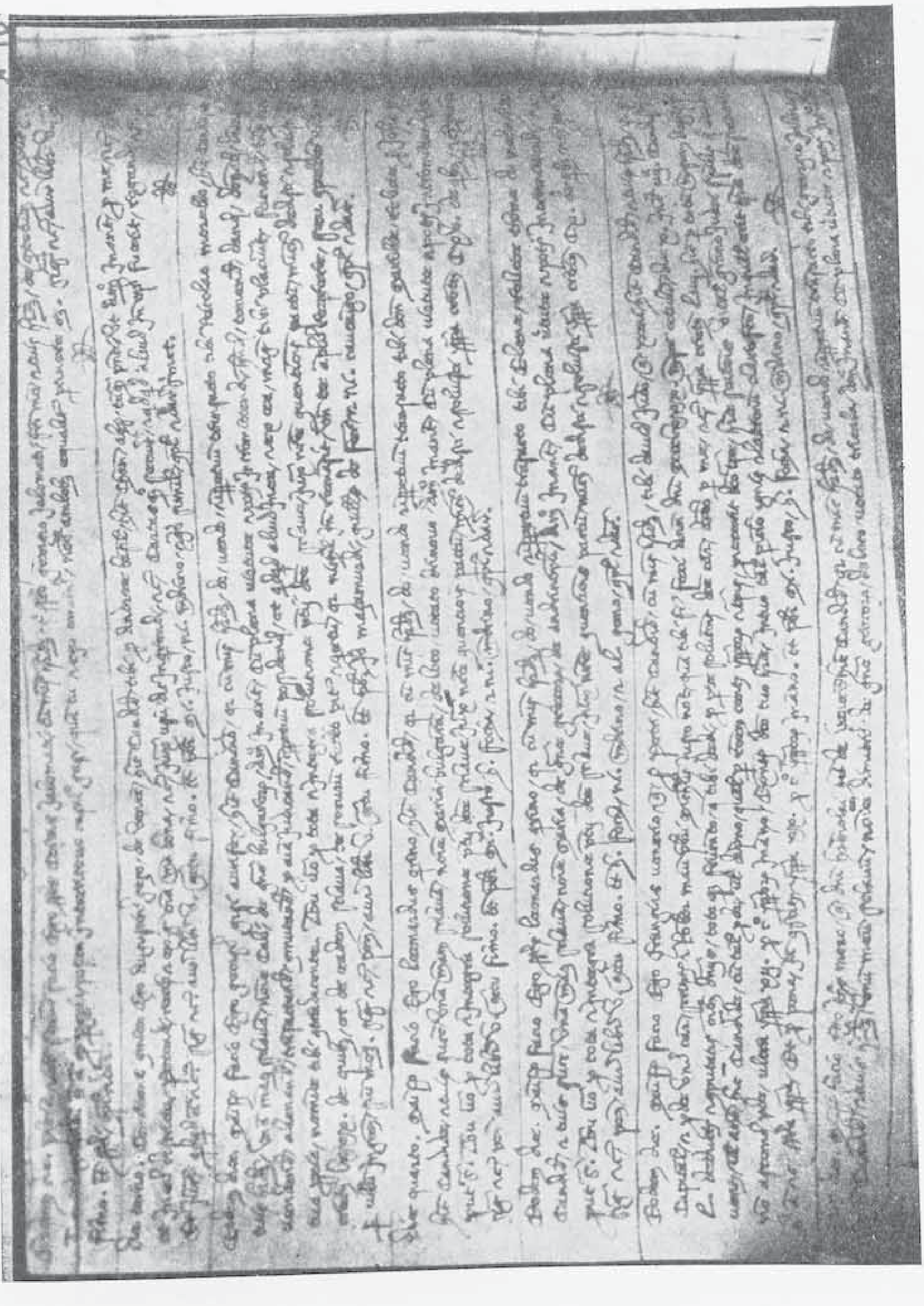

Документи подъ № № CLXVI—CLXIX.

НАРОДНА
БИБЛИОТЕКА
СКОПИЕ

Новооткрити документи отъ края на XIV вѣкъ за българи отъ Македония, продавани като роби.

11.

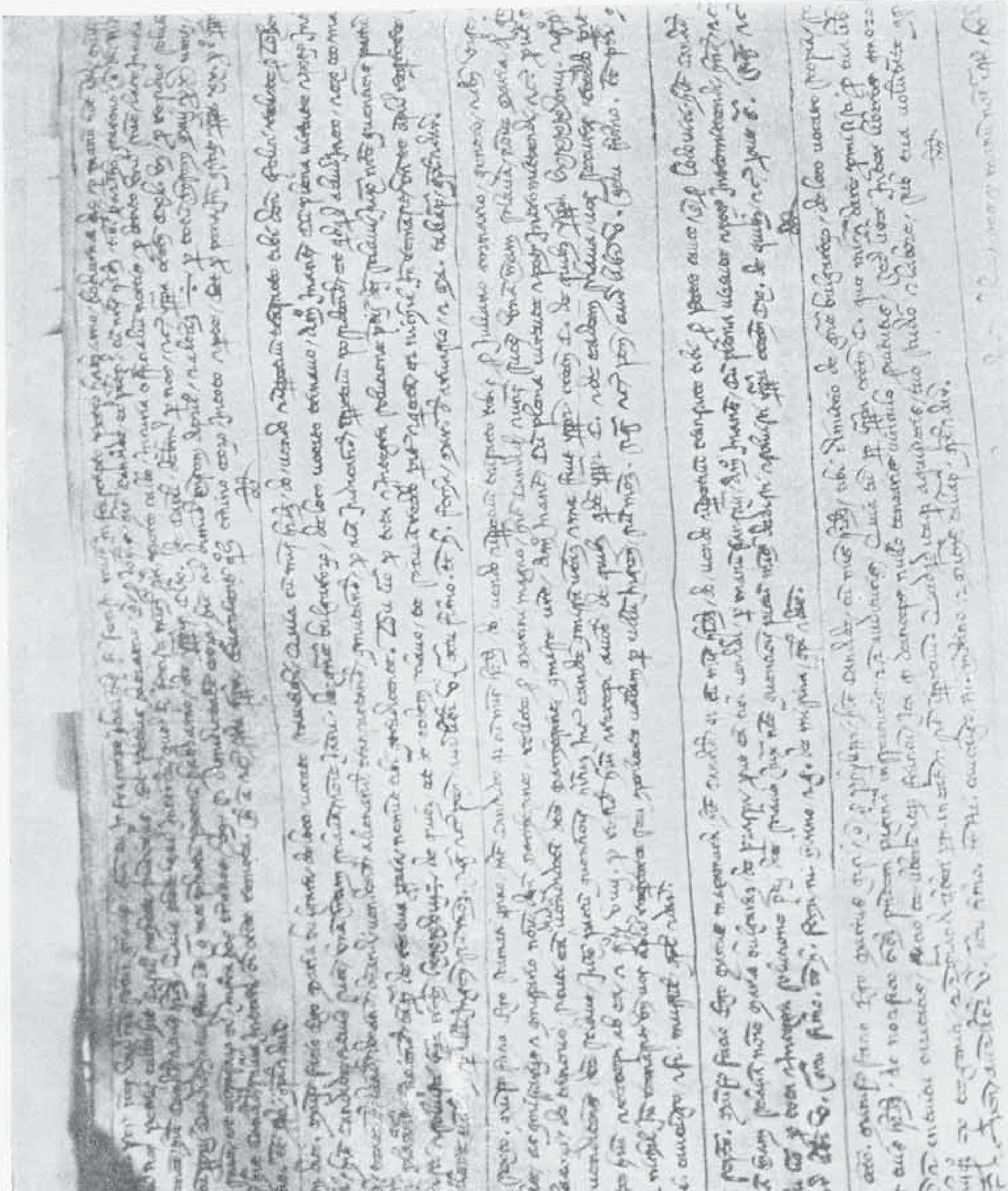

Документи подъ № № CLXXXVII—CXC.

НАРОДНА
БИБЛИОТЕКА
СКОПИЕ

Новооткрити документи отъ края на XIV вѣкъ за българи отъ Македония, продавани като роби.

12.

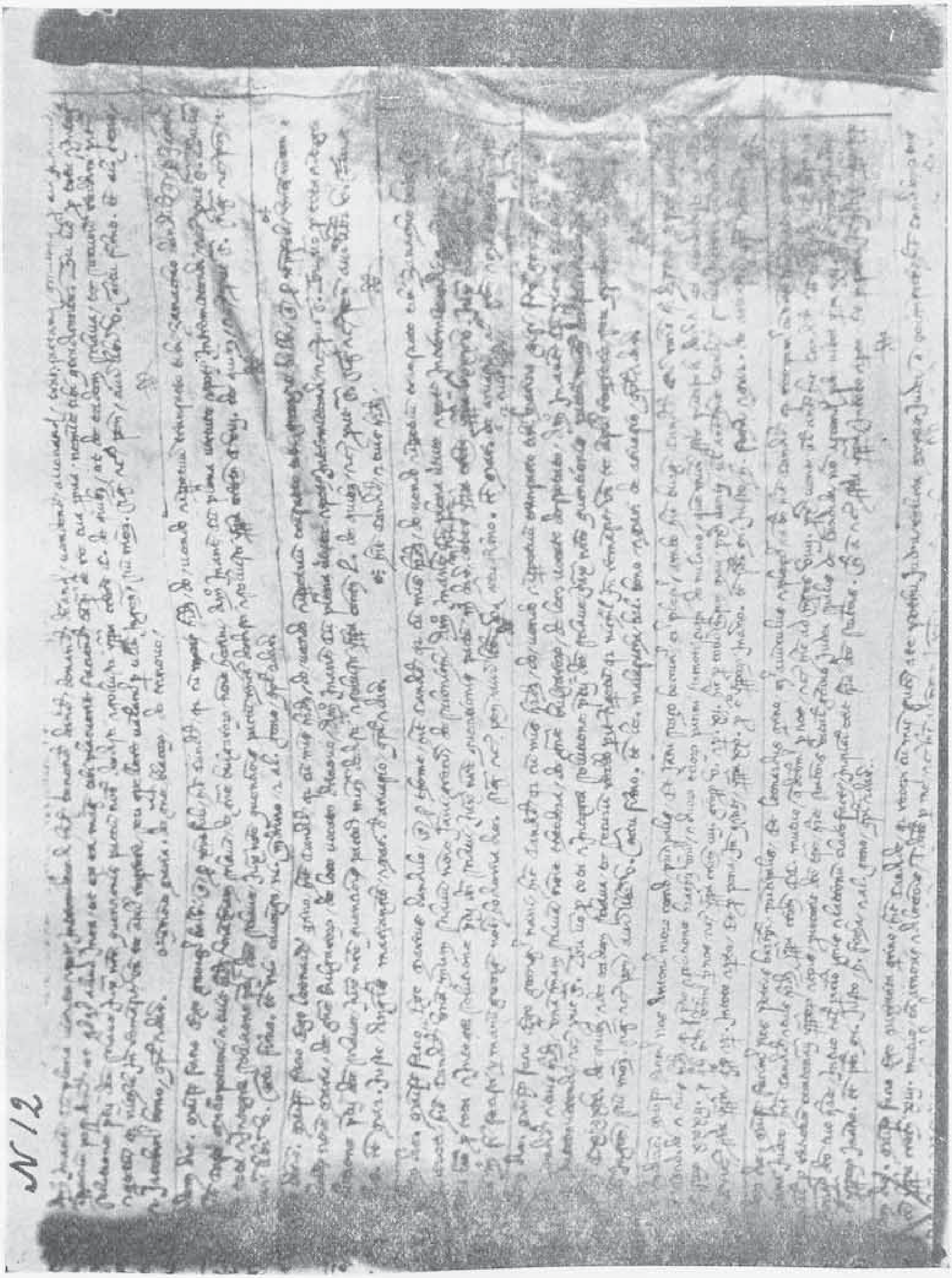

Документи подъ № № CXCI—CXCV.

НАРОДНА
БИБЛИОТЕКА
СКОПИЕ

Новооткрити документи отъ края на XIV вѣкъ за българи отъ Македония, продавани като роби.

13.

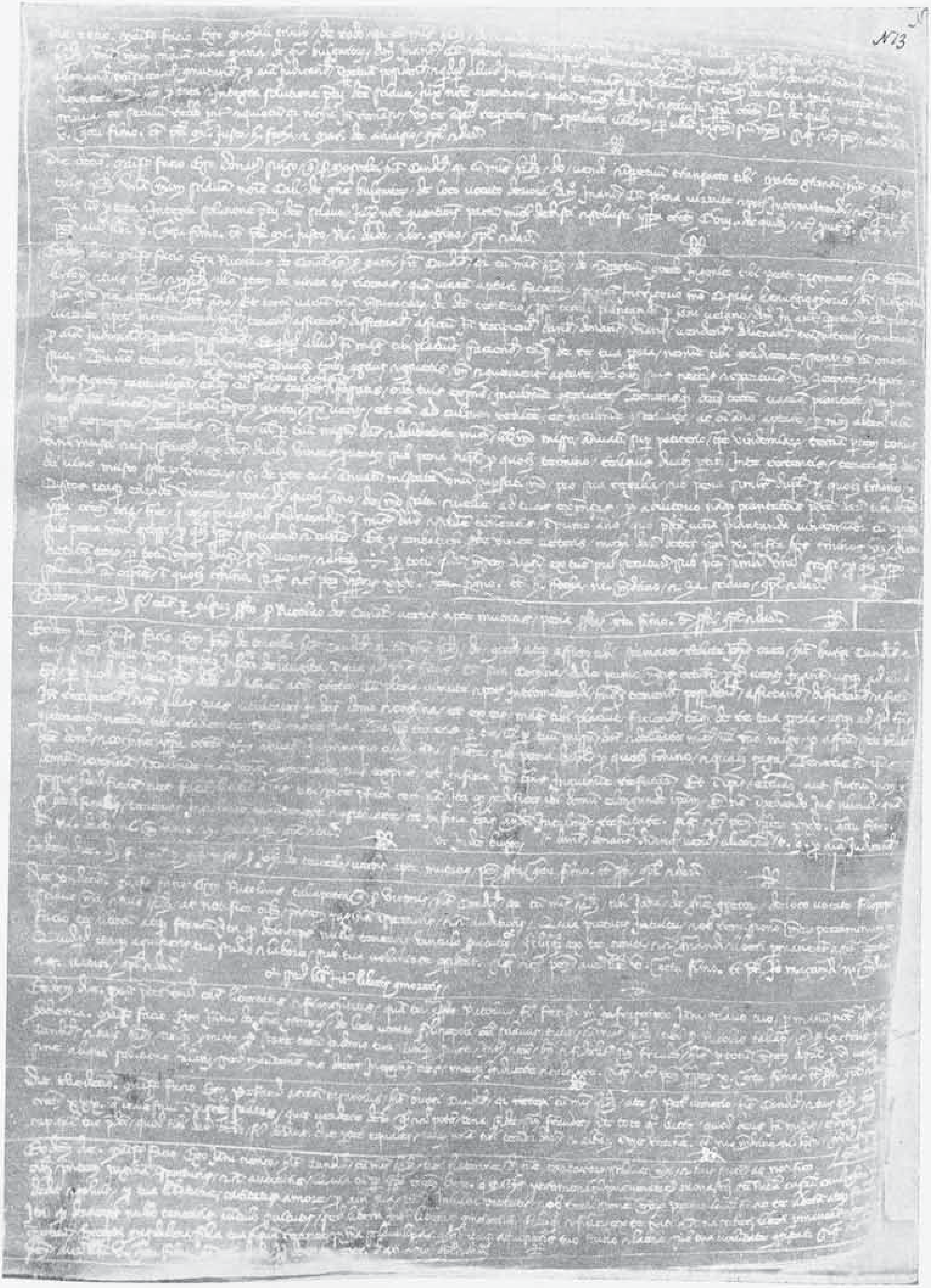

Документи подъ № № CCIV—CCVIII.

НАРОДНА
БИБЛИОТЕКА
СКОПИЕ

ПРЕСЕЛНИЧЕСКО ДВИЖЕНИЕ НА БЪЛГАРИ ОТЪ МАКЕДОНИЯ И АЛБАНИЯ КЪМЪ ИЗТОЧНИТѢ БЪЛГАРСКИ ЗЕМИ ПРЕЗЪ XV ДО XIX ВѢКЪ.

Отъ Д. Ярановъ.

Въ Тракия, Дунавска България и Североизточна Македония арнаути се наричатъ отъ мѣстното население не само сжщинскитѣ албанци, но и българитѣ, преселени отъ Западна Македония. Даже на мѣста, напримѣръ въ Свищовско, „арнаути" се наричатъ всички преселници отъ Македония.[1] На какво се дължи това, ще се опитамъ да обясня по-нататъкъ на съответното мѣсто.

Едни отъ тѣзи „арнаути" сж дошли около времето на освободителната война, като продължаватъ да идватъ и до днесъ. Други пъкъ сж се преселили масово преди по-вече отъ 130 години — преди XIX вѣкъ. Последнитѣ именно ще бждатъ обектъ на настоящата работа.

Прьвъ съобщи за отдавна преселени българи отъ Западна Македония, и то отъ Охридско, въ Тракия (въ гр. Брацигово) Атанасъ Мишевъ на 1881 година.[2] Г. проф. Александъръ Теодоровъ-Баланъ на следната година потвърди това съобщение, като добави, че преселването станало въ срѣдата на XVIII вѣкъ, и че такива преселници има и въ селата Црънча и Пателеница.[3] Въ пжтнитѣ си бележки отъ Родопитѣ проф. К. Иречекъ допълни съобщението, пишейки, че македонскитѣ преселници въ Брацигово били дошли отъ костурскитѣ села Слимница, Омутско и Орѣшецъ.[4] Три години по-късно Иречекъ допълни своитѣ бележки за брациговското население, като съобщи, че преселницитѣ отъ Костурско се наричатъ „арнаути“ и че тѣзи отъ тѣхъ, които живѣятъ въ селата Црънча и Патееница, сж се преселили тукъ отъ скоро отъ Брацигово.[1] (Както ще видимъ, последното не е вѣрно). Допълнение за „арнаутитѣ“ въ Брациговско направи следъ това Атанасъ Мишевъ, който, както се каза вече, пръвъ съобщи за давнешни македонски преселници въ този край. Споредъ него „Македонцитѣ сж преселени изъ Охридско и Костурско — изъ Прѣвелъ, Слимница, Орѣшецъ и Омускъ“.[2] Споредъ г. Гаджовъ „арнаутитѣ“ въ Брацигово произхождали „отъ Костурскитѣ села Галище, Сливница, Омутсково, Качаунъ и Орѣхчово“.[3] По важно е, че г. Ст. Аргировъ, у когото намираме това съобщение, потвърдява, какво и въ Црънча има такива „арнаути“ като добавя, че ги има и въ с. Козарско, все близу до Брацигово.[4] Г. М. Георгиевъ следъ това добави, че въ Брацигово имало преселници и отъ костурското село Костово, и че костурци имало и въ гр. Пещера.[5] Още по-късно проф. Б. Цоневъ потвърди съобщението на г. проф. Теодоровъ-Баланъ, че „арнаути“ има и въ Црънча и въ Паталеница, като добави, че такива има и въ село Дебърщица.[6] Въ сжщата си работа проф. Б. Цоневъ съобщава, че и въ село Дере-кьой (днесъ Воденъ, Елховско) има преселници отъ Македония, отъ Воденско.[7] Юруковъ съобщи следъ това, че и въ Перущица има такива преселници отъ костурското село Слимница.[8] Въ статията си за с. Сестримо, г. проф. Ив. Батаклиевъ споменава за „арнаутскитѣ кжщи“ въ това село, като ги отдава на преселници отъ Западна Македония, съобщавайки сжщевременно, че „такива случаи има въ селата Бѣльово, Пателеница, Брацигово и др.

---

[1] Л. Милетичъ, „Арнаутитѣ" въ Силистренско и следи отъ носовки въ тѣхния езикъ. Въ сПер. Сп. кн. LXI, 1901, стр. 629 нат. Отъ бѣжанци, живеещи днесъ въ гр. Месемврия, научихъ, че и въ Южна Македония, напримѣръ въ с. Куфалово въ Солунско мѣстното българско население нарича „арнаути" придошлитѣ отъ Западна Македония българи.

[2] Атанасъ Мишевъ, Боятъ около Брацигово въ 1876. Пловдивъ, 1881. Вж. рецензия отъ К. Иречекъ въ сПер. Сп., 1883, кн. IV, стр. 162-163.

[3] А. Т[еодоровъ-Баланъ]. Приносъ къмъ въпроса за българскитѣ носовки. Въ сПер. Сп., 1882, кн. III. стр. 142-143.

[4] К. Иречекъ, Пжтни бѣлѣжки за Срѣдня гора и за Родопскитѣ планини. Въ сПер. Сп. 1884, кн. XI, стр, 4-5. Сжщото Иречекъ отбеляза на следната година и въ статията си Conventionelle Geheimsprachen auf der Balkanhalbinsel въ Archiv f. Slav. Phil. 1885, B. VIII, стр. 100.

---

[1] Konst. Jireček, Cesty po Bulharsku. Praha, 1888, стр. 318. Бълг. преводъ на Ст. Аргировъ, Княжество България, часть II, Пжтувания по България, Пловдивъ. 1899, стр. 438.

[2] А. Мишевъ, Материяли за говоритѣ въ Брацигово. Въ СбНУ., 1894, кн. XI, трети отдѣлъ, стр. 181-182.

[3] С. Аргировъ, Къмъ българскитѣ тайни езици. Въ Сб. на Бълг. Книжовно Д-во. София, 1901, кн. I, стр. 3 заб. 2.

[4] С. Аргировъ, цит. съч. стр. 4, заб. 2.

[5] М. Георгиевъ, Арнаутитѣ и мървацитѣ въ с. Брацигово. Въ Изв. Сем. Слав. филология, София, 1905, кн. I, стр. 124-125.

[6] Б. Цоневъ, Диалектни студии по Югоизточна България. Въ Архивъ на М-во на нар. просвѣщение, 1909, год. I, кн, 2, неофициаленъ отдѣлъ, стр. 218.

[7] Цоневъ, цит. съч. стр. 221.

[8] Данаилъ Юруковъ, Брацигово. София, s. a., стр. 6.

северногодопски селища."[1] Пакъ г. проф. Батаклиевъ отпосле съобщи, че и въ гр. Банско има „арнаути", преселени отъ давни времена българи отъ Западна Македония.[2]

Изглежда, че проф. Иречекъ не е обърналъ достатъчно внимание на обстоятелството, че въ Брацигово казватъ „арнаути" на българитѣ преселници отъ Костурско, та при пѫтуването си по-сетне въ Варненско и Провадийско, като му е било съобщавано за „арнаути", смѣталъ е последнитѣ за истински албанци.[3] Трѣбваше съ изучването на населението въ Североизточна България да се заеме г. проф. Л. Милетичъ за да се разбере, че и тукъ има преселници и то пакъ отъ Костурско, отъ преди повече отъ три вѣка, заселени първоначално въ с. Кара-Арнаутъ, Разградско, а после преселени отчасти въ Бесарабия, отчасти въ Силистренско.[4] Следъ обясненията, които проф. Милетичъ дава, става ясно, че и въ село Копиловецъ, Чипровско, е имало преселници отъ Западна Македония, отъ Тетовско, които сѫщо се наричали „арнаути" и които следъ Чипровското възстание се принудили да се изселятъ въ Влашко, но отпосле една часть отъ тѣхъ се върнала въ България и основала днешното видинско село Ново-Село.[5]

Това бѣха, до колкото ми е известно, всички познати до срѣдата на 1930 год. случаи съ селища, населени или населявани нѣкога отъ „арнаути", преселени отъ Македония преди XIX вѣкъ.

Занимавайки се съ преселническитѣ движения у българитѣ въ връзка съ стопанскитѣ отношения между отдѣлнитѣ български области, вниманието ми се спрѣ и върху заселенитѣ въ гореизброенитѣ 9 селища „арнаути". Преди всичко зададохъ си въпроса: дали тѣхното присѫтствие въ България се дължи на случайно преселване, или на изключителни исторически събития, напримѣръ управлението на Али-Паша въ Янина, както е станало съ случайно заселилитѣ се въ бѣлградскитѣ околности македонци[1] и съ насилствено заселенитѣ въ Южна Тракия (село Байрамичъ-Малгарско) сърби?[2] Или пъкъ присѫтствието на тѣзи „арнаути" въ България се дължи на сѫществуването на постоянно и силно преселническо движение въ българскитѣ земи отъ западъ къмъ изтокъ?

---

[1] Ив. Батаклиевъ, Село Сестримо. Въ сп. „Естествознание и География", 1926, год. X, кн. 7-8, стр. 207.

[2] Ив. Батаклиевъ, Градъ Банско. Въ Годишникъ на Соф. Унив., Истор.-фил. фак., кн. XXV, 1929, стр. 20.

[3] Jireček, Cesty, стр. 598, 627. Пѫтувания, стр. 814, 853. История на Българитѣ, изд. Славчевъ, стр. 346. Повлияни отъ него подобно нѣщо пишатъ и Кѫнчевъ, Македония. Етнография и Статистика. София, 1900, стр. 15 и Батаклиевъ, Градъ Татаръ-Пазарджикъ. София, 1923, стр. 115-116,

[4] Милетичъ, „Арнаутитѣ", стр. 623-629. Старото българско население въ Североизточна България, София, 1902, стр. 163-164.

[5] Милетичъ, „Арнаутитѣ", стр. 634-641.

Отговоръ на този важенъ за българската антропогеография въпросъ само възъ основа на цитираната литература азъ не можехъ да си дамъ и затова се принудихъ самъ да се заема съ по-подробни издирвания главно съ цель да разбера, дали нѣма „арнаути" и въ други селища въ България. За цельта употрѣбихъ прѣкия начинъ за издирване като най-сигуренъ: предприехъ анкета за произхода на родоветѣ на нѣкои селища, но покрай това не пренебрѣгвахъ и косвенитѣ начини за издирване чрезъ установяване и сравняване на етнографскитѣ белези: езикъ, носия, обичаи, психически особености и др. Смѣя да кажа, че изучванията ми се увенчаха съ успѣхъ, защото, като посетихъ въ течение на две лѣтни и две великденски ваканции 465 селища,[3] можахъ да разбера, че не въ 9, а въ 36 селища има такива „арнаути", а и въ други 10 селища има указание за такива, но не напълно сигурни. Въ едно отъ деветтѣ селища — с. Бѣльово — се указа, че нѣма „арнаути“, преселени преди XIX вѣкъ, както се смѣташе по-рано.

---

[1] Риста Т. Николић, Околина Београда. Въ Насеља српских земаља, књ. II, 1903, стр. 903-1104, passim.

[2] Вижъ за тѣхъ у: Јеремије М. Павловић, Малешево и Малешевци. Београд, 1929, стр. 37-39; Ђорђе Крстић, Колонизација у Јужној Србији. Сарајево, 1928, стр. 27-28; Jovan Cvijić, La Péninsule Balkanique, Géographie humaine, Paris, 1918, стр. 156. Балканско полуострво и Јужнословенске земље. Основе антропогеографије, књ. I, Београд, 1922, стр. 172. Метанастазичка кретања. Нихови узроци и последице. Въ Насеља и порекло становништва, књ. 12, 1922, стр. 12.

[3] Тѣ сѫ: селата по пѫтя Гюешево-Костенецъ. Почти всички села на Горно-Джумайска, Свети-врачка, Петричка и Неврокопска околия. Всички села на Разложка околия. Всички селища между Родопитѣ и р. Марица (отъ с. Долна Баня до с. Тополово, Станимашко), които до 1878 г. сѫ имали и българско население. Доста села въ Пловдивското и Старозагорското поле. Повечето срѣдногорски селища. Селата въ Гьопса, които сѫ били до 1878 г. български. Много троянски, ловченски и севлиевски села. Само отдѣлни селища въ Североизточна България поради това, че населението ѝ е изучено почти село по село отъ г. проф. Л. Милетичъ (Старото бълг. население, стр. 73-193). Най-после изходихъ и всички селища на Изтокъ отъ р. Тунджа и на Югъ отъ Стара-планина, но не само съ цель да диря „арнаути", а въ връзка съ друга една тема. Пѫтувайки въ Източна Тракия, чрезъ бѣжанцитѣ отъ турска Тракия можахъ да установя „арнаути" и въ последната. При тѣзи, на мѣста извънредно трудни пѫтувания, и най-малката услуга, която ми се указваше отъ отдѣлни лица, ми биваше скѫпа. Ето защо считамъ за приятенъ дългъ тукъ да имъ изкажа благодарностьта си.

Работата ми не щѣше да ме доведе до никакви резултати, ако бѣхъ тръгналъ безразборно да търся „арнаути“ отъ село въ село. Също резултатътъ би билъ по-малъкъ, ако се задоволѣхъ съ издирвания въ околноститѣ на известнитѣ до сега селища, населени съ „арнаути“. Струва ми се, че ако постигнахъ известенъ успѣхъ, той се дължи главно на обстоятелството, че се ръководѣхъ отъ два антропогеографски принципа, които се указаха извънредно плодотворни. Първиятъ отъ тѣхъ е формуliранъ, може би съвсемъ случайно, отъ известния етнологъ-езиковедъ Херманъ Хиртъ,[1] втория извлѣкохъ отъ познатитѣ ми случаи. Ето и самитѣ принципи:

1. Всѣко народно движение и всѣко съобщение е свързано съ известни естествени или изкуствени пѫтища и обхожда голѣмитѣ природни прѣчки.

2. При народнитѣ преселвания движението става на етапи, като малка часть отъ движещата се маса остава на постоянно мѣстожителство въ етапната станция — добавя вториятъ принципъ.

Трѣбваше значи, ако „арнаутскитѣ“ селища сѫ плодъ на едно истинско, сиречъ дълготрайно и силно вѫтрешно преселническо движение, разсѫждавайки дедуктивно, предварително да налучкамъ главнитѣ пѫтища на движението. После, тръгвайки по тѣхъ по посока на движението и водейки се по следитѣ му (защото, ако е сѫществувало предполаганото движение, непременно ще има и следи), да достигна въ областьта за масово заселване.

Така и сторихъ. И понеже заключихъ, че предполаганото движение ще да е ставало по единъ или нѣколко отъ пѫтищата: а) Гюешево—Дупница—Костенецъ; б) Царево-село—Разлогъ—Якоруда—Сестримо и в) Петричъ—Неврокопъ—Пещера, заехъ се съ издирвания въ разположенитѣ по тѣхъ селища. Започнахъ съ първия пѫть, който ми се стори най-вѣроятенъ, понеже презъ времето, когато е ставало движението, което е обектъ на настоящата работа, той е билъ главната съобщителна артерия между Македония и Пловдивска Тракия.[1] По него не се указа никаква следа и затова трѣбваше да се заема съ втория, по-неудобенъ но по-прѣкъ пѫть между Македония, отъ една страна, и Северна Тракия и Дунавска България отъ друга страна. Тукъ вече попаднахъ на това, което дирѣхъ.

---

[1] Hermann Hirt, Die Indogermanen, Strassburg, B. I, 1905, стр. 395.

I.

ГЕОГРАФСКО РАЗПРОСТРАНЕНИЕ НА „АРНАУТИТѢ" И ПѪТИЩАТА, ПО КОИТО СѪ СЕ ДВИЖИЛИ.

1. „Арнаутитѣ" по пѫтя Царево-село—Горна-Джумая—Разлогъ—Копривщица—Троянъ—Ловечъ—Разградъ—Варна; 2. По пѫтя Петричъ—Неврокопъ—Пещера; 3. По пѫтя Кюстендилъ—София—Берковица. — 4. Движението на „арнаутитѣ" въ Македония.

1.

По пѫтя отъ Царево-село за гр. Горна-Джумая, като се премине с. Клисура, се достига до с. Логодашъ. То е село пръснато, състоящо се отъ 36 махали, жителитѣ на които безъ изключение сѫ дошли отъ тази часть на Македония, която е днесъ подъ сръбска власть, главно отъ Малешевско и Царевоселско. Нѣкои отъ махалитѣ съ имената си сами посочватъ произхода на своитѣ жители.[2] Това ми даде основание да смѣтамъ, че не е изключено жителитѣ на махалитѣ Ресенъ и Суровичовци да сѫ отъ западно-македонскитѣ селища гр. Ресенъ и с. Суровичъ (Леринско), макаръ жителитѣ на тѣзи две махали, все млади хора, да не знаятъ нищо за произхода си.[3] Цѣлото село Логодашъ е разположено въ мѣстность равна, която до преди 150-тина години била съвсемъ свободна за заселване, та едно засѣдане на преселници не е било изключено. Трѣбва да признаемъ все пакъ, че тази първа следа е твърде неположителна.

Отъ Логодашъ на Изтокъ пѫтьтъ минава покрай гр. Горна-Джумая, между селата Симитли и Ораново,[4] и достига с. Градево, което е при входа на Предѣлската седловина. Споредъ разказа на дѣдо Ташко Арамията отъ градевската Просенишка махала, 95 годишенъ (билъ „пеленаче въ време на голѣмата чума“), „цѣлъ вѣкъ преди него (сиречъ презъ първата половина на XVIII вѣкъ) дошелъ отъ Арнаутлукъ дѣдо Петре и още други хора та се заселили въ селото и образували днешната Просенишка махала“. Разбрахъ, че съмъ тръгналъ вече по пѫтя на положителнитѣ следи.

---

[1] За това вж. у Йорданъ Ивановъ, Сѣверна Македония. София, 1906, стр. 149-155.

[2] Напр. Малешевци, Паланци (отъ гр. Криворѣчна Паланка), Долно Паланци, Цинцарци.

[3] Да мисля така ми дава основание и обстоятелството, че суровичани-преселенци има и въ Тиквешъ (за това вж. у Војислав С. Радовановић, Тиквеш и Рајец, въ Насеља и порекло становништва, кн. 17, 1924, стр. 353 и 357).

[4] Въ това село има и „арнаути" и „арнаутска махала". Споредъ Ангелъ Стояновъ отъ сѫщата тази махала, сега живѣещъ въ Симитли,

Като продължимъ все по сѫщия пѫть и минемъ презъ Предѣлската седловина и гр. Разлогъ ще стигнемъ въ с. Горно-Драглища. „Преди петстотинъ години, разправиха ми селянитѣ, дошли хора отъ Арнаутлукъ и се заселили всрѣдъ другитѣ махали.[1] Но тѣ малко седѣли тукъ. Скоро се дигнали къмъ Стара България (сиречъ Мизия и Тракия), а само двама братя останали, и сега ние сме отъ тѣхъ“. Една положителна следа тъкмо отъ характера на тѣзи, които се стремѣхъ да уловя. „Петстотинтѣ“ години обаче ще трѣбва да ги намалимъ значително, защото за толкова отдалечено време надали би се запазило така прѣсно предание, пъкъ и отъ опитъ зная, че щомъ едно събитие се е случило преди по-вече отъ 120—130 години, то става „петстотинъ“-годишно.

Въ Разложката котловина „арнаути“, за които положително се знае, че сѫ българи преселници отъ Западна Македония, намѣрихъ и въ с. Баня (родътъ Рачеви) и въ гр. Банско.[2] Въ съседното на Разлога неврокопско село Обидимъ се знае за нѣколко рода, че сѫ придошли отъ „Арнаутлуко“. Но кога е станало това и отъ кѫде точно сѫ дошли, знаелъ само единъ старецъ, който, двадесеть дни преди моето посещение въ селото се поминалъ... Единъ добъръ примѣръ

дѣдо Стоименъ (който съ брата си Христо се билъ преселилъ въ началото на миналия вѣкъ отъ Овче-Полско въ малката на времето махала Ораново, която се числѣла къмъ с. Градево), ходилъ съ нѣкакъвъ си турски бегъ и се бавилъ дълго въ Арнаутлукъ. Като се върналъ станалъ дѣдо Стоименъ „Арнаутина“, а махалата, която неговитѣ потомци образували — „арнаутска“. Всичко това дойде като единъ поучителенъ примѣръ въ началото на изучванията ми, който ми посочи, че не всички „арнаути“ и „арнаутски махали“ сѫ доказателство за българи-преселници отъ Западна Македония.

[1] Както ще имамъ случай да посоча въ друга една своя работа, до неотдавна типътъ на селищата въ Разложко е билъ пръснатъ. Селата, съ изключение на с. Баня, сѫ били на махали. Съ този типъ се е запазило и днесъ само с. Бабякъ.

[2] Батаклиевъ, Банско, стр. 20.

колко трѣбва да се бърза съ изучването на преселническитѣ движения.[1]

Тръгнемъ ли отъ Горно-Драглища по стария пѫть презъ с. Бѣлица и Якоруда презъ Чиста-тепе ще се прехвърлимъ вече въ Тракия и ще поемемъ по билото Балабаница и Османица до мѣстностьта Анатемиитѣ, гдето пѫтьтъ се е раздвоявалъ за къмъ Бѣльово[2] и Сестримо. Да слѣзнемъ въ последното. Споредъ г. Ив. Батаклиевъ „въ източния край на селото имало нѣколко кѫщи, на които казвали „арнаутскитѣ кѫщи“[3]. Той предполага, че „това не сѫ кѫщи на сѫщински арнаути, а на българи отъ Югозападна Македония“.[4] Отивайки въ селото, помѫчихъ се да събера, ако е възможно, повече сведения. За жаль, указа се, че вече се били поминали старцитѣ, отъ които г. Батаклиевъ научилъ за „арнаутскитѣ кѫщи“. За тѣхъ сега селянитѣ, и то само по-начетенитѣ знаятъ отъ статията на г. Батаклиева. Единственото нѣщо, което можахъ да чуя въ повече, бѣ това, че тѣзи „арнаути“ били „отъ Битолския вилаетъ“, което прави горецитираното предположение на г. Батаклиевъ твърде приемливо. Въ съседното на Сестримо село Габровица научихъ, че родоветѣ Палийскитѣ и нѣкои други по-рано се наричали „Арнаутскитѣ“. За жаль, отъ тѣхъ сега има само млади хора, които нищо не могатъ да кажатъ за родословието си. Не е изключено да сѫ преселени отъ Сестримо и поради това именно въ последното „арнаутитѣ“ да сѫ изчезнали.

Отъ с. Сестримо, като слѣземъ въ долината на Марица и тръгнемъ по нейното течение, ще достигнемъ до мѣстото на днешната гара Бѣльово. Тукъ пѫтьтъ въ миналото се е раздвоявалъ. Единъ клонъ отивалъ къмъ Срѣдногорието и отъ тукъ презъ Стара-планина къмъ Дунавска България; другъ клонъ по течението на рѣката отивалъ право на Изтокъ. Кой отъ двата пжтя да избера? Преди да взема решение, разсъдихъ така: следитѣ, които се намиратъ до тукъ, сж на преселници отъ преди по-вече отъ 200 г. Такива сж и „арнаутитѣ“ въ Силистренско,[1] а брациговскитѣ сж едва отъ преди 160 г.[2] Следователно, заключихъ азъ, по пжтя, по който вървя, сж вървѣли силистренци, а брациговци сж минали по другъ пжть, и затова решихъ да завия къмъ Срѣдногорието. Обаче, за всѣки случай, обходихъ селата: Малко-Бѣльово, Мененкьово, Сараньово, Семчиново, Саитово и Варвара, разположени отъ двѣтѣ страни на пжтя за Татаръ-Пазарджикъ. Въ тѣхъ не намѣрихъ нищо интересно за въпроса, който ни занимава.

---

[1] Тѣзи сведения езикътъ на „арнаутитѣ“ не може да ни ги даде по простата причина, че той за кратко време се е изеднаквилъ съ мѣстния говоръ, понеже навсѣкѫде женитбитѣ между мѣстни и „арнаути“ сѫ били свободни. Обратното е било до скоро въ гр. Брацигово, и на това трѣбва да отдадемъ продължителното запазване на костурския диалектъ у брациговскитѣ „арнаути“.

[2] Батаклиевъ, Сестримо, стр. 207, пише за Бѣльово, че и въ него имало „арнаути“ — отдавна преселени българи отъ Западна Македония. За тѣхния произходъ вж. у Д. Никовъ, Преселенци отъ Македония (въ в. Македония, брой 1199, 15.X. 1930). Посетихъ и разпитахъ тѣзи „арнаути“ въ селото имъ. Указа се, че всички сѫ дошли следъ освободителната война, така щото нѣма да ме интересуватъ повече въ сегашната ми работа.

[3] Батаклиевъ, Сестримо, цит. мѣсто.

[4] Батаклиевъ, Сестримо, цит. мѣсто.

Отъ гара Бѣльово по пжтя за Срѣдногорието, като преминемъ колибитѣ Джбрава, ще се отзовемъ въ с. Аканджиево. Тукъ четири семейства се наричатъ „Арнаутскитѣ“. Нито самитѣ Арнаутски, чийто родъ по-рано билъ много по-голѣмъ, нито най-стариятъ и паметенъ човѣкъ въ селото — дѣдо Атанасъ Миковъ — можаха да ми обяснятъ, дали сж дошли отъ нѣкжде тѣзи хора и защо се казватъ така.

Продължимъ ли по сжщия пжть презъ с. Вѣтренъ, Кара-Мусалъ и Калугерово ще стигнемъ въ с. Елшица, наричано отъ турцитѣ до 1878 г. и Арнаутъ-кьой. На въпроса ми, защо се е казвало така, селскитѣ старци ми отговориха: „заправено било селото много отдавна отъ български арнаути, при които отсетне се преселили хора отъ околнитѣ села и отъ Шоплука“. Не ще и съмнение, че тѣзи „български арнаути“ сж сжщински българи, но отъ земя, която е близо до Арнаутлукъ или на времето се наричала Арнаутлукъ.

Отъ село Елшица, като се прехвърли една низка седловина, се слиза въ с. Бъта и отъ тукъ въ село Баня. Тукъ нѣколко рода се наричатъ Арнаудовци, понеже дошли „поради лошави години отъ Арнаутлука“. Тази часть отъ селото, гдето за първи пжть се заселили, се нарича още „Арнаутското мѣсто“. И тѣ били „български арнаути“.

Отъ село Баня презъ Панагюрище[3] пжтьтъ за Северна България продължава, макаръ въ видъ на конска пжтека, презъ гр. **Копривщица**. Преди тридесетина години г. проф. Л. Милетичъ е могълъ да чуе за този градъ „предание, че часть отъ населението произхожда отъ Малешево въ Македония“[1]. Свидетелство за това ще да е днешната „Арнаутска“ махала съ кладенецъ „Арнаутецъ“ въ нея.[2] Посетихъ града за да събера още подробности, но излѣзе, че всичко е забравено. Нищо не можа да ми каже даже стариятъ паметливъ копривщенецъ дѣдо Рашко Мавродиевъ.

---

[1] Милетичъ, „Арнаутитѣ“, стр. 628.

[2] Юруковъ, цит. съч. стр. 7.

[3] Въ този градъ родътъ Арнаудови, изселенъ въ София, води наистина началото си отъ единъ българинъ отъ Западна Македония, но

Отъ гр. Копривщица презъ гр. Клисура, презъ с. Рахманларе ще се отзовемъ при село Текия предъ високия Троянски проходъ. Прехвърлимъ ли го, ще стигнемъ въ Троянъ, вече въ Дунавска България. Но преди това ще минемъ покрай колибитѣ на с. **Бѣли-Осъмъ**. Тукъ за родоветѣ Генеци, Ралини, Дулевци, Балинитѣ и Балевци се знае положително, че сж преселени преди 180—200 години отъ Западна Македония. За Балевци, преселени отпосле въ Троянъ, се знае още поточно, че сж отъ гр. Охридъ.

Отъ Троянъ пжтьтъ, шосеенъ още отъ древностьта, продължава къмъ Ловечъ. На два километра западно отъ града е с. **Гозница**, въ която има едно семейство „арнаути“. Още по на западъ въ с. **Радювене** цѣла махала се нарича „Арнаутска“, а 22-тѣ семейства въ нея — „арнаути“. Още по на западъ все по пжтя за Джбницитѣ, въ с. **Катунецъ**, сжщо има 6 семейства „арнаути“. Всичкитѣ тѣзи „арнаути“ сж българи, които по нищо се не отличаватъ отъ околното население и които, за жалость нищо не помнятъ за своя произходъ.[3] Ако преди четиридесетина години тѣзи мѣста бѣха споходени отъ нѣкой езиковедъ, може би той щѣше да дочуе нѣщо осо-

---

той е билъ доведенъ случайно отъ отишли по търговия панагюрски джелепи въ Македония (Споредъ г. Дим. Кърпаровъ, фотографъ въ Панагюрище). Поради това този случай нѣма да го взимамъ подъ внимание. Въ този градъ и многобройниятъ родъ Костуркови произхожда отъ Македония-Костурско, но дошелъ не направо, а презъ гр. Брацигово.

[1] **Милетичъ**, „Арнаутитѣ“, стр. 629.

[2] **Милетичъ**, цит. съч. цит. стр.; Jirecek, Cesty, стр. 256-257; Пжтувания, стр. 354-355.

[3] Не трѣбва да ги смѣсваме съ преселенитѣ преди 50 години македонци отъ Царевоселско и Горно-Джумайско въ с. Шанкая и с. Селимъ-махала. Тѣ много добре знаять произхода си и помнятъ, че сж отъ селата: Стамеръ, Турско Габрово, Царево село, Джвегоръ, Градъ и Вирче (Царево-селско); Клисура, Логодашъ, Дрѣново, Лисия и Марулево (Горно-Джумайско) и 3 семейства отъ с. Доленъ, Неврокопско.

бено въ езика на „арнаутитѣ“. Днесъ последниятъ по нищо не се различава отъ говора на останалото българско население. И затова следитѣ въ тѣзи три села ще могатъ да се вزематъ само като вѣроятни, защото възможно е „арнаутитѣ“ въ с. Гозница и Катунецъ да сж преселени отъ Радювене, а тѣзи въ Радювене по нѣкоя по-особена причина да се наричатъ „арнаути“.[1]

Но, да тръгнемъ отново по пжтя по който вървѣхме.

Отъ Ловечъ вече е лесно да се отиде до която и да е часть на Североизточна България. Да отидемъ въ Разградско. По пжтя си вече нѣма да срещнемъ никаква следа отъ „арнаути“. Такива следи и да е имало, заличени сж били отъ по-късни преселвания, каквото е балканджийското преселническо движение и други. Като следа, обаче, би могло да се счита рѣзбарството въ Трѣвненско, за което г. Б. Даскаловъ, добре познаващъ историята на това изкуство, пише, че е пренесено отъ Дебърско.[2]

Въ разградското село Кара-Арнаутъ до 1830 година живѣели „арнаути“, преселени отъ Костурско българи още въ първия вѣкъ следъ завладяването на България отъ турцитѣ. На казаната година кара-арнаутци се вдигнали заедно съ рускитѣ войски, но достигнали само до къмъ Бабадагъ и покрай Дунава тръгнали да се връщатъ, като се спрѣли въ Силистренско и то въ селата: Айдемиръ, Сребърна, Бръчма, Кара-Орманъ и Бабукъ. Отпосле отъ Айдемиръ и Сребърна се преселили нѣкои въ с. Хаскьой. Само три семейства се върнали въ старото село, което било заселено съ балканджии.[3] За друго едно разградско село, — Бей-Арнаутъ, което на 1810 година било изгорено отъ руситѣ[4] и се пръснало, та отпосле се събрала само малка часть, сега положително се знае, че е било населено съ албанци, днесъ напълно вече българизирани.[1] Научавайки отъ Скальковскій, че въ с. Кара-Куртъ живѣятъ албанци или арнаути[2] и отъ Занетова, че такива арнаути населяватъ и части отъ колониитѣ Вълконещи и Комратъ,[3] г. проф. Милетичъ излиза съ предположението, че тѣзи „арнаути" ще да произхождатъ отъ Провадийско, а не отъ разпиляното село Бей-Арнаутъ.[4] Това предположение се потвърдява напълно отъ работата на Кöрреп,[5] останала неизвестна на всички, които до сега сѫ писали за българитѣ въ Русия, даже и на Державина.[6] Споредъ Кöрреп живѣещитѣ въ Кара-Куртъ арнаути (109 сем. 1,060 души; покрай тѣхъ и 118 д. българи и 13 д. мало-руси) говорѣли по негово време освенъ на матерния си езикъ още и турски и български и произхождали отъ с. Девня, разположено западно отъ Варна.[7] Следователно и въ Девня сѫ живѣли, както въ Бей-Арнаутъ, сѫщински албанци. Въ известието на Кöрреп-а не можемъ да се съмняваме нито за моментъ, тъй като той е запознатъ, както личи отъ работата му, съ албанския езикъ, и като пише, че арнаутитѣ покрай матерния си езикъ говорѣли и български, нѣмаме право да мислимъ, че матерниятъ езикъ ще да е нѣкой македонски-български диалектъ. Арнаути отбѣлязва Кöрреп и въ следнитѣ селища: гр. Болградъ (10 сем., 37 д.), село Чишме-кьой (1 сем., 9 д.), с. Волканещъ (3 сем., 41 д.), гр. Комратъ (28 сем., 164 д.), с. Чадъръ-Лунга (1 сем., 8 д.) и с. Бешъ-гьозъ (2 сем., 9 д.) или всичко, извънъ арнаутитѣ въ Кара-Куртъ, още

---

[1] Напримѣръ „арнаути“ има и въ с. Сопотъ, пакъ въ Ловчанско, но тѣ знаятъ, че се наричатъ така, защото тѣхниятъ родоначалникъ билъ подхвърленъ нарочно „за да го намѣри нѣкой, та да траятъ рожбитѣ на майка му“. Намѣрилъ го единъ арнаутинъ и това било достатъчно, за да се нарече и самиятъ намѣренъ „арнаутинъ“. Сравни по-горе съ „арнаутитѣ“ въ с. Ораново. Вж. и у Петар Јовановић, Бања (въ Насеља и порекло становништва, књ. 17, стр. 53, 55, 84.)

[2] Б. Даскаловъ, Нѣщо за трѣвненскитѣ зографи. Въ в. Знаме, отъ 21.I. 1931 г.

[3] Вж. подробно за това село у Милетичъ, „Арнаутитѣ“, стр. 623-629, Старото бълг. население, стр. 163-164.

[4] Вж. Раковски, Прѣселѣние въ Русиж (Въ Съчинения на Раковски, София, 1922, стр. 476). Нарича го Арбанашко велико село. Грѣши обаче като пише, че опожаряването станало на 1812 г.

---

[1] Милетичъ, „Арнаутитѣ", стр. 630-631.

[2] Скальковскій, Болгарскія колоніи въ Бессарабіи и Новороссійскомъ краѣ. Одесса, 1848, стр. 65.

[3] Занетовъ, Българскитѣ колонии въ Руссия, въ сПер. Сп. кн. XLVIII, 1895, стр. 871.

[4] Милетичъ, „Арнаутитѣ", стр. 633.

[5] P. Köppen, Die Bolgaren in Bessarabien. Ein Bruchstück aus einer noch ungedruckten Reise. Въ Bulletin de la cl. hist.-phil. de l'Acad. des Sciences de St. Pétersb. Tome 11, № 13, 14. St. Pétersbourg, Leipzig, 1854, стр. 193-215. Тази статия, преписана буквално и изцѣло на нѣмски, се напечата въ III томъ на Н. Миховъ, Населението на Турция и България презъ XVIII и XIX в., София, 1929, стр. 247-252 и 4 таблици въ края.

[6] Н. С. Державинъ, Болгарскія колоніи въ Россіи, СбНУ, кн. XXIX, 1914. На стр. 28 се даватъ и най-дребнитѣ работи за българитѣ въ Русия, но никѫде не се споменава работата на Кöрреп-а, пълна съ етнографски сведения, липсващи въ която и да е друга работа.

[7] Кöрреп, цит. съч. стр. 199-202. (Таблица I-ва у Миховъ).

45 семейства съ 268 д. При това положение твърде вѣроятно се явява и едно друго предположение на г. проф. Милетичъ: че тѣзи арнаути отпосле ще да сж се поселили въ изброенитѣ селища отъ Кара-Куртъ.[1] И така отъ горното изложение става ясно, че сжщински арнаути въ България е имало само въ селата Бей-Арнаутъ и Девня.

Предположението на г. проф. Милетичъ, че и жителитѣ на селата Арнаутларъ въ Варненско и Ески-Арнаутларъ въ Провадийско ще да сж били сжщински албанци[2], не може вече да се подържа, следъ като стана известно, отъ где произхождатъ всички албанци въ Бесарабия, за които Скальковскій и Занетовъ само загатваха, та можеше да се смѣтне, че сж и отъ с. Арнаутларъ и с. Ески-Арнаутларъ. Напротивъ, отъ даннитѣ, които намираме у Köppen-а, можемъ да смѣтаме, че не само въ с. Арнаутларъ и с. Ески-Арнаутларъ, но и въ много други села, чието население на 1812 г. се е изтеглило въ Русия, е имало „арнаути“ — българи, преселници отъ Западна Македония.

Ще преведа и приведа изцѣло десетина реда отъ статията на Köppen-а за да се улесня при разбора на твърде ценнитѣ сведения въ тази статия.

На 1 септемврий 1850 година въ Бесарабия имало 69,525 д. българи (включително и гагаузитѣ).[3]

„Тѣзи отъ тѣхъ, които говорятъ български, произхождатъ отъ Македония и Румелия и се наричатъ въ Бесарабия Черни българи; говорещитѣ турски сж отъ околностьта на Варна, именно отъ Добруджа и сж известни съ името гагаузи... Последнитѣ сж се преселили между 1807 и 1812 год., докато пъкъ отъ featureнитѣ българи румелийцитѣ едва на 1830 година сж дошли въ Бесарабия. Македонцитѣ обаче напустнали Турция едновременно съ гагаузитѣ“.

„Пришълцитѣ отъ Македония и Румелия се различаватъ помежду си значително, понеже първитѣ си служатъ съ славянското писмо, докато пъкъ произходящитѣ отъ Румелия си служатъ съ гръцката азбука“. . .

---

[1] Милетичъ, „Арнаутитѣ“, стр. 633-634.

[2] Милетичъ, „Арнаутитѣ“, стр. 632, Старото бълг. население, стр. 142-143.

[3] Köppen, цит. съч. стр. 197 (у Миховъ — стр. 250).

„Що се отнася до носията, то по-късно дошлитѣ румелийци се приближаватъ къмъ турцитѣ, а македонцитѣ носятъ българска носия“.

„Ако разгледаме колониитѣ една по една, по отношение на българитѣ ще получимъ следния резултатъ:

1. Македонци	12,056	17·341%	69·042%
2. Румелийци	18,816	27·064%	
3. Смѣсени македонци и румелийци	17,129	24·637%	
4. Гагаузи	21,424	30·958%	30·958%
	[69,525]	[100%]	[100%]

„Като предположимъ, че отъ писанитѣ подъ точка 3. 17,129 души половината сѫ македонци и половина румелийци, то получаватъ се 20,620 македонци и 27,381 румелийци. . .“[1]

Въ таблицитѣ на края на статията сѫ изброени всички български колонии, като сѫ отбелязани и чисто македонскитѣ. Тѣ сѫ:[2] Тараклия[3], Новотроянъ[4], Чийшия или Градина[5], Ташъ-Бунаръ[6], Болбока[7], Карагачъ[8], Иванова[9], Задунаева[10], Кодкитай[11], Банова[12], Шикирликитай[13] и Ени-Кьой[14]. Село Инпуцита, което у Скальковскій е отбелязано като колония „основана . . . болгарскими выходцами изъ Македоніи. Жители отличаются прекраснымъ хозяйствомъ и особенною чистотою нравственности“[15]. У Кӧррен-а това село не е отбелязано като македонско[16].

---

[1] Кӧррен, цит. съч. стр. 197-198 (у Миховъ — стр. 251).

[2] Кӧррен, цит. съч. стр. 199-210 (у Миховъ — таблици I-III).

[3] Подробно за нея вж. у Скальковскій, цит. съч. стр. 60. Основана на 1813 г.

[4] Подробно за нея пакъ тамъ, сѫща стр.

[5] Подробно за нея пакъ тамъ, стр. 61. Основана на 1813 г.

[6] Подробно вж. пакъ тамъ, стр. 62. „Основана въ 1814 году вышедшими изъ Македоніи Болгарами“.

[7] Подробно вж. пакъ тамъ, стр. 67. Основана на 1814 г.

[8] Вж. подробно пакъ тамъ, стр. 69. „Колонія многолюдна и заселена исключительно Болгаро-Македонскими выходцами, которые отличаются, въ сравненіе съ Молдованами, обширнымъ земледѣліемъ, садоводствомъ, скотоводствомъ и среди довольства, чистотою нравственности“.

[9] Вж. подробно пакъ тамъ, стр. 81-82.

[10] Вж. подробно пакъ тамъ, стр. 84.

[11] Вж. подробно пакъ тамъ, стр. 84.

[12] Вж. подробно пакъ тамъ, стр. 85-86.

[13] Вж. подробно пакъ тамъ, стр. 86. „Жители, отличные хозяева, съ успѣхомъ занимаются садоводствомъ, и по общему мненію замѣчательны чистотою нравственностію“.

[14] Подробно вж. пакъ тамъ, стр. 87.

[15] Скальковскій, цит. съч. стр. 67.

[16] Кӧррен, цит. съч. стр. 199-202 (у Миховъ — таблица I).

При наличностьта на горнитѣ известия явява се преди всичко въпросътъ, тѣзи българи-македонци направо отъ Македония въ Бесарабия ли сѫ се преселили или първо сѫ се били настанили въ Провадийско и Варненско и отъ тукъ, заедно съ другото, коренно население, сѫ се преселили въ Бесарабия? Второто предположение се явява много по-вѣроятно поради това, че никѫде въ Македония не се помни да е ставало въ началото на миналия вѣкъ изселване чакъ въ Русия. Отъ друга страна македонцитѣ въ Бесарабия сѫ се преселили тукъ на 1812 година едновременно съ гагаузитѣ отъ Варненско, та не е изключено и еднитѣ и другитѣ да произхождатъ отъ едно мѣсто — именно отъ Варненско.

Другъ фактъ, на който следъ това трѣбва да се спремъ, е броятъ на българитѣ-македонци въ Бесарабия. Споредъ Köppen-а тѣ сѫ били на 1. IX. 1850 година 20,620 д. Той, обаче, достига до тази цифра, считайки, че половината отъ населението на смѣсенитѣ колонии е македонско. Ако, обаче, пресмѣтнемъ, че тѣхното отношение къмъ числото на румелийцитѣ е както 12,056: 18,816, което е по-право, защото чисто македонскитѣ селища сѫ имали 12,056 д., а чисто румелийскитѣ 18,816 д., то ще излѣзне, че македонцитѣ въ Бесарабия на посочената дата сѫ били 18,745 д. (12,046 въ чисто македонскитѣ колонии и 6,689 въ смѣсенитѣ колонии). Като смѣтнемъ, че отъ 1812 до 1850 година сѫ нараствали нормално съ $15^{0}/_{00}$, ще излѣзне, че на 1812 г. сѫ се изселили отъ Варненско 10,641 македонци.[1] Това е минималниятъ брой, тъй като не сѫ пресмѣтнати изселенитѣ въ Таврическа и Херсонска губернии. Като имаме предъ очи обстоятелството, че въ миналото населението на селата рѣдко е надвишавало 1000 души, ще ни стане ясно че най-малко 11 села въ Варненско, които сѫ били населени съ македонски преселници, на 1812 година сѫ се дигнали и преселили въ Бесарабия. Кои сѫ били тѣзи села, днесъ е почти невъзможно да се установи. Твърде вѣроятно е обаче между тѣхъ да сѫ били и Ески-Арнаутларъ, Арнаутларъ, Петрова-Ряка (Дерекьой), Добрина (Джиздаръ-кьой) все въ Провадийско и Варненско.[2] Явно е, че Варненско е областьта за масово заселване на тѣзи, които сѫ се движили по проследения до тукъ пѫть.

---

[1] Ако броятъ имъ презъ 1812 г. = x, то $x = 18{,}745 : 1{\cdot}015^{38}$; $\log x = 4{\cdot}27286 - 0{\cdot}00647.38$; $\log x = 4{\cdot}02700$; $x = 10{,}641$.

[2] Вж. у Милетичъ, Старото бълг. население, стр. 100, 105.

Горното изложение обяснява добре защо, вървейки по следитѣ на движението, не можахъ, както очаквахъ, да попадна въ областьта за масово заселване. Това се дължи на вторичнитѣ преселвания, които сѫ заличили следитѣ на постаритѣ преселвания.

2.

Както отбелязахъ по-горе, „арнаутитѣ" въ Брациговско сѫ се движили по другъ пѫть. Предположихъ, че ще да е този, който минава презъ Петричъ—Неврокопъ—Пещера и затова тука отправихъ издирванията си.

Като вървимъ по пѫтя отъ Петричъ за Неврокопъ, ще стигнемъ въ село Враня. Тукъ споредъ дѣдо Атанасъ Куковъ, 75 год., прадѣдо му дошелъ съ други хора отъ Дебърско и се заселили въ селото, което било турски чифликъ и въ което преди това имало придошли отъ Солунско, Гевгелийско и отъ околнитѣ села. Явно е, че преселването на дебърцитѣ е станало къмъ края на 18 вѣкъ. За друго едно мелнишко село, Дебренъ, се знае, че е основано отъ дебърци, преселени „преди 500 години", които нарекли новото си село споредъ името на старото си мѣстожителство. За да се помни обаче това събитие, то ще да е станало по-късно, може би едновременно съ преселването на дебранитѣ въ с. Враня или не много по-рано отъ него.[1]

Отъ с. Враня като продължимъ по пѫтя за Неврокопъ ще стигнемъ преди да прехвъриимъ Парилския проходъ въ с.

---

[1] Въ Мелнишко и Свети-Врачко „арнаути" има и по други селища [напр. въ самия градъ Мелникъ, въ с. Бождово, въ с. Врапча (после преселени въ с. Бѣлица) и пр.], но заселени случайно и поради това нѣма да ме занимаватъ въ настоящата работа. Интересно е обстоятелството, че въ с. Бѣлица (Свети-Врачко) има „Врабчанска махала", чиито жители дошли отъ съседното село Врабча, и „Костурска махала", чието име никой не можà да ми обясни. Като имаме предъ очи, че преселенитѣ отъ костурското село Омотско въ гр. Брацигово живѣятъ въ Омоцка (Омотска) махала (вж. Иречекъ, Пѫтни бѣлѣжки, стр. 5; Юруковъ, цит. съч. стр. 8), налага се предположението, че и въ споменатата „Костурска махала" сѫ живѣели костурчани. Обаче, ако такива костурчани въ с. Бѣлица е имало наистина, то това е било преди повече отъ 4 вѣка, защото следъ това българитѣ били изгонени, заселили се въ Разложко, гдето образували ново село, което нарекли пакъ Бѣлица, а въ старото имъ село се настанили турци. Тѣ живѣли тукъ до 1912 год., когато се изселили, а на тъхно мѣсто дошли българи-бѣжанци отъ Демиръ-Хисарско и Заровско. Въ по-новата, разложка Бѣлица провѣрихъ, но нищо не се помни за нѣкакви костурчани.

Голешово. То е старо село, веднъжъ разсипано и следъ това заселено отново къмъ 1710 год. отъ дебърци и малешевци (с. Берово).

Прехвърлимъ ли Парилския проходъ, ще се отзовемъ въ Неврокопското поле, а отъ тукъ,речемъ ли да отидемъ въ Тракия по стария пѫть, ще трѣбва да отидемъ въ село Гърменъ. Тукъ родоветѣ: Чоневци, Ралевци, Доневци и Поповци, наричани общо „арнаутитѣ“, произхождатъ отъ 5 семейства, които преди 140 години се преселили отъ „Арнаутлукъ“.

Продължимъ ли все по пѫтя за Тракия, ще дойдемъ въ с. Скребатно, въ което преди около 150 години се заселили нѣколко семейства „отъ Арнаутлукъ, отъ с. Несрамъ“, голѣмо и до днесъ чисто българско костурско село.

По сѫщия пѫть по-нататъкъ въ началото на Чукуръ-Тепенския проходъ е с. Ковачовица. Въ него нѣколко рода произхождатъ „отъ Арнаутлукъ“, отъ кѫдето дошли пакъ преди около 150 години.

Прехвърлимъ ли Чукуръ-Тепенския, а следъ това и Доспатския проходъ, ще се отзовемъ въ с. Батакъ. Тукъ пѫтя се раздвоява. Единъ клонъ отива въ Пещера и отъ тукъ въ Татаръ-Пазарджикъ, другъ презъ Каркарийския проходъ води въ селата на юго-западъ отъ последния градъ. Да тръгнемъ по втория пѫть. Прехвърлимъ ли Каркарийския проходъ, можемъ по желание да слѣзнемъ направо въ едно отъ следнитѣ села: Елли-Дере, Баткунъ, Пателеница, Црънча и Дебърщица. Посетихъ ги и петтѣ.

Въ с. Елли-Дере за нѣколко рода се знае, че произхождатъ „отъ Арнаутлукъ“ и то точно отъ с. Орѣше. Понеже се родѣятъ съ „арнаутитѣ“ въ с. Дебърщица, а последнитѣ сѫ отъ дебърското село Орѣше, вѣроятно е отъ сѫщото да сѫ и „арнаутитѣ“ отъ с. Елли-Дере. Въ съседство съ последното е с. Баткунъ, въ което сѫщо има „арнаути“, но тѣ сѫ преселени отъ скоро отъ съседното село Пателеница.

За „арнаутитѣ“ въ с. Пателеница проф. Б. Цоневъ е могълъ да установи, че сѫ отъ Костурско и че на 1905 година имало вече 150 години отъ като се били преселили.[1] Допълнително можахъ да установя, че тѣзи „арнаути“ сѫ отъ Костурското село Орѣшецъ, отъ което има преселници и въ

---

[1] Цоневъ, цит. съч. стр. 218-219.

Брацигово[1]. Преселили сѫ се около 1760—1770 година. Едновременно съ тѣхъ сѫ се преселили и родоветѣ Халачеви и Кълвачеви отъ с. Магарево, Битолско, което тогава е било българско, а следъ изселването на по-вечето българи било заселено отъ епирски власи.

До Пателеница е с. Црънча. Отдавна е известно, както видѣхме, че въ това село живѣятъ „арнаути“, но подробности никакви не се знаеха. Отъ селскитѣ старци и особено отъ дѣдо Бине „Арнаутина“ можахъ да установя следното. До преди 210-тина година селото било чисто турско.[2] Най-първо при турцитѣ сѫ се заселили шопи, а на скоро следъ тѣхъ дошли „арнаутитѣ“ отъ дебърското село Орѣше[3]. Отъ Орѣше сѫ родоветѣ: Нолеви, Арнаудови и Чорбови. Родътъ Кълвачеви сроденъ съ Кълвачеви отъ Пателеница, произхожда направо отъ с. Магарево, Битолско. Последнитѣ сѫ преселени къмъ 1760 година, а дебранитѣ 30-тина години по-рано, къмъ 1730 година. По този начинъ известието на г. проф. Теодоровъ-Баланъ за Црънча и Пателеница се потвърдява[4], а се отхвърля твърдението на проф. Иречека[5].

Въ съседство съ с. Црънча е с. Дебърщица. Проф. Б. Цоневъ само споменава, че въ него има „арнаути“, безъ да дава нѣкакви подробности[6]. За събиране на такива посетихъ и това село. Указа се, че жителитѣ му сѫ дошли преди около 200 години отъ Дебърско.

Ако отъ Батакъ бѣхме тръгнали по пѫтя, който върви по Стара Рѣка, щѣхме да стигнемъ въ гр. Пещера. М. Георгиевъ съвсемъ случайно съобщава, че освенъ въ Брацигово костурчани има и въ гр. Пещера[7]. Д. Юруковъ допълнително съобщи, че тѣ били отъ селата Омотско и Орѣшецъ, че се преселили около 1770 година и образували така наречената „Габеръ Махала"[1]. Като посетихъ града, научихъ, че последното е вѣрно, но днесъ жителитѣ на тази махала се прѣснали по цѣлия градъ. Отъ тѣхъ сѫ и родоветѣ Гаджеви и Щереви, наричани отначало Арнаудови, а после преименувани на Шкипетарови.

---

[1] Вж. у Юруковъ, цит. съч. стр. 5-6.

[2] Това предание се подкрепя до нѣкжде отъ формата на името. Вж. А. Илиевъ, Турски изговоръ на български мѣстни имена. Въ Сп. на Ак. Наукитѣ, кн. XIV. стр. 127.

[3] Следъ изселването на жителитѣ му — българи се разтурило и днесъ не сѫществува. Намирало се е на западъ отъ р. Черни Дринъ, дълбоко въ днешната албанска говорна область. Днесъ всички села въ неговата мѣстность сѫ албански (вж. Селищев, Славянское население въ Албании. София, 1931, квадрантъ 3 с на картата, на която е отбелязано като Орешья).

[4] А. [Теодоровъ-Баланъ], Приносъ и пр. стр. 142-143.

[5] Jireček, Cesty, стр. 319, Пѫтувания, стр. 438.

[6] Цоневъ, цит. съч. стр. 218.

[7] М. Георгиевъ, цит. съч. стр. 124, заб. 3.

Отъ Пещера пѫтьтъ води въ гр. Брацигово. Това е първото селище, както видѣхме, за което въ литературата се съобщи, че е населено съ македонски преселници отъ преди XIX вѣкъ. За него има и най-много писано та при моето посещение въ тоя градецъ азъ нищо повече не можахъ да науча. Като сравнимъ всички известия, които бѣха изброени въ предварителнитѣ бележки, идваме до заключението, че между 1750 и 1770 година сѫ дошли въ Брацигово преселници отъ костурскитѣ села: Орѣшецъ[2], Омотско, Галища и Слимница. Селото Качаунъ, съобщено отъ г. Гаджовъ чрезъ г. Аргировъ,[3] остава съмнително, тъй като за него не знае никой другъ брациговецъ пъкъ и не можахъ да го намѣря на никоя карта, въ никоя книга. За него не знаятъ и многото костурчани, които съмъ разпитвалъ за разтуренитѣ села въ Костурско. Селото Прѣвелъ, за което съобщава единственъ А. Мишевъ,[4] явно е изопаченото име на с. Превренъ, за което се предава, че се намирало три километра западно отъ днешното Брацигово. Съобщеното единствено отъ М. Георгиевъ с. Костово[5] изглежда да е съкратеното име на Костурско.

Отъ Брацигово, продължимъ ли все на Изтокъ покрай подножието на Родопитѣ, ще стигнемъ въ с. Козарско. Въ него доскоро жителитѣ се дѣлили на „българановци", които заемали махлата на дѣсния брѣгъ на Луда-рѣка, и на „арнаути", които заемали махлата на лѣвия брѣгъ на рѣката. Последнитѣ били дошли преди 170-тина години „отъ Дебърско, Костурско и отъ Грамосъ". Последното твърдение на селянитѣ утвърждава писаното отъ Юрукова, че отъ с. Омотско имало преселници не само въ Брацигово но и въ Козарско[6], защото споменатото село Омотско се намира тъкмо въ politѣ на Грамосъ.[1]

---

[1] Юруковъ, цит. съч. стр. 6-7.

[2] Днесъ не сѫществува. Намирало се е близо до с. Несрамъ (вж. у Боривоје Ж. Милојевић, Јужна Македонија, въ Насеља српских земаља, књ. X, 1921, стр. 51, 57 и 100).

[3] Аргировъ, цит. съч. стр. 3. заб. 2.

[4] Мишевъ, цит. съч. стр. 181.

[5] М. Георгиевъ, цит. съч. стр. 125.

[6] Юруковъ. цит. съч. стр. 6.

„Арнаути“ има въ с. Айдиново и Кричимъ, съседни на Козарско, но тѣ сж преселени отскоро отъ това последното.

Ако вървимъ отъ с. Козарско все на Изтокъ подъ politѣ на Родопитѣ, ще стигнемъ въ с. Перущица. Пакъ отъ Д. Юруковъ знаемъ за това село, че въ него се поселили 9 семейства, които дошли отъ Костурско, отъ селото Слимница[2]. Когато посетихъ Перущица, родоветѣ Табови и Андрееви още помнѣха, че сж „отъ Костурско езеро“, сиречъ отъ костурскитѣ села, което потвърдява до нѣкжде известието на Д. Юрукова. Отъ Перущенскитѣ „арнаути“ има послешни изселници въ съседното село Устина. Въ Перущица, обаче, има и сжщински арнаути, именно родътъ Цачеви, които помнятъ, че сж отъ Драчъ. Сжщински албанци сж и арнаутитѣ въ съседното село Брѣстовица, именно родоветѣ Тупарови и Дочеви, родствени съ перущенскитѣ албанци.

Продължимъ ли още по-наизтокъ, като заминемъ с. Марково, на пжтя ни ще се изпречи с. Бѣлàщица. По-старитѣ отъ това село помнятъ, че нѣкои родове макаръ и български се наричали „арнаутски“. Добре се помни, напримѣръ, за нѣкой си дѣдо Димитъръ „Арнаутина“. Нѣкои указания ни дава името Бѣлащица. Рѣката, която минава презъ селото, не е много бистра за да даде поводъ да бжде наречена Бѣлащица (окончанието-ица често се среща при имената на рѣкитѣ) и по нейно име да се нарече и селото. Отъ друга страна на западно-македонско наречие бела щица значи бѣла дъска, а тъкмо такива сж били сваляни преди време отъ Родопитѣ. Ударението на третия слогъ отъ края ни отпраща въ Охридско, кждето ударението е фиксирано именно на третия слогъ отъ края. И въ това село значи е имало преселени „арнаути“ — българи отъ Охридско, но значително по-отдавна отколкото въ Брацигово, та вече се забравило.

На Изтокъ с. Бѣлащица има за съседъ с. Кара-Агачъ. За него още се помни предание, че жителитѣ му били дошли „отъ Крушовски Демиръ-Хисаръ“, сиречъ отъ битолската область Демиръ-Хисаръ. Споредъ както разправятъ селянитѣ отъ околнитѣ села, „до преди 20-тина години кара-агачани говорѣли по-инакъ отъ другитѣ“. Значи и въ Кара-Агачъ, както въ Бѣлащица, е станало преселване на българи отъ Западна Македония, но доста отдавна.

---

[1] Не е изключено обаче, тѣ да сж отъ с. Грамосъ, което по-рано да е било населено съ българи и следъ изселването на последнитѣ да сж се настанили власитѣ, които днесъ живѣятъ въ него, както е станало съ с. Магарево (вж. по-горе, стр. 80).

[2] Пакъ тамъ, сжща стр.

Ако продължаваме все подъ Родопитѣ, ще стигнемъ въ гр. Станимака, въ с. Червенъ и отъ тукъ въ селата Горно и Долно Арбанаси. Първото отъ край време е заселено съ българи, а второто до скоро е било заселено съ гърци, които се изселили. Споредъ разказа на по-паметни старци отъ Горно Арабанаси „скоро следъ дохождането на турцитѣ въ това село се заселили български арнаути, а въ Долно Арбанаси грѫцки арнаути“. И еднитѣ и другитѣ били православни. Наклоненъ съмъ да мисля, че еднитѣ и другитѣ сѫ били „български арнаути“, сиречъ българи отъ западнитѣ български земи и че тѣзи отъ Долно Арбанаси отпосле сѫ били погърчени, както въ най-ново време, следъ освобождението, въ Станимака се погърчи цѣла махла. И тѣзи „арнаути“, както „арнаутитѣ“ въ Кара-Агачъ и Бѣлащица, ще да сѫ преселени доста отдавна, може би преди 3 до 4 вѣка.

Явно е отъ изложеното въ тази точка втора, че южнитѣ части на Татаръ-Пазарджишкото и Пловдивското поле сѫ областьта за масово заселване на тѣзи преселници, които сѫ вървѣли и оставили следи по пѫтя Петричъ—Неврокопъ—Пещера. По този начинъ се сбѫдна очакването ми, че ако тръгна по диритѣ на преселническото движение, непремѣнно ще попадна въ областьта, кѫдето преселницитѣ масово сѫ се заселвали.

Но не всички, които сѫ вървѣли по пѫтя Петричъ—Пещера, сѫ се спирали въ природопската часть на Северна Тракия. Нѣкой сѫ продължили пѫтя си още по на северо-изтокъ. Село Арнаутито въ Старо-Загорско, споредъ дѣдо Желю Гьоковъ Чолака, 80 годишенъ, се нарича така, защото преди около 220—250 години дошли при бея на единъ чифликъ 6 семейства отъ „Арнаутлукъ“, отъ Дебърско, и се заселили съ условие да му работятъ земята. По-късно чифликътъ се обърналъ на село, което било наречено по прѣкора на жителитѣ му.

„Арнаути“ има и въ други старо-загорски села, именно въ селата: Разкаяни, Кравино и Пъстренъ (до 1906 год. наричани: Пишмана, Инекчиево и Аладжалий). За жаль тѣ подобно на „арнаутитѣ“ въ Ловчанско не помнятъ нищо за произхода си, нито по нѣщо се различаватъ отъ останалото население. Трѣбва обаче да отбележа, че и въ с. Арнаутито никой освенъ поменатия дѣдо Желю не знае за произхода на селото си. И следъ неговата смърть, никой нѣма да знае това, тъй като никого не интересува този въпросъ. Ето защо можемъ да считаме, че „арнаутитѣ“ въ споменатитѣ три села, подобно на тѣзи въ с. Арнаутито, ще да сж дошли доста отдавна отъ Западна Македония.

Но нѣкои не сж се спрѣли и въ полето, а достигнали чакъ до Странджанско. Такъвъ е случаятъ съ с. Дере-кьой, Елховско, преименувано днесъ на Воденъ, поради това, че жителитѣ му произхождатъ отъ Воденско. Пръвъ и единственъ споменава за тѣзи македонци проф. Б. Цоневъ, който възъ основа на езика заключилъ, че има работа съ воденци. Той пише, че е чудно, гдето никой отъ тѣхъ не помни, отъ где и кога сж се преселили въ днешното си село.[1] Последното не е вѣрно, защото следъ дълги разпитвания можахъ да попадна на дѣдо Георги, наричанъ „Старата душа“, на когото неговиятъ дѣдо Матей разправилъ, че прадѣдото на последния (значи преди около 185—190 години) билъ дошелъ заедно съ множина други отъ Воденско. Съ това предположението на проф. Б. Цоневъ за произхода на дере-кьойци напълно се потвърдява. При това на последнитѣ, за да имъ бжде позволено да се заселятъ на днешното си мѣсто, имъ е било възложено да пазятъ минаващия презъ землището имъ пжть отъ Северна и Западна България за Цариградъ, сиречъ направени били „харбалии“, име, съ което сж известни и до днесъ.

Други „арнаути“ отишли още по-далече въ Източна Тракия и се спрѣли чакъ въ село Сатж-кьой въ Лозенградско.[2] Понеже това село е ново, то и преселването ще да е станало наскоро, преди 140—150 години.

Трети „арнаути“ и то отъ Тетовско и други западномакедонски краища отишли чакъ въ Цариградско и се поселили въ с. Тарфа. Това станало преди около 125—130 години.[3]

---

[1] Б. Цоневъ, цит. съч. стр. 221.

[2] Споредъ бѣжанци отъ това село, живѣещи днесъ въ гр. Карнобатъ.

[3] Споредъ бѣжанеца Иванъ Колевъ, 60 годишенъ, отъ с. Тарфа, живѣещъ днесъ въ с. Евренлий, Карнобатско.

Най-после споредъ статията на А. Разбойниковъ за село Булгаръ-кьой въ Малгарско, и въ последното имало заселени около срѣдата на 18 вѣкъ преселници отъ Костурско,[1]

3.

Следъ изложеното въ точка 1. и 2. на пръвъ погледъ се явяватъ като съвсемъ уединенъ случай „арнаутитѣ“ въ с. Копиловци, Чипровско, за които пише г. проф. Милетичъ.[2] Въ сѫщность тѣхното заселване тукъ преди повече отъ три вѣка се дължи на сѫществуването на трети единъ пѫть, по който е текла една струя отъ занимаващото ни преселническо движение. Отъ Тетово този пѫть минавалъ презъ Скопье, Криворѣчна Паланка, Кюстендилъ, презъ Конювския и Владайския проходъ, покрай село Горна-Баня и София презъ Петроханския проходъ до Берковица и отъ тукъ по разни краища на Северозападна България, включително и Чипровско.[3] И по този пѫть движението е оставило такива следи, каквито намерихме по по-рано указанитѣ два. Именно въ споменатото с. Горна-[illegible] я има нѣколко рода, за които се знае, че „много отдавна дошли отъ Арнаутлуко“.[4]

Присѫтствието на тетовци въ Тракия прави вѣроятно предположението, че при Кюстендилъ единъ клонъ отъ струята, която текла къмъ Чипровско, се е отбивалъ въ пѫтя — Кюстендилъ—Пазарджикъ—Пловдивъ—Одринъ—Цариградъ. Както казахъ въ предварителнитѣ бележки, азъ именно тукъ насочихъ най-първо вниманието си, но никакви следи не намѣрихъ. Ще добавя, че, и да намѣримъ такива, ще трѣбва да се пазимъ отъ прибързани заключения, защото, изучвайки Разложко, можахъ да установя изселвания презъ първата и втората половина на миналия вѣкъ отъ село Бачево къмъ Кюстендилско и отъ с. Горно-Драглища — „арнаутско“ село — къмъ Самоковско.

---

[1] Анаст. Сп. Разбойниковъ, Село Булгаръ-кьой. Въ Тракийски сборникъ, кн. II, София, 1930, стр. 75.

[2] Милетичъ, „Арнаутитѣ“, стр. 634-641.

[3] Когато тази статия бѣше вече набрана, съобщено ми бѣ отъ г. Петко Стояновъ, студентъ по география, че въ нѣкои бѣло-слатински села, напр. Борованъ, има родове наричани „Арнаутцитѣ,“ които били дошли отъ Македония преди около 125 год. Такива „арнаути“ има и въ Бѣленско.

[4] Като такава следа би могла да се вземе и Димина махала въ с. Габрешевци въ Краище, основана преди 220-270 години отъ изселници изъ Дебърско (Вж. Йорд. Захариевъ, Кюстендилско Краище, въ СбНУ. кн. 32, стр. 504-505.

4.

Въ горнитѣ три точки, описвайки географското разпространение на „арнаутитѣ“ въ Източна Македония, Тракия, Мизия, Добруджа и Бесарабия, азъ очертахъ и пжтищата, по които сж се движили въ тѣзи земи. Остава ми, за да приключа съ този въпросъ, да се опитамъ да очертая началнитѣ дѣлове на описанитѣ три пжтя.

Костурчани, видѣхме вече, сж се движили по южния и срѣдния отъ тѣзи три пжтя. Костурската котловина е била сборното мѣсто на българитѣ изселващи се отъ Тесалия, Епиръ и източния дѣлъ на Корчанско.[1] Последнитѣ, заедно съ часть отъ кореннитѣ костурчани, сж поемали по два пжтя.

а) Презъ Загоричанския проходъ, презъ Сарж-Гьолската котловина,[2] покрай Островското езеро[3] и презъ Владовския проходъ[4] преселницитѣ сж стигнали въ Воденъ.[5] Тукъ къмъ тѣхъ въ известни времена сж се присъединявали и воденчани и така събрани сж продължавали къмъ Мъгленъ.[6] Тукъ едни отъ тѣзи преселници сж поемали презъ Ливадишкия проходъ, презъ Гевгелийското и Валандовско поле, прехвърляли сж Костуринския проходъ,[7] достигали въ Струмица и презъ Петричъ по изложения по-горе въ точка втора юженъ пжть сж поемали за Тракия. Други отъ Мъгленъ, заедно съ часть отъ мъгленци прехвърляли Сборско-Мрежичкия проходъ и се отзовавали въ Тиквешъ. Последниятъ поради своята уютность е билъ важна етапна станция за преселницитѣ, които, задържайки се тукъ известно време но е могло да не оставятъ следи. Такива има въ с. Клисура, въ което родоветѣ Янчевци и Митковци сж дошли отъ с. Ошени, Костурско, отъ преди около 180 години, а Бѣжановци — „отъ Арнаутлукъ“.[1] По сѫщото време дошли отъ Костурско и Алексовци въ с. Горно Чичево.[2] По много села въ Тиквешъ има и мъгленци и воденци, особенно отъ края на 18-началото на 19 вѣкъ.[3] Напримѣръ Тръпковци отъ с. Пожарско въ Мъгленъ, избѣгали поради арнаутитѣ и основали тиквешкото село Бунарче.[4] Отъ Тиквешъ преселницитѣ отъ Костурско презъ Овчо-Поле и Кочани сѫ стигали въ Царево-село, отъ кѫдето сѫ се движили по очертания въ точка първа срѣденъ пѫть за Мизия.

---

[1] Б. Милојевић, цит. съч. стр. 55 и 57.

[2] Тукъ нѣкои преселници, произходящи отъ областьта Загорие въ Янинско, изостанали въ селата Емборе и Долно Граматиково (Милојевић, цит. съч. стр. 55 и 60).

[3] Отъ областьта Загорие въ Янинско изостанали преселници-българи и покрай това езеро (Милојевић, цит. съч. стр. 55 и 61).

[4] И въ село Владово има изостанали преселници-българи и то отъ с. Пласе въ Корчанско (Милојевић, цит. съч. стр. 55 и 62).

[5] Въ с. Въртокопъ при Воденъ сжщо има изостанали преселници-българи отъ Янинско (Милојевић, цит. съч. стр. 55 и 64).

[6] Не е изключено намиращото се тукъ село Костуряни да дължи произхода си на изостанали по пжтя си костурци. Видѣхме по-горе, че селата Дебренъ въ Мелнишко и Дебърщица въ Пазарджишко се наричатъ така, понеже основателитѣ имъ произхождатъ отъ Дебърско.

[7] Казва се така по името на с. Костурино, което възможно е да се нарича така пакъ подари изостанали по пжтя костурчани-преселници.

б) Други преселници отъ Костурско сѫ прехвърляли Писодерския проходъ и сѫ стигали въ Пелагонийско. Отъ тукъ, заедно съ часть отъ леринци и битолчани, сѫ минавали Плетварския проходъ и презъ Раецъ стигали въ Тиквешъ.[5] Отъ тукъ, събрани съ тѣзи, които сѫ минавали по на Югъ, сѫ се отправяли за Мизия.

Охридчани и българитѣ изселващи се отъ Корчанско и отъ областитѣ Колония (на югъ отъ Корча) и Опара (на западъ отъ Корча) сѫ се събирали въ Ресенската котловина. Отъ тукъ презъ Гявятския проходъ, увличайки съ себе си населението на с. Магарево сѫ стигали въ Пелагония,[6] отъ кѫдето заедно съ костурчани презъ Плетварския проходъ сѫ стигнали въ Тиквешъ[7] и Овче поле. Отъ тукъ едни отъ охридчани и корчанци поемали презъ Радовишъ—Струмица—Петричъ южния пѫть за Тракия, други презъ Кочани и Царево-село — срѣдния пѫть за Мизия.

Дебрани, заедно съ българитѣ, изселващи се отъ областьта Мати (по горното течение на едноименна рѣка), и отъ Елбасанско, Черменика и Голо Бърдо, подобно на костурчани сѫ поемали по два пѫтя.

---

[1] Војислав С. Радовановић, цит. съч. стр. 203 и 280.

[2] В. С. Радовановић, цит. съч. стр. 460.

[3] цит. съч. стр. 216, 226, 289, 294.

[4] цит. съч. стр. 412.

[5] Часть отъ Пелагонийци и Мариовци изоставали тукъ. Вж. у В. Радовановић, цит. съч. стр. 216, 226, 288, 394, 405, 413, 418, 430 и 511.

[6] Тукъ часть отъ изселницитѣ изъ Опара изостанали (вж. у Cvijić, La Péninsule Balkanique, стр. 160). Нѣкои отъ тѣхъ изостанали още въ преспанското село Граждано въ началото на 17 в. (Вж. у Милојевић, цит. съч. стр. 54 и 56).

[7] Тукъ изоставали часть отъ преселници изъ Източна Албания, отъ Колония (въ началото на 18 в.), вж. у В. С. Радовановић, цит. съч. стр. 294,297, 301, 470.

а) Презъ Гаре-Изворския проходъ, увличайки съ себе си и мияцитѣ, сѫ прехвърляли Яма-планина и стигали въ Кичево. Отъ тукъ, заедно съ нѣкои кичевци презъ с. Бродъ и презъ Барбаревския и Богомилския проходъ сѫ стигали въ Азотъ. Тукъ въ бабунскитѣ села Орѣше и Папрадище часть отъ мияцитѣ изостанали,[1] а другитѣ преселници продължавали пѫтя си заедно съ часть отъ азотци, и то едни къмъ Тиквешъ, а други на Северъ къмъ Куманово. Тѣзи, които отивали къмъ Тиквешъ, подобно на охридчани, поемали пѫтя презъ Струмица къмъ Тракия или този презъ Царево-село къмъ Мизия. Една малка часть, обаче, изостанала въ Тиквешъ.[2] Тѣзи, които сѫ отивали къмъ Куманово, сѫ поемали пѫтя къмъ Кюстендилъ и София, изложенъ въ точка трета на тази глава. Часть отъ тѣхъ, именно нѣколко рода, произходещи отъ Елбасанъ, изостанали въ областьта Козякъ на С.З. отъ града Криворѣчна Паланка.[3] Малко по-насеверъ пчинското село Преображение е основано преди около 140 години отъ изселници отъ Охридско.[4]

б) Други отъ дебранитѣ сѫ минали презъ Горна Рѣка,[5] заедно съ часть отъ горнорѣканци прехвърляли Мавровския проходъ[6] и се отзовавали въ Пологъ. Тукъ нѣкои изоставали, а другитѣ заедно съ часть отъ тетовци продължавали на Изтокъ презъ Скопско, въ което сѫщо изостанали нѣкои,[7] къмъ Криворѣчна Паланка и отъ тукъ по пжтя за Северозападна Мизия. Не е изключено тѣзи отъ тетовчанитѣ, които сж се заселили въ Тракия отъ Скопье, да сж се отбивали въ Щипъ и отъ тукъ да сж поемали южния пжть — презъ Петричъ и Неврокопъ.

---

[1] Cvijić, La Péninsule Balkanique, стр. 437 и 460; Тома Смиљанић, Мијаци, Горна Рѣка и Мавравско поље (Въ Насеља и порекло становништва, књ. 20, 1925, стр. 40-41). Нѣкои отъ мияцитѣ още отъ Кичево се отбили на югоизтокъ и изостанали въ гр. Крушево и с. Смилево, други останали въ с. Ехловце, область Копачъ, трети въ с. Слепче, Прилепско (Cvijić, цит. съч. стр. 440, 452, 460; Смиљанић, цит. съч. стр. 40-41; Ел. Георгиева, Народенъ календаръ отъ с. Смилево (Битолско), въ Македонски прегледъ, год. VI, кн. 4, стр. 70; Сима Тројановић, Мијачко племе, (въ Etnolog, Ljubljana, I, 1926/1927, стр. 68-73).

[2] Вж. у В. С. Радовановић, цит. съч. стр. 208, 421, 423, 4 428, 435, 454, 499 и 508.

[3] Вж. у Cvijić, La Péninsule Balkanique, стр. 160; Јов. Цвијић, Основе за географију и геологију Македоније и Старе Србије, кн. I, Београд, 1905, стр. 198.

[4] Риста Т. Николић, Врањска Пчиња у сливу Јужне Мораве, (въ Насеља српских земаља, књ. 2, 1903, стр. 220.

[5] Споредъ Смиљанић (цит. съч. стр. 78). „Горна Река служила као пролазна област и привремено боравиште породица, које су се повлачили испоред Арнаута". За доказателство См. привежда и доста примѣри (стр. 78-79).

[6] Въ с. Маврово и Никифорово, въ началото на прохода, часть отъ преселницитѣ, главно тѣзи отъ Мати и много мияци, изоставали (Cvijić, La Péninsule, стр. 443, Смиљанић, цит. съч. стр. 88-89 и 120).

[7] В. Кѫнчевъ, Македония. Етнография и Статистика. София, 1900. стр. 93; Смиљанић, цит. съч. стр. 78; Цвијић, Антропогеогр. про-

Изброенитѣ пжтища сж начертани на приложената въ края карта. Като първи опитъ въ българската книжнина въ това направление, тя ще да има и технически и теоритически и фактически грѣшки. Първитѣ ще ги има поради това, че не съмъ по специалность картографъ. Вторитѣ ще ги има поради това, че чертанието на антропогеографски карти и до сега не е напреднало много. Най-после, картата ми може да има и непълноти и фактически грѣшки, които ще се дължатъ главно на липсата на специялни антропогеографски изучвания за отдѣлнитѣ български земи. Колкото и да напрѣгахъ сили, азъ не можехъ да извърша за две години това, което е работа на нѣколко души за нѣколко години.

* * *

Въпросътъ, на който ще обърна най-голѣмо внимание въ тая си работа, е за причинитѣ на занимаващето ни преселническо движение. За да мога да отговоря правилно на този въпросъ, ще трѣбва, следъ като биде разгледано въ тази глава географското разпространение на „арнаутитѣ“ въ България и пжтищата, по които сж се движили, да се спра съ нѣколко думи и върху времето, презъ което е траяло тѣхното преселване.

Най-рано — още презъ 16 вѣкъ, а може би и въ края на 15 вѣкъ сж преселени „арнаутитѣ“ въ станимашкитѣ села Горно и Долно Арбанаси, въ пловдивскитѣ села Кара-Агачъ и Бѣлащица и въ разградското село Кара-Арнаутъ.[1] Все презъ 16 вѣкъ, а може би и презъ първата половина на 17 вѣкъ, сж се заселили копиловскитѣ „арнаути“.

Презъ втората половина на 17 вѣкъ ще да е станало заселването на „арнаутитѣ“ въ Сестримо и Аканджиево — Татаръ-Пазарджишко, и въ селата Арнаутито, Пъстренъ, Кра-

---

блеми Балканскога Полуострва (въ Насеља српских земаља, кн. I, стр. CCVII); Селищев, Говоры области Скопья. Въ Македонски прегледъ, год. VII, кн. 1, стр. 63.

[1] За първитѣ четири вж. по-горе, за последното вж. у Милетичъ, „Арнаутитѣ“, стр. 628.

вино и Разкаяни (Старо-Загорско), а може-би и на тѣзи въ ловченскитѣ села Радювене, Гозница и Катунецъ, ако изобщо сж сжщински „арнаути", сиречъ българи, преселени отъ Западна Македония или Албания.

Презъ първата половина на 18 вѣкъ сж се преселили „арнаутитѣ" въ с. Градево — Горно-Джумайско, въ с. Горно-Драглище и Баня, Разложко, въ с. Елшица и Дебърщица, Татаръ-Пазарджишко, въ с. Воденъ, Елховско, и въ с. Бѣли-Осъмъ, Троянско.

Презъ шестото десетилетие на 18 вѣкъ е заселено съ „арнаути" с. Козарско, а на следното десетилетие сж дошли брациговскитѣ „арнаути" и тѣзи въ Црънча, Пателеница и Елли-Дере. Малко по-късно дошли „арнаутитѣ" въ с. Враня, Мелнишко и с. Скребатно, Неврокопско.

Къмъ края на 18 вѣкъ е станало заселването на „арнаутитѣ" въ лозенградското село Сатж-кьой и въ цариградското село Тарфа.

Преселницитѣ отъ Западна Македония въ началото на миналия вѣкъ сж се спирали главно въ Тиквешко.

Въ днешнитѣ предѣли на България презъ първата половина на миналия вѣкъ е ставало преселване само на отдѣлни лица. Това продължавà и следъ това до освободителната война. Веднага следъ нея станаха по-значителни преселвания на „арнаути", напримѣръ на „арнаутитѣ" въ село Бѣльово, гр. Севлиево и другаде, но тѣхното преселване стана по-инакъ отколкото това на тѣзи, които сж се преселили преди 19 вѣкъ, и затова то нѣма да ме интересува въ настоящата работа.

Не всички „арнаути" въ България сж известни. И за всички известни не се знае, кога сж се преселили. И все пакъ, само отъ това, което се знае, става ясно, че тѣхното преселване е траяло непрекъснато отъ началото на 16 вѣкъ, даже отъ края на 15 вѣкъ та до началото на 19 вѣкъ, следъ което почти спира по причини, които ще изложа въ следната глава. Следователно преселническото движение, което ни занимава, е траяло цѣли три — три и половина вѣка. Обстоятелство, което ще доведе по-нататъкъ до нѣкои важни заключения.

Отначало преселническото движение се е състояло отъ три струи, които сж текли: 1. къмъ Северозападна България; 2. къмъ Североизточна България и 3. къмъ Тракия. Не миналъ обаче и единъ и половина вѣкъ и първата струя прекъснала да тече. Следъ нея, доста по-късно, къмъ началото на 18 вѣкъ, прекъснала и втората струя. Третата струя, напротивъ, достигнала своята максимална сила едва въ срѣдата на втората половина на сѫщия вѣкъ, но следъ това бързо отслабнала, и въ края на сѫщия вѣкъ, както се каза, съ нейното прекратяване се прекратява и цѣлото „арнаутско“ преселническо движение, последнитѣ прояви на което ще трѣбва да смѣтаме преселването на българи отъ Западна Македония въ Тиквешко въ началото на 19 вѣкъ. Струитѣ по това време сѫ били толкова слаби, щото сѫ били попивани отъ преходнитѣ земи и не сѫ могли да достигнатъ до България.

II.

ПРИЧИНИ ЗА ПРЕСЕЛВАНЕТО.

1. Политически причини; 2. Албански народностенъ натискъ; 3. Стопански причини.

1.

Още г. проф. Теодоровъ-Баланъ, като съобщи преди 49 години за македонскитѣ преселници въ Брацигово, Црънча и Пателеница, потърси причината за преселването и намѣри, че сѫ „бѣжанци отъ турски злодейства“.[1] Понеже въ мѣстата, отъ които сѫ дошли тѣзи преселници, турско население не живѣе, ще излѣзне, че тѣзи злодейства сѫ вършени отъ турската власть, сиречъ проф. Баланъ отдава дохождането на тѣзи македонци на политически причини. Още по-опредѣлено въ този смисълъ се изказва Иречекъ, който пише въ своитѣ „Пѫтни бѣлѣжки отъ Родопитѣ“, че брациговци били дошли „отъ Костурско и то, казватъ, поради притѣсненията на разни паши и особено на прочутия Али паша Тепеленский, самозваний господарь на Епиръ, Албания и Тесалия (убитъ 1822 год.).“[2] Историкъ по специалность, свикналъ да вижда навсѣкѫде пръста на историческитѣ, и то главно политическитѣ исторически събития, Иречекъ отдава на тѣхъ и преселването на брациговци. Днесъ, като се знае отъ писаното за гр. Брацигово, че „арнаутитѣ“

---

[1] А. Т[еодоровъ—Баланъ], цит. съч. стр. 142-143.

[2] Иречекъ, Пѫтни бѣлѣжки, стр. 5; сѫщото твърдение той повтаря и въ статията си Conventionelle Geheimsprachen, стр. 100, въ Cesty, стр. 319 (бълг. прев. стр. 439).

въ него сж се преселили между 1760—1770 година, обяснението съ Али паша става неприемливо. Споредъ г. Гаджовъ, брациговскитѣ „арнаути“ избѣгали отъ Костурско „измжчени отъ турскитѣ золумлуци“,[1] а споредъ г. Д. Юруковъ — понеже „живѣли въ много враждебни отношения съ албанцитѣ-мюсюлмани и практикували помежду си вендетата (bèса)“.[2] Споредъ г. проф. Ив. Батаклиевъ „арнаутитѣ“ въ Сестримо и Банско се били преселили, понеже „въ съседството си съ арнаутитѣ били притеснявани отъ последнитѣ и отъ кърджалиитѣ“.[3] Ще трѣбва да оставимъ настрана последната отъ двете причини, които г. Батаклиевъ привежда, поради това, че преселването на „арнаутитѣ“ въ България прекжсва тогава, когато едва започватъ кърджалийскитѣ времена.

Отъ всички гореизложени мнения следва, че „арнаутитѣ“ сж се преселили въ България поради политически причини и поради албанския натискъ. Политически причини въ известни времена несъмнено сж указвали влияние върху преселническото движение, което ни занимава, но тѣ да сж основна причина за това движение въ този му видъ, въ който ни се представя — траещо непрекжснато цѣли три и половина вѣка, е изключено, защото мжчно е да си представимъ политическо събитие, което да става на едно мѣсто непрекжснато въ продължение на толкова време. Че политическитѣ събития като причини за занимаващето ни движение идватъ на второ, даже на трето мѣсто, ни убеждава фактътъ, че тъкмо презъ времената, когато западнитѣ български земи сж изобилствували съ политически сжбития — срѣдата на 15 вѣкъ и началото на 19 вѣкъ — не ставали почти никакви изселвания отъ тѣзи земи. Искаме ли, следователно, да подиримъ основната причина за нашето движение, ще трѣбва да отправимъ погледа си въ друга посока. За нея известни указания ни даватъ нѣкои отъ по-горе цитиранитѣ мнения. Именно Юруковъ и Батаклиевъ ни загатватъ за враждебни отношения съ арнаутитѣ и притѣснения отъ тѣхна страна.

---

[1] Аргировъ, цит. съч. стр. 3, заб. 2.

[2] Юруковъ, цит. съч. стр. 6.

[3] Батаклиевъ, Сестримо, стр. 207; Банско, стр. 20.

2.

Това, което стана въ Европа презъ V вѣкъ преди Христа до VII сл. Хр., се разигра въ миниатюрни размѣри въ западния дѣлъ на Балканския полуостровъ за сѫщо толкова време отъ VII до XIX вѣкъ. Така както срѣдиземноморскитѣ културни народи до I в. сл. Хр. се разширяваха на Северъ за смѣтка на „варваритѣ“, така и славянитѣ въ продължение на нѣколко вѣка се разширяваха за смѣтка на албанцитѣ. Заедно съ това обаче, настѫпи и въ двата случая едно твърде обикновенно явление за времената до миналия вѣкъ. „Варваритѣ“ въ първия случай, албанцитѣ въ втория случай, останали извънъ културнитѣ влияния на своето време, станали извънредно плодовити. Това докарало у тѣхъ вѫтрешно раздвижване, което не могло да не се отрази и върху съседнитѣ имъ народи. Римскитѣ граждани, които били престанали къмъ I—II вѣкъ сл. Хр. да се множатъ, били пометени отъ варваритѣ. Славянитѣ, които по отношение на естествения си прирастъ сѫщо останали назадъ спрямо албанцитѣ, неминуемо е трѣбвало да почувствуватъ натискъ отъ последнитѣ. Албански етниченъ натискъ, бихме могли да кажемъ, се упражнява непрекѫснато върху българи и сърби отъ 13-и вѣкъ насамъ.[1] Въ два периода: отъ 14—15 вѣкъ и отъ 17—19 вѣкъ този натискъ върху българитѣ се е усилвалъ значително.[2] Тѣзи колебания въ силата на натиска сѫ въ зависимость отъ това, дали вѫтрешното раздвижване у албанцитѣ е избивало повече въ натискъ върху съседнитѣ народи, или е имало за последица уползотворяването на неизползувани до тогава земи, напримѣръ изкореняването на гори, превръщането на пасищата въ ниви и градини и пр.[3] Засилването на натиска презъ втория периодъ е имало като последица засилването на „арнаутското“ преселническо движение въ края на 18 вѣкъ, явление, което вече биде отбелязано по-горе. Тази зависимость, както и обстоятелството, че макаръ и по-слабъ, албанскиятъ етниченъ натискъ е продължавалъ непрекжснато презъ времето отъ 13 вѣкъ до днесъ, ни дава основание да виждаме въ него една отъ основнитѣ причини за движението, което ни занимава.

---

[1] Јован Ердељановић, Неколико етничких проблема код јужних словена, стр. 377 и 382—383 (Въ Зборник радова посвећен Јовану Цвијићу, Београд, 1924), отдава голѣмата албанска експансивность по отношение на славянитѣ, както и влашката, на обстоятелството, че това сѫ народи по-отдавна заселени на полуострова отколкото славянитѣ и поради това по-добре пригодили се къмъ неговитѣ условия. Би могло, наистина, и тази старинность на албанцитѣ да се счита като една отъ причинитѣ за албанския етниченъ натискъ върху сърби и българи, особено ако това предположение бѫде подкрепено съ нѣкое доказателство.

[2] Селищев, Слав. насел., стр. 7 и 70; Днешната югозападна граница на българската говорна область, въ Македонски прегледъ, год. VI, кн. 1, стр. 8; Полог и его болгарское население. София, 1929, стр. 38 и 40. Ж. Радевъ, Географска и етнографска Македония, въ Македонски прегледъ, год. I, кн. 2, стр. 35-36.

[3] Вж. у Селищев, Слав. насел., стр. 58.

За начина, по който се проявява албанскиятъ етниченъ натискъ, е писано много, та смѣтамъ за излишно да повтарямъ отново тука това, което е казано вече.[1]

3.

Стопанскитѣ нужди на населението въ Албания сж, които предизвикватъ албанския етнически натискъ, и поради това бихме могли да смѣтаме, че косвенитѣ причини за занимаващото ни движение сж именно тѣзи нужди.[2] Но дали стопанскитѣ причини не сж действували и прѣко върху движението? Това е единъ въпросъ, на който за да отговоря ще трѣбва да се спра повечко, тъй като албанскиятъ етниченъ натискъ засѣнчва, така да се каже, всички други причини за движението.

Въ статията си „Преселнически движения, популационенъ капацитетъ и коефициентъ на населеность“, печатана въ списанието на икономиститѣ-академици „Стопанска мисъль“ (год. III, кн. I, 1932 г.), доста подробно изтъкнахъ, до каква степень сжществуването, посоката и силата на преселническитѣ движения, дължащи се на стопански причини, се обуславятъ отъ взаимоотношенията между популационния капацитетъ и коефициента (степеньта) на населеность въ земитѣ, отъ кждето тръгватъ движенията (активнитѣ области) и въ земитѣ, за кѫдето тѣ се отправятъ (пасивнитѣ области). Сѫществуването на едно преселническо движение е възможно до тогава, до когато сѫществува разлика въ атракционнитѣ (привличащитѣ) фактори[1] на активната и пасивната земя, като въ последната този факторъ, естествено, трѣбва да бѫде по-силенъ. При това силата на движението е право пропорционална на разликата между атракционнитѣ фактори.

---

[1] [Гьорче Петровъ], Материяли за изучването на Македония, София, 1896, стр. 3, 448, 729-730; Кжнчевъ, Македония, стр. 92-95, 97-98; А. Ишировъ, Западната граница на Македония и албанцитѣ. София, 1908, стр. 8 (Отдѣленъ отпечатъкъ отъ „Библиотека на Славянска Беседа“, год. IV, кн. I); Јов. хаџи-Васиљевић, Јужна Стара Србија, I. Кумановска област, Београд, 1909, стр. 182-186; Цвијић, Антропогеогр. проблеми, стр. CCV-CCIX; Балканско п-во, стр. 178; Метанаст. кретања, стр. 18; Селищев, Слав. насел., стр. 16; Днешната граница, стр. 17-18; Полог. стр. 38.

[2] Не взехъ подъ внимание писаното отъ Г. Петровъ (Материяли, стр. 729): „Тетовскитѣ паши и правителството умишлено сж прѣселявали тукъ цѣли села или сж повиквали единъ по единъ много арнаути, или най-подирѣ сж подпомагали волнитѣ прѣселявания. Това тѣ правили съ цѣль да намалятъ силата и значението на българитѣ, голѣмото болшинство на което ги плашело“, защото това е ставало главно презъ XIX и XX в, когато нашето движение е почти спрѣло.

Не е лека работа да се опредѣли атракционния факторъ на една область. Докато коефициентътъ на населеность ни се дава наготово следъ извършването на преброяване, популационниятъ капацитетъ може да бѫде опредѣленъ точно само следъ подробна анкета на самото мѣсто и следъ продължителни изучвания, като въ края на краищата опредѣлението все пакъ ще си остане субективно и капацитетътъ ще има различна голѣмина, споредъ това, дали е билъ опредѣленъ отъ единъ или другъ изследвачъ. Когато е въпросъ обаче за по-приблизителни изчисления, за опредѣлянето на популационния капацитетъ би могълъ да ни послужи и антопогеографскиятъ принципъ, че въ нашата умѣрена зона най-много може да се сгѫсти населението въ най-низкитѣ мѣста (при условие, че въ никоя отъ по-високитѣ зони не се намиратъ изобилни подземни богатства, че най-низката зона не е заета отъ блата и пр.), а колкото отиваме по-нагоре, толкова тази възможность намалява. Ако въведемъ нашия терминъ популационенъ капацитетъ въ този принципъ, той накратко и общо би гласѣлъ: популационниятъ капацитетъ на земитѣ въ умѣрения поясъ е обратно пропорционаленъ на тѣхната срѣдна височина. За жалость не сѫ правени още измѣрвания за срѣдната височина на отдѣлнитѣ български земи, но и единъ по-внимателенъ погледъ върху хипсометричната карта на тѣзи земи би ни убедилъ, че, като изключимъ земитѣ край Бѣло-Море и напълно необитаемитѣ и неизползувани високи дѣлове на Рила, Пиринъ и Родопитѣ, земитѣ въ българската говорна область отъ Изтокъ къмъ Западъ иматъ все по-голѣма и по-голѣма височина.

---

[1] Атракционниятъ (привличащиятъ) факторъ на една страна се изчислява, като се раздѣли съ популационния капацитетъ разликата между него и коефициента на населеность, умножена съ 100. При това популационниятъ капацитетъ показва, колко души биха могли да живѣятъ свободно върху 1 квадратенъ километъръ на дадена земя при наличнитѣ за даденото време политически, културни и стопански условия, а пъкъ коефициентътъ на населеность показва въ действителность, колко души живѣятъ на 1 квадр. км. въ дадената земя.

Като изключимъ Приморска Македония и Бѣломорска Тракия, които при това не заематъ голѣма повръхность, Източна България, състояща се отъ Източна Тракия и Източна Мизия съ Добруджа, е несъмнено най-низката часть на България. Тукъ само на две мѣста — Стара-планина и Странджа се издигатъ надъ изохипсата 1000 метра, недостигайки никжде 1200 метра; равнинитѣ подъ 200 м., обратно, иматъ голѣмо разпространение.

По-назападъ, Западна Тракия и Срѣдна Мизия, макаръ да обгръщатъ въ себе си Пловдивското поле и срѣдната часть на Дунавската равнина, все пакъ общо сж значително по-високи отъ Източна България, понеже обематъ въ себе си Родопитѣ, чията неголѣма височина се замѣства отъ голѣмата имъ разклоненость; обематъ и срѣдния най-високъ дѣлъ на Стара-планина съ нейнитѣ предпланини на Северъ и Срѣдна гора на Югъ.

Още по-назападъ „Висока Югозападна България“, заедно съ не много пространната Западна Мизия и съ Североизточна Планиниста Македония, напълно заслужава името си.

На З. отъ Висока България е Хълмиста Македония по дветѣ страни на р. Вардаръ. Нейната срѣдна височина е по-малка отъ тази на Висока България. Ето защо Хълмиста Македония, макаръ и не много пространна (11,985 кв. клм.[1]), внася известенъ дисонансъ въ стжпаловидното разположение на българскитѣ земи отъ Изтокъ къмъ Западъ, дисонансъ, който, ще видимъ въ следващата глава, е указалъ значително влияние върху занимаващото ни движение.

Най-западната българска земя — Западна Планиниста Македония — съответно съ мѣстото, което заема въ реда на тѣзи земи, има най-голѣма срѣдна височина. Тя справедливо може да носи името планиниста, защото много малко части отъ нея сж подъ изохипсата 500 м., а много планини надхвърлятъ 2500 м.

---

[1] За географското дѣление на Македония, което прилагамъ тукъ и за границитѣ, повърхностьта и ареала на отдѣлнитѣ ѝ части вж. въ моята La Macédoine Économique, Sofia, 1931, стр. 3-5.

Отъ цитирания антропогеографски принципъ и краткитѣ бележки за хипсометричнитѣ отношения между българскитѣ земи става явно, че въ последнитѣ популационниятъ капацитетъ намалява отъ Изтокъ къмъ Западъ. Ето защо, ако приемемъ, че популационниятъ капацитетъ на Източна България е 90, то, съответно съ горното заключение, ще можемъ да приемемъ, че той въ Срѣдна България е 80, въ Висока България — 60, въ Хълмиста Македония — 70, а въ Западна планиниста Македония — 50.

Понеже българскитѣ земи сѫ раздѣлени отъ българоромънската и сръбско-българската политически граници, които, бидейки извънредно строго затворени, не позволяватъ сѫществуването на преселнически движения, диктувани само отъ стопанскитѣ интереси на преселницитѣ, ще се занимаемъ накратко само съ тѣзи земи, които влизатъ въ предѣлитѣ на Царство България.

Коефициентътъ на населеность въ Източна България[1] е 48, въ Срѣдна България[2] 54, а въ Висока България, противно на очакванията, е още по-голѣмъ — 56. Даже ако отъ София отнемемъ 185 х. и я оставимъ съ 28 х. жители на равна нога съ другитѣ наши срѣдно голѣми градове, пакъ коефициентътъ на населеность остава значителенъ — 50.[3]

Ако сега сравнимъ даденитѣ числа за тритѣ области, ще констатираме, че теоритически отъ Висока България къмъ Срѣдна България трѣбва да има преселническо движение, сѫщо отъ Висока къмъ Източна България и отъ Срѣдна къмъ Източна България.

Преселническитѣ движения, които ставатъ днесъ въ България, напълно потвърдяватъ горнитѣ теоритически заключения.

---

[1] Окрѫзи Бургаски, Варненски и Шуменски и Разградска, Кеманларска и Балбунарска околия на Русенски окрѫгъ. Пресмѣтането на коефициента на населеность е основано на сведенията въ „Статистически годишникъ на Българското Царство за 1929-1930 г.“ (стр. 20-21). Вж. сѫщо и статиитѣ на А. Иширковъ: Гѫстота на населението въ България (въ Наученъ прегледъ, год. II, кн. 2, стр. 59-67), Историко-политическиятъ елементъ въ гѫстотата на населението въ България. Въ Сб. въ честь на В. Н. Златарски, София, 1925, стр. 91—99.

[2] Окрѫзи Пашмаклийски, Мастанлийски, Хасковски, Пловдивски, Старозагорски, Плѣвенски, Търновски и Русенски безъ гореспоменатитѣ 3 околии.

[3] Намалявайки съ 185,000 д. броя на населението въ София, косвено се елиминира донѣкѫде влиянието на пернишкия каменовѫгленъ басейнъ, който позволява въ София да се развие значителна индустрия.

Безъ да влизамъ въ подробности ще спомена само за изселването на разложани и неврокопци въ Чепинското корито, Пловдивското поле и Разградско; изселването на кюстендилци, радомирци и брѣзничани въ Герлово, Тузлука и въ по-малъкъ размѣръ въ Бургаско и особено масовото изселване на хасковци, чирпанци, старо-загорци и ново-загорци въ Бургаския окржгъ. Въ миналото, особено презъ 18 и 19 вѣкъ, тѣзи движения, главно преселването на шопитѣ, сж били още по-силни, поради това, че атракционниятъ факторъ на Източна България е билъ още по-голѣмъ отъ днешния.[1]

Отъ гореизложеното е явно, че всичкитѣ тѣзи преселнически движения отъ Западъ къмъ Изтокъ сж се дължали и се дължатъ прѣко на стопански причини. Дали на тѣзи причини не трѣбва да отдадемъ и нашето „арнаутско“ преселническо движение, което има сжщата западно-източна посока? За да отговоря на този въпросъ, ще трѣбва, макаръ и относително, да опредѣля атракционния (привличащия) факторъ на източнитѣ и западнитѣ български земи презъ времето, когато е ставало движението, а това ще рече да опредѣля кжде презъ 15—18 вѣкъ населението е било по-гжсто, кжде по-рѣдко, защото популационнитѣ капацитети между казанитѣ земи и тогава сж се отнасяли помежду си почти така, както и днесъ.

Презъ 15—18 вѣкъ пъкъ и до преди нѣколко десетки години Източна България и особено Източна Тракия е била една отъ най-безлюднитѣ земи на полуострова. За да достигне до това състояние виновни сж били главно опустошителнитѣ походи на татаритѣ и турцитѣ презъ 13 и 14 вѣкъ. Съвременнитѣ на този периодъ византийски писатели сж единодушни въ твърденията си, че „въ Тракия селяни не останали“[2] и че „рѣдко могло да се видятъ въ нея тукъ-таме волове или орачи“.[1] Отначало, когато турцитѣ още не се били затвърдили на Полуострова, тѣ предприели по стратегически съображения колонизирането на Тракия съ турци и туркомани. Но когато границитѣ на Отоманската империя отишли далеко на Западъ и на Северъ, колониститѣ отъ Тракия били вдигнати и изпратени въ новопридобититѣ земи на Западъ и Северъ[2], а Тракия си останала все така безлюдна. На мѣстото на нѣкогашнитѣ селища и пѫтища изникнали гори.[3] Не останала неопустошена и Източна Мизия, която сѫщо така къмъ срѣдата на 15 вѣкъ приличала на пустиня.[4] Изобщо Източна България презъ 15—18 вѣкъ е била страна рѣдко населена, сиречъ съ голѣмъ атракционенъ (привличащъ) факторъ.

---

[1] Изложеното въ този пасажъ можахъ самъ да констатирамъ при обиколкитѣ си по България. За чирпанцитѣ и загорцитѣ вж. у Jireček, Cesty. стр. 575 (Пжтувания, стр. 783), Миличъ, Старото население, стр. 30, 32. За разложани и неврокопци вж. у Батаклиевъ, Чепино (специално-географски проучвания) (въ Год. Соф. Унив., Истор.-фил. фак. кн. 26, 1930, стр. 70, 103-104 и 106). За изселването на шопитѣ въ ново време вж. у Риста Т. Николић, Крајиште и Власина (въ Насеља српских земаља, књ. 8, 1912, стр. 218-221, 314); Миличъ, Старото население, стр. 134; Йорд. Захариевъ, цит. съч. стр. 353, 367, 483, 485, 490, 498, 502.

[2] Nicephorus Gregoras, Historia byzantina, ed. Bonn., t. 1, стр. 747-748.

Нищо подобно не срѣщаме въ Западна Македония, която, останала на страна отъ областитѣ, въ които се разиграли голѣмитѣ исторически събития, е продължила нормално да се развива и въ края на 16 вѣкъ, споредъ пѫтнитѣ бележки на Лоренцо Бернардо, нейнитѣ полета били населени и добре обработени, пѫтищата били добри, а градоветѣ — многолюдни.[5] Следователно тукъ коефициентътъ (степеньта) на населеность е билъ значително по-високъ отколкото въ източнитѣ български земи, атракционниятъ факторъ съответно съ това е билъ по-малъкъ, а, щомъ е имало различие въ атракционнитѣ фактори, трѣбвало е непремѣнно отъ Западна Македония къмъ

---

[1] Niceph. Greg., t. I, стр. 101: „*ὡς μόγις που διὰ χρόνου σποράδας ὁρᾶσθαι βοῦς καὶ ἀροτῆρας περὶ Θρᾴκην· οὕτως αὐτὴν ἐς βάθος τῶν οἰκητόρων ἐψίλωσαν ἅμα τοῖς κτήνεσιν.*“ Вж. сѫщо и стр. 16, 27, 29, 207, 227, 244, 262, 265, 535-536: «*Σκύθαι … απήεσαν, πλῆθος ἄγοντες αἰχμαλώτων ὑπέρ τὰς τριακοσίας, ὡς ἔφασαν οἱ πολλοί, χιλιάδας*“, 545, 548, 835-836; вж. и у Ducas, Historia byzantina, Bonnae, стр. 32; Cantacuzenus, Historia, Bonnae, t. I, стр. 179, 188-189, 323, 427; t. II, стр. 181, 186: „*σκυθικὴ ἐρημία ἡ κατακράτος οἰκουμένη Θρᾴκη ἀπεδείκνυτο οὐκ ἐν μακρῷ*“: 303, 338, 476; t. III, стр. 297; Pachymeres, Bonnae, t. II, стр. 80; Chalcocondylas, De rebus turcicis, Bonnae, стр. 12, 16. 18. Вж. и у Zinkeisen, Geschichte des osmanischen Reiches in Europa, t. I, стр. 205.

[2] Chalcocond., стр. 60: „*καὶ τοῖς περὶ Μακεδονίαν ἡγεμόσιν εἰρήνην ποιησάμενος τὴν Σκοπίων ᾤκισε πόλιν, παμπόλλους τῶν Τούρκων ἀπό τε τῆς Εὐρώπης καὶ ἀπὸ τῆς Ἀσίας ἀγαγὼν σὺν γυναιξί τε ἅμα καὶ παισί.*“

[3] Тѣ отпосле били отчасти изкоренени отъ пришелци. Мнозина отъ тѣхъ и до днесъ по предание знаятъ, че цѣлото землище на селото имъ е било покрито съ гора. Корененето на горитѣ, израсли следъ XIV в., и строението на нови селища на тѣхно мѣсто продължава и до днесъ, особено въ околиитѣ на Изтокъ отъ р. Тунджа.

[4] Вж. у Иречекъ, Княжество България, часть I, стр. 57-58. Вж. и у Niceph. Greg., стр. 548; Cantacuz., стр. 188-189; Pachym. t. II, стр. 80.

[5] Вж. у P, Matković, Putovanja po Balkanskom poluotoku, въ Rad jugosl. Akademije, CXXXVI, стр. 30-31.

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СКОПИЕ

Източна България да се образува преселническо движение. То е тъкмо това, съ което се занимаваме въ настоящата работа.

Отъ цѣлото изложение въ тази точка 3. става явно, че основнитѣ причини за „арнаутското“ преселническо движение сѫ отъ стопанско естество. И понеже разликата въ атракционнитѣ фактори, следователно и разликата въ стопанскитѣ условия е прѣка последица отъ историческитѣ сьбития, разиграли се въ източната часть на Полуострова презъ 13 и 14 вѣкъ, следва, че „арнаутското“ преселническо движение е косвена последица на тѣзи исторически събития.

Нѣколко довода би могло да бѫдатъ приведени въ полза на твърдението, че основнитѣ причини за движението сѫ отъ стопанско естество.

1. По обща посока то напълно прилича на шопското и горно-тракийското преселническо движение, които се дължатъ само на стремежа за по-добъръ поминъкъ и главно за придобиване на по-вече и по-добра земя. Имахъ възможность въ гр. Месемврия да разговарямъ съ стареца Тено Косевъ, 70 годишенъ, родомъ отъ с. Турие, Костурско, който ми разправи следното: На 1875 година напълно по свое желание неговитѣ родители, заедно съ още нѣколко семейства отъ с. Турие и отъ селата: Бабчоръ, Кономлади, Търсье, Шестоево, Вишени, и Косинецъ, все въ Костурско, се вдигнали и потърсили по-вече и по-добра земя първоначално въ Малгарско, но не се спрѣли тукъ, а се прехвърлили въ Мала-Азия, кѫдѣто въ Бигленска околия се заселили въ селата Стенгелъ-кьой и Челтикъ. Въ второто имало още преди тѣхъ българи отъ „Стара-България“, така щото костурчани не сѫ се почувствували въ съвсемъ чужда срѣда.

2. Движението презъ 19 вѣкъ почти напълно престана, но едновременно съ това значително се засили гурбетчийството, което може да се счита просто като единъ новъ занаятъ, който повдига популационния капацитетъ на Западна Македония, и по този начинъ се достигна до приравняването на атракционнитѣ фактори на Западна Македония, отъ една страна, и на другитѣ български земи, отъ втора страна.

Това приравняване неминуемо щѣше да настѫпи и безъ захващането на гурбетчийството, но по-късно и то поради това, че преселничекитѣ движения, дължими на стопански причини, действуватъ така, щото се самоунищожаватъ, понеже приравняватъ атракционнитѣ фактори на активната и пасивната земя. „Арнаутското“ преселническо движение не само че не умрѣ, така да се каже, отъ своя естествена смърть, но то не се е и развивало нормално. Въ цитираната моя статия е посочено, какъ силата на нормално развиващитѣ се преселнически движения, плодъ на стопански причини, намалява постепенно до преставането на движението. „Арнаутското“ преселническо движение напротивъ, следъ като се развива̀ нормално до срѣдата на 18 вѣкъ, засилва се значително презъ втората половина на този вѣкъ, а въ началото на 19 вѣкъ замира бързо. Причината за последното ненормално явление, видѣхме, е засилването на гурбетчийството, което презъ последната четвъртъ на 19 вѣкъ още по-вече се засили, по причини които изтъкнахъ вече другаде.[1] Причината за засилването на движението презъ 18 вѣкъ пъкъ съвпада съ засиления по това време албански народностенъ натискъ, за който се говори по-горе и който тукъ се потвърдява и теоритически. Понеже тази причина за „арнаутското“ преселническо движение сѫществува̀ чакъ до 1912 год., тя не остана безъ последици върху българитѣ въ Западна Македония и принуждава̀ чакъ до тази година да се изселватъ нѣкои отъ тѣхъ тъкмо поради този натискъ.[2] Ето защо можемъ да смѣтаме, че „арнаутското“ преселническо движение, въ този си видъ, въ който ни занимава, е продължавало, макаръ и много слабо, дори до 1912 год.

И така, много условия, зависещи взаимно едно отъ друго, сѫ се стекли презъ 15-19 вѣкъ и сѫ причинили „арнаутското“ преселническо движение.

Ако само албанскиятъ народностенъ натискъ бѣше причина за нашето движение, а не и различието между атракционнитѣ фактори въ разнитѣ български земи, бихме могли да приемемъ предложението на Радовановића да наричаме това движение „предалбанско“.[3] Следъ горнитѣ обяснения обаче това име се явява неумѣстно.

---

[1] Вж. D. Iaranoff, La Macédoine Économique, стр. 133-134.

[2] Кѫнчевъ, Македония, стр. 95 и 214. Въ последно време (до 1912 г.) албанскиятъ натискъ се е проявявалъ особено въ това, че предизвикалъ изселването на българитѣ отъ смѣсенитѣ села въ чисто българскитѣ на сѫщата область. Това особено добре проличава при сравняването на Кѫнчевата и екзархийската статистика (отъ 1890 и 1912 г.).

[3] В. С. Радовановић, Тиквеш, стр. 273. Трѣбва да забележимъ, че той смѣта, какво движението спирало до Вардаръ, което не е вѣрно.

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА

III.

ИМЕТО НА ПРЕСЕЛНИЦИТѢ

Като споменахъ за предложеното отъ Радовановића име за занимаващото ни движение на така наричанитѣ „арнаути“ въ България и като говорихъ за причинитѣ на движението, редно е съ нѣколко думи да обясня и причината, поради която преселницитѣ отъ Западна Македония и Албания въ България се наричатъ „арнаути“. Въпросътъ има и теоритеческо значение, защото е единъ примѣръ за начина, по който се създаватъ имената на отдѣлни части отъ народитѣ.

Обяснението, което се налага като най-естествено, е, че „арнаутитѣ“ сѫ дошли отъ земя, която презъ 15 до 19 вѣкъ се е наричало „Арнаутлукъ“. Такова обяснение даватъ и самитѣ „арнаути“.[1] Обаче срещу единственитѣ две свидетелства на албанеца Музаки (15 вѣкъ) и Schmidt (1853 г.), че и Западна Македония по това време се е числѣла къмъ Албания,[2] имаме свидетелството отъ 1591 година на поменатия по-горе Лоренцо Бернардо, че „Struga ... prvo je mjesto u Bugarskoj“,[3] свидетелство отъ 1640 год. на Петъръ Богданъ, че „La Bulgaria si chiama ... la maggior parte della Macedonia ... sino l'Ohirida et sino alli confini d'Albania“,[4] имаме Зографски поменикъ отъ 16-18 вѣкъ, въ който Битолско, Горна и Долна Преспа, Дебърско и Кичевско сѫ писани въ „Блъгар‘ска землꙗ‘“,[5] та затова трѣбва да приемаме съ резерва горното много правдоподобно обяснение.

Следъ като стана известно, че и въ Сърбия много сърби се наричатъ „арнаути“ и следъ като станаха известни повече факти около нашето „арнаутско“ преселническо движение, би могло да се даде малко по-друго обяснение на името му „арнаути“.

---

[1] Така сѫ мислили и „арнаутитѣ“ — сърби, които на 1690 г. избѣгали въ Унгария. Така напримѣръ въ едно завещание отъ 1705 г., направено въ Буда Пеща, четемъ: His meis testatum esse volo, qualites Christophorus Turvinovich sit natus Prisreni in Albania (Вж. у Г. Витковић, Споменици из Будимског и пештанског архива, в Гласник српског ученог друштва, књ. III, стр. 48).

[2] А. Иширковъ, Македония. Име и граници. Въ Македонски прегледъ, год. III, кн. 1, стр. 6-7.

[3] Matković, цит. съч. стр. 30.

[4] Fermendžin. Acta Bulgariae eccles. въ Monumenta hist. Slav. merid. t. 18, Zagrabiae, 1887, стр. 68.

[5] Йорд. Ивановъ, Български старини отъ Македония. София, 1908, стр. 286-277, II изд., София, 1931, стр. 507-508.

Въ Шумадия и въ съседнитѣ ѝ земи, а сжщо и въ Вранско „арнаути“, „Арнаутовићи“ се наричатъ много преселници отъ Черна Гора, Новопазарско, Косово, Топлица и Горна-Поморавия. На мѣста тѣ, както въ България, образуватъ „арнаутски“ махали.[1]

Отъ глава първа на настоящата работа, както и отъ приложената карта се вижда, че значителна частъ отв „арнаутитѣ“ въ България и Македония сж българи изселени изъ самата Албания — областитѣ Колония, Опара, Корчанско, Елбасанско, Мати, Черменика, Голо-Бърдо. Часть отъ сърбитѣ, които сж живѣели въ Албания на Северъ отъ Дринъ, сж се изселили пъкъ въ Сърбия, кждето сж били наричани „арнаути“.[2]

Вследствие на всичко това трѣбва да се мисли, че първоначално сж били наричани „арнаути“ въ България и Сърбия само българитѣ и сърбитѣ, произходящи отъ сжщинска Албания, и едва после, когато захванали да идватъ българи отъ Западна Македония въ България и сърби отъ Черна Гора, Новопазарско и Косовско въ Сърбия, започнало мѣстното население и тѣхъ да ги нарича, поради подобието имъ съ изселницитѣ отъ Албания по диалектъ, носия и нрави, съ сжщото име „арнаути“, и на край то станало толкова обикновенно, щото съ него започнали да именуватъ въ България и Сърбия всѣкого, който се преселвалъ откъмъ Албания: въ България — македонцитѣ, въ Сърбия — черногорцитѣ, косовцитѣ и др.[1]

---

[1] Цвијић, Антропогеогр. проблеми, стр. CLXXXII; Јован Ердељановић, Доње Драгачево (въ Насеља српских земаља, књ. 1, 1902, стр. 152, 203), Љубомир Јовановић, Млава (въ Насеља, књ. 2. 1903, стр. 322), Тодор Бушетић, Левач (въ Насеља, књ. 2, 1903, стр, 482, 485, 492), Риста Т. Николић, Околина Београда (въ Насеља, књ. II, 1903, стр. 952, 958, 971, 978, 1002, 1015, 1026, 1029, 1034-1035, 1043. 1047, 1054, 1073 и 1076), Рад. Илић, Ибар (въ Насеља, књ. 3, 1904, стр, 617). Риста Т. Николић, Крајиште и Власина (въ Насеља, књ. 8, 1912, стр. 113, 181, 219, 221-222, 314, 331, 337, 360, 365 и 371), Петар Јовановић, Бања (въ Насеља, књ. 17, 1924, стр. 41, 76, 80, 100 и 107), Боривоје М. Дробњаковић, Јасеница (въ Насеља, књ. 13, стр. 209, 240, 302, 349, 374). Много „арнаути“ се споменаватъ и въ архивитѣ на Будимската и други унгарски сръбски общини (Вж. у Г. Витковић, Споменици из Будимског и пещанског архива, въ Гласник српског ученог друштва, књ. III—VI. Књ. III, стр. 71, 148, 191, 213, 215, 217, 255, књ. IV, стр. 4, 89, 242, књ. VI, стр. 290, 294 и 455), Повечето отъ тѣхъ ще да сж сърби отъ Косовско и Метохия, но между тѣхъ ще да има и отъ „арнаутитѣ“ — българи отъ Тетовско, настанени въ Чипровско, защото се споменаватъ заедно съ чипровчани (напр. въ књ. III, стр. 191 Ђуро Ћипровацъ, Петарь Ћипровацъ, Вучко Арнаутъ).

[2] Вж. Courant de Kosovo и courant des tribus Monténégrines въ картата Courants métanastasiques dans le peuplement des pays serbes въ Cvijić-евата книга La Péninsule Balkanique.

IV.

КАКЪ Е СТАВАЛО ПРЕСЕЛВАНЕТО.

Поради исторически причини, поради албанския народностенъ натискъ и главно поради стопански причини, презъ 16, 17 и 18 вѣкъ значителенъ брой българи отъ Албания и Западна Македония сѫ се принудили да се вдигнатъ и се преселятъ въ по-източни български земи. Какъ е ставало това преселване? Ето единъ въпросъ, на който ще трѣбва да отговоримъ, преди да се опитаме да изложимъ последицитѣ отъ преселническото движение, за което е дума.

Следъ като по една или нѣколко отъ изброенитѣ причини едно семейство, а по-често нѣколко такива, сѫ решавали да се изселятъ, тѣ сѫ пращали предварително нѣкого да отиде и разгледа и избере мѣстото за заселване. Често пѫти тази работа се е свършвала случайно отъ хора, отишли по друга причина, напримѣръ по събиране на помощи за строене или подържане на църква или монастиръ, по печалба (такъвъ е случаятъ при преселването въ нѣкои брациговски „арнаутски“ села) и пр. Този въпросъ веднажъ уреденъ, решенитѣ да се изселятъ сѫ продавали недвижимия си имотъ (а много често го изоставяли на произвола), взимали съ себе си цѣлото движимо имущество и добитъкъ и поемали по най-прѣкия пѫть къмъ цельта си.[2]

Поради това, че преселницитѣ сѫ бивали извънредно много натоварени, и поради това, че въ миналото пѫтуването не е било толкова лесно, тѣ сѫ се принуждавали въ по-удобнитѣ мѣста да се задържатъ по-дълго, а на мѣста сѫ оставали и за една-две години. Такива, бихме могли да ги наречемъ етапни станции, сѫ представяли за изселницитѣ отъ Епиръ и Костурско селищата въ Пелагония, Сарѫ-Гьолъ, Воденско, Мъгленъ, а особено Тиквешъ. Той, заедно съ Раецъ, отъ време е служилъ като важна преходна земя за движенията отъ западъ къмъ истокъ.[1] За изселницитѣ отъ Срѣдна Албания, Охридско и Дебърско важни етапни станции сѫ били пакъ Пелагония и Тиквешъ, а освенъ това Велешко и Разложката котловина. За тетовскитѣ изселници важна етапна станция ще да е било Скопското поле. Когато е трѣбвало отново да се тръгне на пѫть, една часть изоставала въ етапната станция. Това изоставане може да се обясни съ психологически причини. По-слабоволнитѣ, изплашени отъ труднос титѣ на изминатия пѫть, неспособни да се освободятъ отъ съмнението, дали тамъ, за кѫдето сѫ се запѫтили, ще имъ е по-добре отъ мѣстото гдето сѫ се спрѣли, сѫ изостанали, а заедно съ тѣхъ оставали и тѣлесно слабитѣ, които не сѫ могли да издържатъ трудноститѣ на пѫтуването. По тоя начинъ сѫ се образували единъ видъ следи, които сѫ белязали пѫтя на преселническитѣ потоци. Рѫководейки се тъкмо по тѣзи следи както се видѣ въ глава първа, азъ можахъ да издиря географското разпространение на „арнаутитѣ" въ България и да установя пѫтищата, по които сѫ се движили. Най-типиченъ примѣръ въ това отношение е село Горно-Драглища, както вече отбелязахъ въ казаната глава първа.

---

[1] Споредъ Риста Николиђ (Околина Београда, стр. 971) така, както въ Сърбия сърбитѣ, които идватъ откъмъ Албания, се наричатъ „арнаути“, така и „сърбитѣ“, които идватъ откъмъ България, се наричали „бугари“. Сравнението не е доказателство, та съвсемъ не можемъ да смѣтаме, че съ това сравнение Николиђ е доказалъ сръбщината на заселенитѣ при Бѣлградъ българи. Ако тръгнемъ по пѫтя на Николиђ, бихме могли да изкараме, че сѫ чисти българи и многото „Влахови“ въ Македония, които сѫ сѫщински власи дошли отъ Епиръ и Южна Македония и вече побългарени.

[2] Така направили брациговскитѣ „арнаути“. Вж. у Юруковъ, цит. съч. стр. 6. Така ставало преселването и въ Сърбия. Вж. у Cvijić, La Péninsule Balkanique, стр. 128.

Бихме очаквали, поради тѣзи изоставания по етапнитѣ станции, преселническитѣ потоци бързо да намаляватъ. Въ сѫщность това става въ много по-слабъ размѣръ, тъй като изоставането на часть отъ преселницитѣ се компенсира до голѣма степень съ увличане на часть отъ староседѣлското население на етапната станция въ преселническата струя. Това е ставало пакъ по психологически причини. Виждайки, че презъ неговото селище или землище минаватъ преселници, които отиватъ нѣкѫде си, гдето ще водятъ по-добъръ и по-лекъ животъ, часть отъ коренното население и то най-притѣснената въ стопанско отношение, се задига заедно съ преселницитѣ. Както видѣхме по-горе, костурчани увлѣкли съ себе си нѣкои островчани и воденчани, охридчани увлѣкли съ себе си жителитѣ на битолското село Магарево и пр. Все пакъ, когато струитѣ сѫ били слаби, изоставанията по етапнитѣ станции сж ги стопявали, или, както бихме могли да се изразимъ картинно, слабитѣ преселнически струи сж се попивали въ етапнитѣ станции преди да достигнатъ цельта си. Така е станало съ последнитѣ преселнически потоци на нашето движение, въ началото на 19 в. Тѣ сж били толкова слаби, че сж се попивали още въ началото, та не сж могли да прехвърлятъ Вардара. И затова именно следи отъ тѣхъ се намиратъ само до Тиквешъ.[1]

---

[1] В. Радовановић, Тиквеш, стр. 165.

Когато преселницитѣ сж достигали до нѣкой проходъ, пакъ е изоставала часть отъ тѣхъ. Поради това повечето отъ проходитѣ, презъ които сж минавали преселнически потоци, сж, така да се каже, маркирани. Следи отъ нашитѣ „арнаути" има: въ с. Голешово, предъ Парилския проходъ, въ с. Ковачовица, предъ Чукуръ-Тепенския проходъ, въ с. Градево, предъ Предѣлската седловина и пр. Това ще да се дължи на обстоятелството, че преди да прехвърлятъ проходитѣ, преселницитѣ сж се спирали за почивка, а пъкъ, както видѣхме малко по-горе, тъкмо въ тѣзи етапни станции часть отъ преселницитѣ сж изоставали. Изоставането на часть отъ преселницитѣ преди прехвърлянето на проходитѣ може да се обясни на мѣста и съ други психологически причини: страхътъ предъ неизвестностьта задъ прохода, страхътъ отъ мжчнотиитѣ при преминаването на прохода сж действували парализирваще върху волята на преселницитѣ.

Преминали цѣлия пжть и стигнали въ областьта за масово заселване, преселницитѣ не сж се спирали направо върху първото удобно мѣсто за заселване, до което достигали, а търсѣли да намѣрятъ най-сгодното.[2] При това всѣкой е търсѣлъ мѣсто, което да прилича отчасти на родното. Може би за това дебрани, охридчани и костурци, свикнали на планинистия и хълмистъ теренъ на Западна Македония, сж се заселили въ Пловдивското поле все по периферията му, въ мѣста, гдето има и достатъчно работна земя, но и достатъчно землище въ планината съ гора, паша, хубава вода и камъни за дѣлане. Сжщо и заселилитѣ се въ Северна България се спирали въ земи съ вълнообразенъ или изпресѣченъ релефъ. Не е изключено обаче за това засѣдане на преселницитѣ въ хълмиститѣ области причината да е отчасти и обстоятелството, че свободнитѣ земи въ Тракия сѫ били владѣни, а на мѣста и населявани отъ турци, срѣдъ които преселницитѣ не сѫ искали да живѣятъ.

---

[1] В. Радовановиħ, цит. съч. стр. 216, 225, 288, 405, 418, 430, 508 и 511.

[2] Юруковъ, Брацигово, стр. 6.

Настанени веднажъ окончателно, преселницитѣ, ако сѫ се чувствували добре, сѫ повиквали и своитѣ съселяни (или съграждани) отъ старото си мѣстожителство. Последнитѣ обикновенно се заселвали при своитѣ „земляци“, та поради това преселницитѣ не сѫ се пръсвали по всичкитѣ селища на пасивната земя, а сѫ се групирали въ нѣкои нейни области.[1]

Въ селата, въ които сѫ се заселвали, чувствувайки се първоначално като чужди, живѣели сѫ въ отдѣлни махали, които по прѣкора на своитѣ жители често бивали именувани „арнаутски махали“, или се наричали по името на селището, отъ което произхвѫждали преселницитѣ (Омотска махала и пр.). Когато преселницитѣ основавали ново село, то бивало наречено отъ околното население или по прѣкора на преселницитѣ, напр. „Арбанаси“, по късно „Арнаутъ-кьой“, или по произхода на преселницитѣ (с. Костуряни). Често пѫти преселницитѣ наричали новото си селище по името на старата си родина (с. Дебренъ, Дебърщица).

V.

ПОСЛЕДИЦИ.

Следъ като разгледахме географското разпространение на така нариچанитѣ „арнаути“, времето когато сѫ се преселвали, причинитѣ, поради които сѫ правили това и начина, по който е ставало преселването, остава ни, за да завършимъ, да разгледаме последицитѣ отъ занимаващето ни движение.

1. Като се е изселвала часть отъ българското население отъ Албания и Западна Македония, много селища сѫ били изпразвани съвсемъ. Едни отъ тѣхъ запустявали, както е случаятъ съ поменатото въ глава първа костурско село Орѣшецъ, други били заемани отъ другородци, главно отъ албанци, а въ нѣкои случаи и отъ власи, напримѣръ изпразненото отъ българитѣ село Магарево. Следователно първи последици отъ изселването на българитѣ сѫ промѣни въ поселищнитѣ отношения,

---

[1] Така се заселили „арнаутитѣ“ въ Пещерскитѣ села. Споредъ Разбойниковъ, с. Булгаръ-кьой, стр. 75, така се заселили „арнаутитѣ“ и въ с. Булгаръ-кьой.

и главно промѣни въ етничнитѣ отношения и измѣстване на западната българска народностна граница къмъ изтокъ (Това най-добре личи на приложената карта). Разбира се, преселването, за което пишемъ, не е единствената причина за този нерадостенъ фактъ.[1] Вследствие на това активнитѣ земи на нашето движение все по-вече западали въ културно отношение, защото придошлитѣ албанци сж бивали винаги на по-низко културно стжпало отъ изселилитѣ се българи.

2. Въ преходнитѣ области движението сжщо не е минало безъ последици. Преди всичко то е извършило значителна промѣна, оставяйки преселници отъ активнитѣ земи и завличайки изселници къмъ пасивнитѣ земи. Но тъй като и преселницитѣ и изселницитѣ сж били българи, народностни промѣни не сж ставали, а само едно измѣсване на населението, съ добри последици за чувството на единность у народа.

3. Докато, погледнато общо, въ активнитѣ области отъ нашато движение е имало само вреда, особено отъ българска национална гледна точка, обратно — въ пасивнитѣ области е имало само полза. Преселницитѣ сж повдигали културното равнище на тѣзи земи, защото сж идвали отъ области съ запазена самобитна българска култура и защото се преселватъ най-предприемчивитѣ и най-възприемчивитѣ. Заселилитѣ се въ Варненско, отпосле преселени въ Бесарабия, споредъ приведеното въ глава първа свидетелство на Кöрреп-а, единственитѣ сж употрѣбявали славянската азбука, докато румейлицитѣ и другитѣ преселници отъ източнитѣ български земи сж пишели съ гръцки букви. Споредъ приведенитѣ въ сжщата глава цитати отъ работата на Скальковскій, македонскитѣ българи се отличавали срѣдъ другитѣ бесарабски колонисти съ най-чисти нрави. Въ Източна Тракия първитѣ учители сж излѣзли отъ с. Дерекьой, което, видѣхме вече, е основано отъ воденци. Въ Пловдивска Тракия брациговскитѣ „арнаути" винаги сж се отличавали съ по-голѣма любовь къмъ науката и отъ тѣхното малко градче сж излѣзли доста видни учени и общественици.

Преселницитѣ пренесли много занаяти, напримѣръ каменодѣлство (каменодѣлци съ били жителитѣ на с. Дебърщица), иконопиство (въ Банско), рѣзбарство (въ Банско и Трѣвненско), зидарство (въ Брацигово) и пр. И съ това се открили повече възможности въ стопанския животъ, а художественитѣ занаяти сѫ повдигнали значително естетичния вкусъ на падналото въ апатия къмъ всичко мѣстно население.

---

[1] За другитѣ причини вж. у Селищев, Слав. население в Албании, стр. 89—90.

Преселницитѣ сѫ засилвали българския елементъ въ Източна България, заплашена на мѣста съ пълно турцизиране.

Преселницитѣ въ Срѣдна и Източна България сѫ указали влияние не само върху културнитѣ, стопански и етнични отношения, но и върху самата географска срѣда, било поради това, че сѫ изкоренявали горитѣ, било поради обръщане въ пасища въ ниви или по други причини, напримѣръ, промѣняне топонимията и пр.

Но както преселницитѣ сѫ повлияли значително върху отношенията въ земята, въ която се заселили, така и тѣ отъ своя страна сѫ били повлияни отъ новата географска и социална срѣда. Преселницитѣ бързо сѫ загубвали своитѣ етнографски белези: носия, езикъ, обичаи, психически особености, особенно когато сѫ бивали малцинство всрѣдъ другото население. Това се обяснява лесно съ обстоятелството, че се преселватъ обикновенно по-предприемчивитѣ, които и по-бързо се нагаждатъ къмъ новата срѣда. Имайки това на умъ, както отбелязахъ въ предварителнитѣ бележки, работихъ при изучаванията си повече съ прѣкия методъ, като не пренебрѣгвахъ и косвения, чрезъ сравняване на етнографскитѣ белези, които тукъ-таме сѫ се запазили. Това запазване се дължи на две, съвсемъ различни условия: 1. Преселницитѣ сѫ живѣли въ отдѣлно селище и въ рѣдконаселена земя, заобиколени често пѫти съ другородци. Такъвъ е случаятъ съ с. Дере-кьой (сега Воденъ, въ Елховско). 2. По едни или други причини не сѫ ставали женитби между преселницитѣ и староседелцитѣ, та последнитѣ не сѫ могли да упражняватъ непосрѣдно влияние чрезъ вмъкването имъ въ самия домъ на преселцитѣ. Такъвъ е случаятъ съ гр. Брацигово.[1]

Нерѣдко въ новата срѣдà преселницитѣ сѫ промѣняли и социалното си и стопанско положение. Едни сѫ ставали дервентджии (пазачи на проходитѣ), други сѫ ставали отъ скотовъдци на чифлигари въ турскитѣ чифлици (напр. „арнаутитѣ“ въ с. Арнаутито) и пр.

---

[1] Такова въздържане отъ женитби между преселци и староседелци отбелязва въ областьта Бања при с. Соко-Бања (Нишко) П. С. Јовановић, цит. съч. стр. 53.

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СКОПИЕ

ЗАКЛЮЧЕНИЕ.

Отъ изложенитѣ въ настоящата работа факти става явно, че присжтствието на „арнаутитѣ“ въ България се дължи на едно масово и дълготрайно вжтрешно преселническо движение, което е вървѣло отъ западнитѣ къмъ източнитѣ български земи. Ако днесъ отъ него има сравнително малко следи, — само въ 46 села — това се дължи на факта, че движението е спрѣло ето вече отъ 130 години. Освенъ това преселницитѣ не сж се сгрупирвали на едно мѣсто, както е ставало при преселническитѣ движения въ сръбскитѣ земи, ами сж се пръснали по цѣла Тракия и Мизия, даже Източна Македония, и поради това сж били по-слабо устойчиви на влиянията отъ страна на староседелцитѣ. За заличването на много следи отъ това движение сж допринесли доста и вторичнитѣ преселвания, станали главно въ Мизия, напр. изселването на чипровци и варненци задъ Дунавъ, балканджийскитѣ преселнически движения и нѣкои други.

Накрай нѣма да бжде излишно да се сравнятъ заключенията, до които дойдохъ възъ основа на гореизложенитѣ факти съ това, което вече е писано за вжтрешнитѣ преселнически движения въ балканскитѣ земи. Почти единственъ се е занимавалъ общо съ тѣзи движения въ казанитѣ земи покойниятъ сръбски професоръ Йованъ Цвиичъ и то най-първо въ своитѣ „Антропогеографски проблеми“ (цитирани по-горе), а следъ това въ книгата си „Балканскиятъ полуостровъ и югославянскитѣ земи. Основи за антопогеографията имъ“ (цитирана сжщо така по-горе). Въ тѣзи свои „Основи“ той пише, че едва отъ 1878 год. се е развило преселническо движение отъ Македония къмъ България.[1] Това твърдение, следъ фактитѣ,

---

[1] Cvijić, La Péninsule, стр. 122, Балк. п-во, кн. I, стр. 176. Сжщото повтаря и В. Радовановић, въ цит. съч. стр. 273.

Вжтрешнитѣ преселнически движения сж отъ голѣмо значение за вжтрешното устройство на единъ и сжщи народъ, и затова Цвиичъ е отдѣлилъ за тѣхъ въ книгитѣ си значително мѣсто. Нѣщо повече. За да отличи тѣзи вжтрешни преселнически движения отъ голѣмитѣ преселения въ началото на срѣднитѣ вѣкове и отъ преселванията, станали при териториялното разширение на балканскитѣ държави презъ сжщитѣ вѣкове, нарича ги mouvements métanastasiques (метанастазичка кретања) — метанастазични движения — споредъ гръцката дума *μετανάστασις* (Вж. La Péninsule, стр. 113, Балк. п-во, 164, Метанаст. кретања, стр. 4), която значи преселване. Цвиичъ обаче не е съобразилъ, че *μετανάστασις* е производна дума отъ глагола *μετανίστημι* — преселвамъ, и че прилагателното отъ този глаголъ ще бжде *μετανάστατος*, така които привеждамъ, явно е погрѣшно. Тази грѣшка бихме могли да я отдадемъ на незнание.

Цвиичъ бѣше преди всичко геоморфологъ, даже геологъ, и тъкмо геоморфоложкитѣ въпроси го интересуваха най-живо. Само покрай тѣхъ той се е занимавалъ и съ въпроси изъ областьта на антропогеографията на Балканския полуостровъ. Това той признава и въ предговора на своитѣ „Основи“ за антропогеографията на Балк. П-въ (стр. V). Все пакъ може да си помисли нѣкой, макаръ и плодъ на странично занимание, антропогеографскитѣ изучавания на Цвиича да сж особено сполучливи, ценни и достатъчни за да си позволи той да състави синтетично изложение възъ основа на тѣхъ. Доколко могатъ да бждатъ точни тѣзи изучвания и изводитѣ отъ тѣхъ, ще проличи, като ги сравнимъ съ изводитѣ отъ геоморфоложкитѣ изучвания на Цвиича, които съставяха главното му занимание.

Ако изводитѣ отъ геоморфоложкитѣ изучвания на Цвиича въ Сърбия се приематъ и до днесъ за вѣрни, то е, може би, защото той тукъ е работилъ несъмнено много по-дълго време, отколкото въ другитѣ части на Полуострова, а още и за това, че съ геоморфоложки проблеми въ Сърбия малцина сж се зазанимавали. Обаче изводитѣ отъ геоморфоложкитѣ му изучвания въ останалитѣ части на Полуострова единъ по единъ се отхвърлятъ, и може би следъ време нито единъ отъ тѣхъ нѣма

че, вмѣсто mouvements métanasta*si*ques, по-правилно е да се каже mouvements métanasta*ti*ques. Но струва ми се, че и така поправениятъ сложенъ терминъ — метанастатично движение — е излишенъ, първо, защото той буквално значи „преселническо движение“, та не може да му се даде това ограничено значение, което иска да му вложи Цвиичъ; и второ, поне нашиятъ български езикъ може да предаде и широкото понятие „преселническо движение“ и по-тѣсното понятие „вжтрешно преселническо движение“ съ чисто български думи, които, естествено, ще трѣбва да се предпочетатъ предъ гръцката, която при това не е така разпространена, както други гръцки думи. Обстоятелството, че Птоломей отбелязва въ своето *Γεωγραφικὴ ὑφήγησις* Язигитѣ, които отъ Азовското море се били преселили между Дунавъ и Тиса съ името *Ἰάζυγες Μετανάσται* (Вж. Claudii Ptolemaei Geographia. Ed. C. Muelleri Paris, 1883, t. I, стр. 440-441), сочи ясно въ какъвъ смисълъ сж били употрѣбявани думитѣ *μετανίστημι*, *μετανάστασις*, *μετανάστης* и пр. Ето защо азъ не говорихъ нито за метанастазични, нито за метанастатични, а за вжтрешни преселнически движения. Така ги нарича бащата на антропогеографията, Friedrich Ratzel. Споредъ него die Völker sind in beständiger innerer Bewegung (въ смисълъ: вжтрешно преселване отъ едно мѣсто на друго, населявано отъ единъ и сжщи народъ). Вж. Politische Geographie von — Dritte Aufl. durchgesehen und ergänzt von E. Oberhummer. München und Berlin, 1925, стр. 64; Ratzel, Anthropogeographie, I Teil, II Aufl., Stuttgart, 1899, стр. 118.

да се приема, защото изучванията му тукъ не сж били нищо друго, освенъ едни кратковременни екскурзии и защото съ сжщитѣ въпроси сж се занимавали и други учени, отнасящи се къмъ работата си съ всичката необходима сериозность. За да не бжда голословенъ ще приведа нѣколко примѣра.

Отъ предположената отъ Цвиича „Суббалканска плиоценска рѣка“, сиречъ рѣка, която презъ плиоцена извирала при Козница надъ Клисура и се изливала въ Черно Море,[1] не остана нищо следъ прецизнитѣ изучвания на г. г. професоритѣ Жеко Радевъ,[2] Albrecht Penck[3] и Наумъ Николовъ.[4]

Г. проф. Ст. Бончевъ[5] направо квалифицира изучванията на Цвиича въ Западна Стара Планина за бързи и повърхностни и съ това си обяснява изобилието на невѣрни изводи въ работата му върху тектониката на Балканския полуостровъ.[6] Нѣколко отъ основнитѣ възгледи на Цвиича за строежа на Западна Стара Планина се оборватъ отъ сръбския професоръ С. Радовановић[7].

Цвиичъ надълго и нашироко разправя за нѣкакъвъ си плиоценски басейнъ, който билъ на мѣстото на днешната северна часть на Бѣло море и билъ съ ниво 680 до 780 м. по-високо отъ днешното морско ниво[8]. Косматъ, а после, следъ три годишни изучвания, и Х. Луи доказаха, че не е имало нищо подобно[9].

---

[1] Јован Цвијић, Основе за географију и геологију Македоније и Старе Србије, Београд. књ. II, 1906, стр. 571—630; Геоморфологија, Београд, 1926, књ. II, стр. 365-378.

[2] Ж. Радевъ, Източна Стара Планина и долината на рѣка Камчия, стр. 77-78 (въ Год. Соф. Унив., Истор.-фил. фак. кн. XXIII, 1926).

[3] A. Penck, Geologische und morphologische Probleme in Bulgarien. Въ Der Geologe, кн. 38, 1925, стр. 861.

[4] Наумъ Николовъ и В. Г. Радевъ, Хидрогеологическо изучване на областьта около термалнитѣ извори въ Карловска околия. Въ Сп. на Бълг. Геолог. Д-во, год. I, кн. 1, стр. 28.

[5] Ст. Бончевъ, Геология на Западна Стара Планина, стр. 2. Въ Трудове на Бълг. Природоизпитателно Д-во, кн. IV.

[6] Cvijić, Die Tektonik der Balkanhalbinsel. Въ Comptes Rendus du IX Congrès géologique intern. de Vienne, 1903, стр. 347-370; Геоморфологија, књ. I, стр. 249-290; Повечето отъ твърденията относящи се за Западна Стара планина сж оборени въ цит. съч. на проф. Д-ръ Ст. Бончевъ въ Трудове на Прир. Д-во, кн. III, стр. 62-63 и кн. IV, стр. 2-51.

[7] С. Радовановић, О великом шаријажу у североисточној Србији. Въ Записи Српског Геолошког. Друштва, књ. V.

[8] Cvijić, L'ancien lac Egéen. Въ Annales de Géographie, XX, 1911, стр. 240 и следв.; Основе књ. III, стр. 698-699; 924-943; Геоморфологија, књ. I, стр. 537-540 и таблица LV.

[9] Kosmat, Geologie der Zentralen Balkanhalbinsel mit einer Übersicht des Dinarischen Gebirgsbaues. Die Kriegschauplätze 1914—1918 geolo-

Такива примѣри могатъ да се наведатъ още съ десетки, но нѣма да продължавамъ, защото ще се отклоня отъ темата на настоящата работа. Ще добавя само, че самъ имахъ възможность при една обиколка изъ басейнитѣ на рѣкитѣ Солу-Дервентска и Мътивиръ, придружавайки г. проф. Ив. Батаклиевъ, да се убедя лично въ невѣрностьта и на друго едно Цвиичово твърдение — че Солу-Дервентската рѣка била обезглавена отъ рѣка Мътивиръ[1].

Явно е отъ приведенитѣ примѣри, че геоморфоложкитѣ изучвания на Цвиича въ България сѫ били съвсемъ повръхни. Можемъ тогава да си представимъ каква цена могатъ да иматъ Цвиичовитѣ антропогеографски изучвания, които сѫ му били само странично занимание.

Не е изключено, обаче, не отъ незнание, а отъ нежелание Цвиичъ да не казва нито дума за „арнаутското“ преселническо движение. Въ замѣна на него Цвиичъ описва преселническото движение отъ Северна Македония къмъ Южна Поморавия. Той, разбира се, не нарича това движение македонско, защото не приема, че Северна Македония обхваща порѣчието на горното течение на р. Вардаръ, а говори за Вардарско или южно движение. Хора главно отъ Скопско, Битолско, Тетовско и Пчинско сѫ се преселвали въ Южна и Срѣдна Поморавия, а нѣкои сѫ достигнали чакъ до Бѣлградскитѣ села, като увличали съ себе си и нѣкои моравски жители. Въ цѣлата сѫщинска Сърбия има само нѣколко села съ преселници отъ Македония и Моравско и тѣ сѫ около Бѣлградъ[2]

Относно тѣзи нѣколко села три нѣща тукъ трѣбва да бѫдатъ подчертани. Първо, не цѣлото население на тѣзи нѣколко малки села се състои отъ преселници отъ Македония и Южна Поморавия; второ, преселването въ тѣзи села не е ставало както сѫ ставали преселническитѣ движения въ другитѣ части на страната. Най-първо въ селото идвали като работници или занаятчии само мѫже, именно печалбари, така както сѫ отивали такива по всички краища на Балканския п-въ, пъкъ и извънъ него. И нѣкои отъ тѣхъ тукъ се задомили или пови-

---

gisch dargestelt. Berlin, 1924, Heft 12, стр. 159; H. Louis, Morphologische Studien in Südwest Bulgarien. Stuttgart, 1930, стр. 54.

[1] Цвијић, Основе за географију, књ. II, стр. 569-570; Геоморфологија, књ. II, стр. 154.

[2] Вж. у Р. Николић, Околина Београда, стр. 903-1104, passim.

кали семействата си, а други продължаватъ и до днесъ да се чувствуватъ като временни пришълци. Струва ми се, че това съвсемъ не е „масово преселническо движение“, а случайно засѣдане на нѣколцина гурбетчии тамъ, гдето сж отишли на работа, така както се е случвало и по други краища на Полуострова и на свѣта даже, да засѣдатъ отишлитѣ на временна работа македонци. Колко македонци, напр. сж засѣдали въ Цариградъ било като сж се задомявали тукъ или като повиквали и семействата си. Но това съвсемъ не значи, че сжществува преселническо движение отъ Македония къмъ Цариградъ, то съвсемъ не значи, че трѣбва да теглимъ една дебела черта отъ Костуръ къмъ Цариградъ, каквато е теглилъ Цвиичъ отъ Гевгели до бѣлградскитѣ околности. Най-после, трето, твърде важно обстоятелство е и факта, че малцината тѣзи случайно заседнали хора отъ Македония и Южна Поморавия въ Бѣлградско сж били чувствувани отъ околното население като чужденци (главно защото „заносили као на бугарски“[1]) и затова имъ давали прѣкоръ „бугари“.

Всичко това е описано въ единъ сборникъ, който е билъ предъ очитѣ на Цвиича, когато последниятъ е писалъ своята работа. Струва ми се, че ако той бѣше работилъ добросъвестно, щѣше да пресече при Алексинецъ линията, която тегли отъ Гевгели къмъ бѣлградскитѣ околности и нѣмаше да я отбѣлязва на картата, върху която сж означени посокитѣ на преселническитѣ движения само въ сръбскитѣ земи. А Цвиичъ е сторилъ обратното. Линията която е прокаралъ отъ Гевгели по Вардаръ и Морава не само че я е продължилъ чакъ до бѣлградскитѣ околности, безъ да обръща внимание на това, че нѣма въ случая сжщинско преселническо движение, но я е и надебелилъ извънредно много — много повече отъ линиитѣ, съ които е означено динарското преселническо движение, което е промѣнило населението на цѣли области.

Тенденцията е явна. Надебелявайки линията отъ Гевгели до бѣлградскитѣ околности, Цвиичъ е искалъ дебело да подчертае, че сжществува интимна връзка между населението на Сърбия и Македония и съ това косвено да „докаже“, че населението въ Срѣдна и Северна Македония се чувствува сръбско. Защото посокитѣ, по които сж ставали и ставатъ вжтрешнитѣ преселнически движения, очертаватъ напълно етничнитѣ граници на единъ народъ. Факта, че дълготрайни преселнически движения могатъ да ставатъ отъ една въ друга область на единъ и сѫщи народъ се изтъква отъ Цвиича на нѣколко мѣста въ тази глава въ книгата му, въ която разглежда преселническитѣ движения. Така на едно мѣсто той казва, че нѣмало преселническо движение отъ България къмъ лѣвия брѣгъ на Дунавъ, защото тамъ нѣмало българи, които да приематъ приселницитѣ[1], на друго мѣсто казва, че преселническитѣ движения имали голѣмо значение за вѫтрешното устройство на единъ и сѫщи народъ.[2] При това твърдение Цвиичу е било неудобно да пише за „арнаутското“ преселническо движение въ българскитѣ земи, даже и да го е зналъ.

---

[1] Р. Николиħ, цит. съч. стр. 964.

---

[1] Cvijić, La Péninsule, стр. 120. И двѣтѣ твърдения сѫ вѣрни само отчасти. Преселвания на българи на лѣвия брѣгъ на Дунава не липсватъ съвсемъ. И ако тѣ сѫ били много слаби това се дължи между другото на обстоятелството, че отъ тази страна българитѣ граничатъ съ единъ народъ извънредно експанзивенъ — ромънитѣ, а това е едно неблагоприятно положение при рвзселванията.

[2] Cvijić, цит. съч., стр. 113.

Азбученъ показалецъ

на по-важнитѣ географски и етнографски имена.

с. = село; гр. = градъ; об. = область; р. = рѣка.

Съ черни букви сѫ отбелязани селищата въ българскитѣ земи на изтокъ отъ р. Вардаръ, въ които има или е имало българи отъ Западна Македония и Албания, преселени преди XIX в.

Айдемиръ, с., 73.
Айдиново, с., 82.
Аканджиево, с., 71, 89.
Албания, 80, 90-91, 94, 102-104, 107.
албанци, 63, 65, 70, 74-75, 82, 87-88, 92-94, 107-108.
„арнаути“ (= българи отъ Западна Македония и Албания), 63-75, 78-86, 89-92, 102-110.
арнаути (=албанци, вж. т. дума).
Арнаутито, с., 83-84, 89, 109.
Арнаутларъ, с., 75, 77.
Арнаутлукъ, 69, 71, 79, 83, 85, 87, 102.
Арнаутска махала, 69, 72, 103, 107.
арнаутски кѫщи, 70.
Арнаутско мѣсто, 71.
Арнаутъ-кьой (= с. Елшица, вж. т. дума).

Бабукъ, с., 73.
Банова, с., 76.
Банско, гр., 65, 69, 92, 108.
Баня, с. (Разложко), 69, 90.
Баня, с. (Панагюрско), 71.
Баткунъ, с., 79.
Бей-Арнаутъ, с., 73-75.
Бесарабия, 65, 74, 75, 77, 86, 108.
Битолско, 80, 88, 102, 113.
битолчани, 87.
Болбока, с., 76.
Борованъ, с., 85.
Брацигово, гр., 63-65, 70, 72, 78, 80-82, 91, 106, 109.
Брациговско, 64, 78.
Бръчма, с., 73.
Булгаръ-кьой, с., 85, 107.
Бунарче, с., 87.
българи, 63, 65, 69-73, 75-78, 80, 82-83, 86-87, 90-91, 93-94, 101, 103-104, 107-108, 115.
българи въ Русия, 74-77, 108.
България, 65-66, 73, 75, 89-92, 96-98, 102-105, 110, 115.
Бѣла̀щица, с., 82-83, 89.
Бѣлградско, 66, 103-104, 113-114.
Бѣлградъ, 104, 113.
Бѣленско, 85.
Бѣли-Осъмъ, с., 72, 90.
Бѣлослатинско, 85.
Бѣльово, с., 64, 67, 70, 90.

Вардаръ, р., 96, 101, 106, 113, 114.
Варна, 68, 74-75.
Варненско, 65, 75, 77, 108.
варненци, 110.
Велеско, 105.
Владово, с., 86.
власи (епирски), 80, 82, 104, 107.
Воденско, 64, 84, 105.
Воденъ, гр., 86.
Воденъ, с., (вж. Дере-кьой, Елховско)
Вранско, 103.
Враня, с., 78, 90.
Въртокопъ, с., 86.

Габеръ махала, 81.
Габрешевци с., 85.
Габровица, с., 70.
Галища (вж. Галище).
Галище, с., 64, 81.
Гевгелийско, 78.
Гозница, с., 72-73, 90.
Голешово, с., 79, 105.
Голо-Бърдо, об., 87, 103.
Горна-Баня, с., 85.
Горна-Поморавия, 103.
Горна-Преспа, об., 102.
Горна-Рѣка, об., 88.
Горно-Арбанаси. с., 83, 89.
Горно-Джумайско, 72, 90.
Горно-Драглища, с., 69-70, 85, 90, 105.
горно-рѣканци, 88.
Горно-Чичево, с., 87.
Градево, с., 69, 90, 106.
Граждано, с., 87.
Грамосъ, с., 81, 82.
Грамосъ-планина, 81, 82.
Гърменъ, с., 79.

дебрани, 78-80, 87-88, 106.
Дебренъ, с., 78, 86, 107.
Дебърско, 73, 78, 80-81, 83, 86, 102, 105.
Дебърщица, с., 64, 79, 80, 86, 90, 107-108.
Девня, с., 74, 75.
Демиръ Хисаръ (Крушовско), 82, 83.
Дере-кьой, с., (=Петрова ряка, вж. т. дума).
Дере-кьой, с., (Елховско), 64, 84, 90, 108-109.
Джиздаръ-кьой, с., (=Добрина; вж. т. дума).
Добрина, с., 77.

Добруджа, 75, 86, 96.
Долна-Преспа, об., 102.
Долно Арбанаси, с., 83, 89.
Долно Граматиково, с., 86.
Долно-Паланци, махала, 68.
Дринъ, р., 103.
Дунавска България, 63, 68, 71-71.
Дунавъ, 73, 110, 115.

Елбасанско, 87, 103.
Елбасанъ, гр., 88.
Елли-дере, с., 79, 90.
Елховско, 64, 84, 90, 109.
Елшица, с., 71, 90.
Емборе, с., 86.
Ени-кьой, с., 76.
Епиръ, 86, 91, 104-105.
Ески-Арнаутларъ, с., 75, 77.
Ехловце, с., 88.

Загорие, об., 86.
Задунаева, с., 76.
Западна Македония, 63-65, 69-72, 75, 83-84, 90-91, 96-97, 99-104, 106-107.

Иванова, с., 76.
Източна Албания, 87.
Източна България, 96-100, 109.
Източна Македония, 86, 110.
Източна Тракия, 66, 84. 96, 98, 108.
Инпуцита, с., 76.

Кара-агачъ, с, 82-83, 89.
Кара-арнаутъ, с., 65, 73, 89.
Карагачъ, с., 76.
Кара-Орманъ, с., 73.
Катунецъ, с., 72-73, 90.
Кичево, гр., 88.
Кичевско, 102.
Клисура, с., (Тиквешко), 86.
Ковачовица, с., 79, 106.
Кодкитай, с., 76.
Козарско, с., 64, 81-82, 90.
Козякъ, об., 88.
Колония, об., 87, 103.
Копачъ, об., 88.
Копиловецъ, с., 65, 85.
Копиловци, (вж. Копиловецъ)
Копривщица, гр., 68, 72.
Корча, 87.
Корчанско, 86-87, 103.
корчанци, 87.
Косово, 103.
Косовско, 103.
косовци, 104.
Костенецъ, с., 66, 67.
Костурино, с., 86.
Костурска котловина, 86.
Костурска махала, 78.
Костурско, 64-65, 72-73, 79, 81-82, 85-87, 91-92, 100, 105.
костурци, 64, 78, 80-81, 86-87, 100, 105-106.
Костуръ, гр., 114.
Костуряни, с., 86, 107.
Кравино, с., 83, 89.
Криворѣчна Паланка, гр., 68, 85, 88-89.
Кричимъ, с., 82.
Крушово, гр., 88.
Крушовски Демиръ-Хисаръ (вж. Демиръ-Хисаръ, Крушовско).
Кюстендилско, 85.
Кюстендилъ, 68, 85, 88.

Леринско, 68.
леринци, 87.
Ловечъ, 68, 72. 73.
Ловчанско, 73, 84.
Логодашъ, с., 68, 72.

Маврово, с., 88.
Магарево, с., 80, 82, 87, 105, 107.
Македония, 63-65, 68, 70, 72, 75-77, 85, 88, 96, 102-104, 110, 113-114.
македонци (= българи отъ Македония), 64, 66, 75-77, 84, 91, 104, 114.
Мала-Азия, 100.
Малгарско, 66, 85, 100.
Малешево, 66, 72.
Малешевско, 68.
малешевци, 66, 79.
Малешевци, махала, 68.
мариовци, 87.
Марица. р., 66. 70.
Мати, об., 87-88, 103.
Мелнишко, 78, 86, 90.
Метохия, об., 103.
Мизия, 69, 86, 87, 88, 110.
мияци, 88.
мъгленци, 86, 87.
Мъгленъ, об., 86-87, 105

Неврокопско, 66, 72, 90.
Неврокопско поле, 79.
Неврокопъ, 67-68, 78, 83, 89.
Несрамъ, с., 79, 81.
Никифорово, с., 88.
Нишко, 109.
Новопазарско (въ Сърбия), 103.
Ново-село, с., 65.
Новотроянъ, с., 76.

Обидимъ, с., 69.
Омотска махала, 78, 107.
Омотско, с., 63-64, 78, 80-82.
Омутско (вж. Омотско).
Опара, об., 87, 103.
Орешья (вж. Орѣше, с., Дебърско)
Орѣхчово (вж. Орѣшецъ).
Орѣше, с., (Дебърско), 79-80.

Орѣше, с., (Велеско), 88.
Орѣшецъ, с., 63-64, 79-81, 107.
островчани, 105.
Охридско, 63-64, 82, 88, 105.
охридчани, 87, 105-106.
Охридъ, 72, 102.
Ошени, с., 86.

Паланци, махала, 68.
Папрадище, с., 88.
Пателеница, с., 63-64, 79-80, 90-91.
Пелагония, 87, 105.
Перущица, гр., 64, 82.
Петричъ, гр., 67-68, 78, 83, 86-87, 89.
Петрова ряка, с., 77.
Пещера, гр., 64, 67, 68, 78-81, 83.
Пласе, с., 86.
Пловдивска Тракия, 68, 108.
Пловдивско поле, 66, 83, 96, 98, 106.
Пловдивъ, 85.
Пожарско, с., 87.
Пологъ, об., 88.
Преображение, с., 88.
Призрѣнъ, гр., 102.
Прилепско, 88.
Провадийско, 65, 74-75, 77.
Просенишка махала, 69.
Пъстренъ, с., 83, 89.

Радовишъ, 87.
Радювене, с., 72-73, 90.
Раецъ, об., 87, 105.
Разградско, 65, 73, 98.
Разкаяни, с., 83, 90.
Разлогъ гр., 67-69.
Разложка котловина, 69, 105.
Разложко, 69, 78, 85, 90.
Ресенска котловина, 87.
Ресенъ, гр., 68.
Ресенъ, махала, 68.
Родопи, 63, 66, 81-83, 91, 96.

Саржгьолска котловина, 86.
Саржгьолъ, об., 105.
Сатж-кьой, с., 84, 90.
Свищовско, 63,
Северна България, 71, 84, 106.
Северна Македония, 68, 113-114.
Северна Тракия, 68, 83.
Северозападна България, 85, 90.
Северозападна Мизия, 89.
Североизточна България, 65-66, 73, 90.
Североизточна Македония, 63, 96.
Сестримо, с., 64-65, 67, 70, 89, 92.
Силистренско, 63, 65, 71, 73.
Скопско, 88, 113.
Скопско поле, 105.
Скопье, 85, 89.
Скребатно, с., 79, 90.
Слепче, с., 88.
Слимница, с., 63, 64, 81, 82.
Смилево, с., 88.
София, 68, 71, 85, 88, 97.
Сребърна, с. 73.
Срѣдна Албания, 105.
Старозагорско, 83, 90.
Струга, гр., 102.
Струмица, гр., 86-88.
Суровичовци, махала, 68.
Суровичъ, с., 68.
сърби, 66, 93, 102-104.
Сърбия, 102-104, 113-114.

Тараклия, с., 7[illegible].
Тарфа, с., 84, 90.
Татаръ-Пазарджикъ, 65, 71, 79, 85.
Татаръ-Пазарджишко, 86, 89-90.
Татаръ-Пазарджишко поле, 83.
Ташъ-Бунаръ, с., 76.
Тесалия, 86, 91.
Тетово, 85.
Тетовско, 65, 84, 103, 113.
тетовци, 85, 88-89.
Тиквешъ, об., 68, 86-88, 90-91, 105-107.
Тракия, 63, 69-70, 79, 85-90, 98-99, 107, 110.
Троянско, 90.
Троянъ, гр., 68, 72.
Трѣвненско, 73, 109.
турци, 76, 78, 80, 83, 98-99, 107.

Устина, с., 82.

Хаскьой, с., 73.

Царево-село, с., 67-68, 72, 87-88.
Царево-селско, 68, 72.
Цариградско, 84.
Цариградъ, 84, 85, 114.
Цинцарци, махала, 68.
Црънча, 63-64, 79-90, 90-91.

Черменика, об., 87, 103.
Черна-Гора, 103.
черни българи, 75.
Черни Дринъ, р., 80.
черногорци, 104.
Чийшия, с., 76.
Чипровско, 65, 83, 103.
чипровчани, 103, 110.

Шикирликитай, с., 76.
шопи, 80, 98.
Шоплукъ, 71.
Шопско преселническо движение, 100.
Шумадия, 103.

Югозападна Македония, 70.
Южна Македония, 63, 81, 104.

Янина, 65.
Янинско, 86.

НАРОДНА
БИБЛИОТЕКА
СКОПИЕ

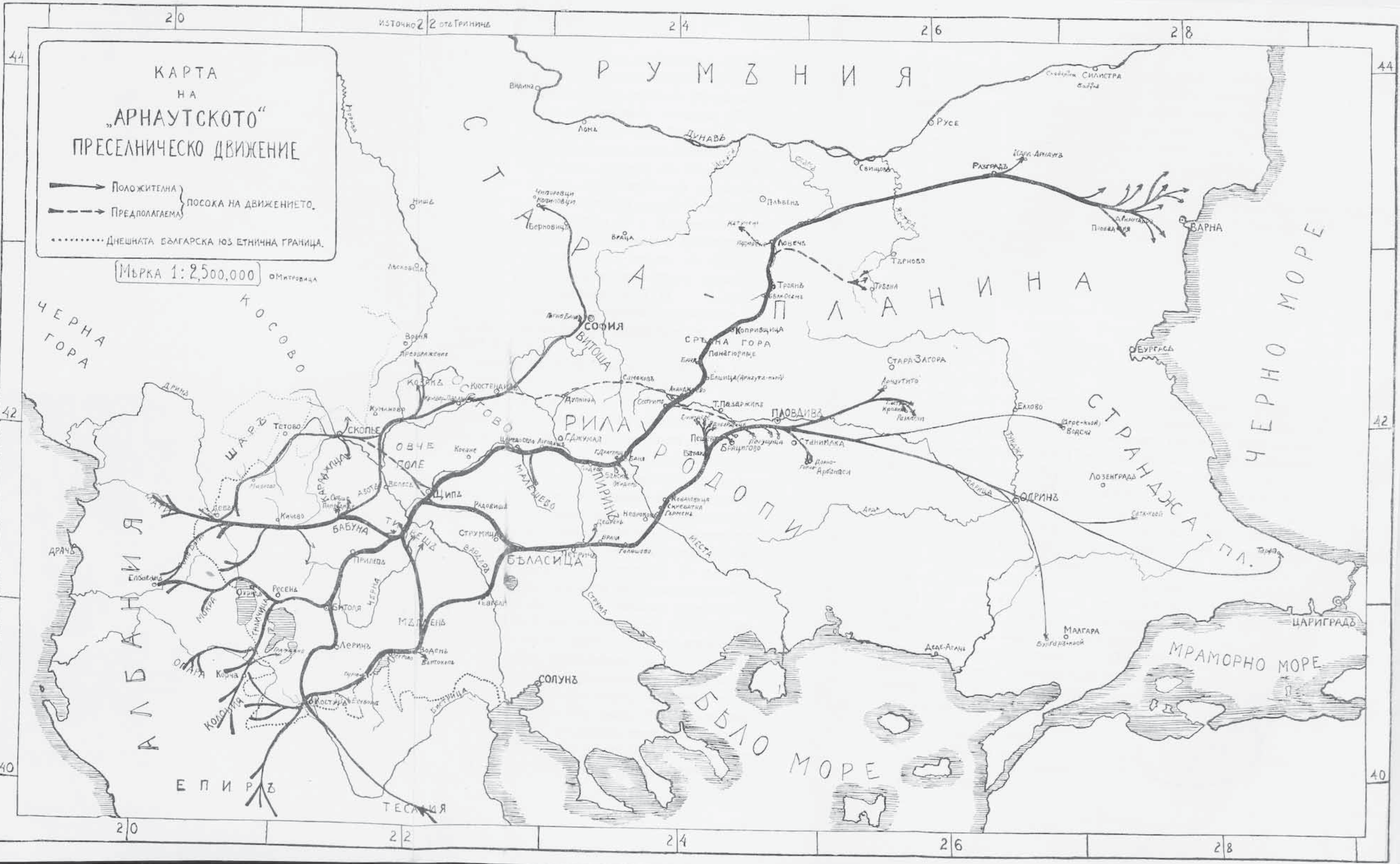

КАРТА
НА
„АРНАУТСКОТО"
ПРЕСЕЛНИЧЕСКО ДВИЖЕНИЕ

ИЗЪ МИНАЛОТО НА НЕВРОКОПСКО И БЛИЗКИТѢ МУ ПОКРАЙНИНИ.[1]

Отъ Ангелъ Даскаловъ.

II Борба съ гръцкото духовенство.

Ние споменахме, че Неврокопската каза е влизала въ състава на Драмската епархия. Както на всѣкжде въ оная епоха, така и тука българското население било потискано повече или по-малко отъ своето инородно духовно началство. Духовната зависимость и близостьта имъ до сѣдалището на епархията Алистратикъ и до гръцкия културенъ центъръ Сѣръ сж съдействувайли Неврокопъ и мървашкитѣ села да възприематъ гръцката просвѣта и богослужение много отдавна. По тоя начинъ компактното имъ българско население било държано дълги години въ заблуда и се считало за българогласни еллини. Мисъльта, че гръцкото духовно началство е негова народна иерархия, го е карала да понася до известна степень безъ ропотъ грабителствата и произволитѣ му. Отъ своя страна пъкъ и то е правило по нѣкога отъ тактически съображения привидни услуги на своитѣ пасоми. Не така, обаче, се е гледало на това положение отъ българитѣ въ селата на лѣво отъ р. Места въ Дервентската клисура. Тука, като изключимъ разположенитѣ въ самитѣ недра на Родопитѣ села Доленъ и Сатовча, населени съ помаци и гърчеещи се българи, населението не се е подало на заблуда, подържало упорито народностьта си и запазило своята родна просвѣта и богослужение, въпрѣки направенитѣ опити и натискъ да въведатъ гръцкия езикъ въ училищата и церквитѣ си. Когато българскиятъ черковенъ въпросъ се появилъ, българи отъ тоя край на казата първи, заедно съ нѣколцина неврокопчани, повдигнали гласа си противъ натрапеното духовно началство. На чело на тѣхъ били отъ града Илия Дуковъ и Стоянъ Шахиновъ (дѣдо имъ билъ радомъ отъ Банско) и отъ селата Никола Ивановъ, ковачовскиятъ учитель и Георги Костовъ отъ Хисърлъка. Тия четири лица съставлявали негласно първата българска община въ Неврокопъ, която подела борбата за просвѣтна и черковна свобода. Сп. Прокоповъ пише, че когото презъ октомврий 1869 г. пристигналъ въ Неврокопъ първиятъ български учитель въ Гайтаниново Захари Бояджиевъ,

---

[1] Вж. въ Мак. Прегледъ, год. VII, кн. 1, стр. 83-117.

Македонски прегледъ. Год. VII, кн. 2 и 3. 1931.

Никола Ив. Ковачевски, възхитенъ отъ успѣха на българщината въ Неврокопъ, му казалъ: „Когато започнахме българщината въ Неврокопъ, въ цѣлата каза за община и за народъ и за всичко бѣхме само азъ, Илия Дуковъ, Стоянъ Шехинъ и Георги Хисарлъклията. Ние кореспондирахме съ Пловдивъ и Пазарджикъ, а тука нѣмаше съ кого да размѣнимъ дума. . . . Бѣше ме срамъ, кога виждахъ писма отъ тия градове да дохождатъ до насъ, до общината неврокопска. Где е тая община?“

Преди всичко нека забележимъ, че п. Димитръ Икономовъ отъ Неврокопъ, по-рано гъркоманинъ, а по-сетне български свещеникъ и председатель на неврокопската община, помоленъ отъ Прокопова написалъ нѣколко години преди смъртьта се въ 104 стр. бележки по „черковно-училищното дѣло въ Неврокопъ отъ по-старо врѣме“, които Прокоповъ широко използувалъ. Оригиналътъ на тия бележки се пазилъ въ българската митрополия въ Неврокопъ до 1913 г., когато гръцкитѣ войски го унищожили заедно съ архивата на митрополията.

Въ Драмската епархия отъ 1831 год. до назначението на първия кириархъ на Неврокопскта епархия въ 1892 г. се подвизавали следнитѣ гръцки владици: митрополититѣ Неофитъ Елефтерополски, който по-сетне станалъ цариградски патриархъ, Атанаси, Милети — бивши Ловчански, Агатангелъ и Иоаники, и епископитѣ: Неофитъ — бивши Вратчански, Павелъ, Тераси, Игнати, Хрисантъ и Григори. Измѣстенъ отъ Врачанската епископия отъ първия екзархийски архиерей Аверкий, Неофитъ билъ изпратенъ отъ патриаршията въ Неврокопъ за да обикаля ония мѣста въ Драмската, Сърската и Мелнишката епархии, гдето интереситѣ на гърцизма биха поискали това. Той е единъ отъ ония гръцки владици, каквито патриаршията настояваше безуспѣшно предъ Портата да ѝ разреши да изпраща въ българскитѣ епархии, за да се грижатъ за духовнитѣ нужди, както тя казваше, на „истинскитѣ“ православни хрискияни, считайки българското духовенство за схизматици, съ явна цель да се стараятъ да приберать на ново въ лоното на Цариградската черква заблуденитѣ ѝ духовни чада. Както ще видимъ по-нататъкъ, тая мисия на Неофита му струвала многа скѫпо.

По традиция, тутулярътъ на Драмската епархия, както и неговиятъ замѣстникъ, когато той е билъ синодаленъ членъ при патриаршията, си прекарвали месецитѣ юлий и августъ въ Неврокопъ и въ обиколка по неврокопскитѣ села, като бѣгали отъ голѣмитѣ горещини въ драмското поле. Когато специални нужди сѫ налагали това, митрополитътъ или неговиятъ епископъ сѫ отивали тамъ и въ друго време. Презъ останалитѣ месеци отъ годината духовнитѣ работи въ Неврокопската каза били управлявани отъ протосингели. А протосингелитѣ тука сѫ били голѣми обирници и страшилища за свещеницитѣ. Видно мѣсто между тѣхъ държи п. Георги Странджалията. Преди да опишемъ неговитѣ произволи, ние ще се спремъ на своеволията на Милетия — бивши Ловчански. Нека забележимъ, че за делата на Милетиевитѣ предшественици ни липсватъ всѣкакви сведения и че нашитѣ бележки ще засегнатъ него и неговитѣ приемници Агатангелъ и Иоаники съ тѣхнитѣ епископи.

Въ края на юний 1851 г. Милети, поради скандала му въ Ловечъ съ жената на Костадинъ часовникаря[1], билъ осѫденъ отъ патриаршията на заточение въ Св. Гора. Следъ завръщането си отъ тамъ той, като награда за своя безнравственъ животъ, получилъ Драмската епархия. Милети заелъ Драмската катедра презъ 1852 г. Щомъ дошелъ въ Неврокопъ, той поискалъ отъ християнското население на казата 1,500 л. т. за филотимонъ, като мотивиралъ искането на такъва голѣма сума съ това, че откупилъ епархията за 4,000 л. т., давайки въ залогъ на своитѣ заемодавци чифлика си. „Народътъ нѣкакъ не склонилъ на това негово предложение“, казва Прокоповъ. Тогава той започналъ да проклина, свѣщеницитѣ спрѣли да свещенодействуватъ, черквитѣ по казата затворилъ“. Това породило силно негодувание въ населението. Общо събрание въ Неврокопъ решило да се даде на Милетия 500 л. т., а той се съгласилъ на 700 л. т. Неговитѣ заемодавци го притѣснявали постоянно и той трѣбвало да намѣри пари. За вула Милети вземалъ по 200, 300 до 500 гроша. Отъ единъ младоженецъ, който се е скаралъ съ протосингела му п. Георги, взелъ за вула 3,000 гр. За рѫкополагане свещеницитѣ му плащали по 1,000—1,200 гроша. Отъ п. Констатинъ Бояновъ въ Неврокопъ взелъ 1,300 гр. Но тия негови доходи, каквито сѫ били и подобнитѣ тѣмъ въ другитѣ кази на епархията, колкото и прѣкомѣрни, не били достатъчни да посрещнатъ задълженията му. Подъ гнета на своитѣ дългове Милети извършилъ изнудване. О. Харитонъ отъ Либяхово, богатъ човѣкъ, билъ наклеветенъ отъ своитѣ противници предъ него че води неморalенъ животъ. Мтлети го отстранилъ отъ дължность, повикалъ го на сѫдъ като го запрѣлъ дълго време въ Неврокопъ, докато го убедилъ да му заеме 23,000 гр., следъ което го опростилъ. Но Милети не плаща дълга си. О. Харитонъ се оплакалъ за това въ патриаршията, която го опълномощила да събере заема си отъ Милетиевитѣ берии въ Драмско. Населението неведнажъ се оплаквало въ патриаршията противъ него и протосингела му п. Георги, и найсетне и двамата били уволнени — Милети презъ 1859 г., а п. Георги презъ 1862 г. (Прокоповъ).

Попъ Георги Странджалията билъ много жестокъ къмъ свещеницитѣ. Ония отъ тѣхъ, които му сгрѣшавали, поваляль ги на пода и ги биялъ немилостиво съ дебело дърво. Жената му имала голѣмо влияние върху него и неговитѣ работи.[2]

---

[1] Г. Димитровъ, ч. I, 315; Гено Ивановъ ИзИД, кн. V стр. 156.

[2] Гл. разказа за даскалъ Господинъ въ Новини, г. V бр. 67. 1895 г. (въ подлисника).

Тя отъ друга страна била леконравна жена. Единъ свещеникъ (името му премълчаваме), който следъ освобождението се преселилъ и умрѣлъ въ София, билъ често подлаганъ на бой отъ п. Георги. Бидейки младъ и хубавецъ, той станалъ избраникъ на попадията, а следъ това любимецътъ на протосингела. На тая жена отдаватъ изпѫждането на гръцкия учитель Иванъ Василевъ — „тоя мървакъ“, за който говорихме по-горе, и довеждането на Янелията Димитъръ Грацо, свършилъ гимназия въ Янина. Възнегодували отъ това и отъ интригитѣ на п. Георги, благодарение на които двѣтѣ черкви останали само съ единъ свещеникъ и училището стояло „толкова време затворено“,[1] гражданитѣ единодушно се обявили противъ протосингела и неговитѣ привърженици братя Пораскови, които произхождали отъ близкото село Ляски. Това било, споредъ п. Димитръ Икономовъ, началото на движението на българитѣ въ Неврокопъ за просвѣтна свобода и черковна независимостъ. Нѣколко неврокопски първенци отишли въ епархийското седалище и се оплакали на Милетия противъ протосингела му, като поискали неговото уволнение, но не били чути. Тѣ се оплакали и на сърския митрополитъ безрезултатно. Оплаквания били направени и въ патриаршията. Гъркоманитѣ, привърженици на п. Георги, го оправдали съ това, че билъ полезенъ за тѣхната кауза.[2]

Несполучливиятъ опитъ за уволнението на п. Георги го направилъ по-смѣлъ и по-нахаленъ. Освенъ високитѣ такси, що вземалъ за вули, той разрешавалъ бракове на роднини. Отъ жителитѣ на Скребатно и Ковачовица, които често нарушавали роднинскитѣ връзки, всѣкога токуречи вземалъ по 800 гр. за вула и 2 оки масло. На гърба на вулата отбелязвалъ: мѣстниятъ свещеникъ да му изпрати по-напредъ маслото и следъ това да венчава. Той използувалъ богато и унищожаването на годежитѣ. Когато годеникътъ се отказвалъ отъ годежа, момата му повръщала годежнитѣ подараци: нанизъ пръстенъ и др. и оставала въ дома на п. Георги (митрополията) като слугина, докато нѣкой не я поиска. За това му се плащало прескѫпо. Пожелае ли пъкъ нѣкоя годеница да развали годежа или да се сгоди за друго лице безъ да повърне годежнитѣ подеръци, онеправданиятъ годеникъ се оплаквалъ въ митрополията и обещавалъ голѣма сума на протосингела да нареди работата. Последниятъ повиквалъ годеницата, родителитѣ ѝ, мѣстния свещеникъ и нѣколко първенци отъ селото да разгледатъ дѣлото. Ако момата настоявала на своето решение, п. Георги я задържалъ въ митрополията да му работи, а годеникътъ по нѣкога ѝ носѣлъ храна, но най-сетне той бивалъ излъганъ, защото съперникътъ му давалъ повече и се венчавалъ съ момата. Когато пъкъ годежътъ се възстановявалъ и сгоденитѣ се венчавали, момъкътъ плащалъ за храната ѝ въ митрополията. Ако момата не се сгодявала за друго лице, протосингелътъ пакъ печелилъ: тя оставала при него, докато нѣкой я откупи „като добитъкъ,“ казва п. Димитръ Икономовъ.[1] Споредъ него, п. Георги много пѫти си служилъ и съ физическо наказание на провинената жена или мома, която, „привързана съ вѫже до единъ стълбъ на митрополитското здание, претърпѣваше мѫченически страдания и наказания отъ протосингеловия камшикъ по голи меса, докле да се прибере съ мѫжа си или омѫжи за тоя, който е наддалъ“. . Нѣкои отъ неговитѣ жертви се опитвали да се спасятъ чрезъ потурчване, но по споразумѣние съ по-влиятелнитѣ турски първенци той ги изваждалъ отъ тѣхното убежище, разкѫсвалъ имъ фереджетата и ги завождалъ въ митрополията.

---

[1] Срв. писаното на стр. 19. и бележката тамъ.

[2] За произволитѣ и грабежитѣ на тоя протосингелъ гл. Цариградски вѣстникъ, г. IX. бр. 432. 1859 г.

Когато п. Георги отсѫтствуаалъ отъ града, замѣствалъ го гъркоманинътъ Теолой Парасковъ, виляетъ-коджабашия. Неговото грабителство се характеризира отъ следния нещастенъ случай. Единъ момъкъ отъ Дахъ-чифликъ му се оплакалъ, че годеницата му иска да се годи за друго лице. Той я повикалъ и задържалъ въ митрополията и я повърналъ съ заплашване на годеника ѝ, следъ като получилъ отъ него 800 оки пшеница. Венчанието станало насилствено. Не се минало обаче много време и младоженката се отървала отъ натрапения ѝ мѫжъ. Бидейки и двамата на полската работа, мѫжътъ легналъ да си поспи и тя го убила съ ножъ (Прокоповъ). Споредъ Н. Мандушовъ, тя смазала главата му съ голѣмъ камъкъ, за което престѫпление била осѫдена ни 15 годишенъ затворъ.

Попъ Георги ималъ и други източници за печалба; той отивалъ по нѣкога по селата да ръси и извършва маслосвещение, а другъ пѫть възлагалъ това на мѣстния свещеникъ въ присѫтствието на неговъ ясакчия. Въ тоя случай той вадилъ отъ една овца две кожи: съ едната рѫка вземалъ подаянията на пасомитѣ: вълна, масло, сирене, жито, варива други, а другата протѣгалъ къмъ селската каса, която му плащала известна сума. Така с. Ковачевица му платило презъ 1855 г. („за протосингела пръска-параси“) 68 гр. , а презъ 1858 г. („за протосингела за две години по 40-80 гр.“) Сѫщата година това село му платило за маслоосвещение („на протосингела за масло“) 130 гр. Презъ 1857 г. въ Ковачовица било събрано жито 40 паници Х 20 = 800 оки. („Щото са продавали жито протосингелово, ѝ йсапя му са даде паныцы 40“), което било продадено по 23 гр. паницата, или 40 x 23=920 гр. Каква часть отъ горнитѣ подаяния на солото и на селянитѣ и отъ вули, и другитѣ берии п. Георги е давалъ на своето началство, е неизвестно. Отъ смѣткитѣ, които учительтъ Н. Ив. Ковачевски е държалъ и отъ които заемаме горнитѣ данни, се вижда, какви суми Ковачевица е плащала на гръцкия владика и на други лица. Така, това село имало 199 цѣли венчила и 32 полувенчила (вдовци и вдовици), за които плащало по 4 гр. на венчило и по 2 гр. на полувенчило, всичко 860 гр. годишно. Владиката посѣтилъ това село 1855 и 1858 г., за които посещения то платило:

---

[1] Срв. Ангелъ Ивановъ — сп. Ач. Пр, г. XXV кн. 7 и 8, стр. 1116.

1855 г,

„За літургіата Владычка дадохъ	гр. 112.—
„Владыката — бакшиши	„ 24.—
„За Владичкыте човѣцы отъ селото тераха и дадохъ .	„ 30.—
„За Владыката харчь	„ 165.—
„За кыріа да вдигнатъ единъ владиковъ попъ боленъ дадохъ„	7.—
	гроша 338.—

1858 г.

„На владиката съ пръска-параси и литургіата	гр. 244.—

Освенъ тия суми с. Ковачовица изразходвало презъ 1855 год. следнитѣ суми:

а) на протосингеловия ясакчия	гр. 244.—
б) на калугера (а не на духовника) за святая Екатерина"	„ 200.—

и пdезъ 1858 г.:

в) за Сеолой Парасковъ, изпратенъ въ Цариградъ, сигурно по духовни работи	„ 45.—
г) „на испаднали гымиціе дадохме	„ 37.—
д) „на единъ святогорски калугерь"	„ 31.—
е) „на духовника белотінцки (вѣроятно калугеръ на нѣкой гръцки манастиръ)	„ 20.—
	гроша 358.—

За своитѣ безакония п. Георги билъ повиканъ на сждъ въ Солунъ, гдето били изпратени, като пълномщници да подържатъ обвинението му дѣдо Димитъръ Астарджиевъ, Илия Дуковъ и Михаилъ Апостоловъ отъ Неврокопъ и дѣдо Георги отъ Долно-Броди. Той билъ осжденъ и уволненъ[1].

Следъ уволнението на Милети[2] въ 1859 г. патриаршията възложила на сѣрския митрополитъ завеждането на Драмската епархия и презъ 1862 г.[3] назначила за нейнъ кириархъ Зворнишкия митрополитъ Агатангелъ, който платилъ дълговетѣ на прѣдшественика си и приелъ новата си епархия. Той назначилъ за свой замѣстникъ въ Неврокопъ калугера Силвестрий. Кънчевъ погрѣшно пише, че п. Георги билъ протосингелъ на Агатангела и че тоя последниятъ билъ назначенъ за драмски митрополитъ около 1855 г.[1]

---

[1] Ангелъ Ивановъ — УчПр, г. XXV. . . кн. 7 и 8 стр. 1116.

[2] По-горе казахме, че първата дописка отъ Неврокопъ по народнитѣ работи е отъ 1859 г. Презъ тая сжщата година, когато е билъ уволненъ Милети, отъ Драма пишатъ на в. България (г. I, бр. 2, стр. 2, гдето между другото четемъ: „Драмскыя архіепископъ Милетій добре се соглясява съ тамошни ти бейове за да притѣснява Христіани ти. Излишно е да забележимъ, че тыя Хрістіани сж Българи."

[3] в. Българія, г. IV, бр. 31 отъ 12. XI. 1862 г.

Агатангелъ, „новия владика“, отишълъ въ Неврокопъ првъ пжтъ презъ лѣтото на 1862 г. Първата му грижа била да нареди своитѣ парични работи. Споредъ Н. Мандушовъ, той поискалъ отъ пасомитѣ си въ казата 40,000 гроша. Нека кажемъ между скоби, че по силното настояавне на българитѣ Високата Порта, следъ дълго съпротивление на цариградската патриаршия, бѣше ѝ наложила, считано отъ 1862 г. , да опредѣли заплати на своитѣ митрополити, които не можаха вече да искатъ фамозния филотимонъ, който тѣ събираха до тогава въ произволни размѣри при самото имъ встжпване въ епархиитѣ си, както и други многобройни и разноименни берии. Неврокопскитѣ българи се противопоставили на това Агатангелово искане и предложили цѣлата му заплата да се разхвърли върху венчилата въ епархията и тѣ да плащатъ, колкото се пада на венчило. Митрополитътъ ималъ въ тоя случай безрезервната подкрепа на гъркоманитѣ. Какъ се разрешилъ този важенъ въпросъ, Мандушовъ не си спомня; отъ едно съобщение обаче на в. Съвѣтникъ, г. I, бр. 37 отъ 1863 г. се вижда, че заплатата на митрополията останала въ поискания отъ него размѣръ — 40,000 гр. Въ една дописка на в. Българія, г. IV. бр. 31 отъ 1862 г. четемъ, че Агатангелъ „начна да търси отъ насъ хесапъ такъвъ оплетенъ, щото никой не можа да отговари“, че той „глобилъ“ християнското население отъ казата съ 60.000 гр. като почналъ да събира по $7^1/_2$ гр. на венчило. Тоя „оплетенъ хесапъ“, сигурно, се отнася за нѣкои несъбираеми недобори на предшественика му. Тая първа постжпка на Агатангела настроила неблагоприятно противъ него мѣстнитѣ българи, които не скривали своето негодувание и вражда противъ инородния си духовенъ началникъ. Враждата почнала въ началото да се изразява въ прѣчки по събиране на заплатата му, а после свършила съ явното отказване да го признаватъ за духовенъ началникъ. Предвиждайки по-отрано застрашаващата го опасность, лукавиятъ фанариотъ прибѣгналъ до хитрость. Той говорилъ на народа по бошняшки и заедно съ протосингела си изричали въ черква нѣкои възгласи и ектении на славянски езикъ. Това обаче дало обратни резултати, като повдигнало духа на българитѣ (Н. Мандушовъ). Докато Агатангелъ по-напредъ казалъ въ Осиково да изхвърлятъ българския езикъ отъ училището и славянския отъ черквата, въ замѣна на което обещалъ да изпрати безплатно гръцки учители и гръцки черковни книги,[1] сега той подканя неврокопскитѣ българи да си наематъ български учитель.[2]

---

[1] В. Кънчевъ СбНУК, кн. XII, 216.

Както видѣхме по-горе, такъвъ учитель дошелъ (Т. Неновъ), но Агатангеловиятъ протосингелъ и гъркоманитѣ не го допустнали въ общото градско училище. Неврокопчани се оплакватъ на Агатангела за това и той имъ пише да чакатъ до неговото дохаждане. Въ тоя промеждутъкъ обаче Неновъ е обвиняванъ като бунтовникъ и униятъ и преди да дойде въ Неврокопъ митрополитътъ той билъ изпжденъ и интерниранъ по негово настояване въ Банско. Отъ друга страна събирането на владичнината срѣщало голѣми прѣчки и Агатангелъ наложилъ съответно наказание: свещеници по селата аргосалъ, черкви затворилъ.[3]

Неврокопчани изпратили Н. Ив. Ковачевски въ Цариградъ съ оплакване противъ Агатангеловитѣ своеволия и молби да имъ се разреши да си иматъ народно училище съ български учители, необезпокоявани отъ никого. Такова разрешение било дадено. Дохожда и другъ български учитель (Ат. Бошковъ). Успѣхътъ на българското училище още при Ненова раздразнилъ Агатангеловитѣ привърженици и не предвещавалъ никакво добро и за владиката лично, както и за гърцизма изобщо. И той правилъ отстжпки: да се допустне българския учитель да преподава въ общото училище освенъ прочитъ и катихизисъ, свещена история и четиритѣ действия отъ аритметиката на български, а граматика и другитѣ предмети да се изучватъ на гръцки езикъ,[4] като се спазватъ останалитѣ условия, указани по-горе. Както видѣхме на сжщото мѣсто, българитѣ отхвърлили това предложение. Тѣ отклонили и поканата на Агатангела да се помирятъ съ гъркоманитѣ и вмѣсто заплата, смѣтано по 10 гр. на венчило, да му плащатъ по $3^{1}/_{2}$ гр. на нуфузъ.[5]

Пропустнахме да споменемъ по-горѣ, че неврокопчани чествували пръвъ пжть праздника на св. св. Кирилъ и Методий презъ 1863 год. По тоя случай Георги Костовъ се оплаква на Ст. Захариевъ, че „гъркоманитѣ" усмивали тия народни светци, които на подигравка наричали „свети Букъ и свети Джпъ" и „заповедаха на свещеникатъ да не иде вечерта на вечернина за да не влеземе сасъ сила у церквата и въ утриньта така направика, а ние отидохме на нашето си Българско училище", гдето съ духовника Христофора направили водосветъ и чели правилата.[6] Това празднуване, така възпрепятствувано, станало докато още Н. Ив. Ковачевски не билъ се завърналъ отъ Цериградъ. Следъ неговото завръщане Неврокопчани промѣнили тона къмъ своитѣ противници, което, както току-що казахме, принудило Агатангела къмъ нови отстжпки. Събирането на неговата заплате сега ставало още по-затруднително,[1] и той се оплакалъ за това на сѣрския каймакаминъ, който повикалъ Димитъръ Петровъ и Илия Дуковъ, задържалъ ги нѣколко дни и ги освободилъ, като имъ взелъ писмена декларация, че нѣма да прѣчатъ на владиката.[2] Агатангелъ отдавалъ своя неуспѣхъ на протосингела на Силвестрии, българинъ, когото смѣнилъ, като заплашвалъ, че ще назначи за тъкръ п. Георги Странджалията, а после назначилъ калугерина Агатангелъ (Прокоповъ).

---

[1] в. Българія г. IV, бр. 31 отъ 12. XI 1862 г.

[2] Ангелъ Ивановъ УчПр, г. XXV, кн. 7 и 8, стр. 1117.

[3] в. Съвѣтникъ, г. I, бо, 2, 1. IV. 1863 г.

[4] в. Врѣмя, г. II, бр. 2, 20. VIII. 1866 г.

[5] в. Съвѣтникъ, г. I, бр. 37, 2. XII. 1863 г.

[6] Георги Костовъ до Ст Захариевъ отъ 11. V. 1863 г. СбНУК, кн. XXIV, стр. 281-282, док. 468.

Къмъ края на юли 1863 г. дошли въ Неврокопъ солунскиятъ валия Акифъ-паша и сърскиятъ каймакаминъ да ревизиратъ смѣткитѣ на идаре-мезлиши. Съ тѣхъ дошелъ и Агатангелъ. Двамата висши властници по негово ходатайство упражнили натискъ да му се плаще безпрепятствено и да бжде признатъ отъ българитѣ за духовенъ началникъ. Тия последнитѣ обаче подали жалба на валията, че не го признаватъ за такъвъ и че искатъ свой народенъ владика. Повикани били около 100 българи първенци, които, попитали по отдѣлно и устно заявили, че не признаватъ Агатангела за владика, който на свой редъ ги обвинявалъ, че искали за такъвъ руснакъ. Вмѣсто да вематъ подъ внимание това законно искане, властитѣ задържали 8 неврокопски граждани и 4 други лица отъ селата, отъ които 4 неврокопчани и 2 селски първенци изпратили въ Сѣръ; тѣ сж: Илия Дуковъ, Димитръ Астарджиевъ, Апостолъ Смиляновъ и Никола Костадиновъ отъ Неврокопъ; Никола Ив. Ковачовски отъ Ковачевица и Апостолъ Димовъ отъ Скребатно.[3] Не се минало много врѣме и Агатангелъ направилъ друго насилие. „Владиката обадилъ още 4 българе почтенни на мюдюрина тамошнiи, защото рекълъ, чи сж още тые дѣто принудюваты българете да ни ни плащатъ данокатъ си. . . И ги мѣтнали въ затвора безъ да хни кажетъ вината“. Научили се за това, всички българи отъ селата, дошли на панаиря и мнозина неврокопчани се събрали и отишли на „судилището числомъ 100 души“ и казали на мюдюря, че затворените „нематъ нiкоя повинность“, че дѣйствуватъ по тѣхно пълномощие и поискали освобождението имъ. Мюдюрътъ отказалъ, а тѣ настояли и тѣхъ да затворятъ. Представительтъ на властьта отстѫпилъ предъ тая демонстрация и освободилъ затворенитѣ. Всички тѣ „рекли нито владиката признàваме за владика, ныту му сме длъжни да му плащаме нещо". .[1]

---

[1] „Неврокопчани още не се умируватъ и не даватъ ни една пара на владиката и за гр. учителъ“, пише о. Христофоръ на игумена на Рил. монастиръ — 28. VII. 1863 г. Ibid., стр. 30 док. 7.

[2] В. Съвѣтникъ, г. I., бр. 31, 21. XI. 1863 г.

[3] В. Българска Пчела, г. I, броеве 19, 21 и 24 отъ 1863 г.; в. Съвѣтникъ г. I, бр. 31 с. г. и в. Врѣмя, г. I, бр. 21, с. г. Срв. Ангелъ Ивановъ (УчПр, г. XXV кн. 7 и 8, стр. 1121), който погрѣшно пише, че това е станало презъ 1866 г.

Докато затворенитѣ неврокопски първенци били още въ Сѣръ, Агатангелъ обикалялъ българскитѣ села, но никѫде не билъ приетъ.[2] Нека споменемъ, че въ тоя походъ противъ българщината въ Неврокопъ взели участие косвено и сѣрскитѣ гърци, които заплашвали тамошния каймакамъ, че ако властитѣ продължаватъ да търпятъ българкото училище въ тоя градъ, тѣ ще пишатъ на гръцкитѣ търговци въ европейска Турция и въ Елада да бойкотиратъ сѣрския панаиръ.[3] Затварянето на неврокопскитѣ първенци ни най-малко не измѣнило положението въ полза на Агатангела, както констатира в. Съвѣтникъ, който между друго пише (г. I, бр. 31, 1863 г.), че „Неврокопчани сѫ сега повече въодушевени да противостоятъ на неприятелитѣ си, каквито жертви и да имъ стори борбата. . . ." Най-после следъ застѫпничеството на народнитѣ представители въ Цариградъ предъ министра на външнтѣ работи затворенитѣ първенци отъ Неврокопско били освобовени и на 19 октомврий сѫщата година (1863) се завърнали, а на неврокопскитѣ власти било внушено да бѫдатъ благосклони къмъ тамошнитѣ българи. На това внушение се дължало, види се, и разрешението на последнитѣ да четатъ и пѣятъ на свой езикъ отъ лѣвата страна на черквата.[4]

Агатангелъ и неговитѣ сподвижници въ Неврокопъ разбирали много добре ролята на духовницитѣ отъ Рилския манастиръ тамъ, колкото тѣ и да сѫ били нагледъ лоялни къмъ кириарха на епархията; за това тѣ решили да изпѫдятъ българския духовникъ о. Христофоръ и да го замѣнятъ съ гъркъ. За доказателство на тая лоялность о. Христофоръ и неговитѣ предшественици отстѫпвали на гръцкия владика метоха за квартира. Сѫщиятъ духовникъ се оплаква, че му струвало много скѫпо добруването съ владицитѣ, които седѣли въ метоха като въ своя митрополия и че презъ лѣтото на 1863 г. той ходилъ съ Агатангелъ 40 дни по селата. Това, обаче, не помогнало, и сега тайно го пѫди. О. Христофоръ се опасява, че следъ неговото отмѣстване тѣ ще усвоятъ метоха.[5] Агатангелъ писалъ на игумена на Рилския манастиръ да повика назадъ о. Христофора, вината на когото въ сѫщность била тая, че четѣлъ български вестници и писма и разбуждалъ народа и че неговиятъ „соученикъ“ (българския учитель) училъ децата да пѣятъ пѣсни за султана „та врѣдъ (всичкитѣ) децата“ се оттеглили отъ гръцкото училище.[1] Българитѣ отъ казата съ колективно писмо молятъ игумена да не обръща внимание на клеветитѣ противъ о. Христофора.[2] На свой редъ и тоя последниятъ се оправдава предъ отцитѣ и братята на манастиря[3] и казва, че селата не го пущали. За неговото оставане въ Неврокопъ и народнитѣ представители отъ Цариградъ били писали на манастиря, добавя той, и чака втора заповѣдь. Градътъ и селата приготвили второ писмо до манастирската управа въ защита на духовника, който 5 години гледалъ добре работата си. Гъркоманитѣ обаче задържали чрезъ властьта два дена въ правителствения домъ куриера Икимджийски, за да не се получи на време писмото.[4] Най-после о. Христофоръ билъ изпжденъ, макаръ клеветницитѣ му да били засрамени прѣдъ Агатангела, както той пише на Рилския игуменъ.[5]

---

[1] Гл. писмото на 6 души посѣтители на неврокопския панаиръ отъ 17. VIII. 1863 г. СбНУК, кн- XXI, стр. 101-102, док. 147.

[2] в. Съвѣтникъ, г. I, бр. 37 — 1863 г.

[3] Ibid., г. I. бр. 31, 1863 г.

[4] Ibid., г. I, бр. 37, 1863.

[5] О. Христофоръ до отцитѣ и братята на Рилския манастиръ отъ 3. VI. 1863 г. СбНУК кн. XXIV, стр. 28-29, док. 6.

Агатангелъ изпратилъ въ Неврокопъ единъ светогорски калугеръ Нилъ, когото готвили за духовникъ и тъкмѣли да го настанятъ въ рилския метохъ. Стреснати отъ това, неврокопчани писали на рилския игуменъ да имъ изпрати по-скоро, ако е невъзможно да се повърне о. Христофоръ, другъ монахъ за духовникъ, който и да имъ пѣе въ черква по нѣкога, защото се страхували да не усвоятъ гъркоманитѣ метоха.[6] Това тѣхно желание не било обаче удовлетворено, и о. Христофоръ билъ замѣстенъ отъ Нила, който не знаелъ български. „Всичкия му мурафетъ е да ходи пиянъ по улицитѣ и да се улавя въ срамотни работи“. Той се държалъ арогантно и къмъ властитѣ, бидейки гръцки поданикъ.[7] Метохътъ билъ усвоенъ отъ гръцкото духовенство и въ продължение на петь години служилъ за митрополията. Рилскиятъ манастиръ изпратилъ специаленъ пълномощникъ, монаха Симеонъ, да отнеме метоха, нито протосингелътъ, обаче, нито мюдюрътъ обърнали внимание на рекламациитѣ му. Това принудило о. Симеона да се обърне къмъ сѣрския каймакамъ, който възъ основа на крепостния актъ и другитѣ документи, които му били представени лично отъ него, заповѣдалъ на невропопския мюдюръ да му предаде метоха. Протосингелътъ отказалъ да го предаде, но заплашенъ, че ще бѫде изваденъ на сила, освободилъ метоха, владението на който о. Симеонъ поелъ едвамъ въ 1868 г. — Рилския манастиръ тогава изпратилъ другъ духовникъ, о. Филаретъ, който много съдействувалъ на о. Харитонъ (Прокоповъ).

---

[1] Неврок. общ. до Захариевъ отъ 3. VII. 863 г. Ibid, стр. 282-283, док. 469

[2] Жителитѣ на Новр. каза до игумена на Рилския монатиръ отъ 7. III. 1863 г. Ibid., стр. 28, док. 5

[3] гл. писмото му пакъ тамъ отъ 3. VII. 1863 г. стр. 28-29 док. 6.

[4] Невр. общ. до Ст. Захариевъ отъ 3. VII. 1863 г. (гл. заб. 3 по-горе). Писмото, за което е дума тука, написано на гр. езикъ, о. Христофоръ приложилъ при своето отъ сѫщата дата. (док. 6). То носи печатитѣ на „Българското общество въ Неврокопъ“ и „коџабашійски“, както и други 70 печати на селски мухтари.

[5] О. Христофоръ до игумена на Рилския манастиръ отъ 28 VII. 1863 г. СбНУК, кн. XXIV стр. 30, док. 7. Гл. за сѫщото у Прокопова.

[6] Невр. общ. до игумена на Рилския манастиръ отъ 3. XI. 1863 г. Ibid., стр. 30, док. 8.

[7] Ник. Ив. Ковачовски до Ст. Иахариевъ отъ 25. I, 1864 г. Ibid., кн- XXIV. стр. 286, док. 474. в. Съвѣтникъ г. I, бр. 49, 1864 г. и вѣст. Гайда, г. I, бр. 12 с. г.

„Владиката хвърля огънь и пламъкъ по селата за да събира заплатата си. Въ всѣко село отъ неврокопската каза се държатъ по нѣколко чорбаджіи затворени въ яхъритѣ додѣто да се изтъкми сумата. Христіянетѣ се противятъ, не го приематъ и да нощува въ кѫщитѣ имъ, но управителитѣ ги насилватъ да му плащатъ. Въ Зѫхненската каза по селата, които нѣмали пари, Агатангелъ отъ милосердие земалъ отъ всѣка кѫща по 150 оки козакъ (неизработенъ памукъ б. н.), който се продава по 6 гр. оката. «Аз съмъ снисходителенъ», казалъ той по турски. . . Ако нѣмате пари, азъ земамъ и козакъ и бакъръ, вие гледайте да си платите добрѣ борча, за да земете благословията ми“.[1] Насилията на владиката продължаватъ и въ лѣтната му резиденция — Неврокопъ. На 14 юний 1864 г. по жалбата на мѣстнитѣ гъркомани, разбира се, подкрепени отъ Агатангела, били закарани въ Сѣръ Илия Дуковъ, Стоянъ Шехиновъ и Георги Костовъ. Въ връзка съ новитѣ интриги на противницитѣ имъ на неврокопчани било запретено да четатъ и пѣятъ въ черквата. На 28 сѫщия месецъ учителитѣ решили, въпрѣки това запрещение, да продължатъ стария редъ въ черквата. Протосингелътъ обаче напусналъ богослужението, което се свършило при голѣмъ шумъ безъ сблъскване на противнитѣ страни. Властьта се намѣсила и запрѣщението останало въ сила. Българитѣ правили молитвитѣ си въ своето училище.[2] Неврокопчани, па и Ст. Захариевъ се оплакалъ за това на Д-ръ Чомакова и искалъ застѫпничеството му. Той пише на Захариева че, за да има успѣхъ постѫпката му за да се парализиратъ възражданията и противодейстията на патриаршията, „ние трябва да имаме махзаръ отъ тѣхъ и нуфузътъ описанъ вътре на жителитѣ блъгари и гръцы. Една такава жалба да ни пратать на турски іѫзикъ и абіе ще иматъ емирнаме споредъ желеніето имъ За сѫщото да обадятъ и на Сѣрския каймакамъ.“[3] Такъвъ махзаръ билъ изпратенъ чрѣзъ Ст. Верковичъ, пише учительтъ Ат. Бошковъ Кръстевъ на Захариева.[1] Застжпничеството на Д-ръ Чомакова имало своя благоприятенъ резултатъ. Това се вижда отъ сжщото писмо на Бошкова, въ което е казано, че неврокопчани имали и единъ и другъ успѣхъ, а именно, че отстранили отъ общинскитѣ работи мухтаритѣ, които били власи, и ги замѣстили съ свои хора, а сега действували да отстранятъ и Атанаса, единъ отъ братя Парасковци (Срв. у Прокопова).

---

[1] Гл. сѫщото писмо на Ковачевски въ сѫщия бр. на в. Съвѣтникъ, редакцията на който отъ своя страна пише: „ . . . Срамота е слѣдъ толкова страданія неврокопчани да се оставятъ най-подирѣ фанарйотътъ да имъ стѫпчи главата“. . .

[2] в. Съвѣтникъ г. II бр. 14, 14. VI. 1864 г. Срв. Ангелъ Ивановъ сп. УчПр. г. XXV, кн. 7 и 8, стр. 1119.

[3] Д-ръ Ст. Чомаковъ до Ст. Захариевъ отъ 8. VII. 1864 г. СбНУК, кн. XXIV, стр. 289, док. 478.

Омрънало имъ да сж въ постоянна борба съ гъркоманитѣ за свободно богослужение на славянски езикъ, неврокопскитѣ българи въ началото на 1865 г. поискали отъ митрополита да имъ даде и гарантира такъва свобода, или да имъ издействува ферманъ за нова черква. За тая цель тѣ открили и подписка за волни пожертвувания. Въ една бележка отъ кондика четемъ: „. . . . . . 1865 година іануарій 6-й . . . . . събра се въ Неврокопъ българскы народъ за съграждение цръква Въскрьсеніе Христово и тука ся пише подареніето на всѣкой благочестивъ христіанинъ Българинъ. . . . . .“[2] Това начинание, обаче, било изоставено и неврокопчани продължили борбата. Но Агатангелъ е на поста си. Свободата на българитѣ да се черкуватъ на славянски езикъ, бидейки въ връзка и зависимость отъ плащането на владичнината,[3] всѣка прѣчка на това плащане и отъ друга страна всѣка по-силна проява на национални чувства и желание за черковна независимость отъ тѣхна страна се отражавали зле върху тая свобода, а това довеждало и до стълкновение между двете враждуващи страни. Такова стълкновение станало и на 2. II 1866 г. Протосингелътъ прекратилъ литургията и заедно съ нѣколко гъркомани отишли при мюдюра и му се оплакали, че българитѣ ги нападнали въ черквата съ оржжие, за да избиятъ всичкитѣ си противници. Изпратенъ билъ веднага юзбашията съ 10 заптиета да обискиратъ черквата и да заловятъ опаснитѣ богомолци, но тѣ не намѣрили никакво оржжие у тѣхъ. Уведоменъ за станалото, Агатангелъ издействувалъ да бждатъ изпратени веднага въ Сѣръ Илия Дуковъ, Георги Астарджиевъ и учитель Ат. Бошковъ, на които не било дадено време и свобода дори да си вcase, взематъ долни дрехи. Тѣ били задържани тамъ подъ полицейски надзоръ. Агатангелъ отишелъ въ Сѣръ и подържалъ обвинението имъ, че тѣ отворили българско училище съ бунтовническа цель и че на казаната дата пѣли по славянски въ черквата и направили съзаклятие да избиятъ неговитѣ хора въ града. По заповѣдь отъ Цариградъ задържанитѣ били освободени едва въ края на май и заплашени отъ Агатангела и сърския му събратъ, че ако не признаятъ патриаршията, ще бждатъ заточени, а учительтъ Бошковъ билъ интерниранъ на мѣстожителството си.[1] за неговъ времененъ замѣстникъ останалъ Апостолъ Д. Праматерски отъ Скребатно.[2]

---

[1] Гл. писмото му до Ст. Захариевъ отъ 26. VIII. 1864 г. Ibid. кн. XXIV, стр. 290-291 док. 481.

[2] Йор. Ивановъ, Българетѣ въ Македония стр. 228-229, док. 203 Срв. у Прокоповъ.

[3] в. Врѣмя г. Ii, бр. 2. 20. VIII. 1866 г.

Замѣстникътъ на учителя Ат. Бошковъ, Тома Поповъ е вече въ Неврокопъ. И Агатангелъ е тамъ. На 18 августъ с. г. той ще освещава черквата въ гъркоманското село Баниченъ. За да не би новиятъ български учителъ да отиде на освещението самъ или придруженъ отъ неврокопски българи и да агитира между баничани противъ грьцизма, Агатангелъ го зелъ съ себе си и, както едно врѣме фанариотътъ Калиникъ Видински постжпилъ съ Софрония Вратчански, така и той го държалъ тамъ при себе си презъ всичкото време: ядене на една трапеза, спане въ неговата квартира и пр.[3]

Агатангелъ се подчинилъ на новото емирнаме, за което е дума по-горе, та пакъ разрешилъ на неврокопскитѣ българи да пѣятъ въ черквата, но само отъ лѣвата страна. Изглежда, че съ това емирнаме на тѣхъ се разрешавало да пѣятъ и отъ двете страни въ черквата, защото, пише Т. Поповъ, на 4 септемврий тѣ отишли въ мезлиша и настояли да имъ се признае това право. Владиката обаче протестиралъ. Мюдюрътъ го подкрепилъ. Българитѣ следъ два дни пакъ настояли на своето искане и мюдюрътъ наредилъ: едната недѣля българитѣ да иматъ дѣсната страна, а другата недѣля — лѣвата. Тѣ обаче останали недоволни отъ това нареждание. „Сега се приготовлява человѣкъ за Солунъ до руския консулъ съ писмо отъ общината и отъ о. Павелъ“,[4] руски монахъ отъ Ватопедския монастиръ въ Св.-гора, за който говоримъ по-нататъкъ. Тоя човѣкъ билъ Тодоръ Стефановъ. Но Неврокопчани бързатъ. При учителя Т. Поповъ станало голѣмо стълкновение между тѣхъ и гъркоманитѣ, разказва Н. Мандушовъ. Първитѣ искали да усвоятъ черквата Св. Богородица. Срещу единъ празникъ презъ октомврий 1866 г. тѣ взели ключоветѣ на черквата съ цель да попрѣчатъ на гъркоманитѣ да заематъ своята страна. Когато сутриньта последнитѣ дошли и видѣли, че българитѣ сж заели и двѣтѣ страни, протестирали. Отговорено било съ бой, който отъ черквата се пренесълъ въ двора. Богослужението било прекратено, българитѣ затворили черквата и занесли ключоветѣ на каймакама,[5] когото помолили тя да не се отваря, докато не се произведе анката, която да установи, тѣ ли или тѣхнитѣ противници сѫ построили черквата. За тая цель тѣ изпратили въ Солунъ троица свои съграждани, между които билъ и Тодоръ Стефановъ. Малко преди анкетата сѣрскиятъ мютесарифъ, уведоменъ за станалото, повикалъ по двама представители отъ двѣтѣ страни. Българитѣ изпратили Петъръ Д. Астарджиевъ и Иванъ Г. Абаджиевъ, а гъркоманитѣ — Михаилъ Мишкоядъ, цинцаринъ, и единъ българинъ, жененъ за цинцарка.[1] Всичкитѣ пратеницм били въведени вкупомъ въ санджашкия идаре-мезлиши. „Вие всички сте съ потури, казалъ мютесарифътъ“; кажете кои сте българи, кои гърци, и добавилъ: „кой заключи черквата?“

---

[1] Ст. Верковичъ до Ст. Захариевъ отъ 10. 1866 г. СбНУК, кн. XXIV стр. 291-292, док. 482; в. Турция, г. III. бр. 7, 1866 г.; в. Врѣмя г. I, бр. 53 и 34 1866 г, Сжщия в-къ г. II., бр. 2, с. г.

[2] Срв. Ангелъ Ивановъ — сп. УчПр, г. XXV, кн. 7 и 8, стр. 1120.

[3] Т. Поповичъ до Ст. Захариевъ отъ 8. IX. 1866 г. СбНУК, кн. XXIV, стр. 293, док. 484.

[4] Ibid.

[5] Следъ образуването на Солунския валаетъ по силата на закона за валаетитѣ, сърскиятъ каймакамлъкъ бикъ преобърнатъ въ санджакъ

— Българскиятъ народъ, казали българитѣ.

— Ефенди, забележилъ единъ отъ членоветѣ на мезлиша, — това билъ Михаилъ-бей, цинцаринъ, — тѣ сѫ една тайфа, а не народъ. — Каймакамътъ попиталъ, има ли много гърци въ Неврокопъ.

— Гърци истински нѣма въ Неврокопъ, отговорили българскитѣ представители; тѣ сѫ отъ ония каракачани, които лѣтно време дохождатъ съ стадата си кѫде насъ, а зимата прекарватъ въ полетата и нѣкои отъ тѣхъ сѫ се заселили въ Неврокопъ.

— Тѣхната цель, възразилъ Михаилъ-бей, не е толкова да учатъ български, колкото да побългарятъ и насъ, а следъ насъ ще дойде редъ и на васъ! — На забележката на мютесарифа, че това не било негова грижа, Михаилъ-бей, разсърденъ, напусналъ заседанието.[2]

Следъ 15 дни анкета произвелъ въ Неврокопъ мѣстниятъ каймакамъ въ присѫствието на идаре-мезлиши. Цѣлото християнско мѫжко население било задържано въ града и се стекло въ правителствения домъ, гдето се записало въ два списъка: единъ за българитѣ, другия за гъркоманитѣ. Резултатътъ билъ, че българитѣ имали голѣмо мнозинство.[3]

Подиръ $4^1/_2$ месеци следъ затварянето на черквата тя пакъ била отворена съ „владичкѫ лукавищинѫ“. Веднага троица, неврокопчани отишли въ Солунъ при валията да узнаятъ какъ е станало това. Последниятъ се престорилъ, че не знае нищо за станалото и обещалъ да пише на неврокопския каймакамъ да затвори черквата. Това емирнаме обаче закъснѣло, та единъ отъ представителитѣ Т. Стефановъ оти-

---

на чело съ мютесарифъ, а Неврокопскиятъ мюдюрлъкъ — въ каймакамлъкъ съ началникъ каймакамъ.

[1] в. Турция г. III бр. 27. 1. I. 1867 г.

[2] За влиянието, което имало това орждие на гръцката пропаганда въ Цариградъ, Солунъ, а още повече въ Сѣръ, виж. Стефанъ К. Салгънджиевъ — Лични дѣла и спомени, 60.

[3] Срв. Ангелъ Ивановъ, сп. УчПр, г. XXV, кн. 7 и 8, стр. 1122.

шълъ въ Цариградъ,[1] отъ гдето последвало нареждане въ полза на българитѣ, и Т. Поповъ пише на 15 май с. г. Ст. Захариеву, че на праздника Св. Св. Кирилъ и Методий станало тържествена служба съ трима свещеника и (при присѫтствието на) протосингела. За да присѫтствува тоя последниятъ на божествена служба въ честь на неканонизирани отъ Цариградската черква светци, не може да се разбира другояче освенъ, че това е станало съ предварително разрешение на неговото началство. Агатангелъ въ тоя случай далъ ново доказателство за помиряване съ българитѣ. Споредъ обичая, следъ службата имало водосветъ и речь отъ учителя Т. Поповъ, който между другото кезалъ:„ наздраво съ пріятелскѫ и братскѫ любовь да ся свързани (гражданитѣ) помежду си за да могатъ гѫрделиво да противостоятъ на всѣкаквы противни прѣчкы. Нѣкой си отъ козитѣ (обаче) ся незадоволихѫ никакъ, като слушахѫ тъй свободно да хортувамъ". — „Козитѣ" — това сѫ гъркоманитѣ, които „и на шивекеръ станахѫ да работятъ".[2] Първата служба на славянски неврокопчани направили на недѣлята на мироносицитѣ 1867 г. — съобщаватъ училищнитѣ настоятели Никола Мандушовъ и Стоилъ Пализоевъ на в. Македония (г. I, бр. 27 отъ 3. TI. 1867 г.).

Следъ анкетата, за която е дума по-горе, и дветѣ страни били повикани въ мезлиша, гдето имъ било предложено и тѣ се съгласили на това: и еднитѣ и и другитѣ да се черкуватъ по редъ единъ пѫть въ едната черква, другъ пѫть въ другата (Н. Мандушовъ)[3]. Споредъ В. Кънчевъ[4], българитѣ не приели въ първо време това предложение та по-късно властьта имъ отстѫпила черквата Св. Архангелъ. Това последното обаче станало при други обстоятелства, както ще видимъ по-нататъкъ.

До като се разреши, кой да владѣе черквата Св. Богородица и да се даде свобода на българитѣ да извършватъ своето богослужение всецѣло на славянски езикъ, между преднитѣ първенци въ Неврокопъ ставало дума за унията. Да ли неврокопчани сѫ имали сериозно намѣрение да прибѣгнатъ къмъ нея, не може да се твърди съ положителность. Възможно е, тѣ да сѫ заплашвали съ това рѫководителитѣ на нашитѣ черковни работи въ Цариградъ, за да ги принудятъ да действуватъ по-бързо и по-енергично въ тѣхна полза. Т. Поповъ подозира Ст. Верковича, че той е давалъ съвети на неврокопчани въ тоя смисълъ.. „Само това Вы казвамъ, пише той на Ст. Захариева, че Гос. Ст. В. неоспоримо сѫ труди за да приведе Неврокопчани въ Уніѭ-тѫ, нъ на това азъ много ся противя, а най-выше съ Ваши-тѣ писма, които имъ показвамъ".[1] Когато се издаде архивата на тоя български приятель, ще може да се види, доколко това подозрение е неоправдано. Освенъ това то пада още и предъ факта, че следъ като Т. Поповъ моли Ст. Захариева (ibid) занапредъ вмѣсто чрезъ Верковича неврокопчани да изпращатъ чрезъ него своитѣ писма въ Цариградъ, първиятъ продължава да е въ връзка съ Верковича, комуто изпраща „пакети" чрезъ Т. Попова.[2] Въ връзка съ унията въ Неврокопъ се намира и появяването тамъ на руския монахъ о. Павелъ, който, споредъ свидетелството на покойния бивши скопски митрополитъ Теодосий, билъ повече политическа, отколкото духовна личность, и който по-сетне, вследствие на извършени отъ него нѣкакви прегрѣшения, билъ интерниранъ въ Русия и затворенъ въ нѣкоя лавра. Слухътъ за унията на неврокопчани, изглежда, е билъ известенъ и на руския консулъ въ Солунъ, та за това ние виждаме о. Павла, като деговъ агентъ, да дожожда въ Неврокопъ за да следи отблизу съ голѣмъ интересъ борбата на неврокопчани съ гръцкото духовенство, да ги ободрява въ тая борба и да държи въ нейното течение консула, който много е съдействувалъ за издаване емирнамето презъ 1866 г.[3] За неговата мисия единъ пѫтникъ пише отъ Неврокопъ на в. Врѣмя (г. II, бр. 11 отъ 23. X. 1866 г.), че когато неврокопскитѣ българи, за да се избавятъ отъ притѣсненията на Агатангела, решили „народно да се поклонѭтъ на уніатскійтъ пастиръ Рафаилъ и да станѫтъ уніяти", внезапно дошелъ нѣкой си инокъ Павелъ, светогорски калугаръ отъ Ватопедския манастиръ, който останалъ тамъ 25 дни и следейки всичкитѣ работи между тѣхъ и владиката, навлѣкълъ си голѣми беди и пакости. Гъркоманитѣ се опитвали да го биятъ, цинцарскитѣ деца, подучени отъ протосингела, го ругаели по улицитѣ. Когато неврокопчани заключили черквата св. Богородица и съобщили на мюдюра, че предпочитали „да доведатъ тука Г-на Рафаила, който е добъръ пастиръ", о. Павелъ ги свикалъ въ една кѫща и ги увещавалъ да се откажатъ отъ взетото решение. Той не се задоволилъ съ това, но една нощь на 3 часа тръгналъ заедно съ двама неврокопчани за Сѣръ, гдето ги очаквали голѣми неприятности и вѣроятно и побой, по която причина тѣ по-скоро заминали за Солунъ. В. Кънчевъ пише за това по сведения, дадени му отъ отдавна починалия неврокопски първенецъ Илия Дуковъ. За това дава кратки бележки и Ангелъ Ивановъ. За сѫщото се говори и въ една дописка отъ Неврокопъ, обнародвана въ в.

---

[1] Т. Поповъ до Ст. Захариевъ отъ . . III. 1867 г. СбНУК, кн. XXIV, стр. 295-296, док. 486. Срв. в. Турция г III, бр. 27. 1967

[2] Т. Поповичъ до Ст. Захариевъ отъ 15 май 1867 г. ibid., кн. XXIV, стр. 296—297, док. 487.

[3] Гл. за сѫщото Анг. Ивановъ сп. УчПр, г. XXV, кн. 7 и 8, стр. 1122,

[4] В. Кънчевъ, СбНУК, XII, 221.

---

[1] Т. Поповичъ до Ст. Захариевъ отъ . . . III, 1866 г. ibid , кн. XXIV, стр. 295—296, док. 486.

[2] Т. Поповичъ до Ст. Захариевъ отъ 13. VI 1867 г. ibid., кн. XXIV, стр. 297, док. 488.

[3] Т. Поповичъ до Ст. Захариевъ отъ 8. IX 1866 г. ibid., кз. XXIV, стр. 293—294, док. 484.

Македония. И споредъ тритѣ току-що посочени източници, когато следъ отварянето наново черквата св. Богородица неврокопчани изпратили свои представители при валията въ Солунъ, тогава, вижда се, тия представители, между които билъ и Илия Дуковъ, подали заявление на Лазариститѣ тамъ, че желаятъ унията съ Римската черква, но „раздумани може би въ Солунъ отъ по-умни хора, се разкаяли и съ хитрость оттеглили това заявление“, което замѣнено отъ Ст. Верковича, било предадено на руския консулъ тамъ.[1]

Агатангелъ, бидейки членъ на синода при патриаршията презъ 1868 г., неговиятъ протосингелъ въ Неврокопъ му писалъ, че иеромонахъ х. Исайя, за когото говорихме по-горе, разпространявалъ българщината въ с. Търлисъ, и той издействувалъ патриаршеско послание до своя замѣстникъ, по силата на което властьта го изгонила отъ родното му село. Както видѣхме на сѫщото мѣсто, патриаршията[2] писала и на игумена на манастиря св. Иванъ предтеча да ограничи о. Исайя въ неговата противогръцка дейность.

Макаръ Агатангелъ да билъ въ Цариградъ, неговиятъ духъ витаелъ надъ Неврокопъ и упѫтвалъ и насърдчавалъ тамошнитѣ му сподвижници въ тѣхната българоядска дейность. Подучени отъ миналото, тѣ се нагласявали да произведатъ на предстоящитѣ Великденски праздници скандалъ въ черквата, за да представятъ пакъ българитѣ предъ властьта за смутители и по тоя начинъ да изхвърлятъ отъ черквата славянския езикъ и отъ училището българския (ibid). Тоя скандалъ сталъ и неврокопската община пише на Д-ръ Ст. Чомаковъ, както го предупредили по-напредъ, „че ще станѫтъ смътни въ градътъ ни, наистина станахѫ“. Изглежда, че гъркоманитѣ предизвикали скандала още при литургията на първото възкресение, като засегнали силно националнитѣ чувства и амбицията на своитѣ противници, които реагирайки „не оставихме никакъ на Второто Воскресеніе да ся чете Гръчески“. За станалото „гръко-власитѣ“ писали на Сърския мютесарифъ, на Агатангела въ Цариградъ и на патриаршията, та неврокопчани, предвиждайки, какво ги очаква, молятъ Д-ръ Чомакова да бѫдатъ повикани не въ Сѣръ, гдето „ще си изгніемъ“, а въ Цариградъ.[3] Отъ друга страна замѣстникътъ на Агатангела, епископъ Тарасий Христополски, запрещавалъ на свещеницитѣ въ Неврокопскитѣ села да служатъ на славянски и на учителитѣ да учатъ на български езикъ. Въ Ляски той взелъ Неофитовото евангелие, като еретическа книга, и наредилъ то да се изхвърли отъ черквитѣ и въ другитѣ села.[1] Неврокопчани се опитали да го въведатъ въ черквата, но по настояването на Тарасия каймакамътъ не имъ разрешилъ, и тѣ молятъ Д-ръ Чомакова да имъ издействува емирнаме за това (гл. документа по забележка [1] тука).

---

[1] В. Кънчевъ, ibid., кн. XII, стр. 220, който погрѣшно бележи, че това станало следъ уволнението на Агатангела при замѣстника му епископъ Тарасий. Гл. за сѫщото Ангелъ Ивановъ, сп. УчПр, г. XXV. кн. 7 и 8, стр. 1120 и в. Македония, г. I, бр. 15, 11. III. 1867 г.

[2] в. Македония, г. II, бр. 20, 13. IV. 1868 г.

[3] Неврокопската община до Д-ръ Ст. Чомаковъ отъ 5. IV. 1868 г. СбАкН, кн. XII. стр. 311 и 312 док. 268.

Настѫпването на 1869 г. отбѣлежава затвърдяването на позициитѣ на българщината въ Неврокопъ. Борбата тамъ отивала съ „неописуемѫ распаленость". На скоро били изпратени отъ народнитѣ представители въ Цариградъ на неврокопчани проектитѣ за разрешението на черковния въпросъ заедно съ циркуляра на привременното управление на Българската черква и словото на Д-ръ Чомакова. Тия книжа били прочетени на народа, който ги изслушалъ съ голѣмъ възторгъ. Отъ Цариградъ нареждали между друго съ разрешението на властьта да се подпише отъ българското население и изпрати благодарственъ адресъ до султана, и ако тя попрѣчи на това, неврокопчани да се споразумѣятъ съ Верковича. Властьта попрѣчила на подписването, и Т. Поповъ билъ изпратенъ при Верковича въ Сѣръ. Тука обаче нова спънка, макаръ и отъ другъ характеръ: застѫпникътъ адвокатъ, приятель на мютесарифа, поискалъ 2,000 гр. Т. Поповъ се връща обратно. Писано било на Хр. П. Тъпчилещовъ да имъ покаже „другъ пѫть за подписване адреса"[2]. Илия Дуковъ се оплаква на Захариева, че следъ завръщането на Т. Поповъ отъ Сѣръ каймакъмътъ ги повикалъ и имъ прочелъ едно фалшиво, нагласено въ Неврокопъ, емирнаме отъ Цариградъ, споредъ което „нито султанътъ билъ далъ такъвѫ думѫ, нито Патрикъ български имало, нито пъкъ ще бѫде, та строго ни се заповѣда никой нищо да не прави" (ibid). Никола Мандушовъ разказва, че тоя адресъ (махазаръ) билъ подписанъ по-късно отъ българскитѣ първенци и свещеници въ казата и че той го занесълъ въ Цариградъ, гдето го предалъ ни Д-ръ Чомакова.[3] Той носилъ и врѫчилъ на руския посланикъ графъ Игнатиевъ една молба на неврокопската община за изпращане черковни одежди за българската черква въ града.

Въ това време пробуждането на мървашкитѣ села правило голѣмъ успѣхъ. Въ Неврокопъ сѫ се зачудили, пише Тома Поповъ Ст. Захариеву, че мървацитѣ сѫ се обърнали къмъ тѣхъ и че протосингелътъ имъ пише, че тѣ не четатъ и писмата му (ibid). Ст. Захариевъ не се задоволява съ този успѣхъ и пише на Н. Ив. Ковачевски да се действува за отцепването отъ патриаршията и на българскитѣ села отъ Драмската каза[1]. Тоя последниятъ обаче му отговаря, че това мѫчно можало да се постигне... Драмската епархiя (чети каза) не е възможно отъ тая епоха да се откаже отъ Фенеръ; защо, защото догде са не въведе въ училищата имъ Българскыя языкъ, й ймъ са учителитѣ способни и разпалени, щото полека-лека да имъ напълнять главитѣ и откакъ излезатъ неколко момчета учени и познаетъ народностѫ ны, тогава може да се отцепятъ отъ Фенеръ, а не сега. Прочее за това требова да са распрѫснатъ Българскы учители по Македония“, гдето има българе, които още не знаятъ, че българитѣ иматъ писменость“[2]. За това ние видѣхме по-горе, че първата грижа на учителския съборъ била, па и това легнало въ основитѣ на устава на учителското дружество, да се изпращатъ български учители и въ драмскитѣ и зъхненскитѣ села. Песимизмътъ на Н. Ив. Ковачевски се подхранвалъ отъ факта, че въ Просѣченъ „пакъ хванали учитель отъ Волакъ по препорѫката на владиката“, който, макаръ и българинъ, не знаялъ името си да подписва. Просѣченци повикали тоя учитель за това, че българскиятъ, който щѣлъ да имъ се изпрати, закъснѣлъ малко (ibid). До колко е била голѣма заблудата, насаждана отъ гръцкото духовенство по българскитѣ села въ оня край, може да се сѫди по това, че въ нѣкои отъ тия села били настанени гръцки попове[3]. Ние посочваме четири отъ тѣхъ: Дрѣново съ 60 български и 80 турски кѫщи, Гюреджикъ съ 60 български кѫщи, Височенъ съ 120 бълг. кѫщи и 80 турски (тукъ попътъ билъ чужденецъ и не знаялъ да говори български) и Кабалище съ 60 бълг. и 4 тур. кѫщи. Попътъ въ това село билъ отъ Кефолония и го наричали „ингилиза“. Той обикалялъ близкитѣ села и разправялъ на наивнитѣ селяни, че българитѣ били протестанти[4]. Д-ръ Чомаковъ ободрява Ст. Захариева въ неговитѣ грижи за отказване на българскитѣ драмски села отъ патриаршията. Той му пише, че епархиитѣ по Македония, между които е и Драмската, ще ся подложатъ на испатъ чрезъ гласоподаване или махзаре... „Нека приготвимы въ тжзи вамъ ближнж епархиж за събужданіето на коыто Вые сте причина..... Тжй, пріятелю, като смы начнали едно нѣщо, трѣбва да го завършимъ“[1].

---

[1] в. Македония г. II. бр. 28 отъ 8. VI. 1868 г. Срв. В. Кънчевъ, СбНУК кн. XII, стр. 220.

[2] Т. Поповичь до Ст. Захариевъ отъ 10. I. 1869 г. СбНУК, кн. XXIV стр. 300-301, док. 493. Илия Дуковъ до сѫщия, ibid. стр. 301-302, документъ 494.

[3] Срв. Т. Поповичъ до Ст. Захариевъ отъ 11. I. 1869 г. ibid, кн. XXIV, стр. 300, док. 493

---

[1] Това писмо на Захариева, заедно съ много такива и на други народни дейци. Груевъ — Хр. П. Тапчилещовъ, Д-ръ Ст. Чомаковъ, Ст. Верковичъ и др., съхранявани въ отдѣлна връзка, пишущиятъ на тия редове хвърли въ нуждника въ момента, когато двама суварии отъ Неврокопъ влизаха въ дома на Н. Ив. Ковачевски, арестуванъ вече и подложенъ на разпитъ, за да обискиратъ жилището му и да арестуватъ и отведатъ съ себе си и неговия синъ. Унищожението на тия документи стана отъ страхъ да не се влоши още повече положението на политическия престѫпникъ Н. Ив. Ковачевски.

[2] Н. Ив. Ковачевски до Ст. Захариевъ отъ 14. II. 1869 г. ibid, кн. X.

[3] Срв. Стефанъ К. Салгънджиевъ — Лични дѣла и спомени, 53.

[4] Гледай описанието на драмската каза въ в. Македония г. IV бр. 67, 1870 г.

Като вѣнецъ на пробуждането на мървашкитѣ села стои датата 6 декемврий 1869 г., когато, както видѣхме по-горе, билъ свиканъ въ Гайтаниново съборътъ, който при една тържественость взелъ решение за окончателното имъ отказване отъ патриаршията. На тоя съборъ присжствували отъ Неврокопъ: Илия Дуковъ, Кара Апостолъ, който по-сетне пакъ миналъ въ редоветѣ на гъркоманитѣ, Георги Ангелковъ, Никола Мандушовъ, Никола Абаджиевъ, Илия Абаджиевъ, Георги Костовъ Исъръклията, а отъ селата: Никола Ив. Ковачевски отъ Ковачевица, Атанасъ Гроздановъ отъ Скребатно, о. Харитонъ, Никола Воденовъ и Моню Гърневъ отъ Либяхово, х. попъ Атанасъ Хрисимовъ, учительтъ Никола Пъдаревъ и братя Георги и Димитъръ Гавалюгови отъ Старчища, х. Недѣлчо отъ Кара-кьой, о. Исайя отъ Тарлисъ, х. Димитъръ и Костадинъ Чорбаджи отъ Веземъ, Димитъръ отъ Долна Сънгария, чорбаджи Вълко и п. Ангелъ отъ Бѣлотинци, учительтъ х. Георги п. Ивановъ отъ Просѣченъ, Пейчо и Алекси отъ Плѣвня, дѣдо Коцю и п. Иванъ отъ Лжки, Костадинъ Калимански и Иванъ Сушицалията отъ Мелникъ, Тодоръ Олана отъ Бѣлово (Д. Хисарско) и отъ Горно-Броди (сѣрска каза), учительтъ Георги Ивановъ, за когото говорихме по-горе х. Димко. Отричането станало въ черквата, гдето присжствували селяни и отъ близкитѣ села, следъ изслушване „пламенната рэчь“ на учителя Захария Бояджиевъ. „Гласъ народенъ е сила. Минутно изчезна всичко, що бѣ гръцко. Гръцкитѣ музи отлетѣха на Олимпъ да се оплакватъ на Зевса за своята погибель“, казва очевидецътъ Сп. Прокоповъ. Къмъ изброенитѣ по-горе лица делегатитѣ на събора, Н. Мандушовъ прибавя и следнитѣ имена на народнитѣ дейци преди пробуждането на мървашкитѣ села: Илия Пасковъ отъ Осиково, Георги и Апостолъ Праматарови отъ Скребатно, Илия Бумбаровъ и Илия Стойковъ отъ Фотовища, Христоско Гайтанджията отъ Доленъ и отъ Неврокопъ, Димитъръ Астарджиевъ, Апостолъ Тимиляновъ, Иванъ Абаджиевъ, Стою Атанасовъ Абаджиевъ, Стоянъ Шехиновъ, Стоилъ547Пализоевъ и Никодимъ Марковъ, а отъ мървашкитѣ села: Германъ отъ Черешово, Атанасъ Буюклията и Янко отъ Ляски, Илия Шарлаганджията отъ Мосомища.

Като говори за народнитѣ дейци отъ селата, „които бѣха по право членове на неврокопската община“, Кънчевъ пише за Никола Ив. Ковачевски: „Той се съсипа по затворитѣ. Караха го дори до Пловдивъ (1876 г. б. 11), разболѣ се, и щомъ го освободиха умрѣ. Способенъ, уменъ енергиченъ и богатъ, тоя даскалъ бѣше страшилище за гръцкитѣ владици. Той заедно съ Грозданова отъ Скребатно и още нѣколцина подобни тѣмъ държаха политѣ на Доспатитѣ, които останаха дѣвствени въ черковно-училищно отношение. Никога тамъ гръцкото богослужение и гръцкитѣ даскали не можаха да намѣрятъ почва за работа"[1]. Единъ отъ „подобнитѣ тѣмъ" е и Илия Ст. Пасковъ отъ Осиково, известенъ като „Осиковския даскалъ", училъ въ Банско при учителя Никола п. Филиповъ, ученикъ на Неофитъ Рилски и Найденъ Геровъ. Той учителствувалъ презъ 60-тѣ години въ родното си село,земалъ и живо участие въ борбата противъ гръцкото духовенство и поради това билъ е често разкарванъ отъ турската власть и не единъ пжть е билъ затварянъ. Ние се видѣхме за последенъ пжть въ 1912 г. съ тоя симпатиченъ 75-годишенъ старецъ, който ни даде нѣкои сведения за своята дейность. Още при първата си обиколка, която направилъ въ неврокопскитѣ села, Агатангелъ посетилъ и Осиково. Тука неговата препоржка да се изхвърли българскиятъ езикъ отъ училището и черковно-славяскиятъ отъ черквата била безъ колебание отклонена. Подиръ нѣколко години той втори пжтъ посетилъ сжщото село, но сега вече съ нескривано неприятно настроение, създадено отъ усилващата се борба на българитѣ противъ него. Придруженъ отъ протосингела и дякона си и отъ двама суварии, Агатангелъ слѣзълъ въ най-хубавата кжща — дома на даскалъ Илия, който отсжтствувалъ въ тоя моментъ. Извикали го и единъ отъ суварийтѣ, по внушение отъ владиката, за да го сплаши, пресрещналъ го грубо.

---

[1] Д-ръ Ст. Чомаковъ до Ст. Закариевъ отъ 24, IX. 1869 г. СбНУК, кн. XXIV, стр. 305, док. 498. Сжщо СбАКН, кн. XII, стр. 615.

— Какви люде сте вие? дошелъ е вашия духовенъ началникъ, дошли сж хюкюматски хора, нѣма кой да ги посрещне и никой не ги зачита!

— Вашата задача, възразилъ спокойно даскалъ Илия, е да пазите живота на владиката, а да ли той ни е духовенъ началникъ и какъ ще го посрещнемъ, това е наша работа. Агатангелъ по тактически съображения завелъ съ даскалъ Илия разговоръ въ много примирителенъ, мекъ тонъ. Разговорътъ се водилъ на турски, защото даскалъ Илия Пасковъ, макаръ да знаелъ говоримия гръцки езикъ, не пожелалъ да говори гръцки. Владиката изказалъ желание да се отвори черквата, да се бие клепалото, за да отслужи вечерня. Даскалъ Илия забележилъ, че епитропътъ, у когото билъ ключътъ, и ниселението сж на полска работа.

— Числото на богомолцитѣ не е отъ значение: колкото се явятъ. Старитѣ не сж на работа. Азъ въ присжтствието и на двама мога да служа, забележилъ Агатангелъ.

---

[1] В. Кънчевъ, СбНУК, кн. XII стр. 222.

— А пъкъ и безъ това, продължилъ даскалътъ, вие ще служите на гръцки, а гръцки тукъ никой на знае. Излишно е!

Владиката кипналъ, и за да накара даскалъ Илия да отстжпи, припомнилъ за нѣкакви бунтовници, появили се Коджа-Балканъ и дигнали глава противъ падишаха. „И вие сте надъхани въ духа на тия бунтовници и ще има да видите!“ Даскалъ Илия протестиралъ.

— Не зная, да ли има такива бунтовници, но и да има, ние нѣмаме нищо общо съ тѣхъ. Вашето заплашване е неумѣстно и несправедливо. Вие сте служитель на истината и правдата. . . . И за да почертае фалшивото положение на Агатангела, той съ голѣма ловкость вмъкналъ въ разговора единъ анекдотъ за нѣкой анадолецъ, който, като дошелъ въ Неврокопъ, почналъ да бие всѣко куче, което срѣщалъ, за това, че когато билъ въ Анадолъ, едно куче го ухапало. „Нъ каква вина иматъ тукашнитѣ кучета, та ги биете?“ Запиталъ го нѣкой, и той отговорил: “и тѣ сж отъ сжщиятъ родъ“. Агатангелъ разбралъ, че импровизиранията герой въ тоя анектодъ е той сжщиятъ, скочилъ като ужиленъ и веднага заповѣдалъ на сувариитѣ: „Стягайте конетѣ, какво чакате!“. Даскалъ Илия, доволенъ отъ ефекта на анекдота, попиталъ, да не би „гоститѣ“ да сж гладни. „Има време да похапнете, що далъ господъ, и следъ това добъръ пжтъ“. Тоя изразъ на гостолюбие билъ считенъ отъ владиката за подигравка и той, възмутенъ, напусналъ кжщата на даскала и селото и никога вече не се решилъ да посети пакъ Осиково.

Горнитѣ подробности по отиването на Агатангелъ въ Осиково ние даваме, за да изтъкнемъ какъ той е билъ посрѣщанъ въ българскитѣ села и изпжжданъ, като натрапенъ духовенъ началникъ. Даскалъ Илия билъ наклеветенъ отъ него и затворенъ нѣколко дена въ Неврокопъ, нъ когото обяснилъ на каймакама, въ какво състои работата, билъ освободенъ.

Наскоро следъ изпжждането на Агатангела отъ Осиково трѣбвало да се ржкоположи свещеникъ за сжщото село. Даскалъ Илия не позволилъ това ржкополагане да извърши гръцкиятъ владика и въ споразумѣние съ духовника о. Филарета кандидатътъ Константинъ Самарджиевъ билъ изпратенъ въ Самоковъ и ржкоположенъ отъ архимандритъ Макария, който билъ изпратенъ отъ Цариградъ да управлява Самоковската епархия следъ изпжждането на последния патриаршиски митрополитъ Паисий (1866—1872 г.).[1] Научилъ се за това, Агатангелъ предприелъ преследване противъ виновника и по едно недоразумѣние, дължимо, може би, на сходството на имената, обектъ на това преследване станалъ Илия Дуковъ. Единъ пазаренъ день Илия Пасковъ отишелъ въ Неврокопъ и отседналъ въ хана на Илия Дуковъ, когото заварилъ обграденъ отъ тамошнитѣ първенци-гъркомани, които му искали смѣтка за ржкополагането на Самарджиева и му се заканвали да го пребиятъ. Пасковъ се намѣсилъ и заявилъ, че той, а не Дуковъ изпратилъ Самарджиева въ Самоковъ, и изведнажъ фанатазиранитѣ гъркомани съ стиснати юмруци се нахвърлили върху него съ ревъ, защо е направилъ това. — „Защото ржкополагането тамъ става отъ нашъ народенъ владика и безъ пари, а тукъ съ много пари“, отговорилъ даскалъ Илия съ обикновеното си невъзмутимо спокойствие. Благодарение на намѣсата на околни хора, инцидентътъ се приключилъ безъ да пострада Пасковъ.

---

[1] Хр. Семерджиевъ, 56.

Като говоримъ за Осиково, заслужава да споменемъ, че старото училище тамъ било построено отъ единъ близъкъ сродникъ на Илия Пасковъ — Георги Цървенковъ, овчарь, прочутъ като голъмъ пѣснопоецъ на стари народни пѣсни.

Взетото решение отъ събора въ Гайтаниново било гръмотевиченъ ударъ за гръцкото духовенство и изобщо за гърцизма въ Драмската и съседнитѣ на нея епархии. Врагътъ миналъ въ отбрана. Драмскиятъ митрополитъ се съвещавалъ съ сѣрския и мелнишкия и обсждили мѣрки за парализиране подетото противогръцко движение, което отъ своето огнище, Неврокопско, се пренесло и въ съседнитѣ кази. „Два махзара ся подписватъ отъ всичкы-тѣ села Неврокопскы, Сѣрскы, Драмскы и Мелнишкы,“ които съ особенъ човѣкъ щѣли да бждатъ изпратени Д-ру Ст. Чомакову.[1] Съ тия махзари българитѣ отъ четиритѣ кази зарегистрирвали своето присъединение къмъ народната ни черква и молили централното управление да разреши образуването на българска Неврокопско-Сѣрско-Драмско-Мелнишка епархия. Другъ непосрѣдственъ резултатъ отъ решениото на събора отъ Гайтаниново билъ непреодолимата мжчнотия за събиране владичнината. Разбира се, народътъ се отказва отъ инородното духовно началство и не иска да му плаща данъкъ. Политическата власть подържа претенцията на владиката и му дава нуждното съдействие. На първо мѣсто прицелната точка на Агатангела била гайтаниновскиятъ учитель Захарий Бояджиевъ. Н. Ив. Ковачески, който билъ въ Неврокопъ по народни работи, пише на Ст. Захариева, че „вчера каймакама искара (чети: изпрати) соварiа за у̑читель Захарi че го былъ наклеветилъ Владиката на вали паша че билъ бонтовникъ, та той надумалъ хората да не даватъ на Владиката пары, та у̑тре пакъ ще йда въ градя ны да видимъ какво я̑ ковалъ владиката и каймакама мжчи са да му събере паритѣ. Ама може у̑тре и съ каймакама да са у̑преме (чити: спрѣчкаме), защото са сме съгласили много села, та у̑гре да видимъ“.[2] Съ друго писмо отъ 24. XI. 1870 г., СбНУК, кн. XXIV, стр. 308—9, док. 502, Н. Ив. Ковачовски съобщава на Ст. Захариева суетнитѣ усилия на Агатангела да събере заплатата си въ Ковачовица и Бѣлотинци. Каймакамътъ пратилъ едно заптие да закара него и други нѣколко души въ Неврокопъ, гдето да ги затворятъ и принудятъ да платятъ, „та като склониме ніе да дадемъ паритѣ, послѣ всички села ще ги дадѫтъ, че колко(то) пати викаше селенитѣ (казалиитѣ) тѣ му казваха, ако плати Ковачовица й ны ше платиме, а̂ко не плати, й ныя не плащаме нети пара“. Петина ковачоване и двама бѣлотинчани, на които той далъ съответни наставления, лежали въ затвора 18 дни, като казвали, че нито пари давали, нито владиката признавали“. Народътъ, „наостренъ вѫрху владиката, събра са единъ день на конака 400 души й нагоре“ и поискалъ отъ каймакама да освободи „апузето“ които следъ два дни били освободени за 15 дни подъ условие, „или отъ портата да дадемъ высока запавѣдь, йли пакъ да дойдатъ да лежатъ“. Н. Ив. Ковачовски се оплаква, че „отъ общината никоя помощь или постоянство видѣхме“. Неврокопчани се уплашили, та Илия Дуковъ си далъ оставката на мютесарифа и на сѣрския митрополитъ и отишелъ въ Мелникъ, а другитѣ си намѣрили работа нагоре-надолу. Народътъ пакъ се събралъ и решилъ да изпрати на свои разноски представители, които да поднесатъ на Портата съответната имъ жалба (ibid.).

---

[1] Т. Поповичъ до Ст. Захариевъ отъ 4. II. 870 г. СбНУК, кн. XXIV, стр. 306, док. 500; Илия Дуковъ 25. V. 1870 г. СНбиб. арх. отд. № 1237.

[2] Н. Ив. К-вски до Ст. Захариевъ отъ 5. VII. 1870 г. СбНУК, кн. XXIV, стр. 307, док. 501.

Види се, при това обезсърдчително положение на народнитѣ работи въ Неврокопъ и въ казата 9 първенци-българи отъ Доленъ заедно съ своя учитель Никола п. Филиповъ отъ Банско сѫ били отправили до Габровската община писмото, на което дава гласность г. А. П. Стоиловъ[1]. Както споменахме по-горе, само българитѣ въ Доленъ, 250 кѫщи, и въ Сатовча, 300 кѫщи, — села разположени въ самитѣ Родопи, поради търговскитѣ си връзки съ Драма, Кавала и Сѣръ се гърчеели още въ по-далечно минало. Доленци се оплакватъ отъ своитѣ съселяни гъркомани „които ны сѫ правили изарь четыри петь пѫти въ Неврокопъ, и като иматъ вліаніе предъ Правителството и като даватъ рушветь. . . . държали ны сѫ по петнадесеть и до двадесеть дена хапусъ“, и сега, като имъ забранили „да не продумватъ ни еднѫ грьцкѫ думѫ въ църквѫ“, единъ отъ тѣхъ хвърлилъ въ време на богослужението камъкъ въ черквата. Не стига това, нъ 5—6 души отъ българскитѣ първенци били повикани въ Сѣръ и „Никола Михаилъ“ (Михаилъ-бей, за когото споменахме по-горе) щѣлъ да съдействува да се изпратятъ въ Солунъ. Тоя документъ дава много нелѣпа характеристика на водителитѣ на доленскитѣ гъркомани, които съ заплашване и икономическа зависимость имали на своя страна 50—60 кѫщи. Сѫщитѣ водители „хесапъ селскый и църковенъ отъ четыри години насамъ го недавать..., нито показувать поне една парж готовж“. Тѣхнитѣ противници, които отнели отъ ржцетѣ имъ управлението на черквата и общината, се оплакали за това въ Неврокопъ и заповѣдали на поповетѣ „да гы не каджть, да гы не миросвать, да не имъ даватъ нафора, да имъ не ходжтъ по кжщытѣ, и да не имъ пѣжть никаквж молитвж“.

---

[1] А. П. Стоиловъ, сп. Македонски прегледъ, кн. II, стр. 70.

Отъ есеньта до 1870 г. до 11. V. 1871 г. неврокопската община се намирала въ инертно състояние. На тая последнята дата, както видѣхме по-горе, билъ избранъ за неинъ председатель о. Харитонъ отъ Либяхово. Той билъ неученъ, но богатъ, влиятеленъ и запознатъ съ реда въ правителственитѣ канцеларии. Едно отъ отличаващитѣ го качества била и неговата смѣлость и неустрашимость. Ние видѣхме по-горе, че той не преклонилъ глава и предъ драмския митрополитъ Мелетия и по пълномощие отъ патриаршията събиралъ неговитѣ берии въ драмскитѣ села, за да прихване заема си. Неговиятъ тактъ не закъснѣлъ да го постави предъ политическата власть въ положението и правата на духовенъ представитель на българитѣ въ казата — руханиѐ-векили[1]. Та и самата неврокопска община била вече такъва не само на града, нъ и на цѣлата каза, която му и плащала заплата 5,000 гр.[2]. Той се установилъ въ кжщата-ханъ на Костадинъ Дуковъ глухия, гдето се помѣщавала и общинската канцелария. Тука ставали казалийскитѣ събрания. О. Харитонъ встжпилъ въ своитѣ функции презъ септемврий с. г., когато пристигналъ и новиятъ духовникъ о. Филаретъ. Бидейки неговъ съперникъ, п. Костадинъ Бояновъ отъ Неврокопъ се оскърбилъ отъ избора на о. Харитона, та се отказалъ отъ българщината и не искалъ да служи на петдесетница. Гръцкиятъ владика го изпратилъ да извършл вечернята, но Никола Мандушовъ и други нѣколцина го изпждили отъ олтаря. Българитѣ тогава поканили за свой свещенькъ Ючъ-Доурушкия попъ Димитръ Икономовъ, който приелъ поканата, като се отказалъ отъ гърцизма и останалъ такъвъ до 1890 г. (Прокоповъ).[3]

Първиятъ актъ, който издигналъ о. Харитона като духовно началство, било освещаването на Балдевската черква. Заобиколенъ отъ многобройна гражданска свита, състояща се отъ учителинѣ П. В. Сарафовъ, Сп. Прокоповъ, Т. Поповъ и мнозина неврокопчани, както и отъ 12 свещеници, той извършилъ освещаването съ голѣма тържественость и при стечението на многобройни посетители отъ околнитѣ села и града. Това станало есеньта 1871 г. и повдигнало извънредно много духа на българитѣ. Ето защо презъ сжщата година и селянитѣ отъ Дахъ-чифликъ пожелали да се освети новопостроената имъ черква отъ българското духовенство. Гръцкиятъ епископъ се опиталъ предъ каймакама да запази това право за себе си. Последниятъ обаче му отказалъ съдействието си. От. Харитонъ забравилъ да вземе антиминсъ, та изпратилъ п. Дим. Икономовъ да донесе тоя на Кумсалската черква св. Архангелъ. Гъркоманътъ п. Кост. Бояновъ, който въ тоя моментъ билъ въ черквата, отказалъ да го даде, но заплашенъ отъ другаритѣ на п. Димитра съ бой, той отстжпилъ. Освещението станало съ сжщата тържественость (Прокоповъ).

---

[1] Срв. В. Кънчевъ, СбНУК, кн. XII, стр. 222. Сжщо Ангелъ Ивановъ — АчПР, г. XXV, кн. 7 и 8, стр. 1123.

[2] Споредъ К. В. Сарафова, о. Харитонъ не получавалъ заплата за председателската длъжность: . . . . . „и да прави толкова разноскы, срѣщу които да не зима нито парж, като що прави Отецъ Харитонъ...“ (в. Право, г. VIII, бр. 12, 1. VI. 1873.)

[3] Гл. за сжщото и Анг. Ивановъ УчПр, кн. 7 и 8, стр. 1125.

Въ края на 1871 г. патриаршията изпратила въ Неврокопъ Правишкия епископъ Неофита съ специална мисия да помири двѣтѣ враждуващи страни тамъ. Неофитъ пожелалъ да служи на коледа въ черквата св. Богородица, дето и да се прочете, преведено на български, патриаршеското послание. Учительтъ Т. Поповъ, който превелъ посланието, посъветвалъ епископа да отложи прочитането за следната седмица, сега бидейки редътъ на българитѣ да се черкуватъ въ тоя храмъ. Неофитъ неотстжпилъ отъ своето решение и предизвикалъ голѣмъ смутъ при службата. Той билъ позорно изпжденъ отъ черквата. По тоя случай о. Харитонъ, х. попъ Атанасъ Хрисимовъ и Т. Поповъ били повикани въ Сѣръ, гдето били задържани 60 дни (Прокоповъ).

Неврокопчани продължавали да се черкуватъ една седмица въ черквата св. Архангелъ друга въ св. Богородица. Недоволни отъ тоя редъ, тѣ намислили да направятъ решителна стжпка за завладяване тая последната черква. На 8 часа по тур. презъ нощьта срещу 19. II. 1872 г. една група отъ 60 души на чело съ о. Харитона влѣзнали въ черквата, която отворилъ Н. Мандушовъ. Клепалото било и службата се почнала. Редътъ въ черквата билъ на гъркоманитѣ. Влахътъ Щерю прьвъ отъ тѣхъ дошелъ и като видѣлъ, каква е работата, веднага се върналъ, разгласилъ станалото между другитѣ гъркомани, които отишли въ конака и довели въ черквата юзбашията съ нѣколко заптиета. Последниятъ почакалъ да се свърши богослужението и по тоя начинъ предупредилъ сблъскването. Следъ българитѣ и гъркоманитѣ извършили своето богослужение. Когато българитѣ излизали отъ черквата, влахътъ Тего Шишкото нанесълъ ударъ на българския свещеникъ Дим. Икономовъ, свалилъ калимявката му и го хваналъ за брадата. Властьта примирила противницитѣ и стариятъ редъ на черкуване пакъ се възстановилъ (Прокоповъ).

Агатангелъ билъ вече уволненъ и на негово мѣсто билъ назначенъ епископъ Иоаники, който по-рано билъ протосингелъ въ Неврокопъ. Сега пъкъ неврокопскитѣ гъркомани поискали да завладѣятъ черквата св. Богородица и направили оня прочутъ по лютината си бунтъ, въ който мнозина българи били бити немилостиво, пише Прокоповъ, не предвиждайки намѣрението имъ. Властьта се намѣсила и черквата била затворена цѣла година. Българитѣ изпратили Атанасъ Смиляновъ въ Цариградъ за уреждане на въпроса. Екзархътъ обаче упрекналъ силно неврокопскитѣ българи за случката на 19. II. и забележилъ, че не може да имъ помогне въ тоя случай. Народниятъ представитель въ черковния съборъ отъ драмската епархия К. В. Сарафовъ напраздно продължилъ ходатайството си по сѫщия въпросъ.

Иоаники, като митрополитъ, дошелъ въ Неврокопъ презъ августъ 1872 г. и на 15 с. месецъ пожелалъ да служи въ затворена черква. Научили се за това, българитѣ се събрали въ училището, което се намирало въ двора на сѫщата черква, и решили да осуетятъ на всѣка цена намѣрението на Иоаникия. Когато той поискалъ да отвори съ сила черквата, тѣ всички се втурнали къмъ черковнитѣ врата. Последвало силно сблъскване между двете страни. Властьта се намѣсила и предотвратила по-нещастни последици. Влахътъ Георги Псалта билъ силно битъ: съ разцепена глава и почти полумъртъвъ билъ занесенъ на рѫце въ дома му.[1] Иоаники не служилъ и черквата останала затворена до 5. IV. 1873 г., както ще видимъ по-долу. Цариградскиятъ грѣцки вестникъ Типосъ обнародва една дописка отъ Неврокопъ, въ която авторътъ описва тоя инцидентъ, изопаченъ въ началото, но на края признава самата истина: „Дванадесеть души отъ българетѣ ненадейно нападнахѫ върху четворица отъ нашитѣ и ги смазахѫ отъ бой“.[2] Владиката наклеветилъ, като подстрекатели, о. Харитона, Илия Дуковъ, Ат. Смиляновъ, Никола Абаджията и Георги Ангелаковъ, които по-сетне обвинилъ и предъ сѣрския мютесарифъ, който изпратилъ специаленъ анкетьоръ Хюсни Халилъ-бей съ съответни наставления въ полза на гъркоманитѣ. Анкетьорътъ пристигналъ въ Неврокопъ презъ първитѣ дни на априлъ 1873 г. и безъ да изслуша обясненията на обвинената страна, на велики четвъртъкъ предалъ на гъркоманитѣ безвъзвратно черквата св. Богородица, а на българитѣ останала тая въ махалата Кумсала (Прокоповъ)[1]. Отъ следващитѣ по-долу извадки отъ единъ документъ се вижда, при какъвъ терорь Хюсни Х.-бей извършилъ възложената му анкета и какви насилия той направилъ на религиознитѣ чувства на неврокопчани презъ страстната седмица и великденскитѣ праздници. Тоя документъ едно „прошение“ на неврокопскитѣ българи до Екзарха, въ което тѣ описвать, какъ е станало предаването на тамошнитѣ гъркомани черквата св. Богородица и го молятъ да издействува „нѣкакво удовлетворение за тѣхъ“.[2]

---

[1] Срв. Ангелъ Ивановъ Уч, Пр. г. XXV, кн. 7 и 8, стр. 1123—1125. Най-последниятъ и „най-напрегнатъ бой между неврокопскитѣ българи и тамошнитѣ гъркомани станалъ нѣколко дни преди Коледа 1872 г., който продължилъ три часа. Юзбашията, който отишелъ съ нѣколко стражари да въдвори реда, билъ ударенъ съ камъкъ въ гърдитѣ. „Много гърци се завърнаха дома си съ изпочупени глави и изпорѣзани рѫце. Атанасъ Парасковъ, единъ отъ виднитѣ гъркомани, едвамъ билъ отъ явна смърть спасенъ отъ съседа си Никола Мандушовъ, който го завелъ у дома му.

[2] В. Право, г. VII бр. 45 отъ 29. I. 1873 г.

Гъркоманитѣ „обърнѫхѫ всичкытѣ си надѣжды въ Сересъ и съ лукавщинѫтѫ си сполучихѫ да убѣдятъ Мютесарифинътъ да имъ даде цьрквѫтѫ и да имъ испроводи нѣкого си Х. Халилъ бея съ еднѫ стражѫ, която заедно съ тукащната полиція пристигнѫхѫ въ четвъртъкъ слѣдъ пладне, тозъ часъ ны повикѫхѫ на конака и слѣдъ едно дипломатическо къмъ насъ прѣдложение дозволихѫ на Власитѣ да ся черкуватъ въ цьрквѫтѫ ни и понеже бѣхѫ ни прѣдставили за народобунтовнически и фесатчіи, освѣнъ цьрквѫтѫ, въ коѭто ся черкувахѫ, захванѫхѫ ся и всичкытѣ градскы улицы, както и поглавнытѣ българскы кѫщы, за да неможемъ нито главѫ вънъ да подадемъ...; подобно захванѫхѫ и старѫтѫ цьрквѫ, за да не идемъ нито тамъ да ся черкувамы“, та да не могѫтъ ни страданията Христови да чуятъ, нито да се причастятъ тѣ и сѣмействата имъ, а да стоятъ въ кѫщитѣ „както въ крѣпость обстѫпены... Съжалихѫ ны събратіята ни отъ с. Мосомища, отстояще $1^1/_2$ часа отъ градътъ ны и единодушно ны повикѫхѫ да служимъ заедно съ кандидатътъ си въ цьрквѫтѫ имъ на свѣтлый Вторникъ“. Но две „влашки мекерета“ вѣднага съобщили за това въ Неврокопъ и нздействували да се изпратятъ тамъ 6 души отъ „Серезкѫтѫ стражѭ“, която до като отиде службата била свършена и неврокопчани се върнали въ четвъртъкъ. Сувариитѣ закарали въ Неврокопъ следнитѣ мосомищяни: учительтъ, Ангелъ п. Ивановъ, Костадинъ Шарланджиевъ, Параско Кизариевъ и Илия Стояновъ, които били хвърлени въ затвора. О. Хартонъ билъ отведенъ въ конака да го сѫдятъ за службата, която извършилъ въ казаното село и защо той и другитѣ неврокопчаои нарушили заповѣдьта да не отиватъ на никаква черква. Председлтельтъ на общината билъ оправданъ и затворенитѣ мосомищяни освободени.

Напраздно неврокопчани съобщили въ екзархиятата за извършената къмъ тѣхъ неправда. Напраздно тѣ направили телеграфически постѫпки предъ валията въ Солунъ и предъ мютесарифа въ Сѣръ. Златото на власитѣ и гъркоманитѣ разрешило спора между двѣтѣ враждуващи страни за владението на църквата св. Богородица. Особенъ пратеникъ билъ изпратенъ въ Сѣръ да напомни на мютесарифа за емирнамето, издадено по-рано отъ централната власть въ тѣхна полза. Той изпждилъ. Пратеникътъ се оплакалъ телеграфически противъ него на валията, който го повикалъ. При завръщането си мютесарифътъ казалъ на пратеника: „Валията, като дойде, ще даде край на тжзи работж“, но и валията, Мидхатъ-паша не направилъ нищо въ полза на неврокопчани, които изгубили безвъзвратно черквата св. Богородица.[1]

---

[1] Гл. за това Ангелъ Ивановъ — Уч. Пр. г. XXV, кн. 7 и 8, стр. 1126.

[2] В. Право, г. VIII, бр. 9 отъ 11. VI. 1873 г.

---

[1] в. Право, г. VIII, бр. 41 отъ 20. XII. 1873 г.

ЕДИНЪ НЕВРОКОПСКИ БЪЛГАРСКИ СБОРНИКЪ СЪ ГРЪЦКО ПИСМО ОТЪ КРАЯ НА МИНАЛИЯ ВѢКЪ.

Отъ Кирилъ Мирчевъ.

Известнитѣ до днесъ по-крупни български рѫкописи, писани съ гръцка азбука, произхождащи главно отъ Южна Тракия и Южна Македония, не прекрачваха по време годината 1870. Смѣташе се именно, че съ учредяване на българската екзархия, се бѣ сложилъ край и на тази своего рода литература, която свидетелствуваше за силното влияние и авторитетъ на гръцката писменость предъ просвѣтенитѣ тогавашни слоеве на нашия народъ (вж. за всичко това у Л. Милетичъ, Два български рѫкописа съ гръцко писмо. Български старини, кн. VI, София, 1920 год.). Единъ новооткритъ обаче сборникъ, писанъ въ неврокопското село Тешово[1] съ гръцко писмо въ самия край на миналия вѣкъ, иде да опровергае горното и да постави предѣлното време на въпроснитѣ съчинения почти до наши дни. Сборникътъ, извадки отъ който печатамъ тукъ въ кирилска транскрипция, представя единъ обемистъ томъ отъ 726 страници (20×16), писанъ ту съ по-едро, ту съ доста дребно гръцко скорописно писмо. Първитѣ 100 страници носятъ буквена пагинация (съ кирилица) само върху едната страна на листа съ изключение на първитѣ четири страници, които сѫ нумерирани всѣка по отдѣлно. Отъ страница 101 започва нова пагинация съ арабски цифри върху двѣтѣ страни на листа отъ 1 до 626. Преписвачътъ, още живъ, престарѣлиятъ свещеникъ въ гореказаното село Иванъ п. Николовъ,[2] написалъ въ момента когато изпращалъ книгата си въ София, върху гърба на втория отъ началото празенъ листъ следното заглавие: *„Зборникъ или Душевна храна за единъ духовен пастиръ за назидание на свое-то духовно паство. Събрани и написани*

---

[1] Село Тешово е разположено въ самитѣ подножия на Али-Ботушъ, на 20 километра растояние южно отъ гр. Неврокопъ. Селото брои 1150 жители. То се намира въ близко съседство съ голѣмото село Търлисъ, гдето е писано съ гръцко писмо въ втората половина на миналия вѣкъ известното търлиско евангелие, издадено отъ проф. Л. Милетичъ (Вж. Български старини, кн. VI. Издава Българската академия на наукитѣ. София, 1920).

[2] Кратки сведения за живота и просвѣтителната дейность на отецъ Иванъ п. Николовъ се намиратъ въ статията на Георги Николовъ „Единъ отъ малцината“, печатана въ Родина, списание на македонската младежь, год. V (1931), кн. 4.

отъ разни Православни Христови проповедници и Отци на Православна-та Христова Църква. Написани тукъ трудомъ и прилежаниемъ на енорийския Тешовски священикъ Иванъ Попъ Николовъ изъ с. Тешево (Неврокопска Околия). с. Тешово 24. I. 1931.“

Сборникътъ съдържа 59 слова; 38 отъ тѣхъ сѫ недѣлни, 7 за празницитѣ на различни светии, 4 надгробни, едно за светитѣ просвѣтители Кирилъ и Методи, а останалитѣ на различни черковно-поучителни теми. Писани сѫ отъ една рѫка, но въ различно време и съ различно мастило. Самата хартия е на мѣста различна. Само шесть отъ словата носятъ дата, а именно шестото слово е писано въ 1888 год.; къмъ десетото слово е прибавена дата 1889 год., но съ друго мастило. Самото слово е писано вѣроятно по-рано. Седемнадесетото слово носи дата 1890 год., двадесеть и първото е датувано отъ 1889 год., двадесеть и второто — отъ 1890 год. и най-после двадесеть и петото — пакъ отъ 1890 год. Къмъ всѣко слово сѫ прибавени като мото изречения отъ евангелския текстъ, написани било на черковно-славянски, било на ново-български, но съ грѫцки букви. Грѫцки текстъ въ сборника не се срѣща почти нигде. Само въ началото на седмото слово е написано грѫцко заглавие *«λόγος κατηχηκὸς»* и следното мото пакъ на грѫцки езикъ: *»Ὅδε ὁ ἀμνὸς τοῦ Θεοῦ, ὁ αἴρων τὴν ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου.»* По-късно тѣ сѫ били зачеркнати и на мѣстото имъ е написанъ българскиятъ преводъ на заглавието „Поучѝтелно слòво“ и на мотото: „èто ìàгнето Богòву, коèто здѝга грèшките на светъ.“ Въ края на почти всички слова преписвачътъ е поставялъ началнитѣ букви на името си. Нѣкои отъ тѣзи подписи сѫ съ кирилица. Интересно е, че преписвачътъ е добре запознатъ съ последната. Пишещиятъ тѣзи редове притежава отъ сѫщия авторъ едно черковно цвѣтниче, написано въ 1874 год. съ хубава кирилица и на авторовото родно наречие.[1] Въ края на сборника, който описвамъ тукъ, е изложено на два листа съдържанието пакъ съ кирилски букви. Сборникътъ е снабденъ съ хубава кожена подвързия. На много мѣста по рѫкописа има восъчни капки, което показва, че той е билъ използуванъ въ черква.

Отдавна е изтъкнато значението на българскитѣ съчинения, писани съ грѫцка азбука, за нашата диалектология. Видно мѣсто между тѣхъ ще заеме сега и тешовскиятъ рѫкописъ. Въпрѣки че въ него е отразено известно влияние на книжовния езикъ, все пакъ предъ видъ на доста умѣлото предаване особеноститѣ на славянскитѣ звукове и на старателното придържане къмъ народната речь, той придобива голѣма важность за опознаване на неврокопското наречие.

---

[1] Сборникътъ както и въпросното цвѣтниче ми бѣха предадени отъ моя добъръ другарь г. Георги Николовъ, студентъ по богословие въ софийския университетъ и организаторъ на Македонски младежки съюзъ, комуто бѣхъ възложилъ грижата да събира народописенъ материалъ въ обиколкитѣ си изъ селата въ Македония подъ българска власть.

По-долу изтъквамъ на кратко нѣкои отъ езиковитѣ особености на сборника, главно възъ основа на обнародванитѣ тукъ откѫслеци. Липсата на достатъчно мѣсто ме принуждава да бѫда кратъкъ въ привеждане на примѣритѣ и да оставя за едно допълнително изложение редица важни езикови особености на сборника предимно изъ областьта на глагола, ударението и синтаксиса.

Графика.

Както загатнахъ по-горе тешовскиятъ рѫкописъ, въ противоположность на повечето известни до сега български текстове съ гръцко писмо, се отличава съ едно доста умѣло предаване на славянскитѣ звукове. Важно е, че е намѣренъ начинъ да се означи тъмниятъ еровъ вокалъ, предаванъ винаги съ *α̮* или въ много рѣдки случаи съ точка подъ *α*,[1] напр. *σκά̮πα κά̮ρφ*. Доста последователно е прокарано различието въ предаване на консонантитѣ *ц*, *ч*, първиятъ чрезъ *τς*, а вториятъ почти винаги съ *τζ*. Сѫщо така и шушкавитѣ съгласни *ш* и *ж* сѫ предадени последователно и ясно разграничени една отъ друга, а именно като *σ* и *ζ* съ точка отгоре. Точка надъ буквения знакъ за преписвача означава изобщо омекчение на съответния звукъ. Така сѫ предадени *път'*, *ден'* съ точка върху крайнитѣ *θ* и *ν*. Известна непоследователность намираме въ предаването на консонантитѣ *шт* и *б*. Първиятъ се предава обикновено съ *στ* съ точка върху *σ*, но се срѣща преданъ и чрезъ *σθ* пакъ съ точка върху *σ*. *б* е предаденъ обикновено чрезъ *π* съ точка отгоре, но се срѣща и означения *μπ*. Вокалътъ *и* се предава обикновено съ *η*, предъ гласна обаче винаги съ *ι*, до като консонантно *и* виждаме винаги предадено съ *ϊ*. По гръцко влияние съчетанието *нк* се предава обикновено съ *γκ*, напр. *σὲγκη* (сенки). Сѫщо така покрай обикновеното предаване на вокала *у* съ *ȣ*, срѣщаме поради гръцко влияние и означение *οȣ*. Що се отнася до йотувани *а* и *у*, то тѣ винаги се предаватъ чрезъ *ια̮*, *ιȣ̮*. Намираме *е* предадено чрезъ *αι* въ нѣкои собствени названия и нѣкои думи отъ чуждъ произходъ, напр. *Παλαιστὴνη*, намираме сѫщо така *и* предадено съ *οι* пакъ въ чужди думи, напр. *βεὶκη φοὶνικόβη*. Единствената трудность при разчитане на рѫкописа представя предаването на палаталния еровъ вокалъ, рефлексъ на ѧ, чрезъ *ι͜α*, поради което е настѫпило смѣсване въ графичното изображение на този вокалъ съ йотувано *α*, което се предава по сѫщия начинъ, така щото пралагателното *τζι͜άστ* и глаголната форма *μποι͜άθ*, биха могли да се четат чяст, боят вмѣсто правилното чіъст (**чѧстъ**), боіът.

---

[1] Подобно предаване впрочемъ на еровия вокалъ срѣщаме още въ известния Даниловъ четиреезичникъ (Ср. Погорѣловъ, Даниловиятъ четиреезичникъ, Сборн. на Бълг. акад. на наукитѣ, т. XVII, стр. 20—42).

Фонетика.

Еровъ вокалъ.

Известно е, че говорътъ на населението въ Неврокопско, познатъ изобщо подъ името мървашки, стои въ най-близка връзка съ онзи клонъ отъ родопскитѣ говори, който проф. Л. Милетичъ нарече по името на мѣстностьта говоръ на Ропката (вж. Miletič, Die Rhodopemundarten der bulgarischen Sprache, Wien, 1912, стр. 27—71). Главниятъ отличителенъ белегъ на този говоръ накъмъ останалитѣ родопски говори е тъмниятъ, още неизясненъ еровъ вокалъ, който се явява като рефлексъ на ударени староб. **ъ**, **ь**, **ѫ**, **ѧ**. Трѣбва обаче веднага да отбележимъ, че тази най-характерна черта на родопскитѣ говори, именно еднаквиятъ рефлексъ на посоченитѣ старобългарски вокали, когато тѣ сѫ подъ ударение, споредъ даннитѣ на нашия сборникъ не се сподѣля напълно отъ говора на с. Тешово. Въ последния еровиятъ рефлексъ на ударено **ѧ**, както ще видимъ по-долу, е рѣдъкъ, почти споренъ. Сѫществуватъ и редица други отличия не отъ този принципиаленъ характеръ по отношение на говора на Ропката, различия, които засѣгатъ главно морфологията на двата близки говора и които ще бѫдатъ изтъкнати подробно на друго мѣсто. Въ известнитѣ до сега отъ Неврокопско текстове, писани съ гръцко писмо, които и до днесъ оставатъ най-добриятъ диалектологиченъ материалъ[1] отъ тази покрайнина (вж. Търлиско евангелие, издадено отъ проф. Милетичъ, Български старини, кн. VI, стр. 71—176; както и съвсемъ близкитѣ въ лексикално и граматично отношение до неврокопския говоръ пѣсни и приказки отъ Сѣрско изъ архивата на Верковича, публикувани отъ проф. Романски въ Мак. Прегледъ, год. IV, кн. 3, стр. 110—153), предъ видъ на несъвършеното предаване на българскитѣ звукове, този характеренъ еровъ вокалъ оставаше неозначенъ съ специаленъ знакъ, а винаги и подъ ударение и безъ ударение се отбелязваше съ *α*, поради което се явяваше известна неустановеность досежно неговата звукова стойность въ двата тѣзи случаи. Допускаше се обаче, че въпросната гласна, когато стои подъ ударение, има тъменъ гласежъ, а когато е неударена слаботъменъ гласежъ, означаванъ обикновено съ а̥. Отъ тешовския рѫкописъ се вижда, че това предположение е вѣрно. Тукъ именно всѣки ударенъ ъ (**ѫ**, **ь**, **ѫ**) се предава съ *α̮*, а неударениятъ обикновено съ *α*, напр. съдник 83, мъже **к**, мъгли 73, мъка 73, съдба 75, смърт 91, хатър **д**, върхове **г**, умрът **к**, но умѝрат **к**, дàват **к**, зѐмалнѝте **є** (**земльнъ**), даржѝм **є**, гармѐже 74, вòган' 84 (**огьнь**), гòрак 84. Срѣщаме обаче често неударенъ ъ (**ѫ**, **ь**, **ѫ**), означенъ пакъ като вокалъ съ тъменъ гласежъ, особено въ съседство съ гутурални и плавни съгласни. Така напр. покрай смарттъ **к** срѣщаме много по-често смърттъ **к**, по-нататъкъ кърфтъ 84, къцът 95 (кѫсатъ), гърмѐже 75, рѐкъ 75 1 л. ед. ч. Като имаме това предъ видъ, а и многото други случаи съ редукция на ударено *а* къмъ ъ, за които ще стане дума малко по-долу, трѣбва да приемемъ, че казаната редукция е обикновена въ тешовския говоръ, въ разрѣзъ съ предположението, че изобщо затъмняването на съгласнитѣ въ посока къмъ ъ била слабо развита въ неврокопското наречие. (Милетичъ, Търлиско еванг, стр. 72). Една провѣрка на самото мѣсто би могла да установи, дали ударениятъ еровъ вокалъ не звучи по нѣкога съ една звукова боя между ъ и *о*, така че да прави впечатление, че се чува едно тъмно *о*. Тази особеность, която намираме въ говора на Ропката (вж. Miletič, Die Rodopemundarten, стр. 29) би се потвърдила за говора на с. Тешово отъ следнитѣ примѣри, взети изъ Цвѣтничето: умортвенъ 135, освободи мортвитѣ 137, доржава 144, краеголенъ 147, корста 153, горлица 110, косешехи сѫ 129. Както се вижда въ повечето случаи еровиятъ вокалъ тукъ е билъ въ съседство съ плавни. Освенъ тѣзи доказателства къмъ възможностьта за сѫществуване на изясненъ въ посока къмъ *о* ударенъ еровъ вокалъ въ говора на с. Тешово биха могли да ни наведатъ и следнитѣ интересни данни изъ пѣснитѣ отъ с. Либяхово: доб, зарòчел, сòрце, цòрну грозде, рòки, кòрши и мн. др. (Вж. Стоиловъ, Български, аромънски и албански фолклоръ, СбНУ, XXXVI). Изобщо въ с. Либяхово, което се намира въ непосрѣдствено съседство съ с. Тешово, всѣки ударенъ еровъ вокалъ е билъ изясненъ въ *о*-вокалъ, предаванъ въ материалитѣ на Г. М. Гърневъ като *о*. Но странно е, че тъкмо въ нашия обемистъ сборникъ, въ който сѫ намѣрили отражение толкова диалектологични особености, не срѣщаме нито единъ случай ъ>о.

---

[1] Обнародваниятъ диалектологиченъ материалъ отъ Неврокопско продължава да е доста осѫжденъ. Важни въ езиково отношение пѣсни отъ неврокопскитѣ села Либяхово, Гайтаниново, Бѣлотинци, Кременъ и Зърново изъ сбирката на Г. М. Гърневъ, която се пази въ Бълг. акад. на наукитѣ, бѣха публикувани въ т. XXXVI отъ сборника за нар. умот. отъ покойния А. П. Стоиловъ. Малко и несигуренъ материалъ е печатанъ въ томъ IV, XII, XIV и XV отъ сборницитѣ за народни умотворения. Пакъ покойниятъ А. П. Стоиловъ публикува въ Изв. на Народн. етногр. музей т. IV (1924) нѣколко народни пѣсни. Една народна пѣсень отъ Неврокопъ бѣ напечатана въ в. Устремъ, год. III (1926), бр. 22.

Относно рефлекса на ударенъ *ь* отъ значение сѫ думитѣ лѐсно д, лѐко д, пѐкло 94, тѐмно 76. Намираме сѫщо така случаи съ *е* за неударенъ *ь*, напр. іàвен 82, іàсен 75, вòгненниа 80. Вѣроятно старо изяснение на *ь* въ *е* имаме въ ден′ 75. Трѣбва ли да приемемъ, че въ тѣзи случаи се е отразило влиянието на черковния езикъ или пъкъ ще трѣбва да поставимъ тешовския говоръ по отношение рефлекса на ударенъ и неударенъ *ь* нейде по срѣдата между родопскитѣ и западнитѣ наши говори, това ще покаже понататъшното проучване на даннитѣ, съдържащи се въ нашия сборникъ.

Сѫщото нѣщо забелязваме и по отношение на ударено и неударено ѧ. Еровъ вокалъ като рефлексъ на малката носовка съ мекость на предходния консонантъ намираме само въ следнитѣ случаи: чіъстиа балкан г, чіъсти мъгли 81 (чѧстѫ), чіъсто д, чіъстичко (чѧсто), хліъби[1] 567 (хлѧбь, срв. небѐсните хліъби съ раствòриха 567), жіътва к (жѧтва), срв. жетвàрите ді; въ формата за 3 л. мн. ч. на глаголитѣ отъ *и*-основи когато ударението пада върху окончанието, напр. изгарміът 74, деліът 74, боіът 74.[2] Тукъ бихме могли да отнесемъ и възвратното мѣстоимение сѧ, предавано обикновено, както впрочемъ въ всички наши източни говори, като съ, а въ положение на по-силна про- или енклитичность, като са. По-чести сѫ случаитѣ съ *е* за ударено или неударено ѧ, напр. тѐшки к, глѐдаме г, зел е, два рѐда 73, мѐсо 92, чѐдо 87 зв. п., както и чедà 73, редъ е Nom. sg. членувано, закòлет 76, вѝдет 80 (оконч. -ѧтъ), месечѝната 76. Въ тижіът 90, трисіàха 81 имаме дори редукция на *е* отъ неударено ѧ. Формата чіада 73 трѣбва очевидно да смѣтаме, че е произлѣзла подъ влияние на черковния езикъ. Предъ видъ на изтъкнатата по-горе двойственость въ рефлекса на ѧ, ще трѣбва да приемемъ, че и въ този пунктъ тешовскиятъ говоръ представя единъ преходенъ стадии на къмъ родопскитѣ говори. Интересно ще бѫде въ всѣки случай, ако проучването на говора на самото мѣсто ни докаже, че западното влияние се е показало доста силно и е измѣстило почти напълно еровия рефлексъ на ударено **ѫ**.

---

[1] Смѣташе се, че тази дума е изчезнала въ българския езикъ. Покойниятъ Цоневъ искаше да съзре остатъци отъ нея въ ухлебнал се=засмѣлъ се, ухлибнат=засмѣнъ, улибнувам се. (Вж. Цоневъ, История на българский езикъ, 106).

[2] Тѣзи случаи биха могли да се тълкуватъ и като резултатъ на аналогия съ глаголитѣ съ твърди основи. Правило въ нашия говоръ е, всѣко неударено стб. ѫ въ личнитѣ окончания на глаголнитѣ форми за сегашно време, следъ като е минало първоначално въ едно слаботъмно *а*, да преглася въ положение следъ палаталъ въ *е*. Този процесъ безспорно е билъ засиленъ отъ влиянието на глаголитѣ съ окончание въ 3 л. множ. число на -ет (-ѧтъ). Когато обаче ударението у глаголитѣ съ твърда основа е падало въ 3 л. мн. ч. върху окончанието, прегласътъ не е ставалъ. Това обстоятелство е внесло смущение и въ окончанието за 3 л. мн. ч. на глаголитѣ съ мека основа та имаме покрай отнòсет 51, горѐт д и носѐт ке горіѐт д.

Въ собо̀риштѐто 95, возду̀ха 75 и др. имаме безспорно подражание на черковния езикъ. Ще отбележа и интересната форма длибок (**длѫбокъ**), която намираме и въ родопскитѣ говори.

ѣ

Каква по-точно звукова стойность трѣбва да предадемъ на замѣстника на староб. *ѣ* въ тешовския говоръ, предъ видъ на противоречивитѣ данни, които извличаме отъ ръкописа на отецъ Ив. п. Николовъ, не можемъ да решимъ съ положителность. По всичко личи, че въ повечето случаи старото произношение *ä* се е доразвило въ іа само подъ ударение и безъ огледъ на качеството на следващата сричка. Така имаме: міа̀сто 81, голіа̀ми 81, трисіа̀ха 81, сліа̀зе 81 aor., гріах 82, сліа̀пи 83, стріа̀ла 83, присміа̀ли 95, сміа̀шни 95, избіа̀гни к, ліа̀те д, фсіа̀ка є, віа̀чна 73, віа̀кове 74, звіа̀зда 76, ріа̀ки 77. Отъ друга страна имаме: места̀ 74, сфетѝло 76, сфетъ 73 Nom. sg. отъ сфіат съ членъ, вѝдела 74. Това обаче, което внася смущение, е не малкиятъ брой на случаитѣ съ ударенъ *ѣ*, предаденъ като *е*, напр. дѐсната 93, мѐсто 94, сѐнки г, нѐкое д, нѐкогаш є, избѐгнува є, грѐхове є, тѐло 76, звѐрове 77. Въ цѣлия ръкописъ може да се наблюдава, какъ една и съща дума съ коренно ударено *ѣ* промѣнчиво се предава ту съ іа ту съ *е*. Тази двойственость, безъ да търсимъ за нея обяснение въ влиянието на черковния езикъ и на западнитѣ говори, трѣбва по всѣка вѣроятность да отдадемъ на предположението, че старото произношение не всѣкога е било доразвито въ іа, а е било запазено понѣкога въ първичното си състояние като едно широко *ä*, предавано обикновено въ нашия ръкописъ съ *е*.[1] Така ще си обяснимъ изобщо бърканицата въ нашия сборникъ въ предаването на ятовия рефлексъ. Важни за стария звуковъ характеръ на *ѣ* сѫ формитѣ ца̀ли є, ца̀пи 75, разца̀пиха 90.

Глаголътъ нѣмам винаги се предава съ *е*. При отдѝламе г, отдѝланеса є имаме удължено *ѣ* въ *и* по аналогия на многократнитѣ глаголи като **нарицати, оумирати**.

---

[1] Така сѫщо и въ говора на Ропката покрай обикновения рефлексъ *ä* < *ѣ* имаме и *'а* < *ѣ* (вж. Miletič, Die Rhodopemundarten, стр. 31). Че подобно раздвоение може да сѫществува по нашитѣ говори ме убедиха и наблюденията ми върху говора на една селенка отъ плевенското село Бохотъ. Отъ нея именно чухъ: н'а́колко, н'а́как, б'а́гали, т'а́х, сид'а́ло, но и тäх, цäл, намäта хл'а́ба, бäа, снäк, мäсто.

Редукция на ударено *а*.

Развитието на вторично ударение (Nebenakzent) въ тешовския говоръ е предизвикало съ себе си и единъ интересенъ процесъ, при който попадналата подъ това ударение гласна *а* се редуцира въ *ъ*. Всичко това стои въ връзка съ общата редукция на неударено *а*, която, както загатнахъ по-горе, сѫществува въ нашия говоръ. И така, незасегнатата отъ първото ударение гласна била редуцирана къмъ *ъ* съ слаботъмна боя та се е смѣсила въ съзнанието на говорителитѣ съ еровитѣ вокали, които, както видѣхме, въ безакцентно положение иматъ обикновено сѫщата звукова стойность. Когато отпосле върху нея пада вторичното ударение, тя засиля тъмния си гласежъ, като всѣки ударенъ еровъ вокалъ. И така имаме: принỳдiувъше 81, устàнувъне 88, размѝслiувъме ɛ, исповѐдовъме ɛ, зарòбувънето 76, претказàниъта 7, дòкаръi ми 93, смъртниъ д. Остане ли незасегната отъ вторичното ударение гласната *а* запазва слаботъмния си гласежъ, напр. размишлiàвамѐ ли 74, сумiàсувамелѝ са 74. Важни въ това отношение сѫ примѣритѣ, които намираме въ пѣснитѣ отъ с. Либяхово (СбНУ. XXXVI). Както видѣхме по-горе въ говора на това село е настѫпило изяснение на еровия ударенъ вокалъ въ посока къмъ *о*. Изясненъ е билъ при това и онзи еровъ вокалъ, който точно както въ говора на с. Тешово, е билъ полученъ отъ попадналата подъ вторично ударение гласна *а*. И така имаме: зададухò-сà тàтаре (СбНУ. XXXVI 75), пỳснахò-му бяли роки (ibid. 86), услỳша Гòспод мòлбатò-му (ibid. 50). Отъ тѣзи примѣри се вижда, че изяснението на еровия вокалъ въ говора на с. Либяхово, както и на с. Тешово (ако допустнемъ, че то тукъ сѫществува), е едно късно явление, появило се следъ развитето на вторичното ударение.

Интересни сѫ примѣритѣ хъл 89 (тур. халъ), отмъл′ 76 (едва, полс. niemal), гдето имаме пакъ редуцирано ударено *а*. Сѫщото нѣщо забелязваме и въ следнитѣ примѣри, взети изъ останалитѣ части на сборника: дърба к$_2$ (дарба), съмо 515 (само), къл 548 (каль), тъм 560 (тамъ), стъна (стана, 3 л. ед. ч.), мълко 493. Както се вижда затъмняването на ударено *а* е настѫпило, когато тази гласна е била последвана отъ плавна или носова съгласна. Сравни още църството 88, църскиа законъ 94.[1]

е вмѣсто староб. ′ѫ; прегласъ на палатално а.

Едно отъ най-обикновенитѣ явления въ говоритѣ, къмъ които спада и тешовскиятъ, сѫ следитѣ отъ срѣднобългарската замѣна на ѫ чрезъ ѧ, която въ нашия говоръ е настѫпила почти следъ всички омекчени по аналогия съгласни. И така имаме: мѝсле 74, мòле 87, кàже 75 (всички въ 1 л. ед. ч.), фнѐтре 86, земѐта 90. Nom-acc. *е* (=ѭ): еднѣ крàва катò *ѐ* кàрат дà *ѐ* закòлет 74.

---

[1] Въ тоя пунктъ говорътъ на с. Тешово се посрѣща съ тоя на гр. Охридъ, гдето въ нѣкои думи се произнася *ъ* вм. *а* подъ ударение, напр. мъшча̥, снъга, кукъица (Селищевъ, Очерки 45).

Въ тешевския говоръ имаме и редовенъ прегласъ на палатално *а* въ *е*. Този процесъ е повлиянъ и засиленъ отъ замѣната на 'ѫ чрезъ *е*. Изключенията, които срѣщаме въ сборника се дължатъ на влияние отъ страна на книжовния езикъ. Сравни напр.: брàте к (братя), дỳше 73, за жіàлост наше г, свое си син 91, твòета смърт 88, живòте му 86, по пъте 76, òгане г, балкàне г, пазàре д, цàре д. Прегласътъ на палатално *а* е докарало изравнение въ окончанието на 1 и 3 л. ед. ч. при глаголнитѣ *и*-основи. Срѣщаме напр.: претставе ѕ, оставе ѕ, запàле 74, таркàле г, всички въ 3 л. ед. ч., които формално могатъ да бждатъ 1 л. ед. ч.

По влияние на книжовния езикъ начално *'а* остава на мѣста непрегласено, напр. срещу евѝ 81 aor., евлѐние 82, естѐта 92, едът д имаме іавлѐние 81, іàвен 82, іазѝка ни 84, іàвно 84.

Редукция на неударени гласни.

Обикновената редукция на неударенитѣ гласни *а*, *е*, *о* въ нашитѣ източни говори, споредъ свидетелствата на разглеждания ржкописъ не сжществува въ много широки размѣри въ говора на с. Тешово. Най-обикновена ще да е въ този говоръ редукцията на неударено *а*, което е звучало като слаботъмно ạ, означавано въ ржкописа съ *а*. Случаитѣ съ поява на еровъ вокалъ на мѣстото на неударено *а*, които срѣщаме тукъ-таме въ ржкописа, както и случаитѣ съ редуцирано *а* подъ вторично ударение, за които стана дума малко по-горе, ни оправдаватъ да приемемъ горното. Заслужаватъ внимание въ тая посока следнитѣ примѣри: да съ сръвнѐт 90, къвгѝ 76, дългѝ 77 (далги, вълни), откъцнъта 77, глъсъ 77. Както виждаме силното потъмняване на неударено *а* е настжпило преди всичко следъ устни и плавни съгласни.

Редукцията на неударено *е* (= е, ѣ, ѧ) не е прокарана последователно, което ни кара да приемемъ, че изобщо тя не се е развила напълно. Отъ по-характернитѣ случаи ще приведа следнитѣ: гришіът 82, да гó разбирѐ 84 3. л. ед. ч., мòлише 86, трисіàха 81, да притимнѝш 87, тижіът 90. Рѣдко може да се наблюдава и редукция на неударено *е* (ь, ѧ) къмъ *ъ*, напр. вѐран 528, тіàхан 585, тѐмън 602, бòлан 428 и бòліън 462, врѐміъ 3, мòето ѝміъ кд, тѐліъ 478, но тѐлето на сжщата страница. Съ *іъ* за неударено старо ѧ говорътъ на с. Тешово рѣзко се отличава отъ говора на Ропката, гдето този процесъ е непознатъ (Miletič, Rhodopemund. стр. 29). Нека отбележимъ и формата трепѐраше 594. Редовно се редуцира префиксътъ прѣ-, напр. причистіавал 84, привзѐмам 85, придàваха 86, притрà 95 аог. Срѣща се и чи 84 (съюзъ) вм. че. Сѫщо така непоследователно е прокарана редукцията на негативната частица не, предавана тукъ-таме съ ни.

Що се отнася до редукцията на неударено *о* непоследователностьта, която забелязваме въ това отношение, се дължи изобщо на приближаването на артикулациитѣ на етимологично *о* и *у*, поради което е настѫпило и смѣсване на тѣзи два вокала, напр. покрай умѝраш к, срѣщаме и омѝрат в, покрай оточѝ 96 аог., срѣщаме отучѝха 96. Това е една особеность, която тешовскиятъ говоръ сподѣля съ всички останали източни говори. Примѣри на редуцирано *о* въ *у*: пу̀куте 81 Nom. pl., бу̀луто 83, гу 83 вм. го (срѣща се рѣдко), думà си 96, гуліàма г; следъ палатали: ду̀шіу 94 зв. п., чіувіàче 80 зв. п. Префиксъ *о-* винаги се предава като *у*: упроштѐние 91, устàвиме е и мн. др.

и следъ палатала *ж* се лабиализува и минава въ нѣкои случаи въ *іу*, напр. жіу̀ви 89, жіу̀вини 77, но и живини на сѫщата страница. Лабиализация на *и* намираме още въ засіурмаштіàва 594 и чіуфлѝк 558. Замѣна на *ю* съ *и* намираме въ турската дума кишѐ 504. Въ доно имаме асимилация на *а* въ *о*.

Консонантизъмъ; мекость на съгласнитѣ.

Отъ особена важность за насъ е фактътъ, че въ сборника на отецъ Ив. п. Николовъ е отбелязана мекостьта, при все че напоследователно, на нѣкои съгласни съ точка върху буквения знакъ. Срѣщаме следнитѣ думи съ означена мекость на крайната съгласна: дѐн′ 86 (и на много други мѣста, но и съ много изключения), път′ 82 (и на много други мѣста, но сѫщо така и съ изключения), вòган′ 84 (на нѣколко мѣста), кòрен′ г, отмъл′ 76 (едва), пѐт′ 456, кàмен′ $а_2$, кон′ 535. Срѣщаме отбелязана мекость на крайния консонантъ и въ следнитѣ чужди думи: макбу̀л′ 85, уму̀т′ 86, корбàн′ 86, балкàн` г, дуган′ 568.

Примѣри като пирòн′е 90 (nom. pl.), калѐсан′йте 512, подт′вердіàвам 51_2, гдето сѫщо така намираме съгласни съ означена мекость, показватъ, че на умекчение е била подлагана всѣка съгласна, намираща се предъ мекъ вокалъ или предъ мека сричка.

По аналогия на път′, ден′, корен′, които запазили мекостьта на крайния консонантъ следъ изпадане на *ь*, били омекчени изобщо всички краесловни *н, т*. Явно доказателство за това сж формитѣ глат′ 77 (**гладъ**),[1] живот′ ѕ, гдето мекостьта на консонанта е вторична. По сжщия начинъ сж възникнали и интереснитѣ форми имоттъ є, блуттъ 544, студтъ 594, които поради вторично омекчения краенъ консонантъ сж били схванати като имена отъ женски родъ. Все поради сжщата причина намираме прегласъ на *′а* въ членуванитѣ форми живòте 86, балкàне г.

Освенъ мекитѣ *н, т* въ тешовския говоръ меко е и всѣко *р*, сравни напр. зарет 88 (заради), рехатлйво міàсто 94 (рахатливо), орехатèниèто 94. Формата за множествено число цàріуве, както и членуваната форма цàре (nom.-sg.) показватъ, че и *р* наредъ съ *н* и *т* е запазило мекостьта си следъ изчезване на крайния *ь*. Сравни още пазàре д (nom.-acc. съ членъ).

Силната палаталность на съгласнитѣ може да се констатира въ йотацията, напр. іàдіувèта 92.

Особено е изтъкната мекостьта на шушкавитѣ съгласни *ж, ч, ш,* която се отбелязва редовно съ йотация на следходната твърда гласна. Примѣритѣ сж многобройни: чіàс 75, чіудèсно 75, чіу̯віàк 80, согрешіàват 82, слушіàтели 73, жіàлба 88, жіàлост г, и мн. др.

Развитие на интервокално х.

Въ печатанитѣ по-долу откжслеци отъ тешовския ржкописъ намираме нѣколко доста интересни случаи на развитие на интервокално *х* предъ *и*, напр. бахйр 75 (баиръ), трохйца 85 (троица),[2] и въ познатата и въ други родопски говори форма на притежателното мѣстоимение за женски родъ нехин (неинъ). Обяснение на този процесъ ще търсимъ въ крайно стѣснената артикулация на *и*. Изглежда, че тази особеность е била свойствена на повечето рупски говори. Така ще си обяснимъ и появата на характернитѣ за почти всички родопски говори дателни форми на личното мѣстоимение, именно *хи* за женски родъ ед. ч. и *хми* за всички родове мн. ч. Казанитѣ форми, поради своята енклитичность, сж се сливали акцентно въ по-старият си видъ като *ú, им* и вѣроятно *ими* съ думи, които окончавали на гласна, поради което, по силата на изтъкнатата по-горе особеность, се е развило едно *х* кредъ *и*. Така отъ дàде им получаваме дàдехим, а отъ даде ими — дадехими, а най-после дàдехми.[3] Отъ нашия ржкописъ се вижда, че и до днесъ мѣстоименнитѣ форми *хи, хми* въ тешовския говоръ сѫ енклитични. Форма *хим* е запазена въ говора на Ропката (вж. Miletič, Rhodopemundarten, стр. 56). Тя се срѣща и въ тързлиското евангелие (вж. Милетичъ, Два български рѫкописа и пр., стр. 80). Въ нашия сборникъ обаче срѣщаме и думитѣ наистина, твоите, които не сѫ засегнати отъ горказаната особеность.

---

[1] Впрочемъ форми като гладємь, -ємъ, гладѣ G. S. гладю D. S. срѣщаме още въ нѣкои срѣднобългарски паметници (Ср. N. van Wijk, Geschichte der altkir. Spr. 177). о̀т‿глади е обикновенъ словесенъ обратъ въ прилепския говоръ.

[2] Ср. трухйца въ пѣсень отъ с. Либяхово (СбНУ. XXXVI 37).

[3] Обяснението, което покойниятъ Цоневъ даде на родопската форма хми (вж. Цоневъ, Врачанско евангеле, 56) е допустимо. Случаи

Лабиялно *л'* намираме запазено въ думата зѐмално (**земльнъ**). Вѣроятно влияние на черковния езикъ имаме въ са̀бліа 80, изгублѐние 87.

в се е развило предъ начално *о* въ во̀ган′ 78, во̀гнениа 80.[1]

Интервокално *в* е изчезнало въ думата іа̀ур **г** (яворъ).

д изчезва между *з* и *р*: зра̀ви **г**. Вѣроятно подъ влияние на книжовния езикъ *т* между *с* и *р* се запазва винаги, напр. стра̀х 83, стру̀ват 80, и др.

д изчезва предъ *ж* въ думитѣ: а̀жеба 92, чіурбажѝи **г**, ма̀нжи 92.

хв се замѣня съ *ф*, напр. фарка̀тите пѝлета 78, фа̀рлет 83.

Частицата к′е съ меко к′ за образуване на бѫдеще време съ много малки изключения е замѣнена въ печатанитѣ тукъ откѫслеци съ ште. Споредъ даннитѣ, които ни даватъ останалитѣ части на рѫкописа, трѣбва да приемемъ, че обикновената форма въ тешовския говоръ е к′е.

Замѣна на краесловно *х* съ *ф* имаме въ силіа̀ф **к**. Замѣната на *с* съ *ц* въ къцът 95 (кѫсатъ) е обикновена за всички рупски говори.

ч вмѣсто *жд* имаме въ еднъч **к**.

Забележително е редуването на *ж* съ *ч* въ началото на думата, напр. жіуха̀п и чіуха̀п, чеднѐет вм. жеднѐет (3 л. мн. ч.), чед и жед (отъ старото collectivum **чѧдь**, сравни нѐзи ліу̀де мака̀р чѐ бѐха с таіфѝ и от ра̀зни жѐдове 564, тога̀ ца̀ре го̀ запѝта да̀ сѝ ка̀жи віа̀рата, ѝмето и жедтъ **м**$_2$, но̀ на̀і по̀сле па̀дна но̀зи ца̀рцки чед 565, жѐдъ ми от о̀бразъ ми съ позна̀ва **м**$_2$, от то̀зи ро̀д, от то̀зи жѐт и от тъзи кърф 470).

обаче съ преходъ на j въ *х* не намираме въ нашия сборникъ. Както се вижда отъ горнитѣ примѣри, касае се за напълно самостоятелно развитие на *х* предъ *и*, а не за преходъ на *и* прѣко *j* въ *х*.

[1] Въ нѣкои солунски села Облакъ бѣ отбелязалъ формитѣ ᵘošče, ᵘošte (Oblak, Mac. St. 33). Въ връзка съ това трѣбва да поставимъ и тешовската форма воган′, гдето началното *в* е получено чрезъ лабиализация и прѣко едно консонантно u̯. Формата воган срѣщаме и въ нѣкои родопски говори. Досущъ сѫщия процесъ намираме и въ езика на воденското село Владово, гдето имаме редовно воса вм. оса (Д. Матовъ, Къмъ българския рѣчникъ, СбНУ. VII, 458).

Група *чр* се срѣща винаги като *цр,* напр. църква 92, цървенйкаф 76.

Форми.

Членъ.

Въ говора на с. Тешово крайниятъ консонантъ *т* на члена за мѫжки родъ ед. ч., т. е. мѣстоименниятъ елементъ, е изчезналъ съвършено та днесъ членътъ за сѫщия родъ и число окончава на *-а* или -ъ, споредъ това, дали окончанието е ударено или неударено. Пълниятъ членъ *-ът* или *-ат,* доколкото се срѣща въ сборника, е резултатъ на книжовно влияние. Членътъ *-а* има безъ съмнение слаботъменъ гласежъ, напр. съдинка 80, закòна 80, бу̀ка **г**, іàура **г**, но борѣ **г**, дабъ **г**, сфетъ **д**, синъ си 87. Когато предхожда мекъ консонантъ получено е вследствие на прегласъ окончанието *-е,* напр. цàре 84, балкàне **г**, пъте 76, живòте 86, касмѐте 89. При членуванитѣ прилагателни надѣлява окончанието *-иа* съ хиатъ и често безъ прегласъ, навѣрно подъ влияние на книжовния езикъ, напр. наіпрочіу̀тиа и слàвниа 95, Моàбцкиа цар 88, перворòдниа син 87. Срѣщаме обаче и мѝлние си син 90, свòе си син 91, и пр.

Членнитѣ форми за женски и срѣденъ родъ ед. ч. сѫ обикновени, *-то* и *-та.* При имената ж. р. отъ *и*-основи вследствие на ударението, което пада винаги върху крайната гласна на члена, последната се редуцира въ -ъ, напр. смърттъ 89, кърфтъ 88, и пр.

Интересно е, че всички сѫществителни отъ м. р., които окончаватъ на мека съгласна и които поради това приематъ въ имениталенъ падежъ мн. ч. окончанието *-е,* иматъ за членъ въ сѫщото число *-то,* взето отъ събирателнитѣ имена отъ срѣденъ родъ, напр. изворѐто 86, душмàнето 87 и др. По аналогия на тѣхъ сѫ се повлѣкли и едносричнитѣ имена отъ мѫжки родъ, които въ множествено число окончаватъ на *-ове,* та и отъ тѣхъ членуванитѣ множествени форми гласятъ градовѐто 86, виковѐто **к**, плачовѐто **к**. Членъ *-то* въ мн. ч. сѫ приели и нѣколко имена отъ женски родъ, които сѫ били схванати като събирателни, напр. звездѐто 589, свештѐто 625. Членъ *-то* въ множ. ч. приематъ и имената отъ консонантнитѣ основи, напр. кàменѐто 90.

Множествено число.

Стари плурални форми имаме въ ску̀ти 94, ръки 87, нòги, брàти **н**. Силно изтъкната особеность на тешовския говоръ е окончанието за имениталенъ падежъ множествено число *-е,* което приематъ всички имена, окончаващи на съгласна съ първична или вторична мекость, напр. пу̀куте 81, ѝзворе 86, хаідỳте 90, бахѝре 75, гармѐже 74, нишіàне 76 и мн. др. Че действително консонантътъ предъ окончанието *-е* е мекъ, показва формата пирòн́е 90, гдето мекостьта е означена и графично. Едносричнитѣ имена отъ мжжки родъ иматъ обикновеното окончание *-ове*, следъ палатали -іуве: цàріуве, кліỳчіуве. Срѣднитѣ имена на *-ие* (което впрочемъ въ нашия говоръ се е стегнало въ *е*) иматъ окончание *-та* въ мн. ч. подъ влияние на имената отъ съгласното склонение, напр. мъмренèта 598, бѝенèтата 622, пліуенèтата 622. Че това окончание е ново може да се види отъ интересната форма грàбениътата 607, гдето новото плурално окончание *-та* не е измѣстило старото (*-а*), а се е вредило до него.

Замѣна на граматичния родъ.

Известно е, че въ нѣкои наши говори се е дошло отчасти до изравнение въ родово отношение между двѣтѣ групи сжществителни имена отъ *и*-основи, причина за което е било пълното формално сходство помежду имъ. Това изравнение, което става обикновено въ полза на мжжкия родъ, се отразяваше най-силно въ езика на известния свищовски дамаскинъ (вж. Милетичъ, Свищов. дамаскинъ, стр. 50-51). Езикътъ на нашия паметникъ изобилствува съ подобни примѣри, които по количество надхвърлятъ примѣритѣ въ гор採казания дамаскинъ. Една отъ причинитѣ, които сж благоприятствували толкова широкото разпространение на този процесъ въ тешовския говоръ трѣбва да търсимъ и въ появата въ последния на голѣмъ брой имена отъ мжжки родъ съ мекость на крайния консонантъ, което е имало за последица, щото много имена отъ женски родъ, окончаващи сжщо така на мека съгласна, да се схващатъ като имена отъ мжжки родъ. Поради сжщитѣ причини обаче срѣщаме и тъкмо обратно на гореизтъкнатия процесъ явление, а именно родовото изравнение да става въ полза на женски родъ. Ето впрочемъ нѣколко характерни примѣра: фсіакогàшниа рàдост 94, едѝн рàвен вòзраст 78, сфештèние ми длъжност 75, амѝ囲 защò стàва тòзи рàдост 582, тèхниа ỳчаст (таксирàт) стàва òште пò горчѝф кэ$_2$, пѝі *го* прòче сегà кърфтъ ми 521, тàм е рàдост безкрàен 536, чіỳ тòлчева длибòка премъдрост и хѝтрост нèгоф 537, едѝн рàдост безкрàен и тòзи рàдост нѝкоі не мòжи вèче дà нѝ *го* отнèме 532, діàволцки зàвист 541, тòі е едѝн църф нà земіàта, едѝн кàл, едѝн пàісак, и нѝшто дрỳго 522, àко ѝзгубе честъ си, мòга отпòсле дà *гò* дòбиа 596, когàто нъ сполитѝ ніàква біàда, ніàкаф хал, ніàкаф бòлест, ѝли таксирàт, тогà кòлко касавèт? 598, днѐс даржѝ зилѐни вèіки зà чèст нèгоф 616, бѐз нѝкакаф пòмошт 621, за жіàлост твоі 603, и тòзи смърт нѐ бѝва тога̀ стра̀шен, но̀ бѝва сла̀так 614, тру̀дет съ ко̀лко мо̀жет да̀ *го* заборїът смърттъ си 614, то̀зи чѐст го да̀де са̀мо на чїувїа̀ка 590, вѝе от дру̀к ка̀л сте напра̀вени 607. Въ тази редица на примѣри отъ особенъ интересъ ще бѫде и следниятъ случай съ име въ звателенъ падежъ напълно по типа на имената отъ мѫжки родъ: о смъртте смъртте! чѝ ко̀лко си горчѝф 608. Родово изравнение въ полза на женски родъ откриваме въ следнитѣ примѣри: бѐше ста̀нал еднъ̀ годѝна голѐма гла̀т и скапотѝа по нъзи стра̀на д, та̀м штѐ да̀ бъди плачтъ и скърцанѐто на забѝте 515, по̀ гнефтъ им змѝи 556, преста̀на блуттъ 544, нѐка съ пот ракъта ви и пот властът ви 605, наштїъ трепѐраше от студтъ 594. Сѫществителното кърф е схванато като име отъ мѫжки родъ та имаме кървове 89.

Мѣстоимения.

При личното мѣстоимение можемъ да отбележимъ следнитѣ форми: аз, іаз, ази за именителенъ падежъ единствено число 1 лице, напр. аз омѝрам от жїа̀лбатъ ти 88, іаз ште ви пока̀же 85, и тѝ нѐ позна̀ ли, ко̀лко а̀зи ненавѝждам грѐшката 91. За трето лице срѣденъ родъ имен. пад. срѣщаме формата тоі, напр.: по̀кажѝ ми едно̀ тво̀е добро̀ дѐто гу си сто̀рил и дѐто от фсѝчките стра̀нни е тоі добро̀ 93. За трето лице женски родъ имен. пад. редовно се употрѣбява формата тиа̀ или тіа̀,[1] напр.: тиа̀ еднъч самѝ от само сѐбе сѝ са отво̀рила 76. За имен. пад. множествено число употрѣбени сѫ формитѣ нѝе, нѝи, нѐе, нѐа. За трето лице множествено число редовна форма е тѝа.

При косвенитѣ падежи срѣщаме следнитѣ особености: при трето лице ед. ч. намираме съкратената родително-винителна форма нек (него), напр. на нѐк съ мо̀лише 86. Краткитѣ винителни форми на личното мѣстоимение сѫ мъ, тъ, го̀ или гу̀ за ед, число и нъ, въ, гѝ за множ. ч. При по-изразена енклитичность тѣ се предаватъ въ рѫкописа като ма, та, на, ва съ слаботъмно *а*. Кратката винителна форма за женски родъ е *е* отъ ѭ прѣко ѫ. За дателенъ падежъ женски родъ ед. ч. и дателенъ падежъ множ. число при всички родове намираме формитѣ хи и хми. За тѣхното обяснение вижъ погоре. Срѣщаме обаче и формата им.

При притежателнитѣ мѣстоимения ще отбележимъ по-особената форма за женски родъ нехин. Като показателни мѣстоимения служатъ формитѣ то̀зи и то̀з, тъзи, тва̀ за ед. ч. и тѐзи за мн. ч. (формата това̀ е влияние на книжовния езикъ). Формата тва̀ може да бѫде и за мѫжки родъ, напр. товà сфіат г. Намираме по-нататъкъ още формитѣ нòзи, нъзи, новà за ед. ч. и нèзи за мн. ч. Срѣща се и формата онòзи за м. р. Характерни за въпросителнитѣ мѣстоимения сѫ формитѣ кутрѝ, кутрà, кутрò. Често употрѣбявано относително мѣстоимение за всички родове и числа е дето. Други относителни мѣстоимения сѫ който, коіàто, коèто за ед. ч. и който за мн. ч. Неправилната употрѣба на относителното мѣстоимение за м. р. който показва, че то е чуждо на говора. Къмъ края на рѫкописа срѣщаме често употрѣбено правилното кòіто.

---

[1] Обяснение на формата тїа (контаминация отъ тая и сия́) е далъ проф. Милетичъ въ Копривщенски дамаскинъ, стр. XL, Бълг. стар., кн. II.

Глаголъ.

Относно глаголнитѣ форми въ тешовския говоръ ще изтъкна на първо мѣсто, че въ 1. л. ед. ч. имаме правиленъ рефлексъ на голѣмата носовка, предаванъ въ безакцентно положение като слаботъмно *а*, напр. òтвърна 88, прèнеса 87, рèкъ 76. Това окончание се е запазило отъ влиянието на глаголитѣ на -ам доста живо та имаме подъ негово влияние дори формата очіỳва 87 вмѣсто правилното очіỳвам. Следъ палатални съгласни, вследствие замѣната на носовкитѣ, имаме окончание -*е* отъ ѭ прѣко ѧ, напр. кàже 75, мòле 87, мѝсле 74. Прегласътъ по-нататъкъ на палатално *а* е докарало изравнение въ окончанието на 1. и 3. л. ед. ч. при глаголнитѣ *и*-основи. Срѣщаме напр. претстàве ѣ, остàве ѣ, запàле 74 (всички въ 3. л. ед. ч.), които формално могатъ да бѫдатъ 1. л. ед. ч. Окончанието за 3. л. ед. ч. на глаголитѣ отъ четвърто спрежение **-ѧтъ** правилно се предава чрезъ -ет когато е неударено, напр. испрàвет 73, вѝдет и мн. др. Когато ударението е падало върху окончанието, последното се замѣства въ повечето случаи при сѫщитѣ глаголи съ еровъ палataленъ вокалъ, напр. изгарміът 73, деліът, боіът 74. Окончание -ет въ 3. л. мн. ч. се срѣща и при глаголитѣ отъ третия класъ, напр. бѝет 75, чіỳет 75, знàет 83 и др.

Въ 1 л. множествено число имаме редовно окончание -ме, напр. гледаме 83, вѝдиме 75, размишліàваме и мн. др. Окончанието -м, доколкото то се срѣща, е подъ влияние на черковния езикъ.

Бѫдеще време въ печатанитѣ тукъ откѫслеци се образува подъ силното влияние на книжовния езикъ съ частица ште. Срѣщатъ се обаче и примѣри съ ќе. Често явление въ нашия рѫкописъ е образуването на бѫдеще време съ да — изречения, напр, штò штè дà пòлзува човèк, àко спичèли фсѝчкиа сфіàт 588, èто штò штè дà вѝде 555 и мн. др. Заслужава да се отбележи и важната особеность на нашия говоръ да образува бѫдеще време доста често и съ помощьта на глагола имамъ, напр. штèш нè штèш, тѝ ѝмаш найстина еднъч дà умрèш 608, аз катò ѝмам да ỳмра, прòчее, заштò да̀ съ тру̀діа 609, за̀ зна̀к на̀ побѐдата коіа̀то ѝма да̀ напра̀ви Сла̀вниа цар Христо̀с 615.

Забелязваме въ говора на с. Тешово и едно особено предпочитане на многократнитѣ глаголни форми, напр. мило̀ва 559, прика̀зова 559, расѝпова 561. Заслужава да се изтъкне при това фактътъ, че както въ родопскитѣ говори старото произношение на глаголната основа се е запазило, безъ да се промѣни въ -ува подъ влияние на сегашната основа, както е станало въ източнитѣ говори.

Причастията на *-лъ* въ тешовския говоръ иматъ въ множествено число винаги окончание *-и*. Важно е да се изтъкне последното, тъй като множественитѣ форми на сѫществителни съ окончание *-е* сѫ толкова многобройни въ тешовския сборникъ. А приема се обикновено, че тъкмо тѣзи сѫществителни сѫ дали поводъ за развитие на окончание *-е* въ множественитѣ форми на причастията на *-лъ* по нашитѣ говори.

Ударение.

Българскитѣ текстове съ гръцко писмо сѫ особено важни за акцентолозитѣ поради обстоятелството, че подъ влияние на гръцката графика, ударението на думитѣ се означава най-точно.

Като че ли въ противоречие на всички родопски говори, характерно за тешовския говоръ е споредъ свидетелствата на печатанитѣ по-долу откѫслеци отъ нашия сборникъ, че отметътъ на ударението въ префигиранитѣ думи не е така общо разпространенъ. Отметнато ударение намираме безъ изключение въ повелителната форма на глаголитѣ съ префиксъ, напр. прѐтложи 79, по̀мисли 80, по̀качѝ са 80, по̀кажѝ ми 93, до̀каръі ми 93. По аналогия на тѣхъ и всички глаголи безъ префиксъ отмѣтатъ ударението си, напр. смѐтни 79, ка̀жи 79, сто̀ри съ 79, смѝсли 80, ѐла 80. Отметъ на ударението намираме и въ доста сѫществителни, напр. за̀ри 81, го̀ра 81, мъгли 81, лѝце 81, гла̀сове 81, пла̀нини 81, гла̀ва 82, сна̀га 82, стріа̀ла 83, по̀топ 84. Срещу всичко това обаче имаме заго̀ни 83, острѝга 95, поху̀лил 83, отду̀мат 83, прода̀л 83, пока̀за 84, распа̀лил 84, поліу̀би 83, запла̀ши 83, прика̀зова 83, припра̀ви 95.

Страдателнитѣ минали причастия иматъ ударение обикновено на последната сричка, напр. укарвавѐн 90, наліутѐн 91, разжелѐн 95, пострамéн 95, отрдѐно к, поправѐни 75, изгасѐни 76, преубразѐно 80.

Важно е отъ друга страна развитието на вторично ударение (Nebenakzent) въ тешовския говоръ, единъ фактъ, който се потвърдява отъ рѫкописа на отецъ Ив. п. Николовъ по най-категориченъ начинъ. Причинитѣ и условията за появата на това ударение ще бѫдатъ обяснени по-подробно на друго мѣсто. Фактътъ, че ударената вторично гласна *а*, както се посочи по-горе, се редуцира, ни говори, че изобщо вторичното ударение въ тешовския говоръ не е слабо, както въ други нѣкои говори, а е доста силно. Тъй щото къмъ редицата на онѣзи говори (разложки и горно-джумайски), въ които вторичното ударение е развито най-добре, трѣбва да причислимъ и говора на с. Тешово.[1] Тукъ се ограничавамъ само съ привеждане на нѣкои по-характерни случаи: о̀колни́те 81, прину̀дiувъше 81, нѐгово̀то евлѐние 82, нѐгови́те ученици 82, фси́чкото̀ си благолѐпие 82, фси́чкатѣ си сла̀ва 82, уста̀нувъне 88, о̀псадъта 88, отво̀рихъ са 90, до̀карън ми 93, клiу̀чiувѐто 94, бо̀дновъше 96, къштатѣ си 95 и мн. др.

Чужди и по-рѣдки български думи.

Прави впечатление сѫществуването на голѣмъ брой думи въ говора на с. Тешово отъ турски и грѫцки произходъ. Срѣщатъ се и доста старинни български думи. По-долу привеждамъ чуждитѣ и по-рѣдкитѣ български думи, които намираме само въ печатанитѣ тукъ откѫслеци.

а́жеба (тур.): што́ штѐше а́жеба да́ ги́ напра́ви 89.
акъ́л (тур.): тва́ нiа́што не́то акъ́ла ни мо́жи да́ го́ разбире 84.
арсла́н (тур.): като́ гла́ден лъв (арсла́н) 89.
бакши́ш (тур. отъ перс. коренъ): котри́ големе́ц с скъпоце́нните и те́шки бакши́шев.
бакъ́р (тур.): восто́чната врата́ на́ Иерусали́м, коiа́то била́ от бакъ́р 76.
баре́: баре́ че́ ште́ и́злезна от сфеште́нние́ ми дла́жност 75.
бахи́р (тур. баиръ): висо́ките бахи́ре съ тресъ́т 75.
безми́лен: пълен с лiуте́ш и безми́лен 80.
безмилости́во: ште́ проле́е безмилости́во и кърфтѣ на́ мо́iте душма́не 88.
би́тва: нишiа́не (в.) до́лу на земiѣта: сѣнки къвги́ и би́тви лiу́де с лiу́де 76.
блажини́те: на́следи́те блажини́те на отца́ ми 73.

---

[1] Бѫдещитѣ проучвания ще посочатъ, до колко вторичното ударение се е развило и по останалитѣ села въ Неврокопско. Отъ обнародванитѣ въ СбНУ. т. XXXVI пѣсни изъ неврокопскитѣ села Либяхово, Гайтаниново, Бѣлотинци, Кременъ и Зърново се вижда че вторичното ударение не е чуждо и на говора на тѣзи села. Отъ факсимилетата изъ търлиското евангелие въ изданието на проф. Милетичъ се вижда, че то сѫществува и въ с. Търлисъ (срв. ра̀таѐто, калѐсани́те). Вторично ударение можа́ да се констатира и въ нѣкои сѣрски села, чийто говоръ се покрива съ тоя на неврокопскитѣ мърваци (вж. Ст. Романски, Български приказки отъ Македония изъ архивата на Верковича, Мак. Пр. год. III, кн. 4). Примѣри на двойно ударение въ многосложни думи срѣщаме дори въ гевгелийския говоръ, срав. услубуждѐни́йто (Д. Ивановъ, Ударението въ гевг. говоръ, Изв. на сл. сем., т. VII, стр. 452).

боготрепіáчен: зá изгублéниéто нá Боготрепіáчниа тóз чефýцки нарóт 76.

боеднъ́ч (никога): катó когá хи́ч боеднъ́ч нá тóзи сфіáт нéма дá умрéеме г.

бори́а (тур.): тогá штé съ́ чіýе гласъ́ нá еднъ́ тръ́ба (бори́а) 77.

вели́: ни́е, вели́, ліудéто, ни́што нé глéдаме д.

гарéз (тур.): сми́сли гарéза му дéто и́ма нá грéшката 91.

геч (тур.): рáно ли и́ли, геч? д.

ги́здав: от нáі ги́здавóто міáсто, ф наі грóздното 94.

гиздави́на: смарттъ́ гиздави́ната нé глéда д.

гóрко: от вéселóто мéсто, ф нáі гóркото 94.

горчилá: от слáчини́те, ф горчилáта 93.

грéшка (грѣхъ): кърстóвното дъ́рво, нá коéто съ́ заковá заради́ грéшката чіувіáшта 90.

дáіма (тур.): тиá дáіма да стои́ закáчена 94.

далгъ́ч (тур.): ліудéто са дó тóлко далгъ́че дá согрешіáват на Бóга 82.

деінети́сам (тур.): мнóгиш пъ́те съ́ опи́тали и деінети́сали ліудéто 75.

діуніá (тур.): твá штé дá é грóба нá діуніáта 77.

духóвам са (изповѣдвамъ се): ти́ са си Духóвал, нó дали́ фси́чко пó прáво си кáзал? 92.

душмáнин (тур.): прéт очи́те нá душмáнето 87.

дълги́ (далги): морéто разліýлено от си́лните фортýни и дълги́ 77.

еднъ́ч (еднъжъ): отредéно е нá ліудéто пó еднъ́ч да уми́рат к.

жи́вини (животни): ліýде с ліýде, жи́вини с жи́вини 77.

законодавáч: Бог сліáзе, нé катó Съ́дник, нó катó законнодавáч 81.

занéчен: заштóто пóт бýлуто и пóт превесъ́ на віáрата é занéчен Бог 83.

зáра: слъ́нцето (в.) штé дá бъ́ди бéз сфети́ло и бéз ни́каква от нéго зáра 76.

зафчіáс: зафчіáс и с голіáма барзинъ́ зди́гнаха óпсадъ́та 88.

здýмам са (сговарямъ се): дéто съ́ сте стрéшто мéне уіди́сали и здýмали 88.

зéмални (земни): зéмални́те рáботи є.

зиліá (тур.): от касканмàк и от зиліá, нами́слиха и продáдоха брáта си 83.

изгубéние: изгубéниéто на живóте му 86.

изотвъ́н: изотвъ́н твá ніáшто глéдаха 87.

испарвіáм (изпърво, отначало): и ти́а тáм испарвіáм не гý познáваха 83.

ихтизалъ́к (тур.): катó са притесніáваше от рáзни нýжди и ихтизалъ́ци 86.

іáдіувéта (мн. ч. отъ іад'): пóстил си от мъ́рсни іáдіувéта 92.

кабахáт (тур.): умартви́ синъ́ си зá еди́н кабахáт 94.

кабахатли́а (тур.): грéшен и кабахатли́а 93.

кади́ло: тáм стáна тóлко кади́ло, което до небесáта съ́ возди́гаше 81.

кадъ́рен (тур.): ни́коі от нáс смъ́ртните нé é кадъ́рен дá гó повди́гни д.

каліá (тур.:) и съ́ возкáчи на въ́рх каліáта 87.

калѣ́ч (тур.): ца́ре с еднѣ рѣка даржй калѣче 87.

кандйсам (тур.): и не́ ште́ ли си решйш и кандйсаш тй самй 91.

касканма́к (тур.): от касканма́к и от зилiа́, намйслиха и прода́доха бра́та си 83.

касме́т (тур.): а́ко бй биló штото касме́те да́ му помóгнише 89.

кашмерлѣк (тур.): притра́ тóлко мѣки и кашмерлѣци 95.

кеф (тур.): едйн сна́жен чiувiа́шти кеф 82.

кла́вам: тói са принýдiувѣше да́ сй кла́ва пре́вес пре́т лйцето 81.

кiа́р (тур.): който мъ си прода́л за твóiа кiа́р 84.

кове́т′ (тур.): ште́ше да́ даде́ ковѐт′ на́ сйлите́ му 89.

кóлчиш: кóлчиш и кога́ заборе́ше 96.

корба́н′ (тур.): катó е́ ка́рат да́ е́ закóлет за́ корба́н′ 76.

кортолйсам (тур.): котрй мóжи с мóлба да съ кортолйса в.

косýр (тур.): заштóто, тói йmаше еднй косýре 95.

крйвина: пока́ха са ф се́бе си за́ нѣзи крйвина 88.

къвга́ (тур.): къвгй и бйтви 76.

лакардйа (тур.): еднѣ грóзна лакардйа чiувiа́шта 82.

ле́ска са (свѣтка се): кога́то съ ле́ска и стра́шно гармй 74.

ленскàвец (свѣткавица): кога́то вйдеха пърф път леска́веца по воздýха 74.

лiý: и лiý от где́ да́ заминóваха 85.

лiуте́ш (гнѣвъ): пълен с лiуте́ш 80.

маасара́ (тур.): и ф голiа́ма маасаръ ф градъ го тýриха 86.

мака́р (гр.): лiуде́то мака́р катó чiýет че́ йма бъдашта съдба 75.

макбýл′ (тур.): та́м пре́т не́го не́ е́ ве́че макбýл′ не́то мóлбата, не́то сълзите 85.

ма́нжа (итал.): кóлко ма́нжи и есте́та 92.

мйлен (обиченъ): кърфтъ на́ на́i мйлние́ ми сйн 88.

мйлост (обичь, любовь): смйсли милоста́ мý, коiа́то е́ ймал на́ синъ си 91.

милостйво (милостиня): и нова́ милостйво не́ ли го си напра́вил да́ та́ похва́лет 92.

мiа́сам (гр.): дне́шното ми слóво мйсле да́ мiа́са на първите лiýде 74.

мiа́шка (мѣсто): тйа тога́ та́м на́ мiа́шката фсiа́ки едйн съ потре́се 83; звездйте (в.) катó ште́ испа́дат от мiа́шките си 76.

мнóгиш: мнóгиш пъте 75; тóлко мнóгиш мъ си нагорчiа́вал 84.

мързе: и тй не́ позна́ ли, кóлко а́зи ненавйждам и мързе гре́шката 91.

мърсни (блажни): пóстил си от мърсни iа́дiуве́та 92.

нагóтвенни (приготвени): блажинйте който съ нагóтвенни за ва́с 73.

надвива́ч: и варвiа́ха и напре́дваха кат’ надвива́чи 86.

напра́вил (създалъ): от как съ е́ напра́вил светъ 73.

на́правъта (създанието): да́ сме́ убърнати пóвече към саздáтелiа на́ш Гóспода а не́ ка́м на́правъта му земiъта є.

нарушiа́ч: нарушiа́ч и не́ покоре́н на пра́виъ му закóн 80.

нишiа́н (тур.): пока́зува еднй нишiа́не 75.

обиградй: море́то ште́ обиградй земiъта 77.

обихóжданéто (мн. ч.): обихóжданéто на бóлниа от приáтелйте му ни мóжет совсéм смарттъ дá поврéдет κ.

óмес (гр.): фсйчките штé сй зéмат първиа вид и първиа хми óмес 78.

опстъпиха (обсадиха): дéто и цáре Моáбцки, с фсйчкитé му нéгови вóіски ф градъ го опстъпиха 86.

орехатéние (отъ тур. рахатъ): от орехатéниéто, ф усаждéниéто 94.

отдйланéса (отдѣляне): и за крáіното ни измеждý нáс тóі отдйланéса ε.

отдýмам: брáтетó му пáк нйкак неможйха дá мý отдýмат 83.

отмъл′ (едва, полс. niemal): коіáто отмъл′ и сгóр 20. дýши мóжили дá е отвóрет 76.

отпрéш: мáлко пó отпрéш от фтóротó му дохóждане 76.

парáдис (гр.): от Парáдиса, ф Пеклóто 93.

патйлка: нéговйте рáни ми рýкат дá тй óтварна зá нéговъта патйлка 91.

пеклó: от рехатлйвото міáсто, ф нáі мачйтелнóто Пеклó 94.

пердé (тур.): товá é закрйено от нáс с таквó еднó пердé δ.

побýчен: побýчен катó усъден 90.

покáвам съ: нéка съ пó чіъстичко покáваме ε.

пóкрива: сънки штé съ кáжи, нé покрйен пóт боеднъ пóкрива 82.

поліýбиме (цѣлунемъ): нéка гу поліýбиме с сѐтно поліубіувъне ε.

поліубіувъне (цѣлуване) ε.

пóтрес: заштóто с пóтрес штé вйдиш óгненнъта ріáка 80.

пóтресен: рáбота, брáте, стрáшна и пóтресна.

потрйсам: тóлко съ испл́áшеха и потрйсаха 74.

пошіýгліувам са: тóі тогá дáіма са пошіýгліувъше 95.

правинá: тогá штé дóіде, нé дá нй покáжи блаженствóто си, но правинъта си 82.

прéвес (покривка, завеса): тóі са принýдіувъше дá сй клáва прéвес прéт лйцето 81.

прйказник: царкóвен прйказник λ.

префсйчко: префсйчко че претвйждам, óти... 74.

пригодй (угоди): зá дá пригодй нá Бóга 86.

прйкоп (ничкомъ): пáднати прйкоп и нйско 81.

припрáви (поправи): тóі зá дá припрáви тéзи негови сміáшни табаéти 95.

пýкут: тáм стáнаха нáі застрашйтелни гармéже и пýкуте 81.

раіá (тур.): опрéш очйте нъ раіáта си 87.

рамá (рамене): и дá сй отočй рамáта си дá гй слàга и здйга 96.

рет: ф тóзи рет ма докáра зиліáта на душмáнето ми 87.

рехáт (тур.): от рехáте, ф віáчната мъка 93.

рехатлйво: от рехатлйвото міáсто 94.

рйтор (гр.): нáі сладкоречйвиа филóсоф от фсйчките рйторе 96.

рошвéт (тур.): от рошвéт,囗囗 нештé и дá знáе κ.

рýкам: глáс нá Гóспода, който штé дá рýкни фсіáка родéна дó тогá чіувіáшта дýше 77.

сахáт (тур.): коі е нóзи ден или сахáт 93.

сгóр (надъ): сгóр 20. души 76.

себéп (тур.): нó зá вáш себéп го заклáвам 88.

сѐтнина: а па́к на́ сѐтнина ви́ждаме че ни́што дру́го не́ оста́нва є.
се́тно: се́тно поліубіувъ̀не є.
сіа́дби: сіа́дбитѐ хми ума́чкаха 86.
скатава́ла (гр. смъмра): ни́каква ло́ше лакарди́а не́ и́м ре́че, ни́то ги скатава́ла 83.
сладкоречи́ф: на́і сладкоречи́виа фило́соф 96.
сла́чини (сладости): от сла́чини́те, ф горчила́та 93.
сми́сліам: сми́сли милоста́ му, коіа́то е и́мал на́ синъ си 91.
сна́жен (плътски, тѣлесенъ): еди́н сна́жен чіувіа́шти кеф 82.
сна́іди: въ старостъ ли ни́ штѐ нъ сна́іди д.
собо́риште: но́ то́і кога́то си оти́де пострамѐн и расжелѐн от собо́риштѐто 95.
софра́ (тур.): ко́лко ма́нжи и есте́та си и́мал тога́ на софръта 92.
сте́псал (гр.): ф раки́те на́ оно́зи от който съ е́ сте́псал є.
сумііа́сувам са: сумііа́суваме ли́ са баръ̀ еди́н ден за онова́ стра́шно вре́ме? 74.
сфети́ло: от сфети́лото, ф темнотъ́та 93.
съ́дба (присжда, сждене): то́і дохо́жда за́ съ́дба 84.
съ̀нки: съ̀нки до́ кога́ са зра́ви и жіу́ви ліуде́то г.
табае́т (тур.): зашто́то, то́і и́маше едни́ сна́жни табае́те 95.
те́рам (търсѧ): потѐра си́ла и по́мошт от слъ́нцето 86.
тіурли́и (тур.): много тіурли́и дарве́та г.
то́лчиш: то́лчиш пъ́ти 84.
тръ́гам (дърпамъ): то́і тръ́гна синъ̀ си за́ ракъ̀та 87.
у́здам са (надѣвамъ са): всѝчкитѐ са у́здаме чѐ о́ште штѐ живо́ваме д.
уіди́сам (тур.): де́то съ̀ стѐ стре́што ме́не уіди́сали 88.
укашмере́н (тур.): совсе́м уништо́же́н, совсе́м укашмере́н 90.
умут′ (тур.): като́ ви́ждаше, че не́ма ве́че надѐжда и умут′ за боеднъ чіувіа́шта по́мошт 86.
упре́ш вж. опре́ш є.
уснаже́н (въплътенъ): ами́ зашто́ уснаже́ниа син Бого́ф притра́ то́лко мъ̀ки 95.
устреліа́вам: не зна́ет коі устреліа́ват 83.
утре́па: синъ му съ закла́ и утре́па 90.
форту́на: море́то раскла́тено от си́лните форту́ни и дълги́ 77.
фрет: и нето́ на́ Сина съ пока́за с фрѐт боже́ственното си сфети́ло 82.
ха́л (тур.): от еди́на жіуха́п съ решіа́ва положе́ние́то (хала) 73.
ха́пансас (тур.): фліа́зоха ненаде́іно и ха́пансас 85.
хари́сал (гр.): баре́м еди́н чіа́с чѐ съ си прида́ли хари́сал на Бо́га 93.
хатъ̀р (тур.): на́ ни́коі хатъ̀ра нѐ гле́да д.
хи́ч (тур.): като́ кога́ хи́ч боеднъ̀ч на́ то́зи сфіа́т не́ма да умре́еме г.
хтіа́не: прегреше́ниа, де́то ги́ си напра́вил с хтіа́не и бе́з хтіа́не 92.
чефу́цки: на́ Боготрепіа́чниа то́з чефу́цки наро́т 76.
чіъ́ст (честъ, гжстъ): чіъ̀стиа балка́н г.
чіуха́п (тур.): фсіа́ка еднъ чіувіа́шта ду́ше, два́ са́мо чіуха́па и два́ отговора́ и́ма да чіу́е 73.
ши́лест: нъ̀зи ши́леста и о́стра са́біа 96.

По-долу предавамъ въ кирилска транскрипция първото и деветнадесетото слово отъ сборника. За по-голѣмо удобство енклитичнитѣ частици, които въ рѫкописа сѫ слѣти съ съответнитѣ думи, тукъ ги отдѣлямъ.

Изъ неврокопския сборникъ съ грѫцко писмо.

Сакратѐно надгрòбно слòво. в

> „Скажѝ ми Гòсподи кончѝну моѝ и числò
> днѐі моѝх коѐ ѐст?“ Псал: 38, 5.

Брàте христіàни! Отредѐно ѐ нà ліудѐто пò еднъч дà
умѝрат, кàзува сфетѝ Апост. Пàвел. и кòі мòжи дà избіàгни от
товà от Бòга ніàшто отредѐно? кòі мòжи дà съ упрѐ и дà съ
протѝви нà твà? Котрѝ цàр с сѝлните и воурỳженѝ си вòіници?
Котрѝ големѐц с скъпоцѐнните и тѐшки бакшѝше? Котрѝ Патрѝк
ѝли Владѝка мòжи с мòлба дà съ кортолѝса? с котрѝ
силіàф ѝли с каквò ỳруже мòже дà съ отбрàни? мòже ли? нѐ,
нѐ. никоі нѝкогаш. заштòто смърттъ от сѝлните и воурỳженѝте
ліỳде не съ плàши. от рошвѐт, нештѐ и дà знàе. от мòлба,
нештѐ и дà познàе. от ỳруже, нештѐ и дà сѐти. Гласовѐто и
вѝковѐто нà роднѝните нѝкаква пòмошт нà смърттъ нѐ дàват.
обихòжданѐто на бòлниа от приàтелѝте му ни мòжет совсѐм
смарттъ дà поврѐдет. нѝшто, брàте нѝшто, нѝшто не мòжи дà
запрѐ умирàчката. отредѐно ѐ нà ліудѐто по еднъч да омѝрат.
кàзува Апòстола. Фсѝчките родѐни ліỳде ѝмат по еднъч дà умрът,
и стàри и млàди, и мъже и жѐни, и мòмчета и мòми, штѐ умрàт
еднъч. и Цàріуве и сиромàси, Пашѝ и сирàци, Големцѝ и сиромàси,
Кніàзове и Патрѝци, Богатàше и бѐдни, Калỳгере и искитѝи, Дỳховници
и миріàни, Свештѐнници и вòіници, смърттъ ‖ рàвно гѝ жнѐ г
фсѝчки. Нà тòзи сфіàт дò когàто са намѝрат ліудѐто, ѝма гуліàма
рàзлика междỳ тіàх. а пък штòм затвòрет очѝте си, тогà совсѐм
не съ от нѝшто разпознават, нѐто цàріуве от сиромàси, нѐто
Големцѝ от сирàци. Заштòто чіъстиа балкàн когàто са раззеленѐе
тогà глѐдаме разлѝчни дарвесà ф нѐго. Борѐ висòки, дабѐ с
дибѐли кòрени, іàуре с дибѐли и гуліàми сѐнки, бỳки с зилѐни
вѐіки и дрỳги мнòго тіурлѝи дарвѐта, от който еднѝ длибòко
са зафàтели кòрен́, дрỳги с висòки върхове, дрỳги са познàват
по цветѐто, дрỳги пò листàта и дрỳги по плòдовѐто. Но когàто
удàрет брàдвата ф коренѐ хми и ги напрàвет на дарвà за вòган,
и когàто стàнат ф òгане пѐпел, тогà вѐіке не съ познàва дàфина
от капѝната, Боръ от Бỳка, Дабъ от іàура. Затвà нѐка си
претполòжим сегà и дà речѐме чѐ към товà сфіàт е едѝн гуліàм
балкàн́, а ліудѐто са дарвѐтата на балкàне. и дò когà са
зеленѐе балкàне, сънки до когà са зрàви и жіỳви ліудѐто на
мнòго тіурлѝи смѐ, и еднѝ от дрỳги отдѝламе. еднѝ цàріуве,
дрỳги кніàзове, дрỳги чіурбажѝи, дрỳги сиромàси. еднѝ стàри,
дрỳги срѐдни, дрỳги млàди, но когàто на тарколѝ смарттъ, катò

кък тарка̀ле бра̀двата дарво̀то, и кога̀то нъ приубърни на̀ зѐме и на̀ пра̀х, за жіа̀лост на̀ше, тога̀ не са̀ разпозна̀ваме вѐіке котрѝ от нас, што е бил. и така̀ като̀ зна̀еме, Бра̀те, чѐ това̀ е така̀, сѝреч чѐ нѐма нѝкоі от смарттъ да са кортолѝса, не тріа̀бова тога̀ да̀ съ пра̀виме и да̀ живо̀ваме на̀ то̀зи сфіа̀т като̀ кога̀ Д хѝч боеднъч на то̀зи сфіа̀т нѐ‖ма да̀ умрѐеме. Но ху̀баво и пра̀во ка̀зува едѝн царко̀вен прѝказник, ко̀іто ду̀ма: Нѝе, велѝ, ліудѐто нѝшто дру̀го по чі̀ъсто на сфетъ нѐ глѐдаме от смартъ, а пък нѝшто дру̀го по̀ лѐсно и бърже не заборіа̀ваме от смарттъ. и така̀, Бр. Х., нѝшто нѐма на сфетъ по вѐрно от смартъ, па̀ ништо нѐма по незна̀іно отъ смарттъ. зна̀еме всѝчки че смѐ смъртни и чѐ штѐ умрѐме, но всѝчкитѐ са у̀здаме че о̀ште штѐ живо̀ваме. чѐ штѐ умрѐме еднъч, на̀ това̀ нѝ ма̀лко съ чі̀у̀диме. но̀ кога̀ штѐ умрѐме, гдѐ и кък? това̀ ѐ закрѝено от на̀с с такво̀ едно̀ пердѐ, што̀то нѝкоі от на̀с смъртните нѐ ѐ кадърен да̀ го̀ повдѝгни и да̀ го̀ открѝе. въ[1] старостъ ли нѝ штѐ нъ сна̀іди ѝли ф младинѝте ни? ра̀но ли ѝли, гѐч? вѐчер ли у̀трин ли? фсрѐт но̀шт ли, ѝли по пладнѝна? про̀лет ли ѐсен ли? зѝме ли ліа̀те ли? тва̀ на̀ на̀с ліудѐто нѐ нѝ ѐ извѐсто. оште при това̀ нѐ нѝ ѐ зна̀іно на̀ на̀с ліудѐто за̀ смъртниъ ни чіа̀с от што̀ или кадѐ штѐ нъ намѐри. далѝ у дома̀ ни ѝли на чі̀у̀здо нѐкое мѐсто? далѝ на̀ нѝвата ѝли на̀ лива̀дата, далѝ на̀ лозѐто ѝли на̀ полѐто? и тва̀ нѐ ѐ дадѐно на̀ на̀с ліудѐто да̀ го̀ зна̀еме. и така̀, бра̀те, не преста̀ваіте от да̀ мѝслите чѐ то̀зи път′ е за всѝчки на̀с и нѐма дру̀к. тъзи о̀пшта ча̀ша ѐ за̀ всѝчки на̀с, тъзи са̀бліа Бо̀жиа ѐ за всѝчки нѝ, ѝ на̀ никоі хатъра на̀ глѐда. зашто̀то смарттъ от ца̀ре не съ боѝ, ста̀риа нѐ почѝта, мла̀диа нѐ пожіа̀лува, гиздавѝната нѐ глѐда, от вѝк и от сълзи нѐ съ смиліа̀ва, от жіа̀лба нѐ зна̀е, на̀ Големѐца нѐ съ чі̀у̀ди, с парѝ нѐ съ откупо̀ва, бакшѝш не прийма, от сла̀ва нѐ съ спѝра, но̀ при всѝчки свобо̀дно дохо̀жда. За на̀ше жіа̀лост, о Бра̀те Хр., нѝе ліудѐто прѐз фсѝчкиа ни живо̀т съ мъчиме ко̀і по̀вече да̀ придобѝе, а фсѝчки глѐдаме, чѐ фсѝчки го̀ли ф гро̀ба флѝзаме. за̀ жіа̀лост, Бр. Хр., нѝе ліудѐто ф то̀зи живо̀т съ гра̀биме и ла̀жиме еднѝ дру̀ги, както съ ма̀мет и еднѝ дру̀ги съ є едът рѝбите ф морѐто. и това̀ зашто̀?‖ за̀ да̀ умножѝме ѝмоттъ си, а пак на сѐтнина вѝждаме чѐ нѝшто дру̀го нѐ оста̀нва, освѐн ца̀ли два кра̀ка зѐме от фсѝчката Бого̀ва зе́ме. и така̀, бра̀те, като́ глѐдаме днѐс отво̀реннѝа студѐн гро̀п които съ такмѝ да погълни днѐс починалѝа наш бра̀т (ѝмето), да̀ сѝ помѝслим фсіа̀ки едѝн от на̀с ф сѐбе чѐ непремѐнно и на̀м ште до̀іде нѐкогаш редъ да̀ флѐзнем ф студѐниа и гро̀зен гро̀п, които фсѝчки ѝма да̀ нъ погълни и да̀ изедѐ. Затова̀ нѐка са уста̀виме от лажлѝвите сфето̀вни ра̀боти, и нѐка по чі̀ъстичко размисліувъме за смърттъ си, да̀ нѐ бѝ тиа̀ нъ зава̀ри нѐ пригото̀вени, та̀ тога̀ смърттъ штѐ бъде за̀ на̀с стра̀шна. Да̀ нѐ заборіа̀ваме нѝкогаш да̀ нѐ забра̀веме, чѐ ѝма да умрѐме. зашто̀то ко̀іто помѝсліува и съ размишліа̀ва за̀ смърттъ си, то̀і избѐгнува от мно̀го грѐхове, грѝжи са фсіа̀когаш да̀ пра̀ви пра̀вда. Па̀ прему̀дриа Соломо̀н ка̀зва така: „Пра̀ведник а̀ште и постѝгнет скончіа̀ти сіа, в’ поко̀і бу̀дет.“ Нѐка за тва̀ да смѐ приго̀твени, нѐка очѝстим душѝте си от фсіа̀ка грѐшка. нѐка съ по̀ чіъстичко пока̀ваме и исповѐдовъме. нѐка даржѝм по̀ на̀ лѐко зѐмалнѝте ра̀боти и да̀ смѐ убърнати по̀вече към сазда̀теліа на̀ш Го̀спода а нѐ към на̀правъта му земіъта дѐто е от на̀с по до̀лна. За който тѐзи нешта̀, іа̀сно ни претста̀ве ѝстинъта днѐс упрѐш нас заспа̀лиа бра̀т наш (..) който оста̀ве сапру̀га, деца̀, роднѝни и приа̀тели, и фсѝчко нѐгово зѐмално иму̀штество забра̀ве го. и бърза да придадѐ душіа̀та си ф ракѝте на оно̀зи, от който съ е стѐпсал, а сна̀гатъ да̀ съ зарѝе ф земѐта, от коіа̀то са е зѐл. А на̀ на̀с дру̀го нѐ оста̀нва, освѐн да̀ съ помо̀лим на̀ Хр. Бо̀га да отредѝ душіа̀та му там кадѐто праведнѝте ду̀ши почѝват. и за кра̀іното нѝ измежду̀ на̀с то̀і отдѝланѐ са, нѐка гу̀ поліу̀биме с сѐтно поліубіувъне и за знак на Хр. между̀ на̀с мѝлост и опрошта̀ване, нека ѝс сарцѐ да̀ речѐме фсѝчки „Бог да̀ тъ... бра̀те наш.

---

[1] Писано така съ кирилица.

Сло̀во ф Недѐліа Месопу̀стна. 73
За бъдъштъта съдба.

> „Ѐлате чіада̀ благословѐнни, и на̀следѝте блажинѝте на̀ отца̀ ми, дѐто съ приго̀твени за̀ Ва̀с, о̀ште от ка̀к съ е созда̀л сфетъ“.

Благочестѝви слушіа̀тели! фсѝчките родѐни ліу̀де от созда̀ніѐто на сфетъ, до фто̀рото Христо̀во пришѐствие, на два̀ кла̀са ѝли на̀ два̀ рѐда штѐ съ испра̀вет прѐт правосъдника Христа: и фсіа̀ка еднъ чіувіа̀шта ду̀ше, два̀ са̀мо чіуха̀па и два̀ отгово̀ра ѝма да̀ чіу̀е тога̀ от но̀зи стра̀шен съдник: Първиа чіуха̀п е: „ѐлате чеда̀ мо̀и, и на̀следѝте блажинѝте, който съ наго̀твенни за ва̀с, о̀ште от как съ ѐ напра̀вил сфета.“ А вто̀риа о̀тговор и чіуха̀п штѐ да̀ ѐ: „Біа̀гаіте от мѐне проклѐти, и ѝдите ф віа̀чната мъка, коіа̀то е приго̀твенна за̀ Діа̀вола, и за̀ нѐговѝте Ангели“: Бра̀те Хр., разбиратѐ ли, каква̀ ра̀злика ѝма междо тѐзи два̀ чіуха̀па на̀ Правосъдника? разбѝратѐ ли ко̀лко ѐ едѝна о̀тговор сла̀так и ра̀достен, а па̀к дру̀гиа ко̀лко е горчѝф и стра̀шен? найстина, бра̀тиа чѐ тѐзи два̀ чіуха̀па съ таквѝ. зашто̀то от едѝна чіуха̀п съ решіа̀ва положѐниѐто (ха̀ла) на̀ еднъ ду̀ше за̀ безбро̀іни годѝни и || віа̀кове, ѝли да̀ добру̀ва та̀м ф нѐ иска̀- 74
занѝте блажинѝ, за̀ който морѐ —

тва̀ сега̀, далѝ ф кра̀ткиа и лажо̀вниа ни живо̀т то̀зи, размишліа̀вамѐ
ли съ и суміа̀сувамелѝ са баръ едѝн дѐн за̀ онова̀
стра̀шно врѐме? и за̀ но̀зи стра̀шен чіа̀с? Вѝдим штем:

Префсѝчко че претвѝждам, о̀ти на̀ днѐшното̀ ми ева̀нгелцко
сло̀во нештѐ дадѐте нѝкакво внима́ние, та̀ и по̀ тъзи
причѝна нештѐ да̀ приѐмите нѝкаква душѐвна по̀лза. Зашто̀то
днѐшното ми сло̀во мѝсле да міа̀са на първите ліу̀де, който
кога̀то вѝдеха пърф път леска̀веца по̀ возду̀ха, и гармѐже ф
о̀блацѝте, тѝа то̀лко съ испла̀шеха и потрѝсаха, што̀то мнозѝна
от стра̀х и умѝраха. тѝа ф такво̀ врѐме біа̀гаха ф на̀і тѐмните
и длибо̀ките места̀ та̀ съ крѝеха за̀ да̀ нѐ глѐдат, нѐто да̀
слу̀шет таквѝ небѐсни стра̀шни ра̀боти: но̀ днѐс, та̀м кога̀то съ
лѐска и стра̀шно гармѝ, па̀ ліудѐто гѝ слу̀шет и глѐдат бѐз
софсѐм да̀ съ боіът, зашто̀то съ съ вѐче научѝли и да̀ гѝ глѐдат
75 и да̀ гѝ слу̀шет. И мно̀||го ліу̀де ѝма днѐс, кога̀то возду̀ха съ
запа̀ле от леска̀вицъта, и съ ца̀пи возду̀ха от мно̀гото и сѝлни
гърмѐже, што̀то и висо̀ките бахѝре съ тресът и отгова̀рет,
като̀ да̀ речѐш чѐ небѐто си бахѝрето̀ съ бѝет, а̀ тога̀ва мнозѝна
ѝма, дѐто бѐз стра̀х сѝ спът длибо̀киа сън. Таквѝ съ съшти и
грѐшните ліу̀де, който за̀ пърф път′ като̀ са чіу̀ли с голіа̀м
стра̀х за̀ стра̀шниа дѐн′ Госпо̀ден, уплашилѝсаса тога̀, а̀ сега̀
като̀ слу̀шет за̀ то̀зи стра̀шен дѐн′ софсѐм съ нѐ боіът. и тва̀
ѐ едѝн іа̀сен прѝмер, чѐ ліудѐто мака̀р като̀ чіу̀ет, чѐ ѝма бъдашта
съдба, но̀ тѝа па̀к сѝ живѐет распа̀сани, нѐ поправѐни,
и потънали ф длибо̀киа сън ф грѐшката, та̀ нѐ съ упла́шет,
нѐ съ разбу̀д′ат нѐто съ пока̀ват. Та̀ и а̀з, с тва̀ намерѐние
съм днѐс, што̀то ніа̀штичко да̀ вѝ ка̀же за̀ вто̀рото Христо̀во
пришѐствие, от коѐто, мака̀р чѐ и да̀ нѐ съ упла̀шите, барѐ че
штѐ ѝзлезна от сфештѐнниѐ ми дла̀жност, та̀ штѐ ѝма понѐ ка̀к
да̀ рѐкъ на̀ но̀зи стра̀шен чіа̀с, зашто̀то вѝ сам бѝл ка̀зал мно̀го
ма̀лко, спорѐт ко̀лко ми допу̀штат сѝлите.

Христіа́ни! Мно̀гиш пъте съ опѝтали и деінетѝсали ліудѐто,
чѐ кога̀то Го̀спот ѝска да̀ напра̀ви ніа̀што значѝтелно и чіудѐсно
на̀ земіа̀та, тоі прѐт нѐколко врѐме іавіа̀ва и пока̀зува еднѝ
нишіа̀не ѝли по̀ небѐто ѝли по̀ земіа̀та. Іо̀сип Флавѝцки ф 60:
си кнѝга ф 12 гла̀ва пѝсува, чѐ: предѝ да̀ ѝдат Римліанцкѝте
во̀іски ф Іуда̀іа, за̀ да̀ упустошѐт Іерусалѝм, и да̀ расѝпат
76 Іу||деіцкиа наро̀т, тога̀ва предѝ нѐколко врѐме іавѝли са на̀т
Іудаіа нѐколко нишіа̀не. Първо еднъ̀ опашіа̀та звіа̀зда съ издѝгнала
на̀т Іуда̀іа и съ застоіа̀вала на̀т Палестѝни. Второ,
еднъ̀ кра̀ва като̀ ѐ ка̀рат да̀ ѐ зако̀лет за̀ корба̀н, тиа̀ по̀ пъте
родѝла едно̀ іа̀гне. Трѐтіа, восто̀чната врата̀ на̀ Іерусалѝм, коіа̀то
била̀ от бакър, и коіа̀то отмъл′ и сго̀р 20. ду̀ши мо̀жили да̀ ѐ
отво̀рет, тіа̀ еднъч самѝ от само сѐбе си са отво̀рила. Тѐзи нишіа̀не
біа̀ха фсѝчките претказа̀ниъта на̀ бѝтвата, за̀ привзима̀ніѐто
на̀ Іерусалѝм, за заро̀бувънето, и за̀ изгублѐниѐто на̀
Боготрепіа̀чниа то̀з чефу̀цки наро̀т: Амѝ нишіа̀не и знамена̀
бѐз сравнѐни по̀ стра̀шни штѐ да̀ пока̀же Бо̀г, ма̀лко по отпрѐш

от фтòрото му дохòждане. Ѐто кък претkàзува чрѐз устàта на
Пророòк Іойла ф 2. глàва: „Штѐ дам (в.) чіудесà гòре нà небѐто
и нишіàне дòлу нà земіàта.“ И тѐзи нишіàне ги напòмне Христòс
и гѝ упѝсува ф 24. гл.: на Маттѐіа, който говòри: „чіудесà нà
небѐто: слънцето (в.) штѐ дà бъди бѐз сфетѝло и бѐз нѝкаква от
нѐго зàра, тòі тогàва штѐ дà стàни еднò тѐмно и студѐно небѐсно
тѐло: Месечѝната (в.) бѐз сфѐтла, едѝн òбрач цървенѝкаф като́
кърф. Звездѝте (в). катò штѐ изчѐзнат и изгàснат от сфетилàта
си, штѐ испàдат от міàшкитѐ си, катò ваглиштà изгасѐни.
фсѝчката (в.) небѐсна рàбота штѐ съ изменѝ ф тѐмна грозотъ,
от коіàто ште послѐдува еднъ длибòка темнинà. Нишіàне (в.) дòлу
нà земіàта: сънки къвгѝ и бѝтви ліу̀|де с ліу̀де, звѐрове с 77
звѐрове, жѝвини с жѝвини, и пàк ліу̀де с жіу̀вини, штòто катò
съ умòкри и исквàси от кърф зѐмното лѝце, царвенообрàзни
и кървави ріàки штѐ дà потекът. и колцѝна (в.) не съ умріàли
от бѝтвите, тѝа тогàва нàскоро от глàт′ и от жіàд штѐ дà съ
расѝпат. Заштòто, от еднъ стрàна морѐто расклàтено и раз-
ліу̀лено от сѝлните форту̀ни и дългѝ, а от дру̀га стрàна земіàта
расклàтена и распу̀кана от сѝлните землетрисѐниа, твà (в.) штѐ
дà ѐ нàі послѐдното предизвѐстие зà скончіàниѐто нà сфетъ.
Заштòто морѐто катò наду̀е водѝте си, штѐ обиградѝ земіàта,
а земіàта разліу̀лена и откъцнъта от нѐхинъ си цѐнтар, штѐ
дà пàдни ф морѐто, и штѐ дà стàни морѐто и земіàта еднъ
грòзна и расмѐсена бѐздна. и твà штѐ дà ѐ грòба нà діуніàта, и
грòба на ліудѐто и нà жѝвинѝте дѐто съ живѝли пò нѐа. Ка-
къф àжеба кѐ ѐ тогà хàла и положѐниѐто нà тòзи лажòвен
сфіàт? Тога (в.) штѐ съ чіу̀е гласъ нà еднъ тръба (борѝа) от
коіàто сфѝрка, фсѝчките мъртви ліу̀де штѐ дà уживѐет и кѐ
дъ воскрѐснат: заштòто глъсъ на нъзи борѝа, штѐ дà ѐ самѝа
глàс нà Гòспода, който штѐ дà ру̀кни фсіàка родѐна до тогà
чіувіàшта ду̀ше, зà дà дòіди и дà ѝде дà сѝ дадѐ òтговòра нà
Правосъдника, и фсіàки едѝн дà сѝ зѐми зàплатъта спорѐт
зѐмалнòто му живѐние, и наказàние спорѐт зѐмалнòто му
грѐшно и блу̀дно живѐние. Фсѝчките (в.) штѐ воскрѐ|снат, и 78
найстина фсѝчки и нѐзи който гѝ ѐ покрѝла и потѝснала зе-
міàта, и колцѝна ѐ погълнало и удàвило морѐто, колцѝна гѝ
изгоріàл вòгане, колцѝна изидѐни от мòрцките рѝби, ѝли от
дѝвите жѝвини, ѝли от фаркàтите пѝлета, фсѝчките дѐто съ
съ родѝли от Адàма до нòзи стрàшен Господен дѐн′, фсѝч-
ките (в.) ф едѝн рàвен вòзраст, и ф еднò рàвно положѐние, сàмо
чѐ штѐ ѝмат по мѝжду си рàзлика фсіàки едѝн от сфòитѐ си рà-
боти. и фсѝчките (в.) штѐ си зѐмат първиа вѝд и първиа хми òмес нà
снàгите, фсѝчките (в.) штѐ съ пору̀кат нà новà стрàшно садѝлиште.
и такà катò воскрѐснат фсѝчки, штѐ повдѝгнат очѝте си кадѐ
небѐто, нò нѐма вѐче дà гò вѝдет, и когàто поглѐднат дòлу
на земіàта, нѐма вѐче дà ѐ познàет. „Тогà (в.) штѐ дà вѝдет
ліудѐто синъ человѐческъго чѐ дохòжда варху̀ òблацѝте сас
сѝла и с голіàма слàва.“ Тогà тòі тàм, кàкто кàзува днѐшното

Ева̀нгелие, штѐ отлъчи пра̀веднѝте от грехо̀вните така̀, какво̀то
овчіа̀ре отлъчіува овцѐто от ко̀зите, и пра̀веднѝте штѐ да̀ ту̀ри
из діа̀сната стра̀на, а̀ грѐшните из ліа̀вата, и на̀ фсѝчките без-
бро̀іни мелео̀не и дилео̀не ду̀ши та̀м тога̀ сабра̀ни, два̀ са̀мо
79 жіуха̀па и двѐ къси ду̀||ми штѐ да ка̀жи, и штѐ зѐми кра̀і съд-
батъ му. Първиа му жіуха̀п штѐ да̀ ѐ ка̀кто го чіу̀хте ф еван-
гѐлиѐто: „Ѐлате благословѐни чеда̀ Ба̀штовѝ ми! и на̀следѝте
добринѝте и блажинѝте, коѝто са за вас наго̀твени, о̀ште от
как съ ѐ сфетъ напра̀вил: „зашто̀то такъф и такъф біа̀х, и вѝа
ма привѝдехте оште чѐ и ко̀лко добринѝ напра̀вихте на̀ на̀і
бѐдните и сирома̀сите, коѝто съ мо̀и бра̀те, тѐзи фсѝчките на̀
мѐне ги напра̀вихте: „А пък фто̀риъ му жіуха̀п штѐ да̀ ѐ:
„Біа̀гаіте от лѝцето̀ ми проклѐти! ѝ ѝдите ф віа̀чниа воган,
коѝто е приго̀твен за Діавола и за̀ нѐговѝте Ангели, зашто̀то
такъф и такъф до̀ідох при Вас, и нѝкак не мъ помило̀вахте, и
нѝшто добро̀ нѐ мѝ напра̀вихте. и така̀ като̀ на̀ на̀і ма̀лкитѐ
ми бѐдни бра̀те нѝшто добро̀ нѐ напра̀вихте, нѝто и на̀ мѐне
нѝшто добро̀ не мѝ сто̀рихте, нѐто ми пригодѝхте, и про̀тчее.
„Бра̀те Христіа̀ни! стѝга до̀ ту̀ка да̀ вѝ зборо̀вам, зашто̀то а̀з
нѐмам нѝто сѝла нѝто врѐме да̀ вѝ исприкаже подро̀бно-
стѝте на̀ но̀зи стра̀шен Госпо̀ден ден′, коѝто го смѝслет и на̀і
сфетѝите Богодухновѐнни человѐци, и тѝа трепѐрат и съ тре-
сът от нѐго. За тва̀ и а̀з ги уста̀вем и ги замалчіа̀вамъ, та̀
ограничіа̀вам сло̀вото̀ си са̀мо съ тва̀ нѐшто:

Христіа̀нине! Прѐтложи и смѐтни си ф сѐбе едѝн хеса̀п,
и ка̀жи на̀ сѐбе си чѐ у̀ж ѐ дошіа̀л вѐче но̀зи стра̀шен дѐн′ и
чіа̀с, и съ сто̀ри чѐ съ испра̀веш прѐт нова̀ стра̀шно съдѝ-
лиште. И от страхъ ти, а̀з претвѝждам, чѐ нештеш да̀ сѝ ис-
80 пра̀виш очѝте на̀ наго̀ре и да̀ вѝдиш нова̀ лѝце, о̀коло|| коѐто
претстоіа̀ват безбро̀іни свéтли Ангели с стра̀х и с трепѐт. Зна̀м
чѐ и надо̀лу нештѐ да̀ поглѐдниш, зашто̀то с по̀трес штѐ вѝ-
диш огненнъта ріа̀ка, коіа̀то извѝра от во̀гненниа престо̀л нъ
Съдника. Зна̀м че нештѐ поглѐднеш нѐто на ліа̀во нѐто на̀
дѐсно, зашто̀то штѐ вѝдиш та̀м пра̀веднѝте и грѐшните ліу̀де,
коѝто съ са испра̀вили с голіа̀м стра̀х, и с голіа̀мо мълчѐние
та̀ учіа̀кват да̀ вѝдет послѐдното̀ хми решѐние, и послѐдниъ хми
чіува̀п. За̀ тва̀ по̀мисли ф’сѐбе си, о тѝ чіувіа̀че! за̀ но̀зи коѝто
штѐ тъ съди, та̀ сѐтне смѝсли за̀ тѐбе си какъф си што̀ кѐ съ
съдиш. чіувіа̀че! Но̀зи коѝто съди ѐ едѝн пра̀веден Съдник и
Бо̀г, пълен с ліутѐш и безмѝлен, пък ти дѐто штѐ съ съдиш
сѝ чіувіа̀к грѐшен, нарушіа̀ч и нѐ покорѐн на̀ пра̀виъ му за-
ко̀н, ф коѝто нѐма кък ѝли нѝкак оправда̀ние. Тѐзи двѐте не-
шта си по̀мисли, о чіувіа̀че, и штѐ разбирѐш ко̀лко стру̀ват и
за̀ да разбирѐш по̀ добрѐ какъф е съдника, коѝто штѐ тъ
вѝди, ѐла и по̀качѝ са до върхъ на̀ Бахѝре Таво̀р, та̀ та̀м штѐ
на̀ідиш и штѐ вѝдиш преубразѐно лѝцето на̀ Богочеловѐка
Ису̀с, на̀ коѝто лѝцето̀ му̀ сфѐти като̀ слънцето, и дрехѝте му̀
са біа̀ли като̀ сфетѝлото. но̀ та̀м штѐ вѝдиш, чѐ нѐговѝте първи

ученѝци Пѐтар, Іа̀коф и Іоа̀н упла̀шени от мно̀гото блеска̀вец
на̀ божѐственно̀то му̀ сфетѝло па̀днати | прѝкоп и нѝско и упла̀- 81
шени премно̀го. и при фсѝчко това̀, па̀к не бѐше фсѝчкото̀ му̀
сфетѝло от божѐственнъта му̀ сла̀ва, но̀ бѐше ма̀лко ніа̀што
та̀м от нѐговѝте за̀ри. Христіа̀нине! от Бахѝре Таво̀р за̀мини
та̀ йди варху̀ горъта Шина̀, та̀м кадѐто да̀де Бо̀г 10-тіах за̀по-
вѐди на̀ проро̀к Моӥсеі и на̀ Исрайлцкиа сфіа̀т. та̀м варху̀
тъзи го̀ра, Бо̀г сліа̀ва за̀ да̀ дадѐ зако̀на, и тъзи го̀ра, ка̀зува
Божѐственно̀то сфѐто писа̀ние, ста̀ва едно̀ міа̀сто пълно с стра̀х.
та̀м нъзи го̀ра са испълни с о̀гненни пла̀мменіа като̀ пѐшт, та̀м
ста̀на то̀лко кадѝло, коѐто до небеса̀та съ воздѝгаше. тъзи
го̀ра потъна ф тѐмни и чі̀ъсти мъгли и ф о̀блаци, што̀то та̀м
біа̀ха на̀і стра̀шните леска̀веци, та̀м ста̀наха на̀і застрашѝтелни
гармѐже и пу̀куте, и та̀м съ чіу̀еха гла̀сове като̀ на̀ на̀і голіа̀ми
борѝи, от който и о̀колнѝте пла̀нини и бахѝре са ліу̀леха и
трисіа̀ха до̀ то̀лко, што̀то Ізрайлцкиа сфіа̀т от мно̀го далѐч като̀
глѐдаха и слу̀шеха, та̀ съ трисіа̀ха. но прѝ фсѝчките тѐзи стра-
хотѝи та̀м Бо̀г сліа̀зе, нѐ като̀ Съдник, но̀ като̀ законнодава̀ч,
и там съ евѝ нѐ с фсѝчкото̀ си Божѐственно лѝце но̀ като̀ по-
крѝен и пот сѐнка. Та̀ от покриенно̀то му̀ сфетѝло, коѐто ма̀лко
ніа̀штичко та̀м съ по̀каза та̀ Моӥсеево̀то лѝце до̀ то̀лко сфѐтна
и съ разгиздавіа̀, што̀то като̀ сліа̀зе при Ізрайлцкиа сфіа̀т, тѝа
нѐ можѝха от сфето̀вното̀ му сфетѝло на̀ лѝцето да опрът на-
пра̀во очѝте си ф нѐго, за̀това̀ и то̀і са прину̀діувъше да̀ сѝ
кла̀ва прѐвес прѐт лѝцето, и така̀ да̀ мо̀жи от блѝзо да̀ збо-
ро̀ва със тіах. Се | га̀, по̀мислѝ си, о чіувіа̀че! какъф ѐ Бо̀г! То̀і 82
на̀ Таво̀рцкиа бахѝр пока̀за ма̀лко ніа̀што от сфетѝлото̀ си на̀
ученѝците, и на̀ горъта Шина̀ до̀іде за̀ да̀ дадѐ зако̀на си, и
нѐто на Таво̀р и нѐто на Сина̀ съ пока̀за с фрѐт божѐствен-
ното си сфетѝло, и кога̀то нѐгово̀то іавлѐніе ѐ то̀лко стра̀шно,
што̀то на̀ Таво̀р нѐговѝте ученѝци, а на̀ Сина̀ фсѝчкиа Исра-
йлцки сфіа̀т съ потрѐсоха, амѝ ко̀лко ли а̀жеба по̀вече штѐ
бѝва страхъ, кога̀то до̀іди за̀ да̀ нъ съди фсѝчки от ма̀іка ро-
дѐни? който тога̀ штѐ до̀іди, нѐ да̀ нѝ пока̀жи блаженство̀то си,
но̀ правинъта си. нѐ да̀ нѝ дадѐ зако̀на си, но̀ да̀ съди нѐзе който
присту̀пиха зако̀на му́. „Кога̀то до̀іди (в.) сѝн человѐчецки с фсѝч-
ката си сла̀ва“ ду̀ма днѐшното ева̀нгелие, сънки штѐ съ ка̀жи, нѐ
покрѝен пот боеднъ по̀крива, къкто што съ пока̀за на̀ Моӥсѐа,
но іа̀вен и открѝен с фсѝчкото̀ си божѐственно благолѐпие, и
какво̀ ѐ штѐ ѐ нѐгово̀то евлѐние, о Христіа̀нине? Нѝкогаш ту̀к
на̀ земіа̀та Бо̀г нѐ сѝ ѐ пока̀зал на ліудѐто фсѝчкатъ си Бо-
жест. сла̀ва, та̀ по̀ тъзи причѝна и ліудѐто са до̀ то̀лко дал-
гъче да согрешіа̀ват на Бо̀га. но̀ тога̀ са̀мо за̀ пърф пътʹ штѐ
го вѝдет, штѐ го̀ позна̀ет, и штѐ го̀ разберът на̀ кого̀ съ со-
гришіа̀вали. Зашто̀то, са̀мо едно̀ помишлѐние зло̀ чіувіа̀што,
стрѐшто дру̀гиа чіувіа̀к ѐ това̀, едѝн фто̀р трънлѝф венѐц за
причѝстата гла̀ва на Владѝката. еднъ гро́зна лакардѝа чіу-
віа̀шта, ѐ едно̀ опліу̀ване по̀ Христо̀вото лѝце. Едѝн сна̀жен

чіувіа̀шти кѐф ѐ, еднъ фто̀ра ра̀на на сфето̀то му рѐбро. фсіа̀ки
чіувіа̀шти смъртен гріа̀х ѐ о̀ште едно̀ повто̀рно распіа̀тие на̀
христо̀вата сна̀га варху̀ кърста. и сега̀ нѐзи ліу̀де, който гришіът
на̀ Бо̀га, нѐто го̀ вѝждат, нѐто го позна̀ват. таквѝте ліу̀де
83 грѐшни|| фа̀рлет като̀ сліа̀пи еднъ стріа̀ла, и не зна̀ет ко̀і устреліа̀ват,
зашто̀то по̀т бу̀луто и по̀т превесъ на̀ віа̀рата ѐ занѐчен
Бо̀г. но̀ кога̀то до̀іди с нѐговъта си сла̀ва, тога̀ штѐ вѝдет ко̀і
сѣ застрелѝли и ко̀і съ наранѝли. о! ти грѐшниче! кък штѐ
вѝдиш нѐгово̀то лѝце? и За̀ тва̀ ніа̀што нѐка сліа̀зим ф Масър,
и да̀ фліа̀зиме ф Пала̀те на̀ Иосѝф, и та̀м штѐ вѝдиме нѐ призна̀телнѝте
бра̀те Иосѝфови, който от касканма̀к и от зиліа̀,
намѝслиха и прода̀доха бра̀та си, и тѝа та̀м испарвіа̀м не гу̀
позна̀ваха, но̀ кога̀то хмѝ рѐче: „а̀з съм бра̀та ви Иосиф, дѐто
мъ прода̀дохте, тѝа тога̀ та̀м на̀ міа̀шката фсіа̀ки едѝн съ потрѐсе
и помързнаха от стра̀х, о̀ште и без гла̀сни уста̀наха
от стра̀м, та̀ нѝкак не можѝха да̀ му̀ отгово̀рет. и бра̀т хми
Иосѝф, който бѐше на̀і голіа̀миа та̀мошен Съдник, нѝкаква
ло̀ше лакардѝа нѐ ѝм рѐче, нѝто гѝ скатава̀ла, нѐто гѝ запла̀ши,
нѐто гѝ заго̀ни, но̀ то̀і ги прибра̀, то̀і ги пригърна и
то̀і ги поліу̀би, и гѝ фвѐде ф блажинѝте на̀ който съ то̀і
наслажда̀ваше. но̀ при тѐзи фсѝчките, бра̀тето̀ му па̀к нѝкак
неможѝха да̀ му̀ отду̀мат. то̀лко ѐ стра̀шно и срамо̀тно ніа̀што
за̀ да̀ глѐдаме едно̀ лѝце на̀ коѐто сме пригришѝли. Амѝ да̀
глѐдаме лѝцето на̀ едѝн Бо̀г, и да̀ слу̀шеме лакардѝитѐ му
който штѐ ду̀ма: Аз съм Бо̀га, който си тѝ поху̀лил с мърснитѐ
84 си уста̀, който мъ си прода̀л|| за̀ тво̀іа кіа̀р, който мъ си наранѝл
зарадѝ кѐфа си, който мъ си кърсто̀сал с грѐшкитѐ си,
който мъ си здѝгнал на̀ кърста, кога̀то нѐ досто̀іно от мо̀іата
сна̀га и кърф съ си то̀лчиш пъти причистіа̀вал: Аз сам Бо̀га,
дѐто за̀ кѐфа си то̀лко мно̀гиш мъ си нагорчіа̀вал: ка̀жи ми, чіувіа̀че!
с кой о̀чи штѐ мо̀жиш тога̀ да̀ го̀ поглѐдниш, и с какво̀
сърце штѐ тарпѝш тога̀ да̀ глѐдаш лѝцето Бого̀ву, коѐто штѐ ѐ
тога̀ пълно с ліутѐш? Тва̀ ніа̀што нѐто акъла ни мо̀жи да̀ го̀ разбире,
нѐто іазѝка ни мо̀жи да̀ го̀ иска̀жи. Найстина чи Бо̀г пока̀за
ліутѐш голіа̀м кога̀то изда̀ви фсѝчкиа сфіа̀т с по̀топа, и кога̀то
пра̀ти во̀ган′ от небѐто та̀ изгоріа̀ градъ Пента̀пол, и кога̀то пра̀ти
10-тіа̀х ра̀ни на Фарао. но̀ прѝ тѐзи фсѝчки, Бог па̀к на̀ то̀зи
живо̀т „не съ ѐ распа̀лил с фсѝчкиъ си ліутѐш“ ду̀ма Проро̀к
Данѝл. тоі найстинъ са разліутіа̀ва, но и тарпѝ, и за̀ тва̀ ту̀к
нѐе мо̀жиме с мо̀лбитѐ ни, с салзѝте ни, с покаіа̀ниѐто ни, и с
молѝтвите и пострѐтството на̀ сфетѝите да̀ умилостивѝме Бо̀га.
но̀ тога̀ на̀ фто̀рото̀ му нѐгово дохо̀ждане, то̀і дохо̀жда за̀ съдба.
но̀зи ден′ штѐ е пълен с ліутѐш. но̀зи ден′ Апо̀стола го назова̀ва
откровѐние. зашто̀то тога̀ штѐ съ открѝе іа̀вно ліутѐше Бого̀ф.
85 светѝ Иоа̀н ду̀ма, чѝ тога̀|| грѐшните ліу̀де, за̀ да̀ нѐ глѐдат
ліутѐше и намърштенно̀то Бого̀во лѝце, штѐ ру̀кат на̀ бахѝрето и
на̀ планинѝте и на̀ ка̀менѐто да̀ па̀днат варху̀ тіа̀х и да̀ нѐ глѐдат такъф
стра̀шен ліутѐш. А пра̀ведниа Іо̀ф, и то̀і за ліутѐше Бого̀ф

такà говòри: „пò добрè штè дà мѝ è дà фліàга жіỳф ф Пеклòто,
дорѝ дà преминè ліутèше Богòф.“ Тàм прèт нèго нè è вèче
макбỳл′ нèто мòлбата, нèто сълзѝте, нèто покаіàнието нèто издѝханèто:
„Заштòто òблак и темнотъ штè е покрàі нèго дỳма
Прор. Давѝд ф 96. псалòм. и „Бòг тогàва штè дà è Господàр
нà отмаштèниèто. ѝли нà отвраштанèто: и каквò отвраштèние
и заплаштàние штè бъди тогà? Іàз штè ви пòкаже, и èлате
дà въ отведа нà полèто Моàбцко, тà тàм штè вѝдиме еднò
чіỳдно ніàшто, коèто ніàкогаш стàна. Христіани! ф 4-тата кнѝга
на цàрствата ф 3-тета глàва пѝсува сфетò писàние така: чè
трохѝца Цàріуве, дèто біàха Иорàм Самарѝцкиа цàр, Иосафàт
Іỳдовѝа цàр и Цàре Едòм, тèзи и трѝмата цàріувè съ согласѝха
помѝждоси, та с многобрòіни вòіски тръгнаха дà напàднат
и дà привзèмат Цàрството Моàбцко: и такà тèзи трѝма цàріуве
фліàзоха ненадèіно и хàпансас и тàіно ф міàстото нà Моàбцкиа
цàр, и ліỳ от гдè дà заминòваха, фсѝчко ніàшто нà пèпел ‖ убрàштаха, 86
нарòда избѝваха, децàта зарòбваха, с млàдите девѝци
съ поругàваха и с еднъ рèч, фсѝчко упостошѝха. изворèто
присіàкоха, дарвèтата изсіàкоха, сіадбитè х ми умàчкаха, градовèто
и селàта нà òган′ ги придàваха, Моàбцките поддàнници
прèс нòж ги прикàрваха, и варвіàха и напрèдваха кат′ надвивàчи,
дорѝ и дò стòлицъта нà градъ църцки наближѝха, дèто
и цàре Моàбцки, с фсѝчкитè му нèгови вóіски ф градъ го
опстъпиха, и ф голіàма маасаръ ф градъ го тỳриха. и тòзи
злоштіàстен и гòрак Моàбцки цàр, катò са притесніàваше от
ден′ на дèн пò сѝлно изотвън от неприàтелѝте му, а от фнèтре
от рàзни нỳжди и ихтизалъци, бèдствуваше, и от чіàс нà чіàс
учіàкваше вèче да вѝди изгубèниèто нà цàрството си, изгубèниèто
нà свободъта му, и изгубèниèто нà живòте му. И тòі ф
таквò опàсно и критѝческо положèние катò съ намѝраше, штò
прàви? катò вѝждаше, чè нèма вèче надèжда и умỳт′ зà
боеднъ чіувіàшта пòмошт дà мỳ помóгни и дà гò избàви, тòі
катò штò бèше езѝчник (идолопоклонник) тà ѝмаше за Гòсопт
слънцето, и нà нèк съ мòлише катò на Бòга, тòі едѝн ден′
притарчіà и потèра сѝла и пòмошт от слънцето зà дà избàви
нарòда му, и дà очіỳва цàрствотò му. Тòзи Моàбцки цàр, зà дà
пригодѝ нà Бòга и дà го омилостивѝ, решѝ са дà закòли корбàн′
еднѝчкиіъ си първо ‖ ròден син, дèто го бèше отредѝл зà 87
нèгоф наслèдник на цàрствотò си. Тòі тръгна синъ си зà ракъта
и го влàчише, катò кък влàчіат òвца нà канаръта, и съ возкàчи
нà върх каліàта опрèш очѝте нъ раіàта си, който с сълзи
вѝкаше за изгублèниèто на синъ цàрцки. Òште и прèт очѝте
нà душмàнето, който изотвън твà ніàшто глèдаха. Тà тàм нà
върх калѝте, цàре с еднъ ръка даржѝ калъче, и с дрỳгата
ръка даржѝ синъ си и нà слънцето нèгова Бòга, такà дỳмаше:
о Бòже слънце! мòле та ѝз сарце дà нè притимнѝш днèс твòите
лỳчи (зàри) и зà дà вѝдиш таквò видèние, коèто дò днèс ти не
сѝ вѝдело дà è стàнало пò цàла зèміа. Вѝж тѝ (в.) твà ніàшто,

и сфѐти днѐс тѝ чѝсто, за̀ да̀ го вѝдет и мо̀іте вра̀зи. іа̀з (в.) нѐмам
дру̀к корба̀н по̀ скъп и чѐстен на̀ тѐбе слънце да̀ тѝ прѐнеса,
освѐн единоро̀дниъ скъпоцѐннен и мѝл сѝн, дѐто мѝ ѐ перво-
ро̀дниа и наслѐдника на̀ ца̀рството ми. И ф то̀зи рѐт ма дока̀ра
зиліа̀та на̀ душма̀нето̀ ми, о̀ште и милостъ коіа̀то ѝмам за̀ на-
ро̀да си, та̀ закла̀вам ти корба̀н на̀і мѝлниъ сѝ сѝн. Бо̀же!
(в.) прѝеми тъзи невѝнна чѝста и ца̀рцка скъпа кърф, коіа̀то от
ракѝте си испра̀штам, за̀ да̀ мѝ пра̀тиш тво̀іата сѝла, да̀ сѝ от-
мастіъ на̀ душма̀нето̀ ми, и да̀ сѝ о̀чіува потда̀нницѝте. То̀зи
Моа̀бцки ца̀р, убра̀шта са тога̀ кадѐ синъ си и ду̀ма му с
88 то̀пли сълзи: о сла̀тко чѐдо! О мѝло ‖ пѝле! прѐтарпи чѐдо тъз
смърт горчѝва, ко̀іто ти да̀ва съштиіа башта̀. и вѐрваі чѐдо!
чѐ и два̀мата днѐс нѝе ста̀ваме едѝн корба̀н′ и еднъ жѐртва.
тѝ съ зака̀лаш от ракъта ми, и а̀з омѝрам от жіа̀лбатъ тѝ.
Голіа̀мата ну̀жда, дѐто а̀пансас нъ сполитіа̀, тѐбе тъ ру̀ка ф без-
врѐмменна смърт и мѐне ру̀ка и мъ прину̀діува ф едно̀ ко-
ва̀во и мърсно синоубѝство. Тво̀ета смърт, о сла̀тко чѐдо! штѐ
да̀ бъди за̀ живо̀т и за̀ сфободъ на̀ наро̀да ми, о̀ште за̀ чѐст
и за̀ уста̀нувъне на ца̀рството̀ ми. О и вѝе (в.) ца̀ріуве! дѐто съ
сте стрѐшто мѐне уідѝсали и зду̀мали, и ѝскате с непра̀веден
бо̀і да̀ мѝ расѝпите цъството, вѝжде (в.) и ко̀го ѝмате душ-
ма̀нин. глѐдаіте какъф ми е ліутѐше, и кога̀то единоро̀дниъ
си сѝн и наслѐдник на ца̀рството̀ ми нѝ пожіа̀лах, но̀ за̀ ва̀ш
себѐп го закла̀вам, по̀знаіте чѐ о̀ште то̀лко по̀вече ліутѐш штѐ
ѝмам за̀ да̀ сѝ отва̀рна от ва̀с зарѐт сѝново̀то ми изгублѐние.
Тъзи мо̀іа са̀бліа, коіа̀то пролѝва кърфтъ на̀ на̀і мѝлниѐ ми
сѝн, тиа̀ штѐ пролѐе безмилостѝво и кърфтъ на̀ мо̀іте душма̀не.
о Бо̀же (в.) слънце! прѝеми за корба̀н синъ ми, и о̀слушіаі ма“.
Тва̀ като̀ рѐче ца̀ре, зама̀хна са̀бліа и ѐ забѝ ф вратъ на синъ
си, и на̀ пра̀ви го корба̀н за̀ о̀бштото спасѐние. Тва̀ като̀ вѝ-
деха извън дошма̀нето̀ му, пока̀ха са ф сѐбе си за̀ нъзи крѝ-
вина, дѐто на̀ Моа̀бцкиа ца̀р напра̀виха, та̀ зафчіа̀с и с го-
ліа̀ма барзинъ здѝгнаха о̀псадъта (масаръта) и побіа̀гнаха. Амѝ
зашто̀ побіа̀гнаха нѐзи тройца ца̀ріуве? Тѝа побіа̀гнаха, на-
89 ѝстина, от ліутѐше на М. ца̀р. ‖ За̀ тва̀ по̀мислѐте си ф сѐбе,
бра̀те, какво̀ е било̀ с сарцѐто на̀ но̀зи башта̀ и на̀ но̀зи при-
теснѐн ца̀р? Зашто̀ коі го притеснѝ да̀ до̀іди до̀ та̀м, што̀то
да̀ зако̀ли корба̀н нѐговъ си на̀і мѝлен сѝн? Найстина нѐзи
трохѝцата ца̀ріуве, който са воздѝгнаха варху̀ му и го̀ дока̀-
раха ф такъф хъл, што̀то штѐше да̀ съ изгобѝ совсѐм ѝмето
на̀ нѐгово̀то ца̀рство. и така̀ ако̀ бѝ било̀ што̀то касмѐте да̀
му помо̀гнише и да̀ надвѝише ф кавгъта, и ако̀ бѝ ги заго̀-
нише и жіу̀ви фа̀тише, пѝтам въ сега̀ Аз, едѝн башта̀ то̀лко
іадо̀сан, и нагорчѐн за̀ сѝново̀то му изгубѐние, што̀ штѐше
а̀жеба да̀ гѝ напра̀ви? Ко̀лкото̀ му бѐше тъгъта и жіа̀лбата за
синъ си, който с сво̀ите си ръки за тіа̀хан себѐп го закла̀, то̀лко
штѐше да̀ ѐ распалѐниѐто и ліутѐше му да̀ сѝ отвърни за̀ смърттъ
на̀ синъ си. О̀гненнѝъ му ліутѐш штѐше да̀ дадѐ ковет′ на̀ сѝлитѐ

му, штèше напàдни вархỳ тіàх катò глàден лъв (арслàн) и не штèше мòжи дà съ насѝте прет дà испѝе кървовèто хми. и какъф штèше дà è ліутèше му? нòзи, който не пожіàла совсèм кърфтѝ нà единородниъ си сѝн, штèше пожіàла ли душмàнетò си? нѝкогаш и нѝкак. Тà добрè стòриха онèзи трѝма цàріуве, тà побіэ̀гнаха, заштòто от òгненниа му ліутèш нѝкък нèмаха избавлèние.

От тòзи прѝмер нà Моàбцкия цàр, нèка дòідиме сегà нà
предмèта и нà дỳматъ си. Брàте христіани! Претвіэ̀чнии Бòг
и Баштà, отгòре вархỳ Голгота, не заклà ли|| корбан́ едино- 90
рòдниа си сѝн дèто бèше Христòс, с трънлѝвиа венèц на гла-
въта му, заковàн с пирòн'е по ракѝте и по ногѝте нà еднò
умрàзно дърво, дèто бèше кърста. фсè потънал ф рàни, сов-
сèм укарвàвен, совсèм уништожèн, совсèм укашмерèн, и закà-
чен и побỳчен катò усъден междò двàма хаідỳте? рàбота, брàте!
стрàшна и пòтресна и видèние, дèто и земіàта дò тогà не бèше
вѝдела. рàбота, христіàни! стрàшна и жіàлна, от коіàто и слън-
цетò са уплàши и съ затемнѝ; земèта съ потрèсе и съ заліỳле, кà-
менèто съ распỳкаха, разцàпи са царкòвната завèса, отвòрихъ са
грòбишта и мъртви воскрèснаха. о тѝ чіувіàче! кòі го принỳди тà
упàти синъ нà цàре нàт цàріувето и синъ Богòф такà? Да, твòите
прегрешéниа. нò тàм штé дà è и тòі сàм с отвòренѝте си ръки.
тàм штè дà è и кърстòвното дърво, нà коèто съ заковà зарадѝ
грèшката чіувіàшта. и такà когàто от еднъта стрàна Небèсниа
Баштà, штè глèда мѝлниè си сѝн заковàн на кърста, а от дрỳ-
гата стрàна твòите грèшки, за който синъ му съ заклà и утрèпа,
мѝслиш ли тѝ тогà, чè штè тѝ покàжи тàм ніàкаква мѝлост нà
тèбе? Дà, нѝкаква. Заштòто тòі тàм такà штè дà тѝ речè: о
непризнàтелни чіувіàче! живòте на синъ ми бèше нàі скъпото
ніàшто, зà нèговъта дỳше, нèто фсѝчките чіувіàшти дỳши, нèто
фсѝчките àнгелцки дỳши мòжеха дà съ сръвнèт, и дà тижіът
кòлкото душіàта и живòте нà нàі мѝлниè ми|| сѝн, нò гò при- 91
дàдох на смърт. іàз дрỳго нѝшто пò мѝло и пò скъпо нèмах
освèн синъ сѝ, нò го напрàвих корбàн. и зашто? зà дà здѝгна
òпсъдàта (маасаръта) = грèшката от тèбе. и тѝ нè познà ли,
кòлко àзи ненавѝждам и мързе грèшката тà сегà с грèшките
са испрàвеш прет очѝте ми? Тѝ грèшник мъ си прикàнил и
мъ си принỳдил дà сѝ ỳбие мѝлниè си син зà, твòите прегре-
шèниа, а сегà синъ ми мъ принỳдіува да тъ òсаде зарèт смърттъ
му. нèговъта кърф, и нèговѝте рàни ми рỳкат дà тѝ òтварна
за нèговъта патѝлка. съдник съм и съм Баштà. и катò съдник
усàждам та с правинъта, а катò Баштà, усàждам та зарèт
смъртъ нà синъ ми. о грèшен чіувіàче! от такъф едѝн стрàшен
съдник, и от такъф наліутèн Баштà, мѝслиш ли тѝ тогà да
зèмиш боеднò упроштèние и мѝлост? нè, нè. свòе си сѝн нè
пожіàла тòі, тà тèбе ли душмàнина му штò сѝ штè тъ пожіàла?
смѝсли милостà му, коіàто è ѝмал нà синъ си, и смѝсли гарèза
му дèто ѝма нà грèшката, и зà нèа è убѝл синъ си, и нештè

ли си решѝш и кандѝсъш тѝ самѝ, и штѐ съ потло̀жиш и по-
корѝш на̀ нѐгово̀то ліу̀то усаждѐние? от милостъ към синъ си
и от гарѐза на̀ тво̀ите грѐшки, смѝсли ліутѐше му с който штѐ
тъ съди тога̀ какъф гро̀зен штѐ да̀ ѐ! и нѐгова ліутѐш ко̀і
92 штѐ мо̀жи да̀ го̀ притра̀е? Ох ду̀ше грѐшна, ох бъдашта съдбъ!!! ‖

Христіа̀нине! За̀ да̀ сѝ напо̀мниш фсѝчкитѐ си прегрешѐ-
ниа, дѐто гѝ си напра̀вил с хтіа̀не и без хтіа̀не, с акъл или с
ра̀бота, с който си нагорчѝл тѝ Бо̀га, тва̀ ніа̀што нѐка го уста̀-
виме сега̀, но нѐка напо̀мним добринѝте ти, който си напра̀вил
до̀ днѐс, и с който мѝслиш да умилостивѝш Бо̀га. тѝ мѝслиш
чи ф живо̀те сѝ си напра̀вил боедно̀ добро̀ ніа̀што за̀ душіа̀та
си, но̀ нѐка вѝдим сега̀ какво̀ ѐ добро̀то ти: тѝ мѝслиш чѐ съ
си мо̀лил ніа̀когаш ѝзсарце на̀ Бо̀га, но̀ кога̀то съ мо̀лили билѝ
у̀ститѐ ти, кадѐ ѐ бѝл а̀жеба тога̀ акъла ти? мѝслиш чѐ сѝ на-
пра̀вил ніа̀што милостѝво и сѝ да̀л по̀ сирома̀сите: а̀м ко̀лко?
и нова̀ милостѝво нелѝ го си напра̀вил да̀ тъ похва̀лет ліудѐто?
Тѝ ду̀маш чѝ сѝ по̀стил, но̀ ко̀лко ма̀нжи и естѐта си ѝмъл
тога̀ на̀ софръ̀та? тѝ нѐ сѝ іа̀л тога̀ мѐсо и ма̀сло, но̀ ко̀лко
тіурлѝи рѝби и ко̀лко дъ̀рвенни масла̀ си изіа̀л? по̀стил си от
мъ̀рсни іа̀діувѐта, а̀м ко̀лко мъ̀рсни сна̀жни ра̀боти си сто̀рил?
тѝ си по̀стил от сѝрене и от мліа̀ко, а̀м ко̀лко вѝно и ракѝа си
испѝл? хо̀дил си на̀ Цъ̀рква, а̀м кога̀ от кра̀і дó кра̀і литур-
гѝатъ си достоіа̀л? причистіа̀вал съ си, а̀м кога̀ са си пука̀л и
издухо̀вал; тѝ съ си пука̀л, но̀ да̀ли пука̀ен сѝ си уста̀нал? тѝ
са си Духо̀вал, но̀ далѝ фсѝчко по̀ пра̀во си ка̀зал? Тѐзи лѝ
93 съ добринѝте ти ‖ дѐто гѝ си сто̀рил? и са̀с тіа̀х ли са у̀здаш,
чѐ штѐ умилостивѝш стра̀шнаго Бо̀га? Ах христіа̀нине! по̀кажѝ
ми едно̀ тво̀е добро̀ дѐто гу си сто̀рил, и дѐто от фсѝчките
стра̀нни ѐ то̀і добро̀. от 50—60 и 100 годѝни, дѐто си живо̀-
вал, до̀каръі ми и по̀кажѝ ми понѐ еднъ годѝна, едѝн мѐсец,
еднъ Недѐліа, едѝн ден́, и наі сѐтне барѐм едѝн чіа̀с чѐ съ
си прида̀л и харѝзал на Бо̀га? кадѐ ѐ такво̀то тво̀е добро̀?
Коіа̀ ѐ нъзи за̀ тѐп спасѝтелна годѝна? ко̀і е но̀зи мѐсец, ѝли
недѐліа, коі е но̀зи дѐн ѝли саха̀т? и така̀, кога̀то тога̀ ѐ
съдник едѝн Бо̀г и фсесѝлен, напълнет от ліутѐш, а пък тѝ
едѝн грѐшен и кабахатлѝа, бѐз да̀ ѝмаш нѝкакаф о̀тговор, ка-
къф а̀жеба штѐ да̀ тѝ ѐ послѐдниа чіухап? трѐса съ и съ
ліу̀лем найстина за̀ да̀ вѝ го каже. Тоі ѐ: Біа̀гате от мѐне
проклѐтии! и ѝди ф віа̀чниа во̀ган, които за Діа̀вола ѐ наго̀т-
вен.“ о стра̀шна Бого̀ва съдба, о стра̀шен Бого̀ф жіуха̀п! от
гдѐ навъ̀рвеш, и гдѐ штѐ ѝдеш, о го̀рак и злоштіа̀стен грѐш-
ник? от Парадиса, ф Пекло̀то, от сфетѝлото ф темнотъта. от
реха̀те ф віа̀чната мъка. от безкра̀іната сла̀ва ф безкра̀іниа
во̀ган. от сла̀чинѝте ф горчила̀та. от песнѝте слáдки. ф стра̀ш-
ните пѝсоци. от фсіа̀гогъшниа ра̀дост, ф фсіа̀когъшниа пла̀ч
94 горчѝф. от дѐсната стра̀на, ти отѝваш ф ліа̀ ‖ вата. от на̀і гѝз-
давóто міа̀сто, ф на̀і гро̀здното. от гѝздавѝте Ангели, при тѐм-
ните Діа̀воли. от вѐсело̀то мѐсто, ф на̀і го̀ркото. от трѝш све-

тòто, ф триш гòркото. от Авраамовѝте скỳти, ф кліỳчіувѐто Веліàрови.
от орехатѐниѐто, ф усаждѐниѐто. от міàстото слàдко
миризлѝво, ф міàстото вонлѝво. от рехатлѝвото міàсто, ф нàі
мачѝтелнòто Пѐкло. от нàі висотъта, ф наі далбочинъта. от
Богòвата ръкъ ф Діàволòвата мъка. от Богòвата хрàна ф
Сатанòвата слàна. ох дỳшіу, ох съдбо!

Дрỳк Скитѝцки цàр, умартвѝ синъ си за едѝн кабахàт
дѐто бѐше пристъпил църцкиа закон: тà нòзи цàр от тàм сѐтне
повелѝ, штòто нъзи сàбіа, коіàто отсѐче главъта нà цàрцкиа
сѝн, тиà дàіма дà стоѝ закàчена нà садѝлиштѐто, когàто Цàре
штѐше дà съди ніàкоі. и когàто излѝзаше Цàре нѝз градъ,
едѝн цàрцки чіувіàк ѐ нòсише ф ракъта си висòко, зà дà ѐ
глѐдат и дà страхòват потданницѝте му. и с твà ніàшто цàре
покàзваше тòзи знàк и тъзи мѝсал: о фсѝчки вѝе! дѐто сте
пот мòіта съдба, глѐдаіте тàіа сàбліа, и мѝслите какъф господàр
и цар ѝмате. зà дà ѝспалне закòна си нѐ пожіàлах баръ
синъ си. нѐка поглѐдни и нѐка вѝди фсіàки кабахатлѝа нà
тъзи сàбіа, дѐто ѐ кървава от кърфтъ нà мòе мѝлен сѝн, тà
нѐка мѝсли съдника, дѐто штѐ гò съди. Заштòто катò ѝсках
дà съм прàведен съдник, заборѝх чѝ съм Баштà нà синъ ми.‖ 95
Амѝ заштò уснажѐниа сѝн Богòф притрà тòлко мъки и кашмерлъци,
и небѐсниа Баштà го рєшѝ дà умрѐ отгòре вархỳ
кърста? зà тогà когàто сѐдни нà преслàвниъ си престòл, тàм
прѝ престòла штѐ стоѝ и кърста съштиа нà Христà. и заштò?
За да гò вѝдет грѐшните ліỳде и дà трепѐрат. и найстина штѐ
трепѐрат, заштòто кàзува такà „штѐ съ къцът и дерът и штѐ
плàчет фсѝчките зѐмални нарòди“.

Христоліубѝви слушіàтели! Нàі прочіỳтиа и слàвниа орàтор
филòсоф Ѐлинцки бѐше Димостѐн. тòзи филòсоф, когàто
нàі първо съ покàчи, зà дà прикàзова нà нарòда, дò тòлко съ
съштѝса и устрамѝ, штòто мнòго навъсен и разжелѐн си отѝде
у домà си, че фсѝчките ліỳде мỳ са бѝли присміàли. Заштòто,
тòі ѝмаше еднѝ косỳре и еднѝ снàжни табаѐте, штòто, прифсѝчко
чѐ и тòі мъчише да гѝ отбѝе и припрàви, нò пàк си
тѝа у нѐго устàнваха. Заштòто, тòі òште от мàлко дѐте бѐше
навѝкнал, штòто когàто штѐше дỳма ніàшто ѝли прикàзува,
тòі тогà дàіма са пошіỳгліувъше и посарбіàваше, оште и рамàта
си здѝгаше и слàгаше. при тѐзи косỳре, тòі ѝмаше òште и
еднѝ косу́ре ф езѝка си, тà рѐто нà лѐ го произнòсеше, тà
от тѐзи косỳре мỳ са присмѝваха и ліудѐто и дрỳгите филòсове.
нò тòі когàто си отѝде пострамѐн и расжелѐн от собòриштѐто
штò стори? тòі зà дà припрàви тѐзи негови сміàшни табаѐти,
штòм отѝде у домà си, тòі сѝ присѐче и острѝга брадъта. амѝ
заштò тòі твà напрàви? тòі твà напрàви, за да ни мòжи от стрàм
дà излѐзни от вън къштатъ си, нò да сѝ сидѝ у домà си дорѝ
да сѝ припрàви‖ косỳрето и дорѝ дà съ оточѝ от нѐзи нѐгови 96
сміàшни табаѐте. и дà сѝ оточѝ рамàта си да ги слàга и здѝга,
штò стòри? тòі думà си нат раменàта си убѐси и закàчи еднъ

са̀біа и о̀стриа върх на са̀біата фсіа̀когаш бѐше допріа̀н до̀ рама̀та му, та̀ спорѐт табаѐте му̀ ко̀лчиш и кога̀ заборѐше и поздѝгнише рама̀та си, нъзи шѝлеста и о̀стра са̀біа го бо̀дновъше, та̀ от тва̀ полѐка лѐка са отучѝха рама̀та му, и съ припра̀ви косу̀ре на̀ іазѝка му и на̀і сѐтне тоі ста̀на на̀і хѝтриа, на̀і сла̀вниа, и на̀і сладкоречѝвиа фило̀соф от фсѝчките рѝторе. Христіа̀ни! Нѐка зѐмиме за̀ прѝмер то̀зи рѝтор Димостѐн. та̀ нѐка и нѝе си отсичѐме сна̀жните и мърсните ни погрѐшки и косу̀ре, за̀ който фсѝчките сфетѝи А́нгели, Проро̀ци, Апо̀столи, Сфетѝи и Мученѝци штѐ ни съ насмѐет. нѐка зака̀чиме ка̀кто Димостѐн са̀бліата до̀ рама̀та си, а нѐе па зака̀чиме Божѐственниа пра̀веден зако̀н ф сърца̀та си. та̀ нѐка, както Дим. припра̀ви таба̀етето̀ си, па̀ и нѐа припра̀вим погрѐшкитѐ си и сна̀жнитѐ ни косу̀ре. Нѐка фсіа̀ки по вазмо̀жност испълниме от добрини́те, който ги чіу̀хме ф днѐшното Еван. по̀ на̀шите бѐдни бра̀тиа. та̀ с мо̀лбите на̀ фсѝчките светѝи, и с помоштъ на̀ на̀шите добрѝ дела̀ съ удостоѝме да̀ чіу̀име фсѝчки нѝи, оно̀зи блажѐн и сла̀так за̀ пра̀веднѝте на̀ правосъдника гла̀с: „Ѐлате благословѐни чеда̀ мо̀и на̀следѝте блажинѝте, който са за̀ вас наго̀твени о̀еште от вѐки веко̀ф. Амѝн.

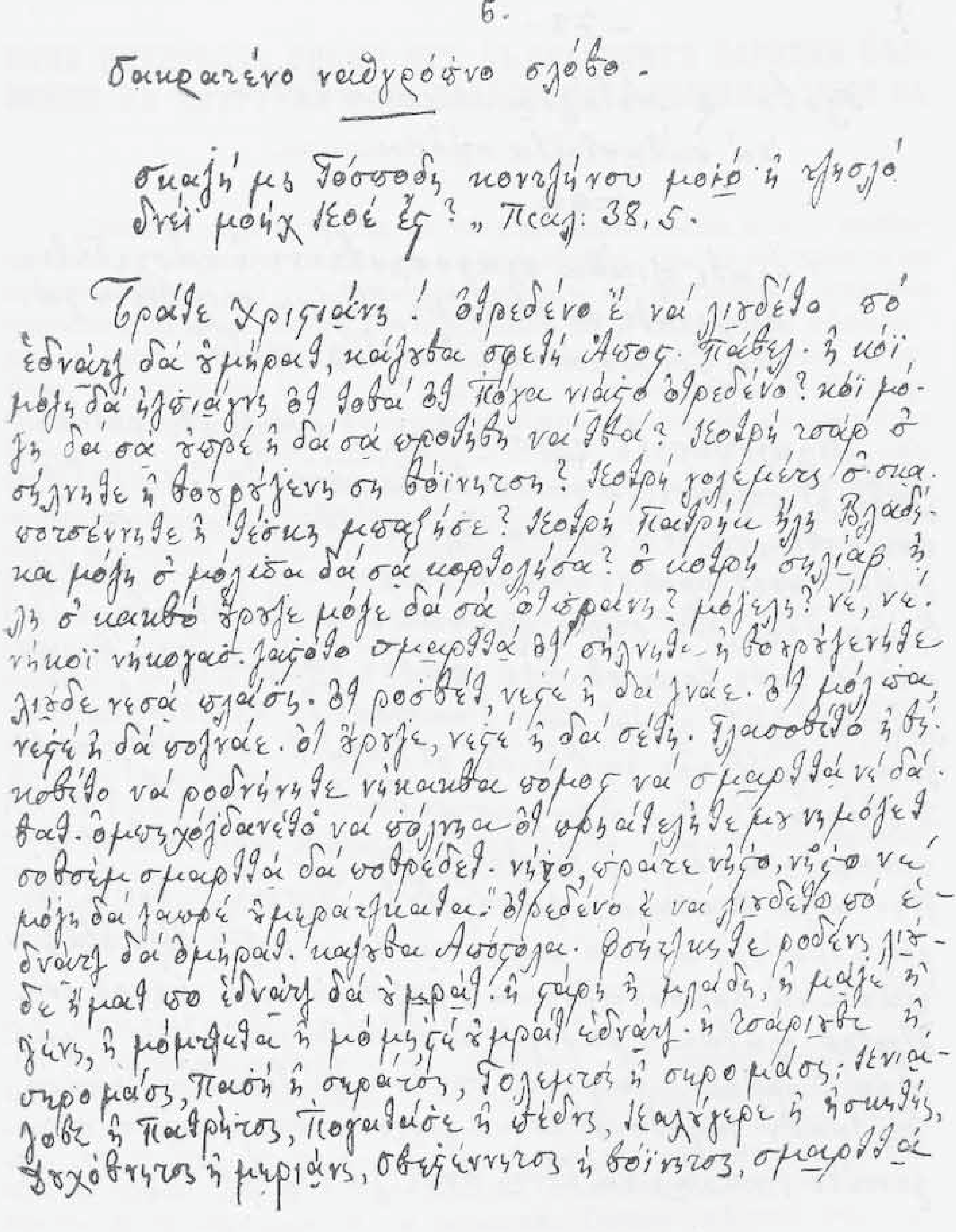

β.

σμαρτένο ναδγρόβνο σλόβο.

σκαζή μη Γόσποδη κονζήνου μοϊό ή τζησλό
δνέϊ μοήχ κοέ ές? „ Πσαλ: 38, 5.

Βράτε Χριστιάνη! ὀτρεδένο ἔ νά λιυδέτο σό ἔδνάζ δά ὑμήρατ, κάζουβα σβετή Ἀπόσ. Πάβελ. ἠ κόϊ μόζη δά ἠζμπιάγνη ὀτ τοβά ὀτ Βόγα νιάζο ὀτρεδένο? κόϊ μόζη δά σά σκρίε ἠ δά σά σκρόϊνη νά τβά? κοϊρή τζάρ ὀ στιγνήτε ἠ βογρέζενη σο βόϊνητζοη? κοϊρή γολεμέτζη ὀ σπασοτοένητε ἠ θέσκη μισαζήσε? κοϊρή Πατρήκ ἠλη Βλαδήκα μόζη ὀ μόλιβα δά σά κορτολήσα? ὀ κοϊρή σηλιάρ ἠλη ὀ κακβό ζροζε μόζε δά σά ὀτκόραλνη? μόζελη? νέ, νέ. νήκοϊ νήκογας. ζαζότο σμαρτθά ὀτ στιγνήτε ἠ βογρέζενητε λιυδε νεσά σλαόζη. ὀτ ροσβέτ, νεζέ ἠ δά ζνάε. ὀτ μόλιβα, νεζέ ἠ δά σολνάε. ὀτ ζροζε, νεζέ ἠ δά σέτη. Γλασοβήτο ἠ βήκοβήτο νά ροδνήνητε νήκακβα σόμος νά σμαρτθά νέ δάβατ. ὀμεστζολδανέτο νά σάλζα ὀτ σρααθελήτε μη νηκόλετ σοβσέμ σμαρτθά δά σοτρεδετ. νήζο, βράτε νήζο, νήζο νά μόζη δά ζαορέ ὑμιραζημαε. ὀτρεδένο ἔ νά λιυδέτο σό ἔδνάζ δά ὀμήρατ. κάζουβα Ἀπόστολ. φσήτζκητε ροδένη λιυδε ὑματ σο ἔδνάζ δά ὑμράτ. ἠ σταρη ἠ μλάδη, ἠ μάζε ἠ ζένη, ἠ μόμητζατα ἠ μόμητζί ὑμράτ ἔδνάζ. ἠ τζάριτε ἠ σηρομάσος, Πασά ἠ σηρατζός, Γολεμτζή ἠ σηρομάσος; ζενια-λοβτζή ἠ Πατρήτζοζ, Ποπαδηάσε ἠ σέδη, Καλούγερι ἠ ποπαδής, ζυχόβνητζοζ ἠ μηριάνη, σβεζένητζοζ ἠ βόϊνητζοζ, σμαρτθά

Къмъ стр. 171.

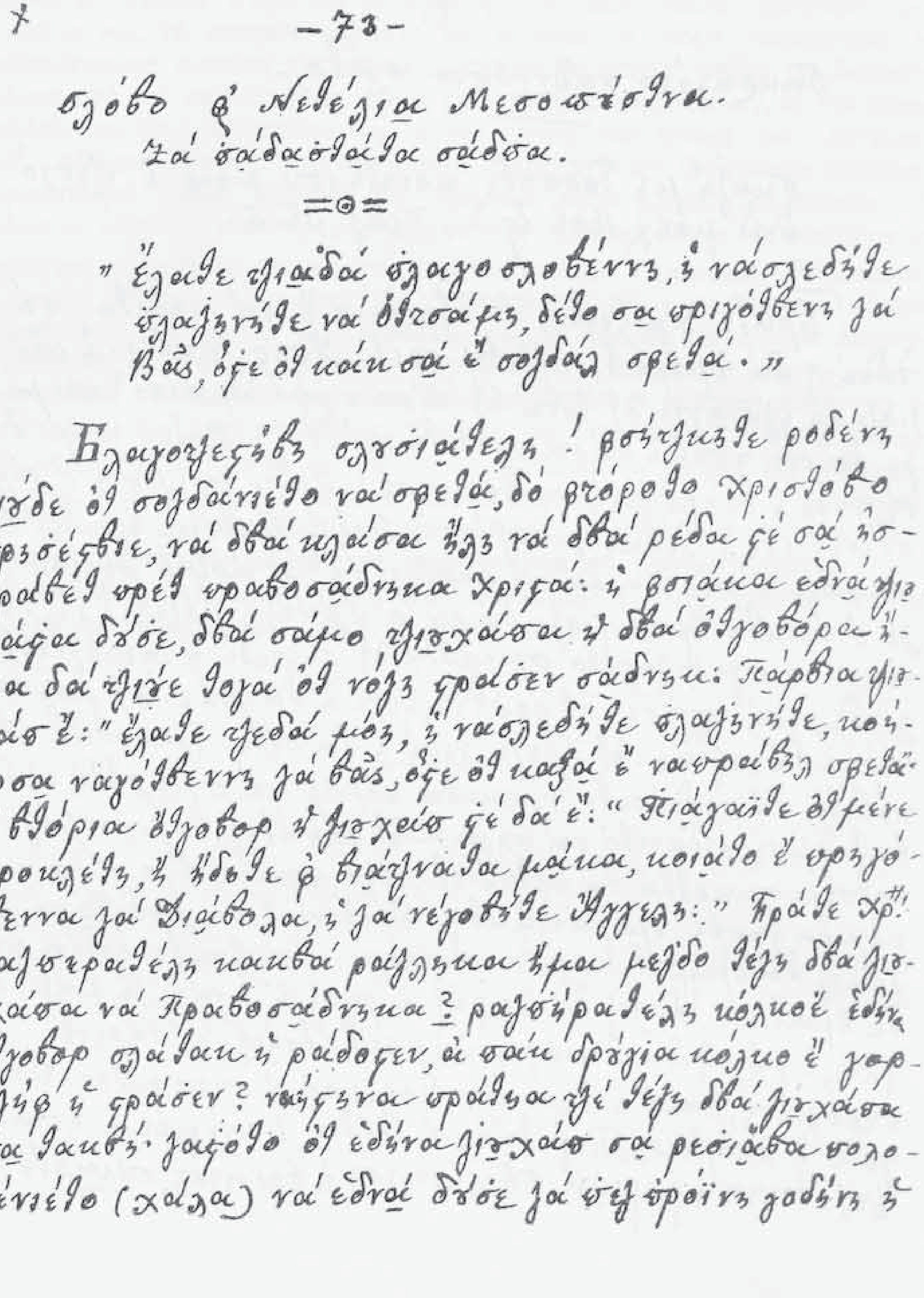

† — 73 —

σλόβο β' Νεδέλια Μεσοπȣ́στνα.
Ζα' στράσνιαθα σάδ̆α.

=⊙=

„ἔλαθε τζιαδαί βλαγοσλοβέννη, ἰ νάσλεδηθε
βλαζηνήθε να' ὀθτσαίμη, δέθο σα πριγόθβενη ζα'
βάς, ὀφε ὀθ καίκ σαί ἐ σοζδάλ σβεθα'. „

Βλαγογεβήβη σλγσιαίθελη! βσήτζηηθε ρεδένη νῦδε ὀθ σαζδάνιέθο να' σβεθα', δό βτόροθο Χρισθόβο προσέσθβιε, να' δβαί κλαίσα ἤλη να' δβαί ρέδα ζέ σα' ἤσθραβεθ πρέθ Πραβοσαίδνηκα Χριστα': ἰ βσαίκα εδναί γλιβιαίζα δδσε, δβαί σαίμο τλιγχαίσα ἰ δβαί ὀθγοβόρα ἤμα δαί τλιτε θογα' ὀθ νόλη σαίδσεν σαίδηηκ: Παίρβια γλιχαίσ ἦ: „ἔλαθε τζεδαί μόη, ἰ νάσλεδηθε βλαζηνήθε, κοήθο σα ναγόθβενη ζα' βάς, ὀφε ὀθ καζαί ἐ ναπραίβηλ σβεθα'. Η βθόρια ὀθγοβορ ἤ γλιγχείσ ζέ δα' ἐ: „Πιαίγαιθε ὀθ μένε προκλέθη, ἤ ἤδηθε β βιαίγναθα μαίκα, κοιάθο ἐ πριγόθβεννα ζα' Διαίβολα, ἰ ζα' νέγοβηθε Ἄγγελη:„ Πραίθε Χρ: ραζσεραιθέλη κακβαί ραίζλικα ἤμα μεζδο θέζη δβα' γλιχαίσα να' Πραβοσαίδνηκα; ραζσήραιθελη κόλκοε εδνα ὀθγοβορ σλαίθακ ἰ ραίδοστεν, ἀ σαίκ δρῆγια κόλκο ἐ γορτζήβ ἰ στραίσεν; καίζηνα πραίθηα ζέ θέζη δβαί γλιγχαίσα σα θακβή· ζαζόθο ὀθ εδήνα γλιγχαίσ σα ρεσιάβα πολοζένιέθο (χαίλα) να' εδναί δδσε ζα' σελ πρόϊνη γοδήνη ἤ

Къмъ стр. 173.

ЕДНО ИНТЕРЕСНО ПИСМО ОТЪ БЪЛГАРСКИТѢ НАРОДНИ ПЪРВЕНЦИ ВЪ ЦАИРГРАДЪ ДО „РАЗЛОГСКАТА ОБЩИНА“ (1870 г.).

Съобщава Лазаръ Томовъ.

Даваме гласность на долуизложеното писмо, което подписалитѣ го народни първенци въ Цариградъ, въ качеството си на представители на българския народъ за извоюване народна църковна независимость, сѫ отправили до „Разлогската община“ да се притече на помощь на народното дѣло съ парични срѣдства, необходими за да се подържа управлението на българската Църква, докато официално бѫде учредена българската Екзархия. Това последното е станало, както е известно, въ 1872 година, а писмото е писано презъ декемврий 1870 година въ Ортакьой. То е подписано собственорѫчно отъ следнитѣ народни дейци: † Председатель Ловчанскыи Иларион, во Христѣ молитствователь; † Филипополскій Панаретъ, во Христѣ молитствователь; следва подписъ съ гръцко писмо: † *Ὁ Φιλιππουπόλεως Παΐσιος ἐν Χῷ ὑμέτερος εὐχέτης;* † Макариополский Иларионъ, во Христѣ молитствователь; Г. Кръстьовичъ; Г. С. Чалоглу (Чалъкоглу?); Г. Ив. Генчовичъ; Н. Д. Минчоолу; Д-ръ Стамболскій; Д-ръ Ст. Чомаковъ; Д. Ив. Гешоглу; Ст. Н. Камбуровъ.

Изглежда, че писмото е писано отъ рѫката на Филипополския Панаретъ. Текстътъ на писмото тукъ се дава при точно спазване на правописа на оригинала. Подписитѣ даваме въ факсимиле.

Достопочитаемыи и родолюбивыи членове на разлогскѫ-тѫ общинѫ.

Слѣдъ разисканіе-то на уставъ-тъ отъ представители-ты кои-то ся вече очакуватъ, надѣемь ся че церковнонародни-ты ни работы ще влезатъ вече и тыя въ единъ постоянъ редъ, отъ кой-то завыси по высшѫ часть и дѣйствителна-та полза коя-то трѣба да ожидава всякой Българинъ отъ независимость-тѫ на народнѫ-тѫ ни церковѫ. Тогава увѣрени смы, че ще ся опредѣлятъ и извори-ты отъ кои-то ще излизатъ необходимы-ты разноскы толкосъ за общы-ты Ексархійскы, колко-то и за Епархійскы-ты нужды. Днесь обаче, като, отъ еднѫ странѫ общы-ты тука нужды ставатъ отъ день на день по чувствителны, слѣдователно и разноскы-ты по тѣжкы, а отъ другѫ странѫ, обща-та каса не само неможе да удовлетвори напълно тыя общы нужды, но съ голѣмы мъчности отъ нѣколко време покрыва най-необходимы-ты си разноскы, ніи ся отправямы, както до другы, така и до почитаемѫ-тѫ вашѫ общинѫ да ѭ

Македонски прегледъ. Год. VII, кн. 2 и 3. 1931.

поканимъ за да бы принесла и тя лептж-тж си въ общыя-тъ народенъ ковчегъ за общенародны неизбѣжны разноскы.

Ніи ся надѣемъ че честолюбива-та ваша община, като земе въ вниманіе крітическо-то денежно положеніе, въ кое-то ся намирамы тука, ще спѣши да отговори по възможности на наши-ты ожиданія отъ нейнж странж. За да іж убѣдимъ, не е мыслимъ никакь потрѣбнѣ да й опишемъ подробно и еднж по еднж многочислены-ты нужды, въ кои-то ся намира тука народоцерковно-то ни управленіе. Стига само да й кажемъ, че съ разноскы ся печататъ и поводи и устави, съ разноскы ся плаща и държи вообще и общъ Ексархійскый домъ, съ разноскы ся тоже държатъ и писари и кіатипи, съ разноскы пріимватъ и испращатъ ежедневно разны писма за общенародны работы. Видите, че нито рѣчь спомянувамы за несгодно-то денежно състояніе, въ кое-то ся намиратъ отъ толкосъ годины и повече-то отъ многострадателны-ты духовны лица, кои-то положихж всякж ревность и всяко прилѣжаніе за благополучно-то рѣшеніе на въпросъ-тъ.

Обычамы да вѣрвамы, че достопочтенны-ты и родолюбиви членове на вашж-тж общинж, до коіж-то впрочемъ бѣхмы ся отнесли и другъ пжть безполезно, ще оцѣнятъ праведно тыя наши размышленія и ще побързатъ да изпратятъ еднж възможнж помощь за общж-тж касж до Н. Преосв. нашего предсѣдателя Святоловченскаго Иларіона. Съ надеждж, убо че наскоро ще имамы да ви благодаримъ за вашж-тж щедрость, оставамы.

Декемврія 1870 Ортакьой.

+ Предсѣдатель Ловчанскый Иларіонъ во хрстѣ молитвователь:

+ Филипополскій Панаретъ во хр. молитвователь.

+ Ὁ Βιδύνης Ἄνθιμος ἐν Χριστῷ εὐχέτης

+ Макаріополскій Иларіонъ во Христѣ молитвователь.

Г. Крестьовичъ

Др. С. Чомаковъ

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

Д-ръ Стамболскій

БЪЛГАРСКО-МАКЕДОНСКАТА ДУМА ГУ̀ЛАП „ГЪЛѪБЪ“.

Отъ Ст. Романски.

Старобълг. голѫбъ, отъ което въ новобългарски редовно трѣбваше да се развие го̀лъп (мн. ч. го̀лъби), въ новобългарскитѣ говори се застѫпя отъ форми, които въ повечето случаи се дължатъ на изравнение — асимилация (регресивна или прогресивна) — на вокалитѣ въ речената редо̀вна новобългарска форма: 1. гълъп, гълъби (*ъ—ъ* < *о* ← *ъ*) въ източнобълг. (и книжовно); 2. га̀лап, га̀лаби (*а—а* < *о* ← *а*), въ говоритѣ на югозападна България (Орхание, Самоковъ, Дупница, Кюстендилъ) и отчасть въ Македония, и 3. го̀лоп, го̀лоби (*о—о* < *о* → ъ) въ нѣкои македонски говори (Охридско, Дебърско), въ други, отъ които се явяватъ и първитѣ две форми: гълъ̀п, гълъ̀би въ южна Македония (Mazon, Contes slaves de la Macédoine sud-occidentale, Paris 1923, 15), га̀лап га̀лаби (въ Прилепско и Битолско, вж. А. М. Селищевъ, Очеркъ по македонской діалектологіи, I. Казань 1918, 50). Въ северозападна България (напр. Бѣлоградчишко) се явява редовна форма го̀луп, го̀луби (съ *у* < *ж*, което е особеность на говора), подобно въ Корчанско — гола̀нби мн. ч. (срв. Arch. für slav. Phil. XV 45 и Селищевъ ц. м.).

Покрай тия форми обаче, явяватъ се въ повечето македонски говори предимно форми съ *у* въ началната сричка — гулап, гулаби (Прилепско, Кичевско, Дебърско — М. Рѣка), а при това и гулу̀п, гулу̀би (Щипъ, с. Мокрени-Костурско), вследствие на изравнение на вокала отъ втората сричка подъ влияние на *у* въ първата сричка (*у—у* < *у* → *ъ*).

Появата на *у* вм. *о* въ началната сричка *го-* на тая дума стои още недостатъчно обяснена, при все че още Oblak (Macedonische Studien, Wien 1896, 33) я бѣше отбелязалъ като необикновена (auffallend) и се бѣше опиталъ да я разтълкува отъ единъ срѣденъ по произносъ *ъ* подъ влияние на силно гърленото *г* и нѣкога по-тъмното *л*. Опититѣ да се тълкуватъ

Македонски прегледъ. Год. VII, кн. 2 и 3. 1931.

единичнитѣ случаи всѣки за себе си се указватъ все повече като най-пригодни за обясняване тия случаи, та затова и полемиката на Младеновъ (Geschichte der bulg. Sprache, 87) съ покойния Облакъ се явява неумѣстна, още повече, понеже тъкмо появата на *у* вм. *о* подъ ударение въ тая само дума, както и въ у̀ште, у̀шче, въ говори, които инакъ редукция на *о* въ *у* и въ неударени срички не познаватъ, не може да се тълкува като „спорадична“ проява на сѫществуващата въ българския езикъ „фонетична“ „тенденция“ за редуциране *о* въ *у*.

Затова и по-голѣмо внимание заслужава бележката на московския проф. А. Илински, който въ сп. Макед. прегледъ, г. VI, кн. 4, 1931, стр. 48, въ свръзка съ тълкуването на макед.-българското у̀шче (ущте), пише, че въ думата гу̀лап *у* въ началната сричка „могло заменить исконное *о* под влиянием звукоподражательного корня gul-“, като за сравнение привежда „призывную кличку гу́ли! гу́ли!, с которой руский народ и теперь так часто обращается к голубям“.

Догадката на проф. Илински, направена възъ основа на една звукоподражателна думица въ руски езикъ, може да бѫде подкрепена отъ факта, че тъкмо отъ подобенъ на посочения отъ него звукоподражателенъ коренъ е образувано въ българския езикъ името на единъ видъ гълѫбъ, Columba turtur (Turteltaube) — гургулица, гургурица (съ дисимилация на съгласнитѣ като въ препелица, преперица), сѫщо гургурушка, гургутка, гурловица, грънголица, гръловица, грълиовица, — нареченъ още: гугутка, гугучка, гугушка, гугувтурка и под. (вж. Геровъ s. v.). Очевидно е, че тия наименования дължатъ произхода си на звукоподражателната сричка гу — гуу! гуу! е звукътъ, който издава гълѫбътъ — или гур, гур, та твърде естествено е промѣната на вокала *о* въ началната сричка на името голап (голѫбъ) въ *у* — гулап — да се дължи на уподобение съ тия звукоподражателни думи, а не на нѣкаква „фонетична тенденция“ къмъ редуциране на *о* въ *у* въ македонскитѣ говори.

7. VII. 1931 г.

Рецензии и книжовни вести.

Проф. А. М. Селищев, Славянское население в Албании. С иллюстрациями в тексте и с картою Албании. VIII+352 стр. Издание Македонского научного института, София, 1931.

Всестранното изучаване сѫдбата на Албания, т. е. нейната история, уяснение на въпроситѣ за състава на нейното население, отношението на това население къмъ съседитѣ и т. н. — всичко това сѫ задачи отъ голѣмо значение. Албания въ миналото е играла значителна роль на Балканския полуостровъ, когато на него се е формиралъ държавниятъ животъ на южнитѣ славяни. Населението на Албания всѣкога се е намирало въ разнообразни отношения и връзки съ славянското население на Балканския полуостровъ. Всичко това, предъ видъ на близостьта на Албания къмъ Италия, привлича вниманието къмъ Албания и въ политическо отношение.

Проф. А. М. Селищевъ, авторъ на отбелязаното своевременно въ „Македонски Прегледъ“ (V, кн. II.) съчинение за Полога, въ новата си книга си е задалъ за цель да разгледа материала, който може да спомогне за уяснение на посоченитѣ по-горе въпроси около Албания. Предъ видъ на това, съдържанието на тази книга е много по-широко, отколкото на пръвъ погледъ може да се заключи отъ заглавието й. Даннитѣ, събрани отъ проф. Селищевъ за разглеждане, сѫ така богати и разнообразни, щото биха могли да послужатъ за цѣлъ редъ изводи по твърде разнообразни въпроси.

Подъ „славянско население“ въ Албания авторътъ, както ще се види по-долу, е разбиралъ главно българскитѣ славяни, чиито стари колонии сѫ били проникнали презъ Македония далечъ въ албанската земя къмъ морето. Албания обаче въ северната си часть се е допирала и съ сърбския елементъ къмъ Призренъ—Дяково и Черна Гора. И посетнешното проникване на албанския елементъ извънъ сѫщинскитѣ граници на Албания се е движило главно въ посока къмъ западъ — българитѣ въ Македония и къмъ северъ — въ срѫбскитѣ области.

Изучването на Албания въ историческо и етнологическо отношение е неразривно свързано съ изучаването на Македония. Още отъ първитѣ вѣкове отъ живота на славянитѣ на Балканския полуостровъ и до края на XVIII в. населението на Македония и Албания се е намирало въ разнообразни взаимни отношения — икономически, културни и битови. Преселенията на населението изъ Македония въ Албания сѫ имали голѣмо значение за коренното албанско население, тъй като тѣ сѫ указвали върху него влияние и въ културно и въ битово отношение.

Това трѣбва да се признае като несъмнено, а поради това и уяснението на това славянско влияние въ Албания отъ Македония е въ свръзка съ въпроса, кой славянски народъ е преобладавалъ въ Македония. По този именно пѫть може по-точно да се установи до кѫде сѫ стигнали крайнитѣ предѣли на поселенията на българскитѣ славяни въ юго-западния край на Балканския полуостровъ.

На албанска територия славянитѣ, както е известно, сѫ се появили въ VII—VIII в. Проф. Селищевъ (стр. 52 и др.) говори, че тѣзи славяни сѫ съставяли единна етническа и езикова група съ славянитѣ, които сѫ живѣли въ басейна на южна Бистрица, въ Епиръ, Македония, Тракия и Мизия, т. е. съ българско-славянския клонъ. За пребиването на славяно-българи въ Албания указватъ и разни географски данни. Мѣстностьта около долния Мати при вливането му въ Фани се нарича Булгери. Въ епархията на Драчъ въ XVIIв. се е намирало село Булгари съ църква св. Георги; въ областьта на Лешъ на р. Мати и около Курбинъ въ XVII в. се споменаватъ българи бунтовници противъ турцитѣ. Твърде умѣстни сѫ указанията на проф. Селищевъ върху факта, че заселенитѣ въ XII—XIV в. славяни въ южна Италия сѫ се изселили отъ Албания. Отъ тукъ, разбира се, произхождатъ и тѣзи българи, които сѫ играли видна роль въ Италия, напр. Bulgarus de Tholentino juris civilis professor (въ 1316 г.). Всички тѣзи факти, отбелязани отъ проф. Селищевъ съ подробно посочване на източницитѣ, придобиватъ особено значение поради тази тѣсна обществено-политическа и културна връзка между албанскитѣ и македонски области, която се проявява въ течение на единъ дългъ периодъ отъ време. Тази връзка особено релефно се разкрива въ периода на Самуиловото западно-българско царство, което си е подчинило не само приморскитѣ градове Лешъ и Драчъ, но и Шкодра. Въ тѣзи именно области въ времето на Бориса и Симеона старото славянско население въ Албания е било засилено съ преселници изъ българското царство, главно изъ Македония (стр. 63). Албания се е намирала въ предѣлитѣ на българското царство и при Иоанъ Асенъ II и при сина му Калиманъ (+1246 г.)

Отъ втората половина на XIII до XV в. Албания е преживявала много политически сътресения: подпадане подъ властьта на анжуйската династия, на Византия и пр. Тѣзи чужди владичества се завършватъ съ покоряването отъ турцитѣ, на които албанскитѣ области се подчиняватъ една подиръ друга въ XV в.

„Часть отъ славянското население въ Албания, пише проф. Селищевъ (стр. 90), погинала, друга часть се изселила по други мѣста“, а тѣзи, които сѫ останали въ Албания, „е трѣбвало да се албанизиратъ“; социалнитѣ условия сѫ способствували за сливането имъ съ албанската срѣда.[1]

---

[1] Проф. А. М. Селищевъ печати като приложения къмъ I и II глава на своята книга донесения на рускитѣ консули, които той заимствува изъ Архивата на руск. Мин. на Външнитѣ дѣла. Тѣзи материали представятъ голѣмъ интересъ при изучаването културно-битовия животъ на Албания и сѫдбинитѣ на нейното славянско население. Публикуването на тѣзи важни документи трѣбва да се признае за несъмнена заслуга на проф. А. М. Селищевъ.

Славянскиятъ езикъ въ Албания е замлъкналъ. Той бива замѣненъ съ албански. Обаче, за албанцитѣ не сѫ минали безследно дългото пребиване на славяни въ тѣхната срѣда, вѣковното тѣсно общуване и ползуване съ славянскитѣ навици и обноски въ градския и селски животъ. Славянското въздействие върху албанцитѣ датува отъ дълго време. Въ връзка съ това въздѣйствие албанцитѣ сѫ усвоявали славянски думи, като названия за предмети и явления, до които се е отнасяло славянското влияние.

Проф. А. М. Селищевъ (стр. 141 и др.) разглежда подробно по разнитѣ клонове на културно-обществения животъ албански думи, които трѣбва да се считатъ отъ славянски произходъ. Приведениятъ тукъ материалъ отъ Селищева е твърде богатъ и напълно сигуренъ. Отъ цѣлия този ни материалъ особенъ интересъ за насъ иматъ думитѣ, които сѫ отъ български произходъ. Предъ видъ на казаното по-горе за историческитѣ връзки на Македония съ Албания, български думи въ Албания сѫ могли да проникнатъ само отъ славяно-българския етниченъ елементъ.

Славянското въздействие е било значително въ домакинското устройство. Въ тази область има много албански думи отъ български произходъ:

gražd — долната часть на кѫщата, предназначена за добитъка, на български — граждъ; ponitse — издълбаность въ стена, на български — поница, изба подъ кѫща, зимникъ; tsara, tsaro — черенъ, чаренъ, горната часть на огнище; klopaške — заключалка на врата, на български — клопачка; presek — преградка, на български пресѣкъ; gradine, gardine, на български градина съ сѫщото значение; kotél — блюдо, на български котелъ — голѣмъ медникъ; kobél — сѫдъ за млѣко, на български въ западна Македония кобелъ, съ сѫщото значение; kerbe — бочва, на български кръбла — сѫдъ за грозде; karavele — малъкъ хлѣбъ, на български — каравелъ; (отъ тази дума се е образувала българската фамилия Каравеловъ). Отъ тази група би могло да се дадатъ още не малко примери.

Много славянски думи се отнасятъ до земедѣлие, скотовъдство и градинарство. Въ Албания отдавна се употрѣбяватъ тия видове рала, които сѫ въ употребление у българитѣ въобще. Въ трудоветѣ на много изследователи етнографи се описватъ разнитѣ видове такива плугове, наречени „старобългарски плугове“ (Fr. Nopcsa, Albanien). Изъ терминологията на земедѣлскитѣ орѫдия ще отбележа: vlači — брана, търмъкъ — въ български влачилка, влачулка; matuke, kopatš — на български копачъ, копачка мотика. Важно значение представя този видъ орѫдие, който е предназначенъ за подкарване волове или биволи; въ Албания, както въ Македония и въобще въ България за тази цель си служатъ съ заострена прѫчка. На български тя се нарича остенъ, на албански osten, hosten. У албанцитѣ за подкарване воловетѣ си служатъ и съ bodéts, mbodéts, това е българското бодецъ, бодило.

Албанцитѣ несъмнено сѫ научили отъ българитѣ и начинитѣ за напояване полетата: vadis, vadit — поливамъ; на български — вадя, вадишъ — напоявамъ. Сграда за сѣно у албанцитѣ е pleme, у българитѣ въ Македония племна; plevitse — у българитѣ плѣвница. Албански koš — български кошъ. Отъ български произходъ на албански сѫ целъ редъ названия на градински и полски цвѣтя: çimerike — чемерика; žabine — жабина; molike (Pinus abies) — бълг. молйка.

Албанското название на тънкоруннитѣ овци, rudo, е близко до българскитѣ думи руда, рудецъ, рудица. Албанското kvatške е българското квачка.

Въ областьта на пчеловъдството ние тоже намираме у албанцитѣ български термини: koš, košere (Bienenkorb) — това е българската дума кошъ, кошеръ. Общо у българитѣ и албанцитѣ и названието на приспособлението на кухина въ дървото за пчелитѣ: на български коруба, на албански korube.

Въ риболова отражението на българския езикъ се е проявило въ названието на рибитѣ: на албански има риба belviste, bilebitse — на български белвица, бѣлвица, бѣлевица, — така се нарича рибата, която живѣе въ Охридското езеро; letnitse албанцитѣ наричатъ една риба, която се лови на пролѣть; българитѣ отъ Охридско наричатъ тази риба лѣтница; албанското название pestrove, pestrofe съответствува на българското пестърва, пъстърва.

Съ тѣзи примери далечъ не се изчерпва българското въздействие върху посоченитѣ по-горе области на албанския народенъ битъ. Може да се приведатъ цѣлъ редъ примери отъ това въздействие и изъ други области на албанския животъ. Албанцитѣ иматъ думата berdilate — часть отъ тъкаченъ станъ, която българитѣ наричатъ бърдило; korätš — за подковаване на животни — на български кора́чъ; loznik — плащъ, който съответствува на българското ло́жникъ (черга за завиване кога спимъ, споредъ тълкуването на Герова); българското название на обувкитѣ — опинък, опинокъ, опинци — на албански е opinge, jopinge, upenga.

Доста обширна глава (стр. 201—276) проф. Селищевъ посвещава на разглеждането славянскитѣ топографически названия въ Албания. Приведенитѣ тукъ славянски названия на рѣки, планини и села въ Албания сѫ събрани отъ проф. Селищевъ съ голѣмо старание и изобщо свидетелствуватъ за твърде сѫществено въздействие на славянитѣ въ това отношение. „Топографическитѣ названия, говори проф. Селищевъ (стр. 205), сѫ се давали отъ славянитѣ въ зависимость отъ мѣстнитѣ условия, — въ зависимость отъ ландшафта, отъ остаткитѣ на по-раншното население, въ връзка съ икономическитѣ и социални явления и обстоятелства, а така сѫщо и въ връзка съ други мѣстни условия“. Изхождайки отъ това общо положение, проф. Селищевъ подрежда славянскитѣ топографически названия въ Албания по произходъ: отъ ландшафта, отъ животинския миръ, скотовъдството, занятието на населението, отъ обстоятелствата на обществения животъ. Такъвъ видъ групировка не може да се счита излишна, но тя не може да се признае за неоспорима, като се има предъ видъ общо трудностьта при анализиране произхода на топографическитѣ названия въ всѣки езикъ. Въ всѣки случай при такъвъ анализъ твърде трудно е да се счита едно или друго тълкуване за несъмнено. Проф. Селищевъ на стр. 215 отбелязва редъ топографически названия съ коренъ круш-; за нѣкои отъ тѣзи названия авторътъ счита несъмнена близостьта между този коренъ и българското кършъ, съкроушити. Защо, обаче, всички топографически названия съ този коренъ да не се считатъ за производни отъ думата круша? Крушитѣ могатъ да бѫдатъ ярѫкъ признакъ, като лѣсове въ планинитѣ, като градини въ селата: Крушево, Крушевица. Крушиште. Напраздно той отнася като названия по ландшафта такива названия „съ неясна етимология“, като названието на село Брлоцъ. Съмнително изглежда и приближаването къмъ корена „дьbrь“, дъbrь такива названия като Добрица, Добриново, Доброчани. На стр. 236 проф. Селищевъ приближава Прилепъ по произходъ къмъ българската дума прилепъ, която е название на растение съ лепливо стебло (Viscaria lychnis), а заедно съ това отрича възможностьта да се обясни произходътъ на това топографическо название въ връзка съ глагола лѣпити, както предлага П. Скокъ. Обаче названието на растението прилепъ е въ несъмнена връзка съ глагола лѣпити, и ние не знаемъ, дали и името на албанското село Прилѣпъ не е отъ сѫщия произходъ.

Планината Вертопъ на югоизтокъ отъ с. Граждани и село Вртопъ сѫ думи, които сѫ влѣзли въ албанския езикъ несъмнено отъ българския. Въ областьта, населявана отъ български славяни, има село Вѫртопъ въ Видинска околия и Вѫртопе — часть отъ село въ Софийска околия (с. Бучино-Дервентъ); въ българския езикъ думата вѫртопъ има опредѣлено значение. Названието на албанското село Бигори се намира въ връзка съ българската дума бигоръ; при това трѣбва да се има предъ видъ, че въ Македония сѫществува село Бигоръ — Доленци. Нѣколко села въ Албания носятъ названия „Изворъ“; така тѣ се наричатъ поради воднитѣ извори въ района на всѣко едно отъ тѣхъ; многобройни селища съ име „Изворъ“ има въ Македония и България. „Въ Сърбия, отбелязва проф. Селищевъ (стр. 226), селища съ такива названия се намиратъ въ южно-моравската и тимошка долина т. е. тамъ, гдето е имало значителни групи българи“. Въ Албания, въ района на Фьере и Валона, има село Paroja; това название се намира въ връзка съ българската дума порой: такова име се намира въ топографическитѣ названия въ Македония и въ България (въ Ст.-Загорско: Поройна). Нѣколко села въ Албания иматъ наименование „Голѣми“ тоже отъ български произходъ (въ България село Голѣмани въ Търновска околия). Като имена съ особено значение, разбира се, трѣбва да бѫдатъ отбелязани въ Албания селата Булгери, Булгарецъ, Булгари.

Последната (пета) глава проф. Селищевъ посвещава на разбора на славянската речь въ Албания. За обектъ на това разглеждане служатъ славянскитѣ топографически названия, заимствуванитѣ славянски думи въ албанския езикъ (стр. 316 и др.). Анализътъ на посочения материалъ по отношение на славянскитѣ черти въ албанската речь пакъ показва напълно ясно, че славянското население на Албания е принадлежало къмъ българската народность.

Въ заключенията си проф. Селищевъ забелязва, че „само на северо-западъ, въ Шкодренския районъ, и въ не много мѣста на северъ къмъ Дринъ се намиратъ сръбски езикови черти". Все пакъ трѣбва да се има предъ видъ, че и тамъ населението отъ часть е било българско, за което въ книгата на различни мѣста сѫ дадени исторически и лингвистически доводи.

Културната роля и изобщо влиянието на славяно-българския елементъ въ Албания личатъ твърде ясно, както се каза, отъ самия етимологиченъ анализъ на славянскитѣ заимствувания въ албанския езикъ. Но освенъ това проф. Селищевъ съ исторически свидетелства достатъчно доказва, че още отъ първитѣ вѣковѐ на живота на славянитѣ на Балканския полуостровъ Македония и Албания сѫ се намирали въ тѣсни и разнообразни отношения та става несъмненно, че славянското влияние въ продължение на дълги вѣкове е могло да иде само отъ Македония, отъ славяно-българитѣ, които трѣбва да се считатъ господствуваще население въ Македония.

Съ своята изобщо прекрасна книга проф. Селищевъ прави цененъ приносъ въ научната литература; той дава отговоръ отъ голѣмо значение и по въпроса за народностната принадлежность на славянското население въ Македония, който съставлява ядката на тъй наречения Македонски въпросъ. Този въпросъ нѣма да бѫде резрешенъ по пѫтя на ненаучнитѣ и често пѫти странни начини, къмъ които прибѣгватъ сръбскитѣ учени. Тѣ напразно мислятъ, че само съ отрицаване фактитѣ, които свидетелствуватъ за вѣковното преобладаване на славяно-българската етнична група въ Македония може да се доказва правотата на цѣлъ редъ политически несправедливости на Балканския полуостровъ[1]. Обективнитѣ, строго научни трудове, какъвто е трудътъ на проф. Селищевъ показватъ, где сѫ истината и историческата правда.

Македонскиятъ Наученъ Институтъ е издалъ книгата прекрасно, като щедро я снабдилъ съ рисунки и карти.

М. Попруженко.

---

[1] Въ 1917 г. A. Haberlandt е издалъ въ Виена твърде ценна работа „Kulturwissent. Beiträge zur Volkskunde von Montenegro, Albanien und Serbien." Тукъ между другото, на стр. 157 се казва, че населението на Призренския край има общи черти съ македонцитѣ, а чрезъ тѣхъ и съ останалитѣ българи. Сръбскиятъ ученъ д-ръ Ердељановић въ 1921 г. (Гласн. Географ. Друштва) просто отрича показанията на Хаберланда. Проф. Селищевъ (стр. 4) напълно основателно отбелязва: „Това, както е известно, е общо за сръбската етнография."

Émile Haumant, La formation de la Yougoslavie (XVe — XXe siècles). Bossard, Paris, 1930. in 8^0, XII+752. (Книга V отъ Collection historique, издавана отъ Institut d'Études slaves de l'Université de Paris).

Този обемистъ томъ върху образуването на Югославия представя въ сжщность нова и най-нова история на западнитѣ южнославянски народи, които г. проф. Оманъ нарича въ предговора си (стр. IX) съ общото име peuple yougoslave. Следъ като Цвиичъ въ началото на нашия вѣкъ надари науката съ още единъ народъ — „македонски словени“, авторътъ идва да ни говори за „югославянски народъ“. Изглежда, че не напразно той е посветилъ разглежданата книга тъкмо на Цвиича.

Специялистъ по история на литературата, авторътъ е приложилъ и въ този си чисто политико-исторически трудъ методитѣ на литературната история. Отъ това смѣшение, разбира се, нищо добро не е могло да излезне. Ако при литературната история субективностьта е неизбѣжна и не се смѣта за вредна, наопаки, при политическата история тя, доколкото е възможно, трѣбва да се избѣгва. Тъкмо това авторътъ не е сторилъ. Той го съзнава и въпрѣки това не се е опиталъ да го избѣгне. Не е могло да стане инакъ, щомъ се е оставилъ да го „улесняватъ“ въ работата му Ст. Станојевић, Тихомир Ђорђевић и преди всичко (surtout) Јован Цвијић. Наистина, въ списъка на тѣзи, които сж помогнали на автора било съ съвети, било съ съчиненията си личи на първо мѣсто проф. К. Иречекъ. Напразно, обаче, бихме мислили, че е използувана Сръбската История на последния. Макаръ да се цитиратъ въ сумарнитѣ библиографии, които предхождатъ отдѣлнитѣ глави на книгата, понѣкога и най-повърхни и дребни съчинения, тази Иречекова история никжде не се отбелязва. Ако се споменава въобще за Иречекъ, то е защото билъ слушанъ едно време отъ автора въ Пражкия университетъ, сиречъ когато Иречекъ още не бѣ захваналъ да се занимава съ сръбската история. Характеренъ е за цѣлата книга и този пасажъ на Avertissement'а, въ който се казва: „Изобилието на забележки подъ линия се считa понѣкога като знакъ на истински критически трудъ . . . Намъ се стори, че сумарната библиография, която предхожда всѣка глава, е достатъчна“ (стр. XI). Ако страницитѣ на разглежданата книга не бѣха пълни съ цитати, за които не е посочено нито съчинението, отъ което сж взети (даже авторътъ понѣкога липсва), ако сумарнитѣ библиографии бѣха съставени не отъ случайно попадналитѣ подъ ржката на автора книги, а отъ най-важнитѣ съчинения по разглеждания въ следващата глава въпросъ, пренебрежителното отнасяне на г. проф. Оманъ къмъ забележкитѣ подъ линия, които само по нѣкога минавали за белегъ на критичность, щѣше да бжде не толкова важно. При начина, по който е постжпилъ авторътъ, провѣрката на хилядитѣ цитати се явява нѣщо невъзможно. Знаейки това, той си е позволилъ да приписва на писатели и учени работи, които тѣ никога нигде не сж писали. Така напримѣръ нигде въ книгата на г. С. Радевъ La Macédoine et la renaissance bulgare не се намира такъвъ пасажъ: „Jgnatiev ne cherchait qu'à nous enfermer entre le Danube et les Balkans; nous avons su le déjouer et préparer notre avenir“, цитиранъ на стр. 402 на разглежданата книга.

Това твърдя положително, защото прочетохъ нарочно цѣлата книга на г. Радевъ, за да провѣря вѣрностьта на цитата. На нѣколко мѣста се приписватъ на г. проф. Иширковъ нѣща, които той никъде не е писалъ. Явно е, че при този начинъ на работа книгата на г. Оманъ не само че не ще е обективна, но ще съдържа и сума фактически грѣшки.

Поради това, сбутаното въ края на Avertissement-а обяснение, че „мненията, изказани въ тази книга, не ангажиратъ Института за славянски изучвания, подъ чието покровителство е издадена“, е важно за честьта на сѫщия Институтъ.

Преди да премине къмъ главната си задача — новата и най-новата история на западнитѣ южнославянски народи, — авторътъ започва съ едно обширно въведение, засягаще произхода и срѣдновѣковната история на тѣзи народи. Следъ първата глава на това въведение, „Географията и Историята“, пълна съ общи мисли, изказани до сега главно отъ Цвиичъ въ неговата „La Péninsule Balkanique“ (Paris, 1918), следва втората глава за „Образуването на югославянскитѣ групи“. Тя е единъ прекрасенъ примѣръ за ненаучно писане. Вмѣсто отъ доказателсва, изказанитѣ мнения се предхождатъ отъ изрази като „la verité semble être“, „dit-on“ и пр. Напримѣръ споредъ г. професора „истината изглежда да е (la verité semble être), че сърби, хървати и славянитѣ отъ Долни Дунавъ стигнали чакъ до южния край на Полуострова и че въ Македония се срещнали и измѣсили“! (стр. 10). Споредъ автора „днешнитѣ шопи ще да сѫ, казватъ (dit-on), потомци на маджаритѣ, отдѣлени отъ масата на тѣхния народъ“ (стр. 11). Като другъ куриозъ още ще отбележа, че въ сѫщата глава като авторъ на „Бай-Ганьо“ е изкаранъ „Александровъ“ вмѣсто Алеко Константиновъ.

Третата глава за „Първата държава; Българската империя“ ни разправя отначало за първото българско царство. Двата тома „История на българската държава презъ срѣднитѣ вѣкове“ отъ г. проф. Златарски, засѣгащи тъкмо този периодъ отъ българската история, не се споменаватъ, нито сѫ били използувани. Обстоятелството, че ханъ Борисъ се нарича „Михаило“ а не Михаилъ, ни дава основание да търсимъ извора на знанията на г. проф. Оманъ върху първото българско царство, пъкъ и изобщо върху българската история, въ нѣкоя сръбска книга. На това ще трѣбва да отдадемъ и обстоятелството, че българската история е изопачена до неузнаваемость. Напримѣръ споредъ автора едва при Крумъ България била прехвърлила Стара-планина (стр. 22), а Борисъ не владѣялъ Западна Македония; тя само му била васална. Борисъ приелъ ученицитѣ на Кирила и Методия, но не ги задържалъ при себе си, а ги изпратилъ „казва легендата (dit la légende), при единъ отъ своитѣ васали“ (стр. 21). Коя легенда казва това, авторътъ не намира за нуждно да отбележи. За него прабългаритѣ сѫ фини, а не тюрко-татари (сигурно, защото така пише въ гереспоменатата Цвиичова книга). Българскитѣ владетели се наричатъ отъ него не ханове, а тархани, бащата на Кирила и Методия е нареченъ безусловно гъркъ. На стр. 343 г. професорътъ е забравилъ това та счита Кирила и Методия сърби! (Serbes Cyrille et Méthode). Тѣхния роденъ градъ е нападанъ отъ критски пирати не въ начлното на X в. а презъ IX в., царь

Петъръ билъ умрѣлъ на 961 а не на 969 год. и пр. и пр. Да оборвамъ значението, което авторътъ, пакъ по подобие на Цвиича, отдава на името *Βούλγαροι*, така често срещащо се у византийскитѣ лѣтописци, би значело да повтаря тукъ писаното отъ г. проф. Иширковъ въ книгата му Le nom de Bulgare (Lausanne, 1918). Сѫщо така би трѣбвало да препиша стр. 169-222 на книгата на г. проф. Мутафчиевъ, Българи и румъни въ историята на дунавскитѣ земи (София, 1927, въ Год. соф. унив., истор.-фил. фак., кн. 23), ако бихъ искалъ да оборвамъ писаното за Самуиловото и второто българско царство.

Въ следващитѣ глави IV-VII вкл., съ които завършва въведението, се разправя срѣдновѣковната сръбска история главно споредъ Станнојевићовата Историја Српскога народа. На тѣхъ нѣма да се спирамъ, а само мимоходомъ ще отбележа, че известната отъ кръстоноснитѣ походи Sylva bulgarica се поставя отъ автора отъ Желѣзни врата на Дунава до Троянови врати при Ихтиманъ! (стр. 60). Отъ кръстоноснитѣ лѣтописци тя ни е известна по-назападъ, но за тезата, която авторътъ защищава, по-удобно му е да я постави по-наизтокъ. На стр. 67 е предадена неточно титлата на Душанъ: imperii Bulgarorum non modice particeps вмѣсто nec non Bulgarie imperii partis non modice particeps (вж. въ Monum. Slav. merid., t. II, стр. 278), следователно е изпусната думата „partis" и по този начинъ си създава изкуствено възможность да твърди, че тази титла не значела нищо, защото и други владетели презъ срѣднитѣ вѣкове поставяли въ титлитѣ си имена на земи, въ които никакъ не били стѫпвали. Въ сѫщность тази титла изрично показва, че Душанъ е владѣялъ фактически само часть отъ България, сиречъ Македония, съ което тя по този начинъ се признава за българска земя.

Първата часть на книгата, „Турското нашествие и националнитѣ реакции", започва съ една глава (VIII-а по редъ) за турското завоевание на Полуострова. Изглежда, че поставената на първо мѣсто въ библиографията Histoire de l'Empire Ottoman на Hammer-а никакъ не е била разгъната отъ автора (по-новата и критична Geschichte d. osm. Reiches in Europa на Zinkeisen-а даже не е спомената), та е трѣбвало да дири сведения въ по-кратки рѫководства, които очевидно така сѫ го объркали, щото на стр. 78 се казва, че ужъ на 1402 г. станала никополската, а не ангорската битка: авторътъ нея е отложилъ за 1404 г.!

Въ следната IX глава се разправя за „Турското иго и исламизацията". Между другото се казва и това, че „много селяни въ Македония се потурчили следъ закриването на Печската патриаршия, която ги оставила безъ религиозна и национална иерархия (стр. 89). По право е било да се кажеше Охридската архиепископия, закрита една година следъ Печската патриаршия, защото подъ нея се е намирала найголѣма часть отъ Македония, главно Тиквешъ, Мъгленъ, Ресенско и Дебърско, гдето има най-много помаци. [Вж. въ най-новата и най-пълна „История на Охридската архиепископия-патриаршия отъ падането ѝ подъ турцитѣ до нейното унищожение (1394—1767 г.), София, 1932 г. отъ Ив. Снѣгаровъ, стр. 174]. Доколко е била национално сръбска Печската патриаршия личи отъ титлата „патрїархъ серблемъ и блгаромъ" на Арсения IV Черноевичъ и други печски патриарси. (Вж. у Љ. Сто-

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА

јановић, Стари српски записи и натписи, № 2400, 2490, 2492 и т. н.; Г. Витковић, Споменици из Будимског и пештанског архива въ Гласник срп. ученог д-ва, кн. III, стр. 4, 6, 166, кн. IV, стр. 108, 185; вж. сѫщо и у Йорд. Ивановъ, Българитѣ въ Македония, София, 1917, II изд., стр. 166—168.)

Въ глава X се говори за „Сръбския народъ подъ иго“. Сърбитѣ се представятъ въ началото на миналия вѣкъ като много моралenъ и религиозенъ народъ, докато съвсемъ противоположна картина на морална поквара ни рисува Тих. Р. Ђорђевић въ книгата си „Из Србије кнеза Милоша“ (Београд, 1924), особено на стр. 195—209[1]. Г. проф. Оманъ съзнателно си е затворилъ очитѣ предъ нея, защото не прилѣга на тезата му, че сърбитѣ ужъ въ всѣко отношение били „най-здравиятъ“ югославянски народъ.

Глава XII се занимава съ „Сърбизъма въ Македония и Босна.“ Понеже нѣма доказателства за сърби въ Македония и въ тази глава авторътъ се занимава съ българското име на македонското население. На стр. 199 на тази глава се казва, че и сърбитѣ не били владѣли Македония по-дълго отъ българитѣ: едни мѣста 50 год. други 100—150 год. Въ сѫщность само въ Северна Македония сърбитѣ сѫ владѣли 107 години, а всѣкжде другаде по по-малко (Вж. у П. Мутафчиевъ, Сръбското разширение въ Мак. презъ срѣд. вѣкове, въ Мак. прегледъ, год. I, кн. 4, стр. 1—26).

На следващитѣ стр. 120—121 се говори за изселници отъ Македония въ Унгария презъ 1690 г., които ужъ не били различавани отъ сърбитѣ, сиречъ били считани за сърби. На стр. 302 това се повтаря, като се добавя, че се изселило главно интелигентното градско население, което изселване причинило ... отслабване на сърбизъма въ Македония. На тѣзи въпроси ще си позволя да се спра малко повече заради това, че и до днесъ остава неясненъ въпросътъ за обсѣга на земитѣ, чието население е взело участие въ изселването отъ 1690 год. Нека разгледаме единъ по единъ доводитѣ, споредъ които Македония била засегната отъ изселването.

1. Йованъ Монастерли, подвойвода на сърбитѣ, изселени въ Унгария, се наричалъ споредъ Цвиича така, понеже „билъ сърбинъ отъ К моранъ, но произходящъ отъ Битоля (Monastir) въ Македония“ (La Péninsule Balkanique, стр. 119). Това е заблуждение или най-малко безосновно предположение. Родътъ Монастерли, който е далъ много военоначалници, е живѣлъ въ Унгария много преди 1690 год., защото още на 1655 г. се споменава въ една царска грамота Petrus Monasterly (вж. у Витковић, ц. с., Гласник, књ. III, стр. 42), та Иованъ Монастерли не може да се смѣта като свидетель за изселници отъ Македония на 1690 г., още повече, че прѣкорътъ Монастерли този родъ носи отъ селото Monaster, разположено въ Унгария „intra Danubium et Tybiscum“ — между Дунавъ и Тиса (Гласник, књ. IV, стр. 16). Ако този родъ произхождаше отъ

---

[1] За това се писа и у насъ подробно. Проф. Милетичъ въ рецензията си върху „Говори и чланци“ на J. Цвијић (Мак. прегледъ г. I, кн. 3, 136—139) даде подробни цитати отъ книгата на Тих. Ђорђевић.

Битоля, вѣроятно би се наричалъ Битолски, защото името Монастиръ за този градъ не се употрѣбява отъ неговото българско население.

2. На 1710 год. сѫ живѣли въ Буда-Пеща „Стриянь Иосиповичь изъ Прилипа“, „Исакъ Баикович Македонац“ и „Ђира Краиђь Скоплянинь“ (Вж. Гласник, кн. III, стр. 248 и 249). Тѣхното присѫтствие тукъ не може да се счита за доказателство, че отъ Северна и Западна Македония сѫ отишли изселници въ 1690 г., защото едновременно съ тѣхъ се споменаватъ и „Дима Апостоловичь изъ Солуна“, „Данаило Димиђь Солунаць“ и Кузмань Димиђь Солунаць“ (Гласник, кн. III, стр. 229 и 250). Всички тѣ ще да сѫ били търговци подобно на братята Коста и Антоний Димитриеви и Дим. Алексиевичъ отъ Москополе (Вж. Гласник, кн. VI, стр. 309, 318 и 319).

3. Не може да се смѣта като свидетель за такова преселване Вѣлко Поповичь ѡтьчьствомъ жє ѡть Бльгарскїє земли ѡть мєста Кратова (вж. Стојановић, ц. с. № 2128—2129 и 2147), който на 1704—1706 г. преписвалъ книги въ Буда-Пеща. Той може да е отишелъ тамъ съвсемъ самъ или съ още единъ-двама [напр. попъ Григорий (вж. Стојановић, № 2296)] по черковна работа или като търговецъ на книги (Първитѣ книжари въ България сѫ Кара-Трифунъ въ Скопье на 1569 г. и Яковъ Трайковъ въ София).

4. Споредъ Г. Петровъ (Материали за изучването на Македония, София, 1896, стр. 3) имало спомени за изселване отъ Кумановско, Кочанско и Радовишко въ Унгария. Тѣзи стари спомени ще да се отнасятъ до изселването въ Южна Поморавия (въ посока къмъ Унгария), което е траяло дълго време, та е могло да се позапомни (Вж. у Цвијића, Основе за географију и геологију Македоније и Старе Србије, кн. I, стр. 196—197, сѫщо у Р. Николић, Врањска Пчиња въ „Насеља српских земаља“, кн. II, стр. 156—157). Въ този случай трѣбва да имаме предъ очи факта, че изселванията се запомнятъ много по-мѫчно отъ приселванията и че още по-мѫчно се помни страната, въ която сѫ отишли изселницитѣ.

5. Въ австрийската войска презъ XVII-XVIII вѣкове покрай сърби войници е имало и български войници (Вж. въ Памѧтники дипломатическихъ сношеній древней Россіи съ державами иностранными. Томъ VIII, СБ, 1867, приложение 20-то, А, стр. 305—309, цит. въ Споменик срп. крал. академије, кн. 38, стр. 73; вж. сѫщо въ Гласник, кн. IV, стр. 54, 73, 185, 190, 192). И тѣ не сѫ нѣкакво доказателство въ казания по-горе смисълъ, защото е могло да се рекрутиратъ и измежду българитѣ, които още преди 1690 г. се били заселили въ Унгария: павликянитѣ; чипровцитѣ на 1688 г. и българитѣ отъ Видинско, Ломско и Никополско, изселени на 1502 г. между Темешваръ и Бѣлградъ следъ неуспѣшния походъ на европейскитѣ владетели срещу Турция [вж. Zinkeisen, Gesch. d. osm. Reiches, t. II, стр. 516-517. Споменатитѣ на цитираното мѣсто Griechische Christen (у Hammer-a ‚Histoire de l'Emp. Ottoman — grecs-bulgares) безъ съмнение сѫ православни българи]. Много отъ чипровцитѣ се споменаватъ между будапещенскитѣ жители (вж. въ Гласник, кн. III, стр. 191, 248, 251, а може би и въ кн. IV, стр. 14, ако тукъ ћипроровачкіе е погрѣшно вмѣсто ћипровачкіе) заедно съ други Бугари [Христо Бугаринъ (кн. III, стр.

71 и књ. IV, стр. 242), Неделко Бугаринъ (књ. III, стр. 71 и 217), Павао Бугаринъ (књ. III, стр. 73), Петарь, Вичко, Никола, Станко, Маноило, Никола отъ Суботица, баба Зора Петра Бугарина, Янко, Стефанъ, Радулъ и Мануелъ (књ. III, стр. 73, 78, 148, 212, 213, 217, 218, 224, 232, 243, 246, књ. IV, стр. 3, 289, 372, 393, књ. VI, стр. 224 и пр.)]. Следователно не е изключено и последнитѣ да сж отъ Северна България, още повече че се знае за „Петаръ Видинлія“ (Гласник, књ. V, 278). Не е изключено обаче, часть отъ тѣзи „бугари“ да сж отъ Моравско.

Поради горнитѣ съображения смѣтамъ, че, както отбелязахъ и въ миналия брой на „Мак. прегледъ“ (год. VII, кн. 1, стр. 160), положителни доказателства за масово преселване на македонци въ Унгария на 1690 г. нѣма. Въ подкрепа на това иде известието, че на мѣстото на изселилитѣ се отъ Косово сърби се настанили „Турции Арнаути а нещо и Бугари.“ (Вж. у Г. У. Юришић, цитиранъ у Йорд. Ивановъ, Бълг. въ Мак., II изд., стр. 178).

Даже да се установи, че въ Унгария има масово заселване на българи отъ Северна Македония, то ще трѣбва повече да се отдаде на преселени първоначално въ Чипровско македонци (Вж. за това у Милетичъ, „Арнаутитѣ“ въ Силистренско, въ Пер. сп. кн. 61, стр. 634—641) и на такива, преселили се направо отъ Македония, но преди 1690 год. Така напримѣръ водачътъ на българската милиция въ Унгария, Богданъ отъ Македония, се билъ преселилъ на 1686 год. (Вж. у Aleksa Ivić, Ansiedlungen der Bulgaren in Ungarn, — въ Archiv f. slav. Philologie, B. XXXI, 1910, стр. 421).

Явно е отъ изложеното, че цѣлата цитирана теория на г. проф. Оманъ за начина, по който отслабналъ сърбизмътъ, който ужъ билъ сжществувалъ въ Македония, е изградена върху едно предположение, една неистина и нито едно доказателство. По-интелигентнитѣ граждани, които ужъ били носители на сърбизъма, даже и когато отивали въ Буда-Пеща, напримѣръ споменатиятъ Велко Поповичъ, се наричали българи, макаръ да не е имало основание да се страхуватъ, че „ще ги преследватъ турцитѣ, ако се кажатъ сърби“ (— споредъ Цвиичовата теория за имената сърбинъ и българинъ).

Главитѣ XIII—XVI вкл. сж посветени на земитѣ, които останаха извънъ турската власть. Навсѣкжде въ тази часть на книгата личи тенденцията на автора, да увеличи площьта, населявана отъ сърби. На стр. 140 тази тенденция прехвърля всѣка граница. Г. Оманъ си опитва да изкара сръбска даже и областьта Лика, въ сърдцето на Хърватско. Хървати продължаватъ да се наричатъ личани, дори когато се преселятъ нѣкои отъ тѣхъ въ Сърбия. (Вж. у Р. Николић, Околина Београда, въ Насеља срп. земаља, књ. II, стр. 971, сжщо стр. 984, 1016, 1044, 1046 и 1048).

Главитѣ XVII—XXIV образуватъ втората часть — „Освободителния периодъ.“ Третата часть, „Сърбия — васалъ на Турция“ ни занимава съ историята на Сърбия отъ 1814 до 1868 год. На нѣколко мѣста въ изложението се говори за голѣмата сигурность по пжтищзта въ времето на Милоша, за моралностьта на населението, за нищожния брой на незаконороденитѣ и пр. (стр. 269, 288, 290). За да се убедимъ въ противното доста е да прочетемъ споменатата по-горе книга на Тих. Ђорђевић. По-нататъкъ авторътъ въ глава XXVIII говори за „Турскитѣ земи, съседни на Сърбия“ и пакъ българското име на населението въ Македония е предметъ на занимание. На тази глава нѣма да се спирамъ, защото, каза се по-горе, по този въпросъ българското мнение е изказано доста ясно вече. За куриозъ само ще отбележа, че споредъ г. Оманъ историята на отца Паисия била печатана въ Буда-Пеща (стр. 308).

Четвъртата часть на книгата се занимава съ „Пробуждането на Хърватско“, петата — съ историята на западнитѣ югославянски земи въ края на миналия вѣкъ. Въ глава XXXVI авторътъ още единъ пѫть се занимава съ името „българинъ“, още единъ пѫть повтаря теориитѣ на Цвиича — сигурно за да бѫдатъ запомнени по-добре отъ читателитѣ. Въ библиографията към тази глава читателитѣ се отпращатъ да дирятъ въ „Македонски прегледъ“ статии за екзархията отъ професоритѣ Йорд. Ивановъ и Иширковъ. Въ сѫщность отъ тѣхъ статии въ Мак. прегледъ по този въпросъ не сѫ писани. На стр. 401 къмъ областьта на Печската патриаршия сѫ причислени и Прилепъ и Велесъ. Въ действителность тѣ никога не сѫ ѝ принадлежали. На стр. 405 се разправя за „български агенти“, които се опитвали да побългаряватъ бошняцитѣ! На това вече едва ли и самиятъ авторъ вѣрва. На стр. 406 все въ сѫщата глава се говори за Нишъ, „който въ течение на вѣкове билъ часть отъ Капитаната България“. Ето че и г. Оманъ открилъ нѣщо! България не била царство, а „въ течение на вѣкове“ — „капитанатъ“!

Въ глава XXXVII се разправя за сръбско-турскитѣ войни отъ 1876 и 1877—78 г. Втората война, която не е нищо друго освенъ единъ мародерски походъ, се възхвалява едва ли не като война, която дала победата на руситѣ!

Глава XXXIX ни запознава съ „Борбата за Македония въ Македония“ — кратка история на сръбската пропаганда, описана отъ сръбска гледна точка. Поради това много далече би ме отвело, ако се опитамъ да извадя наяве макаръ само нѣкои отъ тенденциознитѣ твърдения на автора. Въ следната глава за „Македонския въпросъ и Европа“ се говори за изучванията на Цвиича върху психоложкитѣ особености на южнитѣ славяни. Отъ резултатитѣ, до които той е достигналъ, би могли да се изтъкатъ много аргументи противъ сръбската теза. Не е обаче мѣстото тукъ да се занимавамъ съ тѣхъ.

Шестата часть ни запознава съ събитията въ сръбскитѣ, хърватски и словенски земи отъ началото на XX вѣкъ до обявяването на свѣтовната война. Навсѣкѫде прозира тенденцията, щото вината за войната да се хвърли върху Австрия.[1] Въ последната, седма часть, е изложенъ ходътъ на свѣтовната война на Балканския полуостровъ и образуването на днешната Югославия, постигнато следъ дълги препирни между хървати и сърби.

---

[1] И въ тази часть сѫ направени грѣшки, които е било лесно да се избѣгнатъ. На стр. 594 Кратово е поставено между Косово-поле и Качаникъ; на стр. 611 Сърбия следъ Букурещкия договоръ е писана съ 82,000 кв. км. (въ сѫщность е имала 95,000 кв. км.). Ценно е признанието на стр. 614, че следъ завладяването на Македония сърбитѣ си имали доста главоболия съ мѣстнитѣ българи и българѣещитѣ се.

Въ заключението, което представя резюме на цѣлата книга, се казва между другото, че диктатурата обявена на 6. I. 1929 год. докарала, съ образуването на бановинитѣ, предопредѣлени да станатъ автономни, административна децентрализация. Смѣнено било и името на държавата, която се нарекла така, както на 1917 и 1918 г. искали хърватитѣ. Какво имъ трѣбва повече отъ това! Какъвъ жесть отъ сръбска страна, черна неблагодарность отъ хърватска страна! Дали г. Оманъ вѣрва въ този жесть или се мѫчи да вѣрва, е трудно да се разбере.

Въ горнитѣ бележки книгата на г. проф. Оманъ бѣ разгледана накратко само дотолкова, доколкото засѣга Македония и сръбско-българскитѣ отношения. Сигурно отъ хърватска и словенска страна тя ще получи дължимия отговоръ за своята тенденциозностъ при разглеждането на сръбско-хърватскитѣ отношения.

Значителниятъ трудъ, който авторътъ е положилъ, е отишелъ напразно за науката. Дали отъ него ще има нѣкаква полза сръбската кауза, сѫщо е съмнително, защото мина времето, когато титлата „професоръ отъ Сорбоната“ бѣше достатъчна гаранция за безпристрастие.

Дим. Ярановъ.

Jacques Ancel, La Macédoine en paix. Въ L'Esprit Internationa № 20, Octobre, 1931, p. 614—636.

Гореотбелязаната статия на г. Жакъ Анселъ, както той самъ пише въ началото ѝ, е резюме на неговата докторска дисертация La Macédoine, son évolution contemporaine. Тази работа биде разгледана въ последната книга на Македонски прегледъ (год. VII, кн. 1, стр, 151—160), та е излишно да се спирамъ на въпросната статия нашироко, още повече, че и въ нея се повтарятъ много отъ тенденциознитѣ твърдения и фактически грѣшки изпълващи книгата на г. Анселъ. Той даже не е взелъ подъ внимание критическитѣ бележки на г. проф. Мазонъ, та продължава да пише, че били експроприрани въ Македония подъ сръбска власть имотитѣ съ повече отъ 160 хектара, тогава когато експроприацията засѣга имотитѣ съ повече отъ 60 хектара. Нѣщо повече, той влиза въ противоречие съ своята книга, пишейки, че били построени въ сѫщата часть на Македония 1,500 км. нови пѫтища (стр. 623), докато пъкъ отъ стр. 85 на казаната книга научаваме, че били построени само 363 км. годни за автомобили пѫтища и то все стратегически. Явно е, че въ разглеждата статия г. Анселъ, искайки да изкара положението въ Македония подъ сръбска власть за напълно задоволително, не се спира предъ нищо. Все съ тази цель той пише, че производството на тютюна се утроило. Обаче отъ изданието на югославянското министерство на земледѣлието „Обрађена земља и жетвени принос“ за годинитѣ 1923—1928 явствува, че се е случило обратното: отъ 1923 до 1926 г. производството се колебае около 70,000 квинтала, на 1927 г. спада на 29,423 квинтала, на 1928 г. то е едва 28,605 квинтала. Този фактъ е добро свидетелство за тенденциозностьта на статията, която инакъ е намѣрила мѣсто въ едно списание съ високо реноме.

Особено е възхитенъ авторътъ отъ новото положение на нѣщата въ Южна Македония и отъ факта, че повечето отъ бълг. бѣжанци били настанени въ Източна България, та Вѫтрешната Макед. революционна организация била лишена отъ своитѣ „клиенти“. Радостьта на г. Анселъ сигурно ще се затъмни като научи, че часть отъ тѣхъ се прехвърлиха въ Петричкия окрѫгъ.

Авторътъ съ упорство прокарва своитѣ теории навсѣкжде, гдето има възможность да стори това. Дързъкъ и безогледенъ, той използува неведението по македонския въпросъ на часть отъ европейци за да ги заблуждава съ неистини. Това е най-безобидното име, което могатъ да получатъ твърденията на г. Анселъ.

Дим. Ярановъ.

Michel Lascaris, Le sceau de Radomir Aaron. Extrait de la Revue Byzantinoslavica III. 2. 1931. (Михаилъ Ласкарисъ, Печатътъ на Радомиръ Аронъ, отдѣленъ отпечатъкъ отъ сп. Византинославика, год. III. кн. 2 — 1931).

Радомиръ Аронъ е единъ отъ правнуцитѣ на царь Самуила. Живѣлъ и действувалъ като храбъръ пълководецъ на византийска служба близу единъ вѣкъ следъ покоряването на западно-българското, Самуилово царство. За Радомиръ Аронъ до сега се знаеше твърде малко по съобщенията, които ни даватъ нѣкои отъ византийскитѣ писатели, на първо мѣсто писателката Анна Комнена, родственица на Самуиловия родъ по майка. Особената заслуга на изследванията на професоръ М. Ласкарисъ се състои въ това, че той ни открива единъ непознатъ до сега печатъ на Самуиловия правнукъ, като придружава изследванията си съ едно дълго изложение върху генеологията на царь Самуила. Предвидъ на особената важность на разкритията и проучванията, които прави авторътъ, дългъ ни се налага, макаръ и на кратко, да спремъ вниманието на четцитѣ на „Мак. Прегледъ“ върху най-сѫщественитѣ моменти отъ поясненията,които ни се даватъ за една отъ най-скръбнитѣ страници на запацно-българската история — падането на Самуиловото царство подъ властьта на византийцитѣ въ началото на единадесетия вѣкъ.

Следъ смъртьта на Самуиловия наследникъ, Иванъ Владиславъ, неговата жена Мария съ тримата си синове и шестѣ си дъщери се е предала на византийцитѣ. Най-възрастниятъ синъ на Иванъ Владиславъ, който е билъ последниятъ западно-български царь отъ първото българско царство, на име Прусианъ, се е възбунтувалъ противъ византийската власть, като се е задържалъ дълго време, въ люти сражения съ византийскитѣ пълчища, въ планинската область Томаръ. Въ това възстание храбриятъ Прусианъ е билъ подкрепенъ отъ двамата си братя, но скоро се е видѣлъ принуденъ да се предаде при Дѣволъ при известни уговорени условия, споредъ които македонскитѣ земи сѫ получавали вѫтрешна самостойность въ управлението, а самъ Прусианъ е получилъ една отъ най-високитѣ тогавашни титли — магистеръ. Самостойностьта на двамата му по-млади братя Алусианъ и Аронъ е била сѫщо така запазена, въ знакъ на което и тѣ сѫ били провъзгласени за патриции.

Десеть години следъ това първо възстание, братътъ на Аронъ, Алусианъ, искайки да повърне пълната свобода на отечеството си, се е възбунтувалъ отново и се е присъединилъ къмъ организираното отъ войводата Петъръ Делянъ възстание. Какво става презъ това време съ срѣдния братъ Аронъ, византийскитѣ писатели и историци отъ епохата не ни съобщаватъ нищо. Аронъ се явява въ съобщенията на тия писатели едва къмъ срѣдата на единадесетия вѣкъ, къмъ 1047 и 1048 година, значи повече отъ тридесеть години следъ падането на западното, македонско българско царство, а именно като управитель на една далечна византийска провинция, нѣгде къмъ Армения, въ днешна Мала-Азия, Тази провинция се е казвала Васпураганъ. Тука внукътъ на Самуила Аронъ, е стоялъ на чело на голѣми войски, изпратени противъ нахлуващитѣ въ предѣлитѣ на империята селджукски турци, чиито непрекѫснати атаки той е съумѣвалъ винаги сполучливо да отблъсне и най-сетне да имъ нанесе редъ поражения. Тѣзи отличия на Аронъ му добиватъ още повече благоволението на императора отъ Цариградъ, и последниятъ назначава Арона за управникъ на голѣмата провинция Иберия, за което свидетелствува не много отдавна откритиятъ, издълбанъ върху външнитѣ стени на катедралата при Ани арменски каменenъ надписъ, съобщаващъ пристигането на Аронъ въ тѣзи далечни източни провинции, превземането на крепостьта Ани, пълното разрушение на крепостнитѣ стени, отъ които не билъ оставенъ камъкъ върху камъкъ. Въ този надписъ се съобщава още, че веднага следъ пристигането си Аронъ е изразходвалъ отъ личнитѣ си срѣдства да построи виадуктъ и водна канализация, като освободилъ населението отъ плащането на редъ тежки данъци.

По-късно, презъ 1057 година, Арона срѣщаме като магистеръ и дукъ на малоазиятската область и едноименната крепость Едесса. Когато известниятъ византийски полководецъ Исакъ Комненъ, чиято жена Екатерина е била сестра на Арона и внучка на царь Самуила, се е възбунтувалъ противъ тогавашния византийски императоръ Михаилъ VI, този последниятъ изпратилъ войски срещу Исакъ Комненъ, като назначилъ за началникъ на войскитѣ евнуха Теодоръ, а за помощникъ и главенъ съветникъ магистра и дука Аронъ. Но Исакъ Комненъ при Петрое (въ Мала-Азия) е надвилъ императорскитѣ войски, които сѫ се намирали подъ рѫководството на евнуха Теодоръ и на Аронъ, и последниятъ се е видѣлъ принуденъ, съ остатъка отъ императорскитѣ войски, да се върне въ Цариградъ. Скоро следъ това Михаилъ VI билъ сваленъ отъ престола и императоръ на Византия станалъ Исакъ Комненъ, зеть отъ сестра на Самуиловия внукъ Аронъ. При възкачването си на престола Исакъ Комненъ не само не е наказалъ брата на жена си Аронъ, но облѣкълъ го е въ високъ чинъ, като на свое мѣсто го е изпратилъ да брани границитѣ на разпадащата се и непрекѫснато атакувана отъ турцитѣ Византийска империя въ далечнитѣ провинции на Месопотамия, гдето Аронъ останалъ дълго време и гдето сѫщо тъй съ успѣхъ е ръководилъ тази непрекъсната колониална война на Империята. Споредъ сжщитѣ съобщения за живота и неспокойната военна кариера на Самуиловия внукъ Аронъ, отсетне той е билъ изпращанъ отъ Исакъ Комненъ съ важни мисии да представлява Империята въ Георгия, значи къмъ източнитѣ брѣгове на Черно море, къмъ днешния Кавказъ.

Аронъ е ималъ синъ на име Тодоръ, който сжщо така скоро се е прочулъ като бележитъ полководецъ, но който още младъ загиналъ въ война съ турци и перси нѣгде къмъ днешната персийска граница.

Следъ тѣзи съобщения вече родътъ на Самуила, въ лицето на неговитѣ внуци и правнуци, започва постепенно да се губи, и съобщенията на византийскитѣ писатели за него започватъ да ставатъ все порѣдки. Само Анна Комнена надълго говори за единъ опитъ за възстание, организирано отъ далечнитѣ наследници на царь Самуилъ противъ Империята, отъ 1107 година, или близу сто години следъ падането на западнобългарското Самуилово царство. Това възстание, съобщава Анна Комнена, е било организирано отъ двама братя на име Аронъ и Тодоръ, по всѣка вѣроятность внуци на Самуиловия внукъ и голѣмъ военен полководецъ Аронъ и синове на рано загиналия въ войната съ турци и персиАроновъ синъ Тодоръ. Това обстоятелство преди всичко говори за твърдата традиция, за неугасналия огънь и за любовьта къмъ отечеството и къмъ неговитѣ сждбини отъ страна на Самуиловитѣ далечни наследници, които макаръ и умишлено изпращани отъ Империята на високи военни постове въ далечнитѣ малоазиатски провинции, даже и сто години следъ покоряването на Самуиловото царство сж бранили своята честь и правата си на самостойни князе. Сжщото това обстоятелство говори и за голѣмата известность на наследствения Самуиловъ родъ наАроновцитѣ. Отъ тукъ по всѣка вѣроятность и известната книга на Дюканжъ, оставена ни отъ по-късни вѣкове, която изобилствува съ съобщения изъ живота на византийската империя, прибавя къмъ бележкитѣ за тогавашния византийския императорски дворъ отъ Анна Комнена редъ съобщения за фамилията наАроновцитѣ, която направо се нарича отъ рода на „български князь“ (princeps bulgarorum). Като се вземе предвидъ тогавашниятъ, пъкъ и по-сетнешниятъ обичай на тоя родъ, родителитѣ да кръщаватъ децата си наимето на дѣдитѣ, съ доста голѣма положителность може да се приеме, че въпроснитѣ организатори на възстанията отъ 1107 година сж правнуцитѣ на царь Самуила.

Съобщенията на византийската писателка Анна Комнена за тѣзи далечни наследници на царь Самуила могатъ да бждатъ попълнени и отъ съобщенията, които намираме въ една книга съ стариненъ арменски преводъ отъ гръцки на Златоустовия коментаръ на Св. Иоана. Този преводъ, който билъ направенъ презъ 1112 година, е дѣло на единъ сириецъ, на единъ гръкъ и на единъ арменецъ. Гъркътъ, който по това време се е намиралъ въ Месопотамия и който се е казвалъ Теофилъ, билъ „секретарь и протонотарь на князъ Араунъ“, отъ което може да се заключи, че родътъ на Самуиловитѣ потомци, Ароновцитѣ, е билъ добре известенъ въ далечнитѣ Месопотамски провинции.

Въ бележкитѣ си за византийския императорски дворъ отъ епохата въ края на единадесетия вѣкъ Анна Комнена говори и за единъ още по-далеченъ Самуиловъ потомъкъ, Радомиръ.

Въ съобщенията на византийската писателка името на този далеченъ Самуиловъ потомъкъ се споменава на два пѫти. Веднажъ, когато става дума за войната на Византия срещу печенегитѣ, която е завършила съ пълното побеждаване на последнитѣ отъ византийскитѣ войски (1091), други пѫть по случай иа привзимането на Никея (1097), когато византийскиятъ императоръ е изпратилъ Радомира, носещъ името Радомиръ Аронъ, да преговаря съ защитницитѣ на града Никея — турцитѣ, когато този градъ билъ обсаденъ отъ кръстоносцитѣ.

Анна Комнена не ни дава подробности за правата, съ които се е ползувалъ Радомиръ Аронъ на византийска военна служба, нито за титлитѣ, които е той носилъ. Но византийската писателка изрично отбелязва, че Радомиръ Аронъ произхождалъ отъ български царски родъ и че е билъ роднина на византийската императрица Ирина, майка на самата писателка, отъ която черпимъ съобщенията за потомството на царь Самуилъ. Въ споменатата книга на Дюканжъ се отбеляза сѫщо, че това родство на Радомиръ Аронъ се отнася до императрица Ирина, чиято майка била отъ български царски родъ. Въ действителность, отъ това, що знаемъ отъ византийската история, майката на Ирина била дъщеря на князъ Траянъ, единъ отъ внуцитѣ на царь Самуилъ.

Споредъ тия съобщения Радомиръ Аронъ е воювалъ сѫщо срещу турцитѣ. Въпросната писателка съобщава, че преди да бѫде изпратенъ като императорски парламентьоръ при предаването на никейската крепость, Радомиръ Аронъ билъ дълго време въ турски пленъ и билъ научилъ добре езика на турцитѣ.

Проф. М. Ласкарисъ недавна е открилъ, всрѣдъ богатата колекция отъ стари печати, която притежавалъ атинския гражданинъ Иоанъ Поци, печатътъ на сѫщия този Радомиръ Аронъ. Самиятъ печатъ, предаденъ съ наше писмо, гласи: Всевишний помогни, Радомиръ продъръ и дукъАроновъ.

Тази ценна находка, свързана съ съобщенията на византийскитѣ писатели за падането на западното, македонското, българско царство въ началото на единадесетия вѣкъ и за рода на царь Самуилъ, хвърля свѣтлина върху далечното минало на западнобългарскитѣ, македонски земи, които при образуването на второто българско царство, близу вѣкъ по-късно следъ описванитѣ исторически събития, сигурно сѫ били готови да се присъединятъ къмъ възстанията на Асеневцитѣ да помогнатъ за бързото освобождение на българския народъ отъ византийската власть и за образуването на второто българско царство на Асѣна вторий, на Калояна и наследницитѣ имъ.

Вл. Алексиевъ.

Theodor Capidan, Fărşeroţii. Studiu linguistic asupra Românilor din Albania. Печатано въ Dacoromania. Buletinul „Muzeului limbei române“ [Universitatea Regele Feidinand I. Cluj]. Anul VI. 1929—1930. Bucureşti 1931. 8°, p. 1—210.

Следъ излизането на познатото съчинение на Вайганда върху аромънитѣ (Die Aromunen, Bd. I и II, Leipzig 1895, 1894), основано на непосрѣдни изучвания на автора по време на продължителното му пѫтуване въ бившитѣ предѣли на европейска Турция — Македония, Албания, Епиръ — и въ Гърция, отъ пролѣтьта 1889 до началото на лѣтото 1890 г., въ науката вече сѫществува ясна представа за разпространението и живота на тоя откѫснатъ и разпилянъ дѣлъ отъ ромънския родъ на Балканския полуостровъ, за който до това време се знаеше само толкова, колкото можеше да се прочете въ случайнитѣ бележки въ пѫтеписитѣ и описанията на Pouqueville, Heuzey или на австрийския консулъ въ Янина von Hahn, известенъ изследвачъ на албанцитѣ, на тѣхния битъ и езикъ. Значението на това съчинение на Вайганда веднага биде заслужено оценено въ Ромъния, гдето неговиятъ авторъ намѣри пълно съдействие и материална подкрепа както за отварянето на единъ ромънски семинаръ при университета въ Лайпцигъ, гдето бѣше професоръ, така и за изследване ромънскитѣ диалекти и съставянето на единъ лингвистиченъ атласъ на ромънския езикъ. Къмъ края на живота си тоя ревностенъ изследвачъ на ромънизма на Балканския полуостровъ трѣбваше да получи отъ тука именно тежки огорчения, и то не само вследствие на смѣлата си защита на истината по народностния характеръ на Македония, но особено поради усърдно разпространяваното тукъ, по политически съображения, мнение, че проф. Вайгандъ билъ значително — и едва ли не умишлено — намалилъ броя на аромънитѣ (които въ Ромъния упорито биватъ наричани „македоноромъни“ — Macedorumâni), като —при все че ги изчислявалъ село по село—ужъ, „при най-добра воля“, не могълъ да намѣри повече отъ 150,000 д., които можели да си служатъ съ родния си езикъ (съ тия въ старитѣ граници на Сърбия и България всичко 160.000 д.), а отъ тѣхъ въ цѣла Македония само 62.405 д., останалитѣ въ Епиръ, Тесалия, Албания и Гърция (т. I, стр. 294). Такива едни цифри, ако и за 1890 г., се оказвали, естествено, твърде неблагоприятни за усилената подиръ това, съ подкрепа на Ромъния, ромънска пропаганда. Въ нейна услуга, срещу това, се поставятъ писания и статистики на ромъни, пѫтували въ Македония и нѣмащи нищо общо съ науката, отъ типа на единъ Неницеску, авторъ на една обемиста, развлѣчена пѫтеписна книга, „За ромънитѣ въ европейска Турция“ (1895), въ която броятъ на аромънитѣ се изкарва до 500,000 д. и за която дори проф. Капиданъ, авторъ на разглежданото по-долу изследване върху „фаршериотитѣ“, аромънитѣ въ Албания, се е видѣлъ принуденъ да пише: „Авторътъ дава много сведения, но въ най-многото случаи преувеличени (exagerate). Така че цѣлата работа е надута“ (стр. 3). Тукъ помагали особено излѣзлитѣ отъ ромънскитѣ училища въ европ. Турция млади аромъни, приети за продължаване своето образование въ Ромъния или пратени на западъ. Между тѣхъ и ученици на самия Вайгандъ, като

Перикле Папахаджи и Теодоръ Капиданъ, първиятъ — издатель на голѣми сбирки аромънски народни приказки и пѣсни, а вториятъ, цѣлъ изпеченъ като ученъ въ Ромънския семинаръ на проф. Вайгандъ въ Лайпцигъ (1904—1908), въ чиито „Известия“ е обнародвалъ и първитѣ си научни работи, — ревностенъ изследвачъ на своя народъ, особено на езика му. Трѣбва да се признае, че, независимо отъ погрѣшностьта на нѣкои основни схващания, напр. по въпроса за произхода и миграцията на ромънитѣ и за значението имъ въ етничната история на Балканския полуостровъ или за влиянието на ромънския езикъ върху осталалитѣ балкански езици, особено български, проф. Капиданъ е далъ нѣкои важни изследвания върху ромънизма на Балканския полуостровъ. Покрай студията му върху аромънитѣ пастири, тѣхния животъ и поминъкъ (Românii nomazi, Cluj 1926, печат. въ Dacomania IV, 1926), особено трѣбва да се посочи подробното му изложение върху езика на мъгленскитѣ власи (Meglenoromânii, I. Istoria și graiul lor. II. Literatura populară la Meglenoromâni. 2 тома. București 1925 и 1928 = Studii și cercetări VII, изд. на Academia Română), първата научна студия върху които излѣзе пакъ отъ Вайганда (Vlacho-Meglen. Leipzig 1892).

Къмъ тия трудове на проф. Капиданъ се прибавя сега и едно ново изследване — върху аромънитѣ въ Албания. Едни отъ тия аромъни живѣятъ въ градоветѣ и се занимават съ търговия и занаяти, а други сѫ пръснати по села и въ планинитѣ и се занимаватъ съ овчарство. Тия последнитѣ именно се наричатъ фаршериоти — по името на мѣстностьта Фрашери въ южна Албания, днесъ малко село съ сѫщото име Фрашери (Frășeri) въ окрѫга Премети. Изучването на тѣхното разпространение, а особено на тѣхния езикъ, е била цельта на едно пѫтуване на проф. Капиданъ, направено презъ лѣтото 1928 г., плодъ на което е тоя му трудъ. Любопитно е, че, тъкмо по подобие на изследванията на Вайганда отъ тоя родъ, Капиданъ е раздѣлилъ работата си на два дѣла, въ първия отъ които (стр. 5-115) описва своето пѫтуване, като при всѣки удобенъ случай вмѣства често пѫти твърде дълги изложения отъ най-различенъ — народописенъ, битописенъ, стопански и дори политически — характеръ върху новата албанска държава и нейното население, не само аромънско, а вториятъ (стр. 116—204) е посветенъ специално на езика на фаршериотитѣ.

Своето пѫтуване проф. Капиданъ е започналъ отъ Битоля, гдето пристигналъ отъ Клужъ, ромънски университетски градъ въ Седмиградско (Трансилвания), презъ България и Югославия, въ първата половина на м. юлий, и гдето престоялъ нѣколко дена. Той е роденъ и отрасълъ въ Прилепъ, добилъ е срѣдното си образование въ ромънския лицей въ Битоля, та познава Македония отъ детинство; следъ свършване университетското си образование пъкъ отива на ромънска служба въ Солунъ, гдето го и сварва войната презъ 1914 г. като директоръ на ромънското търговско училище въ тоя градъ. Крайно любопитни сѫ, следователно, неговитѣ наблюдения по етнографския характеръ на страната подъ сръбска и гръцка власть, десеть години подиръ войната, въ сравнение съ това, което е било преди петнадесеть години, отъ когато не билъ виждалъ Македония. Тѣ сж толкова по-ценни, понеже произхождать отъ лице, което, както съмъ отбелязвалъ и другъ пжть въ страницитѣ на Макед. прегледъ (вж. г. IV, кн. 1, стр. 173-174), не е твърде благоприятно разположено спрямо българитѣ.

За града Битоля, отъ гдето започва своето описание, проф. Капиданъ казва (стр. 5-6), че, ако и по време на войната, къмъ края на която бѣше до самата бойна линия, да е претърпѣлъ голѣми разрушения отъ страна на „германскитѣ войски“, той билъ вече напълно въстановенъ. Ромънскитѣ квартали, които заематъ центра на града, останали почти непромѣнени. Тукъ-таме само се вижда по нѣкоя кжща въ развалини. Повечето сж изградени отново, та за оня, който не познава състоянието на града отъ подиръ войната, не представя почти никаква промѣна. Само населението не е вече сжщото. Почти всички по-заможни аромънски семейства се били изселили. Най-многото отъ тѣхъ отишли въ Солунъ или въ други центрове на гръцка Македония. Инакъ, по отношение на търговията, градътъ билъ мъртавъ още преди голѣмата война. Веднага следъ падането му подъ властьта на сърбитѣ било пресѣчено всѣкакво съобщение съ Солунъ, който го снабдяваше съ всички стоки, докарвани за вжтрешностьта на Македония. Но сега тоя градъ изглежда още повече изоставенъ. Нѣма оживѣнието му отъ едно време. „Право е, — пише той — че по периферията на града се е заселилъ много свѣтъ, дошълъ отъ българскитѣ села“ (multă lume venită din satele bulgăreşti — стр. 5). Сжщо така значителенъ брой аромъни отъ Маловища и отъ другитѣ две съседни аромънски села — Магарево и Търново — сж заели изоставенитѣ ромънски кжщи въ срѣдата на града. „При все това, въ сравнение съ онова, което е билъ градътъ Битоля преди Балканската война, той днесъ изглежда почти пустиня“ (стр. 5-6). Само аромънскитѣ квартали, въ които се намира църквата и сградитѣ на срѣднитѣ училища, запазвали стария си видъ. Тукъ и днесъ се чувало да се говори само аромънски.

При едно пжтуване до Маловища, аромънско село на северозападния склонъ на планината Перистери, западно отъ Битоля, той видѣлъ сжщо, че въ това село, което нѣкога имало повече отъ 3,000 д. жители, „половина отъ кжщитѣ били напустнати“ (стр. 7). По време на голѣмата война всички жители избѣгали отъ селото. Тѣ не се върнали вече, защото, следъ като градътъ Битоля, съ който маловищани работѣли, загубилъ търговското си значение, населението нѣмало що повече да прави въ селото. Днесъ въ него нѣма повече отъ сто семейства, всички бедни и нещастни. По-добре сж семействата, които сж се заселили въ Битоля. Тѣ идвали лѣте да прекаратъ по месецъ-два въ селото. Най-много̀то отъ мжжетѣ сж дървари. Тѣ сѣкатъ дърва отъ гората и ги каратъ за проданъ въ Битоля (стр. 7-8). Проф. Капиданъ не го пише, но сигурно сжщото важи и за ромънскитѣ села Магарево и Търново, които той видѣлъ въ лѣво отъ пжтя за Маловища и животътъ на чието население преди войната зависѣше отъ търговията въ Битоля; сжщото е и съ Гопешъ, чиято красива гледка по нѣкое време се открила въ лѣво отъ пжтя. И тукъ и тамъ аромънското население ще е намалѣло не по-малко, отколкото въ Маловища.

Отъ Битоля проф. Капиданъ заминалъ за Леринъ, който е далечъ единъ часъ пѫть съ желѣзница, отвѫдъ сръбско-гръцката граница. Той знае и го казва (стр. 9 и след.), че преди балканската война тоя градъ (на аром. *Florina*, алб. *Fëlërinë* сир. *Фълъринъ*, бълг. *Хлерин*) билъ населенъ отъ турци, българи и албанци. Аромъни — Капиданъ пише и тукъ, както и всѫде другаде „ромъни“ (Români) — имало съвсемъ малко. „Днесъ — казва той, — за голѣмо мое очудване, турци не сѫществуватъ вече. Всички, заедно съ известенъ брой албанци мохамедани, избѣгали въ Мала-Азия. Отъ българитѣ пъкъ не сѫ останали нито половината. Най-многото сѫ се видѣли принудени да идатъ въ България“ (стр. 9). На тѣхно мѣсто се били настанили голѣмъ брой аромъни и албанци. Аромънитѣ дошли отъ Битоля и отъ аромънскитѣ села отъ околностьта на последния градъ, като Магарево, Търново, Нижополе, Крушово и пр. Недоволни отъ сръбската власть, която имъ затворила училищата и черквитѣ, тѣ преминали въ Гърция, гдето тѣ, до колкото К. можелъ да забележи, по-добре се сговоряли съ гърцитѣ. Тѣ се занимаватъ съ търговия, и почти всички хотели и гостилници сѫ въ тѣхни рѫце. Така дори голѣмиятъ ресторантъ при гарата въ Леринъ билъ държанъ отъ трима братя отъ битолското село Търново. Албанцитѣ пъкъ били дошли отъ Корчанско. Едни отъ тѣхъ вършели търговия въ Леринъ още отъ преди Балканската война, други пъкъ дошли тукъ презъ време на смутоветѣ въ Албания отъ 1914—1915 г. „Безъ да сѫ погърчени, тѣ всички сѫ гъркомани и не искатъ нищо да чуятъ за това, що става въ Албания, която тѣ наричатъ втора Турция“ (с. 10). Тѣ мислили именно, че положението на християнитѣ въ Албанската държава било по-лошо, отколкото по време на турското владичество.

„Но — пише нататъкъ проф. Капиданъ — извънъ тая смѣна на населението въ Леринъ, която ми промѣни съвсемъ представата, що имахъ отъ преди 15—20 години, дойде и друго едно обстоятелство, което стана причина да се почувствувамъ чуждъ въ тоя градъ. До като до преди Балканската война въ Леринъ се говорѣше само български и малко турски, сега се чува само гръцки. Веднага, щомъ се срещнахъ съ нѣкои аромъни и българи, разбрахъ на що се дължи това внезапно погръчване на града. Въ гръцка Македония всички жители сѫ длъжни да говорятъ гръцки безъ разлика дали сѫ аромъни, албанци или българи. Аромънитѣ малко повече се търпятъ. Албанцитѣ сами гледатъ да забравятъ албанския езикъ, за да станатъ по-скоро гърци. Само българитѣ продължаватъ тайно да говорятъ на езика си, но и тѣ, ако се случи да бѫдатъ хванати отъ гръцкитѣ власти, че говорятъ български, биватъ глобявани съ голѣми суми или пращани презъ границa въ България“ (Numai Bulgarii continuă pe ascuns să vorbească în limba lor, însă și ei, când se întâmplă să fie prinși de către autoritățile grecești vorbind bulgărește, atunci sau sânt amendați cu sume mari, sau trimiși peste graniță în Bulgaria — стр. 11). За разпространението на гръцкия езикъ тукъ естествено е допринесло и присѫтствието на голѣмъ брой гърци бѣжанци, които не знаятъ другъ езикъ.

Отъ Леринъ до Корча (Корица), първи градъ на албанска земя следъ минаването на гръцко-албанската граница, „отъ двѣтѣ страни на пжтя се виждатъ — пише авторътъ — само български села, между които най-голѣмото е Ерменско“ (în drum nu se văd decât sate bulgareşti, dintre care Ermensko este comuna cea mai mare — стр. 11). Пжтьтъ, който може да се измине съ автомобилъ за 4 часа, но за който той е употрѣбилъ, поради спирането си въ нѣкои аромънски селища, единъ цѣлъ день, прехвърля Неречка планина, върху билото на която е разположено аромънското село Писодеръ. Проф. Капиданъ продължава: „По цѣлия пжть отъ Леринъ нататъкъ, до като българскитѣ села се редятъ всички долу въ долината (în vreme ce satele bulgăreşti se înşirau toate jos în vale), Писодеръ, съ каменнитѣ си кжщи, се издига като стражъ върху билото на планинския връхъ и господствува надъ цѣлата долина, въ която се намиратъ българскитѣ селища“ (dominând toată valea în care se aflau aşezările bulgăreşti — стр. 11). Това село (800 д. ж.), подобно и на всички други аромънски селища, дължи своето положение високо въ планината главно на занятието на населението съ овчарство, но нерѣдко тия селища сж били поставяни на подобни мѣста и за по-лесна защита отъ нападенията на албанцитѣ мюсюлмани.

Отвждъ албанската граница, първото село въ което К. влѣзълъ, е Биглища (*Biglişti*, алб. *Bilishti*), съ 400 кжщи, 2000 д. ж., отъ които повечето сж албанци, около 300 д. аромъни (фаршериоти, слѣзли отъ околнитѣ села Пляса, Стропанъ, Дишница), „а българи почти нѣма“ (iar Bulgarii aproape că nu există — стр. 13). Тоя последниятъ изразъ става ясенъ отъ това, което той казва за сжщото село нѣколко страници по-нататъкъ, а именно, че то е било първоначално българско. „Днесъ почти всички българи сж поалбанчени. Намиратъ се само нѣколко семейства, които още говорятъ български“ (Astăzi aproape mai toţi Bulgarii sânt albanizaţi. Se găzesc numai câteva familii cari continuă să vorbească bulgăreste — стр. 41 забел.). Тия сведения добиватъ още по-голѣма цена, като се знае, че това село по времето на турския пжтеписецъ Хаджи Калфа (XVII в.) е било българско. Следитѣ отъ нѣкогашния му български характеръ, следователно, още не сж заличени.

Проф. Капиданъ говори сжщо и за познатитѣ три села въ Корчанско, населени и днесъ отъ българи: Бобощица, Дрѣново и Емборе. За тѣхъ той казва, че представятъ крайното продължение на „славянския елементъ“ (ultima prelungire a elementului slav), стигналъ дори до върховетѣ на албанскитѣ планини (с. 44). Въ първото село се намира манастирътъ Св. Никола, изграденъ въ 1503 г., въ който известниятъ сетнешенъ Охридски патриархъ Йоасафъ (1718—1745), аромънинъ отъ Москополе, билъ избранъ отъ събрания тамъ синодъ за Корчански епископъ (1709). При посещението на този манастиръ авторътъ се запозналъ и съ с. Бобощица, „населено въ по-голѣмата си часть отъ българи“ (comună locuită în cea mai mare parte de Bulgari—с. 35). Самото село и безъ това представяло за него интересъ, защото билъ чулъ, че „жителитѣ му говорятъ единъ твърде архаиченъ славянски диалектъ, чиито особености не се срѣщатъ въ езика на славянитѣ въ Македония“. По пѫтя отъ Корча, въ южна посока, за Бобощица, той миналъ презъ селата Дрѣново (*Drenovo* — по-старо *Drenkovo*) и Емборияя (*Mboria*), „и двѣтѣ населени отъ българи“ (amândouă locuite de Bulgari), въ последното отъ които се намирали и нѣколко семейства „фаршериоти“. При посещението на манастира св. Никола въ Бобощица той билъ посрещнатъ отъ единъ старецъ и една баба, които му заговорили на книжовенъ ромънски езикъ. „Тѣ били българи отъ селото (Bulgari din localitate), които живѣли известно време въ Ромъния“. По тоя случай той отбелязва, че мнозина българи и албанци (Bulgari și Albanezi) отъ Бобощица и днесъ живѣятъ въ Ромъния, като търговци занаятчии. Повечето отъ албанцитѣ сѫ се заселили въ Букурещъ, и между тѣхъ е билъ и бащата на ромънския писатель Викторъ Евтимиу (с. 35). Нататъкъ авторътъ разправя, какъ въ разговора съ нѣколцина старци отъ селото си отбелязалъ особеноститѣ въ езика имъ, които не се срѣщали въ говора на македонскитѣ българи (particularitățile din limbă care nu se întâlnesc în graiul macedo-bulgar) и които щѣлъ да изнесе въ специална малка студия. Тукъ се задоволявалъ само да отбележи, че, до колкото можелъ да схване, „отличието между езика на българитѣ отъ Бобощица и тоя на българитѣ въ Охридъ се състояло по-малко въ граматичнитѣ форми, а повече въ ударението“. Въ словаря обаче, като се изключатъ нѣкои албански думи, приети въ ново време, нѣмало нищо отлично отъ езика на българитѣ въ Македония (с. 36). Това село, все по негови думи, наброява 180 кѫщи съ 1000 д. ж., между които повече отъ половината сѫ православни албанци, а останалитѣ българи. Тия българи (Bulgarii din Boboștița) били патриаршисти, подчинени на Корчанския епископъ. Затова и служили въ черквата на гръцки езикъ. „Днесъ българитѣ въ Бобощица сѫ принудени да учатъ само албански и, рано или късно, ще загубятъ народностьта си“ (astăzi Bulgarii din Boboștița sânt nevoiți să învețe numai albanezește și, mai curând sau mai târziu, vor fi desnaționalizați—стр. 37).

Тия бележки на единъ ромънски ученъ, който познава добре състоянието на народноститѣ въ европейска Турция отъ преди войната, колкото и бѣгли и повръхностни, ни даватъ сравнително ясна представа за днешното състояние на българщината въ Македония, особено въ тая подъ гръцка власть, а сѫщо и въ запазилитѣ все още своята народность български села въ Корчанско.

Досежно ромънския елементъ въ Албания проф. Капиданъ е могълъ да добие идея още въ Корча за характера и езика му. Въ тоя градъ, съ 19,491 д. ж., отъ които 14,991 православни християни и 4,572 албанци мохамедани, едничъкъ въ Албания, въ който албанцитѣ християни съставятъ господствуващиятъ елементъ, между християнитѣ трѣбва да се смѣтатъ повече отъ 4,000 д. аромъни, не отбелязани отъ албанската статистика, която изобщо избѣгва да дава сведения за разпредѣлението на населението въ страната по националность. Тоя градъ е най-важниятъ ромънски културенъ центъръ въ Албания, съ ромънско училище, основано още въ 1881 г. (албанско основно училище тукъ е основано едва въ 1886 г., и то е изобщо първото албанско народно училище), по това време затворено отъ албанското правителство, както изобщо всички ромънски училища въ Албания. Аромънитѣ тукъ сѫ фаршериоти и москополци. Първитѣ сѫ слѣзли отъ околнитѣ села: Пляса, Дишница и др., а последнитѣ сѫ отъ Москополе, Шипска, Нича и пр. И еднитѣ и другитѣ се заимаватъ съ търговия и занаяти, но москополци изобщо въ материално отношение стоятъ по-добре и съставятъ „елитътъ“ на града. При това тукъ въ пазаренъ день слизатъ фаишериоти отвсѫде, наричани споредъ мѣстата, отъ гдето произхождатъ, дори „чамеряни“ (Ciămeriani) отъ областьта Чамерия, срещу о. Корфу, и „музакяри“ (Muzichiari или Mizuchiari) отъ Музакия на Адриатическото море, съ стада овци, съ коне и катъри, натоварени съ вълна, масло и сирене и съ всекакъвъ видъ тъкани отъ вълна, работени отъ женитѣ презъ зимата. Мѫже и по-стари жени (невѣститѣ и момичетата оставатъ вкѫщи) се явяватъ тукъ съ своето народно облѣкло, различно отъ облѣклото на албанцитѣ, отъ които тѣ се отличаватъ и по типъ, по жестове и по свободното си държане. Това облѣкло се описва подробно (с. 20—24), даватъ се сѫщо фотографски изображения, както и точнитѣ наименования на различнитѣ му части. Много отъ тия наименования, бидейки заети въ повечето случаи отъ други езици, главно отъ турски, сѫ такива, които се срѣщатъ и въ български: освенъ căciuła (căčuu̯ă) — качула, тукъ намираме сѫщо ğe̯madan — джамаданъ (тур.), dulumă — долама (тур.), cundušu — контошъ, контошче, šalvari — шалвари (тур), tsăruhe — царвули (?), păputsă — папуци (тур.), čurape — чорапи, gunela — срв. бълг. гуня, căstură (ножче, вързано на синджиръ за въ джоба) — костура, костурка и пр. Думата clin′e въ наименованието šigune cu clin′e (видъ горна вълнена дреха съ дипли), употрѣбена за да се обозначи, че дрехата е съ много „фалти“ (дипли), е бълг. клинъ, клинове — съ сѫщото значение.

Тия фаршериоти, както проф. Капиданъ ги е видѣлъ и по-късно при по-нататъшното си пѫтуване въ Албания, сѫ срѣдни на ръстъ, съ правилни черти на лицето, тъмна кожа, черни очи и живъ погледъ. Така тѣ се отличаватъ по типъ отъ албанцитѣ, които, ако и да не сѫ съвсемъ руси, но сѫ съ по-свѣтълъ цвѣтъ и по-високи на ръстъ, и у които високиятъ ръстъ се срѣща толкова по-често, колкото се отива по̀ на северъ. По външность обаче тия фаршериоти, представятъ, споредъ него, „най-красивиятъ типъ отъ всички ромънски племена въ северната (?) часть на Балк. полуостровъ“; въ подкрепа на това привежда думитѣ на Вайганда, споредъ когото този типъ, може би единственъ на Балканския полуостровъ, може да бѫде сравненъ съ типа на „единъ римски легионеръ“ (mit einem römischen Legionssoldaten—с. 42). И то не само по външность, но и по характеръ и темпераментъ. Тѣ сѫ подвижни, живи въ своитѣ движения, говорятъ високо, особено на пазара, когато искатъ съ всички срѣдства да убедятъ своитѣ купувачи. По това тѣ се отличаватъ коренно отъ останалитѣ аромъни, особено отъ москополцитѣ, които нѣматъ тая грубость въ поведение и движения, не говорятъ силно, нито прекаляватъ съ жестове, а сѫ изобщо по темпераментъ тихи и умѣрени въ говора; „особено москополката прави впечатление на сѫщинска мадона“ (с. 42),

При разговоръ на пазара въ Корча съ жени фаршериотки, на въпроса, отъ где е, една му отговорила: „отъ нигде“ („di i̯uva“), като въ по-нататъшния разговоръ пояснила, че днесъ сж тукъ, утре на друго мѣсто („azi au͜a h'im, măne aco“ = днесъ сме тукъ, утре другаде — с. 40). Това собствено отговаря точно на тѣхния скитнишки, номадски животъ, на постоянното имъ мѣстене отъ едно мѣсто на друго. Лѣте сж въ планинитѣ, и то не винаги на едно и сжщо мѣсто, а зиме прекарватъ въ равнинитѣ, особено край Адриатическия брѣгъ. Затова и не рѣдко той е видѣлъ по своя пжть изоставени или праздни аромънски селища — „колиби“ (călive) въ планинитѣ и села въ полето на Музакия. Любопитенъ е типътъ на тия фаршериотски „колиби“. Такива той е видѣлъ при отиването си отъ Корча въ Бобощица: единъ „катунъ“ въ планината отъ около 30 „колиби“, изплетени отъ пржте въ форма на грамадни, три метра високи кошерища, така че отъ далече изглеждатъ като „нѣкакви кошери за пчели или нѣкакви голѣми гжби, пръснати по земята“ (стр. 37).

Следъ като посетилъ и Москополе, стария, отдавна разрушенъ, цвѣтущъ нѣкога (XVII—XVIII в.) аромънски културенъ центъръ на Балканския полуостровъ — за чието доразрушение помогнали презъ голѣмата война и „съглашенскитѣ войски“, които задигнали нѣкои скжпи иконостаси и икони отъ спасенитѣ още църкви, а митрополитската църква оставили съ почти съборенъ иконостасъ амвонъ, и митрополитски тронъ и окадена съвсемъ отъ голѣма пещь, поставена отъ французитѣ за нуждитѣ на войската (стр. 34) — той продължилъ пжтя си на северъ, къмъ центра на Албания: презъ Поградецъ той отишълъ въ Елбасанъ, Кавая и Тирана, а отъ тамъ презъ Драчъ (Дурацо) и равнината Музакия за Бератъ, отгдето пакъ презъ полето Музакия стига до градчето Ферика и завива на северъ за Елбасанъ, отгдето и напуска Албания.

Въ градоветѣ на срѣдна Албания, които лежатъ въ область населена отъ албански мохамедани, християнитѣ, до колкото ги има, сж предимно аромъни и по занятие (сж търговци, хотелиери или гостилничари. Така е въ Елбасанъ, който отъ 10,000 д. жители има повече отъ 1,000 д. аромъни, а останалитѣ албанци мохамедани. Въ Кавая пъкъ, гдето има около 5,000 д. албанци мохамедани и 1,300 д. християни, 500 д. отъ последнитѣ сж аромъни—малко фаршериоти, а повечето отъ околностьта на Охридъ. Сжщо въ Тирана, гдето аромънитѣ сж около 1500 д., предимно отъ околностьта на Мосхополе. Подобно и въ Драчъ. Въ околностьта на тия градове има аромънски „колиби“, обикновено покрай селата съ албанско население. Но тѣхното население е постоянно въ движение. Такъвъ е случаятъ съ колибитѣ Батай и Била, при Кавая, въ последнитѣ отъ които е имало фаршериоти (160 д.), които се били изселили (стр. 59).

По пжтищата тукъ се срещатъ аромъни „керванджии“, които пренасятъ стоки, обикновено отъ търговскитѣ центрове къмъ вжтрешностьта на Албания. Такива той е намѣрилъ на пристанището въ Драчъ (с. 73). Керванджийството е било въ по-рано време важенъ поминъкъ на аромънитѣ, наследенъ още отъ срѣднитѣ вѣкове. Въ днешно време и въ планинската Албания тоя поминъкъ запада, поради въвеждането на автокамионитѣ, които кръстосватъ навсѣкжде въ страната, въпрѣки че голѣма часть отъ пжтищата се намиратъ въ плачевно състояние.

За Бератъ (аром. *Vilardi*, отъ сргр. *Βελιγάρδι* (бълг. Бѣлградъ), старъ градъ въ политѣ на планината Томоръ, най-висока въ Албания, пжтьтъ минава презъ полето Музакия, въ което се намиратъ аромънски селца, чиито жители сж предимно овчари, които презъ лѣтото сж въ планината. Затова напримѣръ по време на пжтуването си за Бератъ проф. Капиданъ узналъ, че въ близкото до градеца Лушня село Карбунара, което желаелъ да посети, сега презъ лѣтото било почти безъ население (с. 78). Сжщо и по-нататъкъ, при пжтуването отъ Бератъ за Ферика (Фиери) и отъ тамъ за Елбасанъ (вж. с. 86, 94 и пр.). „Лѣте можешъ (фаршериотитѣ) да ги видишъ — пише той — да ходятъ навсѣкжде; тѣ сж въ постоянно движение. Само въ селата имъ не можешъ да ги намѣришъ. Тукъ рѣдко можешъ да намѣришъ нѣкоя и друга стара баба. Всички сж се качили въ планината; въ равнината сж само когато идватъ да си продадатъ продуктитѣ си отъ млѣко и вълна или когато пренасятъ стоки въ по-голѣмитѣ градове“ (стр. 94). Аромънски села има и отвждъ Бератъ въ планината, вследствие на което вѣрно е, че въ Бератския окржгъ — не само въ града, въ който още Вайгандъ отбелязва 9000 аромъни отъ 12,000 д. ж., колкото е ималъ по него време, — въ който инакъ преобладава мохамеданското население, между християнитѣ „аромънскиятъ елементъ“ е най-многочисленията. Въ самия градъ (всичко 8505 д. ж.), подиръ голѣмата война населението било намалѣло вследствие на изселяне, по причина на лошия поминъкъ, особено на албанцитѣ-християни и аромънитѣ, които отишли по други мѣста на Балканския полуостровъ. И отъ околнитѣ села аромънитѣ, които идвали на пазара, се оплаквали отъ лошия поминъкъ и отъ голѣмитѣ данъци и се интересували, какво е станало съ изселилитѣ се въ Ромъния — въ южна Добруджа — фаршериоти отъ корчанското с. Пляса (60 семейства — с. 83, срв. и с. 24). Аромънското население (фаршериоти) въ тия села било изобщо твърде малочислено, независимо отъ това, че не било презъ лѣтото въ селата си. Така, до колкото проф. Капиданъ изобщо казва нѣщо за броя на жителитѣ въ отдѣлнитѣ села, с. Душникъ, на пжтя отъ Бератъ за Ферика, имало „най-много 200 д. ж., между които най-многото сж албанци мюсюлмани. Албанцитѣ християни и фаршериотитѣ сж твърде малко“ (с. 85); с. Морава — 500 д, ж., отъ които фаршериотитѣ и албанцитѣ християни не надминаватъ 100 д. (ib.); с. Келбсира — едва 20 кжщи, населени отъ албанци християни и фаршериоти (с. 86); Кутали — най-много 200 д. жители, между които има и фаршериоти и пр. И така е, както се вижда, съ аромънскитѣ села и другаде въ южна Албания (въ областьта Чамерия и въ окржга Премети), защото въ сѣверна Албания, както е известно и отъ по-рано, аромънски селища нѣма.

Очаквало би се, че въ това си съчинение, следъ като е ималъ възможность било лично да посети нѣкои аромънски селища, било да види тѣхнитѣ жители на пазаритѣ въ по-голѣмитѣ албански градове, като Корча, Бератъ и пр., проф. Капиданъ ще се постарае да даде по-подробни сведения за численостьта на аромънитѣ въ Албания по селища, нѣщо което не е много трудно. Въ този случай той щѣше да допълни, поне по отношение на аромънитѣ, това, което хвърля въ укоръ на албанската официална статистика — че, по турски примѣръ, въ нея се различавало населението само по религия, а не и по народность, за да се дадѣло впечатление, че въ Албания живѣятъ само албанци мюсюлмани и албанци християни (с. 113). Като че ли ромънскитѣ статистики сѫ по-добри! Вмѣсто това той, следъ като говори за численостьта на албанцитѣ изобщо (всичко 1.800.000 д., отъ които $^{2}/_{3}$ вънъ отъ Албания — 250.000 д. въ Италия, 80.000 въ Гърция, останалитѣ въ Югославия, Гръцка Македония, Турция и другаде) и за общата численость на населението въ Албания (833.618 д. въ 1926 г.), той хитро заявява, че безъ да се преувеличавалъ броятъ на „ромънитѣ“ въ Албания, споредъ неговитѣ изчисления (după calculele mele), тѣ наброяватъ най-малко 60.000 д.. „Ако Вайгандъ даваше 9.000 души за Бератъ, ако въ Корча има 4.000 д. ромъни, ако днесъ се знае, че християнскиятъ елементъ въ градоветѣ Тирана, Драчъ, Ферика, Премети се състои почти само отъ ромъни, тогава не ще преувеличимъ, ако смѣтнемъ 25.000 д. само за градоветѣ въ Албания. Остатъкътъ се образува отъ фаршериотитѣ отъ Музакия, Чамерия, окр. Премети и пр.“ (с. 115). Че при тия изчисления и по отношение на градоветѣ трѣбва да бѫдатъ направени нѣкои поправки не въ полза на „ромънския“ елементъ, въ това не може да има никакво съмнение. Албанскитѣ градове не сѫ нито многочислени, нито многолюдни, за да може тъй лесно да се изкара цифрата 250.000 само за аромънитѣ. Но и друго. За града Бератъ самъ К. казва, че напоследъкъ, вследствие на изселянето на християнитѣ (албанци и аромъни), неговото население значително намалѣло та официалната статистика му дава всичко 8505 д. население (стр. 82). Отъ где тогава 9.000 д. аромъни? Относително селското население — фаршериотитѣ — пъкъ, като се вематъ предъ видъ посоченитѣ погоре изнесени отъ него сведения за незначителния брой на населението въ отдѣлнитѣ малки селца, презъ които е миналъ, човѣкъ недоумява, отъ где сѫ могли да се натъкми броятъ до 60.000 д. Обстоятелството, че на пазаритѣ и по голѣмитѣ пѫтища постоянно се срѣщали презъ лѣтото аромъни (фаршериоти), още не говори за голѣмата имъ численость. Такива картини сѫ познати и отъ циганитѣ по цѣлия Балкански полуостровъ, но това още не показва, че тѣхниятъ брой въ държавитѣ, които сѫ въ него, е много голѣмъ.

Въ тая първа, пѫтеписна часть отъ съчинението на проф. Капитанъ има любопитни екскурси върху албанцитѣ, тѣхната най-нова културна и политическа история, между друго върху приемането на мюсюлманството отъ тѣхъ. Тукъ тъкмо той изтъква интересния фактъ, че въ днешнитѣ мюсюлмански области на Албания изобилствуватъ мѣстни имена отъ християнски характеръ: *Shëmilli* — Свети Илия, при Елбасанъ, *Shëmitra* — Св. Димитъръ, *Chinkolla* — Св. Никола и пр., които изброява (с. 51—53). Той привежда сѫщо нѣкои аромънски мѣстни имена (стр. 88 и сл.). Между тѣхъ, разбира се, не сѫ на мѣстото си имена като *Vlahina, Vlahova* и *Vlahani* (с. 92), които сѫ изцѣло славянски, образувани отъ *влах-* съ суф. *-инъ*, *-ово*, *-ан-*.

Втората часть отъ изследването е посветена на езика на аромънитѣ въ Албания (ср. 116 нт.). Тукъ проф. Капиданъ изтъква разликата, която сѫществува въ това отношение между говора на аромънското население въ градоветѣ и говора на населението въ селата (фаршериотитѣ). Това се дължи преди всичко на обстоятелството, че населението на градоветѣ се състои предимно отъ преселници отъ Москополе и околнитѣ селища или отъ Македония (Охридско), сиречь отъ аромъни по произходъ отъ планината Грамосъ. Но и тамъ, гдето има фаршериоти като градско население, тѣхниятъ говоръ се отличава отъ говора на селянитѣ, който се характеризува особено съ едно заднонебно (увуларно — произнасяно съ трептение на мѫжеца) *r*, каквото нѣма въ никои други аромънски говоръ. Особено изразита е тая черта въ говора на женитѣ, който изобщо се различава отъ говора на мѫжетѣ изъ сѫщата срѣда, и това дава поводъ на проф. Капиданъ да разгледа въпроса за обособението въ говора на двата пола и принципно (стр. 127 и след.).

За да опредѣли мѣстото на говора на фиршериотитѣ между останалитѣ аромънски говори, проф. Капиданъ хвърля погледъ върху последнитѣ, като ги раздѣля на две групи — южна група, на аромънитѣ отъ Пиндъ, и северна — на аромънитѣ отъ Грамосъ. Къмъ последната спада говорътъ на аромънитѣ въ Македония. До тая тъкмо северна група — на грамощанитѣ — се приближава говорътъ на аромънитѣ въ Албания. Колкото се отнася до говора на фаршериотитѣ специално, той показва известни особености, които го сближаватъ съ езика на мъгленскитѣ власи и дори дакоромънитѣ, но тѣ се дължатъ очевидно на успоредно развитие, тъй като географически тѣ сѫ доста отдалечени отъ еднитѣ и отъ другитѣ. Въ тоя говоръ, покрай изтъкнатия особенъ заднонебенъ *r*-звукъ, сѫществува още една важна особеность — произносъ на тъмния звукъ ă(=*ъ*) като *ĕ*,— която, любопитно е, не е чужда и на българския езикъ. Въ единъ отъ говоритѣ въ източния Балканъ (Еркечъ, Гулица) и въ срѣдния Балканъ (Тетевенъ) ударено *ъ* се произнася сѫщо така като отворено *e* (*ä*), и тая особеность биде констатирана въ ново време и въ единъ български говоръ край албанската граница (с. Радожда и пр. — Охридско, вж. Л. Милетичъ въ Списание на Бълг. акад. на наукитѣ кн. XVI, 1918, стр. 35 и сл.).

Относително произхода на аромънитѣ въ Албания, проф. Капиданъ приема, че и въ градоветѣ тѣ сѫ били еднакви съ фаршериотитѣ, като въ последствие, отъ XVIII в. насамъ, къмъ тѣхъ са прибавили москополци, които ги задушили. Той приема сѫщото и за Македония — стари преселници отъ Грамосъ и по-нови, следъ разрушението на Москополе. Самитѣ фаршериоти той причислява сѫщо тъй къмъ групата на грамощанитѣ.

Въ свръзка съ това той засѣга и въпроса за произхода на тия аромъни и, като отбелязва, че въ езика на аромънитѣ въ Тесалия и Епиръ нѣма нищо по-старо, дължимо на гръцко влияние, което да не сѫществува и въ езика на аромънитѣ въ Македония, гдето нѣма гърци, а сѫщо така, че и въ езика на фаршериотитѣ нѣма никаква особеность, дошла подъ албанско влияние, която да не е и въ езика на останалитѣ аромъни, той заключава, че, до колкото изобщо се явяватъ като старо „флотантно“ население въ Албания, ядката имъ е дошла отъ северъ, отъ тамъ, гдето тѣ, заедно съ дакоромънитѣ, сѫ образували нѣкога цѣлостния ромънски езикъ (стр. 148).

Трѣбва да се отбележи, че въ схващанията на проф. Капиданъ по произхода на ромънския родъ на Балканския полуостровъ е настѫпилъ значителенъ повратъ. Тука на югъ ромънскиятъ елементъ, следователно, е дошълъ отъ область по-северна. Къмъ това, което той казва, ще трѣбва обаче да се добави, че близостьта на аромънскитѣ говори свидетелствува недвусмислено, какво и тѣ следъ дохождането си на югъ ще сѫ живѣли известно време въ по-голѣма близость, сигурно въ Тесалия и Епиръ, отгдето въ последствие се разселятъ и по-северно въ Албания, по планинитѣ въ южната ѝ часть и въ равнинитѣ на Адриатическия брѣгъ, както и въ Македония.

Ст. Романски.

Писмата на Теофилакта Охридски, Архиепископъ Български. Съ притурка на мѫченичеството на 15 свещеномѫченици, пострадали въ Тивериуполъ (Струмица). Превелъ отъ гръцки и коментиралъ Митрополитъ Симеонъ Варненски и Преславски. Сборникъ на Българската Академия на Наукитѣ Кн. XXVII. гол. 8⁰, XXXIII+280 стр. София, 1931 г.

Въ историческата византийска литература касателно Македония важно мѣсто заематъ „Писмата на Теофилакта Охридски, Архиепископъ Български“, който къмъ 1092 година, когато Македония бѣше подъ властьта на Византия, е билъ назначенъ за титуляръ на автокефалната Охридска Архиепископия, въ нейнитѣ граници, обемащи почти цѣла Северна България и Македония. Обнародването на Теофилактовитѣ писма на български е важно книжовно събитие, което добива още по-голѣма научна цена, че въ гореозначеното издание на Българската академия на наукитѣ имаме не само преводъ на писмата отъ перото на Негово Високопреосвещенство Митрополита Симеонъ, твърде сполучливъ по своята точность и хубавия български езикъ, но и нѣщо по-вече: митрополитъ Симеонъ отъ своя страна придружава писмата съ твърде интересни научни коментарии, които заематъ два пѫти толкова мѣсто, колкото самиятъ преводъ, а свърхъ това още отдѣлно ни дава и интересна биография на Теофилакта Охридски, която митрополитъ Симеонъ е съставилъ възъ основа на критично проучване на самитѣ Теофилактови писма и която той скромно самъ нарича „биографиченъ опитъ“. Въ притурка митрополитъ Симеонъ е прибавилъ и свой преводъ на „Мѫченичеството на светитѣ славни 15 свещеномѫченици, пострадали въ Тавериуполъ, именуванъ на български Струмица, въ царуването на злочестивия Юлиянъ Отстѫпникъ“ (споредъ изданието на гръцкия текстъ отъ сѫщото заглавие на Migne въ Patrologia graeca t. 126 col. 151-222).

Нашето издание съдържа 130 Теофилактови писма и то 20 писма по изданието на Бонифация Фанети, 75 — по изданието на Иванъ Мерусия и 35 — по изданието на Иванъ Ламия. Митрополитъ Симеонъ своя трудъ „благоговейно посвещава на незабравимитѣ борци за църковната независимость на българитѣ". Въ предговора си авторътъ излага мжчнотиитѣ, които е сподвилъ превеждайки не винаги ясния гръцки текстъ на писмата, и колебанията си, докато се е решилъ, подканенъ отъ проф. В. Златарски, да ги коментира, и най-сетне, пакъ по сжщата инициатива, да напише и своя „биографиченъ опитъ". Въ трудната си работа, като е билъ принуденъ постоянно критически да взема въ внимание и досежната научна литература, митрополитъ Симеонъ е постоянствувалъ докрай, знаейки голѣмото значение на Теофилактовитѣ писма за българската история, тъй като тѣ ни даватъ „ценни сведения за положението на ония български земи, гдето е царувалъ славниятъ български царь Самуилъ и то нѣколко години следъ падането на неговото царство подъ ударитѣ на византийския императоръ Василий II (976-1025), известенъ съ прозвището Българоубиецъ". Поради това си значение Теофилактовитѣ писма, както е известно, сж до сега многократно използувани въ науката, главно отъ историцитѣ на българската църква[1]. Специално отъ българско национално гледище важностьта на Теофилактовитѣ писма твърде добре е изтъкната отъ митрополитъ Симеона въ увода къмъ Теофилактовата биография: „Теофилактъ, като предстоятель на независимата Охридска архиепископия и архиепископъ български, служилъ редъ години въ Западна България, е билъ въ тѣсно съприкосновение съ населението и съ владѣещитѣ въ негово време византийски власти и, следователно, това, което пише въ писмата си, е напълно достовѣрно. Отъ тия писма може да се разбере, доколко сж били спазени преимуществата, които Василий II е обещалъ на македонскитѣ българи следъ разорението на Самуиловото царство. Въ тия писма срѣщаме сведения за чувствата, които Теофилактъ хранѣлъ къмъ своитѣ пасоми и на каква народность принадлежали последнитѣ. *На всѣкжде той ги нарича българи*[2]. Нийде не употрѣбява за тѣхъ думата „сърбинъ", ако и да е сжществувала тогава сръбската държава като отдѣлна политическа единица, която напжти е влизала въ борба и съ Византия презъ времето на неговото архиепископствуване. Следъ като победилъ Самуила и завладѣлъ царството му, Василий II се постаралъ да ги умиротвори и привлѣче къмъ Византия. И трѣбва да се признае, че макаръ и да е живѣлъ преди хиляда години, когато нравитѣ не били толкова меки, съ каквито се хвалимъ ние въ сегашно време, той, за да си постигне цельта, *не билъ толкова жестокъ, толкова безчеловѣченъ и суровъ, колкото се явяватъ въ сегашно време нѣкои цивилизовани божемъ държави, които, благодарение на чужда сила, можаха да турятъ ржка на едновременшнитѣ царь-самуилови страни*. Василий II безспорно е билъ жестокъ къмъ своя противникъ Самуила, когато е воювалъ съ него, както се разбира отъ факта, че той изболъ очитѣ на петнадесеть хиляди пленници българи, Самуилови войници, обаче когато превзелъ Охридъ и влѣзълъ въ него, той се явява мекъ. Така, той освенъ че оставилъ въ сила Самуиловото законодателство, издалъ на името на Охридския архиепископъ Иванъ, бивши игуменъ на манастиря Св. Богородица при Дебъръ, три хрисовули, съ които призналъ голѣми преимущества на Охридската архиепископия, въ противность на това, което правятъ сега въ Македония аколититѣ на силнитѣ“.

---

[1] Вж. и у Ив. Снѣгаровъ, История на Охридската архиепископия отъ основаването и до завладѣването на Балканския полуостровъ отъ турцитѣ. София, 1924 г. Вж. и моята рецензия за Снѣгаровия трудъ въ Макед. Прегледъ год. I. кн. 4.; вж. за сжщото и въ статията на Ив. Снѣгаровъ „Византийски свидетелства отъ XI—XIII. в. за българския характеръ на Македония" печ. въ Макед. Прегледъ год. I, книга 5—6.

[2] Курсивътъ е нашъ.

Самиятъ Теофилактъ е билъ гъркъ, родомъ отъ гр. Еврипъ на островъ Евбея (Негрополтъ), което се доказва отъ едно мѣсто въ неговитѣ писма, което митрополитъ Симеонъ въ своя биографиченъ очеркъ изтъква. Той не е питаелъ добри чувства къмъ своитѣ пасоми българи въ Охридъ, за кѫдето той, споредъ приемливитѣ доводи на автора, не ще да е доброволно напусналъ охолния си животъ въ Цариградъ за да прекарва днитѣ си въ качество на архиепископъ въ „варварската“ охридска срѣда. Теофилактъ нарича своитѣ пасоми българи — варвари, нечисти, простаци и пр. (вж. стр. XXII. нат.), „сиромаси по имотъ, а богати по злонравие“. Разбира се, че и българитѣ не сѫ можели да гледатъ съ добро око на единъ архиепископъ гъркъ, който надмѣнно дори презритално се е отнасялъ къмъ тѣхъ. Но отъ друга страна Теофилактъ твърде е залѣгалъ да не се накърняватъ автокефалнитѣ привилегии на Охридската Архиепископия и особено се е борилъ противъ всички, които сѫ посѣгали върху имотнитѣ ѝ интереси. Твърде сѫ интересни за историята на тогавашния потиснатъ животъ на българщината въ Македония подъ византийско иго честитѣ оплаквания на Теофилакта противъ злоупотребленията на разни чиновници и за суровото имъ отнасяне спрямо населението. Теофилактъ е водилъ ожесточена борба особено противъ всесилнитѣ „бирници“, които отъ своя страна го ненавиждали и го преследвали. За Теофилактовото ревниво защищаване старитѣ автокефални права на Охридската архиепископия е характерно свидетелство едно мѣсто отъ негово писмо до Халкидонския епископъ Михаилъ, въ което протестира противъ намѣсата на цариградския патриархъ въ дѣлата на архиепископията: „На какво основание последниятъ (патриархътъ) се бърка въ България, гдето той нѣма право нито да рѫкополага, понеже тя си има автокефаленъ архиепископъ, нито пъкъ нѣкое друго предимство е получилъ“ (стр. XXVII).

А относително борбата на Теофилакта противъ страшнитѣ угнетители на народа — бирницитѣ, струва да отбележа тукъ две мѣста отъ изложението на митрополитъ Симеонъ, взети изъ писмата на Теофилакта. Въ едно писмо до видинския епископъ той пише: „Жестоки ли бирници имашъ? Но тѣ не сѫ по-жестоки отъ ония на тукашнитѣ страни, които едното отъ петь деца откарватъ въ робство, като едно отъ добитчетата, отъ които се взима на петь или на десеть едно“. Въ друго писмо до патриарха Теофилактъ казва: „До небесата е допрѣло глава самохвалството на грѣшницитѣ, които убиватъ вдовица и сираче и умъртвяватъ всѣки мѣстенъ жител и пришелецъ, а да помогне или да избави нѣма кой, но всичко се граби и завлича, защото нѣма кой да избави и да спаси, и ругатели господарствуватъ надъ насъ, а бирницитѣ ни жънатъ, каквото е останало отъ остъръ сърпъ". Колкото Теофилактъ и да се е оплаквалъ и търсилъ застѫпничеството на по-силнитѣ, гоненията и клеветитѣ на бирницитѣ противъ него, между които особено се отличавалъ нѣкой си Иаситъ, най-сетне го принудили да напустне Охридъ и да избѣга въ Битоля. Споредъ митрополитъ Симеонъ главно борбата се е водила между Теофилакта и административнитѣ власти, които сѫ привлѣкли на своя страна и нѣкои охридски граждани. Теофилактъ смѣло и безстрашно е работилъ да запази привилегиитѣ на Охридската църква, каквито ги е опредѣлилъ Василий II въ хрисовулитѣ, издадени на името на първия Охридски архиепископъ Иванъ, който е билъ българинъ. Каква е била последната участь на Теофилакта, где и кога се е поминалъ той, нѣма положителни данни. Митрополитъ Симеонъ е на мнение, че Теофилактъ къмъ 1108 година, когато е билъ въ Солунъ, че се е завърналъ въ Охридъ и пакъ тукъ е останалъ до края на живота си, гдето е билъ отстраненъ, за да не се намира въ Цариградъ, и гдето, „макаръ и гъркъ, все пакъ се е борилъ за правата на църквата си, защищавалъ съ доблесть християнитѣ си отъ притѣсненията, грабителствата и злоупотрѣбленията на византийскитѣ чиновници."

Теофилактъ е писалъ за живота на божии угодници, почитани у българитѣ, и по тоя начинъ е оставилъ ценни сведения за българската история отъ ония тъмни времена. Едно отъ тия съчинения на Теофилакта е и житието за 15-тѣ Тивериополски мѫченици, което Митрополитъ Симеонъ, както се каза, дава тъй сѫщо въ български преводъ.

Въ коментариитѣ на митрополитъ Симеона, писани съ нуждната ерудиция, която твърде издига автора като ученъ, членъ на Българската академия на наукитѣ, умѣло се изтъкватъ и обясняватъ много страни отъ тогавашния политически и духовенъ животъ на съвременната Византия, подъ чията власть българския народъ много е страдалъ и при все туй опорито е запазвалъ своето народностно име българи. Разбира се, тукъ не смѣтамъ, че е умѣстно да се впускамъ по-вече въ преценка на подробности, което е работа на специялиститѣ историци.

Л. Милетичъ.

† Вл. Дяковичъ, Българитѣ въ Бесарабия. Кратъкъ исторически очеркъ съ петь приложения. София, 1930, стр. 118.

Тази книга излѣзе миналата година подъ перото на починалия неотдавна виденъ общественикъ и бесарабски българинъ Вл. Дяковичъ. Тя представя едно кратко изложение на редица факти свързани съ историческата сѫдба на българитѣ, които сѫ се преселили презъ разни времена въ Бесарабия. И другъ пѫть сѫщиятъ авторъ ни е запознавалъ съ тия въпроси и то по-обширно, напр. въ книгата си „Българска Басарабия[1] (историко-етнографски очеркъ) съ спомени за генерала Ив. Колевъ отъ съученицитѣ му по гимназия, съотечественици: Вл. Дяковичъ, Д. Н.

---

[1] Споредъ ромънския изговоръ на думата.

Николаевъ, П. Бачурски и Д-ръ К. Бачурски". София, 1918. стр. 250, както и въ нѣколкото статии печатани презъ 1929 г. въ сп. Отецъ Паисий, г. II. стр. 63—65, 165—168, 260—266, 375—380. Въ миналото другъ виденъ бесарабски българинъ — Иовъ Титоровъ издаде доста голѣмъ трудъ посветенъ на сѫщото изучване, носещъ и сѫщия насловъ „Българитѣ въ Бесарабия". София, 1903, стр. 332.

Въ последния исторически очеркъ на Вл. Дяковичъ сѫ набелязани само най-важнитѣ моменти въ сѫдбата на ония българи, които сѫ били принудени да емигриратъ и да основатъ свое второ отечество въ най-южната часть на Бесарабия, въ областьта позната съ историческото име Onglum, Oglum, Ὄγγλος, Ὄγκλος. (Авторътъ съобщава двете мнения върху етимологията на думата: първото, че Onglum произлиза отъ слав. жгълъ, още повече че и татарското име на тая область — Буджакъ значи сѫщо жгълъ и второто, което, доколкото знамъ, изказа само Г. Баласчевъ въ „Бележки върху веществената култура на старобългарското ханство и основаването му въ Европа", София 1902 стр. 19, че думата произлиза отъ прабълг. Oglos или Olgos, означаваща заградено, защитено мѣсто. По-близко до истината е, мисля, първото мнение, което се подкрепя и отъ факта, че славянското племе населяваще тоя край носѣло името угличи — отъ жгълъ).

Книгата е раздѣлена на нѣколко глави: I — преселение и организиране, II — въ ромънско време (1857—1878), III — въ руско време (1878—1918) и IV — следъ руската революция до днесъ (1917—1928). Следъ това следватъ въ преводъ (на стр. 55—103) различни документи, постановления и хрисовули, които сѫ уреждали положението на българитѣ преселници. Хрисовулътъ на централното училище въ гр. Болградъ е даденъ и въ ромънския му оригиналъ. Най-сетне на стр. 105—118 се намира „Списъкъ на ония бесарабски българи, които следъ освобождението на България сѫ вземали и вѕематъ видно участие въ държавния, обществения и културния животъ на България и сѫ допринесли и допринасятъ не малко за издигането на българското национално дѣло".

Авторътъ е поискалъ да запознае четеца съвсемъ накратко съ географското положение на земята, въ която сѫ се установили забѣгналитѣ българи, както и съ причинитѣ и начина на тѣхното изселване. Известно е и отъ други исторически трудове, че все по-лошитѣ условия на робството, които настѫпватъ въ полов. на XVIII в., честитѣ въстания и свързанитѣ съ тѣхъ турски жестокости, както и войнитѣ на отоманската империя съ нейнитѣ съседи сѫ принуждавали мнозина българи да напущатъ домашно огнище и да дирятъ по-спокоенъ животъ въ чужди страни. Следъ руско-турската война отъ 1828—29 г. е станало масово преселване на българи не само въ Бесарабия но и въ губерниитѣ Черниговска, Херсонска и Таврическа. Въ тия нови земи тѣ намиратъ само запустѣли татарски селища, които трѣбвало да оживятъ отново, или да построятъ свои нови колонии. Ето защо и имената на преселнишкитѣ села сѫ или татарски, като напр. Авдорма, Девлетагачъ, Кодкитай, Чешмекьой, или турски пренесени отъ България, като Дермендере[1], Исерлий, Камчикъ, Караагачъ,[1] или най-сетне нови български, като Жеравна, Калчево, Нови-Траянъ, Стари-Траянъ и др. Споредъ статистическитѣ данни отъ 1910 г. (у Н. С. Державинъ, Болгарскія колоніи въ Россіи. СбНУ. XXIX, 1914, стр. 16, 26 сл.) въ цѣла южна Русия българитѣ наброяватъ около 315,830 души. Предвижданията на автора сж, че днесъ въ чисто българскитѣ колонии въ Бесарабия живѣятъ 350,000 българи, а въ цѣла южна Русия броятъ имъ надминава 530,000. (Проф. А. Иширковъ въ книгата си Les Bulgares en Dobroudja, Aperçu historique et ethnographique, излѣзла въ Бернъ въ 1919 г. на стр. 174 изчислява българското население въ Бесарабия по това време само на повече отъ 220,000). По-нататъкъ въ книгата се изтъква благородната роля на попечителя надъ българскитѣ колонии генералъ Ив. Никитичъ Инзовъ и неговото застжпничество да се уредятъ съ специална грамота правата и задълженията на преселницитѣ. Новитѣ жители на тая напустната и съ лоши географски и климатически условия страна се заематъ съ удивителна енергия и безъ чужда помощь за една мжчителна благоустройствена работа. И скоро цѣлиятъ край добива такъвъ привлѣкателенъ видъ, че нѣкои руски автори отъ това време съ очудване говорятъ за богатия поминъкъ на тамошното население и за щастливата „нова България“, (Срв. А. Скальковскій, Болгарскія колоніи въ Бесарабскомъ и Новороссійскомъ краѣ. Одеса 1848, стр. 1, 27). Следъ парижкия трактатъ отъ 1856 г., когато 40 колонии заедно съ гр. Болградъ преминаватъ къмъ княжество Молдава, съ прокламацията на Балшъ и хрисовула на Богориди се потвърждаватъ всички права и привилегии на българитѣ, признати още отъ руското правителство. Освенъ това, съ отдѣленъ хрисовулъ се дава възможность на колониститѣ да откриятъ своя гимназия въ гр. Болградъ. Преподавателскиятъ персоналъ при гимназията е билъ старателно подбиранъ измежду най-подготвенитѣ и образовани българи. Достатъчно е да споменемъ имената на д-ръ Д. Мутевъ, д-ръ В. Беронъ, Т. Икономовъ, В. Поповичъ, В. Стояновъ, Д. Агура и др. познати и заслужили български книжовници отъ миналото, за да добиемъ представа за директоритѣ и учителитѣ на това учебно заведение. Въ това време и девическото училище се развива въ гимназия, урежда се театъръ, народна читалня, народенъ хоръ, основава се и таенъ революционенъ комитетъ, а въ ромънската камара влизатъ 9 български народни представители. Скоро обаче започватъ опититѣ отъ ромънска страна да се отнематъ правата на преселницитѣ, както и да се тури ржка на Българската гимназия. Следъ достойната съпротива на нашитѣ сънародници тия опити завършватъ безуспѣшно, или сж имали въ резултатъ нищожно измѣнение на сжществуващитѣ условия. Презъ време на руското владичество отъ 1878 г. насамъ българитѣ, ако и въ икономическо отношение да не сж били зле, почватъ постепенно да губятъ правата си. Издаватъ се нови наредби и за българската гимназия, които целятъ унищожаването на нейния български характеръ. Това предизвиква общо недоволство, протести и специални постжпки на българитѣ предъ отговорнитѣ власти,

---

[1] Вж. д-ръ Л. Милетичъ. Старото българско население въ североизточна България. София, 1902 г., стр. 77, 90, 133.

Тия усилия обаче оставатъ безъ резултатъ и руситѣ налагатъ волята си.

Въ последната глава на книгата се разглежда положението на Бесарабия отъ времето на руската революция (1917 г.) до днесъ, договоритѣ, съ които се урежда независимостьта на тая страна и стремежа на българитѣ да възобновятъ своитѣ училища.

Авторътъ не е отдѣлилъ въ тая своя книга мѣсто за кратки бележки върху бита, характера, нравитѣ, обичаитѣ и обредитѣ на бесарабскитѣ българи, което съвсемъ не би било излишно предвидъ на погрѣшнитѣ и пристрастни характеристики, които сѫ имъ давани отъ страна на ромънски та дори и руски учени (срв. Z. K. Arbure, Basarabia în secolul XIX, Bucuresci 1899, стр. 205 сл.; Г. Занетовъ, Българскитѣ колонии въ Русия. Пер. сп. кн. 37—39, стр. 9.)

Въ книгата нищо не се споменува за завръщането на нѣкои отъ преселницитѣ въ България и за причинитѣ, които сѫ го предизвикали, а сѫщо не е изтъкнато и благотворното влияние на нѣмскитѣ колонисти съ тѣхната висока материална култура върху нашитѣ съотечественици. Полезенъ и интересенъ щѣше да бѫде и единъ бѣгълъ погледъ върху езика на бесарабскитѣ българи, за който проф. Н. С. Державинъ въ Болгарскія колоніи въ Россіи т. II, языкъ, Петроградъ 1915, стр. XIII сл. пише, че се обогатилъ подъ влияние на руския лексикално и синтактически, измѣнилъ се малко морфоложки, но запазилъ напълно своя звуковъ съставъ.

Книгата на покойния Вл. Дяковичъ има своя цена и отъ съвременно гледище. Въ нея се отразява борбата на една значителна часть отъ злощастното, разпокѫсано отъ безмилостна историческа сѫдба българско племе за запазване на своята националность и на човѣшкитѣ си правдини.

Ив. Лековъ.

В. Тодоровъ-Хиндаловъ, Добруджа въ миналото. Споредъ турски официални източници. (Изъ годишника на Соф. Народна библиотека 1926—1928 г.). София, 1931, стр. 199—284.

Всѣки новъ приносъ къмъ историята на Добруджа въ днешно време има своя изключителна цена. Въ науката народностниятъ характеръ на тая часть отъ общата ни родина не подлежи на никакво съмнение. Той е изтъкванъ многократно както отъ наши, така и отъ чужди учени. Въ връзка съ това не бива да не се спомене, че при свършека на голѣмата война, когато ромънитѣ заграбиха и последната часть отъ Добруджа, съюзътъ на българскитѣ учени, писатели и художници издаде добре стъкмения Сборникъ Добруджа[1] съ статии отъ видни български учени върху миналото и днешно състояние на тая областъ.

Добруджа е била срѣдище на първата българска държава, влизала е и въ предѣлитѣ на второто българско царство до времето на турското нашествие. Чужди пѫтешественици, които презъ XVII в. и по-късно минаватъ презъ тоя край даватъ красноречиви свидетелства за неоспоримия български характеръ на тамошното население. Тѣхнитѣ сведения, колкото и да сѫ вѣрни, не сѫ били подробни, нито пъкъ всестранни. Така напр. малко се знае за поминъка и стопанското положение на добружанскитѣ българи презъ голѣма часть отъ турското робство. Тъкмо затова трѣбва да се посрещне съ задоволство всѣки опитъ да се представятъ по-точно нѣкои страни отъ миналото на Добруджа, като се даде пѫть на неизползувани досега документи. Такъвъ опитъ прави и известниятъ нашъ ориенталистъ В. Тодоровъ-Хиндаловъ въ своя новъ трудъ, който е предметъ на настоящата бележка.

---

[1] Добруджа. География, история, етнография, стопанско и държавно-политическо значение отъ проф. д-ръ А. Иширковъ, проф. д-ръ В. Н. Златарски, проф. д-ръ Л. Милетичъ, проф. д-ръ М. Арнаудовъ, Ст. Чилингировъ, К. Шкорпилъ, проф. д-ръ Ст. Романски, проф. Д. Мишайковъ и проф. В. Молловъ. София, 1918.

Авторътъ се е възползувалъ отъ щастливия случай да открие въ стари цариградски книгохранилища тъй нареченитѣ „салнамета“ — официални турски годишници пълни съ статистически данни относно всички подвластни нѣкога на турската държава български области и то за периодъ отъ 10 и повече години. Той дава въ тоя свой трудъ сведения отнасящи се до Добруджа, като възнамѣрява да приготви още 4 други части, засѣгащи източна България, западна България, Македония и Тракия.

Студията съдържа две глави. Въ първата се даватъ сведения за населението, кѫщитѣ, имотитѣ и добитъка му, а въ втората се разглежда етимологията на турскитѣ топоними. извлѣчени отъ надлежнитѣ текстове. Авторътъ е намѣрилъ за нуждно да се спре накратко върху историята на турското заселване въ Добруджа, което датира отъ втората половина на XIII в. и което не е могло да окаже нѣкакво особено влияние върху българското население. Известно е, че къмъ началото на XIX в., когато започва възраждането на Добруджа, тя закрепва икономически създава си добро благосъстояние и закрѫгля напълно националния си характеръ. (Отъ обстоятелството, че още въ XVII в. много отъ добруджанскитѣ села получили турски названия, не бива да се сѫди за народностьта на тия населени мѣста). Възродителната вълна, която намѣри изразъ въ просвѣтителнитѣ стремежи на поробенитѣ и въ тѣхния общъ подемъ е вдъхвала страхъ у турцитѣ и тѣ безуспѣшно сѫ се мѫчели да угасятъ искрата на народностно съзнание у българитѣ. Отъ друга страна, виждайки материалната и стопанска сила на това будно население, което намирало богатъ поминъкъ въ земледѣлие и скотовъдство, тѣ не сѫ искали да го принуждаватъ да се изселва и дори сѫ полагали усилия да го задържатъ. Накрая на своя исторически прегледъ авторътъ въ нѣколко реда очертава високия националенъ духъ и чудното упорство на българитѣ въ Добруджа срещу асимилаторскитѣ стремежи на поробителитѣ. Намирайки, че най-голѣмото зло за българщината иде отъ изселването, той отправя зовъ къмъ всички българи кѫдето и да сѫ тѣ днесъ да останатъ по своитѣ мѣста и твърдо да отстояватъ своята народность.

По-нататъкъ въ тоя трудъ следватъ документи за участието на добруджанскитѣ българи въ църковния въпросъ (стр. 206—209, изъ архивата на Хр. П. Тъпчилещовъ) и (отъ стр. 210 до 273) таблици съ статистически данни — мѫжко население, кѫщи, вергии, бедели, разплоденъ и впрѣгатенъ добитъкъ презъ 1873 г. — за казитѣ Бабадагска, Балчишка, Добричка, Кюстендженска, Мангалийска, Мачинска, Меджидийска, Силистренска, Сулинска, Тулчанска, Тутраканска, Хърсовска, нахиитѣ Килийска и Махмудийска и Тулчанския санджакъ. Нѣкои отъ тия сведения, напр. относно жителитѣ, биха могли да се сравнятъ съ данни или отъ по-старо време споредъ свидетелства на чужди автори (вж. Н. В. Миховъ, Населението на Турция и България презъ XVIII и XIX в. I. СбАН. IV (3) 1915, II. 1924, III. 1929), или отъ по ново време (вж. Ст. Романски, Народописна карта на нова ромънска Добруджа. СпБАН. XI. 1915). Цифритѣ най-убедително сочатъ на какво завидно благосъстояние, плодъ на трудолюбие и предприемчивость, сѫ се радвали добруджанскитѣ българи въ оная епоха.

Твърде ценни сѫ и бележкитѣ върху етимологията на турскитѣ топоними въ Добруджа. Съ интересъ ще чакаме появата и на другитѣ части отъ така замисления трудъ на г. В. Тодоровъ-Хиндаловъ.

Ив. Лековъ.

Македонски градове въ едно руско пѫтешествие отъ 1807 година.

Едно известие, което говори за българския характеръ на славянското население въ Македония отъ началото на 19 вѣкъ и което ние не сме видѣли да е отбелязано нѣгде въ нашата книжнина, се намира въ Книгата „Воскоминанія на флотѣ Павла Свиньина“, Санктпетербургъ, 1818—1819, часть 3, носеща заглавието „Выписки изъ журнала В. Софонова, Лейтенанта Корветты Флоры.“

Павелъ Петровичъ Свиньинъ, род. въ 1787, умрѣлъ въ 1839 г., е извѣстенъ руски писатель и художникъ, основатель на „Отечественнія Записки“. Въ качеството на чиновникъ въ министерството на външнитѣ работи, тойнаправилъ въ 1806 година едно морско пѫтешествие на парахода Рафаилъ, който влизалъ въ състава на ескадрата, отправена да се присъедини къмъ срѣдиземноморската руска флота, намираща се по това време въ Бокка ди Катаро, подъ началството на знаменития адмиралъ Сенявинъ.[1] Това пѫтешествие дало материалъ за написване на интереснитѣ Воспоминанія, въ които е включенъ и дневникътъ на Софонова.

Адмиралъ Димитрій Николаевичъ Сенявинъ (1763—1831) заелъ съ флотата Катаро и не допускалъ французитѣ да влѣзатъ въ Дубровникъ. Тамъ той билъ въ сношение съ мѣстното славянско население, отъ което получавалъ пълно съдействие. Презъ мартъ 1806 година той получилъ заповѣдь да напусне Адриатическо море и се отправи съ флотата за Черно море.

На 18 декемврий с. г., по настояване на Франция, Турция обявила война на Русия. Сенявинъ трѣбвало да пренесе действията на ескадрата въ Архипелага. На 7 януарий 1807 година цѣлата флота излѣзла изъ пристанището на Катаро на открито море. Появила се силна буря, която отдѣлила Коветата „Флора“ съ В. Софонова отъ флотата. На 26 януарий съ този параходъ станало корабокрушение, въ което загинали 22 отъ екипажа. На 28 сѫщия месецъ останалитѣ живи успѣли да излѣзатъ на албанския брѣгъ около Драчъ (Дурацо). Тълпа албанци ги заобиколила, обезоръжила и обрала, следъ като ги закарала въ Бератъ при пашата, който се отнесълъ великодушно съ тѣхъ, но понеже Русия била въ обтегнати отношения съ Отоманската империя, обявилъ ги за пленници, като на 9 февруарий ги отправилъ подъ конвой за Цариградъ презъ Македония.

---

[1] Вж. Русскій біографическій Словарь, 1904, 1912, за двамата: Свиньинъ и Сенявинъ.

Тука ние оставаме Лейтенантъ В. Софоновъ самъ да говори, предавайки буквално само онова, което се отнася до населението на градоветѣ, презъ които пленницитѣ сѫ минали. За нѣкои градове той само споменава, безъ да казва нѣщо за народностьта на жителитѣ. Правописътъ на оригинала е запазенъ.

„12 [февруарий] прибыли въ крѣпость Огеру[1] (sic), коей управленіе зависитъ отъ паши Бератскаго; она построена на высокой горѣ при озерѣ. Строеніе готическое, но защищено довольно изрядно; жители большею частію Булгари и Греки...

13 пришли въ городъ Монастырь, населенный большею частію Турками и Албанцами магометанской вѣры; Булгаръ и Грековъ весьма мало . . .

18 прибыли въ Прилѣпъ. Онъ окруженъ лѣсами и населенъ Булгарами, кои встрѣтили насъ съ неожиданною радостію, чего никакъ мы не ожидали. Хотя квартирою нашею былъ сарай, но впрочемъ мы были очень довольны. Добрые жители принесли намъ мяса, вина (не красна изба углами, а красна пирогами) и къ нашему счастію пробыли мы здѣсь двое сутокъ. Добродѣтельные Булгары брали столь живое участіе въ горестномъ нашемъ положеніи, что проклятые наши стражи, примѣтя оное, били ихъ и отгоняли отъ насъ палками. Слава Богу! ноги отдухнули; погода была прекрасная...

19 пришли въ городъ Крюперли (Sic)[2], населеный при подошвѣ горы Турками; Грековъ и Булгаръ немного. Онъ зависитъ отъ Али-Паши. Городъ большой и многолюдный; насъ порядочно покормили — и поколотили.

20 прошли крѣпость Иштипъ, построенною на горѣ.

21 находились въ небольшомъ городѣ Родовиштѣ[3], заселенномъ на равнинѣ, верстъ на семь вокругъ простирающейся и кончашейся величайшими горами. Природа обогатила мѣстоположеніе сіе всѣми прелестями и украсила обработанными полями и виноградниками. Жители — Булгари[4]; мы отгостили у нихъ, по врожденному ихъ состраданію къ несчастнымъ, довольно хороско . . .“

---

[1] Охридъ.

[2] Вмѣсто Кюпрули сир. Велесъ.

[3] Радовищъ.

[4] Нека отбележимъ, ће неотколе излѣзлата въ Загребъ „Narodna enciklopedija“, подъ редакцията на Ст. Станojевић. Нѣкой си В. Радовановић казва за Радовишъ, че население било въ края на 19 вѣкъ 6230, отъ които 4000 турци, 2030 сърби и 200 цигани. „Nar. encikl. стр. 188“

По-нататъкъ Софоновъ и другаритѣ му минали на 22 презъ Струмица, 23 Петричъ, после Демиръ Хисаръ, Сѣръ и т. н. до Цариградъ. Той за състава на населението тука повече не говори. Види се, че сѫ преминавали много бърже. Повече мѣсто е отдѣлено на страданията, на които сѫ били подложени.

И тъй отъ цитиранитѣ бележки изъ дневника на В. Софонова, се вижда, че въ началото на 19 вѣкъ въ срѣдна Македония никакви сърби не е имало. 1807 година е много преди основаването на Българската Екзархия. Тѣзи руски моряци не сѫ знаяли нищо по това време за домогванията на сърбитѣ. Тѣ сѫ срѣщали жители, които сѫ се наричали и чувствували българи.

New York, августъ 1931.

Д-ръ Викторъ Н. Шаренковъ.

Simeon Evtimoff, Die Mazedonische Frage (отдѣлно отпеч. отъ „Zeitschrift für Politik“, Leipzig—Berlin 20 Jahrg., Heft 5), 1931, 8⁰, стр. 25.

Благодарение на географическото положение на Македония и на жилавото и родолюбиво българско население, което я населява, както и на многостраннитѣ интереси, които я свързватъ съ външния свѣтъ, македонскиятъ въпросъ не престава живо да занимава и следъ свѣтовната война множество политици и учени, тъй щото литературата по този въпросъ постоянно се засилва, та колкото завоевателитѣ на Македония всѣчески и да се стремятъ да докажатъ, че вече македонски въпросъ па дори и македенски българи не сѫществуватъ, — истината все пакъ си пробива пѫть. На казания живъ интересъ въ чужбина къмъ дѣлото на Македония се дължи, че гореозначеното изложение на „Македонския въпросъ“, отъ перото на нашия бележитъ сънотечественикъ Симеонъ Евтимовъ, редакторъ на в. „La Macédoine“ въ Женева, е намѣрило мѣсто въ страницитѣ на именитото нѣмско списание „Zitschrift für Politik“. Редакцията въ бележка съобщава, че следъ като въ юнската свезка на списанието се обнародвала статия отъ Arpad Török „Das bulgarisch-jugoslavische Verhältniss“ (Българско-югославянски отношения), въ която македонскиятъ въпросъ въ сѫщность се излага отъ югославянско становище, сега дава мѣсто на статията на г. Евтимовъ. Съответно на своето чисто научно и обективно становище редакцията е готова да приеме възражения, въ които обаче само „положителни данни да се противопоставятъ на положителнитѣ изводи на Евтимова“. При това редакцията добавя: „Разяснението на македонския въпросъ се явява за насъ като една отъ най-наложителнитѣ задачи на изследванията по външната политика, защото както балканскитѣ войни и както тѣхното продължение, свѣтовната война, въ сѫщность произлѣзоха отъ Македония, така и сега пакъ отъ този буренъ кѫтъ (aus dieser Wetterecke) сериозна опасность угрожава на европейския миръ. Забележително е,

---

За българи и дума не става. Така е и съ другитѣ градове въ тази енциклопедия. Истината не се казва. А въ енциклодии се даватъ само провѣрени сведения.

че такава голѣма важность се отдава на македонския въпросъ отъ редакторитѣ, проф. Dr Rich. Schmidt (отъ Лайпцигъ) и Dr Adolf Grabovsky (Берлинъ). Списанието имъ, което излиза отъ 1907 г., наистина, както редакцията сама изтъква, ако и да се обнародва въ Германия, то не е нѣмски органъ за пропаганда; съответно на своето „придобито старо научно име, списанието запазва пълна обективность и истинска научность". Мога съ голѣмо задоволство да потвърдя, че г. Евтимовъ съ рѣдка вещина и главно съ пълно безпристрастие и нуждната сдържаность е успѣлъ да даде ясна представа за македонския въпросъ отъ зародиша му до сегашната му наи-плачевна фаза. Не ще се намѣри що годе реномиранъ добросъвестенъ писатель, който би билъ въ състояние да обори нѣщо отъ множеството изнесени отъ Евтимова поразителни аргументи, които оправдаватъ борбата на македонскитѣ българи като справедлива, чисто политическа борба, наложила се на единъ съзнателенъ за жизненитѣ си права народъ, решенъ да защищава своята народностна самобитность, която съ брутално насилие сегашнитѣ господари-завоеватели на Македония искатъ да унищожатъ. Като припомня, съгласно съ по-рано дадени официални изявления отъ името на македонскитѣ българи, кои сѫ минималнитѣ условия за да се преустанови нелегалната имъ борба, г. Евтимовъ посочва пѫтя, по който и сега би се достигнало до умиротворение на Македония.

Л. М.

Македония подъ иго 1919—1929. Документи и свидетелства. Стъкмилъ Veritas. Издание на Македонския Националенъ Комитетъ. София, Придворна печатница, 1931, 8^0, CXCVIX 579 стр.

Литературата относително македонския въпросъ презъ последнитѣ десеть години толкова се умножи, че се чувствува голѣма нужда да се посъбератъ поне по-важнитѣ документи въ едно прирѫчно издание, каквото е обнародваниятъ отъ Македонския националенъ комитетъ Сборникъ „Македония подъ иго" подъ редакцията на „Veritas" (Д. Ризовъ). Въ него е дадено съдържанието на 707 документа и свидетелства, обяснени въ единъ обширенъ уводъ, съставляващъ I дѣлъ (стр. XIX—CXCVI), следъ който въ дѣлъ II сѫ дадени „Документи и свидетелства" (стр. 1—579). Книгата е посветена „На народа-мѫченикъ въ поробената страна, който страда и се бори; на братята хървати, както и на всички — голѣми и малки чужди и свои, които съ умъ или съ мишци ратуватъ за правото и правдата, за свободата и независимостьта на поробена борческа Македония." Дължимъ благодарность на издателството и редакцията за това полезно пособие, което значително пояснява изучването на трагичното положение, въ което изпадна нашиятъ народъ въ Македония подъ сръбско и гръцко иго следъ 1918 година. Изданието отъ външна страна е безукорно. На цвѣтната корица е извадено символистично клише, — ликове на македонски герои и тѣхни страдалчески подвизи въ една художествена група, дѣло на редактора г. Ризовъ (Возиръ).

Въ първия дѣлъ, раздѣленъ на тринадесеть глави, се говори за: последицитѣ отъ войнитѣ 1913—1918 г.; Македония като географско културно-историческо и економическо цѣло; договорнитѣ клаузи въ полза на малцинствата и тѣхното незачитане отъ страна на завоевателитѣ на Македония; економическия гнетъ; сръбската и гръцка администрация въ Македония; „неотговорнитѣ фактори,“ които тероризиратъ македонското население; насилията на официалнитѣ власти и способитѣ имъ да обезличатъ българското население; борбитѣ на македенскитѣ българи, за да запазятъ народностьта си; македонскитѣ бѣжанци и ликвидирането на тѣхнитѣ имоти въ Гърция; настаняването на чуждо население въ Македония; Обществото на народитѣ и правата на малцинствата.

Въ втория дѣлъ сж дадени съответнитѣ документи, като при всѣки е посоченъ източникътъ, отъ който е препечатанъ. Освенъ нашия печатъ използуванъ е и чуждиятъ включително съ сръбския и хърватския. Нѣкои отъ по-важнитѣ документи сж извадени и въ факсимиле. Редакторътъ е вмъкналъ между свидетелствата за българщината на македонцитѣ стари изявления на чужденци дори отъ минали вѣкове (отъ XI вѣкъ насамъ), случайно подбрани отъ тукъ отъ тамъ, безъ да се е съобразило, че тѣзи документи, независимо отъ това, че сж твърде непълни, изобщо не подхождатъ къмъ темата на книгата, въ чието заглавие дори е казано, че се описва положението на Македония подъ сръбско и гръцко иго презъ последнитѣ десеть години.

Богатото и разнообразно съдържание на книгата не се подава на кжсо изложение тукъ, затова ще се задоволя само съ горнитѣ редове, като горещо препоржчвамъ книгата на всички, които интересува македонскиятъ въпросъ въ последната му фаза.

Л. М.

Македония. Албумъ-алманахъ. Урежда редакционенъ комитетъ. София, Фолио (до 1000 стр.) 1931.

Албумътъ „Македония“ който биде издаденъ по частна инициатива на трима души, съставляващъ „Редакционенъ комитетъ,“ е и по замисълъ и по изпълнение грамадно книжовно предприятие, което въ тѣзи времена на безпаричие и апатия къмъ книжнината ни изобщо буди удивление и може да се обясни главно съ македонската енергия на начинателитѣ, между които покрай двамата членове на редакционния комитетъ — Илия Ивановъ и Ал. Развигоровъ, несъмнено особена заслуга се пада на третия членъ, неумиримия Дим. Ризовъ (известенъ и подъ псеудонима Возиръ). Въ края на албума сж дадени ликоветѣ на тримата редактори и на двамата, финансирали изданието, г. г. Дим. Х. Арсовъ и Хр. Пешевъ. По форматъ и обемъ албумътъ Македония е най-тежката книга издадена въ България въ последно време — тя съдържа до 1000 страници, отъ които около 600 съдържатъ илюстрации, извадени на тежка хартия, други 270 страници — обяснения къмъ илюстрациитѣ, и най-сетне стотина страници реклами. Книгата е посветена на „всички дейци — покойници и живи, ратували за свѣстяването на македонския българинъ, за неговата просвѣта и за свободата на поробена Македония.“ Подробно съдържанието е дадено на 39 страници. То се разпредѣля на десеть отдѣла, всѣки съ своя пагинация. И обяснителниятъ текстъ е сжщо така раздѣленъ на десеть отдѣла пакъ всѣки съ отдѣлна пагинация, поради което съдържанието на цѣлата книга става твърде непрегледно. Всичко сж дадени до 1645 картини, къмъ които сж прибавени и нѣколко, извадени въ бои, а въ края е приложена и етнографска карта на Македония. Картинитѣ сж смѣстени въ следнитѣ отдѣли: I. Живописна Македония, II. Жители и носия, III. Стопански животъ, IV. Селища, V. Здраве и спортъ, VI. Вѣра и черква, VII. Просвѣта и култура, VIII. Изкуство, IX. Революционно движение, X. Приятели на Македония. Картинитѣ сж печатани въ черно, кафяво и синьо

Голѣмото множество картини въ албума, разбира се, не е можело да бжде възпроизведено по оригинални фотографии, напротивъ сравнително незначителенъ е броятъ на такива репродукции, а всичко друго въ албума е препечатвано или по стари клишета или по префотографирани снимки отъ известни печатни илюстровани издания, между които изцѣло е използуванъ албумътъ „Македония въ образи“ и пр. Редно бѣше, редакцията да бѣше указала, кои картини отъ кои печатани илюстрации сж взети, както е изобщо прието да се посочва източникътъ, отъ който се е заимствувало. Това би спомогнало и по-лесно да се разбере, защо нѣкои отъ репродукциитѣ сж сносни, а други твърде лоши. Но изобщо, отъ художествена страна погледнато, извадените въ албума „Македония“ картини, особено съ огледъ на днешнитѣ по-изтънчени изисквания въ това отношение, не могатъ се нарѐ задоволителни, разбира се съ много изключения, гдето редакторитѣ сж разполагали съ по-добри снимки. Това впрочемъ и тѣ въ края на предговора си съ общи думи признаватъ: „Това се дължи главно на обстоятелството, че бѣхме принудени да оперираме съ стари клишета, а нови не можаха да се правятъ поради липса на снимки-оригинали; ликоветѣ на мнозина дейци, макаръ оригинални, бѣха доста повредени отъ времето и небрежностьта, много ликове сж възпроизведени отъ втора ржка — отъ образи въ книги и вестници. А така трѣбваше да се постжпи, за да се не лишимъ отъ важни снимки на лица, изгледи и пр.“. Въпрѣки речения недостатъкъ, извадените въ албума Македония картини на лица и мѣста съставляватъ твърде интересна и поучителна сбирка, която ще способствува, щото по нагледенъ способъ да се цени и разбира културниятъ образъ на Македония, а особено македонскиятъ въпросъ съ неговитѣ по-видни ржководители и въ неговитѣ различни прояви — просвѣтна, революционна и политическа. Освенъ картинитѣ за това немалко спомагатъ и обясненията, които ги придружаватъ; нѣкои отъ тѣхъ сж подробни и сж добре дошли на всички като приржчно пособие за бързи справки, особено що се отнася до биографични данни на македонски дейци. Интересни сж и даннитѣ за разни по-важни минали събития, изложени въ отдѣла „Хронология,“ а сжщо така сж твърде умѣстни и статистическитѣ таблици.

Разбира се, че въ изложението на можеството преразлични въпроси, засегнати въ обяснителния отдѣлъ, ще да има и грѣшки, неточности, а най-много непълноти, за които тукъ не се наимамъ да говоря. Но при все това, особено като се вземе предъ видъ, че изданието е дѣло на частна инициатива, смѣло може да се каже, че съ албума „Македония“ немалко е услужено на македонското дѣло, което се нуждае отъ колкото се може по-широко и главно по-достѫпно освѣтление предъ общественото мнение въ свѣта. Албумътъ е безукорно отпечатанъ и е хубаво подвързанъ. Цената на цѣлия албумъ, 1000 лева, е умѣрена.

Л. М.

Résumés des articles de la revue.

D-r Iv. Sakazov, Documents récemment découverts, datant de la fin du XIVe siècle, et concernant les Bulgares de la Macédoine vendus comme esclaves.

Au cours de sa seconde visite aux Archives nationales de Venise (Archivio di Stato), au printemps 1931, M-r Iv. Sakazov a trouvé parmi les archives notariales (archivio notariale) des actes notariaux de la fin du XIVe siècle, provenant de Candie, où il est parlé de Bulgares qui étaient vendus comme esclaves au marché de cette ville. La plus importante colonie vénitienne du XIVe siècle a été celle de l'île de Crète. A cause du grand nombre des colons, cette île entretenait plusieurs notaires, dont certains étaient chargés de dresser toutes espèces de contrats. Parmi les papiers de ce genre transportés aux Archives de Venise et conservés jusqu'aujourd'hui, M-r Sakazov a trouvé une liasse contenant des actes d'un notaire de l'île de Crète, du nom de Bresciano Manoli, datant de 1381-1383, où il est parlé de marchés d'esclaves, en particulier d'esclaves bulgares. Dans plus d'une centaine des actes notariaux de Bresciano il s'agit de Bulgares vendus comme esclaves et, ce qui est particulièrement important, principalement de Bulgares de la Macédoine, de toutes ses régions. Par exception, quelques-uns des esclaves bulgares provenaient de terres bulgares hors de la Macédoine — de Sofia, Philippopoli, Varna, Iambol (Diamboli), Messemvria et Stanimaka.

Le régistre notarial de Bresciano de Candie contient plus de 300 feuilles de parchemin, la plupart ayant 25 cm de largeur et 30 cm de longueur, et dont quelques-unes sont déchirées. Il manque à ce régistre beaucoup de feuilles avec les actes de plusieurs années consécutives. Tous les actes sont écrits en langue latine avec des caractères petits mais lisibles, et avec les abréviations d'expressions en usage à cette époque. Les contrats sont inscrits dans l'ordre chronologique et serrés les uns à côté des autres, comme le montrent ici les reproductions photographiques en format réduit. Après avoir marqué la date—le jour, l'année et l'indiction — à laquelle l'acte était dressé, le notaire inscrivait les noms des parties contractantes, ainsi que toutes les conditions, s'en tenant, en général, à une seule et même formule selon le type du contrat. Après le texte, sont indiqués les noms des témoins qui, en général, étaient toujours les mêmes, probablement des personnes qui fréquentaient la chancellerie du notaire Bresciano. Mais ce qui est important et caractéristique dans ces actes c'est que les esclaves vendus étaient invités par le notaire lui-même à indiquer la localité — ville ou village — dont ils étaient originaires et aussi leur nationalité. C'est pourquoi les actes notariaux de Bresciano ont une grande importance pour l'histoire et l'ethnographie des peuples balkaniques à cette époque. En ce qui concerne spécialement la Bulgarie, ces documents jettent une grande lumière sur le caractère ethnographique de la Macédoine à la fin du XIVe siècle qui, en dépit de toutes les orageuses perturbations politiques durant ce siècle, reste principalement bulgare, comme on peut le voir aussi d'après ces documents.

A Candie étaient en vigueur les lois et les coutumes vénitiennes. Les contrats étaient conclus secundum legem romanam et capitulos civitatis lanue, car en Crète était établie une ancienne colonie vénitienne qui vivait sous la protection de la République vénitienne. Les notaires eux-mêmes étaient des sujets vénitiens. Au XIVe et XVe siècles, les colons italiens de la Crète avaient une culture et une administration très supérieures à celles de la population grecque indigène. Pour cette dernière, il y avait même des notaires vénitiens qui rédigeaient les actes et les testaments en langue grecque. Dans les Archives notariales de Venise sont conservés beaucoup de régistres écrits par des notaires italiens en grec.

En ce qui concerne les contrats de vente d'esclaves, il est caractéristique que ces ventes avaient lieu périodiquement. Pendant une série de mois et même d'années on ne rencontre dans le régistre des Bresciano pas un seul contrat de vente d'esclaves, tandis que de temps en temps on en trouve des dizaines et enrégistrés le même jour. Ceci prouve que le commerce des esclaves ne se faisait pas toujours, mais seulement quand des commerçants amenaient avec leurs bateaux des esclaves de quelque pays. Une des époques les plus remarquables pour le commerce des esclaves est, selon le régistre de Bresciano, celle des premières invasions turques dans la péninsule balkanique. Les premières ventes d'esclaves enrégistrées dans ces documents datent du mois de mai 1381. Les Bulgares vendus au marché de l'île de Crète provenaient, comme il a été dit, principalement de la Macédoine. Cette circonstance n'est pas due au hasard, mais à certains événements politiques dans la péninsule balkanique — conséquences des invasions turques qui commencent à ce moment. La colonisation turque en Thrace et en Macédoine progressait rapidement. Une année après la prise d'Andrinople, les Turcs prirent aussi Philippopoli et Stara-Zagora (1364); en 1371, toute la région entre lambol et la mer Noire était en leur pouvoir. Au cours des 4—5 années suivantes ils conquérirent définitivement la Thrace et la Macédoine et pénétrèrent profondément dans les terres albanaises. Après la chute de Sofia, en 1382, l'Albanie aussi bien qu'une grande partie du royaume bulgare n'existent plus. Les Turcs massacrèrent, chassèrent, emmenèrent en esclavage une masse de chrétiens. Dans les documents de Bresciano (Voir le № CXCIX), il est fait mention de la vente d'une religieuse bulgare du village de Tarnovo (région de Monastir). Bientôt tous les marchés orientaux furent encombrés d'esclaves de nationalité bulgare, grecque ou albanaise. Au cours d'une ou de deux années dans la chancellerie de Bresciano ont été conclues des centaines de ventes d'esclaves. Les marchands d'esclaves les plus entreprenants étaient, même aux siècles précédents, les Vénitiens et les Génois. M-r Sakazov donne là-dessus des preuves historiques. Dans les régistres d'un notaire du nom de Lamberto di Samboutcheto de Kafa est inscrit, le 27 mai 1289, un contrat de vente d'une „blanche“ Bulgare nommée Kali (sclavam unam vocatam Cali albam, de provenie Bulgara). Un mois plus tard, dans le même régistre est inscrit une autre vente faite à Kafa d'une Bulgare du nom de Kressana, âgée de 39 ans, et de ses fils. M-r Sakazov démontre au moyen d'exemples de ventes datant de 1362 que les marchands vénitiens achetaient des Turcs des prisonniers de guerre bulgares, de sorte qu'il est probable que les esclaves bulgares enrégistrés par le notaire Bresciano étaient également des esclaves ravis par les Turcs et achetés de ceux-ci par les Vénitiens pour les revendre. L'un des plus grands marchés d'esclaves à cette époque a été la Crète avec ses ports principaux: Candie, la Canée, Rétimno et Sitia. On voit d'après les archives vénitiennes du XIIIe siècle que le commerce des esclaves en Crète était très animé. Il existe des documents datant de 1303, selon lesquels la Crète a été un marché intermédiaire pour l'exportation d'esclaves de Constantinople à Alexandrie. M-r Sakazov démontre qu'au XIVe siècle il y avait spécialement en Crète des conditions très favorables pour l'importation d'esclaves; en effet, dans l'île même, par suite de la forte diminution de la population, dont une partie avait émigré à cause des continuelles luttes intérieures et des insurrections, un grand besoin de bras se faisait sentir dans les exploitations agraires. Avec le temps, un grand nombre de ces esclaves achetaient leur liberté et s'établissaient comme colons ou comme domestiques salariés dans les biens de leurs maîtres d'hier; ceci est également prouvé par les contrats du notaire Bresciano. Après 1380, par suite d'un grand manque de manœuvres en Crète, beaucoup d'émigrants de l'île de Ténédos s'y établirent. Il est probable qu'à ce fait est également due, au cours des années 1381 et 1382, l'importation en masse d'esclaves enrégistrée par le notaire Bresciano. Les premières transactions d'esclaves inscrites ont été faites au printemps 1381. Mais il semble bien que ce ne sont pas les premières ventes d'esclaves enrégistrées par ce notaire. Sûrement dans les régistres perdus des années précédentes ont été inscrites d'autres transactions d'esclaves. Quelques contrats rédigés par le notaire Bresciano se rapportent à des cas où devant ce dernier se sont présentés l'esclave accompagné de son maître qui a déclaré qu'il donnait la liberté à l'esclave. En réalité c'était un simple rachat de l'esclave. Dans les documents publiés par M-r Sakazov on trouve des cas analogues concernant des esclaves bulgares. Ainsi, le 13 septembre 1382, a été enrégistré un contrat pour la libération d'une Bulgare qui, en échange, s'engageait à servir son maître pendant 5 ans. (Voir le contrat CXXI). Il y a aussi des contrats d'engagement d'esclaves bulgares comme nourrices (№ XXXII).

Fait intéressant, le plus grand nombre des esclaves vendus sur le marché de Candie étaient des Bulgares. Dans plus de 130 contrats notariaux, parmi les 222 examinés par M-r Sakazov et dont il publie le texte en entier ou en abrégé, il est exclusivement parlé d'esclaves bulgares; 15 autres contrats concernent évidemment des Bulgares, quoique cela ne soit pas dit explicitement. En second lieu viennent les esclaves grecs, et après eux les esclaves tatars, albanais, circassiens, valaques, russes etc. Alors que pour les Bulgares et les Grecs le lieu de naissance est toujours indiqué, pour les esclaves des autres nationalités il n'est en général pas mentionné. Parfois, même le nom de famille de l'esclave manque. Il semble que le notaire ne comprenait pas tous les esclaves — beaucoup d'entre eux parlaient des langues qui lui étaient inconnues. Les esclaves serbes et turcs sont les moins nombreux. Le manque d'esclaves turcs s'explique par le fait qu'il était interdit aux Vénitiens de faire le commerce d'esclaves turcs. Dans les documents de Bresciano est mentionné un seul esclave turc du nom de Mohamed. Il n'est parlé de Serbes que dans trois documents. Deux d'entre eux provenaient de „Castello" qui était peut-être l'actuel Castelnovo, ou encore Novo-Bardo (?). Le troisième esclave serbe était de Prichtina, probablement le point le plus éloigné au sud où était parvenue la population serbe dans la péninsule balkanique. D'autre part, il est remarquable que tous les esclaves de la Macédoine, notamment de Skopiè, Vélesse, Prilèpe, Monastir, Débère, Prespa, Ohrid, Vodène, Kostour, Stroumitza, Séresse, à de petites exceptions près (Turcs, Valaques, Albanais), sont inscrits comme étant de nationalité bulgare. Pas un seul Serbe n'a été indiqué comme provenant de ces endroits. Quoique à ce moment-là moins de 20 années se fussent écoulées depuis l'époque du plus brillant éclat du royaume serbe de Stéphane Douchan, la nationalité serbe et la désignation „Serbe" n'étaient pa connues en Macédoine. Il est encore remarquable que les esclaves de la Macédoine dont il est question, interrogés par le notaire sur leur lieu de naissance et leur nationalité répondaient qu'ils étaient Bulgares.

Il est intéressant de relever que la plupart des esclaves bulgares portaient des noms grecs — les femmes: Kali, Irina, Théodora, Stamata, Paraskéva, les hommes: Guéorgui, Iani, Alekso, Mihaïl, etc. Ceci est dû à l'influence culturelle et religieuse de Byzance en Bulgarie après la conversion au christianisme. D'origine purement bulgare sont probablement les noms: Poukola, Guoucha, d'origine slave-bulgare les noms: Mila, Dana, Dobri, Dragan, Stana etc.

Les actes notariaux de Bresciano montrent qu'il y avait aussi quelques esclaves grecs provenant des villes macédoniennes de Melnik, Salonique, Kostour, Vodène. Pas un seul Grec n'est indiqué pour les autres villes — Prilèpe, Débère, Vélesse, Prespa, Ohrid, Dévol etc. — tous les esclaves qui en sont originaires sont inscrits comme Bulgares. La plupart des Valaques mentionnés sont du village de Tarnovo (région de Monastir). Dans la région de Salonique, Kalamatia et Philokatana sont désignés comme lieux d'origine des esclaves bulgares.

Beaucoup d'esclaves ont déclaré le nom de leur lieu de naissance dans leur dialecte bulgare-macédonien, par ex. „iz-Melnika" (de Melnik) ce qui, mal compris, a été inscrit par le notaire: „Ismelinichi" (№ VIII); Prilapa (Genit. sg. iz Prilapa), Tirnova, Trnova (Genit. sg. de Trnovo) etc.

Il y a une série de villages et de petites villes de la Macédoine mentionnés dans ces documents dont on ne peut établir avec précision le lieu de naissance, par ex. Drinovo, Lazara, Livadia, Makri, Kosteno, Batuni,

„Odrudinia" (c. à d. od-Rudinia, Gen. sg. de Rudinie), Podogo, Ptinia, Stavrachi, Topolia. M-r Sakazov donne, de son côté, sur cette question des explications admissibles, en indiquant certaines localités portant des noms analogues. Mais il y a d'autres désignationes de localités pour lesquels il serait plus difficile d'établir où elles se sont trouvées. Un assez grand nombre de Bulgares sont indiqués comme provenant de l'Albanie; en effet, on sait que dans ce pays il y a eu depuis les temps les plus reculés des colons bulgares, dont il reste aujourd'hui encore des vestiges importants. Il est intéressant que beaucoup de Bulgares, Grecs et Albanais, sont mentionnés comme originaires de la région de „Despotato". M-r Sakazov croit qu'il s'agit de quelque région, gouvernée par un despote, qui vers 1381—1382 aurait été indépendante, et il est d'avis que c'est peut-être la région albanaise soumise à Karl Topia ou celle d'Ivan Ouglécha et d'Ivan Dragacha.

Après son introduction, M-r Sakazov donne le texte de 222 actes notariaux, dans la plupart desquels il est parlé d'esclaves bulgares. Il cite le texte latin original des actes les plus importants en partie ou en entier. A la fin, il annexe en fac-similé, format réduit, le texte original de 40 actes du notaire Bresciano, présentés en 13 reproductions photogrдahiques.

Les esclaves bulgares de la Macédoine dont le lieu de naissance est explicitement indiqué dans les documents en question proviennent d'Ohrid Débère, Kostour, Prespa, Vodène, Débol, Tarnovo (région de Monastir), Drinovo, Lazaro (Lazaro polé ?), Monastir, Prilèpe, Skopié, Vélesse, Melnik, Perpéraki, „Despotato", Salonique, Stavraki, Stroumitza, Ptchinia, Roudinie (Od-Rudinia), Radovi(ch), (D-radovi), Séresse, Stratzo, Kosteno, Livadia, Kalamatia, Filokatana, Iouskonitza, Ypogriti, Stronditzo, Podogo (Polog?), Tzvetiza, Novo Brouno, Batoun, Débredo (?), Kolouni, Tzambo (Çambo), Astrita.

Au sujet d'esclaves, hommes et femmes, appartenant à une autre nationalité, il est parlé dans 76 des documents ici communiqués. La plupart sont de nationalité grecque — 54 personnes; il y a 8 Tatars, 3 Russes, 6 Albanais, 3 femmes serbes, 1 Hongroise et 1 Turc.

Les actes notariaux de Bresciano qui sont ici reproduits sont rangés par ordre chronologique. Le premier document est daté du 2 mai 1381, le dernier (CCXXII) du 11 juillet 1383 — tous écrits dans la ville de Candie.

D. Iaranov, Le mouvement d'émigration des Bulgares de la Macédoine et de l'Albanie dirigé vers les terres bulgares de l'est du XVe au XVe siècle.

En Thrace, dans la Bulgarie danubienne et dans la Macédoine du nord-est, on désigne sous le nom d'„Arnaoutes" non sulement les vrais Albanais, mais aussi les Bulgares qui ont émigré de la Macédoine de l'ouest. Même dans certains endroits, par ex. dans la région de Svichtov, on appelle ainsi tous les émigrants de la Macédoine.

Une partie de ces „Arnaoutes" sont venus à l'époque de la guerre russo-turque de 1877, d'autres continuent à venir jusqu'aujourd'hui encore, enfin beaucoup ont immigré en masse avant le XIXe siècle. Ces derniers font précisément l'objet de l'étude de M-r Iaranov.

Dans son introduction, M-r Iaranov indique les études qui ont été déjà faites sur les colonies en Bulgarie. On connaissait jusqu'a présent neuf de ces colonies. M-r Iaranov s'est donné pour tâche de rechercher plus soigneusement toutes les colonies „arnaoutes" datant d'une époque plus ancienne, en partant de l'hypothèse bien fondée que l'immigration en Bulgarie des groupes d'„Arnaoutes" jusqu'ici connus n'aurait pas été due à quelques événements historiques exceptionnels, mais à un fort et continuel mouvement d'émigration de la Macédoine vers les terres bulgares de l'est, qui sûrement suivait toujours les mêmes routes. C'es pourquoi M-r Iaranov a commencé par rechercher les traces de l'émigration en question au sud-ouest dans trois directions, notamment les routes: Guechévo — Doupnitza — Kosténetz; Tzarévo-sélo — Raslogue—Iakourouda—Sestrimo et Pétritch — Névrokope — Pechtéra. S'étant très vite convaincu que sur le premier itinéraire ne se trouvait aucune trace de ce mouvement d'émigration, il étudia la seconde route, moins commode mais plus directe, entre la Macédoine d'un côté et la Thrace du nord et la Bulgarie du Danube de l'autre. Sur cette route, de même que sur la troisième, M-r Iaranov réussit à découvrir les traces qu'il cherchait. Après des voyages d'études faits deux étés de suite, M-r Iaranov, qui a visité 465 points habités, est arrivé à la conclusion que non seulement dans les neuf localités situées en Bulgarie, ily avait, comme on le savait déjà, d'anciens émigrés macédoniens, mais encore dans 36 localités, auxquelles il faut ajouter 10 autres pour lesquelles il y a certains indices, cependant pas tout à fait sûrs.

M-r Iaranov étudie la propagation géographique des „Arnaoutes" qui ont suivi les itinéraires suivants: 1) la route Tzarevo-selo—Gorna Djoumaïa—Raslogue — Koprivchtitza—Troïan — Lovetch — Razgrad—Varna; 2) la route Pétritch—Névrokope—Pechtéra; 3) la route Kustendile—Sofia—Berkovitza. En indiquant les localités dans lesquelles il a trouvé d'anciens émigrants macédoniens, M-r Iaranov prend aussi en considération les œuvres où cette question est traitée en relation avec les conditions historiques, politiques et économiques qui ont influé sur l'émigration des Macédoniens au cours des quatre derniers siècles, notamment du XVe au XIXe siècle. M-r Jaranov fait une rigoureuse distinction entre les „Arnaoutes" bulgares et les „Arnaoutes" — purs Albanais, qu'on trouve aussi en Bulgarie. Vers 1812, une importante partie des anciens colons macédoniens immigrèrent en même temps que d'autres Bulgares de la Thrace, de la Bulgarie du Nord et de la Dobroudja en Russie — plus précisément en Bessarabie, où ils s'établirent dans une douzaine de villages, sur lesquels M-r Iaranov donne des informations détaillées.

En décrivant la propagation géographique des „Arnaoutes" dans la Macédoine de l'est, en Thrace, en Misie, en Dobroudja et en Bessarabie, M-r Iaranov trace aussi les routes qu'ils ont suivies dans ces pays.

Les émigrants de Kostour ont choisi parmi les trois routes dont il a été question celle du sud et celle du centre. La vallée de Kostour était le lieu de rassemblement de tous les Bulgares qui émigraient de la Thessalie, de l'Epire et de l'est de la région de Kortchan. Ces derniers, avec une partie des originaires de Kostour, s'engageaient sur une des deux routes suivantes:

a) Par le défilé de Zagoritchani, par la vallée de Sara-Guiol, le long du lac d'Ostrovo et par le défilé de Vladovo, les émigrants arrivaient à Vodène. Ici, à certaines époques, se joignaient à eux des gens de Vodène, et ainsi réunis ils continuaient vers Meglène. Ici, une partie des émigrants traversaient le défilé de Livadia, les plaines de Guevguélï et Valandovo, le défilé de Kostourino, parvenaient à Stroumitza et par Pétritch et la route du sud dont nous avons parlé plus haut se dirigeaient vers la Thrace. D'autres de Meglène, avec une partie des originaires de cette ville, passaient le défilé de Sbor—Mréjitch et arrivaient à Tikvech. De là, les émigrants de la région de Kostour, par Ovtché-Polé et Kotchani parvenaient à Tzarévo-selo d'où ils suivaient le chemin central conduisant en Misie.

b) D'autres émigrants de la région de Kostour franchissaient le défilé de Pissodère et arrivaient en Pélagonie. D'ici, avec une partie des originaires des régions de Lérine et Monastir, ils passaient par le défilé de Pletvar et par Ressen parvenaient à Tikvech. Et enfin, réunis à ceux qui avaient marché plus au sud, ils se dirigeaient vers la Misie.

Les originaires d'Ohrid et les Bulgares qui émigraient des régions de Kortcha, Kolonia (au sud de Kortcha) et Opara (à l'ouest de Kortcha) se rassemblaient dans la vallée de Ressen. D'ici, par le défilé de Guiavato, entraînant avec eux la population du village de Magarévo, ils arrivaient en Pélagonie, d'où, avec les gens de Kostour, par le défilé de Pletvar, ils parvenaient à Tikvech et Ovtché-polé. D'ici, une partie des émigrants d'Ohrid et de Kortcha suivaient, par Radovich — Stroumitza — Pétritch, la route du sud pour la Thrace, l'autre, par Kotchani et Tzarévo-célo, le chemin central conduisant en Misie.

Les originaires de Débère, avec les émigrants bulgares de la région de Mati (situé sur le cours supérieur de la rivière du même nom), de la région d'Elbassan, de Tcherménika et Golo Bardo, de même que les gens de Kostour, s'engageaient sur deux routes différentes:

a) Par le défilé de Garé-Isvor, entraînant avec eux les „Mïatzi“, ils franchissaient la montagne de Iama et arrivaient à Kitchévo. D'ici, avec quelques originaires de Kitchévo, par le village de Brod et par les défilés de Barbarévo et Bogomil, ils parvenaient à Azot. Ici, dans les villages d'Oréché et Papradichté une partie des „Mïatzi“ restaient, tandis que les autres émigrants continuaient leur chemin avec une partie des gens d'Azot — les uns vers Tikvech, les autres au nord vers Koumanovo. Ceux qui se dirigeaient vers Tikvech, suivant l'exemple des gens d'Ohrid, prenaient la route qui, par Stroumitza, mène en Thrace, ou celle qui par Tzarévo-sélo, mène en Misie. Cependant, un petit groupe est resté à Tikvech. Ceux qui allaient vers Koumanovo, s'engageaient sur la route menant à Kustendil et à Sofia. Un groupe de ceux-ci, notamment quelques familles originaires d'Elbassan, est resté dans la région de Koziak au nord-ouest de la ville de Krivo-rétchna-Palanka. Un peu plus au nord se trouve le village de Préobrajénie qui a été fondé il y a plus de 140 ans par des émigrants de la région d'Ohrid.

b) Une autre partie des originaires de Débère passaient par Gorna Réka, avec des groupes de gens de cette région, franchissaient le défilé de Mavrovo et se rendaient dans le Polog. Ici un petit nombre restait, tandis que les autres, avec une partie des gens de Tétovo, continuaient à l'est, par la région de Skopié — où ils ont également laissé quelques-uns d'entre eux — en se dirigeant vers Krivorétchna Palanka et d'ici prenaient la route menant à la Misie du nord- ouest. Il n'est pas exclu que les émigrants de Tétovo qui se sont établis en Thrace se soient dirigés de Skopié vers Chtip et d'ici aient pris le chemin du sud — par Pétritch et Névrokop.

Les routes énumérées sont marquées sur la carte annexée à la fin de l'étude de M-r Iaranov.

La question sur laquelle M-r Iaranov s'arrête ensuite plus longuement est celle des raisons de ce mouvement d'émigration.

On ne connaît pas tous les „Arnaoutes" qui se trouvent en Bulgarie et, même en ce qui concerne ceux qu'on connaît, on ne sait pas pour tous la date de leur immigration. Cependant, d'après les données dont on dispose, il est clair, dit M-r Iaranov, que leur immigration a duré sans interruption depuis le début du XVIe siècle, et même la fin du XVe siècle jusqu'au commencement du XIXe siècle, après quoi il cesse presque complétement. Par conséquent, le mouvement d'émigration dont il s'agit ici a duré de trois à trois siècles et demi.

Au début, le mouvement d'émigration était formé de trois courants dirigés: 1. vers la Bulgarie du nord-ouest; 2. vers la Bulgarie du nord-est; 3. vers la Thrace. Cependant un siècle et demi n'était pas écoulé et le premier courant tarissait. Après lui, et beaucoup plus tard, vers le début du XVIIIe siècle, le second, à son tour, fut interrompu. Le troisième courant, au contraire, atteignit sa force maximum à peine au milieu de la seconde moitié du même siècle, mais après cela s'affaiblit rapidement et à la fin du même siècle avec son tarissement tarit aussi tout le mouvement d'émigration des „Arnaoutes"; l'émigration des Bulgares de la Macédoine de l'ouest dans la région de Tikvech au début du XIXe siècle peut être considérée comme sa dernière manifestation. Les courants à cette époque étaient si faibles qu'ils étaient absorbés par les régions qu'ils traversaient et ne pouvaient parvenir jusqu'en Bulgarie.

Les principales causes de l'émigration furent des raisons politiques, la poussée nationale albanaise et les conditions économiques. M-r Iaranov s'arrête en détail sur les trois causes, en prenant en considération les opinions exprimées dans les œuvres traitant cette question. Tout en ne niant pas que les événements politiques et la poussée des Albanais ont influé sur cette émigration de la Macédoine, M-r Iaranov ne les considère pas comme les causes principales et attribue la plus grande importance aux raisons économiques. Il donne à ce sujet des arguments concluants. En ce qui concerne la pousée ethnique albanaise, M-r Iaranov estime que, là aussi, le motif principal a été la situation économique de la population en Albanie.

Du XVe au XVIIIe siècle inclus et même il y a encore quelques dizaines d'années la Bulgarie de l'est et surtout la Thrace Orientale étaient parmi les régions les plus dépeuplées de la péninsule balkanique. Cette situation était principalement due aux expéditions dévastatrices des Tatars et des Turcs au cours du XIIIe et du XIVe siècle. Les auteurs byzantins de cette époque sont unanimes dans leurs affirmations: „En Thrace il n'est pas resté de paysans" ou encore: „On peut rarement y voir de ci de là des bœufs ou des laboureurs". Au début, quand les Turcs ne s'étaient pas encore affermis dans la Péninsule, ils avaient entrepris, pour des raisons stratégiques, la colonisation de la Thrace avec des Turcs et des turcomanes. Mais, quand les frontières de l'empire ottoman se furent étendues au loin, à l'ouest et au nord, les colons de la Thrace furent envoyés dans les terres nouvellement conquises, à l'ouest et au nord, et la Thrace resta de nouveau dépeuplée. Sur l'emplacement des anciens villages et routes abandonnées des forêts grandirent. La Misie orientale, elle non plus, ne put échapper à la dévastation; à la fin du XVe siècle elle ressemblait à un désert. En général, la Bulgarie de l'est du XVe au XVIIIe siècle était un pays très peu peuplé et par conséquent exerçait une forte attraction.

Nous ne rencontrons rien de pareil dans la Macédoine de l'ouest qui, à côté des régions où se déroulaient les grands événements historiques, continuait à se developper normalement, et à la fin du XVIe siècle, d'après les notes de voyage de Lorentzo Bernardo, ses plaines étaient peuplées et bien labourées, ses routes étaient bonnes, ses villes avaient de nombreux habitants. Par conséquent, ici la densité de la population était sensiblement plus grande que dans les régions bulgares de l'est, la force d'attraction proportionnellement plus faible, de sorte qu'un mouvement d'émigration de la Macédoine de l'ouest vers la Bulgarie de l'est devait nécessairement se produire.

Il est donc évident que les raisons fondamentales du mouvement d'émigration „arnaoute" sont d'essence économique. Et comme la différence entre les facteurs d'attraction, due à la différence entre les conditions économiques, est la conséquence des événements historiques qui se sont déroulés dans la partie est de la Péninsule au cours du XIIIe et du XIVe siècle, il s'ensuit que le mouvement d'émigration des „Arnaoutes" a pour cause indirecte ces événements historiques.

Au XIXe siècle ce mouvement cesse presque complètement, mais en même temps se renforce l'ainsi nommé „gourbetlik" c. a. d. le séjour des hommes à l'étranger pour y travailler et y gagner de l'argent. Ceci peut être considéré comme un nouveau métier qui éléva la capacité de population de la Macédoine de l'ouest, et, de cette façon, fut atteinte une égalisation entre les facteurs d'attraction de la Macédoine de l'ouest d'une part, et de toutes les terres bulgares de l'autre.

En ce qui concerne la question: pourquoi les émigrants macédoniens ont été appelés des „Arnaoutes"? la réponse qui s'impose comme étant la plus naturelle est, selon M-r Iaranov, que les „Arnaoutes" sont venus d'une région qui du XVe au XIXe siècle était désignée sous le nom „d'Arnaoutlouk". Cette explicaton est donnée par les „Arnaoutes" eux-mêmes. Cependant, en face des deux seuls témoignages de l'Albanais Mouzaki (XVe siècle) et de Schmidt (1852), selon lesquels la Macédoine de l'ouest était, elle aussi, comprise dans l'Albanie, nous avons le témoignage de Lorenzo Bernardo, (1591), que „Strouga est la première ville en Bulgarie"; le témoignage de Péter Bogdan, (1640), que „La Bulgaria si chiama . . . la maggior parte della Macedonia . . . sino l'Ohrida e sino alli confini d'Albania"; l'obituaire de Zograf du XVIe au XVIIIe siècle, dans lequel les régions de Monastir, de Gorna et Dolna Prespa, de Débère et Kitchévo sont inscries dans les terres bulgares („Българ'ска земла"), etc. C'est pourquoi il ne faut accueillir qu'avec réserve l'explication fort vraisemblable donnée ci-dessus.

Après qu'il est devenu notoire qu'en Serbie aussi beaucoup de Serbes immigrés du Monténégro, des régions de Novi-Pazar, de Kossovo etc. sont désignés sous le nom d'„Arnaoutes", il est possible, dit M-r Iaranov, de donner au mot „Arnaoutes" une explication un peu différente. Selon lui, au début ont été appelés „Arnaoutes" en Bulgarie et en Serbie seulement les Bulgares et les Serbes provenant de l'Albanie proprement dite, et ce n'est que plus tard, quand ont commencé à venir en Bulgarie des Bulgares de la Macédoine de l'ouest et en Serbie des Serbes du Monténégro et des régions de Novi-Pazar et de Kossovo, que la population indigène les a, eux aussi, désignés sous le nom d'„Arnaoutes", à cause de leur ressemblance avec les émigrants de l'Albanie au point de vue du dialecte, du costume et des coutumes; enfin cette désignation est devenue si générale qu'on l'a appliquée en Bulgarie et en Serbie à toute personne qui émigrait d'une région voisine de l'Albanie: en Bulgarie aux Macédoniens, en Serbie aux Monténégriens, aux gens de Kossovo, etc.

Dans le chapitre IV, M-r Iaranov expose avec force détails comment cette émigration s'est faite, dans une époque où il n'y avait aucune commodité pour voyager, pour emmener le bétail et transporter les bagages. Le voyage se faisait par étapes, avec de longs séjours dans les localités traversées. Quand enfin ils étaient définitivement installés, les émigrants, s'ils étaient satisfaits, appelaient leurs concitoyens (ou convillageois) restés chez eux. Ces derniers venaient, en général, s'établir près de leurs „pays" et c'est pourquoi les émigrants ne se dispersaient pas, mais se groupaient dans une région définie.

Dans les villages où ils s'établissaient, se sentant au commencement étrangers, ils vivaient dans des quartiers, séparés qui d'après le surnom donné à leurs habitants étaient souvent nommés „les quartiers arnaoutes" ou encore étaient désignés de nom de la localité dont étaient originaires les nouveaux venus. Quand les émigrants fondaient un nouveau village, il était baptisé par la population des environs soit d'après le surnom des émigrants p. ex. „Arbanassi", plus tard „Arnaout-kieuï", soit d'après le nom de la ville ou du village d'où provenaient ces derniers. Souvent, les émigrants eux-mêmes appelaient le lieu de leur nouvel établissement du nom de leur ancienne patrie (par ex. le village de Débrène).

L'émigration d'une partie de la population bulgare de l'Albanie et de la Macédoine de l'ouest laissa beaucoup de villages complètement dépeuplés. Les uns restèrent déserts, les autres furent occupés par des gens d'une autre nationalité, principalement des Albanais, et dans quelques cas des Valaques. De sorte que les premières conséquences de l'émigration des Bulgares furent les modifications dans les rapports ethniques et le déplacement de la frontière ethnique bulgare plus à l'est. (Ceci se voit clairement dans la carte ici annexée). Bien entendu l'émigration dont nous parlons n'est pas l'unique raison de ce triste fait.[1] La conséquence du mouvement fut que les régions abandonnées tombèrent toujours plus bas au point de vue culturel, car les Albanais nouvellement venus étaient toujours à un niveau culturel inférieur à celui des Bulgares qui émigraient.

---

[1] En ce qui concerne les autres raisons voir l'ouvrage de M-r Sélichtchev „La population slave dans l'Albanie", p. 89—90.

Tandis qu'en général les régions abandonnées souffraient de ce mouvement d'émigration, surtout au point de vue national bulgare, au contraire les régions où s'établissaient les émigrants en profitaient. En effet, les émigrants macédoniens élevaient le niveau culturel de ces dernières, car ils venaient de villes et de villages qui avaient conservé une culture bulgare originale et aussi parce que c'étaient les hommes les plus entreprenants et les plus capables qui émigraient. Les Macédoniens qui avaient immigré dans la région de Varna et plus tard s'établirent en Bessarabie, selon le témoignage de Köppen étaient les seuls qui employaient l'alphabet slave, tandis que les Rouméliotes et les autres immigrés des régions bulgares de la Macédoine se distinguaient des autres colons de la Bessarabie par la pureté de leurs mœurs. Dans la Thrace orientale, les premiers instituteurs étaient du village de Vodène. Dans la région de Philippopoli, les „Arnaoutes" de Bratzigovo se sont toujours distingués par leur amour pour la science, et de leur petite ville est issu un assez grand nombre de savants et d'hommes politiques.

Les émigrants apportaient avec eux beaucoup de métiers, tels que celui de tailleurs de pierre (c'était le métier des habitants du village de Déberchtitza), d'iconographes (dans la région de Bansko), de sculpteurs sur bois (dans la région de Bansko et de Trevna), de maçons (à Bratzigovo), etc. Par là, la vie économique recevait un nouvel essor et les métiers artistiques relevaient le goût esthétique de la population indigène tombée dans l'apathie.

Les émigrants renforçaient l'élément bulgare dans la Bulgarie de l'est, qui dans certains endroits était menacé d'une complète turquisation. De leur côté, les émigrants, à peu d'exceptions près, perdaient assez vite leurs caractères ethnographiques—costume, dialecte, coutumes, particularités psychiques — surtout quand ils formaient une minorité par raport à la population indigène.

Dans sa conclusion, M-r Iaranov critique les opinions émises par le professeur I. Cvijić sur la question de l'émigration de la Macédoine en Bulgarie. Le professeur Cvijić a été presque le seul à s'occuper des mouvements d'émigration intérieure dans les régions balkaniques et cela d'abord dans ces „Problèmes antropogéographiques" et ensuite dans son livre „La péninsule balkanique et les terres yougoslaves. Les bases de leur antropogéographie" (c'est le terme qu'il emploie). M-r Cvijić écrit dans ce livre que c'est à peine à partir de 1878 que le mouvement „métanastasique" de la Macédoine vers la Bulgarie s'est développé. Cette opinion, qui refutent les faits exposés dans l'étude de M-r Iaranov, est d'après ce dernier tout à fait erronée. D'autre part, M-r Iaranov fait une critique minutieuse de quelques autres affirmations et théories de M-r Cvijić qui n'approfondit pas suffisamment les questions scientifiques. En particulier, les études géomorphologiques en Bulgarie de M-r Cvijić ont été faites d'une façon très superficielle et surtout ses études antropogéographiques qui n'étaient pour lui qu'un travail secondaire. Cependant, il n'est pas exclu que ce n'est pas par ignorance, mais intentionnellement que M-r Cvijić ne dit pas un mot du mouvement d'émigration „arnaoute". Par contre, il décrit le mouvement d'émigration de la Macédoine du nord vers la Pomoravie du sud. Bien entendu, il ne nomme pas ce mouvement „un mouvent macédonien", car il n'admet pas que la Macédoine du nord comprend la région arrosée par le cours supérieur du Vardar, et parle seulement de mouvement de la région du Vardar ou mouvent du sud. Ce sont principalement des gens des régions de Skopié, Monastir, Tétovo et Ptchinsko qui ont immigré dans la Pomoravie du Sud et du centre; quelques-uns sont parvenus jusqu'aux villages des environs de Belgrade, en entraînant avec eux un certain nombre d'habitants de la Moravie. Dans toute la Serbie proprement dite, il y a seulement quelques villages d'émigrants de la Macédoine et de la Moravie, et cela autour de Belgrade. L'immigration dans ces villages ne s'est pas faite de la même manière que dans les autres parties du pays. D'abord arrivaient dans le village seulement des hommes, comme ouvriers ou artisans, pour y gagner leur vie, de même qu'ils allaient dans tous les coins de la péninsule balkanique et même hors de celle-ci. Quelques-uns se mariaient ici ou appelaient leur famille, d'autres continuaient à se sentir des hôtes de passage. Chez Cvijić la tendance est évidente: en élargissant la ligne menant de Guevguélï aux environs de Belgrade, il a voulu faire ressortir qu'il existe un lien intime entre la population de la Serbie et celle de la Macédoine et ainsi „démontrer" indirectement que la population de la Macédoine du centre et de la Macédoine du nord se considère elle-même comme serbe. Car les directions qu'ont prises et que prennent encore les mouvements „métanastasiques" intérieurs tracent les fontières ethniques d'un peuple. Le fait que de pareils mouvements de longue durée peuvent se produire d'une région à l'autre dans un pays habité par un seul et même peuple est souligné par Cvijić à plusieurs endroits du chapitre de son livre où il examine les mouvements „métanastasiques." Ainsi, il dit dans un certain passage qu'il n'y a pas eu de mouvement d'émigration de la Bulgarie vers la rive gauche du Danube, car là il n'y aurait pas eu de Bulgares pour accueillir les émigrants, et, dans un autre passage, il dit que les mouvements „métanastasiques" ont une grande importance pour la formation intérieure d'un peuple. Ayant affirmé cela, il était fort difficile pour M-r Cvijić de parler du mouvement d'émigration „arnaoute" dans les terres bulgares, même s'il ne l'ignorait pas.

Anguel Daskalov, Le passé de la région de Névrokope et de ses environs.

M-r A. Daskalov fait un exposé détaillé des luttes que la population bulgare de la région de Névrokope a menées au cours des années soixante-dix du siècle passé contre le clergé grec. Dans l'évêché de Drama, sous la juridiction duquel se trouvait le district de Névrokope, la population bulgare était opprimée par ses chefs spirituels étrangers. Par suite de leur dépendance de l'Eglise grecque et de la proximité du centre culturel grec — la ville de Sèresse—les Bulgares de la ville de Névrokope et ceux des villages „mervaks" avaient depuis longtemps adopté la culture grecque et, dans leur simplicité, s'étaient laissés persuader par les Grecs qu'ils étaient des „Hellènes bulgarophones". Les Bulgares des villages sur la rive gauche de la Mesta avaient une plus forte conscience nationale. Ici, en excluant les villages de Dolène et de Satovtcha, peuplés de Pomaks et de Bulgares grécomanes, la population ne se prêtait pas aux influences grecques et défendait obstinément sa nationalité; ainsi elle conserva l'enseignement national et la liturgie slave dans ses églises, en dépit de la pression exercée par les Grecs pour introduire leur langue dans les écoles et dans les églises. Au moment où fut soulevée la question ecclésiastique bulgare, les Bulgares de cette région, de concert avec quelques personnes de Névrokope, furent les premiers à élever la voix contre le clergé grec qui leur était imposé. A la tête de l'opposition bulgare se trouvaient quatre notables—Ilia Doukev, Stoyan Chahanov, Nikola Ivanov et Gueorgui Kostov.

Dans l'évêché de Drama, de 1831 jusqu'à la nomination du premier évêque de Névrokope, agissaient toujours des métropolites et des épiscopes grecs dont M-r Daskalov énumère les noms. Par tradition, le titulaire de l'évêché de Drama de même que son vicaire, quand celui-ci était membre synodal du patriarcat, passaient les mois d'été à Névrokope ou en tournées dans les villages. Le reste de l'année, les affaires de la région de Névrokope étaient dirigées par des protosyncelles qui pressuraient le peuple et terrorisaient les prêtres. Plus loin, M-r Daskalov expose, avec baucoup de détails, des épisodes de la lutte des Bulgares contre les évêques. Vers 1851, le métropolite Miléti s'attira, par sa cupidité et son manque de scrupules, la haine de la population. Lui et ses organes exploitaient impitoyablement cette dernière. M-r Daskalov en donne des exemples. — Après la révocation de Miléti en 1859, le patriarcat nomma à sa place le métropolite Agatanguel. Celui-ci visita pour la première fois Névrokope en 1862 et son premier soin fut d'arranger ses propres affaires d'argent, en demandant qu'on lui donnât 40,000 piastres. Par là, il mit le début aux conflits qui entre lui et la population se poursuivirent pendant toute la durée de son séjour dans ce diocèse. Les Bulgares envoyèrent une députation, avec en tête N. Iv. Kovatchevsky, à Constantinople, pour se plaindre des abus de l'évêque et demander l'autorisation d'ouvrir une école nationale où enseigneraient des maîtres bulgares. Cette autorisation fut accordée, et un instituteur bulgare, A. Bochkov, arriva à Névrokope. Ce succès des Bulgares exaspéra encore plus Agatanguel et quelques-uns de ses partisans. En 1863, pour la première fois les Bulgares de Névrokope célébrèrent la fête des deux apôtres bulgares Cyrille et Méthode. A cette occasion aussi, un conflit s'éleva entre Bulgares et grécomanes. Par suite des intrigues de ces derniers, les autorités turques intervinrent. Agatanguel se plaignit des Bulgares au vali de Salonique, Akif-pacha, et au caïmacam (sous-gouverneur) de Sèresse, qui en 1863 étaient venus faire une révision à Névrokope, disant qu'ils ne le reconnaissaient pas parce qu'ils voulaient avoir pour évêque un Russe. L'enquête, menée par le vali, démontra que les Bulgares désiraient pour évêque un Bulgare et non un Russe. Cependant, beaucoup de Bulgares furent jetés en prison. De son côté, la population protesta en masse et intercéda pour le relâchement des prisonniers. Les luttes continuèrent. Agatanguel et son protosyncelle essayèrent de s'approprier une dépendance du monastère du Rila, de sorte que ce monastère bulgare, dont l'influence était grande, entra lui aussi dans la lutte contre l'évêque grec. La façon dont Agatanguel percevait de force les tributs que les villages lui devaient comme à leur évêque est caractéristique: d'après un document de l'époque, dans chaque village du district de Névrokope il faisait enfermer quelques-uns des plus riches Bulgares dans les écuries et les gardait là jusqu'à ce que le village lui remît la somme totale qu'il exigeait de lui. Quand l'argent manquait, Agatanguel prenait de chaque maison en nature ce qu'elle lui devait, du coton, des ustensils en cuivre, etc. M-r Daskalov donne une série d'exemples des violences commises par cet évêque.

Enfin, les gens de Névrokope se lassèrent de lutter sans cesse contre les grécomanes pour obtenir l'autorisation de célébrer le service divin en langue slave, et, en 1865, ils demandèrent catégoriquement que ce droit leur fut accordé ou qu'on leur fasse obtenir un firman du sultan leur permettant de construire une nouvelle église. A cela aussi l'évêque grec s'opposa. Alors les Bulgares prièrent qu'on leur cédât une des églises de la ville. Il s'en suivirent de véritables combats entre les deux partis ennemis, une intervention des autorités turques, des arrestations, la fermeture provisoire de l'église de la Vierge—objet du litige, etc. Les Bulgares envoyèrent de nouveau une députation à Salonique auprès du gouverneur turc et lui expliquèrent que dans la ville de Névrokope il n'y avait pas de véritables Grecs. Les intrigues grecques, qui avaient pour but d'effrayer les Turcs en leur faisant croire que la lutte des Bulgares qui était maintenant menée contre les Grecs se retournerait bientôt contre eux, ne réussirent pas et quelques mois plus tard, à la fête des saints Cyrille et Méthode, l'église fut de nouveau ouverte et un service solennel y fut célébré par trois prêtres bulgares. Enfin la question fut tranchée de la façon suivante: chacun des deux partis célébrerait séparément et à tour de rôle dans la même église.

Vers 1869, les positions des Bulgares par rapport à celles des grécomanes s'affermirent. La lutte contre le grécisime se menait à Névrokope avec acharnement et, déjà, en contact permanent avec les représentants nationaux des Bulgares à Constantinople chargés d'obtenir une Eglise bulgare indépendante. A cette époque, l'éveil national des Bulgares dans les villages „mervaks" faisait aussi de grands progrès. Le 6 décembre 1869, dans le village de Gaïtaninovo, fut convoquée une assemblée bulgare qui, solennellement, prit la décision de se séparer définitivement du partiarcat grec. M-r Daskalov cite les noms des Bulgares les plus en vue de Névrocope et des villages environnants qui assistèrent à cette réunion. Parmi les plus énergiques pionniers pour la cause nationale de la région de Névrokope se distingua particulièrement le maître d'école, déjà cité, Nicolas Kovatchevsky qui resta longtemps en prison et mourut de suite après sa libération. C'était un adversaire acharné des Grecs. Avec Grozdanov du village de Skrebatno et quelques autres amis, il réussit, à défendre, dans les vallées des Dospates, l'œuvre de l'Eglise et de l'Ecole bulgare contre l'influence du grécisme. Cependant, malgré les succès de la cause bulgare dont nous venons de parler, la grécomanie continuait à se maintenir dans quelques villages bulgares, par ex. dans les villages de Dolène et Satovtcha, situés dans les Rhodopes mêmes, principalement par suite de leurs relations commerciales avec

Drama, Kavala et Sèresse. M-r Daskalov donne des détails sur l'attitude de ces villages, de même que sur quelques-uns des notables de Névrokope qui luttèrent pour la cause de l'Eglise nationale de 1870 à 1872. Le patriarcat dominait encore et la lutte contre les Grecs n'avait pas cessé. Le métropolite Agatanguel fut destitué et à sa place vint, en août 1872, un nouveau métropolite, Ioaniki. Comme l'église de la Vierge avait été fermée par suite d'une audacieuse tentative des Bulgares pour s'en emparer, le nouveau métropolite désira la faire ouvrir et y célébrer le service divin. Les Bulgares s'y rendirent en masse et une violente bagarre entre les deux partis s'en suivit. Les autorités turques intervinrent de nouveau et beaucoup de cruautés furent commises contre les Bulgares, principalement par Husny bey qui mena l'enquête. Le résultat fut que l'église de la Vierge fut définitivement remise aux Grecs. En vain les habitants de Névrokope se plaignirent à l'Exarchat bulgare, qui à cette époque était déjà institué, en vain ils s'adressèrent, par télégramme, au vali de Saloniqûe, Mithad-pacha, et au gouverneur de Sèresse, les Bulgares de Névrokope perdirent définitivement l'église de la Vierge, pour laquelle ils avaient si longuement et si tenacement combattu.

Cyrille Mirtchev, Un recueil bulgare de Névrokope écrit en caractères grecs et datant de la fin du siècle passé.

M-r Mirtchev communique un manuscrit bulgare avec caractères grecs, du même genre que ceux que nous connaissions déjà, écrit à la fin du siècle passé dans un village de Névrokope, Téchovo, par le prêtre de l'endroit, dans le dialecte local. On croyait jusqu'à présent que l'écriture bulgare avec caractères grecs, qui provient principalement de la Thrace du sud et de la Macédoine du sud, a cessé d'exister vers 1870, quand, grâce à l'institution de l'Eglise bulgare indépendante, l'écriture cyrillique s'imposa définitivement dans toutes les régions bulgares. Le recueil manuscrit de Névrokope, qui jusqu'aujourd'hui était resté inconnu, démontre que dans la Thrace du sud, sous l'influence de la grécomanie, qui, même après 1870, se maintenait par-ci par-là dans les villages, quelques maîtres d'école et prêtres, habitués depuis leur enfance à employer les caractères grecs, quoiqu'en général ils ne connussent pas la langue grecque, continuèrent à écrire avec ces caractères. Tel a été aussi le cas du prêtre Ivan Nicolov du village de Téchovo, qui se trouve à 20 km au sud de la ville de Névrokope et dans le proche voisinage du village de Terlisse, où, vers 1861, le maître bulgare de l'endroit écrivit un évangile également avec des caractères grecs, connu maintenant sous le nom „d'Evangile de Terlisse" et publié par le profeseur L. Milétitch (Voir „Antiquités bulgares". Tome VI. Edition de l'Académie Bulgare des Sciences). Le recueil de Névrokope a été écrit entre 1888 et 1890, à plusieurs repises et avec des encres différentes, mais toujours de la main du prêtre Iv. Nicolov. Il est intéressant de savoir que ce prêtre, maintenant très vieux, habite encore dans le même village. L'année dernière, quand il a envoyé son manuscrit à Sophia, il a écrit, de sa propre main, avec des caractères cyrilliques, sur le second feuillet, resté blanc, du manuscrit le titre suivant: „Recueil ou Nourriture de l'âme à l'usage d'un pasteur d'âmes pour l'édification de ses ouailes. Recueillis et copiés de différents prédicateurs chrétiens orthodoxes et Pères de l'Eglise orthodoxe de Jésus-Christ. Ecrits ici avec application et zèle par le prêtre de la paroisse de Téchovo, Ivan pope Nicolov du village de Téchovo (Arrondissement de Névrokope). — Village de Téchovo, le 24 janvier 1931." On voit d'après le manuscrit que le prêtre Nicolov, à l'époque où il écrivait ce recueil connaissait déjà les caractères cyrilliques, mais ne les possédait pas encore très bien et c'est pourquoi il lui était plus facile d'écrire avec les lettres grecques; d'autre part, il est probable qu'il copiait des originaux plus anciens, écrits, eux aussi, en lettres grecques.

Le recueil dont M-r Mirtchev nous donne des extraits en transcription cyrillique (p. 171 à 184) représente un manuscrit volumineux de 726 pages (20×16 cm), écrit d'une belle écriture, tantôt plus petite, tantôt plus grande, comme on le voit dans les deux pages en fac-similé (en format un peu réduit) — la première page des deux extraits transcrits par M-r Mirtchev. Les cent premières pages du manuscrit sont paginées avec des lettres cyrilliques, les suivantes avec des lettres arabes (1—626).

Le recueil de Névrokope contient 59 prédications: 38 sont des sermons du dimanche, 7 sont destinées à être prononcées à l'occasion des fêtes de différents saints, 4 sont des oraisons, l'une a pour thème les saints apôtres bulgares Cyrille et Méthode, les autres différents sujets édifiants. Six seulement des prédications portent la date à laquelle elles ont été écrites, de 1888 à 1890. A chaque prédication sont ajoutés comme moto des paroles de l'évangile, écrites soit en vieux bulgare (en slave d'Eglise), soit en bulgare moderne, mais avec des caractères grecs. On ne rencontre pas dans le recueil de texte grec, sauf au commencement du septième sermon qui porte le titre grec „*λὸγος κατηχηκὸς*" et le moto suivant: „*Ὂδε ὁ ἀμνὸς τοῦ Θεοῦ, ὁ αἴρων τὴν ἀμαρτὶαν τοῦ κόσμου*". Mais plus tard, eux aussi, furent effacés et à leur place fut écrit le même titre en bulgare (mais avec des caractères grecs). A la fin du recueil est donné sur deux feuillets le sommaire avec des lettres cyrilliqes. Le mannuscrit est joliment relié en cuir. A beaucoup d'endroits du manuscrit il y a des gouttes de cire qui montrent qn'il a été employé à l'église.

L'auteur du manuscrit écrivait dans son dialecte où se fait sentir ici et là l'influence de la langue littéraire bulgare; cette influence est facile à distinguer, de sorte que le manuscrit en question représente un apport précieux à la dialectologie bulgare. M-r Mirtchev fait ressortir, comme une qualité importante de ce manuscrit, l'ingéniosité avec laquelle ont été rendus à l'aide de signes diacritiques particuliers des sons bulgares spécifiques, pour lesquels l'alphabet grec n'a pas de lettres. Notamment, la voyelle bulgare ъ est rendue par *α̮* et dans quelques cas très rares par un point sous le *α* (*α̣*) par exemple: *σκά̮πα*, *κα̮ρφ*; les consonnes ц, ч (=ts, tch) sont rendus le première par *τς*, la seconde par *τζ*; les consonnes ш, ж (ché, jé) sont rendues par *σ̇*, *ζ̇*. L'adoucissement des consonnes est marqué par un point sur la lettre; la voyelle i est habituellement rendue par *η*, et devant une voyelle par *ι*; j est rendu par ï, etc.

M-r Mirtchev fait d'abord ressortir les particularités linguistiques du recueil, principalement sur la base des fragments qu'il publie ici, en remettant à plus tard l'étude de la langue de l'ensemble du recueil. Après avoir décrit la graphique du manuscrit, il examine la phonétique du dialecte, ensuite les formes de l'accent, et termine en citant les mots bulgares les plus rares et les mots étrangers (expliqués par des phrases entières) qui se rencontrent dans les fragments ici reproduits. Le premier fragment est une „Oraison funèbre abrégée" (171 à 173), le second un „Sermon pour le dimanche de la Sexagésime". La langue est le dialecte natal de l'auteur qui se sert d'une orthographe phonétique exacte comme le montrent les facsimilés annexés.

Lazar Tomov, Une lettre intéressante des représentants nationaux bulgares à Constantinople, adressée, en 1870, à la „Commune de Raslogue".

M-r L. Tomov publie une lettre que les pionniers pour l'indépendance de l'Eglise nationale bulgare ont envoyée, en leur qualité de représentants du peuple bulgare, à la „Commune de Raslogue". Les notables bulgares, qui ont signé de leur propre main, expliquent dans leur lettre, datée d'„Ortakieuï mois de décembre 1870" qu'il est absolument nécessaire que la commune de Razlogue leur vienne en aide pécuniairement pour qu'ils puissent couvrir les dépenses occasionnées par l'administration provisoire de l'Eglise nationale bulgare, — qui s'était déjà émancipée de la juridiction du patriarcat grec — jusqu'à ce que l'Exarchat bulgare soit reconnu officiellement (Ceci eut lieu en 1872). Vu l'importance des signataires, leurs autographes sont donnés à la fin de la lettre en fac-similé. Ce sont: les métropolites Ilarion de Lovetch, Panaret de Philippopoli, le métropolite Païssi de Philippopoli (la signature est en lettres grecques), Ilarion Makariopolsky; les laïcs: G. Krestovitch, G. C. Tchalolou, (Tchlakoglou ?), D. Iv. Guentchovitch, N. D. Mintchoolou, D-r Stambolsky, D-r St. Tchomakov, D. Iv. Guéchoglou, St. N. Kambourov.

En jugeant d'après la signature du métropolite de Philippopoli, Panaret, il semble que la lettre elle-même a été écrite de sa main. Le texte de la lettre est reproduit ici avec l'exacte orthographe de l'original. Les signatures sont données en facsimilé.

St. Romansky, Le mot bulgaro-macédonien „goùlap'" (pigeon).

Le mot vieux bulgare goląbь, qui en bulgare moderne devrait être „gòlъp" (plur. gòlъbi), dans les parlers bulgares actuels se prononce différemment par suite de la réduction assimilatrice des deux vocales et cela régressivement ou progressivement selon les différents reflexes de la nasale vieux bulgare ą, de sorte que dans les dialectes on dit gъlъp—gъlъbi ou golap—golabi ou encore golop—golobi, gòloup—gòloubi (dans la Bulgarie du nord-ouest) et même golànbi (dans la région de Kortcha). Cependant, à côté de ces formes, on rencontre dans la plupart des parlers macédoniens-bulgares les formes avec la vocale ou dans le première syllabe de ce mot:

goùlap—goùlabi (dans les rayons de Prilèpe, Kitchévo, Débère); et on prononce aussi gouloùp—gouloùbi (à Schtip, dans le village de Mokréni de la région de Kostour) par suite de la réduction de la seconde syllabe d'après la première.

L'apparition du ou au lieu de o dans la première syllabe go de ce mot n'est pas encore bien expliquée scientifiquement. M-r Romansky après avoir exposé les essais infructueux de quelques savants pour l'expliquer par un processus purement phonétique, s'arrête à l'opinion du prof. A. Ilïnsky exprimée dans la Revue Macédonienne (A VI. № 4, 1931 p. 48) et qui mérite une plus grand attention. M-r Ilïnsky en étudiant le mot macédonien-bulgare oùchtche (oùchte) dit que dans le mot goùlap, la voyelle ou dans la syllabe initiale „a peut-être remplacé le o primitif sous l'influence de la racine onomatopoétique goul“ et, comme exemple, il cite le cri goùli! goùli! que le peuple russe aujourd'hui encore emploie pour appeler les pigeons.

M-r Romansky trouve l'hypothèse de M-r Ilïnsky très vraisemblable, car de la même manière peut être expliquée la forme bulgare en question goùlap, créée sous l'influence d'une racine onomatopoétique analogue dans la langue bulgare: d'après gouou! gouou! — le son qu'émet le pigeon — a dû se former goùlap, de même que se sont formés de la même façon les désignations gourgoulitza, gourgouritza pour la tourterelle (colomba turtur) et aussi gourgourouchka, gourgoutka, gourlovitza, grъlovitza, gougoutka, gougoutchka, gougouchka etc.

Par conséquent, la substitution en question dans le mot goùlap n'est pas due à quelque „tendance phonétique“, à la réduction du o en ou dans les parlers macédoniens, comme l'interprète M-r Mladénov dans sa „Geschichte der bulgarischen Sprache.“

Comptes rendus.

Prof. A. M. Sélichtchev, La population slave en Albanie. Avec des illustrations et une carte de l'Albanie. Sofia, 1931. VIII+352 p. Edition de l'Institut Scientifique Macédonien. — Compte rendu du prof. M. Poproujenko.

L'étude de l'Albanie sous tous les rapports, c. à d. l'étude de son histoire, des questions relatives à la composition de la population, des relations de celle-ci avec ses voisins, etc., est d'une grande importance. En effet, l'Albanie a joué dans le passé un rôle considérable dans la péninsule balkanique au moment où les Slaves du sud s'y constituaient en Etats. La population de l'Albanie a été dans des rapports et des relations très variées avec la population slave de la Péninsule. Ceci, par suite de la proximité de l'Albanie et de l'Italie, attire l'attention sur l'Albanie aussi au point de vue politique.

M-r Sélichtchev, auteur du livre sur le Polog dont il a été parlé dans la Revue Macédonienne (A. V. № 2), s'est proposé pour but dans son nouvel ouvrage d'examiner le matériel qui pourrait contribuer à l'éclaircissement des questions ci-dessus mentionnées concernant l'Albanie. Le matériel recueilli par M-r Sélichtchev est si riche et varié qu'on pourrait en tirer un grand nombre de déductions sur des questions fort différentes les unes des autres.

L'étude de l'Albanie au point de vue historique et ethnologique est intimement liée à celle de la Macédoine. Depuis le premier siècle de l'établissement des Slaves dans la péninsule balkanique jusqu'à la fin du XVIIIe siècle, la population de la Macédonie et celle de l'Albanie se sont trouvés dans des relations réciproques variées au point de vue économique et culturel. Les immigrations de la population de la Macédoine en Albanie ont eu une grande importance pour la population indigène albanaise, car les immigrés ont exercé sur elle leur influence, aussi bien au point de vue culturel qu'au point de vue des mœurs. D'après les données fournies par le livre de M-r Sélichtchev, nous pouvons avoir un tableau exact du rôle joué par les Slaves-Bulgares et expliquer ainsi les bases culturelles et sociales de la population albanaise.

On sait que les Slaves ont apparus sur le territoire albanais au VIIe et VIIIe siècles. M-r Sélichtchev dit (p. 52 et ailleurs) que ces Slaves formaient un groupe ethnique et linguistique identique avec les Slaves vivant dans le bassin de la Bistritza du sud, en Epire, en Macédoine, en Thrace et en Misie, c. à d. avec les Slaves-Bulgares. Différentes données géographiques démontrent, elles aussi, le séjour des Slaves-Bulgares en Albanie. La région autour du Mati inférieur, près de son embouchure dans le Fani s'appelle Boulguéri. Dans l'évêché de Dratch se trouvait, au XVIIe siècle, le village Boulgari, avec l'église S-t Guéorgui; dans la région de Lèche sur la Mati et près de Kourbin on parle, au XVIIe siècle, de Bulgares insurgés contre les Turcs. M-r Sélichtchev fait fort opportunément ressortir le fait que les Slaves qui entre le XIIe et le XIVe siècle se sont établis dans l'Italie du sud avaient émigré de l'Albanie. De là, bien entendu, proviennent aussi les Bulgares qui ont joué un rôle brillant en Italie, par ex. Bulgarus de Tholentino, juris civilis professor (en 1316). Tous ces faits, signalés par M-r Sélichtchev avec l'indication détaillée des sources, acquèrent une importance spéciale par suite des liens sociaux, politiques et culturels intimes entre les régions albanaises, et bulgares, liens qui se manifestent au cours d'une longue période et particulièrement à l'époque du royaume bulgare occidental de Samouïl, qui s'asservit non seulement les villes maritimes de Lech et Dratch, mais aussi Chkodra. Dans ces régions, notamment à l'époque de Boris et Siméon, l'ancienne population slave en Albanie fut renforcée par des émigrants du royaume de Bulgarie, principalement de la Macédoine (p. 63). L'Albanie se trouvait englobée dans les frontières du royaume de Bulgarie aussi plus tard, sous le règne d'Ioan Assène II et de son fils Kaliman (+ 1246).

A partir de la seconde moitié du XIIIe siècle et jusqu'au XVe siècle, l'Albanie est le jouet de grands bouleversements politiques: elle tombe sous la domination de la dynastie d'Anjou, de Byzance, etc. Elle est enfin asservie par les Turcs, auxquels les régions albanaises se soumettent, l'une après l'autre, au cours du XVe siècle.

Naturellement, tous ces événements ont influé sur la vie de la population albanaise en général et en particulier sur celle de sa population slave.

„Une partie de la population slave de l'Albanie périt, écrit (p. 90) M-r Sélichtchev, l'autre immigra dans d'autres contrées". Les Slaves qui restèrent en Albanie „durent s'albaniser;“ les conditions sociales contribuèrent à la fusion des Slaves avec les Albanais.[1]

La langue slave disparut en Albanie. Elle fut remplacée par l'albanais. Cependant, le long séjour des Slaves dans le milieu albanais, le contact entre les deux populations au cours de deux siècles, l'adoption des habitudes et des traditions slaves dans le vie urbaine et rurale ont laissé des traces chez les Albanais.

L'influence slave sur les Albanais date de longtemps. Une de ses conséquences fut l'adoption par les Albanais de mots slaves pour désigner les objets et les actions qui étaient en relation quelconque avec l'influence slave. M-r Sélichtchev examine en détail (p. 141. etc.) les mots albanais se rapportant à différentes branches de la vie culturelle-sociale qui doivent être considérés comme étant de provenance slave. Le matériel présenté ici par Sélichtchev est très riche et présente toutes les garanties, car il est emprunté à des sources parfaitement autorisées — dictionnaires, études géographiques, etc.

Du plus grand intérêt sont pour nous les mots d'origine bulgare. D'après ce qui a été dit plus haut sur les relations historiques entre la Macédoine et l'Albanie, les mots bulgares employés en Albanie ont pu y pénétrer seulement par la Macédoine.

M-r Sélichtchev consacre un assez long chapitre (p 201 à 276) à l'examen des désignations topographiques slaves en Albanie. Les noms slaves de rivières, de montagnes et de villages de l'Albanie recueillis avec grand soin par M-r Sélichtchev et cités ici témoignent de l'influence considérable des Slaves sous ce rapport. M-r Sélichtchev groupe les désignations topographiques slaves de l'Albanie selon leur provenance: du paysage, du monde animal, de l'élevage, des métiers de la population, des coutumes, de la vie sociale. L'auteur du compte rendu soulève quelques objections au sujet de ce groupement.

En général, le matériel abondant recueilli par M-r Sélichtchev dans le but d'expliquer l'origine des désignations topographiques slaves doit être considéré comme un apport très précieux pour l'étude de la nomenclature slave des villages, rivières, vallées, etc. En se servant de ce matériel, on peut parler avec assurance de l'influence des Bulgares sur telle ou telle désignation topographique en Albanie. Les désignations d'origine bulgare abondent; M-r Poproujenko en cite plusieurs.

Le cinquième chapitre (le dernier), M-r Sélichtchev le consacre à l'analyse de la langue slave en Albanie. Cette analyse est faite d'après des associations phonétiques et des formes distinctes. Les désignations topographiques slaves, les mots slaves adoptés par la langue albanaise servent d'objet à cette étude. M-r Poproujenko se borne à signaler quelques déductions générales de M-r Sélichtchev sur cette question (p. 316 et autres).

---

[1] M-r Sélichtchev publie (annexés au I et II chapitres de son livre) des rapports des consuls russes qu'il emprunte aux Archives du Ministère des Affaires Etrangères de Russie. Ces matériaux présentent un grand intérêt pour l'étude de la culture et des mœurs de l'Albanie et du sort de sa population slave. La publication de ces documents est un des mérites incontestables du prof. Sélichtchev.

L'analyse du matériel concernant les traits slaves dans la langue albanaise démontre clairement que la population slave de l'Albanie était de nationalité bulgare.

Dans sa conclusion, M-r Sélichtchev fait la remarque suivante: „Ce n'est qu'au nord-ouest, dans le rayon de Chkodra et dans quelques endroits au nord, près de Drine, que se trouvent des groupes serbes.“ Cependant, il faut avoir en vue que là aussi la population était bulgare. A différents endroits de son livre, M-r Sélichtchev donne des preuves historiques et linguistiques démontrant la nationalité bulgare de cette population. De tout ce qui a été dit jusqu'ici il suit que dans les destinées historiques de la population slave de l'Albanie ce sont les Bulgares qui ont joué le rôle principal.

Le beau livre de M-r Sélichtchev est un apport précieux à la littérature scientifique, car il donne une réponse digne d'attention aux questions concernant le sort de la population slave dans la péninsule balkanique. Parmi celles-ci se place en première ligne la question macédonienne. Elle ne sera pas résolue sur la base de ces arguments contraires à la science et souvent étranges auxquels ont recours les savants serbes. C'est en vain qu'ils croient que par la seule négation des faits qui témoignent de la prépondérance séculaire des Slaves-Bulgares en Macédoine on peut justifier les iniquités commises dans la péninsule balkanique.

Emile Haumant, La formation de la Yougoslavie (XVe — XXe siècles). Bossard, Paris, 1930, 8^0, XII + 752 (Cinquième volume de la Collection historique publiée par l'Institut d'Études Slaves de l'Université de Paris). — Compte rendu de D. Iaranov.

M-r le professeur Haumant dans son ouvrage sur la Yougoslavie expose l'histoire à partir du XVe siécle jusqu'à nos jours des Serbes, des Croates et des Slovènes, qu'il désigne dans sa préface sous le nom général de peuple yougoslave. Après que le professeur serbe a crée un peuple „les Slovènes macédoniens“, maintenant trois peuples deviennent un seul peuple — le peuple yougoslave. Par là, le professeur français, de même que Cvijić, a subordonné la science à la politique. Il est à remarquer d'ailleurs que M-r Haumant a dédié son ouvrage historique à Cvijić. Et il indique lui-même qu'il s'est basé sur les œuvres des écrivains serbes, entre autres sur celles de Tihomir Djordjévitch et „surtout“ de Cvijić. Or, ceux-ci sont connus pour leur chauvinisme. Fait intéressent, quoique M-r Haumant ait mentionné K. Iretchek dans la liste des auteurs qu'il a consultés, M-r Iaranov a en vain cherché dans son livre quelque passage basé sur l'Histoire des Serbes de M-r Iretchek. On comprend pourquoi M-r Haumant préfère indiquer seulement sommairement la bibliographie, ce dont il s'excuse dans sa préface, en disant que, quoique l'abondance des remarques sous la ligne soit considérée parfois comme la marque d'un véritable ouvrage de critique, il trouve que dans le cas présent la bibliographie sommaire qui précède chaque chapitre de son ouvrage est suffisante (p. IX). M-r Haumant a émaillé son livre de citations, sans indiquer les œuvres d'où elles sont extraites et souvent même sans en signaler l'auteur, de sorte que la vérification est impossible. Sachant cela, M-r Haumant s'est permis d'attribuer à des auteurs des opinions qu'ils n'ont jamais publiées. Ainsi on ne trouve nulle part dans l'ouvrage de S. Radev „La Macédoine et la Renaissance bulgare" le passage suivant: „Ignatiev ne cherchait qu'à nous enfermer entre le Danube et les Balkans; nous avons su le déjouer et préparer notre avenir." Ceci est cité à la page 402 du livre de M-r Haumant. M-r Iaranov a relu tout le livre de M-r Radev pour y découvrir le passage en question—en vain. De même, M-r Haumant attribue au prof. Iretchek plusieurs choses qu'il n'a nulle part écrites. Il est évident, dit l'auteur du compte rendu, qu'avec cette méthode de travail le livre de M-r Haumant non seulement n'est pas impartial, mais contient aussi un grand nombre d'erreurs de faits. C'est pourquoi la réserve faite à la fin de l'Avertissement que les opinions exprimées dans ce livre n'engagent nullement l'Institut d'Études Slaves est de grande importance pour l'honneur de cet institut.

M-r Iaranov fait, plus loin, la critique de chaque chapitre séparément et relève partout des inexactitudes criantes, des faits historiques faussés, des assertions dénotant une absolue méconnaissance du matériel dont dispose la science. C'est pourquoi M-r Haumant se sert continuellement des expressions suivantes: „la verité semble être", „on dit que", etc. Le premier chapitre de la longue introduction „Géographie et histoire" est plein de pensées générales empruntées au livre de Cvijić „La Péninsule balkanique" (Paris 1918). Le second chapitre „La formation des groupes yougoslaves" est, selon M-r Iaranov, un bel exemple d'œuvre méprisant toute méthode scientifique et bourrée d'erreurs de faits. Ainsi, selon M-r Haumant „la vérité semble être" que les Serbes, les Croates et les Slaves du Danube inférieur sont parvenus jusqu'au sud de la péninsule balkanique et qu'en Macédoine ils se sont rencontrés et fusionnés (p. 10). Il est également curieux que M-r Haumant puisse admettre que les „Chopes" actuels soient des descendants des Hongrois qui se seraient détachés de la masse du peuple hongrois (p. 11). Plus loin, l'auteur du compte rendu relève l'étrange erreur que fait, dans le même chapitre, M-r Haumant en citant comme auteur de „Bay Ganio", œuvre humoristique bulgare, „Alexandrov" au lieu du vrai auteur Aleko Constantinov.— Dans le troisième chapitre, „L'Empire de Bulgarie", l'histoire bulgare est faussée jusqu'à en devenir méconnaissable. M-r Haumant ne s'est pas servi des deux tomes de l'„Histoire de l'Etat bulgare au moyen âge" du prof. V. Zlatarsky, il ne les mentionne même pas. Que M-r Haumant parle de l'histoire bulgare d'après quelque ouvrage serbe, ceci perce à tout moment, entre autre, quand il nomme le prince bulgare Boris „Mihaïlo" (forme serbe) et non Mihaïl comme on dit en bulgare. Selon M-r Haumant les protobulgares étaient des Finois et non des Turco-Tatars — cette erreur se trouve également dans le livre déjà mentionné de M-r Cvijić. Le père des apôtres Cyrille et Méthode est selon M-r Haumant incontestablement un Grec; mais, à la page 343, il considère Cyrille et Méthode comme Serbes! Leur ville natale aurait été attaquée par des pirates crétois, non pas au commencement du Xe siècle mais au cours du IXe siécle! Le tzar Péter serait mort en 961 et non pas en 969 etc. etc. Se conforment à l'opinion absurde de Cvijić, Haumant ne reconnaît pas que le mot „*Βούλγαροι*", si souvent mentionné par les écrivains byzantins, désigne les Slaves bulgares.

De même, tout ce que M-r H. écrit sur le royaume de Samouïl et le second royaume de Bulgare abonde en absurdités.

M-r Iaranov constate que M-r Haumant ne s'est pas servi pour rapporter l'histoire de la Turquie de l'„Histoire de l'Empire ottoman" de Zinkeisen et que, quoiqu'il mentionne l'Histoire de l'Empire ottoman de Hammer, en réalité, il ne l'a probablement même pas ouverte et s'est servi de quelque manuel abrégé, ce qui a été la cause de beaucoup d'inexactitudes dans son ouvrage. Ainsi, à la page 78, M-r Haumant dit qu'en 1402 a eu lieu non pas la bataille d'Angora, mais la bataille de Nicopole; la première, M-r H. l'a remise à plus tard — en 1404! — Dans le chapitre IX, où il est parlé du joug turc et de l'islamisme, entre autres affirmations absolument fausses, il est dit que beaucoup de paysans en Macédoine se seraient convertis au mahométisme après la suppression du patriarcat d'Ipek parce qu'ils étaient restés „sans hiérarchie religieuse et nationale" (p. 89). Il est évident que M-r Haumant n'a pas une idée nette sur le patriarcat d'Ipek. Dans le chapitre X, les Serbes sont représentés comme étant au début du dernier siècle un peuple très moral et religieux, alors que dans le livre „Iz Srbije Kniaza Miloša" (Beograd 1924) de l'auteur serbe Tihomir Djordjevitch, déjà cité et bien connu de M-r Haumant, le contraire est démontré (spécialement aux pages 195 à 209).

Aux pages 120 et 121 de l'ouvrage de M-r H., il est parlé des émigrants de la Macédoine qui se sont établis en Hongrie en 1690 et qu'on ne distingue pas des Serbes, par conséquent qui sont considérés comme serbes. M-r Iaranov s'arrête plus longuement à cette question, fournit des preuves contraires, et conclut qu'il n'y a pas de données positives sur une émigration de la Macédoine vers la Hongrie en 1690. On dispose d'informations qui soutiennent l'opinion de M-r Iaranov, notamment que sur les lieux abandonnés par les émigrants serbes de la région de Kossovo se sont établis des Turcs, des Albanais et en partie des Bulgares. S'il a existé un nombre plus considérable d'émigrants macédoniens en Hongrie, il est probable qu' une partie d'entre eux était composée de Macédoniens qui s'étaient d'abord établis à Tchiprovo, et qu'une autre était arrivée directement de la Macédoine, non pas en 1690, mais beaucoup plus tôt; M-r Iaranov donne comme exemple l'un d'eux, le chef de la milice bulgare en Hongrie, Bogdan de Macédoine, qui s'y établit en 1686. Dans les chapitres XIII à XVI inclusivement, consacrés aux terres demeurées hors du pouvoir turc, perce partout la tendance de l'auteur à agrandir le territoire peuplé par les Serbes, en allant jusqu'à représenter comme serbe une région croate bien connue — Lika. Dans les chapitres suivants (XVII—XXIV), avec le même manque d'impartialité, M-r H., fausse les faits au profit du serbisme. Par exemple, il affirme que l'Histoire des Bulgares de Païssi a été imprimée à Budapest! (p. 308). A plusieurs endroits M-r H. répète l'opinion de M-r Cvijić — qui ne soutient aucune critique — au sujet du nom „Bulgare", probablement parce qu'il considère cette sottise du professeur serbe comme un argument important. A quel point M-r Haumant est privé de sens critique nous montre la page 405, où il est parlé d'„agents bulgares" qui auraient essayé de bulgariser les Bosniaques! De la ville de Nich, il dit que durant plusieurs siècles elle a fait partie du „Capitanat de Bulgarie". Et ainsi selon M-r H., la Bulgarie n'a pas été un royaume mais un capitanat!

Le chapitre XXXIX, où il est parlé de la „Lutte en Macédoine" n'est qu'une brève histoire de la propagande serbe considérée du point de vue serbe. L'auteur du compte rendu juge supperflu de montrer par des exemples extraits de ce chapitre le but tendancieux de M-r Haumant.

Dans le chapitre „La question macédonienne et l'Europe", M-r Haumant parle des études de Cvijić sur les particularités psychologiques des Slaves du Sud.

Enfin le livre s'achève par l'exposé des événements dans les terres serbes, croates et slovènes depuis le commencement du XXe siècle jusqu'à la déclaration de la guerre mondiale, le déroulement de cette guerre dans la péninsule balkanique et la formation de la Yougoslavie actuelle. Dans sa conclusion, qui est un résumé de tout le livre, il est même parlé de la dictature du 6 janvier 1929 qui, selon M-r H., a amené, grâce à la formation des banovines, la décentralisation, et donné un nouveau nom au pays — la Yougoslavie — comme le désiraient en 1917 et 1918 les Croates! En d'autres termes, ces derniers doivent être satisfaits. . . .

M-r Iaranov termine son compte rendu en exprimant sa conviction que l'effort considérable fourni par M-r Haumant (spécialiste d'histoire de la littérature!) a été vain au point de vue scientifique. La cause serbe en profitera-t-elle ? Ceci aussi est douteux, car les temps sont passés où le titre de „professeur à la Sorbonne" était une suffisante garantie d'impartialité.

Jacques Ancel, La Macédoine en paix (Publié dans „L'Esprit international". № 20. Octobre, 1931, p. 614—636). — Compte rendu de D. Iaranov.

L'article de M-r J. Ancel „La Macédoine en paix" est, comme il le dit lui-même, un résumé de sa thèse de doctorat ès lettres „La Macédoine et son évolution contemporaine". Cet ouvrage a été critiqué par M-r Iaranov dans le dernier numéro de la Revue Macédonienne (A. VII. № 1, p. 151-160), aussi trouve-t-il supperflu de s'arrêter plus longuement à l'article en question, d'autant plus que les mêmes affirmations tendancieuses et les mêmes erreurs relevées dans le livre se retrouvent ici. M-r Ancel n'a même pas pris en considération les remarques de M-r le professeur Mason et continue à écrire que dans la Macédoine sous la domination serbe ont été expropriés les biens de plus de 160 hectares, alors que l'expropriation atteint les biens de plus de 60 hectares. Mieux encore, il se met en contradiction avec son propre livre en disant dans son article que dans cette partie de la Macédoine ont été construits plus de 1,500 km de nouvelles chanssées (p. 623), alors que dans le livre il dit que 363 km seulement de chaussées praticables pour les automobiles ont été construits et cela dans un but stratégique. Ailleurs M-r Ancel affirme que la production du tabac a triplée. Cependant, la publication du ministère de l'agriculture „Obratchena zemlia i jetveni prinos" pour les années 1923—1928 nous apprend le contraire: de 1923 à 1926 la production est d'environ 70,000 quintaux, en 1927 elle tombe à 29.423 quintaux, en 1928 elle n'atteint que 28,605 quintaux. Ce fait prouve, lui aussi, le but tendancieux poursuivi par cet article qui, malheureusement, a trouvé place dans une revue de très bon renom.

M-r Ancel est enchanté du nouvel état de choses en Macédoine et surtout de ce que la plupart des Macédoniens bulgares ont été établis dans la Bulgarie de l'Est, de sorte que l'Organisation Intérieure Macédonienne a été privée de „ses clients". La joie de M-r Ancel sera sans doute obscurcie quand il apprendra qu'une partie de ces réfugiés a été envoyée dans le département de Pétritch.

M-r Ancel s'efforce tenacement d'imposer ses théories partout où il croit que cela lui sera possible. C'est ainsi qu'il profite effrontément de l'ignorance de la majorité des occidentaux pour mieux les induire en erreur.

Michel Lascaris, Le sceau de Radomir Aaron. Extrait de la Revue Byzantinoslavica III, 2, 1931. — Compte rendu de Vl. Alexiev.

Radomir Aaron est un des arrières-petits-fils du tzar Samouïl. Il a vécu et s'est distingué comme vaillant chef militaire au service de Byzance un siècle environ après l'assujettissement du royaume occidental bulgare de Samouïl. Jusqu'à présent on savait peu de choses sur Radomir Aaron et cela d'après les informations données par quelques auteurs byzantins, principalement Anna Comnène, parente de la famille de Samouïl par sa mère. Le mérite spécial du prof. M. Lascaris est qu'il nous révèle un sceau, jusqu'ici ignoré, de l'arrière petit-fils de Samouïl et qu'il accompagne son étude d'un exposé détaillé sur la généalogie du tzar Samouïl.

Vu l'importance des découvertes et des études de M-r Lascaris qui se rapportent à la chute du royaume de Samouïl au début du XIe siècle et au rôle joué par les descendants directs de Samouïl comme sujets byzantins, M-r Alexiev rapporte les détails donnés sur ces derniers par l'auteur de l'article en question.

Après la mort de l'héritier de Samouïl, Ivan Vladislav, sa femme Marie, avec ses trois fils et ses six filles, se rendit aux Byzantins. Proussian, le fils aîné d'Ivan Vladislav, qui fut le dernier tzar du premier royaume bulgare de l'Ouest, s'insurgea contre Byzance, et longtemps se maintient, en combattant avec acharnement contre les troupes byzantines, dans la région montagneuse de Tomar. Dans cette insurrection, le vaillant Proussian fut soutenu par ses deux frères, mais bientôt il fut contraint de se rendre près de Dévol sous certaines conditions, en vertu desquelles les terres macédoniennes reçurent l'autonomie dans leur gouvernement intérieur, et Proussian l'un des plus hauts titres de cette époque, celui de „magister". L'indépendance de ses deux plus jeunes frères, Alousian et Aaron, fut également reconnue et ils furent nommés patriciens.

Plus tard, en 1057, Aaron porte le titre de magister et de duc de la région d'Edessa en Asie Mineure et de la forteresse du même nom. Isaac Comnène, le chef militaire byzantin bien connu, dont la femme Ecathérina était la sœur d'Aaron et la petite-fille de Samouïl, après avoir réussi à détrôner l'empereur de Byzance, Mihaïl VI, et à le remplacer, envoya son beau-frère Aaron défendre, comme chef militaire, les frontières de l'empire byzantin, incessamment attaqué par les Turcs, dans les provinces lointaines de la Messopotamie; Aaron y resta longtemps et dirigea avec succès la guerre coloniale de l'Empire. D'après les mêmes sources d'informations sur la vie et la carrière militaire agitée du petit-fils de Samouïl, Aaron fut envoyé plus tard par Isaac Comnène en mission importante, pour représenter l'Empire en Géorgie — vers le Caucase actuel.

Aaron avait un fils, nommé Thodor, qui lui aussi s'illustra très tôt comme chef d'armée, mais périt jeune dans la guerre contre les Turcs et les Perses, près de la frontière perse actuelle.

A partir d'ici, les traces des descendants de Samouïl commencent à se perdre, les informations à leur sujet des auteurs byzantins deviennent de plus en plus rares. Anna Comnène parle seulement, en détail, d'un essai d'insurrection, organisé par les descendants lointains de Samouïl contre l'Empire en 1107, c. à d. 100 années après la chute du royaume bulgare occidental de Samouïl. Ainsi, les descendants de ce roi, quoique envoyés intentionnellement par Byzance occuper de hauts postes militaires dans les lointaines provinces de l'Asie Mineure, un siècle encore après l'asservissement du royaume de leur aïeul, continuaient à défendre leur honneur et leurs droits de princes indépendants. Ce fait nous montre, d'autre part, le renom qu'avait la famille des Aaron, descendants de Samouïl. Anna Comnène donne une série d'informations sur celle-ci, qu'elle nomme tout droit la famille des princes bulgares (princeps bulgarorum).

Dans ses notes sur la cour impériale de Byzance à la fin du XIe siècle, Anna Comnène parle aussi d'un descendant plus lointain de Samouïl, Radomir Aaron. Elle ne donne pas de détails sur les droits dont jouissait Radomir Aaron au service militaire byzantin, ni sur les titres qu'il portait. Mais l'écrivain byzantin dit explicitement qu'il provenait de la famille des tzars bulgares et qu'il était parent de l'impératrice byzantine Irène, mère d'Anna Comnène elle-même, à qui nous devons ces informations sur la descendance de Samouïl.

Selon ces informations, Radomir Aaron a combattu aussi contre les Turcs. Anna Comnène rapporte qu'avant d'être envoyé comme parlementaire de l'Empereur au moment de la capitulation de la forteresse de Nicée Radomir Aaron était demeuré longtemps en captivité chez les Turcs et avait très bien appris leur langue.

C'est precisément le sceau de ce descendant lointain de Samouïl, Radomir Aaron, que le professeur M. Lascaris vient de découvrir dans la riche collection de sceaux anciens que possède le citoyen athénien Ioan Potzi. L'inscription traduite en français est: Très Haut, aide à Radomir, prodrom et duc Aaron.

Cette précieuse découverte, rattachée aux informations des écrivains byzantins sur la chute du royaume occidental macédonien bulgare au début du XIe siècle et sur la famille du tzar Samouïl, jette la lumière sur le passé lointain des terres occidentales bulgares macédoniennes qui, au moment de la formation du second royaume de Bulgarie, environ un siècle après les événements historiques dont nous venons de parler, étaient prêtes à se joindre à l'insurrection des Assène, à aider à la prompte libération du peuple bulgare du joug byzantin et à contribuer à la formation du second royaume bulgare d'Assène II, de Kaloyan et de ses descendants.

Théodor Capidan, Fărşeroţi, Studiu linguistic asupra Românilor din Albania. (Etude linguistique sur les Roumains en Albanie). Publiée dans le **Dacoromania,** Bulitinul „Muzeului limbei române“ (Universitatea Regele Feidinand I. Cluj). Anul VI. 1929—1930. Bucareşti 1931, p. 1—210.— Compte rendu du prof. St. Romansky.

Après la publication de l'ouvrage bien connu de Waïgand sur les Aroumains (Die Aromunen, Bd. I und II, Leipzig 1895, 1894), basé sur les études personnelles de l'auteur durant son long voyage dans les anciennes provinces de la Turquie d'Europe — en Macédoine, en Albanie, dans l'Epire et aussi en Grèce, du printemps 1889 jusqu'au commencement de l'été 1890, on peut, en le consultant, avoir une notion précise de l'expansion et de la vie dans la péninsule balkanique de ce groupe détaché et dispersé du peuple roumain, sur lequel on ne savait que ce qu'on découvrait à ce sujet dans les notes de voyage et les desciptions de Pouqueville, de Heuzey ou du consul d'Autriche à Janina, von Hahn, qui est connu pour ces investigations sur les Albanais, leurs mœurs et leur langue. Les recherches du prof. Waïgand ont été continuées par de jeunes Aroumains sortis des écoles roumaines de la Turquie d'Europe et qui ont été accueillis en Roumanie ou envoyés en Occident pour parachever leur études. Parmi eux se trouvent Périclé Papahadji et Théodor Capidan qui, tous deux, ont été des élèves de Waïgand lui-même; le premier a publié de grands recueils de contes et de chansons aroumaines, le second qui a fait de très bonnes études dans le séminaire roumain du prof. Waïgand à Leipzig (1904—1908) et qui a publié ses premières œuvres scientifiques dans les „Communications“ de ce dernier, s'occupe, avec le plus grand zèle, de recherches et d'études sur son peuple, surtout au point de vue de la langue. Il faut reconnaître qu'indépendamment des erreurs dans les conceptions fondamentales, par ex. au sujet des origines et des migrations des Roumains et de leur importance dans l'histoire ethnique de la péninsule balkanique ou de l'influence de la langue roumaine sur les autres langues balkaniques, surtout la langue bulgare, le prof. Capidan a donné quelques œuvres très importantes sur le roumanisme dans la péninsule balkanique. La dernière est une étude sur les Aroumains en Albanie. Une partie de ces Aroumains vivent dans les villes, s'occupent de commerce ou exercent des métiers, une autre, des bergers, sont dispersés dans les villages et dans les montagnes. Ce sont justement ces derniers qu'on appelle les farchérotis, d'après l'endroit Frachéri dans l'Albanie du Sud, qui aujourd'hui n'est qu'un petit village portant le même nom Frachéri (Frâşeri) dans le département de Préméti. L'étude de leur expansion et surtout de leur langue a été le but d'un voyage de M-r Capidan, fait au cours de l'été 1928, et dont cette œuvre est le fruit. M-r Capidan a divisé son livre en deux parties; dans la première (p. 5—115) il décrit son voyage, en introduisant à chaque occasion des informations, souvent très détaillées et de caractères fort variés — ethnographique, économique et même politique — sur le nouvel Etat albanais et sa population en général; la seconde (p. 116—204) est spécialement consacrée à la langue des farchérotis.

M-r Capidan a commencé son voyage par Monastir, où il s'est arrêté quelques jours. Lui-même est né et a grandi à Prilèpe — il connaît donc la Macédoine depuis son enfance — et après avoir terminé ses études universitaires, il a été fonctionnaire au service de la Roumanie à Salonique, où la guerre de 1914 l'a surpris comme directeur de l'école de commerce roumaine de cette ville. C'est pourquoi ses observations sur le caractère ethnographique du pays sous la domination des Serbes et sous celle de Grecs dix ans après la guerre comparé à celui que ce même pays avait quinze ans auparavant — M-r Capidan n'avait pas revu la Macédoine depuis quinze ans — sont extrêmement intéressantes.

Au sujet de la ville de Monastir, M-r Capidan dit que durant la guerre elle a subi de grands dommages mais qu'elle est maintenant complètement restaurée. Seule la population n'est plus la même. Presque toutes les familles aroumaines plus aisées ont émigré. La plupart sont allées à Salonique ou dans les autres centres de la Macédoine grecque. Au point de vue du commerce, dit M-r Capidan, la ville était déjà morte avant la grande guerre; mais maintenant elle semble encore plus abandonnée. „Il est vrai, ajoute-t-il, que sur la périphérie de la ville se sont établis beaucoup de gens venus des villages bulgares" (p. 5). De même, un assez grand nombre d'Aroumains de Malovichta et des deux autres villages voisins aroumains — Magarévo et Ternovo — se sont installés dans les maisons roumaines abandonnées du centre de la ville.

Visitant le village roumain de Malovichta, à l'ouest de Monastir, M-r Capidan constata que dans ce village, qui autrefois avait plus de 3000 habitants, „la moitié des maisons étaient vides" (p. 7).

De Monastir (Bitolé), M-r Capidan partit pour Lérine (en aroumain Florina) au delà de la frontière serbo-grecque. M-r Capidan dit qu'avant la guerre balkanique cette ville était peuplée de Turcs, de Bulgares et d'Albanais. Il y avait très peu d'Aroumains. „Aujourd'hui, remarque-t-il, à mon grand étonnement je constatai qu'il n'y existait plus de Turcs. Tous, avec un certain nombre d'Albanais mahométans, se sont enfuis en Asie Mineure. Quant aux Bulgares, il n'en est pas resté la moitié. La plupart ont été obligés d'aller en Bulgarie" (p. 9). A leur place se sont établis un grand nombre d'Aroumains et d'Albanais. Les Aroumains sont venus de Monastir et des villages aroumains des environs de cette ville. Mécontents des pouvoirs serbes qui ont fermé leurs écoles et leurs églises, ils ont passé en Grèce où leur situation semble être meilleure. Quant aux Albanais, ils sont venus de la région de Kortcha. „Sans s'être grécisés, il sont tous grécomanes". „Mais, dit plus loin M-r Capidan, outre ce changement de population à Lérine, une autre circonstance contribua à ce que je me sentis tout à fait étranger dans cette ville. Alors qu'avant la guerre balkanique on ne parlait à Lérine que le bulgare et un peu le turc, maintenant on n'entend que le grec. Dès que j'eus parlé avec quelques Aroumains et quelques Bulgares, je compris à quoi était due cette subite grécisation de la ville. Dans la Macédoine grecque tous les habitants sont obligés de parler le grec qu'ils soient Aroumains, Albanais ou Bulgares. Les Aroumains sont un peu mieux supportés que les autres. Les Albanais tâchent eux-mêmes d'oublier la langue albanaise pour devenir plus tôt des Grecs. Seuls les Bulgares continuent à parler secrètement leur langue, mais, eux-aussi, quand les autorités grecques les surprennent parlant le bulgare sont punis d'une forte amende ou envoyés au delà de la frontière, en Bulgarie" (p. 11).

Bien entendu, le grand nombre de réfugiés grecs qui ne connaissent que la langue grecque a beaucoup contribué à répandre cette dernière à Lérine.

De Lérine à Kortcha (Koritza) — la première ville qu'on rencontre sur le territoire albanais après avoir franchi la frontière gréco-albanaise — „des deux côtés du chermin on ne voit que des vilages bulgares, dont le plus grand est Ermensko" (p. 11). Tandis que le long du chemin à partir de Lérine tous les villages bulgares sont situés dans la vallée, le village aroumain Pissodère, avec ses maisons de pierre, se dresse, telle une sentinelle, sur la crête de la montagne et domine toute la vallée où se trouvent les villages bulgares" (p. 11).

De l'autre côté de la frontière albanaise, le premier village dans lequel est entré M-r Capidan est Biglichta (Biglişti, alb. Bilishti), qui a 400 maisons et 2000 habitants, dont la plupart sont des Albanais, environ 300 des Aroumains (des farchérotis), „quant aux Bulgares il n'y en a presque pas". M-r Capidan dit que ce village est d'origine bulgare. Aujourd'hui presque tous les Bulgares se sont albanisés. On n'y trouve que quelques familles qui parlent encore le bulgare (p. 41). Ces informations sont d'autant plus précieuses qu'à l'époque de Hadji Kalfa (XVIIe siècle) qui a noté ses souvenirs de voyage, ce village était bulgare. Les traces de son caractère bulgare d'autrefois ne sont donc pas encore effacées.

M-r Capidan parle également des trois villages bien connus de la région de Kortcha, peuplés aujourd'hui encore de Bulgares: Bobochtitza, Drénovo et Emboré. Il a visité le monastère S. Nicolas qui se trouve dans le premier de ces villages „peuplé principalement de Bulgares". Le village, lui-même, intéressait M-r Capidan, car il avait entendu dire que ses habitauts parlaient un dialecte slave très archaïque, dont les particularités ne se rencontrent pas dans la langue des slaves en Macédoine.

En allant de Kortcha à Bobochtitza, M-r Capidan est passé par les villages: Drénovo (plus anciennement Drenkovo) et Emboré (Mboria), „tous deux peuplés de Bulgares"; dans ce dernier se trouvaient aussi quelques familles „farchériotes". Au monastère de St Nicolas il fut accueilli par un vieillard et une vieille femme: „C'étaient des Bulgares de la localité qui avaient vécu un certain temps en Roumanie". Ce village, toujours d'après M-r Capidan, compte 180 maisons et 1000 habitants dont plus de la moitié sont des Albanais orthodoxes et le reste des Bulgares. Ceux-ci sont des patriarchistes, sous la juridiction de l'évêque de Kortcha. C'est pourquoi ils célèbrent le service divin en langue grecque. „Aujourd'hui, les Bulgares de Bobochtitza sont obligés d'étudier seulement l'albanais, et, tôt ou tard, ils seront dénationalisés" (p. 37).

Ces notes d'un savant roumain qui connaît bien la situation des populations dans la Turquie d'Europe d'avant guerre, aussi brèves et superficielles qu'elles soient, nous donnent une idée assez claire sur l'état actuel du bulgarisme en Macédoine, surtout dans la Macédoine tombée sous la domination grecque, et aussi dans les villages bulgares de la région de Kortcha qui ont encore et malgré tout gardé leur nationalité.

M-r Capidan continue, plus loin, à donner ses informations sur l'élément roumain en Albanie. La ville de Kortcha a 19,441 habitants dont 14,991 sont des chrétiens orthodoxes et 4,573 des Albanais mahométans. C'est l'unique ville en Albanie où les Albanais chrétiens sont l'élément dominant. Il faut compter au nombre des chrétiens plus de 4000 A oumanis qui n'ont pas été comptés par la statistique albanaise. Cette ville est le plus important centre culturel roumain en Albanie; elle possède aussi une école roumaine, fondée en 1881. Les Aroumains sont ici des farchériotis et des moskopoltzis. Les premiers sont descendus des villages voisins: Pliassa, Dimnitza, etc., les seconds de Moscopolé, Chipska, Nitcha, etc. Les uns et les autres sont des commerçants ou des artisans, mais les moskopoltzis en général sont mieux au point de vue matériel et représentent „l'élite" de la ville.

Après avoir visité le vieux Moskopolé, autrefois prospère centre culturel aroumain dans la péninsule balkanique (XVII—XVIII s.), M-r Capidan a continué son chemin au nord, vers le centre de l'Albanie: par Pogradetz il s'est rendu à Elbassan, Cavaia et Tirana et de là, par Dratch (Douratzo) et la plaine de Mousakia, à Bérat d'où, en repassant par cette même plaine, il est parvenu à la petite ville de Férika, puis s'est dirigé vers le nord, atteint Elbassan, et, de là, a quitté l'Albanie.

Dans les villes de l'Albanie centrale qui sont situées dans une région peuplée d'Albanais mahométans, le peu de chrétiens qui y vivent sont principalement des Aroumains — commerçants, hôteliers ou restaurateurs. Il en est de même à Elbassan qui sur 10,000 habitants a plus de 1000 Aroumains; le reste sont des Albanais mahométans. A Kavaia où il y a environ 5000 Albanais mahométans et 1,300 chretiens, 500 de ces derniers sont des Aroumains.

On se serait attendu à ce que M-r Capidan qui a eu la possibilité de visiter plussieurs villages roumains et les villes albanaises les plus importantes, telles que Kortcha, Bérat, etc., se fût efforcé de donner des informations plus détaillées sur le chiffre des Aroumains dans les villes et villages de l'Albanie. Au lieu de cela, il déclare que, sans exagérer le nombre des „Roumains" en Albanie, selon ses calculs, ils seraient plus de 60,000. „En prenant en considération que Waïgand, dit M-r Capidan, fixe à 9000 le chiffre des Roumains à Bérat, qu'a Kortcha il y en a 4000 et qu'il est aujourd'hui notoire que l'élément chrétien dans les villes de Tirana, Dratch, Férika, Préméti n'est formé que de Roumains, nous n'exagérerons pas en comptant 25,000 habitants rien que pour les villes de l'Albanie. Le reste est formé par les farchériotis de Mousakia, Tchaméria, du département Préméti, etc." (p. 115). M-r Romansky dit que quelques rectifications doivent être faites en ce qui concerne les villes au détriment de l'élément „roumain." Ainsi, pour la ville de Bérat, M-r Capidan, lui-même, dit que dernièrement, par suite de l'émigration des chrétiens (Albanais et Aroumains), sa population a considérablement diminué, de sorte que la statistique officielle indique en tout 8505 habitants (p. 82). Comment alors pourrait-il y avoir 9000 Aroumains? . . . En ce qui concerne la population rurale — les farchériotis — quand on prend en considération les informations de l'auteur lui-même sur le nombre insignifiant de ces derniers dans les petits villages qu'il a visités, on se demande avec étonnement comment il a pu arriver à en compter 60,000. Le fait qu'en été, au marché et sur les grandes routes, on rencontre sans cesse des „farchériotis“ n'est pas une preuve suffisante de leur grand nombre.

Cette première partie du livre de M-r Capidan contient des informations intéressantes sur les Albanais, leur nouvelle culture, leur histoire politique, et, entre autre, sur leur conversion au mahométisme.

M-r Capidan relève le fait que dans les régions mahométanes de l'Albanie abondent les désignations locales d'origine slave.

La seconde partie est consacrée à la langue des Aroumains en Albanie (à partir de la page 116). M-r Capidan fait ressortir la différence qui existe entre le parler de la populatinn aroumaine des villages et les autres parlers aroumains. Afin de définir la place occupée par le parler des farchériotis au milieu des autres parlers aroumains, M-r Capidan divise ces derniers en deux groupes — le groupe du Sud, des Aroumains du Pinde, et le groupe du Nord, des Aroumains de Gramos. A ce dernier appartient le parler des Aroumains de la Macédoine; celui des Aroumains de l'Albanie se rapproche, lui-aussi, de ces parlers du groupe du Nord — des „gramochtanis“. Quant au parler des farchériotis, il possède certaines particularités qui le rapprochent de la langue des Valaques de Meglène et même des Dako-Roumains, mais elles sont probablement dues à un développement parallèle, car au point de vue géographique les farchériotis sont assez éloignés des uns et des autres.

En ce qui concerne l'origine des Aroumains de l'Albanie, M-r Capidan admet que dans les villes aussi ils étaient de même origine que les farchériotis, et qu'à partir du XVIIIe siècle les moshopoltzis se sont joints à eux et les ont absorbés. Il admet la même chose pour la Macédoine — d'anciens émigrants de Gramos et de plus récents après la destruction de Moskopolé. Il incorpore les farchériotis, eux-mêmes dans le groupe des gramochtanis.

L'auteur traite plus loin la question de l'origine de ces Aroumains, et, en faisant ressortir que dans la langue des Aroumains de la Thessalie et de l'Epire il n'y a rien de très ancien dû à l'influence grecque qui n'existe aussi dans la langue des Aroumains de la Macédoine, où il n'y a pas de Grecs, et, de même, que dans la langue des farchériotis il n'y a aucune particularité due à l'influence albanaise qui ne se trouve aussi dans la langue des autres Aroumains, il conclut qu'aussi ancienne que soit cette population en Albanie son noyau est venu du nord, où avec les Dako-Roumains elle a formé autrefois la langue roumaine dans son intégrité.

Les lettres de Théophilact d'Ohrida, archevêque bulgare. Traduites du grec et commentées par le métropolite de Varna et Preslav, Siméon. Recueil de l'Académie Bulgare des Sciences. T. XXVII, Sofia, XXXIII+280, 1931.

Dans la littérature historique byzantine concernant la Macédoine, une place importante est occupée par les lettres de Théophilact d'Ohrida, archevêque bulgare qui, vers 1092, alors que la Macédoine était encore sous la domination de Byzance, fut nommé titulaire de l'archevêché autocéphale d'Ohrida, sous la juridiction duquel se trouvaient presque toute la Bulgarie et la Macèdoine. La publication des lettres de Théophilact en bulgare est un événement littéraire d'autant plus important que dans l'édition de l'Académie Bulgare des Sciences, plus haut citée, nous avons non seulement la traduction des lettres faite par Son Eminence le métropolite Siméon, traduction excellente aussi bien au point de vue de l'exactitude que de la langue, mais quelque chose de plus encore: le métropolite Siméon a, de son côte, accompagné les lettres de commentaires très intéressants, qui occupent deux fois autant de place que la traduction elle-même, et en outre, il nous donne une biographie de Théophilact d'Ohrida qu'il a écrite en se basant sur l'étude critique des lettres elles-mêmes et qu'il intitule modestement „Essai biographique". Enfin le métropolite Siméon a donné en supplément la traduction des „Tourments des quinze saints martyrs, éprouvés à Tivérioupol, nommé en bulgare Stroumitza, sous le règne de l'impie „Julien l'Apostat" (d'après l'édition du texte grec portant le même titre de Migne — dans la Patrologia graeca t. 126 col. 151—222).

Notre édition contient 130 lettres de Théophilact, dont 20 lettres d'après l'édition de Bonifatzio Faneti, 75 d'après celle d'Ivan Meroussia et 35 d'après celle d'Ivan Lamia.

L'importance des lettres de Théophilact au point de vue du nationalisme bulgare est très bien mise en lumière par le métropolite Siméon: „Théophilact, comme chef de l'archevêché indépendant d'Ohrida et archevêque bulgare, a travaillé pendant de longues années dans la Bulgarie occidentale, a été en contact intime avec la population et avec les autorités byzantines, et, par conséquent, ce qu'il écrit dans ses lettres est tout à fait digne de foi".

Dans ses lettres, Théophilact nomme toujours la population slave placée sous sa juridiction bulgare. Il n'emploie nulle part, en parlant d'eux, le mot „Serbes", quoiqu'il ait existé à cette époque un Etat serbe comme unité politique distincte, Etat qui, à plusieurs reprises, est entré en guerre avec Byzance durant l'archiépiscopat de Théophilact. Après avoir vaincu Samouïl et conquis son royaume, l'empereur Bazile II s'efforça d'apaiser celui-ci et de l'attacher à Byzance. Il est incontestable que Bazile II a été très cruel envers son adversaire, Samouïl, pendant qu'il combattait contre lui, mais après la prise d'Ohrida non seulement il laissa en vigueur les lois de Samouïl, mais il promulgua au nom de l'archevêque Ivan, ancien supérieur du monastère de la Vierge près de Débère, trois édits par lesquels il donnait de grands privilèges à l'archevêché d'Ohrida, „contrairement à ce que font maintenant en Macédoine les acolytes des plus forts."

Théophilact était de nationalité grecque. Il n'avait pas de sympathie pour ses ouailles bulgares d'Ohrida. Cependant, il insistait pour qu'on ne touchât pas aux privilèges autocéphales de l'archevêché d'Ohrida. Dans une de ses lettres adressée à l'évêque de Chalcidée, Mihaïl, Théophilact proteste contre l'immixtion du patriarche de Constantinople dans les affaires de son archevêché: „En vertu de quoi le patriarche s'immisce en Bulgarie où il n'a pas le droit d'ordonner des prêtres, puisque ce pays possède un archevêque autocéphale, et où il n'a reçu aucun autre privilège?"

Théophilact a travaillé hardiment et sans crainte pour conserver à l'Eglise d'Ohrida les privilèges établis par Bazile II dans les édits promulgués au nom du premier archevêque d'Ohrida, Ivan, qui était bulgare. Quelles ont été les dernières années de Théophilact, où et comment est-il mort, on n'a pas là-dessus des données précises. Le métropolite Siméon croit que Théophilact vers 1108, date à lequelle il a été à Salonique, est retourné à Ohrida et qu'il y est resté jusqu'à la fin de sa vie.

Dans les commentaires du métropolite Siméon, écrits avec une érudition qui font honneur à leur auteur comme savant et membre de l'Académie Bulgare des Sciences, sont mises en lumière et expliquées beaucoup de circonstances de la vie politique et intellectuelle de la Byzance de cette époque, sous la domination de laquelle le peuple bulgare a beaucoup souffert mais a pourtant continué à défendre avec tenacité sa nationalité bulgare.

Vl. Diakovitch, Les Bulgares en Bessarabie. Aperçu historique avec cinq annexes. Sofia, 1930, p. 118.—Compte rendu d'Iv. Lekov.

Ce livre, dû à la plume de Vl. Diakovitch, Bulgare de la Bessarabie qui s'est fait connaître par son activité sociale et qui est décédé il y a peu de temps, est un exposé succinct d'un certain nombre de faits en relation avec l'histoire des Bulgares qui, à différentes époques, ont immigré en Bessarabie. Ce n'est pas la première fois que M-r Diakovitch écrit sur ce sujet. Dans cet aperçu historique, M-r D. n'étudie que les moments les plus importants de la vie des Bulgares qui ont été obligés d'émigrer et de fonder une nouvelle patrie dans la région la plus au sud de la Bessarabie.

Le livre est divisé en quelques chapitres: I. L'immigration et l'organisation; II. A l'époque roumaine (1857—1878); III. A l'époque russe (1878—1918); IV. Depuis la révolution russe jusqu'aujourd'hui (1917—1928). Ensuite suivent, en traduction, différents documents, dispositions et édits qui réglaient la situation des immigrés bulgares (p. 55—103). L'édit concernant l'école centrale de la ville de Bolgrade est publié ici aussi dans l'original roumain. Enfin, de la page 105 à 118, est donnée la „Liste contenant les noms des Bulgares de la Bessarabie qui après la libération de la Bulgarie ont pris et prennent une part active dans la vie politique, sociale et culturelle de la Bulgarie et ont contribué et contribuent encore à la défense de la cause nationale bulgare.“

M-r Diakovitch a voulu donner à ses lecteurs de brèves notions sur la situation géographique de la région où se sont établis les réfugiés bulgares et sur les causes de leur émigration. C'est surtout après la guerre serbo-turque de 1828—1829 qu'ont été entreprises des immigrations en masse des Bulgares non seulement en Bessarabie mais aussi dans les provinces de Tchernigov, de Herson et de Tauride. Dans ces nouvelles régions, ils ne trouvèrent que des villages tatars désertés, et ils durent les faire revivre ou se créer de nouveaux foyers. Aussi les noms des villages des immigrés sont soit tatars, soit turcs (importés de la Bulgarie), soit bulgares. Selon les données statistiques de 1910, dans toute la Russie du Sud on compte environ 315,830 Bulgares. D'après les calculs de M-r Diakovitch, il doit y avoir aujourd'hui dans les colonies purement bulgares de la Bessarabie 350,000 Bulgares et dans toute la Russie du Sud plus de 530,000.

Plus loin, M-r Diakovitch met en lumière le noble rôle joué par l'administrateur des colonies bulgares, le général Iv. Nikititch Inzov et son intercession pour que les droits et devoirs des immigrés soient fixés par un édit spécial. Après le traité de Paris de 1856, quand 40 colonies avec la ville de Bolgrade passent dans la principauté de Moldavie, tous les droits et privilèges des Bulgares reconnus jusqu'alors par le gouvernement russe sont confirmés par la proclamation de Balch et l'édit de Bogoridi. En outre, par un décret spécial, les colons reçoivent l'autorisation d'ouvrir leur propre lycée à Bolgrade. Les professeurs furent choisis avec le plus grand soin parmi les Bulgares les plus instruits et les mieux préparés pour l'enseignement. A ce moment, l'école de filles se transforme, elle aussi, en lycée, un théâtre est institué, une salle de lecture est inaugurée, dans le parlement roumain entrent 9 députés bulgares. Cependant, bientôt, les Roumains essayent de retirer aux immigrés leurs droits et de mettre la main sur le lycée bulgare. Sous la domination russe, à partir de 1878, les Bulgares commencent à perdre peu à peu leurs droits. De nouveaux règlements sont imposés au lycée bulgare; ils visent à faire disparaître son caractère bulgare. Ceci provoque un mécontentement général, des protestations et des démarches spéciales auprès des autorités responsables.

Dans le dernier chapitre de son livre, M-r Diakovitch examine la situation de la Bessarabie à partir de la révolution russe (1917) jusqu'aujourd'hui, les traités qui assurent l'indépendance de ce pays et l'effort des Bulgares pour ouvrir de nouveau leurs écoles.

Dans le livre de feu Diakovitch se reflète la lutte d'un tronçon du malheureux peuple bulgare, si impitoyablement morcelé, pour défendre ses droits et sa nationalité.

V. Todorov-Hindalov, La Dobroudja et son passé. D'après des sources officielles turques. (Extrait de l'Annuaire de la Bibliothèque Nationale de Sofia 1926—1928) Sofia, 1931, p. 199—284. — Compte rendu d'Ivan Lékov.

Tont nouvel apport à l'histoire de la Dobrondja a aujourd'hui pour nous une valeur spéciale. La Dobroudja a été le centre du premier Etat bulgare, elle a été comprise dans les frontières du second royaume de Bulgarie jusqu'à l'invasion des Turcs. Des voyageurs étrangers qui au XVIIe siècle et plus tard passent par cette contrée donnent un témoignage éclatant del'incontestabilité du caractère bulgare de sa population. Leurs informations sont exactes, mais manquent de détails et ne concernent pas toutes les questions. Par exemple, elles nous apprennent peu de chose sur les occupations et la situation économique des Bulgares de la Dobroudja durant une longue période de la domination turque. Aussi faut-il accueillir avec joie tout essai de reconstitution exacte de certains aspects du passé de la Dobroudja, sur la base de documents inédits. C'est ce qu'a fait notre orientaliste bien connu V. Todorov-Hindalov dans sa dernière œuvre.

M-r T. Hindalov a eu le bonheur de découvrir dans les Archives de Constantinople les „Salnaméta“ — annuaires officiels turcs qui contiennent des données statistiques sur toutes les régions bulgares autrefois soumises à la Turquie, et cela pour une période de plus de dix ans. M-r T. Hindalov publie maintenant les informations qu'il y a trouvées au sujet de la Dobroudja et il a l'intention de publier plus tard celles concernant la Bulgarie de l'Est la Bulgarie de l'Ouest, la Macédoine et la Thrace.

La présente étude contient deux chapitres. Dans le premier sont données des informations sur la population, ses habitations, ses biens, son bétail; dans le second est examinée l'étymologie des noms topographiques extraits des textes en question. M-r V. T. Hindalov a trouvé utile de s'arrêter brièvement sur l'histoire de l'immigration turque en Dobroudja, qui date de la seconde moitié du XIIIe siècle et qui n'a pu exercer une influence particulière sur la population bulgare. On sait que vers le début du XIXe siècle, quand commence la renaissance de la Dobroudja, celle-ci prospère au point de vue économique et affirme son caractère national. M-r V. T. Hindalov, à la fin de son aperçu historique, dit en quelques lignes l'ardent esprit national et l'admirable résistance des Bulgares de la Dobroudja en face des aspirations assimilatrices de leurs maîtres actuels.

Plus loin, M-r Hindalov publie les documents relatifs à la participation des Bulgares de la Dobroudja dans la lutte pour l'Eglise nationale (p. 206-209, extraits des archives de Hr. P. Taptchiléchtov) et (de la page 210 à 213) des tables avec des données statisques—la population mâle, les habitations, les impôts militaires et autres, le bétail pour la reproduction et les bêtes de somme — en 1873, pour les district de Babadag, Baltchik, Dobritch, Küstendja, Mangalï, Matchin, Médjidi, Silistra, Soulina, Toultcha, Toutrakan, Hersovo, Kilïa et Mahmoudji et le sandjak de Toultcha. Quelques-unes de ces données, par ex. sur le chiffre des habitants, pourraient être comparées soit à des données plus anciennes (Voir N. V. Mihov, La population de la Turquie et de la Bulgarie au XVIIIe et XIXe siècle, I. СпБАН. IV (3) 1915 II. 1924, III. 1929), soit à des informations plus récentes (Voir St. Romansky, Carte ethnographique de la nouvelle Dobroudja roumaine. XI. 1915). Les chiffres disent éloquemment la situation prospère, fruit du labeur et de l'initiative, dont jouissaient les Bulgares de la Dobroudja à cette époque.

Villes de la Macédoine en 1807, selon les notes d'un voyageur russe. Communiqué par D-r Victor Charenkov.

Pavel Pétrovitch Svignin (1787—1839), écrivain et peintre russe bien connu, a fait en 1806 un voyage en mer, à bord du bateau „Raphaïl", faisant partie de l'escadre qui devait rejoindre la flotte russe de la Méditerranée concentrée à ce moment-là à Boka di Kataro sous le commandement du fameux amiral Segnavin. Ce voyage a été décrit dans les intéressants „Souvenirs de Pavel Svignin" publiés à St Pétersbourg 1818—1819. La troisième partie de ces souvenirs contient des extraits du journal de V. Sofonov, lieutenant de la corvette „Flora". Dans ce journal il est parlé, entre autre, des Bulgares de la Macédoine.

Le 18 décembre 1806, sur l'insistance de la France, la Turquie déclara la guerre à la Turquie. L'amiral Segnavin devait transporter les opérations de l'escadre dans l'Archipel. Le 7 janvier 1807, toute la flotte quitta le port de Kataro et prit le large. Une violente tempête s'éleva qui sépara la corvette Flora du reste de la flotte. Le 26 janvier, la corvette fit naufrage et 22 hommes de l'équipage périrent. Le 28 du même mois, les survivants parvinrent à débarquer sur le rivage albanais près de la ville de Douratzo. Une multitude d'Albanais les entoura, les dépouilla, puis les amena à Bérat auprès du pacha qui les traita magnanimement, les déclara prisonniers et les envoya le 3 février sous convoi à Constantinople, par la Macédoine.

Plus loin, le lieutenant Sofonov raconte leur voyage, au cours duquel ils arrêtèrent dans des villes macédoniennes et firent ainsi connaissance avec la population bulgare du pays. M-r Charenkov cite, en russe, des passages du journal de Sofonov. Le 12 février, ils arrivèrent à la forteresse d'Ohrida, dont les habitants étaient des Bulgares et des Grecs. Le 13 du même mois, ils parvinrent à Monastir, peuplé surtout de Turcs et d'Albanais; il y trouvèrent peu de Bulgares et de Grecs. Le 18 du même mois, les voilà à Prilèpe, ville peuplée de Bulgares qui les accueillirent avec grande joie, ce à quoi les Russes ne s'attendaient pas. „Quoique nous fûmes logés dans une auberge, nous étions très contents; les braves habitants nous apportèrent de la viande et du vin. A notre grande joie, nous passâmes ici deux jours. Les bons Bulgares prenaient une si vive part à notre malheur que nos maudits gendarmes, ayant remarqué cela, se mirent à les frapper et à les chasser avec leurs gourdins“. Le 19, les prisonniers arrivèrent à Kupruli (Vélesse), où ils furent également très bien traités, le 20 à Ichtip (Chtip), le 21 dans le petite ville de Radovicht, dont les habitants, des Bulgares, pleins de compassion, les régalèrent de leur miueux. Ensuite, Sofonov et ses compagnons passèrent par Stroumitza, Pétritch, Démirhissar, Séresse etc. et arrivèrent enfin à Constantinople.

Ces notes, extraites du journal de Sovonov, confirment, elles aussi, le fait notoire, actuellement en vain contesté par les Serbes, qu'à cette époque, au commencement du XIXe siècle, il n'y avait pas de Serbes en Macédoine; les marins russes y ont rencontré seulement des Bulgares et c'est eux seulement qui sont mentionnés dans ce journal.

Siméon Eftimoff, Die Mazedonische Frage Extrait de la «Zeitschrift für Politik», Leipzig-Berlin, 25 Iahrg. Heft 5) 1931, p. 25. — C. r. de L. M.

La question macédonienne ne cesse d'intéresser vivement, même après la guerre mondiale, un grand nombre d'hommes politiques et de savants. A cet intérêt est due la publication de cet exposé sur la question macédonienne par M-r Siméon Eftimoff, rédacteur de „La Macédoine“ à Genève, dans la revue bien connue „Zeitschrift für Politik“. La rédaction informe qu'après avoir publié dans le numéro de juin un article d'Arpad Török „Das bulgarisch-Yugoslavische Verhältniss“, dans lequel la question macédonienne est exposée du point de vue yougoslave, elle fait aujourd'hui place dans ses colonnes à l'article de M-r Eftimov. Fidèle à son point de vue strictement scientifique et objectif, la rédaction est prête à accueillir toute objection, pourvu que „des données positives soient opposées aux déductions positives de M-r Eftimov“. La rédaction ajoute encore: „L'éclaircissement de la question macédonienne est pour nous un des problèmes les plus importants de la politique étrangère, car de même que les guerres balkaniques et la guerre mondiale qui les continua sont issues de la Macédoine, de même aujourd'hui encore de ce coin orageux un danger sérieux menace la paix européenne".

L'auteur du compte rendu constate avec plaisir que M-r Eftimov a réussi, avec une rare connaissance du sujet et surtout une parfaite impartialité, à exposer clairement la question macédonienne depuis ses origines jusqu'à sa dernière, sa plus triste phase. Pas un seul écrivain consciencieux ne pourra réfuter l'un quelconque des nombreux arguments à l'appui desquels M-r Eftimov justifie la lutte des Bulgares de la Macédoine, lutte purement politique qui s'est imposée à un peuple conscient de ses droits vitaux et résolu à défendre sa nationalité contre les maîtres actuels de la Macédoine qui veulent l'étouffer par la violence.

M-r Eftimov, en mentionnant les déclarations officielles faites jusqu'ici au nom des Macédoniens — à quelles conditions minima ils cesseront la lutte illégale contre les conquérants étrangers de leur patrie —indique, encore une fois, les conditions nécessaires pour la pacification de la Macédoine.

La Macédoine sous le joug. 1919—1929. Documents et témoignages. Rassemblés par Veritas. Edition du Comité National Macédonien. Sofia, 1931, 8 CXCVI 579 p. — C. r. de L. M.

Les documents concernant la question macédonienne se sont tellement multipliés durant ces dix dernières années, qu'un grand besoin se faisait sentir d'une publication contenant les documents et témoignages les plus importants. C'est pourquoi le Comité National Macédonien a publié un recueil de ce genre „La Macédoine sous le joug" sous la rédaction de Veritas (D. Risov). On y trouve le texte de 707 documents et témoignages, commentés dans une vaste introduction qui compose la première partie (p. XIX—CXCVI), après quoi, dans la seconde partie sont donnés les „Documents et Témoignages" (p. 1—579). L'édition au point de vue extérieur est irréprochable Le couverture artistique est due à M-r D. Rizov.

Dans la première partie, divisée en 13 chapitres, on parle des conséquences des guerres 1913—1918; la Macédoine comme unité géographique culturelle, historique et économique; les clauses des traités en faveur des minorités et leur méconnaissance par les conquérants de la Macédoine; l'oppression économique; les administrations serbe et grecque en Macédoine; les „facteurs irresponsables" qui terrorisent la population macédonienne; les violences commises par les pouvoirs officiels et les moyens qu'ils emploient pour dénationaliser la populatiou bulgare; les luttes des Bulgares de la Macédoine pour défendre leur nationalité; les réfugiés macédoniens et la liquidation de leurs biens en Grèce; l'établissement d'une population étrangère en Macédoine; la Société des Nations et les droits des minorités.

Dans la seconde partie sont donnés les documents respectifs; il est indiqué pour chacun d'eux d'où il a été reproduit. Outre ces publications, ont été mises à contributions les publications étrangères, inclusivement les serbes et les croates. Quelques-uns des documents les plus importants sont aussi donnés en fac-similé. Le rédacteur a introduit parmi les témoignages sur le caractère bulgare des Macédoniens des déclarations plus anciennes d'étrangers, dont certaines datent des siècles passés à partir du XIe siècle), choisies au hasard, ci et là, sans se rendre compte que ces documents, outre qu'ils sont incomplets, ne conviennent pas au thème de ce livre, dont le titre même précise qu'il décrit la situation de la Macédoine sous le joug serbe et grec au cours des dix dernières années.

La Macédoine. Album-almanach. Sous la rédaction d'un comité spécial. Sofia. In-folio. p. 1000. 1931. — C. r. de L. M.

L'album „La Macédoine" qui a été publié sur l'initiative privée de trois personnes qui composent le „Comité de Rédaction" est au point de vue de la conception et de l'exécution une immense entreprise littéraire qui est due principalement à l'énergie — qualité distinctive des Macédoniens — de ses initiateurs: D. Rizov, Ilia Ivanov et Al, Razvigorov. L'album „La Macédoine" est l'ouvrage le plus volumineux publié en Bulgarie dans ces dernières années — il comprend environ 1000 pages, dont 600, sur papier épais, contiennent des illustrations, 270 des explications relatives aux illustrations, et une centaine des réclames. Les illustrations sont au nombre de 1645, plus quelques autres en couleur et à la fin est annexée une carte de la Macédoine. Les illustrations se trouvent dans les chapitres suivants: I. La Macédoine pittoresque, II. Les habitants et les costumes, III. La vie économique, IV. Les villes et villages, V. La santé et le sport, VI. La foi et l'Eglise, VII. L'instruction et la culture, VIII. L'art, IX. Le mouvement révolutionnaire, X. Les amis de la Macédoine. Les illustrations sont en noir, brun et bleu.

Les nombreuses illustrations de l'album n'ont pas pu être toutes reproduites d'après des photographies originales; la plus grande partie sont imprimées d'après de vieux clichés ou des photographies d'illustrations de revues, entre autre l'album „La Macédoine illustrée". C'est pourquoi les illustrations ne sont pas toutes satisfaisantes. Malgré ces imperfections, les illustrations de l'album „La Macédoine" forment une collection fort intéressante et instructive qui contribuera à mieux faire comprendre la Macédoine et surtout la question macédonienne et ses diverses manifestations — culturelles, révolutionnaires et politiques. Les explications qui accompagnent les illustrations poursuivent le même but. Quelques-unes d'entre elles sont très détaillées et on peut rapidement y trouver des renseignements, surtout en ce qui concerne la biographie des pionniers macédoniens. Les données sur différents événements du passé fournies par le chapitre „Chronologie" sont également très intéressantes et les tables statistiques fort utiles.

Bien entendu, dans l'exposé de question aussi nombreuses et variées que celles traitées dans cet ouvrage, il peut y avoir quelques inexactitudes et quelques lacunes; cependant, et surtout quand on prend en considération que cette publication est l'œuvre d'une initiative privée, on peut dire hardiment que l'album „La Macédoine" rend service à la cause macédonienne qui a besoin d'être largement éclairée et mise à la portée du grand public du monde entier. L'album est irréprochablement imprimé et bien relié. Son prix — 1000 lévs — est très modéré.

НАРОДНА
БИБЛИОТЕКА
СКОПИЕ

МАКЕДОНСКИ
ПРЕГЛЕДЪ

СПИСАНИЕ ЗА НАУКА, ЛИТЕРАТУРА И ОБЩЕСТВЕНЪ ЖИВОТЪ

ИЗДАВА
МАКЕДОНСКИЯТЪ НАУЧЕНЪ ИНСТИТУТЪ

ГОДИНА VII, КН. 4.

* * *

REVUE MACÉDONIENNE

ÉDITION
DE L' INSTITUT SCIENTIFIQUE MACÉDONIEN

ANNÉE VII, FASC. 4.

ДАРЪ
ОТЪ
МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ

СОФИЯ — SOFIA
ПЕЧАТНИЦА П. ГЛУШКОВЪ — IMPRIMERIE P. GLOUCHCOFF
1932

ИЗДАНИЯ

НА МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕНЪ ИСТИНТУТЪ

I. ОТДѢЛНИ КНИГИ.

Зора Здравева, Съчинения на Р. Жинзифовъ. 1927, стр. 133, ц. 50 л.

Хр. Силяновъ, Писма и изповѣди на единъ четникъ. 1927, стр. 211, цена 50 лева.

Л. Милетичъ, Документи за противобългарскитѣ действия на сръбскитѣ и гръцкитѣ власти въ Македония презъ 1912—1913 г., 293 стр. 1929. Цена 100 лева.

L. Milétitch, Documents relatifs aux actions antibulgares des pouvoirs serbes et grecs en Macédoine au cours de l'année 1912—1913, p. 300. 1929. Prix 130 leva.

Проф. А. М. Селищев, Полог и его болгарское население. Истироческие, этнографические и диалектологические очерки северозападной Македонии (С этнографическою картой Полога). 1929, стр. 439. Цена 150 лева.

Мария Милетичъ-Букурещлиева, Македония въ българската поезия. 1929, стр. 227, ц. 60 лева.

Г. Ст. Кандиларовъ, Българскитѣ гимназии и основни училища въ Солунъ. 1930, стр. 200+VIII. Цена 60 лева

D. Iaranoff, La Macédoine Économique. Avec une carte. p. 211. Prix 100 leva.

Проф. А. М. Селищев, Славянское население в Албании (С иллюстрациями в тексте и с картою Албании). 1931, стр. 352, ц. 120 лв.

Добри Христовъ, 66 народни пѣсни на македонскитѣ българи. Събрани и разработени съ съпроводъ на пияно — (Dobri Christov, 66 chansons populaires des Bulgares macédoniens. Recueillies et transcritse avec accompagnement de piano). — 1931, стр. 172, цена 150 лева

Димитъръ Ивановъ, Гевгелийскиятъ говоръ. 1932, стр. 132, цена 60 лева.

Ив. Снѣгаровъ, История на Охридската архиепископия-патриаршия (отъ падането ѝ подъ турцитѣ до нейното унищожение). 1932, стр. 615, цена 250 лева.

II. „МАТЕРИЯЛИ ЗА ИСТОРИЯТА НА МАКЕДОНСКОТО ОСВОБОДИТЕЛНО ДВИЖЕНИЕ".

Кн. I—IX. Съобщава Л. Милетичъ:

Книга I. Въстаническото движение въ югозападна Македония. По спомени на Славейко Арсовъ, 1925, стр. 136, цена 20 лева.

Книга II. Освободителната борба въ Костурско. По спомени на Пандо Кляшевъ, 1925, стр. 136, ц. 25 л.

Книга III. Борбата въ Костурско и Охридско (до 1904 г.). По спомени на Иванъ Поповъ, Смиле Войдановъ, Деянъ Димитровъ и Никола Митревъ, 1925, стр. 155, ц. 30 л.

Книга IV. Къмъ борбитѣ на югозападна Македония (Кичевско, Битолско, Леринско, Преспанско, Дебърско). По спомени на Лука Джеровъ, Георги Попъ Христовъ, Ангелъ Андреевъ, Георги Папанчевъ и Лазаръ Димитровъ. 1926, стр. XIV+146, ц. 30 л,

Книга V. Спомени на Дамянъ Груевъ, Борисъ Сарафовъ и Ив. Гарвановъ, 1927, стр. XII+136, ц. 30 л.

Книга VI Солунскиятъ атентатъ и заточеницитѣ въ Фезанъ. По спомени на Павелъ П. Шатевъ, 1927, стр. 155, ц. 30 л.

МАКЕДОНСКИ
ПРЕГЛЕДЪ

СПИСАНИЕ ЗА НАУКА, ЛИТЕРАТУРА И ОБЩЕСТВЕНЪ ЖИВОТЪ

ИЗДАВА
МАКЕДОНСКИЯТЪ НАУЧЕНЪ ИНСТИТУТЪ
ГОДИНА VII, КН. 4.

REVUE MACÉDONIENNE

ÉDITION
DE L'INSTITUT SCIENTIFIQUE MACÉDONIEN
ANNÉE VII, FASC. 4.

ДАРЪ
отъ
МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ

СОФИЯ — SOFIA
ПЕЧАТНИЦА П. ГЛУШКОВЪ — IMPRIMERIE P. GLOUCHCOFF
1932

Съдържание:

Ст. Романски, Имената на нѣкои македонски градове. — 6. Тетово и Пологъ 1

Проф. Г. Ильински, Об епископском титуле Климента Словенскаго 11

Дим. Яранов, Антропометрични изучвания на населението въ Разлогъ 25

Н. А. Мушмовъ, Нумизматиката на македонскитѣ царе . . . 47

Ангелъ Даскаловъ, Изъ миналото на Неврокопско и близкитѣ му покрайнини 71

Кирилъ Мирчевъ, За нѣкои следи отъ назализъмъ въ централнитѣ македонски говори 91

Рецензии и книжовни вести

Йорданъ Ивановъ, Български Старини изъ Македония. София, 1931, стр. VII+672. — Рецензия отъ проф. А. Селищевъ. 101

Гласник Географског Друштва. Св. XVI. Београд, 1930 г. IV+201. — Рец. отъ Д. Ярановъ 110

Henry Debraye, Autour de la Yougoslavie. Préface d'Edouard Herriot. Grenoble, 1931, 224. Ouvrage orné de 288 héliogravures. — Рец. отъ Л. Милетичъ 117

Jean Perrigault, Bandits d'Orient, Paris, 1931, 250 стр.

Albert Londres, Les Comitadjis ou le terrorisme dans les Balkans. Paris, 1932, 250 стр. — Рец. отъ В. Йонова 120

Albert Lantoine, L'Abdication du Saleil. — Notes d'un voyage aux pays Balkaniques, (1. Au pays bulgare. 2. Le problème macédonien). Paris, 1931, с. 63 (печ. въ Bibliothèque de l'Artistocratie № IX). — Рец. отъ В. Йонова . . . 126

Илия С. Каблешковъ, Спомени и бележки отъ войната 1915—1918 г. Отъ —, генералъ о. з., бившъ воененъ аташе въ Гърция и Турция. Часть I. **Гърция.** София, 1932, 8⁰, стр. 111. — Рец. отъ Л. Милетичъ 128

Димитъръ Михалчевъ, Възможна ли е една цѣлостна Югославия? На границата между политиката и философията (вж. „Философски Прегледъ", ч. IV, кн. 3, стр. 197—227, год. 1923). — Рец. отъ Л. Милетичъ . . . 131

Една статистика на населението въ Македония отъ 1882 г. — Съобщава Ив. Кандиларовъ 140

Единъ български преводъ на Пасхалното евангелие съ кирилско и съ гръцко писмо. — Съобщава Ив. Кандиларовъ. 141

Французко резоме на съдържанието на книгата . . . . 147—181

Table des matières

St. Romanski, Les noms de quelques villes macédoniennes. — 6. Tetovo et Polog 1
Prof. G. Ilinski, A propos du titre épiscopal de St. Climent Slovensky 11
Dimiter Iaranov, Etude antropométrique sur la population de la région du Razlog 25
N. A. Mouchmov, La numismatique des rois macédoniens . . . 47
Anguel Daskalov, Apport à l'étude du passé de la région de Nevrokope et de ses environs 71
Cyrille Mirtchev, A propos de quelques traces de nasalisme dans les parlers centrales de la Macédoine 91

Comptes rendus

Iordan Ivanov, Les antiquités bulgares en Macédoine. Sofia, 1931 VII+672. — Compte rendu du professeur A. Selichtchev . . . 101
„Glasnik“ de la Société serbe de géographie. Livre XVI. Belgrade, 1913, IV+201. — C. r. de D. Iaranov 110
Henry Debraye, Autour de la Yougoslavie. Préface d'Edouard Herriot. Grenoble, 1931, p. 224. — C. r. de L. Miletitch . 117
Jean Perrigault, Bandits d'Orient. Paris, 1931, p. 250.
Albert Londres, Le comitadjis ou le terrorisme dans les Balkans. Paris, 1932, p. 250. — C. r. de V. Ionova 120
Albert Lantoine, L'Abdication du Soleil. — Notes d'un voyage aux Pays Balkaniques. (1. Au pays bulgare. 2. Le problème macédonie). Paris, 1932, p. 63. — C. r. de V. Ionova 126
Ilia S. Kablechkov, Souvenirs et notes de la guerre 1915—1918. Par —, général en retraite, ancien attaché militaire en Grèce et en Turquie. Première parti. **La Grèce.** Sofia, 1932, p. 111. — C. r. de L. Milétitch 128
Dimiter Mihaltchev, Une Yougoslavie intégrale est elle possible? A la frontière entre la politique et la philosophie (Voir „La Revue philosophique“ A. 4, № 3, p. 197—227, 1932). — C. r. de L. Miletitch. 131
Une statistique sur la population de la Macédoine en 1882. — Communiquée par Iv. Kandilarov 140
Une traduction bulgare de l'évangile de Paques avec des caractères cyrilliques et grecs. — Communiquée par. Iv. Kandilarov. 141
Resumé des articles de la Revue en français . . . . . . 147—181

НАРОДНА
БИБЛИОТЕКА
СКОПИЕ

ДАРЪ
отъ
МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ

ИМЕНАТА НА НѢКОИ МАКЕДОНСКИ ГРАДОВЕ.

Отъ Ст. Романски

6. Тетово и Пологъ.[1]

Въ крайния северзападенъ кѫтъ на Македония, западно отъ Скопие, въ южнитѣ склонове на Шаръ-планина, при изхода въ полето на една планинска рѣка, която иде отъ Шаръ и се втича въ горни Вардаръ, красиво е разположенъ полубългарскиятъ-полуалбански днесъ градъ Тетово, известенъ и вънъ отъ предѣлитѣ на Македония съ плодоветѣ, особено ябълки, които обилно се раждатъ въ неговата околность.[2]

Българското име на тоя градъ, толкова просто и обикновено на гледъ, би останало за винаги необяснено — или не право разтълкувано, — ако да не бѣше случайно известна неговата по-стара форма. Така то може да служи за примѣръ, колко много може да се излъже всѣки, който би искалъ да разтълкува произхода на името на едно по-старо селище единствено възъ основа на днешната му форма. Кой би възразилъ напримѣръ, като се знае, че съ суфиксъ -овъ, -ова, -ово въ славянскитѣ езици се образуватъ родови имена и че тъкмо съ суфиксъ -ово има множество мѣстни имена въ всички славянски страни, какво и въ тоя случай не бихме могли да имаме едно по сѫщия начинъ образувано име отъ сѫществителното тето (тетьо) „мѫжъ на майчина сестра, вуйчо“, тета „леля“, или отъ собствено име подъ сѫщата форма? При все това, познатитѣ по-стари форми на името на тоя градъ ни водятъ къмъ съвсемъ друго начало.

---

[1] Вж. Макед. прегледъ год. V, кн. 2, стр. 78—84 (1. Солунъ); год. II, кн. 3, стр. 71—76 (2. Охридъ); год. V, кн. 4, стр. 63—70 (3. Битоля); год. VI, кн. 2, стр. 1—6 (4. Скопие); год. VII, кн. 1, стр. 1—6 (5. Велесъ).

[2] За положението на града (сѫщо фотографски репродукции) вж. сега проф. А. М. Селищев, Пологъ и его болгарское население, София 1929, с. 8 и след.

Въ славянски исторически извори името на тоя градъ е засвидетелствувано отъ XIII в. насетне. Така, ако и не направо като име на градъ, то се споменува въ Виргинската грамота на българския царь Константинъ Асенъ (1257—1277), гдето, като се описватъ даренитѣ на скопския манастиръ Св. Георги-Горга села „въ Положкой ѡбласти“, споменува се „Хтѣтовска бразда“ (вж. Г. И. Ильинскій, Грамоты болгарскихъ царей, Москва 1912, стр. 15, редъ 48). Очевидно, името е било Хтѣтова, както се чете въ хрисовула на сръбския краль Милутинъ (1282—1321), даденъ сѫщо на поменатия манастиръ Св. Георги въ Скопие, съ който се отреждатъ приходитѣ отъ панаира въ Скопие (8 ноемврий) въ полза на тоя манастиръ, като се задължава всѣки, който идва на него, „да дава законоую цариноу, ꙗкоже оу Хтѣтовои и оу Грачаници и по всѣхь црьквахь инихь“ (вж. Ст. Новаковић, Законски споменици српских држава средњега века. Београд 1912, стр. 620); сетне въ хрисовула на Стефанъ Душанъ и сина му Урошъ, даденъ между 1337 и 1346 г. на манастира Пресв. Богородица, който се намира „на мѣстѣ нарицаѥмѣмь архымоудритиꙗ Хтѣтова“, въ чието притежание се и дава „село Хтѣтова“ (Споменик Срп. Краљ. акад. III. 24. 29); въ хрисовула на сѫщия Стефанъ Душанъ на призрѣнския манастиръ Св. Арх. Михаилъ и Гавриилъ, съ който му се дава, между друго, положкото с. Селце, за което се казва, че „мегꙗ моу сь Хтѣтовомь на Чрьни доль . . . и планина Ранестьць“ (Гласник Друштва срб. словесн. XV, 1862, с. 304; Новаковић, Закон. спомен. 696) и пр.; срв. Селищев, Полог 88 и след. По-късно, отъ XVI в. насетне, то се пише вече Хтетово, вж. напр. „епископъ положскы богохранимаго мѣста Хтетова“ въ бележка отъ 1565 г. на поменика на призрѣнския манастиръ Св. Тройца (И. С. Ястребовъ, Податци за историју српске цркве, Београд 1879, с. 79), а следъ това вече само Тетово, както и презъ цѣлия XIX в., у мѣстния писатель о. Кирилъ Пейчиновичъ и др., та и днесъ у българи и сърби.

У гърцитѣ още отъ началото на XIII в. името на града се явява подъ форма *Χτεάτοβα*, както го намираме у Охридския архиепископъ Хоматианъ, който споменува манастира Св. Богородица при Тетово въ Долни Пологъ (*ὁ ἀπὸ τοῦ ἄνω Πολόγου ὁρμώμενος καὶ ἐν τῇ μονῇ τῆς Θεοτόκου τῇ ἐν Χτεατόβῃ ἀσκούμενος μοναχὸς Γεράσιμος*, вж. Tomaschek, Zur Kunde der

Hämus-Halbinsel. II. Sitzungsber. d. k. Akad. d. Wiss. Philos.-hist. Cl. Wien. Bd. 113, 1887, S. 362).

Тая форма на името е важно свидетелство за историческата фонетика на македонскитѣ говори, специално за изговора на *ѣ*. До като въ сърбохърватски изговорътъ на тоя *е*-звукъ отъ самото начало е билъ тѣсенъ, като не само е съвпадналъ съ обикновено *е*, но е преминалъ въ *je*, *uje* и дори *u*, отгдето и подѣлбата на сърбохърватския езикъ въ три диалекта (екавски, јекавски и икавски), въ цѣлия обсегъ на българския езикъ, включително съ земитѣ, които днесъ вече не сѫ български (Дакия, Гърция, южна Албания), *ѣ* е имало широкъ изговоръ, близъкъ до йотовано *а*, та въ българскитѣ думи, минали въ съседнитѣ езици, или въ българскитѣ мѣстни имена, възприети въ тия езици, тѣ се явяватъ съ звукъ близъкъ до тоя, съ който го е говорило мѣстното население. Затова и въ гръцки *ѣ* редовно се предава съ *εα*, *ια* или дори *α*. Така гръцката форма *Χτεάτοβα* на града Тетово несъмнено свидетелствува, че въ XIII в. още въ Македония, дори въ най-севернитѣ ѝ части, *ѣ* се е говорило още като широко *ä*, именно близко до йотованото *а*, както е днесъ въ източнобългарски. Тоя изговоръ въ западни български краища е известенъ и отъ по-рано време, напр. отъ XI в.: *Θράμος* (< *Σθρεάμος* < Срѣмъ), *Πριζδριάνα* (Призрѣнъ), *Πριλάπου* (Прилѣпъ) въ грамотата на Василия II отъ 1019 г. (вж. Byz. Zeitschr. II 53. 54. 51). Името на града Прилѣпъ, минало съ изговоръ *ѣ*=*еа* и въ аромънски (Prilȩap, както Sȩar<Сѣръ), спазва тоя си изговоръ у мѣстното население дори до края на XIV в., както може да се сѫди по предаването на това име въ нотариалнитѣ регистри на венецианеца Manoli Bresciano въ Кандия (о. Критъ) при продажбата на роби българи отъ Македония, задигнати презъ XIV в., по време на завоеванието ѝ отъ турцитѣ: sclava ... Maria de genere bulgarorum, de loco vocato Trilapo (=Прилѣпъ, отъ 12 септемврий 1381 г., вж. д-ръ Ив. Сакъзовъ, Документи отъ края на XIV вѣкъ за българи отъ Македония, продавани като роби, въ Макед. прегл. год. VII, кн. 2 и 3, стр. 26), sclavam nomine Theodoram, de genere bulgarorum, de loco vocato Oprilapa (=o(t)-Prilapa < отъ Прилѣпа, 21 септ. 1382, пакъ тамъ с. 45), sclava de genere bulgarorum, de loco vocato Oprilapa, in lingua bulgarica nomine Milla (22 септ.

1382, все тамъ стр. 47). Така и написанието „оу Хтѣтовои“ въ грамотата на Милутина не ще да е просто графическо предаване на старата форма на името, но ще да е резултатъ на съществуващия тогава още изговоръ. Тоя изговоръ на *ѣ* като *'а* въ Пологъ (Тетовско) се е отразилъ и въ името на селото Лешокъ, написано въ друга грамота на Милутина, дадена на манастира Грачаница (1321 г.) — „оу Лꙗщцѣ“ (вж. Гласник Скопског научног друштва III, стр. 130). Същото село въ хрисовула на краля Стефанъ Урошъ Дечански, даденъ на призрѣнската епископия (1326 г.), се пише „оу Лѣщцѣ“ (оу Долнѥмь Полозѣ, оу Лѣшцѣ, вж. Ст. Новаковић, Зак. споменици 640). Очевидно е, че въ Милутиновата грамота сръбскиятъ писачъ, желаейки да предаде това име по-близко до тогавашния мѣстенъ изговоръ, го е написалъ съ ꙗ вмѣсто съ *ѣ*, което отъ сръбскитѣ грамотни люде се е чело като *е*.

Но и тая засвидетелствувана отъ XIII в. форма Хтѣтово или Хтѣтова на името на тоя градъ не е най-старата. Въ старобълг. — и още въ праславянски — съчетание *хт* не е могло да стои въ началото на дума или сричка; нѣма, следователно, славянска дума, която да започва съ *хт*, а и въ чужди, заети думи, гдето това съчетание би могло да се яви, то се избѣгва чрезъ вмѣтане междиненъ еровъ вокалъ, какъвто е случаятъ напримѣръ съ стб. драгъма *(δράχμη)*, инъдикътъ *(ἰνδικτιών)* авъгоус҇тъ, и под. Очевидно, по-старата форма на това име е била Хътѣтово или Хътѣтова, и тогава излиза, че то е несъмнено славянско, образувано отъ основата на глагола хътѣти, хотѣти „искамъ, желая“. Още Миклошичъ (Die Bildung der slavischen Personennamen, въ Denkschriften der Wiener Akademie X, 1860, S. 323) се бѣше досѣтилъ, че въ случая трѣбва да имаме мѣстно име, образувано отъ лично име като рус. Хотъ (въ лѣтописитѣ) или сръб. Нехота, Хотена (ж. р.), чес. Chotěn, Chotěš, Chotěša, Chotěbor, Chotěměr (Chotemir), Chotimír, Chotěslav, пол. Chociemierz, отъ които действително сж образувани доста мѣстни имена въ славянскитѣ езици. Отъ тѣхъ най-близко до нашето име стоятъ ческитѣ мѣстни имена: Chotětov, Chotětín, Chotějovice, Chotěvice, Chotěnice, Chotěšov, Chotěšovice, Chotěbořice, Chotěborky, Chotěbudice, Chotěbytice и под., особено първитѣ две. Въ славянски, а и въ старобългарски, трѣбва да е съществувало лично име Хътѣта, Хотѣта, образувано отъ глагола хътѣти, хотѣти съ прилагателния суфиксъ *-тъ*, който служи за образуване страдателни причастия сѫщо и при глаголи съ инфинитивна основа на *ѣ-*, срв. пѣтъ (отъ пѣти); то ще да е принадлежало къмъ първичнитѣ абстрактни имена, образувани съ суф. *-ta*, преди още да сѫ се явили вторичнитѣ подобни имена отъ типа Доброта, Милота и под., които се явяватъ отъ доста рано време и като лични имена (срв. Vondrák, Vergleich. slav. Grammatik I² 581). Отъ това тъкмо име съ суф. *-ово*, *-ова* е образувано Хътѣтова (м. б. вьсь), Хътѣтово, подобно на Chotětov въ Чехия, гдето имаме и Chotětín съ суф. -īno, -īnā, срв. владиковъ и владикинъ въ български, отъ владика.

Въ старобълг. езикъ глаголътъ, отъ който е образувано това име, съ неговитѣ производни, се явява, сѫщо както и въ другитѣ славянски езици, въ две форми: хотѣти хоштѫ, хоть „любовникъ, либе“ (срв. срхр. хо̀тјети хо̀ћу, слов. hotéti ḥóčem, чес. chot „годеникъ, съпругъ; съпруга“, ochota „желание“, пол. (старо) chociał „искалъ“ (= хотѣлъ), ochota, врус. хотѣ́ть хочу́, мрус. хотiти) или хътѣти хъштѫ (срв. срхр хтје̏ти ћу, слов. диал. fteti čem, чес. chtěti chcu, пол. chcieć chcę, гор. луж. chcyć chcu, дол. луж. kśěś com, врус. диал. хтѣть, мрус. хтiти, срв. Bernecker Slav. etym. Wtb. I 398 и след.). За историята на българския езикъ е важна последната форма, въ която, следъ изчезването на *ъ* въ отворената сричка, или въ слабо положение, както се казва въ новата езикословна литература, началното *х-* дохожда непосрѣдно предъ експлозивната беззвучна зѫбна съгласна *т* и изчезва, сѫщо както днесъ въ български имаме *щѫ*, книжовно написано *ща*, а диал. и *щем*, *чем*, отъ стбълг. хъштѫ, срв. и срхрв. *ћу*, слов. *čem*, поменати по-горе. По такъвъ начинъ отъ Хътѣтова, прѣко Хтѣтова, Хетова, се получило Тетова, както е засвидетелствувано въ турскитѣ документи отъ XV в., и Тетово. За изчезването на началното *х* може да се приведе за сравнение и името на града Леринъ, въ южна Македония, вмѣсто по-старо Хлеринъ, за чийто произходъ ще имамъ случай да говоря. Срв. за него сега A. Mazon, Contes slaves de la Macédoine sud-occidentale, Paris 1923, p. 7.

Турското име на града Тетово е Калканделен — отъ тур. qałqan „щитъ“, и delen, отъ delmek „пробивамъ“. Това име се споменува най-напредъ въ вакъфията на Мехмедъ бегъ, синъ на гази Исакъ бегъ (1461 или 1462 г.), и сетне, покрай Тетова, въ вакъфията на внука му Кебиръ Мехмедъ Челеби (вж. Гл. Елезовић, Турски споменици у Скопљу, Гласник Скоп. научног друштва I, стр. 458-460, срв. и Селищев 106), и подъ това име се споменува тоя градъ у западноевропейскитѣ писатели и пжтеписци по европейска Турция презъ XVIII и XIX в.. Както по името Тетово ябълкитѣ отъ рода на тия, които най-много се раждатъ тамъ, се наричатъ тѐтовки, така и по името Калканделенъ сжщитѣ сж познати и подъ име кандѐлки.

Какво е било значението на Тетово като селище въ срѣднитѣ вѣкове, не е известно. Но любопитно е, че преди, па и следъ първата поява на името му Хтѣтова — *Χτεάτοβα* (XIII в.), навѣрно сжщиятъ градъ се е наричалъ и Пологъ. Арабскиятъ пжтеписецъ Идризи, въ описанието на Ромейската (Византийската) империя (1153 г.), като описва пжтя отъ Охридъ презъ Скопие и Мелникъ къмъ устието на рѣка Струма, споменува „градъ Пологъ“ — Bôlôgo. „Отъ Драчъ (Durâs), както е казано по-горе, шесть дни пжть до Охридъ. Отъ тоя градъ има два дни труденъ пжть до единъ градъ по име Бôлôго (Пологъ), който заема прелестно положение между две планински вериги. Отъ тукъ има единъ день пжть на изтокъ къмъ важния градъ Искôфи̂а (Скопие)... Тукъ се преминава реката Фардâри̂ (Вардаръ)“ (W. Tomaschek, Zur Kunde der Hämushalbinsel, стр. 360). Отъ друга страна пъкъ въ XV в. Барлети (Barletti), авторъ на една биография на Георги Скендербегъ, говори сжщо за единъ „градъ Пологъ“ (urbs Pologus), който се намира тамъ, гдето се свръшва „българскиятъ пжть“ отъ горни Дебъръ и Модричъ (въ Дримколъ), за да се обърне сетне на изтокъ къмъ Скопие (кн. VII). Добре се досѣща проф. Селищевъ, който и привежда тия два случая, че тоя „градъ Пологъ“ по описанието на Идризи и Барлети сочи мѣстоположението на Тетово (вж. неговия Полог, стр. 76). Инакъ и въ срѣднитѣ вѣкове, както и днесъ, подъ това име минава обикновено областьта югозападно и южно отъ Шаръ, по най-горното течение на Вардаръ — Горни и Долни Пологъ, така че очевидно, ако въ поменатитѣ извори назоваването на Пологъ като „градъ“ не е грѣшка, тукъ имаме именуване на едно отъ по-важнитѣ селища въ една область, известно било като срѣдище на пжтища или пъкъ по нѣщо значително, което се намира тамъ (въ случая, манастира Св. Богородица), съ името на самата область.

Колкото се отнася до самото име Пологъ, то е тъй ясно като име на мѣстность или на область отъ гледището на славянскитѣ езици, че не се нуждае отъ никакво особено разяснение. Ако при все това то трѣбва да бѫде разгледано поподробно, то е, защото рускиятъ ученъ А. М. Селищевъ въ цитуваното вече негово съчинение, посветено на тая македонска область — „Полог и его болгарское население. Исторические, этнографические и диалектологические очерки северозападной Македонии (с этнографическою картою Полога)“. София 1929, — като се спира и върху нейното име (вж. стр. 316 и сл.), опитва се да даде съвсемъ друго тълкуване, пакъ отъ славянски, на сѫщото име, като го повтаря и въ своя поновъ трудъ „Славянское население в Албании“, София 1931, стр. 293, заб. 1.

Като се спира върху едно мѣсто у византийския писатель Г. Пахимеръ, който — при описанието на пратеничеството на императора Михаилъ VIII Палеологъ, тръгнало въ 1273 г. да заведе дъщеря му при сръбския краль Стефанъ Урошъ за сина му Милутинъ, споменува и Пологъ (*Πολόγῳ*), на пѫтя отъ Охридъ за Сърбия, — пояснява, че то на мѣстния езикъ значело „горичка Божия“ — *ἄλσος θεοῦ* = „роща Божия“ (срв. G. Pachymeres I, ed. Bonnae, 352), проф. Селищевъ го намира „важно для этимологии названия „Полог“ и продължава: „Въ тая дума сѫ раздѣлени две части: по- и лог. Първата часть е свързана съ името бог, а втората означава „горичка“ („роща“). Обяснението на по- представя отъ себе си случайно осмисляне на съзвучното бо[-г]; но затова пъкъ втората часть, -лог-, несъмнено изразява реално значение, свързано съ лог: „роща“. А това показва, че лог въ Полог възхожда не къмъ коренъ *łog- (въ редуване съ — *leg-), а къмъ коренъ *łọg-“ (стр. 317). Въ подкрепа на това свое тълкуване на името Пологъ — отъ едно въображаемо *po-lọgъ < *ƀo-lọgъ < *ƀog-lọgъ, вследствие на народноетимологично сближение съ предлога po — Селищевъ привежда на първо мѣсто обстоятелството, че въ Македония и изобщо на Балканския полуостровъ има твърде много имена, образувани отъ lọg- (лѫг-, лѫж-: Лъг, Лънг, Лънга, Лъжане и Лажане, Лъжени, Лъжница, Лъжовица; въ сръбски луг-, луж-: Луг, Луговица, Лугово, Лужан, Лужане, Лужани, Лужница и пр.), а сжщо и това, че тая дума — лъг въ български, луг въ сръбски, съ значение „низкое равнинное место, покрытое мелким лесом", — „преминала отъ славянитѣ въ Македония и тѣхнитѣ най-близки сродници въ Албания (въ по-старо време) у албанцитѣ съ значение „роща", „мелкий лес" — гег. łog[ε]". Колкото се отнася до алб. *o* вм. слав. ǫ или *ъ* („македоноболгарского заменителя ǫ), той го смѣта напълно редовно въ албански, като сравнява и глагола porosis (слав. porǫčiti), sog'e (гег.) (слав. sǫd-). „Неясенъ" обаче му остава въпросътъ: „въ каква свръзка *o*, като замѣнитель на ǫ, се намира съ общия процесъ на измѣнението на носовата гласна въ областьта Пологъ?" Защото по правило, като се изключатъ случаитѣ съ *у* (пут, дубот, кук'а и под.), ǫ се замѣня съ *ъ* или *a* (път, къде, несът — несат, паднал и пр. въ Г. Пологъ; къде—каде, къснеш — въ Д. Пологъ), явяватъ се и мѣстни имена отъ коренъ łǫg- съ тая замѣна: Лъжане въ Г. Пологъ (XV в., вж. Селищевъ 312), Лъжовица (XIV в., все тамъ), дори съ изпускане на вторичния *ъ*-звукъ въ названието на чифлика Лжан или Лжане (отъ Лъжане, Лъжани, стр. 116). Въ отговоръ на поставения въпросъ той казва, „че въ Шаръ-планина е живѣло население, което се е намирало въ най-близка връзка съ населението въ Дебърската область. Връзката съ тая область се е отразявала въ разни страни у населението въ Пологъ, особено въ Горния Пологъ. Общото е било и въ езиковитѣ преживявания. Отъ езика на дебърското население или отъ близко сродното съ него е тръгнало и названието Полог, съ *o* вм. *ъ* отъ (отъ ǫ). Но може би *o* въ тая дума да се дължи и на албанско посрѣдство. Въ тоя западенъ край отдавна сж дохождали албанци. Въ езика на тия албанци албанската гласна ε е имала лабиализувано очленение на ъ̥ та преминавала въ *o*. Сжщата сждба е могла да има и гласната *ъ* въ славянскитѣ заемки и изобщо въ случай на привнасяне въ славянската речь черти отъ албанската фонетика" (с. 317—318). Значи, споредъ него, формата Полог (вм. *Полъг < *Полжгъ) се е явила или подъ влияние на дебърския български говоръ, познатъ съ промѣната на *ъ* (отъ *ъ* и *ж*) въ *o*, или подъ влияние на съседния албански диалектъ, въ който се явява сжщата замѣна.

Обаче — нито едното, нито другото.

Проф. Селищевъ именно изпуска изъ предъ видъ, че замѣната на ъ (отъ *ъ* и *ѫ*) въ *о* въ Дебърско (рока < рѫка, лог < лѫгъ, могла < мъгла, мьгла) — известна, както и самъ той знае и отбелязва, сѫщо въ по-южнитѣ македонски говори, все въ съседство съ албанската езикова граница, въ Охридско, долна Прѣспа и Костурско, — е станала тепърва въ ново време, следъ като ǫ (ѫ) е загубила назалния си произносъ и е съвпаднало съ *ъ*. Нова ще да е тая замѣна и въ албански, поради самата връзка на това явление съ българскитѣ говори въ Дебъръ, Охридско, Прѣспа и Костурско. Подкрепата, която Селищевъ търси въ името на с. Глобочица (порано засвидетествувано: Глъбочица) въ северния край на Долни Пологъ за преходъ на *ъ* > *о* (Глѫбочица > Глъбочица > Глобочица), се оказва съвсемъ не здрава не само поради критиката на проф. Г. Илински, който обяснява *о* въ Глобочица не отъ *ѫ*, но отъ старъ *ъ* (вж. възраженията на Селищевъ, Слав. население в Албании 290 заб. 1), защото въ тоя случай имаме работа не съ нѣкаква замѣна на *ѫ* > *ъ* > *о* (Селищевъ) или старъ ъ > *о* (Илински), но обикновенъ случай на регресивна асимилация: ъ ← *о* > о—*о*. Случаитѣ съ Globočica (три села) и Globočki vrh (едно село) въ Словенско съ преходъ на ǫ въ *о* нѣматъ никаква доказателна сила за български, тъй като въ словенския езикъ, както е общеизвестно, голѣмата носовка ǫ редовно се замѣня съ *о*.

Чудно е при това, че проф. Селищевъ, който толкова грижливо и изчерпателно привежда всички известия за миналото на областьта Пологъ, Горни и Долни (вж. стр. 74 и сл.), не взема предъ видъ, че още отъ XI в. насамъ това име се явява и въ чуждитѣ (византийски, латински, източни) и въ българскитѣ и сръбски извори редовно съ *о* и въ никой случай съ ǫ (*ѫ*, или неговъ замѣстникъ): въ 1093 или началото 1094 г. сръбскиятъ жупанъ Вълканъ „заелъ Пологъ“ (*τὸν Πόλοβον* — Anna Comnena I, ed. Bonn. 439, 4, срв. Селищевъ 75); при воюването на нормандския херцогъ Боемундъ (1097 г.) съ Византия пратениятъ отъ него Петъръ Алифски заелъ „двата Полога“ (*τοὺς δύο Πολόβους* — Anna Comnena ed. Bonn. 242, 15, Сел. 75); вж. градъ Bôlôgo у араб. пѫтеписецъ отъ 1153 год. Идризи (Сел. 76), *ὁ ἄνω Πόλογος* и *ὁ κάτω Πόλογος* у Дим. Хоматианъ (Сел. 87), *τοπάρχες τοῦ Πολόγου* у Лукари и Кантакузинъ (Tomaschek op. cit. 361, Сел. 80), ѡба Полога (въ Милутиновата грамота за

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СКОПИЕ

скопския ман. Св. Георги, Сел. 78), ꙋ Полозѣ (въ хрисовула на сѫщия, даденъ на ман. Грачаница 1321, Сел. 81), оу Долнѥмь Полозѣ (хрисов. на Стефанъ Урошъ Дечански отъ 1326 г., Сел. 81), оу Гор'немь Полозѣ (хрисов. отъ Стефанъ Дечански на Призрѣнската епископия, Сел. 82) и пр. и пр. Никакъвъ поменъ, следователно, отъ ǫ (*ж*) нито у гърцитѣ, у които инакъ казаниятъ изговоръ се отразява въ заетитѣ думи и мѣстни имена (срв. напр. *Λόγγος* < лѫгъ, както и алб. Lënga и под.), нито въ сръбскитѣ грамоти, гдето трѣбваше да се яви *Полоугь!

Очевидно е, че това име не бива да се дѣли отъ подобни имена като Разлогъ, область въ североизточна Македония, между Пиринъ, Рила и Родопитѣ, което се различава отъ Пологъ само по представката (раз- вм. по-) и гдето не може и да се мисли за нѣкаква връзка съ лѫгъ „горичка“. Както и Разлогъ, името Пологъ е образувано отъ łog-, по-високо степень отъ leg-, и сѫществува въ българския езикъ не само съ значение на „мѣсто, гдето кокошкитѣ носятъ яйца“, но и, споредъ Геровъ, „нанадолище, брѣгъ на планина, странище, кръшь; — крутина, круть“ (Речн. IV 149). Това последното значение Геровъ, вади отъ единъ примѣръ изъ пѣсень, въ която, по чудо, се противопоставя пологъ на лѫже (=лѫжьѥ, отъ лѫгъ): „не би кадъръ овчарьтъ | да ми се провикне | отъ висока дѣла, | отъ зеленъ полога, | ами се провикна | проклети говедарь | изъ зелено лѫже.“ Явно е, че името си Пологъ е получила областьта на горни Вардаръ отъ формата на своето землище, заобиколено съ планини — Шаръ отъ северъ и западъ, Жеденъ-планина и Суха-гора на изтокъ и югоизтокъ, Влахиница и Буковикъ на югъ, — чиито населени склонове постепенно се спускатъ и прехождатъ въ долината на Вардаръ.[1]

---

[1] Такова обяснение намираме сега и у Ильинский, Byzantinoslavica II, 2, str. 442, възъ основа на рус. диал. (псков.) полог „пологость, покатость“ и рус. лог „травянистая низменность, окруженная уступами, почему склон в одну сторону“ (Даль).

ОБ ЕПИСКОПСКОМ ТИТУЛЕ КЛИМЕНТА СЛОВЕНСКОГО.

Отъ проф. Г. Ильински.

Архиепископ Феофилакт рассказывает в XX главе своего обширного жития Климента Словенского, что князь Симеон, тотчас по своем воцарении, вызвал из Кутмичевицы уже 8 лет учительствовавшего там Климента и, очарованный его личностью и энергией, а также его обаятельной наружностью, возвел его в епископы Дремвицы и Велицы. Таким образом Климент сделался первым епископом болгарского языка.[1] Как справедливо заметил Туницкий, „епископский титул Климента — *ἐπίσκοπος Δρεμβίτζας* (resp. *Δρεβενίτζας*) *ἤτοι Βελίτζας* представляет огромный интерес как указание на место первоначального введения славянского епископата в Болгарии и по своей связи с вопросами о центрах славянского просвещения в царствование Симеона“.[2] К сожалению, оба указанные термина и в лингвистическом и географическом отношении представляют собой два сфинкса, над разгадкой которых тщетно бьется уже не одно поколение славистов.

Один из первых подал свое мнение об интересующем нас известии Феофилакта Шафарик. Он ищет древмицко-величскую епархию „в земле Драговичей, где теперь протекает речка Велица от горы Велицы, мимо селения того же имени, и впадает в Струмицу (теперь Кара-су)“.[3] Следовательно, она находилась там, где другие источники указывают епархию тивериупольскую или струмицкую.

---

[1] . . . *μετὰ καλεῖται μὲν ὁ Βασιλεὺς τὸν ἅγιον, εἰς λόγους δὲ αὐτῷ ἔρχεται καὶ τρυγήσας ἁγιασμὸν καὶ ἀπ' αὐτοῦ τοῦ προσχήματος, ἦν γὰρ τὸ εἶδος καὶ τοῖς ἐχθροῖς αἰδεσμώτατος ὁ μακάριος... Μετὰ ταῦτα... ἐπίσκοπον Δρεβενίτζας* (вар. *Δρεμβίτζας*), *ἤτοι Βελίτζας, προβαλλεῖται καὶ οὕτω δὴ βουλγάρῳ γλώττῃ πρῶτος ἐπίσκοπος... καθίσταται.* Ср. Туницкий, Матерьялы для истории, жизни и деятельности учеников св. Кирилла и Мефодия, I, 122.

[2] Туницкий, Климент, епископ словенский, 194.

[3] Расцвет слав. письм., Чтения 1848, 7, 45.

Македонски прегледъ. Год. VII, кн. 4. 1931.

Гораздо шире определял границы величской епархии Zachariae-von Lingenthal: на основании каталога Дюканжа он очерчивает ее границы линиями от Солуня до Иерихо (=Oricum), Канины и Тасипиата (на границе Албании, против Канины).[1]

Из каталога Дюканжа исходит и Голубинский: сопоставляя его слова о Клименте *ἐπίσκοπος Τιμ(=β)εριουπόλλεως ἤτοι Βελίκας* со свидетельством Феофилактова жития: *Δρεμβίτζας ἤτοι Βελίτζας*, он исправляет *Δρεμβίτζας* в *Στρουμίτζας*. В итоге он приходит к выводу, что тивериупольский или струмицкий епископат носил еще третье имя *Βελίτζας;* под последним же скрывается слав. *Бѣлица*. Такое название епископия получила будто бы по горному хребту *Бѣлице* (= *Velitza* иностранных карт), который простирается между р. р. Струмой и Вардаром в направлении с северо-запада к юго-востоку. Таким образом, по Голубинскому, истинный титул Климента был „епископ струмицко-белицкий.“[2]

Подобно Шафарику и Голубинскому, и Иречек не сомневался, что епархия Климента находилась где-то в бассейне Струмицы.[3]

Напротив, в бассейн Вардара передвинул ее в 1880 г. Jagić, несколько аподиктически утверждая, что центр деятельности Климента находился в Брегальнице.[4]

Тем временем Голубинский, отказавшись от изложенной выше гипотезы, в 1885 г. перенес поле епископской деятельности Климента на восток, в пределы Византийской империи, где каталог Льва Мудрого упоминает две особые епархии — Драмицкую и Велицкую. То обстоятельство, что в надписаниях его слов он именуется епископом словенским, а не болгарским, по его мнению, является прямым подтверждением его догадки.[5]

В то самое время, когда Голубинский излагал эти мысли, с новой, весьма оригинальной гипотезой о местонахождении епархии Климента выступил Дринов. Ссылаясь на славословие **Климен'тꙋ — епископꙋ великїє Моравꙑ** в Синодике Борила, он высказал предположение, что этот титул „мог упрочиться за Климентом и в Болгарии, где на него смотрели, как на епископа, прибывшего из Великой Моравии и святительствовавшего там некоторое время. Сложное назв. *Великая...* или *Велика Морава* впоследствии весьма легко могло быть сокращено через опущение существительного и, таким образом, явиться в том упрощенном виде, в каком находим его в памятниках XI, XII и следующих веков, памятниках, называющих Климента епископом Великы, Велице и Величьским.“[1]

---

[1] Beitr. zur Gesch. der bulg. Kirche, Mém. de l'Académie de St.-Petersb. 1864, 13—14.

[2] Краткий очерк, стр. 63.

[3] Иречек, Ист. болгар. Од. 1878, стр. 196.

[4] Archiv für slav. Phil. IV, 118.

[5] Св. Константин и Мефодий, первоучители славянские, 57.

Не смотря на замечательное остроумие этой гипотезы, она не имела успеха в научной литературе, и по причинам, вполне понятным: 1) нет никаких положительных доказательств, что Климент еще в Моравии сделался епископом; 2) даже в том случае, если это было действительно так, болгарский славянин не мог бы его назвать „величским“, но только „моравским“; 3) Дринов оставил без объяснения отношение „Великой Моравы“ к Древмице.

Одно из главных оснований для своей странной гипотезы Дринов видел в том, что географический термин Велика „не встречается в тех болгарских областях, которым по сказанию пространного жития, главным образом была посвящена деятельность св. Климента“ (о. с. 352). Как бы отвечая на этот вопрос, Новакович указывает, что в актах Константинопольской патриархии под 1367 г. упоминается епископия *Δρυνουπόλεως καὶ τῆς Βέλας*. Соблазненный созвучием (далеко, впрочем, не полным) этих географических дат с Древмицей и Велицей, он и помещает епископский стол первого славянского епископа в Дринополе на Дрине, в окрестностях Аргирокастра на Дрине, вблизи Велы, но это не мешает ему в то же время округлить границы его епископии: с одной стороны, до Солунской области, а, с другой стороны, до Валоны и албанскаго Белграда (Берата). Таким путем, Новакович (следуя в этом отношении по стопам Zachariae-von-Lingenthal'я) надеется подтвердить свидетельство Дюканжева каталога, что величская епархия простиралась от Солуня до Иерихо (Oricum),

---

[1] Новый церковно-славянский памятник с упоминанием о славянских первоучителях, Журн. Мин. Нар. Просв. CCXXXVIII, 174 = Съчинения, II, 352.

Канины и Тасипиата (на границе Албании против Канины).[1] Но не говоря уже о том, что наука не располагает положительными доказательствами, что Дринополь и Вела входили в пределы Болгарии уже в 893 г., самое сближение обоих названий с Дремвицей и Велой хромает на обе ноги, — и в палеографическом и лингвистическом отношениях.

И тем не менее гипотеза Новаковича представляла в истории занимающего нас вопроса крупный шаг вперед: она впервые попыталось локализировать центр епархии Климента не в восточной Македонии, а в юго-западной части Балканского полуострова, т. е. там, где память об его деятельности до сих пор не угасла в народных преданиях.

По указанному Новаковичем пути, еще более твердыми шагами пошел Баласчев. Прежде всего он указывает что в практике восточной церкви епархии назывались не только по своим столичным городам, но и по рекам, в бассейне которых они были расположены. Так, в самой Болгарии существовали *ἐπισκοπὴ Βραγαλνίτζης, ἐπισκοπὴ Μοῤῥάβων*. На этом основании он считает возможным производить титул *велический* от названия реки *Велика*. Такое имя и теперь носит тот правый приток Вардара, который в нижнем своем течении называется *Треской* и который прорезывает Кичевскую область, лишь не много не доходя до Охридского озера. Что касается *Δρεμβίτζα*, то Баласчев видит в нем не что иное, как слав. **Дѫбьрца** или **Дебърца**: при переходе в греческие уста ρ в этих словах подверглось перестановке, отчего и получилась форма *Δρεμβίτζα* вм. ожидаемой **Δεμβρίτζα*. В итоге болгарский славист приходит к выводу, что епископия Климента обнимала собою области Дебрца, Кичево и Полог, т. е. почти всю западную часть Македонии.[2]

С первой частью гипотезы Баласчева, т. е. с его производством титула *величский* от *Велика* всецело согласился Jagić; в подтверждение его возможности, он привел несколько примеров подобного наименования епископии из сербской церковной истории: **ѥпискоупь моравьскꙑи** на Сербской Мораве, **ѥпискоупь топличьскꙑи, ѥпискоупь зетьскꙑи.** Но объяснение названия *Δρεμβίτζα* его не удовлетворило. Происхождение его он оставляет открытым, считая возможным, что оно может отражать собой как **Дрѣновица** (близ Вентрокского езера), так и **Трѣбиштє**.[1]

---

[1] Прзи основи, 81—88.

[2] Климент XXV--XXXIV.

Все изложенные гипотезы подверг в 1913 г. тщательной критике Туницкий в своей известной монографии о Клименте. Ни одну из них он не считает достигающей цели, не удовлетворило его и последнее по времени объяснение — Баласчева, хотя он и признает за ним ту большую заслугу, что „в поисках величской епархии он открыл совершенно новый горизонт, сблизив ее название с именем реки Великой-Трески“. Но это не мешает Туницкому решительно отвергнуть то его положение, что епархии в Болгарии могли получать свои названия по имени протекающих через них рек. Он с полным основанием указывает, что не только Брегальница и Морава, но и приведенные Ягичем Зета и Топлица были городами, некогда находившимися, а отчасти и сейчас находящимися на одноименных реках. „Следовательно, заключает наш ученый, указание Баласчева на реку Велику могло бы открывать лишь виды для поисков области или города того же имени на сев.-вост. от Охриды“. Но ничего подобного карта Балканского полуострвва не указывает. Вопрос усложняется, по мнению Туницкого, еще тем, что до сих пор науке будто бы не удалось установить, называлось, ли „Великой“ верхнее течение Трески или Вардара, как полагал еще Шафарик.

Все эти соображения заставляют Туницкого искать епископию Климента совсем в другом месте. Но прежде, чем это сделать, он указывает, что в епископском титуле Климента не случайно два названия *Δρεμβίτζας* и *Βελίτζας* соединены союзом *ἤτοι*: последний, как и в других подобных наименованиях, объединял названия различных областей, управлявшихся одним епископом. „Чаще всего это было в тех случаях, когда епископская кафедра была перенесена из одного места в другое; тогда епархия, — а не епархиальный город, — имела двойное имя: более древнее и новое. Этим и объясняется соединение двух названий и в титуле Климента. Из них более древнее *Δρεμβίτζα*, а более новое — *Βελίτζα*“. Ссылаясь на то, что в Ассемановом Евангелии XI в., а также в заголовках Климентовых поучений (напр., в Похвальном слове Иоанну Крестителю и в Слове в неделю цветную) он прямо именуется **епископъ величьскъ**, и напоминая, что в Дюканжевом каталоге он же называется *ἐπίσκοπος Βελίκας*, Туницкий догадывается, что *Βελίτζας* пространного жития есть не что иное, как греческое новообразование к слав. **епископъ Величѣ**. Что касается *Δρεμβίτζα* и *Δρεβενίτζα*, то это, вероятно, два неточных варианта одного и того же имени.

---

[1] Zur Entsteh. 60-61, Entsteh. 116.

Хотя исторические и народные предания и приуро́чивают деятельность Климента к Охриде, но из этого, по мнению Туницкого, отнюдь еще не следует, что сцена епископского служения величайшего ученика Мефодия граничила с ареной его учительства, т. е. находилась где-то по близости будущей столицы болгарской автокефальной церкви. Ведь самый достоверный источник наших сведений о жизни Климента, его Пространное Житие не только не помещает его епископской кафедры в Охриде, но указанием на крайнюю некультурность и „скотоподобность“ его паствы, дает понять, что епархия Климента находилась далеко от того края, где он еще недавно развернул кипучую просветительную деятельность, воспитав 3500 учеников, которые понесли свет грамотности въ 12 енорий соседних с Охридой местностей. Нисколько не смущает Туницкого и то известие Феофилактова жития Климента, что он и в сане величского епископа продолжал поддерживать живые связи с Охридой. Он указывает, что в упомянутом житии говорится только о двух посещениях им Охриды за почти четвертьвековый период епископства, при чем первыи визит можно отнести к епископскому периоду лишь условно. При таких обстоятельствах, Климент мог приезжать в Охриду и издалека.

Откуда же именно? Отвечая на этот вопрос, Туницкий обращает внимание, что в списке епископий, носящем имя Льва Мудрого, отмечены две под именем *Βελικείας*. Из них одна входит в число епископий фракийской филиппопольской митрополии, а другая в митрополию македонскую филипскую. Мало того! По свидетельству того же каталога, в филиппопольской митрополии находилась еще кафедра *Δραμίτζα*, название которой, по мнению нашего ученого, и таится в искаженной форме *Δρεμβίτζα*. Полной уверенности, что обе формы представляют, в сущности, одно и то же слово, мешает только отсутствие положительных указаний, что обе местности входили в конце IX в. в состав Болгарии. Поэтому ту Велику, которая входила в состав Филиппской митрополии, сам Туницкий принужден выбросить за борт своей аргументации. Но относительно Великой и Драмицы, расположенных на верховьях р. Марицы, вблизи Костеницы, по его мнению, дело обстоит не так безнадежно. Он указывает, что как раз здесь проходила в начале X в. граница между Болгарией и Византией, и потому нет ничего невероятного в предположении, что и Драмица и Велика уже в первой войне Сименна с византийцами могли перейти под власть первого. Но, как в других случаях, — напр. подвластная другому государю Охридская епархия включена в каталог Льва Мудрого в число епархий драчского митрополита, — так и теперь, греки могли не признавать завоеванных Симеоном епархий достоянием болгарской церкви и продолжали считать их своими. Вот почему обе северно-родопские епархии и были зарегистрированы в списке филиппопольской митрополии.

Высказывая эту гипотезу, Туницкий, как в высшей степени добросовестный исследователь, не скрывает от себя и одной весьма большой трудности, а именно тот факт, что ни южнородопская, ни севернородопская Велица не оставили после себя никаких следов в современной топографии Балканского полуострова. Для объяснения его Туницкий прибегает к крайне смелой гипотезе, что *Βελίτζα*, resp. *Βελικεία* находится в связи с названием славянского племени *Βελεγεζῆται*. Но не говоря уже о том, что ни палеографически, ни фонетически не возможно вывести ни второе имя из первого, ни первое из второго, противъ домысла московского ученого говорит уже один тот простой факт, что, по свидетельствам византийских историков, велегезиты жили на территории сев. Греции (в Фессалии и на побережьи залива Воло), в Родопах же они, повидимому, даже не ночевали.[1]

Взгляды Туницкого не укрылись от внимания В. Златарского, который сначала в специальной статье,[2] а потом въ своей капитальной „История на българската държава“ (I

---

[1] Niederle, Slov. Star II² 438.

[2] Де се е намирала епископията на св. Климентъ Охридски? Мак. прегл. I, 1, 1—14.

2, 268) заново пересмотрел интересующий нас вопрос. Он ни в одном пункте не соглашается с Туницким. Прежде всего он указывает, что мы не имеем никаких оснований полагать, что *Δϱεμβίτζα* и *Βελίτζα* представляли некогда две самостоятельные епископии, объединенные под ферулой Климента. Он справедливо указывает,[1] что, если бы христианство было распространено между славянским населением области Дрембицы еще в то время, когда последняя находилась под византийской властью, то, согласно практике Константинопольской церкви мы ожидали бы, что эта епископия будет носить какое — нибудь славянское племенное название, как, напр., *ὁ τῶν Δϱουγουβιτείων* или *ὁ τῶν Σμολαίων*, но ничего подобного в данном случае мы не имеем. Отсюда с полным правом Златарский заключаетъ, что и *Δϱεμβίτζα* и *Βελίτζα* представляли собой епископии, учрежденные специально для Климента, он мог планомерно развивать свою просветительную деятельность среди местного славянского населения.

Но что означают эти имена?

Чтобы ответить на этот вопрос, Златарский вспоминает, что в первой грамоте, данной императором Василием II (976—1025) охридскому архиепископу ок. 1020 г., среди городов, находившихся под управлениим битольского епископа, наряду с Пелагонией (Битолем), Прилепом и Велесом, называется *Δευϱέτην*. Вслед за Gelzer'ом (BZ VI 51), он отождествляет его с упомянутой Иоанном Кантакузином крепостью *Δευϱίτζα*, которую, в свою очередь, вслед за Иорд. Ивановым,[2] он объявляет предком современного с. Дебрище, расположившегося на сев.-зап. от Прилепа, в самом начале пути из этого города в Кичево через Брод. Так как в греческом письме слав. *б* часто обозначается соединением букв *μβ* (ср. *ὄμβϱοι*=слав. *обри* в Житии Тивериуп. мучеников Феофилакта Болг.), то Златарский и догадывается, что в *Δϱεμβίτζα* таится слав. *Дребица. Далее, сопоставляя *Δευϱίτζα* (или *Δεβϱίτζα*) XIV в. с *Δϱε(μ)βίτζα* X в., болгарский ученый приходит к выводу, что последнее имя представляет лишь орфографический вариант имени **Δεβϱίτζα*, в котором на греческой почве *ϱ* подверглось перестановке.[3]

---

[1] О. с. 269.

[2] Епархии на Охрид. епископ. стр. 97—98.

[3] История I, 2, 270. [4] О. с. 272.

Итак, согласно исследованиям Златарского, Климент был назначен епископом в средневековую крепость *Дебрица*, находившуюся на месте нынешнего с. *Дебрище* (на с--з. от Прилеп), Но хотя Дебрица и представляла оффициальную столицу Климентовой епископии, ее глава предпочитал, по мнению болгарского историка, проводить почти все свое время не в своем стольном городе, а в горном сельце *Белица*, расположенном к югу от Кичева, на истоках речки того же имени, притока р. Копачки, притока р. Велики (Трески). В этом-то тихом уголке он мог особенно спокойно заниматься литературной деятельностью и отсюда же он мног с особенным удобством ездить в столь любезную его сердцу Охриду. В греческой транскрипции название фактической резиденции Климента получило вид *Βελίτζα* (ср. *Βελάσιτζα* при *Βαλάσιτζα*). Македонские болгары, читая это имя по своему, вообразили, что Климент был епископом никогда не существовавшей *Велицы* или *Велики*. Случилось это сравнительно очень рано, не позже XI в.; ведь уже в Ассемановом Евангелии, как мы видели выше, Климент титулуется „епископом величским!“

Таково последнее слово, сказанное по поводу загадочного титула первою славянского епископа. Хотя оно вышло из лаборатории знаменитого болгарского историка, едва-ли, однако, его можно считать окончательным. Конечно, ничего нельзя возразить против предложенной Златарским локализации местности *Δεμβρίτζα* в чисто географическом отношении. Я охотно готов допустить, что она находилось где то по близости Охриды. Но отсюда еще далеко до тождества ее с современным с. *Дебрище*. Прежде всего следует заметить, что его суффикс *-išče* мало напоминает суфф. *-ica* или *-ьca*, который таится в *Δεμβρίτζα*; во вторых, географической интерпретации Златарского препятствуют те данные, которые сохранило нам пространное житие Климента относительно культурного состояния его новой паствы: как уже указывалось выше, это состояние было близко к звериному. Ну, а *Дебрище*, находившееся в непосредственном соседстве с Охридой, едва-ли может быть признано таким глухим захолустьем, куда не могли бы проникнуть лучи недавней просветительной деятельности самого Климента в Кутмичевице. Наконец, мало располагает в пользу отожествления обоих названий фонетика имени *Δρεμβίτζα*: если же даже допустить, что это слово следует читать как *Δϱεβίτζα*, то все же в гипотезе Златарского остается ничем не мотивированной перестановка плавного в его непосредственном источнике **Δεβϱίτζα*.

Но как ни велики перечисленные трудности, они, все-таки, ничтожны сравнительно с теми, которые порождает интерпретация Златарского второй части титула Климента. Я, впрочем, имею здесь в виду не столько географическую ее часть, сколько филологическую. Вопреки проф. Златарскому, я признаю совершенно невероятным, чтобы уже в XI в. македонские болгары, среди которых в то время действовало еще не мало учеников тех 3000 учителей, которые вышли из школы Климента, настолько основательно забыли место епископской деятельности последнего, что в гр. *Βελίτζα* не узнали своей родной Белицы и перенесли ее в никогда не существовавшую Велику!! Такая ошибка была бы мало вероятна даже в период полного упадка самобытной культурной жизни и национального самосознания болгар (как, напр., в эпоху турецкого владычества), тем более невозможна была она в то время, когда среди болгарской интеллигенции, в десятках, а, может быть, даже в сотнях списков расходились поучения и церковные слова Климента, из которых многие носили в заголовке его истинный титул. Я не говорю уже о том, что в XI в. в македонско-болгарском наречии *ѣ* звучало еще как *ä* (= гр. *εα*), и потому гр. *Βελίτζα* его жители едва-ли могли прочитать как *Βεαλίτζα = Бѣлица!!*

В виду всего этого, невозможно сомневаться что титул величьскꙑи славянских источников отражает живую действительность, и что именно он, точнее лежащее в его основе имя Велика или Велица является источником гр. *Βελίτζα*, но отнюдь не наоборот. Но где же находилась славянская Велика? Так как в западной Македонии пока не указано, насколько мне известно, другой местности с этим именем, кроме верхнего течения р. Трески, левого притока Вардара, то я считаю, что Баласчев был на верном пути, когда именно в его области искал епископию Климента, но он, конечно, жестоко ошибался, когда в титуле величьскъ слышал отголосок названия *реки;* ведь мы видели выше, что епископии в средневековой Болгарии назывались не по рекам, а по городам. А если так, то у нас не остается другого выхода, как допустить, что во время Климента на берегу верхнего течения р. Трески находилось селение *Велика*, которое успело подарить свое название этой части реки прежде своего окончательного исчезновения. Только при такомъ предположении делается понятным, почему только определенный участок р. Трески, не отличающийся при этом ни особенной длиной, ни особенной широтой, получил название *Велики*. Самый же факт исчезновения упомянутого селения не представляет ничего удивительного: в бурном прошлом Балканского полуострова вообще и многострадальной Македонии в особенности погибло не мало других селений, и городов, не исключая и такого знаменитого центра, как Преспа, столица царя Самуила, и если мы напрасно стали би искать теперь на карте Родоп, напр., те две Велики, которые, как ми видели выше, помещает каталог Льва Мудрого на их северных и южних склонах, то ничего странного не было бы в том, что их судьбу разделила и их западно македонская тёзка. Но в начале X в. эта последняя не только могла процветать, но и сделаться, — правда, на очень короткое время, — одним из двух центров первой славянской епископии.

А где находится другой центр? Очевидно, — в непосредственной близости к Велике. И этому условию вполне отвечает гипотеза Баласчева, что *Δρεμβίτζα* есть не что иное, как славянское *Дьбрьца* или *Дебръца*, под которою разумеется область, расположенная на запад от Кичева и на север от Охриды: эта область действительно находится в ближайшем соседстве с Великой. Но Баласчев ошибался, когда в *Δρεμβίτζα* слышал название области, — вернее видеть в нем греческий отголосок ее центрального населенного пункта г. *Дьбрьц* или *Дьбрьца*. Расположенный на самой границе дикой Албании, среди населения, даже сверху не помазанного лаком культуры, и потому на взглед высокопросвещенного византийца действително „скотоподобного", этот город не представлял никакого Эльдорадо, и потому неудивительно, что Климент предпочитал жить не в нем, а в Велике, откуда, к тому же, он мог с большими удобствами совершать свои многократные поездки в Охриду. Таким образом, и топографические и этнографические соображения вполне подтверждают мысль, что под таинственным плащем *Дремвицы* скрыврется г. *Дьбрьць* или *Дьбръца*. Но согласуются ли с этими данными палеографическая и лингвистическая сторона занимающего нас географического термина?

Прежде всего, следует заметить, что в формальном отношении *Δϱεμβίτζα* как нельзя лучше соответствует слав. **Дьбрьца**: суфф **-ьц** отвечает форманту греч. имени *-ιτζα* звук в звук; не должно нас смущать и гр. *μβ* в соответствии с слав. **б**: на примере гр. *ὄμβϱα* = *обри* мы уже выдели выше, что гр. *μβ* может выражать слав. **б**. Главным камнем преткновения для отожествления обоих слов является место согласного *ϱ*: вопреки всяким ожиданиям, в греч. имени оно слышится не после *β* (= *μβ*), а после начального *Δ*! Одно простое предположение (какое делают, напр., Баласчев и Златарский), что в греческих устаих *ϱ* подверглось перестановке, ничего не объясняет, пока мы остаемся в неизвестности относительно причины такой метатезы.

Да и зачем прибегать к гипотезе перестановки, когда есть полная возможность объяснить мучащую нас лингвистическую загадку гораздо проще? Но для этого необходимо выйти на минуту за дверь болгарского языка на широкий простор славянских языков вообще.

Как известно, имя *dьbrь* или *dъbrь*, отъ которого образовано б. *Дъбърца*, существовало еще в праслав. языке. На это указывает простое сопоставление дцс. **дьбрь**, **дъбрь**, с др.-чешск. *debř*, др.-польск. *debrz* и др.-р. *дъбрь, дьбрь*. Но чрезвычайно интересно, что в старинном русском языке последняя форма чередуется не только с *дебрь*, но и с *дребь*. Так, напр., в то время как в Новгородской 1-ой летописи по списку археографической комиссии под годом 6485 читаем: „и сопьхнуша Ольга с мосту в *дебрь*“, в Академическом списке той же летописи на месте последнего находится *въ дребъ*, а въ Толстовском *въ дребь*.[1] Что имя *дребь* не является опиской, а представляет факт живого языка наших предков, это лучше всего доказывает та форма *дребь*, которая слышится поныне в говорах Архангельской губернии и которая имеет значение „дебри“. Какъ же понять взаимное отношение обоих слов?

На первый взгляд, могло бы показаться, что и в данном случае мы имеем дело с перестановкой звука *р* в слове *дебрь*. Но думать так, было бы глубоким заблуждением. Во первых, русский язык не знает ни одного другого примера подобной своеобразной перестановки; во вторых, мы располагаем еще одним фактом, который указывает, что ключ к решению загадки лежит совсем въ другом месте.

---

[1] Фортунатов, Изв. XIII, 2, 7.

Я имею в виду следующее место Хлебниковского списка летописи, где под 6772 г. читается *у романа князя у дръбенского;* в Ипатьевск. сп. последнему слову соответствует *у брянского* (т. е. у дъбрянского).[1] Это сопоставление ясно указывает, что первый вариант, хотя и представляет точнейший синоним второго, но *генетически* с ним не связан: об их различном этимологическом происхождении свидетельствует уже не только вокализм их корня, но и их совсем напохожие форманты.

По счастью, происхождение прилагательного *дръбенский* не менее прозрачно, чем история имени *дъбрь* или *дьбрь*. Не может быть никакого сомнения, что оно образовано от имени *дьрба*, ср. соврем. русс. *дербá* „залежь, вновь поросшая лесом; лядина или целина, некогда паханная; росчисть, чищоба“. Как показал Berneker (I 254), это слово, как и вр. *деребúть* „чесать, скрести, царапать, теребить, ч. *drbatí* „царапать, скрести, ударять“, с. *drbácati* „скрести“, нельзя отделять от свн. *zurba* „дерн“, нн. *torf* „торф“ и др. — инд. *dr̥bháti* „плетет, вьет“; в основе всех перечисленных слов лежит иде. корень **dr̥bh-* в значении „чесать, теребить“ и т. п. В р. *дьрбá* из этого значения могло легко развится значение „росчисти, чищобы, лесной чащи“.

Но известно, что одним из главных значений имени *дьбрь* было не только „долина, поросшая лесом“, но и самый „лес“. При таких обстоятельствах, оно могло легко скреститься с именем *дьрба*, особенно в том случае, если рядом с основой на *-а-* существовала форма с основой на -і-, т. е. **дьрбь*. В результате этого взаимного влияния и возникла та форма **дрьбь*, которую мы выше констатировали в выше упомянутых др.-р. *дребь* и вр. диал, (арх.) *дребь*.

То, что произошло в др.-р. языке, то могло повториться и в др. болг. языке. И здесь исконное **дьбрь** еще до X в могло контаминироваться с *dr̥ba* или **dr̥bь*. В результате и возникла форма ***дрьбь**, а также то ее уменьшит. ***дрьбица**, которое дошло до нас в пространном житии Климента под видом *Δρεμβίτζα*.

---

[1] Фортунатов, l. c.

Но мы видели выше, что в др.-русс. языке, рядом с контаминированной формой *дребь* (точнее *дрьбь*), слышалась не контаминированная форма *дръбенский*. Едвали случайно и в др. болг. языке, рядом с дрьбица=*Δϱεμβίτζα*, слышалось дрьбєница (<прасл. *dьrbenica*)=*Δϱεβενίτζα*, засвидетельствованная Охридским списком пространного жития Климента.

А если так, если не только в др.-русс. языке, но и в древне-болгарском языке *dьbrь* смешивалось с **dьrba*, то подает последнее препятствие для отожествления *Δϱεμβίτζα* с столицей Дибры *Дебрьцей*, а в целом епископский титул Климента мы получаем право читать и толковать как *„дебрце—велицкий“*.

АНТРОПОМЕТРИЧНИ ИЗУЧВАНИЯ НА НАСЕЛЕНИЕТО ВЪ РАЗЛОГЪ.

Отъ Дим. Ярановъ.

Изучаването на развоя на поселищнитѣ отношения и особено на типа на селищата въ Североизточна Македония и поспециялно въ Разлога е интересно не толкова само за себе си колкото поради общитѣ теоретични заключения, до които то довежда. Това изучване, обаче, не може да бжде пълно и полученитѣ резултати обяснени, ако нѣмаме ясна представа за преселванията, които сж ставали въ Разлога и около него. Тъкмо за тѣхното разяснение решихъ да прибѣгна не само до издирване на живитѣ спомени и на етнографскитѣ белези, но и до антропометрични, по-точно, кефалометрични изучвания въ тази областъ, които изнасямъ въ тази статия. Тя, особенно въ своята заключителна часть, представя единъ опитъ да се използува антропометрията за нуждитѣ на поселищната география. Разложката котловина, въ която отдавна не сж ставали приселвания и въ която не ставатъ и локални преселвания, е областъ извънредно пригодна за подобни опити.

Антропометрични измѣрвания върху българи отъ Разлогъ сж правени до сега само отъ покойния доцентъ по география, К. Дрончиловъ, и то само върху 10 души[1]. Доколко този брой е недостатъченъ за добиване на една обща представа за физическия типъ на разложани ще проличи по-нататъкъ. А пъкъ за пълната непригодность на тѣзи измѣрвания за изводи върху преселванията въ Разлога е излишно да се пише. Поради всичко това въ началото на тази пролѣть обходихъ 13-тѣ селища на на тази областъ, при което направихъ измѣрвания върху 312 души. Отъ тѣхъ 6 души сж отъ Неврокопско, а 5 души сж съ недостатъци, така че за тази статия ще се употрѣби серия отъ измѣрвания върху 301 д. Въпрѣки желанието ми, не ми се удаде да направя измѣрвания върху жени. Ако бѣхъ мѣрилъ безразборно можехъ да направя 3-4 пжти повече измѣрвания.

---

[1] К. Дрончиловъ, Материяли за антропологията на българитѣ. 1. Македонскитѣ българи. Въ Годишникъ на Соф. унив., Истор. — фил. фак., кн. XVII, 1921, стр. 133—197.

Македонски прегледъ. Год. VII, кн. 4. 1931.

Това, обаче, не стана поради обстоятелството, че внимавахъ наблюдаванитѣ лица да сѫ отъ различни родове, сиречъ да не сѫ роднина по мѫжка линия; да сѫ по възможность подалечни роднини по женска линия и да сѫ най-типичнитѣ представители отъ своя родъ. Последното често пѫти провѣрявахъ съ неотбелязани въ списъка мѣрения. Съблюдавайки тѣзи условия, измѣрихъ по единъ представитель отъ всички родове въ по-малкитѣ разложки села и по единъ представитель отъ повечето родове въ по-голѣмитѣ селища, така щото съ право бихме могли да считаме, че въ серията отъ 301 д,, върху която ще се основава тази работа е застѫпено равномѣрно цѣлото разложко българско (включително и помашко) население, броещо на 1932 год. приблизително 33,000 души. По колко души сѫ мѣрени отъ отдѣлнитѣ селища се вижда отъ таблицата на стр. 32

Наблюдавахъ само пълнолѣтни но не стари лица, които по възрасть се разпредѣлятъ така:

21—25 години — 98 д. 31—35 години — 66 д. 41—45 години — 19 д.
26—30 „ — 60 д. 36—40 „ — 47 д. 46—50 „ — 11 д.

Съ дѫговъ краниометъръ мѣрихъ съ точность до 1 мм. (при ширината на главата до 0.5 м. м.) най-голѣмата дължина на главата, нейната най-голѣма ширина, най-малката ширина на челото, ширина на лицето между бизигоматичнитѣ дѫги, ширината между ѫглитѣ на долната челюсть, физиономичната височина на лицето, неговата морфоложка височина, морфоложката височина на горното лице и височината и ширината на носа. Измѣрвахъ ръста съ точность до 0·5 см. Цвѣта на очитѣ опредѣляхъ по таблицата на Rud. Martin, цвѣта на кожата по таблицата на von Luschan, цвѣта на косата и мустацитѣ по таблицата на Eugen Fischer.

Така взетитѣ мѣрки и пресмѣтнатитѣ възъ основа на тѣхъ дължинно-широчиненъ индексъ на главата, югофренталенъ индексъ, индексъ на цѣлото морфоложко лице, на горното морфоложко лице и на носа за всички 301 д., не се печататъ тукъ поради липса на мѣсто, но се пазятъ въ библиотеката на Македонския наученъ институтъ, та по този начинъ сѫ достѫпни за интересуващитѣ се.

Възъ основа на така взетитѣ мѣрки и пресмѣтнати индекси, ще изтъкна последователно по-типичнитѣ черти въ физическия типъ на разложкото българско (християнско и мохамеданско) население.

1. Ръстъ.

Ръстътъ у измѣренитѣ 301 д. е срѣдно 170 см. или между високъ ръстъ, 170·1 см. и нагоре, какъвто се срѣща у повечето измѣрвани (у 155 д. или 51·67%) и срѣденъ ръстъ (160·1 см. — 170·0 см.), какъвто се срѣща у 130 д. или 43·19%. Низъкъ ръстъ (подъ 160·1 см.) иматъ само 16 д. или 5·14% отъ наблюдаванитѣ лица. Най-низкиятъ измѣренъ ръстъ е 153·0 см., а най-високиятъ —186·1 см. Най-низъкъ ръстъ има населението на с. Горно Драглища — 166·9 см., а най-високъ въ гр. Банско — 171·8 см. Нѣкакъвъ порядъкъ въ географското разпространение на селищата съ по-високи или по-низки жители не може да се отбележи.

Изобщо разложани сж съ 1·5 см. по-високи отъ останалитѣ източно-македонски българи, 2·0 см. по-високи отъ македонскитѣ българи[1] и 3.5 см. по-високи отъ българитѣ изъ Тракия и Мизия[2].

2. Цвѣтъ на кожата.

Цвѣтътъ на кожата, опредѣлянъ за улеснение отъ вжтрешната страна на ржката между китката и лакетя, показва въ цѣлия Разлогъ и поотдѣлно въ неговитѣ 13 селища голѣмо еднообразие. Може да се опредѣли като слабо пигментиранъ — най-често се срѣща цвѣтъ № 11—у 175 д. Съвсемъ слабо пигментирана кожа се срѣща сжщо така доста често — № 10 — у 42 д., № 9 — у 46 д., № 7 — у 2 д. Случайтѣ съ мургава кожа — № 12 сж само 32, а съ № 13 — само 4. Изобщо пигментацията е много слаба до слаба и поради това разложани могатъ да характеризиратъ спрямо българитѣ отъ другитѣ части на Македония и отъ Тракия като по свѣтлокожи, а разликата спрямо българитѣ отъ Югозападна България е още по значителна.[3]

---

[1] Дрончиловъ, цит. съч. стр. 141. Отъ измѣренитѣ 10 души разложани Дрончиловъ е намерилъ срѣденъ ръстъ само 167·7 см.!

[2] S. Wateff, Contribution à l'étude anthropologique des Bulgares. Въ Bulletins et Mémoires de la Société d'Anthropologie de Paris, 1904, стр. 442. С. Ватевъ, Антропологически изучвания на българитѣ. Въ Sbornik 1. Sjezdu slovanských geografů a ethnografů v Praze 1924. Praha, 1926, стр. 289. Действителниятъ срѣденъ ръстъ на българитѣ отъ Тракия и Мизия ще да е малко по-голѣмъ отъ 166·5, тъй като последната цифра е извлечена отъ измѣрвания надъ ненапълно развити лица между 17 и 25 години.

[3] У последнитѣ най-често се срѣща цвѣтъ № 12 и 13. Вж. K. Drontschilow, Beiträge zur Anthropologie de Bulgaren. Braunschweig, 1914, стр. 16.

3. Цвѣтъ на очитѣ.

Цвѣтътъ на очитѣ у наблюдаванитѣ лица е както показва следната табличка:

№ на цвѣта	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	Всичко
Брой на наблюдаванитѣ лица	2	38	53	23	45	44	44	4	6	1	13	10	6	8	4	301

Групирани, тѣзи числа показватъ, че отъ 301 д. сж:

съ кестеняви очи (№№ 2—6) — 161 д. или 53·49%
съ смѣсени очи { (№№ 7-8 зелени очи) — 88 д. или 25·91%
(№№ 9-10 сиви очи) — 10 д. или 3·32%
съ сини очи (№№ 11—16) — 42 д. или 13·95%

Разложани, въ мнозинството си тъмнооки, напълно приличатъ въ това отношение на останалитѣ българи отъ Източна Македония,[1] а сж по-тъмнооки отъ българитѣ въ Тракия и Югозападна България.[2]

4. Цвѣтъ на косата и мустацитѣ.

Цвѣтътъ на косата, опредѣленъ у 300 души е следниятъ:

тъмно-кестенява коса (№№ 4—5) — у 252 д. или 84·00%
свѣтло-кестенява коса (№№ 6—7) — у 32 д. или 10·67%
руса коса (№№ 8—9) — у 16 д. или 5·33%

Докато по отношение на кожата разложани сж по-свѣтли отъ всичкитѣ си съседи, обратно, съ огледъ къмъ косата, тѣ сж по-тъмнокоси отъ всички свои съседи.

Мустацитѣ у повечето наблюдавани лица, както е обикновенно, сж по-руси отъ косата.

Следващата корелационна табличка за цвѣта на очитѣ и косата у 300 души

Цвѣтъ на косата	тъмнокестенява (4—5)		свѣтлокестенява (6—7)		Руса (8—9)	
Цвѣтъ на очитѣ	брой на лицата	%	брой на лицата	%	брой на лицата	%
Кестеняви (2—6)	141	47·00	12	4·00	4	1·33
Смѣсени (7—11)	86	28·67	11	3·67	5	1·67
Сини (12—16)	25	8·33	9	3·00	7	2·33

показва още отъ пръвъ погледъ, че лицата съ тжмна комплексия представятъ най-значителенъ брой — почти половината — 47% отъ цѣлото население. Ако къмъ тѣхъ прибавимъ и лицата съ тъмнокестенява коса и смѣсени очи брюнетитѣ ще станатъ $^3/_4$

---

[1] Дрончиловъ цит. съч. стр. 143.

[2] Drontschilow, цит. съч. стр. 14—16.

отъ цѣлото разложко население. Останалитѣ сѫ смѣсени типове, а лицата съ чисто свѣтла комплексия сѫ извънредно рѣдки — 2·33°/$_0$. И въ това отношение разложани приличатъ на българитѣ отъ Източна Македония, като се очертаватъ съ малко по-голѣма брюнетность.

При комбинирането на цвѣта на очитѣ и косата съ ръста не може да се константира нѣкаква особена корелация.

5. Глава.

Най-голѣмата дължина на главата показва значителни вариящии, както се вижда отъ следната табличка:

Дължина	174—180 мм.	181—190 мм.	191—200 мм.	201—206 мм.	Всичко
Наблюдавани лица	5	126	156	14	301

При най-голѣма измѣрена дължина 206 м. м., а най-малка — 174 м. м., срѣдната дължина е 191·4 м. м., сиречъ разложани спрямо съседитѣ си иматъ, съразмѣрно съ по-високия си ръстъ, и по-дълга (въ абсолютни числа!) глава.

Най-голѣмата ширина на главата сѫщо показва значителни вариящии, проличаващи отъ следната табличка:

Ширина	135·0—140·0 мм.	140·5—150·0 мм.	150·5—160·0 мм.	160·5—168·5 мм.	Всичко
Наблюдавани лица	7	172	116	6	301

При най-голѣма измѣрена ширина 168·5 м. м., а най-малка — 135 м. м., срѣдната ширина е 149·1 м. м.

Много по-голѣмо значение иматъ за насъ не толкова размѣритѣ на главата изразени въ абсолютни цифри, колкото дължинно-широчинниятъ индексъ, който съ извлича отъ тѣхъ като ширината се умножи на 100 и се раздѣли на дължината. Така изчисленъ, този индексъ у наблюдаванитѣ 301 лица варира отъ 71·0 до 88·7. Макаръ амплитудата, въ границитѣ на която се движи д.-ш. индексъ на наблюдаванитѣ лица, да е голѣма, повечето отъ тѣзи индекси се групиратъ около нѣколко пункта, както показва следната табличка (индекситѣ съ нула следъ десетичния знакъ сѫ броени въ предходната група, напр. 77·0 — къмъ групата 76):

Д.-ш. индексъ	70	71	72	73	74	75	76	77	78	79	80	81	82	83	84	85	86	87	88
Наблюдения	1	7	6	15	15	44	28	43	33	33	30	19	10	9	6	1	1	—	1

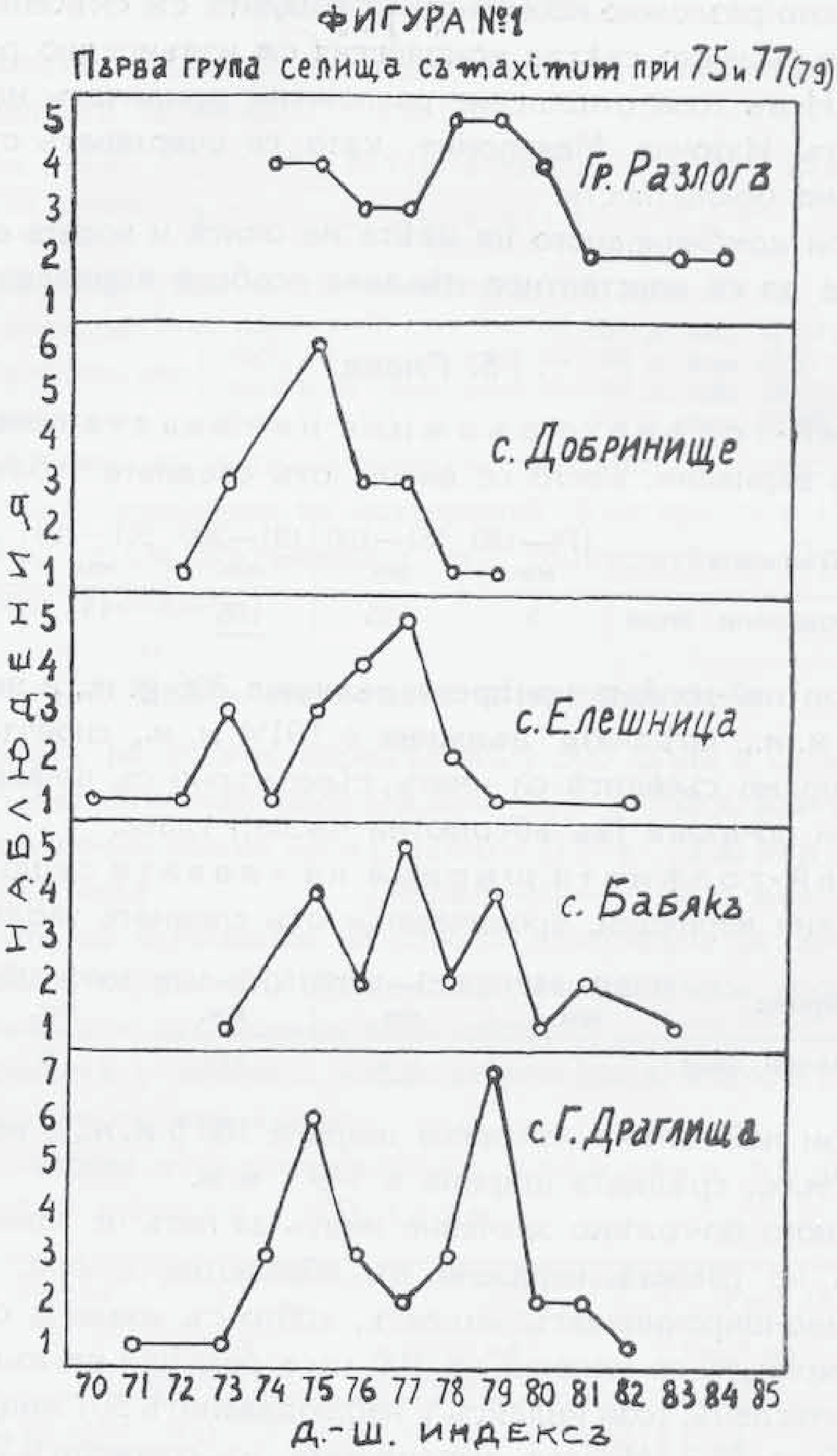

Групирането на почти $^1/_3$ отъ индекситѣ около точкитѣ 75 и 77 е ярко изразено и на фиг. № 3 бие извънредно силно на очи. При съпоставянето на тази диаграма съ дадената отъ Дрончиловъ за д.-ш. индексъ на източно-македонскитѣ българи[1] съвпадането на върховетѣ при 75 и 77 у едната и другата сжщо така бие на очи и указва на два слабо различаващи се но все пакъ резко отдѣлени типа, чието по-подробно изучване може-би ще доведе до нѣкои интересни заключения.

---

[1] Дрончиловъ, цит. съч. стр. 150.

Върху диаграма № 3 е нанесена отдѣлно кривата на д.-ш. индексъ у помацитѣ. И тя показва върхове при 75 и 77, а сжщо и при 79.

Линията на д.-ш. индексъ на главата на разложани взети безъ помацитѣ запазва изобщо ходътъ на сжщата крива у всички разложани. Върховетѣ при 75 и 77 все още оставатъ силно да стърчатъ, но заедно съ това се забелязва и едно задържане при 80. Веднага трѣбва да отбележа, и това е твърде важно, че задържането ходътъ на индексната крива на българитѣ християни при 80 не се обуславя отъ антроположкия типъ на жителитѣ на всички разложки селища, а само отъ една часть отъ тѣхъ.

Фигура № 1 и № 2 показватъ, че 13-тѣ селища въ Разлога могатъ да се събератъ, като се вземе подъ внимание само дължинно-широчинниятъ индексъ на главата, въ две групи.

При първата група (вж. фиг. № 1), съставена отъ градъ Разлогъ (Мехомия) и селата: Добринище, Елешница, Бабякъ и Горно Драглища, се наблюдаватъ, както показва диаграмата, maximum-и при 75 и отчасти при 77 и 79.

При втората група (вж. фиг. № 2), съставена отъ гр. Банско и селата: Баня, Бѣлица, Долно Драглища, Якоруда Добърско (Недобърско), Годлево и Бачево, maximum-ътъ при 75 или не сжществува или е слабо проявенъ (съ изключение на с. Баня). Напротивъ maximum-ътъ при 77 съ малки изключения или се задържа напълно или се измѣства слабо къмъ 78. Най-характерно, обаче, въ линиитѣ за дължинно-широчинния индексъ на главата на селищата отъ тази втора група е появяването на новъ maximum при 80, изразенъ доста резко и само въ два случая (с. Добърско и с. Якоруда) премѣстенъ при 79, а въ единъ случай (с. Долно Драглища) — при 81. Явяването на вториченъ maximum въ Банско при 82 и въ Якоруда при 83 може да се счете като слабо отражение на главния maximum при 80 (79).

Разликата между тѣзи две групи селища на Разлога по отношение на дълж.-ш. индексъ на главата на тѣхнитѣ жители изпъква най-добре на диаграма № 3, на която сж нанесени кривитѣ на индекситѣ на жителитѣ отъ дветѣ групи поотдѣлно. Отъ тѣхъ се вижда, че кривата на първата група прилича на кривата на помацитѣ (на това ще се спра повторно), и че кривата на втората група покрай главния maximum при 77 показва и другъ силно изразенъ вториченъ maximum при 80. Maximum-ътъ при 75, най-високъ при първата група, при втората остава на трето мѣсто.

Следващата таблица за дължинно-широчинния индексъ на главата у 301 души

	Брой на наблюдаванитѣ лица	Долихокефали (71·0—75·0)		Субдолихокефали (75·1—78·0)		Мезокефали (78·1—80·0)		Суббрахикефали (80·1—82·0)		Брахикефали (82·1—85·0)		Хипербрахикефали (85·1—88·7)		Срѣденъ д.-ш. индексъ на главата
		брой на лицата	%	брой на лицата	%	брой на лицата	%	брой на лицата	%	брой на лицата	%	брой на лицата	%	
1. Разлогъ (Мехомия).	34	4	11·8	10	29·4	10	29·4	6	17·6	4	11·8	—	—	78·6
2. Добринище .	18	4	22·2	12	66·7	2	11·1	—	—	—	—	—	—	76·0
3. Елешница . .	22	6	27·3	11	50·0	4	18·2	—	—	1	4·5	—	—	76·1
4. Бабякъ. . . .	22	1	4·5	11	50·0	6	27·3	3	13·7	1	4·5	—	—	78·1
5. Г.-Драглища	31	5	16·1	11	35·5	10	32·3	3	9·7	2	6·4	—	—	77·5
Първа група	127	20	15·7	55	43·3	32	25·2	12	9·4	8	6·4	—	—	77·5
6. Банско	28	1	3·6	9	32·2	8	28·5	6	21·4	3	10·7	1	3·6	79·1
7. Баня	13	1	7·7	7	53·8	1	7·7	3	23·1	1	7·7	—	—	77·6
8. Бѣлица. . . .	28	6	21·4	10	35·7	5	17·9	5	17·9	2	7·1	—	—	77·4
9. Д.-Драглища	11	3	27·3	4	36·3	2	18·2	2	18·2	—	—	—	—	77·2
10. Якоруда . . .	36	4	11·1	12	33·3	8	22·2	6	16·7	5	13·9	1	2·8	78·5
11. Добърско . .	13	3	23·0	4	30·8	4	30·8	1	7·7	1	7·7	—	—	77·3
12. Годлево . . .	15	3	20·0	6	40·0	1	6·7	3	20·0	1	6·7	1	6·6	77·9
13. Бачево . . .	30	3	10·0	6	20·0	7	23·0	10	33·3	4	13·7	—	—	78·9
Втора група	174	24	13·8	58	33·3	36	20·7	36	20·7	17	9·8	3	1·7	78·0
ЦѣлиятъРазлогъ	301	44	14·6	113	37·6	68	22·4	48	16·0	25	8·4	3	1·0	77·9
Българи-християни	262	39	14·8	97	33·2	58	22·1	42	16·0	23	8·8	3	1·1	77·9
Българи-мохамедани.	39	5	12·9	16	41·1	10	25·7	6	15·1	2	5 2	—	—	77·7

показва, че главната часть отъ разложани, 37·6$^0/_0$ сж субдолихокефали, като немалъкъ процентъ — 22·4$^0/_0$ — се пада и на мезокефалитѣ. Макаръ и срѣдниятъ дължинно-широчиненъ индексъ на всички измѣрени разложани — 77·9 — да сочи последнитѣ като субдолихокефали, клонящи къмъ мезокефалия, броятъ на измѣренитѣ брахикефали — 25·4% — не е незначителенъ. Това е въ връзка съ двата типа: суббрахикефаленъ и субдолихокефаленъ резко отличаващи се единъ отъ другъ, макаръ и да се срѣщатъ родомъ въ селищата отъ втората група.

ФИГУРА №2

Втора група селища съ maximum при 77 (78) и 80 (79)

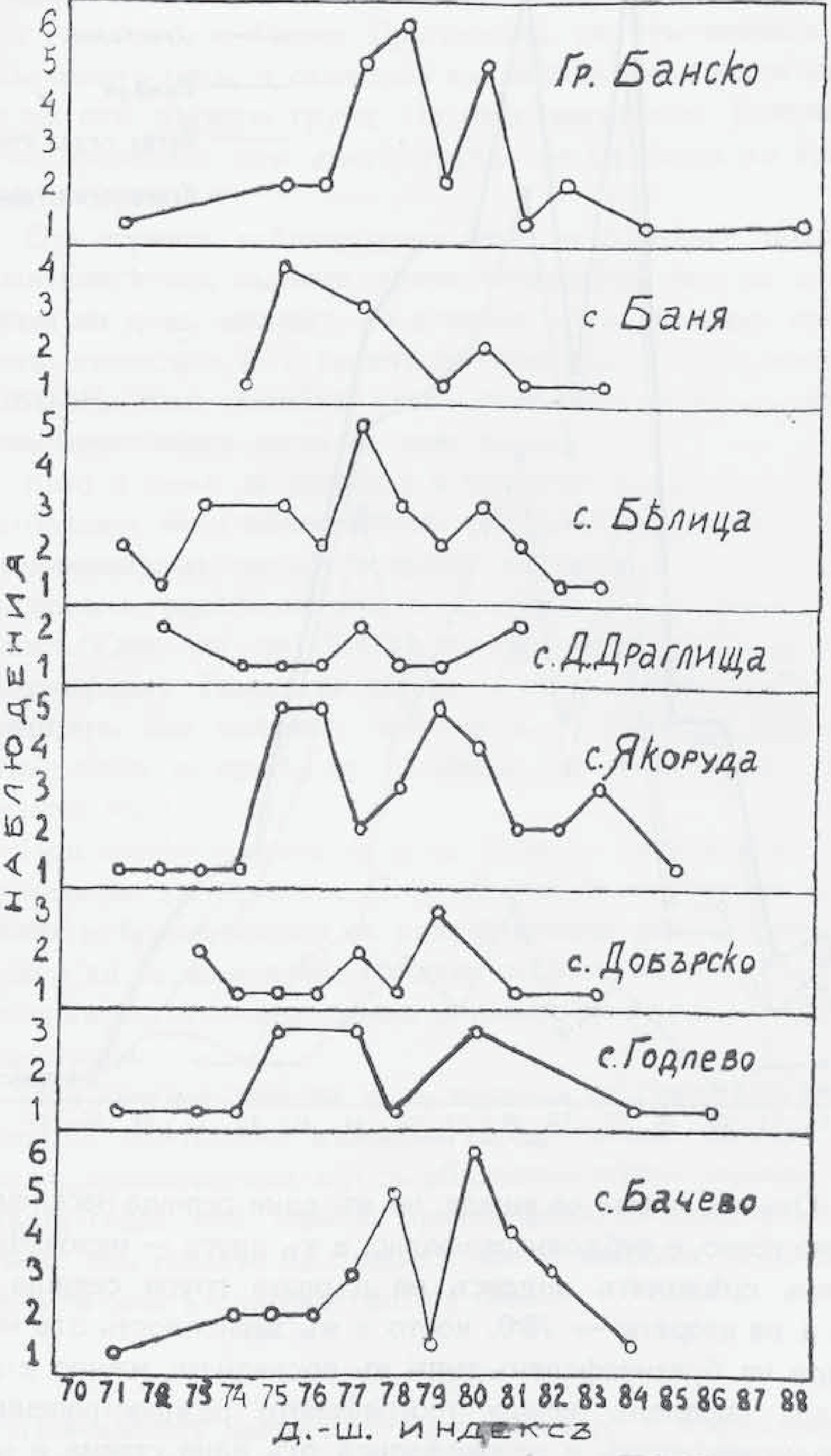

ДАРЪ
отъ
МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ

ФИГУРА № 3

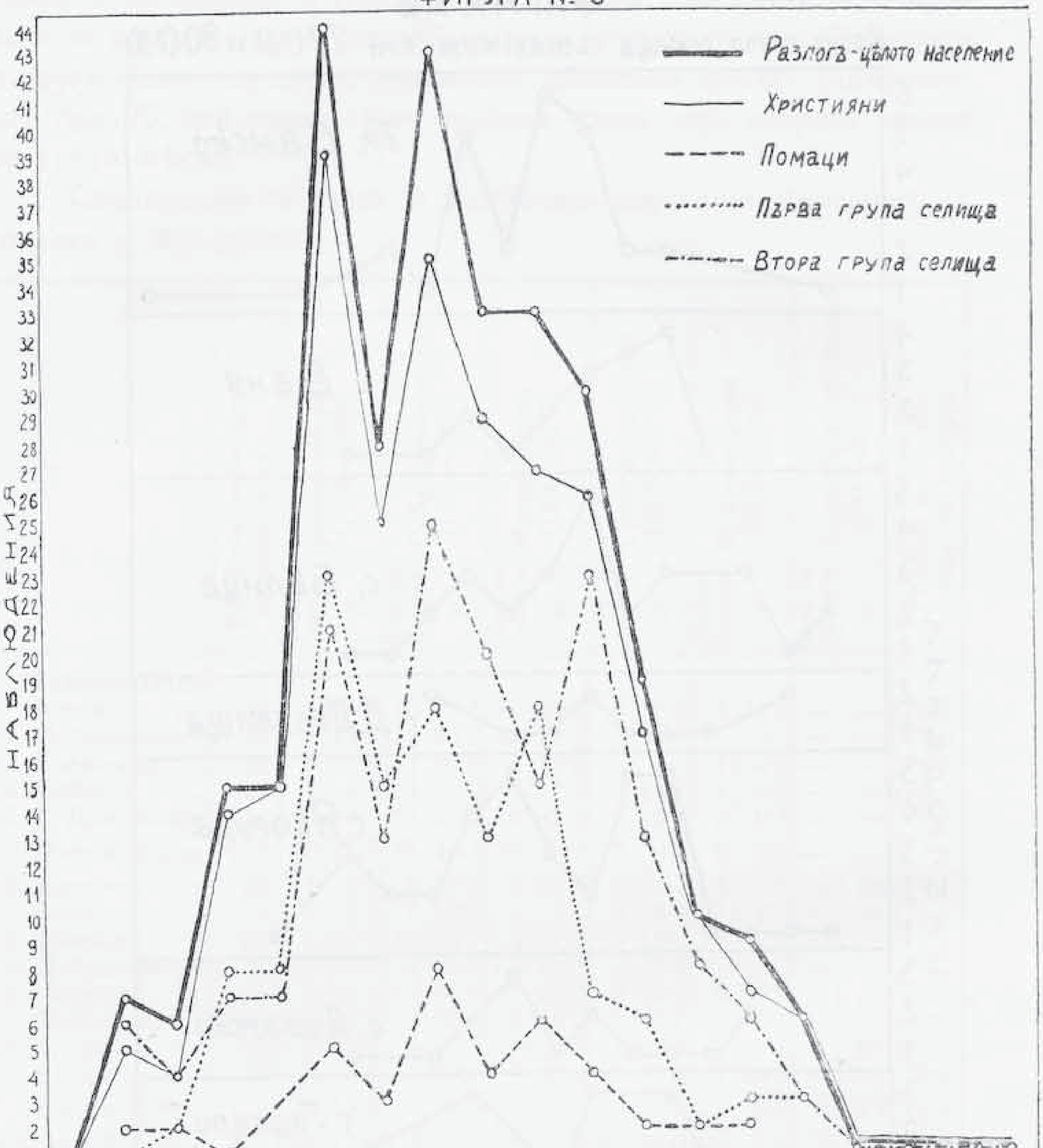

Отъ таблицата се вижда, че въ едни селища населението, срѣдно взето, е субдолихокефално, а въ други — мезокефално. Макаръ срѣдниятъ индексъ на първата група селища да е 77·5, а на втората — 78·0, което е въ зависимость отъ наличностьта на брахикефаленъ типъ въ последната, мжчно е да се прокара паралелъ между географското разпространение на субдолихокефалитѣ и мезокефалитѣ отъ една страна и на селищата отъ първата и втората група отъ друга страна. Въ срѣдата на Разлога населението е субдолихокефално, а въ източната и западна часть — мезокефално. Отъ друга страна селищата въ северната и западна часть, (съ изключение на града Разлогъ и с. Горно Драгалища), сѫ отъ втората група — съ двоенъ типъ, а селищата въ югоизточната часть на Разлога сѫ отъ първата група. На това географско разпредѣление на селищата отъ дветѣ групи ще се върна въ края на статията отново.

Отъ горната таблица личи още, че помацитѣ приличатъ на жителитѣ отъ първата група селища не само по хода на кривата на д.-ш. индексъ на главата, но и по самия срѣденъ такъвъ индексъ — 77·7, сиречъ по-близъкъ до 77·5, отколкото до 78·0. На това подобие, както споменахъ вече, ще се спра въ заключителната часть на тази статия.

Като е дума за размѣра и формата на главата, трѣбва да отбележа, че у почти всички наблюдавани долихокефали и субдолихокефали тилътъ е малко издаденъ и заобленъ, curvoccipital-енъ, сиречъ най-често се среща окципитална долихокефалия. Само въ гр. Разлогъ се срѣща по-често фронтална долихокефалия. Твърде интересно е, че у брахикефалния типъ се срещатъ два подтипа: нормаленъ, съ плосъкъ (planoccipital-енъ) тилъ и другъ съ издаденъ но незаобленъ тилъ и сплеснато чело.

При комбинирането на д.-ш. индексъ съ ръста не проличава никаква зависимость. Безразборно се комбинира долихокефалия и брахикефалия съ всички видове ръстъ. Сѫщо така не може да се констатира нѣкаква особена зависимость между д.-ш. индексъ отъ една страна и цвѣта на очитѣ и косата отъ друга страна.

При комбиниране на д.-ш. индексъ на главата съ нейната абсолютна най-голѣма дължина и най-голѣма ширина става явно, че долихокефалитѣ и съ абсолютна мѣрка мѣрено, иматъ по-дълга глава отъ тази на брахикефалитѣ, сѫщевременно и по-тѣсна отъ главата на сѫщитѣ, което показва, че и еднитѣ и другитѣ иматъ еднакво голѣма глава.

6. Чело.

Най-малката ширина на челото варира у измѣренитѣ 301 д. отъ 92 мм. до 120 мм. Тази голѣма вариационна ширина, обаче, не показва сѫщинското положение, защото повече отъ

$^3/_4$ отъ наблюдаванитѣ случаи се натрупватъ въ границитѣ 106—112 м.м. Челото на разложани е изобщо не много широко, при това у долихокефалитѣ, които сж съ по-тѣсна глава, челото е сжщо по-тѣсно. Срѣдната най-малка ширина на челото у разложани е 107·3 мм. — малко по-голѣма отъ срѣдната най-малка ширина на челото у източномакедонскитѣ българи и у българитѣ изобщо, което ще е въ връзка съ по-голѣмата абсолютна дължина на главата и по-високия ръстъ на разложани.

Съразмѣрно съ най-малката ширина на челото неговата височина (отъ nasion-а до trichion-а) е значително голѣма. Макаръ амплитудата, въ границитѣ на която се колебае височината, да е голѣма — отъ 40 до 79 м.м., различието въ височината на челата на разложани не е голѣмо. Тя се колебае обикновенно между 55 и 65 м.м., като срѣдно за 301 лица е 58·5 мм.

7. Лице.

Физиономичната височина на лицето (сжщинското лице и челото, отъ trichion-а до gnathion-а) у разложани, изразена съ абсолютни числа, е срѣдно 178·3 м.м., сиречъ споредъ класификацията на Ивановскій — срѣдна, като варационната ширина е извънредно голѣма — отъ 153 м.м. до 203 мм. Още по-важно е, че не се забелязва особено натрупване около опредѣленъ размѣръ, както личи отъ следната таблица.

Височина на физиономичното лице	153—160 мм.	161—165 мм.	166—170 мм.	171—175 мм.	176—180 мм.	181—185 мм.	186—190 мм.	191—195 мм.	196—203 мм.	Всичко
Наблюдения	4	10	32	60	69	59	46	12	9	301

Отъ нея е видно, че 15·3% отъ наблюдаванитѣ лица сж кжсолики, 62·4% — срѣднолики и 22·3% — дълголики.

Понеже видѣхме, че за по-голѣма часть отъ наблюдаванитѣ лица вариационната ширина на височината на челото не е голѣма, следва да заключимъ, че сравнително голѣмото разнообразие по отношение на физиономичната височина се дължи на голѣмото разнообразие при морфоложката височина на лицето отъ guathion-а до nasion-а. И наистина, последната, имаща срѣдна голѣмина 120·2 мм., варира извънредно много — отъ 94 до 144 мм., като при това 88·4% отъ наблюденията се разпредѣлятъ почти поравно между 111 и

130 мм., както посочва следната табличка за морфоложката височина на лицето у 301 души:

Височина	94—100 мм.	101—110 мм.	111—115 мм.	116—120 мм.	121—125 мм.	126—1.0 мм.	131—135 мм.	136—143 мм.	Всичко
Наблюдения	1	15	52	95	72	47	11	5	301

Ширината на лицето, мѣрена между бизигоматичнитѣ дѫги, у наблюдаванитѣ лица д срѣдно 139·8 мм., като варира отъ 123 мм. до 160 мм., а се срѣща най-често между 135 и 145 м.м. Изпъкнали ябълки, така характерни за монголоиднитѣ типове срѣщащи се на мѣста между българитѣ, наблюдавахъ много рѣдко и то не само у мѫжетѣ, но и у женитѣ-християни. Между помацитѣ въ с. Якоруда се срѣщатъ по-често такива типове, имащи при това и орловъ носъ. Тѣ ще да сѫ произлѣзли отъ смѣсени бракове между турци и помаци, каквито бракове, макаръ и противъ обичая, все пакъ сѫ ставали.

Бизигоматичната ширина на лицето не е свързана винаги съ най-съответната на нея морфоложка височина, та поради това и морфоложкиятъ лицевъ индексъ, полученъ отъ умножаването на морфоложката височина по 100 и дѣлението ѝ съ бизигоматичната ширина варира сѫщо въ голѣми граници — отъ 69·1 до 104·8, като се разпредѣля по начина указанъ въ следната табличка:

Морфоложки индексъ на лицето у 301 души.

	Хипербрахипрозопи 69·1—79·0		Брахипрозопи 79·1—84·0		Мезопрозопи 84·1—88·0		Долихопрозопи 88·1—93·0		Хипердолихопрозопи 93·1—104·8		Всичко наблюдавани лица
	лица	%	лица	%	лица	%	лица	%	лица	%	
Първа група селища	13	10·2	36	28·3	41	32·3	26	20·5	9	7·1	127
Втора група селища	9	4·0	54	31·0	53	30·4	42	24·1	20	11·5	174
Разлогъ	12	6·6	90	29·9	94	31·3	68	22·6	29	9·6	301

Отъ таблицата личи, че срѣдниятъ морфоложки лицевъ индексъ, 85·9, указващъ на мезопрозопия, не е въ състояние да посочи истинското разпредѣление на населението по формата на лицето, защото едва 31·3%, по-малко отъ $^{1}/_{3}$ отъ разложани сж мезопрозопи, докато пъкъ значителна часть (36·5%) сж брахипрозопи (вкл. хипербрахипрозопи), а по-малка часть 32·2% — долихопрозопи (вкл. хипердолихопрозопи).

ФИГУРА № 4

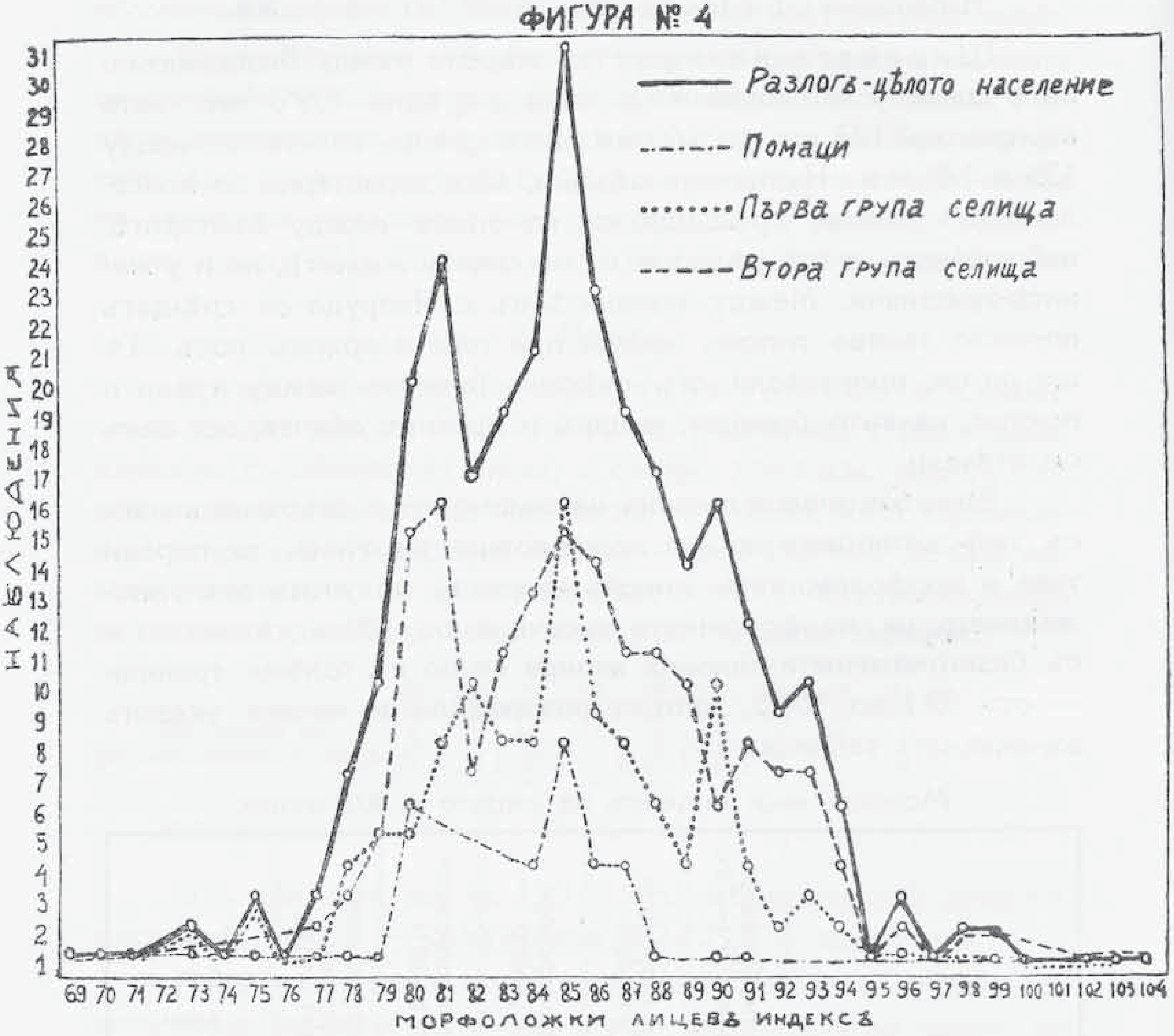

Отъ сравняването на редоветѣ за първа и втора група селища въ горната табличка, а още по-ясно отъ фиг. № 4 личи, че докато въ първата група селища морфоложкитѣ лицеви индекси се повече групиратъ въ и къмъ границитѣ на мезопрозопията, въ втората група селища се наблюдава дивергиране отъ границитѣ на мезопрозопията въ две противоположни посоки — къмъ брахипрозопия и къмъ долихопрозопия. Причината на това явление ни разкрива следващата корелационна таблица за дължинно-широчинния индексъ на главата и морфоложкия лицевъ индексъ у 301 души:

Морфоложки лицевъ индексъ	70	71	72	73	74	75	76	77	78	79	80	81	82	83	84	85	86	87	88
69	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
70	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—
71	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—
72	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
73	—	—	—	—	—	—	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
74	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—
75	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1	—	—	—	—	1	—	—	—	—
76	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
77	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—
78	—	—	—	—	—	2	—	—	1	—	2	1	—	—	1	—	—	—	—
79	—	—	—	1	—	2	—	1	1	3	1	—	1	—	—	—	—	—	—
80	—	—	—	1	—	3	1	3	2	1	3	2	1	1	1	1	—	—	—
81	1	—	—	—	1	5	2	2	4	5	—	3	—	1	—	—	—	—	—
82	—	—	1	—	2	2	2	4	2	1	1	—	1	—	1	—	—	—	—
83	—	2	—	—	1	3	3	1	—	2	4	—	1	2	—	—	—	—	1
84	—	—	1	2	—	3	3	3	1	3	2	2	—	1	—	—	—	—	—
85	—	—	—	3	1	7	4	9	2	1	1	3	—	—	—	—	—	—	—
86	—	—	1	2	2	2	1	2	5	3	3	1	—	—	—	—	1	—	—
87	—	1	—	—	2	3	1	—	3	1	3	3	—	1	—	—	—	—	—
88	—	1	—	1	—	2	3	6	1	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—
89	—	—	—	—	1	1	1	1	3	—	4	2	1	—	—	—	—	—	—
90	—	—	—	1	—	5	1	3	2	1	2	1	—	—	—	—	—	—	—
91	—	—	1	1	—	2	2	1	1	3	—	—	1	—	—	—	—	—	—
92	—	1	—	—	—	—	—	1	1	2	1	—	2	1	—	—	—	—	—
93	—	—	—	—	2	1	2	—	2	—	—	2	—	—	1	—	—	—	—
94	—	—	1	2	2	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
95	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—
96	—	1	—	—	—	1	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—
97	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—
98	—	—	—	—	1	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—
99	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—
100	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
101	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
102	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—
103	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
104	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—

Д.-ш. индексъ.

Отъ нея се вижда, че чисто брахикефалнитѣ типове, срѣщащи се почти изключително въ втората група селища, притежаватъ въ 15 случаи кѫсо лице (съ индексъ до 84·0), въ 7 случаи дълго лице (съ индексъ надъ 88·0) и само въ два случая иматъ срѣдно високо лице (съ индексъ 84·1—88·0). Могатъ, следователно, да се отдѣлятъ въ брахикефалния типъ срѣщащъ се въ втората група селища два подтипа: брахикефаленъ—брахипрозопенъ и брахикефаленъ долихопрозопенъ. Тѣзи две поддѣления съвпадатъ съ даденитѣ по-рано за брахикефалния типъ два подтипа: съ планоксипитален тилъ и съ издаденъ но незаобленъ тилъ и сплеснато чело, като последния подтипъ съвпада съ брахикефалния—долихопрозопенъ, а планоксипиталния брахикефаленъ подтипъ отговаря на брахикефалъ—брахипрозопния.

Върху фиг. № 4 отъ индексната крива за помацитѣ личи, че тѣ по своя морфоложки лицевъ индексъ приличатъ на населението отъ първата група селища.

Измѣрвахъ и височината на така нарочаното горно лице (отъ nasion-а до stomion-а, т. е. отъ челно-носната сутура до върха на алвеолата на I_1 отъ горната челюсть.) И тя варира доста — отъ 47 мм. до 86 мм., но изобщо е късa — срѣдната ѝ голѣмина е 66·9 мм., като най-често се срѣща въ границитѣ отъ 61 мм. до 70 мм. както посочва следната табличка:

Височина	47—60 мм.	61—65 мм.	66—70 мм.	71—75 мм.	76—86 мм.	Всичко
Наблюдения	27	82	131	47	14	301

Сравнително неголѣмата височина на горното лице съпоставена съ бизигоматичната ширина на лицето дава срѣденъ морфоложки индексъ на горното лице 47·8, който спада къмъ индекситѣ сочещи на брахирозопия но клоняща къмъ мезопрозопия.

Комбинацията на морфоложкия лицевъ индексъ и морфоложкия индексъ на горното лице показва, че у почти всички наблюдавани лица долната часть на лицето е сравнително доста висока.

Stomion-ътъ у наблюдаванитѣ лица е умѣрено издаденъ напредъ, така че повечето отъ тѣхъ сж ортогнати. Все пакъ 40 отъ 301 наблюдавани, 13.3%, иматъ, окомѣрно опредѣлено, лицевъ жгълъ къмъ 82^0, даже подъ 82^0, сиречъ клонятъ къмъ прогнатизъмъ или сж сжщински прогнати. Обратно, извънредно рѣдко се наблюдава хиперортогнатизъмъ — само у двама отъ 301 човѣка.

Югофронталниятъ индексъ, полученъ отъ умножаването на най-малката ширина на челото по 100 и раздѣлянето ѝ съ бизигоматичната ширина, показва сравнително малка вариационна ширина, като е срѣдно 76·8 или толкова, колкото е обикновеино у източномакедонскитѣ българи.

Ширината между жглитѣ на долната челюсть, при варияционна ширина отъ 93 мм. до 127 мм., има срѣдна голѣмина 109·7 им., като най-често се срѣща ширина отъ 106 мм. до 115 мм., както показва следната табличка:

Ширина	93—100 мм.	101—105 мм.	106—110 мм.	111—115 мм.	116—120 мм.	121—127 мм.	Всичко
Наблюдения	19	50	92	97	37	6	301

Отъ нея се вижда, че по отношение на казаната ширина разложани се отличаватъ отъ останалитѣ източномакедонски българи съ по-широка долна челюсть.

8. Носъ.

Разложани се отличаватъ съ тѣсенъ, сравнително дългъ правъ носъ. Едва 7% отъ наблюдаванитѣ лица, 21 д., иматъ конвексенъ носъ, и то много рѣдко, у нѣкои якорудски помаци, както се спомена вече, той е орловъ. Още по-малко сж лицата съ конкавенъ, чипъ носъ — 4·3%—13 души. Всички останали 88·7%—267 д. иматъ напълно правъ или почти правъ носъ, клонящъ все пакъ въ повечето случаи къмъ конвексность, отколкото къмъ конкавность.

Височината на носа при варияционна ширина отъ 37 мм. до 63 мм. има срѣдна голѣмина 51·7 мм., като най-често се срѣща височина отъ 46 мм. до 55 мм. както показва следната табличка:

Височина	37—40 мм.	41—45 мм.	46—50 мм.	51—55 мм.	56—60 мм.	61—63 мм	Всичко
Наблюдения	2	16	109	129	43	2	301

Ширината на носа, варираща отъ 24 мм. до 42 мм. има срѣдна голѣмина 32·6 мм , а се срѣща най-често между 30 мм. и 35 мм., както посочва следната табличка:

Ширина	24—26 мм.	27—29 мм.	30—32 мм.	33—35 мм.	36—38 мм.	39—42 мм.	Всичко
Наблюдения	7	28	121	111	32	2	301

Носовиятъ индексъ, полученъ отъ умножаването на ширината по 100 и раздѣлянето ѝ на височината, варира отъ 43·1 до 87·5, а е срѣдно у наблюдаванитѣ 301 души 63·1 и сочи разложани като лепторини, клонящи къмъ хиперлепторриния. Но че е голѣмъ броя и на сжщинскитѣ хиперлепторини личи отъ следната табличка:

	Хиперлепторини			Лепторини		Мезорини			Платирини	Всичко
	43·1—50·0	50·1—55·0	55·1—60·0	60·1—65·0	65·1—70·0	70·1—75·0	75·1—80·0	80·1—85·0	85·1—87·5	
Наблюдения	10	18	76	84	60	30	16	6	1	301

При комбиниране на носовия индексъ съ дължинно-широчния индексъ на главата се забелязва, че на по-кжси глави отговаря и по-кжсъ носъ и обратно, на по-дълги глави по-дългъ носъ което е и естествено.

Отъ следната корелационна таблица за морфоложкия лицевъ индексъ и носовия индексъ у 301 души

Носовъ индексъ	69	70	71	73	74	75	76	77	78	79	80	81	82	83	84	85	86	87	88	89	90	91	92	93	94	95	96	97	98	99	100	102	103	104
87	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
82	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
81	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
80	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
79	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
78	—	—	—	—	—	1	—	—	1	—	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
77	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	1	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
76	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
75	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	1	—	1	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
74	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	3	—	—	1	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
73	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	1	1	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
72	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1	1	1	1	1	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
71	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	2	1	1	2	—	1	1	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
70	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
69	—	—	—	1	—	—	—	—	1	—	—	2	1	—	—	1	2	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
68	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	1	—	2	1	2	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
67	—	—	—	—	—	—	—	—	1	2	1	2	—	—	3	2	—	1	1	—	—	1	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
66	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	—	3	1	—	3	1	—	—	—	—	—	—	1	1	—	1	—	—	—	—	—	—	—
65	—	—	—	—	—	—	—	2	—	—	1	3	—	—	1	—	1	2	1	1	—	1	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
64	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1	1	—	3	—	—	2	2	—	1	2	—	—	1	1	—	—	—	—	—	—	—	1	—
63	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	1	2	2	1	3	2	2	1	2	2	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
62	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	—	2	2	1	2	—	1	1	2	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
61	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	1	—	1	1	1	6	3	—	—	2	—	—	—	—	1	—	—	—	1	—	—	—	—	1
60	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	2	2	1	1	—	—	2	2	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
59	—	—	—	—	—	—	—	—	1	2	1	—	—	2	1	1	2	—	5	1	1	2	1	4	1	—	—	—	—	—	—	1	—	—
58	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	1	1	1	—	3	2	1	3	—	—	1	1	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
57	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	2	—	—	1	1	1	1	1	2	—	1	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—
56	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	1	1	—	1	2	1	—	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
55	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	1	1	—	—	1	4	—	1	—	1	—	1	—	—	—	—	—	—	—
54	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	—	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1	—	—	—	—
53	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
52	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
51	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—
50	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	1	—	—	—	1	—	—	—	—
49	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—
48	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
47	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
45	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—
43	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—

Морфоложки лицевъ индексъ.

става явно че се срѣщатъ предимно дълголики съ дълги тѣсни носове и кжсолики съ кжси, широки носове, но не сж малко лицата, у които липсва подобна съразмѣрность. Изобщо твърде често сж въ Разложко лицата съ несъразмѣрни черти: по-висока долна часть на лицето, несъразмѣрно съ лицето широкъ или тѣсенъ носъ и чело и пр.

⁂

Отъ изложеното до тукъ личи, че въ Разлога преобладава типъ, който накратко може да се характеризира като: високъ, брюнетенъ, курвоксипиталъ-субдолихокефаленъ, мезопрозопенъ и лепториненъ (т. е. почти дългоглавъ съ заобленъ издаденъ тилъ, срѣдноликъ и тѣснососъ). Той се срѣща главно между помацитѣ и въ селищата, които означихъ като първа група: градъ Разлогъ и селата: Добринище, Елешница, Бабякъ и Горно-Драглища. Въ селищата отъ втората група: гр. Банско и селата Баня, Бѣлица, Долно Драглища, Якоруда, Добърско, Годлево и Бачево покрай този типъ се срѣщатъ въ значителенъ брой и хора отъ другъ единъ типъ, който може да се характеризира пакъ като високъ, брюнетенъ, но суббрахикефаленъ и мезориненъ (т. е. почти кжсоглавъ и съ срѣдно широкъ носъ). Видѣхме сжщо, че този типъ се явява съ два подтипа: единъ брахипрозопенъ планоксипиталенъ, другъ долихопрозопенъ съ издаденъ незаобленъ тилъ и сплеснато чело. При установяване на типове взѣхъ подъ внимание главно голѣмината на дължинно-широчния индексъ на главата, понеже той е една отъ най-малко промѣнливитѣ величини, които могатъ да се установятъ метрически.

Ако подиримъ въ съседнитѣ на Разлога области типъ подобенъ на нашия субдолихокефаленъ, отговарящъ на Denikerовата атлантическо-срѣдиземноморска раса[1]), ще го намѣримъ въ Източна, главно Югоизточна Македония[2] и въ Североизточна Тракия[3]. Разлогъ, на пжтя между тѣзи две части на Тракия и Македония, населени отъ единъ и сжщи типъ, има, много естествено, население съ сжщо такъвъ физически типъ. Този преобладаващъ между разложкото население типъ изглежда, да се установилъ тукъ тогава, когато часть отъ славянскитѣ племена, установили се въ Североизточна Тракия, прелѣли презъ Родопитѣ и залѣли Югоизточна Македония. Като доказателство за подобно преселване станало презъ Разлога и оставило следи въ него може да ни послужи не само подобието на населението по физически типъ, но и засвидетелствуването на племето Драговичи въ севернитѣ склонове на Родопитѣ[1] и при Солунъ въ Македония[2]. Друго обстоятелство, което кара да се мисли, че субдолихокефалниятъ типъ е относително по-старъ е това, че той се срѣща почти напълно чистъ и напълно преобладаващъ у помацитѣ, едно несъмнено старо население на Разлога.

---

[1] J. Deniker, Les six races composant la population actuelle de l'Europe. Въ The Journal of the anthropological Institute, vol. XXXIV, July—December, 1904. (вж. Ватевъ, Чужда литература по антропологията на българитѣ, въ СбНУ, кн. XXV, София, 1909, стр. 121—122).

[2] Дрончиловъ, цит. съч. 169—170.

[3] J. Deniker, Les Bulgares et les Macedonien. Въ Bulletins et Memoires de la Société d'Anthropologie de Paris, 1904, стр. 461.

Подиримъ ли въ съседитѣ на Разлога области типъ подобенъ на нашия субврахикефаленъ, ще го намеримъ въ Самоковско.[4] Отъ тукъ чрезъ преселване на население отъ Самоковско въ Разложко, той се е явилъ и въ втората група селища на Разлога, разположени тъкмо предимно въ северната, съседна на Самоковско часть. Характерно е, че тъкмо въ петь отъ селищата на тази втора група, въ с. Долно-Драглища, с. Добърско, с. Годлево, с. Баня и гр. Банско се знае, макаръ и смжтно, за преселници отъ Самоковско. Това преселване отъ Самоковско въ Разлога може да се установи не само по живитѣ спомени и по антропометриченъ начинъ, но и чрезъ говора. Първоначално той ще да е билъ чистъ източно-български, какъвто е въ Североизточна Тракия[4] и въ Югоизточна Македония. Отпосле, вследствие преселването отъ северозападъ, за което е дума, разложкиятъ говоръ е претърпѣлъ силно влияние отъ западнобългарски, та е добилъ днешния си видъ: източнобългарски говоръ, силно повлиянъ отъ западнобългарски.[1] Може-би на това преселване ще трѣбва да се отдаде и еднаквия произносъ на шт и жд въ Самоковско и въ Разлога — като шч и жџ (ж).[2]

---

[1] М. Дриновъ, Заселеніе Балканскаго полуострова Славянами. Въ съчинения на М. С. Дринова, т. I, стр. 311. Иречекъ се съмнява, обаче, въ тѣхното сжществуване (вж. Княжество България, кн. II, стр. 395—397).

[2] Tougard, Histoire profane, стр. 119, 167, 191.

[3] Drontschilow, цит. съч. стр. 12—32.

[4] Днесъ нейниятъ най-западенъ дѣлъ е въ областьта на западнобългарския диалектъ, но това е отъ скорошно време. Вж. Lj. Miletič Das Ostbulgarische, Wien, 1903, стр. 164; сжщо Б. Цоневъ, Диалектни студии по Югоизточна България. Въ Архивъ на М-во на нар. просвѣщение, 1909, год. I, кн. 2, неофицияленъ отдѣлъ, стр. 212. Тази промѣна, станала около XVII—XVIII в. се дължи на шопското преселническо движение, съ което ще се занимая въ отдѣлна работа.

Преселването отъ Самоковско въ Разлога, установено по три различни пѫтища, ще да е станало, разбира се, не наведнажъ, въ една година, а въ продължение на известенъ периодъ отъ време. Този периодъ може да се датира съ известна приблизителность. Понеже суббрахикефаленъ, или както бихме могли да го наречемъ, самоковски типъ, липсва между помацитѣ; понеже въ втората група селища, въ които се срѣща, още не сѫ се образували преходни типове; и понеже преселването се помни, то ще да е станало следъ помохамеданчването на часть отъ разложкото население на 1657 год. Отъ друга страна сгрупирането на разложкитѣ селища е станало тъкмо въ времето, когато е станало преселването, което е и причина за това сгрупирване. А понеже последното се отдава отъ населението, което всичко иска да си обясни, на станали при помохамеданчването гонения, то следва, че сгрупирването, значи и преселването е станало наскоро следъ помохамеданчването, следователно къмъ края на XVII, началото на XVIII в.. Следователно една струя отъ шопското преселническо движение, което е ставало тъкмо презъ края на XVII, презъ XVIII и първата половина на XIX в. главно къмъ Тракия, е засегнала и Разлога, главно неговата северна, съседна на Самоковско часть. За езика на разложани тя е имала такова значение, каквото е имало шопското преселване за езика въ Североизточна Тракия.

Брахикефално население е идвало въ Разлога не само отъ Самоковско, но и отъ Западна Македония и Албания, само че въ съвсемъ малъкъ брой. Нашата область е била само етапна станция на преселващитѣ се българи отъ Албания и Западна Македония къмъ източнитѣ блгарски земи презъ XV—XIX в., та въ нея сж оставали само следи отъ това преселване.[1] Ето защо рискувано би било да отдадемъ наличностьта на два суббрахикефални подтипа на двоякия произходъ на суббрахикефалния типъ въ Разлога.

---

[1] Miletič, цит. съч. стр. 223—224.

[2] Б. Цоневъ, История на българский езикъ, т. I, София, 1919, стр. 407—408. Съмнението на Н. Алексиевъ, Разложкиятъ говоръ, въ Македонски прегледъ, год. VI, кн. 3, стр. 107, че така сѫ се произнасяли тѣзи групи и въ други разложки селища освенъ въ Банско си нѣма мѣсто при съобщението на Цоневъ, че и въ Самоковско до скоро е владѣело подобно произношение.

Значението, което сж имали така установенитѣ преселвания въ Разлога за развоя на типа на неговитѣ селища, ще бжде разгледано подробно другаде.

---

[1] Вж. Д. Ярановъ, Преселническо движение на българи отъ Македония и Албания къмъ източнитѣ български земи презъ XV до XIX вѣкъ. Въ Македонски прегледъ, год. VII, кн. 2—3, стр. 63—115.

НУМИЗМАТИКАТА НА МАКЕДОНСКИТѢ ЦАРЕ.

Отъ Н. А. Мушмовъ.

Родословието на първитѣ македонски царе е легендарно. Споредъ хероическата легенда, като основатель на царската македонска династия се сочи нѣкой си Каранъ, който произхождалъ отъ полулегендарната раса на Теменидитѣ. Теменосъ билъ потомъкъ на Хераклидитѣ (потомци на бога Херакла), които дорийцитѣ завели въ Пелопонезъ. Единъ отъ неговитѣ синове билъ и Фидонъ, царь на Аргасъ, който, споредъ нумизматитѣ, е сѣкълъ първитѣ монети въ свѣта (VII в. пр. Хр.). Другиятъ неговъ потомъкъ билъ Каранъ, братъ на Фидона.

Споредъ легендата Каранъ самъ напусналъ своето отечество, за да отиде да основе Македонското царство. Той си спомнилъ за сказанието на единъ оракулъ (прорицатель) и тръгналъ да търси мѣсто, гдето да основе столицата на това царство. Упжтилъ се по едно стадо кози, което го отвело на мѣстото, гдето той основалъ своята столица, която нарекълъ Еге (*Αἰγαί* отъ *αἴξ* — коза). По тази причина ние виждаме върху монетитѣ на старата Македонска столица Егея (сега Воденъ), сѣчени около 500—480 г. пр. Хр., на лицето да е изобразена коза или козелъ.[1]

Тази легенда различни автори я предаватъ съ малки измѣнения.

Градъ Егея билъ основанъ на мѣстото на старата македонска столица Едеса, за която Страбонъ бележи, че сжществувала още въ времето на Троянската война. Егея е останала столица на Македонското царство до половината отъ царуването на Александра I (498—454 г. пр. Хр.). По причина, че този градъ билъ отдалеченъ отъ търговския свѣтъ, Александъръ I премѣстилъ резиденцията си въ Пидна, въ областьта Пиерия (между Олинтъ и Термейския заливъ). Съ това той е ималъ желание да бѫде въ по-близки сношения съ политическия и търговски свѣтъ, на който центъръ е билъ Егейскиятъ брѣгъ. Съ премѣстването на столицата името на Егея е останало въ забвение, а се подновило името на Едеса, която сѫществувала дори до III в. сл. Хр., до времето на Галиена (253—268 г.), както това ни показватъ монетитѣ. Едеса е билъ свещенъ градъ за старитѣ македонци, по която причина тамъ е било ужъ пренесено тѣлото на Александра Велики.

---

[1] За легендарнитѣ сведения сравни Babelon E., Traité des monnaies grecques et romaines deuxième partie descrip. historique, Paris 1907, стр. 1077. — Кацаровъ Г. И., Царь Филипъ II Македонски, София 1922, стр. 36 след. — За монетитѣ срав. Babelon, цит. съч, стр. 1098; Мушмовъ, Античнитѣ монети на Балканския полуостровъ, стр. 379.

Монетитѣ отъ Егея сѫ безъ надписъ, а само съ изображение на козелъ, Табл. I 1.[1], каквито сѫ и нѣкои монети отъ Александра I, които на лицето си иматъ конникъ, а на опакото предна половина на козелъ и надписъ.[2] Отъ това трѣбва да се заключи, че и автономнитѣ монети отъ Егея безъ надписъ, а само съ изображение на козелъ, сѫ сѣчени въ времето на Александра I.

Преди да пристѫпя къмъ описанието на монетитѣ на Македонскитѣ царе, нека дамъ хронологията на тѣзи царе:

Каранъ (отъ семейството на Теменидитѣ отъ Аргосъ).
Пердика I (царувалъ къмъ 700 г. пр. Хр.).
Аргей I (къмъ 650 г. пр. Хр.).
Филипъ I (къмъ 621 г. пр. Хр.).
Аеропъ I (къмъ 588 г. пр. Хр.).
Алкета (къмъ 560 г. пр. Хр.).
Аминта I (къмъ 540 до 498 г. пр. Хр.).
Александъръ I Филеленъ (498—454 г.).
Пердика II (454—413 г.).
Архелай I (413—399 г.).
(Орестъ, настойникъ на Аеропа, умрѣлъ въ 395 г.).
Анархия (399—389 г.).
Аеропъ (Архелай II) (396—392 г.).
Аминта II (392—390 г.).
Паузаний (390—389 г.).
Аминта III, първото му царуване (389—383 г.).
Аргей II, претендентъ на престола (383—381 г.).
Аминта III, второто му царуване (381—369 г.).
Александъръ II (369—368 г.).
Пердика III (365—359 г.).

---

[1] Мушмовъ, Антич. монети на Балканския полуостровъ, стр. 379.
[2] Пакъ тамъ, стр. 448 след. табл. LIV 5—6.

Аргей II, пакъ претендентъ (359 г.).
Филипъ II (359—336 г.).
Александъръ III Велики (336—232 г.).
Филипъ III Аридей (323—316 г.).
Александъръ IV, синъ на Роксана (323—311 г.).
Касандъръ (316—297 г.).
Филипъ IV, синъ на Касандъръ (297—296 г.).
Александъръ V, синъ на Касандъръ (295 г.).
Антигонъ, Азиятски царь (306—301 г.).
Деметри I Полиоркетъ (294—288 г.).
Пиръ, Епирски царь, сетне и на цѣла Македония (288—284 г.).
Междуцарствие (288—277 г.).
Антигонъ Гонатъ (277—239 г.).
Деметри II (239—229 г.).
Антигонъ II Дозонъ (229—220 г.).
Филипъ V (220—178 г.).
Персей (178—168 г.).

Като историческа личность между македонскитѣ царе се счита Аминта I, за когото се знае точно отъ кога до кога е царувалъ и за когото Хородотъ вече дава нѣкои положителни исторически сведения, като това, че той присъединилъ къмъ царството си областьта Пиерия и часть отъ Ботиея и пр. Обаче до сега не сѫ известни монети отъ него. Първитѣ царски македонски монети се приписватъ на синътъ на Аминта I, Александъръ I.

Александъръ I (498—454 г. пр. Хр.).

Монетитѣ отъ Александра I сѫ всички сребърни, отъ нѣколко типа. Има октодрахми съ диам. около 32 мил., 28 гр. 75, съ изображение на лицето войникъ, облеченъ въ кѫса хламида, съ македонска шапка на главата (causia) съ широка периферия застаналъ до конь, който държи за юздитѣ и държи хоризонтално две копия. На опакото има само вдлъбнатъ квадратъ, раздѣленъ на 4 части и на около надписъ *ΑΛΕΞΑΝΔΡΟ*. Табл. I 2.[1]

Отъ сѫщия типъ има и драхми диам. 16 мм., около 4 гр. Табл. I 3[2]; има по-малки монети, триоболи, съ диам. около 14 мм. и около 2—2 гр. 20; тѣ на лицето си иматъ конь съ юзда, а на опакото вдлъбнатъ квадратъ, раздѣленъ на четири части, безъ надписъ; има други още по-малки, оболи, съ диам. около 11 мм. и 1 гр. 12, съ изобретение на лицето конь въ галопъ и сжщото опако; други още по-малки, хеми-оболи, (половина оболи) съ диам. около 9 мм. и 0.51 гр., на лицето застаналъ спокойно конь, на опакото вдлъбнатъ квадратъ.

---

[1] Мушмовъ, цит. съч. стр. 448 след., табл. LIV 1—4 и LV 1.

[2] Пакъ тамъ табл. LIV 8 и 12.

Вториятъ типъ се състои отъ монети отъ сжщитѣ подраздѣления, само че войникътъ е вяхналъ коня и държи две копия.[1] Третиятъ типъ се различава отъ другитѣ само по това, че на опакото е представена човѣшка глава съ шлемъ, или сало шлемъ. Табл. I 4.[2] Четвъртиятъ типъ на опакото има предна часть, или глава на конь, табл. I 5 на лъвъ, или пъкъ предна часть отъ козелъ, или само глава на козелъ. Последнитѣ монети сж въ връзка съ легендата, че стадо кози отвели Карана въ града Егея.

Типътъ на конникъ Александъръ I е заелъ отъ монетитѣ на македонското племе Бисалтн, което е населявало областьта къмъ Струма.

Пердика II (454— 413 г.).

Пердика II е билъ синъ на Александра I, но той не е билъ прямиятъ наследникъ на престола; законенъ наследникъ билъ братъ му Алкета, но атинцитѣ, насърчени отъ филелинизма на Александра I, искали на всѣка цена да погърчатъ македонската династия и народъ, затова гледали да всѣятъ интриги и раздори между царскитѣ наследници. Пердика, за да заеме престола на баща си, трѣбвало първо да премахне наследника Алкета, сетне да раздѣли властьта съ другия си братъ Филипа I, който, подържанъ отъ атинцитѣ, се провъзгласилъ за царь на една часть отъ бащината си държава между Вардаръ и Струма. Пердика II трѣбвало да се бори много години докато стане господарь на цѣла Македония, защото Атина съдействувала въ всички сили за да подържа раздоритѣ между братята съперници.

Пердика е сѣкълъ монети по системата на Александровитѣ; еднитѣ носятъ неговото име, другитѣ сж безъ надписъ; той е сѣкълъ само малки сребърни монети отъ три и два обола съ тегло 2—$1^{1}/_{2}$ гр.; тѣ на лицето си иматъ конь или глава на Херакла, на опакото — надписъ *ΠΕΡΔΙΚ* или *ΠΕΡ* и шлемъ, предна часть отъ лъвъ, или кривакъ и пр.:[1] безименнитѣ монети, които се отдаватъ на Пердика, не сѫ сигурни, тѣ може да сѫ и на Александра I.

---

[1] Пакъ тамъ табл. LIV 4—6.

[1] Пакъ тамъ табл. LIV 18.

Архелай I (413—399 г. пр. Хр.).

Следъ Пердика II на македонскиятъ престолъ дошелъ синъ му Архелай I. До Архелая македонскитѣ царе сѫ си служили съ финикийската монетна система, на която главната монетна единица — статерътъ (две драхми) тежалъ 14 гр. 25—14 гр. 90. Архелай промѣнилъ тази монетна система и възприелъ персийската отъ две сигли = 11 гр.. затова неговитѣ статери се наричали персийски статери.[2]

Отъ Архелай I сѫ известни статери или дидрахми съ диам. около 20—25 мм., 10 гр. 50—11 гр. на лицето глава на Аполона, а на опакото — конь въ ходъ на дѣсно и надписъ *ΑΡΧΕΛΑΟ*. Табл. I 6; други по-малки, диоболи, диам. около 14—15 мм., около 1 гр. 17 сгр., на лицето конь, на опакото — предна часть на козелъ, или на лъвъ или шлемъ и сѫщия надписъ; още по-малки, оболи, диам. около 9—12 мм., 0 гр. 900—0.910 съ изображение на лицето предна часть на конь, глава на Херакла, Табл. I 7 или предна часть на лъвъ, а на опакото — предна часть на козелъ или на вълкъ, лъвски бюстъ Табл. I 8, или шлемъ и пр. и по нѣкога и надписъ *ΑΡΧΕ* или *ΑΡ*.

Отъ сѫщия сѫ известни и бронзови монети съ диам. 10—17 мм.; тѣ на лицето си иматъ глава на Херакла или лъвска глава, а на опакото — кривакъ, лъкъ и колчанъ, атрибути на Херакла и надписъ *ΑΡΧΕΛΑΟ*, или предна часть отъ глиганъ или отъ волъ и надписъ *ΑΡΧΕ*.

Аеропъ II (=Архелай II (396—392 г.).

Следъ смъртьта на Архелай I въ 399 г. наставатъ продължителни смутове въ Македония, вследствие на което се забърква хронологията на царетѣ и не се знае, кои монети безъ надписъ на кой царь принадлежатъ.

Архелай I е билъ убитъ отъ Кратей, който успѣлъ да заеме властьта за нѣколко дена, но билъ премахнатъ и на негово мѣсто настаненъ малолѣтниятъ синъ на Архелая, Орестъ, който пъкъ билъ убитъ отъ своя настойникъ Аеропъ II, който заелъ престола подъ име Архелай II. Обаче върху монетитѣ личи името *AEPO* или *AEPOПO*.

---

[1] Пакъ тамъ стр. 450, бр. 7047—7048.

[2] B. Head, Historia numorum 1911, стр. 220.

Отъ Аеропа сѫ известни сребърни статери и оболи, и бронзови монети. Статеритѣ на лицето си иматъ глава на Аполона, а на опакото — конь и надписъ *AEPOПO*. Оболитѣ на лицето си иматъ глава на Херакла или на Аполона, а на опакото — предна часть на вълкъ и надписъ *AEPO*[1]. Табл. I. 9.

Бронзовитѣ монети на лицето си иматъ юношеска глава съ македонска шапка (каузиа), на опакото — конь, или предна часть на лъвъ и надписъ *AEPOПO*.

Аминта II (392—390 г.).

Предполага се, че Аеропъ (Архелай II) е билъ убитъ и историцитѣ му приписватъ като неговъ наследникъ Аминта II, който билъ или незаконенъ синъ на Архелай I, или синъ на Аеропа. Аминта II е царувалъ само две години и на него се отдаватъ монети по предположение, че сѫ негови, защото тѣ би могли да бѫдатъ и на Аминта III. Следнитѣ монети се отдаватъ на Аминта II: сребърнитѣ на лицето съ глава на Аполона обърната на дѣсно, а на опакото надписъ *AMYNTA* и конъ съ повдигнатъ преденъ кракъ. Статеръ, 24 мм., 10 гр. 38.

Другитѣ монети, които се отдаватъ на Аминта II сѫ бронзови, на лицето съ глава на Панъ съ малки рогчета на челото, а на опакото сѫщиятъ надписъ и предна половина на лъвъ на дѣсно, съ простр҃ѣни напредъ предни крака, въ които държи нѣкаква жертва, или пъкъ сѫщиятъ надписъ и шлемъ.[2]

Паузани (390—389 г.).

Имало е двама Паузановци, които царували или аспирали къмъ престола. Единиятъ Паузани билъ синътъ на Аеропа и вѣроятно братъ на Аминта II. Той наследилъ брата си въ 390 г. и следъ нѣколко месѐчно царуване билъ убитъ. И на този царь по предположение се отдаватъ нѣкои монети, защото другиятъ Паузани, който се появява следъ смъртьта на Александра II въ 368 г., сѫщо е игралъ голѣма роля, затова мислятъ, че и на него трѣбва да се припишатъ монети, обаче безъ да може да се опредѣли точно, кои монети на кой Паузани дѣйствително принадлежатъ.[1]

---

[1] Мушмовъ, Пакъ тамъ табл. LV 9—10.

[2] Babelon, Traité, 2-e partie, t. 4-e, 1928, p. 438.

На въпросния тукъ Паузани се приписватъ статери съ тежесть 10 гр. 65—7 гр. 90, и размѣри 25—21 мм. въ диаметъръ и съ изображения на лицето глава на Аполона, а на опакото надписъ *ΠΑΥΣΑΝΙΑ* и конь. Табл. I. 10; драхми и триоболи съ тяжесть 3 гр. 10—2 гр. 55, диам. 14 мм. и съ изображение на лицето конь въ галопъ, или предна часть на конь на опакото сжщиятъ надписъ и предна половина на лъвъ или шлемъ. Табл. I 11.

На сжщия се приписватъ и бронзови монети съ сжщитѣ изображения; по нѣкога на опакото предна половина на глиганъ, вмѣсто лъвъ.

Аминта III (389—369 г. пр. хр.).

Аминта III, билъ синъ на Аридея и племеникъ на Александра I. Той заелъ македонския престолъ на 389 г., на 383 г. билъ свалень, но пакъ успѣлъ да заеме престола на 381 г. и царувалъ до 369 г.

Отъ него сж известни сребърни статери съ тегло 9 гр. 26 и диоболи съ тегло 1 гр. 42. Известни сж и бронзови монети. Еднитѣ и другитѣ иматъ надписъ *ΑΜΥΝΤΑ*.

Статеритѣ на лицето си иматъ главата на Херакла, покрита съ лъвска кожа, а на опакото — конь. Табл. I. 12, или орелъ. Статери има и съ македонски конникъ на лицето, а на опакото лъвъ. Табл. I. 13. Диоболитѣ сж съ глава на Херакла и орелъ. Бронзовитѣ монети сжщо на лицето си иматъ глава на Херакла, а на опакото — шлемъ, орелъ. Табл. I. 14, конь, кривакъ или предна часть отъ вълкъ.

Александъръ II (369—368 г. пр. хр.).

Наследникъ на Аминта III билъ най-стариятъ му синъ Александъръ II, който царувалъ само една година и билъ убитъ на едно угощение.

Отъ него сж известни само бронзови монети на лицето съ глава на Херакла съ лъвска кожа, на опакото — мжжка фигура въ колесница съ 2 коня и надписъ *ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ*,

---

[1] Babelon, пакъ тамъ стр. 484.

Табл. I. 15, или орелъ, застаналъ върху мълния и сѫщия надписъ. Табл. I. 16.

Пердика III (365 или 364—359 г. пр. Хр.).

Следъ убийството на Александра II на македонския престолъ се качилъ по-малкия му братъ, Пердика III. Отъ него сѫ известни сребърни статери съ тегло 10 гр. 30 и диоболи съ диам. 15 мм.; известни сѫ сѫщо и бронзови монети. Статеритѣ на лицето иматъ глава на Херакла съ лъвска кожа, на опакото — конь и надписъ *ΠΕΡΔΙΚΚΑ*. Диоболитѣ на лицето иматъ конникъ съ две копия, на опакото — предна часть отъ лъвъ и надписъ *ΠΕΡ*. Табл. I. 17. Бронзовитѣ монети на лицето иматъ глава на Херакла съ лъвска кожа, опакото — лъвъ. Табл. I. 18, или орелъ и надписъ *ΠΕΡΔΙΚΚΑ*.

Филипъ II (359—336 г. пр. Хр.)

Филипъ II е билъ трети синъ на Анита III и по-малъкъ братъ на Пердика III, когото наследилъ.

Филипъ, следъ като завладѣлъ Пангейската область, прочута на времето по богатството на своитѣ златни рудници, въ нейно съседство основалъ на 356 г. градъ, който нарекълъ на свое име Филипи (сега градище Филибеджикъ до с. Ракча, Драмско). За да повдигне благосъстоянието на своята държава Филипъ се заелъ съ експлоатацията на златнитѣ рудници и отъ тамъ изкарвалъ до хиляда талента годишно (26,200 кгр.)[1] Благодарение на това голѣмо златно производство, той пръвъ между македонскитѣ царе почналъ да сѣче златни монети по атическата система съ нормално тегло 8 гр. 64, (една петдесета часть отъ атическа мина) и сребърни тетрадрахми отъ 14 гр. 51 по радоската система. Навѣрно по тази причина Филипъ отнелъ правото на всички градове въ Македония, които до тогава имали право да сѣкатъ свои автономни монети, да продължаватъ сѣченето на тѣзи монети; царскитѣ монети ставатъ държавни.

Съ отсичането на златни монети Филипъ е извършилъ важна реформа въ македонската монетна система, която е направилъ двометална. Монетитѣ на Филипъ II заслужаватъ особено внимание по своя хубавъ стилъ, елегантность въ композицията и богатство въ подробноститѣ. Филиповата епоха съвпада съ третия периодъ на моноторѣзането, когато монетното изкуство е достигнало до крайни предѣли.

---

[1] Единъ талентъ струвалъ 5,560 зл. фр. 90 ст.

Филипъ, преди да почне да сѣче златни монети, е сѣкълъ сребърни монети по егинската и фидонската система (финикийско-малоазиятска), която е била въ сила и въ гръцкитѣ градове по македоно-тракийския брѣгъ, а е била употрѣбявана сѫщо и въ Македония преди Археляя. Ето описанието на Филиповитѣ монети.

Златни монети.

Статери съ тегло 8 гр. 62; $^1/_2$ статери 4 гр. 32; $^1/_4$ статери 2 гр. 16; $^1/_8$ статери 1 гр. 08 и $^1/_{12}$ статери 0 гр. 72. Единъ статеръ е струвалъ 8 тетрадрахми или 32 драхми. Или отношението на златото къмъ среброто е било 1 къмъ $13^1/_3$.

Статеритѣ на лицето иматъ глава на Аполона, а на опакото фигура права въ колесница съ два коня и надписъ *ΦΙΛΙΠΠΟΥ*. Табл. I 19. Половинъ статеритѣ на лицето иматъ глава на Херакла съ лъвска кожа, а на опакото сѫщиятъ надписъ и предна половина на лъвъ; четвъртинкитѣ иматъ сѫщото лице, а на опакото — лѫкъ и кривакъ; осминкитѣ иматъ сѫщото лице, а на опакото ваза, тризѫбецъ или мълния. Дванадесетинкитѣ на лицето иматъ глава на Аполона, а на опакото — мълния и сѫщиятъ надписъ.

Колесницата върху златнитѣ Филипови монети има следното значение: На 356 год. пр. Хр. е билъ роденъ синътъ на Филипъ II, Александъръ III Македонски. Презъ сѫщата година ставали въ гр. Елисъ, въ Гърция, олимпийски игри съ надпрепускане на колесници. Филипъ изпратилъ свои пратеници да вематъ участие въ надбѣгването. Въ деньтъ на рождението на Александра, Филипъ получилъ известие, че неговитѣ пратеници спечелили побѣдата. Плутархъ (Alexader 4.) разказва, че Филипъ, за споменъ на тази своя победа, представилъ върху златнитѣ си монети своитѣ колесници, които взели участие въ олимпийскитѣ игри. Лицето въ колесницата съ камшикъ въ рѫка, навѣрно, представя препускача. Обаче, по нѣкога това лице изглежда като женска фигура и затова нѣкои нумизмати мислятъ, че въ такъвъ случай то трѣбва да се счита като олицетворение на родния градъ на Филипа, или като символъ на отечеството — победитель, прославено чрезъ олимпийската победа (Müller, Numismatique d'Alexandre le grand стр. 344). Колесницата на Филиповитѣ монети навѣрно е представена съ цель постоянно да напомня на гърцитѣ славата на македонския царь.

Като знаемъ, че Александъръ Велики билъ роденъ на 356 год. (деньтъ не се знае), трѣбва да се предполага, че и първитѣ златни Филипови монети съ колесница трѣбва да сѫ сѣчени презъ сѫщата година.

Сребърни монети.

Тетрадрахми съ нормално тегло 14 гр. 45 на лицето съ глава на Зевса брадатъ, на опакото — конникъ и надписъ *ΦΙΛΙΠΠΟΥ*. Табл. I 21 и 22; дидрахми 7 гр. 22; октоболи 4 гр. 81; тетробали 2 гр. 60; $^1/_2$ драхми илитриоболи 1 гр. 80 и диоболи 1 гр. 16 на лицето глава на Аполона и съ сѫщото опако; освенъ това, има тетроболи на лицето съ бюстъ на Артемида и сѫщото опако.

Бронзови монети.

Бронзовитѣ монети на лицето иматъ глава на Аполона, а на опакото конникъ и надписъ *ΦΙΛΙΠΠΟΥ*. Табл. I 20.

Нѣщо за конника върху Филиповитѣ монети. Върху едни монети конникътъ е младъ, въ ходъ на дѣсно, въ д. си рѫка държи палмово или маслиново клонче. Табл. I. 21. Върху други конникътъ е брадатъ, въ ходъ на лѣво, облѣченъ е въ широка македонска мантия и на главата съ широка македонска шапка; дѣсната му рѫка е разтворена и протегната напредъ, прави знакъ на поздравление. Табл. I. 22.

За младия конникъ нѣкои нумизмати мислятъ, че представя надбѣгвачъ на връщане отъ конни надбѣгвания, следъ като е получилъ награда отъ рѫката на сѫдията, или отъ председателя на тържествената процесия, която е ставала следъ игритѣ.

Конникътъ въ македонско облѣкло е взетъ отъ старитѣ македонски монети съ сѫщия образъ; той представя македонски конникъ въ народна носия. Този конникъ се различава отъ първия, както видѣхме, както по облѣклото и шапката, тъй и по това, че той е брадатъ. Съ неговия жестъ, който прави съ дѣсната си рѫка, той наподобява воененъ началникъ или владѣтель, който въ тържествена процесия поздравлява парада или му обещава миръ и помощь. Като се сравнятъ тѣзи монети съ римскитѣ, съ надписъ Adventus aug., които иматъ сѫщото изображение и което представя императора, не може човѣкъ да не дойде до убеждение, че Филиповия конникъ представя самия царь.

По тѣзи съображения напоследъкъ нумизматитѣ сѫ дошли до убеждение, че конникъ въ македонска носия върху Филиповитѣ монети представя образа на царя. Върху монетитѣ на по-раншнитѣ македонски и тракийски царе образитѣ сѫ на божества. Прѣвъ Филипъ II, по примера на Ахаменидскитѣ цере, е представилъ своя образъ, като конникъ, върху своитѣ тетрадрахми, които се стличаватъ съ най-хубавъ стилъ отъ всички други негови монети. Чертитѣ на конника много приличатъ на Зевса, чийто образъ е представенъ и върху лицето на сѫщитѣ монети. Това се обяснява съ обстоятелството, че приближенитѣ до Филипа постоянно сѫ го ласкаели, че той приличалъ на олимпийския богъ.

Александъръ III Велики (336—323 г. пр. Хр.)

Александъръ III е наследилъ баща си Филипа II. Отъ този царь сѫ известни златни, сребърни и бронзови монети. Той е възприелъ за своитѣ монети атическата система. Златнитѣ и бронзови монети иматъ еднакво тегло, както и Филиповитѣ, само сребърнитѣ се различаватъ.

Златни монети.

Дистатери съ тегло 17 гр. 23; статери 8 гр. 61; $^{1}/_{2}$ статери 4 гр. 27; $^{1}/_{4}$ статери 2 гр. 13.

Дистатеритѣ и статеритѣ на лицето си иматъ главата на богинята Атина съ коринтрийски шлемъ, а на опакото — богинята на победата (Нике), държаща вѣнецъ и стилисъ (морско знаме) и надписъ *ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ*. Табл. II. 1 и 2; $^{1}/_{4}$ статеритѣ иматъ сѫщото лице, а на опакото иматъ ваза, кривакъ и лѫкъ и сѫщия надписъ. Табл. II. 3.

При възцаряването на Александра на 336 г. атинянитѣ изпратили посланици, за да го поздравятъ; той ги приелъ добре и сключилъ съ тѣхъ договоръ за приятелство. На следната година е било свикано въ Корнитъ панелинско събрание, което удобрило договора и провъзгласило Александра за главенъ елински стратегъ и главнокомандующъ на войскитѣ, които щѣли да се биятъ съ перситѣ. Въ тѣзи празднenства събранието решило да се отдаде висока почесть на Александра, като му поднесатъ два златни вѣнци.

Навѣрно по случай на тѣзи голѣми тържества на следната 335 г. Александъръ е заповѣдалъ да отсѣкатъ златни монети, върху които е представена главата на богинята Атина, а на другата страна — богинята на Победата, Нике, съ вѣнецъ въ ржка и морско знаме, като символъ на морскитѣ сили, съ които сж разполагали съюзницитѣ.

Панелинистичниятъ характеръ на златнитѣ Александрови монети нумизматитѣ обясняватъ съ политическа цель, за да не се обидатъ гърцитѣ, които щѣли да се биятъ подъ върховното началство на Александра противъ перситѣ.

Сребърни монети.

Тетрадрахми съ тегло 17 гр. 46; дидрахми 8 гр. 61 и драхми 4 гр. 27. Всички на лицето иматъ глава на Херакла или на Александра, покрита съ лъвска кожа, на опакото — Зевсъ, седналъ на тронъ държи орелъ и се подпира на жезълъ; въ полето надписъ: *ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ* или *ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ*. Табл. II 4 и 5.

Освенъ горнитѣ монети, които сж обикновенитѣ типове, на Александра III се отдаватъ и следнитѣ типове: Драхми и $^1/_2$ драхми. Сжщото лице както при горнитѣ монети; на опакото орелъ, застаналъ върху мълния и разни атрибути; надписъ *ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ*.

Между македонскитѣ царе прьвъ Александъръ В. приема титлата *ΒΑΣΙΛΕΩΣ* — царь.

Изглежда, че по примѣра на баща си Филипа II, и Александъръ е представилъ върху своитѣ сребърни монети своя ликъ, подъ образа на Херакла. Обаче както бащата, тъй и синътъ, много предпазливо сж извършвали дързостьта да замѣстватъ ликове на божества (както е било обичай до тогава) съ своитѣ подъ предлогъ, че както единия тъй и другия сж били дивинизирани и произтичали отъ Зевса и Херакла, вследствие на което приематъ нѣкои атрибути на тѣзи божества, както лъвската кожа на Херакла и др.

Наследницитѣ на Александра сѫ възприели неговия примѣръ и тѣхнитѣ образи сѫ представяни върху монетитѣ. Сѫщиятъ примѣръ се възприема и отъ другитѣ владѣтели и отъ тогава става обичай и до днесъ, владѣтелитѣ да представятъ своя образъ върху монетитѣ.

Бронзови монети.

На лицето иматъ глава на Херакла, на Аполона, на Атина, на Посеидона, или македонски щитъ; на опакото — надписъ *ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ* или само *ΒΑ* (инициалъ на *ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ)*, рѣдко *ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ* и изображения на орелъ върху мълния; само мълния; кривакъ и лѫкъ въ колчанъ Табл. II. 6; конь; конникъ; шлемъ; две легнали кози и пр.

Филипъ III Аридей (323—316 г. пр. Хр.)

Следъ смъртьта на Александра III престола заелъ незаконородениятъ му и немощенъ братъ Филипъ III Аридей.

Отъ този царь сѫ известни златни, сребърни и бронзови монети. Златнитѣ статери сѫ еднакви съ Александровитѣ и се различаватъ само по надписа *ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΦΙΛΙΠΠΟΥ* или само *ΦΙΛΙΠΠΟΥ*. Табл. II. 7. $^{1}/_{4}$ статеритѣ на лицето си иматъ главата на Херакла съ лъвска кожа, на опакото — мълния, кривакъ и лѫкъ. Табл. II. 8. Сребърнитѣ тетрадрахми и драхми се различаватъ отъ Александровитѣ сѫщо само по надписа. Табл. II. 9 и 10. Бронзовитѣ монети иматъ сѫщитѣ изображения и надписи, както и татрадрахмитѣ и драхмитѣ.

Александъръ IV (323—311 г. пр. Хр.).

Александъръ IV е билъ синъ на Александра В. отъ жена му Роксана и се е родилъ нѣколко месеца следъ смъртьта на баща си. Александровитѣ генерали, следъ неговата смърть, прогласили въ Вавилонъ за наследникъ на престола неговия незаконороденъ братъ Филипа Аридей, понеже нѣмало другъ наследникъ отъ царската династия; обаче следъ раждането на Александровия синъ и него прогласили за царь и му дали името на баща му Александъръ IV, затова царството било управлявано отъ името на двамата до смъртьта на Филипа III, на 317 г. и отъ тогава Александъръ остава законенъ царь.

Понеже отъ Филипа III има известни, както видѣхме, и отъ тритѣ метали монети, нѣкои нумизмати справедливо предполагатъ, че и отъ Александра IV трѣбва да има монети. Въ Народния музей въ София има бронзови монети, които се приписватъ на този царь. Тѣ на лицето си иматъ глава на Аполона, а на опакото надписъ *ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ* или *ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ* и изображение на конь или конникъ и разни букви и знаци. Табл. II. 11 и 12.

Касандъръ (316—297 г. пр. Хр.).

Следъ смъртьта на Филипа III Аридей за законенъ македонски царь билъ провъзгласенъ, както казахъ, Александъръ IV, но понеже той билъ малолѣтенъ, оставенъ билъ подъ попечителството на стратега на македонската область, Ксандъръ. Обаче по негова заповѣдь Александъръ бива убитъ въ Амфиполъ и Касандъръ се провъзгласява за царь на Македония.

Отъ Касандра сѫ известни само бронзови монети на лицето съ глава на Херакла, на Аполона, на Зевса, или шлемъ, или македонски щитъ, а на опакото: триножникъ, лъвъ, конникъ, лѫкъ въ колчанъ, шлемъ, копие и др. и надписъ: *ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΚΑΣΣΑΝΔΡΟΥ*, *ΚΑΣΣΑΝΔΡΟΥ* или само *ΒΚ*. Табл. II. 13—15.

Филипъ IV (297—296 г. пр. Хр.).

Следъ смъртьта на Касандра на неговото мѣсто се е възцарилъ синъ му Филипъ IV юноша на 18 години съ разстроено здраве и е царувалъ само 4 месеца отъ двѣтѣ години 297—296.

Нѣкои нумизмати, навѣрно поради кратковременното царуване на този младъ царь, не му приписватъ монети. Обаче въ Народ. Музей въ София се съхранява бронзова монета съ надписъ *ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΦΙΛΙΠΠΟΥ* и конникъ на опакото, а на лицето глава на Аполона. Табл. II 16. Типътъ на тѣзи монети е сѫщия, както бронзовитѣ монети на Филипа II и човѣкъ много лесно би ги взелъ за монети на този царь, ако да не бѣше титлата *ΒΑΣΙΛΕΩΣ* — царь, която Филипъ II никога не я носилъ. Тѣзи монети не могатъ да се припишатъ и на Филипа III Аридей, защото, както видѣхме, неговитѣ монети сѫ копирани отъ ония на Александра III В. — на лицето глава на

Херакла, на опакото Зевсъ седналъ. Следвателно въпроснитѣ монети не могатъ да се отдадатъ на никой другъ Филипъ, освенъ на Филипа IV.

Демитри I Полиоркетъ (306—283 г. пр. Хр.)

Следъ убийството на прямия наследникъ на Александра В., Александръ IV, изчезва династията на македонскитѣ царе. Вследствие на това държавата на Александра В. се раздѣлила между неговитѣ първи генерали — диадохитѣ. Областьта Македония се паднала на Касандра. Обаче следъ неговата смърть и на неговитѣ наследници Филипъ IV и Александъръ V (който царувалъ много кжсо време презъ 295 г.) настжпватъ нови смутове и борби между разнитѣ генерали на раздѣленото вече Александрово царство и диадохитѣ за завладяването на македонския престолъ. По тази причина на македонския престолъ дохождатъ ония отъ борещитѣ се, които преуспѣватъ. Единъ измежду тѣхъ е Димитри Полиоркетъ, синъ на диадоха Антигона, комуто при подѣлбата на Александровото царство се паднала Азия.

Отъ Деметри Полиоркетъ сж известни златни статери съ следнитѣ изображения: Нике (Победара), застанала върху корабъ, бие барабанъ, на опакото Атина хвърля копие и държи щитъ; надписъ *ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ*, друга на лицето съ главата на Деметрия, украсена съ овнешки рогъ, на опакото конникъ съ македонска шапка държи копие, сжщиия надписъ; друга на лицето съ глава на Атина, на опакото Нике права държи вѣнецъ и морско знаме и сжщия надписъ. Табл. II. 17.

Сребърни монети сж известни тетрадрахми, драхми и $^{1}/_{2}$ драхми, на лицето Нике, застанала върху корабъ бие барабанъ, а на опакото Посеидонъ правъ, хвърля тризжбецъ и държи наметало. Табл. II. 18; друга на лицето съ главата на Деметра, на опакото Посеидонъ правъ, съ дѣсенъ кракъ стжпилъ на скала и се подпира на тризжбецъ. Табл. III. 1; надписъ *ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ*.

Бронзовитѣ монети на лицето иматъ глава на Атина или на Зевса, а на опакото предна часть отъ корабъ и надписъ *ΒΑΣΙ. ΔΗΜΗ.*

Антигонъ I Гонатъ (277—239 г. пр. Хр.).

Следъ смъртьта на Деметри Полиоркетъ въ Македонското царство настава анархия и междуцарствие въ борби за престола, което трае до 277 г., когато престола заема синътъ на Деметри, Антигонъ, отъ когото сѫ известни сребърни тетрадрахми, драхми и бронзови монети. Върху сребърнитѣ монети на лицето е представена глава на Посейдона, а върху опакото върху тетрадрахмитѣ Аполонъ голъ седналъ на корабъ, върху който се чете *ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΑΝΤΙΓΟΝΟΥ*, Табл. III. 2; върху драхмитѣ Атина права хвърля мълния. Върху други тетрадрахми на лицето е представенъ македонски щитъ и въ срѣдата глава на Панъ съ рогове и пърчи уши, а на опакото — Атина права, хвърля мълния. Табл. III. 3. Върху бронзовитѣ монети на лицето сѫ представени глава на Атина или на Посеидона, на Херакла или македонски щитъ, а на опакото — Панъ издига трофей, Табл. III. 4, корабъ, шлемъ, конникъ или македонски щитъ и надписъ *ΒΑ. ΑΝ.* или *ΑΝΤΙ.* Табл. III. 5

Деметри II (239—229 г. пр. Хр.).

Деметри II билъ синъ на Антигонъ Гонатъ. Отъ него сѫ известни само бронзови монети на лицето съ македонски щитъ и въ срѣдата по нѣкога монограма или надписъ *ΔΗΜΗΤΡΙ;* има други съ глава на Зевса или Херакла; на опакото сѫ представени македонски шлемъ, или конникъ и надписъ *ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΔΗΝΗΤΡΙΟΥ* или само *ΒΑ ΔΗ.* Табл. III. 6.

Филипъ V (220—179 г. пр. Хр.).

Филипъ V билъ синъ на Деметри II, но понеже когато умрѣлъ баща му билъ на 8 години, до 220 г. държавата се управлявала отъ чича му Антигонъ Дозонъ.

Въ 185 г. пр. Хр. Филипъ V, срещу високъ данъкъ, разрѣшава на жителитѣ да използуватъ минитѣ и да сѣкатъ монети¹). Македонцитѣ се ползуватъ отъ това разрешение и въ нѣколко области почватъ да сѣкатъ монети, особено въ Амфиполъ; тѣзи монети иматъ надписъ *ΜΑΚΕ* или *ΜΑΚΕΔΟΝΩΝ* и глава на рѣчния богъ Стрименъ (Струма). Тѣ сѫ малки, еднакъвъ номиналъ съ държивнитѣ и били сѣчени подъ кон-

---

¹) H. Gaebler, Die Antiken Münzen v. Makedonia und Paionia Berlin 1006 стр. 1.

грола на царски чиновникъ; това сж тетроболи и диоболи. Тогава се въвежда новъ типъ върху опакото на монетитѣ, кржгълъ щитъ и шлемъ.

Монетитѣ на другитѣ области, за разлика отъ тѣзи на Едонцитѣ (сѣченитѣ въ Амфиполъ), освенъ името на страната иматъ и това на областьта: *ΜΑΚΕΔΟΝΩΝ ΑΜΦΑΞΙΩΝ* цѣло или въ монограми. Други: *ΜΑΚΕΔΟΝΩΝ Β* или *ΒΟΤΤΕΑΤΩΝ*, съ което се означава името на областьта Bottiaia (Ботиея), на западъ отъ Амфаксионъ.

Сребърнитѣ монети на опакото иматъ щитъ и задната часть на корабъ, само че надписътъ е върху изображението съ малки букви.

Въ сжщото време сж сѣчени и бронз. монети съ изображения: глава на Зевса, мълния, глава на Атина, бикъ, глава на Панъ, 2 козла, глава на Диониса и козелъ, глава на Посейдона, геча, глава на Стримонъ и тризжбецъ.

Отъ Филипа V сж известни сребърни тетрадрахми и $^{1}/_{2}$ драхми и бронзови монети. Сребърнитѣ монети на лицето си иматъ глава на Филипа, или македонски шитъ и въ срѣдата главата на сина му Персея съ крилатъ шлемъ. Тетрадрахмитѣ, които на лицето иматъ главата на Филипа, на опакото е представена Атина хвърля мълния и държи щитъ и надписъ *ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΦΙΛΙΠΠΟΥ*. Табл. III. 7. Върху дидрахмитѣ е представенъ положенъ кривакъ и сжщия надписъ. Табл. III. 8.

Върху бронзовитѣ монети на лицето сж представени главитѣ: на Зевса, Посейдона, на Хелиосъ (Слънцето), Артемида, Панъ, Херакълъ, на хероя Персей, македонски щитъ и др.; на опакото сж представени: орелъ, две легнали кози, конникъ, Атина и надписъ *ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΦΙΛΙΠΠΟΥ* или само инициалитѣ *ΒΑ ΦΙ* или *Φ*. Табл. III. 9.

Персей (178—168 г. пр. Хр.).

Персей билъ синъ на Филипа V и го наследилъ на престола. Отъ него сж известни сребърни тетрадрахми, дидрахми и драхми и бронзови монети. Сребърнитѣ тетрадрахми на лицето иматъ главата на Персея, а на опакото — орелъ съ разперени крила, застаналъ върху мълния или арфа и надписъ *ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΠΕΡΣΕΩΣ*. Табл. III. 10. Дидрахмитѣ иматъ сжщото лице, а на опакото — положенъ мечъ и сжщиятъ надписъ. Табл. III. 11.

Върху бронзовитѣ монети на лицето е представена главата на Персея, или на Херакла, или македонски щитъ, а на опакото — орелъ, кацналъ на орало или на мълния, конникъ или арфа и инициалитѣ *ΒΑ.ΠΕ.* Табл. III. 12. и 13.

На 168 г. пр. Хр. последниятъ македонски царь Персей биде победенъ отъ римлянитѣ въ битката при Пидна и съ тази победа се тури край на македонската самостоятелна държава.

Автономнитѣ монети на македонцитѣ се прекращаватъ въ 168 г. пр. Хр. Римлянитѣ следъ покоряването на Македония раздѣлятъ я на 4 области, всѣка отъ тѣхъ съ републиканско-федеративна уредба, така наречени по гръцки *μερίδες*[1] Въ 158 г. Римъ имъ повръща правото да сѣкатъ монети, но изглежда, че отъ него сж се възползували само първа, втора и четвърта область, защото ноне до сега нѣмаме монети отъ трета область (съ гр. Пела).

Изглежда, че четвърта область съ гр. Пелагония е сѣкла само бронзови монети; отъ втората область съ гл. гр. Тесалоника сж известни малко монети, тетрадрахми, които сж голѣма рѣдкость, а първата область съ гр. Амфиполъ, има твърде много тетрадрахми, които сж твърде обикновена.

Въ 150 г. Филипъ Андрискъ, който се представялъ за синъ на Персея, подигналъ въстание противъ Римъ, и на 149 г. македонцитѣ си връщатъ свободата, но за кжсо време; слѣдната година консулътъ А. Caecilius Metellus обръща Македония въ римска провинция.

При това въстание римскиятъ преторъ P. Jnventius Thalna се оттегля въ Амфиполъ и почва да сѣче монети, които запазватъ името на страната, а къмъ него се прибавя гербътъ на претора, маслинево клонче и надписъ LEG (atus pro questore). Следъ като разбиватъ Thalna, македонцитѣ наново почватъ да сѣкатъ автономни монети съ образа на мѣстната богиня, увѣнчана съ лавровъ вѣнецъ. По стилъ тѣ сж еднакви съ монетитѣ на Тална. Второ безуспѣшно въстание е имало въ 143 г. пр. Хр. подъ водителството на Александъръ, предполагаемъ синъ на последния македонски царь Персей. Представителитѣ на четиритѣ области, на които е била раздѣлена Македония, образували *συνέδριον* (съвѣтъ) и се събирали всѣка година въ Бероня и образували *κουνον Μακεδόοων* (македонски съюзъ). Провинцията Македония презъ време на римската република не е могла да сѣче монети. Има монети съ името на квестора L. Fulcinius съ главата на Сома на лицето (както римскитѣ денари), а на опакото надписъ въ дѫбовъ вѣнецъ. Намѣстникътъ на L. Fulcinius, C. Publitius, продължава да сѣче сѫщитѣ монети, като изхвърлятъ отъ тѣхъ името на Македония. Когато на ново се явяватъ денари, тѣзи монети били препечатани при намѣстника D. Iunius Silanus (142—141 г. пр. Хр.); тѣ на лицето си иматъ маска на Силенъ (споредъ името му Silanus) а на опакото D (ecreto).

---

[1] Gaebler, цит. съч. стр. 3, заб. 2.

Освѣнъ тѣзи монети C. Publitius е сѣкалъ бронзови монети съ главата на Посейдона и гега на опакото.

Лошото положение на римскитѣ финанси дава поводъ да се повърне на Македония правото да сѣче монети; това става при намѣстника L. Iullus Caesar и наследника му C. Sentius Saturninus презъ 92—98 г. пр. Хр. монетитѣ се сѣкатъ въ сѫщитѣ градове, но първо мѣсто сега вече заема Тесалоникъ. Тѣзи монети на лицето си иматъ образи на Александра Велики съ овнешки рога, на опакото — въ лавровъ вѣнецъ гега, която е била гербъ на Македония, и знацитѣ на квестора; по-първитѣ иматъ и името на намѣстника. Нѣкои монети иматъ на лицето *SI* = 16, което показва, че тѣ иматъ цѣната на гръцкитѣ тетрадрахми.

Бронзовитѣ монети, които Friedlaender счита за македонски[1], сѣчени отъ M. Brutus, нѣматъ нищо общо, казва Геблеръ, нито съ Брутусъ, нито съ Македония.

Римската провинция Македония получава право да сѣче монети при императора Клавди I, навѣрно въ 44 г. сл. Хр., когато страната става сенатска, и то само бронзови монети. Геблеръ тѣхъ раздѣля на три периода: 1) отъ Клавдия до Веспасиана, 2) отъ Домициана до Авралиата и 3) отъ Септ. Севера до Филипа Арабъ (244—249 г. сл. Хр.). Отъ първия периодъ имаме монети отъ Клавдия, Нерона, Вителия и Веспаснана; тѣ наопакото иматъ кринара мълния (при Клабдия), Аресъ и македонски крѫгълъ щитъ. Надписътъ е *ΜΑΚΕΔΟΝΩΝ*, а на монетиаѣ съ щитъ и мълня — *ΣΕΒΑΣΤΟΣ ΜΑΚΕΔΟΝΩΝ*.

---

[1] Gaebler, цит. съч. стр. 11, брой 226—228 и табл. III 6—7.

Отъ II периодъ имаме монети на Домициана, Адриана, А. Пия, М. Аврелия, Фаустина стара и Комода; на опакото тѣ иматъ образа на Аресъ, мълния и при Пия Македонця, седнала на престолъ. Надписътъ следъ Домициана е *KOINON MAKEΔONΩN*, а на лицето само титлата на императора *KAICAP*, а по пълна титла се срѣща сива при С. Севера (193—211 г).

Отъ III периодъ имаше монети отъ: С. Севера, Юл. Домна, Каракала, Макринъ. Диадумениан, Елагабалъ, Александъръ Северъ, Гордианъ III и Филипъ Арабъ. Мълнията се заменя съ Зевса и Македония, императорътъ на конь (adventus). Последното изображение споредъ Геблера, ни напомня пребиванието на императора Макринъ въ Македония следъ войната съ Партитѣ. Понеже това изображение срещаме при Алек. Севера и Филипа, трѣбва да приемемъ, че тѣ сѫщо сѫ посѣтили Македония на връщане отъ Перендската война въ 233 г.

По-голѣми подробности по монетитѣ, сѣчени въ Македония отъ горепоменатитѣ римски императори интересуващитѣ се ще намѣратъ въ по-горе цитираната отъ мене книга на г. Геблеръ.

ТАБЛИЦА I.

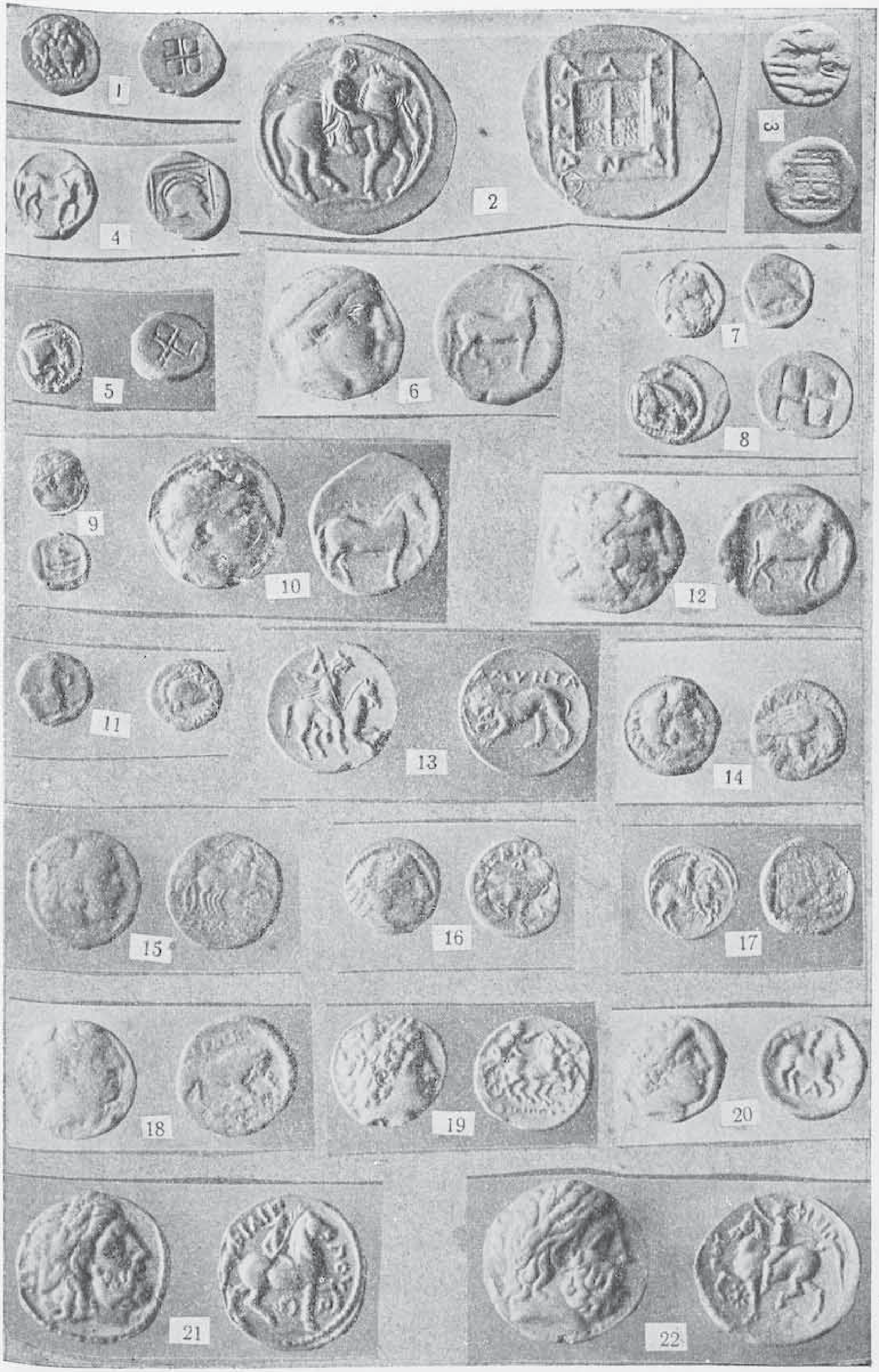

1 ср. Егея. — 2-5 ср. Александъръ I. — 6-8 ср. Арселай I. — 9 ср. Аеропъ II. — 10-11 ср. Паузани. — 12-14 ср. Аминта III. — 15-16 ср. Александъръ II. — 17-18 ср. Пердика III. — 19 зл. 20 бр. — 21-22 ср. Филипъ II.

ТАБЛИЦА II.

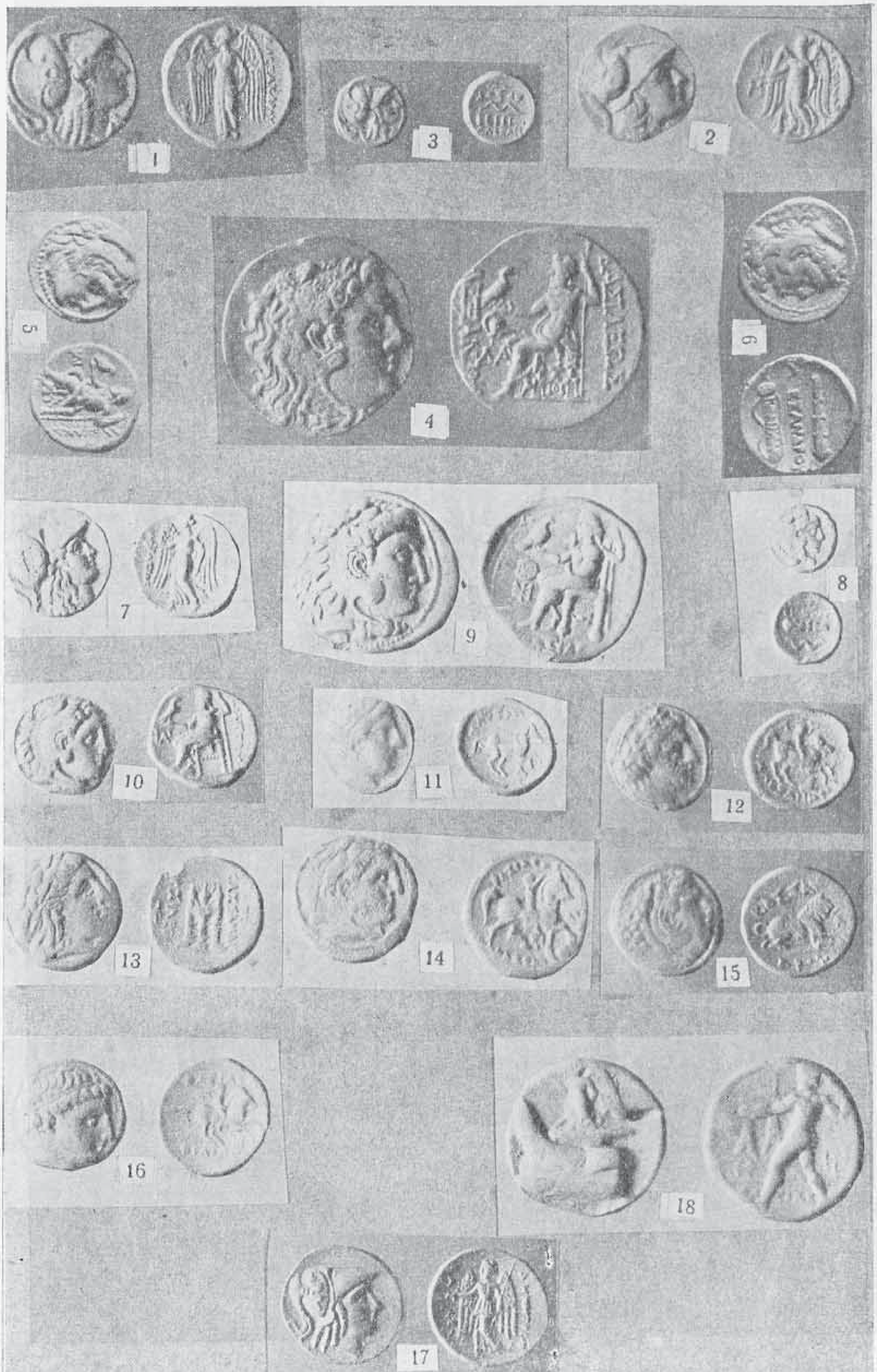

1-3 зл. Александъръ III. — 4-5 ср. 6 бр. Александъръ III. — 7-8 зл. 9-10 ср. Филипъ III. — 11-12 бр. Александъръ IV. — 13-15 бр. Касандъръ. — 16 бр. Филипп IV. — 17 зл. 18 бр. Деметри I.

ТАБЛИЦА III.

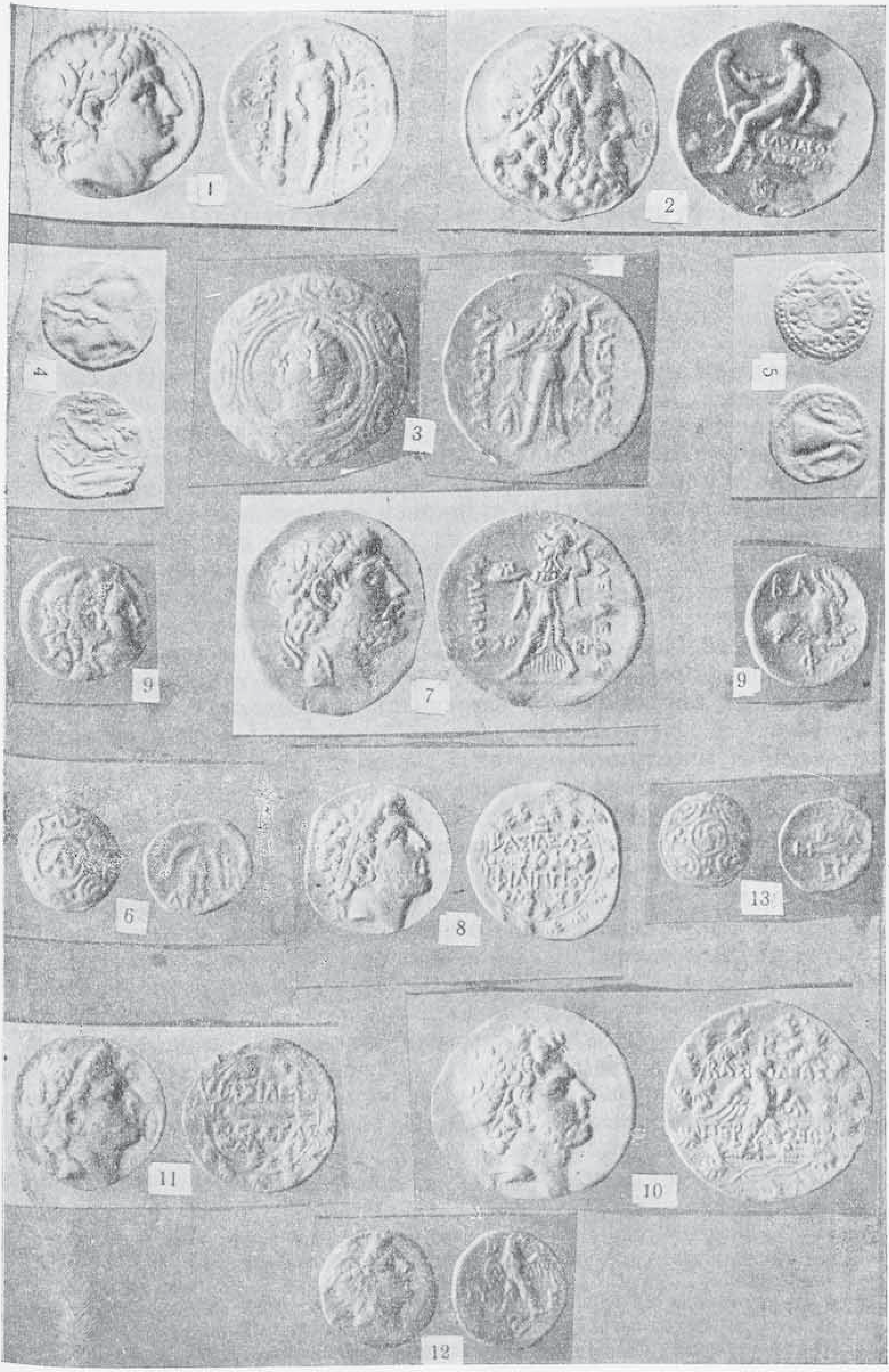

1 ср. Деметри I. — 2-3 ср. 4-5 бр. Антигонъ II. — 6 бр. Деметри II. — 7-8 ср.
9 бр. Филипъ V. — 10-11 ср. 12-13 бр. Персей.

ИЗЪ МИНАЛОТО НА НЕВРОКОПСКО И БЛИЗКИТѢ МУ ПОКРАЙНИНИ.

Отъ Ангелъ Даскаловъ.[1]

Презъ ноемврий 1872 г. се завърналъ отъ Цариградъ въ Неврокопъ К. В. Сарафовъ, избранъ по-рано за представитель по черковния въпросъ на новопроектираната Неврокопско-Драмско-Сърско-Мелнишка епархия, който взелъ участие въ събора по изработването на екзархийския уставъ. Той донесълъ 5-именна листа на кандидати за кириархъ на тая епархия, съставена отъ Св. Синодъ; тѣ били: о. Евгений, о. Серафимъ, о. Харитонъ, о. Нилъ Смоленски о. х. Исайя. На 21 с. м. се събрали въ Неврокопъ представители отъ Неврокопската, Мелнишката и Драмската кази, които следъ като изслушали препроводителното писмо на Св. Синодъ избрали за кандидати о. Харитона и о. Нила, отъ които първиятъ съ болшинство[2]. Споредъ Прокопова, мелнишкитѣ представители се събрали не въ Неврокопъ, а въ Мелникъ, свикани отъ П. В. Сарафова и х. п. Атанаса Хрисимовъ. Тука присѫтствували и първитѣ хора отъ казата: К. Калиманцалията, х. Милю, Тодоръ Олана отъ Лѣхово, х. п. Димитъръ отъ Черешница, п. Димитъръ Рибнишки, Андрѣй х. Димитровъ отъ Влахи, п. Тошо отъ Калина, Иванъ Сушицалията, кресненскитѣ първенци и др. Мелничани одобрили кандидатурата на о. Харитона подъ условие: половината година седалището на владиката да бѫде въ Неврокопъ, а другата половина — въ Мелникъ[3]. О. Харитонъ билъ подържанъ отъ К. В. Сарафовъ, отъ зетя му П. В. Сарафовъ и отъ х. п. Ат. Хрисимовъ, които и агитирали въ негова полза, а противъ неговата кандидатура изобщо били учительтъ Георги Ивановъ, Ник. Ив. Ковачовски, Ат. Гроздановъ отъ Скребатно и др. „Съ втората партия бѣхме всички по-образовани младежи и малката Сърска община“, казва

---

[1] Вж. Макед. прегледъ, год. VII, кн. 1, 2-3.

[2] в. Право, г. VIII, бр. 12, 1. VI. 1873 г. Срв. Ангелъ Ивановъ — УчПр. г. XXV, кн. 7 и 8, стр. 1124.

[3] И Ангелъ Ивановъ казва, че мелнишкитѣ представители, следъ като се завърнали отъ Неврокопъ, упълномощени отъ 25 села, наново се събрали въ Мелникъ и въ присѫтствието на представителитѣ отъ Неврокопъ, одобрили присъединението на мелнишкитѣ села къмъ Неврокопскитѣ, за да иматъ общъ владика. — УчПр г. XXV, кн. 7 и 8 стр. 1124.

Прокоповъ. Противъ избора на о. Харитона билъ лично и новиятъ председатель на тая община, архимандритъ Теодоси, който успѣлъ да отцепи нѣколко села отъ Мелнишко (Прокоповъ), па и самъ той аспириралъ за владишкия тронъ на новата епархия[1]. Противницитѣ на о. Харитона, между които билъ и сѣрскиятъ учитель С. К. Салгънджиевъ, който билъ и противъ аспирациитѣ на архимандрита Теодосия, открили чрезъ печата жестока борба противъ него, като изтъкнали неправилностьта на избора му, неговата неспособность и други отрицателни качества[2]. Тѣхъ опровергавалъ К. В. Сарафовъ[3], къмъ когото се присъединили първенци отъ Мелнишката, Петришката, Неврокопската и Драмската общини и села[4].

К. В. Сарафовъ занесълъ въ Екзархията избирателнитѣ книжа, придружени съ молбата на избирателитѣ да бѫде повиканъ о. Харитонъ и рѫкоположенъ. Той билъ повиканъ и въ края на май с. г. заминалъ за Цариградъ[5], изпроводенъ тържествено отъ голѣмо множество народъ отъ Неврокопъ и близкитѣ села на 3—4 километра вънъ отъ града, гдето била произнесена прочувствена речь отъ явилия се наскоро въ Неврокопъ дѣдо Цвѣтко, инкогнитото на известния о. Пахоми, единъ отъ представителитѣ на Търновската епархия по черковния въпросъ. Той остави незаличими спомени въ тоя край, за това ние не можемъ да не кажемъ нѣколко думи за него.

Къмъ края на 50-тѣ години о. Пахоми се явява въ Търново, като таксидиотъ на Рилския манастиръ. Не се минало много време и той съ своитѣ проповѣди спечелилъ известность въ тоя край и по-сетне билъ избранъ заедно съ другитѣ представители отъ Търновско за такъвъ по черковния въпросъ. Когато се появила унията между нашитѣ сънародници и той, като нѣколцина други българи, я пригърналъ и билъ изпратенъ, като нейнъ агентъ, въ М. Търново. Тука о. Пахоми извършилъ прегрѣшения отъ личенъ характеръ предъ мѣстнитѣ турци, които поставяли въ рискъ живота му и той съ голѣми морални жертви можалъ да избѣгне грозещата го опасность[6] и се завърналъ въ Цариградъ, гдето прекаралъ известно време въ пълно уединение отъ своитѣ сънародници при силни душевни терзания. На това мѫчително положение о. Пахоми турналъ край, като се върналъ въ православието и избѣгалъ въ Ромъния. Тука добри българи му намѣрили работа, но неспокойниятъ монахъ напустналъ тая работа и се завърналъ въ България.

---

[1] в. Право, г. VIII, бр. 38 отъ 1873 г. — притурка № 38.

[2] Сжщиятъ в-къ, г. VIII, бр. 7 и 8, 1873 г. — притурки 6, 7 и 8.

[3] Ibid., бр. 12, 1. VI. с. г.

[4] Ibid., бр. 24, 25. VIII с. г. и в. Вѣкъ, г. I, бр. 16, 27. IV. 1874.

[5] В. Право, г. VIII, бр. 3, 31. VIII. 1873 г. — притурката. Ангелъ Ивановъ УчПр, г. XXV кн. 7 и 8, стр. 1125.

[6] Черновѣждовъ — СбНУК, кн. XI, 345. Срв. Стеф. Н. Салгънджиевъ — Лични дѣла и спомени, 82.

Презъ мартъ 1873 г. ние го виждаме да пѫтува изъ Сѣрско подъ инкогнитото „дѣдо Цвѣтко“ въ мирско облѣкло. На едно многолюдно събрание на делегати отъ българскитѣ села въ Сѣрската епархия, свикано на Тодоровъ-день въ Сѣръ, той държалъ речь по народнитѣ работи. Още не свършилъ речьта си и заптиета нахлули въ съборното мѣсто, дошли да заловятъ о. Пахомия, който подъ закрилата на слушателитѣ си се отеглилъ презъ заднитѣ врата, безъ да бѫде заловенъ. Отъ тука той се отзовава въ Неврокопско, гдето продължава своята народополезна дейность. За да маскира своето положение на народенъ будитель, той се присторилъ на боленъ и като такъвъ съ привързанъ кракъ и накуцвайки се лѣкувалъ на банитѣ при Фотовища. Гостъ на о. Харитона, той посетилъ нѣколко села, гдето държалъ духовни проповѣди и пламенни речи противъ грѫцкото духовенство. Ползуващъ се съ голѣмо обаяние предъ българското население, чийто любимецъ станалъ, последното съ наслада слушало неговитѣ съвети и упѫтвания въ живота. Пишещиятъ тия редове и неговитѣ другари-ученици, които четѣхме Горския пѫтникъ на Раковски, виждахме въ неговото лице агентъ на българския революционенъ комитетъ. И наистина о. Пахоми билъ създаденъ повече за революционеръ, отколкото за духовно лице. Това ни потвърждава Сп. Прокоповъ, който пише за него:“... Той често нападаше християнството (респективно духовенството — б. н.) съ тия думи: „Проклета да е тая християнска вѣра, която така затѫпи народитѣ. Проклето да е това християнско духовенство, което подъ булото на християнска религия държи въ най-дебело невежество народа“. И той иронизиралъ това духовенство, казвайки на о. Харитона: „Що се боишъ, бре попе, да станешъ владика, че не си ученъ? Доста е Екзархията да те облѣче въ архиерейска мантия, да ти даде патерица въ рѫцетѣ, да ти наложи владишка корона на главата, па ела, спри се въ трона като статуя. Азъ ще държа слово на народа вмѣсто тебе“. Революционнитѣ наклоности на „дяда Цвѣтка“ се проявяватъ още по-ярко и въ следния случай. Когато той свършилъ своята одисея и се върналъ въ монашеството, като игуменъ на Бобошевския манастиръ, въ навечерието на заминаването на въстаницитѣ въ Разлога (Разложкото въстание въ 1878 г.), той свалилъ калимявката, запретналъ расото и въртейки сабля водилъ хорото на въстаницитѣ (Прокоповъ). В. Кънчевъ бележи, че о. Пахоми билъ единъ отъ най-първитѣ начинатели на Разложкото въстание и като такъвъ на 5. XI. 1878 г. светилъ вода и държалъ речь предъ въстаницитѣ (СбНУК, кн. XII, стр. 284—85).

За да подпомогне подетото вече народно възраждане, о. Пахоми основалъ въ нѣкои села черковно-училищни каси. За основаването на такава каса въ Ковачовица той написалъ собственорѫчно следния, запазенъ въ канцеларията на черковното настоятелство въ сѫщото село.

За́писъ й па́мѧ́тникъ на общеселско-оучи́лищна ни ка́сса.

Всѧ́киму е́ позна́то й извѣ́стно че три́-четы́ри вѣ́ка бѣ́хме, а̃хъ жалосты! по нещá́стiю похлу́пени й заду́шени под отроводы́шныйтъ й наро͠убiйственный фанарïотоéлинскiй врь́шникъ! Всѧ́киму е̂ позна́то й й̂звѣ́стно че те́зи злобны фанарïотоели-ни́сти съ лука́вството си сполучи́ли беха на гърба́тъ ны й̂ нево́леѭ ги нѝсехми. Всѧкъ зна́е й всѧ́киму е й̂звѣ́стно че тѣ́ съ адскозмiйната си лука́вщина й пеехи́трена зло́ба силомъ сѧ бе́ха о̂бвы́ли о̃коло неви́нното на́ше тѣ́ло й като́ о̂со́йны змiи пiѧ́ха на́шата простоми́рна кръвъ дото́лко, щото, й̂змýкваха да́же й на́й послѣ́днѧта ны чувстви́телно-кръвна капчица! Отъ кое́то бе́хме, а̃хъ, кра́йно й̂знемоще́ли й въ далбо́къ сънъ нечу́вственно-вѣковный о̂недсе́ни! — Но по умилостивленiето на Бо́га всѣ́хъ й по благоволе́нiето на превозжделѣ́ннѣ́йшаго й̂ правдонародолюби́вѣ́йшаго ны й̂мперàтора соулта́нъ Абдоу́лъ Ази́са. Като сѧ й̂зба́вихми о̂тъ тѣ́хъ фанарïото-елини́сти влади́цы, начна́хме да сѧ пора́ждаме катѝ новы младе́нцы й да сѧ пробу́ждаме й̂, й̂з' пелены́тѣ на невѣ́жеството да й̂зпълзѧме. И, за кое́то о̂тъ благода́рность дви́жимы съсъ отворено-повди́гнаты ржцѣ̀ жаркы моли́твы возсыла́ваме къмъ Господа Бо́га всѣ́хъ за здравiето й дълготе́нствiето на любимыйтъ ни бащà соулта́нъ Абдоу́лъ Ази́за, на когото всѝчкитѣ му вразѝ под-нозѣ́те му да паднатъ. Ами́нъ! Прочее като сѧ нами́рахме о̂тъ дължностьтà си подка́нени, къмъ о̂бщесе́лското ны возрожде́нiе, за да й̂знамѣ́риме сре́дство за вещественный матерiа́лъ, чрезь ко́йто бы бра́тски наварви́ли къмъ общесе́лското ны возрожде́нiе й образованiе, й̂ тѝ на́й па́че за богода́нната ны, й на́й драгоцѣ́нный даръ, предражàйшата ны челѧдъ! Ето, за вашето возрожденiе й просвѣще́нiе, О, возлю́бленiи на́ши ча́да, сы̀нове й дащири̂, вну́ци й потомцы, зарадѝ ва́съ составлѧ́ваме слѣ́днето свѧ́то дѣ́ло, защѝто наступа́ющитѣ обстоѧ́телства ве́ке нау́ка й̂зискватъ. Като стое́хме про́чее неразбра́нно на недооумѣ́йнныйтъ матерiа́лный пѫть, е̂то че сѧ ѩвлѧ́ва за доброща́стiе, й въ на́шето село, оный жаркосла́вный родолюбецъ Г-нъ Цвѣно Димовъ или . . . . . който е́ отъ кра́й посвѧти́лъ всичкiйтъ си живо́тъ, катѝ за въ жертва наро́ду, сирѣ́чь за общонаро́дното ны возрожденiе, и фанарïотското й̂зотечеството ны й̂згнанiе. Той добры й жела́тель съсъ всичката си старость й бо́лѣсти трудъ върхỳ трудъ прiѧ̀ да на́съ вси́чкы ны у̂вѣща́е, се́лска ка́ссица да си соста́виме й чрезь не́ѧ учи́лище то си да под-дѣ́ржаме й ча́дата си да у̀чиме. Тѣ́мже й ны̂е като доброжела́телны Бащѝ къмъ возлю́бленныте ны ча́да й потѝмцы, согла́сно й̂ усе́рдно послуша́хме его́вытѣ человѣкоспаси́телны совѣ́ты и̂ наставле́нїѧ и̂, всѧ́кій съсъ сиромашлъка си прине́сохме самово́лна помощь за о̂сновното составле́нїе на общесе́лската ны ка́ссица, за вѣ́ченъ зало́гъ на о̂те́теската ны любо́вь къмъ потомството ны. И това предприѧ́хми съ твѣ́рда надежда че ще послу́жи за добро́то наре́жданїе на училището ны и̂ воспита́нїето на ча́дата ны. Про́чее всѧкїй сѧ задалжа́ва о̂тъ своѧ́та си чадолюби́ва совѣсть да прина́сѧ своѧ́та самово́лна по́мощь за нача́лното о̂снова́нїе на новосъставленната ны сирома́шка и̂ общеселско-учи́лищна ка́ссица. И поне́же за рече́нната ка́ссица ще тре́батъ насто́йницы, за това̀ и̂ ны́е съсъ о̂бщосогла́сїе и̂збра́хме до́лу-забѣлѣ́занните ше́сть дѣйстви́телны чле́нове; които о̂тъ любо́вь самово́лно приѧ́ха на се́бе си слѣ́дующата свѧта длъжность, си́рѣчь, да ны прика́нватъ да си вна́сѧме длъжното редо́вно въ ка́ссата. И ко́лкото пары̀ сѧ соби́ратъ, незаба́вно да о̂бѧвлѧ́ватъ и̂, кому́то тре́батъ съ ли́хва да сѧ даватъ за оу̑множе́нїето на ка́ссата. Но а̂ко̀ бы дада̀тъ нѣ́кому о̂тъ о̂бщека́ссинскитѣ пары̀ без-до́бръ порѫчитель и̂ пропа́днатъ, про́чее тѣ̀ Г-да чле́нове ще о̂тговарѧтъ на спомага́телните се́лски чле́нове. Още сѧ задължа́ватъ да приби́ратъ кадѣ́то и́ма и̂ дру́ги обще́ственны като̀ церко̀вны и̂моты и̂лѝ пары̀, щото и̂ тѣ́хъ да вло́жатъ въ общека̀ссинските пары. Оба́че таки́ва вно́сы ще сѧ забѣлѣ́зватъ.

Прїими́тѣ про́чее, О ми́лы на́шы ча́да и̂ потомцы, та́зи на́ша сла́ба и̂ новососта́вена сирома́шка кассица, за любо́венъ зало́гъ на оте́ческата ны къмъ васъ, милость, за коѧто, касса о̂течески ви завѣща́ваме да ѧ подкрѣплѧ́вате и̂ подпома́гате съсъ ва́шитѣ о̂усердны прино́сы.... И така̀ като̀ ще мо́житѣ съсъ лихвата о̂тъ ка́ссиннытѣ пары̀ да подкрѣплѧ́вате о̂училището си, щете да сте о̂уче́ни, щете поху́баво-досто́йно да почи́тате чадолюби́вите ны̀ соулта́ны и̂ бащѝ, за който сте длъжны да сѧ мо́лите Бо́гу за здравїето имъ, и̂ всѝчкытѣ и̂мъ врази̂ да па́днатъ под но́зѣте и̂мъ. Щете да по́мните че съсъ милостьта̀ на-народолюби́вийтъ ны соулта́нъ Абдоулъ Азиза сѧ и̂зба́вихме о̂тъ фанарїотоелинскитѣ о̂тро́вны но́гкты! Щете да знайте да ва́рдид пра́отеческата си правосла́вна вѣ́ра, щете да сѧ даржи́тѣ за своѧ-та си Бълга́рска наро́дность, щете да знайте да сѧ неизма́мвате о̂тъ фанарїо̂тоелини́ститѣ, и̂ сли́вате въ гърчи́зма и̂да оу̑множа́вате незна́чителната тѣ́хна го́рда наро́дность, и̂ да ви надѫ́хватъ во вражда̀ къмъ Богода́нното осма́нско ца́рство, защо́то тѣ сѧ стара́ѧтъ да сѧ о̂умножат о̂тъ дру́гитѣ наро́ди, и̂ да о̂т-тарва́тъ царигра́дъ! Но вы̀, който сте нашы сы̀нове, о̂те́чески завѣтъ ви завѣщаваме, Благ-а́рската си наро́дность да ва́рдитѣ, на-народолюби́витѣ ны соулта́ны вѣ́рни во вѣки да пребѫдитѣ.

Прїимите прочее ô наши наслѣдницы товà наше свѧто дѣло, като ѝскренъ залогъ за нашата памѧть предъ васъ.

Ето дѣйствителнытѣ членове за настоѧщата първо-начална година, Никола Иван-Баневъ (Никола Ив. Ковачевски, б. н.), Стойлъ Титимовъ, Ангелъ Малчанко, Тодоръ Илїевъ, Георги Димитровъ, Стоилъ Георги.

Село Ковачоувица 1873 Маїй 27.

Тоя документъ е написанъ въ началото на 100-листенъ тефтеръ, преброенъ и завѣренъ отъ о. Пахомия. Както се вижда отъ сѫщия документъ, той е протоколъ за съставянето на черковно-училищната каса и за избора ѝ на училищно настоятелство и въ сѫщото време неинъ уставъ и най-сетне позивъ и заветъ къмъ възрастващето и бѫдещитѣ поколѣния „да я подкрѣпявате съ вашитѣ оусердны приносы“ и „съ лихвата отъ касиннытѣ пары да подкрѣплявате оучилището“, та „да сте оучены“. Следъ текста сѫ отворени смѣткитѣ на всѣки селянинъ по отдѣлно съ означение подаянията на дарителитѣ. А за да постави въ честолюбие всички селяни да внасятъ въ касата своитѣ „приноси“, той порѫчва (бележи въ тефтеря) да не се зачеркнатъ имената на ония, които не биха ѝ дали помощь, но да стоятъ записани за вѣченъ укоръ отъ потомството.

Народополезната дейность на о. Пахомия обаче не продължила много време. Следъ заминаването на о. Харитонъ „все по интригитѣ на пропагандата“ той билъ интерниранъ въ Сѣръ, придружаванъ отъ сувария, за това, че проповѣдвалъ словото Божие — пишатъ отъ тамъ на в. Право[1]). Отъ тукъ тоя народенъ будитель билъ изпратенъ въ Солунъ и отъ тамъ въ Цариградъ, гдето билъ арестуванъ. Екзархията по тактически съображения не се застѫпила официално за него, но изпратила пребиваващия тамъ народенъ представитель К. В. Сарафовъ при д-ра Караконовски въ руското посолство, който направилъ потрѣбното за освобождението му, което станало при условие о. Пахоми да се завърне въ Рилския манастиръ. Отъ Солунъ до манастиря той билъ придружаванъ отъ стража. Въ 1876 г. о. Пахомии билъ изпратенъ съ учителя Стоянча отъ Враня на заточение и следъ освободителната война, амнистиранъ, се завърналъ въ сѫщия манастиръ. Отъ тукъ той билъ изпратенъ за игуменъ на Бобошевския манастиръ, гдето и починалъ. (вж. Прокоповъ).

Заминаването на о. Харитона за Цариградъ силно възбудило гръцкото духовенство и неговитѣ привърженици. Като пръвъ етапъ на тѣхната реакция било изгонването отъ Неврокопско на о. Пахомия. Отъ друга страна гръцкитѣ учители въ Сѣрско, свикани на съборъ въ санджанския центъръ на курсъ по въвеждането на звучната метода, призовали своитѣ събратя отъ гъркоманскитѣ села въ Неврокопско и решили да засилятъ пропагандата въ тѣхъ. Въ резултатъ на това гъркоманитѣ въ с. Бѣлотинци, гдето преди една година и половина било отворено българско училище, намислили да убиятъ българския учитель Димитъръ Маврудиевъ и за да нѣма кой да имъ попрѣчи, оплакали се на Неврокопския каймакамъ, че не билидопущани въ черквата и училището. Вследствие на това оплакване българскитѣ първенци били закарани въ Неврокопъ, придружавани отъ сувари. Тогава четворица гъркомани нападнали жилището на учителя въ училището, който се скрилъ и наблюдавалъ подвига имъ. Изтървали учителя, тѣ задигнали учебнитѣ пособия на стойность около 3,000 гроша. Учительтъ се оплакълъ на каймакама, който препратилъ жалбата му на „давието“, което произвело следствие и установило виновностьта на нападателитѣ. Каймакамътъ обаче прѣчилъ на хода на дѣлото, което принудило тжжителя да отиде съ преписи отъ следственитѣ протоколи въ ржка въ Сѣръ, отгдето го връщатъ назадъ съ заповѣдь до каймакама: „да прегледа работата“. Последниятъ го праща обратно да продължи тамъ тжжбата си. Учительть отива пакъ въ Сѣръ, отгдето поискватъ преписката. Резултатъ никакъвъ. Мавродиевъ трети пжть слиза въ Сѣръ, гдето тормозътъ продължилъ, а това го накарало да се оплаче телеграфически на валията[1]).

---

[1] в. Право, г. VIII, бр. 15 отъ 23. VI. 1873 г.

Гръцката пропаганда се опитала да убие и „изпратения отъ панславистическата пропаганда“ български учитель въ Сѣръ С. К. Салгънджиевъ, но подкупениятъ убиецъ, гъркътъ Янаки Джелеполу, по съветитѣ на господаря си Бекиръ ефенди, не извършилъ убийството[2]). Това проектирано убийство, споредъ сѣрския митрополитъ Неофитъ било клевета[3]). Само признанието на Джелеполу и неговото 3-месечно задържане въ затвора опровергаватъ Неофита. Следъ тоя опитъ за убийството на Салгънджиева последвалъ и другъ[4]).

Вълната на възраждането заливала и българскитѣ села въ Сѣрско. На първо мѣсто е спечелено за народна кауза голѣмото българско село Горно-Броди, за което не малко спомогналъ учительтъ Георги Ивановъ отъ Либяхово, за когото говорихме на друго мѣсто и „който покрай гръцкия, въвелъ въ училището, отчасти и въ цървата, и българския езикъ“[5]).

Тая вълна минала и презъ манастира Св. Иванъ Предтеча, който бѣше далъ мнозина отъ активнитѣ народни будители[6]) се засилила още повече чрезъ връзкитѣ на неговитѣ братя — монаси съ околнитѣ села. Но напразно сѣрскиятъ митрополитъ Неофитъ писалъ на синодалния архиерей Неофитъ Дерковски (13. X. 1872 г.), че „тукашната обитатель Св. Предтеча е огнище на панславизма (к. н.), ...и че ако Черквата не вземе потрѣбнитѣ мѣрки, отъ него ще се разпространи заразата въ всичкитѣ тукашни мѣста“ и се оплаква: „...не стигатъ скърбитѣ и притѣсненията, които търпя отъ българогласнитѣ села, що сега тукашнитѣ членове на пропогандата издъно вече разбъркаха (к. н.) Следъ провъзгласяването на схизмата, но ето че...“ „... *Δὲν ἀϱκεῖ δὲ αἱ ϑλίψεις καὶ αἱ στενοχωϱίαι, τὰς ὁποίας ὑποφέϱω ἐκ τῶν βουλγαϱ: χωϱίων, τὰ ὁποῖα ἀνεστάτωσαν τὰ ἐνταῦϑα μέλη τῆς Πϱοπαγ: ἤδη μετὰ τὴν κήϱυξιν τοῦ σχίσματος, ἀλλὰ . . .*[1]) Той пише и на патриарха Йоакима III. (26. I. 1873 г.), че „ . . . Тѣзи отци на думи отказватъ, че взиматъ участие въ подтикването на панславиститѣ, но дѣлата не се съгласяватъ съ тѣхнитѣ думи . . .“ Въ писмото си до Неофита Деркоски, Неофитъ Сѣрски се хвали, че „азъ успѣхъ да разстроя markзнитѣ на тукашнитѣ панслависти, но за въ бѫдеще...“ а на патриарха съобщава, че съ помощьта на мютесарифа и изпратената тия дни заповѣдь „ние се надѣваме да ограничимъ отчасти потока, който иде противъ насъ (к. н.)“ *ἐλπίξομεν νὰ πεϱιοϱίσωμεν ἐν μέϱει τον καϑ' ἡμῶν ἐπεϱχόμενον χείμαϱϱον*“[2]) Безрезултатни сѫ и укоритѣ на патриарха Антимъ V чрезъ игумена о. Теодосия къмъ монаситѣ на казания манастиръ, който се бъркалъ въ непристойнитѣ имъ действия на българомислещитѣ, които не само съвѣститѣ на вѣрнитѣ съблазняватъ, но нанасятъ „срамъ на светата обитель“ (15. I. 1873 г.).[3]).

---

[1] в. Право, г. VIII, бр. 38 отъ 30 XI. 1873 г.

[2] в. Турция, г. VIII, бр. 15, 27. V. 1872 г.

[3] Йор. п. Георгиевъ и Ст. Н. Шишковъ, Българитѣ въ Сѣрското поле, стр. 6. док. IV.

[4] И за двата опита гл. Стефанъ К. Салгънджиевъ, Лични дѣла и спомени, 68 и 69.

[5] Ст. К. Салгънджиевъ, Лични дѣла и спомени, стр. 72.

[6] В. Кънчевъ, кн. XI. стр. 240.

Ентусиазъмътъ на българитѣ въ Драмско и Зъхненско е не по-малъкъ. Българскитѣ училища въ Плевна (Драм. каза), Калаподъ, Скрижово и Просѣченъ (Зъхн. каза) съ своитѣ млади, енергични учители не закъснѣли да съживятъ народното съзнание и да повдигнатъ борческия духъ на народа за извоюване духовната си независимость. Тука гонитбата на гръцкото духовенство е въ своя разгаръ. Подобно на последния патриаршески епископъ Синесий въ Русе и на епископъ Партений Римнишки въ Карнобатъ[4], Плевенци и Скрижовяне изгонили по единъ позоренъ начинъ драмския митрополитъ Иоаникия. Своето изпѫждане отъ Плевня той описва въ кодекса на Драмската митрополия. Ето нѣколко реда отъ това описание: „. . . На 22 януари като заминахме за поменатото село, едвамъ стигнахме около 12 часа вечерьта, когато нѣкои отъ жителитѣ селени, злонравни и мизерни съ ножове и дървета излѣзоха противъ насъ, като противъ разбойници и злодейци и като ни изругаха по начинъ, по който не могатъ да се нарекатъ християни, изхвърлиха ни отъ селото въ лошо положение, безъ да извършимъ нѣкакво зло, а архиерейскитѣ ни принадлежности и останалия обикновенъ багажъ изваляха въ кальта и въ нечистотията (к. н.) и едвамъ избѣгнали боя и всѣко друго посрамление прѣзъ цѣлата нощь подъ найгжстата мъгла се върнахме въ Драма, като спасихме себе си и ближнитѣ около насъ...“ („... *τὰ δὲ Ἀρχιερατικὰ ἡμῶν καὶ τὴν λοιπὴν συνήθη ἀποσκευὴν ἐκύλιον τῷ βορβόρῳ καὶ τῇ ἀκαθαρσία καὶ μόλις ὑπεκφυγόντες τὸν ξυλισμὸν καὶ πᾶσαν ἄλλην καταισχύνην δὶ ὅλης τῆς νυκτὸς ὑπὸ παχυλώτατον σκότος ἐπανήλθομεν εἰς Δράμαν σώσαντες ἑαυτοὺς καὶ τοὺς περὶ ἡμᾶς οἰκείους...*“)[1]

---

[1] Йорд. п. Георгиевъ и Ст. Н. Шишковъ — Българитѣ въ Сѣрското поле, стр. 7, док. IV.

[2] Хр. Стояновъ, Македонски прегледъ, г. I, кн. I., стр. 72—73.

[3] Йор. п. Георгиевъ и Ст. Н. Шишковъ — Българитѣ въ Сѣрското поле, стр. 8, док. V.

[4] в. Съвѣтникъ, г. I, броеве 45 и 47 отъ 1864 г.

Преди да опишемъ Иоаникиевото изпжждане отъ Скрижово, ще кажемъ нѣколко думи за причинитѣ, които го предизвикали. Въ това село, брояще 300 български кжщи, въ началото на учебната 1873/74 г. било отворено българско училище съ учитель Н. Гологановъ и въведено славянско богослужение въ черквата. Иоаники наклеветилъ като бунтовници учителя п. Филарета и първенцитѣ Тодоръ Петрушъ и Иванча, които вързани и закарани отъ суварии, били арестувани въ Захна. Каймакамътъ ги задържалъ три дни и ги освободилъ съ задължение да му представятъ заповѣдь, че иматъ право да се откажатъ отъ гръцкия владика, каквато тѣ поискали телеграфически отъ валията Мидахъ паша.[2] Тая случка произвела голѣмо възбуждане между Скрижовяне. Нѣколко седмици по-късно дошли въ селото п. Андонъ Жостовъ отъ Гайтаниново и х. Георги п. Ивановъ, учитель отъ Просѣченъ, пратеници на учителското дружество, за събиране помощи чрезъ ръсене на вода. Митрополитъ Иоаники, уведоменъ за това и придруженъ отъ две заптиета и двама гъркомани, на 26. XII. 1873 г. отишелъ въ Скрижово, ужъ да помири селенитѣ, а въ сжщность да попрѣчи на мисията на пратеницитѣ. А за да възстанови своя престижъ, той решилъ да служи въ старата черква, българскитѣ свещеници и народътъ бидейки въ това време въ новата. Последнитѣ, известени за пристигането и намѣрението му, се впустнали и го пресрещнали съ заплашителни викове и жестове. Бунта предвождала една жена. Владиката се уплашилъ, седналъ на земята и вдигналъ ржце да ги благославя и изпроси отъ Бога прошка, че не знаятъ, що правятъ. Това не му помогнало. Свитата му се разбѣгала и заптиетата съ мжка го отървали отъ ржцетѣ на тълпата.[3]

---

[1] Йорд. п. Георгиевъ и Ст. Н. Шишковъ, Българитѣ въ Драмско, Зъхненско и пр., 3.

[2] в. Право, г. VIII, бр. 39. 7. XII. 1873 г.

[3] Сп. Прокоповъ. Срв. в. Напрѣдъкъ, г. IX, бр. 1, 13. VII. 1873 г.

Като говоримъ за гонитбата на гръцкото духовенство, тука му е мѣстото да кажемъ, че отъ гръцкитѣ владици, подвизавали се въ Драмския и Сѣрския санджаци, най-много пострадалъ Неофитъ, бивши Вратчански. Оттегленъ презъ 1874 г. отъ Вратчанската епископия следъ назначението отъ Екзархията на епископа Аверкей за Вратчански митрополитъ[1], Патриаршията го натоварила веднага съ специална мисия, да умири духоветѣ въ споменатитѣ санджаци, а въ сжщность да подържа духа на гъркоманитѣ тамъ и да се старае да спечели наново за цариградската черква отреклитѣ се отъ нея „българогласни елини“ (sic). До колко тая мисия на Неофита била въ разрѣзъ съ неговитѣ качества, може да се сжди по характеристиката, която му дава Доротей Софийски, който го препоржчалъ на Вратчанци и „като невѣста го заведохъ въ епископията“, казва той и се оплаква отъ него предъ патриарха. Поради умразата на вратчанци Неофитъ живѣлъ въ Орѣхово и клеветилъ Доротея, че негови роднини, па и самиятъ той го преследвалъ и пише Доротей на патриарха между друго: „. . . Не приемамъ тия лукави клевети, които мога да отдамъ само на единъ шарлатанинъ (к. н.), като Вратчански. . . Такива безсъвѣстни архиереи ставатъ причина на разнитѣ смутове (к. н.) и не малко неприятности докарватъ и на църквата и на общото спокойствие. Чуло ли се е архиерей, когато свещенодействува, да употреблява леванто и помада! Само това казвамъ, а другото премълчавалъ . . .“[2] Той се установилъ въ Неврокопъ, гдето, споредъ сведенията на в. Неологосъ отъ тамъ „схызматицытѣ были по-дебелоглави“, та „за тая цель билъ изпратенъ отъ майката черква, която му заповѣдала изрично да седи тука“. Неофитъ лъгалъ на лѣво и на дѣсно, че билъ изпратенъ отъ Екзархията, за да бжде приетъ въ домоветѣ и черквитѣ на българитѣ. Той почналъ въ Неврокопъ съ афорезмо противъ мѣстната българска община и нейнитѣ първи хора (ibid). Това възбудило много българитѣ въ града и казата. Въ Черешово не билъ допустнатъ въ черква[3]. За всичкитѣ спънки и неприятности, които му правили българитѣ, той се оплаквалъ на властьта и искалъ наказанието на виновницитѣ. До колко обаче тя обръщала внимание на тия оплаквания се вижда отъ това, че Неофитъ се оплаква въ в. Неологосъ, „защо не сж били сждени и наказани, ужъ както трѣбва, онѣзи българи, които по-преди, нѣкога се отнесли неприлично и враждебно съ него“.

На 21 юни 1875 г. Неофитъ билъ въ Крушово, Д.-Хисарска каза, Мелнишка епархия, гдето „седемьтѣ гъркомани“ го въвели нощно време въ черквата, като счупили стъклото на единъ прозорецъ. Тукъ той извършилъ богослужение. Намѣрили се сутриньта предъ свършения фактъ, крушовяни понесли мълчаливо обидата. Тѣ, обаче, не му простили и му устроили засада въ мѣстностьта „Пресѣкъ“ по пжтя за Неврокопъ, гдето билъ малтретиранъ немилостиво, като му отрѣзали съ ножъ и брадата[1]. Споредъ в. Phare de Bosphore, по сведения отъ Сѣръ, Неофитъ бидейки въ Д.-Хисаръ, билъ повиканъ въ Крушово „да благослови жителитѣ и да прости схызматицытѣ“ и на връщане за Неврокопъ билъ нападнатъ отъ шестима българи, които „го озлобили“ и че докторитѣ въ Неврокопъ му помогнали (в. Напрѣдъкъ, г. X. бр. 51. 19. VII. 1875 г.), а по други сведения пакъ отъ Сѣръ, нѣколко злодейци отъ казаното село го смазали съ бой. „Двете му ржце били строшени и главата му сдробена, а снагата му заприличала, казватъ, на пастърма“. (Ibid, бр. 53, 2. VIII. с. г.). Д.-Хисарскиятъ каймакамъ отишелъ въ Крушово за разследване на случката. Заподозрѣни и арестувани били крушовскиятъ учитель Н. Гощановъ, кърчовскиятъ кметъ и едно друго лице отъ Кърчово, които били изтезавани и изпратени въ казалийския центъръ и отъ тамъ въ Сѣръ. Тѣ били задържани безъ разпитъ два месеца и половина и когато здравето на Неофита позволило това, той билъ повиканъ за очна ставка. Споредъ Салгънджиева, обвиняемитѣ самопризнали извършеното отъ тѣхъ насилие надъ него и били осждени на затворъ по една година и половина и че единъ отъ сжщитѣ, Георги Кондовъ отъ Кърчово, умрѣлъ въ затвора[3].

---

[1] Архива на Д-ръ Ст. Чомаковъ — СбАКН, кн. XII. 187—188 (българския преводъ).

[2] в. Напрѣдъкъ, г. IX. бр. 36, 5. IV. 1875 г.

[3] В. Кънчевъ, СбНУК, кн. XII, 223—224; в. Източно Врѣмя, бр. 46—47, 4, I. 1875 г.

Както видѣхме по-горе о. Харитонъ заминалъ за Цариградъ въ края на май 1873 г. Въпрѣки подетата противъ него кампания отъ неприятелитѣ му, неговитѣ избиратели чакали съ нетърпение завръщането му като кириархъ на новопроектираната епархия. За да се осуетятъ постжпкитѣ противъ ржкополагането му и да се ускори то, билъ изпратенъ въ Цариградъ особенъ представитель, Тодоръ Стефановъ отъ Неврокопъ, да действува въ тая смисъль. Бавенето на ржкополагането наложило отиването тамъ презъ мартъ 1874 г. и на просѣченския учитель х. Георги п. Ивановъ. Той занесълъ „протестъ“ до Св. Синодъ и устно доказалъ, че спасението на епархията било въ ржцетѣ на о. Харитона, но не билъ чуенъ — оплаква се той на д-ръ Чомакова. Съ разочарование го посрещнали мнозина въ Сѣръ и Просѣченъ. Макаръ учителското дружество да писало за това на Екзархията, съобщили му отъ Цариградъ, че следъ 10-месечно суетно чакане о. Харитонъ се готвѣлъ да се завърне. „И това нещастие ако имаме, тогава всички наши старания отиватъ напусто“[1]. Така и станало, само че очакваниятъ владика, сега вече архимандритъ Харитонъ, не се завърналъ въ Неврокопъ, но билъ назначенъ къмъ края на декемврий с. г. за екзархийски намѣстникъ въ Берковица[2]. Изглежда, че ръкополагането на архимандрита Харитонъ за владика не станало не толкова поради прѣчкитѣ на противницитѣ му, колкото вследствие на неблагоприятнитѣ резултати отъ истилямитѣ, които, започнали презъ 1873 г., презъ мартъ 1874 г. още не били свършени. Истилямитѣ въ Драмския и Сѣрския санджаци не изразявали волята на населението въ тия мѣста, е казано въ една дописка отъ Сѣръ (24. XII. 1873 г.) за това, че гръцкитѣ владици преди пристигането на истилямджиитѣ настанявали за „кьойбашiи и аази“ гъркомани, които имъ заявявали, че населението желаело да си остане подъ ведомството на Патриаршията. Българитѣ се оплаквали на каймакамитѣ за това, но били окачествени отъ последнитѣ като „фесатчи“. Селянитѣ въ Крушово и Кърчово заявили, че признаватъ Екзархията. Кьойбашиитѣ и аазите се противопоставили на това заявление и първитѣ били арестувани въ единъ яхъръ[3]. Отъ едно писмо на българския учитель въ Сѣръ С. К. Салгънджиевъ се вижда, какъ гръцката пропаганда е приготовлявала трескаво своя успѣхъ въ истилямитѣ. Голѣмо гонение на българитѣ отъ страна на гърцитѣ, усилена пропаганда по селата отъ влиятелни гърци, пише Салгънджиевъ[4]. Златниятъ телецъ на гръцката пропаганда, организирана безупрѣчно, сръчностьта на нейнитѣ агенти, които получавали и морална и материална подържка отъ много елински срѣди и центрове[5], отъ една страна и отъ друга — липсата на навикъ и парични срѣдства на нашитѣ сънародници, да пръскатъ на лѣво и на дѣсно злато, за да печелятъ подържката на политическата власть, тѣхната сравнително по-малка опитность отъ тая на противницитѣ имъ, праволинейностьта имъ въ подетата борба, базираща се върху правотата на тѣхната кауза — ето на кое се дължи пропадането на тая кауза при истилямитѣ.

---

[1] В. Кънчевъ СбНУК, кн. XI, 527. Срв. в. Напрѣдъкъ, г. X, бр. 61, 27. IX. 1875 г. Гл. и Прокопова, Ст. К. Салгънджиевъ погрѣшно пише, че случката съ Неофита въ Крушово станала презъ 1873 г. и то по праздницитѣ на рождество Христово. — Лични дѣла и спомени, 84.

[2] Стеф. К. Салгънджиевъ, Лични дѣла и спомени, 88.

Следъ о. Харитона за председатель на Неврокопската община билъ избранъ х. п. Атанасъ Хрисимовъ отъ Старчища, който останалъ на тоя постъ цѣли 3 години, когато (1876 г.) наредъ съ другитѣ дейци[1], бѣ хвърленъ въ затвора. Той бѣше единъ обикновенъ селски свещеникъ, надаренъ съ силна воля, голѣма енергия и рѣдъкъ хуморъ, който и отъ най-критическитѣ моменти въ живота създаваше елементи на комизмъ и съ това облекчаваше положението, претжпявайки остротата на настжпилата криза и подържайки борческия духъ. Отъ Неврокопския затворъ, гдето спѣше въ яслитѣ на яхъра и гдето между многото други затворници и пишещиятъ тия редове слушаше неговия неизчерпаемъ хуморъ, той бѣ премѣстенъ въ Сѣръ, гдето на 15. VIII. с. г. бѣ освободенъ. Следъ него председателското мѣсто на общината било заемано отъ следнитѣ лица: п. Димитръ Икономовъ съ прекжсване, Георги Пализоевъ, Ламбраки и най-после дохождането на българския архиерей Илариона — п. Н. Саевъ, изпратенъ отъ Екзархията (Прокоповъ).

---

[1] х. Георги п. Ивановъ до Д-ръ Ст. Чомаковъ отъ 26. III. 1874 г. СбАКН, кн. XII, ч. II, стр. 229.

[2] в. Вѣкъ, г. I, бр. 52, 28. XII. 1874 г.; в. Източно Време, г. I, бр. 46, 4. I. 1875 г.

[3] в. Levant Times, българско издание, г. I. бр. 41. 12. I. 1874 г.

[4] Ст. К. Салгънджиевъ до Д-ръ Чомаковъ отъ 5. X. 1873 г. СбАКН, кн. XII. ч. II, стр. 475.

[5] Общата сума на пожертвуванията, постъпили въ касата на тая пропаганда до 1872 г., споредъ една часть отъ нейната архива, попаднала въ ръцетѣ на члена отъ Сѣрската българска община Костадинъ Пабукчията, възлизала на 1.320.000 драхми. — Стефанъ К. Салгънджиевъ, Лични дѣла и спомени, 54.

Неофитъ бивши Вратчански продължавалъ и презъ 1876 г. да пребивава въ Неврокопъ. Събитията отъ тая година му дали случай да си отмъсти на българитѣ за нанесения му преди две години побой и да се препоржча на Патриаршията съ своята българоядска дейность. И той въ споразумѣние съ драмския митрополитъ Иоаникия почналъ да клевети като бунтовници българитѣ въ Неврокопъ. Въ едно кжсо време всичкитѣ по-видни българи въ Неврокопско бѣха затворени, пише В. Кънчевъ СбНУК, кн. XII. 225[2]. Отъ неврокопскитѣ първенци бѣха наклеветени и затворени следнитѣ лица: Илия Дуковъ, Апостолъ Смиляновъ, Георги Ангелаковъ, Иванъ Абаджиевъ, Никола Абаджиевъ и Георги Христовъ и председательтъ на общината х. п. Атанасъ, учительтъ П. В. Сарафовъ и К. В. Сарафовъ. Тукъ бѣ докаранъ и Никола Ив. Ковачовски и единъ отъ синоветѣ му. Неговото погубване било предрешено и това се доказва отъ факта, че бѣха нагласени лъжливи свидетели отъ родното му село, които подъ страхъ, че ще заплатятъ съ живота си, твърдѣха, че го видѣли въ Ковачовскитѣ планини да обучава една група бунтовници отъ Батакъ. Поради важностьта на престжплението си той бѣ затворенъ самъ въ една мрачна стая, пазенъ отъ специаленъ постъ. По-голѣмата часть отъ затворенитѣ въ Неврокопъ бѣха освободени на самото мѣсто съ голѣмъ откупъ, а другитѣ бѣха изпратени въ Сѣръ и освободени тамъ. Само Н. Ив. Ковачовски и синътъ му бѣха изпратени отъ Сѣръ презъ Драма—Кавала—Ксанти—Чепеларе за Пловдивъ, за да бждатъ сждени отъ тамошния специаленъ сждъ, който сигурно щѣше да ги осжди на смърть[3].

Нека ни бжде позволено едно малко отклонение отъ нашия предметъ тукъ. Презъ първитѣ дни на юний с. г., когато нашитѣ разпити отдавна бѣха приключени, ние, затворницитѣ въ Неврокопъ, бѣха свидетели на една трогателна гледка. Привечерь, бидейки още въ двора на затвора, ние доловихме единъ особенъ шумъ, който постепенно се доближаваше до насъ. Въ глъчката се слушаха вече ясно думитѣ: „комиталаръ“, „гяурларъ“, „вурунъ“ (комити, гуяри, удрете) и на пѫтната врата на конака се зададе една редица хора, вързани едни за другъ, гологлави, съ разрошавени коси и бради, оваляни въ каль. Тѣ бѣха 33 затворници отъ разложкитѣ села, които на чело съ 8 свещеника бѣха яздени по пѫтя отъ придружаващитѣ ги войници и немилостиво биени отъ турцитѣ по Неврокопскитѣ улици. Тѣхната участь въ тамошния затворъ е описана отъ едного отъ тѣхъ.[1] Следъ 32-дневенъ затворъ тѣ бѣха освободени, като броиха 600 лири турски откупъ. Нѣколко седмици преди докарването имъ, тука бѣха доведени пакъ отъ разложкитѣ села: Георги Чолаковъ отъ Долно-Драглища, учитель въ Сестримо, неговитѣ съселяни братя Тодоръ и Алекса, х. Благо отъ Добриница, нѣколко други разложани и едно панагюрче Петръ, за което казваха, че билъ отъ Ботевата чета. Турската инквизиция въ Разлогъ набивала клечки подъ ноктитѣ на Чолакова за да изтръгне отъ него самопризнание, а Алекса обвиняваха, че бидейки ножарь въ Бѣлово, снабдявалъ въстаницитѣ съ орѫжие и убилъ полицейския началникъ при тамошната гара, нѣкой си арапинъ. Тия подвизи струваха на Алекса много скѫпо, както ще видимъ по-доле. Повечето отъ тия затворници бѣха изпратени въ Пловдивъ, едни въ нашата първа партида, други въ втора партида. Първата нощь следъ тръгването ни отъ Неврокопъ преспахме въ Каракьой, село разположено на самитѣ поли на Черна-гора. Тука предъ очитѣ на всичкитѣ затворници вечерьта се нагласяваше нѣщо лошо между началника на нашата стража и единъ прочутъ въ тоя край главорѣзъ, който отвреме-навреме отправяше къмъ насъ кървожадни погледи. „Изгубени сме“, казвахме всички помежду си. Другия день напустнахме селото при пукване на зората. Когато вече навлизахме въ гората, ние които бѣхме останали назадъ, гдето бѣше началникътъ на стражата, чухме сърдцераздирателни викове и зловещото ехо на ударитѣ, които се сипѣха върху нашитѣ другари. Явно бѣше, че бѣхме нападнати отъ разбойническата банда на главорѣза. Началникътъ се преструваше, че не чуе, но следъ като затворницитѣ бѣха смазани съ бой, той се впустна да разгонва бандититѣ. Въ Драма бѣхме вкарани въ двора на затвора, гдето бѣхме оставени нѣколко минути на ударитѣ и ритницитѣ на престѫпницитѣ турци. Въ Кавала ни тикнаха въ тѣсна и низка стая, гдето едва можехме да седнемъ, а не и да легнемъ. По едно чудо не можахме да се задушимъ отъ нетърпимата жега (пѫтувахме въ първитѣ дни на августъ) и отъ отровнитѣ изпарения на нужника, отъ който ни дѣлѣше тънка стена отъ летви. Въ Ксанти бѣхме настанени въ новъ модеренъ затворъ. Тука ни турнаха желѣза не само на краката, но поставиха на шията на всички ни по една халка и презъ тия халки прокараха единъ дебелъ синджиръ, който се провираше презъ други прикрепени въ каменния зидъ халки, между които бѣхме наредени, насѣдали върху тухления подъ, допрѣли гърбоветѣ си до зида. Така прекарахме нощьта безъ да можемъ да легнемъ. Алекси пѫтуваше въ нашата партида и отъ Неврокопъ за Сѣръ и отъ тамъ за Пловдивъ. Презъ повечето турски градове и села, презъ които минахме, той вземаше где по-голѣма, где по-малка порция бой. Капналъ отъ продължителното пѫтуване пешъ (на затворницитѣ, които можеха да плащатъ, бѣше позволено да яздатъ), съсипанъ отъ бой, съ скѫсани опинци и съ покрити отъ рани крака, Алекси падна на пѫтя въ Родопитѣ и не можа да ходи повече. Единъ отъ заптиетата го буквално преби съ колъ. Не можайки сега и да седи, натовариха го на единъ конь, като привързаха на другата страна на самара единъ тежъкъ камъкъ. Тоя мѫченикъ бѣше високъ човѣкъ, та главата и заднитѣ му краища висѣха презъ цѣлия пѫть вънъ отъ самара. Въ такова положение той бѣ закаранъ въ Пловдивъ. Тука друга интересна гледка. Придружаващиятъ ни отъ Сѣръ полицейски началникъ, който смѣняваше охраната въ всѣки административенъ центъръ, ни предаде на директора на Пловдивския затворъ (тумрукъ-аасѫ) по списъкъ. Всѣки повиканъ затворникъ се пропущаше презъ една тѣсна врата въ двора на затвора, съпроводенъ съ силенъ ритникъ, падайки въ двора на лицето си. За наше голѣмо очудване, всички ние бивахме заобиколени отъ вѫтрешнитѣ затворници, които ни вдигаха, прегръщаха и ни утешаваха: „Не бойте се, братя, спасени сте“. Амнистията по априлското въстание, била обявена въ Пловдивъ нѣколко дни преди нашето пристигане тамъ, което бѣше закъснѣло поради непрекѫснатитѣ проливни дъждове въ Родопитѣ.— Н. Ив. Ковачевски, разорениятъ материално, съ безнадеждно разстроено здраве, преследваниятъ на всѣка стѫпка отъ политическата власть и по чудо спасенъ при две засади, презъ 1881 г. напустна роденъ край и се пресели въ историческия Батакъ, гдето следъ безуспѣшно лѣкуване въ Пловдивъ почина следната година.

---

[1] Стефанъ К. Салгънджиевъ, Лични дѣла и спомени, 96 и 97.

[2] Гл. и Ангелъ Ивановъ — УчПр., г. XXV. кн. 7 и 8, стр. 1127.

[3] Срв. Ст. К. Салгънджиевъ, Лични дѣла и спомени, стр. 100.

---

[1] Свещеникъ Иванъ п. Панайотовъ Асянчинъ, 58—59.

Ние се връщаме на предмета си. Неофитъ държалъ затворена българската черква св. Арахангелъ отъ 15. V. до 1. VIII. 1876 г., като прибралъ богослужебнитѣ книги въ гръцката митрополия и упражнилъ силенъ терòръ надъ неврокопчани изобщо, нѣкои отъ които наново признали Патриатшията.[1] Той тръгналъ по мървашкитѣ села, придруженъ отъ п. Димитъръ

---

[1] Срв. В. Кънчевъ, кн. XII. 225 и Ангелъ Ивановъ — Уч. Пр., г. XXV, кн. 7 и 8, стр. 1127, 1128.

Икономовъ и отъ едно дете отъ разорения отъ башибозуцитѣ Батакъ за да плаши селенитѣ, че ако не се откажатъ отъ Екзархията, и тѣхъ ще постигне участьта на това село. Гайтаниновци не му позволили да влѣзне въ черквата, като го поканили да напустне селото и да заплати разноскитѣ си. Той обиколилъ и Сатовча, Доленъ, Лященъ и Скребатно. Скребащани го изпѫдили. При всичкитѣ обаче негови заплашвания и насилия по селата „тогава българитѣ не се поддадоха и нито едно село нѣма, което на ново да подслони глава на владиката", бележи В. Кънчевъ (кн. XII, 224). Когато съсрѣдоточенитѣ въ Неврокопъ баши-бозукъ и аскеръ заминали за Босна и Херцоговина, гдето бѣше избухнало възстание, неврокопчани си поискали чрезъ властьта черквата, богослужебнитѣ книги, ограбения восъкъ 45 оки и два чувала дарове, които Неофитъ имъ повърналъ[1], но съ известно ограничение на правати имъ. Така той служилъ въ черквата на патронния ѝ праздникъ и назначилъ свой епитропъ, който не имъ давалъ смѣтка, злоупотрѣбилъ 2,000 гроша черковни пари и задържалъ нѣколко отъ задигнатитѣ богослужебни книги, които въ яростьта си предалъ на единъ фурнаджия-влахъ да ги изгори, но жената на последния отъ религиозенъ страхъ не позволила да стане това. Българитѣ едва търпѣли това положение и най-сетне презъ страстната седмица следнята 1877 г. наредили въ черквата и свой пангаръ. Това обаче предизвикало смутъ и тѣ се оплакали на властьта, която възстановила старото положение (Прокоповъ и Манушовъ).

До като презъ течението на освободителната война и турскитѣ власти и гръцкото духовенство съ неговитѣ сътрудници, па и българитѣ не предприемали нищо и били въ очаквателно положение, следъ Берлинския договоръ настанали тежки времена за последнитѣ. Обявено било военно положение съ военни сѫдилища. Всѣки треперѣлъ отъ страхъ, когато чуелъ името си. Турцитѣ охотно давали ухо на клеветитѣ на гръцкия владика. Думата българинъ означавало бунтовникъ. Въ Неврокопъ било основано гръцко епископство съ епископия, разположена въ усвоения вече Рилски метохъ, гдето днесъ се помѣщава държавната болница. Тука дошелъ новъ владика Хрисантъ, който надминалъ въ всичко Неофита. Той билъ типъ на деморализиранъ калугеръ. Любитель на оргиитѣ, Хрисантъ се сприятелилъ съ чиновницитѣ отъ военното сѫдилище, образувалъ гуляеща компания, та било съ това, било съ подкупъ можалъ да върши, каквото си искалъ въ града и по-селата. И започнали арести, глоби и побоища за признаване Патриаршията. Всичкитѣ мървашки села безъ Гайтаниново и Старчища подъ силенъ терорь се отрекли отъ Екзархията и минали на ново подъ ведомството на Цариградската черква. Източната часть на казата обаче не е направила това, но то й струвало скѫпо: затвори, заточение, материално разорение[1]).

---

[1] Срв. Ангелъ Ивановъ, Уч. Пр., г. XXV, кн. 7 и 8 стр. 1128, 1129.

Военното положение поради дейностьта на български чети продължило до 1890 г. Прочутиятъ усмиритель Кемикъ-Кьранъ, началникъ на турскитѣ потери, съсипалъ съ бой невинни българи (Прокоповъ). До това време никой не смѣелъ да се оплаче отъ гръцкия владика. Неврокопската община сѫществувала само на име, но училището и черквата не били затворени окончателно. Неврокопчани нѣмали представитель нито въ беледието, нито въ идарето, нито въ мехкемето (В. Кънчевъ ibid 226). Хрисантъ билъ вдигнатъ сѫщата година и замѣстенъ отъ епископъ Григория. Поради благосклонното си поведение къмъ българитѣ въ казата изобщо той билъ намразенъ отъ гъркоманитѣ и наклеветенъ предъ Патриаршията като българофилъ. Когато билъ повиканъ въ Цариградъ за обяснение, той намѣрилъ за благоразумно да избѣга въ България, гдето българското правителство го пенсионира. Той почина преди нѣколко години въ София. Презъ 1894 г. се образува Неврокопската българска епархия съ пръвъ кириархъ митрополитъ Иларионъ. Подъ неговата авторитетна закрила училищата влѣзнали въ своя нормаленъ животъ и народнитѣ работи изобщо тръгнали добре. Почнало се масово признаване на Екзархията отъ гъркоманитѣ въ селата.

По-горе говорихме за отказването на мървашкитѣ села отъ Патриаршията. Тука ще добавимъ, че не всички тия села направили това безъ особени мѫчнотии. Въ нѣкои отъ тѣхъ селенитѣ се раздѣлили на две партии: екзархисти и патриаршисти. Тамъ, гдето екзархиститѣ били по-многобройни и посилни, отнемали черквата, училището и общината отъ патриаршиститѣ и имъ правили всевъзможни мѫчнотии, за да ги принудятъ да влѣзнатъ въ правия пѫть: отлѫчвали ги отъ черквата, като запрещавали на поповетѣ да ходятъ по кѫщитѣ имъ, да имъ кръщаватъ, да имъ светятъ вода и пр. (Доленъ и други села). Въ нѣкои села, като въ Бѣлотинци, поляцитѣ не пазѣли посѣвитѣ имъ, коджабашиитѣ не събирали данъцитѣ имъ. Въ села пъкъ, гдето патриаршиститѣ били по-силни, (въ Зърньово 350 бълг. кѫщи и турски), водила се люта борба между двѣтѣ страни, кой да има черквата. Тука екзархиститѣ се черкували въ параклисъ, а училището имали заедно. Въ 1897 г. поради честитѣ стълкновения черквата била пазена отъ войници и никой не влизалъ въ нея. На 2 юли било решено единъ пѫть да служатъ еднитѣ, другъ пѫть вторитѣ. Въ 1899 г. черквата била пакъ затворена. Упоритостьта и предизвикателството на патриаршиститѣ отивали толкова далече, че мѣстната македонска организация изгубила търпение и нейната районна чета влѣзла въ черквата на Димитровъ-день 1903 г.

---

[1] В. Кънчевъ, ibid.

и направила сѣчь на тамошнитѣ първенци—гъркомани, влизайки въ сражение съ квартируващия тамъ аскеръ. Имало и други мървашки села, които имали български учитель и свещеници, но още не се отказвали отъ Партиаршията (Гюреджикъ). Въ Старчища екзархиститѣ, като по-силни, на единъ Великъ-день нанесли силенъ побой на тамошнитѣ гъркомани-власи. Вследствие на тоя побой българскитѣ първенци стояли 42 дни затворени въ Сѣръ и срещу откупъ били освободени отъ мютесарифа, който изпѫдилъ властитѣ тѫжители, като имъ казалъ да си съградятъ черква. Попъ Иванъ Темелковъ, гъркоманъ, по-сетне въ 1899 г. билъ погубенъ отъ мѣстната революционна организация, като шпионинъ. за това, че подъ предлогъ и той ще бѫде неинъ членъ узналъ имената на своитѣ противници, които съобщилъ на следствената власть и които осѫдени въ Неврокопъ и Сѣръ, били освободени съ откупъ. Кара-кьой признало Екзархията следъ дохождането на митрополита Иларионъ, а Ловча малко по-рано. По този случай, казва Прокоповъ, грѫцкиятъ епископъ Григори отишелъ тамъ да осуети решението на Ловчани. Той поискалъ да служи въ черквата, но не му позволили. Опиталъ се насила да влѣзне въ нея, но първенцитѣ Доню Чапкъновъ, х. Ангелъ и Божинъ даскала го хвърлили въ единъ близъкъ ровъ и го били. Въ Либяхово първенцитѣ, следъ като бѣха се присъединили въ 1869 г. къмъ Гайтаниновци, въ 1871 г. се раздѣлили на две партии: народна и владишка. Тая последната повикала веднага владиката, който придруженъ отъ две заптиета, пристигналъ и поискалъ да служи въ черквата. Народътъ, събранъ около метоха, заявилъ, че не дава ключоветѣ. Владиката, въпрѣки това, се отправилъ къмъ храма, но не билъ допустнатъ да влѣзне и се завърналъ въ Неврокопъ. Водителитѣ на народната партия били повикани въ града и задържани 15 дни. Тешово следъ 1869 г. продължавало да се гърчѣе подъ гнета на богаташа х. Андонъ, който билъ стълпътъ на грѫцизъма тамъ; макаръ и тешовски деца да учили въ Гайтаниновското училище. Въ 1873 г. разбойници ограбили и убили х. Андона, следъ смъртьта на когото всичко грѫцко изчезнало отъ това село. Официалното отказване на Търлисъ отъ Патриаршията станало въ 1891 г., но грѫцкиятъ езикъ билъ изхвърленъ отъ училището още въ 1874 г., а въ черквата се чело на славянски и по-рано. Следъ 1851 г. на учителитѣ не било запретено да преподаватъ на български езикъ. Прѣвъ отъ тия учители билъ о. х. Исайя. Между тѣхъ билъ и Никола Музуровъ, по-после рѫкоположенъ за свещеникъ, който като учитель въ Тешово въ 1861-62 уч година, написалъ надъ учителската стая: Пріимите наказаніе, което и Агатангелъ видѣлъ (Прокоповъ).

Отъ единъ рапортъ на екзархийския училищенъ инспекторъ до Неврокопския митрополитъ Илариона се вижда, че презъ 1907 г. гъркомански гнѣзда е имало въ следнитѣ села:

Старчища, Черешово и Папазъ-чаиръ; въ първото 22 влашки кѫщи и 123 души съ една учителка, плащана отъ Патриаршията, въ второто 74 кѫщи съ 2 учителки и единъ учитель, издържани пакъ отъ Патриаршията и въ Папазъ-чаиръ, влашко село въ Пиринъ, съ 150 кѫщи и 660 жители, които зимно време слизали съ стадата си въ Драмското и Сѣрското полета[1]) Най-много гъркомани имало въ Неврокопъ: 71 кѫщи съ 343 души българи и власи и 12 кѫщи само съ 53 души гърци[2]) съ две учителки и двама учители и 70 ученици. За учителския персоналъ общината отпущала само 15 л. т., а останалата часть 130 л. т. отъ заплатитѣ внасяла Патриаршията. Споредъ единъ другъ рапортъ на сѫщия инспекторъ, и въ Зърньово имало троица гъркомани (поименовани), подкупени отъ Драмския митрополитъ съ единъ учитель, подържанъ отъ сѫщия митрополитъ. Въ Черешово ученицитѣ не знаели гръцки, учительтъ и учителкитѣ често имъ хвърляли пиперъ въ устата и очитѣ, стѣгали имъ устнитѣ и ги биели. да не говорятъ български. Черешовскиятъ попъ билъ гъркъ и говорѣлъ по турски (ibid).

Тукъ даваме една таблица на българскитѣ черкви въ Неврокопската каза презъ 1910 г. (Синодална архива). Отъ долната таблица е видно, че между черквитѣ сѫ означени години на съграждането имъ. Най-стара е оная въ Гостунь. Като съградени презъ XVIII в. можемъ да отнесемъ и 5-тѣ черкви, поредени Н-ра 9, 12, 27, 34 и 39. Най-много черкви (10) сѫ съградени въ 1835 г., вѣроятно при драмския митрополитъ Атанаси. Подиръ нея иде 1866 г. съ 6 новопостроенн черкви. При Агатангла изобщо сѫ съградени (1863—1869) 12 черкви.

---

[1] Синодална архива, училищенъ отдѣлъ.

[2] Срв. Д. М. Brancoff 112, 113, Сѫщо Ангелъ Ивановъ, сп. Уч. Пр. г. XXV. кн. 7 и 8, стр. 1112.

Черкви въ Неврокопската каза презъ 1910 год.

№ по редъ	Мѣстонахождение	Име на патрона-светецъ	Коя година е съградена черквата	Забележка
1	Неврокопъ мах. Кумсала	Архангелъ Михаилъ	1811	
2	„ „ Варошь	Св. Кирилъ и Методий	1907	
3	Балдево	„ Димитръ	1864	
4	Баниченъ	„ Архангелъ	1864	
5	Боржоза	„ Констант. и Елена	1878	
6	Бутимъ	„ Георги	1866	
7	„	„ Констант. и Елена	1816	
8	Бѣлотинци	„ Иванъ Кръститель	1836	
9	„	Рожеество Христово	стара	
10	Възелъ	Св. Атанасъ	1856	
11	Гайтаниново	„ Никола	1836	
12	„	„ Георги	стара	
13	Горна-сангартия	„ „	1863	На 21.V тука става голѣмъ съборъ: стичатъ се селени отъ всичкитѣ села на казата.
14	Гостунь	„ Илия	1798	
15	Гърменъ	„ Георги	?	
16	Дахъ-чифликъ	Успѣние Богородично	1869	
17	Долна-сангартия	„ „	1847	
18	Долно-броди	Св. Тодоръ Стратилатъ.	1835	
19	Доленъ	„ Никола	1834	
20	„	„ Георги	1860	
21	Елесъ	„ Димитръ	1882	
22	Зърньово	„ „	1866	
23	Кара-кьой	Успѣние Богородично	1866	
24	Ковачовица	Св. Никола	1847	
25	Кременъ	„ „	1835	
26	Куманичь	Успѣние Богородично	186[illegible]	
27	„	Св. Никола	стара	
28	Либяхово	Успѣние Богородично	1834	
29	Ливадица	„ „	1870	
30	Ловча	Св. Архангелъ	1849	
31	Лѣски	„ Георги	1844	
32	Лященъ	„ Параскева	1835	
33	Лжки	Успѣние Богородично	1844	
34	„	Св. Архангелъ	стара	
35	Марчово	Успѣние Богородично	1909	
36	Мосомища	Св. Никола	1836	
37	Новия-чифликъ	Възнесение Христово	1880	
38	Обидимъ	Св. Никола	1843	
39	„	Успѣние Богородично	стара	
40	Осеново	„ „	1835	
41	Осиково	Св. Димитръ	1846	
42	Париль	Св. Констант. и Елена	1835	
43	Садово	Св. Параскева	1863	
44	Сатовча	„ Недѣля	1844	
45	Скребатно	„ Параскева	1831	
46	Старчища	„ Никола	1835	
47	„	Живоприемн. източникъ	1875	
48	Тешово	Св. Димитръ	1842	
49	Търлисъ	„ Никола	1835	
50	Филипово	Успѣние Богородично	1864	
51	Фотовища	„ „	1835	
52	Хисарлъка	Св. Георги	1866	
53	„	„ Недѣля	—	Развалини отъ старо време до остатъцитѣ на Nicopolis ad Nestum.
54	Черешово	Въведение Богородично	1835	
55	Ючъ-доурукъ	Успѣние „	1835	

ЗА НѢКОИ СЛЕДИ НА НАЗАЛИЗЪМЪ ВЪ ЦЕНТРАЛНИТѢ МАКЕДОНСКИ ГОВОРИ.

Отъ Кирилъ Мирчевъ

Въпросътъ за следитѣ на назализъмъ, като рефлексъ на характернитѣ старобългарски носови гласни ѧ и ѫ, въ съвременнитѣ български говори, чието откритие, направено за пръвъ пѫть отъ В. Григоровичъ[1], раздвижи и изненада на времето си извънредно много славиститѣ, се доста добре изясни следъ редицата диалектоложки изследвания на наши и чужди учени. Отъ досегашнитѣ резултати на тѣзи изследвания се вижда, че по-най-добре запазени следи на носово произношение, или по-точно казано на леко назалиранитѣ[2] гласни ъ (било съ по-ясенъ, било съ по-тъменъ гласежъ), *о*, *е*, *і*, съединени съ назалнитѣ консонанти *т*, *п*,[3] имаме въ нѣкои южни македонски говори, предимно въ пунктоветѣ около Солунъ и въ Костурския край[4].

---

[1] Вж. въ неговия „Очеркъ путешествія по Европейской Турціи“, Казань, 1848. Стр. 197.

[2] Че въ тѣзи случаи имаме леко назалирани вокали изтъкна за пръвъ пѫть A. Mazon („Il ne s'agit plus d'ailleurs d'une voyelle nasal, à proprement parler, mais seulement d'une voyelle légèrement nasalisée de timbre variable, accompagnée d'une consonne nasale“. Contes 16). Тази особеность бѣ отбѣгнала отъ ухото на предишнитѣ наши и чужди изследователи на южномакедонскитѣ диалекти.

[3] Облакъ бележи, че въ говора на солунското село Сухо носовитѣ рефлекси на стб. ѫ, именно *ът*, *ъп*, въ ударени срички вследствие на пълното поглъщане на вокалния елементъ отъ страна на следващитѣ носови консонанти минавали въ сонантни *т*, *п* (Oblak, Mac. St. 18-19). А. П. Стоиловъ, който въ 1900 г. посети солунскитѣ села Зарово и Висока и ни даде нѣкои сведения за тѣхния архаиченъ езикъ, твърди, че подобно предаване на рефлекса на стб. ѫ въ говора на тѣзи села не сѫществува и намира констатацията на Облака и по отношение говора на с. Сухо за погрѣшна (А. П. Стоиловъ, Остатъци отъ назализма въ Солунскитѣ села Зарово и Висока. ПСп. LXI 704). Констатацията на Стоилова потвърди и проф. Й. Ивановъ (вж. RÉS. II 94).

[4] Вижъ най-добре и най-подробно у V. Oblak, Macedonische St. 18-21; отъ сѫщия, Einige Capitel aus der bulgarischen Grammatik, JA XVII

Македонски прегледъ. Год. VII, кн. 4. 1932.

И въ южномакедонскитѣ краища обаче назализъмътъ, както е било навредъ въ обсега на българския езикъ, върви бързо къмъ изчезване. Въпрѣки това съвсемъ слаби спорадични следи на носово произношение могатъ да се откриятъ до днесъ и по останалитѣ наши говори. Действително опитътъ на покойния проф. Б. Цоневъ ца открие остатъкъ на назализъмъ въ редица ономатопоетични думи въ ловечкия говоръ като бръмчй, ръмџй, ѕвънчй, врънкам (Цоневъ, За източнобългарския вокализъмъ, СбНУ III 307) следъ възраженията на Облака (СбНУ XI 521—522) може да се смѣта за пропадналъ,[1] но при

132—138; отъ сѫщия, Къмъ българската граматика, СбНУ XI 518—526; Л. Милетичъ, „Арнаутитѣ“ въ Силистренско и следи отъ носовки въ тѣхния езикъ, ПСп. LXI 623—666; А. Mazon, Contes slaves de la Macèdoine sud-occidentale 15-17; А. Кузовъ, Костурскиятъ говоръ, Изв. на слав. сем. IV 97—99; ср. още А. П. Стоиловъ, Остатъци отъ назализъма въ Солунскитѣ села Зарово и Висока, ПСп. LXI 703-712; I. Ivanov, Un parler bulgare archaïque. RÉS. t. II, 1922, p. 86 et suif.; за по-старата литература вж. у Милетича цит. с. стр. 642—646.

[1] Забележкитѣ на Облака не сѫ взети за жалость подъ внимание отъ нѣкои по-късни изследвачи на нашитѣ говори, които въ своитѣ диалектни описания сѫ се придържали къмъ известната програма за изучаване на българскитѣ говори отъ проф. Б. Цоневъ. Така почти сѫщитѣ звукоподражателни думи намираме изброени у Кр. С. Стойчевъ (Тетевенски говоръ, СбНУ XXXI 18) и у Георги п. Ивановъ (Орханийскиятъ говоръ, СбНУ XXXVIII 19) като примѣри на наследенъ назализъмъ. Въ сѫщность за тѣхъ би трѣбвало да се потърси по-друго обяснение. Къмъ своитѣ примѣри Кр. С. Стойчевъ е прибавилъ и думата пандў́р (ужъ отъ стб. пѫдарь), която още у Н. Геровъ е посочена като дума отъ чуждъ, не български произходъ. Въ противенъ случай съвсемъ странно би било, гдето я намираме въ сръбски езикъ въ досущъ сѫщия фонетиченъ видъ. А пандур е дума отъ маджарски произходъ и е означавала единъ особенъ родъ пешакъ въ Унгария (ср. Tiktin, Rum. Wörtb. 114). Редица звукоподражателни думи съ предполагаеми носови следи виждаме изброени и у младия Александъръ Бурмовъ (Народни умотворения отъ с. Бѣла-черкова, СбНУ XXXVIII). За щастие нѣкои отъ останалитѣ приведени отъ него примѣри сѫ претърпѣли корекция отъ рѫката на проф. Ст. Младеновъ. Сѫщото би трѣбвало обаче да се направи и съ примѣра пунгйіъ. Фонетични и семантични съображения ни каратъ да отхвърлимъ всѣкаква прѣка връзка на тази дума съ стб. пѫгы. Тя, както и думата пунгаш, представя една късна заемка отъ ромънски езикъ (ср. ром. pungă, pungaş). Съвсемъ слабото разпространие на тази дума у македонскитѣ говори показва, че заемката е направена отъ ромънски, а не отъ новогръцката форма πούγγη, която впрочемъ стои въ непосрѣдствена връзка съ ромънската.

все това можаха да се установятъ отъ по-къснитѣ изследвачи на нашитѣ източни говори нѣкои положителни случаи на старо назално произношение, било още живо, било характерно за говора на по-старото поколѣние, напр. пъндар (Разградъ), свѐнти („свѐнти, свѐнти ка̥то̆ слънце". Трѣвна), рѐнда̥ („рѐнда̥ по̆ рѐнда̥ ка̀ра̥j". Панагюрище), посочени отъ проф. Милетичъ (Das Ostbulg. 173, 186). Сравни още приведената отъ Г. Вайгандъ (XV Jahresbericht d. Inst. für rum. Spr. 166) форма dọngá (дѫга). Отъ привежданитѣ обаче примѣри на назализъмъ изъ източнитѣ наши говори трѣбва да се зачеркне думата зъмба, единъ обущарски инструментъ, отбелязана въ говора на гр. Елена, тъй като тя нѣма връзка съ стб. **зѫбъ**, а представя въ сѫщность една турска заемка[1] (ту̀р. зънба́ вж. Samy-bey Fraschery, Dictionnaire turc-francais).

Интересно е да се изтъкне още, че числителнитѣ петдесеть, деветдесеть въ цѣлия нашъ източенъ о-диалектъ се явяватъ редовно като пёнсѐ (**пѧть**) и дёвёнсѐ (**дєвѧть**), по-често като пинсѐ, дивинсѐ, т. е. съ добре запазенъ назаленъ елементъ (Miletič, Das Ostbulg. 80). Професоръ Вайгандъ се усъмни въ старинностьта на посоченитѣ езикови факти въ източнитѣ български говори и се опита да поясни формата пёнсѐ като произлѣзла направо отъ pitdiseť, piddiseť вследствие на дългата съгласна („also mit einem langen Konsonanten". Weigand, XV Jahresbericht d. Jnst. für rum. Sprache. 167). Че тукъ Вайгандъ се е лъгалъ и че посоченитѣ думи сѫ имали отдавна тенденция да пазятъ носовото си произношение въ български езикъ се вижда ясно не само отъ даннитѣ, които ни предлагатъ съвременнитѣ наши говори, но и отъ свидетелствата на нѣкои срѣднобългарски паметници. Освенъ въ североизточния обсегъ на българскитѣ наречия, числителнитѣ петдесеть и деветдесеть се срѣщатъ съ носово произношение и въ следнитѣ говорни пунктове: — въ Охридъ: стојпендесет, девендесет срещу девет, пендесет срещу пет; въ Прѣкодримъ: пендесет; въ Кукушъ: стопендесет; въ Демиръ Хисаръ: девендесет срещу девет; въ Неврокопъ: пендесе (вж. Oblak JA XVII 133—134). Характерно е, че въ пълно съгласие съ нашитѣ живи говори и въ нѣкои срѣднобългарски паметници срѣщаме форми като **дєвѧндєсѧть, пѧндєсѧтьница, пѧндєсѧтъ, пєндєсѧтъ, пєндєсѧтьникъ** (вж. и други подобни примѣри, събрани отъ П. А. Лавровъ, Обзоръ звук. и форм. особ. болгар. яз. 15). На възраженията на Вайганда бихме могли да противопоставимъ и даннитѣ, които откриваме въ нѣкои доста ранни новобългарски писмени паметници. Така напр. въ известния Свищовски дамаскинъ, новобългарски паметникъ отъ XVIII в., отъ стб. носовка ѧ е запазена следа само въ три случая и то все въ числителното девендесеть (Милетичъ, Свищовски дамаскинъ 14). Сѫщо така и въ известното Търлиско евангелие, писано въ 1861 год. съ гръцки букви на неврокопско наречие, редовната форма на числителното деведесеть, както и на педесеть, гласи девендесет и пендесет (Милетичъ, Търлиско евангелие 76). За запазване на назализъма въ девендесет главната причина се крие въ експлозивния консонантъ, тъй като споредъ свидетелствата не само на нашитѣ диалектични думи съ запазена носовость, но и споредъ даннитѣ на редица полски диалекти, тъкмо предъ експлозивни съгласни старитѣ носови вокали сѫ се разпадали на чиста гласна и назаленъ консонантъ. И само въ положение предъ експлозивни старитѣ носови гласни сѫ оставили следи въ български езикъ въ този си раздвоенъ видъ.[1] Важно е да се изтъкне въ това отношение следната особеность. Тамъ, гдето носовостьта е имала тенденция да се запази и предъ спирантни съгласни, последнитѣ скоро сѫ се обрѫщали въ експлозивни, както свидетелствуватъ следнитѣ примѣри изъ говора на солунската покрайнина: мънч, мънци (мѫжь), вънце, вънцàр (жѫжє), вънѕел (жѫзлъ), мѐнцо (мѧсо), гънц (гѫзъ). (Примѣритѣ сѫ изброени въ статията на проф. Йор. Ивановъ „Un parler bulgare archaïque", RÉS. II 95—98). Днесъ силата на носовостьта въ полски езикъ е много различна и зависи не само отъ диалекта, но и отъ положението на носовия вокалъ въ думата, а именно дали той се намира предъ експлозивенъ консонантъ, дали предъ спирантъ, или въ края на думата. Въ първия случай въ литературния полски езикъ носовкитѣ явно се разпадатъ на гласна плюсъ назаленъ консонантъ. А има между това въ Полша диалекти, които сѫ изгубили напълно носовостьта предъ спиранти, т. е. срещу zomp, mondry, renka иматъ gesty, vozać, ćežår, peść, voxać (K. Nitsch, Dialekty języka polskiego въ Gramatyka języka polskiego. W Krakowie 1923. Стр. 441).[1]

---

[1] Много по-рано сѫщата грѣшка направи и Облакъ (Mac. St. 21) като приведе формата zъ̀mba като остатъкъ отъ старъ ринезъмъ въ говора на разположенитѣ на северъ отъ Солунъ села Ново село, Ватилъкъ и Вардаровци. Че въпросната форма нѣма нищо общо въ случая съ стб. зѫбъ показватъ и формитѣ zър, zъbi, които Облакъ си отбелязалъ въ сѫщия говоръ (ibid.). По-късно сѫщото опущение направи и Е. Спространовъ въ статията си „По говора на градъ Охридъ" (СбНУ XVIII 528). Въ най-ново време сѫщата грѣшка намираме повторена у Д. Ивановъ (вж. неговата книга Гевгелийскиятъ говоръ, София 1931. Стр. 73), който въпрѣки и не много самоувѣрено привежда зъмба като дума съ старъ назализъмъ. Що се отнася до втория случай на предполагаемъ назализъмъ въ гевгелийския говоръ, приведенъ пакъ отъ Д. Ивановъ, а именно рънки = носни дупки, и тукъ младиятъ авторъ е изпадналъ въ заблуда, тъй като централномакедонското ъ̀рнки въ сѫщото значение ни кара да изхождаме въ тоя случай отъ едно старо рѫн — (ср. ъ̀рш вм. ръжъ).

---

[1] Изключение правятъ само следнитѣ случаи: белензіа (Ат. Кузовъ, Костурскиятъ говоръ. Изв. на слав. сем IV, 98), винжи (жжє), минжю мой (Лавровъ, Сборникъ Верковича, 32, 68). Последнитѣ два случая се срѣщатъ въ пѣсененъ текстъ, съ което донѣкѫде може да се обясни и тѣхното отклонение отъ правилото.

---

[1] Проф. кн. Трубецкой въ статията си „Les voyelles nasales des langues léchites" (Revue des Études slaves, t. V, p. 24—37) като взема предъ видъ, че преходътъ на *an* въ *ą* е доста често явление въ индоевропейскитѣ езици, особено предъ спиранти и въ края на думата, докато обратниятъ процесъ, т. е. разпадането на носовкитѣ на гласна и съгласна, вънъ отъ славянскитѣ езици е нѣщо съвсемъ непознато, и като изтъква по-нататъкъ, че чисто вокаленъ изговоръ на носовки въ лехицкитѣ диалекти срѣщаме само тамъ, гдето можемъ да наблюдаваме появата и на вториченъ назализъмъ, иска да прокара схващането, че въ праславянския езикъ и въ лехицкитѣ езици не сме имали въ нито едно положение сѫщински носови гласни, а само съединение на устни гласни съ носови съгласни; само предъ експлозивни съединението $a+n$ по асимилационенъ пѫть се измѣнило въ *ą*. И така проф. Трубецкой иска да докаже, че днешниятъ изговоръ на полскитѣ носовки, какъвто го знаемъ въ полския литературенъ езикъ, съответствува напълно на едно праславянско произношение. Сѫщинскитѣ носовки, които могатъ да се наблюдаватъ въ нѣкои полски диалекти въ всички положения, споредъ него сѫ възникнали по-късно, по пѫтя на една постепенна назализация на гласната предъ носовата съгласна. Противъ това схващане на проф. Трубецкой се обявиха полскитѣ учени Леръ-Сплавински (вж. неговата статия „Les voyelles nasales dans les langues léchites". RÉS. VI, p. 54—65) и Курашкевичъ („Nowe problemy w badaniach nad samogłoskami nosowemi w językach słowiańskich. Sborník prací I. Sjezdu Slov. fil. v Praze 1929, Svaszek II 561—572), които чрезъ анализа на досежнитѣ езикови факти въ полски, поморски и полабски наречия, подчертаха вър-

Като имаме предъ видъ, че остатъцитѣ на стария назализъмъ продължаватъ да сѫществуватъ въ възможния имъ най-голѣмъ брой въ южномакедонскитѣ наречия, съвсемъ естествено е да се допустне, че между останалитѣ български говори най-многобройни носови следи ще откриемъ въ ония области, които сѫ непосрѣдствено съседни съ реченитѣ архаични говори. Това сѫ говоритѣ въ срѣдна Македония, познати въ българската диалектология подъ името централни. И действително случаитѣ на носово произношение, които можемъ да наблюдаваме въ централнитѣ македонски говори, макаръ и съвсемъ рѣдки и малобройни, ни убеждаватъ въ правотата на това предположение. Тѣ обаче бѣха до сега погрѣшно и не достатъчно пълно обяснявани. Така напр. въ статията на Димитъръ Мирчевъ „Бѣлѣжки по прилѣпския говоръ“ (СбНУ XX 1—40), която не е лишена отъ сѫществени непълноти, се привеждатъ три случая на стари назални остатъци въ прилепския говоръ, а именно зъмбак (Lilium candidum), ѐнка (стб. **ѩкати**) и iанѕа (стб. **ѩѕа**). Д. Мирчевъ се е отнесълъ съвсемъ повръхностно къмъ задачата си въ тоя случай и е допустналъ груби грѣшки. Първата приведена дума зъмбак е предадена преди всичко погрѣшно. Редовно тя гласи въ говора на прилепчани като замбак и, което е по-важно, напраздно въ нея авторътъ търси следа на старъ назалитетъ, защото тя е дума отъ чуждъ, арабски произходъ,[1] заета у насъ прѣко турски езикъ (Срв. Samybey Fraschery, Dictionnaire turc-francais). Втората приведена отъ Д. Мирчевъ дума енка = пъшка безъ съмнение представя една съкратена форма отъ глагола стѐнкам (**стѧнати**) чрезъ отпадане на началнитѣ съгласни *ст*, очевидно подъ силната склонность на прилепчани да редупли-

---

ността на старото схващане за праславянскитѣ носовки като обясниха разпадането на старитѣ носовки на устна гласна + назаленъ консонантъ като ново явление, развило се самостоятелно и въ останалитѣ славянски езици (български и словенски). По-далечъ отъ Трубецкой отива Мейе, който мисли, че въ всички положения при праславянскитѣ носовки сѫ се развили носови съгласни (Meillet, Le slave commun, pp. 14, 53). Противъ схващането досежно праславянскитѣ и старобългарски носовки на Мейе и Трубецкой се обяви и Кульбакинъ (St. Kul'bakin, Le vieux slave, pp. 34, 363). Срв. още N. van Wijk: Zu den altbulgarischen Nasalvokalen. Slavia, X, 4, стр. 608—684.

[1] Прибързано зъмбак се привежда като назаленъ остатъкъ и отъ Цв. Тодоровъ (Говорътъ на гр. Ломъ 12, СбНУ XXXVIII).

цират, по-често въ шеговитъ ироничень тонъ, имена и глаголи (стенка — енка), повторената дума при което се явява почти винаги въ ущърбенъ видъ. Колкото се отнася до замѣстника на стб. **ѩкати, ѩчати** въ прилепския говоръ, който редовно съблюдава известната срѣднобългарска замѣна на ѧ съ ѫ при дадени условия, ние го откриваме въ съвсемъ обикновения глаголъ іачам пакъ въ значение на **пъшкамъ**, стена. Сѫщото обаче не може да се каже и за костурското енка, енча въ значение на пъшкамъ, което може да се свърже направо съ **ѩчати**, тъй като известно е, че на южномакедонскитѣ говори, и то тъкмо на ония, които пазятъ най-много следи на старо носово произношение, замѣната на старобългарскитѣ носовки е непозната.[1] Единствено въ третия отъ приведенитѣ отъ Д. Мирчевъ примѣри можемъ да открием положителна следа отъ старъ назализъмъ. Думата іанѕа представя архаизъмъ въ прилепския говоръ, което се вижда отъ нейната употрѣба изключително въ типични фрази и клетви, напр. іàнѕа ме іàдит, іàнѕа да те іàдит. Въ сѫщность тази дума е една отъ ония, които иматъ тенденция да пазятъ носовото произношение въ българския езикъ. Думата е отбелязана съ такова произношение въ Солунско (Срв. gů fatì ensa. Oblak Mac. St. 21), има я въ говора на Охридъ, има я сѫщо така и въ велешкия говоръ. Знаменателенъ е фактътъ, че сѫщата дума съ носово произношение (ѐнѕа = рана, язва) намираме дори и въ говора на градъ Ломъ (Ср. Цв. Тодоровъ, Говорътъ на градъ Ломъ, 14, СбНУ XXXVIII).

Съ изявлението си обаче, че думи съ старо носово произношение въ прилепския говоръ се срѣщатъ само въ приведенитѣ отъ него три примѣра (първитѣ два отъ които, както видѣхме, напълно погрѣшни), Д. Мирчевъ е избързалъ. Той е пропустналъ да посочи и друга една съвсемъ обикновена дума въ прилепския говоръ, отдавна (за пръвъ пжть у Матова, Книжици I 21) изреждана отъ различни автори между примѣритѣ съ запазенъ назализъмъ въ българския езикъ, а именно гàнглиф (стб. **гжгъникъ** *μογιλάλος*), който епитетъ се дава на говорещитѣ презъ носа хора (срв. у Н. Геровъ гжгна, гжгливѭ).

---

[1] Необяснимо е, защо прьвъ Д. Матовъ (Книжици I 25) обяви костурската форма енча, енка за случай съ неорганиченъ назализъмъ. Следъ него сѫщото повтарятъ Облакъ (JA XVII 123) и Лавровъ (Обзоръ 14), безъ съмнение не знаейки значението на думата, защото въ противенъ случай очевидната близость на последната съ стб. ѩчати би ги предпазила отъ тази грѣшка. За значението на въпросната дума вж. А. Кузовъ, Костурскиятъ говоръ. Изв. на слав. сем. IV, 98. Сѫщо така погрѣшно се привежда отъ Матова (Книжици 22) думата пондило като случай на първиченъ назализъмъ, тъй като тя както и стб. понъдило иде отъ лат. pontilis. Срв. новогръцки πόντιλα (St. Romansky, Lehnwörter lateinischen Ursprungs im Bulgarischen. XV Jahresbericht des Inst. für rum ache 125).

Къмъ тѣзи примѣри съ запазени следи отъ назализъмъ въ централнитѣ македонски говори, можемъ да прибавимъ още единъ, останалъ до сега неотбелязанъ отъ никого. Това е именно интересната дума тенгало, която е още напълно жива въ прилепско-битолския говоръ. Намираме я дори чакъ въ Ресенъ.[1] Тя означава онзи малъкъ инструментъ, съ който децата и юношитѣ замѣрватъ врабчета и изобщо хвърчещи птици. Направата на инструмента е всеизвестна навсѣкжде въ България. Върху дървена часть, наречена чепòрешка поради типичната си, разцепена на горния си край на две малки рамене, направа, е прикрепенъ ластикъ въ форма на малка прашка, чрезъ обтѣгането на който се отправятъ остри, малки камъчета къмъ кацналитѣ на нѣкое дърво птичета. Връзката на думата тенгало съ старобългарския глаголъ **тжгнжти** е впрочемъ повече отъ очевидна. Интересно е да се отбележи, че съ думата тенгало днесъ се означава изобщо цѣлия инструментъ, докато частитѣ на последния носятъ всѣка по-отдѣлно своитѣ названия, включително и ластикътъ, къмъ който безъ съмнение се е отнасялъ първоначално терминътъ тенгало. Запазената следа на носовость въ нашата дума не стои изолирана само въ централнитѣ македонски говори, защото отъ старобългарски коренъ **тжг-** намираме носови следи и въ южнитѣ македонски говори, напр. тенжи (безл. глаголъ), теншко въ говора на силистренскитѣ „арнаути“, тенжи(т), тенжина, приведени отъ Драганова и Стоилова изъ Солунско (ПСп. LXI 653), тенгло въ езика на костурското село Куманичево (СбНУ IV отд. за нар. умот. 109), което значи онази часть отъ женска обица, която се провира въ ушната дупка и на която виси, тежи обицата (въ Прилепъ тегло въ сжщото значение).

---

[1] Споредъ съобщението на моя другарь Б. Стефовъ, чиновникъ въ София, родомъ отъ Ресенъ.

Думата тенгало не е отбелязана въ нито единъ отъ българскитѣ речници. Сѫщата дума обаче сѫществува съ напълно идентично значение въ езика на македонскитѣ аромъни (tengală) като една отъ многобройнитѣ славянски заемки въ тоя езикъ (вж. Th. Capidan, Elementul slav în dialectul aromân. Memoriile Secţiunii literare. Seria III, Tomul II 289—379). Ето защо, като имаме предъ видъ, че думитѣ съ запазено старо назално произношение въ централнитѣ македонски говори сѫ толкова рѣдки, съвсемъ умѣстенъ се явява следниятъ въпросъ: не представя ли tengală една стара заемка въ аромънския диалектъ и не е ли централно-македонското тенгало въ сѫщность една обратна заемка отъ тоя диалектъ? Ние сме въ състояние днесъ да посочимъ на нѣколко обратни заемки съ носовость отъ ромънски езикъ въ нашитѣ наречия. Напр. думата гринда вм. греда, отбелязана въ Русе и Сливенъ (Miletič, Das Ostbulg. 80, 200; сравни още **на долгомъ гриндоу** въ молдавска грамота отъ 1584 год. у Венелина 217) е безъ съмнение една обратна заемка отъ дакоромънски.[1] Подобни обратни заемки отъ ромънски представятъ и южномакедонскитѣ стънджен (срв. **стѫнжъни** още въ грамота отъ 1573 год. у Венелина 204) и паинг — **пѫжкъ** (ром. *i* отъ *ju* или *jî*). Заети отъ гурбетчии разложани въ Ромъния сѫ формитѣ пура̥нчӓла̥ = порѫчала и на̥ра̥ндо̀чува̥м = нареждамъ въ разложкия говоръ (Никола Алексиевъ, Разложкиятъ говоръ, МПр. VI, 3, стр. 102).[2] Колкото се отнася обаче до думата тенгало, освенъ широкото

---

[1] Ср. вѣроятната причина, която Вайгандъ посочва, за да проникне тази дума въ български езикъ: . . . denn Balken werden aus Rumänien massenhaft als Flossholz auf der Donau eingeführt, deshalb konnte in Rusčuk recht gut rum. grindă eindringen (XV Jahresbericht des Inst. f. rum. Sprache 167).

[2] Въ разложкия говоръ имаме редовенъ замѣстникъ на стб. порѫчати въ глагола пура̀чем (МПр. VI, 3, стр. 105). Всички останали случаи, които Алексиевъ привежда като назални остатъци сѫ крайно съмнителни, а нѣкои съвсемъ погрѣшни. За пунгя̥ вижъ по-горе бележката на стр. 92; бенка е турска дума; крън дак = пънъ, кютукъ, не крие въ себе си старъ назализъмъ. Тя стои въ връзка съ глагола окръня, окрънявамъ = окастрювамъ, обрѣзвамъ, нащръбявамъ (Н. Геровъ, 354). Ср. още сръбскитѣ форми крњав = splitterig, крњити = zersplittern (Караџић, Српски рјечник 315); трунтест е известна по останалитѣ наши говори като тронтест (тронте — прекоръ въ прилепския говоръ) и при нея не може да става дума за старъ назализъмъ.

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СКОПИЕ

й разпространение въ централнитѣ македонски говори, противъ възможността за едно обратно заемане отъ аромънскитѣ диалекти биха говорили и следнитѣ съображения. Известно е, че споредъ свидетелствата на голѣмия брой славянски заемки въ ромънски езикъ, старобългарско ѧ се рефлектира въ последнитѣ винаги било като in било като ăn (срв. grindă=грѧдѧ, oglinda=кор. глѧд-, но rînd=рѧдъ, sfînt=свѧтъ покрай sfinți). Въ аромънскитѣ диалекти обаче срѣщаме случаи, гдето стб. ѧ се рефлектира съ en, което не е старо, защото за всички тѣзи случаи имаме съответни думи въ днешнитѣ македонски говори съ старинно носово произношение. Това сѫ grendă, rende, șclendză, tengală, на които отговарятъ българскитѣ гренда, ренде, клендѕа, тенгало. Единствено за последната дума Капиданъ не е знаелъ, че сѫществува въ българскитѣ диалекти та я бележи като срѣднобългарска. Всѣкакъ той е напълно правъ като говори изрично: „Toate aceste cuvinte au intrat în dialectul aromân din dialecte bulgare, macedonene, în care avem regulat en pentru ę“ (Elementul 9). За да се види по-ясно, че въ сѫщность tengală представя една късна заемка отъ българскитѣ македонски говори, взета направо въ този си фонетиченъ видъ отъ последнитѣ, ще приведа две очевидно стари заемки въ ромънския езикъ, гдето старобългарски думи съ коренъ тѧг- сѫ предадени по свойствения на тия заемки начинъ, а именно tînjala=затѣгване, poting=потеглица (на кола) (Цоневъ, Езикови взаимности между българи и ромъни. Годиш. на Соф. ун. XV—XVI 17). Очевидно става, че ромънското tengală ще трѣбва да поставимъ по време на неговото заемане въ ромънски езикъ на равно съ аромънскитѣ български заемки dab, dabina (дѫбъ), въ които е отразено хубаво една отъ най-характернитѣ по-късни фонетични промѣни, настѫпила въ централнитѣ македонски говори, а именно вторичното изяснение на еровия вокалъ. А знае се, рефлекситѣ на стб. ѫ както въ аромънски, така и въ дакоромънски сѫ други. Успоредица къмъ нашия случай представя и аромънското ịandză, което е една късна заемка отъ македонскитѣ български говори (Th. Capidan, Elementul 7).

И така, следитѣ на назализъмъ въ централнитѣ македонски говори се свеждатъ за сега (не е изключена възможността въ бѫдеще да се откриятъ и други) до три положителни случая — тѣ сѫ: іàнѕа, гàнглиф и тèнгало.

Рецензии и книжовни вести.

Йорданъ Ивановъ, Български Старини изъ Македония. София, 1931; VII+672.

В 1908 году вышел сборник г. Йорд. Иванова: „Български старини изъ Македоня“ (V+311 стран.). В этом ценном сборнике был опубликован длинный ряд записей, надписей и отрывков из памятников письменности. Большая часть опубликованных материалов была отыскана г. Й. Ивановым во время его путешествия по Македонии и Афону. Записи и надписи важны в разных отношениях. При скудости исторических сведений о Македонии в темные века турецкого господства эти материалы проливают свет на отдельные явления в жизни македонских болгар в XV—XIX веках. Историк славянской письменности и лингвист извлекут из этих материалов ценные указания по разным вопросам средневековой письменности и болгорской исторической диалектологии.

Летом 1931 г. в издании Болгарской Академии Наук вышло 2-е издание сборника проф. Й. Иванова, — издание, значительно увеличенное помещенными в нем материалами (VII+672 стран.). Необходимость нового издания книги такого содержания, как сборник проф. Й. Иванова, может быть вызвана только значительным накоплением нового, неизвестного материала. Если бы такого материала не оказалось, переиздавать „Старины“ нет необходимости; в каждой научной библиотеке, хотя бы и небольшой, книга проф. Иванова имеется. В предисловии ко 2-му изданию г. Иванов указывает: „Презъ свѣтовната война имахъ случай да направя нови проучвания и въ други мѣста на Македония. Така събранитѣ македонски материали се увеличиха и съ други, които можахъ да намѣря изъ архивитѣ и книгохранилищата на Русия, Ромъния, Сърбия, Хърватско. България и др. земи“ (III). Но сделанные дополнения во 2-м издании далеко не соответствуют процитированному заявлению проф. Иванова: новых материалов, собранных им самим в Македонии и в разных книгохранилищах, совсем немного; бо̀льшая часть дополнений представляет собою перепечатку опубликованных уже раньше материалов. — опубликованных в доступных академических изданиях. Не понятно, зачем нужно было при перепечатке той или иной записи отмечать: „срв. . . .“ Следовало бы точнее указать: „смотри“. Из многочисленных примеров отмечу один. на стр, 123 дана запись Кирилла Пейчиновича, сделанная им в 1807 г. в Иловачской кормчей. Напечатав эту запись, проф. Иванов по обыкновению отмечает: „Срв.“ и далее следует название источника (Словарь Миклошича). Эту запись мы знаем только из перечня рукописей, находящегося в словаре Миклошича

НАРОДНА
БИБЛИОТЕКА
СКОПИЕ

(Lexicon palaeosl.-graeco-latinum, XII). Листа с записью К. Пейчинова теперь нет в Илов. кормчей (см. указание в моем Пологе, стр. 144).

Самая перепечатка материалов вызывает много недоуменных вопросов и возражений.

Нам не ясно, чем руководствовался составитель сборника в выборе многих записей XV—XIX вв. Почему опущены многие другие ценные для истории Македонии записи, документы и извлечения из последних? Считаем, напр., необходимым извлечения из сербских грамот, относящихся к Македонии. В дополнение к записям из Афонских монастырнй далеко не лишним было бы привести справку о национальном составе некоторых монастырей на Афоне. Для начала XIX века указание на это представляет „Повѣствование ѡ плѣнение с҃тѣи Аѳѡнстѣи гори ѿ агарѧновъ, и ѡ мнⷭ҇тирѣхъ колико ихъ има, и ѡ колико монаси бѧше пребивающїи въ нихъ. . . .“:

а҃. єсть зовомїи Хилиндаръ славенскїи серб[скїи] мнⷭ҇тиръ и живȣтъ въ него четири стотенъ монаси Болгари и Серби.

к҃. єсть зовомїи Зографъ славенскїи болгар[скїи] мнⷭ҇тиръ; въ него живȣтъ две стотенъ и пѧтдесѧтъ монаси Болгари.

ѕ҃. Рȣсико грѣческїи мнⷭ҇тиръ, тȣ живȣтъ восемдесетъ монаси Грѣци и Болгари.

кі҃. Велика Лавра грѣческїи мнⷭ҇тиръ, въ него живȣтъ пет стотенъ и педесетъ монаси Грѣци, Болгари и Власи.

То или иное количество монахов-болгар показано и в других монастырях и скитах Афона: Каракал, Ивир, Ватопед, св. Анна (скит), скит Кавсоколиби, „Лакко, славѧнскїи болгар[скїи] скитъ, тȣ живȣтъ шестдесетъ монаси само Болгари“, Св. Пантелеймон, Капсали, Пр. Богородица (само Болгари“), Пр. Троица (сербы и болг.), Благовещение (Споменик, XLIX, 1910, стр. 163).

Мы ожидали бы, что по отношению к некоторым лицам и к пунктам, упоминаемым в записях, последние будут представлены не случайно, а во всей полноте. Напр., на стр. 72 даны 2 записи иером. Виссариона из Дебрского края, — записи, опубликованые в Описе Б. С. Цонева Казалось бы, что проф. Иванов объединит все записи этого македонского книжника XVI века. Кроме рукописей, указанных в Описе Б. Цонева, иером. Виссарион написал большую часть книги деяний апостольских (Публич. Б-ка в Ленинграде, F. I, 516), сборник Дионисия Ареопагита (там же, F. I, № 488), евангелие Слепченского монастыря, недавно описанное проф. В. Розовым в „Гласнике Скопског Научног Друштва“, II, 1927.

На стр. 68 приведено несколько имен из помянника монастыря Трескавец, — из помянника без малейшего описания его. Есть ли дарственные или какие-нубудь другие записи в этом памятнике, какие села и города отмечены тут, — об этом ничего не сказано. Между тем один Трескавечский помянник (Ленингр. Публ. Б-ка, F. IV, № 561) описан мною. Он представляет важные указания не только в отношении личных имен и географических пунктов, но и в отношении этнографии Македонии и экономической жизни монастыря. См. Сборник Отд. рус. яз. и слов. Ак. Наук СССР. Том CI, № 3, стр. 314—317, или подробный реферат проф. Ст. Романского в Макед. Пр., IV, 4, стр. 129—132.

Случайность подбора материала можно отметить и на стр. 48—49. Тут указаны заглавия книг Ивана Охридянина, — книг, не представляющих большого значения ни по своему содержанию, ни по языку. Важны тут указания на подписчиков. Так, в числѣ подписчиков были и лица из Горной Реки (подписчески на книгу „Първоначална наȣка за должностите на человѣка“). Следовательно, в 40-х годах XIX в. в этом крае были еще лица, ползовавшиеся болгарским языком, нуждавшиеся в книге на славяно-болгарском языке. Но проф. Иванов не нашел нужным сообщить имена подписчиков или по крайней мере сделать хотя бы общее указание на них.

Кроме того, если он нашел нужным указать эти книжки, то не понятно, почему нет упоминания о книге „Кратка священна повѣстница“... „на наречие по вразумително за Македонскитѣ Българы, нарѣдилъ единъ македонецъ“ (Цариградъ. 1868). Ее авторъ — К. Шапкарев. Написана она на языке с чертами охридского говора. Любопытна она и словотолкованиями. Замечания о языке этой книжки и перечень слов-толкований даны мною в Отчете о занятиях за границею (1915. стр. 78—85).

Проф. Й. Ивановым помещены въ сборнике некоторые указания греческих источников. Тут тоже случайность выбора. При скудости исторических сведений о славянском населении в Македонии в IX-м веке нельзя не воспользоваться замечаниями об этом населении, находящимися въ житии Григория Декаполита. См. в книге Ф. Дворника (F. Dvorník): „La vie de saint Grégoire le Décapolite et les slaves macédoniens au IX-e siècle“ (Paris. 1926. стр. 29, 35). Для полноты представления о жизни в Македонии важно было бы представить извлечения и из византийских хроник. Вспомним, напр., описание природы восточной Македонии в районе Струмы, сообщение о костюме жителей (болгар) этой местности об их занятиях, об играх и пляске на первый день пасхи в начале XIV века. Эти сведения мы находим в хронике Никифора Грегоры, в описании посольства к Стефану Урошу III в 1327 году. В посольстве принимал участие и сам автор хроники. Переправившисъ через Стримон к вечеру, посольство продолжало путь. „Наступила ночь; солнце закатилось и на всё легла тень. Не было и луны. . . . К безлунной ночи присоединилась тень от окрестных гор; их высокие вершины настолько скрывали от наших глаз небо, что мы не могли совершать свой трудный путь даже по указанию звезд. Но вот, когда замерло у меня сердце: когда пришлось вступить в следующий тяжелый путь, которому не видно было и конца. Мы вошли в густой, непроходимый лес, полный оврагов и пропастей, в котором уже не обращали внимания на то, что рвали в клочки обувь и одежду о сучья, а только защищали свои глаза, потому что ветви и сучья то и дело били нас по лицу. . . В то время, как мы находились в таком смущении, вдруг являются пред нами из тамошних скал и пещер люди, одетые в черные одежды, приготовленные из шерсти (которую добывают с овец, когда нужно), точно демонские привидения! Правда, они не были закованы в латы, но не были и совсем безоружны. Большая часть из них имела в руках оружие, употребляемое на близком расстоянии, как-то копья и топоры; некоторые впрочем имели и стрелы. Сначала наши сильно оробели и испугались. . . . Туземные жители —

большею частию переселенцы из пограничной Мизии и ведут образ жизни одинаковый с нашими единоплеменниками. Мы впрочем ободрились и успокоились, когда они приветствовали нас на своем наречии ласково и добродушно и не показывали ничего разбойнического. . . . Когда и мы также приветствовали их с своей стороны (некоторые из нас несколько понимали их язык), они тотчас же объяснили причину своего пребывания в том месте, — что они оберегают здешние дороги от тех, которые вздумали бы сдѣлать хищнический набег на ближние деревни. . . Наконец, до нас дошел издалека лай собак, который манил нас к себе и указывал нам на присутствие здесь многолюдного села. . . Следующий день весь мы провели в дороге и достигли крепости, выражусь так, заоблачной. Она у туземцев называется Струмицей [*Στϱούμμιτζαν*], а выстроена на высочайшей горе, так что люди, сидящие на ее стенах, если смотреть с долины, кажутся птицами. Здесь мы отпраздновали и св. Пасху, хотя отпраздновали съ грустью и не так, как привыкли издавна. . . Мы пробыли здес целый день. . . Со стен, как с облаков, мы смотрели на долину и видели как другие праздничные игры, так и пляску взрослых мужчин, молодых людей и мальчиков. . .“ (Corpus script. historiae Byzantinae. XIX. 1. Bonnae. Стр. 376—380. Рус. перевод.: Римская исторія Никиф. Грегоры. СПб. 1862. Стр. 370—375).

Важно отметить также сообщение Грегоры о связи населения района Струмицы е болгарским населением местностей Пребалканских.

В сборнике материалов по истории Македонии необходимо привлечь и данныя, находящіеся в латинских источниках. Нельзя будет, напр. миновать летопись попа Дуклянина (второй половины XII в.). Важно сообщение этой летописи о царе Самуиле и о его отношении к Владимиру. В этом историческом источнике определенно указана и национальность населения государства Самуила, — национальность болгарская: gens Bulgarinorum, Samuel Bulgarinorum imperator. „Eo tempore surrexit in gente Bulgarinorum quidam Samuel, qui se imperatorem vocari iussit et commisit praelia multa cum Graecis proiecitque eos ex tota Bulgaria, ita ut in diebus eius Graeci non auderant propinquare illuc“ (глава XXXIII). „Tempore itaque eodem, dum Vladimirus esset adolescens et regnaret in loco patris sui, supradictus Samuel Bulgarinorum imperator, congregato magno exercitu, advenit in partilbus Dalmatiae supra terram regis Vladimiri . . . [Владимир удалился в гору, называвшуюся Облик—Obliquus]. [Владимир] perrexit ad imperatorem. Quem imperator statim relegavit in exilium in partibus Achridae, in loco qui Prespa dicitur, ubi et curia eiusdem imperatoris erat. . .“ (XXXVI). (См. Ф. Шишић, Летопис попа Дукљанина Беогр.-Загреб. 1928. Стр. 330—333).

Мы высказываем горячее пожелание, чтобы объединены были в одном издании (в кодексе) *все* материалы, относящиеся к Македонии. Большая часть записей и документов такого полного кодекса по македонистике могла бы поместиться в объемистом томе, какой представляет собою 2-е издание „Болгарских старин“ проф. Иванова: все записи и надписи занимают в этом издании всего 278 страниц. Прочие 300 с лишним страниц занимает перепечатка памятников письменности и извлечений из них,—памятников, уже опубликованных, вполне доступных для научного пользования. Острой нужды в перепечатке этих материалов не ощущается. Но, разумеется, если есть материальная возможность возобновить издание сборника с дополнениями. хотя бы уже и известными, дело не бесполезное.

Иное во 2-м издании вызывает возражение.

1) Издание материалов сделано не везде с должной критичностью. Перепечатки материалов в сборнике г. Иванова повторяют неточности и ошибки прежних изданий. В некоторых случаях перепечатка сделана по худшему изданию, а более исправное оставлено в стороне, — оставлено даже без упоминания о нем. Напр., запись в апостоле Пантелеймоновского монастыря на Афоне (стр. 104) перепечатана проф. Ивановым по изданию Люб. Стояновича (Споменик, XXX, 1896, стр. 43). Имеется более точное издание этой записи, — издание П. А. Лаврова в 1-м томе Древностей. (Труды Слав. Коммисии Моск. Археол. Общества. 1895, стр. 272 и дополнение к ней). Среди неточностей в издании Стояновича отметим название Скопьского села Виньско (ѿ виньс҆ка): у Стояновича оно передано так: ѡ҃ виныка. О положении этого села замечания сделаны мною в Македон. Прегл., VII, 1, стр. 35—36.

С неточностями и ошибками перепечатаны важные записи XV в. о переселенцах из Скопья в Конюх (стр. 115). Напечатано, напр. съгражденомꙋ, — в рукописи: съграгенoмꙋ.

В перепечатке записи 1473 г. из Скопья повторена значительная неточность прежних изданий (А. Попова и Стояновича): Драгославль, — в рукописи: Драгославь (см. снимок в I-ой книге, VII т. Македонске Прегледа).

С неточностями прежнего издания (А. Попова) и с новыми ошибками напечатана запись служебной миней Хлудов. сбор. № 148 (стр. 154): пи́са се, — надо: съпи́са се; лѣто з҃о҃д — надо: з҃о҃ѳ (7079) (у Попова верно), маиꙗ̀, — надо: мааа и др.

Еще в 1855 г. эта минея находилась в Злетове. На переплете рукописи имеется такая запись 1855 г.: ꙋ Злетово ко доиде на рожество.

Не мало неточностей, старых и новых, и в перепечатке других записей. Напр., интересная запись о возобновлении Шишовского монастыря к югу от Скопья перепечатана по изданию Стояновича (стр. 126-127). В издании же этом находятся такие неточности, как „ва то време“, „пострада“. В рукописи — „во то време“, „посрада“ (в конце). Проф. Иванов допустил с своей стороны значительную неточность: „единъ“. Въ рукописи — „еденъ“. Это слово с *-ин* указывало бы на восток Македонии. Между тем, прочие языковые черты этого документа свидетельствуют о западе. На запад указывает и находящееся в рукописи слово *еденъ*.

Имеются неточности и недосмотры и в издании тех материалов, которые непосредственно извлечены из оригиналов. Напр., в предисловии К. Пейчиновича к его книге „Утешение грешным“ (99—101): И: харџотъ — в рукописи ясно читается: на харџотъ; Гавр҅леецъ — надо: Говр҅леецъ; Полчищанецъ — надо: Палчищанецъ; тарзи̂ баши — надотерзи̂ баши; оу̂ганџїа — надо: оу̂рганџїа и др. Сделаны пропуски: й прочимъ монастирей [и̂гꙋ̂меномъ] (89). Не указаны вспомоществователи из Дебрской нахии. В рукописи эти имена не зачеркнуты. Отметить надо было бы всех вспомоществователей, не исключая и зачеркнутых в рукописи: эти указания важны в этнографическом и лингвистическом отношениях. В издание рассказа о возобновлении монастыря св. Афанасия у села Лешок (житие князя Лазаря) попала значительная лингвистическая неточность: да го расипатъ (97) вместо: да го расипаатъ (—сверено мною в Лешечском м-ре, в 1914 г.).

2) С прискорбием констатирую: проф. Й. Иванов, труды которого по отношению к Македонии я привык так высоко ценить, во 2-м издании своего сборника весьма невнимателен к предшественникам по своей работе. Печатая или перепечатывая материалы, он не редко совсем не упоминает предшественников по изданию, лиц, трудившихся по изучению публикуемых материалов, не определяет отношения своей работы к более ранним трудам. Несколько примеров:

В кратком предисловии к изданию жития Наума проф. Иванов говорит: „Тоя паметникъ бѣхъ честитъ да открия къмъ края на 1906 г. въ Зографския манастиръ. Прѣзъ лѣтото на 1907 год., когато повторно проучвахъ ръкописитѣ въ Света-гора и Зографъ, въ тоя последния манастиръ дойдоха рускитѣ слависти П. А. Лавровъ и Г. А. Ильински. Въ разговоръ съ тѣхъ за моитѣ находки въ Зографъ, съобщихъ имъ между друго и за Наумовото житие, което, поради своята важность, бѣ фотографирано отъ Лаврова“ (305). Из этих слов можно заключить, что П. А. Лавров издал текст жития, указанный ему болгарским ученым. Но будем более внимательны к деятельности других тружеников. Наведем справку в предисловии П. А. Лаврова к изданию им текста жития Наума. „Позволим в начале сказать несколько слов об обстоятельствах, при которых мы нашли эту, судя по своему, редкую статью. Быв в этом году на Афоне, мы встретились в Зографском монастыре с молодым болгарским ученым Йорданом Ивановым. В беседе о занятиях Гр. А. Ильинский, бывший вместе с нами на Афоне, а раньше заехавший в Софию, предложил г. Иванову вопрос о найденном им житии св. Наума, о чем он слышал в Софіи. На это г. Иванов сказал, что найденное им житие отличается краткостью и сообщил при этом кое-что из данных, в нем заключающихся. Но, где им найдено было это житие, об этом он не сказал . . . № рукописи и характера ее при этом разговоре указано не было. Занимаясь в библиотеке пересмотром рукописей незадолго до отъезда из Зографа, мы нашли это житие в одном позднем прологе сербской редакции... Это было уже после отъезда г. Иванова и спросить тот ли именно текст был им найден, мы не могли. Но, судя по некоторым его указаниям, мы не сомневаемся, что из этой именно рукописи списано и житие, о котором говорил г. Иванов. . . . Во всяком случае г. Иванов первый раньше нашел это житие, а быть может и самое его издание появится ранее нашего. Но интерес и новизна памятника заставляет и нас неотложно озаботиться о подобающем его издании, что и выполняется на страницах Известий“ (Изв. Отд. р. яз. и слов. Акад. Н., 1907 г., XII, кн. 4, стр. 1—2). — Какое глубокое различие в ученом стиле упомянутых двух лиц!

Для меня было весьма важно познакомитъся с заметками о х. Иоакиме даскале (стр. 142—143). В дополнении, на стр. 650 напечатана запись х. Иоакима 1781 г.: „Занймавалсѧ х. Йѡакимъ Исповеднйкъ. въ градъ Кратово. 1781 годйна.“ Считаю нужным сказать несколько слов об этой находке. Въ начале августа 1914 г. я занимался в Кюстендиле. При просвещенном содействии г. г. Николы Коцева и Ефрема Каранова я познакомился со старопечатными книгами и рукописями, находившимися у Коце х. Трайчева. Весьма важными оказались рукописный акафист Пр. Богородице и Описание града Иерусалима (1781 г.). Важность их заключалась в записях, сделанных в этих книгах. В одной записи (в акафисте) Димитрий Филипович из Егри-дере-паланка сообщает о своем путешествии в Пешт для печатанния книги Иоакима „Чудеса Пр. Богородице“ (1817 г.). Другая запись 1781 г. (в Описании града Иерусалима) сообщена выше. Я тогда же сделал снимки с этих записей и с рукописного акафиста у кюстендильского фотографа Стаменова. По возвращении в Софию я с радостью поделился своими находками с коллегой Йорд. Ивановым, показав ему снимки. Тогда же мы обсуждали значение слова „исповедникъ“ в отношении к х. Иоакиму. Своими находками я отчасти воспользовался в статье по поводу Описа болгарских старопечатных книг, составленного проф. В. Погореловым. Там я писал между прочим следующее. „Книги [х. Иоакима] находили себе горячий отклик в народной среде. Издание их было делом народным. „Вспомоществователи“ не ограничивались одною денежной помощью, но принимали непосредственное участие в появлении этих изданій. Некоторые более ревностные „вспомоществователи“ отправлялись в Будим [Пешт] и там устраивали печатанье душеспасительных книг своего „даскала“ и „исповедника“ [!] (иеромонаха). Мы располагаем таким указанием. В бытность свою в Кюстендиле (за поисками книг Иоакима) я нашел у почтенного чича Коцѐ х. Трайчева рукописный акафист Пр. Богородице, переписаный по преданию Иоакимом. К акафисту приложена молитва, составленная будто бы Иоакимом (Ни одного слова — автографа Иоакима до сих пор не отыскано. Мне, кажется, удалось найти его автограф; но переживаемые обстоятельства недают мне возможности довести расследвание до конца[1])). Коце Трайчев — правнук „другаря“ Иоакима и вспомоществователя в издании его книг — попа Симóна. На чистам листе имеются записи, относящиеся к событиям семейной и мировой жизни: тогда-то родился новый член семейства, тогда-то земля тряслась; отмечено на-ряду с этими и такое событие: въ 1817 году Димитрий ходил в Будим [Пешт] печатать (да штампоса) Чудеса Пр. Богородицы Иоакима. Имена ревностных и непосредственных участников издания отмечены на титульных листах книг македонского даскала“. Так я писал в 1924 году. Статья была напечатана в журнале Slavia, V, кн. 2. Неточности в цитатах (Будим, шпампоса) вызваны тем обстоятельством, что цитировал я по памяти: снимки пропали у меня. Подготовляя работу о книгах х. Иоакима, я обратился в 1930 году к уважаемому Николе Коцеву с просьбой повторить нужные мне снимки. Н. Коцев неизменно глубоким сочувствием отнесся к моей просьбе: из Софии он отправился в Кюстендил и привез указанные мною книгу (Описание града Иерус.) и рукописный акафист. Вот, что он писал мне 2 декабря 1930 г. „Азъ получихъ доста късно любезното Ви писмо и книгата... Коце х. Трайчевъ е вече покойникъ, затова требваше лично да отида въ Кюстендилъ и отъ наследницитѣ му да поискамъ книгата, която ми дадоха и азъ я донесохъ тука и дадохъ на г. проф. Йорданъ Ивановъ. . . . Той ще фотографира мѣстата (страницитѣ), които Ви интересуватъ“.

---

[1] Я имел в виду запись в Описании града Иерусалима. Срв. употребленное выше слово „исповедник“. Эту запись я хотел сопоставить с другими записями, которые я имею в виду, сопоставить для того, чтобы с несомненностью утверждать принадлежность записи 1781 г. х. Иоакиму даскалу.

Как и в своем печатном Отчете о занятиях за границею (Казань, 1915), так и здесь свидетельствую г. Николе Коцеву мою сердечную благодарность.

Снимки я получил. Один из них, именно с записью х. Иоакима 1781 г., помещен в сборнике проф. Иванова. Запись Димитрия Филиповича напечатана в том же дополнительном отеделе, на стр. 652. В феврале 1931 г. въ Софийском Филологическом обществе проф. Й. Иванов делал доклад о х. Иоакиме (сообщение об этом есть в сборнике, на стр. 653). Упоминал ли он в своой беседе об обстоятельствах открытия этих записей, я не знаю. В сборнике ничего об этом не сказано. В начале дополнения отмечено только следующее . . . „Тукъ съобщавамъ още нѣкои добавки, които намѣрихъ въ единъ сборникъ, принадлежащъ нѣкога на кратовеца Коце Хаджи Трайчевъ, по-късно кюстендилски гражданинъ. Сега сборникътъ се съхранява у неговитѣ наследници“ (649). Но, может быть уважаемый коллега не откажет определенно сообщить нам: *когда* Вы нашли этот сборник, при каких обстоятельствах? почему Вы не поместили этих дополнений в основной текст (на стр. 141—146), а в допълнениях, — поместили не ранее февраля 1931 года?

В указанной выше своей статье (Slavia, V, 2) я указал на переводчиков книги „Слꙋженїе еврейско“ (1839). Это были Нафанаил и Георгий Самуркаш, как об этом свидетельствует автобиография митроп. Нафанаила. Сообщена цитата. Ту же цитату приводит и проф. Иванов (стр. 192).

На стр. 122—123 Й. Иванов напечатал запись К. Пейчиновича, — запись, относящуюся к 1801-му году. По мнению издателя, это старейший известный нам автограф Пейчиновича. Но, к сожалению, тенденция к примату и тут кое-что заслонила от проф. Иванова. Старейшим автографом К. Пейчиновича нельзя считать эту запись: в моих очерках о Пологе напечатана и воспроизведена на снимке более ранняя запись этого книжника, — запись, сделанная им в бытность в монастыре Пречиста. А там он был до своего перехода в Марков монастырь (стр. 141, 142, 145).

Необходимо дополнение к библиографии о Тетраглоссарии х. Данаила москопольца, — как по изданию этого памятника, так и по обследованию языка болгарской параллели словаря (сравн. на стр. 64).

На стр. 159 дано заглавие календаря, напечатанного в 1818 году в Будиме. Календарь был составлен Цветком х. Георговым, а издан Нешом Марковичем (родом из Кратова). Следовало бы указать, где хранится экземпляр этого любопытного календаря, и дать снимок его. Интересные сведения о семье Георгова сообщены в статье П. Черновежда: „Нѣколко записи отъ сегашниятъ вѣкъ“ (Сборн. за нар. ум. VI, 411—411). Дед или отец Цветка переселился в Панагюрище из Дебрского края. Свои торговые дела они вели в Македонии и Албании. Бывал в этих областях и Цветко. В 1821 г. он собирал подати в Скадерской области с албанцев по ферману, изготовленному им самим или кем-нибудь другим. Собранные деньги Цветко отвез в Константинополь. До этого же албанцы не платили ни подати, ни беглика. На оборотной стороне календаря, находившегося у Черновежда и пераданного им в библиотеку Болгарского Книжовн. Дружества в Софии, имеется рукописная заметка: „в лето 1821 Цвѧ́тко Хаџи Георги оди на шкодра с ферман ȣидȣрȣшъ отъ ца́ря ала̀ не билъ отъ ца́ря ами́ той сами го написал и уидȣрдисалъ ца́рската тȣра́ и арнаȣтите го повярвале“. Умер Цветко между 1826—1831 г. — Весьма желательно издать этот календарь фототипически. (Он представляет собою один большой лист). Текст календаря издан проф. В. Погореловым. См. его „Опис на старите печатни български книги“. София 1923, стр. 743—760.

В обозрении болгарских старо-печатных книг необходимо указывать места нахождения редких экземпляров. Так, один экземпляр книжки „Нача́лное ȣ̑ченїе“ (Солунь 1838) проф. Иванов нашел в Дойране (192), 2 экземпляра есть в Народной Б-ке в Софии (среди рукописей нового собрания, № 195, и в собрании А. Шопова) и в собрании В. И. Григоровича в Москве (№ 2113). На стр. 195 дано заглавие „кни́ги за наȣче́нїе трихъ ѧзи́кѡвъ“ (1841). На стр. 196 представлен снимок заглавного листа этой книжки. Снимок сделан был мною с экземпляра быв. Казанской Духовной Академии и предоставлен г. Й. Иванову въ Казани весною 1914 г. Позднѐе, в Софии, я отметил экземпляр этой книги в Библиотеке университета, на что̀ своевременно я обратил внимание г. Й. Иванова. Один экземпляр есть теперь и в Народной Библиотеке в Софии (в собрании А. Шопова). Об отношении солунского треязычника к тетраглоссарию х. Даниила москопольца говорится в моих Очерках по македонской диалектологии, стр. 14—16. Обследование турецкой части солунской книги сделено Н. К. Дмитриевым в его большой работе „Материалы по османской диалектологии. Фонетика „карамалицкого“ языка. (Записки Коллегии Востоковедов. III, IV).

Прекращая перечень дальнейших пометок, сделанных при чтении сборника проф. Иванова, я хотел бы еще только заметить следующее. В этом сборнике на-ряду со старыми записями даны и материалы второй половины XIX-го века. Полагаю более целесообразным выделить в особый сборник материалы 2-ой половины XIX в. Их содержание и тон многим отличается от записей предшествующего времени. В этот дальнейший сборник войдет между прочим много корреспонденций из Македонии, напечатанных в болгарских газетах 60—90-х г.г.

А. Селищев.

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СКОПИЕ

Гласник Географског Друштва, свеска XVI. Београд, 1930 голѣма 8°, IV+201.

Въ излѣзлитѣ до днесъ 16 книги отъ „Известията“ на бѣлградското географско дружество, покрай работитѣ отъ общъ интересъ и тѣзи, отнасящи се до отдѣлнитѣ части отъ сръбскитѣ земи, сѫ намѣрили мѣсто и статии, засѣгащи българскитѣ земи, и то почти изключително Македония. Характерно е, че повечето отъ тѣзи статии засѣгатъ физиогеографията на страната, а много малко антропогеографията, което ще е въ връзка съ невъзможностьта на сърбитѣ, като чужденци, да правятъ антропогеографски изучвания въ Македония. По-важнитѣ статии, засѣгащи българскитѣ земи, напечатани въ отдѣлнитѣ книги, сѫ следнитѣ:

Кн. I. (1912 г.): Н. Кошанин, Шумски четинари на Шарпланини и Корабу; Р. Т. Николић, Глацијација Шарпланине и Кораба.

Кн. II (1913 г.): А. Иширков, Софија, антропогеографске црте.

Кн. III-IV (1914 г.): J. Михајловић, Трусови у Новој Србији.

Кн. VI (1921 г.): Н. Кошанин, Биљни покривач планина западне и јужне Македоније.

Кн. X. (1924 г.): Р. Т. Николић, Меглен, антропогеографске бележке.

Кн. XII. (1926 г.): В. С. Радовановић, Терасе изнад ушћа Тополке у Вардар; Ђорђе Киселиновић, Ресен.; Рад. Ускоковић, Белешке о становништву Водена, Негуша и околине; Синиша Станковић, О хидрографским особинама Охридског, Преспанског и Скадарског језера.

Кн. XIII. (1927 г.) П. С. Јавановић, Абразиони и флувијални елементи у рељефу поречког басена; Славко Ђорђевић, Сплашњавање нивоа Охридског језера од 1924 до 1927.

Кн. XIV. (1928 г.) В. С. Радовановић, О народној храни у Маријову; Јелена Парнаџијевић, О становништву Штипа.

Кн. XV. (1929 г.) Синиша Станковић, Рибљи продуктивитет јужно-балканских језера.

Работитѣ, които съдържа последната, 16-та книга на Гласник Географског Друштва, повдигатъ доста интересни специялни и общи теоретични въпроси, та заслужаватъ да се спремъ, макаръ и накратко, на всѣка една отъ тѣхъ.

А. Gavazzi, Nekoliko riječi o cilju i podjeli geografije (Стр. 1-4). Следъ нѣколко думи за развоя на географията, Гаваци, професоръ по география въ Загребския университетъ, опредѣля нейната задача по начина, по които я опредѣлятъ нѣмскитѣ географи, като следъ това дѣли географията на обща и регионална. Последнитѣ всѣка поотдѣлно иматъ по два подотдѣла: физиогеографски и антропогеографски. Gavazzi безъ особено колебание възприема термина физиогеография вмѣсто физическа география, което е оправдано. Най-добре е, когато се употрѣбява нѣмския терминъ Anthropogeographie, да се казва и физиогеография, а когато се употрѣбява френския терминъ Géographie humaine, да се употрѣбява по-стариятъ терминъ физическа география. Много се колебае, обаче, авторътъ по отношение на името на втория дѣлъ

на географията, който той навсѣкжде пише съ дветѣ имена специална
или регионална география. И пакъ донѣкжде съ право. Защото,
като приемемъ областитѣ за species, обекти на този втори дѣлъ, той би
могълъ да се нарече специаленъ, така както има специална ботаника,
зоология и пр. Обаче по причини, които ще изтъкна другаде, второто
име, областна география, има повече предимства и би трѣбвало
да се предпочете.

П. С. Јовановић, Некоординирани водени токови,
њихова ерозия и облици. (Стр. 5-16) Разглеждатъ се формитѣ въ
Скопската котловина, добити отъ ерозията на водни течения, несвързани съ
Скопската котловина, добити отъ ерозията на водни течения, несвързани съ
днешния доленъ ерозионенъ базисъ на котловината — Бѣло море. Јовано-
вић, професоръ по география въ Скопския университетъ, намира, че на тази
некоординирана ерозионна сила, на тази непосрѣдна
ерозия (unmittelbare Erosion-споредъ термина на Hettner, Die Oberflä-
chenformen des Festlandes, 1921, стр. 34) се дължи въ Скопската котловина
присжтствието на: 1) некоординирани долини (долинитѣ на рѣкитѣ
втичащи се въ Котлановското езеро, несвързано съ абсолютното долно
денудационно ниво), 2) порои, 3) урви и 4) доље, т. е. конкавни земно-
повърхни форми, приличащи на стари рѣчни долини и въ които само
при голѣми дъждове потича вода. Докато за първитѣ три форми не може
да се спори, че сж плодъ на некординирана ерозия, въпросно е, дали
постхумната ерозия, която е некоординирана, е измѣнила дотолкова
формата на доља, сами по себе си фосилни земноповърхни форми, за
да имаме право да ги считаме за некординирани водни течения, а не
за фосилни форми. Поне не ни се привеждатъ доказателства за това.
Јовановић причислява къмъ доља и старитѣ легла на Лепенецъ и пред-
грабенскитѣ долини въ западната часть на котловината и, като такива, на
общо основание ги причислява къмъ „некординирани водени токове“.
Такова квалифициране на споменатитѣ долини не може да се приеме
по никой начинъ поради обстоятелството, че откакто е престанала да
действува върху тѣхъ координираната ерозия, върху тѣхъ вече не дей-
ствува никаква ерозия въ тѣсния смисълъ на тази дума.

Откато сръбскитѣ филолози провъзгласиха говора на македонскитѣ
българи за сръбски диалектъ, сръбскитѣ географи се освободиха отъ
нуждата да фалшифициратъ на всѣка стжпка земеписнитѣ имена въ
Македония, и последнитѣ се явяватъ въ страницитѣ на разглежданата
статия пъкъ и въ цѣлия разглежданъ „Гласник“ непромѣнени: Дервен
Дол, Изми Дол и пр.

Lucijan Marčić, Mutacije kao uzrok migracija. (Стр.
19-24). Мислитѣ изказани отъ J. Цвијић по въпроса за причинитѣ на
преселничискитѣ движения на нашия полуостровъ главно въ неговата
„La Péninsule Balkanique, géographie humaine“, въ главата Causes des
migrations, се възприематъ отъ днешнитѣ сръбски географи безпрѣко-
словно. Ето защо гореозначената кратка работа на хърватския антро-
погеографъ L. Marčić е интересна не само като такава, която повдига
единъ съвсемъ новъ въпросъ, но и като такава, която безъ уговорки
и безъ споменаване на Цвиичовитѣ мисли, ги отхвърля.

Една отъ главнитѣ причини за преселванията, която споредъ Marčić оставала до сега скрита, е явяването на мутации у хората. Мутантитѣ сѫ индивиди съ нови физически и душевни белези, които липсватъ у родителитѣ, но могатъ да се предадатъ на бѫдещето поколение. Ако новитѣ качества на мутантитѣ и тѣхнитѣ наследници не сѫ въ съгласие съ околната природа, последнитѣ се принуждаватъ да се изселятъ. Съобразно съ своята интелектуална сила, единъ мутантъ е способенъ да поведе съ себе си по-голѣма или по-малка група хора. Патриархътъ Арсений Черноевичъ, който на 1690 г. се изсели съ 37,000 сръбски семейства въ Унгария, билъ единъ подобенъ мутантъ. За да приведе подобенъ примѣръ, изглежда Marčić да не познава добре условията, при които е станало изселването. При преминаването на австрийскитѣ войски презъ Сърбия и по-специално презъ Косово и Метохия на 1689 г., къмъ австрийцитѣ се присъединили като доброволци почти всички годни да носятъ орѫжие. Следъ оттеглянето на австрийската войска въстаналото население е било подложено на страшни гонения, записани съ горестни думи отъ мнозина съвременници (Вж. у Љ. Стојановић, Стари српски записи и надписи, №№ 1913, 1915, 1917, 1934). Вследствие на тѣзи гонения населението на деветѣ въстанали области не е могло да остане, трѣбвало е да бѣга. Не патриархътъ е повелъ народа, а народътъ — патриарха. Отъ една лѣтописна бележка се вижда, че патриархътъ решилъ да се изсели „услишавъ ꙗко велики везирь Ћуприли со множествомъ Турковь и Татарь воорȣжает сѧ". (Вж. у Стојановић, цит. съч., № 5283.)

Не по-сполучливи сѫ и другитѣ два примѣра на Marčić-а. Случаятъ съ преселенитѣ на островъ Пагъ хървати е доста честъ и леснообяснимъ. И доброволно преселилитѣ се и насилствено преселенитѣ сѫ по принуда по-активни въ новитѣ си жилища, понеже често пѫти отново трѣбва да събиратъ имотъ, да се пригаждатъ къмъ нови условия, да се борятъ за надмощие съ староседелцитѣ и пр.

Примѣрътъ съ мутанта отъ островъ Пашмана (който мутантъ загиналъ, понеже му било попрѣчено да се пресели въ по-друга срѣда) е малко по-особенъ. Той наистина може да подкрепи до нѣкѫде мисъльта на автора, но веднага трѣбва да се отбележи, че такива много редки и съвсемъ случайни преселвания не могатъ да бѫдатъ обектъ на антропогеографията. А пъкъ масовитѣ преселвания, които сѫ тъкмо неинъ обектъ, ставатъ предимно между области съ еднакви или почти еднакви географски и социялни условия, което явление съвсемъ не е въ съгласие съ заключението на Marčić, какво разнитѣ социялни, икономически, политически и вѣрски причини за преселвания се свеждатъ къмъ една единствена — биоложка, т. е. мутационна. За да изтъкне неособено голѣмото значение на икономическата страна при преселванията, авторътъ отбелязва, че често народътъ напуска плодороденъ край за нова, неплодородна срѣда. При такива случаи, обаче, лесно се открива здравна или политическа причина, на каквато се дължи напр. оттеглянето на много българи въ планинитѣ въ първо време следъ турското завоюване на България. Че тъкмо по политически причини е ставало това движение, а не поради нѣкакви мутации, личи отъ обстоятелството, че следъ премахването на причината, преселването не само че спрѣ, но се започна и инверсно движение — започнаха балканджийскитѣ преселнически движения.

Въпросътъ, който повдига отбелязаната статия, е извънредно интересенъ и заслужава по-внимателно разглеждане. Би могло, обаче, още отъ сега да се каже, че той едва ли ще получи това разрешение, което му дава L. Marčić.

В. Чубриловић, Политички узроци сеоба на Балкану од 1860—1880 год. (Стр. 26—48). Авторътъ разглежда по хронологически редъ преселванията, които сж станали на Балкана по политически причини презъ споменатия периодъ и затова започва съ заселването на татаритѣ и черкезитѣ между 1860 и 1865 г. Понеже въ България татарската и черкезката колонизация не сж изучени, авторътъ е ималъ само общи сведения за тѣхъ, та пише, че татари и черкези били населени предимно въ Северна, главно Североизточна България по стратегически съображения, а въ Източна България, съ изключение на Добруджа, били заселени много малко. Изучвайки Източна Тракия (на изтокъ отъ Марица и долна Тунджа) село по село на самото мѣсто или чрезъ бѣжанцитѣ въ връзка съ една работа върху „Преселническитѣ движения и етничнитѣ и поселищни отношения въ Източна Тракия презъ XVIII и XIX в.“, можахъ да установя въ тази часть на Тракия на западъ отъ гр. Бургасъ и около гр. Сарай два голѣми центра на колонизиране, не отстжпващи на тѣзи въ Северна България. Указа се, че въ тази часть на Тракия е имало: 23 чисто черкезки села, 4 чисто татарски, 1 татарско-черкезко, 1 турско-черкезко и 1 смѣсено татарско-турско-черкезко. Черкезитѣ сж били свалени на Ченгене-скеле и отъ тукъ безъ знанието на властьта се пръснали по Източна Тракия, изкоренявайки вѣковната гора и правейки села на нейно мѣсто. Може би тъкмо за това тѣхното заселване минало незабелязано.

Следъ татарско-черкезката колонизация разгледани сж изселването на турцитѣ отъ сръбскитѣ градове, опититѣ за масово преселване на босненски сърби въ Сръбското княжество; разгледано е много добре изселването на турцитѣ отъ България, Сърбия, Черна-Гора и Тесалия презъ периода 1877—1880 год.

A. Gilić, Upotreba profila za plastično prikazivanje terena u topografskoj karti (Стр. 50—63). Авторътъ предлага новъ способъ за представяне на алтиметричнитѣ отношения, състоящъ се въ употрѣбата на редица паралелни еквидистантни профили редомъ съ употрѣбата на изохипси.

М. М. Петровић, Клима Суторине (Стр. 65—76). При разглеждането климата на Суторина въ Южна Далмация изпъква ясно значението на петрографския съставъ на терена за климата на дадена мѣстность.

М. Б. Пајковић, Сточарство на Комовима (Стр. 78—84). Хубаво сж разгледани всѣкигодишнитѣ преселвания на пастиритѣ въ областьта на Кучки и Васоевички Комъ въ Черна гора и зависимостьта на тѣхнитѣ временни жилища отъ ледниковитѣ земноповръхни форми.

П. Вујевић, О поднебљу Хвара (Стр. 86—116). Това е четвъртата, но не и последна статия върху климата на далматинския градъ

Хваръ отъ най-добрия сръбски климатологъ, професора по география въ Бѣлградския университетъ, П. Вујевић. Той, по всичко изглежда, желае да направи отъ монографията си върху климата на Хваръ единъ образецъ за студии отъ подобенъ родъ.

И. Синдик, Физиогеографски елементи на старим картама југословенских земаља. (Стр. 122—137). Сравнявайки срѣдновѣковнитѣ карти на балканскитѣ земи, Синдик ни посочва какъ бавно и не съвсемъ последователно тѣ сж добивали все по-голѣма точность. Най-първо разглежда начертанието на брѣговата линия и намира, че то става по-удовлетворително едва отъ времето, когато се явяватъ така наричанитѣ портулани. Разглеждайки начертанието на релефа, авторътъ повтаря изказаното още на 1900 г. отъ Цвиичъ[1] и после често приповтаряно мнение, че пръвъ Ami Boué презъ първата половина на миналия вѣкъ установилъ правилния ходъ на Стара-планина и несжществуването на чертаната до тогава Catena mundi отъ Адриатическо до Черно море. Това мнение, преминало отъ сръбската въ нашата[2] и чуждата географска литература и повторено сега отъ Синдик, не е право, защото още презъ 40-тѣ години на XVII в., два вѣка преди Буе, Софийскиятъ католически епископъ Петъръ Богданъ, благодарение на честитѣ си пжтувания по католическитѣ селища въ България, е могълъ да установи съ голѣма точность ходътъ на Стара-планина и на планинитѣ около София и установеното да нанесе върху карта. Последната е била прибавена като „рисунка" („disegno di Bulgaria, Valachia e Maldavia") къмъ рапорта отъ 1643 г. на папския визитаторъ въ България до конгрегацията въ Римъ (напечатанъ заедно съ картата у E. Fermendžin Acta Bulgariae ecclessiastica, Zagrabiae, 1887, стр. 136—137). Тази карта[3], която по-долу давамъ възпроизведена споредъ книгата на Fermendžin, сравнена съ съвременитѣ ѝ отъ първата половина на XVII в. представя значителенъ напредъкъ. Планинитѣ, начертани схематично, съ хълмчета, подобно на птолемеевата карта, печатана въ Римъ на 1490 г., сж предадени за първи пжть вѣрно, представена е и връзката между Стара-планина и Карпатитѣ. По-схематично сж предадени рѣкитѣ, особено Дунавъ.

Струва ми се, че тази карта, макаръ и останала неизвестна на картографитѣ цѣли два вѣка, ще трѣбва да се има на умъ, когато се говори за Catena mundi, както и самиятъ Петъръ Богданъ веднъжъ нарича Стара-планина (Mont'Hemo, chiamato volgarmente catena mundi Вж. у Fermendžin, цит. съч. стр. 148)

Следъ рельефа е разгледано представянето на хидрографскитѣ обекти върху картитѣ, а следъ това се изброяватъ и случаитѣ, при които сж нанесени и нѣкои фитогеографски елементи върху старитѣ карти на Полуострова.

---

[1] Вж. J. Цвијић, Структура и подела планина Балканскога полуострова. Въ Глас србске краљ. Академије, кн. 63 стр. 3—4.

[2] Вж. напр. у Г. Гунчевъ, Името на Балканския полуостровъ. Въ „Бълг. туристъ", 1931, год. XXIII, кн. 8, стр. 121.

[3] Не пише изрично, че е отъ Петъръ Богданъ, но се разбира отъ думитѣ на визитатора и отъ целитѣ, за които е нарисувана.

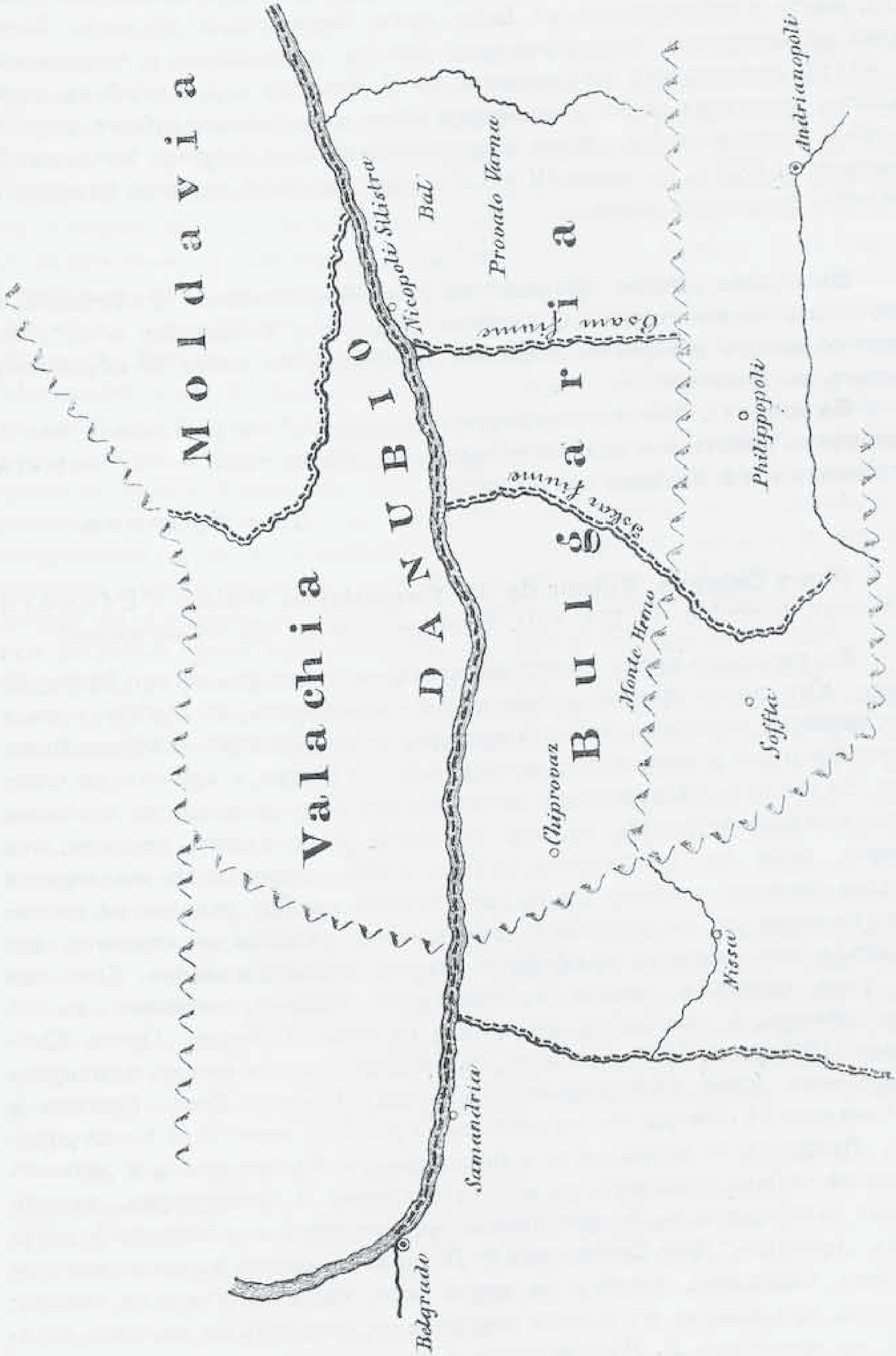
Moldavia
Valachia
DANUBIO
Bulgaria
Belgrado
Samandria
Nicopoli Silistra
Bal
Provado Varna
Osam fiume
Iskar fiume
Monte Hemo
Chiprovaz
Soffia
Nissa
Philippopoli
Andrianopoli

В. С. Радовановић, Ступњевити отсеци Бабе над Плетваром. (Стр. 140—149). Въ тази статия професорътъ по география отъ Скопския университетъ разглежда структурно-денудационитѣ стѫпала, които е наблюдавалъ на Баба подъ Плетварския проходъ. Тази малка но интересна геоморфоложка работа, допълваща, и поправяща на мѣста по-раншнитѣ наблюдения на F. Kossmat и J. Цвијић въ тази область, представя ценно допълнение къмъ по-раншната хубава студия на проф. Радовановић-а „Мали денудациони облици гнајсног земљишта“, печатана на 1928 г. въ книга IV на „Гласник скопског научног друштва“, одељење природних наука.

* * *

Въ отдѣла „Мањи прилози“ на Гласник-а Љубица Стефановић е напечатила малка статия „О култури пиринча у Кочанском пољу“, въ която се даватъ интересни сведения за начина, по който се обработва оризътъ въ Кочанско.

Въ отдѣла „Преглед географске литературе“ сѫ разгледани много географски работи и е даденъ пъленъ списъкъ на тѣзи, които засѣгатъ Югославия и сѫ излѣзли на 1929 г.

Дим. Ярановъ.

Henry Debraye, Autour de la Yougoslavie. Préface d'Edouard Herriot. Grenoble, 4⁰, 224, 1931. Ouvrage orné de 288 héliogravures.

Въ последно време зачестиха луксозни книги отъ автори французи върху, Югославия предназначени да популяризиратъ въ свѣта новата югославянска монархия, нейната култура, етнографскитѣ особености на разнообразното ѝ население, природнитѣ богатства и хубости на страната. За тая цель бѣлградското правителство не жали срѣдства и обилно възнаграждава авторитѣ, защото се касае за свѣтовна реклама, отъ каквато, види се, чувствуватъ голѣма нужда правителитѣ на нашата западна съседка, особено следъ като поради личния режимъ на управлението взеха да се засилватъ вѫтрешнитѣ раздори въ страната, рефлексътъ отъ които въ чужбина е твърде неблагоприятенъ. Едно отъ тоя родъ скѫпи и твърде художествени издания, украсено съ 288 хелиогравюри, е излѣзлото съчинение на Henry Debraye „Презъ Югославия“ (Autour de la Yougoslavie), съ предговоръ отъ видния французки държавникъ (сега министъръ-председатель) Едуардъ Ерио. Книгата е излѣзла като 34 номеръ отъ колекцията „Хубавитѣ земи“ (Les beaux pays).

Авторътъ за втори пѫть е пропѫтувалъ Югославия и е можалъ лесно да събере нужднитѣ за цельта сведения и фотографии, защото всичко необходимо му е приготвилъ, организиралъ и рѫководилъ неговиятъ „приятель“ Д-ръ Светиславъ Р. Петровичъ, комуто въ предговора си особено благодари, както и на други лица, между които и на югославянската кралица, че му е дала портрета си, изваденъ на първата страница, на министъра В. Маринковичъ и пр.

Най-интересни сѫ многобройнитѣ, прекрасно възпроизведени фотографии, които заематъ три четвърти отъ книгата; обяснителниятъ текстъ къмъ тѣхъ съдържа бѣгли пѫтни наблюдения на автора, състоещи по-вече отъ пленителни фрази, съ каквито францускиятъ езикъ спомага да се прикрива празнотата на реалното съдържание. Известенъ особенъ интересъ за насъ представлява предговорътъ на г. Ерио, който по-рано тъй сжщо е пжтувалъ по Югославия и се е възхищавалъ отъ красотитѣ на Карстовата область по приморието, отъ останкитѣ на старо-латинската култура по Далмация, очарователнитѣ планини, хубавитѣ носии на населението и пр. Политикътъ Ерио не е можалъ да не заговори при тоя случай и за днешна Югославия, като съюзница на Франция: „Отъ Charles Nodier насамъ истинскитѣ французи (les Français de race) не сж можели да пжтуватъ по тая страна, безъ да се почувствуватъ привързани къмъ нея. Нашиятъ народъ тукъ намира нѣколцина отъ най-добритѣ си приятели, отъ тѣзи, които въ деня на опасность ще дойдатъ при насъ, увѣренъ съмъ, безъ забава и безъ условия". При това многозначително прибавя: „Право да си кажемъ Югославия може би още не е така обединена, както бихме ние желали; не могатъ се поправи въ нѣколко години последицитѣ отъ много вѣкове на историята. Презъ време на обиколката ми презъ Загребъ или Бѣлградъ не единъ хърватинъ или сърбинъ ме взимаше за свидетель на разочарованията си или на надеждитѣ си. Обаче не е позволено на чужденцитѣ, дори и на най-благосклоннитѣ, да се намѣсватъ въ вжтрешния животъ на единъ голѣмъ народъ, който най-сетне ще успѣе докрай да завърши, въ пълно съгласие на духоветѣ, обединението, вече осжществено чрезъ присъединение на земитѣ въ едно общо отечество". Следъ нѣкои реминисценции отъ миналото — за историческото Косово поле, за по-оригиналнитѣ мѣста и градове като Мостаръ, Сараево — Ерио хвали енергията на населението и здравината на расата; спомня си за бившата Черна гора съ нейната блаженна първобитность на живота и нравитѣ. Въ заключение Ерио припомня, че чрезъ героизма на многобройнитѣ французи, които вѣчно почиватъ сега при Битоля, Скопье и Солунъ, Югославия станала една „нация", която може да има велико бждеще. Югославия е свободна, тя може да играе въ Европа, поне въ голѣма часть, ролята, която Русия не съумѣ да задържи. „Дано тя, казва Ерио, да използува свободата споредъ както разумътъ подсказва! Дано тя да примири чрезъ постояненъ арбитражъ вжтрешнитѣ мжчнотии, които миналото ѝ е завещало. Това е желанието, което изразява въ тѣзи дни, когато Югославия ни манифестира по единъ толкова трогателенъ начинъ своята признателность, нейниятъ старъ приятель, вѣренъ и безкористенъ".

Въ книгата сж представени по редъ: Словенско, Хърватско, бившата Сърбия (L'ancienne Serbie), Южна Сърбия сир. Македония (La Serbie du Sud), Черна Гора и най-сетне Далмация, Херцеговина и Босна. Първата часть, посветена на Словенско и Хърватско, е илюстрована съ 54 хубави картини, между които заслужаватъ особено внимание снимкитѣ на типове отъ народа въ оригинални носии. Сжщо така хубаво е илюстрована втората часть — сжщинската Сърбия. Насъ, разбира се, особено занимава третата глава — Македония, означена съ новото ѝ име „Южна Сърбия", първата картина въ която предава стария каменнъ вардарски мостъ въ Скопье. Авторътъ, който разказва за своето пжтуване по Македония, строго внимава да не би да спомене нѣщо за тая область, което би било неугодно на бѣлградскитѣ ѝ господари, та ни дума не става за българското население. При все това не е можалъ да избѣгне да не си послужи тукъ-тамъ въ текста съ името Македония (Macedoine). Описва Скопье като много оживенъ градъ — сжщевременно европейски и ориенталски. Между желѣзнопжтната станция и Вардаръ съ удивителна бързина се издигналъ единъ западноевропейски градъ, центъръ на търговия, индустрия и военщината. Авторътъ не можалъ даже да си отспи презъ първата нощь поради голѣмия шумъ, който околовръстъ се дигалъ, та изглеждало, като че ли въ тоя градъ, поне лѣтно време, хората никога не си лѣгатъ: много късно презъ нощьта бучели музики, пѣния, разговори и викове; всичко стихвало тепърва призори, когато вече слънцето се издига. Так алеко и повърхностно авторътъ излага наблюденията си, като на-кжсо отбелѣзва, кжде сж го водили да види известни забележителности. Въ Скопье ходилъ да види черквата Св. Спасъ, българската черква известна съ своя прочутъ иконостасъ — рѣзба на дебърски майстори, за имената и родното мѣсто на които у насъ се дадоха доста сведения (вж. моитѣ „Исторически и художествени паметници въ манастира Св. Ив. Бигоръ", въ Спис. на Бълг. Акад. на Наукитѣ Ист. фил. кл., кн. 9, год. 1931). Хубаво сж възпроизведени шесть снимки отъ иконостаса и вжтрешностьта на черквата. Сполучлива е и снимката на двора предъ входа на черквата (вж. нашия албумъ „Македония въ Образи", № 31, гдето снимката не дотамъ е ясна и пълна). Редятъ се снимки отъ манастири и черкви, пейсажи съ групи отъ народа въ селски носии. Следватъ картини отъ Велесъ, Прилепъ, Трескавцкия манастиръ, селянки на свадба въ Битолско. Характеристично за автора е, че напр. за Битоля не е знаелъ да разкаже нѣщо по-интересно, отколкото да приказва, че хотельтъ, гдето е слѣзълъ, билъ голѣма турска кжща, че видѣлъ грамадни стада коне, биволи, кози, заобиколени отъ голѣми кучета, да влизатъ въ града, по поводъ на което отбелязва, че изобщо по цѣла „Македония" имало безброй много кучета отъ всѣкаква порода, които на гледъ били мълчаливи и кротки, но не бивало да ги доближавашъ, защото били способни да те разкжсатъ. Следъ това изведнажъ му хрумнало доста не свързано да припомня нѣщо и отъ миналото: „Войната не е вече освенъ едно въспоминание. Тази область отъ старо време е била важенъ друмъ, via Egnatia, свързващъ Драчъ съ Солунъ и следователно мѣсто за битки; последнитѣ битки сж величествената сръбска победа отъ 1912 год. и атаката на Каймакчаланъ въ 1918 год., победа толкова французка, колкото и сръбска, защото въ близкитѣ гробища 6148 желѣзни кръста стърчатъ надъ гробоветѣ на французи, загинали за общата кауза". Сжщо така характеристично за повърхностния авторъ е, че не е можалъ да се сдържи, по примѣра на мнозина подобни чужденци-пжтешественици, да не даде снимка на цигани — трима души съ тжпанъ и зурли.

Забележително е, че следъ като приказва за лошитѣ улици въ Битоля и др. незначителни работи, авторътъ съобщава, че ходилъ да види близкия Буковски манастиръ, който „празднувалъ своята слава (Le monastère de Boukovo fête sa slava), своя патроненъ праздникъ". Нищо повече не се казва, що е това „слава“, но се разбира, че усърдни помагачи на автора сѫ му внушили думата „слава“, когато въ сѫщность се знае, че въ случая се касае за обикновенъ манастирски съборъ въ честь на светеца, патронъ на черквата, гдето се билъ събралъ до 5000 души народъ отъ околностьта. На автора е правило впечатление, че народътъ поднасялъ при тоя случай подаръци на манастира, че се пѣло и играло цѣлата нощь, че се продавали шекеръ и лимонада и пр. Така по всичко се вижда и въ тая книга пръстътъ на дребнавата пропаганда за да се изопачава националниятъ характеръ на македонското население. Доколко авторътъ се е подавалъ на своитѣ вдъхновители, се вижда отъ следния пасажъ, гдето като говори, че населението било много лакомо за пари и купувало злато за да го крие, закопано негде, казва, че макаръ и сега да нѣмало турци, все пакъ тукъ владѣела несигурность, понеже имало лоши хора по стара традиция. За чудо авторътъ тукъ се е изпусналъ да каже, че тия лоши хора били „българи“; цельта му е да представи българското революционно движение тамъ като стара работа, изродила се въ разбойничество, което било вече на изчезване: „Тази область е обезпокоявана отъ разни влияния, главно отъ гръцко и българско: българитѣ сѫ най-опасни, защото сѫ по-опорити и сѫ смѣли. По-преди тукъ бѣ раятъ на бандититѣ и на комитаджиитѣ, обучени за борба съ потисницитѣ на страната; тѣзи четници останаха до сръбско-турската война активни, така че е било невъзможно на единъ турчинъ да излѣзе отъ Битоля следъ десеть часа вечерно време безъ да рискува живота си. Сега българскитѣ комитаджии (les comitadjis bulgares) полека-лека изчезвать, а качацитѣ (les kadjaks!) или бандититѣ сѫ прогонени въ планинитѣ (с. 127).

Отъ Крушево сѫ дадени снимки на черквата и на дървенъ мостъ надъ единъ язъ съ далечна гледка; отъ Охридъ — само преддверието на черквата Св. Климентъ, задъ което отъ часть се виждатъ черковното кубе, и черквата Св. София, гледана презъ една тѣсна улица. Особено сѫ сполучливи снимкитѣ на манастира Св. Наумъ, една отъ които е снета отъ въздушенъ полетъ.

Нека се забележи, че авторътъ подъ име „La Serbie du sud“ смѣсва съ Македония и сѫщинската Стара Сърбия отъ Призренско и Прищинско. Отъ 128 до 138 стр. се описва пѫтуването по тая область и се редятъ фотографии отъ Митровица, манастира Грачаница, Косово поле съ паметника на царь Лазаръ и Прищина.

Следватъ интересни — отъ хубави по-хубави снимки отъ Черна Гора, Бока Которска, Далмация, Херцеговина и Босна.

Л. Милетичъ.

Jean Perrigault, Bandits d'Orient, Paris, 1931 г. стр.

Albert Londres, Les Comitadjis ou le Terrorisme dans les Balkans, Paris, 1932, 250 стр.

Презъ месецъ септемврий 1931 г. се появи книгата на Ж. Периго „Bandits d'Orient“ — една анкета, публикуването на която бѣше започнало въ в. Le Matin и бѣ прекратена по инициативата на нѣкои видни французи. Въ началото на настоящата година Алб. Лондръ събра подъ заглавието „Les Comitadjis“ статиитѣ, които бѣ печаталъ въ в. Le Petit Parisien. Тъй като и двѣтѣ тѣзи анкети иматъ за главенъ предметъ македонското революционно движение, ще ги разгледаме наедно, макаръ и да иматъ съвсемъ различенъ характеръ.

Книгата на Ж. Периго има за единствена цель да изложи и да подкрепи съ аргументи, доставени отъ Бѣлградъ, сръбската официална теза. Тази теза е добре позната: за да защити отъ нахлуването на българскитѣ комити въ Македония — или както я наричатъ „южна Сърбия“, — едно население, образувано отъ „прави сърби“, „много доволно отъ сѫдбата си“, Сърбия била принудена да засиля своята граница съ телени мрежи, плетища, вълчи ями и други капани, да я укрепя съ блокхаузи, редути, наблюдателни постове и да държи цѣла армия на военна нога. Това положение костувало пре-скѫпо на Сърбия и тя не би могла да го търпи по-дълго време.

Тази именно теза трѣбва да бѫде разтрѫбена по четиритѣ краища на свѣта, предимно отъ чужденци, сиречъ отъ хора, които не могатъ да бѫдатъ подозрѣни въ пристрастие; така че въ деня, когато Сърбия, подбудена отъ своята алчность, би имала идеята да се простре още малко на изтокъ, тя би била оправдана и даже би намѣрила удобрение въ европейското обществено мнение.

Единъ отъ онѣзи, които сѫ се нагърбили съ тази задача, е г. Периго, и трѣбва да се признае, че той служи на официална Сърбия съ похвално усърдие и умѣние. Напримѣръ, тъй като думата българинъ е забранена, той я изключва отъ книгата си и говорейки за основателитѣ на В. М. Р. О. той казва, че това сѫ били „православни славяни“ и че сѫ работили за „освобождението на православнитѣ“ (стр. 28); а тази македонска революционна борба, за която единъ безпристрастенъ очевидецъ, А. Рапапортъ, австро-унгарски генераленъ консулъ въ Скопие отъ 1904 до 1909 г. е писалъ, че „мѫчно би се намѣрило въ друго революционно движение по-вече самопожертвувание, упоритость и героизъмъ,“[1] г. Периго я нарича „политическо разбойничество“ и „доходенъ занаятъ“. Въ никой случай четецътъ не трѣбва да подозира, че тѣзи хора сѫ имали отечество и сѫ принадлежали на опредѣлена националность. И така, Дамянъ Груевъ отъ Смилево, убитъ въ 1912 г. отъ турцитѣ, Пере Тошевъ отъ Прилѣпъ, убитъ 1912 г. отъ турцитѣ, Гоце Дѣлчевъ отъ Кукушъ, убитъ въ 1903 г. отъ турцитѣ и заедно съ тѣхъ всички българи, които сѫ се хвърлили въ борбата за освобождението на отечеството си, загиналитѣ въ героични сражения, обесенитѣ, затворенитѣ, изтезаванитѣ, заточенитѣ въ африканскитѣ пустини, всички тѣзи за Периго сѫ „православни славяни“, които сѫ упражнявали „доходенъ занаятъ“!

---

[1] „Au Pays des Martyrs“ — A. Rappaport.

Ж. Периго признава, че не обича етнографията. (стр. 42). Въпреки това, той ужъ я билъ изучавалъ цѣли тринадесеть години (стр. 69). Тогава защо — поради невъзможность да асимилира тази наука или поради противоречия между резултатитѣ на тия изучвания и твърденията на Бѣлградъ? — Периго се ограничава да цитира само „една брошура, издадена въ последно време отъ Югославия и твърде полезна за журналиста, който желае да получи кратки сведения върху организацията и економическото положение на Сърбия“? Въ отдѣла население (въ сѫщата брошура) е казано, че югославянитѣ образуватъ 83% отъ общото число на жителитѣ, а „другитѣ славяни“ — 1·5%, т. е. 176,482 души. Този контингентъ отъ „други славяни“ билъ съставенъ отъ словенци, руснаци и малъкъ брой българи (de rares Bulgares), живѣещи въ граничната зона, „гдето доброволно сѫ приели югославянската националность“. Излишни сѫ били толкова дълги етнографически изучвания, за да се стигне до тукъ. Колкото се отнася до българитѣ, които Периго само въ този случай нарича съ истинското имъ име, тѣ не сѫ избрали доброволно югославянската националность, а сѫ били принудени да приематъ сръбско поданство, защото не можеха да напуснатъ земята, съ която бѣха свързани чрезъ своитѣ спомени, мъртъвци, семейства, имотъ и съ една надежда, която никакво насилие не може да унищожи. Това сѫ две съвсемъ различни нѣща.

На стр. 74 г. Периго ни съобщава, че населението въ Македония говорѣло югославянски езикъ („slave méridional ou makédone“). Това лингвистично откритие би забавлявало славиститѣ, ако тази книга би попаднала въ рѫцетѣ имъ. Но да не закачаме г. Периго — нека го оставимъ да нарича „slave méridional“ това, което до днесъ се означава подъ името македонски диалекти на българския езикъ. И нека го попитаме само: защо сега сърбитѣ намиратъ за нужно да забраняватъ подъ страхъ на най-строги наказания на това население „дълбоко съзнаващо своето сръбско произхождение“ и което подъ турска власть „е отказвало да изпраща децата си въ училищата на българскитѣ екзархийски училища“ да отваря български училища и да чете и да говори на български езикъ? Чудно е наистина това желание на едно население „сръбско“, което подъ турцитѣ е бѣгало отъ българскитѣ училища да иска сега, когато съставлява часть отъ велика Сърбия да говори и да учи на български.

Колкото се отнася до санитарнитѣ грижи, положени за селата въ Македония — дрениране на блатата, медицинска помощь на населението, изобщо на цѣлото дѣло на Института за хигиена въ Скопье, толкова възхвалено отъ Периго и преди него отъ Жакъ Анселъ, не ни остава друго, ако това дѣло наистина е такова, каквото го описватъ, да го хвалиме на нашъ редъ, обаче безъ да се удивляваме, защото е съвсемъ естествено, една държава, която се е обогатила съ нови провинции, да употреби поне една часть отъ тежкитѣ данъци, която тя събира тамъ, за да подпомогне самитѣ тѣзи провинции. Победоносна България би постжпила по сжщия начинъ. Ако и победена, лишена отъ своитѣ найбогати земи, смазана отъ военни дългове и реперации, тя все пакъ направи усилия да повдигне оная часть на Македония, която й оставиха. Самиятъ Периго казва: „Въ 1918 г. Джумая бѣше едно отъ ония мръсни, ориенталски селища, които турцитѣ бѣха оставили като сметь на своитѣ победители отъ 1912 г. Днесъ Джумая е лъскава като новогодишна играчка, и павирана по подобие на София“ и т. н. (стр. 57).

Добре би било г. Периго, който се хвали, че познава толкова славянски езици — сръбски, български и „южно-славянски“ — да не цитира като сръбски пѣсни толкова известни пѣсни като „До три ми пушки пукнаха, | До три ми юнаци паднаха“ и т. н. Но и тука — Периго следва Бѣлградскитѣ наставления: известно е, че сърбитѣ искатъ да ни отнематъ даже скромнитѣ народни пѣсни, които тѣ смѣтатъ опасно орждие, защото тѣ съхраняватъ националнитѣ традиции и доказватъ българския произходъ на тѣзи, които ги пѣятъ.

На край, преди да минемъ къмъ книгата на Алберъ Лондръ, ще си позволимъ да напомнимъ на г. Периго, щото преди да предприеме нова анкета, да не пренебрѣгва нито историята, нито етнографията нито даже лингвистиката и презъ време на тази анкета да гледа на нѣщата само съ собственитѣ си очи. И тъй като книгата му е посветена на известния журналистъ Луи Рубо, ще повторимъ отговора, даденъ отъ Рубо на въпроса: Какъ работите? — „Преди да започна една анкета, азъ събирамъ всички съчинения, които се отнасятъ до въпроса, който възнамѣрявамъ да изуча. И следъ като съмъ се запозналъ съ всичко, което е написано, съ перо и хартия отивамъ да видя самитѣ хора и нѣща.“ За жалость, Периго употребява съвсемъ друга метода.

⁂

Не се съмняваме въ журналистическата честность на Алберъ Лондръ, т. е. допущаме, че той не е предприелъ своята анкета съ цель да подържа съ всички срѣдства — позволени и непозволени — сръбската теза. Въ всѣки случай, сигурно е, че неговата книга не е писана изцѣло подъ диктовката на Бѣлградъ. Нѣколко пасажи отъ Les Comitadjis достатъчно доказватъ това. Напримѣръ:

„Сърбитѣ въ Македония сж премахнали българскитѣ училища и българскитѣ черкви. Тѣ наказватъ децата, които се изразяватъ на български. Човѣкъ, който вървейки по улицитѣ си тананика пѣсень отъ детинството, българска пѣсень, е наказанъ като престжпникъ. Въ училище всѣко дете трѣбва да повтаря: „Азъ съмъ сърбинъ“; като се връща въ кжщи, неговия баща му казва: „Не, ти си българинъ.“ И тъй, младежьта е морално изтерзана. Новороденитѣ трѣбва да бждатъ записани съ имена отъ сръбския календаръ. Единъ попъ отъ Берово е билъ осжденъ на шесть години затворъ, защото е кръстилъ съ името Крумъ, име на български царь, едно дете отъ епархията си. Бѣлградъ упражнява политика на денационализация.“ (стр. 52—53).

Или още: „Историята на този край (касае се за Македония сега подъ България) обяснява необикновеното му положение. Отъ една страна споменитѣ за миналото, отъ друга — произхода на населението. Три четвърти отъ жителитѣ на Горна Джумая сѫ бѣжанци отъ сръбска Македония. Тѣ сѫ напуснали роднитѣ си кѫщи, защото се бориха въ Македония, която е подъ сърбитѣ, както се бориха тѣхнитѣ дѣди въ Македония подъ турцитѣ. Спрете минувачитѣ и разпитвайте ги за тѣхнитѣ семейства, ще чуете: „Баща ми обесиха, чича ми обесиха, дѣдо ми обесиха.“ А македонцитѣ българи (macédoniens de race bulgare), непризнаващи сръбската победа, за да не бѫдатъ и тѣ обесени, сѫ се заселили тука“ (стр. 156). А знае се, че официална Сърбия не допуска да има въ Македония жители отъ български произходъ, а още по-малко недоволници.

Жалко е обаче, че книгата на Лондръ, която има претенцията да информира, съдържа покрай действителни факти толкова неточности, преувеличения и фантастични измислици че съ право каза за автора ѝ французкиятъ критикъ Ж. Шарансолъ: „А. Лондръ никога не описва, той внушава чрезъ характерни анекдоти. И ако не намира въ действителностьта такива анекдоти, той ги измисля или, най-малко, не се колебае да ги натъкми. . . Мисля, че би успѣлъ още по-добре въ фантастичната литература“.[1]

И наистина, кой българинъ или чужденецъ, живѣещъ въ София, е изпитвалъ „едно такова опиянение отъ несигурностьта“, та да е билъ непрекѫснато въ състояние на сладостно замайване? (стр. 197). Кой житель на този тихъ градъ, влизайки въ ресторанъ, ще търси една маса въ дъното на залата, защото се страхува отъ коршуми и ще намѣрилъ всички такива маси заети все поради сѫщата причина? (стр. 16), Кой е виждалъ най-сетне „всѣки членъ на правителството, всѣки шефъ на партия, всѣки откровенъ журналистъ, всѣки университетски професоръ съ опредѣлени убеждения, всички, които рѫководятъ или мислятъ самостоятелно въ България, съ една дума всѣки общественикъ, да се движи само подъ охраната на два готови за стрелба револвера?“ (стр. 25). А онуй свърталище, описано впрочемъ много живописно и подробно въ гл. VII, което споредъ Лондръ би заемало цѣлъ единъ централенъ кварталъ на столицата, какъ е възможно никой софиянецъ да не го познава? И какъ е възможно само А. Лондръ да е билъ учтиво върнатъ отъ прага на едно кино, известно на всички, но което споредъ Лондръ е „училище за атентатори“, гдето се допускатъ само членове на „комитета“? Тѣзи нѣща се случватъ само на А. Лондръ. Но, да не се спираме повече на това. Любителитѣ на извънредното иматъ дарбата да чувствуватъ, виждатъ, чуватъ това, което никой около тѣхъ не чувствува, не вижда, не чува. Впрочемъ, не е тази необузданость на въображението, очевидна даже за най-неосведомения читатель, за която упрекваме А. Лондръ. Ний нѣма даже да изтъкнемъ невѣрности отъ рода на „При процеса на Иванчо Михайловъ сѫдебнитѣ заседатели треперѣха отъ страхъ“ (въ България нѣма сѫдебни заседатели) или още: „Македонски езикъ е смѣсица отъ гръцки, турски, български, сръбски и албански“ (знае се вече, че има французки журналисти, за които лингвистиката е terra incognita). Ние даже нѣма да го упрекваме, че твърде довѣрчиво е давалъ ухо на приказкитѣ на всички тия „сърби, унгарци, руснаци, гърци и др.," съ които е пребродилъ София и за които съобщава безъ никаква провѣрка; защото въ такъвъ случай би трѣбвало да се търси смѣтка отъ всички рапортьори, които отиватъ да анкетиратъ въ далечни страни, безъ да познаватъ нито езика, нито нравитѣ, едва географията и историята като пребиваватъ нѣколко дена или седмици, зависещи отъ нѣкой преводчикъ. Така е постѫпилъ въ случая А. Лондръ, нойто, самъ несведущъ чюжденецъ се оставилъ да го информиратъ или нѣкое заинтересовано лице или пъкъ нѣкой келнеръ.

---

[1] „Les Comitatjis“ A. Londres. Critiques de G. Charensol. Les Nouvelles litteraires, du 20 février 1932.

Но ние упрекваме г. Лондръ, че е взелъ за сюжетъ една отъ най-покъртителнитѣ трагедии на следвоенна Европа: единъ народъ потиснатъ, унизенъ, изоставенъ като плячка въ рѫцетѣ на тѣзи, които днесъ искатъ да го денационализиратъ чрезъ насилие, народъ, който не може да се оплаква, а още по-малко да протестира освенъ чрезъ своитѣ синове-изгнанници, и че отъ тази трагедия е направилъ една пародия; че като е видѣлъ нѣкои проявления на тази борба, водена именноотъ тѣзи бунтовници, отъ тази патетична борба е далъ една чудовищна картина, сѣкашъ отразена въ нѣкакво криво огледало. И това съзнателно, просто за да забавлява, да възбуди смѣха на своитѣ читатели.

Сполучва ли въ това? Не винаги, струва ни се. Има още читатели, за които това, което засѣга патриотичното чувство, не може да бѫде една смѣшка („une rigolade"), въ всѣки случай не за онѣзи, които до 1918 г. сѫ носили трауръ за Елзасъ-Лотарингия, нито за ония, които сѫ се борили за независимостьта на Ирландия, а така сѫщо и за всички, чието отечество е било раздѣлено между нѣколко държави и за толкова други... И после, има читатели по-взискателни, за които героичната смъртъ на една Мара Бунева не може да бѫде сюжетъ за фарсъ, безразлично, дали удобряватъ или не начина, по който тя постѫпи, смѣтайки че изпълнява своя дългъ. Сѫщо както и смъртьта на една Шарлота Корде на ешафода, каквото мнение и да иматъ за идеята, на която се е пожертвувала.

Впрочемъ, понѣкога самиятъ г. Лондръ, повлиянъ отъ мрачното величие на своя сюжетъ, изоставя за моментъ подигравателния тонъ. Напримѣръ, когато той рисува създаването на В. М. Р. О. въ Македония подъ турско иго и посвещаването на градоветѣ и селата въ революционния идеалъ (стр. 34—39). Или, когато той говори за печалното преселване на българитѣ и на гърцитѣ, изоставящи еднитѣ Тракия, другитѣ Мала-Азия: „Мѫже, жени, деца, когато войната не гнетѣше вече свѣта, напущаха родната кѫща, нивитѣ, орани отъ дѣди и обръщайки се често, караха предъ себе си своя добитъкъ, тѫженъ като тѣхъ". (стр. 50). Не е ли еднакво трагично принудителното изселване на българитѣ отъ Македония, които не отнасяха нищо, не отвеждаха съ себе си даже скромнитѣ си помощници въ тежкия си трудъ? А още по-трагично е бѣгството отъ родния край, станалъ адъ за тѣзи, които не могатъ да се превиватъ нито да лицемѣрятъ, бѣгства, за които пресата всѣки день съобщава нѣкой случай съ фаталенъ край: на две крачки отъ зловещата гранична линия, една безформена маса — това, което бѣ мисъль, воля, сърдце, а сега безжизненъ трупъ. А. Лондръ би могълъ да ни говори за тѣзи нѣща по-добре отъ всѣки другъ, но той се страхува да разчувствува своитѣ читатели. Той предпочита да възбужда смѣхъ.

Но тамъ, гдето А. Лондръ изгубва всѣка мѣрка, като предава, преувеличава, деформира, безъ да държи смѣтка за правдоподобностьта, и съ нѣкакво остървение, анекдоти, черпени отъ всѣкакви извори, то е когато се касае за единъ отъ водачитѣ на В. М. Р. О. — Иванъ Михайловъ. Навсѣкжде прозира досадата на г. Лондръ отъ факта, че не сж му дали възможность да види самия Ив. Михайловъ. Наистина, поради това той е загубилъ случая да нарисува единъ оригиналенъ портретъ и да предаде разговори, които той щѣше да направи сензационни. Струва ни се, че даже ако неговитѣ спжтници въ българска Македония биха имали възможность да му устроятъ такава срѣща, тѣ не биха го направили тъкмо поради тази му слабость да търси необикновеното, странното, съ което ще може да примами читателитѣ, поради това любопитство, което се отнася само до личноститѣ, а не до духа на едно дѣло и което тѣ добре бѣха доловили у французкия журналистъ. А В. М. Р. О. не е, както би искалъ да я представи А. Лондръ, една шайка отъ авантюристи, чийто образъ е въ зависимость отъ образа на водача, която се бори, ще продължи да се бори, или ще се разпадне — споредъ случайнитѣ желания на тѣзи водачи и най-сетне която заслужава внимание, упрѣкъ или похвала споредъ оригиналностьта, заслугитѣ или грѣшкитѣ на ржководителитѣ си. Напротивъ В. М. Р. О.— нейнитѣ редници и нейнитѣ водачи — е организация, която служи на една идея, идея, която е сжществувала много по-рано отъ създаването на тая организация и която трѣбва да остане неизмѣнна до окончателното ѝ осжществяване. Тази идея е автономията на Македония. Пере Тошевци, Даме Груевци, Тодоръ Александровци сж мъртви, днешнитѣ водачи ще изчезнатъ на свой редъ, само идеята важи. И върху нея само В. М. Р. О. иска да привлича интереса, ако е възможно и симпатиитѣ на европейското общество. Колкото за тѣзи, които сж се отказали отъ всичко, — семейство, обществено положение па и отъ самия си животъ, за да работятъ въ редоветѣ на организацията, и които ще отминатъ непризнати и оклеветени, както отминаха тѣхнитѣ предшедственици, тѣхъ не може да засѣга празното любопитство на единъ рапортьоръ.

Все пакъ, ако А. Лондръ бѣше предприелъ тази анкета безъ предубеждения, съ искреното желание да разбере и да разкрие на свѣта трагичното положение, въ което се намиратъ македонскитѣ българи и ако бѣ показалъ известно съчувствие, а не тази хладна ирония, която затваря сърдцата и спира душитѣ, ирония, която ние, както всички народи, които сж страдали дълго и жестоко, не можемъ да разберемъ, той можеше да бжде по-добре осведоменъ, неговата книга щѣше да бжде наистина по-малко забавна, но дълбоко покъртителна.

Трѣбва да признаемъ, че А. Лондръ е изложилъ съвестно българското становище по отношение на Македония и че идеалното разрешение, което той предлага за умиротворяването на Балканитѣ, разрешение, което не е ново, по принципъ е отлично: федерация на всички южни славяни—федерация, а не хегемония на една балканска държава надъ другитѣ. Но първата стѫпка къмъ това идеално разрешение не трѣбва ли да бѫде признаване правата на малцинствата въ Македония? Правото на българитѣ да запазятъ традициитѣ си, да говорятъ на майчиния си езикъ, да четатъ българска книга, да отварятъ български училища и черкви, съ една дума — да утвърдятъ своята националность?

За готовностьта да сторятъ тая първа крачка, да се стремятъ къмъ това идеално разрешение, А. Лондръ трѣбваше предварително да се информира при управницитѣ на днешна Югославия. Той щѣше тогава по-справедливо да сѫди тѣзи, които, лишени отъ всички легални срѣдства за защита на отечеството си, не могатъ да разчитатъ освенъ на себе си та употрѣбяватъ орѫжие, което биха могли да сложатъ, само ако въ Македония се признаятъ правата на малцинствата и правата на човѣка.

В. Ионова.

Albert Lantoine, L'Abdication du Soleil. Notes d'un voyage aux pays Balkaniques (1. Au pays bulgare. 2. Le problème macédonien). Paris, c. 63, 1931 (печат. въ Bibliothèque de l'Artistocratie, № IX).

Алберъ Лантуанъ е прекаралъ известно време въ България и е изнесълъ впечатленията отъ пѫтуването си въ една книжка, озаглавена „Абдикацията на слънцето“. Това заглавие му е било продиктувано отъ следната констатация. Пѫтешественикътъ се надѣвалъ да намѣри единъ Ориентъ още ленивъ и пъстъръ, а открива само едно подражание на Запада (стр. 36). „Всички тия източни народи правятъ невъзможното, за да скѫсатъ съ миналото, за да се приспособятъ къмъ изискванията на модерния животъ (стр. 41). И А. Лантуанъ не крие съжалението си, като вижда, какъ тоя живописенъ Ориентъ загинва, обхванатъ отъ треската за работа: „Туземцитѣ сѫ възхитени, но чужденцитѣ разочаровани“.

Отъ първата часть на тази книга, въ която се описва пѫтуването на автора по България и която не представя особенъ интересъ, та да се спираме върху нея, ще изтъкнемъ само една фраза, съ която авторътъ дава една оптимистична преценка за българския народъ и която сѫщевременно е едно насърдчение за него: „Тоя народъ, който презъ 900 година се простираше отъ Дунава и Черно Море почти до Адриатиката, презъ течение на вѣковетѣ толкова се е калилъ въ нещастията, че никога не може да се отчае. Той ще се съвземе отъ последнитѣ поражения, както се е съвзималъ следъ всичкитѣ си бедствия, сполетѣли го презъ трагичното му сѫществуване“.

Втората часть има за предметъ изучването на македонския въпросъ (le problème macédonien), „този въпросъ, за който се е разлѣло много мастило и, уви! много кръвь и който ще направи да се лѣе още много мастило и кръвь, докато не бѫде разрешенъ по начинъ, задоволяващъ справедливитѣ въжделения на македонцитѣ" (стр. 50).

Г. Лантуанъ много право забелязва, че първоначалната грѣшка, „истинската причина на всички трагедии, които сѫ окървавили Балканитѣ и въ последствие цѣла Европа", се дължи на Великитѣ сили при подписване на Берлинския договоръ, — договоръ, който разпокѫса Санстефанска България и изтръгна Македония отъ майката-родина. Минавайки къмъ Ньойския договоръ, Л. отбелязва лицемѣрната роля на Съглашението: „духътъ на грабежа надви духа на справедливостьта, и Съглашението съ своята непредпазлива Уйлсонска фразеология си спечели заслужена репутация на лицемѣрие" (стр. 47). Впрочемъ, казва още авторътъ, ако България мина на страната на Централнитѣ сили, причината трѣбва да се търси въ несръчностьта, съ която Съглашението водѣше преговоритѣ, и въ непримиримостьта на Гърция и Сърбия. И той цитира въ защита на своето мнение единъ пасажъ отъ меморандума[1] на Чърчилъ, писанъ въ 1915 г.: „Опасностьта, въ която се намираше Сърбия, трѣбваше да я принуди да отстѫпи и даже, ако бѣше нужно, да предаде безспорната зона на българитѣ, на които тя принадлежеше по расови и исторически причини и по силата на договора".

По-нататъкъ Л. пледира за признаване правата на малцинствата въ Югославия. И на свой редъ той използува неоспоримия аргументъ, тъй често противопоставянъ на сръбската теза, която отрича българския произходъ на македонцитѣ: „Но защо собствено тѣзи нещастници биха отишли въ България и защо би било нужно да ги обуздаватъ, ако наистина тѣ споделяха чувствата на своитѣ завоеватели?" (стр. 60). По въпроса за една независима Македония, г. Л. смѣта, че тя е мѫчно осѫществима. „Македония за македонцитѣ! — това би било идеалното разрешение, на което сърбитѣ никога не ще се съгласятъ." (стр. 62). Авторътъ предлага, щото Обществото на народитѣ да назначи една комисия, която би изслушала заинтересованитѣ съ абсолютно безпристрастие.

Най-сетне Л. завършва съ тревожния викъ, който се изтръгва отъ всѣки съвестенъ зритель на обезпокоителното положение на балканскитѣ държави: „Никой не иска да се загрижи за балканския въпросъ. Иска имъ се да вѣрватъ, че е вече разрешенъ. Той не е разрешенъ! Чувствува се, че войната е оставила тамъ отворени рани. Новъ пожаръ ли ще трѣбва да пламне, за да ги излѣкува ? !"

В. Ионова.

---

[1] Winston Churchill, „La Crise Mondiale" (стр. 460).

Илия С. Каблешковъ, Спомени и бележки отъ войната 1915—1918 г. Отъ —, генералъ о. з., бившъ военenъ аташе въ Гърция и Турция. **Часть I. Гърция.** София, 1932, 8⁰, стр. 111. (Издание на „Бойна библиотека“).

За военнитѣ действия на македонския фронтъ презъ време на свѣтовната война постепенно се набира значителна литература, отъ часть наша, а повече чужда, състоеща отъ официални и частни издания — най-вече лични спомени на участвуващи въ войната. Въ „Македонски Прегледъ“ (год. I, кн. 5—6) азъ се отзовахъ върху една отъ първитѣ книги отъ тоя родъ — Споменитѣ на José Frappa „Makédonia, Souvenirs d'un officier de liaison en Orient“ (Paris, 1921, стр. 233). Особенъ интересъ представлява за насъ литературата, въ която се изнася дипломатическата борба съ Гърция, докато да я склонятъ да отиде съ Съглашението. Откъмъ тая страна любопитна е книгата на Robert David, Le drame ignoré de l'armée d'Orient. Dardanelles—Serbie—Salonique, Athène. (Paris, 1927, 361 стр). Следъ несполуката съ форсирането на проливитѣ, описана въ първата глава (Les Dardanelles, стр. 1—71), и следъ отказа на Гърция военно да подпомогне Сърбия (вж. гл. втора, La Serbie, с. 71—121), нататъкъ авторътъ излага усилията на съглашенската дипломация да привлѣче гърцитѣ на своя страна, за което се даватъ любопитни подробности. Въ третата глава (Salonique) авторътъ разказва, какъ, следъ смѣлия планъ на пок. Аристцдъ Бриянъ, да се продължи войната, почната срещу Турция, като се пренесе презъ Солунъ въ Македония, новиятъ боенъ фронтъ постепенно се е закрепвалъ въпрѣки противодействията на гръцкия краль Константинъ, и то благодарение на Венизелосъ, който всецѣло е билъ преданъ на Съглашението. Авторътъ, като личенъ участникъ, излага главнитѣ перипетии на тая борба съ гръцкия дворъ и неговитѣ привърженици, разигравала се въ Солунъ и Атина.1)

Единъ най-новъ приносъ отъ наша страна къмъ историята на гръцко-българскитѣ отношения презъ времето, когато се водѣха споменатитѣ по-горе преговори на съглашенцитѣ съ колебаещата се Гърция да се нареди заедно съ тѣхъ на македонския фронтъ противъ българскитѣ и германски войски, ни дава гореозначената книга на генерала отъ запаса госп. Илия С. Каблешковъ. Авторътъ съобщава свои спомени като бившъ военenъ аташе въ Атина презъ времето отъ м. септемврий 1915 год. до 20 ноемврий 1916 год., когато въ Атина съглашенцитѣ бѣха взели връхъ, та е трѣбвало и той, заедно съ персонала на атинската българска легация, бърже да напустне Гърция. „Цельта на тия мои бележки, казва авторътъ, е да се опишатъ и изяснятъ събитията, за да се разберагъ етапитѣ, презъ които мина Гърция, преди да вземе

---

1) Току що излѣзлата книга на Général I. Revol, La victoire de Macédoine. Contrebution à l'étude de la guerre en montagne (Paris, 1932, стр. 133) излага главно военнитѣ операции, предприети отъ генералъ Franchet d'Esperey (15—30 септ. 1918 г.), които се завършиха съ пробиването на българския фронтъ, битката на Добро поле и преследването а българскитѣ войски до сключването на примирието. Приложени сѫ етири карти, обясняващи казанитѣ военни операции на макед. фронтъ.

участие въ голѣмата война като съюзница на Съглашението. За тази целъ разполагамъ само съ кѫснитѣ си спомени и съ своитѣ бележки. За жалость не разполагамъ нито съ една черновка на многобройнитѣ си донесения, които трѣбваше да унищожа при напускането на Гърция. Но затова пъкъ азъ използувахъ запазенитѣ мои донесения въ щаба на действуващата армия, часть отъ които намѣрихъ въ военно-историческата комисия при щаба на армията."

Не малъкъ интересъ представляватъ отбелязанитѣ отъ К-въ устни изявления на видни военни и цивилни рѫководни лица — чужденци и българи, презъ драматичното време, преживѣно отъ автора, когато се решаваше най-сѫдбоносната за България дилема: дали българската войска да форсира грѫцката граница, следъ като бѣ успѣла да отхвърли французкитѣ войски оттатъкъ тая граница, и да се отзове предъ самия Солунъ, или да не я прекрача, като се запази неутралитетъ спрямо Гърция. Имало е сериозни доводи и за и противъ тоя въпросъ, поради което и задачата на българския военень аташе въ Гърция е била твърде деликатна и сѫщевременно мѫчителна: той е трѣбвало да разузнава, да предугажда, какво поведение ще вземе Гърция спрямо България, а сѫщевременно умѣло да прикрива намѣренията на българското правителство. Трѣбвало е много да се внимава, да не би България да пропустне сгоденъ моментъ за да разчисти по възможность смѣткитѣ си съ Гърция отъ 1913 г. За да се влияе върху България да спази докрай неутралитетъ къмъ Гърция, германофилски настроениятъ краль Константинъ и неговитѣ хора сѫ давали на нашия военень аташе най-приятелски увѣрения. Отъ друга страна грѫцката противодворцова партия на чело съ Венизелосъ усилено е работила въ полза на Съглашението, та не е било изключено всѣки часъ при негово съдействие последното да наложи въ Атина волята си. Въ разговоритѣ, които авторътъ е водилъ съ български висши военноначалници, се отразява мѫчителното колебание, което бѣ ги обхванало, както и всички по-осведомени българи, по въпроса, какъ да постѫпимъ спрямо двуличната тогава грѫцка политика. Поради заповѣданото спиране на българскитѣ войски и тѣхното деветмесечно бездействие на грѫцката граница всички у насъ се вълнували предъ мисъльта, че се върши нѣщо фатално за България, че се излага бѫдещето на българския народъ. Имало е обаче и немалко оптимисти, понеже вѣрата въ непобедимостьта на Централнитѣ сили бѣше голѣма та мѫчно се е допускало, че войната може да вземе фаталенъ за насъ край. И самиятъ Каблешковъ е гледалъ така по-оптимистично та главно се е стараелъ да спомага, щото Гърция да не се обяви противъ България като отиде съ Съглашението. Интересни сѫ въ книгата му нѣколко характеристики на грѫцки рѫководни личности. Тогавашниятъ грѫцки краль Константинъ се рисува като твърде демократиченъ и любезенъ събеседникъ, като откровенъ и прямъ войникъ. Досега малцина у насъ ще да сѫ знаяли, че Константинъ, когато въ качество на грѫцки престолонаследникъ бѣ дошелъ въ България по случай на тържественото отпразднуване пълнолѣтието на българския тогава престолонаследникъ князъ Борисъ, е получилъ голѣмия български орденъ — огърлицата на Св. Кирилъ и Методий, за което „се е радвалъ като дете". Като найвидна личность на щаба на гръцката армия се описва подполковникъ Жакъ Метакса, противникъ на Венизелосъ. Той е обяснявалъ на К-въ, защо Венизелосъ е билъ тогава толкова горещъ привърженикъ на Съглашението, особено на Англия: „Венизелосъ е островитянинъ — казалъ Метакса. Отъ ранна възрасть той е виждалъ могѫществото на Англия по море, което е хипнотизирало неговия умъ и го е накарало да вѣрва, че гдето е Англия тамъ е победата“. Метакса е игралъ твърде важна роля, като вѣренъ привърженикъ на краля. Той често се е изказвалъ предъ К-въ въ полза на едно приятелство съ България: „България и Гърция не желаятъ война; между тѣхъ трѣбва да сѫществуватъ добри отношения, даже съюзъ. Съюзътъ съ Сърбия може да се счита че не сѫществува; ние не знаемъ, какъ ще се измѣнятъ границитѣ следъ войната, затова търсимъ приятели. България и Гърция силно се допълватъ — това, което нѣмаме ние, имате го вие, това което нѣмате вие, имаме го ние.... Не довѣрявате на Гърция, защото мобилизира и защото нейниятъ първъ министъръ Венизелосъ заяви въ Камарата, че най-напредъ трѣбва да се смаже България. Но Венизелосъ падна и то за винаги. Ние нѣмаме довѣрие въ България, защото знаемъ вашитѣ претенции за Македония, която ние спечелихме съ голѣми жертви и отъ която не можемъ да се откажемъ. Страхуваме се, че следъ като свършите съ Сърбия, ще се обърнете срещу насъ, затова ще останемъ мобилизирани ... (вж. стр. 23, 37 и др.). Въ книгата се говори и за мнения и постѫпки, по речения сѫдбоносенъ за насъ въпросъ, на г. Пасаровъ, за жалость тогава български пълномощенъ министъръ въ Атина, горещъ подържникъ на идеята да не се допущатъ български войски да минатъ на гръцка територия, за което твърде е настоявалъ и предъ българското правителство. Забележително е, че самиятъ гръцки краль въ борбата противъ Венизелоса е отивалъ до тамъ, че се е изказвалъ наклоненъ дори да допусне да влѣзатъ български войски въ Гърция за да се изгонятъ англо-френцитѣ, вѣрващъ, че следъ това българитѣ ще напустнатъ гръцката територия (40). Авторътъ предава свои разговори и съ български военачалници по въпроса, какво поведение да държимъ спрямо Гърция. Главнокомандуващиятъ Жековъ се е изказвалъ сдържано и дипломатично, но се разбира, че не е преставалъ да мисли за „сгодния моментъ“. Генералъ Жостовъ е билъ съгласенъ съ К-въ да се прави всичко възможно за да не се дразни Гърция та да отиде въ противния лагеръ. Когато К-въ предъ него се изразилъ, че би трѣбвало да се дадатъ на Гърция най-широки увѣрения, че не само докато трае войната, но и дълго следъ това България нѣма да има никакви претенции за гръцки територии, и че би трѣбвало, ако гърцитѣ сѫ съгласни, да се сключи съюзъ съ тѣхъ, Жостовъ одобрилъ мнението му. Полковникъ Луковъ отивалъ още по-далечъ, — изказалъ мнение, че трѣбва на Гърция да се направятъ даже териториялни отстѫпки, ако тя настоява за такива, като й се обещаятъ Дойранъ, Гевгели и Битоля. Ние, казалъ той, трѣбва да вземемъ поука отъ миналото, нашитѣ национални идеи трѣбва да се постигнатъ постепенно, на етапи, а не изведнажъ. Съвсемъ на друго мнение е билъ началникътъ на оперативното отдѣление подполковникъ Коста Георгиевъ, който е смѣталъ, че ако Гърция остане още два месеца неутрална, българскитѣ войски тогава да се съсрѣдоточатъ на гръцката граница и да й се диктуватъ условията. Гръцкиятъ министъръ-председатель Скулуядисъ се оплакалъ на Пасаровъ, че генералъ Тодоровъ въ една своя речь билъ казалъ, че следъ като сме освободили българитѣ отъ сръбското иго, сега оставало да освободимъ и другитѣ си сънотечественици (38). Авторътъ съобщава и разговора си по сѫщитѣ въпроси съ министъръ-председателя Радославовъ (стр. 29). Вижда се отъ всичко, до колко сѫ били у насъ раздвоени мненията по тѣзи най-важни и жизнени въпроси, каква неустановеность и идейна бъркотия сѫ сѫществували въ умоветѣ на най-мѣродавнитѣ наши цивилни и военни фактори.

Между другитѣ съобщения на автора, нека отбележимъ като по-интересни за насъ разказаното за атентата въ българската легация въ Атина и за заемането на Рупель отъ германо-българскитѣ вовски (51). Изобщо книгата на К-въ, която, както се каза вече, ако и да съдържа кратки и повече откѫслечни спомени, все пакъ дава идея за изкусната дипломатическа игра, която тогава Гърция, поставена между два огъня, изигра та можà да спаси спечеленото отъ 1913 г. и още значително да го увеличи. Добре личатъ отъ друга страна и тогавашната наша дипломатическа безпомощность и непредвидливость. Разбира се, че това най-много се дължи на фаталното за насъ влияние на германската политика върху решенията на нашето военно командуване, та войната на македонския фронтъ сетне толкова се проточи и докара войската ни до моралното разстройство на Доброполе.

Л. Милетичъ.

Димитъръ Михалчевъ, Възможна ли е една цѣлостна Югославия? На границата между политиката и философията. (вж. „Философски Прегледъ“, г. IV, кн. 3, стр. 197—227, год. 1932).

Нѣкакъ странно зъучи заглавието на гореозначената статия въ едно философско списание, но понеже вече има прецедентъ — статията на г. Н. Антоновъ, „Психологични основи на българо-югославянскитѣ отношения“, която бѣ обнародвана въ сѫщото списание (г. IV, кн. 2), найсетне ще се съгласимъ, че и по темата на г. Михалчевъ може да се издирватъ „психологични основи“, защото въ края на краищата всички явления изъ областьта на социологията та дори и на политиката предимно се коренятъ въ душевни подбуди на хора, които творятъ историята. Госп. Михалчевъ, преди всичко опирайки се върху доводитѣ, изнесени отъ г. Антоновъ, излиза отъ становище, че ако отъ наша, сир. българска страна „има смисълъ да се твори (по външната ни политика) нѣщо солидно и съ широкъ размахъ, това е само съ Югославия“, ако и това да не било лесна работа, защото „сърбитѣ никого не мразятъ така често и така силно, както българитѣ“. При все това, идеята за едно българско-югославянско разбирателство имала и сега почва, и то повече у народнитѣ маси на двата народа, отколкото между политическитѣ крѫгове. Отъ двѣтѣ страни се чувствувала взаимна несигурность. Въ Югославия едно течение — главно у управляващитѣ сфери — било въ полза на едно внезапно нападение върху България, за да бѫде тя, жестоко обезвредена. Друго пъкъ течение — повече у широкитѣ народни слоеве — искало България да бѫде обезвредена чрезъ „братско споразумение“, като не се човърка болното минало, а се тръгне по широкия друмъ на бѫдещето. За една такава насока били и хърватитѣ и словенцитѣ, които отдавна и открито искатъ федеративно устройство на Югославия, която така би станала една истинска Югославия, включваща въ себе си като равноправенъ членъ и България. Споредъ г. Антоновъ, сръбскитѣ рѫководни фактори добре разбирали мотивитѣ на македонското революционно дѣло и не винаги смѣтали македонскитѣ революционери за „прости разбойници“; тѣ сѫщо така добре знаели, че свободнитѣ българи не могатъ и нѣма никога да се откажатъ отъ своитѣ сънародници въ Македония. Поради това дори и най-мѣродавнитѣ сръбски фактори биха били наклонни да направятъ нѣкои „жертви“, ако биха могли предварително сериозно да се разбератъ съ България, на която биха възвърнали Западнитѣ покрайнини и коренно биха промѣнили политиката си въ Македония, до степень да направятъ отъ нея най-здравото съединително звено между България и Югославия. Въпросътъ билъ, кой да направи първата крачка. Госп. Михалчевъ напълно възприема изказанитѣ мнения на Антонова, а не сподѣля мнението на тия, които живѣели съ мисъльта и упованието, че Югославия е предъ прага на своето незабавно разпадане, за което М. дава и нѣкои доводи. Следъ този уводъ М. пристѫпя да подхвърли на разборъ нѣкои проблеми, свързани съ идеята да се създаде една цѣлостна („интегрална“) Югославия, простираща се отъ Мариборъ до Черно море и отъ Дунава до Егея.

Най-напредъ М. се спира върху твърде разпространената у сърбитѣ идеология, споредъ която югославянскитѣ народи — българи, сърби, хървати и словенци — били издънки отъ единъ и сѫщъ народъ, който историческата сѫдба сетне политически го е раздѣлила на четири части. Сега било дошло време тѣзи части пакъ да се съберать наедно, като се съзнаятъ за едно цѣло — единъ „югославянски народъ“. Нека тукъ отъ своя страна веднага да забележа, че тая теория отъ научно гледище е твърде плитка, неиздържаща критика, понеже никога въ историческо време не е сѫществувалъ единенъ югославянски народъ. Речената теория се засили главно следъ свѣтовната война, когато Сърбия се наложи като центъръ на югославянското обединение. И М. допуска, че тая идея се корени въ една користолюбива политическа маневра Сърбия, която, като не може съ военна сила, иска да се наложи като политически и духовенъ центъръ, та по тоя начинъ и сръбската национална ядка да проникне въ „недотамъ коравата славянска срѣда, която я обгражда“. Съ други думи по този хитъръ начинъ сърбитѣ искатъ да оправдаятъ своята политическа хегемония. Интересни доказателства за това изтъква М. като цитува досежни изявления на бележити сръбски общественици. Единъ отъ тѣхъ, В. Йоничъ, най-горещиятъ защитникъ на една „интегрална Югославия“ признава само „югославянски малцинства“ въ България, но не и български малцинства въ днешната югославянска държава. Споредъ сѫщия България би получила равноправие, само ако се обедини съ Югославия, — инакъ нищо нѣмало да получи. Философскиятъ писатель Вл. Вуичъ е на мнение, че сѫществува само една югославянска култура, която имала „много компоненти но само една резултанта“ (!). Другъ сръбски писатель фалшиво цитувалъ (въ една своя брошура „За балкакското споразумение“) текста на известното споразумение, постигнато на 5. IV. 1867 г. въ Букурещъ между сърби и българи, като умишлено е изпусналъ втората точка на споразумението, въ което изрично е казано, че България обгръща и Тракия и Македония. Писательтъ Чеда Джурджевичъ, пакъ привърженикъ на едно българо-югославянско сближение („съ крайна цель — политическо единство или конфедерация“), въ една своя статия твърди, че въ Югославия и България живѣе единъ народъ, състоещъ се отъ четири югославянски племена — българи, сърби, хървати и словенци. Тѣхното обединение се налагало отъ единъ естествено-исторически процесъ, тъй както е станало и обединението на нѣмцитѣ, на италянцитѣ и др.

Логичното заключение отъ тоя родъ сръбски изявления е, че сърбитѣ съ днешния си манталитетъ се указватъ съвсемъ неузрѣли да се налагатъ за водачи на едно дори само културно сближение на южнитѣ славяни. Но М. не отива до тамъ, а търси и противни доказателства, — че сѫществуватъ и по-разбрани сърби, които мислѣли, че не бива на сила да се прокарва посърбяването на македонскитѣ българи. Привежда се отъ една статия на М. Иваничъ (печ. въ в. „Obzor“ 1926 год., бр. 75), че той не сподѣлялъ широко приетото мнение у сърбитѣ, да не се бързало съ въпроса за влизането на българитѣ въ югославянската държава, защото щѣло да мине доста време докато преди това македонцитѣ се претопятъ въ сърби. „Щомъ сърбскиятъ народъ, казва Иваничъ, е дошелъ до убеждението, че всички българи, сърби, хървати и словенци ще има да се претопятъ въ нѣщо единно, въ единъ югославянски народъ, тогава е непотрѣбно и безсмислено да искаме да претопимъ нѣкого най-напредъ въ нѣкое отъ тия четири племена.“ Въ единъ интименъ разговоръ на сѫщия Иваничъ съ покойния сръбски държавникъ Ст. Протичъ и този последниятъ досущъ така се билъ изразилъ: „Ако сме наистина дошли до увѣрението, че българи, сърби, хървати и словенци трѣбва да се слѣятъ въ единъ общъ югославянски народъ, не виждамъ никаква причина да бѫдемъ толкова чувствителни, дали този или онзи македонецъ ще се нарича сърбинъ или българинъ. Щомъ не сме чувствителни или ревниви за това, че едно мѣсто се самосъзнава като сърбско или хърватско или словенско, не разбирамъ, защо спрямо четвъртия югославянски клонъ, българитѣ, смѣемъ и трѣбва да бѫдемъ такива.“ Иваничъ на това приглася̀лъ и дори казалъ: „Азъ бихъ оставилъ македонцитѣ свободни да се опредѣлятъ като сърби или българи.“

По поводъ на тая крива идеология у сърбитѣ, за която се каза по-горе, М. подробно се спира върху понятията „югославянски народъ“ и „единна югославянска култура“ и се старае да даде по-ясна дефиниция на „народъ“ и „култура“, — понятия, които и безъ това сега сѫ доста разяснени и дефинирани въ науката. Поради това М. можеше да бѫде по-кратъкъ, а особено пъкъ излишно е било да се увлича въ подробности, доказвайки, що е народность, сир. народно самосъзнание въ противоположность на понятието раса, та да си служи дори и съ банални аргументи ad hominem (вж. стр. 215 нат.). И безъ това по тоя въпросъ не можеше да не дойде до заключението, че „всѣка култура, взета като обективирана душа на единь народъ, е свързана съ нѣкакъвъ особенъ езикъ, че всѣка култура е национална, че международна култура нѣма и че следователно и българитѣ си иматъ отъ крайвреме свой особенъ езикъ и своя особена народна култура. Отъ своя страна тукъ ще прибавя, че ако и преди хиляда години различието между българи и сърби относително споменатитѣ характерни етнографски особености и да е било по-малко, отколкото е днесъ, все пакъ то е вече сѫществувало, изразено въ толкова опредѣлени черти, че българи и сърби и тогава и много вѣкове по-рано сѫ се чувствували като два отдѣлни народа. Съ таково схващане всѣки своята особена самобитность, и двата народа сир. българскитѣ славяни и сърбитѣ влизатъ въ историята. Поради това не е добре казано у Михалчевъ, че главно тѣхната историческа участь на Балканитѣ тепърва е създала отъ една безразлична (geschichtslose) балканска масса сетнешнитѣ южно-славянски народи (стр. 217 нат.). Тази крива хипотеза азъ имахъ случай на нѣколко пѫти на друго мѣсто да оборвамъ, изнесена неотколе и отъ чески историци като проф. Bydlo, Hybl (въ I. часть) и др. Разбира се, сърбскитѣ историци и етнографи често си служатъ съ това несъобразно съ историческата истина схващане, а истината е, че словенци, сърби, хървати и български славяни вече при своето първо заселване въ Панония респективно въ Хърватско и на Балканския полуостровъ сѫ дошли като различни народи, ако и да сѫ състояли отъ отдѣлни, дори отъ часть независими племенни групи. Поради това тѣхната история по-нататъкъ народностно още по-вече ги е отделечавала вмѣсто да ги сближава. Щомъ едно сближение помежду имъ не е можало въ древното минало да се извърши, съвсемъ невъзможна работа е да се прокарва то днесъ, и то изкуствено чрезъ брутално насилие. Идеята за единъ единенъ югославянски народъ следователно е рожба на една империалистична държавна концепция, за да се затвърди политическата хегемония на сърбитѣ надъ другитѣ южни славяни. Съ това мое разбиране е съгласно и заключението на Михалчевъ, че би било утопия да се домогваме да правимъ днесъ отъ българи и отъ сърби една обща народность и че е едно недоразумение да се подържа, какво че има една единна югославянска култура (220 стр.).

До тукъ М. сѫществено не се отклонява отъ общоприетитѣ възгледи, що се касае до засегнатитѣ въпроси за народность и култура. Очакваше се, щото и по-главния въпросъ на темата си да постави като неизбѣжна предпоставка, че за да се осѫществи една цѣлостна Югославия предварително е необходимо да се дадатъ пълни права на македонскитѣ българи та тѣ свободно да си изповѣдватъ народностьта и автономно да култивиратъ своя народенъ битъ и езикъ. Но М. не се решава да отиде до логическия край на въпроса, съ оговорка, че изобщо това не влиза въ рамкитѣ на задачата му, бидейки въпросътъ отъ компетентностьта на политическитѣ фактори (225). Отъ друга страна, увѣренъ, че една цѣлостна Югославия — отъ Адрия до Черно море — е не само възможна, но че това е историческата позиция, къмъ която ние се приближаваме всѣки день, М. е сметналъ за полезно да препоржча едно свое, споредъ него, практично срѣдство, което, приложено още отъ сега, би било отъ естество да подготви сближението между българи и сърби. Но преди това, за да мотивира, подобре, види се, своето предложение, М. излага нѣкои свои съображения, които въ сжщность не сж толкова въ тѣсна връзка съ предложението му, та будятъ известно недоумѣние. „Сърбитѣ, казва, М. само въ едно десетолѣтие три пжти се биха за Македония и дадоха огромни жертви за нея. Има обаче нѣщо по-важно отъ преходнитѣ общи настроения, които се градятъ върху тоя фактъ. Това обстоятелство, че за днешна Югославия Вардарската долина става вече първостепенна стопанска необходимость, годна да импулсира една държава и то не по-слабо отколкото националниятъ интересъ на нейното население. Адриатическиятъ брѣгъ на Югославия (дори да бждѣше Фиуме югославянско) все би останало съ мѣстно значение, и не би могълъ никога да замѣсти Вардарския пжть, къмъ крайната точка на който Бѣлградъ настойчиво и енергично се домогва. Съ други думи ние стоимъ предъ едно дълбоко противоречие: Македония, която нѣма никакво значение за стопанския животъ на България, е национално наша, а сжщевременно стопански тя е вече сърбско-хърватска! Да изтръгнешъ Вардарската долина отъ днешна Югославия, това значи ни по-вече ни по-малко да си решилъ да унищожишъ югославянската държавя, а пъкъ сръбско-българската разпра не би могла да се ликвидира нито съ унищожението на Югославия, нито съ унищожението на България. Единствениятъ изходъ е една държавна синтеза: Когато България и Югославия ще бждатъ подъ единъ и сжщъ конфедеративенъ покривъ, тогава Македония ще бжде национално наша и едновременно економически тя ще е сръбско-хърватска. Не дребнавитѣ и кжсогледи помисли за взаимно унищожение, а обширната конфигурация на една голѣма Югославия, това е историческата позиция, къмъ която ние вървимъ. Сърби и българи, борейки се за особенитѣ интереси на своитѣ народности и на своитѣ държави, безъ да си даватъ смѣтка, вървятъ отъ това, което ги дѣли, къмъ това, което ще ги обедини“ (с. 222). Следъ това М. рисува една примамлива перспектива следъ едно сбжднало се държавно сближение между сърби и българи.

Като оставимъ на страна идилията, която се мѣрка на автора, трѣбва да се забележи, че той твърде го е прекалилъ, що се касае до стопанското значение на Вардарската долина за Югославия, сир. за Сърбия. Въ сжщность, пжтьтъ презъ Моравската и Вардарската долина къмъ Солунъ е транзитенъ, и то повече за Срѣдна Европа, отколкото за самата Сърбия. Географичното положение на бившата Сърбия е такова, че тя търговски и икономически не бѣ толкова ориентирана къмъ Бѣло море, колкото къмъ Дунавския басеинъ и къмъ Адриатическо море. Докато адриатическиятъ брѣгъ бѣше още въ ржцетѣ на Австро-Унгария, главната търговия на сърбитѣ, както е известно, се насочваше къмъ последната и бѣ напълно зависима отъ прищевкитѣ й. До тогава Сърбия все имаше нѣкои доводи, донегде да мотивира стремежа си да проникне на югъ къмъ Солунъ и да се оправдава, че затова ѝ била необходима Македония. Сега обаче Югославия владѣе Черна гора, Далмация, Хърватско и Словенско — области, чийто износъ и преди свѣтовната война изключително се отправяше къмъ адриатическитѣ пристанища. Поради това сега Македония има още по-малко економическо значение за днешна Югославия, отколкото изглеждаше да има бившата Сърбия. Ето вече се мина едно десетолѣтие, откакъ тя разполага съ свободна, пристанищна зона въ Солунъ та нищо не ѝ пречеше свободно да изнася свои стоки, а въпрѣки туй се указа, че сръбскиятъ износъ презъ Солунъ си остава незначителенъ. Известно е, че Македония е сѫщинскиятъ „хинтерландъ“ на Солунското пристанище и че главниятъ износъ тукъ идѣше отъ Македония. Сега и той е намалѣлъ, защото поради сръбската потисническа политика вмѣсто да се засили стопанскиятъ развой на Македония, напротивъ се парализира до неимовѣрность, така че Вардарскиятъ пѫть къмъ Бѣло море сега стопански сравнително слабо се използува отъ Сърбия. Тогава какъ може да се говори, че ако би се отнела на Югославия Вардарската долина, то би означавало унищожение на югославянската държава?! Такова нѣщо не можеше да се каже дори за бивша Сърбия до свѣтовната война! Че нали Сърбия до 1912 г. доброволно сключи съ България съюзенъ договоръ, съ който Македония заедно съ Вардарския пѫть се предвиждаше да бѫде българска? И ако бѣше това се осѫществило, нима Сърбия щѣше да бѫде унищожена? Вардарскиятъ пѫть, както се каза, е транзитенъ за срѣдна Европа та и Сърбия тогава щѣше съ него да си служи, както и сега си служи, тъй както изходната му точка и сега е въ гръцки, а не въ сръбски рѫце! Отъ друга страна, щомъ Македония национално е българска, както твърди и М., тогава тя не може и отъ стопанско гледище да бѫде „безъ значение“ за България. При днешнитѣ усъвършенствувани възможности за пѫтуване и търгуване чрезъ желѣзници и автомобили стопански сношения между България и Македония (стига да нѣма телени мрежи!) сѫ кѫде много по-възможни и леки, отколкото въ миналото, когато Моравската долина бѣ още мѫчно проходима, а пѫтьтъ Куманово—Кюстендилъ покрай редъ други пѫтища, водещи къмъ България, бѣше оживена съединителна артерия между нея и Македония. Че да не е ималo такива живи съобщителни връзки между тѣзи две български области, какъ би се обяснила културната национална общность между България и Македония презъ течение на вѣкове, упорито подържана и день-днешенъ?

Що се отнася до „жертвитѣ“, които Сърбия е дала въ три войни „за Македония“, и по този въпросъ трѣбва по-ясно да се изразяваме. Известно е, че Македония, ако и национално да не бѣ сръбска земя, а економически, както се каза, съвсемъ не бѣ тѣсно свързана съ Сърбия, последната въ 1913 год. издебна сгоденъ моментъ и вѣроломно, въпрѣки съюзния си договоръ съ България, я завладѣ. Жертвитѣ, които Сърбия даде тогава и въ последствие, сѫ жертви, принесени на една безогледна завоевателна политика, която въ историята ще бѫде и специално жигосана поради моралното злодѣяние — неспазването договора отъ 1912 год. България презъ 1912-1913 и 1915-1918 година даде много по-голѣми човѣшки жертви тъкмо за Македония въ най-чистия смисълъ на думата — за освобождението на македонскитѣ българи. Жертвитѣ на Сърбия сѫ дадени въ съдружие съ Гърция за тѣхното поробване, което се указа много по-тежко отъ турското робство. За това, споредъ мене, когато е дума за тая срамотна страница отъ най-новата история, дори е грѣхота да се говори за жертви, дадени отъ Сърбия „за Македония". Разбира се, че сърбитѣ може много да си цѣнятъ тѣзи жертви, срещу които държатъ и придобитата плячка въ рѫцетѣ си, обаче отъ наша страна не може съ тѣхъ да се мотивира каквото и да е морално право на сърбитѣ да владѣятъ Македония.

Но нека минемъ къмъ конкретното предложение на проф. Михалчевъ, за което по-горе се спомена. Знаейки, че въпросътъ за признаване народностнитѣ права на македонскитѣ българи отъ страна на Югославия е още въ стадия на „интелигентна дискусия" (обсъждане), още въ „царството на идейностьта", Михалчевъ прави отъ свое име „като обектъ на разискване" едно своеобразно предложение. „Ако ние, съчувственицитѣ и идеолозитѣ на едно широко и дълбоко българо-югославянско разбирателство сме действително убедени, казва М., че развитието на Балкана върви къмъ нѣкакво обединение на южнитѣ славяни отъ Адриа до Черно море, най-елементарното нѣщо, къмъ което би трѣбвало да се домогватъ носителитѣ на тая увѣреность, това е да се създадатъ условия, щото массата на тая бѫдеща Югославия да се подготви за духовно сближение... Нѣма споредъ мене по-добро и по-умѣстно срѣдство за тая цель отъ взаимното изучване на нашитѣ езици, сиречь отъ въвеждането на сърбско-хърватския езикъ като задължителенъ предметъ по два часа седмично въ началния курсъ на всички прогимназии на българското царство, и наопаки: — задължителното въвеждане на българския езикъ въ съответния класъ тъй сѫщо при всички прогимназии на югославянското кралство. Второстепененъ или третостепененъ въпросъ е, отъ где ще се взематъ, какъ ще се школуватъ учителитѣ за такова преподаване тукъ и тамъ. Важна и сѫществена ще бѫде добрата воля. Ние, които учимъ децата си на немски, френски, руски, латински и други езици, нимà нѣма да намѣримъ въ учебния планъ на нашитѣ училища поне два свободни часа седмично за единъ езикъ, тъй близъкъ до насъ, отварящъ за поколението, което сега подраства, врати къмъ единъ новъ свѣтъ, който утре ще бѫде неговъ? Може нашитѣ културни богатства да не сѫ голѣми и съблазнителни, но тѣ сѫ основитѣ за едно близко и пълно съ реаленъ смисълъ историческо бѫдеще. На туй отгоре всѣки разбира, че тия два часа седмично (макаръ за сега само въ течение на една година отъ школското време), тая малка реформа е въ сѫщность почти равнозначна на едно разрешение на македонския въпросъ. Тая привидно незначителна реформа би се оказала отъ своя страна могѫщо духовно съединително звено между недовѣрието на българитѣ и несигурностьта на сърбитѣ. Чрезъ тая дребна, невзрачна реформа ние бихме получили една син-

теза между туй, отъ което България има нужда, за да преодолѣе своето естествено и мѫчително недовѣрие, и онова, което ще трѣбва да бѫде изковано за утрешния день на югославянското обединение. *Тия два часа седмично*, предвидени за всички югославянски училища, *очевидно не значатъ още, че Югославия е признала вече българскитѣ малцинства въ своитѣ предѣли, но тѣ ще означаватъ непремѣнно, че тя действително иска да се разбере съ България*, а не гледа на това разбирателство като на обикновена маневра. Ето, прочее, базата на оная духовна атмосфера, която трѣбва да бѫде създадена, за да се внесе нуждното довѣрие между двѣтѣ страни и за да се подготви голѣмото бѫдеще, което се очертава предъ близката история на нашитѣ държави“ (225).

Както е видѣть, авторътъ подробно е мотивиралъ предложението си, поради което го цитувахме изцѣло

Човѣкъ чете и не може да повѣрва, че македонскиятъ въпросъ, за чието разрешение толкова умове до сега се изхабиха и толкова невинна кръвь се пролѣ и още се пролива, можелъ съ такова едно просто срѣдство, каквото М. препорѫчва, да бѫде *почти разрешенъ*! Но нека веднага да го кажемъ, че това „спасително“ срѣдство се указва една илюзия, или да се изразимъ съ думи на самия авторъ, една „мисловно подсладена фантазия“, която никога не ще стане реалность и, уви, не ще може да спомогне да се спаси поробената българщина въ Македония. Авторътъ съ право самъ предугажда, че така отрицателно ще се отнесатъ къмъ неговото изобретение мнозина, които „живѣятъ въ тѣснитѣ духовно провинциални и еснафски рамки на нашето дребно и статическо всѣкидневие, защото не виждатъ по-далеко отъ носа си.“ За жалость, съ рискъ да бѫда и азъ причисленъ къмъ тоя типъ слабоумни, признавамъ, че съвсемъ недоумѣвамъ, какъ може чрезъ такова едно незначително и споредъ автора срѣдство, дори и ако би било приложимо, сериозно да се очакватъ такива многозначителни резултати, особено като би се прилагало — нека това да се забележи — още преди Югославия да е благоволила да признае българската народность на македонцитѣ! Авторътъ е пропусналъ, види се, да обясни, дали препорѫчваната рецепта би се прилагала и къмъ последнитѣ и какъ? Сиречь дали македонцитѣ биха били задължени наравно съ сърбитѣ да учатъ два часа седмично български езикъ, или обратно, бидейки и безъ това българи, биха изучавали само два часа седмично сръбския езикъ... Но има въ предложението на М. и една, да речемъ, хронологическа несъобразность отъ голѣмо значение: Защо да се започва съ края, а не съ най-естественото и логично начало? Защо да не се изчака първомъ да се постигне споразумение, въ силата на което най-напредъ да се гарантиратъ народностни права на македонскитѣ българи сир. автономия, безъ което и тъй и тъй не може да се дойде до каквото и да е „сближение“ между Югославия и България, та сетне, когато даденитѣ права биха били свършенъ фактъ (а не дипломатическа игра), да се отива и по-нататъкъ къмъ „духовно сближение“, ако ще би и чрезъ взаимно изучване на езицитѣ и пр.?

Но има още нѣщо — това сѫ заключителнитѣ думи на автора, гдето единъ пасажъ е нещастно стилизиранъ: „Сърби и българи, казва М., се намиратъ предъ новъ исторически завой; враждували сѫ вѣкове подъ редъ, нимà още ще трѣбва и занапредъ, заради нѣколко стотина хиляди души отъ двете страни на Вардара, които доказаха и доказватъ всѣки день своята жилавина и своята национална свѣсть, нимà българи и сърби, едно близо 20 милионно(?) цѣло, ще трѣбва заради тѣхъ да погубятъ своята история, своето близко бѫдеще?“ За сърбитѣ може македонцитѣ да сѫ нѣколко стотина хиляди души, но за българитѣ тѣ сѫ многозначителна часть отъ българския народъ, която изцѣло взета наброява надъ единъ милионъ и която българинътъ чувствува като своя плъть и кръвь, за чието освобождение се жертвуваха стотици хиляди българи. Не е точно че българи и сърби представляватъ едно цѣло отъ 20 милиона, защото не бива да се причисляватъ въ българо-сръбската разправия за Македония и други народности въ Югославия. И за сърбитѣ, които не сѫ повече отъ 4½ до 5 милиона, македонскитѣ българи не сѫ такова незначително количество та поради туй отъ наша страна се налага да се държи другъ езикъ по този въпросъ. Затова и цитуваниятъ пасажъ за да изрази българската мисъль по-прѣмо и ясно, би трѣбвало да се престилизува напр. така: „Нимà Сърбия заради македонскитѣ българи, които доказаха и доказватъ всѣки день своята жилавость и българска национална свѣсть и които сѫщата Сърбия до сега напразно чрезъ насилие се опитва да посърби, ще продължава да се държи все тъй враждебно спрямо България и да пренебрѣгва толкова нуждното и ценно нейно сътрудничество, като съ това рискува, може би, да погуби дори и своето близко бѫдеще?“

Най-накрай М. изказва увѣреность, че разумътъ щѣлъ да надделѣе, именно „разумътъ, който се опредѣля отъ близкитѣ и далечни нужди“, и че една цѣлостна Югославия, която била желателна, непремѣнно щѣла да се сбѫдне — „една Югославия, която ще има въ основитѣ си свободата и самоопредѣлението на югославянскитѣ народи, безразлично дали въ формитѣ на федерация и конфедерация. Стремежътъ къмъ осѫществлението на една такава интеграна Югославия, завършва М., това е единствената голѣма, широка реална политика, която може да бѫде смислено следвана отъ нашето поколение при днешнитѣ условия на политическия и държавенъ животъ“.

Дано разумътъ да надделѣе, ще кажа и азъ, но въ смисълъ, щото преди да се говори и да се действува за „цѣлостна Югославия“, да се изпълни едно най-разумно условие, безъ което не може, а именно по принципа на народното самоопредѣление да се възвърнатъ правата на всички измамени и потиснати народи въ днешна Югославия.

София, 7. VI. 1932 г. Л. Милетичъ.

Една статистика на населението въ Македония отъ 1882 г..

Въ началото на 1882 г. бѣ помѣстена въ единъ отъ всекидневнитѣ вестници въ гр. Киевъ (Русия) първа печатна статистика на населението въ Македония подъ заглавие: „Народонаселеніе Македоніи“ (западной Болгаріи) по Турецкому нуфузу (перечисленіе только мужескаго пола), по вилаети и кази, „отъ котораго (нуфуза) можно узнатъ все населеніе черезъ умноженія на $2^1/_2$ и тогда получается приблизительное число жителей по народностямъ“.

Отъ направения ми тогава точенъ препись отъ тая статистика, която тукъ представямъ, се вижда броятъ на населението въ 4-тѣ кази на Солунския вилаетъ, въ 9-тѣ на Битолския (Монастирския) и въ 3-тѣ на Скопския (Юскюпския) санджакъ по народности: българи 1,251,385, турци (мохамедани) 463,837, гърци 57,230, ромъни (власи) 43,150, евреи 34,977, цигани 10,490 и разни 2,313, всичко **1,863,382** души.

(гор. Кіевъ, 1882 годъ)

„Народонаселеніе МАКЕДОНІИ
(Западной Болгаріи)

По турецкому нуфузу (перечисленіе только мужескаго пола).

Названіе округовъ и уѣздовъ	Домовъ	Болгаръ	Мохаметанъ	Грековъ	Румынъ	Евреевъ	Цыганъ	Разныхъ
Солунскій вилаетъ:								
Солунска санджакъ (каза)	19333	21888	8692	5329	—	10800	—	925
Енидже-Вардарская „	5699	13955	3549	—	—	—	—	—
Авретъ-Гисарская „	9841	29965	10638	—	716	—	275	—
Воденская „	5790	16147	7331	—	—	—	—	—
Середская „	13560	20155	9099	9873	105	765	708	—
Неврокопская „	19271	34416	20832	—	150	—	—	—
Демиръ-Гисарская „	11236	27227	6220	—	865	—	—	—
Мельникская „	5905	15261	3083	560	—	—	—	—
Цихна „	5795	10071	1958	5039	398	—	225	—
Петричкая „	4913	12226	2284	—	—	—	—	—
Доріанская „	5059	5237	8514	—	—	85	290	—
Тиквешкая „	8603	28830	19175	—	—	—	—	—
Струмицкая „	9559	19220	8699	—	—	—	45	—
Велесская (Кйопрюлю) (каза)	7678	19734	5636	—	—	—	—	—
Монастырскій вилаетъ:								
Монастырскій (Битольскій) санджакъ	17984	31053	8358	5	8384	1279	—	—
Прилепская каза	7311	20968	4414	320	87	—	524	—
Кёрчевская (Кичовская) „	4588	9267	3914	—	—	—	—	—
Рессенская „	2760	4843	1230	1	1603	—	200	—
Преспская „	1063	3052	849	—	—	—	—	—
Охридская „	7434	17706	4827	1	380	1	275	—
Флоринская (Леринсная) „	8242	16557	5769	—	1300	—	715	—
Джумская „	2946	4496	3499	—	—	—	—	—
Касторійская (Костуръ) „	14972	31484	7809	1764	3256	585	—	—
Юскюпскій санджакъ:								
Юскюпскій (Скопскій) санджакъ (каза)	5713	10793	7372	—	—	476	—	—
Кумановская каза	5400	14062	1990	—	—	—	69	—
Кратовская „	2026	4800	811	—	—	—	35	—
Тетовская „	8922	12921	9300	—	—	—	365	—
Егри-Паланская „	4928	15214	450	—	—	—	146	—
Радовичская „	3190	5730	3355	—	—	—	—	—
Кочанская „	6055	12693	3178	—	16	—	324	—
Штипская „	4351	10583	2100	—	—	—	—	—
		500,554	185,535	22,892	17,260	13,991	4,196	925
		1,251,385	463,837	57,230	43,150	34,977	10,490	2,313

Отъ нуфуза можно узнать все населеніе чрезъ умноженія на $2^1/_2$ и тогда получится приблизительное число жителей по народностямъ“.

Доколко е точна тая статистика, не може да се каже, обаче тя е била приблизително вѣрна съ действителностьта. Забележително е, че въ нея съвсемъ липсва сръбско население въ Скопския санджакъ, за каквото почна да се споменава отъ сърбитѣ едва въ 1890 г. въ Скопската Черногория и въ гр. Скопье, както това ще бѫде показано въ отделна статия за учебното ни дѣло въ тоя градъ. А интересното е, че гръцкото население въ нея е отбелязано тъкмо толкова, колкото то се указа при първото преброяване на населението въ бившата, създадена въ Берлинския конгресъ, Източна-Румелия: 57 хиляди и нѣщо. Въ изработения отъ европейската комисия Органически уставъ за нейното управление се предполагаше, че официалниятъ езикъ заедно съ българския ще бѫде и гръцкиятъ.[1] Ако ли се има предъ видъ, че на туй гръцко население голѣмото мнозинство бѣ гъркоманско, то останалото чисто гръцко ще бѫде съвсемъ незначително.

Ив. Кандиларовъ.

Единъ български преводъ на Пасхалното евангелие съ кирилско и съ гръцко писмо.

У Тръпко Стояновъ отъ Воденъ се запазили, останали отъ баща му Стоянъ Тръпковъ Чалъкътъ, два ръкописни листа подъ номерация 9—14, написани съ червено мастило, единътъ на български съ кирилско писмо, а другиятъ съ сѫщото съдържание съ гръцки букви, отъ първата глава 1—17 стихъ на евангелието отъ Иоана, което се чете на Великденъ на литургия.

Рѫкописътъ, за който е дума, е интересенъ приносъ къмъ историята на постепенното преминаване отъ гръцкото къмъ българското кирилско писмо у българитѣ въ югозападна Македония, гдето влиянието на гръцката писменость у рѣдкитѣ тогава наши грамотни хора дълго време и опорито се е държало, и туй главно, защото гръцкитѣ владици сѫ налагали гръцкото писмо. Рѣдко изключение е правилъ воденскиятъ тогава владика Никодимъ та бълг. народно свѣстяване е тръгнало по-бърже. Отъ двата листа, които тукъ въ приложение предаваме въ факсимиле, се вижда нагледно тая преходна писменость у българитѣ, когато паралелно сѫ си служили още съ двѣтѣ азбуки. Интересни сѫ и нѣкои явни русизми като выговоръ, хорошъ, които показватъ, че преводачатъ ще да е знаялъ и нѣкои руски думи. Той е билъ малограмотенъ та никакъ не е разбиралъ значението на падежнитѣ форми въ черковно-славянския текстъ на евангелието. Той, като българинъ, е считалъ Македония за българска земя, което изрично и казва.

Споредъ предисловието, преписътъ е билъ направенъ за некнижни хора: „О̓вѡ свято́е еѵа́ггеліе і̓ѡанново богосло́в*омъ* толко́ванъ є̓сть на́ прост*а́го* *вы*говоръ болгарск*аго*: за тíй бо́лгары кой нé зна́ютъ чита́ти кни́га писа́нія болгарска: сѣдя́щій по́ вся́ земля́ македѡ́нская: со́лунская,варда́рская, во́денская, паза́рская и се́рская держа́вамъ, поне́же Гре́ческій *а̓*рхіере́й возбраня́ютъ и̓хъ

---

[1] Предполагаше се за началникъ на областната жандармерия рускиятъ полковникъ г. Виталисъ, живѣещъ въ Одеса, комуто тогава азъ дадохъ елементарни познания въ дома му по гръцки езикъ по Олендорфовата метода, но българско мнозинство на населението осуети това предположение.

"яко дá ŏтъ нымъ читáющ*ій* дá разумѣвáютъ ѐгдá читáютъ люд*éй*: слóво Бóж*ій*: ȁмйнь. И зá тогó éсть (и) có Грéческими писмéнъ".

Споредъ църковния уставъ, туй евангелие се чете на Великдень на първия день на литургия на разни езици, а у насъ на „второ възкресение". Допуснато е било отъ гръцкия воденски владика Никодима да се чете и на български, за това то е било преведено отъ църковника даскалъ Стоянчо лѣкарчето. Обикновено съ неговата помощь владиката е говорѣлъ проповѣди по праздницитѣ на български, за което християнитѣ, всички българи, били радостни и благодарни. Туй е послужило за езиково свѣстяване на народа. Въ времето на този владика се е чечетѣло евангелието обикновено на църковно-славянски. Всичкиятъ народъ, безъ изключение и на виднитѣ първенци като х. Геловци, х. Търпковци, Кара-Хаджиевци, х. Ташковци и др., е билъ доволенъ и е нѣмало гъркомани. Туй езиково църковно единство е било въ цѣлата Воденско-Мъгленска епархия.

Отъ думитѣ на преписвача: „тѣ́мже и сїе пáки có такйм҄ намéренie: ȃще ȇсть ýгóдно хорóшъ, ȃще ли нѐнѐ трéбуе", не се разбира, продължилъ ли е своя трудъ, но споредъ номерацията на листитѣ може да се заключи, че той ще да е написалъ нѣколко тетрадки.

Преписването е ставало по църковно-славянския текстъ, въ който сѫ внасяни въ скоби и простонародни български думи и изречения за пояснение и допълнение. Въ 17 стиха преписвачътъ е внесълъ 25 такива прибавки, на които едва ли е позволено да става четенето по тия листове въ църква, освенъ ако той би ги направилъ отдолу подъ черта.

Не е известно, да ли е успѣлъ преписвачътъ съ позволението на владиката да завърши църковния крѫгъ на тия евангелски празднични четения. Ако и да е билъ известенъ вече преводътъ на Новия Заветъ на Неофита Рилски (1837 г.), както и нѣкои отъ печатанитѣ такива преводи въ Солунъ, преписвачътъ е билъ самостоенъ съ своитѣ пояснения за проститѣ четци, които сѫ знаели гръцки.

Езикътъ въ нѣкои стихове е споредъ воденския говоръ съ църковни славянизми, обаче, както се каза по-горе, съ неправелни окончания и граматически съединения на думитѣ, понеже преписвачътъ е билъ самоукъ. Почеркътъ е близу до отвесенъ, четливъ и характеренъ, а буквитѣ сѫ отъ срѣдна голѣмина.

По даванитѣ му пояснения личи, че преписвачътъ е билъ църковникъ и ясно и вѣрно е разбиралъ смисъла на текста, а туй действително е било нужно за простия четецъ и слушатель.

Не се знае, отъ где преписвачътъ е заимствувалъ гражданското курсивно написване на буквитѣ, особено на *т, б, д, Б, ѣ, ы, и, щ*. Като се вземе предъ видъ времето на дейностьта на владиката Никодимъ и живота на преписвача, рѫкописътъ може да се отнесе къмъ четиридесеттѣ години на миналото столѣтие.

По ръстъ Стоянъ Търпковъ е билъ невисокъ, съ бавенъ и тежъкъ ходъ, чорбаджийски, като синъ на известния преди гръцкото въстание (1821 г.) Търпко Чалъкътъ, бившъ християнски вилаетъ-коджабашия (старейшина) на 362 български християнски села (до гр. Янина), съ царски ферманъ и отличително облѣкло (дългъ черенъ бинишъ и шибора шапка на главата) и съ авторитетно влияние. Стоянъ се е ползувалъ съ уважение отъ страна на населението, българско и турско, и съ особено довѣрие на турскитѣ първенци-бегове, които му позволявали да влиза въ кѫщитѣ имъ и да лѣкува болни въ харемитѣ имъ.

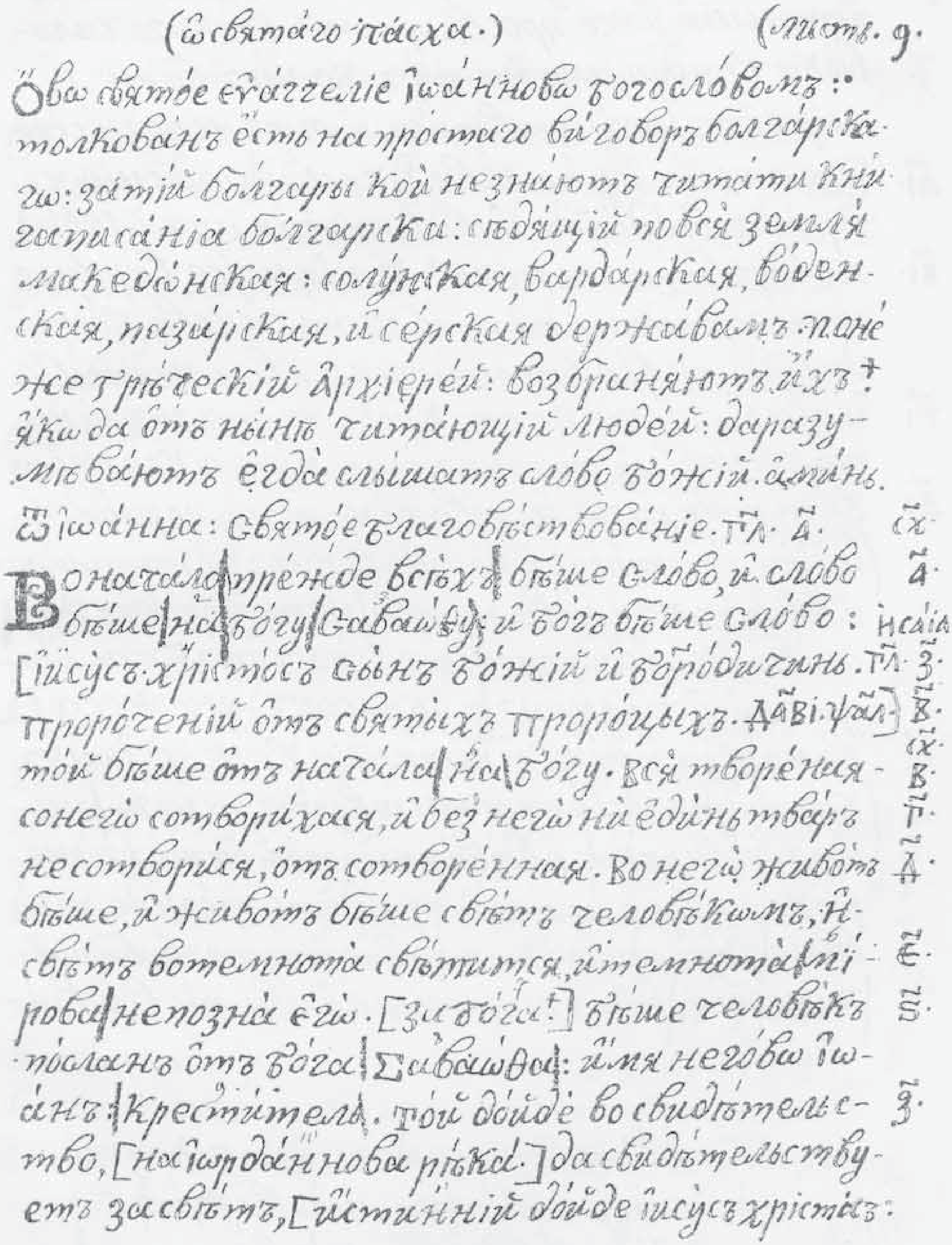

(ѿ свята́го па́сха.) (лист. 9.

Ѻво свято́е еѵа́ггелие іѡа́нновѡ богосло́вомъ:
толкованъ е́сть на простаго вы́говоръ болга́рска-
гѡ: за́тій болгары кои незнают читати кни-
ги писа́нія болгарски: сѣдящій по вся земля
македѡ́нская: солу́нская, варда́рская, воден-
скоя, пазирская, и се́рская держа́вамъ. понѐ
же грѣческій а̂рхіере́й: возбраняю́тъ и́хъ!
я̂кѡ да ѿ нинѣ читающій людей: да разу-
мѣваютъ е̂гда слышатъ сло́во бо́жій. а̂ми́нь.
Ѿ іѡа́нна: свято́е благовѣствова́ніе. гл. а҃. іх
Во нача́ле пре́жде всѣхъ бѣше сло́во, и сло́во а҃.
бѣше на бо́гу (Саваѡ̂ѳу): и бо́гъ бѣше сло́во: исаіа
[і̂исусъ. хрі́стосъ сынъ бо́жій и богоро́дичинь. гл. з҃.
пророче́ній ѿ свя́тыхъ проро́цыхъ. Да̂ві. ѱал.] в҃.
той бѣше ѿ нача́ла на бо́гу. вся творе́ния - іх в҃.
со него сотвори́хася, и без него ни єди́нь тварь г҃.
не сотвори́ся, ѿ сотворе́нная. Во него живо́тъ д҃.
бѣше, и животъ бѣше свѣтъ человѣкомъ, и
свѣтъ во темнота свѣтится, и темнота мі- е҃.
рова непозна єгѡ. [з и бо́га!] бѣше человѣкъ ѕ҃.
посланъ ѿ бо́га Σаваѡѳа: и́мя него́вѡ і̂ѡ-
а́нъ Крести́тель. той дойде во свидѣтелс- з҃.
тво, [на іѡрда́ннова рѣка.] да свидѣтелству-
етъ за свѣтъ, [и́стинній дойде і̂исусъ хрістосъ:

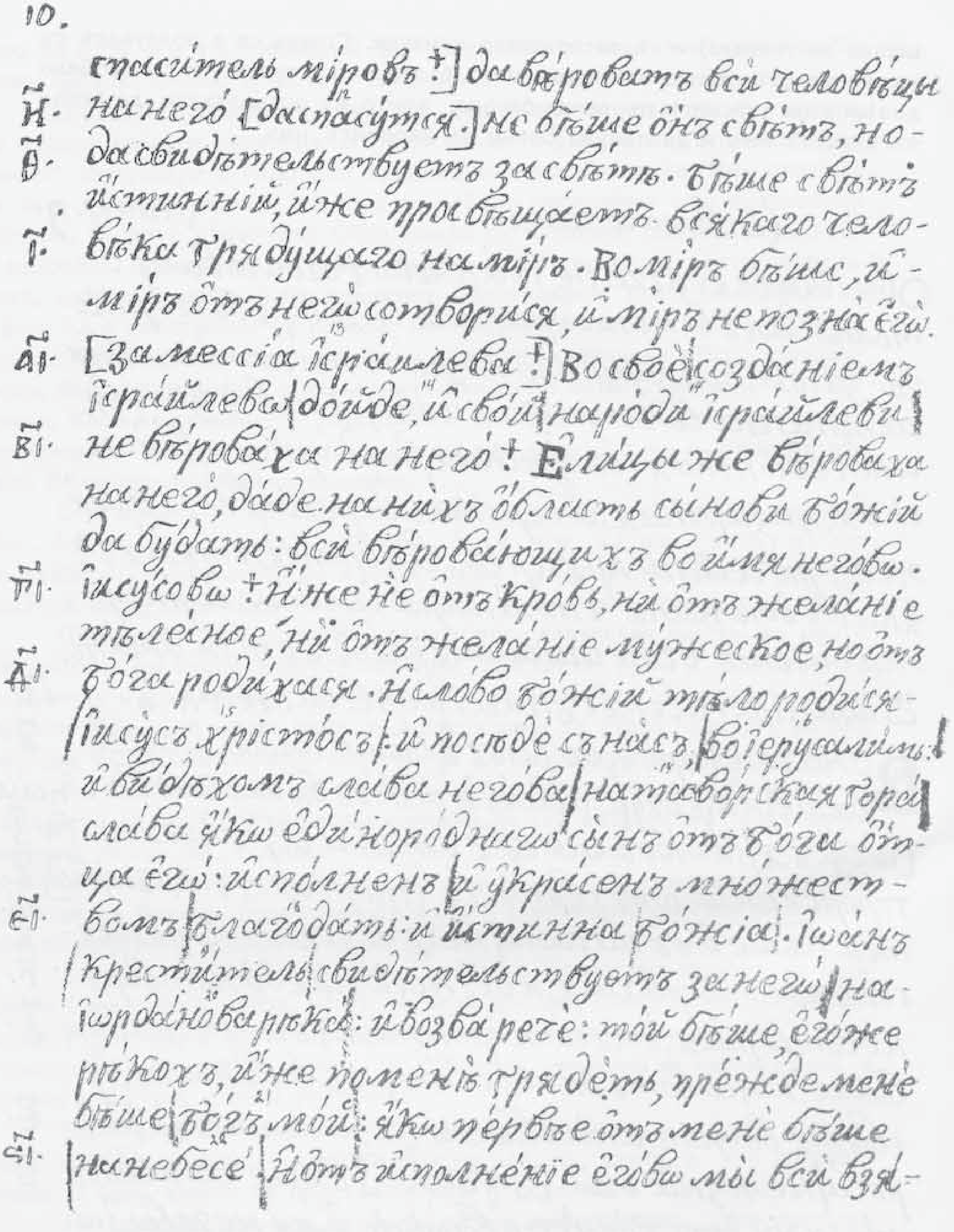

10.

[спаситель міровъ †] да вѣровать всѝ человѣцы
и҃. на него́ [да спасу́тся.] не бѣше о́нъ свѣтъ, но-
ѳ҃. да свидѣтельствуетъ за свѣтъ. бѣше свѣтъ
и́стинній, и́же просвѣщаетъ всякаго чело-
і҃. вѣка грядущаго на міръ. Во міръ бѣше, и-
міръ о́тъ него́ сотворися, и міръ не позна е́гω.
аі҃. [за мессіа ісраилева †] Во свое́ созданіемъ
ісраилева дойде, и свой народа ісраилеви
ві҃. не вѣроваха на него́ † Елицы же вѣроваха
на него́, даде на ни́хъ о́бласть сынови божій
да будать: всѝ вѣрова́ющихъ во и́мя него́вω.
гі҃. ісусовω † и́же не о́тъ кровь, ни о́тъ желаніе
тѣлесное, ни о́тъ желаніе мужеское, но о́тъ
ді҃. бога родихася. и слово божій тѣло родися-
ісусъ хрістосъ и посѣде съ насъ, во ієрусалимъ:
и видѣхомъ слава негова на таворска гора
слава я́кω единороднагω сынъ о́тъ бога о́т-
ца е́гω: исполненъ и украсенъ множест-
еі҃. вомъ благодать: и истинна божіа. Іωанъ
Крестител свидѣтельствуетъ за него́ на-
іωрданω ва рѣка: и возва рече: той бѣше е́го́же
рѣкохъ, и́же по мене грядетъ, прежде мене
бѣше богъ мой: я́кω пе́рвѣе о́тъ мене бѣше
ѕі҃. на небесе и о́тъ исполне́ніе е́гω мы всѝ взя-

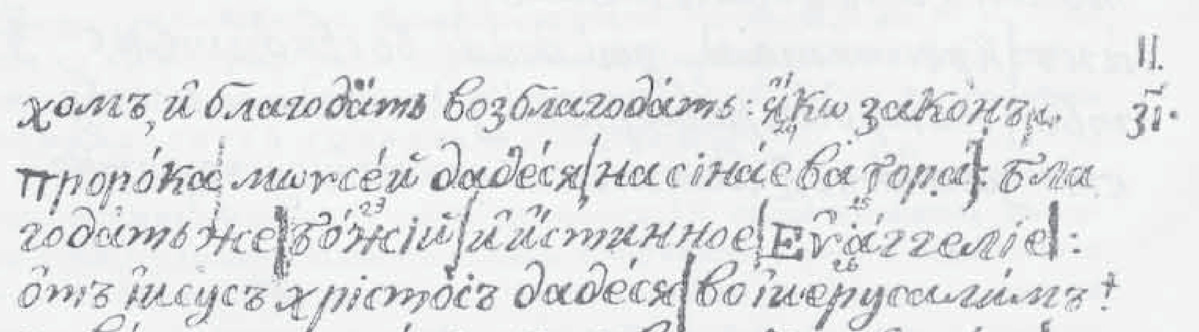

11.

хомъ, и благодать возблагодать: я́кω зако́нъ, зі҃.
пророкос моисей дадеся на сінаіска гора: бла-
годать же божій и истинное Еѵа́ггеліе:
о́тъ ісусъ хрістосъ дадеся во іерусалимъ †
за вѣчное спасе́ніе человѣческое. аминь.

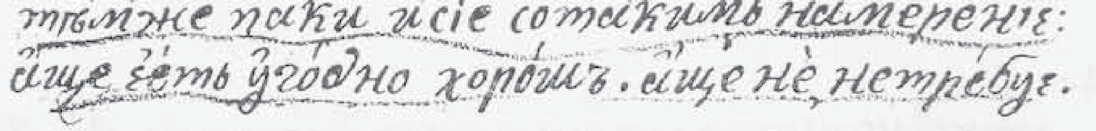

тѣмже паки и сіе со такимъ намереніе:
аще есть угодно хорошъ. аще не нетребуе.

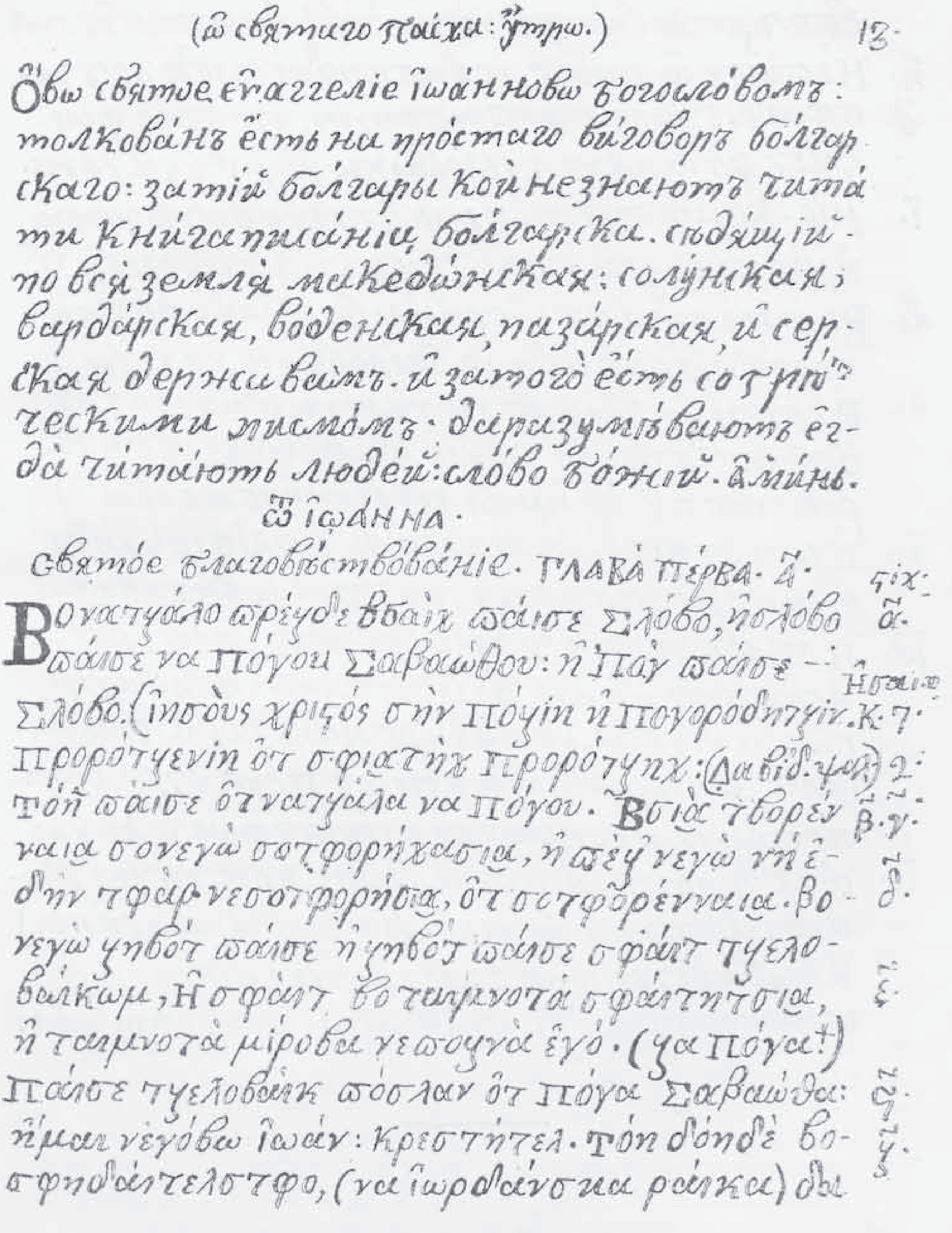

(ѿ святаго пасха: утрю.) 13·

Ово святое еѵангеліе іоанново богословомъ:
толкованъ есть на простаго выговоръ болгар-
скаго: затій болгары кои незнаютъ чита-
ти книга писаніа болгарска. сѣдящіи-
по всія земля македонская: солунская,
вардарская, воденская, пазарская, и сер-
ская державинъ. и затого есть со грѣ-
ческими писмомъ. да разумѣваютъ ег-
да читаютъ людей: слово божій. аминь.

ѿ іоанна·

святое благовѣствованіе. глава перва· а· στίχ:

Βο νατζάλο ϖρέγδε βσαίχ ϖάισε Σλόβο, ή Σλόβο α·
ϖάισε να Πόγου Σαβαώθου: ή Παγ ϖάισε - Ησαΐ:
Σλόβο. (ἰησοὺς χριςὸς σὴν Πόγιη ή Πογορόδητζιν. Κ 7·
Προρότζενιη ὂτ σφιατὴχ προρότζηχ: (Δαβίδ. ψαλ.) 2·
Τὸη ϖάισε ὂτ νατζάλα να Πόγου. Βσιὰ τβορέν β·γ·
ναια σονεγὼ σοτφορήχασια, ή αζὲ νεγὼ νηέ-
δην τφαρ. νεσοτφορήσια, ὂτ σοτφορένναια. Βο δ·
νεγὼ ζηβὸτ ϖάισε ή ζηβὸτ ϖάισε σφάιτ τζελο-
βαίκωμ, ή σφάιτ βο τέμνοτα σφάιτηττσια, ε·
ή ταμνοτὰ μίροβα νεωσγνὰ ἐγό. (ζα Πόγα†)
Παίσε τζελοβαίκ ϖόσλαν ὂτ Πόγα Σαβαώθα: ς·
ήμαι νέγόβω ἰωάν: Κρεστήτελ. Τὸη δόηδὲ βο- ζ·
σφηδάιτελοτφο, (να ἰωρδάνσκα ραίκα) δα

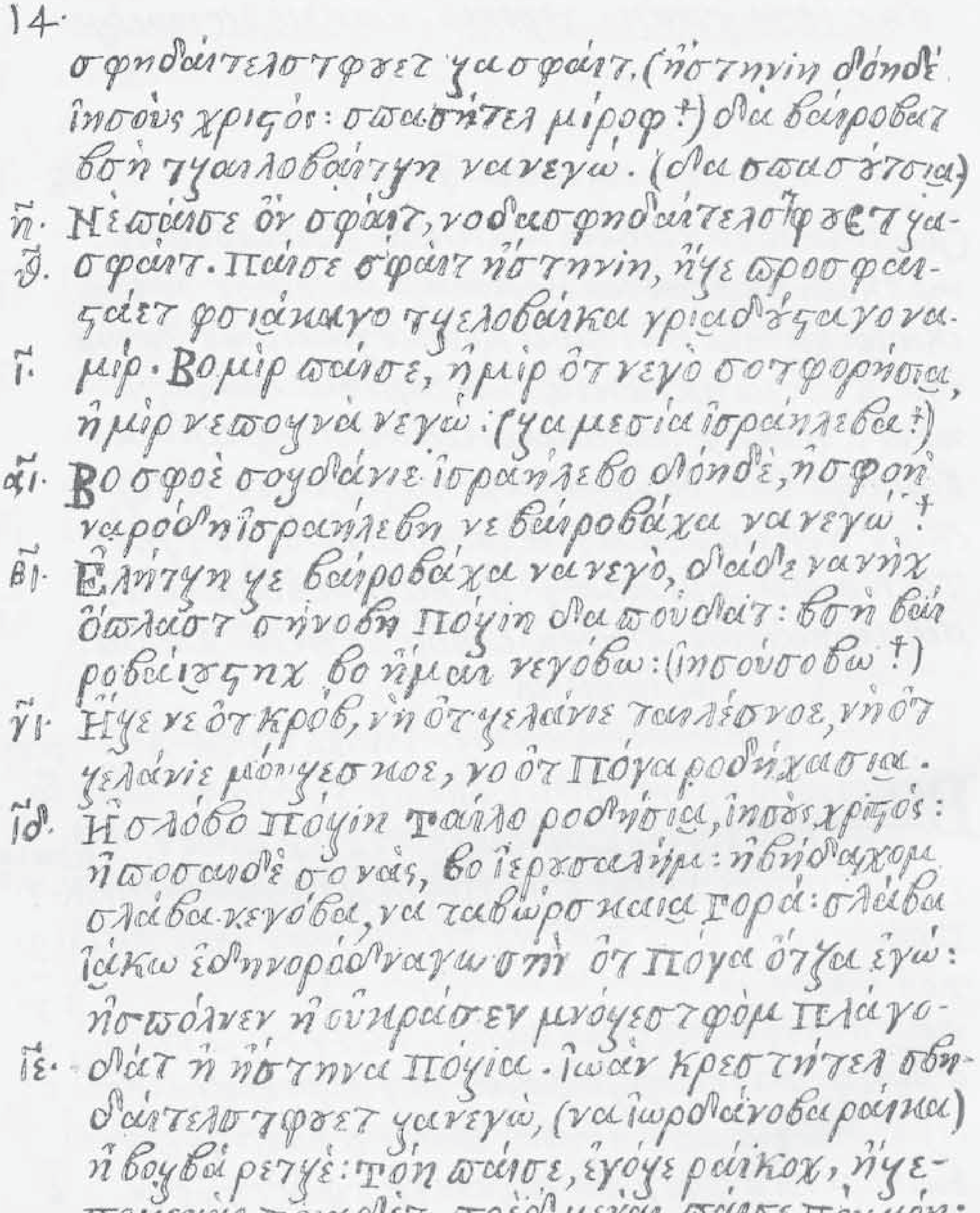

14·
σφηδαίτελοστφσετ ζασφάιτ. (ἤστηνίη δόηδε
ἴησοὺς χριςός: σωασήτελ μίροφ†) δα βαίροβαιτ
βση τζαιλοβαίτγη νανεγώ. (δα σωασστσια)
η̃· Νὲωαίσε ὂν σφάιτ, νοδασφηδαίτελοστφσετ ζα-
θ̃· σφαίτ. Παίσε σφαίτ ἤστηνίη, ἤγε ωροσφαι-
ςαίετ φσιάκαγο τζελοβαίκα γριαδὄζςαγονα-
ῑ· μίρ. Βομὶρ ωαίσε, ἢμίρ ὂτ νεγὸ σοτφορήσια,
ἢμίρ νεωογνὰ νεγώ: (ζαμεσίαἴσραήλεβα†)
αι̃· Βοσφοὲ σογδάνιε ἰσραήλεβο δόηδε, ἤσφοὴ
ναρόδ ἤἴσραήλεβη νεβαίροβαίχα να νεγώ†:
βι̃· Ἐλήτζη γε βαίροβαίχα νανεγὸ, δαίδε νανήχ
ὄωλαστ σήνοβη Πόγιη δαωούδαιτ: βση βαί
ροβαίτζςηχ βο ἥμαι νεγόβω: (ἰησούσοβω†)
γι̃· Ἥγε νε ὂτ κρὸβ, νὴ ὂτ ζελαίνιε ταιλέσνοε, νὴ ὂτ
ζελάνιε μόυζεσκοε, νο ὂτ Πόγα ροδήχασια.
ιδ̃· Ἡ σλόβο Πόγιη Ταίλο ροδήσια, ἰησοὺς χριςός:
ἤωοσαιδὲ σονάς, βο ἰερουσαλήμ: ἢβήδαχομ
σλάβα κεγόβα, να ταβὼρσκαια γορά: σλάβα
ιάκω ἐδηνοραδνάγω σηὴ ὂτ Πόγα ὂτζα ἐγώ:
ἤσωόλνεν ἢσοῦκραίσεν μνόγεστφὸμ Πλάγο-
ιε̃· δάτ ἢ ἤστηνα Πόγια. Ἰωὰν κρεστήτελ σβη-
δαίτελστφσετ ζανεγώ, (ναἰωρδαίνοβαραίκα)
ἢβογβαὶ ρετζέ: Τοη ωαίσε, ἔγόζε ραίκοχ, ἤγε-
ωομενάι Γριαδὲτ, ωρὲδ μενάι ωαίσε Πὸγ μόη:

Résumés des articles de la revue.

St. Romansky, Les noms de quelques villes macédoniennes. — 6. Tétovo et Polog.

Dans l'extrême nord-ouest de la Macédoine, à l'ouest de Skopié, sur les pentes méridionales de la montagne du Char et à l'endroit même où une rivière, qui descend du Char et se jette dans le Vardar Supérieur, entre dans la plaine, se trouve la ville de Tétovo — aujourd'hui ville à moitié bulgare, à moitié albanaise.

Le nom bulgare de cette ville, qui, au premier abord, semble si simple et ordinaire, serait resté inexpliqué, si on ne connaissait, par hasard, sa forme plus ancienne. Le nom de cette ville se trouve mentionné dans les sources historiques slaves dès le XIIIe siècle. Une série de documents, indiqués par Mr Romansky, établissent que cette localité a été désignée jusqu'au XVIIe siècle sous le nom de Htétovo — mot qui a reçu plus tard la forme Tétovo.

Chez les Grecs, dès le commencement du XIIIe siècle, le nom de cette ville est *Χτεάτοβα*; nous trouvons cette forme dans les écrits de l'archevêque d'Ohrida, Homatian, où il mentionne le monastère Sveta Bogoroditza (de la Sainte-Vierge) près de Tétovo, dans le Polog inférieur.

Cette forme est un témoignage important pour la phonétique historique des parlers macédoniens, spécialement pour la prononciation de la voyelle ĕ (ѣ), qui dans la forme *Χτεάτοβα* est rendu par *εα*, c. à d. *ä* — prononciation vieux-bulgare, qui au XIIIe siècle s'était encore maintenue dans la partie la plus septentrionale de la Macédoine. On sait que cette prononciation existait dans les régions bulgares de l'ouest à une époque encore plus ancienne, par ex. au XIe siècle: *Πριζριάνα* (Prisrène), *Πριλάπον* (Prilèpe), etc.

Cependant, cette forme Htétovo ou Htétova du mot qui désignait la ville actuelle de Tétovo et qui a été enrégistrée au XIIIe siécle, n'est pas la plus ancienne. Il est évident que la plus ancienne forme a été Хътѣтово ou Хътѣтова; il ressort que ce nom est incontestablement d'origine slave, formé de la base du verbe хътѣти, хотѣти „je veux, je désire“. Dans l'ancien bulgare, il a dû exister un nom propre Хътѣта, Хотѣта. De ce nom a été formé à l'aide du suffixe -ово, -ова le mot Хътѣтова, Хътѣтово. De Хътѣтова, Хтѣтова, Хтетова a été obtenu, enfin, Тетова (Tétova) qui est ainsi mentionné dans les documents turcs du XVe siècle et Тетово (Tétovo).

Le nom turc de la ville de Tétovo est Kalkandélène — du turc kalkan „bouclier“ et délèn de delmek je perce“. Ce nom est mentionné pour la première fois dans des documents turcs du XVe siècle. C'est sous ce nom aussi qu'est désignée la ville en question chez les écrivains et voyageurs de l'Europe occidentale au XVIIIe et XIXe siècles.

On ignore quelle a été l'importance de la ville de Tétovo au cours du moyen âge. Mais il est intéressant de remarquer qu'avant et même après l'apparition de la désignation Htétova — *Χτεάτοβα* (XIIIe siècle) — cette même ville a probablement porté le nom Polog. Le voyageur arabe Idrizi, dans sa description de l'empire byzantin (en 1153), parlant de la route qui menait d'Ohrida, par Skopié et Melnik, à l'embouchure de la Strouma, mentionne „la ville de Polog" — Bôlôgo. „De Durâs, comme il est dit plus haut, six heures de voyage jusqu'à Ohrida. Deux jours de marche pénible séparent cette ville d'une autre ville, appelée Bôlôgo (Polog) et très joliment située entre deux chaînes de montagnes. D'ici, il y a un jour de voyage, en se dirigeant vers l'est jusqu'à l'importante ville d'Iskôfïa (Skopié). . . Ici on traverse le fleuve „Fardârï (le Vardar)." D'autre part, au XVe siècle, Barletti, auteur d'une biographie de Guéorgui Skenderbeg, parle également d'une „ville de Polog" (urbs Pologus) qui se trouve à l'endroit où se termine „la route bulgare" du Déber supérieur et de Modritch, pour tourner à l'est vers Skopié. C'est avec raison que M-r Sélichtchev admet que cette „ville de Polog" d'après les descriptions d'Idrizi et de Barletti indique la ville qui était située sur l'emplacement de l'actuelle ville de Tétovo (Voir le livre de Sélichtchev „Le Polog" p. 76). Mais, ordinairement, aussi bien au moyen âge qu'aujourd'hui, ce mot „Polog" désigne la région au sud-ouest et au sud du Char, traversée par le cours supérieur du Vardar — le Polog superieur et le Polog inférieur; de sorte, que si dans les sources mentionnées, le mot „Polog" employé pour désigner une ville n'est pas une erreur, il est évident qu'il s'agit d'une localité des plus importantes, renommée comme point de croisement des grandes routes ou pour quelque particularité remarquable (dans le cas en question le monastère de Svéta Bogoroditza), et qui a été désignée par le nom de la région où elle était située.

En ce qui concerne le mot même „le Polog", employé pour désigner une région, il est si clair au point de vue des langues slaves qu'il n'a besoin d'aucune explication spéciale. Le prof. russe A. M. Selichtchev,dans l'ouvrage qu'il a consacré à l'étude de cette région macédonienne „Le Polog et sa population", donne une interprétation toute spéciale du mot Polog, interprétation que M-r le prof. Romansky n'adopte pas. S'arrêtant à un passage de l'écrivain byzantin G. Pahimer, qui, dans une relations du voyage de la délégation de l'empereur Michel XIII Paléologue (chargée en 1273 de conduire la fille de celui-ci auprès du roi serbe Stephan Ouroch, dont elle devait épouser le fils, Miloutine) mentionne le Polog (*Πολόγῳ*) sur la route menant d'Ohrida en Serbie, M-r Selichtchev explique que ce mot dans la langue locale veut dire „la forêt de Dieu" — *αλσοςϑεοῦ* = „rochta Bojia". Le prof. Sélichtchev fait dériver le mot Polog de *po-log < *bo-log < *bog-lǫg, par suite d'un rapprochement étymologique populaire avec la préposition po. M-r Romansky examine en détail les arguments de M-r Sélichtchev et les trouve inadmissibles.

De son côté, M-r le prof. Romansky soutient que ce nom ne doit pas être séparé de noms semblables, par ex. Raslog, désignation d'une région de la Macédoine du nord-est, entre le Pirine, le Rila et les Rhodopes, qui ne diffère du mot Polog que par le préfixe (ras au lieu de po et qui ne peut faire songer à quelque rapport avec le mot лжгъ (petite forêt). De même que le mot Raslog, le mot Polog est formé de log-, degré supérieur de leg-, et existe dans la langue bulgare non seulement avec la signification „endroit où les poules pondent leurs œufs“ mais aussi de „pente d'une montagne — endroit raide“. Il est évident que la région du Vardar supérieur a reçu son nom „Polog“ de sa conformation même; elle est entourée de montagnes — le Char au nord et à l'ouest, les montagnes de Jédène et de Souha-Gora à l'est et au sud-est, la Vlahinitza et le Boukovik au sud — dont les pentes, peuplées de villages, descendent doucement jusqu'à la vallée du Vardar.

Prof. G. Ilinski, A propos du titre épiscopal de St. Climent Slovensky.

L'archevêque Théophilact rapporte dans le XX chapitre de sa „Vie de St. Climent Slovensky“ que le prince bulgare Siméon, de suite après son avènement au trône, appela auprès de lui Climent, qui depuis 8 ans enseignait dans la région de Koutmitchévitza, et le nomma épiscope de Dremvitsa et Velitsa. C'est ainsi que Climent reçut, le premier, le titre d'épiscope bulgare. Ce titre de Climent „*ἐπίσκοπος Δρεμβίτζας ἤτοι Βελίτζας*“ est resté jusqu'aujourd'hui d'un grand intérêt au point de vue scientifique, car on n'a pas encore éclairci la question „où se trouvait cette région, désignée par les deux noms mentionnés dans le titre en question?“ Plusieurs opinions ont été émises à ce sujet par des savants, entre autres, par Chafarik, Zachariae von Lingenthal, Golubinski, Drinov, Novakovitch, Balastchev, Gounitski, Zlatarski. M-r Ilinski fait la critique de ces opinions qu'il ne trouve pas admissibles. De son côté, il donne des explicatios complémentaires, relève quelques erreurs et arrive à la conclusion suivante:

A l'époque de Climent, existait sur la rive du cours supérieur de la rivière Treska, affluent droit du Vardar, une ville Vélika, sous le nom de laquelle on désigna, plus tard, le cours supérieur de la Treska. La ville Vélika a disparu. L'endroit désigné sous le nom de *Δρεμβιτζα* a dû se trover près de la localité Vélika. M-r Ilinski présente des arguments en faveur de son opinion, notamment que le mot Dremvitza dissimule l'ancien mot bulgare Dibritsa (en vieux bulgare Дьбьрца), qui a été inexactement rendu en grec par métathèse du *r* dans la forme Dremvitsa. M-r Ilinski admet que l'ancienne désignation bulgare de la localité en question a pu être aussi Drebitsa, (vieux-bulgare *Дрьбица). M-r Ilinski soutient son opinion en indiquant dans la langue russe une certaine forme parallèle à la forme vieux-bulgare дьбрь d'où a pu se développer, par influence réciproque une nouvelle forme *дрьбь qui est à la base du mot drьbitsa. Dans la conclusion, M-r Ilinski admet que sous le mot *Δρεμβιτσα* on doit comprendre la ville de Дебрьца — capitale de la région de Débritza, non loin de laquelle existait la ville Vélika, qui a disparu par la suite, mais a laissé des traces dans le nom „Vélika“, employé aujourd'hui encore pour désigner le cours supérieur de la rivière Treska, affluent du Vardar.

Dimiter Iaranov, Etude anthropométrique sur la population de la région du Razlog.

L'étude des relations entre les localités et surtout celle de l'évolution du type des localités de la Macédoine du nord-est et plus spécialement du Razlog est très intéressante, principalement à cause des conclusions théoriques générales auxquelles elle aboutit. Cette étude ne peut, cependant, être complète et ses résultats ne peuvent être expliqués si nous ne possédons de claires notions sur les migrations qui ont eu lieu dans le Razlog et ses environs. C'est, précisément, pour les éclaircir que M-r Iaranov a eu recours non seulement aux souvenirs qu'il a pu recueillir et aux données ethnographiques, mais encore à des études anthropométriques, plus particulièrement à des études céphalométriques. M-r Iaranov expose les résultats obtenus dans le présent article, qui est un essai de mettre l'anthropométrie au service de la géographie humaine. La vallée du Razlog, dans laquelle depuis longtemps n'ont pas eu lieu des immigrations et dans laquelle ne se font également pas d'immigrations locales est une région très favorable pour des expériences de ce genre.

Au début de ce printemps, M-r Iaranov a visité 13 localités de cette région et a procédé à des études anthropométriques sur 312 personnes. Six de ces personnes sont de Névrokope, cinq ont des défauts physiques, de sorte que dans cet article ne seront pris en considération que les résultats obtenus sur 301 personnes. Malgré son désir, M-r Iaranov n'a pu prendre des mesures sur des femmes; d'autre part, il a eu soin de faire ses études sur des personnes appartenant à des familles différentes, c. à d. qui n'avaient pas des liens de parenté du côté de la ligne masculine et qui étaient aussi éloignées que possible du côté de la ligne féminine, et enfin de choisir les représentants les plus typiques de chaque famille. Pour pouvoir observer ces règles, M-r Iaranov a pris des mesures sur un représentant de chaque famille dans les petits villages du Razlog et un représentant de la plupart des familles dans les localités plus importantes, de sorte qu'on peut admettre que dans la série de 301 personnes, sur l'examen desquelles est basée cette étude, est représentée proportionnellement toute la population bulgare du Razlog (y compris les Pomaks) qui, en 1932, comprenait environ 33000 âmes.

M-r Iaranov n'a examiné que des hommes au-dessus de vingt ans, mais pas de vieillards. A l'aide d'un craniomètre, il a mesuré à 1 m. m. près (pour la largeur de la tête à 0·5 m. m. près) la plus grande longueur de la tête, sa plus grande largeur, la plus petite largeur du front, la largeur du visage, la largeur entre les angles de la mâchoire inférieure, la hauteur physionomique du visage, la hauteur morphologique, la longueur et la largeur du nez. La stature est mesurée à 0·5 cm. près, la couleur des yeux est déterminée d'après la table de Rud. Martin, la couleur de la peau d'après la table de von Luschan, la couleur des cheveux et des moustaches d'après celle d'Eugen Fischer.

En se basant sur les mesures relevées et sur les index calculés, M-r Iaranov fait ressortir les traits les plus caractéristiques dans le type physique de la population bulgare (chrétienne et mahométane) du Razlog. M-r Iaranov expose les chiffres qu'il a obtenus pour 1) la stature, 2) la couleur de la peau, 3) la couleur des yeux, 4) la couleur des cheveux et des moustaches, 5) la tête, 6) le front, 7) le visage, 8) le nez. Les gens du Razlog sont, en général, de 1·5 cm. plus grands que les autres Bulgares de la Macédoine de l'est., 2·0 cm. plus grands que les Bulgares de la Macédoine en général et 3·5 cm. plus grands que les Bulgares de la Thrace et de la Misie.

En ce qui concerne la pigmentation, les Razlogiens sont plus clairs que les Bulgares des autres parties de la Macédoine et de la Thrace et, sur ce point, diffèrent encore plus des Bulgares du sud-ouest.

En ce qui concerne la couleur des yeux, les Razlogiens ont pour la plupart des yeux sombres et ressemblent sur ce point aux autres Bulgares de la Macédoine de l'est; ils ont les yeux plus sombres que les Bulgares de la Thrace et de la Bulgarie du sud-ouest. Les Razlogiens ont les cheveux et les moustaches plus sombres que tous leurs voisins. Les moustaches chez la plupart des hommes examinés sont, comme c'est le cas général, plus clairs que les cheveux. Les Razlogiens ressemblent sous le rapport de la couleur des cheveux aux Bulgares de la Macédoine de l'est, mais sont un peu plus bruns. On ne peut, en combinant la couleur des cheveux et des yeux avec la stature, trouver quelques corrélation spéciale.

La plus grande longueur de la tête montre des variations considérables. La plus grande longueur mesurée est 206 m. m., la plus petite 174 m. m., la longueur moyenne 191·4 m. m.; les Razlogiens ont donc, comparés à leurs voisins, non seulement une plus haute stature, mais aussi une tête plus longue (en nombres absolus).

La plus grande largeur de la tête montre des variations considérables. La plus grande largeur mesurée est 168·5 m. m., la plus petite — 135 m. m. et la largeur moyenne 149·1 m. m.

Les dimensions de la tête exprimées en chiffres absolus ont pour nous moins d'importance que l'index de longueur-largeur qu'on en déduit en multipliant la largeur par 100 et la divisant par la longueur. Ainsi calculé, cet index varie chez les 301 personnes examinées de 71·0 à 88·7. Quoique l'amplitude dans les frontières de laquelle varie l'index des personnes examinées soit grande, la plupart de ces index se groupent autour de quelques points, comme le montre la table annexée (les index avec un zéro après le point décimal sont comptés dans le groupe précédent, par ex. 77·0 dans le groupe 76). La ligne de l'index de longueur-largeur de la tête des Razlogiens, en exceptant les Pomaks, conserve en général la même courbe chez tous Les figures № 1 et № 2 montrent que 13 localités du Razlog peuvent être réunies en 2 groupes, si on ne prend en considération que l'index de longueur-largeur de la tête. Dans le premier groupe (voir fig. № 1) formé par la ville de Razlog (Méhomïa) et les villages de Dobrinichté, Elechnitza, Babiak et Gorno Draglichta, on observe, comme l'indique le diagramme, un maximum à 75 et en partie à 77 et 79. Dans le deuxième groupe (voir la fig. № 2), formé par la ville de Bansko et les villages de Banïa, Bélitza, Dolno Draglichta, Jakorouda, Dobersko (Nedobersko), Godlevo et Batchevo, le maximum est à 75, n'existe pas ou se manifeste faiblement (excepté dans le village de Bania). Au contraire, le maximum à 77, à de petites exceptions près, se maintient parfaitement ou se déplace un peu vers 78. Le plus caractéristique cependant dans les lignes de l'index de longueur-largeur de la tête pour les localités de ce second groupe est l'apparition d'un nouveau maximum à 80, qui dans deux cas seulement est déplacé à 79, (villages de Dobersko et Jakorouda), et dans un cas à 81 (village de Dolno Draglichta). L'apparition d'un second maximum à Bansko à 82 et à Jakorouda à 83 peut être considéré comme un faible reflet du maximum principal à 80 (79).

La différence entre ces deux groupes de localités dans le Razlog, au point de vue de l'index de largeur-longueur de la tête des habitants, ressort le mieux dans le diagramme № 3, où sont marquées les courbes des index des habitants des deux groupes séparément. On y voit que la courbe du premier groupe ressemble à la courbe des Pomaks et que la courbe du second groupe, à côté du maximum principal à 77, montre encore un autre maximum fortement marqué à 80. Le maximum à 75, le plus haut dans le premier groupe, occupe dans le second la troisième place. Un tableau de l'index de longueur-largeur de la tête de 301 personnes montre que le plus grand nombre des Razlogiens, 37·6%, sont des subdolichocéphales, un petit nombre, 22·4%, des mésocéphales. Quoique l'index moyen de longueur-largeur de tous les Razlogiens mesurés — 77·9 — indiquent ceux-ci comme des subdolichocéphales, tendant vers les mésocéphales, le nombre des brachycéphales — 25·4% — n'est pas insignifiant. Ceci est en corrélation avec les deux types: le subbrachycéphale et le subdolichocéphale qui diffèrent beaucoup l'un de l'autre, bien qu'ils se rencontrent ensemble dans les localités du second groupe. La table № 3 montre que, dans certaines localités, la moyenne de la population est subdolichocéphale, dans les autres mésocéphales. Dans le centre du Razlog, la population est subdolichocéphale, dans la partie orientale et dans la partie occidentale mésocéphale. D'autre part, les localités dans le nord et l'ouest de cette région appartiennent au second groupe — avec un double type, et les localités dans la partie sud-est au premier groupe.

A propos des dimensions et de la forme de la tête, M-r Iaranov fait remarquer que chez presque tous les dolichocéphales et subdolichocéphales l'occiput est légèrement saillant et arrondi, curvocciputal, c. à d. qu'on rencontre le plus fréquemment la dolichocéphalie occiputale.

La plus petite largeur du front varie chez les 301 personnes examinées de 92 m. m. à 120 m. m. Cette grande amplitude des variations n'indique pas cependant l'état réel, car plus de $^3/_4$ des cas examinés se trouvent dans les limites 106—112 m. m. Le front des Razlogiens n'est pas, en général, très large, et, en outre, chez les dolichocéphales, qui ont la tête plus étroite, le front est également plus étroit. La plus petite largeur du front chez les Razlogiens est en moyenne 107·3 m. m. — un peu plus grande que celle que nous trouvons chez les Bulgares de la Macédoine de l'est et chez les Bulgares en général, ce qui est probablement en corrélation avec le plus grande longueur absolue de la tête et la stature plus élevée des Razlogiens.

La hauteur physionomique du visage (le visage proprement dit avec le front, du trichion au gnathion), exprimée en nombres absolus, est chez les Razlogiens en moyenne 178·3 mm. c. à d., d'après la classification d'Ivanovsky, moyenne; l'amplitude des variations est très grande, de 153 mm. à

203 mm. On observe encore que 15·3 % des personnes examinées ont le visage court, 62·4 % le visage moyen et 22·3 % le visage long.

La largeur du visage varie entre 123 mm. et 160 mm. et on rencontre le plus fréquemment une largeur entre 135 et 145 mm. Les pommettes saillantes, si caractéristiques pour les types mongoliques qui se rencontrent à certains endroits parmi les Bulgares ont été très rarement observées par M-r Iaranov, aussi bien chez les hommes que chez les femmes. Il a rencontré de ces types, avec en outre le nez aquilin, chez les Pomaks du village Iakorouda. Ils sont probablement issus d'unions entre Turcs et Pomaks — unions qui, quoique contraires aux coutumes, ont été parfois contractées.

Il ressort que l'index morphologique moyen 85·9, montrant la mésoprosopie, n'est pas en étal d'indiquer la répartition exacte de la population d'après la forme du visage, car 31·3 % à peine, moins de 1/3 des Razlogiens sont mésoprosopes, tandis qu'un nombre considérable (36·5 %) sont brachyprosopes (inclusivement les hiperbrachyprosopes) et un plus petit nombre 32·2 % — dolichoprosopes (inclusivement les hiperdolichoprosopes).

M-r Iaranov donne encore d'autres indications détaillées au sujet des formes du visage. La largeur entre les angles de la mâchoire inférieure, étant donnée une amplitude de variations de 93 mm. à 127 mm., a une moyenne de 109·7 mm.; on rencontre le plus fréquemment la largeur de 106 mm. à 115 mm. Il ressort que, par rapport à la largeur en question, les Razlogiens se distinguent des autres Bulgares de la Macédoine orientale par une plus large mâchoire inférieure.

Les Razlogiens se distinguent par un nez étroit, droit et relativement long. 7 % à peine des personnes examinées (21 personnes) ont un nez convexe et chez très peu d'entre elles (chez quelques Pomaks de Iakorouda) on trouve le nez aquilin. Il y a encore moins de personnes avec un nez concave, ou nez camus — 4·3 % (13 personnes). Les autres 88·7 % (267 personnes) ont un nez ou parfaitement droit ou presque droit, avec, pourtant, une tendance plutôt à la convexité qu'à la concavité.

La longueur du nez étant donnée une amplitude de variations de 37 mm. à 63 mm. a une moyenne de 51·7 mm.; on rencontre le plus fréquemment une longueur de 46 mm. à 55 mm.

La largeur du nez, variant de 24 mm. à 42 mm a une moyenne de 32·6 mm.; on rencontre le plus souvent une largeur entre 30 mm. et 35 mm.

On peut dire qu'on rencontre le plus souvent des visages longs avec des nez étroits et longs, et des visages courts avec des nez courts et larges; cependant, il y a beaucoup de personnes chez qui cette proportion manque. En général, on rencontre dans le Razlog beaucoup de visages dont les traits ne sont pas proportionnels: la partie inférieure du visage est trop longue, le nez est trop large ou trop étroit par rapport au visage, etc.

Dans sa conclusion, M-r Iaranov dit que dans le Razlog prédomine le type qui peut être brièvement caractérisé de la façon suivante: grand, brun, curvocciput-subdolichocéphale, mésoprosopin et leptorinin (c. à d. tendance à la tête longue avec l'occiput arrondi, le visage de longueur moyenne et un nez étroit). Ce type se rencontre principalement parmi les Pomaks et dans les localités que M-r Iaranov place dans le premier groupe: la ville de Razlog et les villages de Dobrinichté, Elechnitsa, Babiak et Gorno-Draglichta. Dans les localités du second groupe — la ville de Bansko et les villages de Bania, Bélitsa, Dolno Draglichta, Iakorouda, Dobersko, Godlévo et Batchévo — à côté de ce type, on rencontre un grand nombre de gens d'un autre type qui peut être caractérisé de la façon suivante: grand, brun, mais subbrachycéphale et mésorinin (c. à d. tendance à la tête courte avec le nez de largeur moyenne).

Si nous cherchons dans les régions voisines du Razlog un type semblable à celui du subdolichocéphale, qui réponde à la race atlantique-méditerranéenne définie par J. Deniker, nous le trouverons dans la Macédoine de l'est, principalement dans la Macédoine du sud-est, et dans la Thrace du nord-est. Le Razlog, qui se trouve sur la route reliant ces deux parties de la Thrace et de la Macédoine, peuplées d'un seul et même type, a, naturellement, une population appartenant à ce type physique. Ce type, qui prédomine dans le population du Razlog, semble s'être établi ici à l'époque où une partie des tribus slaves, établies dans la Thrace du nord-est, ont franchi les Rhodopes pour se répandre dans la Macédoine du sud-est. Comme preuve d'une pareille migration de tribus, qui auraient passé par le Razlog et auraient laissé ici des traces, peut servir non seulement l'analogie des populations au point de vue du type physique, mais aussi le témoignage fourni par la tribu Dragovitchi sur les pentes nord des Rhodopes et près de Salonique en Macédoine. Une autre circonstance qui amène M-r Iaranov à la pensée que le type subdolichocéphale est relativement plus ancien est que celui-ci se rencontre presque pur et absolument prédominant chez les Pomaks qui sont incontestablement une très ancienne population du Razlog.

Si nous cherchons dans les régions voisines du Razlog un type analogue à celui de notre subbrachycéphale, nous le trouverons dans la région de Samokov. D'ici, par suite de l'immigration de la population de la région de Samokov dans le Razlog, ce type est apparu dans le second groupe de localités du Razlog, dont la plupart sont justement situées dans la partie du nord, voisine de la région de Samokov. Il est à remarquer que dans cinq de ces localités du second groupe, notamment les villages Dolno-Draglichta, Dobersko, Godlévo, Bania et la ville de Bansko, les gens savent vagement qu'il y a eu ici des immigrants de la région de Samokov. Cette immigration peut être établie non seulement par les souvenirs qu'elle a laissés et par la méthode anthropométrique, mais aussi par le dialecte. Il a dû être primitivement le pur parler bulgare de l'est, tel qu'il existe dans la Thrace du nord-est et dans la Macédoine du sud-est. Plus tard, par suite de l'immigration du nord-ouest dont il est question, le parler du Razlog a subi la forte influence du parler bulgare de l'ouest et a acquis sa forme actuelle: parler bulgare de l'est fortement influencé par le parler bulgare de l'ouest. C'est peut-être à cette immigration que doit être attribuée la prononciation identique du шт et жд comme шч et жџ (ж) dans la région de Samokov et le Razlog.

Le mouvement migratoire de la région de Samokov dans le Razlog, qui s'est fait sur trois routes différentes, a dû se prolonger pendant une certaine période; celle-ci peut être établie avec quelque précision. Etant donné que le type subbrachycéphale, ou comme nous pourrions l'appeler le type de Samokov, n'existe pas parmi les Pomaks, que dans le second type de localités, où on le rencontre, ne se sont pas encore formés des types transitoires, et que le souvenir de cette immigration n'est pas encore perdu, cette dernière a dû avoir lieu après la conversion au mahométisme de la population du Razlog, en 1657. D'autre part, le groupement des localités du Razlog s'est fait précisément à l'époque de l'immigration, qui, d'ailleurs, l'a provoqué. Ce groupement étant expliqué par la population elle-même comme une conséquence des persécutions au moment de la conversion, il ressort que l'immigration a eu lieu peu de temps après la conversion au mahométisme, c. à d. vers la fin du XVII-e siècle et le commencement du XVIII-e. C'est ainsi qu'une vague du mouvement migratoire „chope", qui s'est dirigé principalement vers la Thrace à la fin du XVII-e siècle, au cours du XVIII-e siècle et dans la première moitié du XIX-e siècle,a atteint aussi le Razlog, plus particulièrement la partie nord, voisine de la région de Samokov.

La population brachycéphale est venue dans le Razlog, non seulement de la région de Samokov, mais aussi de la Macédoine occidentale et de l'Albanie, mais en très petit nombre. Le Razlog n'a été qu'une étape pour les Bulgares qui émigraient de l'Albanie et de la Macédoine occidentale pour s'établir dans les terres bulgares de l'est, du XV-e au XIX-e siècle, et ils n'y ont laissé que des traces. C'est pourquoi il serait risqué d'attribuer l'existence des deux sous-types subbrachycéphales à la double origine du type subbrachycéphale dans le Razlog.

M-r Iaranov examinera ailleurs, en détail, l'importance qu'ont eu ces immigrations sur l'évolution du type des localités dans le Razlog.

N. A. Mouchmov, La numismatique des rois macédoniens.

La généalogie des premiers rois macédoniens appartient à la légende. La légende héroïque indique comme fondateur de la dynastie royale macédonienne un certain Karan, descendant de la race à demi légendaire des Téménides.

Selon la légende, Karan quitta sa patrie pour aller fonder l'empire de Macédoine. Un troupeau de chèvres l'amena jusqu'à l'endroit qui devint la capitale de cet empire et qu'il nomma pour cette cause Egus (*Αἰγαι* de *αἴξ* — chèvre). C'est pourquoi sur la face des monnaies de l'ancienne capitale macédonienne Eguéïa (l'actuel Vodène), frappées vers l'an 500—480 av. J.-C., est représentée une chèvre ou un bouc.

La ville d'Eguéïa fut fondée sur l'emplacement de l'ancienne capitale Edessa qui, selon Strabon, existait déjà à l'époque de la guerre de Troie. Eguéïa resta la capitale de la Macédoine jusqu'à la moitié du règne d'Alexandre I (438—454 av. J.-C.). Cette ville étant trop éloignée des centres de commerce, Alexandre I transféra sa résidence à Pidna dans la région Pierïa (entre Olint et le golfe de Termaïque). Il désirait, de cette façon, se rapprocher du monde politique et commercial dont les rives de la Mer Egée étaient le centre. Avec le déplacement de la capitale, le nom d'Eguéïa tomba dans l'oubli, tandis que réapparaissait le nom d'Edessa, ville qui continua à exister jusqu'au III-e siècle après J.-C., jusqu'à l'époque de Galien (253—268), comme nous le prouvent les monnaies. Edessa était une ville sacrée pour les anciens Macédoniens, c'est pourquoi le corps d'Alexandre le Grand y aurait été transporté.

Les monnaies d'Egueïa sont sans inscription, seulement avec l'image d'un bouc (table I. 1), de même que certaines monnaies d'Alexandre I ont sur l'endroit seulement un cavalier et sur la pile la partie supérieure d'un bouc vu de face et une inscription. Il faut conclure d'ici que les monnaies autonomes d'Egueïa sans inscription et avec l'image d'un bouc ont été également frappées à l'époque d'Alexandre I.

Après avoir énuméré les noms des rois macédoniens, M-r Mouchmov décrit les monnaies frappées par chacun d'eux, en indiquant lesquelles de ces monnaies se trouvent dans la collection numismatique du musée archéologique de Sofia, notamment les monnaies d'Alexandre I, Perdika II etc. jusqu'à Persée (178—163 av. J.-C.). Les trois tables annexées représentent en fac-similé les monnaies macédoniennes de la collection bulgare, accompagnées des numéros correspondants.

Les monnaies d'Alexandre I sont toutes en argent et sont de quelques types. Il y a des ochtodrachmes, de diamètre 32 mm. environ, 28 gr. 75, sur la face l'image d'un soldat revêtu d'une courte chlamyde, et coiffé du chapeau macédonien à large périphérie (causia); il est debout à côté du cheval qu'il tient par les rênes et porte horizontalement deux lances. Sur la pile est gravé seulement un carré, divisé en quatre parties et entouré d'une inscription *ΑΛΕΞΑΝΔΡΟ*. Table I. 2[1].

Il existe du même type des drachmes de diamètre 16 mm., environ 4 gr. Table I 3[2]; de plus petites monnaies, des trioboles de diamètre environ 14 mm. et de 2—2 gr. 20 environ; sur la face elles ont un cheval avec une rêne et sur la pile un carré gravé, divisé en 4 parties.

Les monnaies autonomes des Macédoniens ont été retirées de la circulation en l'an 168 av. J. C. Les Romains après avoir conquis la Macédoine la partagèrent en 4 régions, chacune d'elle avec une administration républicaine-fédérative, nommée en grec *μεριδες*.[1] En l'an 158, Rome rendit aux Macédoniens le droit de frapper monnaie, mais il semble que, seules, la première, la seconde et la quatrième régions aient profité de ce droit, car jusqu'à présent nous n'avons pas de monnaies de la troisième région (avec la ville de Pèla).

Il semble que la quatrième région (avec la ville de Pélagonie) n'ait frappé que des monnaies de bronze; nous ne connaissons de la seconde région (avec la ville principale Thessalonique) que peu de monnaies, les tétradrachmes, qui sont une grande rareté, tandis que de la première région nous avons beaucoup de tétradrachmes qui sont très ordinaires.

En l'an 150, Philippe Andrisk, qui se disait fils de Persée, souleva une insurrection contre Rome, et, en l'an 149, les Macédoniens recouvrèrent l'indépendance, mais pour peu de temps; l'année suivante, le consul A. Caecilius Metellus fit de la Macédoine une province romaine.

Durant cette insurrection, le préteur romain P. Juventius Thalna se retire à Amphipole et commence à frapper des monnaies qui conservent le nom du pays, avec, à côté, le blason du préteur, un rameau d'olivier et l'inscription LEG (atus pro questore). Après avoir défait Thalna, les Macédoniens recommencent à frapper des monnaies autonomes avec l'image de leur déesse, couronnée de lauriers. Ces monnaies sont du même style que celles de Thalna. En l'an 143 avant J.-C., éclate et s'achève sans succès une nouvelle insurrection dirigée par Alexandre, fils supposé du dernier roi de Macédoine, Persée. Les représentants des quatres régions de la Macédoine formaient un conseil (*συνέδϱιον*) et se réunissaient chaque année à Béronia et formaient le *κουνον Μακεδόνων* (union macédonienne). La province de Macédoine n'avait pas le droit, sous la république romaine, de frapper monnaie. Il existait des monnaies portant le nom du questeur L. Fulcinius, avec la tête de Soma sur la face (de même que les deniers romains) et sur la pile une inscription dans une couronne de feuilles de chêne. Le remplaçant de L. Fulcinius, C. Publitius, continua à frapper les mêmes monnaies, en rejetant seulement le mot Macédoine. Quand réapparaissent les deniers, ces monnaies sont de nouveau frappées sous le gouvernement de D. Junius Silanus (142—141 av. J.-C.); sur la face se trouve le masque de Silène (d'après le nom de Silanus) et sur la pile D (ecreto).

En plus de ces monnaies, C. Publitius a fait frapper des monnaies de bronze avec la tête de Poseidon et une houlette sur la pile.

Par suite de la mauvaise situation financière de Rome, celle-ci rend à la Macédoine le droit de frapper des monnaies; ceci a lieu sous le gouverneur L. Jullus Caesar et son successeur C. Sentius Saturninos en 92—98. Les monnaies sont frappées dans les mêmes villes, mais maintenant c'est Thessalonique qui occupe la première place. Ces monnaies portent sur la face l'effigie d'Alexandre le Grand avec des cornes de bouc, et sur la pile, dans une couronne de lauriers, une houlette — insigne de la Macédoine, — et aussi les insignes du questeur; les plus anciennes parmi ces monnaies portent en plus le nom du gouverneur. Quelques-unes ont sur la face SI=16, ce qui indique qu'elles ont la valeur des tétradrachmes grecques.

Selon Gaebler, les monnaies de bronze que Friedlaender considère comme macédoniennes, frappées par M. Brutus, n'ont rien de comun ni avec Brutus, ni avec la Macédoine.

La Macédoine, province romaine, reçoit le droit de frapper des monnaies sous l'empereur Claude I, probablement en l'an 44 ap. J.-C., mais seulement des monnaies de bronze. Gaebler les divise en monnaies appartenant à trois périodes: 1) de Claude à Vespasien, 2) de Domitien à Aurélien, 3) de Septime-Sévère à Philippe l'Arabe (244—249 ap. J.-C.). De la première période nous avons des monnaies de Claude, Néron, Vitellius et Vespasien; elles portent sur la pile des foudres (les monnaies de Claude), Arès et le bouclier rond des Macédoniens. L'inscription porte *ΜΑΚΕΔΟΝΩΝ*, et sur les monnaies avec le bouclier et les foudres — *ΣΕΒΑΣΤΟΣ ΜΑΚΕΔΟΝΩΝ*.

De la deuxième période, nous avons les monnaies de Domitien, Adrien, A. Pia, Marc Aurèle, de Faustine l'ancienne et de Commode; sur la pile, elles ont l'image d'Arès, les foudres et, sous Pii, la Macédoine assise sur un trône. L'inscription après Dominitien est *ΚΟΙΝΟΝ ΜΑΚΕΔΟΝΩΝ*, et sur la face se trouve seulement le titre de l'empereur *ΚΑΙΚΑΡ*; on ne rencontre un titre plus complet que sous Septime-Sévère (193—211).

De la troisième période, nous avons des monnaies de S. Sévère, J. Domna, Caracalla, Macrin, Diadoumenian, Elagabal, Alexandre Sévère, Gordiane III et Philippe l'Arabe. Les foudres sont remplacés par Zeus et la Macédoine, l'empereur à cheval (adventus). Cette dernière effigie, selon Graecer, nous rappelle le séjour de l'empereur Macrin en Macédoine après la guerre avec les Parthes. Etant donnée que nous rencontrons cette figure sous Alexandre Sévère et Philippe, il faut admettre que ces derniers ont, eux aussi, visité la Macédoine, à leur retour de la guerre contre les Perses, en l'an 233.

Anguel Daskalov, Apport à l'étude du passé de la région de Nevrokope et de ses environs.

Monsieur Daskaloff termine son exposé sur le passé de la région de Nevrokope (voir la Revue Macédonienne A. VII № 1, 2, 3). Au mois de novembre 1872, rentra de Constantinople à Nevrokope, C. V. Sarafov qui avait été élu comme représentant de l'éparchie nouvellement projetée de Nevrokope, Drama, Sérèse, Melnik, dans le conseil chargé d'élaborer le statut de l'exarchat. Il apporta la liste des cinq candidats aux fonctions de „kiriarh" dans cette éparchie présentés par le St. Synode; c'étaient les Rév. Pères Séraphim, Hariton, Nil Smolensky et Hadji Issaya. Le 21 du même mois se réunirent à Nevrokope les représentants des districts de Nevrokope, Melnik et Drama, qui, après avoir écouté la lecture de la lettre du St. Synode, choisirent comme candidats les Pères Hariton et Nil, le premier à 'unanimité.

C. V. Sarafov apporta à l'exarchat les pièces électorales, accompagnées de la demande des électeurs que le rév. Pére Hariton füt appelé à Constantinople et ordonné. Vers la fin du mois de mai de la même année, ce dernier se mit en route. A son départ il fut accompagné solennellement par les habitants de Nevrokope et une multitude de paysans venus des villages environnants.

A. Daskaloff parle en détail de l'action d'un certain père Pahomi, qui, déjà vers 1850, était venu à Tirnovo comme agent du Monastère du Rila. Au mois de mars, Pahomi voyagea dans la région de Séresse, incognito, vêtu en civil, et sous le nom de père Tzvetko. Dans une nombreuse assemblée des délégués des villages bulgares de Séresse, convoquée à la St. Théodore, il prononça un discours sur les questions nationales. Il n'avait pas encore terminé que les gendarmes turcs, venus pour l'arrêter, envahirent le lieu de réunion; Pahomi, grâce à l'aide des assistants, put s'échapper. D'ici, Pahomi se rendit dans la région de Nevrokope, où il continua sa propagande nationale. Il visita quelques villages, où il fit des sermons religieux et prononça des discours enflammés contre le clergé grec. Il jouissait d'un grand prestige auprès de la population bulgare, qui écoutait avec ferveur ses conseils et sa propagande. Pahomi avait plutôt les qualités d'un révolutionnaire, que d'un religieux. Pour contribuer à la renaissance nationale, Pahomi fonda dans quelques villages des caisses ecclésiastiques et scolaires. A l'occasion de la fondation d'une de ces caisses à Kovatchovitza, il écrivit de sa propre main une notice commémorative, conservée dans la chancellerie du conseil administratif de l'église du village. A. Daskaloff publie le texte de cet acte.

Cependant, l'œuvre de propagande nationale de Pahomi ne continua pas longtemps. Car le voyage du père Hariton à Constantinople irrita le clergé grec et ses partisans, et le premier geste de leur réaction fut de chasser le père Pahomi de la région de Névrokope. Il fut par la suite interné à Séresse, de là envoyé à Salonique et enfin à Constantinople, où il fut arrêté.

La propagande grecque essaya de faire disparaître l'instituteur bulgare de Séresse, C. K. Salguendjiev „envoyé par la propagande panslaviste". Mais l'homme qu'ils avaient soudoyés, le Grec Ianaki Djélépolou, sur le conseil de son maitre, Békir effendi, refusa de commettre ce meurtre. Selon le métropolite de Séresse, Néophite, ce projet d'attentat n'aurait été qu'une calomnie. Cependant, l'aveu de Djélépolou et son emprisonnement pendant trois mois, réfute l'affirmation du métropolite Néophite, d'autant plus que cette tentative d'assassinat sur la personne de Salguendjiev fut renouvelée.

La vague de la renaissance nationale se répandit dans les villages bulgares de la région de Séresse. En premier lieu fut gagné à la cause le grand village bulgare de Gorno-Brodi; l'instituteur Gueorgui Ivannov d'Ibliahovo y contribua fortement „en introduisant dans l'école et en partie dans le service divin, à côté de la langue grecque, aussi la langue bulgare".

Ce courant passa également par le monastère de St. Ivan Predtetcha, qui donna à la cause nationale des pionniers actifs, et s'élargit dans les villages environnants, grâce aux relations des moines. C'est en vain que le métropolite de Séresse, Néophite, écrivait à l'archiprêtre du Synode, Néophite Derkovsky: „Le monastère de St. Ivan Predtetcha est le foyer du panslavisme et, si l'Eglise ne prend pas les mesures nécessaires, de là se répandra la contagion dans toute notre région".

L'enthousiasme des Bulgares dans les régions de Drama et Zehnen était très grand. Les écoles bulgares de Plevna (district de Drama), Kalapod, Skrijovo et Prossetchen (district de Zehnen) ne tardèrent pas, grâce à leur jeune et énergique instituteur, à éveiller la conscience nationale et à pousser le peuple dans la lutte pour l'indépendance de leur église. On expulsa de partout le clergé grec. De même que Roustchouk avait expulsé le dernier évêque du patriarcat, Sinéssy, et Karnobat l'évêque Parténi Rimnichki, les villes de Plévène et Skrijované expulsèrent le métropolite de Drama, Ioaniki.

Parmi les évêques grecs des sanjaks de Drama et de Séresse, Néophite, ancien évêques de Vratza, eut le plus à souffrir des hostilités dirigées contre le clergé grec. Il continua même en 1866 à vivre à Nevrokope. Les événements de cette dernière année lui fournirent l'occasion de se venger des Bulgares. Et de connivence avec le métropolite de Drama, Ioaniki, il commença à dénoncer les Bulgares de Névrokope comme révolutionnaires. Bientôt tous les Bulgares plus en vue de la région de Névrocope furent jetés en prison. Dans leur nombre se trouvait Nicolas Ivan Kovatchovski et un de ses fils. Sa perte avait été préméditée, de faux témoins appelés de son village natal avaient été contraints d'affirmer qu'ils l'avaient vu dans les montagnes de Kovatchovo enseigner à un groupe d'insurgés de Batak l'emploi des armes. Etant donné l'importance du délit, il fut enfermé seul dans une pièce obscure et gardé par un poste spécial. La plus grande partie des prisonniers détenus à Névrokope furent libérés contre une forte rançon, les autres envoyés à Séresse, où ils furent relâchés. Seuls, Ivan Kovatchovski et son fils furent envoyés de Séresse, par Drama, Cavalla, Xantie, Tchépélaré à Philippopoli, pour être jugés là par un tribunal spécial. Daskaloff parle ici des cruautés commises par les Turcs sur un grand nombre de Bulgares innocents de Névrokope et des villages, qui, faussement dénoncés par les Grecs, furent jetés en prison, torturés et enfin relâchés après avoir été rançonnés.

Néophite réussit à maintenir fermée l'église bulgare des Saints-Archanges du 15 Mai au 1-er Août 1876, emporta les livres liturgiques à la métropolie grecque et exerça une telle terreur sur les habitants de Névrokope, que quelques-uns reconnurent de nouveau le patriarcat. Il visita les villages environnants, accompagné de Dimitre Ikonomoff et d'un enfant de la ville de Batak, dévastée par les Bachibouzouks, et menaça les paysans, s'ils ne renonçaient à l'exarchat, de laisser leurs villages subir le même sort. Les paysans de Gaytanino ne lui permirent pas d'entrer dans l'église et l'invitèrent à quitter le village et à payer les frais de son voyage. Il parcourut Satovtcha, Dolen, Lechten et Skrébatno. Les paysans de ce dernier village le chassèrent. Malgré ces menaces, „les Bulgares ne plièrent pas et pas un seul village ne voulut donner l'hospitalité à l'évêque" (V. Kantcheff chapitre XII p. 224). Quand les bachibouzouks et les soldats turcs, concentrés à Névrokope, partirent pour la Bosnie et la Herzégovine, où venait d'éclater une insurrection, les habitants de Névrokope demandèrent aux autorités que l'église et les livres leur fussent rendus.

Au cours de la guerre de libération, les autorités turques, le clergé grec et ses partisans, et d'ailleurs les Bulgarss eux-mêmes, dans l'attente des événements n'entreprirent rien; mais après le traité de Berlin, une nouvelle période d'oppression s'ouvrit pour les Bulgares. L'état de siège fut déclaré et les cours martiales se mirent à fonctionner. Au seul appel de son nom, chacun tremblait pour sa vie. Les Turcs prêtaient complaisamment l'oreille aux calomnies de l'évêque grec. Le mot Bulgare signifiait insurgé. A Névrokope fut institué un épiscopat, avec un évêché établi dans la dépendance du monastère de Rila, où se trouve actuellement un hôpital de l'Etat. Ici arriva un nouvel évêque, Chrissant, qui, par ses actions, surpassa Néophite. C'était le type du moine débauché. A ce moment commençèrent les arrestations, les amendes, les sévices dans le but de faire reconnaître le patriarcat. Tous les villages „mervaches", à l'exception de Gaytaninovo et Starchichta, terrorisés, renoncèrent à l'exarchat et passèrent de nouveau sous la juridiction de l'église de Constantinople. Cependant, la partie orientale du district ne capitula pas; mais cela lui coûta cher: emprisonnements, déportations et ruines matérielles (V. Kantcheff).

Par suite de l'action des bandes bulgares, l'état de siège fut maintenu jusqu'en 1890. Le fameux Kémik Kéran, chef des bandes de répression, fit battre à mort d'innocents Bnlgares. (Prokopoff). A ce moment, personne n'osait se plaindre de l'évêque grec. Le diocèse de Névrokope n'existait que de nom; cependant l'école et l'église n'étaient pas définitivement fermées. Les habitants de Nèvrokope n'avaient des représentants ni à la municipalité, ni à l'intendance, ni à la cour de justice.

En ce que concerne le refus des villages „mervaches" de reconnaître le patriarcat, il faut dire que cela fut accompagné de certaines difficultés. Dans quelques- uns de ces villages, les paysans se séparèrent en deux groupes: exarchistes et patriarchistes. Là où les exarchistes étaient plus nombreux et plus forts, ils enlevaient aux patriarchistes l'église, l'école et la mairie, et leur faisaient toutes sortes de difficultés pour les contraindre à entrer dans la bonne voie. A Libiahovo, les notables, après s'être joints en 1869 aux habitants de Gaytaninovo, se séparèrent en 1871 en deux partis: le parti national et le parti de l'évêque. Ce dernier parti appela de suite l'évêque, qui, accompagné de deux gendarmes, arriva et voulut dire la messe à l'église. Le peuple assemblé autour de la dépendance du monastère déclara qu'il ne donnerait pas les clefs. Néanmoins, l'évêque se dirigea vers le sanctuaire; on ne lui permit pas d'y entrer et il fut obligé de retourner à Névrokope. Les chefs du parti national furent appelés à la ville, et détenus pendant quinze jours dans la prison de cette ville.

Le village de Téchovo continua, après 1869, à se gréciser, sous la pression du richard Hadji Andon, qui était le pilier du grécisisme dans cette région; et cela, quoique les enfants de Téchovo fréquentassent les écoles de Gaytaninovo. En 1873, des bandits dévalisèrent et tuèrent Hadji Andon; après sa mort, tout ce qui était grec disparut pour toujours de ce village. Le village de Terlis refusa officiellement de reconnaitre le patriarcat en 1891, mais la langue grecque avait été déjà rejetée de l'école en 1874 et à l'église le service divin était célébré en slave depuis longtemps. Dès 1851, il n'était plus interdit aux instituteurs d'enseigner la langue bulgare.

Un rapport de l'inspecteur scolaire auprès de l'exarchat, adressé au métropolite de Névrokope, Hilarion, montre qu'en 1907 il y avait des foyers grécomanes dans les villages suivants: Starchichta, Tchérechovo et Papaze-Tchair. Le plus grand nombre de grécomanes se trouvait à Névrokope: 71 maisons avec 343 Bulgares et Valaques et 12 maisons seulement avec 53 Grecs, 2 institutrices, 2 instituteurs et 70 élèves. Selon un autre rapport du même inspecteur, il n'y avait dans le village de Zérnovo que trois grécomanes. Dans le village de Tchérochovo, les élèves ne savaient pas le grec, mais le maître et les maîtresses d'école les maltraitaient pour les empêcher de parler le bulgare. Le pope de ce village était grec et parlait en turc.

A. Daskalov donne une liste des églises bulgares dans le district de Névrokope, en 1910, avec la date de leur construction. La plus ancienne église est celle de Gostoun, bâtie au XVIIIe siècle. Cinq autres églises datent du même siècle. La plupart des églises notamment dix ont été bâties en 1835, probablement durant l'épiscopat du métropolite de Drama Athanas. Six autres églises ont été construites en 1836, et du temps de l'évêque Agatangel (1863—1869) douze autres églises.

Cyrille Mirtchev, A propos de quelques traces de nasalisme dans les parlers centrales de la Macédoine.

La question des traces de nasalisme, comme reflexe des voyelles nasales vieux-bulgares si caractéristiques ѧ et ѫ, dans les parlers bulgares actuels, dont la découverte faite par V. Grigorovitch a éveillé en son temps l'intérêt d'un grand nombre de slavistes, a été suffisamment éclaircie par une série d'études dialectologiques de savants bulgares et étrangers. Les résultats obtenus jusqu'aujourd'hui montrent que les traces les mieux conservées de prononciation nasale, ou plus exactement de voyelles nasalisées de timbre variable ъ, o, e, i, accompagnées des consonnes nasales m, n, se retrouvent dans les parlers macédoniens du sud, principalement dans les environs de Salonique et dans la région de Kostour. Cependant, dans les régions de la Macédoine du sud, le nasalisme tend à disparaître, de même que dans tout le domaine de la langue bulgare. Les savants qui ont étudié plus récemment les parlers bulgares de l'est ont pu, pourtant, établir quelques cas certains d'ancienne prononciation nasale. par ex. pъ́ndar (Razgrad), svénti (Trévna), rénda (Panaguiourichté), indiqués par M-r le prof. Milétitch (Das Ostbulg. 173, 186) et la forme dongà (arc) rapportée par G. Waigand. Il est intéressant de remarquer que les adjectifs numéraux petdecet (cinquante), et dévédecet (quatre-vingt-dix), dans tout notre o-dialecte de l'est sont prononcés régulièrement péncè (пѧть) et devencè (дєвѧть) plus souvent pincè, divincè c. à. d. avec un élément nasal bien conservé. Que ces mots aient eu depuis longtemps la tendance de conserver leur prononciation nasale, cela ressort non seulement des données fournies par nos parlers actuels, mais aussi des témoignages de quelques monuments du bulgare moyen. Outre le domaine nord-est des dialectes bulgares, les adjectifs numéraux petdécet et dévetdécet se rencontrent avec la prononciation nasale dans les points suivants: Ohrida, Koukouch, Démir-Hissar, Névrokope. Il est caractéristique que nous rencontrons ces adjectifs numéraux avec la même prononciation, de même que dans nos parlers vivants, aussi dans quelques monuments du bulgare moyen. D'autre part, dans le damasquin de Svichtov, monument bulgare du XVIIIe siècle, on rencontre l'adjectif numéral dévendécet, et également dans l'évangile de Terlis. La raison principale de la conservation du nasalisme dans dévendécet se trouve dans la consonne explosive, parce que, selon les données fournies par une quantité de dialectes polonais, c'est justement devant les consonnes explosives que les anciennes voyelles nasales se séparent en voyelle pure et consonne nasale. Et ce n'est que devant les consonnes explosives que les anciennes voyelles nasales ont laissé des traces dans la langue bulgare sons cette forme dédoublée. Il est important de faire ressortir à ce sujet la particularité suivante: là où le nasalisme a eu une tendance à être conservé aussi devant les consonnes spirantes, ces dernières se sont bientôt transformées en consonnes explosives, comme le prouvent les exemples suivants tirés du parler des environs de Salonique: mъntch, mъndji vъndje. vъndjar, vъndsel, mentso, gъnts (vieux- bulgare mažь ąže, ązьlъ, męso, gązъ).

En prenant en considération que les traces de l'ancien nasalisme continuent à exister aussi nombreuses que possible dans les dialectes de la Macédoine du sud, il est tout à fait naturel d'admettre que nous découvrirons dans les autres dialectes bulgares les plus nombreuses traces de nasalisme dans les régions qui sont voisines de celles où ont été conservés les dialectes archaïques en question. Ce sont précisément les parlers de la Macédoine moyenne, connus dans la dialectologie bulgare sous le nom de parlers du centre. Et en effet, les cas de prononciation nasale que nous pouvons observer, quoique très rares, nous confirment dans la justesse de cette hypothèse. Ainsi on connaît trois cas d'anciennes traces nasales dans le parler de Prilèpe, notamment zъmbak (lilium candidum), ènka (vieux-bulgare ѩкати) et iansa (en vieux-bulgare ѩза). De même, nous avons des traces de nasalisme dans le mot gánglif (en vieux- bulgare gǫgъnivъ μογιλάλος).

A ses exemples de nasalisme conservés dans les parlers macédoniens du centre, nous pouvons ajouter encore un cas qui n'a été relevé par personne jusqu'à présent. C'est le mot fort intéressant tengalo qui est encore couramment employé dans le parler de Monastir et Prilèpe. Nous le trouvons même à Ressen. Il désigne une espèce de fronde au moyen de laquelle les enfants tirent sur les moineaux et autres oiseaux. La relation entre le mot tengalo et le verbe vieux-bulgare tęgnąti est évidente. La trace de nasalité conservée dans ce mot ne reste pas isolée, car nous trouvons des traces de nasalité de la racine vieux-bulgare tęg également dans les parlers macédoniens du sud, par ex. tenchko, tenji (t), tenjina; ténglo dans le parler du village Koumanitchévo de la région de Kostour désigne la partie de la boucle d'oreilles qui traverse le lobe de l'oreille et à laquelle est suspendue la boucle même. Ce mot n'est inscrit dans aucun dictonnaire bulgare. Cependant, il existe, avec la même signification, dans la langue des Aroumains macédoniens (tengală), comme un des nombreux emprunts faits à la langue bulgare (Voir Th. Capidan. Elementul slav în dialectul aromân. Memoriile Secţiunii literare. Seria III, Tomul II 289—379). Une question se présente: le mot tengală ne représente-t-il pas un ancien emprunt du dialecte aroumain et le mot du dialecte macédonien du centre tengalo n'est- il pas, en réalité, un emprunt inverse de ce dialecte? Contre une pareille hypothèse s'élèvent les considérations suivantes: on sait que selon le témoignage d'un grand nombre d'emprunts slaves dans la langue roumaine, le ѫ vieux-bulgare se reflète toujours dans ces derniers soit comme in, soit comme ăn (comparez grindă = грѫдѫ, oglinda = racine глѫд-, mais rînd = рѫдъ, sfînt = свѧтъ à côté de sfinţi). Nous rencontrons, cependant, dans les dialectes aroumains des cas où le vocal vieux-bulgare ѫ se reflète comme en, ce qui n'est pas ancien, car pour tous ces cas nous avons des mots corespondants dans les parlers macédoniens actuels, avec l'ancienne prononciation nasale. Ce sont grendă, rende, klendsa, tengalo. Pour mettre en lumière que tengală représente un emprunt fait plus récemment aux parlers bulgares macédoniens pris directement dans cette forme phonétique, M-r Mirtchev indique deux emprunts évidemment anciens dans la langue roumaine où des mots vieux-bulgares avec la racine тѫг- sont rendus de la façon particulière à cette sorte d'emprunts, notamment tînjala=resserrement, potîng=timon (d'une voiture).

Et ainsi, les traces du nasalisme dans les parlers macédoniens du centre se réduisent pour le moment à trois cas certains — ce sont iànsa, gànglif et tèngalo.

Comptes rendus

Iordan Ivanov, Les antiquités bulgares en Macédoine. Sofia, 1931 VII+672. — Compte rendu du professeur A. Sélichtchev.

En 1908 a été publié un recueil de Iordan Ivanov „Les antiquités bulgares en Macédoine“ (V+311 pages), contenant de nombreuses notes, inscriptions et passages de monuments écrits qui jettent la lumière sur certaines circonstances de la vie des Bulgares de la Macédoine du XV-e au XIX-e siècle. Au cours de l'été 1931, l'Académie Bulgare des Sciences a publié une seconde édition plus complète de ce même recueil (VII+672 pages). Cette nouvelle édition serait justifiée si elle contenait un nouveau matériel inédit. C'est ainsi que la motive l'auteur lui-même dans la préface où il dit qu'au cours de la guerre mondiale il a eu l'occasion de faire de nouvelles études dans d'autres endroits de la Macédoine et d'augmenter ainsi les matériaux macédoniens recueillis auparavant par des découvertes faites dans les archives de la Russie, de la Roumanie, de la Serbie, de la Croatie, de la Bulgarie et dans d'autres pays. Cependant, M-r Sélichtchev trouve que les nouveaux apports dans la seconde édition ne répondent pas aux assertions de M-r Ivanov, car les nouveaux matériaux recueillis par lui en Macédoine et dans différentes bibliothèques sont en petit nombre; la plus grande partie des nouveaux apports sont des matériaux qui ont été déjà publiés et cela dans des éditions de l'Académie accessibles à tous. Aussi est-il incompréhensible qu'en reproduisant telle ou telle pièce on ait trouvé nécessaire d'ajouter la remarque „comparez“, alors qu'il aurait fallu tout simplement mettre „voir“. Parmi les nombreux exemples de ce genre, Sélichtchev indique à la page 123 l'écrit de Cyrille Peytchinovitch, daté de 1807, après lequel M-r Ivanov, selon son habitude, met „comparez“, et au-dessous duquel suit la désignation de la source — le dictionnaire de Miklochitch.

La réédition de matériaux fait naître, dit M-r Sélichtchev, beaucoup de malentendus et soulève de nombreuses objections; il expose ces dernières, en détail, dans son compte rendu. Sélichtchev ne peut s'expliquer ce qui a dirigé l'auteur du recueil dans le choix des nombreux écrits du XV-e siècle; car beaucoup de notes, de documents et d'extraits de ces derniers, qui sont très précieux pour l'histoire de la Macédoine, ont été laissés de côté. M-r Sélichtchev donne à ce sujet quelques exemples. Il ressort dans beaucoup de cas que, seul, le hasard a présidé au choix des matériaux: ainsi, dans la vie de St. Grégoire le Décapolite, il n'a pas utilisé les remarques concernant la population de la Macédoine, remarques qui sont relevées dans le livre de Dvornik „La vie de St. Grégoire le Décapolite et les Slaves macédoniens au IX-e siècle“ (Paris 1926, page 29 et 35). Il aurait été important de donner une notion plus complète sur la vie en Macédoine, de présenter des extraits des chroniques byzantines concernant la nature de la Macédoine de l'est, dans les environs de Strouma, des informations sur les costumes des habitants bulgares de cette contrée, leurs métiers, les jeux populaires le premier jour de Paques au XIV-e siècle, détails qui se trouvent dans la chronique de Nikiphor Grégora, dans la description de la délégation envoyée auprès de Stéphan Ouroch III, en 1327 (voir Corpus script. hist. byzantinae,

XIX. I. Bonnae, page 376-380; et également dans la traduction russe de la chronique). Il est important de faire ressortir l'information de Grégora concernant les rapports de la population de la région de Stroumitza avec la population bulgare de la région transbalkanique. Selon M-r Sélichtchev, dans un recueil de matériaux relatifs à l'histoire de la Macédoine, il faudrait donner des informations intéressantes extraites des sources latines, par exemple de la chronique de Douklia, datant de la seconde moitié du XII-e siècle, qui contient des informations importantes sur le Tsar Samuel et ses relations avec Vladimir, et où est indiquée de façon précise la nationalité bulgare de la population dans l'Etat de Samuel (gens Bulgarinorum, Samuel Bulgarinorum imperator). M-r Sélichtcheff recommande que tous les matériaux concernant la Macédoine soient rassemblés et publiés en une seule édition (codex) qui aurait le même volume que la seconde édition du recueil „antiquités bulgares" du professeur Ivanov. Tous les écrits et inscriptions de cette seconde édition occupent 278 pages, et le reste de l'ouvrage, 300 pages, ne contiennent que des matériaux extraits de monuments écrits qui ont été déjà publiés auparavant et qui sont accessibles à tous ceux qui veulent les étudier.

Le professeur Sélichtchev soulève d'autres objections encore relatives à l'édition de M-r Ivanov. Les matériaux ne sont pas reproduits partout avec le sens critique nécessaire. Dans les matériaux réimprimés se répètent les inexactitudes et les erreurs des éditions précédentes. Dans certains cas la réimpression est faite d'après une éditions plus mauvaise, tandis que la plus précise a été négligée, parfois même cette dernière n'est pas mentionnée, par exemple l'écrit de l'apôtre dans le monastère de Panthéléimon, du Mont Athos, (page 104) qui est réimprimé par Ivanov d'après l'édition de L. Stoyanovitch, alors qu'on peut trouver cet écrit dans une édition plus exacte, — celle de P. A. Lavroff. M-r Sélichtchev appuie son affirmation sur une série de preuves.

Sélichtchev constate avec regret que M-r Ivanov, dans la seconde édition de son recueil, a eu très peu d'égards pour ceux qui l'ont précédé dans ce travail, soit en omettant de les mentionner, soit en n'indiquant pas le rapport entre son travail et celui de ses prédécesseurs. Sélichtchev donne quelques exemples montrant qu'Ivanov a agi ainsi avec P. A. Lavrov et également avec Sélictchev lui-même, et qu'il s'est attribué la primauté dans certaines découvertes, citations etc. qu'il a empruntées à d'autres auteurs, sans mentionner leurs noms.

Dans sa conclusion, Sélichtchev fait encore une remarque. Dans le recueil d'Ivanov, à côté d'anciens écrits, sont donnés des matériaux de la seconde moitié du XIX-e siècle. Sélichtchev trouve plus rationnel de réunir dans un recueil distinct les matériaux de la seconde moitié du XIXe siècle. Leur contenu et leur ton se distingue, sous beaucoup de rapports, des écrits des époques précédentes. Dans ce recueil spécial il faudrait insérer beaucoup d'écrits concernant la Macédoine et publiés dans les journaux bulgares de 1860 à 1890.

„Glasnik“ de la Société serbe de géographie. Livre XVI. Belgrade, 1930, IV+201. — C. r. de D. Iaranov.

Dans les seize livres des „Publications“ de la Société de Géographie de Belgrade parus jusqu'ici ont trouvé place des articles concernant les terres bulgares, surtout la Macédoine. M-r Iaranov cite les articles plus importants relatifs aux terres bulgares qui ont été publiés dans des livres distincts. Il passe ensuite à l'examen du dernier livre de cette édition, contenant les articles de A. Gavazzi, P. C. Iovanovitch, etc. qui soulèvent d'intéressantes question théoriques spéciales et générales.

M-r Iaranov s'arrête plus en détail sur l'article de Lucijan Marčic (p. 19—24). Les opinions exprimées par J. Tsviitch sur les causes des mouvements migratoires dans la péninsule balkanique, principalement dans son livre „La Péninsule Balkanique, géographie humaine“, au chapitre „Causes des migrations“ sont adoptées par les géographes serbes d'aujourd'hui sans réserves. C'est pourquoi la brève étude de l'anthropogéographe croate L. Marčič n'est pas seulement intéressante parce qu'elle soulève une question tout à fait neuve, mais aussi parce qu'elle réfute, sans même les mentionner, les opinions de Tsviitch.

Une des causes principales des migrations serait, selon Marčić, l'apparition d'un phénomène de mutation chez les hommes. Certains individus ont des traits physiques et moraux qui manquent chez les parents, mais peuvent être transmis à leurs descendants. Si les nouvelles qualités ne sont pas en harmonie avec le milieu environnant, ces individus et leurs descendants sont contraints d'émigrer. En proportion de leur ascendant, ils sont capables d'entraîner avec eux un groupe d'hommes plus ou moins grand. Le patriarche Arsenï Tsernoévitch qui en 1690 a émigré en Hongrie, entraînant avec lui 37,000 familles serbes aurait été, selon Marčić, un individu de ce genre. Il semble que Marčić ne connaît pas suffisamment les circonstances dans lesquelles a eu lieu cette émigration. Au moment du passage de l'armée autrichienne à travers la Serbie et plus spécialement à travers Kossovo et Métohia, en 1689, presque tous les habitants aptes à porter les armes se joignirent à eux comme volontaires. Après le départ de l'armée autrichienne, la population qui s'était insurgée fut l'objet de terribles persécutions; celles-ci ont été décrites par beaucoup de contemporains (voir L. Stoyanovitch, Anciens écrits et inscriptions serbes, №№ 1913, 1915, 1917, 1924). Ces persécutions contraignirent la population à fuir le pays natal. Ce n'est pas le patriarche qui a entraîné le peuple, mais, au contraire, le peuple qui a entraîné le patriarche. Une remarque extraite des annales de l'époque rapporte les causes pour lesquelles le patriarche se décida à émigrer.

M-r Iaranoff trouve que deux autres exemples donnés par Marčić ne sont pas plus heureux.

Selon M-r Iaranov, les émigrations en masse, qui sont précisement l'objet des études anthropogéographiques, se font surtout entre régions ayant des conditions géographiques et sociales identiques ou presque identiques, phénomène qui ne s'accorde nullement avec les conclusions de Marčić, qui ramène les différentes causes sociales, économiques, politiques et religieuses à une seule, une cause biologique, de mutation. Pour faire ressortir le peu d'importance des raisons économiques dans les mouvements migratoires, M-r Marčić indique des cas où la population quitte une région fertile pour une région sterile. M. Iaranov objecte que, dans les cas en question, on peut facilement découvrir, soit une raison climatologique, soit une cause politique, comme par ex. dans le cas de l'immigration des Bulgares dans la montagne, de suite après la conquête de la Bulgarie par les Turcs. Que ce mouvement a été provoqué par des causes politiques, ceci est prouvé par le fait qu'après l'écartement de ces causes non seulement l'immigration dans les montagnes cessa, mais qu'il se produisit un mouvement inverse — de la montagne vers la plaine.

M-r Iaranoff s'arrête plus loin à l'article de V. Tchoubrilovitch „Les causes politiques des migrations dans la péninsule balkanique de 1860 à 1880" dans lequel sont étudiées chronologiquement les migrations qui ont eu lieu dans les Balkans durant le période mentionnée, en commençant par l'établissement des Tatars et des Circassiens, entre 1860 et 1865.

Après la colonisation tataro-circassienne, M-r Tchoubrilovitch examine l'émigration des Turcs des villes serbes et les tentatives d'immigration en masse des Serbes de la Bosnie dans la principauté serbe; il expose fort bien l'émigration des Turcs de la Bulgarie, de la Serbie, du Monténégro et de la Thessalie durant la période 1877—1880.

Parlant de l'article de Sindik „Les éléments physico-géographiques des anciennes cartes des terres yougoslaves", M-r Iaranov soulève des objections à propos de l'opinion émise en 1900 par Tsviitch, et plus tard souvent répétée, selon laquelle Ami Boué aurait, le premier, établi dans la première moitié du XIXe siècle la ligne régulière de la chaîne des Balkans et l'inexistance du Catena mundi jusqu'alors tracé de l'Adriatique à la mer Noire. Cette opinion, qui est passée de la littérature géographique serbe dans les autres littératures géographiques, y compris la bulgare, et qui est aujourd'hui répétée par Sindik, est fausse, dit M-r Iaranov, car dans les années quarante du XVIIe siècle — deux siècles avant Boué, l'évêque catholique de Sofia, Péter Bogdan, grâce à ces fréquents voyages parmi les villages catholiques de la Bulgarie a pu établir avec une grande précision la ligne de la chaîne des Balkans et des montagnes autour de Sofia et marquer les résultats de ses observations sur une carte. Cette dernière a été annexée comme „dessin" („disegno di Bulgaria, Valachia et Maldavia") au rapport adressé, en 1643, par le visitateur du pape en Bulgarie à sa congrégation à Rome (publié en même temps que la carte dans E. Fermendžin, Acta Bulgariae ecclesiastica, Zagrabiae, 1887, p. 136—137). Cette carte, dont M-r Iaranov donne une reproduction d'après le livre de Fermendžin, comparée aux cartes de la même époque, c.-à-d. de la première moitié du XVIIe siècle, marque un progrès important. Les montagnes tracées schématiquement, avec les collines (de la même façon que dans la carte de Ptolomée, imprimée à Rome en 1490) sont pour la première fois rendues avec exactitude.

M-r Iaranov termine en mentionnant l'intéressant article de Lubitza Stéphanovitch „La culture du riz dans la plaine de Kotchané" (Macédoine) où sont données d'intéressantes informations sur la façon de cultiver le riz dans cette région.

Henry Debraye, Autour de la Yougoslavie. Préface d'Edouard Herriot. Grenoble, 1931, p. 224, Ouvrage orné de 288 héliogravures. — C. r. de L. Milétitch.

L'auteur du compte rendu fait remarquer que dans les derniers temps se sont multipliés les ouvrages de luxe publiés par des auteurs français sur la Macédoine et destinés à populariser la nouvelle monarchie yougoslave, sa culture, les particularités ethnographiques des différentes populations, les richesses de son sol et les beautés de sa nature. Un de ces ouvrages est le livre d'Henry Debraye „Autour de la Yougoslavie", publié dans une très belle édition, orné de 288 héliogravures et précédé d'une préface de l'homme d'Etat bien connu Edouard Herriot, actuellement ministre président.

Ce livre constitue la troisième publication de la collection „Les beaux Pays"

Henry Debraye a parcouru pour la seconde fois la Yougoslavie et il lui a été facile de recueillir les renseignements et les photographies nécessaires, car son voyage a été préparé, organisé et guidé par son „ami" le Dr. Svétislav R. Pétrovitch, qu'il remercie dans son avant-propos, ainsi que d'autres personnages, entre autres la reine de Yougoslavie, dont le portrait est placé en tête de l'ouvrage, le ministre V. Marinkovitch etc.

Ce qu'il y a de plus intéressant, ce sont les nombreuses photographies, admirablement reproduites, qui occupent les trois quarts du livre; les explications qui s'y rapportent consistent en brèves notes de voyage, rédigées en ces phrases séduisantes, particulières au génie de la langue fran' çaise, qui permettent de masquer le vide du contenu réel d'une œuvre- Mr. Miletitch s'arrête en détail sur les pensées exprimées dans la préface de Mr. Herriot, qui, lui aussi, a voyagé en Yougoslavie. Le politicien Herriot n'a pas laissé passer l'occasion de parler de la Yougoslavie actuelle comme alliée de la France: „A vrai dire, la Yougoslavie n'est peut-être pas aussi unie que nous pourrions le souhaiter. On ne répare pas en quelques années les conséquences de plusieurs siècles d'histoire. Dans mes visites à travers Zagreb ou Belgrade, plus d'un Croate ou d'un Serbe m'a pris à témoin de ses déceptions ou de ses espérances. Mais il est interdit à des étrangers. même les plus bienveillants, d'intervenir dans la vie intérieure d'un grand peuple, qui finira bien par achever dans l'accord des âmes l'union déjà réalisée par la jonction de ses terres en une même patrie."

Dans cet ouvrage sont présentés successivement la Slovénie, la Croatie, l'ancienne Serbie, la Serbie du Sud, c'est-à-dire la Macédoine, le Monténégro et enfin la Dalmatie, la Herzégovine et la Bosnie. La première partie, consacrée à la Slovenie et à la Croatie, est illustrée de 54 jolies gravures, parmi lesquelles se font remarquer les photographies de types du peuple en costume national. De même, est très bien illustrée la seconde partie du livre, — la Serbie proprement dite. L'auteur du compte rendu s'arrête plus particulièrement au troisième chapitre, concernant la Macédoine, désignée ici sous son nouveau nom „la Serbie du Sud"; la première gravure représente le vieux pont de pierre sur le Vardar à Skopié. L'auteur en racontant son voyage en Macédoine, évite soigneusement de mentionner au sujet de cette région ce qui pourrait déplaire aux maîtres de Belgrade; par conséquent, il ne dit mot de la population bulgare. Pourtant, il n'a pu s'empêcher d'employer çà et là dans le texte le mot Macédoine. Il décrit Skopié comme une ville très vivante à la fois européenne et orientale. En général, il rapporte ses observations d'une façon très superficielle et se contente de noter ce qu'on lui a montré d'intéressant. A Skopié, il a vu l'église St. Spasse, église bulgare célèbre par son iconostase, sculptée par des artisans bulgares de Déber. Les six reproductions photographiques de l'iconostase et de l'intérieur de l'église sont fort belles. Elles sont suivies de reproductions de monastères et d'églises, de paysages avec des groupes de paysans en costumes nationaux, de vues de Vélès et Prilep, du monastère de Treska, d'un cortège de noces dans la région de Bitolia. Monsieur Debraye, au sujet de Bitolia, se contente de raconter que l'hôtel où il était descendu était une grande maison turque, qu'il avait vu des troupeaux de chevaux, de buffles et de chèvres passer par la ville et autres choses aussi insignifiantes. De même que d'autres voyageurs étrangers, observateurs superficiels, Mr. Debraye n'a pu s'empêcher de donner des photographies de tsiganes musiciens, avec leur grosse caisse et leurs clarinettes.

Il est à remarquer qu'après avoir parlé de choses sans importance, par ex. du mauvais état des rues de Bitolia, Mr. Debraye raconte qu'il a été au monastère voisin de Boukovo qui fêtait „sa slava", sa fête patronale. Il ne dit rien de plus à ce sujet, mais on comprend que ce sont ses guides qui lui ont suggéré le mot „slava", car il est évident qu'il s'agit ici d'une fête ordinaire du monastère en l'honneur du saint, patron de l'église, et à l'occasion de laquelle cinq mille personnes ont afflué des environs. L'auteur a été frappé par le fait que le peuple offre à cette occasion des dons au monastère, qu'il danse et chante toute la nuit, etc. Ici apparaît la propagande mesquine qui tend à fausser le caractère national de la population macédonienne. On se rend compte jusqu'à quel point Mr. Debraye a subi cette influence, en lisant le passage où il dit que la population est très cupide, qu'elle achète de l'or pour le cacher, l'enfouir dans la terre, et que, quoiqu'il n'y ait plus de Turcs, l'insécurité règne. Il représente le mouvement révolutionnaire bulgare comme un fait ancien dégénéré en banditisme et qui tend à disparaître. „Cette région est sollicitée par toutes sortes d'influences, surtout la grecque et la bulgare; les Bulgares sont les plus dangereux parce que plus tenaces et plus audacieux. Ce fut naguère le paradis des bandits et des comitadjis, dressés contre les oppresseurs du pays; ces partisans restèrent jusqu'à la guerre serbo-turque si actifs qu'il était impossible à un Turc de sortir dans Monastir après dix heures du soir sans passer de vie à trépas. Aujourd'hui les comitadjis bulgares disparaissent peu à peu, et les kadjaks ou bandits ont été refoulés dans les montagnes" (page 127).

Mr. Milétitch fait remarquer que Mr. Debraye sous le nom de Serbie du Sud confond la Macédoine avec la vieille Serbie proprement dite de la région de Prizren et Prichtina. De la page 128 à 138 est décrit le voyage de l'auteur dans cette région avec des photographies de Mitrovitza, du monastère de Gratchani et de la plaine de Kossovo, avec le monument élevé au tzar Lazare, et enfin de Prichtina.

Ensuite viennent des reproductions photographiques, plus belles les unes que les autres, le Monténégro, Catarro, la Dalmatie, la Herzégovine et la Bosnie.

Jean Perrigault, Bandits d'Orient. Paris, 1931, p. 205.
Albert Londres, Les comitadjis ou le terrorisme dans les Balkans. Paris, 1932, p. 250. — C. r. de V. Ionova.

En septembre 1931 a paru le livre de Jean Perrigault „Bandits d'Orient", enquête dont la publication avait été commencée dans Le Matin et suspendue sur l'initiative de quelques hautes personnalités françaises. Au commencement de cette année-ci, Albert Londres a réuni sous le titre „Les Comitadjis", les articles qu'il avait publiés sur ce sujet dans le Petit Parisien. Ces enquêtes ayant toutes deux pour objet l'organisation révolutionnaire intérieure macédonienne (O R I M), nous les examinerons dans le même article, quoiqu'elles soient de caractère fort différent.

Le livre de J. Perrigault n'a pour but que d'exposer et d'appuyer par les arguments que Belgrade elle-même lui a fournis la thèse officielle serbe. Celle-ci est bien connue: Pour se défendre des incursions des comitadjis bulgares en Macédoine, — pardon, en Serbie du Sud, — incursions faites dans le but de soulever une population formée de „purs Serbes" et „très heureuse de son sort", la Serbie est obligée de renforcer sa frontière de barbelés, entrelacs de branchages, trous de loups, pièges à bêtes, de l'hérisser de blockhaus, redoutes, postes-vigie, et d'entretenir toute une armee sur pied de guerre. Cet état de choses est trop onéreux pour que la Serbie puisse le supporter plus longtemps.

Cette thèse doit être soutenue dans le monde entier, principalement par des étrangers, considérés, à tort ou à raison, comme impartiaux, de sorte que le jour où la Serbie aurait l'idée de s'étirer encore un peu plus à l'est, elle serait excusée et même approuvée par l'opinion publique européenne.

A cette tâche s'est attelé, entre autres, J. Perrigault et il faut reconnaître qu'il sert la Serbie officielle avec beaucoup de docilité et d'ingéniosité. Par ex. le mot „bulgare" étant interdit, il le bannira de son livre et il dira à propos des premiers chefs de l'ORIM que c'étaient des „slaves orthodoxes" qui travaillaient à „l'émancipation des orthodoxes" (p. 28). Il appelle l'héroïque lutte menée par les Macédoniens pour se libérer du joug turc „un banditisme politique" et „un métier lucratif".

J. Perrigault qui avoue ne pas aimer l'ethnographie, (p. 142) quoiqu'il l'ait étudiée pendant treize ans (p. 69), se contente de citer une brochure documentaire, éditée tout récemment par la Yougoslavie, et où au chapitre „population" il est dit que les Yougoslaves forment 83% du nombre total des habitants, les „autres Slaves" 1,5%. Ces „autres Slaves" sont composés de Slovaques et de Russes et comprennent aussi de rares (sic) Bulgares résidant dans la zone frontière „où ils ont opté pour la nationalité yougoslave".

A la page 74, J. Perrigault nous apprend que la population de la Macédoine parlait le „slave méridional". Nous lui demanderons seulement pourquoi les Serbes trouvent nécessaire de défendre sous peine des plus sévères châtiments, à cette population „profondément consciente de son origine serbe“ (p. 74), et qui sous la domination turque „refusait d'envoyer ses enfants aux écoles de l'exarchat bulgare“ (p. 74), non seulement d'ouvrir des écoles bulgares, mais aussi de lire et de parler cette langue.

Quant à l'assainissement des villages de la Macédoine, au drainage des marécages, à toute l'oeuvre de l'Institut d'hygiène de Skopié, si vantée par Perrigault, et, avant lui, par J. Ancel, nous ne pouvons, à notre tour, que louer cette oeuvre, mais cependant sans cet étonnement admiratif que montrent l'un et l'autre. La Bulgarie victorieuse n'aurait-elle pas agi de même? N'a-t-elle pas, vaincue, amputée de ses terres les plus riches, écrasée par les dettes de guerre et les réparations, fait de lourds sacrifices matériels pous l'établissement de nombreux réfugiés dans son territoire, et n'a-t-elle pas fourni un grand effort pour relever la partie de la Macédoine qui lui a été laissée? Perrigault, lui-même, l'atteste à la page 57 où il compare Djoumaya „sordide cité orientale“ sous les Turcs à la coquette ville bulgare qu'elle est devenue aujourd'hui. D'ailleurs, n'est-il pas naturel que la Serbie emploie une partie au moins des lourds impôts qu'elle prélève en Macédoine à rendre cette province plus prospère?

J. Perrigault cite comme chansons serbes des chansons bulgares bien connues. On sait que les Serbes veulent nous prendre jusqu'à ces humbles chansons populaires, qui leur semblent une arme redoutable parce qu'elles perpétuent les traditions nationales et attestent l'origine bulgare de ceux qui les chantent.

⁂

L'auteur du compte rendu ne met pas en doute la probité intellectuelle d'A. Londres, c. à. d. qu'il admet que ce journaliste n'a pas entrepris son enquête, dans le but de soutenir par tous les moyens licites et illicites la thèse officielle serbe. Certains passages des „Comitadjis“ seraient suffisants pour le prouver. Par ex.:

Les Serbes en Macédoine ont supprimé les écoles de langue bulgare, les prières en langue bulgare. Un homme qui se promène fredonnant une chanson de son enfance, chanson bulgare, est puni comme un criminel. Dans les écoles tout enfant doit répéter: „Je suis Serbe“ revient-il à la maison, le père lui dit: „Non, tu es Bulgare“ . . . „Le pope de Bérovo fut condamné à six ans de prison pour avoir baptisé du nom de Kroum, nom d'un souverain bulgare, un jeune citoyen de son district“. (p. 52—53).

Ou encore, après quelques mots sur la population de la Macédoine bulgare: „Quant aux Macédoniens de race bulgare, insoumis à la victoire serbe, justement c'est pour ne pas être pendus, qu'ils ont transporté leur tente ici“. (p. 156). Or nous avons vu que la Serbie officielle ne reconnaît pas qu'il y ait en Macédoine des habitants de race bulgare, et encore moins des mécontents.

Mais il est regrettable que le livre d'A. Londres contienne, à côté de faits exacts, tant d'erreurs, d'exagérations et d'histoires fantastiques. Comme le dit si bien le critique français G. Charensol: „A. Londres suggère au moyen d'anecdotes caractéristiques. Et si ces anecdotes il ne les trouve pas réellement, il les invente ou tout au moins il n'hésite guère à les arranger"[1]. En effet, quel Bulgare ou étranger vivant à Sofia y a goûté „une telle ivresse de l'insécurité" qu'il s'est senti „perpétuellement sous le coup délicieux du vertige"? (p. 197). Quel habitant de cette bonne ville, entrant au restaurant, a réclamé une des tables du fond, par crainte d'un coup de revolver, et les a trouvées toutes occupées pour la même raison, (p. 16)? Qui donc a vu tout homme public, tout ce qui dirige ou pense en Bulgarie, ne sortir que sous la protection de deux revolvers bien graissés? (p. 25). Et cet „antre" décrit, d'ailleurs fort pittoresquement, tout au long du chapitre VII, comment se fait-il qu'aucun Sofiote ne le connaisse et comment se peut-il qu'A. Londres se soit trouvé l'unique à être poliment renvoyé au seuil d'un cinéma, bien connu de tous, mais qui d'après lui est „une école pour auteurs d'attentats" ou „seuls les membres du Comité ont accès"?

Pourtant, ce ne sont pas ces exagérations ni même les erreurs dont est émaillé son livre, que nous reprochons à A. Londres. Ce que nous lui reprochons c'est d'avoir pris pour sujet une des tragédies les plus poignantes de l'Europe d'après guerre: un peuple qui a été abandonné comme butin de guerre à ceux qui aujourd'hui veulent le dénationaliser par la violence, un peuple opprimé, humilié, bâilloné, qui ne peut se plaindre, encore moins protester, sinon par la voix de ses fils exilés; et d'avoir de cette tragédie fait une parodie; d'avoir eu sous les yeux quelques aspects de la lutte menée par ces révoltés; et d'avoir de cette lutte pathétique présenté une image grotesque, monstrueuse. Et cela sciemment et tout simplement pour amuser ses lecteurs.

Cependant, à de rares endroits de son récit, A. Londres est gagné par la sombre grandeur de son sujet et il quitte pour un instant son ton railleur. Par ex., quand il évoque la formation de l'ORIM en Macédoine sous la domination turque et l'évangélisation révolutionnaire des villes et des campagnes. (p. 34 à 39). Ou quand il parle du pitoyable exode des Bulgares et des Grecs abandonnant les uns la Thrace, les autres l'Asie Mineure: „hommes, femmes, enfants, alors que la guerre n'était plus sur le monde, quittant la maison où tous étaient nés, les champs, de père en fils pétris de leurs pieds, et, non sans se retourner, poussant leurs bestiaux aussi tristes qu'eux-mêmes" (p. 50). Mais il ne parle pas de l'émigration forcée des Bulgares de la Macédoine serbe qui, eux, dans leur fuite, n'emportaient rien, ni des évasions du pays natal dont si souvent la presse nous rapporte quelque cas tragique. A. Londres craint l'émotion pour lui-même et pour ses lecteurs.

Mais là où A. Londres perd toute mesure, rapportant, amplifiant, déformant, sans aucun souci de vraissemblance, et avec une sorte d'acharnement, des anecdotes recueillies à n'importe quelle source, c'est quand il s'agit d'un des chefs de l'ORIM, Ivan Mihaïloff; qu'Albert Londres l'ait voulu ou non, partout perce son dépit de n'avoir pas été mis en présence d'Iv. Mihaïloff. Il semble que ce dernier a précisément voulu éviter d'accorder une interview à un journaliste dont la curiosité s'attache aux personnes et non à l'esprit d'une œuvre. Or, l'ORIM n'est pas, comme voudrait le faire croire A. Londres, une bande d'aventuriers dont la physionomie se modèle sur celle d'un ou de plusieurs chefs; l'ORIM, — ses hommes et ses chefs, — est une organisation au service d'une idée, idée qui a existé bien avant la formation de cette organisation même et qui doit rester immuable jusqu'à sa réalisation finale. Cette idée c'est l'autonomie de la Macédoine. Elle seule importe, et c'est sur elle seulement que l'ORIM veut attirer l'intérêt, si possible les sympathies de l'opinion publique européenne. Quant à ceux qui ont renoncé à tout, famille, situation sociale, sécurité, pour travailler dans ses rangs, et qui passeront, méconnus et calomniés, comme ont passé leurs ainés, ils n'ont que faire de la vaine curiosité d'un reporter.

---

[1] A. Londres „Les Comitadjis". Critique de G. Charensol. Les Nouvelles littéraires du 20 février 1932.

Pourtant, si A. Londres était venu faire son enquête sans prévention, avec le désir de voir et de faire voir aux autres la situation tragique dans laquelle se trouve le peuple macédonien et ceux qui ne peuvent renoncer à le défendre, s'il avait montré un peu de sympathie et non cette froide ironie que clôt les cœurs et les lèvres, et que nous comprenons mal comme tous les peuples qui ont trop longtemps et trop cruellemnnt souffert, il aurait pu être mieux informé, son livre aurait été moins amusant sans doute, mais plus documenté et surtout profondément émouvant.

On doit reconnaître qu'A. Londres a consciencieusement exposé la thèse bulgare au sujet de la Macédoine (p. 245). Et que la solution idéale qu'il propose pour la pacification des Balkans, solution qui n'est pas neuve, en principe est parfaite: Confédération de tous les Slaves du Sud. Confédération et non hégémonie d'un Etat balkanique sur les autres. Mais le premier pas vers cette solution idéale ne serait-il pas la reconnaissance des droits des minorités en Macédoine ?

Sur l'empressement de la Yougoslavie à faire ce premier pas, A. Londres aurait dû se renseigner d'abord auprès de ses dirigeants actuels. Il aurait jugé alors avec plus d'équité ceux qui ayant été privés de tous moyens légaux pour défendre leur pays, ne peuvent compter que sur eux-mêmes et emploient des armes que seule peut leur faire déposer la reconnaissance en Macédoine des droits des minorités et des droits de l'homme.

Albert Lantoine, L'Abdication du Soleil — Notes d'un voyage aux Pays Balkaniques. Paris, 1931, p. 63 — C. r. de V. Ionova.

A. Lantoine a fait l'année passée un séjour en Bulgarie et il en a rapporté des impressions de voyage dont il fait part au public français dans un petit livre intitulé „L'Abdication du Soleil". Ce titre lui a été suggéré par les constatations suivantes: „Le voyageur espère trouver un Orient encore paresseux et chatoyant de couleurs, et il ne découvre plus qu'un Occident prolongé." (p. 36) „Tous ces peuples font l'impossible pour rejeter le passé, pour s'adapter aux exigences de la vie moderne." (p. 41). Et A. Lantoine ne cache pas son regret devant le spectacle de cet Orient pittoresque qui se meurt, attaqué de tous cotés par la fièvre du travail: „Les autochtones en sont ravis, les étrangers déçus."

De la première partie du livre, qui relate les épisodes du voyage de M-r Lantoine et dont la critique n'entre pas dans le cadre de notre revue, nous ne relèverons qu'une phrase qui caractérise admirablement le peuple bulgare et qui est, en même temps, le plus bel encouragement qu'un étranger puisse lui donner: „Cette nation qui, en l'an 900, s'étendait du Danube et de la mer Noire presque jusqu'à l'Adriatique, a été au cours des âges tellement trempée par le malheur qu'elle ne se décourage jamais. Elle se relèvera de sa défaite dernière, comme elle s'est toujours relevée des terribles calamités qui l'assaillirent durant sa tragique existence et dont certains épisodes ont la grandeur d'une épopée."

La seconde partie a pour objet l'étude de la question macédonienne „cette question qui a déjà fait couler beaucoup d'encre et, hélas! beaucoup de sang et qui en fera couler encore tant qu'elle ne sera pas résolue d'une manière susceptible de satisfaire aux justes aspirations des Macédoniens" (p. 50).

M-r Lantoine remarque très justement que la faute initiale „la cause réelle de toutes les tragédies qui ont ensanglanté les Balkans et par contre coup l'Europe entière" a été commise par les grandes puissances signataires du Traité de Berlin — traité qui a morcelé la Bulgarie de San Stéfano et arraché la Macédoine à la mère patrie.

Passant au traité de Neuilly, A. Lantoine dénonce le rôle hypocrite joué par l'Entente „L'esprit de rapine a dominé l'esprit de justice, et l'Entente a gagné à son imprudente phraséologie wilsonienne une réputation d'hypocrisie on ne peut plus méritée" (p. 47). D'ailleurs, dit M-r Lantoine, si la Bulgarie s'est rangée près des puissances centrales, la faute doit en être cherchée dans la maladresse des négociations de l'Entente et dans l'intransigeance de la Grèce et de la Serbie. Et il cite à l'appui de son opinion un passage du mémorandum[1] de M-r Winston Churchill, rédigé en 1915: „Le péril imminent en présence duquel se trouvait la Serbie lui rendait indispensable de céder, et, s'il était nécessaire, de remettre la zone incontestée de la Macédoine aux Bulgares auxquels elle appartenait par la race, par l'histoire, par le traité,"

Plus loin, M-r Lantoine plaide en faveur de la reconnaissance des droits des minorités en Yougoslavie. Et il emploie, à son tour, l'argument irréfutable qu'on a si souvent opposé à la thèse serbe niant l'origine bulgare des Macédoniens. „Mais pourquoi donc ces malheureux iraient-ils en Bulgarie et pourquoi serait-il nécessaire de les dompter s'ils se sentaient en communion d'idées avec leurs maîtres? (p. 60). Quant à l'autonomie de la Macédoine, M-r Lantoine croit qu'on ne peut y songer. „La Macédoine aux Macédoniens! Ce serait le remède, mais il est inapplicable. Les Serbes n'y consentiront jamais." (p. 62). Mais il propose que la Société des Nations nomme une commission qui écouterait les intéressés avec un esprit de totale impartialité.

M-r Lantoine termine en jetant lui aussi le cri d'alarme qu'arrache à toute personne clairvoyante et consciencieuse le spectacle de l'inquiétante situation balkanique: „On ne veut pas se préoccuper de cette question des Balkans. On affecte de la croire réglée. Elle ne l'est pas. On sent que la guerre a laissé là-bas des plaies qui saignent toujours. Faudra-t-il donc qu'un nouveau feu s'allume pour les circatriser?"

---

[1] Winston Churchill. „La Crise Mondiale" (p. 460).

Ilia C. Kabléchkov, Souvenirs et notes de la guerre 1915-1918. Par —, général en retraite, ancien attaché militaire en Grèce et en Turquie. Première partie. **La Grèse.** Sofia, 1932, 8⁰, p. 111. (Edition de la „Bibliothèque Militaire"). — C. r. de L. Milétitch.

Les opérations militaires sur le front macédonien au cours de la guerre mondiale ont fait naître une littérature considérable, dans sa plus grande partie étrangère, et comprenant des éditions officielles et particulières — pour la plupart des souvenirs personnels d'anciens combattants. M-r Milétitch a parlé dans la Revue Macédonienne (A. I № 5—6) d'un des premiers ouvrages de ce genre — les Souvenirs de José Frappa „Makédonia, Souvenirs d'un officier de liaison en Orient" (Paris 1921, p. 233). Les œuvres qui mettent en lumière la lutte diplomatique menée contre la Grèce et dont le but était de la pousser aux côtés de l'Entente sont très intéressantes pour le lecteur bulgare. Sous ce point de vue, le livre de Robert David „Le drame ignoré de l'armée d'Orient, Dardanelles—Serbie—Salonique—Athènes" (Paris 1927, p. 361) est fort curieux. Après avoir décrit, dans le premier chapitre, l'échec du forcement des détroits (Les Dardanelles, p. 1-71) et le refus de la Grèce d'aider militairement la Serbie (Voir le second chapitre „La Serbie" p. 71—121), R. David expose avec des détails très intéressants les efforts faits par la diplomatie de l'Entente pour attirer les Grecs de son côté.

Un des apports bulgares les plus récents à l'histoire des relations gréco-bulgares, durant la période des pourparlers menés par l'Entente pour décider la Grèce hésitante à combattre à ses côtés sur le front macédonien contre les armées bulgares et allemandes, nous est donné par l'ouvrage, ci-dessus mentionné, du général en retraite Ilia C. Kabléchkov. L'auteur publie ses souvenirs comme attaché militaire à Athènes de septembre 1915 au 20 novembre 1916; à ce moment, l'Entente prit enfin le dessus à Athènes, et M-r Kabléchkov, ainsi que tout le personnel de la légation bulgare à Athènes dut quitter la Grèce. „Le but de ces notes, dit M-r Kabléchkov, est de décrire et d'éclaircir les événements, pour faire comprendre les étapes par lesquelles a passé la Grèce avant de prendre part dans la grande guerre comme alliée de l'Entente. Je ne dispose pour ce but que de mes souvenirs et de mes notes. Je n'ai malheureusement pas conservé des copies de mes nombreux rapports, ayant dû les brûler avant de quitter la Grèce. Mais j'ai pu me servir des rapports adressés par moi à l'Etat-major; j'en ai retrouvé une partie à la Commission militaire-historique auprès de l'Etat-major de l'armée".

M-r Kabléchkov rapporte d'intéressantes déclarations orales de certains dirigeants — militaires et civils, étrangers et bulgares — qu'il a recueillies pendant la période dramatique au cours de laquelle la Bulgarie était placée devant le dilemme suivant: „L'armée bulgare, après avoir réussi à refouler l'armée française au-delà de la frontière grecque, devait-elle forcer cette frontière et avancer jusqu'à Salonique même, ou bien ne pas la franchir et ainsi garder la neutralité envers la Grèce ?" Il y avait de sérieux arguments aussi bien en faveur de l'une que de l'autre décision, de sorte que la tâche de l'attaché militaire bulgare en Grèce était fort difficile et sa situation délicate: il devait tâcher de comprendre quelle conduite adopterait la Grèce à l'égard de la Bulgarie et, en même temps, dissimuler les intentions du gouvernement bulgare. La Bulgarie ne devait par laisser échapper l'occasion de régler ses comptes de 1913 avec la Grèce. Pour influencer la Bulgarie et la pousser à conserver jusqu'au bout sa neutralité à l'égard de la Grèce, le roi Constantin, bien connu comme germanophile, et ses proches donnèrent à notre attaché militaire les conseils les plus amicaux. D'autre part le parti grec opposé à la cour, et qui avait pour chef Vénizélos, travaillait activement en faveur de l'Entente et il n'était par exclu que, grâce à son concours, d'un moment à l'autre, cette dernière n'imposât sa volonté à Athènes. Dans les entretiens que Kabléchkov eut à cette époque avec les chefs militaires bulgares se reflète la pénible indécision dans laquelle se trouvaient ces derniers, ainsi que tous les Bulgares mieux informés, au sujet de la conduite à suivre en face de la double politique grecque. L'ordre donné à l'armée bulgare d'arrêter sa marche en avant, son inaction à la frontière grecque qui se prolongea pendant neuf mois, angoissaient tous les Bulgares; il leur semblait que cet état de choses deviendrait fatal à leur pays et que l'avenir du peuple bulgare était en péril. Cependant, il se trouvait encore des optimistes, car la foi dans l'invincibilité des puissances centrales était si grande qu'on ne pouvait même supposer que la guerre aurait une si triste issue pour nous. Kabléchkov, lui-même, était encore si optimiste qu'il s'efforçait surtout de contribuer à empêcher la Grèce de se déclarer contre la Bulgarie du côté de l'Entente.

Nous trouvons dans le livre de M-r Kabléchkov d'intéressantes caractéristiques de personnalités dirigeantes grecques. Il nous décrit un des officiers les plus en vue de l'état major de l'armée grecque, le colonel Jacques Métaksa, qui, comme adversaire de Vénizélos et fidèle partisan du roi, joua un rôle très important. Il se prononça souvent, devant Kabléchkov, en faveur d'une entente avec la Bulgarie. M-r Kabléchkov rapporte plus loin ses conversations avec le général en chef de l'armée bulgare au sujet de la conduite à tenir envers la Grèce, et enfin avec le ministre président Radoslavov, toujours sur la même question. Ces conversations montrent que, de notre côté, sur ces questions d'importance capitale les opinions étaient partagées et que l'indécision, le cahos règnaient dans l'esprit de nos dirigeants, aussi bien civils que militaires.

Parmi les informations d'un autre genre que nous trouvons dans le livre de M-r Kabléchov, on peut relever comme particulièrement intéressantes celles concernant l'attentat commis contre la légation bulgare à Athènes et la prise de Roupel par les armée allemande et bulgare (p. 51).

En général, le livre de M-r Kabléchkov, quoiqu'il ne contienne que des souvenirs détachés, nous donne une idée exacte de l'habile rôle diplomatique joué par la Grèce qui, placée à cette époque entre deux feux, réussit à conserver ses acquisitions de 1913, et même à les augmenter considérablement. D'autre part, la faiblesse et l'imprévoyance de notre diplomatie sont fort bien mises en lumière. Bien entendu, celles-ci sont dues, en grande partie, à la fatale influence de la politique allemande sur les décisions du commandement militaire bulgare qui prolongea indéfiniment la guerre sur le front macédonien et amena la démoralisation de notre armée à Dobropolé.

Dimiter Mihaltchev, Une Yougoslavie intégrale est-elle possible? A la frontière entre la politique et la philosophie. (Voir „La Revue philosophique", A. 4, № 3, p. 197—227, 1932) — C. r. de L. Milétitch.

Le titre de cet article semble étrange dans une revue philosophique, dit M-r Milétitch, mais comme nous avons déjà une précédent — l'article de M-r N. Antonov „Les bases psychologiques des relations bulgaro-yougoslaves" publié dans la même revue (A. IV № 2), nous pouvons, à la rigueur, admettre que le thème de M-r Mihaltchev permette, lui aussi, la recherche de „bases psychologiques". M-r Mihaltchev, en s'appuyant sur les arguments présentés par M-r Antonov, part du point de vue que si du côté bulgare „on cherche à créer (en ce qui concerne la politique étrangère) quelque chose de solide et de grand, cela ne peut être qu'avec la Yougoslavie" quoique cela ne soit pas chose facile, car les „Serbes n'éprouvent pour personne une haine aussi profonde que pour les Bulgares". Néanmoins, l'idée d'une entente bulgaro-yougoslave trouverait, même aujourd'hui, un terrain propice et cela plutôt dans les larges couches populaires des deux nations que dans les cercles politiques. En Yougoslavie, il existerait — principalement dans les sphères dirigeantes — un courant en faveur d'une brusque attaque dirigée contre la Bulgarie et qui réduirait celle-ci par la force armée, et un autre courant — surtout dans les masses populaires — qui voudrait que la Bulgarie soit mise hors d'état de nuire grâce à une entente fraternelle qui pourrait être réalisée si l'on ne touchait plus au passé douloureux et si, au contraire, on s'engageait sur la large route de l'avenir. Dans ce dernier courant se trouvent, entre autres, les Croates et les Slovènes qui depuis longtemps et ouvertement réclament une organisation fédérative de la Yougoslavie, qui deviendrait alors une véritable Yougoslavie, englobant aussi la Bulgarie comme membre jouissant de droits égaux. M-r Mihaltchev adopte sans réserve ces opinions de M-r Antonov et ne partage pas les sentiments de ceux qui vivent dans la pensée et l'espoir que la Yougoslavie est à la veille de son démembrement. Après cette introduction, M-r Mihaltchev procède à l'examen de quelques problèmes qui sont en relation étroite avec l'idée d'une Yougoslavie „intégrale" dont le territoire s'étendrait de Maribor à la mer Noire et du Danube à la mer Egée.

M-r Mihaltchev s'arrête d'abord à l'idéologie, si répandue chez les Serbes, selon laquelle les peuples yougoslaves — Bulgares, Serbes, Croates et Slovènes — seraient les rameaux d'un seul et même peuple qui son destin historique et, plus tard, les événements politiques auraient divisé en quatre parties. Maintenant, l'heure serait venue pour ces parties de se réunir de nouveau et de s'affirmer comme un seul peuple — „le peuple yougoslave". M-r Milétitch objecte de son côté que cette théorie du point de vue de la science ne soutient aucune critique, car jamais dans le passé historique n'a existé un unique peuple yougoslave. M-r Mihaltchev, lui aussi, croit que cette idée est le fruit d'une manoeuvre de la Serbie, qui, ne pouvant s'imposer par la force armée, veut devenir un centre politique et intellectuel et faire ainsi pénétrer le noyau nationaliste serbe „dans le milieu slave, peu résistant, qui l'entoure". M-r Mihaltchev cite plusieurs déclarations serbes qui confirment son opinion. La conclusion logique à tirer de déclarations de ce genre serait que les Serbes, avec leur mentalité actuelle, ne sont pas assez mûrs pour s'imposer comme dirigeants d'une entente, ne serait-ce que culturelle, entre les Slaves du Sud. Mais M-r Mihaltchev ne va pas jusque là, et il cherche des arguments contraires, par ex. qu'il y a des Serbes plus raisonnables qui déconseillent la serbisation par la violence des Bulgares de la Macédoine.

A propos de la fausse idéologie des Serbes, dont il est question plus haut, M-r Mihaltchav s'arrête en détail sur les notions „peuple yougoslave" et „culture yougoslave unique" et s'efforce de donner une définition plus claire de „peuple" et „culture" — notions qui, d'ailleurs, sont actuellement suffisamment éclaircies et définies par la science. M-r Mihaltchev arrive à la conclusion que „toute culture prise comme l'objectivation de l'âme d'un peuple est liée à une langue particulière, que toute culture est nationale, qu'il n'existe pas de culture internationale et que, par conséquent, les Bulgares, eux aussi, ont eu de tout temps une langue qui leur était particulière et une culture nationale spéciale. M-r Milétitch ajoute de son côté que même si la différence entre Bulgares et Serbes, au point de vue des particularités ethniques caractéristiques, il y a mille ans a été moins grande qu'aujourd'hui, cette différence a pourtant existé et se manifestait dans des traits si typiques que Bulgares et Serbes, alors et bien des siècles auparavant, avaient conscience d'être deux peuples différents. C'est avec cette conscience de leur originalité respective que les deux peuples, les Slaves bulgares et les Serbes, sont entrés dans l'histoire. C'est pourqoi M-r Milétitch ne partage pas l'opinion de M-r Mihaltchev qui dit que ce sont, principalement, les événements historiques dans les Balkans qui ont fait naître d'une masse balkanique „sans histoire" (geschichtslose) les peuples slaves du Sud. L'idée d'un peuple yougoslave est le fruit d'une conception impérialiste qui tend à imposer l'hégémonie politique des Serbes sur tous les autres Slaves du Sud. M-r Mihaltchev le reconnaît dans sa conclusion; il dit que ce serait une utopie de vouloir faire aujourd'hui des Bulgares et des Serbes une seule nationalité et que c'est une absurdité de soutenir qu'il n'existe qu'une unique culture yougoslave (p. 220).

Jusqu'ici M-r Mihaltchev ne s'écarte pas essentiellement des opinions générales au sujet des questions de nationalité et de culture. On s'attendait à ce que, examinant la question principale de son thème, il poserait en principe que la réalisation d'une Yougoslavie intégrale n'est possible que si, préalablement, les Bulgares de la Macédoine obtiennent les droits qui leur permettraient, en toute liberté, d'affirmer leur nationalité, de conserver leurs traditions et de parler leur langue. Mais M-r Mihaltchev n'ose pas aller jusqu'à la conclusion logique de ses pensées, disant que ceci n'entre pas dans le cadre de son étude, que c'est de la compétence des facteurs politiques. D'autre part, persuadé q'une Yoygoslavie intégrale — de l'Adriatique à la mer Noire — est non seulement possible, mais une réalité historique dont nous nous rapprochons chaque jour, M-r Mihaltchev juge utile de recommander un moyen original et pratique qui, appliqué dès maintenant, contribuerait à préparer un rapprochement entre Bulgares et Serbes. Mais auparavant, probablemet pour mieux motiver sa proposition, M-r Mihaltchev expose quelques-uns de ses arguments, qui, selon M-r Milétitch, ne sont pas en étroite relation avec cette proposition et sur lesquels ce dernier s'arrête plus longuement — en particulier sur la question de l'importance économique de la vallée du Vardar par rapport à la Yougoslavie et à la Bulgarie.

M-r Mihaltchev constatant que la question de la reconnaissance par la Yougoslavie des droits des minorités pour les Bulgares de la Macédoine est encore dans la phase d'une „discussion intelligente", propose comme „question à débattre" un de ses projets:

„Si nous autres, les partisans et les idéologues d'une large et profonde entente bulgaro-yougoslave, sommes réellement convaincus que l'évolution des Balkans tend vers une union des Slaves du Sud, de l'Adriatique à la mer Noire, la chose la plus élémentaire à laquelle doivent aspirer ceux qui partagent cette certitude est de créer les conditions qui prépareront les masses de cette future Yougoslavie à un rapprochement intellectuel. . . . Selon moi, il n'y a pas de meilleur moyen que l'étude réciproque de nos langues, c. à d. l'introducton de la langue serbo-croate comme branche obligatoire, deux heures par semaine, dans le cours élémentaire de tous les progymnases du royaume de Bulgarie et vice versa l'introduction obligatoire de la langue bulgare dans la classe correspondante de tous les progymnases du royaume yougoslave. Il est d'importance secondaire où seront recrutés, préparés ceux qui enseigneront ces langues dans l'un ou l'autre pays. Tout le monde comprend que ces deux heures par semaine (quoique pour commencer seulement au cours d'une année d'études), cette petite réforme est, en réalité, presque équivalente à une résolution de la question macédonienne. Cette réforme, en apparence insignifiante, deviendrait un important chaînon d'union qui ferait disparaître la méfiance des Bulgares et le sentiment d'insécurité de Serbes. Ces deux heures par semaine de langue bulgare ne signifieront, évidemment, pas encore que la Yougoslavie a reconnu l'existence des minorités bulgares dans ses frontières, mais elles prouveraient que la Yougoslavie veut sincèrement s'entendre avec la Bulgarie. C'est ains que, se formera l'atmosphère où pourra naître la confiance nécessaire entre les deux pays et se préparer l'avenir grandiose que l'histoire de demain réserve à nos Etats" (p. 225).

L'auteur du compte rendu se refuse à croire que la question macédonienne, dont la solution a été cherchée en vain par tant d'esprits éclairés et qui a fait et fera encore couler tant de sang, puisse être à peu près résolue par un moyen aussi simple que celui que recommande Mr- Mihaltchev. Il est persuadé que cette „mesure de salut" n'est qu'une illusion qui jamais ne deviendra une réalité, qu'elle ne pourrait contribuer à sauver les Bulgares asservis de la Macédoine, et il s'étonne qu'on puisse s'attendre à des résultats aussi considérables obtenus grâce à une mesure insignifiante, surtout si celle-ci est appliquée avant même que la Yougoslavie daigne reconnaître la nationalité bulgare des Macédoniens. Il y a, d'autre part, dans la proposition de M-r Mihaltchev une faute fondamentale et si l'on peut dire chronologique. Pourquoi commencer par la fin et non par le commencement, ce qui serait naturel et logique ? Pourquoi ne pas attendre que soit d'abord conclue une entente qui garantirait les droits nationaux des Bulgares de la Macédoine, c. à d. leur autonomie, sans laquelle, de toutes façons, on ne peut arriver à aucune espèce d'entente entre la Yougoslavie et la Bulgarie, et, plus tard, quand la reconnaissance de ces droits serait un fait accompli (et non un jeu diplomatique), aller plus loin, vers la réalisation d'une „entente intellectuelle", et, si l'on y tient, aussi par l'étude réciproque des langues des deux pays ?

M-r Mihaltchev termine en exprimant sa certitude que la raison surmontera tous les obstacles et qu' „une Yougoslavie intégrale, fondée sur la liberté et le principe d'autodétermination des peuples yougoslaves, indifféremment sous quelle forme, fédération ou confédération, sera un jour constituée". A son tour, l'auteur du compte rendu souhaite que la raison prenne le dessus, mais dans le sens qu'avant de parler et d'agir en faveur d'une „Yougoslavie intégrale" on attende que soit remplie une condition indispensable à sa réalisation, notamment, que sur le principe d'autodétermination nationale soient rendus leurs droits à tous les peuples trompés et opprimés de la Yougoslavie actuelle.

Une statistique sur la population de la Macédoine en 1882. — Communiquée par Iv. Kandilarov.

Au début de l'année 1882, dans un des quotidiens russes de la ville de Kiev (Russie), parut une des premières statistiques sur la population en Macédoine, sous le titre „La population de la Macédoine (Bulgarie occidentale), d'après le «noufous» turc (recensement de la population mâle), dans les vilayets et les districts, d'après lequel on peut établir le chiffre de toute la population en multipliant par $2^1/_2$, et le chiffre approximatif des habitants par rapport à la nationalité."

M-r Kandilarov présente la copie exacte de cette statistique qui donne le nombre des habitants dans les 4 districts du vilayet de Salonique, les 9 districts de Monastir et les 3 vilayets du sandjak d'Uskub (Skopié) par rapport à la nationalité: Bulgares 1,251,385, Turcs (mahométans) 463,837, Grecs 57,230, Roumains (Valaques) 43,150, Israélites 34,977 Tsiganes 10,490 et autres 2,313, ou en tout 1,863,382 âmes.

On ne peut établir jusqu'à quel point cette statistique est exacte, dit M-r Kandilarov, en tout cas elle a dû répondre approximativement à la réalité. Il est remarquable qu'il n'y est pas parlé de population serbe dans le sandjak de Skopié (Uskub); les Serbes commencent à mentionner une telle population dans le Tchernogorie de Skopié et dans la ville de Skopié seulement en 1890. Et il est, d'autre part, intéressant de relever que dans cette statistique le chiffre de la population grecque est exactement le même que celui qui a été établi lors du premier recensement de la population dans la Roumélie Orientale créée par le Congrès de Berlin — un peu plus de 57,000. Dans le Statut Organique élaboré par la commission européenne pour le gouvernement de la Roumélie Orientale, il était supposé que les langues officielles seraient le bulgare et le grec. Si l'on prend en considération que la majorité de cette population grecque était formée par des grécomanes, on voit que le nombre des Grecs de race était insignifiant.

Une traduction bulgare de l'évangile de Pâques avec des caractères cyrilliques et grecs. — Communiquée par Iv. Kandilarov.

Terpko Stoyanov de Vodène a conservé parmi les papiers de son père, Stoyan Trepkov Tchalak, deux feuilles manuscrites, numérotées de 9 à 14, écrites à l'encre rouge, l'une en bulgare avec des lettres cyrilliques, l'autre avec le même texte, mais des lettres grecques, contenant les strophes 1 à 17 du premier chapitre de l'Evangile de Jean qu'on lit à Pâques, durant la liturgie.

Le manuscrit dont il est question est un apport précieux pour l'étude du passage progressif de l'écriture grecque à l'écriture bulgare cyrillique chez les Bulgares de la Macédoine du sud-ouest, où l'influence de l'écriture grecque chez le petit nombre de Bulgares lettrés de cette époque se maintint longtemps, principalement parce que les évêques grecs imposaient l'écriture grecque. Un des rares évêques qui faisaient exception à cette règle était l'évêque de Vodène, Nikodime; c'est pourquoi dans la ville de Vodène la conscience nationale bulgare s'éveilla plus tôt. Les deux feuilles que M-r Kandilarov donne ici en fac-similé donnent un exemple de cette période transitoire, quand les Bulgares se servaient parallèlement des deux alphabets. On y relève aussi quelques russismes tels que „vigor voir“, „horoch“, qui prouvent que le traducteur connaissait quelques mots russes. Il était peu lettré, car il ne comprend pas la signification des formes déclinatives dans le texte slave ecclésiastique de l'évangile. Bulgare, il considérait la Macédoine comme terre bulgare, et il le dit expressément.

Il est dit dans l'introduction que cette copie n'est pas destinée aux lettrés. Elle a été faite d'après le texte slave ecclésiastique dans lequel sont mis entre paranthèses des mots et des phrases bulgares populaires comme explications et compléments. On ignore si le copiste a réussi à terminer avec l'autorisation de l'évêque le cycle de ces lectures évangéliques. Quoique la traduction du Nouveau Testament par Néophite Rilsky (1837), de même que quelques traductions du même genre imprimées à Salonique, fût déjà connue, ce copiste a pourtant été original dans ses explications à l'usage des lecteurs ordinaires sachant le grec.

Dans certains versets, la langue, qui est le parler de Voden, contient des slavismes, cependant, avec des terminaisons et des associations grammaticales de mots incorrectes, ce qui prouve que le copiste était autodidacte. L'écriture est presque verticale, lisible et caractéristique, les lettres de grandeur moyenne.

D'après les explications qu'il donne, on voit que le copiste était un homme d'église et qu'il comprenait clairement et exactement le sens du texte, ce qui était nécessaire pour le lecteur et l'auditeur ordinaires.

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СКОП